

{ साधु साध्वीजीने-गुरु मार्फत १ प्रति भेट ।
जाहेर लाइब्रेरीने-अडघी किमते ॥

लोकप्रकाश

(विभाग ३-४)

LOKA PRAKĀS'A

(Vols III—IV)

(Treating " Kāla "Loka and " Bhāva "Loka)

by

Upādhyaya S'ri Vinayavijayaji

Sanskrit Text with Gujarati Translation.

Published by

S'ri Jaina Dharma Prasārika Sabhā

Bhavnagar (Kathiawad-India.)

Vira Samvat 2460] A.D 1934. [Vikrama Samvat 1990.

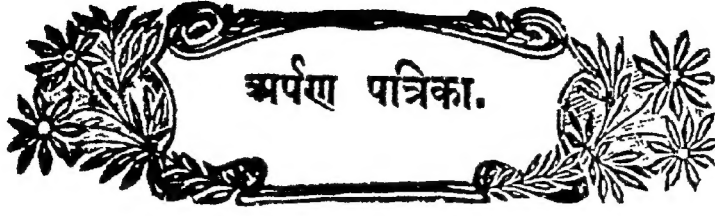
Price Rs. 3/8 (Inland)
excluding Postage.

Foreign: Sh. 7/-
Including Postage charges etc.

Note—To Public Libraries at half the Price.

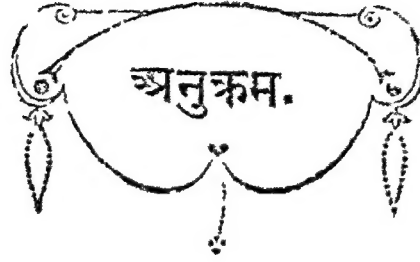
स्व. सेठ अमृतलाल पुरुषोत्तमदास
जन्म-वि म १९०३ मार्ग० शु० ९ रवि मृत्यु-वि म १९७३ मार्ग० शु० १३ गुरु
Late Seth Amritlal Purushottamdas
Born 30th Dec. 1866 Died 7th Dec 1916

शेठ अमृतलाल पुरुषोत्तमदास.

स्व० शेठ अमृतलाल पुरुषोत्तमदासनुं कुटुंब मूळ राधणपुर (जैनपुरी) निवासी खानदान गणातुं छे. ते कुटुंब केटलाक वर्षोधी भावनगरमां आवीने वसेलुं छे अने तेमणे पोतानी खानदानी अने धर्मचुस्तपणुं जाळवी राख्युं छे.

स्व० शेठ पुरुषोत्तमदास हेमजीए (जेमना ची. भाई अमृतलाल सुपुत्र छे) पोतानी जीदगीमां अनेक धर्मकार्यो कर्या छे तेमां खास कार्य भावनगर नजीक मात्र त्रण गाड दूर वरतेज ग्रामे सुंदर जिनमंदिर जातमहेनत लइ बंधावी श्रीसंभवनाथजी महाराजनी संवत १९२८ ना माहा शुदि १३ से प्रतिष्ठा करावी ते छे. आ ग्राम ते दिवसथी एक तीर्थ जेवुं गणावा लाग्युं छे. सर्व यात्रालु दर्शनार्थे त्यां आवे छे तेम ज तेनी वर्षगांठने दिवसे सेकडो माणसो भावनगरथी त्यां जाय छे अने जिनभक्ति निमित्ते उत्सव करी पूजा भणावे छे तेम ज स्वामीवात्सल्य थाय छे. स्व० शेठ पुरुषोत्तमदास भावनगरना श्री संघमां एक अग्रणी गणाता हता. तेमने त्यां भाइश्री अमृतलालनो जन्म सं. १९२३ ना मागशर वदि ९-१० मे थयो हतो. (फोटो आ साथे आप्यो छे) मागशर वदि १० मे (पोषदशमे) तेनी वधामणी मळी हती. एमणे बाल्यावस्थाथी उदयना सारा चिन्हो वताव्या हता. एमनामां धर्मश्रद्धा पूर्ण हती. धार्मिक कार्योमां एमणे सारो द्रव्यव्यय कर्यो छे. तेओ गरीब अवस्थामांथी स्वाश्रय ने पोतानी बुद्धिथी आगळ वधी व्यापारमां निपुण थया. अने सुंवइ जइ कापडना व्यापारमां निष्णात थइ स्वतंत्र दुकान पोताना पुत्र हीरालाल अमृतलालना नामथी सं. १९५७ मां शरु करी तेओ अनेक धर्मकार्यो करी एक पुत्र, एक पुत्री अने धर्मपत्नीने तजी दइने सं. १९७३ ना मागशर शुदि १३ से ५० वर्षनी वये पंचत्व पाम्या. जैनसमुदायमां एमना अभावथी एक योग्य मनुष्यनी खामी पडी. तेमना पुत्र हीरालाले एक खास कार्य तो पोताना उपकारी पितानी इच्छानुसार तेमना कायमना नामस्मरणमाटे भावनगर स्टेशन उपर एक सुंदर धर्मशाळा यात्रालुओ विगेरे जैनबंधुओने उतरवानी सगवड आपनारी बंधावी, तेमां सुमारे रु. ६००००) लगभग खर्च कर्यो अने तदुपरांत पिताश्रीनी इच्छानुसार तेमना निमित्ते विविध प्रकारे पचासेक हजारनो बीजो खर्च शुभ कार्यो पाछळ कर्यो छे. भाइ श्री हीरालाल केळवणी पर प्रीतिबाळा होवाथी केळवणीना अंगना बीजां पण केटलाक कार्यो तेमणे कर्या छे ने करे छे. आ पुस्तक छपाववामां पण तेमणे पूरता खर्चनी सहाय करी छे अने ते पोताना पूज्य पिता-श्रीने अर्पण करीने किंचित् अनृणी थवानी धारणा राखी छे. एमनुं कार्य पूर्ण प्रशंसनीय छे अने बाचकवर्गना आदरने पात्र थशे तेवी आशा छे. सं. १९९० दीपालिका. प्रकाशक.

१ प्रस्तावना.	(शास्त्री जेठालाल हरिभाई)	१
२ ग्रंथकर्त्तृनी गुरुपरंपरा	"	१३
३ ग्रन्थकारनी कृतिश्रोतुं लीस्ट	,	१४
४ सर्ग २८ पर उपोद्घात—“ प्राचीन ज्योतिष् ”—	(ह्रीरालाल)	१९
५ पत्रक-१. नक्षत्र विभाग ने जुगरचना	"	२१
६ पत्रक-२. नक्षत्रो-मास-ऋतु-अयन-संपात-राशि-(प्राचीन)	"	२४
७ प्राचीन ज्योतिष् विषयक उतारा “ मेघदूत ”मांथी	"	२६
८ " " " " “ कौटिल्य अर्थशास्त्र ”मांथी	"	२७
९ प्राचीन अर्थशास्त्रना उतारा परनी नोध	"	३२
१० वर्तमान “ वेदांग ज्योतिष् ” ना श्लोको	"	३३
११ सर्ग २८ तुं शुद्धिपत्रक	"	३९
१२ लोकप्रकाश आखा ग्रंथमां आपेल सहादतोनुं लीस्ट	"	३६
१३ आ ग्रंथनी विषयानुक्रमणिका		४८
१४ काललोकप्रकाश सर्ग २८ थी ३९ सार्थ	१ थी ६७७	
१५ भावलोकप्रकाश सर्ग ३६ मो	"	६७८ थी ७२०
१६ प्रशस्ति सर्ग ३७ मो	"	७२१ थी ७२८

પ્રસ્તાવના.

આ જગતમાં જીવ અને અજીવ એ બે જ પદાર્થો છે. તેમાં સંસારી અને મુક્ત એ બે પ્રકારે જીવ છે. રૂપી અને અરૂપી એ બે પ્રકારે અજીવ છે. જીવને એકાંત “લોક” દુઃખમય સંસારમાં અટન કરવું અથવા એકાંત સુખમય મોક્ષમાં સ્થિત થવું આ બન્ને માર્ગનો સહાયક અમુક અપેક્ષાએ અજીવ પદાર્થ છે. તેના મુખ્ય પાંચ ભેદ છે—ધર્માસ્તિકાય ૧, અધર્માસ્તિકાય ૨, આકાશાસ્તિકાય ૩, પુદ્ગલાસ્તિકાય ૪ અને કાલ ૫. આની સાથે જીવદ્રવ્યને ભેળવતાં કુલ છ દ્રવ્ય થાય છે. આ છ એ દ્રવ્યો જેમાં રહેલાં છે તે લોક કહેવાય છે. (તેનાથી અન્ય અલોક કહેવાય છે.) “લોક્યન્તે દ્રવ્યાણિ અસ્મિન્નિતિ લોકઃ”—જેમાં સર્વ દ્રવ્યો જોવામાં આવે છે તે લોક કહેવાય છે. (અલોકમાં આકાશ સિવાય અન્ય દ્રવ્ય છે જ નહીં.) પુદ્ગલ દ્રવ્ય એક જ રૂપી છે, વાકીના પાંચ અરૂપી છે, તેમાં જીવ પુદ્ગલસંગે રૂપી છે. આ છ દ્રવ્યરૂપ લોકનો જે પ્રકાશ તે લોકપ્રકાશ નામનો આ ગ્રંથ છે. આના મુખ્ય ચાર વિભાગ પાડ્યા છે—દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ. જો કે એક દ્રવ્ય શબ્દમાં જ ક્ષેત્રાદિક ત્રણેનો સમાસ થઈ શકે છે તો પણ ક્ષેત્ર અને કાલની વાચ્યતામાં વધારે વિસ્તાર કરવાનો હોવાથી તથા ભાવનું સ્વરૂપ અતિ સંક્ષિપ્ત છતાં તે આત્માના અધ્યવસાયરૂપ હોવાથી કર્તાએ તેમનું ભિન્ન નિરૂપણ કરવા ઇચ્છ્યું છે. ષટ્ દ્રવ્યોનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ કહેનાર આ ગ્રંથ સમાન અન્ય ગ્રંથ પ્રાચ્યે જોવામાં આવ્યો નથી.

આ અપૂર્વ ગ્રંથના કર્તા પણ મહાપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન્ ઉપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ છે કે જેઓ શ્રી કન્પસૂત્ર ઉપર સુવોધિકા નામની ટીકા, “ગ્રંથકર્તા” શ્રીપાલરાસ વિગેરે અનેક સંસ્કૃત ને ગુજરાતી ગ્રંથોના કર્તા તરિકે સુપ્રસિદ્ધ છે, જેનું લીસ્ટ પાછળ આપવામાં આવ્યું છે. આ મહાત્માનો જન્મસમય, નિવાસસ્થાન, દીક્ષાસમય વિગેરે કેટલોક ઉપયુક્ત વૃત્તાંત જાણવામાં આવ્યો નથી, પરંતુ આ જ ગ્રંથના દરેક સર્ગના અંતિમ શ્લોકમાં રાજશ્રી (રાજવાહ) માતા અને તેજપાલ પિતાનું નામ આવે છે. આવા નામો વણિક જાતિમાં જ પ્રાચ્યે હોઈ શકે છે તેથી તેઓ સાંસારિક દશામાં વણિક જાતિના હતા એમ સિદ્ધ થાય છે, તેમ જ વાચકેન્દ્ર (ઉપાધ્યાય) શ્રી કીર્તિવિજયજીના પોતે શિષ્ય હતા એમ પણ તે જ અંતિમ

૧ ક્ષેત્ર તે આકાશાસ્તિકાય છે ને તેમાં રહેલા રૂપી પદાર્થોનો એમાં સમાસ થાય છે.

૨ આમાં ભાવનો સમાસ થાય છે.

હોવાથી જ્યોતિષને લગતા ૨૮ માં સર્ગનો ઉપોદ્ધાત તેમણે જુદો લખ્યો છે અને તેમાં તેને અનુસરતી હકીકત મેષદૂતમાંથી, પુરાતત્ત્વ માસિકમાં આપેલા જ્યોતિષ ૨૮ માં સર્ગનો વેદાંગના લેખમાંથી અને કૌટિલ્યના “ અર્થશાસ્ત્ર ” માંથી લે મઝી ઉપોદ્ધાત. શકેલ છે તે પણ વાચકવર્ગની સુગમતાને અર્થે દાખલ કરેલ છે તે ઉપોદ્ધાત આ સાથે જ આપવામાં આવેલ છે.

કાલલોકના પ્રથમના ૨૮ માં સર્ગમાં કાલ્કનું સ્વરૂપ વતાવતાં પ્રથમ કાલ એ દ્રવ્ય જ હોઈ શકે નહીં એ વાતને મજબૂત કરી પછી છેવટે વિસ્તારથી યુક્તિ-
સર્ગ ૨૮. વડે અને આગમવડે કાલને દ્રવ્યપણે સિદ્ધ કરેલ છે. પછી વર્તના, પરિણામ, ક્રિયા અને પરાપર એ કાલના ચાર પ્રકારો પ્રથમ સંક્ષેપથી આપીને પછી વિસ્તારથી આપ્યા છે; તથા અઢી દ્વીપની વહાર ચરજ્યોતિષી ન હોવાથી કાલ દ્રવ્ય છે નહીં તે વિષય પણ ઝઠ્ઠાપોહથી સિદ્ધ કર્યો છે. ત્યારપછી સન્નામકાલ ૧, સ્થાપનાકાલ ૨, દ્રવ્યકાલ ૩, અદ્ધાકાલ ૪, યથાયુક્કાલ ૫. વિગેરે અગ્યાર પ્રકારે કાલના નિષ્કેપા કહી તેને વિસ્તારથી પ્રતિભેદ સહિત સમજાવ્યા છે. તેમાં છટ્ટા ઉપક્રમકાલ નામના નિષ્કેપામાં ઇચ્છાકાર, મિચ્છાકાર વિગેરે દશ પ્રકારની સામાચારી વિસ્તારથી વર્ણવી છે. નવમો પ્રમાણકાલ નામનો કાલનો નિષ્કેપો છે તેનો જ વિષય આ કાલલોકપ્રકાશમાં છે કેમકે તે પ્રમાણકાલ અતીત, અનાગત અને વર્તમાન એ ત્રણ પ્રકારનો છે અને તે ત્રણ પ્રકારને આશ્રીને જ આ ગ્રંથનો વિસ્તાર છે. પછી આ પ્રમાણકાલના સંખ્યાત, અસંખ્યાત અને અનંત એવા ત્રણ વિભાગ પાડ્યા છે. તેને અંગે સમય-આવલી-જુલ્લકભવ-પ્રાણ-સ્તોક-લવ-સુહૃત્ત-દિવસ-માસ-વર્ષ અને યુગ વિગેરેથી શરૂ કરીને પલ્યોપમ, સાગરોપમ, કાલચક્ર, પુદ્ગલપરાવર્ત પર્યંત કાલને દાખલા દલીલ સહિત વિસ્તારથી સમજાવ્યા છે. સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ કાલને સમય કહ્યો છે. તે કોઈ રીતે લઘ્યમાં આવી શકે તેમ નથી તેથી કમળના પાંદડા વિગેરેના દૃષ્ટાંતથી તેની સમજ પાડી છે. ચાલતા કાલને અનુસરીને દૃષ્ટાંત આપીએ તો પણ આપી શકાય છે. જેમકે-ભાવનગરથી મુંબઈ સુધી અરજંટ તાર મૂક્યો. તેના અક્ષરોના ધડાકા તારની દોરી ઉપર ચાલ્યા તે દોરીના એક પોઈંટથી વીજા પોઈંટ ઉપર જતાં કેટલો કાલ લાગ્યો તે જ કહી શકાય તેમ નથી, તો તેથી પણ ઘણો સૂક્ષ્મ સમયરૂપ કાલ છે તે સૂક્ષ્મજ્ઞાની જ સમજી શકે તેમ છે. જેમ અતિ સૂક્ષ્મ કાલને સમયના નામથી કહ્યો છે, તેમ સૌથી મોટા કાલને સાગરોપમ, કાલચક્ર અને પુદ્ગલપરાવર્તના નામથી ઓળખાવ્યો છે. તે પણ ઘણા દૃષ્ટાંતોથી સમજાવવામાં આવેલ છે. તે ઉપરાંત કાલનો તોલ અને માપથી પણ નિર્દેશ થઈ શકે છે તે યુક્તિથી સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ્યું છે. આ વિષય નૂતન વાચકોને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે તેવો છે.

ત્યારપછી સૂર્યસંવત્સર ૧, ઋતુસંવત્સર ૨, ચંદ્રસંવત્સર ૩, નક્ષત્રસંવત્સર ૪ અને

અભિવર્ધિતસંવત્સર ૧-૯ પાંચ પ્રકારના વર્ષ તથા માસ અને તેનો ઉપયોગ વિગેરે સવિસ્તર જણાવેલ છે. ત્યારપછી પાંચ વર્ષના યુગનું સ્વરૂપ, દરેક યુગના આરંભનો પ્રાચીન જ્યોતિષ માસ, પક્ષ, તિથિ, દિવસ વિગેરે બતાવી ત્યારપછી વિષુવત્તું સ્વરૂપ આપ્યું છે. ત્યારપછી એક યુગમાં ચંદ્રના ૧૩૪ અયનોનું સ્વરૂપ આપ્યું છે. (જુઓ પૃષ્ઠ ૭૮)

ત્યારપછી સૂર્ય તથા ચંદ્રને આશ્રીને ઋતુઓનું સ્વરૂપ આપ્યું છે, તેમાં ચંદ્રઋતુ અપ્રસિદ્ધ છે અને તે એક યુગમાં ૯૮૯ પાંચ વર્ષમાં ૪૦૨ આવે છે. **ઋતુ** જ્યારે સૂર્યઋતુ એક યુગમાં ૩૦ ૯૮૯ એક વર્ષમાં ૬ આવે છે.

‘ અહીં આગમમાં કહેલું છે એ ઋતુનું કાંઈક સ્વરૂપ કહીએ છીએ ’ એમ કહીને જ્યોતિષ કરંડના અભિપ્રાયે પ્રાવૃષ ૧, વર્ષા ૨, શરદ ૩, હેમંત ૪, વસંત ૫, ગ્રીષ્મ ૬ આ અનુક્રમે છ ઋતુ લખી છે. અને પ્રથમ પ્રાવૃષ ઋતુ અષાઢ માસની પૂર્ણિમાથી શરુ થાય છે એમ કહ્યું છે. એ ક્રમે વે વે માસની એકેક ઋતુ કહેલી છે. આ વિષયને અંગે જ્યોતિષકરંડનો પાઠ આ પ્રમાણે છે. પાઠસવાસારત્તો, સરઓ હેમંતવસંતગિમ્હા ય । એ એ સ્વલુ છપ્પિ ઉઝુ જિણવરદિઠા મણ સિઠા ॥ (પૃષ્ઠ ૭૯) આ આધાર ઋતુઓના નામ અને ક્રમને માટે જ છે, ઋતુની શરુઆતને માટે તો શ્રાવણવદિ ૧ કહી છે. (જુઓ પૃષ્ઠ ૬૧ શ્લોક ૬૯) આ ઋતુઓના આદિ તથા અંતની તિથિ જાણવા માટે કરણ (રીત) બતાવવા પૂર્વક વિસ્તારથી ઉદાહરણો મૂકી સારી સમજૂતી આપી છે. મતાંતરે ભગવતી સૂત્રની ટીકા તથા જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રને આધારે પ્રાવૃષ ઋતુની શરુઆત શ્રાવણ માસથી કરી છે. તે જ અનુક્રમે છેલ્લા ગ્રીષ્મ ઋતુની શરુઆત જેઠ માસથી કરી છે. (જુઓ પૃષ્ઠ ૮૪) આ વિષે જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિનો પાઠ જુઓ પૃષ્ઠ ૬૦

બીજી તરફ આગમમાં જોતાં નિરયાવલિકા સૂત્રમાં વન્હિદસા નામના પાંચમા વર્ગમાં વીરંગદત્તકુમારના અધિકારમાં છ ઋતુના નામ આ પ્રમાણે કહ્યા છે. “ પાઠસવરિસારત્તસરયહેમંત-ગિમ્હવસંતે છપ્પિ ઉઝુ ” ॥ અહીં છેલ્લા વે ઋતુના ક્રમમાં ફેરફાર છે. તેના ટવામાં પ્રાવૃષ ઋતુના જેઠ ને અષાઢ માસ લખ્યા છે. એ અનુક્રમે વે માસના ઋતુ ગણી છેવડ ગ્રીષ્મના માઘ ને ફાલ્ગુન તથા વસંતના વૈત્ર ને વૈશાખ માસ ગણ્યા છે તેમ જ વ્યવહારમાં જોડે છીએ તો વર્ષા, શરદ, હેમંત, શિશિર, વસંત અને ગ્રીષ્મ આ પ્રમાણે નામનો અનુક્રમ ચાલતા પંચાંગમાં જોવામાં આવે છે, તે ક્રમ મુજબ જ પ્રાચીન ગ્રન્થ “ કૌટિલીય અર્થ-શાસ્ત્ર ” (ઇ. સ. પૂ. ૩૫૦ આશરે) માં ક્રમ છે. વ્યવહારમાં માસની પ્રધાનતા રાખી નથી પરંતુ

૧ દિવસ રાત્રી પ્રમાણમા સરખા હોય તે.

૨ અષાઢ માસની પૂર્ણિમાનો દિવસ પૂર્ણ થાય કે તરત બીજો દિવસ જ શ્રાવણ વદિ ૧ છે. એમ વાચનારે ધ્યાનમાં રાખવું

સૂર્યસંક્રાંતિ પ્રમાણે ઋતુઓની ગણતરી કરી છે. ઇટલે કે—કર્ક અને મિથુન એ સંક્રાંતિ વર્ષો ઋતુ, એ અનુક્રમે છેવટ વૃષ અને મિથુન એ સંક્રાંતિ છટ્ટા ગ્રીષ્મ ઋતુની આવે છે. તેમાં પહેલો વર્ષો ઋતુ હાલ અપાડમાં શરૂ થાય છે પરંતુ તે શુક્લપક્ષમાં કે કૃષ્ણપક્ષમાં અને કઈ તિથિએ શરૂ થાય છે તેનો કશો નિયમ નથી. કેમકે તેનો આધાર સૂર્યસંક્રાંતિ ઉપર છે. (ઋતુઓ સંબંધી નિર્ણય સ્વસમયને આશ્રીને પણ મતાંતરો હોવાથી ટુપ્કર છે તો પરમતાદિકને આશ્રીને તો ઘણા મતાંતરો થાય એ સ્વાભાવિક છે)

ત્યારપછી માસ, પક્ષ, તિથિ, રાત્રિદિવસ વિગેરેના લૌકિક અને લોકાંતર નામ, તિથિ-ઓના નામો, તેના સ્વામી, તેમનું કાળમાન, ક્ષયતિથિનું સ્વરૂપ, વધ વાનવ વિગેરે કરણનું સ્વરૂપ હંમેશના ત્રીશ મુહૂર્તોના નામ, ચંદ્ર સૂર્યના નક્ષત્રોનું સ્વરૂપ અને છેવટ પોરમી, માર્ધપોરમી વિગેરેના કાળમાન ને જ્ઞાયાના પ્રમાણનું સ્વરૂપ આ સર્વ વિષયો વિસ્તારથી આપ્યા છે. (મર્ગ ૨૮ પર વધારે વિવેચન જુદું કરેલું છે, તેમાં બીજી વાચતો વિસ્તારથી કહી છે.)

આ કાળલોકતા ત્રીજા સર્ગમાં અવમર્ષિણીના પ્રથમના ચાર આરાનું સ્વરૂપ સામાન્ય રીતે આપ્યું છે અને પાંચ વર્ષના યુગથી માંડીને શીર્ષપ્રદેલિકા સુધીની સંખ્યા વજ્રમી ને માધુરી વંને વાચના પ્રમાણે આપવામાં આવી છે. પત્યોપમ ને સાગરો-
સર્ગ ૨૯ મો. પમનું સ્વરૂપ દ્વંકામાં પ્રાપ્યું છે પછી અવમર્ષિણી, ઉત્તર્ષિણીનું સ્વરૂપ વતાવતાં અવસર્ષિણીના પ્રથમના ત્રણ આરામાં યતા યુગલિકનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ આપ્યું છે અને ત્રીજા આરાની પ્રાંતે થયેલા પ્રથમ તીર્થંકર ને પ્રથમ ચક્રીની હકીકત જરા વિસ્તારથી આપી છે. પછી તેના ચોથા આરામાં થયેલા ૨૩ તીર્થંકર ને ૧૧ ચક્રીનું સ્વરૂપ સંક્ષેપથી કહ્યું છે. એકંદર ૨૪ તીર્થંકર, ૧૨ ચક્રવર્તી, ૯ વાસુદેવ, ૯ વલ્લેદેવ, ૯ પ્રતિવાસુદેવ, ૯ નારદ ને ૧૧ રુદ્ર એમ ૮૩ ઉત્તમ પુરુષો સંબંધી હકીકત આપીને સર્ગ પૂરો કર્યો છે.

આ સર્ગમાં સર્વ તીર્થંકરો સંબંધી સામાન્ય હકીકત આપી છે. તેમાં પ્રથમ તીર્થંકરનામ-કર્મ વાંધવાના કારણમૂત વીશ સ્થાનકો હોય છે તેના નામ અર્થ સહિત આપી તેની આરાધનાનો વિધિ કહ્યો છે. આ તીર્થંકરનામકર્મ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક

સર્ગ ૩૦ મો. અને શ્રાવિકા એ ચારેમાંથી કોઈ પણ વાંધી શકે છે—નિકાચિત કરે છે. તે અરિહંતો પૂર્વજન્મમાં વૈમાનિક દેવ હોય છે અથવા તીર્થંકરનામ-કર્મ વાંધ્યા અગાઉ આયુષ્ય વાંધી દીધું હોય તો પ્રથમની ત્રણ નરકમાં પણ હોય છે. દેવભવમાં હોય તો તીર્થંકર થનારા જીવને જ્યવવાના સમય સુધી શરીરની કાંતિ વિગેરે વધતી જ રહે છે, તેને તથા ચરમશરીરીને પણ જ્યવનના ચિહ્ન કાંઈ પણ થતા નથી. નારકી હોય તો બીજા નારકી કરતાં તેને સ્વલ્પ પીડા હોય છે. તે જ્યારે ત્યાંથી જ્યવે છે ત્યારે ઊંચ ગોત્રવાળા ઉત્તમ

ત્રિયકુલમાં સુશીલા એવી રાજપત્નીની કુત્તિમાં (ત્રણ જ્ઞાન સહિત જ) આવતરે છે. તે વચ્ચે માતા ચૌદ સ્વપ્ન દેશે છે. તે જ પ્રમાણે ચક્રવર્તીની માતા પણ ચૌદ સ્વપ્ન જુએ છે, પરંતુ તે તીર્થકરની માતા કરતાં કાંઈક હીન કાંતિવાળા જુએ છે. તેમ જ જો તે એક જ જીવ એક જ ભવમાં ચક્રવર્તી થઈ તીર્થકર થવાનો હોય તો તેની માતા ચૌદ સ્વપ્ને બે વચ્ચે જુએ છે. સ્વપ્નના અધિકારને પ્રસંગે વાસુદેવની માતા સાત સ્વપ્ન જુએ, વલ્લભેવની માતા ચાર, પ્રતિવાસુદેવની માતા ત્રણ અને માંડલિકની માતા એક સ્વપ્ન જુએ છે એમ કહ્યું છે. વળી રાવણ પ્રતિવાસુદેવ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારે તેની માતા કૈકસીએ રાત્રિએ સ્વપ્નમાં પોતાના મુખમાં પ્રવેશ કરતા સિંહને જોયો. એમ એક સ્વપ્ન જોયાનું હેમચંદ્રાચાર્યકૃત રામચરિત્રમાં કહ્યું છે એમ લખે છે. તેમ જ મેઘકુમાર વિગેરે મહામુનિ થનારની માતા પણ એક સ્વપ્ન જુએ છે. એમ પણ કહ્યું છે. આ પ્રમાણે તીર્થકરની માતા સ્વપ્ન જોઈ તરત જાગે છે અને પોતાના સ્વામી પાસે તરત જ જઈ તે હકીકત કહે છે. તે પણ તેનું ઘણું શ્રેષ્ઠ ફલ પ્રાપ્ત થશે એમ કહે છે. પછી પ્રાતઃકાલે સભામાં નૈમિત્તિકને બોલાવી તેનું ફળ પૂછતાં નૈમિત્તિક સર્વ સ્વપ્નની હકીકત જાહેર કરી, આ ૧૪ સ્વપ્નના પ્રભાવથી તીર્થકર થનાર જીવ ગર્ભમાં આવ્યાનું જણાવે છે. ત્યારપછી માતા કાંતિ, ગુણ વિગેરેમાં સર્વ પ્રકારે વૃદ્ધિ પામે છે. ઉત્તમ દોહદ ઉત્પન્ન થાય છે. તેને તેના સ્વામી પૂર્ણ કરે છે. તેમના પ્રભાવથી દેશ પણ આવાદ થાય છે. પછી પૂર્ણ સમયે શુભ અવસરે તીર્થકરનો જન્મ થાય છે. તે વચ્ચે ૧૬ દિવસુમારિકાઓ આવી તેમનું સૂતિકર્મ ભક્તિપૂર્વક કરે છે. શકેદ્રાદિક ૬૪ ઇંદ્રો અને દેવો મેરુપર્વત ઉપર તેમનો જન્માભિષેક કરે છે. પછી શકેદ્ર પ્રભુને માતા પાસે મૂકી પ્રભુના અંગુષ્ઠમાં અમૃત સંક્રમાણે છે જેથી પ્રભુને સ્તનપાનની અપેક્ષા રહેતી નથી. પછી પ્રભુના પિતાને પુત્રજન્મની વધામણી મળતાં તે પોતાના વૈભવ પ્રમાણે મોટા વિસ્તારથી પુત્રજન્મોત્સવ, નામકરણોત્સવ વિગેરે કરે છે. અનુક્રમે પ્રભુની વાલ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા, ભોગાવળી કર્મ અનુસાર પાણિગ્રહણ, રાજ્યાભિષેક, રાજનીતિ વિગેરે પ્રાપ્ત થાય છે. પછી યોગ્ય સમયે પ્રભુ વાર્ષિકદાન આપી પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરે છે તે વચ્ચે પિત્રાદિક સ્વજનો અને ઇંદ્રાદિક દેવો વિસ્તારથી દીક્ષા મહોત્સવ કરે છે. દીક્ષા ગ્રહણ કરે કે તરત જ પ્રભુને મનઃપર્યવ નામનું ચોથું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. તે દિવસે કાંઈ પણ નાનો મોટો તપ હોય છે અથવા કોઈને નથી પણ હોતો. તેનું પારણું પ્રભુ જે ભાગ્યવંતને ધેર કરે ત્યાં દેવો પંચદિવ્ય પ્રગટ કરે છે—તેમાં સુવર્ણની વૃષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટથી સાઢાબાર ક્રોડ અને જઘન્યથી સાઢાબાર લાખની થાય છે. પછી ભગવાનના હૃદયસ્થ વિહારનો વૃત્તાંત કર્તા લખે છે, તે વચ્ચે પ્રસંગોપાત્ત હુધા, પિપાસા વિગેરે બાવીશ પરીબહો વિસ્તારથી વર્ણવ્યા છે. ત્યારપછી વેષ, મનુષ્ય, તિર્યંચ સંબંધી અને સ્વસંવેદ એ ચાર પ્રકારના ઉપસર્ગો તથા તેના દરેકના ચાર ચાર ભેદો બતાવી તે સર્વને તીર્થકરો સમ્યક્ પ્રકારે સહન કરે છે એમ બતાવ્યું છે. તેવે સમયે પણ પ્રભુને તો શુભ ધ્યાન જ હોય છે. આ પ્રસંગે આર્ત, રૌદ્ર, ધર્મ અને શુક્લ એ ચાર પ્રકારના ધ્યાનનું સૂક્ષ્મ રીતે વિસ્તૃત સ્વરૂપ, તેના આલંબન, અનુપ્રેક્ષા, ચિહ્નો વિગેરે સમજાવ્યા છે તેમાં પ્રભુ પ્રથમ પૂર્વજન્મથી જ ધર્મધ્યાનમાં રક્ત હોય છે. દીક્ષા

પ્રહણ કર્યા પછી ઉત્કૃષ્ટ ધર્મધ્યાનમાં રહી પછી અનુક્રમે શુક્લધ્યાનના પહેલા તથા ત્રીજા પાયામાં આવી ચારે ઘાતી કર્મનો ક્ષય કરી કેવલજ્ઞાન પામે છે. તે જ વચ્ચે સર્વ (૬૪) ઇંદ્રો દેવો સહિત ત્યાં આવે છે અને સમવસરણ રચે છે. તેમાં ચારે નિકાયના દેવો પોતપોતાના આચાર પ્રમાણે કાર્ય કરે છે. પ્રથમ વાયુકુમાર દેવો એક યોજન પ્રમાણ ભૂમિને સાફ કરે છે. પછી મેઘકુમાર દેવો સુગંધિ જલ છાંટે છે. ઋતુના અધિષ્ઠાયક દેવો પંચવર્ણવાળા સુગંધિ પુષ્પોવડે પૃથ્વીને પૂજે છે. પછી વ્યતંર દેવો સવાકોશ ડુંચું રત્ન અને મણિમય પીઠ રચે છે. એ મ્યાને દશ હજાર પગથીઆ ચઢતાં પ્રથમ ગઢ આવે છે.

અનુક્રમે રૂપાનો, સુવર્ણનો અને રત્નનો એમ ત્રણ ગઢ, તેના ચાર ચાર દરવાજાઓ, તેના આરક્ષક દેવો, વચ્ચેના પગથીઆઓ, ત્રીજા ગઢની અંદર મધ્યભાગે વેદિકા, તેના મધ્યમાં અશોકવૃક્ષ અને ચૈત્યવૃક્ષ, તેની નીચે પ્રભુને દેશના દેવા માટે ચારે દિશામાં હ્રસ્વ-ચામરાદિક સહિત ચાર સિંહાસનો વિગેરે પોતપોતાના અધિકાર પ્રમાણે રચે છે. આશ્ચર્ય તો ગઢમાં ચાર પર્પદાઓનું સ્થાન હોય છે. ત્રીજા ગઢમાં તિર્યંચો અને ત્રીજા ગઢમાં વાહનોને માટે સગવડતા કરવામાં આવે છે. આવા મોટી શોભાવાળા સમવસરણની રચના ચારે નિકાયના દેવો પોતપોતાના અધિકાર પ્રમાણે કરે છે. અન્યદા કોઈ મહર્દિક દેવ પોતાની ભક્તિથી એકલો પણ રચી શકે છે, ત્યારપછી પણ ભગવાન જ્યાં જ્યાં વિચરે છે ત્યાં ત્યાં ભક્તિવાળા દેવો તે જ પ્રમાણે સમવસરણની રચના કરે છે.

હવે પ્રભુ દેવોએ વિકુર્વેલા નવ સુવર્ણકમલો ઉપર પગ મૂકતા અનુક્રમે સમવસરણમાં પૂર્વ-દ્વારથી પ્રવેશ કરી, તીર્થને નમસ્કાર કરી, પૂર્વ સિંહાસનપર પૂર્વાભિમુખે બેસે છે. વાકીના ત્રણ સિંહાસન ઉપર પ્રભુના જ અતિશયથી દેવોએ વિકુર્વેલા પ્રભુના ત્રણ પ્રતિવિંચો વિરાજે છે. પછી પ્રભુ સુંદર વાણીવડે એવી દેશના આપે છે કે તે પર્પદામાં રહેલા દેવ, દેવી, મનુષ્ય, મનુષ્યણી, તિર્યંચ, તિર્યંચી વિગેરે સર્વ જીવો જાણે ભગવાન પોતાને જ કહે છે એમ પોતપોતાની ભાષામાં સારી રીતે સમજી શકે છે. તે ઉપર ભિલ્લ અને તેની ત્રણ સ્ત્રીઓનું દૃષ્ટાંત આપ્યું છે. ભગવાનની વાણીની મધુરતા વિષે એક ઢોશીનું દૃષ્ટાંત આપ્યું છે. જિનેશ્વરની વાણીના ૩૬ ગુણો નામ અને અર્થ સહિત આપ્યા છે. ત્યારપછી ભગવાન દેશનામાં પ્રથમ પાંચ મહાવ્રત સંબંધી અને પછી અણુવ્રત, ગુણવ્રત, શિક્ષાવ્રત વિગેરે શ્રાવકના ૧૨ વ્રત સંબંધી દેશના આપે છે. તેના પેટામાં હિતાશિક્ષા, સામાયિકના પ્રકાર, અઢાર હજાર શીલાંગનું સ્વરૂપ, અઢાર હજાર સામાચારી સંબંધી રથનું સ્વરૂપ, શ્રાવકવ્રતના અનેક પ્રકારના ભંગો, ત્રણ યોગ અને ત્રણ કરણથી થતા ૨૧ મેદો, પાંચ વ્રતોના સંયોગી ૩૧ ભાંગા, શ્રાવક વ્રતના માંગાથી વનતી દેવકુલિકા વિગેરે સાધુ અને ગૃહસ્થોને ઉપયોગી ઘણી હકીકતો સવિસ્તર યંત્ર સહિત આપી છે. ત્યારપછી તે પર્પદામાં ગણધરપદને લાયક જે મુનિઓ હોય તેમને પ્રભુ

ઉત્પત્તિ, વિગમ અને ધ્રૌવ્ય એ ત્રણ પદ (ત્રિપદી) કહે છે. તે ઉપરથી બીજબુદ્ધિવાળા તેઓ એક મુહૂર્તમાં જ દ્વાદશાંગી રહે છે. ત્યારપછી પ્રભુ ગણધર સ્થાપના કરે છે. તે વચ્ચે ઇંદ્ર સુગંધિ વાસચૂર્ણનો થાળ પ્રભુ પાસે ધરે છે. પછી પ્રભુ તેમને સૂરિમંત્રયુક્ત ગણધરપદની અનુજ્ઞા આપી તેમના પર વાસચૂર્ણ નાંખે છે. પછી ઇંદ્રાદિક દેવો પણ નાંખે છે, વાજિત્રો વગાડે છે અને મોટો ઉત્સવ કરે છે, પૂર્વ સિંહાસન પર રહેલા મુખ્ય પ્રભુ જે રીતે કરે તે જ રીતે તેમના જ અતિશયથી બીજા ત્રણે રૂપો પણ કરે છે. તે રૂપો પ્રભુની જેવા જ હોય છે, તેનાથી રૂપમાં અનંતગુણહીન ગણધરો હોય છે, તેનાથી અનંતગુણહીન આહારકશરીરી હોય છે, તેનાથી અનંતગુણહીન અનુત્તર વિમાનના દેવોનું રૂપ હોય છે. એ ક્રમે નીચે ઉતરતાં અનંતગુણ હીનરૂપ વ્યંતરદેવોનું, ત્યારપછી અનુક્રમે અનંતગુણહીન ચક્રવર્તીનું, વાસુદેવનું, બલદેવનું વિગેરે સવિસ્તર બતાવ્યું છે. ત્યારપછી પ્રભુના આઠ પ્રાતિહાર્યો અને ચોત્રીશ અતિશયો બતાવ્યા છે, અઢાર દોષોનું વર્ણન આપ્યું છે અને છેવટ પ્રભુના નિવાર્ણનું વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું છે વિગેરે.

આ કાળલોકના ચોથા સર્ગમાં ચક્રવર્તીનું સામાન્ય સ્વરૂપ કહ્યું છે કે જે દરેક ચક્રવર્તીમાં લભ્ય થઈ શકે છે. ચક્રવર્તીના દિગ્વિજયનું એટલે જી સ્વંદ સાધવાનું સાદ્યંત સ્વરૂપ આપ્યું છે. જી સ્વંદ સાધીને રાજધાનીમાં આવ્યા પછી ચક્રવર્તીને થતો ચક્રીપણાનો સર્ગ ૩૧ મો. અભિષેક વર્ણવ્યો છે. ત્યારવાદ ચૌદ રત્નો ને નવ નિધાનનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે. તેમાં વાર્ધકિ રત્નના સ્વરૂપમાં વાસ્તુશાસ્ત્રનો કેટલોક સમાવેશ કર્યો છે. પ્રાંતે ચક્રવર્તીની ઋદ્ધિનું એકંદર વર્ણન આપ્યું છે. પછી વાસુદેવ, બલદેવ ને પ્રતિવાસુદેવનું સામાન્ય સ્વરૂપ આપ્યું છે તે પણ સર્વ વાસુદેવાદિકમાં લભ્ય થાય તેવું છે. વાસુદેવના રત્નો, સ્ત્રીઓ, શક્તિની તરતમતા વિગેરે બતાવ્યું છે. છેવટ નારદ ને રુદ્રની ટુંકી હકીકત આપીને આ સર્ગ પૂર્ણ કર્યો છે. (ત્યારપછી આ બુકમાં તીર્થકરોના સંબંધમાં ૩૨ મા સર્ગમાં દરેક પ્રભુના ચરિત્રમાં આવનારી અને મહાવીરચરિત્રાંતર્ગત વધા પ્રભુ માટે જણાવેલી વિગતો નોટ તરીકે આપવામાં આવી છે.)

આ કાળલોકના સર્ગ પાંચમામાં ચોવીશ તીર્થકરોના ચરિત્રો આપેલા છે. તેમાં પ્રથમ શ્રી ઋષભદેવનું ચરિત્ર ઘણું વિસ્તારથી આપવામાં આવ્યું છે. તેમાં જે હકીકત આપેલી છે તે અનુક્રમણિકામાં વિસ્તારથી બતાવેલી છે. તેની પ્રાંતે ઋષભદેવની પછી સર્ગ ૩૨ મો. થયેલી પુત્ર-પ્રૌત્રાદિકની પરંપરા અને શિષ્ય-પ્રશિષ્યાદિકની પરંપરા કેવી રીતે સિદ્ધસ્થાનને તેમ જ અનુત્તર વિમાનને પામેલી છે ? તેનું વર્ણન આપતાં સિદ્ધદંડિકા પ્રકરણનો પૂરતો સમાવેશ કર્યો છે. તેના અર્થમાં જરૂરી યંત્રો પણ આપ્યા છે.

ત્યારપછી અજિતનાથવી પાર્શ્વનાથ પરમાત્મા સુધીના ચરિત્રો મુખ્યતઃ 'અને વંચકલાન-
કની તિથિઓ સાથે આપ્યા છે. તેમાં સાંભિનાથ, મીંગનાથ, મેમિનાથ ને પાર્શ્વનાથના ચરિત્રમા
કાંઈક વિસ્તાર કર્યો છે. મહાધીરન્દ્રાધીના ચરિત્રમાં નો ઘણો વિસ્તાર કર્યો છે, તેમ જ ચોવીશે
તીર્થકરોના સંગ્રહની પણ જળી હકીકતો તેમાં આપી છે, તેનું લીમ્ડ આ ચક્રમાં પૃષ્ઠ ૫૧૮
ઉપર આપેલું છે. પછી ચોવીશે તીર્થકરોના નણખર, કેવલજ્ઞાની વિગેરે મુનિઓની પ્રમંદર મંદ્યા
ચંત્ર સાથે આપેલી છે. બાદ તીર્થકર, ચક્રવર્તી, વાસુદેવાદિનો પણ સૂચવનાર ચંત્ર આપેલ છે.

આ કાલ્લોકના છટ્ટા સર્ગમાં પ્રથમ આ અવસર્પિણીમાં ગયેલા મળ્યાદિ પાર જગવર્તી-
ઓનું વર્ણન છે. તેના પાટમા ને ધનના ચર્ચાનું ચરિત્ર વિસ્તારથી
સર્ગ ૩૩ મો. આપેલ છે.

ત્યારપછી નવ વાસુદેવાદિકે જે પા ચોવીશીમાં થયા છે તેનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે.
તેમાં આઠમા, નવમા વાસુદેવાદિકનું ચરિત્ર વિસ્તારથી આપેલ છે. પ્રાને ૧૧ રટોના નામો
આપી આ સર્ગ સમાપ્ત કર્યો છે.

આ કાલ્લોક સંબંધી સાતમા સર્ગમાં અવસર્પિણીના પાંચમા પ્રાને છટ્ટા આરાનું અને
ઉત્સર્પિણીના છપ્પ આરાનું સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું છે. તેમા પ્રમુખ પાંચમા ને છટ્ટા આરાનું
સ્વરૂપ વિસ્તારથી આપ્યું છે. પાંચમા આરાના ધનારા ઉદ્યો અને
સર્ગ ૩૪ મો. તેમાં ધનારા યુગપ્રધાનાચાર્યો વિગેરેનું સ્વરૂપ આપ્યું છે. છટ્ટા આરાની
મીપણ વિષમતા ઘટાવી છે. તેમાં શરૂંજયની રહેનારી થિયતિને અને
તેના ૨૧ નામો, તેનું છપ્પ આરાનું પ્રમાણ વિગેરે આપ્યું છે.

પછી ઉત્સર્પિણીની શરૂઆત થતાં ૧૬ પ્રકારના કાલ્લની શરૂઆત થાય છે, તે કહીને
તેના પહેલા ને બીજા આરાનું સ્વરૂપ કહેતાં બીજા આરાના પ્રારંભમાં ધનારા પાંચ પ્રકારના
વરસાદનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. પછી ત્રીજા આરાનું સ્વરૂપ વર્ણવતાં તેમાં ધનારા ૨૩ તીર્થકરો ને
૧૧ ચક્રવર્તીઓની હકીકત પૂર્વે અવસર્પિણીમાં કહી ગયેલા વર્ણનથી ઉત્ક્રમે આપવામાં આવી
છે. માર્વા ચોવીશીમાં ધનારા ચોવીશે તીર્થકરોના પૂર્વમવના નામો અને તીર્થકરપણાના નામો
આપવામાં આવ્યા છે. તેમા કેટલાક તીર્થકર ધનારા જીવોના પૂર્વમવનું ચરિત્ર પણ આપેલ
છે. અને તેમાં જે કાંઈ વિસવાદ છે તે પણ બતાવેલ છે.

પછી ચારે ચક્રવર્તી ધનારના નામો આપ્યા છે. પછી ઉત્સર્પિણીના ચોથા આરાના પ્રારંભમાં
ધનારા ૨૪ મા તીર્થકર ને ૧૨ મા ચક્રવર્તીની હકીકત આપી છે. ત્યારવાદ તે આરામાં
ધનારા ૧૬ કુલકરો, તેના સમયમાં ત્રણ પ્રકારની નીતિ અને ત્યારપછી યુગલિકપણાના

પ્રારંભની સ્થિતિ બતાવવામાં આવી છે. એ પછી બાકીના ચોથા આરામાં, પાંચમા આરામાં અને છઠ્ઠા આરામાં યુગલિકો થાય છે તેની હકીકત આપીને આ સર્ગ સમાપ્ત કર્યો છે.

પ્રથમ એક ઉત્સર્પિણી અને એક અવસર્પિણી મઝીને એક કાઢચક્ર કહેવામાં આવે છે તે કહીને તેવા અનંત કાઢચક્રોનું એક પુદ્ગલપરાવર્તન થાય છે એમ કહ્યું છે. તે પુદ્ગલપરાવર્તન દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાઢ અને ભાવ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે દરેકના સૂક્ષ્મ સર્ગ ૩૫ મો. અને બાદર એવા બે બે ભેદ હોવાથી કુલ આઠ પ્રકારે પુદ્ગલપરાવર્તન થાય છે. તેનું સ્વરૂપ કાંઈક વિસ્તારથી અહીં બતાવ્યું છે. આ વિષય ટૂંકમાં સમજાવી શકાય તેવો નથી તેથી વાચકવર્ગે આ સ્થલ જ વાંચવા યોગ્ય છે. અહીં કાઢલોક પૂર્ણ થાય છે.

આ સર્ગમાં ભાવલોકનું સ્વરૂપ આપ્યું છે. ભાવ એટલે પોતાની મેળે અથવા તે તે હેતુથી તે તે રૂપે આત્માનું જે હોવાપણું અર્થાત્ આત્માનો જે અમુક પ્રકારનો અધ્યવસાય તે ભાવ કહેવાય છે. તે ભાવ છ પ્રકારે હોઈ શકે છે—ઔપશમિક ૧, જ્ઞાપિક સર્ગ ૩૬ મો. ૨, ક્ષાયોપશમિક (મિશ્ર) ૩, ઔદયિક ૪, પારિણામિક ૫ અને સાંનિપાતિક ૬. આમાંના પહેલા પાંચ ભાવોના ૫૩ ઉત્તરભેદો થાય છે તે સર્વનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી બતાવ્યું છે. છઠ્ઠા સાંનિપાતિક ભાવના સંયોગી ભાંગાઓ ૨૬ થાય છે તેનું પણ સ્વરૂપ બતાવ્યું છે. તે ૨૬ માંથી માત્ર છ જ ભાંગા ઉપયોગી છે અને તે છ ભાંગાના કુલ ૧૫ પ્રકાર થાય છે એ વિગેરે બતાવ્યું છે. પછી અજીવ, આઠ કર્મ, ચૌદ ગુણ-સ્થાન વિગેરેને આશ્રીને મૂળ ભાવો તથા ઉત્તરભાવો વિસ્તારથી બતાવ્યા છે. આ વિષય પણ ટૂંકોય છે તેથી વાચકવર્ગે સાદ્યંત ગ્રંથ વાંચવા યોગ્ય છે. ભાવલોક માટે આ એક જ સર્ગ છે.

ત્યારપછી ૩૭ મા સર્ગમાં છત્રીશે સર્ગમાં કહેલી હકીકતોનું વીજક એટલે સંક્ષિપ્ત અનુક્રમણિકા બતાવી છે અને ત્યારપછી પ્રશસ્તિમાં સુધર્માસ્વામીથી સર્ગ ૩૭ મો. ગ્રંથકર્તા સુધીની પૂર્વાચાર્યની પદ્મપરંપરા આપી છે તે વાવત પ્રથમ કહી ગયા છીએ.

આ રીતે આ ગ્રંથના વિષયો ઘણા ઉત્તમ અને આત્માને ઉપકારી હોવાથી શાસ્ત્રના અભ્યાસી ન હોય અને પ્રાકૃત તેમ જ સંસ્કૃત ભાષાનું પૂરતું જ્ઞાન ન હોય તેમને તથા અલ્પ અભ્યાસીઓને પણ ઉપકારક થઈ પડે એવા ઉપસંહાર. હેતુથી આનું એટલે કાઢલોક તથા ભાવલોકનું ભાષાંતર આ સમાના પ્રમુખ શ્રીયુત્ શેઠ કુંવરજીભાઈ આણંદજીએ કર્યું છે. તેમાંથી માત્ર અઠાવીશમો સર્ગ, વાર્ધકિરત્નનું વર્ણન અને છેલ્લી પ્રશસ્તિ આટલાનું ભાષાંતર મેં કર્યું છે તે પણ કુંવરજીભાઈએ સાદ્યંત જોઈ

યોગ્ય સુધારો વધારો કર્યો છે. કુંવરજીભાઈ કરેલું સર્વ ભાષાંતર મેં પણ મારી બુદ્ધિ અનુસાર જોયું છે અને તેમાં આવેલી શંકાઓના સુલાસા કરી ઘનતી કાઢીથી શુદ્ધ કર્યું છે.

આ કાઢલોકમાં કાઢ સંબંધી વિષય હોવાથી મુખ્યત્વે કરીને સમય, આવલિકા વિગેરેથી આરંભીને કાઢચક્ર અને પુદ્ગલપરાવર્તન સુધીના કાઢની અપેક્ષા હોવાથી તે વિષય યથાસ્થિત વિસ્તારથી લેવામાં આવ્યો છે. તે સાથે ૨૮ મા સર્ગમાં જ્યોતિષ સંબંધી કેટલીક સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ હકીકત સંક્ષિપ્ત અને વિસ્તારથી પણ આપી છે તથા ચક્રવર્તીના વાર્ધકિ રત્નને પ્રસંગે વાસ્તુશાસ્ત્ર સંબંધી કેટલીક હકીકત વિસ્તારથી આપી છે. આ વિષયો ગૌણ છતાં પણ માર્ગદર્શક તરીકે ઠીક આપ્યા છે પરંતુ ચંદ્રપન્નતી, સૂરપન્નતિ અને જ્યોતિષ્કરંડ પ્રકીર્ણક જેવાં જાસ જ્યોતિષ સંબંધી સૂત્રો સુપ્રસિદ્ધ અને સુવિસ્તૃત મોજુદ છે. તેવા ગ્રંથોના ભાષાંતરો, લેખો કે ઉતારાઓ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે તો દુનિયાને ઘણો ઉપકાર થાય તેવું છે, આ સિવાય ૨૯ મા સર્ગથી કાઢલોક સંપૂર્ણ થતા સુધીમાં તીર્થકરો, ચક્રવર્તીઓ અને વાસુદેવાદિકની સામાન્ય હકીકતો તથા તેમના નામવાર વિશેષ ચરિત્રો જો કે મુખ્યત્વે કરીને ક્ષેત્રલોકમાં આપવા યોગ્ય ગણાય તો પણ અહીં ક્ષેત્રલોકનો ઘણો જ વિસ્તાર થયેલો હોવાથી તે વિષયો મુખ્યત્વે કાઢને આશ્રીને અહીં કાઢલોકમાં લીધા છે, તે પણ અસ્થાને નથી.

આ ગ્રંથકર્તા સંસ્કૃત તથા ગુજરાતી ભાષામાં કયા કયા ગ્રંથો રચ્યા છે તેનું લીસ્ટ આ પ્રસ્તાવનાને છેડે આપવામાં આવ્યું છે. તે ઉપરથી ગ્રંથકારનો સત્તાસમય તથા વિહારસ્થાન વિગેરેનું અનુમાન થઈ શકે છે.

આ આજ્ઞા લોકપ્રકાશ ગ્રંથમાં જે જે હકીકત ગ્રંથકારે સ્વકૃતિ તરીકે લખી છે, તે સર્વ અનેક શાસ્ત્રાનુસાર જ લખી છે. ઉપરાંત વધારે આશ્ચર્ય તો એ થાય છે કે—તેમણે આપેલી અનેક સૂત્રો, વૃત્તિઓ, ગ્રંથો અને પ્રકરણોની સાક્ષીઓ ઉપરથી તેમણે કેટલાં શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો હશે? કેટલાં શાસ્ત્રો તેમને કંઠસ્થ હશે? કેટલાં શાસ્ત્રો પ્રસંગે સ્મૃતિમાં સાંનિધ્યકારી હશે? વિષયોની પ્રરૂપણામાં કયા કયા શાસ્ત્રો કયા કયા સ્થળે કેવા કેવા અભિપ્રાયથી જુદા પડે છે—મતાંતરવાળા થાય છે? તે વતાવેલ હોવાથી તે સંબંધી વિચાર કરતાં તેઓ એક ધુરંધર વિદ્વાન્ તરીકે માલમ પડે છે. આ હકીકત જાણવા માટે આ આજ્ઞા લોકપ્રકાશ ગ્રંથમાં જે જે સ્થળે જે જે ગ્રંથોની સાક્ષી આપી છે તે સર્વનું પ્રયત્નપૂર્વક લીસ્ટ બનાવ્યું છે કે જે આની પાછળના ભાગમાં આપવામાં આવ્યું છે. ત્યારપછી આ કાઢલોક અને માવલોકની અનુક્રમણિકા પણ વિસ્તારથી આપી છે, તે વાંચતાં પણ આમાં કેટલા વિષયોનો સમાવેશ કર્યો છે તે સમજી શકાય તેમ છે.

છેવટ કાંઈ પણ પ્રમાદાદિકના કારણથી રહેલી સ્વલના માટે હમા થાવી તથા દોષ દોય તે સુધારીને સૂચના આપવાની પ્રાર્થના કરી આ પ્રસ્તાવક વિરામ પામે છે.

જેઠાલાલ હરિભાઈ
શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સમાના શાસ્ત્રી.

ગ્રંથકર્તાની ગુરુપરંપરા.

૧ શ્રી સુધર્માસ્વામી	૩૧ શ્રી યશોદેવસૂરિ
૨ શ્રી જંબૂસ્વામી	૩૨ શ્રી પ્રદ્યુમ્નસૂરિ
૩ શ્રી પ્રભવસ્વામી	૩૩ શ્રી માનદેવસૂરિ
૪ શ્રી શય્યંભવસૂરિ	૩૪ શ્રી વિમલચંદ્રસૂરિ
૫ શ્રી યશોભદ્રસૂરિ	૩૫ શ્રી ઉદ્યોતનસૂરિ
૬ શ્રી સંભૂતવિજયસૂરિ તથા શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી	૩૬ શ્રી સર્વદેવસૂરિ
૭ શ્રી સ્થૂલભદ્રસૂરિ	૩૭ શ્રી દેવસૂરિ
૮ શ્રી આર્ય મહાગિરિ અને આર્ય સુહસ્તીસૂરિ	૩૮ શ્રી સર્વદેવસૂરિ (બીજા)
૯ આર્યસુસ્થિતસૂરિ તથા આર્યસુપ્રતિબદ્ધસૂરિ	૩૯ શ્રી યશોભદ્રસૂરિ અને શ્રી નેમિચંદ્રસૂરિ
૧૦ શ્રી ઇંદ્રદિન્નસૂરિ	૪૦ શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિ
૧૧ શ્રી દિન્નસૂરિ	૪૧ શ્રી અજિતદેવસૂરિ અને શ્રી વાદીદેવસૂરિ
૧૨ શ્રી સિંહગિરિ	૪૨ શ્રી વિજયસિંહસૂરિ
૧૩ શ્રી વજ્રસ્વામીસૂરિ	૪૩ શ્રી સોમપ્રભસૂરિ તથા શ્રી મણિરત્નસૂરિ
૧૪ શ્રી વજ્રસેનસૂરિ	૪૪ શ્રી જગચંદ્રસૂરિ
૧૫ શ્રી ચંદ્રસૂરિ	૪૫ શ્રી દેવેદ્રસૂરિ અને શ્રી વિજયચંદ્રસૂરિ
૧૬ શ્રી સામંતભદ્રસૂરિ	૪૬ શ્રી વિદ્યાનંદસૂરિ અને શ્રી ધર્મઘોષસૂરિ
૧૭ શ્રી દેવસૂરિ	૪૭ શ્રી સોમપ્રભસૂરિ
૧૮ શ્રી પ્રદ્યોતનસૂરિ	૪૮ શ્રી વિમલપ્રભ, પરમાનંદ, પદ્મતિલક, સોમતિલકસૂરિ
૧૯ શ્રી માનદેવસૂરિ	૪૯ શ્રી ચંદ્રશેખર, શ્રી જયાનંદ અને શ્રી દેવસુંદરસૂરિ
૨૦ શ્રી માનતુંગસૂરિ	૫૦ શ્રી જ્ઞાનસાગરસૂરિ, શ્રી કુલમંડનસૂરિ, શ્રી ગુણરત્નસૂરિ, શ્રી સોમસુંદરસૂરિ અને શ્રી સાધુરત્નસૂરિ
૨૧ શ્રી વીરસૂરિ	૫૧ શ્રી મુનિસુંદર, શ્રી જયચંદ્ર, શ્રી ભુવન- સુંદર, શ્રી જિનસુંદર અને શ્રી જિન- કીર્તિસૂરિ
૨૨ શ્રી જયદેવસૂરિ	૫૨ શ્રી રત્નશેખરસૂરિ
૨૩ શ્રી દેવાનંદસૂરિ	૫૩ શ્રી લક્ષ્મીસાગરસૂરિ
૨૪ શ્રી વિક્રમસૂરિ	૫૪ શ્રી સુમતિસૂરિ
૨૫ શ્રી નરસિંહસૂરિ	
૨૬ શ્રી સમુદ્રસૂરિ	
૨૭ શ્રી માનદેવસૂરિ	
૨૮ શ્રી વિબુધપ્રભસૂરિ	
૨૯ શ્રી જયાનંદસૂરિ	
૩૦ શ્રી રવિપ્રભસૂરિ	

૧૧ શ્રી હૈમવિમલસૂરિ

૫૯ શ્રી વિજયસેનસૂરિ

૧૬ શ્રી આનંદવિમલસૂરિ

૬૦ શ્રી વિજયદેવસૂરિ

૧૭ શ્રી વિજયદાનસૂરિ

૬૧ શ્રી વિજયસિંહસૂરિ

૧૮ શ્રી હીરવિજયસૂરિ

૬૨ શ્રી વિજયપ્રભસૂરિ

આ ગ્રંથકર્તાની સંસ્કૃત કૃતિઓ.

(નયકર્ણિકા भाषांतरनी प्रस्तावना तथा जैन गुर्जर कविओ भाग बीजा उपरथी.)

- + ૧ શ્રી કલ્પસૂત્ર પર સુવોધિકા ટીકા. સંવત ૧૬૯૬ જેઠ શુદ્ધ ૨ ગુરુ. શ્લોક ૬૦૦૦
- + ૨ લોકપ્રકાશ. સંવત ૧૭૦૮ જેઠ (વૈશાખ) શુદ્ધ ૧. જુનાગઢ. શ્લોક ૧૭૬૧૧
- + ૩ હૈમલધુપ્રક્રિયા. સંવત ૧૭૧૦. મૂલ ૨૫૦૦ શ્લોક.
- ૪ હૈમલધુપ્રક્રિયા વ્યાકરણની સ્વોપદ્ધિ ટીકા. શ્લોક ૩૫૦૦૦. સ્થલ રાધનપુર.
- + ૫ નયકર્ણિકા. શ્લોક ૨૩. દિવવંદર (અનુવાદ સાથે)
- + ૬ શાંતસુધારસભાવના. શ્લોક ૩૫૭. જેના ઉપર પંન્યાસજી શ્રી ગંભીરવિજયજીએ ટીકા કરેલી છે.

ગુજરાતી કૃતિઓ.

- + ૭ શ્રી ધર્મનાથજીનું સ્તવન—લઘુઉપમિતિભવપ્રપંચ. સં. ૧૭૧૬ સુરતના ચોમાસા વખતે
- + ૮ પાંચ કારણનું સ્તવન. સં. ૧૭૨૩
- + ૯ પુણ્ય પ્રકાશ (દશ પ્રકારની આરાધના) નું સ્તવન. સં. ૧૭૨૯ વિજયાદશમી—રાંદેર.
- + ૧૦ શ્રીપાલરાસ (અપૂર્ણ) સં. ૧૭૩૮ રાંદેર ચોમાસું. પૂર્ણ કરનાર શ્રીમદ્દશોવિજયજી
- + ૧૧ શ્રી ભગવતીસૂત્રની સજ્જાય. સં. ૧૭૩૮ રાંદેર ચોમાસું.
- + ૧૨ પદ્ આવશ્યકનું સ્તવન.
- ૧૩ જિનપૂજાનું ચૈત્યવંદન.
- + ૧૪ શ્રી આદિજિન વિનતિ. ગાથા ૬૭ (શત્રુંજય તીર્થ)
- + ૧૫ આંબિલની સજ્જાય. + ૧૬ વિનયવિલાસ (૩૭ પદોનો સંગ્રહ)
- ૧૭ અધ્યાત્મગીતા. ગાથા સંખ્યા ૨૪૨. શ્લોક ૩૩૦
- + ૧૮ વર્તમાનજિન ચોવીશી (૨૪ સ્તવનો)
- + ૧૯ વિહરમાનજિન વીશી (૨૦ સ્તવનો)
- + ૨૦ સૂર્યપુર ચૈત્યપરિપાટી. સં. ૧૬૮૯ (સુરતના મંદિરોનું વર્ણન)
- ૨૧ શ્રી નેમિનાથ ભ્રમરગીતા સ્તવન. સં. ૧૭૦૬
- + ૨૨ પટ્ટાવળી સજ્જાય. સં. ૧૭૧૦ પછી
- + ૨૩ ઉપધાન સ્તવન (ઉપધાન વર્ણન)
- ૨૪ શ્રી નેમિનાથ વાર માસ સ્તવન. ૨૫ ચૌદગુણસ્થાનગર્ભિત શ્રી મહાવીર સ્તવન.
- + ૨૬ પદ્મચંદ્રાણની સજ્જાય. બે ઢાલની.

× આ નિશાનીવાળા પુસ્તકો છપાયેલા છે.

કાલલોકપ્રકાશ-સર્ગ ૨૮-ઉપોદ્ઘાત.

“પ્રાચીન જ્યોતિષ”

“લોકપ્રકાશ” ગ્રન્થમાં જે જે વસ્તુ સંગૃહીત થઈ છે તે સંક્ષેપથી સર્ગ ૩૭ માં જણાવી છે. અહીં અમે માત્ર સર્ગ ૨૮ ના કેટલાક ભાગ પર વિવેચન કર્યું છે.

૧. કાલલોકપ્રકાશના અઢાવીશમા સર્ગનું મહત્ત્વ વિવિધ રીતે છે. તે સર્ગમાં પૂર્વપ્રણીત જૈન આગમો અને જ્યોતિષ વિષયક ગ્રન્થોનું સરઠ સંસ્કૃત ભાષામાં ગ્રન્થકર્તાએ દોહન કરેલું છે. સૂર્ય-પ્રજ્ઞપ્તિ, ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ, જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ તથા વીજા આગમગ્રન્થોમાં જ્યોતિષ વિષયક હકીકતો છે તેનો વિસ્તાર છોડી અને જ્યોતિષકરંડક ૬૦ ગ્રન્થોમાંથી આવશ્યક હકીકતો તારવીને જ્યોતિષ વિષયનો સુગમ પરિચય થાય તેવી સરઠ સંસ્કૃત શ્લોકોમાં રચના કરી છે. ઇ. સ. પૂર્વે છઠ્ઠી સદીમાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામીએ જે રચના પ્રરૂપેલી છે તેને સ્પષ્ટ કરવાનો ઉપરોક્ત સર્વ ગ્રન્થોનો આશય છે. એટલે તેને અનુસરનાર કાલલોકપ્રકાશમાં જે વસ્તુ સંગૃહીત થઈ છે તે હકીકત સ્વાભાવિકપણે જુની તરીકે માન્ય કરી શકાય છે. ફેરફાર માત્ર ઋતુઓના વિભાગ અને તેમાં પ્રચલિત માસ પરત્વે છે અને તેવા ફેરફાર પ્રાચીન અને અર્વાચીન જૈન તેમજ જૈનેતર ગ્રન્થોમાં પણ મળી આવે છે, કારણ કે ઋતુ અને માસના પરસ્પરના સંબંધમાં કાલક્રમે પરિવર્તન થતું ગયું છે અને તે પરિવર્તન મુખ્યતઃ દક્ષિણાયન, ઉત્તરાયણ તથા શરત્ અને વસંત સંપાતનો સમય એકનો એક જ ન રહેતાં બદલાતો ગયો છે તેથી થયું છે. સર્વ ગ્રન્થકારો એકનો એક જ સમય (દક્ષિણાયન ૬૦ નો) લઈ અર્વાચીન ઘટના સાથે પૂર્વની ઘટનાનો સમન્વય જોડી, અર્વાચીન ઘટનાને પ્રાચીન વર્ગીકરણનું જ સ્વરૂપ આપવા સહેજે પ્રયત્નવાન થયા છે. આ કારણથી પ્રાચીન જ્યોતિષના અભ્યાસમાં ઋતુ અને માસ પરત્વેના ઉલ્લેખો સંભાળથી વાંચી જતાં તે સિવાયની જ્યોતિષની અન્ય રચના આ સર્ગમાં પ્રાપ્ત થાય છે. વધારે વિસ્તારથી સમજવા માટે જુદા જુદા ગ્રન્થોનો આધાર લેવો પડે તે નિર્વિવાદ છે.

૨. આ સર્ગમાં નિર્દિષ્ટ પ્રાચીન જ્યોતિષ વીજી રીતે માન્ય તથા સપ્રમાણ સિદ્ધ થાય છે. ઇ. સ. પૂર્વે ચોથી સદીનો “કૌટિલીય અર્થશાસ્ત્ર” નામનો ગ્રન્થ પ્રસિદ્ધ થયો છે તેમાં ‘કાલ-માન’ પ્રકરણ છે અને કાલપરત્વે વ્યવહાર પૂરતા વિવિધ ઉલ્લેખો છે. તે ગ્રન્થ પર વૈદિક છાયા છે. તેની રચના જૈન જ્યોતિષની રચના સાથે મળતી આવે છે એટલું જ નહિ પણ તેના અશુદ્ધ લાગે તેવા પાઠની શુદ્ધિ જૈન જ્યોતિષદ્વારા થાય છે. અર્થશાસ્ત્રમાં વ્યવહાર પૂરતો જ્યોતિષનો નિર્દેશ છે અને તેથી તે નિર્દેશ સ્થૂલ છે. એટલે તેમાંના (વૈદિક) જ્યોતિષની પરિપૂર્તિ કાલ-લોકપ્રકાશ જેવા ગ્રન્થમાં સંગૃહીત કરેલા પ્રાચીન (જૈન) જ્યોતિષથી થાય છે. અને જૈન જ્યોતિષમાં જે ઉલ્લેખ અધૂરો છે તેની પૂર્તિ અર્થશાસ્ત્રથી થાય છે. (જૂઓ પેરા ૪). અર્થશાસ્ત્રમાંથી પ્રસ્ટુત

પ્રકરણને ઉપયોગી ઉતારા કરી આ સાથે છાપ્યા છે. એટલે અઠ્ઠાવીશમા સર્ગના અભ્યાસી વર્ગ ઉપરોક્ત હકીકતો સમજી શકશે. વજ્રેની યોજનાને મળતી હકીકત મહાકવિ કાલિદાસના મેઘ-દૂતના શ્લોકોમાં પણ છે એટલે તેનો નિર્દેશ પણ અર્થશાસ્ત્રની સાથે સાથે કર્યો છે. કાલલોક-પ્રકાશ પૃષ્ઠ ૫૯-૬૦ પર મालૂમ પડશે કે જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રમાં શ્રીગૌતમસ્વામીના ઉત્તરમાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામી વર્ષનો (તથા યુગનો) આરંભ શ્રાવણ વદિ ૧ થી કહે છે અને તે વચ્ચે વર્ષાઋતુ (પ્રાવૃષ્) છે. અર્થશાસ્ત્ર “ આપાદીપર્યવસાન વર્ષ ” અર્થાત્ આપાદ માસની શુદિ ૧૫ ને દિને પૂરું થતું વર્ષ કહે છે અને શ્રાવણથી દક્ષિણાયનનો આરંભ ગણે છે. મેઘદૂત આપાદના છેલ્લા દિને વર્ષાઋતુનો આરંભ મૂકે છે અને તેની નજીક શ્રાવણ મહિનો કહે છે અને ત્યારથી પ્રવોધિની (કા. શુ. ૧૧) સુધીમાં ચાર માસ જણાવે છે. આ વધામાંથી એ પ્રતિપાદન થાય છે કે માસ પૂર્ણિમાન્ત હતા, વદિ એકમથી શરૂ થતા અને શ્રાવણ વદિ ૧ થી દક્ષિણાયન ને વર્ષાઋતુ ગણાતી અને પાંચ વર્ષના યુગનો આરંભ આવા વર્ષથી થતો. ઉપરોક્ત સિદ્ધ થતા જ્યોતિષના હાલના પ્રચલિત વેદાંગ જ્યોતિષના શ્લોકો સાથે કોઈ રીતે મેલ નહિ જાય. પ્રચલિત વેદાંગ જ્યોતિષ માધ્યુલ્લ પ્રતિપદાર્થી આરંભ કરે છે એટલે તેમાં મૂલ જ્યોતિષનો કેટલો વિપર્યાસ સમજવો તે નક્કી કરવાનું કાર્ય વિદ્વાનવર્ગને શિરે રહે છે, પરંતુ જે પ્રમાણભૂત પ્રાચીન જ્યોતિષ, અર્થશાસ્ત્ર, જૈન જ્યોતિષ તથા મેઘદૂતથી સ્થાપિત થાય છે તેનો વૈદિક સાહિત્ય તથા જનસમાજના ઉત્સવો સમજવા માટે અત્યંત ઉપયોગ છે તેમ સ્વીકારવું પડશે અને તેમ કર્યાથી વૈદિક સાહિત્યનું યોગ્ય સંશોધન શક્ય થશે.

૩. સાથે આપેલા પત્રકમાંથી વર્ષરચના-નક્ષત્રરચના તથા સૂર્યચંદ્રગતિ, માસ ૩૦ સ્પષ્ટ થશે. તેનો અહિં ઉલ્લેખ નહિં કરીએ, પરંતુ તેનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર રહે છે.

પહેલી નોંધ એ છે કે પ્રાચીન જ્યોતિષમાં અયનો અને સંપાતના વિન્દુ, નક્ષત્રો (તારાઓ) પરત્વે સ્થાયી છે-તેમાં કશો ફેરફાર નથી સમજવાનો. (જુઓ કાલ. પૃષ્ઠ ૭૪, પૃષ્ઠ ૭૭-૭૮.) અશ્વિની નક્ષત્રના ૧૩૪ ભાગમાંથી ૬૯ ભાગ પૂરા થાય ત્યારે વસંતસંપાત હમેશ માટે છે અને સ્વાતિ નક્ષત્રના ૬૭ ભાગમાંથી ૨૩ ભાગ પૂરા થતાં શરત્સંપાત છે. પુષ્ય નક્ષત્રના ૧૩૪ ભાગના ૪૬ ભાગ પૂરા થતાં દક્ષિણાયન શરૂ થાય છે અને અભિજિત્ નક્ષત્રના ૪૨ ભાગના પ્રારંભે ઉત્તરાયણ શરૂ થાય છે.

બીજી નોંધ તારાત્મક નક્ષત્ર વિભાગ પરત્વે કરવાની છે. આ રચનામાં ૨૮ નક્ષત્રો આવશ્યક છે અને ૨૮ યુગ નક્ષત્ર અભિજિત્ છે. તેને છોડીને ૨૭ નક્ષત્ર સ્વીકારી આ રચનાના સૌર વર્ષના ૩૬૬ દિવસમાંની સૂર્ય-ચંદ્રની ગતિને સમજી નહિ જ શકાય.

ત્રીજી નોંધ નક્ષત્રોના અને તે રીતે રવિમાર્ગના ભાગ પરત્વે છે. રવિમાર્ગના હાલ ૩૬૦ ભાગ (ડીગ્રી) છે તેવા ભાગ પ્રાચીન જ્યોતિષમાં નથી. પ્રાચીન જ્યોતિષમાં

નથી. પ્રાચીન જ્યોતિષમાં સ્થૂળપણે સૌરવર્ષ ૩૬૬ સૌરદિનનું ગણ્યું છે અને તેને અનુરૂપ રવિમાર્ગના ૩૬૬૦ ભાગ પાડેલા છે. (કોઈક ઠેકાણે અડધા ભાગ લે ત્યાં ૧૮૩૦ ભાગ આવે ને મુહૂર્તના હિસાબે પણ વધુ લે ત્યાં વધુ આવે પણ તેથી યોજનામાં ફેર નથી પડતો). એટલે પ્રાચીન જ્યોતિષનું સ્વરૂપ સમજવા માટે ઉપરની ત્રણે બીના લઘ્યવહાર રાખી ન શકાય. ચોથી નોંધનો ઉલ્લેખ ચોથા પેરેગ્રાફમાં “ મલમાસ ” (= ક્ષયમાસ) પરત્વે છે.

પ્રાચીન જ્યોતિષની રચનામાં એક વિવિધતાને અવકાશ છે જેનો ઉલ્લેખ કાલલોકપ્રકાશમાં નથી, અને તે પત્રકમાં સ્પષ્ટ કરી છે. કાલ૦ પૃ૦ ૪૦-૪૧ પર ચાર જાતના નક્ષત્રોના ભાગ આપ્યા છે. અભિજિત નક્ષત્રના ૪૨ ભાગ છે. પંદર જુદા જુદા નક્ષત્રોના પ્રત્યેકના ૧૩૪ ભાગ છે. છ નક્ષત્રોના પ્રત્યેકના ૬૭ ભાગ છે જ્યારે વાકીના છ નક્ષત્રોના પ્રત્યેકના ૨૦૧ ભાગ છે. સરવાળો ૩૬૬૦ આવે છે. હવે અભિજિતના ૪૨ ભાગ ઉપરાંત વાકીના સતાવીશ નક્ષત્રોના પ્રત્યેકના એકસરખા ૧૩૪ ભાગ ગણતાં પણ તે જ સરવાળો રહે. આ શક્ય યોજનાનો પણ પત્રકમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે. કદાચ તે યોજના જૈનેતર વર્ગમાં પ્રચલિત થયેલી હોય. ઉત્સવો ૬૦ વિષેના સંશોધન કાર્યમાં આ શક્યતાનો અવકાશ રાખવો પડે. અભિજિત નક્ષત્રનો આ કે બીજી કોઈ પણ શક્યતામાં ત્યાગ નથી તે સ્પષ્ટ છે. હાલના જ્યોતિષ વિષયક સિદ્ધાન્ત ગ્રન્થો અને તેમની માન્યતાથી જુદું પ્રાચીન (જૈન કે જૈનેતર-વેદાંગ) જ્યોતિષ છે તે વસ્તુ હવે સ્વીકારવી પડશે અને સંશોધન કાર્યમાં તેનો અમલ કરવો પડશે. કાલલોકપ્રકાશના આ સર્ગનું તે રીતે અપૂર્વ મહત્ત્વ છે.

જૈન તેમજ જૈનેતર (વૈદિક) ગ્રન્થોમાં પ્રત્યેક નક્ષત્રના અધિષ્ઠાતા દેવ એક જ છે એટલે જૈન અને વૈદિક જ્યોતિષની ગ્રન્થો એક જ છે અને લગભગ એક જ પ્રકારના બંને પ્રાચીન જ્યોતિષ છે તેવી માન્યતા વધુ દૃઢ કરે છે.

૪. અર્થશાસ્ત્રમાં “ અધિકમાસ ” થી જુદો એક “ મલમાસ ” નો (= ક્ષયમાસનો) નિર્દેશ કરેલ છે. જુદી જુદી ત્રણ માન્યતા તેના વિષે છે, તે પણ સંદિગ્ધ છે, તેથી વધુ વિગત તેમાં નથી. જૈન જ્યોતિષમાં તેની કશી વિગત હજી જોવામાં આવી નથી. એટલે તેને લગતી હકીકત હાલ અનુમાનનો વિષય બને છે. સૂર્ય-ચંદ્રથી જનિત વર્ષનો સૌરવર્ષ સાથે પાંચ સૌર-વર્ષમાં (યુગમાં) મેળ મેળવવા માટે રીતસરના સાઠ ચાન્દ્ર મહિના ઉપરાંત અઢી વર્ષે એકેક (ચાંદ્ર) મહિનો વધારે ગણી પાંચ વર્ષમાં જે ત્રે મહિના વધુ લેવાય છે તે “ અધિકમાસ ” છે અને “ મલમાસ ” તેથી ભિન્ન છે. ગણિતમાં આપણે સ્વોદું આગળ વધી ગયા હોઈએ તેમાં પાછળ હટી, સાચું સૌર નક્ષત્ર મળી રહે તે માટે “ મલમાસ ” (આપણા ગણિતમાં ત્યાગ કરવાનો માસ) અનુમાનથી સમજાય છે. ૩૬૬ દિનના વર્ષનો આંકડો ગોઠ રકમ છે તે સ્થૂળ લાગે છે. સૂક્ષ્મ વેધથી નક્કી થતો હશે તે ૩૬૫ દિન આશરેનો (કાંઈક વધુ કે કમી)

લાગે છે એટલે વસ્તુતઃ સૂર્ય ૩૬૫ દિન લગભગમાં ૩૬૬૦ ભાગ પૂરા કરે છે અર્થાત્ સૂર્ય રોજના દશ ભાગ ઉપરાંત કંઈક વધુ ચાલે છે. આ તપાવત ચન્દ્રની તિથિ તથા કલામાં પણ આવે અને યાસ કરીને પૂર્ણિમા વચ્ચે વેધ લઈને નક્કી કરી શકાય; અને તેવા વેધનો એક દાખલો કાલ ૦ પૃ ૦ ૧૧ ઝો ૦ ૬૩-૬૪ માં મળે છે જેમાં માર્ગશીર્ષ શુદ્ધિ ૧૫ ના (પૂર્ણિમાના) સમયે ચન્દ્ર આર્દ્રા નક્ષત્રમાં હોય તેમ નિર્દેશ છે. આ નિર્દેશને જ્યોતિષ્કરંડકનું સમર્થન નથી એટલે કેટલો વાસ્તવિક ગણવો તે શંકા છે પરંતુ તેને વાસ્તવિક ગણી નીચેની ચર્ચા કરી છે. આ ૦ વ ૦ એકમે પ્રભાતે ચન્દ્ર અભિજિત્થી પ્રારંભ કરે અને સૂર્ય પુણ્યના ૪૭ મા ભાગથી આરંભ કરે ત્યારે વચ્ચે ૧૮૩૦ ભાગનું અંતર હોય છે (અર્થાત્ આપાદ શુદ્ધિ પૂનમે તે અંતર હોય છે). તે સમય પછી માર્ગ ૦ શુ ૦ ૧૫ (પ્રાન્ત) સુધીમાં સૂર્ય દોઢનો તિથિમાં $360 \times \frac{1}{365} = 1.479$ સૌરદિન કર્યા હોય અને પ્રતિદિનના દશ ભાગની ચાલ મુજબ ૧૪૭૫ ૫૩ ભાગ પૂરા કર્યા હોય અર્થાત્ અભિજિત્થી સૂર્ય ૩૩૦૫૫૩ ભાગના મૂલ નક્ષત્રમાં હોય. ચન્દ્ર તેથી બરાબર ૧૮૩૦ ભાગ દૂર એટલે ૧૪૭૫૫૩ ભાગમાં (અભિજિત્થી) મૃગશીર્ષમાં હોય, પરંતુ ચન્દ્ર આર્દ્રામાં તે વચ્ચે છે. તેમ પ્રત્યક્ષ દર્શન ગાથા અનુસાર છે* એટલે તે ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે-ચંદ્ર થોડો વધુ ચાલેલો હોય ને તેટલા સમયના હીસાવે (ચંદ્ર ૧૩૪ ભાગ ચાલે ત્યારે સૂર્ય ૧૦ ભાગ ચાલે) સૂર્ય વધુ ચાલેલો હોવો જોઈએ અર્થાત્ ૩૬૬૦ ભાગ પૂરા કરવા સૂર્યને ૩૬૬ દિન નહિ પણ આશરે પોણો દિન ઓછો-આશરે ૩૬૫ દિન સમય લાગવો જોઈએ. પ્રત્યેક વર્ષે બરાબર પોણા દિન જેટલો ફેર પડે તો ૪૦ વર્ષે ત્રીશ દિનનો ફેર પડે અને તેવો વેધ હોય તે મતવાલા ૪૦ વર્ષે એક સૂર્યનો માસ ગણતરીમાંથી વાદ કરી નાંખે. આને “ મલમાસ ” કહે.

આ અનુમાન દેખાય છે તેવું સરલ નથી. (જુઓ ફુટનોટ) પરંતુ જૂદી જૂદી પૂર્ણિમા ને વર્ષો પાકી ગણતરીથી સ્થાપિત થાય પછી જ તેનો વધુ ઊઠાપોહ કરી શકાય. પ્રાચીન જ્યોતિષના ૩૬૬ દિનના સ્થૂલ સૌરવર્ષમાં ને પાંચ સૌરવર્ષના યુગની રચનામાં “મલમાસ” આવશ્યક છે તેટલું વિના સંકોચે કહી શકાય, મલમાસ વગર સૂર્યનો નક્ષત્ર સાથેનો અને છેવટે પૂર્ણિમા વચ્ચેનો અને નક્ષત્રના ગણિતનો મેલ તૂટી જાય તે થોડા કાલમાં જ પ્રત્યક્ષ થાય એટલે પ્રાચીન જ્યોતિષના રચનારા ૩૬૬ દિનની યોજના કરી ત્યાંજ અટકી જઈ મીત મૂલ્યા હોય તેવું નથી લાગતું. પરંતુ દક્ષિણાયનના દિને જે છાયા હોય તેમાં અને ગણિતથી આવતા દક્ષિણાયનના દિનમાં કાળાંતરે

* ચંદ્ર આર્દ્રામાં હોય તેના ભાગથી બરાબર ૧૮૩૦ ભાગ સામે સૂર્ય આ વચ્ચે કઈ રીતે હોય તે સમજાતું નથી. એટલે આ નિર્દેશ ચર્ચાસ્પદ જ રહે છે. ‘ જેત્રલોક પ્રકાશ ’ સર્ગ ૨૦ ઝો ૦ ૬૮, ૭૧ મા માર્ગશીર્ષ પૂર્ણિમા મૃગશીર્ષના ચન્દ્ર વચ્ચે ગણી છે. પ્રાકૃત ગાથા પર ગ્રન્થકર્તાએ કશી નોંધ કરી નથી મૃગશીર્ષને વદ્ધે આર્દ્રા કેમ છે તેનો ખુલાસો નથી.

ફેર કેમ પડે તેનો નોંધ કેમ નહિ કર્યો હોય તે સમજી શકાતું નથી. છાયામાનમાં સૂર્યની વિષુવવૃત્તથી દક્ષિણોત્તર ગતિનો જ સંબંધ રહે છે ને નક્ષત્ર સાથેનો સંબંધ લુપ્ત થાય છે. એટલે છાયામાન અને નક્ષત્રમાનનો સમન્વય જ્યાં તૂટતો હશે ત્યાં કેની નોંધ કરી હશે તે જાણવાનું આપણી પાસે આજે સાધન નથી. છાયામાન તેમણે લીધેલું છે તે અર્થશાસ્ત્ર તથા કાલલોક-પ્રકાશ પરથી માલૂમ પડે છે; અને તેનો સંબંધ અયનો સાથે જોડેલો છે.

૧. હવે આ જ્યોતિષનો લૌકિક ઉત્સવ પરત્વેનો સંબંધ જોડે. આજે પણ પ્રચલિત છે તેવો એક વૈદિક ઉત્સવ સરસ્વતીનું આહ્વાન, પૂજન અને વિસર્જનનો છે. આશ્વિન શુદિ ૭ ના દિને ચન્દ્ર મૂળ નક્ષત્રમાં હોય ત્યારે આહ્વાન છે ને આશ્વિન શુદિ ૯ ના દિને (ચંદ્ર શ્રવણ નક્ષત્રમાં આવે) પછી તેનું વિસર્જન છે.

આહિં મહિનાના નામમાં પાછલ્લથી વિપર્યાસ થયો હોય તેવું નથી લાગતું. એટલે યુગનું પ્રથમ વર્ષ (સંકેતની રીતે) લેવાનું, શ્રાવણ વદિ ૧ થી તિથિ ગણતાં આશ્વિન શુદિ ૬ તિથિ પૂર્ણ થાય ત્યારે શ્રાવણની ૩૦ તિથિ, માદ્રપદની ૩૦ તિથિ અને આશ્વિન વદિ એકમથી શુદિ ૭ સુધી ૨૧ તિથિ થાય. સરવાળે ૮૧ તિથિનો સમય પૂરો થાય એટલે તેના સૌરદિન ૭૯-૬૩ પૂરા થાય. સૂર્યના પ્રતિદિન દશ ભાગની ચાલ પ્રમાણે પુણ્યના ૪૭ મા ભાગથી ૭૯૬-૬૬ ભાગ વધુ થાય અર્થાત્ સૂર્ય તે વચ્ચે અભિજિત્થી ૨૬૨૬-૬૬ ભાગ પૂરા કર્યા હોય અર્થાત્ સૂર્ય તે વચ્ચે ચિત્રા નક્ષત્રમાં [અને ચિત્રા (Spica) તારા પાસે આવેલ હોય]. ચન્દ્ર ૭૯-૬૩ દિનમાં રોજના ૧૩૪ ભાગની ચાલ પ્રમાણે બે વચ્ચે ફરીને અભિજિત્થી ૩૩૯૮-૬૬ ભાગ પૂરા કર્યા હોય અર્થાત્ (જૈનેતર યોજના મુજબ) મૂળ નક્ષત્રમાં હોય. ત્રણ તિથિમાં તે રીતે શ્રવણ નક્ષત્રમાં નવમીએ હોય. ઉત્સવમાં ચન્દ્રનક્ષત્રનું તિથિ સાથેનું સૂચન રવિમાર્ગમાં સૂર્યનું તારાત્મક નક્ષત્ર પરત્વે સ્થાન સ્પષ્ટ કરવા માટે હોય તેમ અત્રે સમજાય છે; કારણ કે યુગના બીજા વર્ષોમાં તેના તે જ ચન્દ્ર નક્ષત્રો તિથિએ ન હોય તે દેખીતું છે. ચિત્રા નક્ષત્રના સૂર્ય વચ્ચે શરત્કાલ હોવાથી સરસ્વતીનું બીજું ઋતુ સૂચક નામ તથા વર્ણન ' શારદા ' (શરદિ ભવા-શારદા) યથાર્થ થાય છે.

૬. આટલા પ્રસ્તાવથી પ્રાચીન જ્યોતિષનું વિવિધ દિશાથી નક્કી થતું સ્વરૂપ અને તેમાં રહી જતી ઊણપો વાચકવર્ગને પ્રતીત થશે. તેની રચનાની આપાતપ્રતીતિ માટે અત્રે નીચેના પ્રથમ પત્રકમાં નક્ષત્ર-તેના ભાગ, બીજી યોજના-નક્ષત્ર દેવતા તથા બીજા પત્રકમાં સૌરમાસ સાથે નક્ષત્ર ને ઋતુસંબંધ આપેલ છે. વિગતો માટે કાલલોકપ્રકાશનો સર્ગ ૨૮ જાવો. વાચક-વર્ગને એટલું સ્પષ્ટ થશે કે ૨૮ નક્ષત્ર, રવિમાર્ગના ૩૬૬૦ ભાગ અને વર્ષના ૩૬૬ દિન (સ્થૂળમાન), પાંચ વર્ષનો યુગ અને મલમાસ આટલા તત્ત્વ પ્રાચીન જ્યોતિષમાં ન હોય તો તેની

રચના અશક્ય છે. યુગનો આરંભ દક્ષિણાયનથી છે, તે જ્યોતિષની રચનાનું ઝીંજું તત્ત્વ છે જેથી પ્રચલિત વેદાંગ કહેવાતું જ્યોતિષ ભિન્ન છે.

આ ગ્રન્થ હિન્દમાં સર્વત્ર તથા ઇતરત્ર સુગમતાથી વંચાય તે સારુ ભાષાંતર સાથે દેવનાગરી લિપિમાં સાર્વત્ર લખાવ્યો છે. વાચકવર્ગને તે આવકારપાત્ર થશે તેમ આશા રાલીએ, આ ગ્રન્થ પાછલ વિવિધ પ્રકારે જે શ્રમ પ્રકાશક સંસ્થાએ, શ્રી. કુંવરજી આણંદજીએ તથા શાસ્ત્રીજી જેઠાલાલ હરિભાઈએ લીધો છે તે વાચકવર્ગની અને વિદ્વદ્વર્ગની પ્રશંસાને પાત્ર થશે તેમ આશા પ્રદર્શિત કરી આ ટૂંકો ઉપોદ્ધાત પૂરો કરું છું.

મુંબઈ. તા. ૧૭-૭-૨૪. }

હીરાલાલ અમૃતલાલ શાહ.

નોટ—ઉપોદ્ધાતના લેખક મહાશયે અધિકમાસથી જુદો મઠમાસ એટલે ક્લયમાસ ઉપરના લેખમાં જણાવેલ છે પરંતુ કોષમાં જોતા અને વર્તમાન જ્યોતિષના અનુભવીઓને પૂછતા અધિકમાસને મઠમાસ કહે છે, ક્લયમાસને કહેતા નથી.

પત્રક (૧)

ક્રમ.	નક્ષત્રો (તારાત્મક).	જૈન યોજના.		જૈનેતર યોજના, (સંભવિત)		જૈન અને જૈનેતર અધિષ્ઠાતા દેવતા.	તારા. વર્ણ.
		ભાગ.	રવિમાર્ગમાં ભાગ સરવાળો.	રવિમાર્ગમાં ભાગ સરવાળો.	ભાગ.		
૧	અભિજિત	૪૨	૦- ૪૨	૦- ૪૨	૪૨	બ્રહ્મા	૩
૨	શ્રવણ	૧૩૪	૪૨- ૧૭૬	૪૨- ૧૭૬	૧૩૪	વિષ્ણુ	૩
૩	ધનિષ્ઠા (શ્રવિષ્ઠા)	૧૩૪	૧૭૬- ૩૧૦	૧૭૬- ૩૧૦	૧૩૪	વસુ	૬
૪	શતભિષા	૬૭	૩૧૦- ૩૭૭	૩૧૦- ૪૪૪	૧૨૪	વરુણ	૧૦૦
૫	પૂ. ભાદ્રપદા	૧૩૪	૩૭૭- ૫૧૧	૪૪૪- ૫૭૮	૧૩૪	અજૈકપાદ	૨
૬	ઉ. ભાદ્રપદા	૨૦૧	૫૧૧- ૭૧૨	૫૭૮- ૭૧૨	૧૩૪	અદિર્વુધ્ન્ય	૨
૭	રેવતી	૧૩૪	૭૧૨- ૮૪૬	૭૧૨- ૮૪૬	૧૨૪	પૂષ્પ	૩૨
૮	અશ્વિની	૧૩૪	૮૪૬- ૯૮૦	૮૪૬- ૯૮૦	૧૩૪	અશ્વિનો	૩ (૨ ?)
૯	મરગી	૬૭	૯૮૦- ૧૦૪૭	૯૮૦- ૧૧૧૪	૧૩૪	ચમ	૩
૧૦	કૃત્તિકા	૧૩૪	૧૦૪૭- ૧૧૮૧	૧૧૧૪- ૧૨૪૮	૧૩૪	અગ્નિ	૬ (૭ ?)
૧૧	રોહિણી	૨૦૧	૧૧૮૧- ૧૩૮૨	૧૨૪૮- ૧૩૮૨	૧૩૪	પ્રજાપતિ	૬ (૨૮)
૧૨	મૃગશિરસ (મૃગશીર્ષ)	૧૩૪	૧૩૮૨- ૧૫૧૬	૧૩૮૨- ૧૫૧૬	૧૩૪	સોમ	૩
૧૩	આર્દ્રા	૬૭	૧૫૧૬- ૧૬૮૩	૧૫૧૬- ૧૬૯૦	૧૩૪	રુદ્ર	૧ (૧૫૧૬)
૧૪	પુનર્વસુ	૨૦૧	૧૬૮૩- ૧૭૮૪	૧૬૯૦- ૧૭૮૪	૧૩૪	અદિતિ	૪ (૨ ?)
૧૫	પુષ્ય	૧૩૪	૧૭૮૪- ૧૯૧૮	૧૭૮૪- ૧૯૧૮	૧૩૪	વૃહસ્પતિ	૩
૧૬	અશ્લેષા	૬૭	૧૯૧૮- ૧૯૮૫	૧૯૧૮- ૨૦૫૨	૧૩૪	સર્પ	૬ (૬૭૧૧૦ ?)
૧૭	મઘા	૧૩૪	૧૯૮૫- ૨૧૧૯	૨૦૫૨- ૨૧૮૬	૧૩૪	પિતૃ	૬
૧૮	પૂ. ફાલ્ગુણી	૧૩૪	૨૧૧૯- ૨૨૫૩	૨૧૮૬- ૨૩૨૦	૧૩૪	મગ	૨
૧૯	ઉ. ફાલ્ગુણી	૨૦૧	૨૨૫૩- ૨૪૫૪	૨૩૨૦- ૨૪૫૪	૧૩૪	અર્યમા	૨
૨૦	હસ્ત	૧૩૪	૨૪૫૪- ૨૫૮૮	૨૪૫૪- ૨૫૮૮	૧૩૪	સવિતૃ	૬
૨૧	ચિત્રા	૧૩૪	૨૫૮૮- ૨૭૨૨	૨૫૮૮- ૨૭૨૨	૧૩૪	ત્વષ્ટૃ	૧ (મુક્તા)
૨૨	સ્વાતિ	૬૭	૨૭૨૨- ૨૭૮૯	૨૭૨૨- ૨૮૫૬	૧૩૪	વાયુ	૧ (પ્રવાલ)

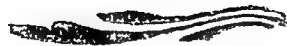

ક્રમ.	નક્ષત્રો (તારાત્મક).	જૈન યોજના.		જૈનેતર યોજના. (સંભવિત)		જૈન અને જૈનેતર અધિષ્ઠાતા દેવતા.	તારા. વર્ણ.
		ભાગ.	રવિમાર્ગમાં ભાગ સરવાળો.	રવિમાર્ગમાં ભાગ સરવાળો.	ભાગ.		
૨૩	વિશાખા (રાધા)	૨૦૧	૨૭૮૯-૨૯૯૦	૨૮૧૬-૨૯૯૦	૧૩૪	ઇન્દ્રામ્ની	૪ (૨૧)
૨૪	અનુરાધા	૧૩૪	૨૯૯૦-૩૧૨૪	૨૯૯૦-૩૧૧૪	૧૩૪	મિત્ર	૪
૨૫	જ્યેષ્ઠા	૬૭	૩૧૨૪-૩૧૯૧	૩૧૨૪-૩૨૧૮	૧૩૪	ઇન્દ્ર	૩
૨૬	મૂલ	૧૩૪	૩૧૯૧-૩૩૨૫	૩૨૧૮-૩૨૯૨	૧૩૪	રાક્ષસ (નિર્ઋતિ)	૧૧
૨૭	પૂર્ણાષાઢા	૧૩૪	૩૩૨૫-૩૪૫૯	૩૩૨૨-૩૪૨૬	૧૩૪	આપ:	૪ (૨૧)
૨૮	ઉત્તરાષાઢા	૨૦૧	૩૪૫૯-૩૬૬૦	૩૪૨૬-૩૬૬૦	૧૩૪	વિશ્વેદેવા:	૪ (૩૧)
પુનઃ ૧	અભિજિત્ હ.	૩૬૬૦			૩૬૬૦		

પ્રાચીન જ્યોતિષનું આવશ્યક ધોરણ.

- (૧) રવિમાર્ગ—કુલે ૩૬૬૦ ભાગ. અભિજિત્ સાથે ૨૮ નક્ષત્રો.
- (૨) યુગના પાંચ સૌરવર્ષ, ૧૮૩૦ (સૌર) દિન, ૧૮૬૦ તિથિ, ૬૦ સૌરમાસ, ૬૨ ચાંદ્રમાસ (૬૦ ચાંદ્રમાસ તથા અઢીવર્ષે એક અધિક ચાંદ્રમાસ), ૬૭ નક્ષત્રમાસ (ચન્દ્રના નક્ષત્રો પરત્વે).
- (૩) સૌરવર્ષમાં ૩૬૬ (સૌર) દિન, રવિમાર્ગના ૩૬૬૦ ભાગ ૩૬૬ દિનમાં સૂર્ય કરે. (સ્થૂલમાન છે.)
- (૪) ચાંદ્રવર્ષની ૩૬૦ તિથિ, ૩૫૪^{૩૩}/_{૪૩} (સૌર) દિન, બાર ચાંદ્રમાસ (૨૯^{૩૨}/_{૪૩} સૌરદિનના અથવા ૩૦ તિથિના). ત્રીજા અને પાંચમા ચાંદ્રવર્ષમાં એક અધિક ચાંદ્રમાસ અને તેવા વર્ષોનાં (સૌર) દિન ૩૮૩^{૪૩}/_{૪૩} અને તેર માસ.
- (૫) યુગનો આરંભ—યુગના પ્રથમ વર્ષથી સૌરવર્ષનો, ચાંદ્રવર્ષનો, શ્રાવણ વદિ એકમની પ્રમાતે (આષાઢ શુદ્ધિ પૂર્ણિમા પૂર્ણ થાય તે સમયે) સૂર્ય પુષ્યનક્ષત્રના ૪૬ ભાગ પૂરા કરી ૪૭ મા ભાગમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે, ચંદ્ર ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર પૂર્ણ કરી અભિજિત્ નક્ષત્રનો પ્રારંભ કરે ત્યારે, વર્ષાકૃતુનો (અગર પ્રાવૃટ્કૃતુનો) આરંભ થાય અને દક્ષિણાયનનો આરંભ થાય.

- (૬) સૌરદિન—૩૦ મુહૂર્તનો, ૬૦ ઘડીનો, રવિમાર્ગમાં સૂર્યના દશ ભાગનો અને ચન્દ્રગતિના ૧૩૪ ભાગનો. એક સૂર્યોદયથી બીજા સૂર્યોદય પર્યન્તનો.
- (૭) તિથિ— $\frac{૬૩}{૬૩}$ (સૌર) દિન જેટલી જેમાં ચન્દ્રગતિ $૧૩૧\frac{૩૬}{૬૬}$ ભાગની થાય ($\frac{૬૩ \times ૧૩૪}{૬૩} = ૧૩૧\frac{૩૬}{૬૬}$) જેમાં સૂર્યગતિ $૯૬\frac{૨}{૩}$ ભાગની થાય (સ્થૂલમાન છે.) એક તિથિમાં ચન્દ્રની એક કલાની હાનિ-વૃદ્ધિ થાય.
- (૮) ભાગ—સૂર્ય પ્રતિ (સૌર) દિન (રવિમાર્ગમાં) દશ ભાગ ચાલે. તે જ સમયમાં ચંદ્ર ૧૩૪ ભાગ ચાલે. (સ્થૂલમાન છે.)
- (૯) અયન--દક્ષિણાયનનો આરંભ સૂર્ય પુષ્યનક્ષત્રના ૪૭ ભાગથી કરે; ઉત્તરાયણનો આરંભ સૂર્ય અભિજિત નક્ષત્રના પહેલા ભાગથી કરે, અયન સ્થાયી છે.
- (૧૦) સંપાત—શરત્સંપાત સૂર્ય સ્વાતિ નક્ષત્રના ૨૩ ભાગ પૂરા કરે ત્યારે હોય, વસન્તસંપાત સૂર્ય અશ્વિની નક્ષત્રના ૬૯ ભાગ પૂરા કરે ત્યારે હોય, સંપાત સ્થાયી છે.
- (૧૧) સૂર્ય—એક અયનથી સંપાત સુધીમાં અને સંપાતથી અયન સુધીમાં રવિમાર્ગના ૯૧૬ ભાગ પૂરા કરે, પુનરાવૃત્તિ યુગમાં પાંચ વખત થાય.
- (૧૨) ચન્દ્ર—એક અયનથી સંપાત સુધીમાં અને સંપાતથી અયન સુધીમાં રવિમાર્ગની ત્રણ આવૃત્તિ (=૧૦૯૮૦ ભાગ) ઉપરાંત ૧૨૮૧ ભાગ (કુલે ૧૨૨૬૧ ભાગ) ચંદ્ર પૂરા કરે. યુગના આરંભે દક્ષિણાયન વચ્ચે અભિજિત નક્ષત્રમાં ચન્દ્રનો પ્રવેશ થતો હોય. પછી પ્રત્યેક અયન અને સંપાત વચ્ચે ચન્દ્રના નક્ષત્રો બદલાતા હોય.
- (૧૩) મલમાસ—(જૂઓ “અર્થશાસ્ત્ર”) જૂદા જૂદા વર્ષો પછી ક્ષેપ કરવાનો સૌરમાસ (કારણ ૩૬૬ દિનનું સૌરવર્ષ સ્થૂલમાન છે. સૂર્ય ચન્દ્રની ગતિ સ્થૂલ લીધી છે.)
- (૧૪) ચાંદ્રમાસ—એક ચાંદ્રમાસમાં, ત્રીશ તિથિમાં, ચન્દ્રગતિ $૩૯૯૫\frac{૩૩}{૬૬}$ ભાગની થાય અને સૂર્યગતિ $૨૯૯૩\frac{૨}{૩}$ ભાગની થાય.
- (૧૫) નક્ષત્રમાસ—ચંદ્રની પોતાની રવિમાર્ગમાં એક આવૃત્તિ $૨૭\frac{૪૩}{૬૬}$ (સૌર) દિનમાં થાય તે.

पत्रक (२)

क्रम	जैन योजना.	सौरमास	अर्थ शास्त्र अनुसार कृत.	अयन. संपात इ०	जैनेतर योजना.	संभवित ग्रह तात्पर्य
	सूर्य नक्षत्रां भाग. सरवाळो (३०॥ सौर दिनना.				सूर्य नक्षत्रां भाग सरवाळो	
१	पुण्य ८८ अश्लेषा ६७ मघा १३४ पूर्वा फा० १६ ३०५ ३०५	श्रावण	वर्षा	दक्षिणा- यननो आरंभ	पुण्य ८८ अश्लेषा १३४ मघा ८३ ३०५ ३०५	कर्क
२	पूर्वा फा० ११८ उ० फा० १८७ ३०५ ६१०	भाद्रपद (प्रोष्ठपद)	वर्षा		मघा ९१ पूर्वा फा० १३४ उ० फा० १२० ३०५ ६१०	सिंह
३	उ० फा० १४ हस्त १३४ चित्रा १३४ स्वाति २३ ३०५ ९१५	आश्विन (आश्वयुज)	शरत्		उ० फा० १४ हस्त १३४ चित्रा १३४ स्वाति २३ ३०५ ९१५	कन्या
				शरत्सं- पात		
४	स्वाति ४४ विशाखा २०१ अनुराधा ६० ३०५ १२२०	कार्तिक	शरत्		स्वाति १११ विशाखा १३४ अनुराधा ६० ३०५ १२२०	तुला
५	अनुराधा ७४ ज्येष्ठा ६७ मूल १३४ पूर्वाषाढा ३० ३०५ १५२५	मार्गशीर्ष	हेमन्त		अनुराधा ७४ ज्येष्ठा १३४ मूल ९७ ३०५ १५२५	वृश्चिक

६	पूर्वाषाढा १०४ उत्तराषाढा २०१ ३०५	१८३०	पौष	हेमन्त		मूल ३७ पूर्वाषाढा १३४ उत्तराषाढा १३४ ३०५	१८३०	धन
७	अभिजित् ४२ श्रवण १३४ घनिष्ठा १२९ ३०५	२१३५	माघ	शिशिर	उत्तरा यज्ञानो आरंभ	अभिजित् ४२ श्रवण १३४ घनिष्ठा १२९ ३०५	२१३५	मकर
८	घनिष्ठा ५ शतभिषा ६७ पूर्वा भाद्र० १३४ उ० भाद्र० ९९ ३०५	२४४०	फाल्गुन	शिशिर		घनिष्ठा ५ शतभिषा १३४ पूर्वा भाद्र० १३४ उ० भाद्र० ३२ ३०५	२४४०	कुंभ
९	उ० भाद्र० १०२ रेवती १३४ अश्विनी ६९ ३०५	२७४५	चैत्र	वसन्त		उ० भाद्र० १०२ रेवती १३४ अश्विनी ६९ ३०५	२७४५	मीन
					वसन्त संपात			
					वसन्त संपात			
१०	अश्विनी ६९ भरणी ६७ कृत्तिका १३४ रोहिणी ३९ ३०५	३०५०	वैशाख	वसन्त		अश्विनी ६९ भरणी १३४ कृत्तिका १०६ ३०५	३०५०	मेघ

११	रोहिणी १६२ मृगशीर्ष १३४ आर्द्रा ६ <u>३०९</u> ३३९९	ज्येष्ठ (ज्येष्ठा मूलीय)	ग्रीष्म	कृत्तिका २८ रोहिणी १३४ मृगशीर्ष १३४ आर्द्रा ९ <u>३०९</u> ३३९९	वृष
१२	आर्द्रा ९८ पुनर्वसु २०१ पुष्य ४६ <u>३०९</u> ३६६०	आषाढ	ग्रीष्म	आर्द्रा १२९ पुनर्वसु १३४ पुष्य ४६ <u>३०९</u> ३६६०	मिथुन
१	पुष्य इ०	श्रावण इ०	वर्षा इ०	दक्षिणा यननो आरंभ	कर्क इ०

“ उतारा ”

(जुओ काळ लोकप्रकाश सर्ग २८ परनो उपोद्घात्)

“ मेघदूत ” काव्य (कवि कलिदासजुं-पाठकवाळी आवृत्ति) मांथी.

“ आषाढस्य × प्रथमदिवसे मेघमाश्लिष्टसानुम् ” । श्लोक २.

“ आषाढ मासना छेल्ला दिवसे पर्वतना शिखरने आलिंगन करीने रहेला मेघने जोयो.”

× (पा० ‘ प्रथमदिवसे ’ खोटो छे कारण के श्लोक ४ तथा श्लोक ११५ थी विरुद्ध छे.)

“ प्रत्यासन्ने न भवसि दीयतार्जिवितालम्बनार्थी ” । श्लोक ४.

“ श्रावण मास नजीक आवे सते (वर्षा ऋतु चालु थाय तेथी विरहातुर) प्रियाना जीवितनो उपाय करवाने इच्छतो यत्त. ”

“ शापान्तो मे भुजगशयनादुत्थिते शार्ङ्गपाणौ ।

❁ सासानन्यान् गमय चतुरो लोचने मीलयित्वा ” ॥ ११५ ॥

❁ [पा. शेषान्मासान्]

“ विष्णु शेषनागना शयनथी उभा थशे त्यारे (कार्तिक शुदि ११ ने दिने) मारा शापनो अत थशे, माटे हवे बाकीना चार मास (आषाढ शुदि पूनमथी) लोचनो मीचीने निर्गमन कर ”

“ કૌટિલીયં અર્થશાસ્ત્રમ્ ” (માઈસોર યુનીવર્સિટીનું. સને ૧૯૧૯) માંથી.

તંત્રી ડૉ. આર શામશાસ્ત્રી.

૧. “ કાલઃ શીતોષ્ણવર્ષાત્મા, તસ્ય રાત્રિરહઃ પક્ષો માસઃ ઋતુરયનં સંવત્સરો યુગમિતિ વિશેષાઃ ।....હેમનં ચ મુષ્ટિમુપહનતું માર્ગશીર્ષી યાત્રાં યાયાત્ ।...વાસન્તિકં ચ મુષ્ટિમુપહનતું ચૈત્રી યાત્રાં યાયાત્ । (અધિ. ૯, અ. ૧, પ્ર. ૧૩૪-૩૬)

શીયાળો, ઉનાળો અને વર્ષા (ચોમાસુ) આ કાલ છે. તેના રાત્રિ, દિવસ, પક્ષ, માસ, ઋતુ, અયન, સવત્સર અને યુગ એ સર્વ વિશેષો છે.. હેમંત ઋતુની મુષ્ટિને હણવા માટે માર્ગશીર્ષમાં સ્વારી કરવી....વસંત ઋતુની મુષ્ટિને હણવા માટે ચૈત્રમાં સ્વારી કરવી.

૨. “ ત્રિશતં ચતુઃપञ्चाશच्चाહોરાત્રાणां કર્મસંવત્સરઃ । તમાષાઢીપર્યવસાનમૂનં પૂર્ણં વા દદ્યાત્ । કરણાધિષ્ઠિતમધિમાસકં કુર્યાત્ ” ।

(અધિ. ૨, અ. ૭. પ્ર. ૨૧. જુઓ કાલલોક પૃ. ૬૦. પૃ. ૩૮-૪૦)

ત્રણસો ને ચોપન દિવસ-રાત્રીનો એક કર્મસંવત્સર થાય છે. તે આષાઢીને છેડે (અર્થાત્ આષાઢ શુદ્ધિ ૧૧ ને છેડે) પૂરો થાય ત્યારે અધૂરો કે પૂરો (પગાર) દેવો. કરણ (તેના ગણિત) પ્રમાણે અધિક માસ ગણીને વર્તવું.

૩. “રાજવર્ષ માસઃ પક્ષો દિવસશ્ચ વ્યુષ્ઠં, વર્ષાહેમન્તગ્રીષ્માણાં તૃતીયસપ્તમા દિવસોનાઃ પક્ષાઃ શેષાઃ પૂર્ણાઃ પૃથગધિમાસકા इति कालः । ”

(અધિ. ૨, અ. ૬. પ્ર. ૨૪.) [જુઓ કાલ. ૧૦૨-૧૦૩]

“ રાજવર્ષ (રાજાએ માન્ય કરેલું વર્ષ), માસ, પક્ષ અને દિવસ એ સર્વ વ્યુષ્ઠ (જુદા જુદા ?) છે. વર્ષા, હેમન્ત અને ગ્રીષ્મના ત્રીજા અને સાતમા પક્ષોમાં એક એક દિવસ ઓછો (ગણાય) છે અને બાકીના પક્ષોમાં પૂર્ણ દિવસો છે. અધિક માસ જુદો ગણવો. इति कालः ” [અર્થાત્ ભાદ્રપદ, કાર્તિક, પૌષ, ફાલ્ગુણ, વૈશાખ અને આષાઢ માસના વદિ પક્ષમાં એક દિન ઓછો ગણતાં વર્ષના ૩૬૦ (વે પક્ષનો માસ, ૬૦ દિનનો પ્રકર્મમાસ ને વાર્ માસના ૩૬૦) દિન થાય તેમાંથી છ દિન ઓછા ગણાય એટલે ચાંદ્ર વર્ષના ૩૫૪ દિન સાથે મળી રહે.]

૪. ‘અધિ’ ૨ અધ્યાય ૨૦, પ્રક્ર. ૩૮ “ દેશકાલમાનમ્ ” ।

“ માનાધ્યક્ષો દેશકાલમાનં વિદ્યાત્ ” માનાધ્યક્ષે દેશ અને કાલનું માન જાણવું જોઈએ.

અષ્ટૌ પરમાણવો રથચક્રવિપ્રુટ્ આઠ પરમાણુ એક રથચક્રની રજ થાય છે.

તા અષ્ટૌ લિખા આઠ રજની એક લિખા થાય છે.

તા અષ્ટૌ યૂકામધ્યઃ આઠ લીંચનો એક યૂકામધ્ય (સામાન્ય યૂકા) થાય છે.

તે અષ્ઠૌ યવમધ્યઃ આઠ ચૂકામધ્યનો એક યવમધ્ય (સામાન્ય યવ) થાય છે.

અષ્ઠૌ યવમધ્યા અઙ્ગુલં, મધ્યમસ્ય પુરુષસ્ય મધ્યમાયા અઙ્ગુન્યા મધ્યપ્રકર્ષો વાઽઙ્ગુલમ્ ।

આઠ યવ (મધ્ય) મઝીને એક અંગુલ થાય છે અથવા તો મધ્યમ પુરુષની મધ્યમ આંગળીનો મધ્યપ્રકર્ષ જેટલો અંગુલ કહેવાય છે.

ચતુરદ્વગુલો ધનુર્ગ્રહઃ । ચાર અંગુલનો એક ધનુર્ગ્રહ થાય છે.

અષ્ટાદ્વગુલા ધનુર્મુષ્ટિઃ । આઠ આંગળીની એક ધનુર્મુષ્ટિ થાય છે.

દ્વાદશાઙ્ગુલો વિતસ્તિઃ છાયાપૌરુષં ચ ।

બાર આંગળીની એક વિતસ્તિ (વેંત) તથા છાયાપૌરુષ (છાયા માટેનું પુરુષમાપ) પણ થાય છે.

ચતુર્દશાઙ્ગુલં શમઃ શલઃ પરિરયઃ પદં ચ ।

ચૌદ આંગળીનો એક શમ, શલ, પરિરય અથવા પદ થાય છે.

દ્વિવિતસ્તિરરત્નિઃ પ્રાજાપત્યો હસ્તઃ ।

બે વિતસ્તિની એક અરત્નિ એટલે પ્રાજાપત્ય હસ્ત (હાથ) થાય છે.

સધનુર્ગ્રહઃ પૌત્રવિવિતમાનમ્ ।

ધનુર્ગ્રહ સહિત હસ્ત (૨૮ આંગળીનો) તે પૌત્રવ (તુલ્લાની લાકડી) વિવિત (ગૌચર) માનમાં વપરાય છે.

સધનુર્મુષ્ટિઃ કિષ્કુઃ કંસો વા ।

ધનુર્મુષ્ટિ સહિત હાથ (૩૨ આંગળીનો) તે કિષ્કુ અથવા કંસ કહેવાય છે.

દ્વિચત્વારિંશદઙ્ગુલસ્તચ્ચઃ ક્રાકચિકાકિષ્કુઃ સ્કન્ધાવારદુર્ગરાજપરિગ્રહમાનમ્ ।

વેંતાઝીશ આંગળીનો એક સુતારની કરવત જેવડો કિષ્કુ થાય છે. સ્કન્ધાવાર (સૈન્યની છાવણી), દુર્ગ (કિલ્લો) અને રાજમહેલના માન માટે પણ આ છે.

ચતુઃપશ્ચાશદઙ્ગુલઃ કુપ્યવનહસ્તઃ ।

ચોપન અંગુલનો એક વનહસ્ત લાકડાના જંગલ માટે વપરાય છે.

ચતુરશીત્યઙ્ગુલો વ્યામો રજ્જુમાનં ચાતપૌરુષં ચ ।

ચોરાશી અંગુલનો એક વ્યામ (વામ), દોરડાના માન અથવા ચોદકામના માનમાં પુરુષની ડંચાઈ ગણાય છે.

ચતુરરત્નિદંડો ધનુર્નાલિકાપૌરુષં ચ ।

ચાર અરત્નિનો (૧૬ આંગળીનો) એક દંડ, ધનુષ્ અથવા નાલિકા માનનો પૌરુષ થાય.

ગાર્હપત્યમદ્વિશતાઙ્ગુલં ધનુઃ પથિપ્રાકારમાનં પૌરુષં ચ અધિચિત્યાનામ્ ।

૧૦૮ આંગળનો ગૃહપતિ (અર્થાત્ સુતારનો) ધનુ છે. તેનો ઉપયોગ સડક તથા કિલ્લાની રાંગના માપમાં વપરાય તથા યજ્ઞ સંબંધી કાર્યમાં પુરુષમાન ગણાય.

ષટ્કંસો દણ્ડો બ્રહ્મદેયાતિથ્યમાનમ્ ।

છ કંસનો (૧૨૨ અંગુલનો) એક દંડ થાય છે તે (ઋત્વિક્ આદિ) બ્રાહ્મણોને દેવાની વસ્તુ માટે તથા આતિથિને દેવાની વસ્તુ માટે ગણાય.

દશદણ્ડો રજ્જુઃ ।

દશ દંડનો એક રજ્જુ (૨૬૦ આંગળનો) થાય—(દણ્ડ—૪ અરત્નીનો—૨૬ આંગળનો)

દ્વિરજ્જુકઃ પરિદેશઃ વે રજ્જુનો એક પરિદેશ થાય. (૧૨૨૦ આંગળનો)

ત્રિરજ્જુકં નિવર્તનમ્ । ત્રણ રજ્જુનું એક નિવર્તન થાય (૨૮૮૦ આંગળનો)

એકતો દ્વિદણ્ડાધિકો બાહુઃ ।

એક બાજુ (ચાર બાજુમાંની એક બાજુ) એ નિવર્તન (૨૦દણ્ડ) તથા વે દણ્ડ વધુ થઈને બાહુ ગણાય.

ધનુસ્સહસ્રં ગોરુતમ્ । (પાઠાન્તર—દ્વિધનુ૦)

હજાર ધનુષ(દણ્ડ) નો એક ગોરુત (ગાડ) થાય. (ટીકાકાર પણ વે હજાર ધનુષ્યનો ગાડ કહેછે.)

ચતુર્ગોરુતં યોજનમ્ । ચાર ગોરુત (ગાડ) નું એક યોજન થાય.

इति देशमानं व्याख्यातम् । આ પ્રમાણે દેશનું માન કહ્યું.

કાલમાનમત ઋર્ધ્વમ્ । હવે પછી કાળનું માન કહે છે:—

ત્રુટો લવો નિમેષઃ કાષ્ઠા કલા નાલિકા મુહૂર્તઃ પૂર્વાપરભાગૌ દિવસો રાત્રિઃ પક્ષો માસો ઋતુરયનં સંવત્સરો યુગમિતિ કાલાઃ

ત્રુટિ, લવ, નિમેષ, કાષ્ઠા, કલા, નાલિકા, મુહૂર્ત, પૂર્વાહ્નિ, અપરાહ્નિ, દિવસ, રાત્રિ, પક્ષ, માસ, ઋતુ, અયન, સંવત્સર અને યુગ આ સર્વ વિભાગ કાળના છે તે આ પ્રમાણે—

દ્વૌ ત્રુટૌ લવઃ । વે ત્રુટિનો એક લવ કહેવાય.

દ્વૌ લવૌ નિમેષઃ । વે લવનો એક નિમેષ.

પાંચ નિમેષાઃ કાષ્ઠા । પાંચ નિમેષની એક કાષ્ઠા.

ત્રિંશત્કાષ્ઠાઃ કલા । ત્રીશ કાષ્ઠાની એક કલા.

ચત્વારિંશત્કલાઃ નાલિકા । ચાલીશ કલાની એક નાલિકા

સુવર્ણમાષકાશ્વત્વારશ્વતુરજ્જુલાયામાઃ કુમ્ભાચ્છિદ્રમાઢકમમ્ભસો વા નાલિકા ।

અથવા ચાર માસા સુવર્ણની ચાર આંગળ લાંબી (શલાકા જેટલા ચ્છિદ્રમાં સમાય તેટલું)*

૧. કાલલોક પૃ ૩૩ શ્લો ૫૨-૫૩ “ યદ્વા ચતુઃસ્વર્ણમાપ...તૌલ્યમેયપ્રમાણતઃ ” । વે અટક =૧૦૦ પલ પ્રમાણ જલ પૃ ૩૬ ઉપર કહેલ છે તે યોગ્ય લાગે છે. જ્યોતિષ્વરદક્ષ પણ તેમ જ કહે છે.

ઘડામાં છિદ્ર હોય તેમાંથી આઠક માપ જેટલું પાણી ગાય ને ગમગ નાલિકા. (આઠક માપ અર્થશાસ્ત્રના આગળના પ્રકરણમાં છે.)

દ્વિનાલિકા મુહૂર્તઃ । ને નાલિકાનો एक મુહૂર્ત.

પંચદશમુહૂર્તો દિવસો રાત્રિશ્ચ ચંત્રે માર્ગશ્ચગ્રજે ચ માસિ ભવતઃ ।

પંદર મુહૂર્તનો एक દિવસ થાય છે. નેટલી જ एक રાત્રિ થાય છે. જાનો દિવસ અને રાત્રિ ચૈત્ર માસમાં અને આશ્વિન માસમાં હોય છે.

તતઃ પરં ત્રિભિર્મુહૂર્તૈરન્યતરણ્ણમાયં વર્ધતે દ્વાયને વેતિ ।

ત્યારપછી છ માસ સુધી દિવસ કે રાત્રિ ને માંથી एक ત્રણ મુહૂર્ત વધે છે અને મટે છે.

છાયાયામષ્ટપૌરુષ્યામષ્ટાદશભાગઃ છેદઃ. પટપૌરુષ્યાં ચતુર્દશભાગઃ, ચતુર્ણાં પૌરુષ્યામષ્ટ-
ભાગઃ, દ્વિપૌરુષ્યાં પદ્મભાગઃ. પૌરુષ્યાં ચતુર્ભાગઃ. અષ્ટાદ્વુલાયાં ત્રયોદશ ભાગાઃ, અચ્છાયા
મધ્યાહ્ન ઇતિ ।

આઠ પૌરુષપ્રમાણ (આઠ વૈત પ્રમાણ=૨૬ અંગુલ પ્રમાણ) છાયા હોય ત્યારે
અઢારમા ભાગનો છેદ જાણવો (એટલે કે અઢારમા ભાગ જેટલો દિવસ ચઢ્યો છે અર્થાત્
ત્રીશ નાલિકાનો ૧૮ મા ભાગનો દિન થયો છે એમ જાણવું.) એ જ રીતે છ પૌરુષ પ્રમાણ
(૭૨ અંગુલ) છાયા હોય ત્યારે ચૌદમા ભાગનો છેદ જાણવો. ચાર પૌરુષ પ્રમાણ (=૪૮
અંગુલ) છાયા હોય ત્યારે આઠમા ભાગનો છેદ જાણવો. બે પૌરુષ પ્રમાણ (=૨૪ અંગુલ)
છાયા હોય ત્યારે છઠ્ઠા ભાગનો છેદ જાણવો. एक પૌરુષ પ્રમાણ (=૧૨ અંગુલ) છાયા હોય
ત્યારે દિવસના ચોથા ભાગનો છેદ જાણવો આઠ અંગુલ પ્રમાણ છાયા હોય ત્યારે દિવસના દશ
ભાગ ગણતાં ત્રણ ભાગનો છેદ જાણવો. ચાર અંગુલ પ્રમાણ છાયા હોય ત્યારે દિનના આઠ
ભાગ ગણતાં ત્રણ ભાગનો છેદ જાણવો અને બિલકુલ છાયા ન હોય ત્યારે વરોવર
મધ્યાહ્ન થયો છે એમ જાણવું.

પરાવૃત્તે દિવસે શેષમેવં વિદ્યાત્ ।

દિવસના મધ્યાહ્ન પછીના ભાગમાં ડપર કહ્યા પ્રમાણે છાયા હોય ત્યારે તેટલો દિવસ શેષ
રહ્યો છે એમ જાણવું

આપાઢે માસિ નષ્ટચ્છાયા મધ્યાહ્નો ભવતિ ।

અપાઢ માસમાં મધ્યાહ્ન સમયે બિલકુલ છાયા હોવી નથી.

અતઃ પરં શ્રાવણાદીનાં વર્ષમાસાનાં દ્વ્યજ્જુલોત્તરા માઘાદીનાં દ્વ્યજ્જુલાવરા છાયા ઇતિ ।

ત્યારપછી શ્રાવણાદિક છ માસમાં વહે અંગુલ પ્રમાણ છાયા ઉત્તર દિશા તરફ વધતી હોય
છે. અને માઘાદિક છ માસમાં વહે અંગુલ પ્રમાણ છાયા દક્ષિણ દિશા તરફ હોય છે.

(ઉત્તર દિશા તરફ છાયા હોય ત્યારે સૂર્ય દક્ષિણાયન હોય છે અને દક્ષિણ તરફ છાયા હોય ત્યારે સૂર્ય ઉત્તરાયણ કહેવાય છે.)

પશ્ચદશાહોરાત્રાઃ પક્ષઃ । પંદર દિવસ અને રાત્રિનો એક પક્ષ (પચ્ચવાડીયું) થાય છે.

સોમાપ્યાયનઃ શુક્લઃ । સોમાવચ્છેદનો વહુલઃ ।

જેમાં ચંદ્ર વૃદ્ધિ પામતો હોય તે શુક્લપક્ષ, જેમાં ચંદ્ર ક્ષીણ થતો હોય તે વહુલ (કુષ્ણ) પક્ષ કહેવાય છે.

દ્વિપક્ષો માસઃ । ત્રિંશદહોરાત્રઃ પ્રકર્મમાસઃ । સાર્ધઃ સૌરઃ । અર્ધન્યૂનશ્ચાન્દ્રમાસઃ । સપ્તવિંશતિર્નક્ષત્રમાસઃ । દ્વાત્રિંશત્ મલમાસઃ ।

બે પક્ષનો એક માસ, ત્રીશ દિવસ-રાત્રિનો એક પ્રકર્મમાસ, સાડીત્રીશ દિવસરાત્રિનો એક સૌર (સૂર્ય) માસ, સાડીઓગણત્રીશ દિવસ-રાત્રિનો એક ચાન્દ્રમાસ, સત્તાવીશ દિવસ-રાત્રિનો એક નક્ષત્રમાસ, વત્રીશ દિવસ-રાત્રિનો (?) એક મલમાસ છે. ('વત્રીશમા વર્ષે મલમાસ આવે' તે વધારે યુક્ત લાગે છે.)

પશ્ચત્રિંશદશ્વવાહાયાઃ । ચત્વારિંશદ્વસ્તિવાહાયાઃ ।

પાંત્રીશ દિવસરાત્રિનો એક અશ્વવાહ માસ થાય છે એટલે કે અશ્વ સંબંધી નોકરી કરનારને પાંત્રીશ દિવસનો માસ ગણીને તે પ્રમાણે પગાર અપાય છે. ચાઢીશ દિવસરાત્રિનો એક હસ્તિવાહ માસ થાય છે એટલે કે હાથી સંબંધી નોકરી કરનારને ચાઢીશ દિવસનો માસ ગણીને તે પ્રમાણે પગાર અપાય છે.

દ્વૌ માસાવૃત્તુઃ । શ્રાવણઃ પ્રોષ્ઠપદશ્ચ વર્ષાઃ । આશ્વયુજઃ કાર્તિકશ્ચ શરદ્ । માર્ગશીર્ષઃ પૌષશ્ચ હેમન્તઃ । માઘઃ ફાલ્ગુનશ્ચ શિશિરઃ । ચૈત્રો વૈશાખશ્ચ વસન્તઃ । જ્યેષ્ઠામૃત્તીય આષાઢશ્ચ ગ્રીષ્મઃ ।

બે માસની એક ઋતુ થાય છે. તેમાં શ્રાવણ અને માઘપદ એ બે માસની વર્ષાઋતુ છે, આશ્વિન અને કાર્તિક માસની શરદ્ઋતુ છે, માર્ગશીર્ષ અને પૌષ માસની હેમન્તઋતુ છે, માઘ અને ફાલ્ગુન માસની શિશિરઋતુ છે, ચૈત્ર અને વૈશાખ માસની વસન્તઋતુ છે અને જ્યેષ્ઠ તથા આષાઢ માસની ગ્રીષ્મઋતુ છે.

૧ જુઓ વિવેચન—સર્ગ ૨૮ ઉપરના ઉપોદ્ધાતમા પેરા ૪

૨ અધિ ૨, અ ૬, પ્ર ૨૪ મા વર્ષા, હેમન્ત, ગ્રીષ્મ એમ વર્ષના ત્રણ ભાગ પાડ્યા છે એટલે વર્ષના ચાર માસમા ઉપરોક્ત વર્ષા ને શરદ્ ઋતુ આવી જતી હશે ? હેમન્તમા હેમન્ત ને શિશિર ઋતુ આવી જતી હશે ? વસન્ત અને ગ્રીષ્મ ઋતુ ગ્રીષ્મમા અન્તર્ગત થતી હશે ? જો તેમ હોય તો જૈન ગ્રન્થોમા વર્ષા શરદ્ને બદલે પ્રાવૃત્ ને વર્ષા છે તે વરોવર છે.

શિશિરાદ્યુત્તરાયણમ્ । વર્ષાદિ દક્ષિણાયનમ્ । દ્વયનઃ સંવત્સરઃ । પશ્ચસંવત્સરો યુગમિતિ ।

શિશિરાદિ (શિશિર, વર્ષા અને ગ્રીષ્મ એ ત્રણ) ઋતુ ઉત્તરાયણ છે અને વર્ષાદિ (વર્ષા, શરદ અને હેમન્ત એ ત્રણ , ઋતુ દક્ષિણાયન છે આ બે અયન મળીને એક સંવત્સર (વર્ષ) થાય છે. પાંચ સંવત્સર મળીને એક યુગ થાય છે.

દિવસસ્ય હસ્ત્યર્કઃ પૃથિભાગમૃત્તાં તતઃ । કરોત્યેકમઽઽદ્યદં તથૈવૈકં ચ ચન્દ્રમાઃ ॥૧॥
એવમર્ધતૃતીયાનાસદ્વાનામધિમામકમ્ । ગ્રીષ્મે જનયતઃ પૂર્વે પશ્ચાદ્વાન્તે ચ પશ્ચિમમ્ ॥ ૨ ॥

૩ “ શિશિરાદ્યુત્તરાયણમ્ ”

શિશિર અને વર્ષા વર્ગે ઋતુને અયન માધે નોટવાની ઋતુઓના સંબંધ મૂલ્યની વિષુવ પરત્વેની દક્ષિણોત્તર ગતિ માધે જોડાય છે દાખ દક્ષિણાયન જૂનની ૨૬ મીએ થાય છે અને તે વખતે નામાન્યતઃ વર્ષાનો સરો સમય સમસ્ત દેશપરત્વે થાય છે.

૪ “ તથૈવૈકં ચ ચન્દ્રમાઃ ”

૨૯૧૧ દિનનો ચાન્દ્રમાસ તે સ્થૂલ માન લાગે છે ૬૨ ચાન્દ્રમાસના ૧૮૨૯ દિન એક યુગમા થાય, વસ્તુતઃ ૧૮૩૦ દિન જોઈએ એટલે અદિ સ્થૂલ માન ગણાય ? કાલલોકપ્રકાશમા માન ૨૯૬૩ દિન છે.

નક્ષત્રમાસ ૨૭ દિનનો ગણ્યો છે તે પણ સ્થૂલમાન લાગે છે. લોક ૨૭,૫૩૨ દિનનો નક્ષત્રમાસ ગણે છે. જો ૨૭ દિનમા ચન્દ્રની આવૃત્તિ પૂરી થાય તો પછીના ૨૧ દિનની ચન્દ્રની ચાલના ભાગ ૧૩૪ ભાગે ૩૩૫ ભાગ થાય અને તેટલા ભાગ સૂર્યના ૨૯૧૧ દિનની ગતિના ગણાય (કારણ કે એક અમાને સૂર્યચન્દ્ર સાથે પ્રસ્થાન કર્યું હોય તે વીજી અમાને પુન મેળા થાય) જો આ જ ગતિ સૂર્યની વાસ્તવિક થાય તો સૂર્યની-રવિમાર્ગની આવૃત્તિ ૩૧૮/૩૧૯ દિનમા થઈ જાય જે હાંટું છે સૂર્યની આવૃત્તિ ૩૬૫/૩૬૬ દિન આશરેની છે અર્થાત્ અર્થશાસ્ત્રમા આપેલા માનમા અપૂર્ણાક છોટી ટીધેલાં છે એટલે સ્થૂલમાન જેવા જ ગણાય. રચના કાલલોકપ્રકાશને મળતી છે એટલે કાલલોકપ્રકાશની રચનાના માન સ્વીકારવામા કાઢ વાધો નથી લાગતો. જુઓ બધુ ચર્ચા “ મલમાસ ” ઉપર.

૫ આ શ્લોક અશુદ્ધ છે. અધિ ૨, અ ૭, પ્ર ૨૫ માં “ આષાઢી પર્યવસાન ” વર્ષ ગણ્યું છે અર્થાત્ આષાઢ શુદ્ધિ પૂનમે વર્ષનો અન્ત એટલે આવળ વદિ પ્રતિપદાથી નવા વર્ષનો આરંભ છે ત્યારથી અઢી વર્ષે પૌષ માસ અધિક થાય જે શીતકાલ ગણાય અ ૯ અ ૧ પ્ર ૧૩૫/૧૩૬ મા ‘ કાલ. શીતોષ્ણ વર્ષાત્મા ” ગણાવ્યો છે તે જોતા શ્લોકમા “ ગ્રીષ્મે ” શબ્દને બદલે “ શીતે ” પાઠ યોગ્ય ગણાય અને તેનો સંબધ ‘ પૂર્વ ’ શબ્દ સાથે બેસે જો ‘ ગ્રીષ્મે ’ પાઠ રહે તો પછી પાછલનો અધિક માસ (બીજો આષાઢ) ગ્રીષ્મમા આવે ત્યા ‘ પૂર્વ ’ પાઠને બદલે ‘ નૂન ’ પાઠ જોઈએ

જો યુગનો આરંભ માધ માસથી ઉત્તરાયણથી હોય તો જ અર્થશાસ્ત્રનો શ્લોક યથાર્થ ગણાય, પરન્તુ અર્થશાસ્ત્રના અન્ય ઉલ્લેખોથી માધ માસથી વર્ષનો આરંભ સમજાતો નથી કાલલોક ૦ પૃ. ૪૭ શ્લો. ૬૪/૬૫ સ્પષ્ટપણે કહે છે કે—

“ માસોઽધિકોઽયં સ્યાન્નિશ-ત્સૂર્યમાસવ્યતિક્રમે ॥ ૬૪ ॥

યુગસ્ય મધ્યે પૌષોઽય-મન્તે ત્વાષાઢ એવ ચ । ”

એટલે અર્થશાસ્ત્રનો અશુદ્ધ શ્લોક કાલલોકપ્રકાશના શ્લોક અનુસાર શુદ્ધ વાંચવો જોઈએ.

અધિકમાસનું નિરૂપણ કરે છે—સૂર્ય એક દિવસના સાઠમા ભાગને એટલે એક ઘડીને હરે છે. એટલે વૃદ્ધિ કરે છે તેથી એક ઋતુમાં એટલે બે માસમાં થઈને એક દિવસની (રાત્રિ-દિવસની) વૃદ્ધિ કરે છે, તેથી છ ઋતુમાં થઈને એટલે એક વર્ષે ૬ દિવસ વધવાથી અઢી વર્ષે ૧૫ દિવસ વધે છે. તે જ પ્રમાણે ચંદ્રમા એક દિવસે સાઠમા ભાગનો એટલે એક ઘડીનો છેદ કરે છે તેથી એક ઋતુમાં એટલે બે માસમાં થઈને એક દિવસની હાનિ થાય છે. તે રીતે ગણતાં છ ઋતુ એટલે એક વર્ષમાં ૬ દિવસ ઘટવાથી અઢી વર્ષે ૧૫ દિવસ ઘટે છે. આ રીતે અઢી વર્ષે સૂર્ય-ચંદ્ર બન્ને મળીને ગ્રીષ્મઋતુમાં પહેલા અધિક માસને ઉત્પન્ન કરે છે અને પાંચ વર્ષને છેટે હેમંતઋતુમાં બીજા અધિક માસને ઉત્પન્ન કરે છે. (આ રીતે એક યુગમાં બે અધિક માસ આવે છે.) ૧-૨.

“इत्यध्यक्षप्रचारे द्वितीयेऽधिकरणे देशकालमानं विंशोऽध्यायः॥ आदित एकचत्वारिंशः”॥

“ અધ્યક્ષપ્રચાર નામના બીજા અધિકરણમાં ‘ દેશકાલમાન ’ નામનો વીશમો અધ્યાય સમાપ્ત થયો. પહેલેથી ૪૧ મો અધ્યાય સંપૂર્ણ. ” ।

“ वेदांगज्योतिष ”

[यजुर्वेदांग जुओ “ पुरातत्त्व ”, वर्ष १, अंक ३, पृ० २८९....३२३]. ।

पृ० २८९ “ पञ्चसंवत्सरमय-युगाध्यक्षं प्रजापतिम् ।

दिनर्त्ययनमासाङ्गं, प्रणम्य शिरसा शुचिः ” ॥ १ ॥

“ દિવસ, ઋતુ, અયન અને માસરૂપી અંગવાળા અને પાંચવર્ષમય યુગના અધ્યક્ષ એવા પ્રજાપતિને મસ્તકવડે પ્રણામ કરીને પવિત્ર થયેલો હું ” (૧).

“ वेदा हि यज्ञार्थमभिप्रवृत्ताः कालानुपूर्व्या विहिताश्च यज्ञाः ।

तस्मादिदं कालविज्ञानशास्त्रं यो ज्योतिषं वेद स वेद यज्ञम् ” ॥ ३ ॥

“ વેદો યજ્ઞને માટે પ્રવર્તેલા છે, અને યજ્ઞો કાલની આનુપૂર્વીય કહેલા છે તેથી આ કાલવિજ્ઞાનના શાસ્ત્રરૂપ જ્યોતિષને જે પુરુષ જાણે છે, તે પુરુષ યજ્ઞને જાણે છે ” ૩.

पृ० २९० “ माघशुक्लप्रपक्षस्य पौषकृष्णसमापिनः ।

युगस्य पञ्चवर्षस्य कालज्ञानं प्रचक्षते ॥ ५ ॥

स्वराक्रमेते सोमाकौ यदा साकं सवासवौ ।

स्यात्तदादि युगं माघस्तपः शुक्लोऽयनं ह्युदक् ॥ ६ ॥

શ્રી લોકપ્રકાશ-આસ્વા ગ્રંથમાં આપેલ સહાદતોનું લીસ્ટ.

પ્રથમ ૪૫ આગમો સંવંધી આગમના ક્રમવાર આપેલ છે તે પછી ગ્રંથો વિગેરે સંવંધી અક્ષરાનુક્રમે આપેલ છે. આમાં જે અંક નીચે એક ને બે કરેલા છે તે દે+લા, પુ. ફંદ તરફથી છાપેલી પ્રતના પૃષ્ઠાંક સમજવા, અને જે એકલા અંકો છે તે અમારા છપાવેલા કાઠલોકપ્રકાશ સાર્થના પૃષ્ઠાંક સમજવા.

સૂત્રો—૧-૨ શ્રીઆચારાંગસૂત્ર અને વૃત્તિ—^{૧૯-૩૫-૩૫ ૩૬ ૩૬ ૩૭ ૪૯ ૫૨}
૨ ૨ ૨ ૨ ૨ ૧ ૨ ૨

૮૧ ૮૪ ૮૮ ૯૦ ૧૧૧-૨૩૮-૪૩૨ (૧૧)
૧ ૨ ૧ ૨

૩ શ્રીલોકસાર અધ્યયન નિર્યુક્તિ વૃત્તિ—૧૧૧ (૧)

૪ શ્રી આચારાંગ નિર્યુક્તિ—^{૧૩૪}
૨ (૧)

૫-૬ શ્રી સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર અને વૃત્તિ—^{૮૬ ૧૦૦ ૧૦૪}
૧ ૧ ૨ (૩)

૭-શ્રીસૂત્રકૃતાંગ ચૂર્ણિ—^{૨૦૭}
૨ (૧)

૮-૯ શ્રી સ્થાનાંગસૂત્ર અને વૃત્તિ—^{૯ ૧૦ ૩૧ ૪૨ ૪૯} | ^{૧૩૩ ૧૪૦ ૧૫૨ ૧૫૪}
૨ ૧ ૨ ૧ ૨ | ૨ ૧ ૨ ૨

૧૫૪ ૧૮૧ ૨૦૭ ૨૭૨ ૨૭૬ ૨૭૬ ૨૯૨ ૨૯૪ ૨૯૪ ૨૯૫ ૨૯૮ ૩૧૩ |
૨ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૨ ૧ ૨ ૧

૧૩ ૧૯ ૩૧ ૧૧૦ | ૧૪૦ ૧૪૧ ૧૫૨ ૧૬૪ ૨૦૭ ૨૧૩ ૨૭૬ ૨૯૩
૨ ૨ ૧ ૨ | ૧ ૨ ૨ ૨ ૧ ૨ ૧ ૧

૨૯૩ ૨૯૫ ૨૯૫ ૨૯૭ ૩૦૦ ૩૨૬ ૩૩૧ ૩૩૨ ૩૪૨ ૩૬૩ ૨૦૧-૨૧૩-
૨ ૧ ૨ ૨ ૧ ૧ ૧ ૨ ૨ ૧ ૨૦૧-૨૧૩-

૩૦૧-૩૬૫-૩૯૪-૪૧૩-૪૪૦-૪૪૦-૬૨૫-૬૩૨-૬૩૯-૬૪૦-૬૪૮. (૧૬)

૧૦-૧૧ શ્રી સમવાયાંગ સૂત્ર અને વૃત્તિ—^{૧૪૪ ૧૬૯ ૧૭૦ ૧૭૮ ૧૮૪ ૨૦૮}
૨ ૨ ૨ ૨ ૨ ૧

૨૧૦ ૨૨૪ ૨૪૫ ૨૮૩ ૨૯૪ ૩૩૨ ૩૬૬ ૨૧૪-૨૬૨-૪૮૦-૪૯૧
૨ ૨ ૨ ૨ ૧ ૨ ૨ ૨૧૪-૨૬૨-૪૮૦-૪૯૧

૫૦૦-૫૧૮-૫૧૯-૫૨૩-૫૬૬-૬૪૧-૬૪૩-૬૪૪-૬૪૪-૬૪૮ (૨૭)

૧૨-૧૩ શ્રી ભગવતીસૂત્ર અને વૃત્તિ— ૧૦ ૧૦ ૧૧ ૧૧ ૨૧ ૨૬ ૩૩ ૩૬ ૪૮
 ૨ ૨ ૧ ૨ ૧ ૨ ૧ ૧ ૧
 ૧૭ ૬૪ ૭૦ ૭૦ ૭૭ ૭૭ ૮૪ ૮૬ ૮૯ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૩ ૯૪
 ૧ ૧ ૨ ૨ ૧ ૨ ૧ ૨ ૨ ૨ ૧ ૨ ૨ ૧
 ૧૦૨ ૧૦૬ ૧૦૬ ૧૦૬ ૧૧૦ ૧૧૧ ૧૧૯ ૧૨૬ ૧૨૬ ૧૨૭ ૧૨૮
 ૧ ૧ ૨ ૨ ૨ ૧ ૧ ૨ ૨ ૨ ૧
 ૧૨૯ ૧૩૬ ૧૩૨ ૧૩૩ ૧૩૪ ૧૩૬ ૧૩૬ ૧૩૮ ૧૪૪ ૧૪૭ ૧૪૨
 ૨ ૨ ૨ ૨ ૨ ૧ ૧ ૧ ૧ ૨ ૧
 ૧૬૬ ૧૬૬ ૧૬૬ ૨૨૬ ૨૩૭ ૨૪૩ ૨૪૩ ૨૪૩ ૨૪૬ ૨૪૯ ૨૬૮
 ૨ ૨ ૧ ૨ ૧ ૧ ૧ ૨ ૧ ૧ ૨
 ૨૭૬ ૨૮૭ ૨૯૯ ૨૯૯ ૩૩૨ ૩૧૬ ૩૨૩ ૩૨૪ ૩૨૭ ૩૨૭ ૩૨૮
 ૨ ૨ ૧ ૨ ૧ ૨ ૨ ૨ ૨ ૨ ૧
 ૩૩૦ ૩૩૦ ૩૩૧ ૩૩૧ ૩૩૧ ૩૩૨ ૩૩૨ ૩૩૨ ૩૩૨ ૩૩૩ ૩૩૩ ૩૩૬
 ૨ ૨ ૧ ૨ ૨ ૧ ૨ ૨ ૧ ૨ ૧
 ૩૩૬ ૩૩૬ ૩૩૬ ૩૩૬ ૩૩૬ ૩૩૭ ૩૩૭ ૩૪૦ ૩૪૩ ૩૪૩ ૩૪૪
 ૧ ૨ ૨ ૨ ૨ ૧ ૨ ૧ ૨ ૨ ૧
 ૩૪૪ ૩૬૦ ૩૬૧ ૩૬૨ ૩૬૬ ૩૬૭ ૩૬૭ ૩૬૭ ૩૬૮ | ૬૧-૧૪૩-
 ૨ ૨ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૨
 ૧૪૬-૧૬૮-૨૬૭-૬૩૨-૮૪-૧૪૬-૬૦૭-૬૧૬-૬૭૨-૬૭૬-૬૭૬-
 ૬૭૭-૬૭૯ (૧૧૩)

૧૪-૧૬-શ્રી જ્ઞાતાધર્મકથા સૂત્ર અને વૃત્તિ— ૩૦૦ ૩૪૨ ૧૯૧-૧૯૩-૨૨૪-
 ૧ ૨

૨૨૬-૪૦૨-૪૦૭-૪૯૭-૧૦૦ (૧૦)

૧૬ જ્ઞાનસાગરસરિઠ્ઠ પદ્યાંગ અવચૂરિ—૨૨૪ (૧)

૧૭ શ્રી અંતગદ્દશાંગ સૂત્ર—૪૦૨-૬૪૨ (૨)

૧૮ શ્રી પ્રશ્નવ્યાકરણ સૂત્ર-વૃત્તિ—૧૯૦-૪૦૧-૪૦૧-૪૦૨-૪૦૭ (૧)

૧૯ શ્રી વિપાકસૂત્ર—૨૭૯ (૧)

૨૦-૨૧ શ્રી ઔપપાતિકસૂત્ર અને વૃત્તિ— ૧૪ ૧૬ ૧૭ ૧૭ ૧૭૮ ૩૨૩ ૩૨૩ (૭)
 ૨ ૨ ૧ ૧ ૨ ૧ ૧

૨૨-૨૩ શ્રી રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર અને વૃત્તિ— ૩૯ ૧૭ ૨૮૬ ૩૧૬ ૩૧૯ ૩૨૨ (૬)
 ૨ ૧ ૧ ૨ ૧ ૨

૨૪-૨૬ શ્રી જીવાભિગમસૂત્ર અને વૃત્તિ— ૧૮ ૨૧ ૨૪ ૨૬ ૩૩ ૭૯ ૮૮ ૮૮
 ૧ ૨ ૨ ૧ ૨ ૧ ૧ ૨

- ૪૬ શ્રી આવશ્યક સૂત્ર હારિભદ્રી વૃત્તિ—^{૪૬ ૭૩ ૧૮૦ ૩૦૦ ૩૦૧}
_{૧ ૧ ૧ ૨ ૨} ૩૧-૧૯૧-
 ૩૧૮-૧૯૨-૧૯૭ (૧૦)
- ૪૬ શ્રી આવશ્યકવૃત્તિ મલયગિરિ—૧૭૦ (૧)
- ૪૭ શ્રી આવશ્યક નિર્યુક્તિ—^{૧૧ ૭૨ ૧૩૨}
_{૧ ૨ ૨} ૧૯૨-૧૯૬-૨૨૯-૨૭૨-
 ૩૧૧-૩૨૪-૪૩૧-૬૬૪-૬૩૬ (૧૨)
- ૪૮ શ્રી આવશ્યકચૂર્ણિ—^{૧૩૨ ૨૯૬}
_{૨ ૨} ૨૬૩-૪૩૦ (૪)
- ૪૯ શ્રી આવશ્યક અવચૂર્ણિ—^{૧૭-૪૧૪}
_૧ (૨)
- ૫૦ શ્રી આવશ્યક વૃહદ્વૃત્તિ ટિપ્પનક—^{૧૮૦}
_૧ ૩૪૦ (૨)
- ૫૧ શ્રાદ્ધ પ્રતિક્રમણ સૂત્ર ચૂર્ણિ—^{૨૦૩}
_૨ (૧)
- ૫૨ શ્રી વિશેષાવશ્યક સૂત્ર—^{૪૦ ૪૧ ૫૨ ૩૬૬}
_{૧ ૨ ૧ ૧} (૪)
- ૫૩ શ્રી વિશેષાવશ્યક વૃત્તિ—^{૪૩ ૪૪ ૫૧ ૫૭ ૬૮ ૩૬૮}
_{૧ ૨ ૧ ૧ ૧ ૧} ૭૧૦-૭૧૧ (૮)
- ૫૪ શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્ર વૃત્તિ—^{૮૮ ૧૦૬}
_{૧ ૨} (૨)
- ૫૫ શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્ર અને વૃત્તિ—^૭
_૧ ૧૪૩-૧૪૬-૩૬૬-૬૮૧-૧૭૪-
 ૩૬૬ (૭)
- ૫૬ શ્રી અનુયોગદ્વાર ચૂર્ણિ—^{૩ ૨૯૯}
_{૧ ૨} (૨)
- ૫૭ શ્રી નંદિસૂત્ર અને વૃત્તિ—^{૪૯ ૫૫ ૫૭ ૫૮ ૫૮ ૫૮ ૫૯}
_{૨ ૨ ૧ ૧ ૨ ૨ ૧} ૧૩૦-૧૩૩-
 ૧૩૬-૬૨૮ (૧૧)
- ૫૮ શ્રી નંદિસૂત્ર ચૂર્ણિ—^{૪૧ ૪૧}
_{૧ ૧} ૧૨૬ (૩)
- ૫૯ શ્રી વૃહત્કળ્પ ચૂર્ણિ—^{૧૨}
_૧ (૧)
- ૬૦ શ્રી મહાનિષીઘ સૂત્ર—^{૩૧૬}
_૧ ૩૨૨ (૨)

૬૧ કલ્પસૂત્ર અને વૃત્તિ—^{૩૩૩ ૩૩૪ ૩૩૬}
^{૧ ૧ ૨} ૨૨૪-૨૩૨-૪૩૬-૧૧૨-૧૧૨-
 ૧૨૩-૧૨૪ (૧૦)

૬૨ કલ્પાંતરવાચ્ય ટીકા—^{૨૧૩}
^૨ (૧)

૬૩ સામાન્ય સિદ્ધાંતિ—^{૯ ૬૨ ૬૩ ૬૮ ૩૯ ૪૩ ૪૬ ૧૦ ૧૯ ૮૩ ૮૪}
^{૧ ૧ ૧ ૨ ૧ ૨ ૨ ૧ ૧ ૧ ૨}
^{૮૬ ૧૦૧ ૨૨૯ ૨૩૦ ૨૩૭ ૩૦૮ ૩૨૮ ૩૩૯ ૨-૮-૧૧ (૨૨)}
^{૨ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૨ ૨}

૬૪ જ્યોતિષ્કરંડ મૂલ—૧-૬૧-૬૩-૭૪-૭૯-૮૪-૮૪-૧૦૨-૧૩૦ (૯)

૬૫ જ્યોતિષ્કરંડવૃત્તિ—^{૩૩-૬૩-૭૩-૧૦૩-૧૪૪-૧૪૮-૧૬૨-૧૮૧}
^૨
^{૨૮૮ (૯)}
^૧

૬૬ ગચ્છાચારવૃત્તિ—૧૨૧-૧૩૩-૧૩૬ (૩)

૬૭ મરણસમાધિ પ્રકીર્ણક—૧૪૭ (૧)

૬૮ તંદુલવૈચાલિક પયગ્નો—૧૯૯ (૧)

ગ્રંથો, પ્રકરણો વિગેરે.

૧ અંગુલસપ્તતિકા—^૩
^૧ (૧)

૨ અભિધાનચિંતામણિ—^{૮૮ ૭૪}
^૧ (૨)

૩ અલંકારચૂડામણિ—૧૬૩ (૧)

૪ આરંભસિદ્ધિવાર્તિક—૧૧૩ (૧)

૫ ઉપદેશમાલા કર્ણિકાવૃત્તિ—^{૩૨૬}
^૨ ૧૧૭ (૨)

૬ ઋષિમંડલ—૧૪૭ (૧)

૭ કરુણાવજ્રાયુધ નાટક—૪૮૯ (૧)

૮-૧૩ કર્મગ્રંથ—

૮ કર્મગ્રંથવૃત્તિ—^{૭ ૯ ૪૩ ૪૬ ૧૧ ૧૩ ૧૭ ૨૪ ૩૧}
^{૧ ૧ ૨ ૨ ૧ ૨ ૧ ૨ ૩૧}—૧૭૦
 ૬૧૯-૬૭૩-૬૮૧-૬૮૬-૬૮૭-૬૯૯-૧૯૨ (૧૭)

९ कर्मस्तववृत्ति—^{६७}_१ (१)

१० कर्मग्रंथ अवचूर्णि—^{६७}_१ ^{१२१}_१ (२)

११ कर्मग्रंथ लघुवृत्ति—^{६८}_१ ^{६८}_१ ^{१२१}_१ (३)

१२ कर्मप्रकृति वृत्ति—^{४३}_२ ^{१३५}_१ ३१-६५५ (४)

१३ पंचम कर्मग्रंथ—^{३६७}_२ १९२-६५५ (३)

१४ काव्यानुशासन मूल अने वृत्ति—१६३-१६३ (२)

१५ कालसप्ततिका—१७२-६१०-६२५-६४३-६४४-६४७ (६)

१६ लुल्लकभव प्रकरण—३० (१)

१७-२१ क्षेत्रसमास.

१७ वीरंजयसेहर क्षेत्रसमास (विचार) स्वोपज्ञवृत्ति—^४_१ ^{२०६}_२ ^{२२०}_१

२३४ २५४ २५७ २७० २७६ २७७ (९)
१ २ २ २ २ १

१८ बृहत्क्षेत्रसमास बृहद्वृत्ति—^४_१ ^{१६८}_१ ^{१७२}_१ ^{१७२}_१ ^{१७२}_२ ^{१७३}_२

१७९ १८० १८३ १८४ १८८ १८८ १९७ १९८ १९९
१ १ १ १ १ २ २ १ १

२०२ २०३ २०४ २०५ २०५ २०६ २०८ २१३ २१३ २१४
२ २ १ १ २ १ १ २ २ १

२१५ २१६ २१९ २२० २२४ २२८ २४१ २५७ २७१
२ २ २ २ १ १ २ २ १

२७६ (३५)
२

१९ सिरिनिलयक्षेत्रसमासवृत्ति—^{१८३}_१ ^{२०५}_२ ^{२१३}_२ (३)

२० नव्य(बृहत्)क्षेत्रसमास—^{२०२}_२ (१)

२१ रत्नशेखरसुरिकृत स्वोपज्ञक्षेत्रसमास—^{२१२}_१ ^{२१४}_१ (२)

२२ गुणस्थानक्रमारोहवृत्ति— $\frac{१८}{१} \frac{४६}{२} (२)$

२३ छेदग्रंथसामाचारी—१७ (१)

२४ जंबूद्वीपसमास— $\frac{१७९}{१} \frac{१८४}{१} \frac{१९८}{१} \frac{२०२}{२} (४)$

२५ जीवविचार— $\frac{८५}{२} (१)$

२६ जीवसमासवृत्ति— $\frac{९९}{२} \frac{३००}{१} (२)$

२७ ज्योतिषशास्त्र (लौकिक)—३७ (१)

२८ तत्त्वार्थ टीका— $\frac{१९}{२} \frac{२०}{२} \frac{२१}{२} \frac{२२}{१} \frac{४४}{१} \frac{४७}{१} \frac{४८}{१} \frac{४९}{१} \frac{५०}{१} \frac{५३}{२} \frac{५५}{१} \frac{५८}{१}$

$\frac{५८}{२} \frac{६२}{१} \frac{६२}{२} \frac{६७}{२} \frac{१५५}{१} \frac{२२४}{२} \frac{३२७}{२} \frac{३३१}{१} \frac{३५३}{१} \frac{३६४}{१} \frac{३६७}{२}$ ९—

२३२-५२१-६८५-६८७-६८९ (२९)

२९ तत्त्वार्थ भाष्य— $\frac{१३}{१} \frac{२२}{१} \frac{४४}{१} \frac{४८}{२} \frac{५१}{२} \frac{५३}{२} \frac{५४}{१} \frac{१४२}{२} \frac{३०३}{१} \frac{३०३}{२} \frac{३०६}{१}$

१२-२७९-६८१-६८८ (१५)

३० तत्त्वार्थ महाभाष्य वृत्ति— $\frac{२५}{२} \frac{६८९}{२} \frac{८}{२} \frac{६८१}{२} \frac{१९}{२} \frac{७०८}{२} \frac{१३}{२} \frac{४५}{२} \frac{६७}{२}$

$\frac{१७८}{२} \frac{१५}{२} \frac{४४}{२} \frac{४८}{२} \frac{५१}{२} \frac{५५}{१} \frac{६८}{२} \frac{६९}{१} \frac{१७७}{१} \frac{१७८}{२} \frac{१८४}{१} \frac{१९५}{२}$

२५४ ३१२ (१५)

३१ दिक्पट्ट— $\frac{२२४}{२} (१)$

३२ दीवालीकल्प—६०६-६०७-६०८-६४३-६४८ (५)

३३ दीवालीकल्प प्राकृत गद्य—६४०-६४३-६४४-६४४ (४)

३४ दीवालीकल्प प्राकृत पद्य—६४०-६४३-६४४ (३)

३५ दुःषमारकसंघस्तोत्र—६०६ (१)

३६ देवेंद्रस्तव— $\frac{१४७}{२} \frac{३३६}{२} \frac{३६३}{१} (३)$

३७ धनपालपञ्चाशिका—३०६-४२१ (२)

૩૮ ધર્મસંગ્રહણીવૃત્તિ—૯ (૧)

૩૯ નવતત્ત્વ અવચૂરિ— $\frac{૧૧}{૨}$ (૧)

૪૦ નવતત્ત્વ મૂલ— $\frac{૧૨}{૨}$ (૧)

૪૧ નવપદ પ્રકરણ વૃત્તિ— $\frac{૧૦૬}{૨}$ (૧)

૪૨ નંદીશ્વરકલ્પ— $\frac{૨૯૩}{૧} \frac{૨૯૩}{૨} \frac{૨૯૬}{૨} \frac{૨૯૮}{૧}$ (૪)

૪૩ નંદીશ્વરસ્તોત્ર— $\frac{૨૯૩}{૧} \frac{૨૯૩}{૨} \frac{૨૯૮}{૧}$ (૩)

૪૪ પંચનિર્ગ્રંથી—૬૦૦ (૧)

૪૫ પંચવસ્તુક— $\frac{૩૦૮}{૨}$ (૧)

૪૬-૪૭ પંચસંગ્રહ મૂલ અને વૃત્તિ— $\frac{૨૧}{૨} \frac{૪૨}{૧} \frac{૮૯}{૨} \frac{૧૦૭}{૧} \frac{૩૨૮}{૧} \frac{૩૨૮}{૧} \frac{૬૧૧}{૧}$
 $\frac{૬૧૧}{૧}-\frac{૬૧૨}{૧}-\frac{૬૬૩}{૧}-\frac{૬૭૧}{૧}-\frac{૬૭૩}{૧}$ (૧૨)

૪૮ પદ્માનંદ મહાકાવ્ય (ઋષભચરિત્ર)—૪૩૦ (૧)

૪૯-૫૦ પ્રવચનસારોદ્ધાર મૂલ અને વૃત્તિ— $\frac{૨}{૨} \frac{૪}{૧} \frac{૧}{૨} \frac{૧૮}{૧} \frac{૩૧}{૨} \frac{૩૧}{૨} \frac{૧૭}{૧} \frac{૮૪}{૧}$
 $\frac{૧૮૦}{૧} \frac{૧૮૦}{૨} \frac{૨૮૩}{૨} \frac{૨૯૪}{૧} \frac{૩૧૩}{૧} \frac{૪૩૨}{૧}-\frac{૬૪૨}{૧}-\frac{૬૪૫}{૧}-\frac{૬૫૨}{૧}-\frac{૬૭૩}{૧}$ (૧૮)

૫૧ ભક્તામરવૃત્તિ—૪૩૦-૪૩૧ (૨)

૫૨ ભાવપ્રકરણ—૬૮૧ (૧)

૫૩ યોગશાસ્ત્રવૃત્તિ— $\frac{૧૪}{૨} \frac{૧૩૨}{૨} \frac{૧૪૧}{૨} \frac{૨૯૦}{૧} \frac{૨૯૮}{૧} \frac{૩૦૩}{૧} \frac{૩૬૭}{૨} \frac{૨૭-૪૩૨}{૨}$
 $\frac{૧૨૧}{૨}-\frac{૧૪૬}{૨}$ (૧૧)

૫૪ રત્નમાળા— $\frac{૨૧૦}{૨}$ (૧)

૫૫ રત્નમાળા માધ્ય—૩૭૩ (૧)

૫૬ રત્નાકરાવતારિકા— $\frac{૩૯}{૧} \frac{૪૬}{૧} \frac{૧૮}{૧}$ (૩)

૫૭ રસવતીશાસ્ત્ર—૧૧૨ (૧)

- ५८ लीलावती—३४ (१)
- ५९ लोकनालिकास्तव— $\frac{१३२}{२}$ (१)
- ६० लोके तु— $\frac{२३० \ २३० \ २५२ \ २५८}{१ \ २ \ २ \ १}$ (४)
- ६१ लौकिकशास्त्रे—९३-९६-११२-३९६ (४)
- ६२ वनस्पतिसप्ततिका— $\frac{८७}{२}$ (१)
- ६३ वराहसंहिता—३६०-३७३-३७४ (३)
- ६४ वसुदेवहिंडी—१९५-६३५ (२)
- ६५ वासुपूज्यचरित्र—१९८ (१)
- ६६ वास्तुशास्त्र—३७२ (१)
- ६७ वास्तुसार (सूत्रधारमंडनकृत)—३८२ (१)
- ६८ विचारसप्ततिका— $\frac{३१६}{२}$ -४०३ (२)
- ६९ विचारसप्ततिकाश्रवचूर्णि— $\frac{३१६}{२}$ (१)
- ७० विद्याप्राभृत—६१३ (१)
- ७१ विवेकविलास—३७२ (१)
- ७२ विशेषणवती— $\frac{६२ \ ७८ \ २१० \ २२६ \ २५५ \ २६३ \ ३०२}{२ \ १ \ १ \ १ \ १ \ २ \ २}$ (७)
- ७३ व्यवहारप्रकाश—३७६ (१)
- ७४ शतकचूर्णि— $\frac{४३}{२}$ (१)
- ७५ शत्रुंजयकल्प—६१३ (१)
- ७६ शत्रुंजय माहात्म्य (बृद्ध)—१९९-४३१ (२)
- ७७ शांतिनाथचरित्र (मुनिदेवसूत्रिकृत)—१९७-१९९-२१४ (३)
- ७८ शांतिनाथ स्तोत्र—३९८ (१)
- ७९ शाश्वतजिनस्तोत्र— $\frac{२०३}{२}$ (१)
- ८० शृंगारतिलक— $\frac{३९}{१}$ (१)

८१ आद्धविधिवृत्ति—^{१७३ ३११}_{१ २} (२)

८२ श्रेणिकचरित्र—^{३६३}_१ (१)

८३-८७ संग्रहणी

८३ बृहत्संग्रहणी बृहद्वृत्ति मलयगिरि—^{४ १९ १८ ३१ ६६ ७९}_{१ २ १ २ १ १}

^{२२७ २९० १७३-३-६९—}_{१ १} ^{१४ ३१ ३३ ९० १३२ १४१}_{१ २ २ २ २ २}

^{२४३ २४९ ३०५ ३०९ ३११ ३२३ ३२८ ३२९ ३४९}_{१ २ १ २ २ १ २ १ १}

^{३६०}_१ (२७)

८४ संग्रहणी अवचूर्णि—^{१०३}_२ (१)

८५ संग्रहणी वृत्ति (हरिभद्रसुरिकृत) ^{२८८ २८८ ३०१ ३९९}_{१ २ २ २} (४)

८६ संग्रहणी सूत्र १९९-३२४-३६० (३)

८७ लघुसंग्रहणीवृत्ति (जंबूद्वीप सं.) ^{१४२ १६८ २२४ ३६०}_{२ १ २ १} (४)

८८ सप्ततिशतस्थानप्रकरणवृत्ति—^{१९९-१९९-४९१-४९७-४९९-९१२-९२४-}_{९२७ (८)}

८९ समवसरणस्तोत्र—^{२९६-२९७-२६०} (३)

९० समवसरणस्तोत्र अवचूरि—^{२६२-२६४} (२)

९१ सम्मतिर्तक—^{९९}_१ (१)

९२ सामान्याजिनस्तोत्र—(१)

९३ सिद्धदंडिका—^{४४१} (१)

९४ सिद्धप्राभृत—^{१४ १९}_{१ २} (२)

९५ सिद्धप्राभृत टीका—^{१४ १९}_{१ २} (२)

९६ सिद्धांतशिरोगणि—^{३६९} (१)

९७ हीरप्रभोत्तर—१८५-१९९ (२)

९८ हैमअजितचरित्र— $\frac{180}{2}$ (१)

९९ हैमश्रवणचरित्र—१७२-३४१-३६९-३९५-४३० (५)

१०० हैमनेमिनाथचरित्र—६३५ (१)

१०१ हैमरामचरित्र (७ गुं पर्व)—१९९-४०२-४०३-४१५-५५७- $\frac{161}{1}$ (६)

१०२ हैमवीरचरित्र— $\frac{106}{2}$ ६१७ ६३३ (३)

१०३ हैमशांतिचरित्र—३२९ (१)

नोट—तथाहुः, तथोक्तं, इति वचनात्, वृद्धसंप्रदायः, इति आम्नायः, इत्युक्तं पूर्वसूरिभिः, पुरातनाः, त्रुटितपत्रे, त्रुटितगाथायां, इति जनप्रवादः—आवा शब्दोत्थी सूचवेला आधारो उपर जणावेल नथी. एवा आधारो पण घणा छे. तेनी संख्या करवामां आवी नथी.

३४ मा सर्गमां सुधारो

पृष्ठ ६३१ श्लोक २८ मा अने ३० माना अर्थमां काले पौषध करवानुं लख्युं छ. ते बदल रात्री पौषध करवानुं समजवुं.

श्लोक २८ माना अर्थमां पाक्षिक पर्व करीए एम लखेल छे. तेने बदले पाक्षिक पर्वनो पौषध करीए एम समजवुं.

पृष्ठ ६३२ श्लोक ३५ माना अर्थमां जम्या विना पौषध करवानुं लख्युं छे ते उपवास करवानुं समजवुं.

श्लोक ३६ माना अर्थमां बीजा श्रावको पण आव्या एम कह्युं छे त्यां ते तेवी ज रीते (पौषध पार्या विना) आव्या एम समजवुं.

કાલલોક અનુક્રમણિકા (ભાવલોક સહિત)

સર્ગ ૨૮ મો. (યુગસ્વરૂપ)

વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧ કાલતું સ્વરૂપ	૧
૨ કાલ દ્રવ્ય છે એવી સિદ્ધિ થવાના કારણો . .	૩
૩ કાલની વર્તના, પરિણામ, ક્રિયા ને પરત્વાપરત્વનું સ્વરૂપ.	૮
૪ કાલદ્રવ્યના ૧૧ નિત્તેષા અને તેનું વિવરણ.	૧૪
૫ છઠ્ઠા ઉપક્રમકાલમાં દશવિધ સામાચારીનું સ્વરૂપ ...	૧૭
૬ સોપક્રમ નિરુપક્રમ આયુનું સ્વરૂપ.	૧૯
૭ નવમા પ્રમાણકાલનું સવિસ્તર સ્વરૂપ. (સમયાવલી વિગેરે)	૨૬
૮ જીલ્લક ભવનું સ્વરૂપ.	૨૯
૯ કાલના તોલ અને માપનું સ્વરૂપ.	૩૩
૧૦ પાંચ પ્રકારના સંવત્સર. ...	૩૮
૧૧ પાંચ પ્રકારના માસનું પ્રમાણ.	૪૦
૧૨ પાંચ પ્રકારના માસનું પ્રયોજન. ...	૪૭
૧૩ સૂર્યવર્ષના દિવસો જાણવાની રીત. ...	૪૮
૧૪ સૂર્યાદિ પાંચ પ્રકારના વર્ષનો તોલની અપેક્ષા વિચાર.	૫૦
૧૫ પાંચ વર્ષના યુગનું વિશેષ સ્વરૂપ. ...	૫૧
૧૬ સૂર્યના મુહૂર્ત્તનું પ્રમાણ લાવવાનો ઉપાય....	૫૬
૧૭ શ્રાવણ કૃષ્ણ પ્રતિપદાએ યુગ વિગેરેનો આરંભ.	૬૧
૧૮ આગમમાં કહ્યા પ્રમાણે યુગ વિગેરેનું સ્વરૂપ.	૬૩
૧૯ સૂર્યના અયનને જાણવાની રીત.	૬૪
૨૦ ચંદ્રના ૧૩૪ અયનોનું સ્વરૂપ....	૬૬
૨૧ સૂર્ય ચંદ્રના અયનોનો મુકાબલો.	૬૮
૨૨ અયનના આરંભરૂપ સૂર્યની આવૃત્તિઓ. ...	૬૯
૨૩ વિષુવત્તનું સ્વરૂપ	૭૪
૨૪ વિષુવત્તનું કરણ.	૭૬
૨૫ છાંદ ઋતુનું સ્વરૂપ....	૭૮
૨૬ એક યુગમાં આવતા ૩૦ ઋતુઓ ક્યારે પૂર્ણ થાય ? ...	૮૧
૨૭ ચંદ્રને આશ્રીને ઋતુઓનું સ્વરૂપ. ...	૮૭

२८ सूर्य ऋतुनी समाप्ति वखते चंद्र सूर्यनुं कयुं नक्षत्र होय ?	...	....	९१
२९ बार मासना लौकिक ने लोकोत्तर नाम.	....	....	९३
३० पंदर दिवसना ने पंदर रात्रिना नाम.	...	....	९४
३१ पंदर तिथिओना पांच प्रकार, तिथिओना स्वामी.	....	....	९५
३२ अहोरात्र ने तिथिओनी उत्पत्तिमां फेरफार,	....	.	९७
३३ तिथिओना काळनुं मान (प्रमाण)	...	....	९७
३४ अवमरात्र (क्षयतिथि) नुं स्वरूप	....	....	१००
३५ युगपूर्वार्ध ने युगपश्चिमार्धनुं यंत्र	...	....	१०७
३६ नष्टतिथि जाणवा माटे करण (युक्ति)	....	....	१०८
३७ बव, बालवादि करणोनी प्ररूपणा	....	....	११०
३८ हमेशां फरता त्रीश मुहूर्तो	...	....	११४
३९ चंद्र संबंधी नक्षत्रोना फेरफारनुं विवरण	....	....	११४
४० सूर्य संबंधी नक्षत्रोने लगतुं विवरण	....	....	१२१
४१ सूर्य नक्षत्रो संबंधी यंत्र	....	....	१२२
४२ पोरिसीनुं प्रमाण जाणवानुं करण	....	....	१२५
४३ पादोनपौरुषी, सार्धपौरुषी, पूर्वार्धनुं करण	....	....	१३६
४४ पृष्ठ ४० ने ७९ उपर आवेली हकीकतना यंत्रो	....	....	१३८
४५ काळना माप ने नाम संबंधी यंत्र (सर्ग २९ ना प्रारंभनुं)	....	....	१४०

सर्ग २९ मो. (चार आरानुं सामान्य वर्णन)

४६ काळना पूर्वांग, पूर्वादि नामो ने तेनुं प्रमाण	...	...	१४२
४७ वल्लभी ने माथुरी वाचनानो भेद	..	...	१४३
४८ पत्योपम, सागरोपमादिनुं टूंक स्वरूप	....	....	१४५
४९ एक काळचक्रना बार आराना नाम ने प्रमाण	....	....	१४६
५० पहेला आरानुं स्वरूप	....	....	१४८
५१ दश प्रकारना कल्पवृत्तोनुं स्वरूप	..	....	१४९
५२ युग्मधर्मी पुरुषोना देहनुं वर्णन	....	....	१५५
५३ युग्मधर्मी स्त्रीओना देहनुं वर्णन	..	....	१५७
५४ युगालिक स्त्रीना स्वाभाविक दश प्रकारना अलंकार	....	....	१६२
५५ युगालिकोनी विशिष्टता	....	....	१६४

५६ युगलिकना आहारनुं स्वरूप, अन्य विशिष्टता	....	....	१६६
५७ युगलिकोना छ प्रकार	...	...	१६८
५८ आयुःसंघ, युगलजन्म, ४९ दिवसनी प्रतिपालना	..	....	१६९
५९ ४९ दिवसमां सात अवस्था	...	....	१७०
६० युगलिकना मृतदेहनी व्यवस्था	....	....	१७२
६१ अनंतगुणहानिनी भावना—प्रश्नोत्तरबद्धे खुलामो	.	..	१७४
६२ बीजा आरानुं स्वरूप	....	...	१७७
६३ बीजा आराना मनुष्योना ४ प्रकार	..	...	१७८
६४ बीजा आरामां भूमिनुं स्वरूप विगेरे	..	..	१७९
६५ त्रीजा आरानुं स्वरूप	....	...	१७९
६६ त्रीजा आराना त्रण विभाग	..	....	१८०
६७ त्रीजा विभागनुं स्वरूप	....	...	१८०
६८ त्रीजा विभागना छेला पत्योपमना विभागनुं स्वरूप	....	...	१८२
६९ पहेला तीर्थकरनी उत्पत्ति	....	..	१८२
७० अग्निनुं प्रगट थनुं, प्रथम तीर्थकरे सो शिल्पो, पुरुषोनी ७२ कळा, स्त्रीनी ६४ कळानुं वतावनुं प्रभुनो प्राणिग्रहण—महोत्सव, राज्याभिषेक, नगरीनुं वसावनुं, राजनीतिनुं प्रवर्तवनुं.	...	....	१८३—८४
७१ प्रथम चक्रवर्तीनी उत्पत्ति, छ खंडने साधवा.	....	...	१८५
७२ प्रभुनी दीक्षा, केवलज्ञान, संघ स्थापन, निर्वाण.	....	...	१८५
७३ चोथा आरानी शरुआत, तेनुं निरूपण.	....	....	१८५
७४ चार प्रकारना वरसादनुं वरसनुं	...	....	१८६
७५ चोथा आरामां २३ तीर्थकर, ११ चक्रवर्ती विगेरेनुं थनुं.	...	...	१८७

स्वर्ग ३० मो. (तीर्थकरोनुं सर्वसामान्य वर्णन)

७६ तीर्थकरनामकर्म बांधवाना हेतुभूत २० स्थानको	....	....	१८९
७७ वीशस्थानकनी आराधनानो विधि	....	....	१९३
७८ तीर्थकर थजार जीवना पूर्वभवनुं स्थान	....	...	१९५
७९ तीर्थकरनुं माताना गर्भमां आवनुं, १४ स्वप्ननुं देखनुं	....	...	१९७
८० स्वप्नने लगनुं केटलुंक विवेचन	....	....	१९८
८१ माताए स्वप्ननी वात राजाने करवाथी तेमणे कहेल फळ	...	....	२००
८२ स्वप्नपाठकने बोलाववा, तेणे कहेल फळ—दोहलानुं पूरनुं	....	....	२००

८३	सर्व ग्रहो उच्च स्थानमां होय तेवे शुभ समये प्रभुनो जन्म	२०१
८४	प्रसूति कार्य माटे ९६ दिशाकुमारीओलुं आगमन, तेमनुं कर्त्तव्य	२०२
८५	इंद्रनो आसनकंप, तेमणे करेलुं वंदन, घंटानादपूर्वक देवोने सावधान करी विमान रचावी सौधमैंद्रनुं मातृगृहे आगमन	२०७
८६	मातानी आज्ञा मागी, अवस्वापिनी निद्रा आपी, प्रतिबिंब मूकी, प्रभुने पांच रूपे ग्रहण करी मेरुपर्वत उपर आववुं....	२१२
८७	वैमानिक इंद्रोनी घंटा, विमान, विमान रचनार, आववानो मार्ग .	२१३
८८	भवनपति, व्यंतर, ज्योतिषीना इंद्रोनुं पण आगमन	२१३
८९	अच्युतेंद्रनी आझाथी आभियोगिक देवोनुं जळादिक लेवा माटे गमन, लइने आववुं	२१६
९०	प्रथम अच्युतेंद्रनो ८०६४ कळशवडे अभिषेक, जिनपूजन विगेरे	२१७
९१	सर्व इंद्रोना अभिषेक थइ रह्या पछी ईशानेंद्रे ९ रूप करवा.	२१९
९२	सौधमैंद्रे चार वृषभना रूपवडे करेल अभिषेक विगेरे...	२१९
९३	प्रभुने पांच रूपे ग्रहण करी प्रभुनी माता पासे मूकवा, ते वखतने योग्य करणी, अंगुष्ठमां अमृतश्राव विगेरे	२२०
९४	दासीए प्रभुना पिताने आपेल पुत्रजन्मनी वधामणी—तेमणे करेल जन्मोत्सव, नामस्थापन	२२१
९५	प्रभुनी बाल्यावस्था, यौवनावस्था, भोगावळी कर्म होवाथी पाणिग्रहण, राज्याभिषेक विगेरे...	२२३
९६	योग्य समये वार्षिक दान, प्रव्रज्या ग्रहण माटे अनुज्ञा	२२४
९७	प्रभुना पितादिके अने इंद्रोए करेल दीक्षा महोत्सव .	२२६
९८	तीर्थकरे ग्रहण करेल चारित्र—मनःपर्यवज्ञाननी उत्पत्ति ...	२३२
९९	तीर्थकरनो छद्मस्थ विहार—तपनुं पारणुं	२३३
१००	बावीश परिषद्—तेनी पृथक् पृथक् कर्मजन्य उत्पत्ति .	२३४
१०१	चार प्रकारना उपसर्ग	२३८
१०२	ध्याननुं स्वरूप	२४०
१०३	आर्त्तध्यान ने रौद्रध्यान	२४३
१०४	धर्मध्याननुं स्वरूप....	२४६
१०५	धर्मध्यानना चार आलंबन—चार अनुप्रेक्षा	२४६
१०६	शुक्लध्याननुं स्वरूप ...	२४८
१०७	शुक्लध्यानना चार चिन्हो, चार आलंबनो...	२५१
१०८	तीर्थकरने केवलज्ञाननी उत्पत्ति .	२५३

૧૦૯	મમયમરગની રચના-(મોઢ ને ચોરગ) ...	....	....	....	૨૬૪
૧૧૦	અશોકવૃષ્ટ સંવંધી વિષામ	..	...	....	૨૬૨
૧૧૧	તીર્થ સ્થાપની વ્યાખ્યા ...	....	....	..	૨૬૩
૧૧૨	તીર્થસ્થાપની વાળીનાં મહિમા-(૫૬ સોળીનું દષ્ટાંશ)	..	...	....	૨૬૭
૧૧૩	જિનધામીના ૩૫ ગુણ-(ખિસ્તરાર્મ માથે)	..	...	..	૨૬૩
૧૧૪	શ્રાવકના ચાર વ્રતોનું સ્વરૂપ	...	...	....	૨૬૩
૧૧૫	સામાયિકના ચાર પ્રકાર	....	....	....	૨૬૦
૧૧૬	સર્વવિરનિના રુદ્રકને દિવસિદ્ધા	..	....	....	૨૬૧
૧૧૭	૧૮૦૦૦ શીલાંગનું સ્વરૂપ	....	....	....	૨૬૩
૧૧૮	સામાચારીના ૧૮૦૦૦ અંગધાલા રથનું સ્વરૂપ	....	....	....	૨૬૭
૧૧૯	વંતે પ્રકારના રથના વિષય	....	....	..	...
૧૨૦	શ્રાવકવ્રતના ભંગ....	....	...	...	૨૬૭
૧૨૧	વ્રણ ભોગ ને વ્રણ કરણવહે ઘના ૨૧ મેઠ	...	....	....	૨૬૯
૧૨૨	પાંચ વ્રતના સંયોગી ૩૧ ભાંગા	....	....	...	૨૬૯
૧૨૩	વ્રતભંગોથી ઘનતી દેવકુલિકા	...	...	..	૩૦૦
૧૨૪	શ્રાવકવ્રતભંગની સમાપ્તિ	....	....	...	૩૦૧
૧૨૫	ગણધરોની સ્થાપના	..	...	...	૩૦૧
૧૨૬	તીર્થકરાવિના રૂપની તરતમતા	....	..	...	૩૦૪
૧૨૭	ચાર પર્યદાનું સ્વરૂપ (મુનિષોમાં શ્રેમવાની વ્યવસ્થા)	...	...	....	૩૦૬
૧૨૮	મમયમરણમાં વલિ વિધાન	...	....	...	૩૦૯
૧૨૯	આઠ પ્રાતિહાર્યોનું સ્વરૂપ	...	..	...	૩૧૨
૧૩૦	ચોત્રીશ અતિશયોનું સ્વરૂપ	....	..	...	૩૧૩
૧૩૧	નાશ પામેલા મુખ્ય ૧૮ લોપોનું સ્વરૂપ....	....	...	...	૩૧૬
૧૩૨	પ્રભુનું નિર્ધાન-તેનો મહોત્સવ વિગેરે ...	..	....	....	૩૧૬

સર્ગ ૩૧ મો. (ચક્રવર્તીનું, વાસુદેવનું અને વલ્લભનું સાગાન્ય સ્વરૂપ)

૧૩૩	ચક્રવર્તી થવાના નિમિત્ત કારણ	....	...	....	૩૨૩
૧૩૪	ચક્રવર્તીની ઉત્પત્તિ-પ્રાથમિક સ્વરૂપ	....	....	....	૩૨૪
૧૩૫	રાજાના ૩૬ ગુણ (આ ગુણ ઉત્તમ રાજામાં હોવા જોડા)	....	....	....	૩૨૬
૧૩૬	ચક્રીની યૌવનાવસ્થા, આયુષશાલામાં ચક્રનું પ્રગટ થવું,	...	...	...	૩૨૬
૧૩૭	ચક્રરત્ન સંવંધી અષ્ટાન્ધિકા મહોત્સવ-૧૮ શ્રોણના નામ	..	..	..	૩૨૭

१३८ चक्रवर्तीनुं छ खंड साधवा माटे प्रयाण....	....	....	....	३२८
१३९ मागध तीर्थना अधिष्ठायक देवने साधवो..	....	....	....	३२९
१४० वरदाम तीर्थ, प्रभास तीर्थ ने सिंधुदेवीनी साधना ...	....	....	....	३३३
१४१ वैताढ्यकुमारदेवने साधी तमिस्रागुफा पासे आववुं	...	...	...	३३५
१४२ तमिस्रा गुफाना अधिष्ठायक कृतमालदेवनुं आवी जवुं-चौद अलंकारनुं अर्पण करवुं	३३६			
१४३ सिंधुदक्षिणनिष्कुट साधवा सेनानीने मोकलवो ..	...	.		३३६
१४४ तमिस्रा गुफाना द्वार उघाडवानी सेनापतिने आज्ञा...	..	....		३३८
१४५ तमिस्रा गुफा उघाड्यानुं चक्री पासे सेनानीए करेल निवेदन ...	....			३४०
१४६ चक्रवर्तीनो गुफामां प्रवेश, मंडलो करवा, पाज बंधाववी	....	....		३४०
१४७ चक्रवर्तीनी सेना साथे म्लेच्छ राजाओनुं युद्ध ...	...	....		३४१
१४८ म्लेच्छ राजाओ सामे सेनानीनुं गमन-म्लेच्छोनुं नाशी जवुं	...			३४३
१४९ म्लेच्छोए करेलुं पोताना इष्टदेवनुं आराधन-तेणे आपेल हितशिज्ञा	....			३४४
१५० म्लेच्छोनुं वश थवुं, तेमणे करेल आज्ञा प्रमाण	...	...		३४५
१५१ सेनानीने सिंधुनोउत्तरनिष्कुट साधवा मोकलवो ...	....	..		३४६
१५२ हिमवंतकुमारदेवने साधवो, ऋषभकूट पासे प्रयाण	....	....		३४७
१५३ ऋषभकूट उपर चक्रीए लखेल नाम ...	....	....		३४७
१५४ वैताढ्यपर रहेला विद्याधरोए करेल आज्ञानो स्वीकार	....	...		३४९
१५५ गंगादेवीने वश करवी, तेना संबंधी महोत्सव	...	....		३५०
१५६ गंगाना उत्तरनिष्कुटने साधवा सेनानीने मोकलवो ..	....	...		३५०
१५७ खंडप्रपाता गुफा उघाडवानी सेनानीने करेली आज्ञा	....	...		३५१
१५८ गुफामां प्रवेश, मांडलानुं करवुं, पाज बांधवी ...	....	....		३५२
१५९ गुफामांथी नीकळीने करेल नव निधाननी आराधना....	...	....		३५२
१६० गंगाना दक्षिणनिष्कुटने साधवा सेनानीने मोकलवो	....	....		३५२
१६१ छ खंड साधीने राजधानी तरफ प्रयाण	....	..		३५३
१६२ चक्रवर्तीनो अठ्ठम करीने राजधानीमां प्रवेश	.	.		३५३
१६३ सेवक देवाने, राजाओने, सेनापति रत्न विगेरेने आपेल रजा	....	....		३५४
१६४ चक्रवर्तीपणाना अभिषेकनी मागणी-तैयारी ...	....			३५५
१६५ अभिषेक संबंधी १२ वर्ष सुधी महोत्सव करवानी आज्ञा	....			३५६
१६६ चक्रवर्तीने करवा पडता अठ्ठमो	....	....		३५७
१६७ चौद रत्नो संबंधी वर्णन, (सात एकेंद्रिय रत्न)	....	....		३५८
१६८ ,, (सात पंचेंद्रिय रत्न)	....	....		३६७
१६९ वार्धाकि रत्नना वर्णन प्रसंगे १६ प्रकारना प्रासाद विगेरे	....	....		३७१

१७० वास्तुशास्त्र. तेने लगता यंत्रो	३७३
१७१ वार्धकि रत्नना वर्णननी समाप्ति	३८७
१७२ बाकीना पुरोहितादि रत्नो	३८८
१७३ चौद रत्नना स्वरूपनी समाप्ति	३९१
१७४ नव निधाननुं स्वरूप ..	३९२
१७५ चक्रवर्तीनी ऋद्धिनुं वर्णन	३९६
१७६ वासुदेव ने बलदेवनुं स्वरूप ...	३९८
१७७ बलदेव वासुदेवनी उत्पत्ति, देह, वर्ण विगेरे ...	३९९
१७८ वासुदेवना सात रत्नो .	४००
१७९ बलदेवना देह, वर्ण, वस्त्र, त्रण रत्नो विगेरे	४०१
१८० वासुदेव बलदेवने स्त्रीओ	४०२
१८१ कोटिशिलानुं स्थान ने स्वरूप—दरेक वासुदेव कैटली उंची करे ? ...	४०३
१८२ कोटिशिला पर सिद्ध थएल मुनिओनी संख्या, तेनुं बीजुं नाम सिद्धशिला	४०४
१८३ प्रतिवासुदेवनुं टुंकुं स्वरूप ...	४०४
१८४ नव नारदोनुं स्वरूप	४०५
१८५ ११ रुद्रनुं टुंकुं स्वरूप ..	४०८
१८६ ३२ मा सर्गमां दरेक तीर्थकरना वर्णनमां विगतो आवनार छे तेनुं लीष्ट	४०९
१८७ महावीर चरित्रांतर्गत बधा प्रभु माटे कहेल विगत छे तेनुं लीष्ट	४१०

(आ वंने हकीकत नोटरूप लेखली छे)

सर्ग ३२ मो. (तीर्थकरोना चरित्रो)

१८८ श्रीकृष्णभदेव चरित्र प्रारंभ—सात कुलकरनुं वर्णन ...	४११
१८९ साते कुलकरोनुं आयु, देहमान, दंडनीति, गति विगेरे	४१२
१९० प्रथम तीर्थकरनुं गर्भमां आवनुं, पूर्वभव वर्णन .	४१६
१९१ तेर भवमांधी पहेला भवे मुनिराजने आपेल घृतनुं दान	४१६
१९२ नवमा भवमां वैद्य थइने करेल मुनिराजना व्याधिनुं निवारण ..	४१७
१९३ ११ मा भवमां बांधेल तीर्थकरनामकर्म	४१७
१९४ प्रभुनो जन्म, युवावस्था, पाणिग्रहण ...	४१८
१९५ प्रभुने थयेल १०० पुत्र ने बे पुत्री	४२०
१९६ इंद्रे करेल राज्याभिषेक, विनीता नगरीनुं वसावबुं	४२१
१९७ विनीता नगरीनुं वर्णन	४२१
१९८ प्रभुए बतावेल शिल्पो, कळाओ विगेरे अनेक बावतो	४२५

१९९ प्रभुए लीधेल दीक्षा, चारमुष्टिलोच	....	....	....	४२८
२०० श्रेयांसकुमारे करावेल इल्लुरसथी पारगुं, प्रथम दान	....	....	....	४३०
२०१ ऋषभप्रभुने केवलज्ञान, भरतने वधामणी...	....	....	....	४३१
२०२ मरुदेवा माताने लहने जतां मातानुं मौक्तगमन	...	...	....	४३२
२०३ भरते करेली श्रावकोनी भक्तिनी शरुआत	...	..	....	४३३
२०४ श्रावकनी ओळखाण माटे करेली त्रण रेखाओ	..	...	...	४३५
२०५ ऋषभदेवनो परिवार	...	....	....	४३६
२०६ ऋषभप्रभुना यत्त ने यत्तणी	...	....	..	४३७
२०७ ऋषभदेवनुं निर्वाण-निर्वाण महोत्सव	...	...	....	४३८
२०८ ऋषभदेवथी चालेली पुत्रपौत्रादि परंपरा ने शिष्य-प्रशिष्यादिनी परंपरा- शिष्यप्रशिष्यादिनी सिद्धदंडिका	....	...	....	४४०
२०९ सिद्धदंडिका प्रकरणनुं भाषांतर यंत्रो युक्त	....	....	....	४४१
२१० श्री अजितनाथ प्रभुनुं चरित्र	...	....	...	४५१
२११ अजितनाथनो परिवार-यक्षयक्षणी	....	....	....	४५३
२१२ श्री संभवनाथनुं चरित्र-कल्याणक तिथिओ सहित	....	....	....	४५४
२१३ श्री अभिनंदनस्वामी चरित्र	„	...	....	४५६
२१४ श्री सुमतिनाथ चरित्र	„	....	....	४५९
२१५ श्री पद्मप्रभ प्रभु चरित्र	„	....	....	४६२
२१६ श्री सुपार्श्वनाथ चरित्र	„	....	....	४६४
२१७ श्री चंद्रप्रभ प्रभु चरित्र	„	....	....	४६७
२१८ श्री सुविधिनाथ चरित्र	„	...	..	४६९
२१९ श्री शीतलनाथ चरित्र	„	....	....	४७१
२२० श्री श्रेयांसनाथ चरित्र	„	...	....	४७४
२२१ श्री वासुपूज्यस्वामी चरित्र	„	....	....	४७६
२२२ श्री विमलनाथ प्रभु चरित्र	„	...	....	४७९
२२३ श्री अनंतनाथ चरित्र	„	....	...	४८१
२२४ श्री धर्मनाथ चरित्र	„	....	....	४८४
२२५ श्री शांतिनाथ चरित्र-पूर्वभव वर्णन	...	....	....	४८६
२२६ मेघरथना भवमां पारेवानो करेलो बचाव	...	....	....	४८७
२२७ श्री शांतिनाथना पांच कल्याणकनी तिथिओ-परिवार विगेरे	....	....	....	४९०
२२८ श्री कुंधुनाथ चरित्र-कल्याणक तिथिओ सहित	....	...	....	४९२
२२९ श्री अरनाथ चरित्र.	„	....	....	४९५

२३०	श्री मल्लिनाथ चरित्र	॥	.	.	....	४९७
२३१	श्री मुनिसुब्रतस्वामी चरित्र	॥	....	...	...	५००
२३२	श्री नमिनाथ चरित्र.	॥	....	.	...	५०३
२३३	श्री नेमिनाथ चरित्र-पूर्वभव वर्णन		...	....	...	५०५
२३४	श्री पार्श्वनाथ चरित्र-पूर्वभव वर्णन.	....	....	...	...	५०९
२३५	श्री महावीरस्वामी चरित्र-पूर्वभव वर्णन	...	....	.	....	५१४
२३६	मरीचिना भवमां करेल कुलाभिमान	....	....	....	...	५१५
२३७	२५ मा नंदनमुनिना भवमां बांधेल तीर्थकरनामकर्म	....	....	....	....	५१८
२३८	भवग्रहण संबंधी विकल्प	....	....	....	...	५१९
२३९	वीरप्रभुनो जन्म-नामस्थापन-कल्याणक तिथिओ	...	....	....	....	५२०
२४०	वीरप्रभुनी दीक्षा-अभिग्रहो-उपसर्ग-केवलज्ञान	....	...	....	....	५२२
२४१	चोवीशे प्रभुने लगती अनेक बावतो	....	....	....	..	५२३
२४२	वीरप्रभुना गणधरनुं वर्णन	....	....	....	...	५२९
२४३	वीरप्रभुनो परिवार....	....	....	...	....	५३२
२४४	चोवीशे प्रभुना परिवारनी एकंदर संख्या.	....	.	....	....	५३३
२४५	चोवीशे प्रभुने लगती केटली हकीकतो	...	....	....	.	५३४
२४६	वीरप्रभुना यक्षयक्षणी (३२ मा सर्गनी समाप्ति)		....	....	....५३७-८	
२४७	वीरप्रभुना ११ गणधरो संबंधी यंत्र	....	...	..	....	५३९
२४८	चोवीशे तीर्थकरना मुनिओ संबंधी यंत्र	....	...	....	....	५४०
२४९	तीर्थकर, चक्रवर्ती, वासुदेवादिनुं क्रमसूचक यंत्र	...	....	....	...	५४२

सर्ग ३३ मो. (चक्रवर्ती, वासुदेव विगेरेनुं वर्णन.)

२५०	पहेला, बीजा, त्रीजा चक्रवर्तीनुं संक्षिप्त चरित्र	....	...	....	५४४
२५१	चोथा सनत्कुमार चक्री चरित्र—	....	..	....	५४५
	(पांचमा, छट्टा, सातमा चक्रीनो तीर्थकर चरित्रमां समावेश छे)				
२५२	आठमा सुभूम चक्रवर्तीनुं चरित्र.	....	....	...	५४७
२५३	नवमा महापद्म चक्रवर्तीनुं चरित्र.	....	....	..	५५४
२५४	हरिपेण (१० मा) ने जय (११ मा) चक्रीना चरित्र (संक्षिप्त)	...			५५८
२५५	बारमा ब्रह्मदत्त चक्रीनुं चरित्र	....	....	....	५५९
२५६	बारे चक्रवर्तीनी सामान्य हकीकतो	....	....	....	५६६
२५७	नव वासुदेव, वळदेव ने प्रतिवासुदेवनां नामो.	...	...	....	५६७
२५८	पहेला त्रिपृष्ठ वासुदेवनुं चरित्र.	....	....	....	५६८

२५९ बीजा, त्रीजा, चोथा, पांचमा, छठा ने सातमा वासुदेवादिना संक्षिप्त चरित्रो.....	५७०
२६० आठमा वासुदेव लक्ष्मण, रामचंद्र ने रावणनुं चरित्र	५७३
२६१ नवमा वासुदेव कृष्ण विगेरेना चरित्र.....	५८६
२६२ वासुदेव बलदेवादिनी सामान्य हकीकत.....	५८८
२६३ त्रेशठ शलाका पुरुषोनो क्रम.	५८९
२६४ अग्यार रुद्रना नामो विगेरे	५९०

सर्ग ३४ मो.

(अवसर्पिणीना पांचमा-छठा आरानुं अने उत्सर्पिणीना छए आरानुं वर्णन)

२६५ अवसर्पिणीना पांचमा आरानुं वर्णन.	५९२
२६६ पांचमा आरामां शुं शुं होतुं नथी ?	५९३
२६७ पांचमा आरामां मनुष्यो केवा होय ? ..	५९४
२६८ पांचमा आरामां साधुओ वे प्रकारना होय तेनुं वर्णन	६००
२६९ पांचमा आरामां थनारा २३ उदय ते दरेकमां थनारा युगप्रधानोनी संख्या.	६०३
२७० त्रेवीश उदयमां थनारा पहेला ने छेला आचार्यना नाम	६०४
२७१ पहेला ने बीजा उदयमां थनारा युगप्रधानोना नाम.	६०५
२७२ युगप्रधान शिवाय थनारा बीजा उत्तम आचार्यो.	६०६
२७३ पांचमा आराना प्रांतभागनी हकीकत	६०७
२७४ छठा आरानो १ वैश-प्रारंभनी स्थिति. ...	६०९
२७५ प्रारंभमां थनारा पांच प्रकारना अशुभ वरसाद.	६१०
२७६ शत्रुंजय पर्वतनी स्थिति-प्रमाण-महिमा विगेरे.	६१२
२७७ शत्रुंजय तीर्थना २१ नामो.	६१३
२७८ छठा आरामां थनारा मनुष्योनी परिस्थिति.	६१४
२७९ ए मनुष्योना आहार-गति विगेरे.	६१६
२८० छठा आराना मनुष्यने रहेवाना स्थान (७२ बिल)	६१७
२८१ छठो आरो पूर्ण थये अवसर्पिणीनी पूर्णता	६२०
२८२ उत्सर्पिणीनी शरुआत समये थनारी १५ प्रकारना काळनी शरुआत.	६२०
२८३ उत्सर्पिणीनो पहेलो आरो (दुषमदुषमा)	६२१
२८४ उत्सर्पिणीनो बीजो आरो (दुषमा)	६२१
२८५ बीजा आराना प्रारंभमां थनारा पांच प्रकारना सारा वरसाद	६२१

૨૮૬	૧ વરસાદોથી બદલાવાની પૃથ્વીની સ્થિતિ	....	....	....	૬૨૩
૨૮૭	મનુષ્યોનું વિલ વહાર નીકળવું-તેમનાથી કરાતી કેટલીક વ્યવસ્થા	....	....	....	૬૨૪
૨૮૮	વીજા આરામાં થનારા સાત કુલકરો	....	....	....	૬૨૫
૨૮૯	ઉત્સર્પિણીના ત્રીજા આરાનો પ્રવેશ	....	....	....	૬૨૬
૨૯૦	તે આરામાં થનારા ૨૩ તીર્થકરો ને ૧૧ ચક્રવર્તી	....	....	....	૬૨૬
૨૯૧	૩૨૨ પિંણીના ચોથા આરાનો પ્રવેશ	....	....	....	૬૨૭
૨૯૨	ચોથા આરામાં થનારા છેલ્લા તીર્થકર ને છેલ્લા ચક્રવર્તી	....	....	....	૬૨૭
૨૯૩	આવતી ચોવીશીમાં થનારા પ્રથમ તીર્થકર પદ્મનાભ	....	....	....	૬૨૭
૨૯૪	વીજા, ત્રીજા, ચોથા ને પાંચમા તીર્થકર-પૂર્વભવના નામ	....	....	....	૬૩૦
૨૯૫	શંખ શ્રાવકનું ટૂંકું ચરિત્ર-ભાવી છટ્ટા તીર્થકર	....	....	....	૬૩૧
૨૯૬	સાતમા, આઠમા, નવમા ને દશમા તીર્થકર	....	....	....	૬૩૩
૨૯૭	સત્યકી વિદ્યાધરનું ચરિત્ર-અગ્યારમા તીર્થકર	....	....	....	૬૩૩
૨૯૮	બારમા અમમ નામે તીર્થકર-કૃષ્ણના જીવ	....	....	....	૬૩૪
૨૯૯	તેરમા તીર્થકર કૃષ્ણના વન્ધુ બલભદ્રથી જુદા વલ્લભદેવ	....	....	....	૬૩૫
૩૦૦	ચૌદમા તીર્થકર, પંદરમા તીર્થકર સુલસાનો જીવ	....	....	..	૬૩૬
૩૦૧	સોઝમા તીર્થકર રેવતીનો જીવ-તેનું પૂર્વભવનું ચરિત્ર...	....	....	....	૬૩૭
૩૦૨	૧૭-૧૮-૧૯-૨૦-૨૧ મા તીર્થકર....	....	....	....	૬૩૮
૩૦૩	બાવીશમા તીર્થકર થનાર અંબડનું ચરિત્ર....	....	....	....	૬૩૮
૩૦૪	૨૩ મા ને ૨૪ મા તીર્થકર	....	....	....	૬૪૦
૩૦૫	ભાવી તીર્થકરોના નામોમાં ને પૂર્વભવના નામોમાં ફેરફાર	....	....	....	૬૪૦
૩૦૬	ભાવી બાર ચક્રવર્તીના નામો	....	....	....	૬૪૩
૩૦૭	વાસુદેવ, વલ્લભદેવ ને પ્રતિવાસુદેવના નામો....	....	....	....	૬૪૪
૩૦૮	ચોવીશમા તીર્થકર નિર્વાણ પામ્યા પછી યુગલિકપણાની શરુઆત, પંદર કુલકરો ને ત્રણ પ્રકારની નીતિ	....	....	....	૬૪૫
૩૦૯	ઉત્સર્પિણીના ચોથા, પાંચમા ને છટ્ટા આરાની હકીકત....	....	....	....	૬૪૮

સર્ગ ૩૫ મો.

૩૧૦	આઠ પ્રકારના પુદ્ગલપરાવર્તોના સ્વરૂપના પ્રારંભમાં આઠ પ્રકારની વર્ગણાઓનું સ્વરૂપ....	....	....	....	૬૫૦
૩૧૧	પુદ્ગલપરાવર્તોની વિશેષ સમજૂતી	....	....	....	૬૫૬
૩૧૨	અનુભાગગ્રંથના સ્થાનનું સ્વરૂપ-વર્ગણા, સ્પર્ધકો વિગેરે....	....	....	....	૬૫૯

૩૧૩	અવાંતર કર્મદ્રવ્યોની વહેંચણ	....	...	....	૬૬૦
૩૧૪	સ્થિતિબંધના અધ્યવસાય સ્થાન	....	...	..	૬૬૯
૩૧૫	પુદ્ગલપરાવર્તના સ્વરૂપની સમાપ્તિ—કાલ્લોકની સમાપ્તિ.	....	....	....	૬૭૭

સર્ગ ૩૬ મો. (ભાવલોકપ્રકાશ)

૩૧૬	પાંચ પ્રકારના ભાવો—તેનું સ્વરૂપ.	....	....	...	....	૬૭૮
૩૧૭	ભાવોના ક્રમકથનના કારણો.	....	....	....	....	૬૮૨
૩૧૮	પાંચ ભાવોના ઉત્તરભેદ ૫૩, તેનું સ્વરૂપ.	...	....	....	....	૬૮૨
૩૧૯	સાન્નિપાતિક ભાવોના સંયોગી ભાંગાઓ ૨૬	....	...	....	....	૬૮૯
૩૨૦	સાંયોગિક ૨૬ ભાંગામાંથી ૬ ભાંગાનું ઉપયોગીપણું.....	....	....	...	....	૬૯૨
૩૨૧	સાન્નિપાતિક ૬ ઉપયોગી ભાંગાના કુલ ૧૫ પ્રકાર.....	....	....	....	....	૬૯૩
૩૨૨	અજીવને વિષે સંભવતા બે ભાવો.	....	..	....	....	૬૯૪
૩૨૩	આઠ કર્મોને આશ્રયીને ભાવોનું નિરૂપણ ..	....	....	....	....	૬૯૭
૩૨૪	ચૌદ ગુણસ્થાનોને વિષે મૂળભાવોનું નિરૂપણ	....	...	...	....	૬૯૯
૩૨૫	ચૌદ ગુણસ્થાને પાંચ ભાવોના ઉત્તરભેદોનું નિરૂપણ	....	....	....	....	૭૦૧
૩૨૬	ચૌદ ગુણસ્થાને ઉત્તર ભાવોનું યંત્ર	...	....	....	....	૭૦૩
૩૨૭	ઔદયિકાદિક ભાવોના સાદિસાંતાદિ ૪ ભંગનું સ્વરૂપ	....	....	...	....	૭૦૭
૩૨૮	ભાવલોકની સમાપ્તિ.	....	....	....	....	૭૧૧

સર્ગ ૩૭ મો.

૩૨૯	છત્રીશે સર્ગમાં કહેલ હકીકતોનું બીજક (અનુક્રમણિકા)	....	....	૭૧૨
-----	---	------	------	-----

પ્રશસ્તિ.

૩૩૦	સુધર્માસ્વામીથી ગ્રંથકર્તા સુધીની પૂર્વાચાર્યપરંપરા.	....	...	૭૨૧ થી ૨૮
-----	--	------	-----	-----------

卐 卐 卐 卐 卐 卐

श्रीकाल लोकप्रकाश

ग्रंथ प्रारंभ.

卐 卐 卐 卐 卐 卐

આ. શ્રી. ચંદ્રસાગર સૂરીશ્વરજી.
જ્ઞાન ભા. ૨, અન્ય નં. ૨૨

પૂ. આ. શ્રી
ચંદ્રસાગરસૂરિજી.
જ્ઞાન ભા. ૨.
નં. ૨૨

॥ શ્રી જિનાય નમઃ ॥

॥ શ્રી વિનયવિજયજીગણિના વિરચિતઃ ॥

॥ અથ શ્રીકાલલોકપ્રકાશઃ ॥

॥ અથ અષ્ટાવિંશતિતમઃ સર્ગઃ પ્રારમ્ભ્યતે ॥

કેવલાલોકવઙ્ગૈકા-લિકીમુહ્યાસયન્ ધિયં ।

શ્રીમાન્ શંખેશ્વરઃ પાર્શ્વો વીતનોતુ સતાં શ્રિયં ॥ ૧ ॥

સ્વરૂપં દિષ્ટલોકસ્ય જિનોદિષ્ટમથ બ્રુવે ।

ગુરુશ્રીકીર્તિવિજય-ક્રમસેવાસધીધનઃ ॥ ૨ ॥

લોકાનુભાવતો જ્યોતિ-શ્ચક્રં ભ્રમતિ સર્વદા । નૃક્ષેત્રે તદ્ભૂતિભવઃ
કાલો નાનાવિધઃ સ્મૃતઃ ॥ ૩ ॥ તથોક્તં જ્યોતિષ્કરંડે—લોગાણુભાગજ-
ગિઞ્ચં જોડસચક્રં ભણંતિ અરિહંતા । સર્વે કાલવિસેસા જસસ ગદ્ધવિસે-

અથ શ્રીકાલલોકપ્રકાશ સર્ગ ૨૮ માનું

ભાષાન્તર.

કેવલજ્ઞાનની જેમ ત્રણ-લોકના જ્ઞાનનો વિકાસ કરનાર જ્ઞાનાદિક લક્ષ્મીવાળા
શ્રીશંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ સત્પુરુષોની જ્ઞાનાદિક લક્ષ્મીને વિસ્તારો. (૧).

ગુરુ મહારાજ શ્રીકીર્તિવિજયજીમહારાજના ચરણની સેવા કરવાથી મને બુદ્ધિરૂપ ધન
પ્રાપ્ત થયું છે, તેથી હું શ્રીજિનેશ્વરોએ કહેલું દિષ્ટલોક (કાલલોક) નું સ્વરૂપ કહું છું. (૨)

આ મનુષ્યક્ષેત્ર (અઢીદ્વીપ) ને વિષે નિરંતર આકાશમાં સૂર્યચંદ્રાદિક જ્યોતિષચક્ર
લોકના અનુભાવથી (સ્વભાવથી) જ ફર્યા કરે છે. તેની ગતિથી કાલની ઉત્પત્તિ થાય
છે. તે કાલ વિવિધ પ્રકારનો કદ્ધો છે. (૩). તે વિષે જ્યોતિષ્કરંડ નામના ગ્રંથમાં કહ્યું

सनिष्फन्ना ॥ ४ ॥ अत्राहुः केऽपि जीवादि-पर्याया वर्तनादयः । काल इत्युच्यते तज्ज्ञैः पृथग् द्रव्यं तु नास्त्यसौ ॥ ५ ॥ तथाहि—जीवादीनां वर्तना च परिणामोऽप्यनेकधा । क्रिया परापरत्वं च स्यात्कालव्यपदेश-भाक् ॥ ६ ॥ तत्र च—द्रव्याणां सादिसांतादि-भेदैः स्थित्यां चतु-भिदि । यत्केनचित्प्रकारेण वर्तनं वर्तना हि सा ॥ ७ ॥ द्रव्याणां या परिणतिः प्रयोगविस्त्रसादिजा । नवत्वजीर्णताद्या च परिणामः स कीर्तितः ॥ ८ ॥ भूतत्ववर्त्तमानत्व-भविष्यत्वविशेषणा । यानस्थानादि-कार्थानां या चेष्टा सा क्रियोदिता ॥ ९ ॥ पूर्वभावि परं पश्चा-द्भावि चापरमिष्यते । द्रव्यं यदाश्रयादुक्ते ते परत्वापरत्वके ॥ १० ॥ एवं च द्रव्यपर्याया एवामी वर्तनादयः । संपन्नाः कालशब्देन व्यपदेश्या भवंति ये ॥ ११ ॥ पर्यायाश्च कथंचित्स्यु-द्रव्याभिन्नास्ततश्च ते । द्रव्यनाम्नापि कथ्यन्ते जातु प्रोक्तं यदागमे ॥ १२ ॥ तद्यथा—

छे के—लोकना अनुभावथी आ ज्योतिषचक्र उत्पन्न थयेलुं छे, अने तेनी ज गति-विशेषथी विविध प्रकारनो काल उत्पन्न थयो छे एम जिनेश्वरो कहे छे. (४). अही कालनी बावतमां कोइ आचार्यो कहे छे के—जीवादिकना पर्यायो ज वर्त्तमान आदिक काल छे एम विद्वानो कहे छे, तेथी काल नामनुं जूदुं द्रव्य नथी. (५). तेओ आ प्रमाणे कहे छे—जीव, अजीव विगेरेनी वर्तना होवापणुं १, तेमनो अनेक प्रकारनो परिणाम २, तेमनी क्रिया ३ तथा तेमनुं परापरत्व ४ (पर एटले प्रथम थनार अने अपर एटले पछी थनार तेपणुं.) ए सर्व कालना व्यपदेशने भजनार छे; एटले के ए सर्व कालशब्दवडे कही शकाय छे. (६). तेमां सादिसांत विगेरे भेदोवडे चार प्रकारनी स्थितिने विषे कोइपण प्रकारवडे द्रव्योनुं जे होवापणुं ते वर्तना कहेवाय छे. १. (७) प्रयोगथी के विस्त्रसादिकथी द्रव्योनी जे परिणति थाय छे तथा नवापणुं के जूनापणुं जे थाय छे ते परिणाम कहेवाय छे. २. (८). भूतकालपणुं, वर्त्तमानकालपणुं के भविष्यकालपणुं एवा विशेषवाळी जे पदार्थोनी गति के स्थिति विगेरे चेष्टा थाय छे ते क्रिया कहेवाय छे. ३. (९). कोइपण द्रव्य (पदार्थ) जेना आश्रयथी पहेलो थाय ते पर अने पछी थाय ते अपर कहेवाय छे. ४. (१०) आ प्रमाणे आ वर्तनादिक चार पदार्थो कखा, ते द्रव्यना पर्यायो ज सिद्ध थाय छे अने तेमने कालशब्दवडे कही शकाय छे. (११). तथा पर्यायो कोइक प्रकारे द्रव्यथी अभिन्न पण होइ शके छे, तेथी ते पर्यायोने कोइक वखत द्रव्यना नामथी एटले द्रव्यरूपे

‘ किमिदं भन्ते कालेत्ति पवुच्चन्ति ? गो० ! जीवा चेव अजीवा चेव त्ति ’ अत्र द्रव्याभेदवर्त्ति-वर्त्तनादिविवक्षया । कालोऽपि वर्त्तनाद्यात्मा जीवाजीवतयोदितः ॥ १३ ॥ वर्त्तनाद्याश्च पर्याया एवेति प्राग् विनिश्चितं । तद्वर्त्तनादिसंपन्नः कालो द्रव्यं भवेत्कथम् ? ॥ १४ ॥ पर्यायाणां हि द्रव्यत्वे-ऽनवस्थापि प्रसज्यते । पर्यायरूपस्तत्कालः पृथग् द्रव्यं न संभवेत् ॥ १५ ॥ इत्थं चैतदुरीकार्यं वर्त्तनाद्यात्मकोऽन्यथा । कालास्तिकायः स्वीकार्यो भवेद्भ्योमेव सर्वगः ॥ १६ ॥ न चार्हदिष्टादिष्टं तत् सिद्धांते यत्पुनः पुनः । पंचास्तिकाया एवोक्ताः कालो द्रव्यं पृथग् न तत् ॥ १७ ॥ परे त्वाहुः समद्रव्य-प्रवर्त्ती वर्त्तनादिकः । पर्यायः कालनामा सा पृथग् द्रव्यं भवत्वहो ॥ १८ ॥ किंतु योऽर्कादिचाराभि-व्यंग्यो नृक्षेत्र-मध्यगः । कालो न स्यात्कथं कार्या-नुमेयः परमाणुवत् ॥ १९ ॥ यच्छु-

पण कही शकाय छे. ते विषे आगममां कहुं छे के (१२).-“ हे भगवान् ! काल ए शुं कहेवाय छे ? हे गौतम ! जीव अने अजीव ए काल ज कहेवाय छे. ” आ सूत्रमां द्रव्यथी अभेदपणे रहेला वर्तनादिकने ज मुख्यपणे विवक्षाए करीने एटले कहेवानी इच्छाए करीने वर्तनादिक पर्यायरूप कालने पण जीव अने अजीवपणे ज कह्यो छे. (१३). वळी आ वर्तनादिक चारे पर्यायो ज छे एम प्रथम (उपर) सिद्ध करी गया छीए, तेथी वर्तनादिकवडे प्राप्त थयेलो काल जूदुं द्रव्य शी रीते थइ शके ? (१४). जो कदाच पर्यायोने जूदा द्रव्य तरीके मानवामां आवे तो अनवस्था नामनो दोष प्राप्त थाय छे. (एटले के दरेक द्रव्यना अनंत पर्यायो होवाथी द्रव्यनुं नियतपणुं थइ शकशे नहीं ए अनवस्था दोष कहेवाय छे.) तेथी करीने पर्यायरूप कालने जूदुं द्रव्य कहेवुं ते असंभावित छे. (१५). आ रीते ज आ बात स्वीकारवी योग्य छे. नहीं तो सर्वत्र व्यापीने रहेला आकाशने जेम अस्तिकाय कहेवामां आवे छे तेम सर्वत्र व्यापीने रहेला वर्तनादिक स्वरूपवाळा कालने पण अस्तिकायपणे स्वीकारवो जोइशे. (१६) अने ते रीते तो तीर्थकरोने इए पण नथी अने तेमणे कहुं पण नथी, कारण के सिद्धांतमां वारंवार पांच ज अस्तिकाय कहेला छे; तेथी काल ए जूदुं द्रव्य नथी. (एम सिद्ध थाय छे.) (१७).

आ बाबत उपरबीजा आचार्यो तो आ प्रमाणे कहे छे—अहो ! सर्व द्रव्योमां रहेला वर्तनादिक पर्यायने भले काल नामना जूदा द्रव्य तरीकेन कहो. (१८). परंतु सूर्यादिकनी गतिवडे स्पष्ट जाणी शकाय तेवो मनुष्यक्षेत्रमां (अढी द्वीपमां) रहेलो-वर्ततो काल

द्वपदवाच्यं तत् सदित्यनुमितेरपि । षष्ठं द्रव्यं दधत् सिद्धिं कालाख्यं को
निवारयेत् ॥ २० ॥ कालद्रव्ये चासति त-द्विशेषाः समयादयः । कथं नु
स्युर्विशेषा हि सामान्यानुचराः खलु ॥ २१ ॥ समयाद्याश्च कालस्य
विशेषाः सर्वसंमताः । जगत्प्रसिद्धाः संसिद्धाः सिद्धांतादिप्रमाणतः
॥ २२ ॥ किंच—सहैव स्यात्किसलय-कलिकाफलसंभवः । एषां न्या-
मके काल-रूपे द्रव्येऽसति क्षितौ ॥ २३ ॥ बालो मृदुतनुर्दीप्र-देहश्च
तरुणः पुमान् । जीर्णांगः स्थविरश्चेति विना कालं दशाः कथम् ॥ २४ ॥
ऋतूनामपि षष्ठां यः परिणामोऽस्त्यनेकधा । न संभवेत्सोऽपि कालं विना-
तिविदितः क्षितौ ॥ २५ ॥ तथाहि—हिमातिपाताद्धेमन्ते प्रत्यग्नि शलभा
इव । कंप्रकाया रणदंता पतन्ति मुदिता जनाः ॥ २६ ॥ जनयन्ति जने
जाड्यं तुषाराश्लेषिणोऽनिलाः । परिष्वजन्ति नीरंघ्रं युवानः कामिनीर्निशि

परमाणुनी जेम कार्यवडे अनुमान प्रमाणथी केम सिद्ध न थाय ? (१६). वळी जे द्रव्य
शुद्ध (एक ज) पदथी (शब्दथी) कहेवातुं होय, ते सत् एटले विद्यमान ज छे, एवा
अनुमान प्रमाणथी पण काळ नामनुं छटुं द्रव्य सिद्ध थाय छे. तेने कोण निवारी शके
तेम छे ? (२०) छतां पण जो काळ नामनुं जूदुं द्रव्य न होय तो ते काळना समयादिक
जे विशेषो (भेदो) छे ते शी रीते थइ शकशे—कही शकाशे ? केमके सामान्यने अनु-
सरनारा ज विशेषो होय छे. एटले के सामान्य (काळ) विना विशेषो (समयादिक) होइ शके
ज नहीं. (२१). अने समयादिक ए काळना ज विशेषो छे ए वात सर्वने मान्य छे, जगतमां
प्रसिद्ध छे अने सिद्धांत विगेरेना प्रमाणथी पण सिद्ध छे. (२२). वळी जो पृथ्वी उपर
(पत्रादिकनुं) नियामक काळरूप जूदुं द्रव्य न होय तो वृद्धोने एकी साथे ज पत्र, पुष्प
अने फळनी उत्पत्ति थवी जोइए. (२३). वळी बाळकनुं शरीर कोमळ होय छे, युवान पुरुषनुं
शरीर देदीप्यमान होय छे अने वृद्धनुं शरीर जीर्ण होय छे, तो आवी बान्यादिक अवस्थाओ
काळ विना शी रीते घटी शकशे ? (२४). छए ऋतुओनो अनेक प्रकारनो परिणाम के जे
पृथ्वी पर अत्यंत प्रसिद्ध छे ते पण काळ विना संभवतो नथी. (२५). ते आ प्रमाणे—

हेमन्त ऋतुमां घणुं हिम पडवाथी कंपता शरीरवाळा अने कडकडता दांतवाळा लोको
हर्षथी ज पतंगीयानी जेम अग्नि तरफ दोडे छे. (२६). जळकणने स्पर्श करनारा वायुओ
मनुष्योने विषे जडता उत्पन्न करे छे, तेथी युवान पुरुषो रात्रीए स्त्रीओनुं गाढ आलिंगन

१ शीतल वायुथी मनुष्यो ठरी जाय छे.

॥ ૨૭ ॥ મહાસરાંસિ સ્ત્યાયંતિ દહ્યતેઽભોજિનીવનં । ઉઙ્ગમંતે નવો-
ઙ્ગિન્ન-યવાદિષુ ચ યૌવનં ॥ ૨૮ ॥ અવહિશ્ચારિણાં રાત્રૌ શિશિરે સંઘ-
તાત્મનાં । અસંયમ ઇવર્ષીણાં વિશાં સ્યાદપ્રિયઃ શર્શી ॥ ૨૯ ॥ પૂર્ણો-
ત્સંગાઃ ફલૈઃ પક્વૈ-ર્વૃતાઃ શિશુકદંબકૈઃ । વદર્યો માતર ઇવ દધતિ દ્યુતિ-
મદ્રુતાં ॥ ૩૦ ॥ કુંદવલ્લયઃ શુભ્રદીપ્ર-પ્રસૂનદશનશ્રિયઃ । હસંતીવ હિમ-
મ્લાના-નનં કમલકાનનં ॥ ૩૧ ॥ ઉત્ફલ્લનાનાકુસુમા-તવપાનમદો-
દુરાઃ । આમ્યંતિ ભ્રમરા ભૂરિ-રજોધૂસરભૂષનાઃ ॥ ૩૨ ॥ દત્તાશ્રયા
દત્તભોજ્યા માકંદૈરુપકારિભિઃ । અભ્યસ્યંતીવ કામોપ-નિષદં કોકિલ-
દ્વિજાઃ ॥ ૩૩ ॥ ગ્રીષ્મે દિનકરઃ ક્રૂરૈઃ કૈરૈઃ શોષયતિ ક્ષિતિં । કલૌ નૃપ
ઇવોદેતિ તૃષ્ણા લોકેઽધિકાધિકા ॥ ૩૪ ॥ ભાગ્યાઢ્યાનાં ધનમિવ

કરે છે. (૨૭). મોટા સરોવરો ઠરી જાય છે, કમળનાં વન વળી જાય છે અને નવા ઊગેલા
ચવાદિક ધાન્યોને વિષે યુવાવસ્થા વિકાસ પામે છે (ધાન્યો વધુ સારાં પાકે છે.) (૨૮).
મુનિઓની જેમ માણસો શિશિર ઋતુમાં રાત્રે બહાર નીકળતા નથી અને આત્માનો સંવેર
કરે છે, તથા મુનિઓને અસંયમની જેમ તેમને (મનુષ્યને) ચંદ્ર ઉપર પ્રીતિ થતી નથી. (૨૯).
પાકેલાં ફળો (બોર) વડે જેમના ઉત્સંગ (મધ્યમાગ) પૂર્ણ થયા છે એવી બોરડીઓ
માતાની જેમ વાલકોના સમૂહથી પરિવરેલી (વીંટાયેલી) હોય છે તેથી તે અદ્ભુત
કાંતિને ધારણ કરે છે. (૩૦). હિમથી કરમાઈ ગયેલા મુલવાલા કમળના વનને શ્વેત અને
વિકસ્વર પુષ્પરૂપી દાંતવડે શોભતી કુંદલતાઓ હસે છે. અર્થાત્ શિશિર ઋતુમાં બોરડીને
બોર આવે છે, કુંદલતા ધીલે છે અને કમળો કરમાઈ જાય છે. (૩૧). વસંત ઋતુમાં
ધીલેલા વિવિધ પ્રકારના પુષ્પોના રસનું પાન કરવાથી મદોન્મત્ત થયેલા ભ્રમરાઓ ચોત-
રફ ભમે છે અને તેમનાં શરીર ઘણી રજથી ધૂમરવર્ણવાળાં (ખુશરાં) થયેલાં હોય છે.
(૩૨). આમ્રવૃક્ષોરૂપી ઉપકારી (દાતાર) પુરુષોએ કોયલરૂપી બ્રાહ્મણોને રહેવાનો આશ્રય
આપ્યો હોય છે અને ભોજન પણ આપ્યું હોય છે, તેથી તેઓ જાણે કામરૂપી ઉપનિષદ
(વેદ) નો અભ્યાસ કરતા હોય તેમ શોમે છે. ૩. (૩૩). ગ્રીષ્મ ઋતુમાં કલિયુગના
રાજાની જેમ સૂર્ય પોતાના ઉગ્ર કરો (કિરણો) વડે પૃથ્વીને ઘુસી લે છે અને લોકો
અધિક અધિક તૃષ્ણાવાળા થાય છે. (૩૪). ભાગ્યશાળી પુરુષોના ધનની જેમ દિન દિન

૧ માણસો શરીરને વસ્ત્રથી ઢાંકી દે છે અને મુનિઓ પાંચ મહાવ્રતોથી આત્માને ઢાંકી દે
છે તેથી તેમાં શીતલતા જેવા કર્મનો પ્રવેશ થઈ શકતો નથી.

વર્જ્યતેऽનુદિનં દિનં । નિરુદ્યમાનાં વિદ્યેવ સ્ત્રીયતે ચાનિશં નિશા ॥૩૫॥
 ચંદ્રચંદનનિર્યાસ—વાસિતાંગા વિલાસિનઃ । નયંત્યહાન્યુપવને—જ્વંબુક્રીડા-
 પરાયણાઃ ॥ ૩૬ ॥ વર્ષાસુ જલમુગ્ધારા—ધોરણીધોતધૂલયઃ । કૃતસ્નાના
 ધરાધીશા ઇવાભાંતિ ધરાધરાઃ ॥ ૩૭ ॥ મહી ભાતિ મહીયોભિઃ સર્વતો
 હરિતાંકુરૈઃ । રોમાંચિતેવાંબુવાહ—પ્રાણપ્રિયસમાગમાત્ ॥ ૩૮ ॥ રુંધંતિ
 સરિતો લોકં માર્ગગં કુલટા ઇવ । પ્રિયા ઇવ પ્રિયાન્ ગાઢ—માર્લિંગંતિ
 લતાસ્તરૂન્ ॥ ૩૯ ॥ દ્યોતંતે વિદ્યુતો મેઘા વર્ષત્યૂર્જિતગર્જિતાઃ । ઉચૈર્ન-
 દંતો માદ્યંતિ શિખિચાતકદર્દુરાઃ ॥૪૦॥ ઉપૈતિ વૃદ્ધિં શરદિ પ્રતાપઃ પુષ્પ-
 દંતયોઃ ॥ નૃપાંતિકેઽન્યાયિવક્ત્ર—મિવ શુષ્યતિ કર્દમઃ ॥ ૪૧ ॥ શાલિ-
 પ્રભૃતયો ધાન્ય—શ્રેણ્યો નમ્રમૌલયઃ । ફલોદ્રેકેઽપિ વિનયા—દ્વ્યંજયંતિ
 સતાં સ્થિતિં ॥ ૪૨ ॥ ક્રીડંતિ ફુલ્લાંભોજેષુ સરસ્સુ સ્વચ્છવારિષુ । રાજ-
 હંસા રાજહંસા ઇવ દર્પણવેશ્મસુ ॥ ૪૩ ॥ શનૈઃ શનૈઃ સંચરંતિ શાલિ-

પ્રત્યે દિવસ વૃદ્ધિ પામે છે અને ઉદયમ રહિત (આઠસુ) પુરુષોની વિદ્યાની જેમ રાત્રિ
 નિરંતર જ્વ પામે છે (ઓછી ઓછી થતી જાય છે). (૩૫) વિલાસી પુરુષો વાગમાં
 જહને પોતાના શરીરને ચંદ્ર જેવા શીતલ ચંદનના રસવડે વાસિત કરી તથા જલક્રીડામાં
 તત્પર થઈ દિવસોને નિર્ગમન કરે છે. ૪ (૩૬). વર્ષા ઋતુમાં મેઘની ધારાના સમૂહવડે
 પર્વતોની ધૂલ ધોવાઈ જાય છે તેથી તે પર્વતો સ્નાન કરેલા રાજાની જેવા શોભે છે. (૩૭).
 મેઘરૂપી પ્રાણપ્રિય (પતિ) નો સમાગમ થવાથી પૃથ્વીરૂપી સ્ત્રી ચોતરફ ઊગેલા મોટા લીલા
 ઘાસના અંકુરાવડે જાયો રોમાંચિત થઈ હોય તેમ શોભે છે. (૩૮) કુલટા સ્ત્રીઓની જેમ
 નદીઓ માર્ગમાં ચાલનારા (વટેમાર્ગ) લોકોને રુંધે છે—અટકાવે છે, જેમ પ્રિયાઓ પતિને
 આલિંગન કરે છે તેમ લતાઓ વૃક્ષોને ગાઢ આલિંગન કરે છે. (૩૯) વીજળીઓ ઇલકે
 છે, મેઘો મોટી ગર્જનાપૂર્વક વૃષ્ટિ કરે છે, તથા મોર, ચાતક અને દેડકાંઓ મોટા શબ્દ-
 પૂર્વક હર્ષ પામે છે—નૃત્યાદિક કરે છે. ૫ (૪૦) શરદ ઋતુમાં સૂર્ય ચંદ્રનો પ્રતાપ વૃદ્ધિ પામે
 છે, રાજાની પાસે અન્યાયી માણસના મુખની જેમ કાદવ સુકાઈ જાય છે. (૪૧) ફલતું અધિક-
 પણું છતાં પણ હાંગર વિગેરે ધાન્યસમૂહના મસ્તકો નીચા નમી જાય છે, તેથી તેઓ એમ
 જણાવે છે કે નમ્રતા વિગેરે વિનયથી જ સત્પુરુષની સ્થિતિ હોય છે. (૪૨). જેમ અરિસામ્બનને
 વિષે ચક્રવર્તી રાજાઓ ક્રીડા કરે છે, તેમ વિકસ્વર કમલવાળા અને સ્વચ્છ પાણીવાળા
 સરોવરને વિષે રાજહંસ પક્ષીઓ ક્રીડા કરે છે. (૪૩). શાલિના ચેત્રની પ્રાંત ભૂમિને વિષે

क्षेत्रांतभूमिषु । प्रसरद्गोपिकागीत—इत्तकर्णाः प्रवासिनः ॥ ४४ ॥ उच्चै-
रुपदिशंतीव मंचस्थाः क्षेत्ररक्षकाः । परोपकारं धान्येषु धुतमौलिषु विस्म-
यात् ॥ ४५ ॥ रक्षितेष्वपि जाग्रद्भि—दृषद्व्यग्रकैरनैः । परक्षेत्रैश्चापतंति
पक्षिणः कामुका इव ॥ ४६ ॥

एवं नानाविधो लोके ऋतुभेदोऽपि विश्रुतः । निर्हेतुको भवन् कालं
स्वमाक्षिपति कारणं ॥ ४७ ॥ तथाहि—चूताद्याः शेषहेतूनां सत्त्वेऽपि
फलवंचिताः । कालद्रव्यमपेक्षंते नानाशक्तिसमन्वितम् ॥ ४८ ॥ किंच—
वर्तमानातीतभावि—व्यपदेशोऽपि दुर्घटः । विना कालं मिथोऽर्थानां
सांकीर्ण्यं चापि संभवेत् ॥ ४९ ॥ तथाहि—वर्तमानव्यपदेश—मतीतोऽना-
गतोऽपि वा । भजेन्नियामकाभावे तत्कालोऽस्ति नियामकः ॥ ५० ॥
तत्रातीतो द्विधाऽभाव—विषयप्रतिभेदतः । विनष्टो घट इत्याद्यो—ऽद्राक्षं
तमिति चापरः ॥ ५१ ॥ भाव्यप्येवं द्विधा तत्रा—दिम उत्पत्त्यमानकः ।

(छेडे) गवाता गोपिकाओना गीत सांभळवामां पथिकजनोए पोताना कान मांड्या होय
छे, तेथी तेओ धीमे धीमे चाले छे. (४४). मांचा उपर रहेला क्षेत्रना रक्षको मस्तकने
धुणावता एवा धान्योने विषे विस्मय पामीने जाणे परोपकारनो उपदेश देता होय तेम
जणाय छे. (४५). जागता (सावधान) अने हाथमां पत्थरवाळी गोफण राखीने रहेला
पुरुषो क्षेत्रनुं चोतरफथी रक्षण करे छे, तोपण तेमां परघरमां कामुक पुरुषोनी जेम पक्षिओ
आवे ज छे. (अटकता नथी) ६. (४६).

आ रीते विविध प्रकारनो ऋतुनो भेद पण जगतमां प्रसिद्ध छे, ते हेतु विना
होइ शके नहीं, तेथी काल ज तेनुं कारण छे एम ते आक्षेप करे छे. (४७). ते आ प्रमाणे
—आम्र विगेरे वृक्षो बीजां सर्व कारणो छतां पण (तरतमां) फळ रहित होय छे, तेथी ते
विविध शक्तिवाळा कालद्रव्यनी अपेक्षा राखे छे. (४८). वळी कालद्रव्य न मानीए तो
वर्तमान, भूत अने भविष्यनुं कथन पण घटी शकतुं नथी, तथा पदार्थोनी परस्पर मिश्रता
थइ जवानो संभव छे. (४९). कारणके जो पदार्थनो नियामक काल न होय तो अतीत
अथवा अनागत पदार्थ पण वर्तमानना व्यपदेशने पामी शके छे, तेथी तेनो नियामक
काल ज छे एम मानवुं योग्य छे. (५०). तेमां अतीत काल बे प्रकारनो छे—अभाव अने
विषय. तेमां ' घट विनाश पाम्यो ' ए अभाव अतीत छे, अने ' तेने में जोयो हतो. '

ઘટાદ્યર્થો દ્વિતીયસ્તુ ભવિષ્યન્નગ્નોચરં ॥ ૫૨ ॥ કિંચ—ક્ષિપ્રં ચિરં ચ
યુગપ—ન્માસવર્ષયુગાદયઃ । પરસ્પરાર્થેપમોઽય—ત્ત્વઃશ્ચઃકદાચિદાદયઃ ॥ ૫૩ ॥
લોકે રચ્યાતાઃ સંતિ શબ્દાઃ કાલદ્રવ્યાભિધાયિનઃ । તેઽપિ શુદ્ધપદત્વા-
ત્સ્વા—ભિધેયમનુમાંતિ વે ॥ ૫૪ ॥ કાલઃ પદ્યં પૃથગ્ દ્રવ્ય—માગમેઽપિ
નિરૂપિતં । કાલાભાવે ચ તાનિ સ્યુઃ સિદ્ધાંતોક્તાનિ પદ્ કથં ॥ ૫૫ ॥
તથા આગમઃ—‘કઙ્ઞં ભંતે ! દઢ્વાણ ? ગોઽઽ દઢ્વા પઽ તં ધમ્મસ્થિ-
કાણ, અધમ્મસ્થિકાણ, આગાસસ્થિકાણ, પુગ્ગલસ્થિકાણ, જીવસ્થિકાણ,
અદ્ધાસમણ ય ’ એવં કાલઃ પૃથગ્દ્રવ્યં સિદ્ધો યુત્તયાગમેન ચ । ઉપકારશ્ચ
તસ્ય સ્યુઃ પૂર્વોક્તા વર્તનાદયઃ ॥ ૫૬ ॥ વર્તનાદિસ્વરૂપં ચ સામાન્યેનો-
દિતં પુરા । અથ કિંચિદ્વિશેષેણો—ચ્યતે શાસ્ત્રાનુસારતઃ ॥ ૫૭ ॥ તત્ર
ચ—દ્રવ્યસ્ય પરમાણ્વાદે—ર્યા તદ્રૂપતયા સ્થિતિઃ । નવજીર્ણતયા વા સા
વર્તના પરિકીર્તિતા ॥ ૫૮ ॥ ઇતિમહાભાગ્યવૃત્ત્યભિપ્રાયઃ, તથાચ તત્પાઠઃ

ए बीजो विषय अतीत छे. (५१) भविष्यकाळना पण ते ज वे प्रकार छे. तेमां ‘ घटादिक पदार्थ काले उत्पन्न थशे. ’ ए अभाव भविष्य छे, अने ‘ तेने हुं काले जोइश. ’ ए बीजो विषय भविष्य कहेवाय छे. (५२). तेमज वळी जलदी, चिरकाळ, एकी साथे, मास, वर्ष, युग विगेरे, पोर, परार, ओण, आज, गइ काल, आवती काल अने कदाचित् विगेरे जे कालद्रव्यने कहेनारा शब्दो लोकमां प्रसिद्ध छे, ते पण शुद्धपद (एक ज शब्द) होवार्था पोताना अर्थने अनुमानर्था सिद्ध करे छे. (५४). वळी काल नामनुं छहुं जूहुं द्रव्य आगममां पण कहेलुं छे. केमके कालद्रव्य न होय तो सिद्धांतमां कहेलां ते छ द्रव्यो शी रीते थइ शके ? (५५). ते विषे आगममां कहुं छे के—“ हे भगवान् ! द्रव्य केटलां छे ? हे गौतम ! छ द्रव्यो कहेलां छे, ते आ प्रमाणे.—धर्मास्तिकाय १, अधर्मास्तिकाय २, आकाशास्तिकाय ३, पुद्गलास्तिकाय ४, जीवास्तिकाय ५ अने अद्वासमय (काल) ६. ” आ प्रमाणे युक्तिवडे अने आगमवडे काळ भिन्नद्रव्य छे एम सिद्ध थयुं. ते काळनो उपकार (उपयोगिता) पूर्वे कहेला वर्तनादिक ज छे. (५६). आ वर्तनादिकनुं स्वरूप प्रथम सामान्यपणे कही गया छीए. हवे अहीं शास्त्रने अनुसारे कांइक विशेष प्रकारे कहीए छीए. (५७)—

तेमां परमाणु विगेरे द्रव्यनी जे ते रूपे स्थिति, अथवा ते परमाण्वादिकनी जे नवापणाए के जुनापणाए स्थिति, ते वर्तना कहेली छे. (५८). आ प्रमाणे महा-

१ द्रव्यरूपे होवापणाने. २ परमाण्वादिकरूपे.

—અત્રૈવ તત્પરમાણ્વાદિરૂપેણ (દ્રવ્યણુકત્યણુકાદિરૂપેણ) પરમાણ્વાદિદ્રવ્યાણાં (વર્તનં) વર્તના ઇતિ ૪૩૫ તમપત્રે, તથા તત્ર “ વિવક્ષિતેન નવપુરાણાદિના તેન તેન રૂપેણ યત્પદાર્થાનાં વર્તનં શશ્વદ્ભવનં સા વર્તના ” ઇત્યાદ્યપિ તત્રૈવ ૮૩૬ પત્રે. તથા તૈસ્તૈર્ભાવૈઃ સ્વતો હ્યર્થા વર્તન્તે, તત્પ્રયોજિકા વૃત્તિઃ—કાલાશ્રયા યા સા વર્તનેત્યભિધીયતે ઇતિ તત્ત્વાર્થવૃત્ત્યાશયઃ, તથા ચ તદ્વચઃ—વર્તના કાલાશ્રયા વૃત્તિરિતિ વર્તન્તેઽર્થાઃ સ્વયમેવ તેષાં વર્તમાનાનાં (પ્રયોજિકા) કાલાશ્રયા વૃત્તિર્વર્ત્યતે યથા સા વર્તના ઇતિ ૨૪૫ તમપત્રે. ધર્મસંગ્રહણીવૃત્તેરપ્યયમેવાશયઃ ।

નાનાવિધા પરિણતિ-દ્રવ્યસ્ય સત એવ યા । પરિણામઃ સ કુંભાદિ-મૃદ્દ્રવ્યાદેરિવોદિતઃ ॥ ૫૯ ॥ યથાંકુરાદ્યવસ્થસ્ય પરિણામો વનસ્પતેઃ । મૂલકાંડાદિભાવેન સ્વજાત્યપરિહારતઃ ॥ ૬૦ ॥ યથા વયઃપરીણામો દેહ-

માણ્યની વૃત્તિનો અભિપ્રાય છે. તેમાં ૪૩૫ મા પાનામાં કહ્યું છે કે-પરમાણ્વાદિક દ્રવ્યોનું જે પરમાણ્વાદિકરૂપે રહેવું તે વર્તના કહેવાય છે, તથા તે પરમાણ્વાદિકને વિષે કહેવાને હચ્છેલા નવીન, પુરાણ વિગેરે તે તે રૂપે પદાર્થોનું જે વર્તવાપણું એટલે નિરંતર હોવાપણું તે પણ વર્તના કહેવાય છે. ઇત્યાદિ પણ તે જ મહામાણ્યની વૃત્તિમાં ૮૩૬ મા પાનામાં કહ્યું છે. તથા “ પદાર્થો તે તે ભાવે કરીને (તે તે રૂપે) પોતાની મેળે જ વર્તે છે, તે વર્તવામાં જે પ્રયોજન (કારણ) રૂપે હોય, તે કાલના આશ્રયવાળી વર્તના કહેવાય છે. ” એમ તત્ત્વાર્થની ટીકાનો અભિપ્રાય છે. તે વિષે તેમાં કહ્યું છે કે—“ વર્તના એટલે કાલના આશ્રયવાળું હોવાપણું, એટલે કે પદાર્થો પોતાની મેળે જ વર્તે છે, અને વર્તતા એવા તે પદાર્થોની કાલના આશ્રયવાળી જે વૃત્તિ (એટલે જેનાવડે વર્તવાનું થાય) તે વર્તના કહેવાય છે. ” આ પ્રમાણે ૨૪૫ મા પાનામાં કહ્યું છે. ધર્મસંગ્રહણીની ટીકાનો પણ આ જ અભિપ્રાય છે. ઇતિ વર્તના. ૧.

છતા પદાર્થની જે વિવિધ પ્રકારની પરિણતિ તે પરિણામ કહેવાય છે. જેમકે માટી વિગેરે પદાર્થની જે કુંભાદિકરૂપે પરિણતિ તે (કુંભાદિક) પરિણામ કહેવાય છે. (૫૯). જેમ અંકુરાદિક અવસ્થાવાળા વનસ્પતિ (વૃક્ષાદિક) ના મૂળ, થડ વિગેરે પોતાની જાતિને અનુસરતા પરિણામ થાય છે. (૬૦). જેમ પ્રાણીઓના શરીરરૂપી

દ્રવ્યસ્ય ચાંગિનાં । દધ્યાદિપરિણામો વા દ્રવ્યસ્ય પયસો યથા ॥ ૬૧ ॥
 હેમ્નો વા મૌલિમુદ્રાદિ-ભાવૈઃ પરિણતિર્યથા । પરિણામો વિફળત્વો-
 ત્ફળત્વાદિરહેર્યથા ॥ ૬૨ ॥ દ્વિધા સાદિરનાદિશ્ચ સ ચાદ્યોઽભ્રાદિગોચરઃ ।
 ધર્માધર્માસ્તિકાયાદિ-ગોચરઃ સ્થાત્તતોઽપરઃ ॥ ૬૩ ॥ ત્રિધા યદ્વા પરીણામ-
 સ્તત્રાદ્યઃ સ્થાત્પ્રયોગજઃ । દ્વિતીયસ્તુ વૈસ્તસિક-સ્તૃતીયો મિશ્રકઃ સ્મૃતઃ
 ॥ ૬૪ ॥ તત્ર જીવપ્રયત્નોત્થઃ પરિણામઃ પ્રયોગજઃ । શરીરાહારસંસ્થાન-
 વર્ણગંધરસાદિકઃ ॥ ૬૫ ॥ કેવલોઽજીવદ્રવ્યસ્ય યઃ સ વૈસ્તસિકો ભવેત્ ।
 પરમાણ્વભ્રેદ્રધનુઃ-પરિવેષાદિરૂપકઃ ॥ ૬૬ ॥ પ્રયોગસહચરિતા—ચેતન-
 દ્રવ્યગોચરઃ । પરિણામઃ સ્તંભકુંભા—દિકઃ સ મિશ્રકો ભવેત્ ॥ ૬૭ ॥
 અશક્તાઃ સ્વયમુત્પન્તું પરિણામેન તાદૃશાઃ । કુંભાદયઃ કુલાલાદિ-સાચિ-
 વ્યેન ભવંતિ હિ ॥ ૬૮ ॥ ઇતિ પરિણામઃ ॥

પદાર્થનો વાન્યાવસ્થાદિક વચ્ચે પરિણામ થાય છે. જેમ દૂધરૂપ દ્રવ્યનો દહીંરૂપે પરિ-
 ણામ થાય છે. (૬૧). જેમ સુવર્ણરૂપ દ્રવ્યનો મુગટ અને મુદ્રા (વીંટી) વિગેરે રૂપે
 પરિણામ થાય છે, તથા જેમ સર્પરૂપ દ્રવ્યનો ફળા રહિતપણું અને ફળા સહિતપણું વિગેરે
 પરિણામ થાય છે. (૬૨). આ પરિણામ સાદિ અને અનાદિ એવા બે પ્રકારનો છે,
 તેમાં વાદલાં વિગેરે પરિણામ સાદિ કહેવાય છે અને ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય વિગેરે
 પરિણામ અનાદિ કહેવાય છે. (૬૩). અથવા આ પરિણામ ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે.
 તેમાં પહેલો પ્રયોગથી થયેલો, વીજો વિસ્ત્રસા (સ્વપ્રાવ) થી ઉત્પન્ન થયેલો અને ત્રીજો
 મિશ્ર (બન્નેથી ઉત્પન્ન થયેલો) કહ્યો છે. (૬૪) તેમાં જીવના પ્રયત્નથી જે પરિણામ
 થાય છે તે પ્રયોગજ કહેવાય છે. શરીર, આહાર, સંસ્થાન, વર્ણ, ગંધ, રસ વિગેરે પરિ-
 ણામ પ્રયોગજ કહેવાય છે (૬૫). પરમાણુ, વાદલાં, દ્રધનુષ અને પરિવેષ વિગેરે
 જે કેવલ અજીવ દ્રવ્યનો પરિણામ થાય છે, તે વૈસ્તસિક કહેવાય છે. (૬૬). જીવના
 પ્રયોગ સહિત અચેતન દ્રવ્યના વિષયવાળો જે સ્તંભ, કુંભ વિગેરે પરિણામ થાય છે તે
 મિશ્ર પરિણામ કહેવાય છે. (૬૭). કારણકે પોતાની મેળે પરિણામવડે ઉત્પન્ન ન
 થઈ શકે તેવા કુંભાદિક પદાર્થો કુંભાર વિગેરેની સહાયથી જ થાય છે. (૬૮). ઇતિ
 પરિણામ. ૨.

૧ ચંદ્રની ફરતું કુંદાલું થાય છે તે.

ક્રિયા દેશાંતરપ્રાપ્તિ-રૂપાતીતાદિકા તથા । પ્રોક્તા ભાષ્યસ્થ ટીકાયાં તત્ત્વાર્થવિવૃત્તૌ પુનઃ ॥૬૯॥ કરણં સ્યાત્ક્રિયા દ્રવ્ય-પરિણામાત્મિકા ચ સા । કાલોઽનુગ્રાહકસ્તસ્યાઃ પ્રયોગાદેશ્ચિધા ચ સા ॥ ૭૦ ॥ તત્ર ચ—પ્રયોગ-જાત્મયોગોત્થા વિસ્ત્રસાજા ત્વજીવજા । મિશ્રા પુનસ્તદુભય-સંયોગજ-નિતા મતા ॥ ૭૧ ॥ ઇતિ ક્રિયા ॥

પ્રશંસાક્ષેત્રકાલાખ્ય-ભેદતત્ત્વવિધં મતં । પરત્વમપરત્વં ચ તત્રાદ્યં ગુણસંભવં ॥ ૭૨ ॥ પરઃ સર્વોત્તમત્વેન જૈનો ધર્મઃ પરોઽપરઃ । ક્ષેત્રજં તત્તુ દૂરસ્થઃ પરોઽભ્યર્ણગતોઽપરઃ ॥ ૭૩ ॥ તથા—અભ્યર્ણદેશસંસ્થોઽપિ પર એવ વયોઽધિકઃ । વયોલઘુર્વિપ્રકૃષ્ટ-દેશસ્થોઽપ્યુચ્યતેઽપરઃ ॥ ૭૪ ॥ દિશઃ પરાપરત્વાભ્યાં વૈપરીત્યાત્ સ્ફુટે તુ યે । ઇમે પરાપરત્વે સ્તઃ કાલોઽનુગ્રાહ-કસ્તયોઃ ॥ ૭૫ ॥ વર્તનાદ્યાસ્ત્રયઃ પૂર્વો-દિતાસ્ત્રિષુ તથાંતિમં । પરાપરત્વં

દેશાંતરની પ્રાપ્તિરૂપ ક્રિયા કહેવાય છે. તે અતીતાદિક (એટલે અતીત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય) એમ ત્રણ પ્રકારે ભાષ્યની ટીકામાં કહેલી છે, તથા તત્ત્વાર્થની ટીકાને વિષે તો કર્ણને ક્રિયા કહી છે. તે દ્રવ્યના પરિણામરૂપ છે. તે ક્રિયાનો અનુગ્રહ (ઉપકાર) કરનાર કાલ છે તથા તે ક્રિયાના પ્રયોગાદિક ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે. (૭૦) તેમાં જે જીવના વ્યાપારથી ઉત્પન્ન થાય તે પ્રયોગજા, કેવલ અજીવ દ્રવ્યથી ઉત્પન્ન થાય તે વિસ્ત્રસાજા અને જીવ તથા અજીવ બંનેના સંયોગથી જે ઉત્પન્ન થાય તે મિશ્રા ક્રિયા કહેવાય છે. (૭૧). ઇતિ ક્રિયા. ૩.

પ્રશંસા, ક્ષેત્ર અને કાલ નામના ભેદથી પરત્વ અને અપરત્વ ત્રણ પ્રકારનું કહ્યું છે. તેમાં પહેલું પરત્વાપરત્વ ગુણથી ઉત્પન્ન થાય છે. (૭૨). જેમકે જૈનધર્મ સર્વ ધર્મમાં ઉત્તમ હોવાથી પર છે અને અન્ય ધર્મ અપર છે. હવે બીજું ક્ષેત્રથી ઉત્પન્ન થતું પરત્વ અને અપરત્વ આ પ્રમાણે છે.—જે જીવાદિક પદાર્થ દૂર સ્થાનમાં રહેલા હોય તે પર કહેવાય છે અને પાસેના સ્થાનમાં રહેલા હોય તે અપર કહેવાય છે. (૭૩). તથા (કાલથી પરા-પરત્વ આ પ્રમાણે છે— પાસેના સ્થાનમાં રહેલો પણ જો તે વયથી અધિક (મોટો) હોય તો તે પર કહેવાય છે અને દૂર સ્થાનમાં રહેલો પણ જો તે લઘુ વયવાળો હોય તો તે અપર કહેવાય છે. (૭૪). દિશાના (ક્ષેત્રના) પરાપરત્વથી અને તેથી વિપરીતપણાથી એટલે મોટી નાની વયને આશ્રીને જે આ બીજા અને ત્રીજા પ્રકારના પરાપરત્વ કહ્યા તેનો અનુગ્રહ કરનાર કાલ છે. (૭૫). ઇતિ પરાપરત્વ. ૪.

कालस्य चत्वारोऽनुग्रहा अस्मी ॥ ७६ ॥ तथोक्तं तत्त्वार्थभाष्ये—अथ काल-
स्योपकारः क इत्यत्रोच्यते—वर्तना परिणामः क्रिया परापरत्वे च कालस्येति.
सार्द्धं द्वीपद्वयं वार्द्धि—युगं च व्याप्य स स्थितः । त्रिःपंचदशभिर्लक्षै-
र्योजनानि सतस्ततः ॥ ७७ ॥ नन्वेवं वर्तनादीनां लिंगानां भावतो
यथा । नृक्षेत्रमध्ये कालोऽंगी—क्रियते श्रुतकोविदः ॥ ७८ ॥ नृक्षेत्रा-
त्परतोऽप्येव ऊर्ध्वाधोलोकयोरपि । वर्तनादिलिंगसत्त्वा—त्कुतो नाभ्युप-
गम्यते ॥ ७९ ॥ वर्तना किल भावानां वृत्तिः सा तत्र वर्तते । आयुः
प्राणापानमानं परापरस्थिती अपि ॥ ८० ॥ अत्रोच्यते—वर्तते तत्र
भावानां वृत्तिः सा किंतु नेष्यते । काललिंगं तदीयाया अपेक्षाया अभा-
वतः ॥ ८१ ॥ उत्पद्यन्ते विलीयन्ते तिष्ठन्ति स्वयमेव हि । संतः पदा-
र्थीस्तेषां चा—स्तित्वं नान्यव्यपेक्षया ॥ ८२ ॥ प्राणादयोऽपि जायन्ते

पूर्वे कहेला वर्तनादिक प्रण अने छेन्नुं कहेलुं जे परापरत्व, ते चारे काळना ज अनु-
ग्रहो छे; एटले के ते चारेनो उपयोग काळनी ज थाय छे. (७६). ते विषे तत्त्वार्थ-
भाष्यमां कहुं छे के—“ काळनो उपकार शुं छे ? (काळ शुं उपकार करे छे ?)
उत्तर—वर्तना, परिणाम, क्रिया अने परापरत्व ए चारे काळना उपकार छे (सिद्ध कर-
नारा छे). ” ते काळ मात्र अढी द्वीप अने वे समुद्रमां व्यापीने (आश्रीने) रहेलो छे,
तेथी ते पीस्तालीश लाख योजन प्रमाण क्षेत्रमां ज मानेलो छे. (७७). अही कोइ शंका
करे के—जेम वर्तनादिक लिंगना होवापणार्थी पंडितो मनुष्यक्षेत्रमां काळने अंगीकार करे
छे. (७८). तेम मनुष्यक्षेत्रनी बहार तथा ऊर्ध्वलोकमां अने अधोलोकमां पण वर्तनादिक
लिंग होवार्थी केम काळने अंगीकार करता नथी ? (७९). कारणके अढी द्वीपनी बहार
पण सर्वत्र पदार्थोनी वृत्तिरूप वर्तना तथा आयुष्य, प्राणापाननुं (आसोच्छ्वासनुं) प्रमाण
अने परापरत्वनी स्थिति पण रहेली छे. (८०). आ शंकानो उत्तर आपे छे के—अढी द्वीपनी
बहार सर्वत्र पदार्थोनी वृत्तिरूप वर्तना छे खरी, परंतु ते वर्तना काळनुं लिंग छे एम
इच्छातुं नथी; जेमके त्यां पदार्थनी वर्तनाने काळलिंगनी अपेक्षा ज होती नथी. (८१).
त्यां रहेला पदार्थो पोतानी मेळेज उत्पन्न थाय छे, नाश पावे छे अने स्थिर रहे छे. तेमना
होवापणामां बीजानी अपेक्षा ज नथी. (८२) तथा त्यां प्राणादिक पण काळनी अपेक्षाए

तत्र नाद्धाव्यपेक्षया । सजातीयेषु सर्वेषु युगपत्तदनुद्भवात् ॥ ८३ ॥
 कालापेक्षाः पदार्था हि युगपत्तुल्यजातिषु । संभवन्तीह माकंदा—दिषु
 मंजरिकादिवत् ॥ ८४ ॥ भवन्ति युगपन्नैव ताः प्राणादिप्रवृत्तयः ।
 तत्रत्यानां तदेताः स्युः कालापेक्षा न कर्हिचित् ॥ ८५ ॥ परापरत्वे ये
 तत्र कालापेक्षे न ते अपि । स्थित्यपेक्षे किंतु षष्टि-वर्षाद्वर्षशतः परः
 ॥ ८६ ॥ जातवर्षशताच्चापि षष्टिवर्षो नरोऽपरः । वत्सराणां शतं षष्टि-
 रित्येषा च स्थितिः खलु ॥ ८७ ॥ स्थितिश्च सर्वभावानां भवेत्सत्त्वव्यपे-
 क्षया । सत्त्वं चास्तित्वमेव स्या-त्तच्च नान्यमपेक्षते ॥ ८८ ॥ एवं च
 कालापेक्षाया अभावादेव नोच्यते । तत्रत्यवर्तनादीनां काललिंगत्वमुत्तमैः
 ॥ ८९ ॥ अत्रेदं तत्त्वं प्रतिभासते—भूपसत्त्वाद्यथेह स्या-त्सौस्थ्यादि
 तदपेक्षितं । भूपाभावात्सदपि त-त्तदपेक्षं न युग्मिषु ॥ ९० ॥ तथेह

एटले कालने आश्रीने थता नथी; केमके समान जातिवाळा ते सर्वने विषे एकसाथे ते प्राणादिकनी उत्पत्ति छे नही. (८३). कारणके समान जातिवाळा पदार्थोंने विषे कालनी अपेक्षावाळा पदार्थों एकी साथे ज उत्पन्न थाय छे. जेमके आम्र विगेरे वृक्षो उपर तेनी मांजर विगेरे एकीसाथे ज उत्पन्न थाय छे (तेबुं अढी ड्रीपनी बहार क्यांइ पण नथी) (त्यां छु ऋतुओ नथी अने तज्जन्य वर्तना नथी). (८४). त्यां रहेला पदार्थोंनी ते उपर कहेली प्राणादिकनी प्रवृत्ति पण एकीसाथे थती ज नथी, तेथी ते प्राणादिकनी प्रवृत्तिने कदापि कालनी अपेक्षा छे ज नही. (८५). तेम ज त्यांना पदार्थोंमां जे परत्व अने अप-रत्व छे ते पण कालनी अपेक्षावाळा नथी; परंतु स्थितिनी अपेक्षावाळा छे. एटले के साठ वर्षना नरथी सो वर्षनो नर पर छे अने सो वर्षना नरथी साठ वर्षनो नर अपर छे. सो वर्ष अने साठ वर्ष एवी ज ते स्थिति छे. (८७). सर्व पदार्थोंनी आवा प्रकारनी स्थिति सत्त्वनी अपेक्षावडे ज होय छे. सत्त्व एटले अस्तित्व अने अस्तित्व बीजानी अपेक्षा करतुं ज नथी. (८८). आ रीते कालनी अपेक्षा नही होवार्थी ज उत्तम पुरुषो त्यां रहेला पदार्थोंना वर्तनादिकने कालनुं लिंग कहेता नथी. (८९). अही आ तत्त्व जणाय छे.—जेम हालना वखतमां आ देशमां राजा होवार्थी लोकोने ते राजानी अपेक्षावाळुं सुखादिक थाय छे अने युगलियाना वखतमां राजा नहोता अने लोकोने सुख हतुं तो पण ते सुख राजानी

કાલસત્ત્વાત્ત-ત્સાપેક્ષાં વર્તનાદિકં । કાલાભાવાત્તદપેક્ષાં નરક્ષેત્રાદૃઢિર્ન
તત્ ॥ ૧૧ ॥ તદ્વર્ષાદિક્રતુદ્રુમ-સુમાદિનૈયસ્યકારણં કાલઃ । તપનાદિ-
ગતિવ્યંગ્યઃ સમયાદિર્નનુ નૃલોક એવ સ્યાત્ ॥ ૧૨ ॥

કાલશબ્દસ્ય નિત્તેષા-શ્વૈકાદશ નિરુપિતાઃ । સન્નામ ૧ સ્થાપના ૨
કાલો દ્રવ્યા ૩ હ્રા ૪ સંજ્ઞકો ચ તૌ ॥ ૧૩ ॥ યથાયુષ્કો ૫ પદ્મમાર્ગ્યો
૬ દેશ ૭ કાલા ૮ મિપો ચ તૌ । પ્રમાણ ૯ વર્ણ ૧૦ નામાનો ભાવ
૧૧ કાલશ્ચ તે સ્મૃતાઃ ॥ ૧૪ ॥ સચેતનાચેતનયો-દ્રવ્યયોર્યદ્વિધીયતે ।
કાલેત્યાખ્યા સ્થાપના વા તૌ નામસ્થાપનાભિધૌ ॥ ૧૫ ॥ દ્રવ્યમેવ
દ્રવ્યકાલઃ સચેતનમચેતનં । કાલોત્થાનાં વર્તનાદિ-પર્યાયાણામભેદનઃ
॥ ૧૬ ॥ સચિત્તાચિત્તદ્રવ્યાણાં સાદિસાંતાદિભેદજા । સ્થિતિશ્ચતુર્વિધા
યદ્વા દ્રવ્યકાલઃ પ્રકીર્ત્યતે ॥ ૧૭ ॥ સચેતનસ્ય દ્રવ્યસ્ય સાદિઃ સાંતા
સ્થિતિર્ભવેત્ । સુરનારકમર્યાદિ-પર્યાયાણામપેક્ષયા ॥ ૧૮ ॥ સિદ્ધાઃ

અપેક્ષાવાલું હોતું નથી. (૧૦). તે જ પ્રમાણે અહીં અઠી દ્વીપમાં કાલ છે. તેથી તેની
અપેક્ષાવાળા વર્તનાદિક કહેવાય છે, અને મનુષ્યચેત્રની વહાર કાલનો અમાવ છે તેથી તેની
અપેક્ષાવાળા વર્તનાદિક કહેવાતા નથી. (૧૧). તેથી કરીને વર્ષાદિક છાન ઋતુઓ અને
વૃક્ષના પુષ્પાદિકને નિયમિત ઉત્પન્ન કરવાનું કારણ કાલ જ છે અને તેવો સૂર્યાદિકની
ગતિથી જાણી શકાય એવો કાલ આ મનુષ્યચેત્રમાં જ છે. (૧૨).

હવે કાલ શબ્દના અગ્યાર નિત્તેષા કહેલા છે. તે આ પ્રમાણે.—સન્નામકાલ ૧,
સ્થાપનાકાલ ૨, દ્રવ્યકાલ ૩, અદ્વાકાલ ૪, યથાયુષ્કકાલ ૫, ઉપક્રમકાલ ૬, દેશ-
કાલ ૭, કાલકાલ ૮, પ્રમાણકાલ ૯, વર્ણકાલ ૧૦ અને ભાવકાલ ૧૧. (૧૪). તેમાં
સચેતન કે અચેતન કોઈ પણ પદાર્થનું કાલ એવું નામ પાડ્યું હોય તે સન્નામકાલ કહેવાય
છે. ૧. કોઈ પણ પદાર્થની કાલરૂપે સ્થાપના કરી હોય તે સ્થાપનાકાલ કહેવાય છે. ૨.
(૧૫). સચેતન કે અચેતન દ્રવ્ય જ દ્રવ્યકાલ કહેવાય છે, કેમકે તે દ્રવ્ય અને કાલને
આશ્રીને ઉત્પન્ન થતા તેના વર્તનાદિક પર્યાયો એ વસ્તુનો પરસ્પર અભેદ છે માટે. (૧૬).
અથવા સચિત્ત અને અચિત્ત દ્રવ્યોની જે સાદિસાંત વિગેરે ચાર પ્રકારની સ્થિતિ છે, તે
દ્રવ્યકાલ કહેવાય છે. (૧૭). સચેતન (જીવ) દ્રવ્યની દેવ, નારક, મનુષ્ય વિગેરે
પર્યાયોની અપેક્ષાએ સાદિસાંત (૧) સ્થિતિ છે. (૧૮). સિદ્ધના જીવો સિદ્ધપણાને

સિદ્ધત્વમાશ્રિત્ય સાદ્યનંતાં સ્થિતિં શ્રિતાઃ । ભવ્યા ભવ્યત્વમાશ્રિત્યા-
નાદિસાંતાં ગતાઃ સ્થિતિં ॥ ૬૬ ॥ જીવો મોક્ષસ્ય યોગ્યો હિ ભવ્ય
ઇત્યુચ્યતે શ્રુતે । મોક્ષં પ્રાપ્તસ્તુ નો ભવ્યો નાપ્યભવ્ય ઇતીર્યતે ॥ ૧૦૦ ॥
યદુક્તં—‘ સિદ્ધે નો ભવ્યે નો અભવ્યે ’ ઇતિ. અભવ્યાશ્રાભવ્યતયા-
ઽનાદ્યનંતસ્થિતૌ સ્થિતાઃ । દ્રવ્યસ્યેતિ સચિત્તસ્ય સ્થિતિરુક્તા ચતુર્વિધા
॥ ૧ ॥ દ્વિપ્રદેશાદયઃ સ્કંધાઃ સ્યુઃ સાંતાઃ સાદયોઽપિ ચ । ઉત્કર્ષતોઽપ્ય-
સંખ્યેય-કાલસ્થિતિજુષો હિ તે ॥ ૨ ॥ સાદ્યનંતાઽનાગતાદ્ધા-તીતા સાંતા
નિરાદિકા । અનાદ્યનંતાશ્ચાકાશ-ધર્માધર્માદયો મતાઃ ॥ ૩ ॥ અચેતનસ્ય
દ્રવ્યસ્ય ચતુર્દ્વેતિ સ્મૃતા સ્થિતિઃ । એવમુક્ત્વા દ્રવ્યકાલ-મદ્ધાકાલમથ
બ્રુવે ॥ ૪ ॥ સૂર્યાદિક્રિયયા વ્યક્તી-કૃતો નૃત્તેત્રગોચરઃ । ગોદોહાદિ-
ક્રિયાનિર્વ્ય-પેક્ષોઽદ્ધાકાલ ઉચ્યતે ॥ ૫ ॥ તથાહિ—યાવત્તેત્રં સ્વકિરણૈ-

આશ્રીને સાદિઅનંત (૨) સ્થિતિને પામેલા છે, ભવ્ય જીવો ભવ્યત્વને આશ્રીને અનાદિ-
સાંત (૩) સ્થિતિને પામેલા છે. (૬૬). કેમકે જે જીવ મોક્ષને યોગ્ય હોય તે ભવ્ય છે
એમ સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે. તે જીવ જ્યારે મોક્ષ પામે છે ત્યારે તે ભવ્ય પણ નથી અને અભવ્ય
પણ નથી એમ કહ્યું છે. (૧૦૦). તે વિષે સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે કે—“ સિદ્ધનો જીવ ભવ્ય
પણ નથી અને અભવ્ય પણ નથી. ” તથા અભવ્ય જીવો અભવ્યપણાને આશ્રીને અનાદિ
અનંત (૪) સ્થિતિમાં રહેલા છે. (કેમકે તે કદાપિ મોક્ષને પામતા જ નથી, એટલે તેનો અંત
નથી અને તેનું અભવ્યપણું અનાદિ કાલનું છે, તેથી તેનું અભવ્યપણું અનાદિઅનંત છે.)
આ પ્રમાણે સચિત્ત દ્રવ્યની ચાર પ્રકારની સ્થિતિ કહી. (૧૦૧). અચેતન દ્રવ્યમાં
દ્વિપ્રદેશાદિક સ્કંધો સાદિસાંત (૧) છે, કેમકે તે સ્કંધો ઉત્કર્ષથી પણ અસંખ્ય કાલની
સ્થિતિવાળા જ છે. (૨). મવિષ્યકાલ સાદિઅનંત (૨) છે, ભૂતકાલ અનાદિસાંત
(૩) છે, તથા આકાશાસ્તિકાય, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય વિગેરે અનાદિ અનંત
(૪) કહેલા છે. (૩). આ પ્રમાણે અચેતન દ્રવ્યની ચાર પ્રકારની સ્થિતિ કહી. એ
રીતે ત્રીજો દ્રવ્યકાલ કહ્યો. ૨. હવે ચોથા અદ્ધાકાલને હું કહું છું.—(૪). સૂર્યાદિકની
ક્રિયાએ પ્રગટ કરેલો અને ગોદોહાદિક ક્રિયાની અપેક્ષા રહિત જે મનુષ્યત્રેત્રમાં વર્તતો
કાલ છે તે અદ્ધાકાલ કહેવાય છે. (૫). તે આ પ્રમાણે—ચાલવાની ક્રિયા કરતો સૂર્ય

શ્રરન્નુચોતયેદ્રવિઃ । દિવસસ્તાવતિ ક્ષેત્રે પરતો રજની ભવેત્ ॥ ૬ ॥ एवं सदा प्रवृत्तोऽद्धा-कालोऽर्कादिगतिस्फुटः । गोदोहान्नपाचनाद्या-मन्यां नापेक्षते क्रियां ॥ ७ ॥ अद्धाकालस्यैव भेदाः समयावलिकादयः । अथो यथायुष्ककाल-स्वरूपं किंचिदुच्यते ॥ ८ ॥ यथाद्धाकाल एवासु-मता-मायुर्विशेषितः । वर्तनादिसयः ख्यातः स यथायुष्कसंज्ञया ॥ ९ ॥ अयं भावः—यद्येन तिर्यग्मनुजा-दिकजीवितमर्जितं । तस्यानुभवकालो यः स यथायुष्क उच्यते ॥ १० ॥ येनोपक्रम्यते दूर-स्थं वस्त्वानीयतेऽतिकं । तैस्तैः क्रियाविशेषैः स उपक्रम इति स्मृतः ॥ ११ ॥ उपक्रमणमभ्यर्णा-नयनं वा दवीयसः । उपक्रमस्तत्कालोऽपि ह्युपचारादुपक्रमः ॥ १२ ॥ सामाचारीयथायुष्क-भेदाच्चोपक्रमो द्विधा । सामाचारी तत्र साधु-जना-चीर्णा शुभक्रिया ॥ १३ ॥ तस्या आनयनं प्रौढ-शास्त्रादुद्धृत्य यत्कवचित् । आसन्नतायै लघुनि शास्त्रे स स्यादुपक्रमः ॥ १४ ॥ अयं भावः—ज्ञान-

પોતાના કિરણોવડે જેટલા ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે તેટલા ક્ષેત્રમાં દિવસ હોય છે અને તેથી વીજા ક્ષેત્રમાં રાત્રિ હોય છે. (૬). આ પ્રમાણે સૂર્યાદિકની ગતિથી સ્પષ્ટ જણાતો અને નિરંતર પ્રવર્તતો અદ્ધાકાલ ગોદોહ અને અન્નને પકાવવું એ વિગેરે અન્ય ક્રિયાની અપેક્ષા રાખતો નથી. (૭). સમય અને આવલિકા (તથા મિનિટ, કલાક) વિગેરે સર્વ આ અદ્ધાકાલના જ ભેદો છે. ૪. હવે પાંચમા યથાયુષ્કકાલનું કાંઈક સ્વરૂપ કહેવાય છે. (૮).—ઉપર કહેલો જે અદ્ધાકાલ પ્રાણીઓના આયુષ્યના વિશેષણપણે કહેવામાં આવે છે, તે જ વર્તનાદિક સ્વરૂપવાળો કાલ યથાયુષ્ક નામથી પ્રસિદ્ધ છે. (૯). ભાવાર્થ એ છે કે—જે જીવે તિર્યંચ, મનુષ્ય વિગેરેનું જે જીવિત (આયુ) ઉપાર્જન કર્યું હોય તે જીવિતના અનુભવનો જે કાલ છે, તે કાલ યથાયુષ્ક કહેવાય છે. (૧૦). હવે છઠ્ઠો ઉપક્રમકાલ કહે છે—જેનાવડે ઉપક્રમ કરાય એટલે દૂર રહેલી વસ્તુને તે તે પ્રકારની ક્રિયાઓ ફરીને પાસે (નજીક) લાવવામાં આવે તે ઉપક્રમ કહેવાય છે. (૧૧). અથવા તો ઉપક્રમણ એટલે જે દૂરને નજીક લાવવું તે ઉપક્રમ કહેવાય છે, તે ઉપક્રમનો કાલ પણ ઉપચારથી ઉપક્રમકાલ કહેવાય છે. (૧૨). આ ઉપક્રમ સામાચારી અને યથાયુષ્ક એમ બે પ્રકારનો કહ્યો છે, તેમાં સામાચારી એટલે સાધુઓ આચરેલી શુભ ક્રિયા. (૧૩). તે શુભ ક્રિયાને દૂરરૂપ મોટા શાસ્ત્રમાંથી ઉદ્ધરીને સમીપતાને માટે નાના શાસ્ત્રમાં જે લાવવી, તે ઉપક્રમ કહેવાય છે. (૧૪). ભાવાર્થ એ છે કે—મોટા શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવાથી આ

સ્યાસ્યાઃ પ્રૌઢશાસ્ત્રા—ધ્યયનાચ્ચિરભાવિનઃ । અલ્પગ્રંથાદાશુકારી સ્યાત્સા-
માચાર્યુપક્રમઃ ॥ ૧૫ ॥ ઓઘઃ પદવિભાગશ્ચ દશધા ચેતિ સ ત્રિધા ।
સામાચારીત્રિધાત્વેનો—પક્રમોઽપ્યુદિતો બુધૈઃ ॥ ૧૬ ॥ તત્ર ચ—ઓઘા-
ત્સામાન્યતઃ સાધુ—સામાચાર્યા યદીરણં । ઓઘસામાચાર્યસૌ સ્થા—
દોઘનિર્યુક્તિરૂપિકા ॥ ૧૭ ॥ ભવેત્પદવિભાગાઝ્યા સામાચારી મહાત્મનાં ।
છેદગ્રંથસૂત્રરૂપા દશધેચ્છાદિકા ત્વિયં ॥ ૧૮ ॥

ઇચ્છામિચ્છાતહકારો આવસ્તિયા ય નિસીહિયા । આપુચ્છણા ય
પઙ્કિપુચ્છા છંદણા ય નિમંત્રણા ॥ ૧૬ ॥ ઉવસંપયા ય કાલે સામાચારી
ભવે દસહા । ઇચ્છ્યા કુર્વિદમિતિ રાત્રિકાઘ્યા દિશંતિ યત્ । ઇચ્છા-
કારેણ તત્કુર્યા—દિતીચ્છાકાર ઉચ્યતે ॥ ૨૦ ॥ અનાભોગાજ્ઞિનાઘ્યાજ્ઞા-
વિરુદ્ધે કથિતે કૃતે । મિથ્યાકારં યદાહુર્જ્ઞાઃ સ મિથ્યાકાર ઉચ્યતે ॥ ૨૧ ॥
ગુર્વાવ્યુક્તેષુ સૂત્રાર્થા—દિષુ કાર્યેષુ વા બુધાઃ । તથૈવમિતિ યદ્બ્રૂયુ—સ્તથા-

સાધુક્રિયાનું જ્ઞાન ઘણે કાળે થાય છે, તે નાનો ગ્રંથ મળવાથી થોડા કાળમાં થાય છે,
તેથી તે સામાચારી ઉપક્રમ કહેવાય છે. (૧૫). ઓઘ સામાચારી, પદવિભાગ સામાચારી
અને દશ પ્રકારની (ચક્રવાલ) સામાચારી એમ સામાચારી ત્રણ પ્રકારની હોવાથી
પંડિતોએ ઉપક્રમના પણ એ જ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે. (૧૬). તેમાં ઓઘથી
ઘટલે સામાન્યથી સામાચારીનું જે કહેવું તે ઓઘ સામાચારી ઓઘનિર્યુક્તિમાં કહેલી
છે. (૧૭). બીજી પદવિભાગ નામની સાધુની સામાચારી છેદગ્રંથના સૂત્રરૂપ છે, (છેદ
સૂત્રમાં કહેલી છે) તથા ત્રીજી દશ પ્રકારની સામાચારી આ પ્રમાણે છે.—(૧૮).

ઇચ્છાકાર ૧, મિચ્છાકાર ૨, તહકાર ૩, આવસ્તિયા ૪, નિસીહિયા ૫,
આપુચ્છણા ૬, પઙ્કિપુચ્છણા ૭, છંદણા ૮, નિમંત્રણા ૯ અને ઉવસંપદા ૧૦.
આ દશ પ્રકારની સામાચારી કાળને આશ્રીને કહેલી છે. (૧૬). ‘ અમુક કાર્ય
તું તારી ઇચ્છા પ્રમાણે કર ’ એમ ગુર્વાદિક મોટા જે આદેશ આપે, તે પોતાની
ઇચ્છાએ કરવું. આ ઇચ્છાકાર કહેવાય છે. ૧. (૨૦). અનાભોગને લીધે તીર્થકરાદિ-
કની આજ્ઞાવિરુદ્ધ કાંઈ બોલાયું હોય અથવા કરાયું હોય, તેને માટે પંડિતો જે મિથ્યાકાર
(મિથ્યાદુષ્કૃત) આપે, તે મિથ્યાકાર કહેવાય છે. ૨. (૨૧). ગુર્વાદિકે સૂત્ર અને અર્થ
વિભેદે કહે સતે અથવા બીજું કાંઈ કાર્ય વતાવે સતે ડાહ્યા સાધુઓ તથા (તહત્તિ—તે જ

કાર: સ ઉચ્યતે ॥ ૨૨ ॥ યોગૈરવશ્યકર્તવ્યૈ-નિષ્પન્નાવશ્યકી ભવેત્ ।
 વસત્યાદેર્નિર્ગમે સા મુનિધૃયૈ: પ્રયુજ્યતે ॥ ૨૩ ॥ અપ્રસ્તુતનિષેધેન વૃત્તા
 નૈષેધિકીતિ તાં । કૃતકાર્યા વસત્યાદૌ પ્રવિશંતઃ પ્રયુજંતે ॥ ૨૪ ॥ આપૃ-
 ચ્છનં સ્યાદાપૃચ્છા ગુરોઃ કાર્યે ચિકીર્ષિતે । પ્રતિપૃચ્છા કાર્યકાલે ભૂયો
 યત્પૃચ્છનં ગુરોઃ ॥ ૨૫ ॥ સ્વયં પૂર્વં ગૃહીતેન ગુર્વાદેરશનાદિના । યામ્ય-
 ર્થના હંદનાખ્યા સામાચારી સ્મૃતાગમે ॥ ૨૬ ॥ આનયામિ યુષ્મદર્થ-
 મશનાદ્યાદિશંતુ માં । ગુર્વાદીનાં તદાદાના-ત્પ્રાગ્ વિજ્ઞિતિર્નિમંત્રણા
 ॥ ૨૭ ॥ ઉપસંપત્ પુનર્ગચ્છાં—તરાચાર્યાદ્યુપાસનં । જ્ઞાનાદ્યર્થ ક્રિય-
 ત્કાલં સામાચાર્યો દશેત્યમૂઃ ॥ ૨૮ ॥ તૃતીયં નવમે પૂર્વે યદ્વસ્ત્વાચાર-
 નામકં । તસ્ય યદ્વિંશતિતમ-મોધાખ્યં પ્રાપ્તં મહત્ ॥ ૨૯ ॥ તત ઉ-
 દ્ઘૃત્ય કારુણ્ય-ધનૈઃ સ્થવિરધીધનૈઃ । ઓઘનિર્યુક્તિરૂપાલ્પ-ગ્રંથન્યસ્તા
 મહાર્થમૃત્ ॥ ૩૦ ॥ પૂર્વાદિપાઠાનર્હાણાં હીનબુદ્ધિવલાયુષાં । એદંયુગીન-

પ્રમાણે) અને એવં (બહુ સારું) એમ જે બોલે તે તથાકારકહેવાય છે. ૩. (૨૨). અવશ્ય
 કરવા લાયક યોગવઢે જે નીપજે છે-કરવામાં આવે છે તે આવશ્યકી કહેવાય છે. તે
 આવશ્યકીનો શ્રેષ્ઠ મુનિઓ ઉપાશ્રયાદિકથી બહાર નીકળે ત્યારે (તેમ બોલવાપણે) ઉપ-
 યોગ કરે છે. ૪. (૨૩). અપ્રસ્તુત કાર્યનો નિષેધ કરવાથી જે ઉત્પન્ન થાય છે તે નૈષેધિકી
 (નિસીહિ) કહેવાય છે. તે નૈષેધિકીનો કાર્ય કરીને ઉપાશ્રયાદિકમાં પ્રવેશ કરતી વખતે
 મુનિઓ ઉપયોગ કરે છે. ૫. (૨૪). કાંઈ પણ કાર્ય કરવાની ઇચ્છા થાય ત્યારે તેને માટે
 ગુરુને જે પૂછવું તે આપૃચ્છણા કહેવાય છે. ૬. કાર્ય કરતી વખતે ફરીથી ગુરુને જે પૂછવું
 તે પ્રતિપૃચ્છના કહેવાય છે. ૭. (૨૫). સાધુએ પોતે પ્રથમ જે આહારાદિક ગ્રહણ કર્યું હોય
 (આપ્યું હોય) તે લેવા માટે ગુરુની પાસે પ્રથમ જે પ્રાર્થના કરવી તે હંદના નામની
 સામાચારી આગમમાં કહેલી છે. ૮. (૨૬). “ હું આપને માટે અશનાદિક લાવું, મને
 આપ આજ્ઞા આપો. ” એ પ્રમાણે અશનાદિક ગ્રહણ કર્યા પહેલાં ગુર્વાદિકને વિજ્ઞાપિત કરવી
 તે નિમંત્રણા કહેવાય છે. ૯. (૨૭). જ્ઞાનાદિક શીખવા માટે કેટલોક વખત અન્ય
 ગચ્છના આચાર્ય વિગેરેની જે સેવા કરવી તે ઉપસંપત્ કહેવાય છે. ૧૦. આ પ્રમાણે દશ
 પ્રકારની સામાચારી છે. (૨૮). નવમા પૂર્વમાં જે આચાર નામની ત્રીજી વસ્તુ છે, તેનું જે
 વીશમ્ ઓઘ નામનું મોટું પ્રાપ્ત છે. (૨૯). તેમાંથી ઉદ્ધરીને કરુણારૂપ ધનવાળા સ્થવિર
 મુનિઓએ ઓઘનિર્યુક્તિરૂપ નાના ગ્રંથમાં મોટા અર્થવાળી સામાચારીને સ્થાપન કરી

जीवाना-मुपकाराय सत्वरं ॥ ३१ ॥ तदर्थज्ञानतत्सम्य-गनुष्ठानार्थमुत्तमा ।
आसन्नौघ-सामाचारी भवत्यसौ ॥ ३२ ॥ त्रिभिर्विशेषकं ॥
एवं पदविभागाख्या-प्यात्ता नवमपूर्वतः । उत्तराध्ययनादंत्या षड्-
विंशच्च समुद्धृता ॥ ३३ ॥ ज्ञानमासां हि पूर्वादि-पाठसाध्यं चिराद्भवेत् ॥
तदुद्धारात्तु तूर्णं स्या-दित्यसौ तदुपक्रमः ॥ ३४ ॥

अनल्पकालवेद्यस्या-युषः संवर्त्तनेन यत् । अल्पकालोपभोग्यत्वं
भवेत्सोपक्रमायुषां ॥ ३५ ॥ यथायुष्कोपक्रमाख्यः स कालः परिकी-
र्तितः । दूरस्थस्यायुरंतस्य समीपानयनात्मकः ॥ ३६ ॥ उपक्रमो
भवत्येवं सर्वेषामपि कर्मणां । स्थित्यादिखंडनद्वारा प्राप्तानामनिका-
चनां ॥ ३७ ॥ प्रायोऽनिकाचितानां यत् किल्बिषेतरकर्मणां । शुभा-
शुभपरीणाम-वशात्स्यादपवर्त्तना ॥ ३८ ॥ निकाचितानामप्येवं तीव्रेण
तपसा भवेत् । स्फूर्जत्शुभपरीणामा-त्कर्मणामपर्वत्तना ॥ ३९ ॥ तथा-
हुर्महाभाष्ये-सवपगईणमेवं । परिणामवसा उवक्रमो होजा । पायम-

पूर्वादिकनो अभ्यास करवामां अयोग्य अने हीन बुद्धि, बळ तथा आयुष्यवाळा आ युगना
जीवनो उपकार करवा माटे तत्काळ ते (सामाचारी) ना अर्थनुं ज्ञान थाय अने सम्यक्
प्रकारे तेनुं अनुष्ठान थइ शके तेटला माटे आ उत्तम सामाचारी समीपे करीने आपी
छे, तेथी ते ओघसामाचारी कहेवाय छे (३२). ए ज प्रमाणे पदविभाग नामनी सामाचारी
पण नवमा पूर्वमांथी ग्रहण करी छे तथा छेन्ली (दश प्रकारनी चक्रवाल समाचारी)
छवीशमा उत्तराध्ययनमांथी उद्धरेली छे. (३३). आ सामाचारीनुं ज्ञान पूर्वादिकनो
अभ्यास करवाथी घणे काळे थइ शके छे अने तेनो उद्धार करवाथी शीघ्रपणे थइ शके
छे; तेथी आ तेनो उपक्रम कहेवाय छे. (३४).

सोपक्रम आयुष्यवाळा जीवो घणा काळ सुधी वेदवा (अनुभववा) लायक पोताना
आयुष्यने संवर्त्तन (संचेप) करवावडे जे अल्पकालमां भोगववा लायक करे, ते यथा-
युष्क उपक्रम नामनो काळ कहेलो छे; केमके दूर रहेला आयुष्यना अंतने समीपे लाववा-
पणुं छे माटे. (३६). ए ज प्रमाणे कर्मोनी स्थित्यादिक ओळ्ळी करवाथी सर्वे अनिकाचित
कर्मोनी पण उपक्रम थइ शके छे. (३७). कारणके प्राये करीने शुभ अने अशुभ परि-
णामना वशथी अनिकाचित एवा पाप अने पुण्य कर्मनी अपवर्त्तना थइ शके छे. (३८).
ए ज प्रमाणे तीव्र तपवडे उत्कट शुभ परिणामथी निकाचित कर्मनी पण अपवर्त्तना थइ
शके छे. (३९). तेने माटे महाभाष्यमां कहुं छे के-“ ए ज प्रमाणे प्राये करीने अनिका-

निकाइयाणं तवसाओ निकाइयाणंपि ॥ ४० ॥ नन्वप्राप्तकालमपि
 यद्येवं कर्म भुज्यते । प्रसज्यते तदा नूनं कृतनाशाकृतागमो ॥ ४१ ॥
 यत्प्रागनल्पस्थितिकं बद्धं भुक्तं न कर्म तत् । यच्चाल्पस्थितिकं भुक्तं
 तद्वद्धं तेन नात्मना ॥ ४२ ॥ अत्रोच्यते—नोपक्रमेण क्रियते दीर्घ-
 स्थितिककर्मणः । नाशः किंत्वध्यवसाय-विशेषाद्भुज्यते द्रुतं ॥ ४३ ॥
 यथा भूयःकालभोग्यान् प्रभूतान् धान्यमूढकान् । रुग्णा भस्मकवातेन
 नचिरादेव भुंजते ॥ ४४ ॥ न चात्र वर्तमानानां धान्यानां विगमो
 भवेत् । तद्भोगः स्यात्किंतु तूर्णं न्यायोऽयं कर्मणामपि ॥ ४५ ॥ चिरेण
 दह्यते रज्जु-वह्निना वितता यथा । सैव संक्षिप्य निक्षिप्ता क्षिप्रं भवति
 भस्मसात् ॥ ४६ ॥ चिरेण पच्यते वृक्ष-स्थितसाम्रादिकं फलं । गर्ताक्षे-
 पपलालादि-मुक्त्या तु क्षिप्रमप्यहो ॥ ४७ ॥ विपाकः कर्मणोऽप्येवं
 द्विधा प्रोक्तो जिनागमे । यथास्थित्योपक्रमाद्वा बद्धं कर्मेह भुज्यते

चित एवा सर्व कर्मोनी प्रकृतिओनो परिणामना वशथी उपक्रम थाय छे, अने तपवडे
 करीने निकाचित कर्मोनी पण उपक्रम थाय छे. " (४०). अहीं कोह शंका करे के-जो
 आ प्रमाणे काल प्राप्त थया विना पण कर्म भोगवातुं होय तो कृतनाश अने अकृतागम
 ए नामना वे दोषनी प्राप्ति थाय छे. (४१). केमके जे प्रथम मोटी स्थितिवाळं कर्म बांध्युं
 हतुं, ते भोगववामां आव्युं नहीं (तेथी कृतनाश नामनो दोष आव्यो) अने जे अल्प
 स्थितिवाळं कर्म भोगववामां आव्युं ते जीवे बांधेलुं ज नहोतुं (तेथी अकृतागम नामनो
 दोष आव्यो.) (४२). आ शंकानो उत्तर आपे छे के-दीर्घ स्थितिवाळा कर्मनो उपक्रम-
 वडे नाश थतो नथी, परंतु विशेष प्रकारना अध्यवसाय (परिणाम) ने लीधे ते
 कर्म जलदी थोडा कालमां भोगवी लेवाय छे. (४३). जेम घणा काले खाइ शकाय
 तेवा घणा धान्यना मूढाने भस्मक नामना वायुना रोगवाळा मनुष्यो थोडा कालमां
 खाइ जाय छे. (४४). तेमां कांइ वर्तता आन्यनो नाश थतो नथी, परंतु ते शीघ्र
 खाइ जवाय छे. ए ज न्याय कर्मनो पण समजवो. (४५). जेम लांवी करेली दोरीने
 अग्निवडे सळगावीए तो ते चिरकाले बळे छे अने ते ज दोरीनो दडो करी अग्निमां
 नांखीए तो ते शीघ्र भस्मसात् थाय छे (४६). तथा जेम वृक्ष पर रहेला आग्रफळ (करी
 विगेरे फळ) चिरकाले पाके छे अने ते ज फळने जो खाडामां नांखी तेने घासवडे टांक्या

॥ ૪૮ ॥ નન્વેવં કર્મ યદ્વદ્ધં તત્સર્વં વેદ્યમેવ ચેત્ । ઉપક્રમેણાલ્પકાલા-
 યથાસ્થિત્યથવા ચિરાત્ ॥ ૪૯ ॥ તદા પ્રસન્નચંદ્રાદે-ર્ભોગો વ્રહ્મસ્ય
 કર્મણઃ । સત્તમાવનિયોગ્યસ્ય પ્રાપ્તો દુઃખવિપાકિનઃ ॥ ૫૦ ॥ ન ચાસ્ય
 શ્રૂયતે દુઃખ-વિપાકઃ સત્તમક્ષિતેઃ । અચિરાદેવ કૈવલ્યં પ્રાપ્તસ્ય શુભ-
 ભાવતઃ ॥ ૫૧ ॥ અત્રોચ્યતે-યદ્વદ્ધં કર્મ તત્સર્વં પ્રદેશપરિભોગતઃ ।
 અવશ્યં ભુજ્યતે જીવૈ રસાનુભવતઃ પુનઃ ॥ ૫૨ ॥ કર્માનુભૂયતે કિંચિત્
 કિંચિત્તુ નાનુભૂયતે । તથાવિધપરીણામા-ત્તદ્રસસ્યાપવર્તનાત્ ॥ ૫૩ ॥
 તતઃ પ્રસન્નચંદ્રાયૈઃ સત્તમાવનિકર્મણાં । પ્રદેશા નીરસા મુક્તા નાનુ-
 ભાગસ્તદુદ્ભવઃ ॥ ૫૪ ॥ નનુ પ્રસન્નચંદ્રાયૈ-ર્વદ્ધં કર્મ રસાંચિતં । યદ્વદ્ધં
 તન્નીરસં ત-ત્કૃતનાશાકૃતાગમૌ ॥ ૫૫ ॥ અત્રોચ્યતે-પરિણામવિશેષેણ
 યદ્યેષાં ક્ષીયતે રસઃ । કિમનિષ્ઠં તદા કૌ વા કૃતનાશાકૃતાગમૌ ॥ ૫૬ ॥
 તીવ્રાતપોપતસ્ય યદીદ્ધોઃ ક્ષીયતે રસઃ । અપૂર્વસ્યાગમઃ કોઽત્ર

હોય તો તે શીઘ્ર પાકે છે. (૪૭). એ જ પ્રમાણે કર્મનો વિપાક પણ જિનાગમને વિષે બે પ્રકારનો કહ્યો છે, તે આ પ્રમાણે-બાંધેલું કર્મ યથાસ્થિતિએ ભોગવે અથવા ઉપક્રમથી ભોગવે. (૪૮). વહી શંકા કરે છે કે-જો આ પ્રમાણે (તમે કહ્યું તે પ્રમાણે) જે કર્મ જીવે બાંધ્યું હોય તે સર્વ કર્મ ઉપક્રમવડે અન્ન કાલમાં અથવા યથાસ્થિતિવડે ચિરકાળે ભોગવવાનું જ હોય. (૪૯). તો પ્રસન્નચંદ્ર ઋષિ વિગેરેએ સાતમી નરકપૃથ્વીને યોગ્ય દુઃખના વિપાકવાળું કર્મ બાંધ્યું હતું, તેનો ભોગ તેને પ્રાપ્ત થવો જોઈએ, (૫૦) છતાં તે તો શુભ પરિણામથી તત્કાલ કેવલજ્ઞાન પામ્યા હતા. તેને સાતમી નરક પૃથ્વીના દુઃખનો વિપાક સાંભળવામાં આવતો નથી તે કેમ ? (૫૧). ઉત્તર-જીવોએ જે કર્મ બાંધ્યું હોય તે સર્વ પ્રદેશના અનુભવથી અવશ્ય ભોગવાય છે, પરંતુ રસના અનુભવથી તો કોઈક કર્મ અનુભવાય છે અને કોઈક કર્મ તથાપ્રકારના પરિણામથી તેના રસની અપવર્તના થવાથી અનુભવાતું નથી. (૫૨). તેથી પ્રસન્નચંદ્રાદિકે સાતમી પૃથ્વીના કર્મના પ્રદેશો નીરસ (રસ વિનાના) ભોગવ્યા હતા, પરંતુ તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલો રસ ભોગવ્યો નથી. (૫૩). શંકા-પ્રસન્નચંદ્રાદિકે રસવાળું કર્મ બાંધ્યું અને નીરસ કર્મ ભોગવ્યું, તેથી કૃતનાશ અને અકૃતાગમ નામના બે દોષ પ્રાપ્ત થયા. (૫૪). ઉત્તર-જો કદાચ વિશેષ પ્રકારના શુભ પરિણામે કરીને તેવાં કર્મોનો રસ લીધે થાય, તો તેમાં શું અનિષ્ઠ છે ? તથા કૃતનાશ અને અકૃતાગમ દોષ શી રીતે પ્રાપ્ત થાય ? (૫૬). જો કદાચ તીવ્ર તડકાથી તપેલી

જાયતે વદ સન્મતે ॥ ૫૭ ॥ રસનાશાત્કૃતનાશો યઃ સ્યારસ સ્વિષ્ટ એવં
 ચ । તદર્થમેવ યતયો યતંતે યત્તપોવિધો ॥ ૫૮ ॥ અવગ્યં ભુજ્યતે કર્મ
 યથા વદ્ધં તથૈવ ચેત્ । તદા તપોવિધિઃ સર્વો વ્યર્થઃ સ્યાદ્દુરિતાશ્ચયાત્
 ॥ ૫૯ ॥ મોક્ષપ્રાપ્તિશ્ચ કસ્યાપિ ન સ્યાદેવ યતોંગિનાં । ધ્રુવં તદ્ભવ-
 સિદ્ધીના-મપિ કર્માવશિષ્યતે ॥ ૬૦ ॥ સત્તાયામંતરંભોધિ-કોટાકોટિ-
 સ્થિતિ સ્ફુટં । પ્રદેશૈર્વેદ્યતે તચ્ચ તતસ્તન્ત્રીરસં મતં ॥ ૬૧ ॥ કિંચાસં-
 રૂપમ્બોપાત્તં નાનાગતિનિબંધનં । સ્યાદેવ કર્મ સત્તાયાં તદ્ભવેઽપ્યંગ
 સિદ્ધયતઃ ॥ ૬૨ ॥ વિપાકરૂપેણૈવાસ્ય ભવત્યનુભવો યદિ । તદા તત્ર
 ભવે નાના-ભવાનુભવસંભવઃ ॥ ૬૩ ॥ ભવાંસ્તાંસ્તાન્ વિપાકેના-નુભવે-
 વ્યવનુક્રમાત્ । તદા પુનઃ પુનઃ કર્મ તત્ર તત્રાર્જયત્યસૌ ॥ ૬૪ ॥ એવં ચ
 કર્મસંતાના-વિચ્છેદાન્ન ભવેચ્છિવં । તતઃ પ્રદેશાનુભવઃ કર્મણોઽસ્તીતિ
 યુક્તિમત્ ॥ ૬૫ ॥ આહ—ચેત્કૃત્વોપક્રમેરુપ-સ્થિતિકં કર્મ વેદ્યતે ।

શેરહીનો રસ ક્ષીણ થઈ જાય, તો તેમાં કયા અપૂર્વ પદાર્થનું આગમન થાય ? તે હે
 બુદ્ધિમાન ! તું કહે. (૫૭). તથા રસનો નાશ થવાથી જે કૃતનાશ થાય છે તે તો હૃદય જ
 છે. કારણકે તેટલા માટે જ મુનિઓ તપવિધિમાં યતન કરે છે. (૫૮). જે કર્મ જે પ્રકારે
 બાંધ્યું હોય તે કર્મ તે જ પ્રકારે અવશ્ય ભોગવાય છે, એમ જો તું કહેતો હો તો સર્વ કરેલો
 તપ પાપકર્મનો જીવ ન કરવાથી વ્યર્થ જ થશે (૫૯). અને કોઈ પણ જીવને મોક્ષની પ્રાપ્તિ
 થશે જ નહીં, કેમકે તે જ ભવે સિદ્ધ થનારા પ્રાણીઓનું પણ કર્મ વાકી રહેવાનું જ છે.
 (૬૦). તેથી કરીને સત્તામાં રહેલું અંતઃકોટાકોટિ સાગરોપમની સ્થિતિવાળું તે કર્મ પ્રદેશે
 કરીને વેદાય છે, તેથી તે કર્મને નીરસ માનેલું છે. (૬૧). તથા વઢી હે અંગ (ભાઈ) !
 તે જ ભવમાં સિદ્ધ થનારા પ્રાણીને પણ અસંખ્ય ભવોમાં ઉપાર્જન કરેલું ભિન્ન ભિન્ન ગતિનું
 કારણભૂત કર્મ સત્તામાં તો હોય જ છે. (૬૨). તેનો અનુભવ જો વિપાકરૂપે જ થતો હોય
 તો તે ચરમ ભવમાં વિવિધ પ્રકારના ભવોનો અનુભવ સંભવે છે (૬૩). અને તેથી કરીને
 જો તે તે ભવોને વિપાકવડે અનુક્રમે અનુભવે તો તે જીવ તે તે ભવોને વિષે ફરી ફરીને
 કર્મ ઉપાર્જન કરે જ. (૬૪). તે પ્રમાણે થવાથી કર્મની પરંપરાનો વિચ્છેદ નહીં થવાથી કોઈ
 પણ જીવનો મોક્ષ થશે નહીં, તેથી કરીને કર્મનો પ્રદેશ અનુભવ છે, એમ કહેવું યુક્તિયુક્ત
 છે. (૬૫). પ્રશ્ન—જો ઉપક્રમવડે અલ્પ સ્થિતિવાળું કર્મ કરીને વેદાતું હોય તો ભવાંતરમાં

भवांतरकृतस्यासौ न भोगस्तर्हि कर्मणः ॥ ६६ ॥ यद्वद्धं बंधसमये
भोग्यं वर्षशतादिभिः । भुक्तं त्वंतर्मुहूर्त्तेन तदेवैतत्कथं नु तत् ॥ ६७ ॥
किंच—अस्तु सोपक्रमं सर्वं सर्वं वा निरुपक्रमं । भेदः कुतः कथं नो
वा परावर्त्तोऽनयोर्मिथः ॥ ६८ ॥ अत्रोच्यते—बद्धं यद्वंधसमये परि-
णामेन तादृशा । तत्स्यादुपक्रमैः साध्यं साध्यो रोग इवौषधैः ॥ ६९ ॥
असाध्यरोगवद्यत्तु परिणामेन तादृशा । बद्धं तदुचितात्काल-विपाकादेव
नश्यति ॥ ७० ॥ रोगे ह्यसाध्ये शक्तिर्नो-षधादेर्विद्यते यथा । कर्मण्यु-
पक्रमाभाव-स्तथा स्यान्निरुपक्रमे ॥ ७१ ॥ विचित्राणि कर्मबंधा-ध्यवसा-
यास्पदानि यत् । वर्त्ततेऽसंख्यलोकाभ्र-प्रदेशप्रमितानि वै ॥ ७२ ॥ तेषु
सोपक्रमकर्म-जनकान्येव कानिचित् । कानिचिद्वंधजनका-न्यनुपक्रमक-
र्मणां ॥ ७३ ॥ यादृशाध्यवसायेन बद्धं यत्कर्म यादृशं । तद्भोक्तव्यं
तथा नैवं कृतनाशाकृतागमौ ॥ ७४ ॥ क्षेत्रे तुल्येऽपि गंतव्ये

करेला (बांधेला) कर्मनो ते भोग नहीं कहेवाय. (६६). केमके बंधने समये सो आदिक
वर्षोंवडे भोगवी शकाय तेवुं जे कर्म बांध्युं होय, ते ज कर्म एक अंतर्मुहूर्त्तमां ज भोगवाइ
जाय एम शी रीते बने ? (६७). वळी बीजो प्रश्न करे छे के-सर्व कर्म उपक्रम सहित ज
हो अथवा सर्व कर्म उपक्रम रहित ज हो. शा माटे भेद होवो जोइए (वे प्रकार शामाटे
मानवा जोइए ?) अथवा तो ते बन्नेनो परस्पर परावर्त केम न मानवो ? (६८) उत्तर-जे
कर्म बंधने समये तेवा प्रकारना (मंद) परिणामवडे बांध्युं होय, ते कर्म औषधवडे साध्य
एवा रोगनी जेम उपक्रमवडे साध्य थइ शके छे (६९). अने जे कर्म असाध्य रोगनी
जेम तेवा प्रकारना (तीव्र) परिणामवडे बांध्युं होय, ते कर्म योग्यकाळे उदयमां आववाथी ज
नष्ट थाय छे (क्षीण थाय छे). (७०). जेम असाध्य रोगमां औषधादिकनी शक्ति
चालती नथी, तेम निरुपक्रम कर्ममां उपक्रम थइ शकतो नथी. (७१). कारणके कर्म-
बंधना अध्यवसायनां स्थानो विचित्र प्रकारनां छे अने ते असंख्य लोकाकाशना प्रदेश
जेटला छे. (७२). तेमां केटलाक अध्यवसायनां स्थानो सोपक्रम कर्मने ज उत्पन्न करनारां
छे अने केटलाक स्थानो निरुपक्रम कर्मना बंधने ज करनारां छे. (७३). जे कर्म जेवा
अध्यवसायवडे जेवा प्रकारनुं बांध्युं होय, ते कर्म ते ज प्रकारे भोगववानुं होय छे, तेथी
कृतनाश अने अकृतागम दोष आवता ज नथी. (७४). जेम घणा माणसोने अमुक योज-

बहूनां योजनादिके । गतिपाटवभेदेन कालभेदो यथेक्ष्यते ॥ ७५ ॥
 तुल्येऽपि शास्त्रेऽध्येतव्ये बहूनां ग्रंथमानतः । बुद्धिपाटवभेदेन काल-
 भेदो यथेक्ष्यते ॥ ७६ ॥ तुल्येऽपि रोगे भैषज्य-पथ्यादितारतम्यतः ।
 निवृत्तिकालो रोगस्य बहूनां बहुधा यथा ॥ ७७ ॥ समानस्थितिके-
 ऽनेकै-र्वद्वे कर्मणि देहिभिः । परिणामविशेषेण भोगकालस्तथा पृथक्
 ॥ ७८ ॥ पिंडीभूतः पटः क्लिन्न-श्चिरकालेन शुष्यति । प्रसारितः स
 एवाशु तथा कर्माप्युपक्रमैः ॥ ७९ ॥ विनापवर्त्तनां लक्षा-दिको राशि-
 विभज्यते । चिरेणापवर्त्तितस्तु क्षिप्रं कर्मापि तत्तथा ॥ ८० ॥ द्वेधोप-
 क्रमकालोऽयं सप्रसंगः प्ररूपितः । देशकालाभिधं काल-मथ ब्रूमो
 यथागमं ॥ ८१ ॥

कार्यस्यार्थस्य वान्यस्य यो यस्यावसरः स्फुटः । स तस्य
 देशकालः स्याद् द्विधाप्येष निरूप्यते ॥ ८२ ॥ अन्नपाकक्रियो-

नादिक दूर एक सरखा क्षेत्रमां जवुं छे, तेमां गतिनी त्वरादिकना भेदथी काळनो भेद
 जोवामां आवे छे (उतावळो माणस वहेलो पहोंचे छे विगेरे). (७५). जेम घणा विद्या-
 र्थीओने ग्रंथना माने करीने एक सरखुं शास्त्र भणवानुं होय छे, तेमां बुद्धिनी पटुता विगेरेना
 भेदथी काळनो भेद जोवामां आवे छे. (७६). जेम घणा माणसांने एक सरखो व्याधि
 थयो होय, तेमां औषध अने पथ्य विगेरेनी तरतमताए करीने रोगनी निवृत्तिनो काळ
 घणा प्रकारनो जोवामां आवे छे. (७७). ते ज प्रमाणे घणा प्राणीओए एक सरखी स्थिति-
 वालं कर्म बांध्युं होय, तोपण परिणामना विशेषे करीने भोगनो काळ जूदो जूदो होइ
 शके छे. (७८). जेम भीनुं वस्त्र पिंडरूप होय तो ते चिरकाळे सुकाय छे, अने ते ज भीनुं
 वस्त्र पहोळं कर्तुं होय तो शीघ्र सुकाय छे. ते ज प्रमाणे कर्म पण उपक्रमवडे शीघ्र भोग-
 वाय छे. (७९). जेम लाख विगेरे संख्यावाळो पदार्थनो राशि अपवर्त्तना न करी होय
 तो ते चिरकाळे विभाग करी शकाय छे अने अपवर्त्तना करी होय तो अल्पकाळे विभाग
 करी शकाय छे. ए ज प्रमाणे कर्म पण अपवर्त्तना करवार्थी शीघ्र भोगवाइ जाय छे. (८०).
 आ प्रमाणे छहो वे प्रकारनो उपक्रमकाळ विस्तारथी कह्यो. ६. हवे सातमो देशकाळ
 नामनो काळ आगममां कहा प्रमाणे कहीए छीए. (८१).

जे शुभ के अशुभ कार्यनो जे अवसर स्फुट रीते जोवामां आवतो होय ते वे प्रकारनो
 तेनो देशकाळकहेवाय छे. ते वने प्रकारने विस्तारथी कहे छे. (८२).—गाममां अन्नपाकनी

ઢૂત-ધૂમાનાં પ્રશમં પુરે । પાનીયહારિણીશૂન્યં દૃષ્ટ્વા વાપ્યવટાદિકં
 ॥ ૮૩ ॥ કાકાંશ્રાપતતો દૃષ્ટ્વા ગૃહેષુ ગૃહમેધિનાં । સાધુના લલ્લયતે ભિક્ષા-
 વસરોઽતિસમીપગઃ ॥ ૮૪ ॥ તથાદુર્ભાગ્યકારાઃ-નિઙ્ગમગં ચ ગામં
 મહિલાસુત્રં ચ સુષ્ટયં (કૂવયં) દદ્ધું । નીયં ચ કાયા ઓલેતિ જાયા
 ભિસ્કસ્સ હરહરા ॥ ૮૫ ॥ આમોદિમોદકાકીર્ણં શૂન્યં કાંદવિકાપણં ।
 મત્તાં ગૃહાંગણે સુતાં તથા પ્રોષિતભર્તૃકાં ॥ ૮૬ ॥ નિર્મલ્લિકં મધુ
 સ્વચ્છં પશ્યતાં પ્રકટં નિધિં । તત્તત્પદાર્થગ્રહણં દેશકાલસ્તદર્થિનાં ॥ ૮૭ ॥
 एवं શુભાશુભે કાર્યે । યઃ પ્રસ્તાવસ્તદર્થિનાં ॥ સ સર્વો દેશકાલઃ સ્યા-
 દ્વક્તું શક્યઃ સ્ફુટં કિયાન્ ॥ ૮૮ ॥

યો યસ્ય મૃત્યુકાલઃ સ્યાત્ કાલકાલઃ સ તસ્ય યત્ । કાલં
 ગતો મૃત ઇતિ ગમ્યતે લોકરૂઢિતઃ ॥ ૮૯ ॥ કૃષ્ણવર્ણે ચ મરણે
 સ્યાત્કાલગ્રહણેઽપિ ચ । કાલશબ્દો દેશકાલઃ પ્રસ્તાવે પરિભાષિતઃ

ક્રિયાથી ઉત્પન્ન થયેલ ધૂમાડો વંધ થયેલો જોવામાં આવે, અથવા કુવા વિગેરે
 જલાશયો પાણી ભરનારી સ્ત્રીઓથી રહિત જોવામાં આવે. (૮૩). તથા ગૃહ-
 સ્થોનાં ઘરો ઉપર ઉડતા કાગડા જોવામાં આવે, ત્યારે ભિક્ષાનો કાલ સમીપે
 આવ્યો છે એમ સાધુઓ જાણે છે. (૮૪). તે વાત ભાગ્યકાર કહે છે કે—
 “ ધૂમાડા રહિત ગામને જોઈને, સ્ત્રીઓ રહિત કુવાને જોઈને તથા નીચા (ઘર ઉપર)
 કાગડાને ઉડતા જોઈને ભિક્ષાનો અવસર થયો છે એમ સાધુ જાણે. ” (૮૫). સુગંધિ
 મોદકવડે ભરેલી કંદોઈની દુકાનને શૂન્ય જોઈને, જેનો પતિ પરદેશ ગયો હોય એવી
 મદોન્મત્ત સ્ત્રીને ઘરના આંગણામાં સુતેલી જોઈને, સ્વચ્છ મધપોટું મલ્લિકા રહિત જોઈને
 તથા પ્રગટ થયેલા નિધાનને જોઈને તેના અર્થીજનોને તે તે પદાર્થ ગ્રહણ કરવાનો દેશ-
 કાલ જાણવો. (૮૬-૮૭). આ પ્રમાણે શુભાશુભ કાર્યને વિષે તેના અર્થીજનોનો જે અવસર તે
 સર્વ દેશકાલ કહેવાય છે. તે સ્ફુટ રીતે કેટલોક કહી શકાય ? ૭. (૮૮). હવે આઠમો
 કાલકાલ કહે છે—જે જેનો મૃત્યુસમય હોય તે તેનો કાલકાલ કહેવાય છે. કાલને પામ્યો
 ઇટલે મરણ પામ્યો એમ લોકરૂઢિથી કહેવાય છે. (૮૯). શ્યામ વર્ણને વિષે, મરણને વિષે
 અને કાલગ્રહણને વિષે પણ કાલ શબ્દ કહેવામાં આવે છે અને દેશકાલ શબ્દ પ્રસ્તાવને

॥ ૯૦ ॥ તથોક્તં—કાલેણ કઓ કાલો અમ્હં સજ્ઞાયદેસકાલંમિ । તો તેણ હઓ કાલો અકાલિકાલે કરંતેણ ॥ ૯૧ ॥ અધ્ધાકાલસ્યૈવ ભેદઃ પ્રમાણકાલ ઉચ્યતે । અહોરાત્રાદિકો વદ્ય—માણવિસ્તારવૈભવઃ ॥ ૯૨ ॥ પંચાનામથ વર્ણાનાં મધ્યે યઃ શ્યામલદ્યુતિઃ । સ વર્ણકાલો વિજ્ઞેયઃ સચિત્તાચિત્તરૂપકઃ ॥ ૯૩ ॥ ભવત્યૌદયિકાદીનાં યા ભાવાનામવસ્થિતિઃ । સાદિસાંતાદિભિર્ભગૈર્ભાવકાલઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૯૪ ॥

અત્ર પ્રમાણકાલોઽસ્તિ પ્રકૃતઃ સ પ્રતન્યતે । અતીતોઽનાગતો વર્ત્ત—માનશ્ચેતિ ત્રિધા સ ચ ॥ ૯૫ ॥ અવધીકૃત્ય સમયં વર્ત્તમાનં વિવક્ષિતં ॥ ભૂતઃ સમયરાશિર્યઃ કાલોઽતીતઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૯૬ ॥ અવધીકૃત્ય સમયં વર્ત્તમાનં વિવક્ષિતં । ભાવી સમયરાશિર્યઃ કાલઃ સ સ્યાદનાગતઃ ॥ ૯૭ ॥ વર્ત્તમાનઃ પુનર્વર્ત્ત—માનૈકસમયાત્મકઃ । અસૌ નૈશ્ચયિકઃ સર્વો—ઽપ્યન્યસ્તુ વ્યાવહારિકઃ ॥ ૯૮ ॥ ઇતિ જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપિતૃત્યા-

વિષે કહેવામાં આવે છે. (૯૦). તે વિષે કહ્યું છે કે—“ અમારા સજ્ઞાય (કાલગ્રહણ) રૂપ દેશકાલને વિષે કાલવડે કાલ કર્યો છે, તેથી અવસર વિના સજ્ઞાય કરનારા તેણે (સાધુ) કાલને હણ્યો છે એમ જાણવું. ” ૮. (૯૧). હવે નવમો પ્રમાણકાલ તે અધ્ધા-કાલનો જ ભેદ છે, તેનો અહોરાત્રાદિક વિસ્તારનો વૈભવ આગલ કહેવામાં આવશે. ૯. (૯૨). હવે પાંચ વર્ણોના મધ્યમાં જે શ્યામ કાંતિવાળો વર્ણ છે તે દશમો વર્ણકાલ જાણવો. તે સચિત્ત અને અચિત્ત એમ બે પ્રકારનો છે. ૧૦. (૯૩). તથા ઔદયિકાદિક ભાવોની સાદિસાંત વિગેરે માંગાવડે જે સ્થિતિ છે તે અગ્યારમો (છેલ્લો) ભાવકાલ કહેવાય છે. ૧૧. (૯૪).

આ અગ્યાર પ્રકારના કાલશબ્દના નિર્દેષામાંથી અહીં નવમા પ્રમાણકાલનો પ્રસ્તાવ કહેવામાં આવનાર છે. તે પ્રમાણકાલ અતીત, અનાગત અને વર્તમાન એમ ત્રણ પ્રકારનો છે. (૯૫). તેમાં કહેવાને ઇચ્છેલા એક સમયના વર્તમાનકાલને આશ્રીને ગયેલો જે સમયોનો રાશિ (સમૂહ) તે અતીતકાલ કહેવાય છે. (૯૬). કહેવાને ઇચ્છેલા એક સમયરૂપ વર્તમાનને આશ્રીને જે સમયરાશિ થવાનો છે તે અનાગતકાલ કહેવાય છે. (૯૭). તથા ચાલુ કાલમાં વર્તતો એક સમયરૂપ વર્તમાનકાલ કહેવાય છે. આ વર્તમાનકાલ નિશ્ચયવાળો છે અને બીજો સર્વ કાલ વ્યાવહારિક છે. (૯૮). આ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપિતૃની ટીકા વિગે-

અભિપ્રાયઃ, યોગશાસ્ત્રાદ્યપ્રકાશવૃત્તૌ તુ—લોકાકાશપ્રદેશસ્થા ભિન્નાઃ કાલાણવસ્તુ યે । ભાવાનાં પરિવર્તાય મુખ્યઃ કાલઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૬૬ ॥ જ્યોતિઃશાસ્ત્રે યસ્ય માન—મુચ્યતે સમયાદિકં । સ વ્યાવહારિકઃ કાલઃ કાલવેદિભિરામતઃ ॥ ૨૦૦ ॥ ઇત્યુક્તમિતિ જ્ઞેયં. એતદનુસારેણ ચ સમય-ત્રેત્રાદ્યહિરપિ કાલસ્વીકારો મુખ્યતયા સંપન્નઃ, તત્ત્વં પુનઃ સર્વજ્ઞવેદ્ય-મિતિ. સંખ્યેયશ્ચાપ્યસંખ્યેયો—અનંતશ્ચેત્યથવા ત્રિધા । શીર્ષપ્રહેલિકાંતઃ સ્યા—તત્રાદ્યઃ સમયાદિકઃ ॥ ૧ ॥ અસંખ્યેયઃ પુનઃ કાલઃ સંખ્યાતઃ પલ્લોપમાદિકઃ । અનંતઃ પુદ્ગલપરા—વર્ત્તાદિઃ પરિકીર્તિતઃ ॥ ૨ ॥

તત્ર કાલવિશેષો યઃ સૂક્ષ્મત્વાદ્યોગિનાપિ નો । વિભક્તું શક્યતે સૈષ સમયઃ સમયે શ્રુતઃ ॥ ૩ ॥ જીર્ણે પટે ભિદ્યમાને તરુણેન બલી-યસા । કાલેન યાવતા તંતુ—સુદૃઢ્યત્યેકો જરાતુરઃ ॥ ૪ ॥ અસંખ્યેયતમો ભાગો યઃ સ્યાત્કાલસ્ય તાવતઃ । સમયે સમયઃ સૈષ । કથિતસ્તત્ત્વવે-દિભિઃ ॥ ૫ ॥ તસ્મિંસ્તંતૌ યદેકસ્મિન્ પદ્મમાણિ સ્યુરનેકશઃ । પ્રતિ-

રેનો અભિપ્રાય છે, પરંતુ યોગશાસ્ત્રના પહેલા પ્રકાશની ટીકામાં તો આ પ્રમાણે કહ્યું છે— “ પદાર્થોનો ફેરફાર કરવા માટે લોકાકાશ પ્રદેશમાં જે જૂદા કાલના અણુઓ રહેલા છે તે મુખ્ય કાલ કહેવાય છે. (૬૬). જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં જેનું સમયાદિક માન કહેલું છે તે વ્યાવહારિક કાલ છે, એમ કાલને જાણનારાઓ કહે છે. ” (૨૦૦) આ યોગશાસ્ત્રને અનુ-સારે જોઈએ તો સમયત્રેત્ર (અઢીઢીપ)ની વહાર પણ મુખ્ય કાલનો સ્વીકાર થાય છે, તેનું તત્ત્વ તો સર્વજ્ઞ જાણે.

આ કાલ સંખ્યાત, અસંખ્યાત અને અનંત એમ ત્રણ પ્રકારે પણ કહેવાય છે, તેમાં એક સમયથી આરંભીને શીર્ષપ્રહેલિકા સુધીનો કાલ પહેલો સંખ્યાત કાલ કહેવાય છે. (૨૦૧). પલ્લોપમ વિગેરે અસંખ્યાત કાલ કહેવાય છે, અને પુદ્ગલપરાવર્ત્તાદિક અનંત કાલ કહેવાય છે. (૨). તેમાં સૂક્ષ્મપણાને લીધે યોગી પણ જે કાલનો વિભાગ કરી શકે નહીં, તે સમય કહેવાય છે એમ સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે. (૩). કોઈ જુવાન ઘઠવાન પુરુષ એક જીર્ણ ઘસ જોરથી ફાડે, તે ઘસતે તેના સહેલા એક તંતુને તૂટતાં જેટલો કાલ લાગે, તેટલા કાલનો જે અસંખ્યાતમો ભાગ હોય તે સમય કહેવાય છે એમ તત્ત્વવેદીઓએ સિદ્ધાં-તમાં કહ્યું છે. (૪). કારણકે તે એક સહેલા તંતુમાં ઘણા પદ્મો હોય છે, અને દરેક

પદ્મ ચ સંઘાતાઃ ક્ષણચ્છેદ્યા અસંખ્યશઃ ॥ ૬ ॥ તેર્પાં ક્રમાચ્છેદનેષુ
 ભવંતિ સમયાઃ પૃથક્ । અસંખ્યૈઃ સમયૈસ્તત્સ્યા—તંતોરેકસ્ય ભેદનં ॥ ૭ ॥
 એવં પત્રશતોદ્વેધે ચક્ષુસ્તમેષ એવ ચ । ભાવ્યાશ્ચપુટ્ટિકાયાં ચા—સંખ્યેયાઃ
 સમયા બુધૈઃ ॥ ૮ ॥ તં સ્વરૂપેણ જાનંતો—ઽપ્યર્હંતોઽત્યંતસૌદમ્યતઃ ।
 શૃંગગ્રાહિકયાન્યેભ્યો નિર્દેષું શક્નુવંતિ ન ॥ ૯ ॥ નિર્દેશો હિ ભવેત્તત્ત—
 દ્વચોવ્યાપારપૂર્વકઃ ॥ વ્યાપારો વચસાં ચૈષો—ઽસંખ્યેયૈઃ સમયૈર્ભવેત્ ॥ ૧૦ ॥
 યાવત્સમય ઇત્યેષો—ચાર્યતેઽક્ષરસંતતિઃ । અસંખ્યાઃ સમયાસ્તાવ—દતિ-
 ક્રામંત્યનેકશઃ ॥ ૧૧ ॥ જઘન્યયુક્તાસંખ્યાત—મિતૈઃ સ્યાદાવલી ક્ષણૈઃ ।
 સંખ્યેયાભિશ્ચાવલીભિઃ પ્રાણો ભવતિ નિશ્ચિતં ॥ ૧૨ ॥ નીરોગસ્યાનુપ-
 હત—કરણસ્ય વલીયસઃ । પ્રશસ્તે ધૌવને વર્ત્ત—માનસ્યાઽવ્યાકુલસ્ય ચ
 ॥ ૧૩ ॥ અપ્રાપ્તસ્યાધ્વનઃ સ્વેદ—માશ્રિતસ્ય સુખાસનં । સ્યાદ્યદુઃસ્-
 વાસનિઃશ્વાસ—માનં પ્રાણઃ સ કીર્તિતઃ ॥ ૧૪ ॥ તત્ર ચ—ઉચ્છ્વાસ
 ઊર્ધ્વગમન—સ્વભાવઃ પરિકીર્તિતઃ । અધોગમનશીલશ્ચ નિઃશ્વાસ ઇતિ

પદ્મે ક્ષણવડે છેદવા લાયક અસંખ્ય સંઘાતો (પરમાણુના સ્કંધો) હોય છે. તે સંઘાતોને
 અનુક્રમે છેદતાં જૂદા જૂદા સમયો લાગે છે, તેથી એક તંતુને છેદતાં અસંખ્યાત સમયો
 જાય છે. (૭). એ જ પ્રમાણે કમળની સો પાંખડીઓ (ઉપરાઉપર મૂકેલા પત્રો)ને જો-
 રથી વીંધતાં, નેત્રનો ડન્મેષ કરતાં અને ચપટી વગાડતાં અસંખ્ય સમયો લાગે છે એમ
 બુદ્ધિમાન માણસોએ જાણવું. (૮). આવા એક સમયનું સ્વરૂપ અરિહંતો જાણે છે, તોપણ
 તેઓ તે સમયને અત્યંત સૂક્ષ્મપણું હોવાથી શૃંગગ્રાહીપણાએ (પ્રત્યક્ષપણે) વીંજાઓને વતાવી
 શકતા નથી. (૯). કારણકે જેનો નિર્દેશ કરવો હોય તે તેવા તેવા વચનના વ્યાપારપૂર્વક
 થઈ શકે છે, અને આ વચનનો વ્યાપાર તો અસંખ્ય સમયોવડે થઈ શકે છે. (૧૦). જેટલામાં
 ‘ સમય ’ એવા અક્ષરોનો ઉચ્ચાર કરાય તેટલામાં તો ઘણા અસંખ્ય સમયો વીતી જાય છે.
 (૧૧). આવા જઘન્યયુક્ત અસંખ્ય (ચોથું અસંખ્યાતુ તત્પ્રમાણ) સમયોની એક આવલી
 થાય છે. સંખ્યાતી આવલિકાનો એક પ્રાણ થાય છે. (૧૨). કોઈ પુરુષ નીરોગી, પરિપૂર્ણ
 ઇન્દ્રિયોવાળો, બલવાન, મરજીવાનીમાં વર્તતો, વ્યાકુલતા રહિત, માર્ગમાં ચાલવાના સ્વેદને
 નહીં પામેલો અને સુખાસન ઉપર વેઠેલો હોય, તેવા પુરુષનો જે એક ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ તે
 પ્રાણ કહેવાય છે. (૧૪). તેમાં ડંચી ગતિ કરવાના સ્વભાવવાળા પ્રાણને ઉચ્છ્વાસ કહેવામાં

कीर्त्तितः ॥ १५ ॥ संख्येयावलिकामानौ प्रत्येकं तावुभावपि । द्वाभ्यां
समुदिताभ्यां स्या—त्कालः प्राण इति श्रुतः ॥ १६ ॥ रोगार्त्तादेश्च निःश्वासो—
च्छ्वासावनियताविति ॥ उक्तं पुंसोऽरोगतादि—विशेषेण कदंबकं ॥ १७ ॥

भवन्ति क्षुल्लकभवा एकप्राणे यथोदिते । सातिरेकाः सप्तदश श्रूयतां
तत्र भावना ॥ १८ ॥ मुहूर्त्ते क्षुल्लकभवा एकस्मिन् परिकीर्त्तिताः । पंच-
षष्टिः सहस्राणि षट्त्रिंशा पंचशत्यपि ॥ १९ ॥ अत्र कः प्रत्यय इति
यदि शुश्रूषति भवान् ॥ तदा तदपि निश्चित्य श्रूयतां प्रतिपाद्यते ॥ २० ॥
एका कोटी सप्तषष्टि—लक्षाण्यथ सहस्रकाः । स्युः सप्तसप्ततिर्युक्ता
द्विशत्या षोडशाढ्यया ॥ २१ ॥ १६७७७२१६ एता मुहूर्त्त एकस्मि—न्नुक्ता
आवलिका जिनैः । एकक्षुल्लभवे चैताः षट्पंचाशा शतद्वयी ॥ २२ ॥
क्षुल्लभवावलिकाभि—मुहूर्त्तावलिका यदि । विभज्यन्ते तदा लभ्या मौ-
हूर्त्ताः क्षुल्लका भवाः ॥ २३ ॥ अथ प्रकृतं—प्राणाश्चैकमुहूर्त्ते स्युः सप्त-
त्रिंशच्छतानि वै । त्रिसप्तत्या संयुतानि ३७७३ राशिरेष विभाजकः ॥ २४ ॥
मौहूर्त्तक्षुल्लकभव—६५५३६ राशिरेतेन भज्यते ॥ तदाप्यन्ते सप्तदश प्राण-

आवे छे अने नीचे गति करवाना स्वभाववाळाने निःश्वास कहेवामां आवे छे. (१५). आ
बन्नेमांना दरेक संख्याती आवलिकाना प्रमाणवाळा छे, अने ते बन्ने मळीने एक प्राण
थाय छे एम कह्युं छे. (१६). रोगी विगेरे पुरुषना निःश्वास अने उच्छ्वास नियमित होता
नथी, तेथी ते पुरुषने नीरोगता विगेरे विशेषणोनो समूह आप्यो छे. (१७). आवा उपर
कहेला एक प्राणने विषे सतरथी कांडक अधिक क्षुल्लक भवो थाय छे; तेनी भावना (रीत)
सांभळो.—(१८). एक मुहूर्त्तमां पांसठ हजार पांच सो ने छत्रीश (६५५३६) क्षुल्लक भवो
कहेला छे. (१९). ते संख्यानी शी रीते प्रतीति करवी ? एम कहीने जो तुं ते सांभळवा
इच्छतो हो तो ते पण तुं निश्चे सांभळ. अमे कहीए छीए. (२०)—जिनेश्वरोए एक मुहूर्-
त्तमां एक करोड सडसठ लाख सीतोतेर हजार बसो ने सोळ (१६७७७२१६) आवलि-
काओ कही छे, अने एक क्षुल्लक भवमां बसो ने छप्पन (२५६) आवलिका कही छे; तेथी
एक मुहूर्त्तनी आवलिकाओने क्षुल्लक भवनी आवलिकावडे भांगाकार करीए त्यारे एक
मुहूर्त्तना क्षुल्लक भवो (६५५३६) आवे छे. (२३). हवे प्रकृत कहे छे.—एक मुहूर्त्तमां साड-
त्रीश सो ने तोंतेर (३७७३) प्राणो थाय छे. आ राशि (संख्या) विभाजक (भागनार) छे.
(२४). आ (३७७३) विभाजक राशिवडे एक मुहूर्त्तना (६५५३६) क्षुल्लक भवना राशिनी

स्य क्षुल्लका भवाः ॥ २५ ॥ त्रयोदशशताः पंच-नवत्या च समन्विताः ।
 अंशा उपरि शिष्यन्ते भवस्याष्टादशस्य वै ॥ २६ ॥ अष्टसप्ततिसंयुक्ता-
 श्रेत्रयोविंशतिः शताः । क्षिप्यन्तेशा एषु पूर्णः स्यात्तदाष्टादशो भवः
 ॥ २७ ॥ अथो कियत्य आवल्यः स्युस्त्रयोदशभिः शतैः । भागैः पंच-
 नवत्याढ्यैः शेषैस्तदपि कथ्यते ॥ २८ ॥ शतास्त्रयोदशांशानां ये पंचनव-
 तिस्पृशः । षट्पंचाशद् द्विशत्या ते हंतव्याः कर्तुमावलीः ॥ २९ ॥
 शेषांकाः क्षुल्लकभव-सत्का एते हि संत्यतः । क्षुल्लभवावलिकाभि-र्भव-
 त्यावल्यो हताः ॥ ३० ॥ जाताश्चावलिकास्तेषां घाते लक्षत्रयं तथा ।
 सप्तपंचाशत्सहस्राः शतं विंशतिसंयुतं ३५७१२० ॥ ३१ ॥ त्रिसप्ततिसमा-
 युक्त-सप्तत्रिंशच्छतात्मना ३७७३ । प्रागुक्तभाजकेनास्य राशेर्विभजने
 सति ॥ ३२ ॥ चतुर्नवतिरावल्यो लभ्यन्तेशाः पुनः स्थिताः । चतुर्विंश-
 तिरेवाष्ट-पंचाशदधिकाः शताः ॥ ३३ ॥ एवं च क्षुल्लकभवाः प्राणे सप्त-
 दशैकके । चतुर्नवतिरावल्य आवल्या अंशकाः पुनः ॥ ३४ ॥ त्रिसप्तत्या
 युतैः सप्त-त्रिंशता विकलैः शतैः । छिन्नाया अष्टपंचाशाः स्युश्चतुर्विंशतिः
 शताः ॥ ३५ ॥ इति क्षुल्लकभवप्रकरणम् ॥

भांगाकार करवो. तेम करवाथी एक प्राणना सत्तर (१७) क्षुल्लक भव प्राप्त थाय छे. (२५).
 तथा अढारमा भवना तेर सो ने पंचाणुं (१३९५) अंशो शेष रहे छे. (२६). ते अंशोमां
 त्रेवीश सो ने अठोतेर (२३७८) नांखीए त्यारे अढारमो क्षुल्लक भव पूर्ण थाय. (२७). हवे
 जे तेर सो ने पंचाणुं (१३६५) अंशो शेष रहेला छे तेवडे केटली आवलिका थाय ? ते पण
 कहेवाय छे. (२८).—जे तेर सो ने पंचाणुं (१३६५) अंशो बाकी रहेला छे, तेनी
 आवलिका करवा माटे ते अंकने बसो ने छप्पने (२५६) गुणवा. (२६). कारणके आ शेष
 अंक क्षुल्लक भवनो छे, तेथी तेने क्षुल्लक भवनी (२५६) आवलिकावडे गुणीए त्यारे तेनी
 आवलिका आवे छे. (३०). तेथी १३६५ ने २५६ वडे गुणवाथी त्रण लाख सतावन हजार
 एक सो ने वीश (३५७१२०) थाय छे. (३१). पछी आ राशिने (अंकने) पूर्वे कहेला साड-
 त्रीश सो ने तोंतेरे (३७७३) भांगीए त्यारे चोराणुं (६४) आवलिका भागमां आवे छे, अने
 चोवीश सो ने अठावन (२४५८) बाकी शेष रहे छे. (३३). आ प्रमाणे एक प्राणमां सत्तर
 (१७) क्षुल्लक भवो, चोराणुं (९४) आवलिका तथा साडत्रीश सो ने तोंतेरवडे (३७७३)
 भांगेली आवलिकाना चोवीश सो ने अठावन (२४५८) अंशो थाय छे. (३५).

इति क्षुल्लक भव प्रकरण.

क्षुल्लकभवप्रयोजनं चैवं—आयुःक्षुल्लभवमित—मौदारिकवपुर्भृतां ।
जघन्यतो विनिर्दिष्टं पंचमांगे जिनेश्वरैः ॥ ३६ ॥ कर्मप्रकृत्यादिष्वपि
औदारिकशरीराणां तिर्यग्मनुष्याणामायुषो जघन्यस्थितिः क्षुल्लकभव-
ग्रहणरूपा प्रतिपादिता, यत्पुनरावश्यकटीकायां क्षुल्लकभवग्रहणं वनस्प-
तिष्वेव प्राप्यते इत्युक्तं तन्मतांतरमित्यवसीयते, इति कर्मग्रंथवृत्तौ.
एकप्राणे चावलीनां षट्चत्वारिंशदन्विताः । शताः प्रोक्ताश्चतुश्चत्वा-
रिंशदंशाश्च पूर्ववत् ॥ ३७ ॥ तच्चैवं—एकक्षुल्लभवसत्का—वलीभिः परि-
ताडयेत् । प्राणक्षुल्लभवांस्तेषु शेषा आवलिकाः क्षिपेत् ॥ ३८ ॥ एवं
चासंख्यसमयै—रावली ताभिरत्र यत् । संख्येयाभिः प्राण उक्त—स्तत्सर्वं
विशदीकृतं ॥ ३९ ॥ नन्वावलिकादीनां यदसंख्यक्षणरूपता ॥ प्रोक्ता
तत्प्रोच्छलद्भेदैर्—गोकलिजस्य पूरणं ॥ ४० ॥ यतः पूर्वस्य सद्भावे—नोद्भ-
वेदुत्तरः क्षणः । नश्यत्यवश्यमाद्यश्च द्वितीये जनिमीयुषि ॥ ४१ ॥ समु-

क्षुल्लक भवतुं प्रयोजन आ प्रमाणे छे.—पांचमा अंगमां जिनेश्वरोए औदारिक शरीर-
वाळानुं जघन्य आयुष्य क्षुल्लक भव जेटलुं कहुं छे. (३६). कर्मप्रकृति विगेरे ग्रंथोने विषे
पण औदारिक शरीरवाळा तिर्यच अने मनुष्यना आयुष्यनी जघन्य स्थिति क्षुल्लक
भव ग्रहणरूप कहेली छे, परंतु आवश्यकनी टीकामां “क्षुल्लक भवतुं ग्रहण (साधारण)
वनस्पतिने विषे ज प्राप्त थाय छे. ” एम कहुं छे. ए मतांतर छे एम जणाय छे. ए प्रमाणे
कर्मग्रंथनी टीकामां कहुं छे. एक प्राणने विषे आवलिका चुमाळीश सो ने छेतालीश
(४४४६) अने ते उपर अंशो पूर्वनी जेम (६४) थाय छे. (३७). ते आ प्रमाणे—एक
क्षुल्लक भवनी आवलिका (२५६) वडे एक प्राणना क्षुल्लक भवो (१७) ने गुणवा. पछी तेमां
शेष आवलिका (६४) नांखवी. (३८). आ रीते जे असंख्य समयोनी एक आवलिका
थाय छे अने संख्याति आवलिकानो एक प्राण कह्यो छे, ते सर्व सिद्ध थाय छे. (३९).
अहीं कोइ शंका करे के—आवलिकाना जे असंख्य समयो कहा ते तो उडता देडका-
ओए करीने गोकलिजने (गायना बाढाने) भरी देवा जेवुं छे. (४०). कारणके पूर्वनो (पहेलो)
समय वर्ततो होय त्यारे उत्तर (पछीना) समयनी उत्पत्ति थइ शकती नथी. बीजो
समय उत्पन्न थाय त्यारे पहेलो समय अवश्य नाश पामे छे. (४१). कारणके विर्भाव

ચયાદિકો ધર્મઃ પુદ્ગલાનાં હિ સંભવેત્ ॥ વિમાત્રસ્તિગ્ધરુચ્ચાણાં કાલસ્ય
તુ ન જાતુચિત્ ॥ ૪૨ ॥ અત્રોચ્યતે—પ્રરૂપયિતુકામેન કાલમાવલિકા-
દિકં । પ્રજ્ઞાપકેન યાવંતઃ ચ્ચાણા ધીમાંચરીકૃતાઃ ॥ ૪૩ ॥ વિનષ્ટા અપિ
તાવંતઃ સમુચ્ચિતતયાશ્ચિલાઃ । ઉપચર્યન્તે હત્યેવ—માવલ્યાદિનિરૂપણા
॥ ૪૪ ॥ અતઃ એવોપચરિતઃ સર્વોઽપ્યાવલિકાદિકઃ ॥ કાલો ન વાસ્તવઃ
કિંતુ સમયઃ ક્વલુ વાસ્તવઃ ॥ ૪૫ ॥ પ્રાણેઃ સ્યારસત્તભિઃ સ્તોકઃ સ્તોકૈશ્ચ
સપ્તભિર્લવઃ । સાર્દ્ધૈરષ્ટાત્રિંશતા ચ લવૈર્ભવતિ નાલિકા ॥ ૪૬ ॥

મંગ્યંતરેણાથ માનં નાલિકાયા નિરૂપ્યતે । શ્રૂયતાં તત્સાવધાનૈ-
રુક્તં જ્યોતિષ્કરંડકે ॥ ૪૭ ॥ નાલિકા નામ ઘટિકા કાર્યા લોહમયી
ચ સા । દાહિમીકુસુમાકારા સત્તલા વર્તુલાકૃતિઃ ॥ ૪૮ ॥ કેશાશ્ચિવર્ષ-
જાતાયાઃ કરિણ્યાઃ પુચ્છમૂલજાઃ । ઋજૂકૃતાઃ પળવતિ—મીંલિતાશ્ચ
પરસ્પરં ॥ ૪૯ ॥ વિશંતિ યાદૃશે હિદ્રે તિષ્ઠંતિ ચ નિરંતરાઃ । હિદ્રં કાર્ય
તાદૃગસ્યા નાલિકાયા અધસ્તલે ॥ ૫૦ ॥ યદ્વા દિવર્ષજાતાયાઃ કરિણ્યાઃ

એવા સ્તિગ્ધ અને રુચ્ પુદ્ગલોનો જ સમૂહાદિક ધર્મ સંભવે છે, પરંતુ કાલનો સમુચ્ચય કદાપિ
સંભવતો નથી. (૪૨). આ શંકાનો ઉત્તર આપે છે કે—આવલિકા વિગેરે કાલને કહેવાની
ઇચ્છાવાળા પ્રજ્ઞાપકે (આચાર્યે) જેટલા ચ્ચાણો (સમયો) પોતાની બુદ્ધિના વિષયમાં કર્યા
હોય તેટલા ચ્ચાણો જો કે નાશ પામ્યા છે, તોપણ તે સર્વે સમૂહપણે ઉપચારથી જ કહેલા છે;
તેથી આવલિકા વિગેરેની પ્રરૂપણા થઈ શકે છે. (૪૩-૪૪). એટલા માટે જ આવલિકા
વિગેરે ઉપચારથી કહેલો સર્વ કાલ વાસ્તવિક નથી, પરંતુ માત્ર સમય જ વાસ્તવિક કાલ
છે. (૪૫). હવે સાત પ્રાણોવડે એક સ્તોક થાય છે, સાત સ્તોકનો એક લવ થાય છે,
સાડી આઠત્રીશ લવવડે એક નાલિકા થાય છે. (૪૬). આ નાલિકાનું માન વીજી રીતે
વતાવે છે. તે વાવત જ્યોતિષ્કરંડક નામના ગ્રંથમાં કહ્યું છે, તે તમે સાંભળો. (૪૭).—
નાલિકા નામ ઘડીનું છે. તે દાહમના પુષ્પના આકારવાળી, સારા તલિયાવાળી, ગોળ
આકૃતિવાળી લોટાની કરવી. (૪૮). પછી ત્રણ વર્ષની થયેલી હાથળીના પુચ્છના મૂળમાં
ઊગેલા કેશોમાંથી છન્નુ કેશો લઈ તેને સરલ કરી પરસ્પર મેલવવા—મેળા કરવા. (૪૯).
તે કેશો જેટલા હિદ્રમાં પેસે અને આંતરા રહિત ગાઢરીતે રહી શકે તેટલું તે નાલિકાની
નીચે હિદ્ર કરવું. (૫૦). અથવા બે વર્ષની હાથળીના પુચ્છના મૂળમાં ઊગેલા છન્નુ વાલ

પુચ્છમૂલજાઃ । વાલાઃ ષણ્ણવતિઃ પ્રાપ્તા દ્વૈગુણ્યં માંતિ યાદૃશે ॥૫૧॥ યદ્વા—
ચતુઃસ્વર્ણમાષજાતા શલાકા ચતુરંગુલા । યાદૃશે વિશતિ ચ્છિદ્રે કર્ત્તવ્યં
તાદૃશં તકત્ ॥ ૫૨ ॥ અથૈતસ્યાં જલં ધાર્યં તૌલ્યમેયપ્રમાણતઃ ॥ તતઃ
પ્રસંગતો બ્રૂમઃ સ્વરૂપં તૌલ્યમેયયોઃ ॥ ૫૩ ॥ તૃણસ્ય મધુરાલ્યસ્ય ચતુ-
ર્ભિસ્તંડુલૈર્ભવેત્ । તૌલ્યતઃ સર્ષપઃ શ્વેત-સ્તૈશ્ચ ષોડશભિઃ સમં ॥ ૫૪ ॥
ધાન્યમાષફલં તાભ્યાં દ્વાભ્યાં ગુંજાફલં ભવેત્ । દ્વાભ્યાં ગુંજાભ્યાં ચ
કર્મ(ર્ષ)માષઃ ષોડશભિશ્ચ તૈઃ ॥ ૫૫ ॥ ધરણાપરપર્યાયં માનં ગદ્યાણ-
કાભિધં । ગદ્યાણકાભ્યાં સાદ્ધર્મ્યાં કર્ષઃ સુવર્ણસંજ્ઞકઃ ॥ ૫૬ ॥ ચતુઃ-
કર્ષ પલં સાદ્ધર્મ્યૈઃ પ્રસ્થો દ્વાદશભિશ્ચ તૈઃ । તુલા પલશતેનાસાં વિશત્યા
ભાર ઈરિતઃ ॥ ૫૭ ॥ ઇતિ જ્યોતિષ્કરંડવૃત્ત્યભિપ્રાયઃ, લોકે તુ—તુલ્યા
યવાભ્યાં કથિતાન્ન ગુંજા, વલ્લસ્ત્રિગુંજો ધરણં ચ તેઽષ્ટૌ । ગદ્યાણકસ્તદ્વય-
મિદ્રતુલ્યૈર્વલ્લૈસ્તથૈકો ઘટકઃ પ્રદિષ્ટઃ ॥ ૧ ॥ દશાર્દ્ધગુંજં પ્રવદંતિ માષં,
માષાહ્વયૈઃ ષોડશભિશ્ચ કર્ષ । કર્ષૈશ્ચતુર્ભિશ્ચ પલં તુલાજ્ઞાઃ, કર્ષ સુવર્ણસ્ય

લક્ષ તેને દ્વિગુણ કરવા. તે જેટલા છિદ્રમાં માય તેટલું છિદ્ર કરવું. (૫૧). અથવા ચાર માસા સુવર્ણની ચાર આંગળ લાંબી બનાવેલી શલાકા જેટલા છિદ્રમાં માય તેટલું છિદ્ર કરવું. (૫૨). પછી તે ઘડીમાં તોલના અથવા માપના પ્રમાણથી જલ નાંખવાનું છે, તેથી તેના પ્રસંગને લીધે તે તોલ અને માપનું સ્વરૂપ કહીએ છીએ. (૫૩).—મધુર નામના તૃણના ચાર ચોખા જોખવાથી એક શ્વેત સર્ષપ થાય છે, તે સોઠ શ્વેત સર્ષપ જેટલો એક ધાન્યમાષ (અડદ) થાય છે, તેવા બે માપની એક ગુંજા થાય છે, બે ગુંજાવડે એક કર્મ(ર્ષ)માષ (વાલ) થાય છે, સોઠ કર્મ(ર્ષ)માષવડે ગદ્યાણક નામનું માન (અર્ધ તોલું) થાય છે, તેનું બીજું નામ ધરણ કહેવાય છે, બે ગદ્યાણકનો એક સુવર્ણ નામનો કર્ષ (તોલું) થાય છે, ચાર કર્ષનો એક પલ થાય છે, સાડા બાર પલનો એક પ્રસ્થ (૫૦ તોલા-૧૧ શેર) થાય છે, સો પલવડે એક તુલા (૪૦૦ તોલા-૧૦ શેર) થાય છે; અને વીશ તુલાવડે એક ભાર (૨૦૦ શેર-૫ મણ) કહેલો છે. (૫૭) આ પ્રમાણે જ્યોતિષ્કરંડકની ટીકાનો અભિપ્રાય છે. આ બાબત લૌકિક શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે—“ અહીં બે યવની એક ગુંજા કહેલી છે, ત્રણ ગુંજાનો એક વાલ કહેલો છે, આઠ વાલનું એક ધરણ કહ્યું છે, બે ધરણનો એક ગદ્યાણક (૦.૧૧ તોલું) કહ્યો છે, અને ઈંદ્ર એટલે ચોસઠ વાલનો એક ઘટક

સુવર્ણસંજ્ઞા ॥ ૨ ॥ પાદોનગદ્યાણકનુલ્યટંકૈ—દ્વિસપ્તસંખ્યેઃ કથિનોઽત્ર
સેરઃ । મળાભિધાનઃ સ્વયુગૈશ્ચ સેરૈ—ધાન્યાદિતૌલ્યેષુ તુરુષ્કસંજ્ઞા ॥ ૩ ॥
इति लीलावत्यां ॥

તૌલ્યપ્રમાણમિત્યુક્તં પૂર્વાચાર્યપ્રદર્શિતમ્ । અથ સ્વરૂપં માનં ચ
તુલાયાઃ કિંચિદુચ્યતે ॥ ૫૮ ॥ પંચત્રિંશલ્લોહપલ—મર્યા વૃત્તા ઘના ભૃશં ।
દ્વાસસતિં ચાંગુલાનિ દીર્ઘા લોહતુલા ભવંતુ ॥ ૫૯ ॥ તસ્યાઃ પંચપલમિતં
ધરણં રચયેદ્વબુધઃ । યેન ધૃત્વા તૌલ્યતે ત—દ્ધરણં પરિકીર્તિતં ॥ ૬૦ ॥
તસ્યાં ચાથ ધરણકે યોજિતે સતિ સા તુલા । ધ્રિયમાણા યત્ર દેશે
સમા સ્યાત્પાર્શ્વયોર્દ્વયોઃ ॥ ૬૧ ॥ તત્ર પ્રદેશે સમતા—જ્ઞાનાય પરિકલ્પયેત્ ।
રેખામેકાં તતશ્ચાન્યાં રેખાણાં પંચવિંશતિં ॥ ૬૨ ॥ તત્ર સ્યાત્પ્રથમા રેખા
કર્ષાર્દ્ધસ્યૈવ સૂચિકા । દ્વિતીયૈકસ્ય કર્ષસ્ય તૃતીયા કર્ષયોર્દ્વયોઃ ॥ ૬૩ ॥
ત્રિકર્ષસૂચિકા તુર્યા સ્યાન્ચતુઃકર્ષસૂચિકા । પંચમ્યથ નવ રેખાઃ સ્યુરે-

(બે તોલા) કહ્યો છે; તથા પાંચ ગુંજાનો એક માપ, સોઠ માપનો એક કર્ષ (તોલું) અને
ચાર કર્ષનો એક પલ થાય છે, એમ તોલને જાણનારા પંડિતો સુવર્ણ નામનો સુવર્ણ
કર્ષ કહે છે. પોણા ગદ્યાણક જેટલો ઇટલે બોંતેર ટંકનો એક શેર (૨૭ તોલા) કહ્યો
છે, અને ચાલીશ શેરનો એક મળ કહ્યો છે. ધાન્યાદિક તોલવામાં તેનું તુરુષ્ક નામ છે.”
આ પ્રમાણે લીલાવતી નામના ગ્રંથમાં કહ્યું છે.

ઉપર પ્રમાણે પૂર્વના આચાર્યોએ દેખાડેલું તોલાનું પ્રમાણ કહ્યું. હવે તુલા (ત્રાજવા)
નું કાંઈક માન કહીએ છીએ.—(૫૮). પાંત્રીશ પલ લોઢાની ગોઠ અને અત્યંત ગાઢ
બત્રીશ આંગઠ લાંબી તુલાં કરવી. (૫૯). તે તુલાનું ઢાઢ્યા પુરુષે પાંચ પલનું (લોઢાનું)
ધરણ કરવું, જેનાવડે પકડીને તોલવામાં આવે તે ધરણ કહેવાય છે. (૬૦). તે તુલાની
વચ્ચે ધરણકને લગાડવું, તે એવા સ્થાનમાં લગાડવું કે તેવડે ધારણ કરાતી તુલા બન્ને
પડેલે સરખી (સીધી) રહે. (૬૧). તેનું સરખાપણું જાણવા માટે તે મધ્ય પ્રદેશમાં
એક રેખા કરવી અને ત્યારપછી બીજી પચીશ રેખાઓ કરવી. (૬૨). તેમાં પહેલી
રેખા અર્ધ કર્ષને કહેનારી છે, બીજી રેખા એક કર્ષને સૂચવે છે, ત્રીજી રેખા
બે કર્ષને સૂચવે છે. (૬૩). ચોથી રેખા ત્રણ કર્ષને સૂચવે છે, અને પાંચમી

કેકપલાધિકાઃ ॥ ૬૪ ॥ યથા તત્ર ભવેદ્રેલા ષષ્ઠી દ્વિપલસૂચિકા ।
 एवं यावद्दशपल-सूचिका स्याच्चतुर्दशी ॥ ६५ ॥ ततश्च द्वादशपल-सू-
 चिका पंचदश्यसौ । षोडशी च पंचदश-पलाभिव्यंजिका स्मृता ॥ ६६ ॥
 ततः सप्तदशी रेखा पलविंशतिसूचिका । अत ऊर्ध्वं च दशक-वृद्धा
 अष्टाप्यभूः स्मृताः ॥ ६७ ॥ अष्टादशी यथा रेखा स्यात्रिंशत्पलसूचिका ।
 क्रमादेवं शतपल-सूचिका कीर्त्तितांतिमा ॥ ६८ ॥ पंचपंचदशत्रिंश-
 तपंचाशत्पलसूचिका । नवमी षोडशी चाष्टा-दशी च पंचविंशिका ॥ ६९ ॥
 एताश्चतस्रो रेखाः स्युः फुल्लफुल्लडिकायुताः । स्युः शेषा ऋजवः सर्वा एक-
 विंशतिसंमिताः ॥ ७० ॥

તુલાસ્વરૂપમિત્યેવં યથાગમમુદીરિતં । પ્રમાણમથ મેયસ્ય યથાગમ-
 મુદીર્યતે ॥ ૭૧ ॥ देशेषु मगधाख्येषु प्रसिद्धं कुडवाभिधं । मानं स्यात्तौ-
 ल्यचिंतायां सकर्षार्द्धं पलत्रयं ॥ ७२ ॥ चतुर्भिः कुडवैरेकः प्रस्थो माग-

રેલા ચાર કર્ષને સૂચવે છે. ત્યારપછીની નવ રેલા એક એક પલ અધિક સૂચ-
 વનારી કહેવી. (૬૪). તે આ પ્રમાણે—છઠ્ઠી રેલા બે પલને સૂચવે છે. એ જ પ્રમાણે એક
 એક પલ વધારતાં ચૌદમી રેલા દશ પલને સૂચવે છે. (૬૫). ત્યારપછી પંદરમી રેલા બાર
 પલને સૂચવે છે, સોઠમી રેલા પંદર પલને સૂચવનારી કહી છે. (૬૬). ત્યારપછી સતરમી
 રેલા વીશ પલને સૂચવનારી છે, ત્યારપછીની બાકીની આઠે રેલા દશ દશ પલની વૃદ્ધિવાળી
 કહેલી છે. (૬૭). તે આ પ્રમાણે—અઠારમી રેલા ત્રીશ પલને સૂચવનારી છે, એ જ અનુ-
 ક્રમે છેલ્લી પચીશમી રેલા સો પલને સૂચવે છે. (૬૮). પાંચ પલને સૂચવનારી નવમી રેલા,
 પંદર પલને સૂચવનારી સોઠમી રેલા, ત્રીશ પલને સૂચવનારી અઠારમી રેલા અને પચાસ
 પલને સૂચવનારી પચીશમી રેલા, આ ચાર રેલાઓ સ્પષ્ટ ફુલવાળી* હોય છે અને બા-
 કીની એકવીશ રેલાઓ સરઠ (સીધી-લીંટા જેવી) હોય છે. (૭૦). આ પ્રમાણે તુલાનું
 સ્વરૂપ આગમમાં કહ્યા પ્રમાણે અહીં કહ્યું છે. હવે મેયનું (માપનું) પ્રમાણ આગમમાં
 કહ્યા પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. (૭૧).

મગધ દેશમાં કુડવ નામનું માપ પ્રસિદ્ધ છે, તે તોલને આશ્રીને કહીએ તો ત્રણ પલ
 અને અર્ધ કર્ષનું હોય છે. (૭૨) ચાર કુડવનો એક મગધ દેશનો પ્રસ્થ થાય છે, તેને

૧ ચાર કર્ષ એટલે એક પલ. ૨ છેલ્લી રેલા તો સો પલને સૂચવે છે. અહીં આમ કેમ
 લખ્યું ? તે સમજાતું નથી.

ધિકાં ભવંત । સાદ્ધાનિ દ્વાદશ પલ્લા—ન્યેવ નૌન્યપ્રમાણતઃ ॥ ૭૩ ॥
 પ્રસ્થેશ્ચતુર્ધિકઃ સ્યા—આટકઃ પ્રથિતો જ્ઞેતે । પંચાશત્પન્નમાનોઽયં । જ્ઞેય-
 સ્તૌન્યવિવ્રજયા ॥ ૭૪ ॥ ચતુર્ધિકઃકર્દ્વીણો જ્ઞેતે મૌઽન્યનિવિશ્રુતઃ ।
 પલ્લાનાં દ્વે શતે ગ્ચાતઃ સ ચ નૌન્યપ્રમાણતઃ ॥ ૭૫ ॥ સ્વારી યોદ્ધ-
 શિકર્દ્વીણેઃ સા સ્વાત્તૌન્યપ્રમાણતઃ । દ્વાત્રિંશતા પદ્મજ્ઞેઃ મમિતા મૌક-
 સંમતા ॥ ૭૬ ॥ વાહઃ સ્યાદ્દિશનિઃ ગ્વાયઃ ન ભવેનૌન્યમાનતઃ । ચતુઃ-
 પદ્મિઃ સહસ્રાણિ પલ્લાનાં તુલયા ધૃતઃ ॥ ૭૭ ॥

અથ પ્રકૃતં—કાલેન યાવતા તસ્યાં નાલિકાયાં વિગેજ્ઞમ્ ।
 આટકો દ્વો સુરંધ્રેણ તાવાન્ કાલો હિ નાલિકા : ૭૮ ॥ ભવે-
 ત્પલશતં ચૈત-તુલયા તુલિતં જલં । તથ સ્વભાવતઃ સ્વચ્છ-મેષ્ઠ્યં
 શારદાદિકં ॥ ૭૯ ॥ દેવઃ શ્રીસર્વજ્ઞો વિશ્વશ્રીઃ સિદ્ધિશ્રીકાંતઃ, કામ-
 દુઃક્રાંહાન્નિર્માયાદોષાભાસ્વાત્તીરાગઃ । ચંદ્રશ્ચેતશ્લોકઃ સ્યાદ્વાદાગમાદ્દો-
 લોકાર્ચ્યો, ચાંતાપાયઃ શાંતો લોકેભ્યોઽસંગ્યં સૌમ્યં દેયાત ॥ ૮૦ ॥

તોલના પ્રમાણથી કહીએ તો સાઠા ચાર પલ થાય છે. (૭૩). ચાર પ્રમથનો એક આટક
 લોકને વિષે પ્રસિદ્ધ છે, તેને તોલની અપેક્ષાએ કહીએ તો પચામ પનના પ્રમાણવાળો
 જાણવો. (૭૪). ચાર આટકનો એક દ્રોણ થાય છે, તે પણ લોકને વિષે અતિ પ્રસિદ્ધ છે,
 તેને તોલના પ્રમાણથી કહીએ તો તે ચમો પલનો પ્રસિદ્ધ છે. (૭૫). મોઠ દ્રોણની એક
 સારી થાય છે. તેને તોલના પ્રમાણથી કહીએ તો તે ચત્રીશ મો પલના પ્રમાણવાળી
 લોકમાં માનેલી છે. (૭૬). વીશ સારીનો એક વાહ થાય છે, તેને તોલના માનથી
 કહીએ તો વ્રાજવામાં નાંચીને જોવાથી ચોસઠ હજાર પલ થાય છે. (૭૭).

હવે પ્રસ્તુત વાતને કહે છે.—જેટલા કાળે તે નાલિકા (ઘડી) માં તેના મારા હિટ્ટદ્વારા
 બે આટક પ્રમાણ જલ પેસે, તેટલા કાળને નાલિકા (ઘડી) કહેવામાં આવે છે. (૭૮). તે જલને
 તુલાવડે તોળીએ તો સો પલ (૪૦૦ તોલા) પ્રમાણ થાય છે, આ જલ શરદઋતુ વિગેરે
 સંબંધી સ્વભાવથી જ સ્વચ્છ હોય તેવું ઇચ્છવા લાયક છે. (૭૯). વિશ્વની લક્ષ્મીના
 સ્વામી, સિદ્ધિરૂપ સ્ત્રીના પતિ, કામદેવરૂપ વૃષ્ણનો દ્રોહ કરવામાં અતિ સમાન, માયારૂપી
 રાત્રિનો નાશ કરવામાં સૂર્ય સમાન, રાગ રહિત, ચંદ્ર જેવી ઉજ્જ્વલ કીર્તિવાળા, સ્યાદ્વાદરૂપી
 ઉદ્યાનને વિકસ્વર કરવામાં મેઘ સમાન, સર્વ લોકને પૂજ્ય, કદનો નાશ કરનાર અને શાંત

अद्भुतमन्थरमध्यम—गत्या पठनेऽस्य भवति वृत्तस्य । कामक्रीडाछंदसि
षष्ठ्या गुर्वक्षरैः पलं लोके ॥ ८१ ॥ सूक्ष्मेक्षिकार्थिनां चैवं वाच्यं—
संगीतज्ञास्त्रप्रसिद्धस्य पंचमात्रिकतालस्याविच्छेदेन चतुर्विंशतिवारान्
हस्तमुखाभ्यामुद्घटने सर्वथाप्यविसंवादि जलपलमेकं स्यादिति लौ-
किकज्योतिःशास्त्रानुसारेण पलमानं, एभिश्च षष्ठ्या पलैर्घटिकापर-
पर्याया नाडिकेति.

नाडिकाभ्यां भवेद् द्वाभ्यां मुहूर्तस्तौल्यतः स च । पलानां द्वे शते
माना—चत्वारो नूनमाढकाः ॥ ८२ ॥ अहोरात्रो मुहूर्तैः स्या—त्रिंशता
षष्टिनालिकः । स तौल्यतस्त्रयो भाराः षट्सहस्राः पलानि वा ॥ ८३ ॥
मेयप्रमाणचिंतायां सविंशं शतमाढकाः । पक्षः पुनरहोरात्रैः स्यात्पंच-
दशभिर्ध्रुवं ॥ ८४ ॥ स तौल्यतः पंचचत्वारिंशद्भारात्मको भवेत् ।
आढकानां शतान्यष्टा—दश मेयप्रमाणतः ॥ ८५ ॥ तौल्यतो नवतिभारो
मासः पक्षद्वयात्मकः । षट्त्रिंशदाढकशता—न्येष मेयप्रमाणतः ॥ ८६ ॥

स्वभाववाळा श्री सर्वज्ञ देव लोकोने असंख्य सुख आपो. (८०). आ कामक्रीडा नामना
श्लोकमां साठ गुरु अक्षरो छे. आ वृत्त (श्लोक) बहु जलदीथी के बहु धीमेथी नहीं
बोलतां मध्यम रीते बोलीए तो एक पल प्रमाण जळ नालिकामां पेसे छे (तेदलो पखत
लागे छे). (८१). सूक्ष्म जोवानी इच्छावाळाने आ प्रमाणे कहेवुं—संगीत शास्त्रमां प्रसिद्ध
पांच मात्रावाळा तालने निरंतर (विश्राम विना) चोवीश वार हाथ अने मुखवडे उद्-
घटन करवामां सर्वथा प्रकारे विसंवाद रहितपणे एक पल प्रमाण जळ नालिकामां पेसे
छे. ए प्रमाणे लौकिक ज्योतिष् शास्त्रने अनुसारे पलनुं मान जाणवुं अने आवा साठ पले
करीने एक नालिका थाय छे तेनुं बीजुं नाम घटिका (घडी) कहेवाय छे. हवे वे नाडि-
कानुं एक मुहूर्त थाय छे. तोलनी अपेक्षाए बसो पल अने मापनी अपेक्षाए चार आढक
(जळनुं प्रमाण) थाय छे. (८२). त्रीश मुहूर्तनो एटले साठ नाडिका (घडी) नो एक
रात्रि दिवस थाय छे, ते तोलनी अपेक्षाए त्रण भार अथवा छ हजार पल थाय छे.
(८३). अने मापनी अपेक्षाए एक सो ने बीश आढक थाय छे. हवे पंदर रात्रि—दिवसनो
एक पक्ष (पखवाडीयुं) थाय छे. (८४). ते तोलनी अपेक्षाए पीस्तालीश भारवाळो अने
मापनी अपेक्षाए अठार सो आढकवाळो थाय छे. (८५). वे पखवाडीयानो एक मास
थाय छे, ते तोलनी अपेक्षाए नेवुं भार अने मापनी अपेक्षाए छत्रीश सो आढक थाय छे.

માસૈર્દ્વાદશમિશ્વૈકઃ કર્મસંવત્સરો ભવેત્ । શનાનિ ત્રીણિ પથ્યાઢ્યા-
ન્યત્ર રાત્રિદિવાનિ ચ ॥ ૮૭ ॥ તોલ્યે સહસ્રં સાશીનિ ભાગાનાં સ્યાત્સ
માનતઃ । ત્રિચત્વારિંશત્સહસ્રા-પચાઢકાનાં દ્વિશત્યપિ ॥ ૮૮ ॥ ઋતુ-
સંવત્સરોઽપ્યેષ ઋતુપદ્મકાત્મકો ભવેત્ । ઋતવો હિ વસંતાઢ્યાઃ પૃથગ્મા-
સદ્વ્યાત્મકાઃ ॥ ૮૯ ॥ કિં ચ સંવત્સરાઃ પંચ-વિશાઃ પ્રાંત્કા જિનેશ્વરૈઃ ।
સૂર્યર્તુચંદ્રનક્ષત્રા-હયાસ્તથાભિર્વાહિતઃ ॥ ૯૦ ॥ તત્ર ચ—દ્વિર્મંડલાલી-
ચારેણ માત્તંડેનાયનદ્વયે । પરિપૂર્ણે કૃતે પૂર્ણઃ સૂર્યસંવત્સરો ભવેત્ ॥ ૯૧ ॥
સત્રયશીતૌ મંડલાનાં શતે ચારો ભવેદ્રવઃ । એકસ્મિન્નયને તસ્મા-ત્સત્રય-
શીતિશતં દિનાઃ ॥ ૯૨ ॥ પદ્મપથ્યાભ્યધિકા ચૈવ—મહોરાત્રશતત્રયી ।
સૂર્યસંવત્સરે દૃષ્ટા વિશિષ્ટજ્ઞાનદર્શનૈઃ ॥ ૯૩ ॥ સર્વે કાલવિશેષા યે ।
હ્યાતા વર્ષશતાદયઃ । પૂર્વાગપૂર્વપ્રમુખાઃ પલ્યવાહ્ય્યાદયોઽપિ ચ ॥ ૯૪ ॥
કર્મણાં સ્થિતયઃ સર્વા આયુષ્યખિલદેહિનાં । સૂર્યવર્ષપ્રમાણેન જ્ઞેયાન્યે-
તાનિ ધીધનૈઃ ॥ ૯૫ ॥ નન્વત્ર વદ્યતે વર્ષે-યુગં ચંદ્રાભિર્વાહિતૈઃ । યુગા-

(૮૬). વાર માસનો એક કર્મસંવત્સર (વર્ષ) થાય છે, તેમાં ત્રણ સો ને સાઠ રાત્રિ દિવસ
થાય છે. (૮૭). તે તોલની અપેક્ષાએ એક હજાર ને ઐશી માર અને માપની અપેક્ષાએ
તેંતાલીશ હજાર ને વસો આઢક થાય છે. (૮૮). છ ઋતુના સ્વરૂપવાઢા આ કર્મસંવત્સરને
ઋતુસંવત્સર પણ કહેવામાં આવે છે. તે ઋતુઓ વસંતાદિક વધે માસની હોય છે. (૮૯).

વઢી જિનેશ્વરોએ પાંચ પ્રકારના સંવત્સર કહ્યા છે—સૂર્યસંવત્સર ૧, ઋતુસંવત્સર ૨,
ચંદ્રસંવત્સર ૩, નક્ષત્રસંવત્સર ૪ અને અભિર્વાહિતસંવત્સર ૫. (૯૦). તેમાં વે વાર
મંડલની (માંડલાની) શ્રેણિમાં ચાલવાવડે જ્યારે સૂર્ય વે અયન (ઉત્તરાયન અને
દક્ષિણાયન) ને પરિપૂર્ણ કરે છે ત્યારે સૂર્યસંવત્સર સંપૂર્ણ થાય છે. (૯૧). એક
સો ને ત્રાશી માંડલામાં સૂર્યનો ચાર (ગતિ) થાય છે, તેથી એક અયનમાં એક સો ને
ત્રાશી દિવસ હોય છે. (૯૨). વે અયનના મઢીને સૂર્યસંવત્સરને વિષે વિશેષ જ્ઞાનદર્શન-
વાઢા (જિનેશ્વરો)એ ત્રણ સો ને છાસઢ રાત્રિ દિવસ જોયા છે. (૯૩). કાઢના વિશેષો
જે સો વર્ષ વિગેરે, પૂર્વાગ અને પૂર્વ વિગેરે તથા પલ્યોપમ અને સાગરોપમ વિગેરે પ્રસિદ્ધ છે
તથા કર્મની સર્વ સ્થિતિઓ અને સમગ્ર પ્રાણીઓનાં આયુષ્ય એ સર્વ બુદ્ધિમાન પુરુષોએ
સૂર્યવર્ષના પ્રમાણે કરીને જાણવા. (૯૫), અહીં કોઈ શંકા કરે કે—અહીં ચાંદ્રવર્ષ અને

धीनं चान्यकाल-मानं वर्षशतादिकं ॥ ९६ ॥ कथं तदिह निर्दिष्टाः
सर्वे वर्षशतादयः । कालाः सूर्याब्दमानेन तत्राकर्ण्यतोत्तरं ॥ ९७ ॥ युगं
यदुच्यते तस्या-च्चांद्रैस्संवत्सरैस्त्रिभिः । द्वाभ्यां चाभिवर्द्धिताभ्या-मिति
तत्पंचवार्षिकं ॥ ९८ ॥ सूर्यवर्षप्रमाणेन तदेव यदि चिंत्यते । तदापि
तुल्यमेव स्या-त्पंचवर्षात्मकं युगं ॥ ९९ ॥ तथाहि-सूर्याब्दस्य सषट्-
षष्टि-रहोरात्रशतत्रयी । पंचघ्राष्टादशशता-स्त्रिंशाः स्युर्युगवासराः ॥३००॥
इयंत एव द्वाषष्टिचंद्रमासात्मके युगे । वासराः स्युस्ततो नार्थ-भेदः
कोऽप्यत्र वास्तवः ॥ १ ॥ ततो युगैर्मिथ्यते य-त्संवत्सरशतादिकं । तत्सूर्य-
वर्षमानेने-त्यादि युक्तं यथोदितं ॥ २ ॥

स्यात्पूर्णिमापरावर्त्ते-रब्दं द्वादशभिर्विधोः । चतुःपंचाशदधिक-
महोरात्रशतत्रयं ॥ ३ ॥ अहोरात्रस्य चैकस्य द्वादशांशा द्विषष्टिजाः ।
चंद्रसंवत्सरे मान-मित्युक्तं सर्वदर्शिभिः ॥ ४ ॥ नक्षत्रैः सप्तविंशत्या
यः साकल्येन शीतगोः । योगः स द्वादशगुण ऋक्षाब्दं मानमस्य च ॥५॥

अभिवर्धित वर्षे करीने युग कहेवामां आवशे, अने सो वर्ष विगेरे अन्य कालनुं मान युगने
आधीन छे, तो अहीं सो वर्ष विगेरे सर्व कालविशेषो सूर्यवर्षना मानवडे केम कहा ? आ
प्रश्ननो उत्तर सांभळो. (६७).-अहीं जे युग कहेवामां आवे छे ते त्रण चंद्रवर्ष अने वे
अभिवर्धित वर्षे करीने कहेवामां आवे छे, तेथी पांच वर्षनो एक युग थाय छे. (६८).
ते ज युग सूर्यवर्षना प्रमाणवडे विचारीए (कहीए) तो पण पांच वर्षना स्वरूपवाळो युग
बराबर ज थाय छे. (६९). ते आ प्रमाणे-एक सूर्यवर्षना त्रण सो ने छासठ रात्रिदिवस
छे, तेने पांचे गुणवाथी अठार सो ने त्रीश रात्रिदिवस एक युगमां थाय छे. (३००).
तथा एक युगमां चंद्रवर्षना वासठ मास (त्रण चांद्रना ३६ वे अभिवर्धितना २६)
आवे छे, तेना पण दिवसो तेठला ज थाय छे; तेथी वास्तविक रीते ते बनेनी अपेक्षाए
अर्थनो भेद कांइ पण नथी. (१). तेथी करीने युगवडे जे सो वर्ष विगेरेनुं मान करवामां
आवे छे, ते सूर्यवर्षनी अपेक्षाए करवामां आवे छे. इत्यादि जे कह्युं छे ते युक्त ज छे. (२).

बार वखत पूर्णिमानुं परावर्तन थाय (बार पूर्णिमाओ जाय) तयारे एक चंद्रवर्ष
थाय छे. तेमां त्रण सो ने चोपन रात्रिदिवस तथा एक रात्रिदिवसना वासठीया बार
अंश (६६) अधिक, एटलुं चंद्रसंवत्सरनुं प्रमाण सर्वदर्शीए (जिनेश्वरे) कह्युं छे. (४).
सत्तावीश नक्षत्रोनी साथे चंद्रनो जे समग्रपणे संयोग थाय ते बार गुणो करवाथी एक

સત્ત્રિંશતિસંયુક્ત-મહોરાત્રશતત્રયં । અહોરાત્રસ્યેકપંચા-શચ્ચાંશાઃ સત-
ષષ્ટિજાઃ ॥ ૬ ॥ અભિવર્દિતમદ્દં ચ ત્રયોદશભિર્દ્રવેઃ । માસૈર્મંવદસ્ય
માન-મેવમુક્તં મહર્ષિભિઃ ॥ ૭ ॥ યુક્તં વ્યશીત્યાહોરાત્રે-મહોરાત્રશતત્રયં ।
ચતુશ્રત્વારિંશદહો-રાત્રાંશાશ્ચ દ્વિપષ્ટિજાઃ ॥ ૮ ॥

અથ ક્રમેણ પંચાનાં માસાનાં માનમુચ્યતે । સૂર્યર્તુચંદ્રનક્ષત્રા-
ભિવર્દિત સંજ્ઞિનામ્ ॥૯॥ સ્વસ્વસંવત્સરાણાં તિ ભાગે દ્વાદશભિર્દ્રવેઃ । સ્વી-
યસ્વીયમાસમાનં જાયતે તદિદં યથા ॥૧૦॥ સાઙ્ગીચ્છિંશદહોરાત્રા માસમાનં
ભવેદ્રવેઃ । ઋતુમાસઃ પુનર્ચિંશ-દહોરાત્રાત્મકઃ સ્ફુટઃ ॥ ૧૧ ॥ એકોન-
ત્રિંશતા ચાહો-રાત્રેર્માસોઽમૃતયુતેઃ । દ્વિપષ્ટિજૈરહોરાત્ર-ભાગૈર્દ્વાત્રિંશતા-
ધિકૈઃ ॥૧૨॥ નક્ષત્રમાસોઽહોરાત્રાઃ સત્ત્રિંશતિરન્વિતાઃ । અહોરાત્રત્રયૈરેક-
વિંશત્યા સત્ત્રિંશતિજૈઃ ॥૧૩॥ એકત્રિંશદહોરાત્રા-શ્રૈકર્ષિંશં જ્ઞાતં લવાઃ । ચતુ-
વિંશતિત્રિચ્છિન્ના-હોરાત્રસ્યાભિવર્દિતે ॥૧૪॥ ઇપામુપપત્તિસ્ત્વેવં-ભરણી-
શતતારાર્દ્રા-શ્લેષાસ્વાતિમહેદ્રમં । એતાન્યપાર્દ્વક્ષેત્રાણિ નક્ષત્રાણિ જગુ-

નક્ષત્રસંવત્સર થાય છે. તેનું પ્રમાણ ત્રણ સો ને સત્તાવીશ રાત્રિદિવસ અને એક રાત્રિ-
દિવસના સડસઠીયા એકાવન અંશ ($\frac{૧૩}{૧૦}$) અધિક થાય છે. (૬). હવે ચંદ્રના તેર માસે
કરીને એક અભિવર્ધિત સંવત્સર થાય છે. તેનું પ્રમાણ મહર્ષિઓએ આ પ્રમાણે કહ્યું છે. -ત્રણ
સો ને વ્યાશી રાત્રિદિવસ અને એક રાત્રિદિવસના વાસઠીયા ત્રીમાઠીશ અંશ ($\frac{૪૪}{૧૦}$)
અધિક થાય છે. (૮).

હવે સૂર્ય, ઋતુ, ચંદ્ર, નક્ષત્ર અને અભિવર્ધિત નામના પાંચે માસનું અનુક્રમે પ્રમાણ કહે
છે. (૯). પોતપોતાના વર્ષનું જેટલું (રાત્રિદિવસનું) પ્રમાણ કહ્યું છે, તેને ચારે ભાગવાથી
પોતપોતાના માસનું પ્રમાણ થાય છે, તે આ પ્રમાણે (૧૦). -સૂર્યના માસનું પ્રમાણ સાઠી
ત્રીશ રાત્રિદિવસનું છે, ઋતુમાસનું પ્રમાણ ત્રીશ રાત્રિદિવસનું પ્રગટ જ છે. (૧૧).
ચંદ્રમાસનું પ્રમાણ ઓગણત્રીશ રાત્રિદિવસ અને ઉપર એક રાત્રિદિવસના વાસઠીયા
વત્રીશ ભાગ ($\frac{૧૩}{૧૦}$) અધિક થાય છે. (૧૨). નક્ષત્રમાસનું પ્રમાણ સત્તાવીશ રાત્રિદિવસ
અને ઉપર સડસઠીયા એકવીશ અંશ ($\frac{૨૩}{૧૦}$) અધિક થાય છે. (૧૩). અભિવર્ધિત માસમાં
એકત્રીશ રાત્રિદિવસ અને ઉપર એક સો ને ચોવીશીયા એક સો એકવીશ અંશ ($\frac{૧૩૩}{૧૦}$)
આવે છે. (૧૪). આ પાંચે માસની ઉત્પત્તિ આ પ્રમાણે થાય છે. -ભરણી, શતતારકા,
આર્દ્રા, અશ્લેષા, સ્વાતિ અને જ્યેષ્ઠા એ છ નક્ષત્રો અપાર્ધક્ષેત્ર (અર્ધક્ષેત્ર) વાળા છે એમ

जिनाः ॥ १५ ॥ पुनर्वसू विशाखा च रोहिणी चोत्तरात्रयं । सार्द्धक्षेत्राण्यमून्याहुर्नक्षत्राणि जिनेश्वराः ॥ १६ ॥ भानि पंचदशान्यानि तुल्यक्षेत्राण्यथाभिजित् । एभ्यो विसदृशं भागा-स्त्रिंशदाढ्यास्य षट्शती ॥ १७ ॥ अर्द्धक्षेत्राणां च भानां क्षेत्रविष्कंभ ईरितः । अंशाः सहस्रं पंचाढ्यं प्रत्येकं तत्त्ववेदिभिः ॥ १८ ॥ सार्द्धक्षेत्राणां सहस्रा-स्त्रयः पंचदशाधिकाः । तुल्यक्षेत्राणां च भागा द्वे सहस्रे दशाधिके ॥ १९ ॥ क्षेत्रविष्कंभ इत्येषां भानां संकलितोऽखिलः । चतुष्पंचाशदंशानां सहस्राश्च शता नव ॥ २० ॥ सप्तषष्टिं चैषु भागान् मुहूर्त्तेन शशी व्रजेत् । अहोरात्रेण चैकेन द्वे सहस्रे दशाधिके ॥ २१ ॥ सप्तषष्ठ्या ततः स्वस्व-भागराशौ हृते भवेत् । मुहूर्त्तमानमृत्ताणां तच्चैवं स्पष्टमुच्यते ॥ २२ ॥ चंद्रस्याभिजिता योगे मुहूर्त्ता नव कीर्तिताः । सप्तषष्टिभुवोशाश्च

जिनेश्वरे कहुं छे. (१५). पुनर्वसु, विशाखा, रोहिणी अने त्रय उत्तरा (उत्तराफाल्गुनी, उत्तराषाढा अने उत्तराभाद्रपद) आ छ नक्षत्रो सार्ध (दोढ) क्षेत्रवाळा छे एम जिनेश्वरो कहे छे. (१६). बाकीना बीजा पंदर नक्षत्रो तुल्य क्षेत्रवाळा छे, तथा अभिजित् नक्षत्र ए सर्व नक्षत्रोथी विलक्षण छे. आ अभिजित् नक्षत्रना भाग (अंश) छ सो ने त्रींश छे. (एटलो तेना क्षेत्रनो विष्कंभ छे.) (१७). अर्ध क्षेत्रवाळा छ नक्षत्रोना क्षेत्रनो विष्कंभ दरेकनो तत्त्ववेत्ताओए एक हजार ने पांच अंशो कद्या छे. (छ नक्षत्रना मळीने ६०३० अंशो थाय छे) (१८). दोढ क्षेत्रवाळा दरेक नक्षत्रना त्रय हजार ने पंदर अंशो छे, (छ नक्षत्रना मळीने १८०६० अंशो थाय छे.) अने तुल्य क्षेत्रवाळा दरेक नक्षत्रनो क्षेत्रविष्कंभ बे हजार ने दश अंशो छे. (पंदरना मळीने ३०१५० अंशो थाय छे.) (१९). आ प्रमाणे सर्व नक्षत्रोना समग्र क्षेत्रविष्कंभ एकत्र करीए तयारे चोपन हजार ने नव सो अंशो थाय छे. (६३०-६०३०-१८०६०-३०१५० मळीने) (२०). तेमां एक मुहूर्त्त (बे घडी) वडे करीने चंद्रमा सडसठ अंशो चाले छे, तेथी एक रात्रिदिवसे करीने बे हजार ने दश अंशो चाले छे. (सडसठने त्रींशे गुणवाथी २०१० थाय छे.) (२१). तेथी करीने नक्षत्रोना जे जे अंशो कद्या छे ते ते अंशोने सडसठे भांगवाथी एक मुहूर्त्तनुं प्रमाण थाय छे, ते स्पष्टपणे कहीए छीए. (२२).-अभिजित्नी साथे चंद्रनो योग थाय तयारे नव मुहूर्त्त अने उपर एक मुहूर्त्तना सडसठिया सत्ताबीश (३६) अंशो थाय छे. (६३० ने ६७ वडे

મૌહૂર્ત્તાઃ સસવિંશતિઃ ॥૨૩॥ તુલ્યક્ષેત્રેષુ ચ ત્રિંશ-ન્મુહૂર્ત્તા મેષુ કીર્તિતાઃ ।
 પંચચત્વારિંશદેતે સાર્ધક્ષેત્રેષુ મેષુ ચ ॥ ૨૪ ॥ એકાહોરાત્રભોક્તવ્ય-
 ઋક્ષક્ષેત્રાંશરાશિના । સર્વર્ષાંશરાશિભાગો માસઃ પૂર્યેત શીતગોઃ ॥૨૫॥
 તથાહિ-ચતુઃપંચાશત્સહસ્રાઃ શતૈર્નવભિરન્વિતાઃ । ભાગહારેણ ભક્ત-
 વ્યા । દ્વિસહસ્રયા દશાલ્કયા ॥ ૨૬ ॥ સસવિંશતિરાપ્યંતે-ઽહોરાત્રા-
 ત્રિંશતા પુનઃ ॥ શેષભાજ્યભાજકયો રાશ્યોઃ કાર્યાપવર્ત્તના ॥૨૭॥ સસ-
 ષષ્ટિભવા ભાગા-સ્તતોઽમી એકવિંશતિઃ । અહોરાત્રસ્ય સંપન્ના-સ્તેઽધિ-
 કાઃ સસવિંશતૌ ॥ ૨૮ ॥

एवं नक्षत्रमासस्यो-पपत्तिरिह वर्णिता । चंद्रमासस्योपपत्ति-मथ
 वक्ष्ये यथागमं ॥ २६ ॥ त्रिंशता तिथिभिः प्रोक्त-श्चंद्रमासो जिनेश्वरैः ।
 भवंति तिथयश्चंद्रोः कलावृद्धिस्तयोद्भवाः ॥ ३० ॥ कलाः कुर्यात् षोड-

માંગવાથી તેટલા થાય છે.) (૨૩). તુલ્ય ક્ષેત્રવાળા નક્ષત્ર સાથે ચંદ્રનો યોગ થાય ત્યારે ત્રીશ મુહૂર્ત્ત થાય છે (૨૦૧૦ ને ૬૭ વહે માંગવાથી તેટલા થાય છે.) તથા દોઢ ક્ષેત્રવાળા નક્ષત્ર સાથે ચંદ્રનો યોગ થાય ત્યારે પીસ્તાઢીશ મુહૂર્ત્ત થાય છે (૩૦૧૫ ને ૬૭ વહે માંગવાથી તેટલા થાય છે). (૨૪). એક નક્ષત્ર એક રાત્રિદિવસવહે ક્ષેત્રવિષ્કંભના જેટલા અંશો મોગવે છે (૨૦૧૦), તે અંશની રાશિવહે સર્વ નક્ષત્રોના અંશના રાશિને (૫૪૬૦૦) ભાગ દેવાથી એક ચંદ્રમાસ પૂર્ણ થાય છે. (૨૫). તે આ પ્રમાણે-ચોપન હજાર અને નવ સોને બે હજાર ને દશે માંગવા. (૨૬), તેથી સત્તાવીશ રાત્રિદિવસ ભાગમાં આવે છે. શેષ રહેલા ભાજ્ય (૬૩૦) અને ભાજક (૨૦૧૦) આ બે રાશિની અપવર્તના કરવી (એટલે ત્રીશવહે છેદ ઉઢાઢવો). (૨૭). તેમ કરવાથી સઢસઢીયા એકવીશ ભાગ (અંશ ૩૭) આવે છે. તે સત્તાવીશ રાત્રિદિવસની ઉપર અધિક (૨૭૩૭) જાણવા. (૨૮). આ પ્રમાણે નક્ષત્રમાસની ઉત્પત્તિ કહી. હવે આગમમાં કહ્યા પ્રમાણે ચંદ્રમાસની ઉત્પત્તિ કહું છું. (૨૯).

जिनेश्वरोऽत्र त्रिंश तिथिनो एक चंद्रमास कश्चो छे, अने तिथिओ तो चंद्रनी कळानी
 बुद्धि-हानिथी उत्पन्न थाय छे. (३०). ते आ प्रमाणे-प्रथम चंद्रनी सोळ कळा करवी,

૧ અર્ધ ક્ષેત્રવાળા નક્ષત્ર સાથે ચંદ્રનો યોગ થતાં પંદર મુહૂર્ત્ત થાય છે કેમકે ૧૦૦૬ ને ૬૭ વહે માંગતાં ૧૬ થાય છે. આ હકિકત મૂલમાં લક્ષી નથી.

૨ આજ્ઞા ચંદ્રવિંશના સોઢ ભાગ કરવા તે.

શેંદો-સ્તત્ર ચૈકા કલા ભવેત્ । દ્વાષષ્ટિભાગીકૃતેંદુ-વિભાગદ્વિતયાત્મિકા
 ॥ ૩૧ ॥ અન્યાઃ પુનસ્તા દ્વાષષ્ટિ-ભાગીકૃતસિતત્વિષઃ । ભાગચતુષ્ટય-
 રૂપાઃ સ્યુઃ પંચદશસંમિતાઃ ॥ ૩૨ ॥ તત્રાઘ્યાંશદ્વયરૂપા સદૈવ સ્યાદ્-
 નાવૃતા । આત્રિયંતે ચ મુચ્યંતે રાહુણાન્યાઃ કલા મુહુઃ ॥ ૩૩ ॥ કાલ-
 શ્રૈકકલાયાઃ સ્યા-ત્પિધાને વા પ્રકાશને । એકષષ્ટિરહોરાત્ર-સ્યાંશા દ્વા-
 ષષ્ટિકલ્પિતાઃ ॥ ૩૪ ॥ પિધીયમાનચંદ્રાંશા-સ્તિથયઃ કૃષ્ણપચ્ચજાઃ । પ્રકા-
 શમાનચંદ્રાંશા-સ્તિથયઃ શુક્લપચ્ચજાઃ ॥ ૩૫ ॥ યથોક્તસ્તિથિકાલોઽસૌ
 ત્રિંશતા ગુણિતો ભવેત્ । અષ્ટાદશશતાસ્ત્રિંશા દ્વાષષ્ટિપ્રભવા લવાઃ ॥ ૩૬ ॥
 દ્વાષષ્ટ્યૈષાં હૃતે ભાગે વિધુમાસો યથોદિતઃ । એકન્યૂનત્રિંશદહો-રાત્રા
 દ્વાત્રિંશદંશકાઃ ॥ ૩૭ ॥ કૃષ્ણપચ્ચપ્રતિપદઃ પ્રારભ્ય પૂર્ણિમાવધિ ।
 ઋતુમાસો ભવેત્રિંશ-દહોરાત્રાત્મકઃ સ્ફુટં ॥ ૩૮ ॥

સૂર્યમાસસ્યોપપત્તિ-રથ કિંચિન્નિગદ્યતે । માન્યષ્ટાવિંશતિર્મેષા-દયો

તેમાંની એક કલા ચંદ્રના વાસઠીયા બે ભાગ જેટલી રહે છે. (૩૧). બાકીની પંદર કલાઓ ચંદ્રના વાસઠીયા ચાર ચાર ભાગ જેટલી થાય છે. (તેથી આજના ચંદ્રબિંબની સોળે કલાના મઝીને વાસઠ ભાગ સંપૂર્ણ થયા). (૩૨) તેમાં જે પહેલી બે અંશરૂપ કલા છે તે હમેશાં અનાવૃત (સુલ્લી) જ રહે છે, અને બાકીની જે પંદર કલાઓ છે તે રાહુએ વારંવાર આવરણ કરાય છે (ઢંકાય છે) અને પાછી મૂકાય છે. (૩૩). એક રાત્રિદિવસના વાસઠ ભાગ કરીએ, તેમાંથી એકસઠ ભાગ જેટલો કાલ એક કલાના આવરણમાં અથવા પ્રકાશ કરવામાં લાગે છે. (૩૪). જેમાં ચંદ્રની કલાઓ ઢંકાતી જાય તે તિથિઓ કૃષ્ણપચ્ચની કહેવાય છે, અને જેમાં ચંદ્રની કલાનો પ્રકાશ થતો જાય તે તિથિઓ શુક્લ-પચ્ચની કહેવાય છે. (૩૫). જે આ તિથિનો કાલ (વાસઠીયા એકસઠ ભાગરૂપ) કહ્યો, તેને ત્રીશે ગુણવાથી વાસઠીયા અઢાર સો ને ત્રીશ અંશ (૧૮૩૦) થાય છે. (૩૬). તેને વાસઠે ભાગતાં એક ચંદ્રમાસના રાત્રિદિવસો ઓગણત્રીશ અને વાસઠીયા વત્રીશ અંશો (૨૬૩૩) થાય છે. (૩૭).

હવે ઋતુમાસ કહે છે-કૃષ્ણપચ્ચની એકમથી આરંભીને પૂર્ણિમા સુધી ત્રીશ રાત્રિ-દિવસનો એક ઋતુમાસ થાય છે. (૩૮). હવે સૂર્યમાસની ઉત્પત્તિને માટે કાંઈક કહે છે-

૧ આજના ચંદ્રબિંબના વાસઠ ભાગ કરવા તે.

द्वादश राशयः ॥ ३९ ॥ चतुष्पञ्चाशत्सहस्रान् शतैर्नवभिरन्वितान् ।
 प्राग्विरूपितनक्षत्र-भागान् द्वादशभिर्भजेत् ॥ ४० ॥ सपञ्चसततिपञ्च-च-
 त्वारिंशच्छती ततः । प्राप्ता नक्षत्रभागानां राशिमानं तदेव हि ॥ ४१ ॥
 सार्द्धत्रिंशदहोरात्र-भोग्योऽयं राशिरिष्यते । अयमेवार्कमासः स्यान्न्यः
 संक्रांतिरितीर्यते ॥ ४२ ॥ पञ्च पञ्चैव ऋक्षांशान् मुहूर्त्तेन पुरोदितान् । अहो-
 रात्रेण चाध्यर्द्धं शतं भुंक्ते दिनेश्वरः ॥ ४३ ॥ एवं च त्रिंशता सार्द्ध-रहो-
 रात्रैर्भुनक्त्यसौ । पञ्चचत्वारिंशदंश-शनान् सपञ्चसततीन् ॥ ४४ ॥ प्रत्य-
 यश्चात्र-एकाहोरात्रभोग्येन सार्द्धेनांशशतेन चेत् । पञ्चसततियुक्पञ्च-
 चत्वारिंशच्छतात्मकः ॥ ४५ ॥ राशिर्विभज्यते त्रिंश-दहोरात्री तदाप्यते ।
 पञ्चसतत्याथ भाज्य-भाजकावपवर्त्तयेत् ॥ ४६ ॥ ततो लब्धमहोरात्र-स्या-
 र्द्धमेवं च दर्शिता । भावना सूर्यमासे सा प्रोच्यतेऽथाधिमासके ॥ ४७ ॥

यस्मिन्नद्वे विधोर्मासा-द्वयोदश भवन्ति तत् । अभिवर्द्धितवर्ष स्या-

अष्टावीश नक्षत्रो छे अने मेघ विगेरे बार राशिओ छे. (३६). तेथी पूर्वे कहेला मर्व
 नक्षत्रोना चोपन हजार अने नव सो अंशोने (५४६००) बार मांगवा. (४०). तेम
 करवाथी नक्षत्रना अंशो पीस्तालीश सो अने पंचोतेर (४५७५) आवे छे. तेदल्लुं
 एक राशिनुं प्रमाण थयुं. (४१). आवो एक राशि साडीत्रीश रात्रिदिवसने भोगवे छे.
 आ सूर्यमास कहेवाय छे के जे संक्रांति नामे ओळखाय छे. (४२). एक मुहूर्त्तमां पहेलां
 कहेला नक्षत्रना पांच पांच अंशोने सूर्य भोगवे छे, तेथी एक रात्रिदिवसमां (एटले त्रीश
 मुहूर्त्तमां) दोढ सो (१५०) अंशोने भोगवे छे. (४३). ए ज प्रमाणे साडीत्रीश रात्रि-
 दिवसमां थहने सूर्य पीस्तालीश सो ने पंचोतेर (४५७५) अंशोने भोगवे छे. (४४).
 तेनी खात्री आ प्रमाणे छे-एक रात्रिदिवसमां दोढ सो अंश भोगवाय छे, तेथी पीस्तालीश
 सो ने पंचोतेर (४५७५) ने दोढ सो (१५०) ए मांगवाथी भागमां त्रीश रात्रिदिवस
 आवे छे, अने बाकी पंचोतेर (७५) वधे छे. पछी शेष भाज्य (७५) अने भाजक
 (१५०) ए बन्नेनी अपवर्त्तना करवी (एटले छेद उडाडवो). तेथी रात्रिदिवसनो अर्ध
 भाग (३) आवे छे. (आ रीते साडीत्रीश अहोरात्रनो एक सूर्यमास थाय छे.) आ प्रमाणे
 सूर्यमासनी भावना करी. हवे अधिक मासनी उत्पत्ति कहे छे. (४७).

जे वर्षमां चंद्रना तेर मास थाय छे, ते अभिवर्द्धित वर्ष कहेवाय छे. तेना दिवसोने

तस्मिन् द्वादशभिर्हते ॥ ४८ ॥ एकत्रिंशद्दहोरात्रा लभ्या मासेऽभिवर्द्धिते । चतुर्विंशशतं छिन्ना—श्रैकविंशं शतं लवाः ॥ ४९ ॥ अ. ३१×अं. १२१×१२४ तथाहि—त्रयोदशसु शीतांशु—मासेष्वह्नां शतत्रयं । त्र्यशीति-युक्चतुश्चत्वारिंशच्चान्द्रा—द्विषष्टिजाः ३८३×४४×६२ ॥ ५० ॥ वैसादृश्या-दहोरात्रां—केष्वंशांको न संमिलेत् । अंशच्छेदेन तदहो—रात्रान् हत्वा स-वर्णयेत् ॥ ५१ ॥ ततश्च—द्वाषष्ट्याहोरात्रराशा—वंशच्छेदेन ताडिते । च-तुश्चत्वारिंशदंश—युक्ते चांशा भवन्त्यमी ॥ ५२ ॥ त्रयोविंशतिरंशानां स-हस्राः सप्तशत्यपि । नवतिश्चाहोरात्रस्य द्विषष्टिच्छेदशालिनः ॥ २३७९० +६२ ॥ ५३ ॥ एषां द्वादशभिर्भागे मासः स्यादभिवर्धितः ॥ विधिभि-न्नभागहारे लीलावत्यामिति श्रुतः ॥ ५४ ॥ छेदं लवं च परिवर्त्य हर-स्य शेषः कार्योऽथ भागहरणे गुणनाविधिश्च । भाज्यभाजकस्थापना २३७९०+६२-१२×१ छेदं लवं च परिवर्त्य स्थापना २३७९०×६२-१×१२ भिन्नगुणनविधिश्चायं—अंशाहतिश्छेदवधेन भक्ता । लब्धं विभिन्ने गुणने

बारे भांगवार्थी एकत्रीश रात्रिदिवस अने उपर एक सो चोवीशीया एरु सो एकवीश अंशो रहे छे (३१ $\frac{३३}{३४}$) . आ अभिवर्धित (अधिक) मास कहेवाय छे. ते आ प्रमाणे.—(बे) चंद्रवर्षमां अधिक मास आवे छे तेथी ते दरेकना तेर मासना दिवसो करवा. ते त्रय सो त्राशी (३८३) रात्रिदिवस अने उपर बासठीया चुमालीश अंशो ($\frac{४४}{४५}$) अधिक थाय छे. (५०) . हवे जो विसदृशपणाने लीधे रात्रिदिवसना अंकने विषे अंशानो अंक मळतो आवतो न होय तो अंशछेदवडे रात्रिदिवसनो गुणाकार करी सदृशपणं करवुं. (५१) तेथी करीने अहीं पण (३८३) रात्रिदिवसनी संख्याने बासठ (६२) अंशछेद (भाजक) वडे गुणी तेमां चुमालीश अंशो भेळववार्थी एक रात्रिदिवसना बासठीया त्रेवीश हजार सात सो ने नेवुं अंशो ($\frac{२३७९०}{६२}$) थाय छे. (५२-५३) . आ अंशोने बारे भांगतां एक अभिवर्धित मास थाय छे. जो भांगाकार भिन्न (विषम) शतो होय तो तेनो विधि लीलावती ग्रंथमां आ प्रमाणे कह्यो छे. (५४) .—छेदने अने लवने परावर्तन (उलटपालट) करीने भांगाकारनो शेष करवो. पछी भागहरणनो गुणाकार करवो. (तेमां भाज्य अने भाजकनी स्थापना $\frac{२३७९०}{६२}-३३$) अहीं छेद अने लवनुं परावर्तन आ प्रमाणे— $\frac{२३७९०}{६२}-१२$.

फलं स्यात् ॥ इत्यादि. द्वाषष्टिर्द्वादशघ्नाः स्युः—रेवं सप्तशतास्तथा ।
चतुश्चत्वारिंशदाढ्या अथैतो भाज्यभाजकौ २३७६०×७४४ ॥ ५५ ॥
षड्विरेवापवर्त्येते पंचषष्टियुतास्ततः । शता एकोनचत्वारिं—शदशानां
भवन्ति वै ॥ ५६ ॥ चतुश्चत्वारिंशदाढ्य—सप्तशत्यात्मकस्तथा । छेदोऽपव-
र्त्तितः षड्भि—श्चतुर्विंशं शतं भवेत् ॥ ५७ ॥ अपवर्त्तितभाज्यभाजकस्था-
पना ३६६५×१२४ राशौ विभक्तेऽस्मिन् छेदं—नासुना स्याद्यथोदितः ।
मासोऽभिवर्द्धिताब्दस्य द्वादशांशात्मकः खलु ॥ ५८ ॥ वर्षे द्वादश
मासाः स्युः—रित्यस्येयं मितिर्मता । वर्द्धते तु विधोर्मास एव वर्षेऽभि-
वर्द्धिते ॥ ५९ ॥ एतन्निष्पत्तिश्चैवं—परस्परं यो विश्लेषो भवेत्सूर्येन्दुमा-
सयोः । स त्रिंशद्गुणितः ख्यातो—ऽधिमासस्तत्त्ववेदिभिः ॥ ६० ॥ सार्द्ध-
त्रिंशदहोरात्रो भवेन्मासो विवस्वतः । एकोनत्रिंशदिदोस्ते द्वाषष्ट्यंशा
रदैर्मिताः ॥ ६१ ॥ विश्लेषश्चानयोरेको—ऽहोरात्रः परिकीर्त्तितः । द्वाष-
ष्टिभागेनैकेन । न्यूनस्तत्रेति भावना ॥ ६२ ॥ इह चंद्रमासे दिनराशेरु-

भागहरणना गुणाकारनो विधि आ प्रमाणे—छेदना अंकवडे अंशानो गुणाकार करवो, जे
लाघे ते भागहरणना गुणाकारनुं फल थाय छे. तेथी करीने बासठने वारे गुणवाथी सात
सो ने चुमाळीश थाय छे. हवे ते भाज्य अने भाजक थया ($\frac{२३७६०}{७४४}$) (५५) आ जे
अंकनो छेद उडाडवो छे, तेथी छवडे तेनो छेद उडी शके छे. तेम करवाथी ओगणचा
ळीश सो ने पांसठ (३६६५) अंशो उपरना अंकमां आवे छे, (५६) अने नीचेनो अंक जे
सात सो ने चुमाळीश (७४४) छे तेने छवडे छेद उडाडवाथी एक सो ने चोवीश (१२४)
थाय छे. (५७). छेद उडाडेला भाज्य अने भाजकनी स्थापना $\frac{३६६५}{७४४}$, आ ३९६५ ने
१२४ वडे भांगतां उपर कहेला अभिवर्धित वर्षना बारमा भागरूप मासनुं प्रमाण उपर
कह्या प्रमाणे रात्रिदिवस ३१— $\frac{१३३}{१२४}$ थाय छे. (५८). आ अभिवर्धित वर्षमां बार ज मास होय
छे तेथी तेनुं आटलुं प्रमाण थाय छे, परंतु वधवामां तो चंद्रनो ज मास वघे छे. (५९).
तेनी सिद्धि आ प्रमाणे—सूर्यमास अने चंद्रमासनो परस्पर विश्लेष करवो (बादवाकी करवी)
वाकी रहेलाने त्रीश गुणो करवो, ते तत्त्वज्ञानीओए अधिकमास कह्यो छे. (६०). एटले
के साडीत्रीश रात्रिदिवसनो एक सूर्यमास थाय छे, अने चंद्रमासना रात्रिदिवस ओगण-
त्रीश अने उपर बासठीया बत्रीश भाग छे. (६१). आ बचेनो विश्लेष करवाथी एटले
सूर्यमासना रात्रिदिवसमांथी चंद्रमासना रात्रिदिवस बाद करवाथी बासठीया एक अंश

પરિ યે દ્વાત્રિંશદ્દ્વાષષ્ટિભાગાઃ સંતિ, તત્ર એકત્રિંશતા દ્વાષષ્ટિભાગૈર્દિનાર્થ
જાતં, તેન ચ સૂર્યમાસે યદિનરાશેરુપરિતનં દિનાર્થ તચ્છુદ્ધં, અથૈકો દ્વાષષ્ટિ-
ભાગ એકોનત્રિંશચ્ચ દિનાનિ સૂર્યમાસસંબંધિભ્યઃત્રિંશતો દિનેભ્યઃ શોધ્યંતે,
તદા એકદ્વાષષ્ટિભાગન્યૂન એકોઽહોરાત્રઃ સ્થિત ઇત્યેષ વિશ્લેષો જ્ઞેયઃ,
ત્રિંશદ્ધવંત્યહોરાત્રા એકસિંમત્રિંશતા હતે । દ્વાષષ્ટિભાગશ્ચૈકોઽસ્મા-ત્રિંશ-
દુણોઽપસાર્યતે ॥ ૬૩ ॥ એકોનત્રિંશદિત્યેવં દિનાન્યંશા રદૈર્મિતાઃ ।
માસોઽધિકોઽયં સ્યાત્રિંશ-ત્સૂર્યમાસઘ્યતિક્રમે ॥ ૬૪ ॥ યુગસ્ય મધ્યે
પૌષોઽય-મંતે ત્વાષાઢ એવ ચ । તૃતીયપંચમે વર્ષે તત એવાભિવર્દ્ધિ(ર્ધ)તે
॥ ૬૫ ॥ એતે પંચાપિ માસાનાં ભેદા દ્વાદશભિર્હતાઃ । ભવંતિ સ્વસ્વવ-
ર્ષાણિ । તન્માનં પ્રાગ્નિરૂપિતં ॥ ૬૬ ॥ એતેષાં પંચાનાં માસાનાં પ્રયોજનં
ત્વેવં-જીવે સિંહસ્થે ધન્વમીનસ્થિતેઽર્કે । વિષ્ણૌ નિદ્રાણે ચાધિમાસે ન

ન્યૂન એક દિવસ રહે છે. તેની રીત આ પ્રમાણે, -(૬૨). ચંદ્રમાસના દિવસના રાશિ ઉપર
જે વાસઠીયા ત્રીશ ભાગ છે, તેમાંથી વાસઠીયા એકત્રીશ ભાગનો અર્ધ દિવસ થાય, તે
સૂર્યમાસના દિવસની રાશિ ઉપરના અર્ધ દિવસમાંથી વાદ કર્યો. પછી ઓગણત્રીશ દિવસ
અને વાસઠીયો એક ભાગ સૂર્યમાસ સંબંધી ત્રીશ દિવસમાંથી વાદ કરીએ ત્યારે વાસઠીયા
એક ભાગ ન્યૂન એક રાત્રિદિવસ વાકી રહ્યો. આ વિશ્લેષ જાણવો (વાદવાકી જાણવી). હવે
એક રાત્રિદિવસને ત્રીશે ગુણતાં ત્રીશ રાત્રિ દિવસ થાય છે. તેમાંથી વાસઠીયો એક ભાગ
ત્રીશ ગુણો કરી વાદ કરીએ ત્યારે ઓગણત્રીશ દિવસ અને વાસઠીયા ત્રીશ ભાગ
(૨૬ ૬૩) આટલા પ્રમાણવાળો અધિક માસ સૂર્યના ત્રીશ માસ જાય ત્યારે આવે.
(૬૩-૬૪) તેથી કરીને જ પાંચ વર્ષ પ્રમાણ એક યુગની મધ્યે ત્રીજા વર્ષમાં પોષ માસ અને
પાંચમા વર્ષમાં અષાઢ માસ જ વૃદ્ધિ પામે છે. (૬૫). આ પાંચે પ્રકારના માસોને ચારે
ગુણવાથી પોતપોતાના (ચંદ્ર, સૂર્ય, નક્ષત્ર, ઋતુ ને અભિવર્ધિત) નામના વર્ષો થાય છે.
તેનું પ્રમાણ પ્રથમ બતાવી ગયા છીએ. (૬૬).

આ પાંચે પ્રકારના માસનું પ્રયોજન આ પ્રમાણે છે -સિંહરાશિમાં વૃહસ્પતિ હોય, ધન
અને મીન રાશિમાં સૂર્ય હોય, વિષ્ણુના શયનના માસ હોય અને અધિક માસ હોય, તે

૧ જૈન શૈલી પ્રમાણે આ બે માસ જ અધિક આવવા જોઈએ પણ હાલ અન્યદર્શનીના
જ્યોતિષ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ થવાથી બીજા માસો પણ અધિક આવે છે.

૨ અષાઢ શુદિ ૧૧ થી કાર્તિક શુદ્ધી ૧૧ સુધી.

લગ્ન । इत्यादि सूर्यमासाधिमासयोः प्रयोजनं. ऋतुमासश्च पूर्णत्रिंशदहो-
रात्रात्मक इति निरंशतया लोकव्यवहारकारक इति, शेषास्तु सूर्यादयो
मासाः सांशतया प्रायो न व्यवहारपथमवतरंतीति. अत एवायमृतुमासः
कर्ममास इत्यपि शास्त्रांतरेऽभिधीयत इति ऋतुमासप्रयोजनं. वैशाखे
श्रावणे मार्गे पौषे फाल्गुने एव च । कुर्वीत वास्तुप्रारंभं न तु शेषेषु
सप्तसु ॥ ६७ ॥ इति चंद्रमासप्रयोजनं. नक्षत्रमासप्रयोजनं तु संप्रदाय-
गम्यं, इत्याद्यर्थतो जंबूद्वीपप्रज्ञप्तिवृत्तौ.

सषट्षष्टित्रयहोरात्र-शतात्मकमुदीरितं । यदर्काब्दं तत्र काचि-
दुपपत्तिर्निरूप्यते ॥ ६८ ॥ नक्षत्रक्षेत्रभागा ये प्रागत्र प्रतिपादिताः ।
तेषां सार्द्धं शतं भानु-रहोरात्रेण गच्छति ॥ ६९ ॥ ततः शतेन सार्द्धेन
भागहारे कृते सति । नक्षत्रक्षेत्रभागानां सूर्यभोगार्हनिर्णयः ॥ ७० ॥
दिनपंचमभागाढ्य-महोरात्रचतुष्टयं । मुहूर्त्तस्य च षष्ठोऽंशोऽभिजिज्ञोगो

વલ્લભ લગ્ન થાય નહીં. इत्यादि सूर्यमास अने अधिकमास विगरेतुं प्रयोजनं છે, तथा
ऋतुमास संपूर्ण ત્રીશ રાત્રિદિવસનો હોવાથી અંશ રહિતપણાને લીધે લોક વ્યવહારમાં
ઉપયોગી છે. બાકીના સૂર્યાદિક માસો અંશ સહિત હોવાથી પ્રાયે વ્યવહારમાર્ગમાં આવતા
નથી. એ જ કારણથી આ ઋતુમાસ કર્મમાસ પણ કહેવાય છે એમ શાસ્ત્રાંતરમાં કહ્યું છે.
આ ઋતુમાસનું પ્રયોજન કહ્યું. વૈશાખ, શ્રાવણ, માર્ગશીર્ષ, પોષ અને ફાલ્ગુણ માસમાં જ
વાસ્તુનો (મકાનનો) પ્રારંભ કરવો. બાકીના સાત માસમાં કરવો નહીં. (૬૭). આ
ચંદ્રમાસનું પ્રયોજન કહ્યું, તથા નક્ષત્રમાસનું પ્રયોજન સંપ્રદાયથી જાણવું. इत्यादि जंबूद्वीप-
प्रज्ञप्तिनी टीकामां अर्थयती कहुं છે.

हवे सूर्यवर्षना जे त्रय सो ने छासठ रात्रिदिवस कहु, तेनी कांइक रीत बतावे छे.
(६८)-अहीं प्रथम नक्षत्रना क्षेत्रना जे विभागो देखाइया छे, तेमांथी सूर्य एक रात्रि-
दिवसे करीने दोढसो विभाग जेटलुं क्षेत्र ओळंगे छे; तेथी करीने ते ते नक्षत्रना क्षेत्रना
अंशोने दोढसोए (१५०) भांगाकार करवाथी सूर्यना भोगवेला दिवसनो निर्णय थाय
छे. (६९-७०). ते आ प्रमाणे-अभिजित् नक्षत्रनो क्षेत्रविष्कंभ ६३० अंश छे, तेने १५०
वडे भांगाकार करतां चार दिवस अने बाकी शेष रहेला त्रीशनो अने १५० नो पंदरे छेद
उडाडतां एक दिवसनो पांचमो भाग एटले ४ ३ दिवस अने एक मुहूर्त्तनो छठो भाग
आटलो वखत सूर्य अभिजित् नक्षत्रने भोगवे छे. (७१). अपार्ध क्षेत्रना दरेक नक्षत्रनो

विवस्वतः ॥ ७१ ॥ अपार्द्धक्षेत्रभानां च भोगमानं पृथक् पृथक् । अहो-
रात्राः षट् दशांशा अहोरात्रस्य सप्त च ॥ ७२ ॥ समक्षेत्राणां च भाना-
महोरात्रास्त्रयोदश । भक्तस्य पंचभिरहो-रात्रस्यांशद्वयं तथा ॥ ७३ ॥ सार्द्ध-
क्षेत्राणां च भानां भोगः प्रत्येकमुष्णगोः । स्याद्विंशतिरहोरात्रा-स्तद-
शांशस्तथैककः ॥ ७४ ॥ अहोरात्रात्मको भागा-त्मकश्च निखिलोऽप्ययं ।
कालः संकलितो भानो-र्हायनं स्याद्यथोदितं ॥ ७५ ॥ सहस्राणि दश
नव शताः साशीतयः किल १०९८० । एतन्मुहूर्त्तगणितं सूर्यवर्षे
जिनैः स्मृतं ॥ ७६ ॥ शतैरष्टाभिराढ्यानि सहस्राणि दश स्फुटं १०८०० ।
एतन्मुहूर्त्तगणितं । कर्मसंवत्सरे भवेत् ॥ ७७ ॥ सहस्रा दश षट्शत्या
पंचविशत्युपेतया । युक्ताः पंचाशदंशाश्च मुहूर्त्तस्य द्विषष्टिजाः १०६२५५

क्षेत्रविष्कंभ १००५ छे तेने १५० वडे भांगतां छ रात्रिदिवस अने शेष रहेला १०५ तथा
१५० नो १५ वडे छेद उडाडतां एक रात्रिदिवसना सात दशांश आवे छे (६५०).
आटलो वखत सूर्य एक अपार्ध नक्षत्रने भोगवे छे. (७२). समक्षेत्रना दरेक नक्षत्रनो क्षेत्र-
विष्कंभ २०१० छे तेने १५० वडे भांग देतां तेर रात्रिदिवस अने शेष रहेला ६० तथा
१५० नो ३० वडे छेद उडाडतां एक रात्रिदिवसना पांचीया वे अंश आवे छे (१३३).
आटलो वखत सूर्य एक समक्षेत्र नक्षत्रने भोगवे छे. (७३). तथा सार्धक्षेत्रना दरेक
नक्षत्रनो क्षेत्रविष्कंभ ३०१५ छे, तेने १५० वडे भांग देतां वीश रात्रिदिवस अने शेष
रहेला पंदर तथा १५० नो पंदरवडे छेद उडाडतां एक दशांश आवे छे (२०५०).
आटलो वखत सूर्य एक सार्धनक्षत्रने भोगवे छे. (७४). आ प्रमाणे सर्व नक्षत्रोना भोग-
वटाना रात्रिदिवसो तथा अंशोने एकठा करवाथी त्रण सो ने छासठ (३६६) रात्रिदिवसनुं
एक सूर्यवर्ष प्रथम कक्षा प्रमाणे सिद्ध थाय छे. (७५). तेना मुहूर्त्त करवा माटे त्रीशे
गुणवाथी एक सूर्यवर्षना मुहूर्त्तो दश हजार नव सो ने अंशी (१०९८०) थाय छे एम
जिनेश्वरोए कह्युं छे. (७६). ए ज प्रमाणे एक कर्म (ऋतु) वर्षना (३६०) रात्रिदिवसने
त्रीशे गुणतां दश हजार ने आठ सो (१०८००) मुहूर्त्त थाय छे. (७७). दश हजार छ सो
ने पचीश तथा उपर बासठीया पचास अंश (१०६२५ ५५) आटला मुहूर्त्तगणित एक

१ अभिजित ४६, छ अपार्ध नक्षत्रना ४०६, १५ समनक्षत्रना २०१, छ सार्धनक्षत्रना
१२०३ ए प्रमाणे ३६६

૫૦×૬૨ ॥ ૭૮ ॥ એતન્મુહૂર્તગણિતં ચંદ્રસંવત્સરે મતં । અથ નક્ષત્ર-
વર્ષસ્ય મુહૂર્તમાનમુચ્યતે ॥ ૭૯ ॥ સહસ્ત્રનવસંયુક્તા દ્વાત્રિંશૌરષ્ટભિઃ શતૈઃ ।
ષટ્પંચાશન્મુહૂર્તસ્ય ભાગાશ્ચ સસષ્ટિજાઃ ૯૮૩૨×૫૬×૬૭ ॥ ૮૦ ॥
एकादश सहस्राणि पंच चैकादशाः शताः । अष्टादशमुहूर्तस्य भागा द्वा-
षष्टिनिर्मिताः ११५११×१८×६२ ॥ ८१ ॥ મુહૂર્તસંખ્યેત્યુદિષ્ઠા બુધૈર્વર્ષ-
ઽભિવર્ધિતે ॥ ત્રિંશદ્ગુણે સ્વસ્વવર્ષે ત્વેષાં સ્યાદુપપાદનં ॥ ૮૨ ॥

સૂર્યસંવત્સરસ્તૌલ્ય-રૂપેણ યદિ ચિંત્યતે । તદા સહસ્ત્રં ભારાણા-
મષ્ટાનવતિસંયુતં ૧૦૯૮ ॥ ૮૩ ॥ આઠકાનાં ત્રિચત્વારિં-શત્સહસ્રાઃ
શતા નવ । વિંશત્યુપેતાઃ ૪૩૬૨૦ સૂર્યાબ્દં મેયરૂપતયા મતં ॥ ૮૪ ॥
દ્વાષષ્ટ્યાભ્યધિકં ભાર-સહસ્ત્રં ચંદ્રવત્સરે । દ્વાષષ્ટિભાગા ભારસ્ય ષટ્ત્રિ-
શતૌલ્યમાનતઃ ૧૦૬૨×૩૬×૬૨ ॥ ૮૫ ॥ દ્વિચત્વારિંશત્સહસ્રાઃ પંચ ચ
ત્ર્યુત્તરાઃ શતાઃ । આઠકાનામાઠકસ્ય દ્વિષષ્ટ્યંશાશ્ચતુર્દશ ૪૨૫૦૩-૧૪×૬૨
॥ ૮૬ ॥ એતન્મેયતયા માનં ચંદ્રસંવત્સરે ભવેત્ । બ્રૂમો નક્ષત્રવર્ષસ્ય તૌલ્ય-
માને યથાક્રમે ॥ ૮૭ ॥ શતાનિ નવ ભારાણાં ત્ર્યશીત્યાભ્યધિકાનિ ચ ।

ચંદ્રવર્ષનું કહેલું છે (૩૫૪ ૧૩ ને ત્રીશે ગુણતાં થાય છે). હવે નક્ષત્રવર્ષના મુહૂર્તનું પ્રમાણ
કહે છે. (૭૯).—(૩૨૭ ૫૩ ને ત્રીશે ગુણતાં નવ હજાર આઠ સો ને વત્રીશ તથા એક
મુહૂર્તના સડસઠીયા છપ્પન ભાગ (૯૮૩૨ ૫૬) થાય છે. (૮૦). અગ્યાર હજાર પાંચ સો
ને અગ્યાર અને ઉપર એક મુહૂર્તના વાસઠીયા અઠાર ભાગ (૧૧૫૧૧ ૧૬) આટલા મુહૂ-
ર્તની સંખ્યા (૩૮૩ ૫૩) દિવમના પ્રમાણવાળા અભિવર્ધિત વર્ષની થાય છે એમ પાંડિતોએ
કહ્યું છે. પોતપોતાના વર્ષના દિવસોને ત્રીશે ગુણતાં આ મુહૂર્તની સંખ્યા સિદ્ધ થાય છે. (૮૨)

હવે સૂર્યવર્ષને તોલની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો એક હજાર ને અઠાણું ભાર (૧૦૬૮)
થાય છે. (૮૩). અને માનની અપેક્ષાએ કહીએ તો તૈંતાલીશ હજાર નવ સો ને વીંશ
(૪૩૬૨૦) એટલા પ્રમાણ સૂર્યવર્ષ થાય છે. (૮૪). ચંદ્રવર્ષને તોલની અપેક્ષાએ વિચારીએ
તો એક હજાર અને વાસઠ (૧૦૬૨) ભાર તથા એક ભારના વાસઠીયા છત્રીશ ભાગ (અંશ)
(૬૨) થાય છે. (૮૫). તથા તૈંતાલીશ હજાર પાંચ સો ને ત્રણ આઠક અને એક આઠકના
વાસઠીયા ચૌદ ભાગ (૪૨૫૦૩ ૧૬) આટલું ચંદ્રવર્ષનું માન થાય છે. હવે નક્ષત્રવર્ષના
અનુક્રમે તોલ અને માન કહે છે. (૮૭). નવ સો ને ત્રાશી ભાર અને એક ભારના સડસઠીયા

एकोनविंशतिभागा भारस्य सप्तषष्टिजाः ९८३-१९-६७ ॥ ८८ इति
नक्षत्रवर्षे तौल्यमानं. त्रयोदशसहस्रास्त्रि-रेकत्रिंशं शतत्रयं । त्रयोविं-
शतिरंशाश्चा-ढकानां सप्तषष्टिजाः ३९३३१-२३×६७ ॥ ८९ ॥ इति
नक्षत्रवर्षे मेयमानं. एकपंचाशानि भार-शतान्येकादशाष्ट च । द्वाषष्टि-
भागा भारस्य तौल्यं वर्षेऽभिवर्द्धिते ११५१-८×६२ ॥ ९० ॥ पंचचत्वारिंशदाढ्या आढकानां सहस्रकाः । षट्चत्वारिंशदंशाश्च मानं द्वाषष्टिजा
दश ४६०४५-१०×६२ ॥ ९१ ॥

पंचलक्षणभेदेना-प्युक्ताः संवत्सरा युगे । नक्षत्रचंद्रकर्मोष्ण-करा-
भिवर्द्धिताह्वयाः ॥ ९२ ॥ तथाहि—नक्षत्राणि यथायोगं स्वस्वमासानु-
सारतः । भवंति यत्र राकायां कार्तिके. कृत्तिका यथा ॥ ९३ ॥
तथोक्तं—‘जेठो वच्चइ मूलेण सावणो धणिट्ठाहिं । अदासु अ मगंसिरो,
सेसा नक्खत्तनामिया मासा’ ॥ ऋतवोऽपि यथायोगं प्रवर्तते महीतले ।
स्थितिं बध्नाति हेमंतः कार्तिक्याः परतो यथा ॥ ९४ ॥ भवेत्संवत्सरो

ओगणीश भाग (६८३ १/३) थाय छे. आ नक्षत्रवर्षना तोलनुं प्रमाण छे. (८८). त्रय
वार तेर हजार एटले ३६ हजार त्रय सो ने एकत्रीश आढक अने एक आढकना सडस-
ठीया त्रेवीश अंशो (३६३३१ १/३) आटलुं नक्षत्रवर्षनुं मेयमान जाणवुं. (८९). अभि-
वर्द्धितवर्षना तोलनुं मान अग्यार सो ने एकावन भार अने एक भारना बासठीया आठ
भाग थाय छे (११५१ १/२) (९०). ते ज अभिवर्द्धितवर्षनुं मेयमान छेतालीश हजार ने
पीस्तालीश आढक तथा एक आढकना बासठीया दश अंश (४६०४५ १/२) थाय छे. (९१).

नक्षत्र, चंद्र, कर्म, सूर्य अने अभिवर्द्धित नामना पांचे वर्ष एक युगने विषे लक्षणना
भेदे करीने पण कइया छे. (९२). ते आ प्रमाणे—नक्षत्रो यथायोग्य पोतपोताना मासने
अनुसारे जे पूर्णिमाने दिवसे होय ते नक्षत्र नामनो ते मास कहेवाय छे. जेमके कार्तिक मासनी
पूर्णिमाए कृत्तिका नक्षत्र होय छे, तेथी ते कार्तिक मास कहेवाय छे. (९३). (बीजा मासो
माटे फेर छे ते माटे) कहुं छे के—मूळ नक्षत्रना योगथी जेठ मास कहेवाय छे, धनिष्ठाना
योगथी श्रावण मास, आर्द्राना योगथी मार्गशीर्ष मास कहेवाय छे, बाकीना मासो ते ते
नक्षत्रना नामवाळा होय छे (आ चंद्र नक्षत्रो एटले प्रतिदिवसना नक्षत्रो जाणवा). ऋतुओ

યશ્ચ નાત્યુષ્ણો નાતિશીતલઃ । બહૂદકશ્ચ નચત્ર-સંવત્સરમુશંતિ તં ॥૬૫॥
 માસાસદ્દશનામાનિ યત્ર ઋક્ષાણિ પૂર્ણિમાઃ । સમાપયંતિ યઃ શીતા-તપ-
 રોગાદિદારુણઃ ॥ ૬૬ ॥ બહૂદકશ્ચ તં પ્રાહુ-શ્ચંદ્રસંવત્સરં બુધાઃ । કર્મ-
 સંવત્સરસ્યેદં વિજ્ઞેયમથ લક્ષણં ॥ ૬૭ ॥ દધત્યકાલે તરવ-સ્તત્ર
 પુષ્પફલાદિકં । સમ્યગ્ યચ્છતિ નાંભોદો મિતંપચ ઇવોદકં ॥ ૬૮ ॥
 ઇતિ કર્મવર્ષફલં ॥ યત્રાતિસરસા પૃથ્વી પાથોઽતિસરસં હિતં । રસો
 મહાન્મધૂકામ્રા—દીનાં પુષ્પફલાદિષુ ॥ ૬૯ ॥ યત્રાલ્પેનાપિ વર્ષેણ
 ધાન્યં સમ્યક્ પ્રજાયતે । સૂર્યસંવત્સરં પ્રાહુ-સ્તમતિપ્રૌઢબુદ્ધયઃ ॥ ૭૦ ॥
 યત્રાર્કતેજઃસંતતા ભવંતિ દિવસર્ત્તવઃ । સ્થલં નિમ્નાયંબુપૂર્ણં તમાહુરભિ-
 વર્દ્ધિતં ॥ ૧ ॥ इत्यर्थतो जंबूद्वीपप्रज्ञप्तिवृत्त्यादिषु.

પંચભિઃ खलु वर्षैश्च युगं भवति तत्र च । आद्यं चंद्राभिधं वर्षं
 द्वितीयमपि तादृशं ॥ २ ॥ अभिवर्द्धितसंज्ञं च तृतीयं वर्षमीरितं । चतुर्थं

પણ પૃથ્વીતલ ઉપર યોગ પ્રમાણે પ્રવર્તે છે. જેમકે કાર્તિકી પછી હેમંત ઋતુ સ્થિતિને પામે છે. (૬૪). જે વર્ષ અતિ ઉષ્ણ કે અતિ શીતલ ન હોય અને ઘણા પાણીવાળું હોય તે નક્ષત્ર-વર્ષ કહેવાય છે. (૬૫). જે વર્ષમાં પૂર્ણિમાઓને તે તે માસના અસમાન નામવાળા નચત્રો સમાપ્ત કરતા હોય અને જે વર્ષ શીત, તાપ અને રોગાદિકંબળે ભયંકર હોય (૬૬), તથા ઘણા પાણીવાળું હોય તે વર્ષને પંડિતો ચંદ્રવર્ષ કહે છે. હવે કર્મ (ઋતુ) વર્ષનું લક્ષણ આ પ્રમાણે જાણવું. (૬૭). કર્મવર્ષમાં અકાલે વૃક્ષો પુષ્પ ફલાદિકને ધારણ કરે છે, અને મેઘ કૃપણની જેમ સારી રીતે જલ આપતો નથી. (૬૮). (આ કર્મવર્ષનું ફલ જાણવું.) જે વર્ષમાં પૃથ્વી ઘણા રસવાળી હોય, પાણી અતિ સરસ અને હિતકારક હોય, મધૂકના પુષ્પ અને આમ્રાદિકના ફલાદિકમાં ઘણો રસ હોય, (૬૯), અને જે વર્ષમાં અન્ન વરસાદવર્ણે પણ ધાન્ય સારું પાકે, તેને અતિ મોટી બુદ્ધિવાળા પંડિતો સૂર્યવર્ષ કહે છે. (૭૦). જે વર્ષમાં દિવસ અને ઋતુઓ સૂર્યના તેજથી તપ્ત થતા હોય અને નીચા સ્થલ પાણીથી પૂર્ણ હોય, તેને અભિવર્ધિત વર્ષ કહે છે. (૧). આ હકિકત જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિની ટીકા વિગેરેમાં કહી છે.

પાંચ વર્ષનો એક યુગ થાય છે, તેમાં પહેલું ચંદ્ર નામનું વર્ષ છે, બીજું વર્ષ પણ તે જ નામનું એટલે ચંદ્ર નામનું છે. (૨). અભિવર્ધિત નામનું ત્રીજું વર્ષ કહ્યું છે, ચોથું ચંદ્ર નામનું

चंद्रसंज्ञं च पंचमं चाभिवर्द्धितं ॥ ३ ॥ स्युर्मासाश्चंद्रवर्षेषु द्वादश द्वादश
त्रिषु । अभिवर्द्धितवर्षे च द्वे त्रयोदशमासके ॥ ४ ॥ द्वितीयस्येदुवर्षस्य
प्रथमः समयो हि यः । तदनंतरपाश्चात्यः स्यादाद्यस्य क्षणोऽतिमः ॥ ५ ॥
आषाढाभिरुत्तराभि-स्तदा योगो हिमद्युतेः । तासां तदानीं स्युर्भोग्याः
षड्विंशतिर्मुहूर्त्तकाः ॥ ६ ॥ षड्विंशतिर्मुहूर्त्तस्य भागा द्वाषष्टिजास्तथा ।
द्वाषष्ट्यंशस्य चैकस्य सप्तषष्ट्यंशशालिनः ॥ ७ ॥ चतुष्पंचाशद्विभागा
इह द्वाषष्टिजो लवः । सप्तषष्टिप्रविभक्त-श्रूणिकाभाग उच्यते ॥ ८ ॥
पुनर्वसुभ्यां साकं च तदा योगो रवेर्भवेत् । मुहूर्त्ताः षोडश तदा तयो-
र्भोग्या भवन्ति हि ॥ ९ ॥ अष्टौ द्वाषष्टिजा भागा मुहूर्त्तस्य तथोपरि ।
एकस्य द्वाषष्ट्यंशस्य विंशतिश्चूर्णिका लवाः ॥ १० ॥ तथोक्तं सूर्यप्र-
ज्ञप्तौ—‘ जे गां दोच्चस्स संवच्छरस्स आई से गां पढमस्स चंदसंवच्छरस्स
पज्जवसाणे अगांतरपच्छाकडे समए, तं समयं च गां चंदे केगां नरक्कत्तेणं

वर्ष छे अने पांचगुं अभिवर्द्धित नामनुं वर्ष छे. (३). एक युगमां त्रय चंद्रवर्ष छे ते दरे-
कमां बार बार मास होय छे; तथा वे अभिवर्द्धित वर्ष छे, तेमां तेर तेर मास आवे छे.
(४). बीजा चंद्रवर्षनो जे प्रथम समय छे, तेनी पहेलानो जे समय छे ते पहेला
चंद्र वर्षनो छेछो समय होय छे. (५). ते समये चंद्रने उत्तराषाढा नक्षत्रनो योग होय
छे. ते वखते ते उत्तराषाढाना छवीश मुहूर्त्त भोग्य होय छे, तथा ते उपर एक मुहूर्त्तना
बासठीया छवीश भाग (अंश) तथा एक बासठीया अंशना सडसठीया चोपन अंश
(२६ ३३ ५४) होय छे. अही बासठीया अंशना जे सडसठ भाग थाय छे, तेनुं बीजुं नाम
चूर्णिकाभाग कहेवाय छे. (८). ते वखते सूर्यने पुनर्वसु नक्षत्रनी साथे योग होय छे, ते
वखते ते पुनर्वसु नक्षत्रना सोळ मुहूर्त्त सूर्यने भोग्य होय छे, तथा उपर एक मुहूर्त्तना बास-
ठीया आठ भाग अने एक बासठीया भागना वीश चूर्णिका अंश (१६ ६२ ३७) होय छे
(१०). ते विषे सूर्यप्रज्ञप्तिमां कह्युं छे के—“ जे बीजा चंद्रवर्षनो पहेलो समय छे, तेनी
पहेलानो जे समय ते पहेला चंद्रवर्षनो छेछो समय छे. ते समये चंद्रनो योग कया नक्षत्र
साथे होय छे ? (उत्तर)—उत्तराषाढा नक्षत्र साथे होय छे. उत्तराषाढा नक्षत्रना छवीश
मुहूर्त्त, उपर बासठीया छवीश भाग, तथा ते उपर मुहूर्त्तना एक बासठीया भागना सडस-
ठीया चोपन चूर्णिका भाग शेष (२६ ३३ ५४) आटलुं चंद्रने भोग्य होय छे. आ समये

१ हवे पछी भोगववा लायक.

જોણે તા ઉત્તરાર્ધિ આસાઢાર્ધિ ઉત્તરાણં આમાઢાણં ઋત્વીસં મુહુત્તા
 ઋત્વીસં ચ વાવટ્ટિભાગા મુહુત્તસ્સ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહાલેત્તા ચઉ-
 પ્પળં ચુષિણયા ભાગા સેસા, તં સમયં ચ ણં સૂરે કેણં ચાસ્કત્તેણં જોણે
 તા પુણવ્વસુણા પુણવ્વસુસ્સ સોલમ મુહુત્તા અટ્ટ ચ વાવટ્ટિ ભાગા મુહુ-
 ત્તસ્સ વાવટ્ટિભાગં ચ સત્તટ્ટિહાલેત્તા વીસં ચુષિણયા ભાગા સેસા ઇતિ,
 એવં શેષેષ્વપિ સૂત્રેષુ સૂત્રાલાપકપદ્ધતિર્વોદ્ધવ્યા ' યોઽભિવર્ધિતવર્ષસ્ય
 તૃતીયસ્યાદિમઃ ક્ષણઃ । તદનંતરપાશ્ચાત્યો દ્વિતીયસ્યાંતિમઃ ક્ષણઃ ॥ ૧૧ ॥
 તદા ચ પૂર્વાપાઢાભિ-સ્સહ યોગો હિમચ્યુતેઃ । મુહૂર્ત્તાઃ સત્ત ભાગાશ્ચ
 ત્રિપંચાશદ્ દ્વિષષ્ટિજાઃ ॥ ૧૨ ॥ દ્વાપષ્ટ્યંશસ્ય ચૈકસ્ય વિભાગાઃ સત્તપ-
 ષ્ટિજાઃ । એકોનચત્વારિંશત્સ્યુ-સ્તાસાં ભોગ્યાઃ સિનત્તિપઃ ॥ ૧૩ ॥
 પુનર્વસુભ્યાં સંયોગ-સ્તદા સ્યાદુષ્ણરોચિષઃ । તન્મુહૂર્ત્તાશપ્રત્યંશાન્
 ભાનુભોગ્યાનથ બ્રુવે ॥ ૧૪ ॥ દ્વિચત્વારિંશન્મુહૂર્ત્તાઃ પુનર્વસ્વોસ્તદા રવેઃ ।
 પંચત્રિંશદ્દ્વિષષ્ટ્યંશા ભોગ્યાઃ સત્ત ચ ચૂર્ણિકાઃ ॥ ૧૫ ॥ તુર્યસ્ય ચંદ્ર-
 વર્ષસ્ય ચ ઇહ પ્રથમઃ ક્ષણઃ । ક્ષણસ્તૃતીયસ્યાંત્યઃ સ્યા-ત્તદનંતરપશ્ચિમઃ

સૂર્યનો યોગ કયા નક્ષત્ર સાથે હોય છે ? (ઉત્તર)-તે સમયે પુનર્વસુ સાથે સૂર્યનો યોગ
 હોય છે. તે પુનર્વસુ નક્ષત્રના સોઠ મુહૂર્ત, તે ઉપર એક મુહૂર્તના ચાસઠીયા આઠ ભાગ,
 તથા ઉપર એક વાસઠીયા ભાગના સડસઠ ભાગ કરી તેમાંથી વીશ ચૂર્ણિકા ભાગ શેષ
 (૧૬ ૬૬ ૩૭) એટલું સૂર્યને ભોગ્ય હોય છે. ઇતિ. " આ પ્રમાણે વાકીના સૂત્રોમાં સૂત્રના
 આલાવાની પદ્ધતિ જાણવી. હવે ત્રીજા અભિવર્ધિતવર્ષનો જે પહેલો સમય છે, તેની પહે-
 લાનો જે સમય તે ત્રીજા ચંદ્રવર્ષનો છેલ્લો સમય છે. (૧૧). તે સમયે પૂર્વાપાઢા નચત્રની
 સાથે ચંદ્રનો યોગ સાત મુહૂર્ત, તે ઉપર એક મુહૂર્તના વાસઠીયા ત્રેપન અંશ, અને તે ઉપર
 એક વાસઠીયા ભાગના સડસઠીયા ઓગણચાલીશ ભાગ (૭ ૫૩ ૩૭) હોય છે એટલે આઠલો
 કાલ ચંદ્રનો ભોગ્ય હોય છે. (૧૨). આ વચ્ચે પુનર્વસુ નક્ષત્રની સાથે સૂર્યનો સંયોગ હોય
 છે, તે વચ્ચે સૂર્યના ભોગ્ય મુહૂર્ત, અંશ અને પ્રત્યંશ કેટલા હોય ? તે કહે છે. (૧૪). તે
 વચ્ચે સૂર્યને પુનર્વસુના વૈતાલીશ મુહૂર્ત, તે ઉપર એક મુહૂર્તના વાસઠીયા પાંત્રીશ અંશ,
 અને તે ઉપર એક વાસઠીયા અંશના સડસઠીયા સાત અંશ એટલે ચૂર્ણિકા ભાગ (૪૨ ૩૬ ૬૭)
 ભોગ્ય હોય છે. (૧૫). ચોથા ચંદ્રવર્ષનો જે પહેલો સમય છે, તેની પહેલાનો જે સમય તે

॥१६॥ आषाढाभिश्चोत्तराभि—स्तदा योगो हिमद्युतेः । भुक्तशेषास्तदानीं
स्यु—स्तन्मुहूर्त्तास्त्रयोदश ॥ १७ ॥ एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वाषष्ट्यंशास्त्रयो-
दश । अंशस्य तादृशः सप्त—विंशतिश्चूर्णिका लवाः ॥ १८ ॥ पुनर्वसुभ्यां
सूर्यस्य तदा योगो निरूपितः । मुहूर्त्तौ द्वौ च तद्भुक्त—शेषौ भागास्त-
थोपरि ॥ १९ ॥ षट्पंचाशद् द्विषष्ट्युत्था भागस्यैकस्य तस्य च ।
सप्तषष्टिविभक्तस्य षष्टिर्भागाः प्रकीर्त्तिताः ॥ २० ॥ अभिवर्द्धितवर्षस्य
पंचमस्यादिमक्षणात् । स्याद्योऽनंतरपाश्चात्यः स तुर्यस्यांतिमः क्षणः
॥ २१ ॥ आषाढाभिरुत्तराभि—स्तदा योगोऽमृतद्युतेः । तद्भुक्तशेषा
एकोन—चत्वारिंशन्मुहूर्त्तकाः ॥ २२ ॥ द्वाषष्टिभागाश्चत्वारिं—शदेकस्याथ
तस्य च । सप्तषष्टिभवाः सप्त—चत्वारिंशत्किलांशकाः ॥ २३ ॥ पुनर्व-
सुभ्यां सूर्यस्य तदा योगः प्रकीर्त्तितः । तद्भुक्तशेषा एकोन—त्रिंशदेव
मुहूर्त्तकाः ॥ २४ ॥ एकविंशतिरंशाश्च मुहूर्त्तस्य द्विषष्टिजाः । तस्यैकस्य
सप्तचत्वारिंशच्च चूर्णिकांशकाः ॥ २५ ॥ युगस्यादेरादिमस्य चंद्रा-

त्रीजा अभिवर्धित वर्षनो छेन्नो समय होय छे. (१६). ते वखते उत्तराषाढा नक्षत्रनी
साथे चंद्रनो योग होय छे. ते वखते उत्तराषाढाना तेर मुहूर्त्त चंद्रने भोग्य होय छे,
ते उपर एक मुहूर्त्तना बासठीया तेर अंश अने बासठीया एक अंशना सतावीश
चूर्णिका अंश शेष होय छे (१७ ॥ १३ ॥ ३३ ॥) (१८). आ वखते पुनर्वसु नक्षत्रनी साथे
सूर्यनो योग कहेलो छे ते वखते ते पुनर्वसुना वे मुहूर्त्त ते उपर एक मुहूर्त्तना बासठीया
छप्पन अंश अने एक बासठीया अंशना सडसठीया साठ भाग (२ ॥ ५६ ॥ ३३ ॥) भुक्त
शेष एटले भोग्य कहेला छे. (२०). पांचमा अभिवर्धित वर्षना पहेला समयनी पहेलानो
जे समय होय ते चौथा चंद्रवर्षनो छेन्नो समय होय छे. (२१). ते वखते उत्तराषाढा नक्ष-
त्रनी साथे चंद्रनो योग होय छे. ते वखते ते उत्तराषाढाना ओगणचाळीश मुहूर्त्त, ते उपर
एक मुहूर्त्तना बासठीया चाळीश अंश अने एक बासठीया अंशना सडसठीया सुडतालीश
अंश (२२ ॥ ५२ ॥ ३३ ॥) भुक्तशेष एटले भोग्य होय छे. (२३). आ वखते पुनर्वसु नक्षत्रनी साथे
सूर्यनो योग कहेलो छे. ते वखते ते पुनर्वसु नक्षत्रना ओगणत्रीश मुहूर्त्त, ते उपर एक
मुहूर्त्तना बासठीया एकवीश अंश अने एक बासठीया अंशना सडसठीया सुडतालीश
चूर्णिका अंश (२४ ॥ ३३ ॥ ३३ ॥) सूर्यने भोगववाना बाकी (भोग्य) होय छे. (२५). युगनी

વ્દસ્યાદિમચ્છણાત્ । અનંતરો યઃ પાશ્ચાત્યઃ પંચમાવ્દસ્ય સૌતિમઃ
 ॥ ૨૬ ॥ આષાઢાભિરુત્તરાભિ-સ્તદા યોગઃ સિતદ્યુતેઃ । ચરમે સમયે
 તાસાં વર્તમાનો ભવેત્સ હિ ॥ ૨૭ ॥ સૂર્યસ્ય ચ તદા યોગઃ પુણ્યેણ
 પરિકીર્તિતઃ । ભુક્તશેષાસ્તદા તસ્ય મુહૂર્ત્તા એકવિંશતિઃ ॥ ૨૮ ॥ દ્વાપ-
 ણ્વિજાસ્રયશ્ચત્વા-રિંશદંશાસ્તથોપરિ । તસ્યાંશસ્ય ત્રયસ્ત્રિંશ-દ્વિભાગાઃ
 સપ્તષષ્ટિજાઃ ॥ ૨૯ ॥ અત્ર યેઽર્કસ્ય નક્ષત્ર-યોગે પ્રોક્તા મુહૂર્ત્તકાઃ । તે
 માનુસત્કા બોદ્ધવ્યા વિધોસ્તુ વ્યાવહારિકાઃ ॥ ૩૦ ॥

આહ ચ-અહોરાત્રસ્ય હિ ત્રિંશ-ત્તમોંશો વ્યાવહારિકઃ । મુહૂર્ત્ત ઇતિ
 જાનીમઃ કિંરૂપોઽસૌ ર્વેઃ પુનઃ ॥ ૩૧ ॥ અત્રોચ્યતે-યત્સંપૂર્ણમહોરાત્રં
 યુજ્યતે મં હિમાંશુના । તસ્ય યોગોઽભવદ્યાવ-ત્કાલમુષ્ણાંશુના સહ ॥ ૩૨ ॥
 તસ્ય ત્રિંશત્તમો ભાગો યાવાન્ જાયેત નિશ્ચિતઃ । તાવન્માનો મુહૂર્ત્તોઽત્ર
 જ્ઞેયો વિજ્ઞૈર્વિવસ્વતઃ ॥ ૩૩ ॥ સ ચાયં-ત્રયોદશમુહૂર્ત્તાનિ મુહૂર્ત્તસ્યૈકકસ્ય
 ચ । કૃતદ્વાપ્તિભાગસ્ય ચતુર્વિંશતિરંશકાઃ ॥ ૩૪ ॥ દ્વાપ્ત્યંશસ્ય ચૈકસ્ય

આદિમાં વર્તતા પહેલા ચંદ્ર વર્ષના પહેલા સમયની પહેલાનો જે સમય હોય તે પાંચમા અ-
 ભિવર્ધિતવર્ષનો છેલ્લો સમય હોય છે. (૨૬). તે વચ્ચે ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રની સાથે ચંદ્રનો
 યોગ હોય છે. તે યોગ તે ઉત્તરાષાઢાના છેલ્લા સમયે હોય છે. (૨૭). આ સમયે સૂર્યનો
 યોગ પુષ્ય નક્ષત્રની સાથે કહેલો છે. તે વચ્ચે તે પુષ્ય નક્ષત્રના ભુક્તશેષ (મોગ્ય) મુહૂર્ત્ત
 એકવીશ, તેના ઉપર બાસઠીયા તેંતાલીશ અંશ અને એક બાસઠીયા અંશના સહસઠીયા
 તેત્રીશ ભાગ (૨૧ $\frac{૨૩}{૩૩}$) હોય છે. (૨૬). અહીં સૂર્યનો નક્ષત્ર સાથે યોગ થતાં જે મુહૂર્ત્તો
 કહ્યાં છે, તે સૂર્ય સંબંધી જાણવા, અને ચંદ્રના યોગમાં જે મુહૂર્ત્તો કહ્યાં તે વ્યાવહારિક
 જાણવા. (૩૦).

અહીં કોઈ શંકા કરે કે-એક રાત્રિ દિવસનો જે ત્રીશમો ભાગ તે વ્યવહારથી મુહૂર્ત્ત
 કહેવાય છે એમ અમે જાણીએ છીએ. પરંતુ તે મુહૂર્ત્તને સૂર્ય સાથે શો સંબંધ છે ? (૩૧).
 આનો ઉત્તર એ છે જે-જે નક્ષત્રનો ચંદ્ર સાથે સંપૂર્ણ રાત્રિ દિવસ યોગ થાય છે, તે નક્ષ-
 ત્રનો યોગ જેટલો કાલ સૂર્ય સાથે નિશ્ચિત થાય, તેનો ત્રીશમો ભાગ જેટલો થાય તેટલા
 પ્રમાણવાળું સૂર્યનું મુહૂર્ત્ત કહેવાય છે એમ પંડિતો જાણવું. (૩૨). તે આ પ્રમાણે-તેર
 મુહૂર્ત્ત, ઉપર એક મુહૂર્ત્તના બાસઠીયા ચોવીશ અંશ તથા બાસઠીયા એક અંશના સહસઠ

છિન્નસ્ય સત્તષષ્ટિથા । કિંચિત્સમધિકાઃ સાર્દ્ધા—છિપંચાશદ્વિભાગકાઃ ॥ ૩૫ ॥ તથાહિ—સ્યુર્દ્વાદશમુહૂર્ત્તાદ્યા અહોરાત્રાસ્ત્રયોદશ । સમક્ષેત્રાણામુદૂનાં યોગકાલો વિવસ્વતઃ ॥ ૩૬ ॥ ત્રયોદશાહોરાત્રા યે મુહૂર્ત્તકરણાય તે । ત્રિંશદ્ગુણીકૃતા જાતા નવત્યાદ્યા શતત્રયી ॥ ૩૭ ॥ દ્વાદશાનાં મુહૂર્ત્તાનાં શેષાણામત્ર યોજને । ચતુઃશતી દ્વચુત્તરા સ્યા—ત્રિંશતા સા વિભજ્યતે ॥ ૩૮ ॥ પૂર્ણાસ્ત્રયોદશ પ્રાપ્તાઃ શિષ્યંતે દ્વાદશાથ તે । દ્વાષષ્ટિઘ્નાશ્ચતુશ્ચત્વા—રિંશા સત્તશતી ભવેત્ ॥ ૩૯ ॥ એતસ્યાત્રિંશતા ભાગે ચતુર્વિંશતિરાપ્યતે । શેષા ચતુર્વિંશતિઃ સા સત્તષષ્ટ્યા હતા ભવેત્ ॥ ૪૦ ॥ અષ્ટાદ્યા ષોડશશતી ત્રિંશતાસૌ વિભજ્યતે । પ્રાપ્તાઃ સાર્દ્ધાછિપંચાશ—ત્કિંચિત્સમધિકા ઇતિ ॥ ૪૧ ॥ ઇતિ સૂર્યમુહૂર્ત્તપ્રમાણાનયનોપાયઃ ।

તુલ્યાર્દ્ધસાર્દ્ધત્રોડુ—પૂક્તમાના મુહૂર્ત્તકાઃ । ત્રિંશત્પંચદશ પંચ—ચત્વારિંશત્સ્યુરુષ્ણગાઃ ॥ ૪૨ ॥ તૈશ્ચ ત્રયોદશ દિનાઃ સદ્વાદશમુહૂર્ત્તકાઃ । તથા સ્યુઃ ષડહોરાત્રા મુહૂર્ત્તાશ્ચૈકવિંશતિઃ ॥ ૪૩ ॥ અહોરાત્રા વિંશતિશ્ચ મુહૂર્ત્તત્રિતયાધિકાઃ । ક્રમાન્નૈધેષુ મેષ્વર્ક—ભોગઃ સ્યાદ્વચાવહારિકઃ ॥ ૪૪ ॥

માગ કરીએ તેમાંથી સાડીપાંત્રીશથી કાંઈ અધિક અંશ આવે છે. (૩૫). તે આ પ્રમાણે—સમક્ષેત્રવાળા નક્ષત્રની સાથે સૂર્યનો યોગ તેર રાત્રિદિવસ અને ઉપર બાર મુહૂર્ત્તનો છે. (૩૬). તેથી જે તેર રાત્રિદિવસ છે તેના મુહૂર્ત્ત કરવા માટે તેને ત્રીશે ગુણતાં ત્રણ સો ને નેવું (૩૬૦) થાય છે. તેમાં ઉપરના બાર મુહૂર્ત્ત મેઠવીએ ત્યારે ચાર સો ને બે (૪૦૨) થાય છે, તેને ત્રીશે ભાંગતાં ભાગમાં તેર આવ્યા. બાકી શેષ બાર વધ્યા, તેને વાસઠે ગુણવાથી સાત સો ને ત્રીમાઠીશ (૭૪૪) થયા. (૩૯). તેને ત્રીશે ભાંગતાં ભાગમાં ચોવીશ આવે છે, શેષ પણ ચોવીશ રહે છે. તેને સડસઠે ગુણતાં સોઠ સો ને આઠ (૧૬૦૮) થાય છે. તેને ત્રીશે ભાંગવાથી સાડીતેપન (૫૩૧) અને કાંઈક (ત્રીશીયા ત્રણ ભાગ) અધિક થાય છે. (૪૧). આ પ્રમાણે સૂર્યના મુહૂર્ત્તનું પ્રમાણ લાવવાનો ઉપાય કહ્યો.

તુલ્ય (સમ) ક્ષેત્રવાળા નક્ષત્રોને વિષે સૂર્યના ત્રીશ મુહૂર્ત્ત, અર્ધક્ષેત્રના નક્ષત્રોને વિષે પંદર મુહૂર્ત્ત અને સાર્ધ (દોઢ) ક્ષેત્રવાળા નક્ષત્રોને વિષે સૂર્યના પીસ્તાલીશ મુહૂર્ત્ત આવે છે. (૪૨). તે ત્રણે પ્રકારના નક્ષત્રો સાથે સૂર્યનો ભોગ આ પ્રમાણે છે.—સમ નક્ષત્ર સાથે તેર રાત્રિદિવસ ને બાર મુહૂર્ત્ત, અર્ધ નક્ષત્ર સાથે છ રાત્રિદિવસ ને એકવીશ મુહૂર્ત્ત તથા સાર્ધ

અષ્ટાદશ શતાસ્ત્રિંશા અહોરાત્રા યુગે સ્મૃતાઃ । પંચાનામપિ વર્ષાણાં તત્ત-
ત્સંખ્યાસમુચ્ચયાત્ ॥ ૪૫ ॥ તથાહિ—

સંવત્સરાસ્ત્રયશ્રાંદ્રા યુગે દ્વૌ ચાભિવર્દ્ધિતૌ । તત્ર ચંદ્રાબ્દસ્ય માન-
મિત્યેતત્પ્રાગ્નિરૂપિતં ॥ ૪૬ ॥ ચતુઃપંચાશદધિક—મહોરાત્રશતત્રયં ।
દ્વાદશ દ્વાષષ્ટિભાગા અહોરાત્રસ્ય ચોપરિ ॥ ૪૭ ॥ અસ્મિન્નિગુણિતે જાત-
મહોરાત્રસહસ્રકં । દ્વાષષ્ટ્યાભ્યધિકં ષટ્ત્રિંશચ દ્વાષષ્ટિજા લવાઃ ॥ ૪૮ ॥
અભિવર્દ્ધિતમાનં ચા—હોરાત્રાણાં શતત્રયં । સત્રયશીતિ ચતુશ્ચત્વા—રિંશ-
દ્વાષષ્ટિજા લવાઃ ॥ ૪૯ ॥ અસ્મિન્ દ્વિગુણિતે સત્ત શતાઃ ષટ્ષષ્ટિસં-
યુતાઃ । અહોરાત્રાઃ સ્યુસ્તથાષ્ટા—શીતિર્દ્વાષષ્ટિજા લવાઃ ॥ ૫૦ ॥ અષ્ટાશી-
તિરમી ભાગાઃ પ્રાચ્યષટ્ત્રિંશતા યુતાઃ । જાતાશ્ચતુર્વિંશમેવ શતં દ્વાષષ્ટિજા
લવાઃ ॥ ૫૧ ॥ અહોરાત્રદ્વયં લબ્ધં દ્વાષષ્ટ્યાસ્મિન્ હતે સતિ । અષ્ટાદશ-
શતાસ્ત્રિંશાઃ સર્વે સંકલિતાસ્તતઃ ॥ ૫૨ ॥ સત્ષષ્ટિર્ઋક્ષમાસા દ્વાષષ્ટિસ્તે

નક્ષત્ર સાથે વીંશ રાત્રિદિવસ અને ત્રણ મુદ્દર્ત. આ સૂર્યનો ભોગ વ્યાવહારિક કહેવાય છે.
(૪૪). એક યુગના પાંચે વર્ષની તે તે સંખ્યાને એકઠી કરીએ ત્યારે અઢાર સો ને ત્રીશ
રાત્રિદિવસ થાય છે. (૪૫) તે આ પ્રમાણે.—

એક યુગમાં ત્રણ ચંદ્ર વર્ષ અને બે અભિવર્ધિત વર્ષ આવે છે. તેમાં ચંદ્ર વર્ષનું માન ત્રણ
સો ને ચોપન રાત્રિદિવસ અને ઉપર એક રાત્રિદિવસના બાસઠીયા બાર ભાગ (૩૫૪^{૩૨})
થાય છે. (૪૭). તેને ત્રણ ગુણા કરતાં એક હજાર ને બાસઠ રાત્રિદિવસ અને ઉપર એક
રાત્રિદિવસના બાસઠીયા છત્રીશ ભાગ (૧૦૬૨^{૩૬}) થાય છે. (૪૮) તથા અભિવર્ધિત
વર્ષનું માન ત્રણ સો ને ત્રાશી રાત્રિદિવસ તથા ઉપર એક રાત્રિદિવસના બાસઠીયા ત્રુમા-
લીશ ભાગ (૩૮૩૬^{૬૬}) છે. (૪૯) તેને ચમણા કરવાથી સાત સો ને છાસઠ રાત્રિદિવસ
અને ઉપર એક રાત્રિદિવસના બાસઠીયા અઠ્યાશી ભાગ (૭૬૬૬^{૬૬}) થાય છે. (૫૦).
આ અઠ્યાશી ભાગમાં ઉપરના છત્રીશ ભાગ નાંખવાથી બાસઠીયા ભાગ એક સો ને
ચોવીશ (૧૨૪) થયા, તેને બાસઠે ભાગ દેતાં બે રાત્રિદિવસ થાય. તેની સાથે ઉપરના
(૧૦૬૨ તથા ૭૬૬) મેળવતાં કુલ અઢાર સો ને ત્રીશ (૧૮૩૦) રાત્રિદિવસ એક
યુગના થાય છે. (૫૨).

તથેદવાઃ । ઋતુમાસાશ્ચૈકષષ્ટિઃ ષષ્ટિર્માસા વિવસ્વતઃ ॥ ૫૩ ॥ અભિવર્ધિ-
તમાસાશ્ચ સપ્તપંચાશદાહિતાઃ । શિષ્યેત સપ્તાહોરાત્રી સૈકાદશમુહૂર્ત્તિકા
॥ ૫૪ ॥ ત્રયોર્વિંશતિરંશાશ્ચ મુહૂર્ત્તસ્ય દ્વિષષ્ટિજાઃ । માસાનાં માનમિત્યેવં
યુગે પ્રોક્તં પૃથક્ પૃથક્ ॥ ૫૫ ॥ યુગાહોરાત્રવુંદસ્ય હૃતે ભાગે યથોદિતૈઃ ।
સ્વીયસ્વીયમાસમાનૈર્યુગે માસાસ્તથાઽત્ર ચ ॥ ૫૬ ॥ અયનાનિ દશ
પ્રાહુ-ઋતવસ્ત્રિંશદાહિતાઃ । ષષ્ટિર્માસાઃ શતં વિંશં પક્ષાઃ સૌરપ્રમાણતઃ
॥ ૫૭ ॥ ચતુષ્પંચાશત્સહસ્રાઃ શતૈર્નવભિરન્વિતાઃ ૫૪૯૦૦ । યુગે મુહૂર્ત્તો
નિર્દિષ્ટાઃ શિષ્ટૈર્વિષ્ટપૂજિતૈઃ ॥ ૫૮ ॥ ઇકોનવિંશતિસહ-સ્વાધિકં લક્ષ-
યોર્દ્વયં । આઢકાનાં ષટ્શતાનિ તૌલ્યમાનં યુગે જગુઃ ૨૧૬૬૦૦ ॥ ૫૯ ॥
ચતુષ્પંચાશચ્છતાનિ ભારાણાં નવતિસ્તથા ૫૪૯૦ । મેયરૂપતયા માનં
યુગસ્યાહુર્મનીષિણઃ ॥ ૬૦ ॥ ચાંદ્રં વર્ષં યુગસ્યાદિ-સ્તસ્યાદિર્માસ ઇષ્યતે ।
માસાદિરસિતઃ પક્ષ-સ્તસ્યાદિર્દિવસો ભવેત્ ॥ ૬૧ ॥ તત્રાપિ ભરતક્ષેત્રે
ક્ષેત્રે ચૈરવતાભિધે । યુગસ્યાદિર્દિનસ્યાદૌ વિદેહેષુ નિશામુખે ॥ ૬૨ ॥

એક યુગમાં સડસઠ નચત્રમાસ હોય છે, બાસઠ ચંદ્રમાસ હોય છે, એકસઠ ઋતુમાસ હોય છે, સાઠ સૂર્યમાસ હોય છે અને સત્તાવન અભિવર્ધિતમાસ કહેલા છે તથા ઉપર સાત રાત્રિદિવસ, અગ્યાર મુહૂર્ત્ત અને એક મુહૂર્ત્તના બાસઠીયા ત્રેવીશ અંશ. આ પ્રમાણે એક યુગમાં જૂદું જૂદું માસનું પ્રમાણ કહેલું છે. (૫૫). એક યુગના જેટલા રાત્રિદિવસ (૧૮૩૦) ઉપર કહ્યા છે, તેને પોતપોતાના માસના (અહોરાત્રરૂપ) પ્રમાણવડે ભાંગીએ ત્યારે તે યુગના માસની સંખ્યા આવે છે. (૫૬). તથા એક યુગમાં દશ અગન આવે છે, ત્રીશ ઋતુઓ કહેલી છે, સાઠ માસ અને એક સો ને વીશ પાંચાડીયા આવે છે. આ સૂર્યવર્ષના પ્રમાણથી કહેલું છે. (૫૭). જગતને પૂજ્ય તીર્થકરોએ એક યુગમાં (૧૮૩૦ અહોરાત્રને ૩૦વડે ગુણતાં) ચોપન હજાર ને નવ સો મુહૂર્ત્તો કહેલાં છે (૫૪૯૦૦) (૫૮). એક યુગમાં તોલનું પ્રમાણ બે લાખ ઓગણીશ હજાર ને છ સો આઢક કહ્યું છે (૨૧૬૬૦૦). (૫૯) એક યુગનું મેયપણાઈ કરીને પ્રમાણ કરીએ તો ચોપન સો ને નેવું માર (૫૪૯૦) થાય છે એમ પંડિતો કહે છે. (૬૦).

યુગનો આરંભ ચંદ્રવર્ષથી થાય છે, વર્ષનો પ્રારંભ માસથી થાય છે, માસના આરંભમાં કૃષ્ણપક્ષ હોય છે અને કૃષ્ણપક્ષમાં પ્રથમ દિવસ આવે છે (દિવસથી તે શરુ થાય છે). (૬૧). તેમાં પણ ભરત અને ચૈરવત એ બે ક્ષેત્રમાં દિવસની આદિમાં યુગનો પ્રારંભ થયા

યદાષાઢપૌર્ણમાસી-રજન્યાઃ સમનતરં । પ્રવર્તંતે યુગસ્યાદિ-ભર્તૈરવતા-
 રુચ્યોઃ ॥ ૬૩ ॥ પૂર્વાપરવિદેહેષુ તદા ચ રજનીમુખં । તતો નિશામુખાદંવ
 યુગાદિસ્તત્ર કીર્તિતઃ ॥ ૬૪ ॥ કિંચ-રુદ્રાદ્યો મુહૂર્ત્તાઃ સ્યુ-રહોરાત્રા
 દિનાદયઃ । ઉક્તા જિનેદ્રૈર્ભરતૈ-રાવતાહ્યવર્ષયોઃ ॥ ૬૫ ॥ મહાવિદેહેષુ
 પુન-રહોરાત્રા નિશાદયઃ । યતસ્તત્ર યુગસ્યાદિ-નિશારંભાત્પ્રવર્તંતે
 ॥ ૬૬ ॥ તથોક્તં જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રે-‘ કિમાઈ શં મંતે સંવચ્છરા કિમાઈયા
 અચણા કિમાઈયા ઉઝ કિમાઈયા માના કિમાઈયા પસ્કા કિમાઈયા
 અહોરત્તા કિમાઈયા મુહૂત્તા કિમાઈયા કરણા કિમાઈયા નસ્કત્તા ? ગોશ્રમા !
 ચંદાઈયા સંવચ્છરા, દરિક્કિણાઈયા અચણા, પાઉસાઈયા ઉઝ, સાવણાઈયા
 માસા, વહુલાઈયા પસ્કા, દિવસાઈયા અહોરત્તા, રુદાઈયા મુહૂત્તા, વા-
 લવાઈયા કરણા, અભિયાઈયા નસ્કત્તા પત્તત્તા સમણાઉસો ’

છે, અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં રાત્રિના પ્રારંભમાં યુગની શરુઆત થાય છે. (૬૨). ઝ્યારે
 અષાઢ માસની પૂર્ણિમાની રાત્રિ પૂર્ણ થાય ત્યારે (શ્રાવણ વદિ ૧ આપણા અષાઢ વદિ ૧)
 ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રને વિષે યુગની શરુઆત થાય છે. (૬૩). આ વચ્ચે પૂર્વ અને પશ્ચિમ
 બન્ને મહાવિદેહ ક્ષેત્રને વિષે રાત્રિનો પ્રારંભ હોય છે, તેથી તે બન્ને ક્ષેત્રમાં રાત્રિના પ્રારંભથી
 જ યુગની શરુઆત કહેલી છે. (૬૪). વળી રુદ્ર વિગેરે મુહૂર્ત્તો અને અહોરાત્રની ગણતરી
 ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં દિવસના પ્રારંભથી થાય છે, એમ જિનેશ્વરોએ કહ્યું છે. (૬૫). પરંતુ
 મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં રાત્રિના પ્રારંભથી અહોરાત્રની ગણતરી થાય છે, કેમકે તે ક્ષેત્રમાં રાત્રિના
 પ્રારંભથી યુગની શરુઆત થાય છે. (૬૬). તે વિષે જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિમાં કહ્યું છે કે—“ હે
 મગવાન્ ! વર્ષનો પ્રારંભ ક્યાંથી થાય છે ? અયનનો આરંભ શેનાથી થાય છે ? ઋતુનો
 આરંભ ક્યાંથી થાય છે ? માસનો આરંભ ક્યાંથી થાય છે ? પક્ષવાડીયાનો આરંભ ક્યાંથી
 થાય છે ? અહોરાત્રનો આરંભ ક્યાંથી થાય છે ? મુહૂર્ત્તનો આરંભ ક્યાંથી થાય છે ?
 કરણનો આરંભ ક્યાંથી થાય છે ? અને નક્ષત્રનો આરંભ ક્યાંથી થાય છે ? ” (ઉત્તર) હે
 ગૌતમ ! વર્ષનો આરંભ ચંદ્રથી (ચાંદ્રવર્ષથી) થાય છે, અયનનો આરંભ દક્ષિણાયનથી થાય
 છે, ઋતુનો આરંભ વર્ષાઋતુથી થાય છે, માસનો આરંભ શ્રાવણથી થાય છે, પક્ષવાડીયાનો
 આરંભ કૃષ્ણપક્ષથી થાય છે, અહોરાત્રનો આરંભ દિવસથી થાય છે, મુહૂર્ત્તનો આરંભ રુદ્રથી
 થાય છે, કરણનો આરંભ વાલવથી થાય છે, તથા હે આયુષ્મન્ શ્રમણ ! નક્ષત્રનો આરંભ
 અભિજિતથી થાય છે. ”

શ્રાવણાઽસિતપદ્મસ્ય તિથેઃ પ્રતિપદોઽપિ ચ । બાલવસ્ય કરણસ્ય
ઋક્ષસ્યાભિજિતસ્તથા ॥ ૬૭ ॥ પ્રથમે સમયે પ્રોક્તો યુગારંભશ્ચિદુત્તરૈઃ ।
ભરતૈરાવતમહા-વિદેહેષુ સમં જિનૈઃ ॥ ૬૮ ॥ તથોક્તં જ્યોતિષ્કરંડે-સાવ-
ળબહુલપડિવૅ બાલવકરણે અભીઙ્નસ્કત્તે । સઽવત્થ પઢમસમૅ જુગસ્સ
આઙ્ વિયાણાહિ ॥ ૬૯ ॥ ઇદં તુ વાલ્લભ્યવાચનાનુગતં જ્ઞેયં, જ્યોતિષ્ક-
રંડકર્તુર્વાલ્લભ્યત્વાત્, માથુરવાચનાનુગતભગવત્યાદિસૂત્રેષુ તુ યસ્મિન્
સમયે મેરોર્દક્ષિણોત્તરયોર્યુગસ્ય પ્રતિપત્તિસ્તતોઽનંતરે દ્વિતીયે સમયે મેરોઃ
પૂર્વાપરયોર્યુગસ્ય પ્રતિપત્તિરિત્યભિપ્રાયો દૃશ્યતે, તથા ચ તદ્ગ્રંથઃ—જયા
ણં મંતે ! જંબૂદીવે દીવે દાહિણઢ્ઢે વાસાણં પઢમે સમૅ પડિવજ્જઈ, તયા ણં
ઉત્તરઢ્ઢે વિ વાસાણં પઢમે સમૅ પડિવજ્જઈ ? જયા ણં ઉત્તરઢ્ઢે વાસાણં પઢમે
સમૅ પડિવજ્જઈ તયા ણં જંબૂદીવે દીવે મંદરસ્સ પઞ્વયસ્સ પુરચ્છિમ-
પચ્છત્થિમેણં અણંતરપુરસ્કડસમયંસિ વાસાણં પઢમે સમૅ પડિવજ્જઈ ? હંતા
ગોયમા ! જયા ણં જંબૂદીવે દીવે દાહિણઢ્ઢે વાસાણં પઢમે સમૅ પડિવજ્જઈ

શ્રાવણ માસના કૃષ્ણપક્ષની પ્રતિપદા (એકમ) ને દિવસે બાલવ નામના કરણના
અને અભિજિત નક્ષત્રના પહેલે સમયે ભરત, ઈરવત અને મહાવિદેહ ચેત્રમાં
એકીસાથે (વસતે) ઉત્તમ (કેવલ) જ્ઞાનવાલા જિનેશ્વરોૅ યુગનો આરંભ કહ્યો છે.
(૬૭-૬૮). તે વિષે જ્યોતિષ્કરંડકર્તા કહ્યું છે કે—“ શ્રાવણ માસના કૃષ્ણપક્ષની પ્રતિ-
પદાને દિવસે બાલવ કરણ અને અભિજિત નક્ષત્રના પ્રથમ સમયને વિષે સર્વ ચેત્રોમાં યુગનો
પ્રારંભ થાય છે એમ જાણવું. (૬૯). આ વલ્લભીવાચનાને અનુસારે કહ્યું છે એમ જાણવું,
કેમકે જ્યોતિષ્કરંડના કર્તા વલ્લભી સંપ્રદાયના હતા; પરંતુ માથુરી વાચનાને અનુસરતા
ભગવતી વિગેરે સૂત્રોમાં તો—“ જે સમયે મેરુપર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણમાં યુગનો આરંભ
થાય છે, તેની પછીના વીજે સમયે મેરુની પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં યુગનો આરંભ થાય છે. ”
એવો અભિપ્રાય જોવામાં આવે છે. ” તે વિષે તે ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે—“ હે ભગવાન્ ! જ્યારે
જંબૂદીપ નામના દ્વીપમાં દક્ષિણાર્ધને વિષે વર્ષનો પ્રથમ સમય અંગીકાર કરાય છે,
તે જ વસતે ઉત્તરાર્ધને વિષે પણ વર્ષનો પ્રથમ સમય અંગીકાર કરાય છે ? અને
જ્યારે ઉત્તરાર્ધને વિષે વર્ષનો પ્રથમ સમય અંગીકાર કરાય છે, ત્યારપછીના વીજા
સમયે જંબૂદીપ નામના દ્વીપમાં મેરુપર્વતની પૂર્વ અને પશ્ચિમને વિષે (મહાવિદેહ ચેત્રને
વિષે) વર્ષનો પ્રથમ સમય અંગીકાર કરાય છે ? ઉત્તર—હે ગૌતમ ! હા, જ્યારે જંબૂદીપ નામના
દ્વીપમાં દક્ષિણાર્ધને વિષે વર્ષનો પહેલો સમય અંગીકાર કરાય છે, વિગેરે તે જ પ્રમાણે

तह चेव जाव पडिवज्जइ, एवं चावलिकादिसूत्रगर्भितं ऋतुत्रयसूत्रं अयनसूत्रं चाधीत्य जहा अयणेणं अभिलावो तहा संवच्छरेण वि भाणिअव्वो, जुएण वि वाससएण वि इत्यादि भूयान् सूत्रसंदर्भो भगवतीसूत्रादर्शाद्बोध्यः.

जंबूद्वीपप्रज्ञप्तिः सूत्रेऽपि इदमेव सूत्रं “जहा पंचमसए पढमुद्देसए” इत्यतिदेशेन संगृहीतं बोद्धव्यं. अत्र च जंबूद्वीपप्रज्ञप्तिवृत्तौ उ० श्रीशान्ति-चंद्रगणिभिरिहैवमुक्तं, युक्त्यानुकूल्यं तु युगपत्प्रतिपत्तिसमये संभावयामः, तथाहि—‘सव्वे कालविसेसा सूरपमाणेण हुंति नायव्वा’ इति वचनाद्यदि सूर्यचारविशेषेण कालविशेषप्रतिपत्तिर्दक्षिणोत्तरयोराद्यसमये तर्हि दक्षिणोत्तरप्रतिपत्तिसमये पूर्वापरयोः पूर्वकालस्यापर्यवसानं वाच्यं, पूर्वापरविदेहापेक्षयास्त्येव तदिति चेत्सूर्ययोश्चीर्णचरणं अपरं वा सूर्यद्वयं वाच्यं, ययोश्चारविशेषादक्षिणोत्तरप्रतिपत्तिसमयापेक्षयोत्तरसमये पूर्वापरयोः

कहेवुं. यावत् अंगीकार कराय छे. ” ए ज प्रमाणे आवलिका विगेरेना सूत्रथी गर्भित (सहित) त्रण ऋतुनुं सूत्र अने अयननुं सूत्र कहीने—“जेम अयननो आलावो छे तेम ज वर्षनो पण आलावो कहेवो. ते ज प्रमाणे युगनो तथा सो वर्षनो पण आलावो कहेवो.” इत्यादिक वणां सूत्रोनो समूह भगवतीसूत्रना ग्रंथथी जाणवो.

जंबूद्वीपप्रज्ञप्ति सूत्रमां पण “जेम पांचमा अंगना पांचमा शतकना पहेला उदेशामां कहुं छे तेम ” ए प्रमाणे भलामण करीने आ ज सूत्र ग्रहण कर्तुं छे एम जाणवुं. अहीं जंबूद्वीपप्रज्ञप्तिनी टीकामां उपाध्याय श्री शान्तिचंद्रगणिए कहुं छे के—“अहीं आ प्रमाणे कहुं छे, परंतु युक्तितुं अनुकूलणुं तो समकाळे प्रतिपत्ति (शरुआत) नो समय होय तेमां छे. एम अमे संभावना करीए छीए. कहुं छे के—‘सर्वे कालना विशेषो सूर्यना प्रमाणथी थाय छे एम जाणवुं.’ आतुं वचन होवाथी. जो सूर्यना चार विशेषे करीने दक्षिण अने उत्तरमां काल विशेषनो स्वीकार पहेले समये थतो होय तो दक्षिण अने उत्तरमां काल विशेषना स्वीकारने समये पूर्व अने पश्चिममां पूर्वना कालनी असमाप्ति कहेवी जोइए. कदाच कोइ कहे के—‘पूर्व-पश्चिम महाविदेहनी अपेक्षाए तेम (पूर्व कालनी असमाप्ति) छे ज. तेनो उत्तर ए छे के—जो एम होय तो वे सूर्यनुं चीर्णचरण कहेवुं जोइशे अथवा बीजा वे सूर्य कहेवा जोइशे, के तेमना जूदा प्रकारना चार (गति) थी दक्षिण अने उत्तरमां स्वीकारेला समयनी अपेक्षाए तेनी पछीना समये पूर्व-पश्चिममां काल

१ अमुक प्रकारनी गतिए करीने. २ पूर्वना वर्षनो के युगनो छेल्लो समय कहेवो जोइए.
३ चारनी समाप्ति अने चारनी शरुआत.

કાલવિશેષપ્રતિપત્તિરિત્યાદિકો ભૂયાન્ પરવચનાવકાશ इत्यलं प्रसंगेनेति ।

વચ્ચંતે યે ચ કાલાંશાઃ સુષમસુષમાદયઃ । આરંભં પ્રતિપચંતે સર્વે
તેऽપિ યુગાદિતઃ ॥ ૭૦ ॥ યુગપર્યવસાને ચ તે યાંતિ પરિપૂર્ણતાં ।
તસ્માત્કાલવિશેષેષુ યુગં પ્રાપ્તુદિતં જિનૈઃ ॥ ૭૧ ॥ તદુક્તં જ્યોતિષ્કરંડકે
एए कालविभागा पडिवज्जंते जुगंभि खलु सव्वे । पत्तेयं पत्तेयं जुगस्स
अंते समर्पिंति ॥ ७२ ॥ ज्योतिष्करं डटीकाकाराः पादलिप्तसूरयोऽप्याहुः-
एए उ सुसमसुसमादयो अद्धाविसेसा जुगाइणा सह पवत्तंते जुगंतेण
सह समर्पिंति ।

अथ वक्ष्ये प्रतियुग-मयनानि यथागमं । आवृत्तीः सूर्यशशिनो-
स्तत्तिथीनुडुभिस्सह ॥ ७३ ॥ स्वरूपमृतुमासानां तिथीनां चावमस्य च ।
नक्षत्राणि यथायोग-मेतेषां करणान्यपि ॥ ७४ ॥ युगे युगेऽयनानि
स्यु-र्भानोर्दश दश ध्रुवं । तदेकैकमहोरात्र-सत्र्यशीतिशतात्मकं ॥ ७५ ॥
प्रत्ययः क इहात्रेति यदि शुश्रूष्यते त्वया । त्रैराशिकं तदात्रेदं श्रूयतां

વિશેષનો (વર્ષના આરંભનો) સ્વીકાર થઈ શકે. ” इत्यादिक घणा प्रकारे अन्य अन्य
विद्वानोना वचन (प्रश्नोत्तर) नो अवकाश रहे छे; माटे आ प्रसंगे करीने सय्यु. ”

આગલ ઉપર સુષમસુષમ વિગેરે જે કાલના અંશો કહેવામાં આવશે, તે સર્વેનો યુગની
શરુઆતથી જ પ્રારંભ થાય છે. અને યુગને અંતે તેઓ પૂર્ણતાને પામે છે, તેથી સર્વ
કાલ વિશેષોને વિષે સૌથી પહેલાં જિનેશ્વરોએ યુગનું પ્રમાણ વતાવ્યું છે. (૭૦-૭૧). તે
વાચત જ્યોતિષ્કરંડકમાં કહ્યું છે કે—આ સર્વ કાલના વિભાગો પ્રત્યેક પ્રત્યેક યુગના પ્રા-
રંભને આશ્રીને જ અંગીકાર કરાય છે (પ્રારંભ થાય છે) અને યુગને અંતે જ સમાપ્ત થાય
છે. (૭૨). જ્યોતિષ્કરંડકના ટીકાકાર શ્રી પાદલિપ્તસૂરિમહારાજ પણ કહે છે કે—
આ સુષમસુષમ વિગેરે કાલ વિશેષો યુગના આરંભની સાથે જ પ્રવર્તે છે અને યુગના અંતની
સાથે જ સમાપ્ત થાય છે.

હવે આગમમાં કહ્યા પ્રમાણે દરેક યુગના અયનો, સૂર્ય અને ચંદ્રની આવૃત્તિ, નક્ષત્રની
સાથે તેની તિથિઓ, ઋતુમાસનું સ્વરૂપ, તિથિનું સ્વરૂપ, ચંદ્ર તિથિનું સ્વરૂપ, નક્ષત્રો
અને તેના સંયોગથી થતાં કરણોને હું કહીશ. (૭૩-૭૪). દરેક યુગમાં સૂર્યના
દશ-દશ અયનો હોય છે. તે દરેક અયનમાં એક સો ને ત્રિયશી અહોરાત્ર હોય છે. (૭૫).
આ વાચતની શી છાત્રી ? એમ કહીને હે મિત્ર ! જો તારે સાંભળવાની ઇચ્છા હોય તો આ

તહા એવ જાવ પડિવજ્જઈ, એવં ત્રાવલિકાદિસૂત્રગર્ભિતં ઋતુત્રયસૂત્રં અયનસૂત્રં
ચાધીત્ય જહા અયયોણં અભિલાવો તહા સંવચ્છરેણ વિ ભાણિશ્રવ્વો, જુણ
વિ વાસસણ્ણ વિ ઇત્યાદિ ભૂયાન્ સૂત્રમંદર્ભો ભગવતીસૂત્રાદર્શાદ્યોઽધ્યઃ.

જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞાસિસૂત્રેઽપિ ઇદમેવ સૂત્રં “ જહા પંચમસણ્ણ પઢમુદ્દેસણ્ણ ”
ઇત્યતિદેશેન સંગ્રહીતં બોદ્ધવ્યં. અત્ર ચ જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞાસિવૃત્તો ૩૦ શ્રીશાંતિ-
ચંદ્રગણિભિરિહૈવમુક્તં, યુત્તયાનુકૂલ્યં તુ યુગપત્પ્રતિપત્તિસમયે સંભાવયામઃ,
તથાહિ—‘ સઠ્ઠે કાલવિસેસા સૂરપમાણેણ હંતિ નાયવ્વા ’ ઇતિ વચ-
નાદ્યદિ સૂર્યચારવિશેષેણ કાલવિશેષપ્રતિપત્તિર્દક્ષિણોત્તરયોરાવ્યસમયે તર્હિ
દક્ષિણોત્તરપ્રતિપત્તિસમયે પૂર્વાપરયોઃ પૂર્વકાલસ્યાપર્યવસાનં વાચ્યં, પૂર્વા-
પરવિદેહાપેક્ષયાસ્ત્યેવ તદિતિ ચંત્સૂર્યયોશ્ચીર્ણચરણં અપરં વા સૂર્યદ્વયં વા-
ચ્યં, યયોશ્ચારવિશેષાદક્ષિણોત્તરપ્રતિપત્તિસમયાપેક્ષયોત્તરસમયે પૂર્વાપરયોઃ

કહેવું. યાવત્ અંગીકાર કરાય છે. ” એ જ પ્રમાણે આવલિકા વિગેરેના સૂત્રથી ગર્ભિત
(સહિત) ત્રણ ઋતુનું સૂત્ર અને અયનનું સૂત્ર કહીને—“ જેમ અયનનો આલાવો છે તેમ જ
વર્ષનો પણ આલાવો કહેવો. તે જ પ્રમાણે યુગનો તથા સો વર્ષનો પણ આલાવો કહેવો.”
ઇત્યાદિક ઘણાં સૂત્રોનો સમૂહ ભગવતીસૂત્રના ગ્રંથથી જાણવો.

જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞાસિ સૂત્રમાં પણ “ જેમ પાંચમા અંગના પાંચમા શતકના પહેલા ઉદેશમાં
કહ્યું છે તેમ ” એ પ્રમાણે ભલામણ કરીને આ જ સૂત્ર ગ્રહણ કર્યું છે એમ જાણવું.
અહીં જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞાસિની ટીકામાં ઉપાધ્યાય શ્રી શાંતિચંદ્રગણિએ કહ્યું છે કે—“ અહીં આ
પ્રમાણે કહ્યું છે, પરંતુ યુક્તિનું અનુકૂળપણું તો સમકાલે પ્રતિપત્તિ (શરુઆત) નો સમય
હોય તેમાં છે. એમ અમે સંભાવના કરીએ છીએ. કહ્યું છે કે—‘ સર્વે કાલના વિશેષો સૂર્યના
પ્રમાણથી થાય છે એમ જાણવું. ’ આવું વચન હોવાથી. જો સૂર્યના ચાર વિશેષે કરીને
દક્ષિણ અને ઉત્તરમાં કાલ વિશેષનો સ્વીકાર પહેલે સમયે થતો હોય તો દક્ષિણ અને
ઉત્તરમાં કાલ વિશેષના સ્વીકારને સમયે પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં પૂર્વના કાલની અસમાપ્તિ
કહેવી જોઈએ. કદાચ કોઈ કહે કે—‘ પૂર્વ-પશ્ચિમ મહાવિદેહની અપેક્ષાએ તેમ (પૂર્વ
કાલની અસમાપ્તિ) છે જ. તેનો ઉત્તર એ છે કે—જો એમ હોય તો વે સૂર્યનું ચીર્ણચરણ
કહેવું જોઈશે અથવા બીજા બે સૂર્ય કહેવા જોઈશે, કે તેમના જૂદા પ્રકારના ચાર (ગતિ) થી
દક્ષિણ અને ઉત્તરમાં સ્વીકારેલા સમયની અપેક્ષાએ તેની પછીના સમયે પૂર્વ-પશ્ચિમમાં કાલ

૧. અમુક પ્રકારની ગતિએ કરીને. ૨. પૂર્વના વર્ષનો કે યુગનો છેલ્લો સમય કહેવો જોઈએ.

૩. ચારની સમાપ્તિ અને ચારની શરુઆત.

કાલવિશેષપ્રતિપત્તિરિત્યાદિકો ભૂયાન્ પરવચનાવકાશ इत्यलं प्रसंगेनेति ।

વક્ત્યંતે યે ચ કાલાંશાઃ સુષમસુષમાદયઃ । આરંભં પ્રતિપદ્યંતે સર્વે
તેऽપિ યુગાદિતઃ ॥ ૭૦ ॥ યુગપર્યવસાને ચ તે યાંતિ પરિપૂર્ણતાં ।
તસ્માત્કાલવિશેષેષુ યુગં પ્રાગુદિતં જિનૈઃ ॥ ૭૧ ॥ તદુક્તં જ્યોતિષ્કરંડકે
एए कालविभागा पडिवज्जंते जुगंमि खलु सव्वे । पत्तेयं पत्तेयं जुगस्स
अंते समप्पिति ॥ ७२ ॥ ज्योतिष्करं डटीकाकाराः पादलिप्तसूरयोऽप्याहुः-
एए उ सुसमसुसमादयो अद्धाविसेसा जुगाइणा सह पवत्तंते जुगंतेण
सह समप्पिति ।

अथ वक्ष्ये प्रतियुग-मयनानि यथागमं । आवृत्तीः सूर्यशशिनो-
स्तत्तिथीनुडुभिस्सह ॥ ७३ ॥ स्वरूपमृतुमासानां तिथीनां चावमस्य च ।
नक्षत्राणि यथायोग-मेतेषां करणान्यपि ॥ ७४ ॥ युगे युगेऽयनानि
स्यु-र्भानोर्दश दश ध्रुवं । तदेकैकमहोरात्र-सज्यशीतिशतात्मकं ॥ ७५ ॥
प्रत्ययः क इहात्रेति यदि शुश्रूष्यते त्वया । त्रैराशिकं तदात्रेदं श्रूयतां

વિશેષનો (વર્ષના આરંભનો) સ્વીકાર થઈ શકે. ” इत्यादिक घणा प्रकारे अन्य अन्ध
विद्वानोना वचन (प्रश्नोत्तर) नो अवकाश रहे छे; माटे आ प्रसंगे करीने सयुं. ”

આગળ ઉપર સુષમસુષમ વિગેરે જે કાલના અંશો કહેવામાં આવશે, તે સર્વેનો યુગની
શરુઆતથી જ પ્રારંભ થાય છે. અને યુગને અંતે તેઓ પૂર્ણતાને પામે છે, તેથી સર્વ
કાલ વિશેષોને વિષે સૌથી પહેલાં જિનેશ્વરોણ યુગનું પ્રમાણ વતાવ્યું છે. (૭૦-૭૧). તે
નાબત જ્યોતિષ્કરંડકમાં કહ્યું છે કે—આ સર્વ કાલના વિભાગો પ્રત્યેક પ્રત્યેક યુગના પ્રા-
રંભને આશ્રીને જ અંગીકાર કરાય છે (પ્રારંભ થાય છે) અને યુગને અંતે જ સમાપ્ત થાય
છે. (૭૨). જ્યોતિષ્કરંડકના ટીકાકાર શ્રી પાદલિપ્તસૂરિમહારાજ પણ કહે છે કે—
આ સુષમસુષમ વિગેરે કાલ વિશેષો યુગના આરંભની સાથે જ પ્રવર્તે છે અને યુગના અંતની
સાથે જ સમાપ્ત થાય છે.

હવે આગમમાં કહ્યા પ્રમાણે દરેક યુગના અયનો, સૂર્ય અને ચંદ્રની આવૃત્તિ, નક્ષત્રની
સાથે તેની તિથિઓ, ઋતુમાસનું સ્વરૂપ, તિથિનું સ્વરૂપ, વ્રત તિથિનું સ્વરૂપ, નક્ષત્રો
અને તેના સંયોગથી થતાં કરણોને હું કહીશ. (૭૩-૭૪). દરેક યુગમાં સૂર્યના
દશ-દશ અયનો હોય છે. તે દરેક અયનમાં એક સો ને જ્યાશી અહોરાત્ર હોય છે. (૭૫).
આ નાબતની શી સ્ત્રાત્રી ? એમ કહીને હે મિત્ર ! જો તારે સાંભળવાની ઇચ્છા હોય તો આ

મિત્ર દર્શ્યતે ॥ ૭૬ ॥ અષ્ટાદશશતાન્નિશા અયનેર્દશભિર્યદિ । અહોગત્રા-
સ્તદૈકેના—યનેન કિં લભામહં ॥ ૭૭ ॥ અત્રાંત્યેનંકરુપેણ રાશિના
ગુણિતઃ સ્થિતઃ । તથૈવ મધ્યસો રાશિ—રેકેન ગુણિતં હિ તત્ ॥ ૭૮ ॥
તતો દશકરુપેણ હૃતેઽસ્મિન્નાઘરાશિના । અહોરાત્રશતં લઘ્વં મઙ્ગ્યશીતિ
યથોદિતં ॥ ૭૯ ॥ મંડલાનામપિ જ્ઞાતં મઙ્ગ્યર્જાતિ ચરેદ્રવિઃ । એકૈકં
પ્રત્યહોરાત્રં પૂરયન્નયનેઽયને ॥ ૮૦ ॥ સર્વાંતરાનંતરે ચ—ન્મંડલે દક્ષિણા-
યનં । આરમ્બ્યતે પૂર્યતં ત—ત્સર્વવાહ્યે ચ મંડલે ॥ ૮૧ ॥ સર્વવાહ્યાનંતરે
ચ મંડલેઽથોત્તરાયણં । આરમ્બ્યતં પૂર્યતે ત—ત્સર્વામ્બ્યંતરમંડલે ॥ ૮૨ ॥

અથ સૂર્યાયનજ્ઞાન—વિષયે કરણં બ્રુવે । યતોઽતીતવર્તમાના—યનજ્ઞાનં
સુખં ભવેત્ ॥ ૮૩ ॥ રાકામાવાસ્યારૂપાણિ પ્રાગ્વિવચ્ચિતવાસરાત્ । તાનિ
પંચદશઘનાનિ કર્તવ્યાનિ તતોઽત્ર ચ ॥ ૮૪ ॥ અતીતાસ્તિથયઃ ક્ષેપ્યા
વર્તમાનસ્ય પર્વણઃ । પાત્યંતેઽવમરાત્રાશ્ચ યુગાદારમ્બ્ય યે ગતાઃ ॥ ૮૫ ॥

ત્રિરાશિને તું સાંભઠ. હું કહું છું. (૭૬) જો દશ અયનના અઠાર સો ને ત્રીશ અહોરાત્ર છે
તો એક અયનના કેટલા અહોરાત્ર પામીએ (થાય) ? (૭૭). ઉત્તર—અહીં છેલ્લા એકરૂપ
રાશિવડે મધ્યમ રાશિને (૧૮૩૦ ને) ગુણવાથી તેટલો જ રાશિ રહે છે, કેમકે એકવડે
જેને ગુણવામાં આવે તે તેટલું જ રહે છે. (૭૮). ત્યારપછી (૧૮૩૦ ને) દશરૂપ પહેલા
રાશિવડે માંગાકાર કરવાથી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે એક સો ને વ્યાશી (૧૮૩) અહોરાત્ર
આવે છે. (૭૯), સૂર્યની ગતિના એક સો ને વ્યાશી માંડલા હોય છે. તેમાં દરેક અય-
નમાં સૂર્ય ગતિવડે હમેશાં એક એક માંડલું પૂરું કરે છે. (૮૦) સર્વ આમ્બ્યંતર (અંદરના)
માંડલાની પછીના માંડલામાં જ્યારે સૂર્ય ચાલે છે ત્યારે દક્ષિણાયનનો આરંભ થાય છે,
અને સર્વથી બહારના (છેલ્લા) માંડલામાં જ્યારે સૂર્ય ચાલે છે ત્યારે તે દક્ષિણાયન પૂર્ણ
થાય છે (૮૧). એ જ રીતે સર્વ બાહ્ય માંડલાની પછીના માંડલામાં સૂર્ય ચાલતો હોય ત્યારે
ઉત્તરાયણનો આરંભ થાય છે, અને સર્વ આમ્બ્યંતર માંડલામાં જ્યારે ગતિ કરતો હોય
ત્યારે તે ઉત્તરાયણ પૂર્ણ થાય છે. (૮૨).

હવે સૂર્યના અયનને જાણવાની રીત કહું છું, કે જેથી બીતી ગયેલા અને વર્તતા અયનનું
જ્ઞાન સુખે કરીને થઈ શકે છે. (૮૩). તે આ પ્રમાણે.—કહેવાને રૂઝેલા દિવસની પહેલાં
જેટલી પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યા વ્યતીત થઈ હોય, તેને પંદરે ગુણવા. પછી તેમાં ચાલતા
પર્વની જેટલામી તિથિય પૂછ્યું હોય તેટલી તિથિઓ નાંખવી. પછી યુગની શરુઆતથી
અત્યાર સુધીમાં જેટલી વ્ય તિથિઓ ગઈ હોય તેટલી તેમાંથી બાદ કરવી. (૮૪).

राशौ तस्मिन्स्ततो भक्ते-सत्र्यशीतिशतेन यत् । लब्धमेकद्वयादिरूपं
तत्संस्थाप्य विचिंत्यते ॥ ८६ ॥ लब्धः समोको यदि त-द्व्यतीत-
मुत्तरायणं । विषमोकोऽथ लब्धश्चे-त्तद्वतं दक्षिणायनं ॥ ८७ ॥ अंशास्तु
ये पूर्वराशौ भागशेषा अवस्थिताः । ते तत्कालं प्रवृत्तस्या-यनस्य
दिवसाः किल ॥ ८८ ॥

युगमध्ये यथा कश्चि-न्नवमासव्यतिक्रमे । जनः पृच्छति पंचम्यां
किमद्यायनमस्ति भोः ॥ ८९ ॥ अनंतरं च कतर-द्व्यतीतमिति तत्र च ।
पूर्वोक्तविधिना प्राज्ञो दद्यादित्येवमुत्तरं ॥ ९० ॥ नवानां ननु मासानां
पर्वाण्यष्टादशागमन् । तानि पंचदशघ्नानि द्वौ शतौ स्तः ससप्तती
॥ ९१ ॥ पंचम्यां पृष्ठमिति च क्षिप्यते तत्र पंचकं । पंचसप्ततिसंयुक्ते
संजाते द्वे शते ततः ॥ ९२ ॥ नवमास्यां च चत्वारो-ऽवमरात्रा भवंति ये ।
ते त्यज्यन्ते ततो जातौ द्वौ शतौ सैकसप्तती ॥ ९३ ॥ अस्य राशेः सत्र्यशी-
ति-शतेन भजने सति । लब्धमेकं रूपमष्टा-शीतिः शेषावतिष्ठते ॥ ९४ ॥

पछी ते राशिने एक सो ने ज्याशीए भांगतां जे एक बे विगेरे लाघे (भागमां आवे) तेने
स्थापीने आ प्रमाणे विचारवुं, -जो भागमां सम (बेकी) अंक आव्यो होय तो उत्तरायन
वीती गयुं छे, अने जो विषम (एकी) अंक आव्यो होय तो दक्षिणायन वीती गयुं छे
एम जाणवुं. (८७). पूर्वनी राशिमां जे शेष अंशो रह्या होय, तेदला ते काळे चालता
अयनना दिवसो जाणवा. (८८).

जेमके युगने मध्ये नव मास वीती गया पछी पांचमने दिवसे कोइ प्रश्न करे के- 'अरे !
आजे कयुं अयन छे ? अने कयुं व्यतीत थयुं छे ?' आ प्रश्न उपर विद्वाने पूर्वे कहेला विधि
प्रमाणे आ रीते उत्तर आपवो. (९०). नव मासमां अठार पूर्वो वीती गया छे तेथी
अठारने पंदरे गुणतां बसो ने सीतेर थाय छे. (२७०). (९१). पांचमने दिवसे प्रश्न
कयो छे तेथी तेमां पांच उमेरतां बसो ने पंचोतेर (२७५) थाय छे. (९२).
पछी नव मासमां चार क्षय तिथिओ आवे छे तेथी तेमांथी चार वाद करतां बाकी
बसो ने एकोतेर (२७१) रहे छे. (९३). पछी आ राशिने एक सो ने
ज्याशीए भांगतां भागमां एक आवे छे, अने अष्ट्याशी शेष रहे छे. (९४).

१. पूर्णिमा अने अमावास्या.

તતશ્રાતીતમયન-મેકં તદપિ દક્ષિણં । સાંપ્રતં વર્તમાનં ચ ગણ્યતામુત્ત-
 રાયણં ॥ ૬૫ ॥ તસ્યાપ્યષ્ટાશીતિતમં સાંપ્રતં વર્ત્તે દિનં । દ્વિતી-
 યોઽપ્યત્ર દૃષ્ટાંતો દર્શ્યતે ગુરુર્દર્શિનઃ ॥ ૬૬ ॥ પંચવિંશતિમાસાનિ-ક્રમે
 કેનાપિ પૃચ્છ્યતે । દશમ્યામયનં કિં ભો વર્ત્તેઽથ ગતં ચ કિં ॥ ૬૭ ॥
 પંચાશ્વાનિ પર્વાણિ માસેષુ પંચવિંશતૌ । તાનિ પંચદશઘ્નાનિ પંચાશા
 સસશત્યભૂત્ ॥ ૬૮ ॥ દશમ્યાં પૃષ્ઠમિતિ ચ દ્વિપ્યંતે દશ તેન ચ ।
 શતાનિ સસ જાતાનિ ષષ્ઠાઢ્યાનિ તતઃ પરં ॥ ૬૯ ॥ દ્વાદશાવમરાત્રાઃ
 સ્યુ-ર્માસેષુ પંચવિંશતૌ । તેષુ ત્યક્તેષ્વષ્ટચત્વા-ર્શિશા સસશતી ભવેત્
 ॥ ૫૦૦ ॥ સત્ર્યશીતિશતેનાસ્ય રાશેર્વિભજને સતિ । ચત્ત્વાર એવ લભ્યંતે
 શેષાસ્તિષ્ઠંતિ ષોડશ ॥ ૧ ॥ ગતાનિ ચત્ત્વાર્યયના-ન્યતીતં ચદનંતરં ।
 તદુત્તરાયણં દક્ષિ-ણાયનં ત્વસ્તિ સાંપ્રતં ॥ ૨ ॥ ષોડશો દિવસસ્તસ્યા-
 -પ્યધુના યલુ વર્ત્તે । એવમન્યત્રાપિ ભાવ્યં કરણં જૈર્યથોચિતં ॥ ૩ ॥
 યુગે યુગે ચતુર્વિંશ-મયનાનાં શતં વિધોઃ । તર્ચ્ચકૈકં ભવકાર્દ્ધભોગ-

તેથી એક અયન વ્યતીત થયું, તે પણ દક્ષિણાયન વ્યતીત થયું, અને હમણાં બીજું
 એટલે ઉત્તરાયણ વર્તે છે એમ જાણવું. (૯૫). તે ઉત્તરાયણનો પણ આજે અઢ્યા-
 શીમો દિવસ વર્તે છે એમ સિદ્ધ થયું. હવે ગુરુતું દેખાહેતું બીજું પણ ઉદાહરણ દેસાહે
 છે. (૬૬).-પંચીશ માસ ગયા પછી દશમને દિવસે કોઈપ્ર પ્રશ્ન કર્યો કે-અરે !
 આજે કયું અયન વર્તે છે ? અને કયું અયન વીતી ગયું છે ? (૬૭). ઉત્તર-પંચીશ
 માસમાં જે પચાસ પર્વો વીતી ગયા, તેને પંદરે ગુણતાં સાત સો ને પચાસ (૭૫૦) થયા.
 (૬૮). તેમાં દશમને દિવસે પૂછ્યું છે માટે દશ નાંખવાથી સાત સો ને સાઠ (૭૬ :)
 થયા. (૬૯). ત્યારપછી પંચીશ માસમાં ચાર ત્રય તિથિઓ આવે છે, તેથી તેમાંથી ચાર
 બાદ કરતાં સાત સો ને અઢતાલીશ (૭૪૮) બાકી રહે છે. (૫૦૦) પછી આ રાશિને
 એક સો ને ત્ર્યાશીએ ભાંગતાં ભાગમાં ચાર આવે છે, અને સોઠ બાકી વધે છે. (૧).
 તેથી ચાર અયન વીતી ગયાં, તેમાં પણ જે હમણાં છેલ્લું (ચોથું) વ્યતીત થયું તે
 ઉત્તરાયણ અને અત્યારે જે વર્તે છે તે દક્ષિણાયન. (૨). તે દક્ષિણાયનનો પણ આજે
 સોઠમો દિવસ વર્તે છે. આ રીતે બીજે સ્થળે પણ પંચિતોએ ઉચિતતા પ્રમાણે જાણવું. (૩).
 હવે એક એક યુગમાં એક સો ને ચોત્રીશ (૧૩૪) ચંદ્રના અયનો આવે છે. તે અયનનું

मानमिहोदितं ॥ ४ ॥ सर्वर्क्षभोगकालो हि विधोः संकलितो भवेत् ।
सप्तविंशतिरेवाहो-रात्राः पूर्णास्तथोपरि ॥ ५ ॥ सप्तषष्टिविभक्ताहो-
रात्रांशाश्चैकविंशतिः । भमासोऽप्ययमेवेदो-रुदग्याम्यायनात्मकः ॥ ६ ॥
सप्तषष्टिविभक्ताहो-रात्रांशानां भवेदिह । भमासन्निशदधिकै-रष्टादश-
मितैः शतैः ॥ ७ ॥ ईदृशाश्च भमासाः स्युः सप्तषष्टिर्युगे युगे । एकैक-
स्मिन् भमासे च स्यादिदोरयनद्वयं ॥ ८ ॥ युक्तं ततश्चतुस्त्रिंश-मयनानां
शतं युगे । एकैकस्यायनस्याथ मानं व्यक्त्या निशम्यतां ॥ ९ ॥

चरेत्प्रत्ययनं चंद्रो मंडलानि त्रयोदश । चतुश्चत्वारिंशदंशां-श्चै-
कस्य सप्तषष्टिजान् ॥ १० ॥ ततश्च—त्रयोदशैवाहोरात्रा भागाश्च सप्त-
षष्टिजाः । चतुश्चत्वारिंशदहो-रात्रस्यायनमैदवं ॥ ११ ॥ यद्वा—सप्त-
षष्टिभवैः पंच-दशाढ्यैर्नवभिः शतैः । अहोरात्रस्य भागैः स्या-द्भमासाद्धं
सुनिश्चितं ॥ १२ ॥ चंद्रस्यैकैकमयन-मेतन्मानं निरूपितं । त्रैराशिकबले-
नात्र प्रत्ययोऽपि निरूप्यते ॥ १३ ॥ चतुस्त्रिंशेनायनानां शतेन तुहिन-

एक एक नक्षत्रचक्रना अर्ध भागने भोगववा जेटलुं प्रमाण अहीं कह्युं छे. (४). कारण
के चंद्र सर्व नक्षत्रचक्रने भोगवे तयारे कुल सतावीश अहोरात्र पूर्ण अने उपर एक अहो-
रात्रना सडसठीया एकवीश अंश (२७ ३३) आटलो वखत लागे छे. चंद्रना उत्तरायण
अने दक्षिणायन स्वरूपवाळो आटलो ज नक्षत्रमास पण छे. (६). आखा नक्षत्रमासना
सर्व अहोरात्रना अंशो करवा होय तो सतावीशने सडसठे गुणी तेमां एकवीश अंश उमे-
रवा; तेथी सडसठीया अठार सो ने त्रीश (१८३०) अंशो थाय छे. (७). आवा नक्षत्रना
मास एक एक युगमां सडसठ थाय छे, अने एक एक नक्षत्र मासमां चंद्रना बवे अयन
होय छे. (८). तेथी करीने एक युगमां कुल एक सो चोत्रीश अयन होय छे, ते योग्य ज
छे हवे एक एक अयननुं प्रमाण स्पष्ट रीते कह्युं छुं ते सांभळो—(९). चंद्र एक एक
अयनमां तेर मांडला अने उपर एक मांडलाना सडसठीया चुमाळीश अंश (१३ ४४) आ-
टलुं चेन्न चाले छे (ओळंगे छे). (१०) तेथी करीने चंद्रना एक अयनमां तेर अहोरात्र
अने उपर एक अहोरात्रना सडसठीया चुमाळीश अंश (१३ ४४) आटलो वखत लागे
छे. (११). अथवा तो अर्ध नक्षत्रमासनुं प्रमाण एक अहोरात्रना सडसठ भाग करीए
तेवा नव सो ने पंदर (६१५) भाग ज आवे छे. (१२). तेटलुं ज एक एक चंद्र अयननुं
प्रमाण कहेलुं छे. आ बाबतनी खात्रीने माटे त्रैराशिनी रीत पण बतावे छे—(१३).

દ્યુતેઃ । પ્રાતાન્યષ્ટાદશ ત્રિશાન્યહોરાત્રશતાનિ ચેત્ ॥ ૧૪ ॥ તદેકેનાયને-
નેદો-લંભ્યતે કિમિતિ ત્રિપુ । અંત્યેનૈકેન ગુણિતો મધ્યરાશિસ્તથા
સ્થિતઃ ॥ ૧૫ ॥ આયેન ચ ચતુર્વિંશ-શતરૂપેણ રાશિના । મધ્યરાશો
હતે લબ્ધા અહોરાત્રાસ્રયોદશ ॥ ૧૬ ॥ અષ્ટાશીતિઃ શિષ્યતે સા સત-
પથ્યા નિહન્યતે । અષ્ટાપંચાશ્ચ્છતાનિ મ્યુઃ પચાત્રતિમંત્યથ ॥ ૧૭ ॥ ચતુર્વિં-
શશતેનૈપાં હતે ભાગે યથોદિતાઃ । ચતુશ્રત્વાર્વિંશદંશાઃ સંપ્રાપ્તાઃ સત-
પથિજાઃ ॥ ૧૮ ॥ અત્ર ચંદ્રાયણજ્ઞાનવિષયે કમળાદિનિરૂપણં તુ ત્રેત્ર-
લોકે વિંશતિતમે સર્ગે કૃતમસ્તીતિ તત્તાં જ્ઞયં.

અયનાનિ દશાર્કસ્ય ચતુર્વિંશં શતં વિધોઃ । યુગં યુગં મ્યુર્યત્તત્ર
ત્રૈરાશિકમથોચ્યતે ॥ ૧૯ ॥ સત્ર્યશીતિશતેનાહો-રાત્રાગ્નામયનં રવેઃ ।
સ્થાચ્ચેકં તદા ત્રિંશૈઃ કિમષ્ટાદશભિઃ શતૈઃ ॥ ૨૦ ॥ ત્રૈરાશિક
સ્થાપના ૧૮૩-૧-૧૮૩૦ અંત્યેન રાશિના રાશા-વેકરૂપેઽત્ર મધ્યમે ।
ગુણિતે સ્યુઃ શતાન્યષ્ટા-દશ ત્રિંશદ્યુતાન્યથ ॥ ૨૧ ॥ આયેન રાશિના
ભાગે સત્ર્યશીતિશતાત્મના । લબ્ધા દશેતાવંત્યેવા-યનાનિ સ્યુર્યુગે

ચંદ્રના એક સો ચોત્રીશ અયનના અઢાર સો ને ત્રીશ અહોરાત્ર થાય છે, તો ચંદ્રના એક
અયનના કેટલા અહોરાત્ર થાય ? ઉત્તર-આ ત્રણ રાશિમાંના છેલ્લા એક રાશિવડે મધ્યના
(૧૮૩૦) રાશિનો ગુણાકાર કરીએ ત્યારે તે મધ્ય રાશિ તેટલો ને તેટલો જ રહે છે,
પછી પહેલો રાશિ જે એક સો ને ચોત્રીશ છે તેણે કરીને મધ્ય રાશિ (૧૮૩૦) ને ભાગ-
વાથી ભાગમાં તેર અહોરાત્ર આવ્યા. બાકી શેષ જે અઢ્યાશી રહ્યા તેને સડસડે ગુણવાથી
અઢાવન સો ને છન્નુ (૫૮૬૬) થાય છે. તેને એક સો ને ચોત્રીશે (૧૩૪) ભાંગવાથી
ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સડસઠીયા ચુમાલીશ અંશ આવે છે. (૧૮). અહીં ચંદ્રાયણના જ્ઞાન
માટે રીત વિગેરેનું કથન ત્રેત્રલોકના વીશમા સર્ગમાં કર્યું છે, ત્યાંથી જ જાણી લેવું.

હવે દરેક યુગમાં સૂર્યના દશ અયનો આવે છે અને ચંદ્રના એક સો ને ચોત્રીશ અયનો
આવે છે, તેની સ્પષ્ટતા માટે ત્રિરાશિ बतावे છે. (૧૬). એક સો ને ત્ર્યાશી અહોરાત્રવડે
સૂર્યનું એક અયન થાય છે, તો અઢાર સો ને ત્રીશ અહોરાત્રવડે કેટલા અયન થાય ? (૨૦),
ત્રિરાશિની સ્થાપના-૧૮૩-૧-૧૮૩૦. ઉત્તર-અહીં છેલ્લા રાશિને મધ્યના એક રાશિવડે
ગુણતાં તેટલા જ અઢાર સો ને ત્રીશ (૧૮૩૦) થાય છે, તેને એક સો ને ત્ર્યાશી (૧૮૩) રૂપ
પહેલા રાશિવડે ભાંગાકાર કરવાથી ભાગમાં દશ પ્રાપ્ત થયા; તેથી એક યુગમાં સૂર્યના દશ

રવેઃ ॥ ૨૨ ॥ સપ્તષષ્ટ્યુદ્ભવચતુ-શ્રત્વારિંશલ્લવાધિકૈઃ । ત્રયોદશભિરેકં ચે-
દહોરાત્રૈઃ કિલાયનં ॥ ૨૩ ॥ ત્રિંશૈસ્તદાષ્ટાદશભિ-રહોરાત્રશતૈર્વિધોઃ । અય-
નાનિ કિયંતિ સ્યુ-રિતિ રાશિત્રયં લિખેત્ ॥ ૨૪ ॥ રાશિત્રયસ્થાપના—૧૩૪૪
—૧-૧૮૩૦ સાવર્ણ્યાર્થમાદ્યરાશા-વહોરાત્રાસ્રયોદશ । સપ્તષષ્ટ્યા નિહ-
ત્યાંશાઃ ક્ષિપ્યંતે સંતિ યેઽધિકાઃ ॥ ૨૫ ॥ જાતા નવશતી પંચ-દશોપેતાથ
સંતિ યે । અષ્ટાદશ શતાસ્ત્રિંશાઃ સપ્તષષ્ટ્યૈવ તેઽપિ ચ ॥ ૨૬ ॥ સર્વર્ણનાર્થ
તાલ્ક્યંતે લક્ષમેકં ભવેત્તતઃ । દ્વાવિંશતિઃ સહસ્રાણિ ષટ્શતી ચ દશો-
ત્તરા ॥ ૨૭ ॥ અંત્યેન રાશિનાથૈવ-રૂપેણ મધ્યમો હતઃ । નૂનમેકાત્મકો
રાશિ-ગુણકેન સમોઽભવત્ ॥ ૨૮ ॥ તતોઽસ્મિન્નવભિઃ પંચ-દશોપેતૈઃ
શતૈર્હતે । ચતુસ્ત્રિંશં શતં લબ્ધ-મયનાનાં યુગે વિધોઃ ॥ ૨૯ ॥

અથાયનારંભરૂપા ભવંત્યાવૃત્તયો દશ । તત્ર સ્યુઃ શ્રાવણે પંચ પંચ માઘે
વિવસ્વતઃ ॥૩૦॥ યામ્યાયનારંભરૂપાઃ પંચ તાઃ શ્રાવણે સ્મૃતાઃ । તથોત્તરા-
યનારંભ-રૂપા માઘે ચ પંચ તાઃ ॥૩૧॥ આદ્યાવૃત્તિઃ શ્રાવણાદ્ય-પ્રતિપદ્ય-

અયનો આવે છે એમ સિદ્ધ થયું. (૨૧-૨૨). હવે જો તેર અહોરાત્ર અને ઉપર એક અહોરાત્રના
સહસ્રઠીયા ત્રુમાલીશ અંશો (૧૩ ૪૪) વડે ચંદ્રનું એક અયન થાય છે. તો અઢાર સો ને
ત્રીશ (૧૮૩૦) અહોરાત્રવડે ચંદ્રના કેટલા અયનો થાય ? તેની ત્રિરાશિ લખવી. (૨૪).
ત્રિરાશિની સ્થાપના—૧૩ ૪૪-૧-૧૮૩૦. અહીં સમાન અંક લાવવા માટે પહેલી રાશિમાં
જે તેર છે, તેને સહસ્રઠે ગુણીને તેમાં જે ત્રુમાલીશ અંશ અધિક છે, તે નાંખવા. તેથી નવ
સો ને પંદર (૬૧૫) થાય. હવે જે અઢાર સો ને ત્રીશની રાશિ છે, તેને પણ સર્વર્ણ
કરવા માટે સહસ્રઠે ગુણવા, તેથી એક લાખ વાવીશ હજાર છ સો ને દશ (૧૨૨૬૧૦)
થાય છે. પછી આ અંત્ય રાશિનો મધ્યના એક રાશિવડે ગુણાકાર કરવો, તેથી એકવડે
ગુણવાથી તે જ રાશિ આવે છે. પછી તે (૧૨૨૬૧૦) રાશિને નવ સો ને પંદરે (૯૧૫)
ભાગ દેવો; તેથી એક યુગમાં ચંદ્રના અયનો એક સો ને ચોત્રીશ (૧૩૪) આવે છે. (૨૬).

હવે અયનના આરંભરૂપ સૂર્યની આવૃત્તિ એક યુગમાં દશ વખત થાય છે (કેમ કે
એક યુગમાં દશ અયન આવે છે અને એક અયનમાં સર્વ માંડલાને વિષે સૂર્ય એક વાર ફરી
વળે છે એટલે એક આવૃત્તિ કરે છે; તેથી એક યુગમાં સૂર્યની દશ આવૃત્તિ થાય છે.) તેમાં
શ્રાવણ માસમાં સૂર્યની પાંચ આવૃત્તિ અને માઘ માસમાં પાંચ આવૃત્તિ થાય છે (આ રીતે દશ
આવૃત્તિ થઈ). (૩૦). તેમાં શ્રાવણ માસમાં દક્ષિણાયનના આરંભવાળી પાંચ આવૃત્તિઓ કહી
છે, અને માઘ માસમાં ઉત્તરાયણના આરંભવાળી પાંચ આવૃત્તિ કહી છે. (૩૧). પહેલી આવૃત્તિ

ભિજિવ્યુતા । માઘસ્ય શ્યામસતમ્યાં દ્વિતીયા હસ્તસંયુતા ॥૩૨॥ તૃતીયા સ્યાન્નભઃકૃષ્ણ-ત્રયોદશ્યાં મૃગાન્વિતા । ચતુર્થી શુક્લતુર્યાયાં માઘે શતભિ-
ષગ્યુતા ॥ ૩૩ ॥ વિશાખાયુગ્નભઃશ્વેત-દશમ્યાં પંચમી ભવેત્ । ષષ્ઠી માઘે
પ્રતિપદિ શ્યામાયાં પુષ્યશાલિની ॥૩૪॥ સતમી કૃષ્ણસતમ્યાં શ્રાવણે રેવતી-
યુતા । માઘે કૃષ્ણત્રયોદશ્યા-મષ્ટમી મૂલસંયુતા ॥૩૫॥ નભશ્ચતુર્થ્યા શુક્લાયાં
નવમી યોનિદેવયુગ્ । માઘકૃષ્ણત્રયોદશ્યાં દશમી કૃત્તિકાંચિતા ॥ ૩૬ ॥

અથાન્ન કરણ—વિશિષ્ટતિથિયુક્તા યા હ્યાવૃત્તિર્જાતુમિષ્યતે । ગુ-
ણ્યતે તત્સંખ્યયૈકો-નયા ત્ર્યશીતિયુક્ શતં ॥ ૩૭ ॥ અંકસ્થાનેન ગુણિતં
યેન ત્ર્યશીતિયુક્શતં । ત્રિઘ્નં રૂપેણાધિકં ત-દ્રાશૌ જાતે નિયોજયેત્
॥ ૩૮ ॥ તતશ્ચ પંચદશભિ-હૃતે ભાગે યદાપ્યતે । ગતેષ્વેતાવત્સુ પર્વ-
સ્વાવૃત્તિઃ સા વિવચ્ચિતા ॥ ૩૯ ॥ પશ્ચાદુદ્ધરિતા ચૈકા-સ્તાવત્સુ દિવસે-

શ્રાવણ સાસની શરુઆતમાં પ્રતિપદાને દિવસે અભિજિત નક્ષત્રના યોગમાં થાય છે, વીજી
આવૃત્તિ હસ્ત નક્ષત્રના યોગે માઘ વદ સાતમે થાય છે. (૩૨). ત્રીજી આવૃત્તિ શ્રાવણ વદ
તેરશને દિવસે મૃગશિર નક્ષત્રના યોગે થાય છે, ચોથી આવૃત્તિ માઘ શુદી ત્રીજને દિવસે
શતભિષા નક્ષત્રના યોગે થાય છે. (૩૩). પાંચમી આવૃત્તિ શ્રાવણ શુદી દેશમે વિશાખા
નક્ષત્રના યોગે થાય છે, છઠી આવૃત્તિ માઘ વદ પ્રતિપદા પુષ્ય નક્ષત્રના યોગે થાય છે.
(૩૪). સાતમી આવૃત્તિ શ્રાવણ વદ સાતમે રેવતી નક્ષત્રના યોગે થાય છે, આઠમી આ-
વૃત્તિ માઘ વદ તેરશે મૂલ નક્ષત્રના યોગે થાય છે. (૩૫). નવમી આવૃત્તિ શ્રાવણ શુદ
ચોથને દિવસે યોનિદેવ (પૂર્વાફાલ્ગુની) નક્ષત્રના યોગે થાય છે, અને દશમી આવૃત્તિ
માઘ વદ તેરશે કૃત્તિકા નક્ષત્રના યોગે થાય છે. (૩૬). આ જાણવાની રીત બતાવે છે.—

કોઈપણ આવૃત્તિ કઈ તિથિએ આવે છે ? તે જાણવાની ઇચ્છા થાય, ત્યારે તે આવૃ-
ત્તિની સંખ્યામાંથી એક વાદ કરવો. જે અંક શેષ રહ્યો હોય તેનાવડે એક સો ને ત્ર્યાશીનો
ગુણાકાર કરવો. પછી તે થયેલા રાશિમાં જે અંકવડે એક સો ને ત્ર્યાશીને ગુણ્યા હોય
તે અંકને ત્રણ ગુણો કરી તેમાં એક ઉમેરવો. પછી તેને પંદરે ભાંગવા. ભાગમાં જે
સંખ્યા આવે તેટલા પર્વ ગયે સતે તે કહેવાને ઇચ્છેલી આવૃત્તિ થાય છે, અને નીચે જે
સંખ્યા વધી હોય—શેષ રહી હોય તેટલા દિવસોમાંના છેલ્લે દિવસે કહેવાને ઇચ્છેલી તે

૧ ચોથ કેમ નહીં ? બતાવ્યા પ્રમાણે ગણતરી ગણતા પણ ચોથ આવે છે. ૨ ઉપર ચોથ
આવે તો અહીં દશમનો વાંધો આવે નહીં. ૩ માઘ શુદી દશમ આવવી જોઈએ, કેમકે ૧૮૬
દિવસનો આંતરો છે. બતાવ્યા પ્રમાણે ગણતરી કરતાં પણ દશમ આવે છે.

एवम् । चरमे दिवसे विद्या-दावृत्तिं तां विवक्षितां ॥ ४० ॥ आद्यावृत्ति-
र्युगे कस्यां तिथावित्यूह्यते यदि । तत्प्रस्तुतेयं प्रथमा-वृत्तिरित्येकको धृतः
॥ ४१ ॥ अस्मिन्नेकोनिते शेषः कश्चिदंको न तिष्ठति । तत्पाश्चात्ययुगा-
वृत्ति-दशमी ध्रियतेतिमा ॥ ४२ ॥ ततस्त्रयशीत्याभ्यधिकं दशभिर्गुण्यते
शतं । त्रिंशान्येवं शतान्यष्टा-दश १८३० जातान्यतः परं ॥ ४३ ॥ दश-
भिर्गुणितं यस्मात्-तत्त्रयशीतिशतं ततः । दश त्रिघ्नाः सैकरूपा-श्चैकत्रिंश-
द्भवन्ति ये ॥ ४४ ॥ ते पूर्वराशौ क्षिप्यन्ते एकषष्ठ्यधिका ततः । अष्टादश-
शती जाता १८६१ तां पंचदशभिर्भजेत् ॥ ४५ ॥ चतुर्विंशं शतं लब्ध-
मेकं रूपं च क्षिप्यते । जिज्ञासिताया आवृत्ते-स्ततोऽभूदिति निर्णयः
॥ ४६ ॥ चतुर्विंशपर्वशता-त्मके प्राच्ययुगे गते । प्रवर्त्तमानेऽभिनवे यु-
गस्य प्रथमे तिथौ ॥ ४७ ॥ आद्यावृत्तिः प्रतिपदि भवतीत्यथ कथ्यते ।
द्वितीयोऽप्यत्र दृष्टान्तो बोधदाढ्याय धीमतां ॥ ४८ ॥ कस्यां तिथौ
द्वितीया स्या-दावृत्तिर्माघभाविनी । इति प्रश्ने कृते धार्य आवृत्त्यंको द्वि-

आवृत्ति जाणवी. (४०). उदाहरण—युगने विषे पहेली आवृत्ति कह तिथिए थाय ?
एम जाणवाने कोइ इच्छे, तो पहेली आवृत्ति जाणवानी इच्छा होवार्थी एकनो अंक धारण
कर्यो (१). तेमांथी एक बाद करीए त्यारे शेष कांइपण अंक रहेतो नथी, तेथी पूर्वना
युगनी छेछी दशमी आवृत्ति धारण करवी (लखवी), त्यारपछी एक सो ने ज्याशीने
दशे गुणवा, तेथी अठार सो ने त्रीश (१८३०) थाय छे. पछी एक सो ने ज्याशीने
दशे गुण्या हता तेथी दशने त्रण गुणा करी (३०) तेमां एक नांखीए, त्यारे एकत्रीश
(३१) थाय, तेने पूर्वनी (१८३०) राशिमां नांखीए, त्यारे अठार सो ने एकसठ
(१८६१) थाय छे. तेने पंदरे (१५) भागतां एक सो ने चोवीश (१२४) आवे छे,
अने एक शेष रहे छे; तेथी जाणवाने इच्छेली आवृत्तिनो आ प्रमाणे निर्णय थाय छे के—
एक सो ने चोवीश (१२४) पर्ववाळो पूर्व युग गया पछी अत्यारे वर्त्तता नवा युगमां
ते युगनी पहेली तिथिए एटले प्रतिपदाने दिवसे पहेली आवृत्ति थाय छे. हवे बुद्धिमान
पुरुषोना बोधने दृढ करवा माटे बीजुं उदाहरण आपे छे. (४८).—माघ मासमां थती
बीजी आवृत्ति कह तिथिए थाय छे ? एम कोइ प्रश्न करे, त्यारे बीजी आवृत्तिनो प्रश्न

कस्तदा ॥ ४६ ॥ अस्मिन्नंके चैककोने एक एवावशिष्यते । सत्र्यशीति-
शतं तेन गुणयते स्यात्तथा स्थितं ॥ ५० ॥ एकोऽत्र गुणकस्त्रिंशः सैको
जातश्चतुष्टयं । एतद्युक्तोऽभवद्वाशिः सप्ताशीतियुतं शतं ॥ ५१ ॥ भागेऽस्य
पंचदशभिर्लभ्यन्ते द्वादशोपरि । शिष्यन्ते सप्त तेनैव पूर्वोक्तप्रश्ननिर्णयः
॥ ५२ ॥ स्याद् द्वितीया द्वादशानां विगमे युगपर्वणां । माघस्य श्याम-
सप्तम्या—मावृत्तिस्तिग्मरोचिषः ॥ ५३ ॥ कस्यां तिथौ स्यादावृत्ति—स्तृ-
तीयेतीष्यते यदि । तदा धृतस्त्रिको रूपो—नितेऽस्मिन् शिष्यते द्विकः
॥ ५४ ॥ सत्र्यशीतिशतं तेन गुणितं जायते किल । शतत्रयं सप्तद्वयं
द्विकेऽथ त्रिगुणीकृते ॥ ५५ ॥ सैके जाताः सप्त ते च पूर्वराशौ नियो-
जिताः । त्रिसप्तत्या समधिक—मेवं जातं शतत्रयं ॥ ५६ ॥ हृतेऽस्मिन्
पंचदशभिश्चतुर्विंशतिराप्यते । त्रयोदशावशिष्यन्ते तदेष प्रश्ननिर्णयः ॥ ५७ ॥
चतुर्विंशतिपक्षाति—क्रमे तीर्थेश्वरैर्युगे । नभःकृष्णत्रयोदश्यां तृतीयावृत्ति-
रीरिता ॥ ५८ ॥ एवमन्यास्वपि तिथिषु करणभावना कार्या । आवृत्ति-

होवाथी बेनो अंक (२) धारण करवो, तेमांथी एक बाद करतां वाकी एक ज रहे छे,
ते एकवडे एक सो ने ज्याशीने गुणवाथी तेढलो ज (१८३) अंक थाय छे. हवे एकनो
गुणाकार इतो तेथी ते एकने त्रण गुणो करी तेमां एक नांखयो, तेथी चार थया. ते चारने
उपरना (१८३) राशिमां नांखवाथी एक सो ने सत्याशी (१८७) थया. तेने पंदरे
भागतां भागमां वार आवे छे, वाकी सात शेष रहे छे. तेथी पूर्वे पूछेला प्रश्ननो आ प्रमाणे
निर्णय थयो के—बार पर्व (छ मास) गया पछी माघ वद सातमने रोज सूर्यनी बीजी
आवृत्ति थाय छे. (५३). प्रश्न—त्रीजी आवृत्ति कइ तिथिए थाय ? एम जाणवानी
इच्छा होय तो त्रणनो अंक धारण करी तेमांथी एक बाद करवो, एटले वाकी बे रहे छे.
ते बेवडे एक सो ने ज्याशीने गुणवाथी त्रण सो ने छासठ (३६६) थाय छे. पछी बेने
त्रण गुणा करी तेमां एक नांखवाथी सात (७) थाय. ते सातने पूर्वनी (३६६)
राशिमां भेळववाथी त्रण सो ने तौतेर (३७३) थाय. तेने पंदरे भागतां भागमां चोवीश
(२४) आवे छे अने तेर (१३) शेष रहे छे; तेथी प्रश्ननो निर्णय आ प्रमाणे जाणवो
के—युगने विषे चोवीश पंखवाहीया (बार मास) गया पछी श्रावण वद तेरशने रोज
त्रीजी आवृत्ति थाय छे एम जिनेश्वरोए कहूं छे. (५८). ए ज प्रमाणे बीजी तिथि
ओने विषे पण करणनी भावना करवी. आवृत्तिना नचत्र जाणवा माटे जे रीत कही छे ते

नक्षत्रज्ञानमुद्दिश्य करणं त्वतिविस्तरमिति नात्र प्रपंचितं, तज्ज्योतिष्क-
रंडवृत्त्यादिभ्योऽवसेयं. अत्र वासना चैवं—आवृत्तिघस्रादेकस्मा—दावृत्तिर-
परा भवेत् । दिने चतुरशीत्याढ्य—शततमे यथाक्रमं ॥५६॥ सत्र्यशीति-
दिनशत—मानमेकं यतोऽयनं । समाप्यारभ्यते नव्या—यनं घस्त्रे ततोऽ-
ग्रिमे ॥ ६० ॥ नभःकृष्णप्रतिपदो माघस्य श्यामसप्तमी । भवेच्चतुरशी-
त्याढ्य—शततम्येव तद्यथा ॥ ६१ ॥ षष्ठां मासामहोरात्राः स्युरशी-
तियुतं शतं । माघस्य सप्ताहानीति सप्ताशीतियुतं शतं ॥ ६२ ॥
एभ्यस्त्रयोऽवमरात्राः पात्यंते मासषट्कजाः । ततश्चतुरशीत्याढ्यं शत-
मेव व्यवस्थितं ॥ ६३ ॥ तत्र च—सत्र्यशीतिदिनशत—मानमेकं कि-
लायनं । षष्ठ्यां पूर्णं पुनश्चान्य—त्सप्तम्यां प्रत्यपद्यत ॥६४॥ एवं च—माघस्य
श्यामसप्तम्या द्वादशी नभसोऽसिता । सत्र्यशीतिशततमी पूर्णं तत्र
ततोऽयनं ॥ ६५ ॥ त्रयोदश्यां च संप्राप्तं भूयोऽपि दक्षिणायनं । एव-
मावृत्तितिथिषु कार्यान्यास्वपि भावना ॥ ६६ ॥

अति विस्तारवाली होवाथी अहीं कही नथी, ते ज्योतिष्करंडनी टीका विगेरेमांथी जाणी
लेवी. अहीं तात्पर्य आ प्रमाणे जाणवुं—सूर्यनी एक आवृत्तिना दिवसथी बीजी आवृत्ति
अनुक्रमे एक सो ने चोराशी (१८४) दिवसे आवे छे. (५६). कारणके एक अयननुं प्रमाण
एक सो ने ज्याशी (१८३) दिवसनुं छे, तेथी १८३ दिवसे अयनने समाप्त करी तयार-
पछीना १८४ मे दिवसे नवा अयननो आरंभ थाय छे. (६०). श्रावण वद
प्रतिपदार्थी माघ वद सातमनो दिवस एक सो ने चोराशीमे दिवसे आवे छे. ते आ
प्रमाणे.—(६१). छ मासना अहोरात्र एक सो ने एंशी (१८०) थाय छे, ते उपर माघ
मासना सात दिवस होवाथी एक सो ने सत्याशी (१८७) अहोरात्र थाय छे. (६२).
तेमांथी छ मासमां त्रण अवमरात्री (तिथिनो त्रय) आवे छे माटे त्रण बाद करतां बाकी
एक सो चोराशी (१८४) रहे छे. (६३) तेमां एक सो ने ज्याशी दिवसना प्रमाणवाळें
एक अयन माघ वद छठने दिवसे पूर्ण थाय छे, अने सातमे बीजुं शरु थाय छे. (६४).
ए ज प्रमाणे माघ वद सातमथी श्रावण वद बारश एक सो ने ज्याशीमे दिवसे आवे छे,
तेथी ते दिवसे ते अयन पूर्ण थाय छे. (६५). अने तेने बीजे दिवसे एटले श्रावण वदि
तेरशने दिवसे फरीथी दक्षिणायन शरु थाय छे. ए प्रमाणे बीजी पण आवृत्तिनी तिथि-
ओने विषे भावना करवी. (६६).

ઇંદુભોગ્યોદુસંયોગઃ પ્રાગુક્તસ્તિથિભિઃ સહ । વદ્યેઽર્કભોગ્યનક્ષત્રા-
 ણ્યાવૃત્તિષુ દશસ્વથ ॥ ૬૭ ॥ આવૃત્તીઃ શ્રાવણે પંચા-પ્યાદિત્યઃ કુરુતે
 યુગે । પુષ્યયુક્તો બહિર્ગચ્છન્ સર્વાભ્યંતરમંડલાત્ ॥ ૬૮ ॥ અષ્ટાદશ-
 મુહૂર્તાલ્લ્ય-મહોરાત્રચતુષ્ટયં । પુષ્યસ્ય મુક્તવાર્કઃ સર્વા આવૃત્તીઃ શ્રાવણે
 સ્તજેત્ ॥ ૬૯ ॥ અભ્યંતરં વિશન્ બાહ્ય-મંડલાત્ કુરુતે રવિઃ । પંચાપિ
 માઘસ્યાવૃત્તી-રભિજિત્પ્રથમક્ષણે ॥૭૦॥ તથોક્તં જ્યોતિષ્કરંડકે-અર્ધિમ-
 તરાહિ નિંતો આઙ્ચો પુસ્તજોગમુવગમ્મ । સઘ્વા આઙ્ચો કરેઙ્ સો
 સાવણે માસે ॥૭૧॥ બાહિરઞ્ચો પવિસંતો આઙ્ચો અભિઙ્જોગમુવગમ્મ ।
 સઘ્વા આઙ્ચો કરેઙ્ સો માઘમાસંમિ ॥ ૭૨ ॥ એવં ચ મકરે રાશૌ
 યજ્ઞાનોરુત્તરાયણં । કર્કે યામ્યાયનં લોકે રુચ્યાતં તદપિ સંગતં ॥ ૭૩ ॥

અથ વિષુવત્પ્રકરણં નિરૂપ્યતે—પંચદશમુહૂર્ત્તાત્મા રજની દિવસોઽપિ
 ચ । યત્ર તુલ્યાબુઘૌ સ્યાતાં સ કાલો વિષુવં સ્મૃતં ॥ ૭૪ ॥ તથોક્તમ-
 ભિધાનચિંતામણી—“ તુલ્યનક્તંદિને કાલે વિષુવદ્ વિષુવં ચ તત્ । ” તત્

ચંદ્રે ભોગવવા લાયક તિથિની સાથે નક્ષત્રનો સંયોગ પ્રથમ કહ્યો છે. હવે દશે આવૃત્તિને
 વિષે સૂર્યભોગ્ય નક્ષત્રોને હું કહીશ. (૬૭) સર્વ આભ્યંતર માંડલાથી બહાર નીકળતો સૂર્ય
 એક યુગમાં પુષ્યનક્ષત્રવડે યુક્ત થઈને પાંચ આવૃત્તિ શ્રાવણ માસમાં શરુ કરે છે. (૬૮). સૂર્ય
 શ્રાવણ માસમાં પુષ્ય નક્ષત્રના ચાર રાત્રિદિવસ અને અઠાર મુહૂર્ત્તને ભોગવીને સર્વ આવૃત્તિઓ
 શરુ કરે છે. (૬૯). બાહ્ય મંડલથી આભ્યંતર મંડલમાં પ્રવેશ કરતો સૂર્ય માઘમાસમાં
 અભિજિત નક્ષત્રના પહેલે સમયે પાંચે આવૃત્તિઓ શરુ કરે છે. (૭૦). તે વિષે જ્યોતિષ્કરં-
 ડકમાં કહ્યું છે કે—“ આભ્યંતર મંડલથી બહાર નીકળતો સૂર્ય પુષ્ય નક્ષત્રના યોગને પામીને
 શ્રાવણ માસમાં સર્વે (પાંચે) આવૃત્તિઓને કરે છે. (૭૧). અને બહારના મંડલથી આભ્યંતર
 મંડલમાં પ્રવેશ કરતો સૂર્ય અભિજિત નક્ષત્રના યોગને પામીને માઘ માસને વિષે સર્વે
 (પાંચે) આવૃત્તિઓ કરે છે. (૭૨). ” આ પ્રમાણે મકર રાશિમાં સૂર્યનું ઉત્તરાયણ
 અને કર્ક રાશિમાં દક્ષિણાયન લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે તે પણ સંગત થાય છે. (૭૩).

હવે વિષુવત્તું પ્રકરણ કહેવામાં આવે છે.—જે કાલે પંદર મુહૂર્ત્તની રાત્રિ અને પંદર
 મુહૂર્ત્તનો દિવસ એમ બન્ને તુલ્ય હોય તે કાલ વિષુવત્ કહેવાય છે. (૭૪). તે વિષે
 અભિધાનચિંતામણિમાં કહ્યું છે કે—“ રાત્રિ અને દિવસ તુલ્ય હોય એવો કાલ વિષુવત્

શ્યામાદિવસયોઃ પંચદશમુહૂર્તયોઃ । પ્રદોષકાલે વિજ્ઞેયં નિશ્ચયાપેક્ષયા
 બુધૈઃ ॥ ૭૫ ॥ યતઃ—સાદ્વૈકનવતૌ બાહ્યા—દામ્બ્યંતરાચ્ચ મંડલાત્ ।
 સમાક્રાંતેષુ સૂર્યેણ મંડલેષુ ભવેદિદં ॥ ૭૬ ॥ તત્પ્રત્યયનમેકૈકં તતસ્તાનિ
 યુગે દશ । યામ્યાયનસ્ય પંચૌજા—ન્યેષુ સ્યુર્માસિ કાર્તિકે ॥ ૭૭ ॥
 સમાનિ માધવે માસિ પંચ સૌમ્યાયનસ્ય ચ । તિથિચંદ્રાર્કનક્ષત્ર—યોગો-
 ઽથૈષાં નિરૂપ્યતે ॥ ૭૮ ॥ તૃતીયાયાં તિથૌ ષટ્સુ વ્યતિક્રાંતેષુ પર્વસુ ।
 રોહિણીચંદ્રનક્ષત્રે વિષુવં પ્રથમં ભવેત્ ॥ ૭૯ ॥ પર્વાણ્યષ્ટાદશાતીત્ય નવ-
 મ્યાં વાસવોઽબુદ્ધિનિ । દ્વિતીયં વિષુવં પ્રોક્તં યુગે તીર્થકરાદિભિઃ ॥ ૮૦ ॥
 ત્રિંશત્પર્વાતિક્રમે ચ પંચદશ્યાં તૃતીયકં । પ્રજ્ઞસં સ્વાતિનક્ષત્રે વિષુવં
 પુરુષોત્તમૈઃ ॥ ૮૧ ॥ ત્રિચત્વારિંશતં પર્વા—ણ્યતિક્રમ્ય યુગાદિતઃ । સ્યાત્પુ-
 નર્વસુનક્ષત્રે તુર્યં ષષ્ઠીતિથૌ ધ્રુવં ॥ ૮૨ ॥ પંચપંચાશતં પર્વા—ણ્યતિક્રમ્ય
 ચ પંચમં । ઉત્તરાસુ ભદ્રપદા—સ્વારુયાતં દ્વાદશીતિથૌ ॥ ૮૩ ॥ અષ્ટવ-

અને વિષુવ કહેવાય છે. તે પંદર મુહૂર્તની રાત્રિ અને પંદર મુહૂર્તનો દિવસ હોય તે દિવસે
 પ્રદોષકાલે પંડિતોએ નિશ્ચયની અપેક્ષા જાણવો. (૭૫). ” કહ્યું છે કે—“ બાહ્ય અને
 આમ્યંતર મંડલથી જ્યારે સૂર્ય સાડીએકાણું માંડલાને ઓળંગે છે ત્યારે આ વિષુવ હોય છે.
 (૭૬). ” તે વિષુવ એક અયનમાં એક જ આવે છે, તેથી એક યુગમાં તે દશ વાર આવે
 છે, તેમાં દક્ષિણાયનના પાંચ એકી (૧-૩-૫-૭-૯) વિષુવો કાર્તિક માસમાં
 આવે છે (૭૭) અને ઉત્તરાયણના પાંચ એકી (૨-૪-૬-૮-૧૦) વિષુવો વૈશાખ
 માસમાં આવે છે. હવે આ વિષુવોની સાથે તિથિ, સૂર્ય, ચંદ્ર અને નક્ષત્રનો યોગ કહે છે.—
 (૭૮). પ્રથમથી છ પર્વ વ્યતીત થાય ત્યારે ત્રીજને દિવસે રોહિણી નામના ચંદ્રનક્ષત્રને
 વિષે પહેલું વિષુવ આવે છે. (૭૯). યુગના આરંભથી અઠાર પર્વ વ્યતીત થાય ત્યારે
 નવમીને દિવસે વાસવ એટલે જ્યેષ્ઠા નામના ચંદ્ર નક્ષત્રને વિષે ત્રીજું વિષુવ આવે છે એમ
 તીર્થકરાદિએ કહ્યું છે. (૮૦). ત્રીશ પર્વ જાય ત્યારે પૂર્ણિમાને દિવસે સ્વાતિ નક્ષત્રને
 વિષે ત્રીજું વિષુવ આવે છે એમ ઉત્તમ પુરુષોએ કહ્યું છે. (૮૧). યુગના આરંભથી તેતાલીશ
 પર્વ જાય ત્યારે છઠ્ઠને દિવસે પુનર્વસુ નક્ષત્રમાં ચોથું વિષુવ આવે છે. (૮૨). પંચાવન
 પર્વ જાય ત્યારે ચારશની તિથિએ ઉત્તરાભાદ્રપદ નક્ષત્રને વિષે પાંચમું વિષુવ કહ્યું છે.

ष्टिमतिक्रम्य पर्वाणि विषुवं भवेत् । पष्ठं तिथौ तृतीयायां मैत्रनक्षत्र एव
 च ॥ ८४ ॥ पर्वाण्यशीतिमुहूर्त्तं नवम्यां सप्तमं पुनः । मघासु मघव-
 त्पूज्यैर्विषुवं कथितं जिनैः ॥ ८५ ॥ अतिक्रम्य द्विनवतिं पर्वाण्यष्टम-
 मीरितं । अश्विनीनाम्नि नक्षत्रे पंचदश्यां तथा तिथौ ॥ ८६ ॥ पंचाधिकं
 पर्वशतं व्यतीत्य नवमं जिनैः । स्यादापाढासूत्तरासु तिथौ पष्ठ्यामिती-
 रितं ॥ ८७ ॥ अतिक्रम्य तथा पर्व-गतं सप्तदशाधिकं । उत्तरासु फाल्गु-
 नीषु द्वादश्यां दशमं भवेत् ॥ ८८ ॥ अत्रेयं वामना-विषुवं स्यात्तृतीयायां
 षट्पर्वान्तिक्रमेऽग्रिमं । ततो यथोत्तरं योज्याः षट् तिथ्यंके विचक्षणैः
 ॥ ८९ ॥ द्वितीयादिविषुवता-मित्येवं लभ्यते तिथिः । षट्सु क्षिप्तेषु
 चेत्संख्या भवेत्पंचदशाधिका ॥ ९० ॥ तदैकं पर्वं पर्विकं क्षिप्त्वा
 पंचदशात्मकं । शेषांकप्रमिता विज्ञे-विज्ञेया विषुवत्तिथिः ॥ ९१ ॥

अथात्र करणं निरूप्यते-द्विगुणोष्टविषुवसंख्या रूपोना षड्गुणा च
 पर्वमितिम् । वक्ति तथा पर्विको दलीकृतस्त्वाह विषुवत्तिथि ॥ ९२ ॥

(८३) . अडसठ पर्व जाय त्यारे त्रीजने दिवसे अनुराधा नक्षत्रमां छट्ठं विषुव आवे छे.
 (८४) एंशी पर्व जाय त्यारे नवमीने दिवसे मघा नक्षत्रमां सातमं विषुव आवे छे एम
 हंद्रोने पूज्य एवा जिनेश्वरोए कहुं छे. (८५) . बाणुं पर्व ओळंगीने पंदरमी तिथि (अमा-
 वास्या) ने विषे अश्विनी नामना नक्षत्रमां आठमं विषुव कहुं छे. (८६) . एक सो ने
 पांच पर्व जाय त्यारे छट्ठनी तिथिए उत्तरापाढा नक्षत्रमां नवमं विषुव कहुं छे. (८७) .
 तथा एक सो ने सतर पर्व जाय त्यारे बारशनी तिथिए उत्तराफाल्गुनी नक्षत्रमां दशमं
 विषुव आवे छे. (८८) . अही आ प्रमाणे भावार्थ जाणवो.-प्रथम छ पर्व जाय त्यारे त्रीजनी
 तिथिए प्रथम विषुव आवे छे. तयारपछी आगळ आगळ पंडितोए तिथिना अंकमां छ-छ
 भेळववा. (८९) . एम करवाथी बीजा, त्रीजा विगेरे विषुवोनी तिथिनो अंक आवे छे, तेमां
 पण जो छ-छ नांखवाथी पंदर करतां वधारे अंक आवे तो पर्वना अंकमां पंदर तिथिवाळं
 एक पर्व वधारी शेष अंकवाळी विषुवनी तिथि पंडितोए जाणवी. (९१) .

हवे आ वाबतनुं करण (रीत) बतावे छे.—जेटलामं विषुव जाणवानी इच्छा होय
 तेटला अंकने बमणा करी तेमांथी एक बाद करी तेने छगुणा करवा. जे अंक आवे तेटला पव
 जाणवा. पछी ते पर्वना अंकने अर्ध करवाथी जे आवे ते विषुव तिथिनो अंक जाणवो. (९२) .

पर्वोकार्द्धं पंचदशा-धिकं तु तिथिभिर्भजेत् । पर्वोकेष्वगतं दद्या-च्छेषा-
कान्निर्णयेत्तिथिं ॥ ९३ ॥ तथाहि—युगे विषुवमाद्यं स्या-त्कतिपर्वव्यति-
क्रमे । कस्यां तिथाविति प्रश्ने करणं भावयेदिति ॥ ९४ ॥ आद्यं विषु-
वदित्येको द्विघ्नो रूपोनितः पुनः । एकः स षड्गुणः षट्कः पर्वोक्तः
सोऽर्द्धितस्तितिः ॥ ९५ ॥ एवं च—षट्सु पर्वस्वतीतेषु युगे विषुवमा-
दिमं । तृतीयायां तिथावेवं चतुर्थमथ भाव्यते ॥ ९६ ॥ तद्यथा—द्विघ्न-
श्चतुष्को रूपोनः सप्त स्युस्ते च षड्गुणाः । द्वाचत्वारिंशद्भवन्ति तेऽर्द्धि-
तास्त्वेकविंशतिः ॥ ९७ ॥ अधिका पंचदशांका-दियं त २१ द्भज्यतेऽथ
तैः १५ ॥ पर्वस्वेकं क्षिपेच्छब्धं शेषाः षट् तिथिसूचकाः ॥ ९८ ॥ ततश्च—
स्यात्पर्वसु त्रिचत्वारिं-शल्यतीतेष्वथो युगे । षष्ट्यां तिथौ तद्विषुव-मेवं सर्वत्र
भाव्यतां ॥ ९९ ॥ पंचापि विषुवंत्यर्कः कुर्याद्याम्यायनस्थितः । स्वातेर्नक्ष-
त्रस्य भुक्त्वा त्रयोविंशतिमंशकान् ॥ ६०० ॥ अंशाश्चात्र चतुस्त्रिंशदधिक-

पर्वना अंकने अर्ध करतां जो पंदरथी बधारे आवे तो तेने पंदरे भागवा. भागमां जे अंक आवे तेने पर्वना अंकमां उमेरवा अने जे अंक शेष रह्यो होय ते तिथिनो अंक जाणवो. (९३). उदाहरण.—युगने विषे पहेलुं विषुव केटला पर्व गया पछी कह तिथिने विषे आवे ? एम कोइ प्रश्न करे तो तेनी आ रीत करवी. —(९४). पहेला विषुवनो प्रश्न छे तेथी एकने बमणो करतां बे थाय, तेमांथी एक बाद करतां एक रहे, तेने छगुणो करवाथी छ थाय ते पर्वनो अंक जाणवो. तेने अर्ध करवाथी तिथिनो अंक आवे छे. (९५). तेथी करीने युगने विषे पहेला छ पर्व गया पछी त्रीजनी तिथिने विषे पहेलुं विषुव आवे. हवे चोथुं विषुव लाववानी रीत बतावे छे.—(९६). चोथुं विषुव लाववुं छे माटे चारने बे-ए गुणतां आठ थया, तेमांथी एक बाद करतां सात थया, तेने छगुणा करतां बेंताळीश थया. ते पर्वनो अंक जाणवो, तेने अर्ध करतां एकवीश आवे. (९७). ते एकवीशनो अंक पंदर करतां अधिक छे तेथी ते एकवीशने पंदरे भागतां भागमां एक आवे छे तेने पर्वना अंकमां उमेरवो अने शेष छ रहे छे ते तिथिना अंकने सूचवनार छे. (९८). तेथी करीने युगने विषे तेंताळीश पर्व गया बाद छठनी तिथिए चोथुं विषुव आवे छे. ए प्रमाणे सर्वत्र जाणी लेवुं. (९९). दक्षिणायनमां रहेलो सूर्य स्वाति नक्षत्रना त्रेवीश अंश भोगवे तयारे तेना पांचे विषुवत् आवे छे. (६००). अहीं एक सो ने चोत्रीशना छेद रूप अंशो

શતચ્છિન્નરૂપસ્ય જ્ઞેયાઃ. પંચાપિ વિપુવંત્યર્કઃ કુર્યાત્સૌમ્યાયનસ્થિતઃ । ણકો-
નસપ્તતિ ભાગા-નશ્ચિન્યા અવગાહ્ય ચ ॥ ૧ ॥ ઇતિ વિપુવત્પ્રકરણં.

અયનાનાં ચતુર્વિંશં શતં શીતયુતેર્યુગે । તત્રોત્તરાયણાનિ સ્યુઃ
સસપ્ષ્ટિર્યુગે યુગે ॥ ૨ ॥ સસપ્ષ્ટિરેવ યામ્યા-યનાન્યેકાંતરાયયથ । પ્રાગુ-
ત્તરાયણં પશ્ચા-યામ્યાયનમિતિ ક્રમઃ ॥ ૩ ॥ તતશ્ચ—યા નક્ષત્રાર્દ્રમા-
સેનૈ-વોત્તરાભિમુખા વિધોઃ । આવૃત્તયસ્તાઃ સર્વાઃ સ્યુ-રભિજિત્પ્રથમવગે
॥ ૪ ॥ અમાસાર્દ્રેનાથ પુન-ર્દક્ષિણાભિમુખા વિધુઃ । આવૃત્તીઃ કુરુતે
પુણ્ય-યોગં પ્રાપ્યાલિલા અપિ ॥ ૫ ॥ તત્રાપિ—મુહૂર્ત્તદશકં મુક્ત્વા
વિધુર્ભાગાંશ્ચ વિંશતિં । પુણ્યસ્ય સસપ્ષ્ટ્યુત્થાન્ યામ્યાવૃત્તીઃ પ્રપચ્ચતે ॥ ૬ ॥
ઇત્યયનપ્રકરણં.

બૂમઃ પંચામથર્તૂનાં સ્વરૂપં કિંચિદાગમાત્ । સૂર્યસંવંધિનસ્તે સ્યુ-
શ્ચંદ્રસંવંધિનોઽપિ ચ ॥ ૭ ॥ સાઢ્વીત્રિંશદહોરાત્રા ઇકો માસો ત્રિવસ્વતઃ ।
તામ્યાં દ્વામ્યામહોરાત્રા । ઇકષ્પટિર્ઋતૂ રવેઃ ॥ ૮ ॥ ઋતુઃ પ્રાવૃદ્ધ ભવેદાદ્યો
વર્ષારાત્રો દ્વિતીયકઃ । શરદાખ્યસ્તૃતીયઃ સ્યા-તુર્યો હેમંતસંજ્ઞકઃ ॥ ૯ ॥

જાણવા (૩૩૩). ઉત્તરાયણમાં રહેલો સૂર્ય અશ્વિની નક્ષત્રના મોગણોતેર અંશોને મોગવે
ત્યારે તેના પાંચે વિપુવ આવે છે. (૧). ઇતિ વિપુવત્પ્રકરણ.

ઇક યુગમાં ચંદ્રના ઇક સો ને ચોત્રીશ (૧૨૪) અયન આવે છે, તેમાં દરેક યુગમાં
સહસ્ર (૬૭) ઉત્તરાયણ આવે છે. (૨) અને ઇકાંતરે સહસ્ર (૬૭) દક્ષિણાયન
આવે છે. તેમાં પ્રથમ ઉત્તરાયણ અને પછી દક્ષિણાયન એવો ક્રમ છે. (૩). તેથી કરીને
અર્ધ નક્ષત્રમાસે કરીને ઉત્તર દિશા તરફ ચંદ્રની જે આવૃત્તિ થાય છે તે સર્વ આવૃત્તિઓ
અભિજિત્ નક્ષત્રના પ્રથમ સમયે થાય છે. (૪). તથા અર્ધ નક્ષત્રમાસે કરીને દક્ષિણ
દિશા તરફ ચંદ્ર જે આવૃત્તિ કરે છે તે સર્વે પુણ્ય નક્ષત્રના યોગને પામીને કરે છે. (૫).
તેમાં પણ ચંદ્ર પુણ્ય નક્ષત્રના દશ મુહૂર્ત્ત અને સહસ્રઠીયા વીશ ભાગ (અંશ) ને મોગવ્યા
પછી દક્ષિણની આવૃત્તિ શરુ કરે છે. (૬). ઇતિ અયન પ્રકરણ.

હવે આગમમાં કહેલું છે ઋતુનું કાંઈક સ્વરૂપ કહીએ છીએ.—તે ઋતુઓ સૂર્યને તથા
ચંદ્રને આશ્રીને પ્રવર્તે છે. (૭). સાઢ્વીત્રીશ રાત્રિદિવસનો ઇક સૂર્યમાસ થાય છે. તેવા
બે માસનો ઇટલે ઇકસઠ રાત્રિદિવસનો ઇક સૂર્ય ઋતુ કહેવાય છે. (૮). તેમાં પહેલો
પ્રાવૃષ્ ઋતુ છે, વીજો વર્ષા ઋતુ છે, ત્રીજો શરદ નામનો ઋતુ છે, ચોથો હેમંત નામનો છે,

॥ वसंतः पंचमः ख्यातः षष्ठो ग्रीष्मः प्रकीर्तितः । षडेते ऋतवः
ख्याता युगे त्रिंशद्भवन्ति ते ॥ १० ॥ उक्तं च ज्योतिष्करंडके—पाउस
वासारत्तो सरश्चो हेमंतवसंतगिम्हा य । एए खलु छप्पि उऊ जिणवरदिट्ठा
मए सिट्ठा ॥ ११ ॥ प्रथमाषाढराकायाः प्रारम्भ्यैषामुपक्रमः । भवन्ति
त्रिंशतैभिश्च यथोक्ता युगवासराः १८३० ॥ १२ ॥ द्वावाषाढौ युगांते
स्त—स्तत्राद्यस्य सितत्विषि । चतुर्दश्यां प्राग्युगर्तुः पूर्णस्त्रिंशत्तमो भवेत्
॥ १३ ॥ ततस्तस्यैव राकायां युगस्याभिनवस्य तु । ऋतुराद्यो लगेद्भाद्र-
स्याद्येऽसौ पूर्यते तिथौ ॥ १४ ॥ आद्याषाढस्यैकदिनं त्रिंशत्त्रिंशद्दिनात्मकौ ।
द्वितीयाषाढनभसौ भाद्रस्यैकं दिनं ततः ॥ १५ ॥ स्युर्द्वाषष्टिरेभ्य
एको—ऽवमरात्रो निपात्यते । एकषष्टिदिनात्मेति सूर्यर्तुः प्रथमो युगे
॥ १६ ॥ एकषष्टिस्त्रिंशता च गुण्या सर्वर्तुसंख्यया । अष्टादशशतास्त्रिंशा
एवं स्युर्युगवासराः ॥ १७ ॥ एवमन्यत्रापि भाव्यं, यंत्रकं वा विलोकनीयं.
सूर्यर्तुज्ञानविषये करणं प्रतिपाद्यते । येन विज्ञातमाक्षेण सुखेन ऋतुरूढ्यते

(६). पांचमो वसंत ऋतु कहेलो छे, तथा छठो ग्रीष्म ऋतु कह्यो छे. आ छ ऋतुओ
कह्यो छे. एक युगमां त्रीश ऋतुओ आवे छे. (१०). ते विषे ज्योतिष्करंडकमां कह्युं छे
के—“प्रावृष्, वर्षारित्र, शरद, हेमंत, वसंत अने ग्रीष्म आ छ ऋतुओ जिनेश्वरोए जोयेला
छे, ते में कह्यो छे. (११). ” प्रथम आषाढ मासनी पूर्णिमाथी प्रारंभीने आ ऋतुओनी
शरुआत थाय छे अने तेवा त्रीश ऋतुए करीने प्रथम कहेला एक युगना (१८३०)
दिवसो थाय छे. (१२). युगने छेडे बे आषाढ मास होय छे, तेमां पहेला आषाढ
मासनी शुक्ल चतुर्दशीने दिवसे पहेला युगनो त्रीशमो (छेल्लो) ऋतु पूर्ण थाय छे. (१३).
त्यारपछी ते ज पहेला आषाढ मासनी पूर्णिमाने दिवसे नवा (बीजा) युगनो पहेलों
ऋतु शरु थाय छे, अने भाद्रपद मासनी एकमनी तिथिए ते पूर्ण थाय छे. (१४). केमके
पहेला आषाढ मासनो एक दिवस अने त्रीश—त्रीश रात्रीदिवसनो बीजो आषाढ अने
श्रावण मास तथा त्यारपछी भाद्रपद मासनो एक दिवस (१५) सर्व मळीने बासठ
रात्रीदिवस थया, तेमांथी एक क्षयतिथिनो दिवस बाद करवो. ए रीते युगनी शरुआतमां
एकसठ दिवसनो पहेलो सूर्य ऋतु थयो. (१६). हवे एक युगमां त्रीश ऋतु होवाथी ते
एकसठने त्रीशे गुणतां एक युगना अटार सो ने त्रीश दिवसो थया. (१७). ए ज प्रमाणे
अन्यत्र पण जाणवुं, अथवा यंत्र जोवुं. हवे आ सूर्य ऋतुने जाणवा माटे करण (रीत)

॥ १८ ॥ युगेऽतीतपर्वसंख्या कार्या पंचदशाहता । पर्वणो वर्त्तमानस्य
विवक्षितदिनावधि ॥ १९ ॥ क्षिप्यंते तत्र तिथयः पाल्यंतेऽवमरात्रकाः ।
ततस्ता द्विगुणीकृत्य सैकषष्टिर्विधीयते ॥ २० ॥ द्वाविंशेन शतेनास्यां
हते भागे यदाप्यते । तस्मिन् षड्भिर्हते शेष-मतिक्रान्तं ऋतुर्भवत् ॥ २१ ॥
द्वाविंशशतभक्तस्य राशेर्यच्छेषमास्थितं । तस्मिन् द्वाभ्यां हतं लभ्या
वर्त्तमानर्तुवासराः ॥ २२ ॥ युगे प्रथमदीपाल्यां यदि कश्चन पृच्छति ।
सूर्यर्तुः कतमोऽतीतः कतमो वर्त्ततेऽयुना ॥ २३ ॥ सप्त पर्वाण्यतीतानि
तदा तत्र युगादितः । तानि पंचदशानि स्युः पंचाभ्यधिकं शतं ॥ २४ ॥
द्वाभ्यामवमरात्राभ्यां हीनं तत् त्र्युत्तरं शतं । तद् द्वाभ्यां गुणयते जाते
द्वे शते षड्भिरुत्तरे ॥ २५ ॥ तत्रैकषष्टिन्नेपे द्वे शते सप्तषष्टिके ॥ एत-
योर्द्विषते भागो द्वाविंशेन शतेन च ॥ २६ ॥ द्वौ लभ्येते न नौ भागं सहेते
षड्भिरित्यतः ॥ स्थितौ द्वावेव शेषा ये त्रयोविंशतिरंशकाः ॥ २७ ॥ तेषामर्धं
कृते सार्धा एकादश स्थिता इति ॥ आगतं द्वावृतू यातौ तृतीयो वर्त्त-

कहे छे, के जे रीत जाणवामात्रथी ज सहेलाहथी ऋतु जाणी काय छे. (१८). युगने
विषे जेठला पर्व व्यतीत थया होय तेने पंदरे गुणवा. तेमां इष्ट दिवस सुधीना चालता
पर्वना दिवसो उमेरवा, तेमांथी चयतिथिओ बाद करवी. पछी तेने बमणा करी तेमां एक-
सठ उमेरवा. (२०) तेने एक सो ने बावीशे (१२२) भाग लेतां जे लाधे (भागमां आवे)
तेने छए भागतां जे शेष रहे ते बीती गयेलो ऋतु जाणवो. (२१). एक सो ने बावीशे
भागतां जे शेष रह्युं होय तेने बे बडे भागतां जे लाधे ते चालता ऋतुना दिवस जाणवा.
(२२). उदाहरण.—कोइ प्रश्न करे के युगनी पहेली दीवाळीने दिवसे कयो सूर्यऋतु
व्यतीत थयो अने हमणां कयो वर्ते छे ? (२३). उत्तर—तेमां युगनी शुरुआतथी सात
पर्व बीती गया छे तेथी ते सातने पंदरे गुणतां एक सो ने पांच थाय छे. (२४). ते-
मांथी बे चयतिथिओ बाद करतां एक सो ने त्रण रहे छे. तेने बेए गुणतां बसो ने छ
थया. (२५) तेमां एकसठ (६१) उमेरतां बसो ने सडसठ (२६७) थया. तेने एक
सो ने बावीशे (१२२) भागतां (२६). भागमां बे आवे छे, तेनो छए भाग चाली
शकतो नथी तेथी बे ज शेष रह्या. पछी बसो ने सडसठने एक सो बावीशे भागतां बे
आव्या ने जे त्रैवीश शेष रह्या छे (२७) तेने अर्ध करतां एटले बे ए भागतां साडा
अग्यार लाधे छे, तेथी जवाब ए आव्यो के बे ऋतु बीती गया छे अने त्रीजो ऋतु चाले छे.

त्रिंशतोऽपि युगर्तूनां पूर्वैर्मासांस्तिथीनपि । पक्षांश्च कृष्णशुक्लाख्यान्
ब्रूमोऽथ समयोदितान् ॥ ३६ ॥ आद्यो भाद्रपदश्याम-प्रतिपद्यंतमश्रुते ।

हवे युगना त्रीशे ऋतुओ क्यारे पूर्ण थाय छे, तेना मास, तिथि तथा शुक्ल अने-
 कृष्णपक्ष सिद्धांतमा कक्षा प्रमाणे कहीए छीए. (३६).—पहेलो ऋतु भाद्रपद मासनी
 कृष्ण प्रतिपदाने दिवसे पूर्ण थाय छे, बीजो ऋतु कार्तिक मासना कृष्णपक्षमा त्रिजने

कार्तिकस्य तृतीयायां कृष्णपक्षे द्वितीयकः ॥ ३७ ॥ पौषस्य कृष्णपञ्चम्यां तृतीयः पूर्तिमश्रुते । फाल्गुनश्यामसप्तम्यां पूर्यते च तुरीयकः ॥ ३८ ॥ राधश्यामनवम्यां च पञ्चमः परिपूर्यते । शुचैरशुभ्रैकादश्यां षष्ठः पूर्णो भवेदुत्तुः ॥ ३९ ॥ पूर्णो भाद्रपदश्याम-त्रयोदश्यां च सप्तमः । अमावास्यां कार्तिकस्य पूर्णो भवति चाष्टमः ॥ ४० ॥ एते यथोक्तमासेषु कृष्णपक्षे-ऽतमाप्नुयुः । ऋतवोऽष्टापि तीर्थेशै-रित्युक्तं सर्वदर्शिभिः ॥ ४१ ॥ पौष-शुक्लद्वितीयायां नवमर्तुः समाप्यते । फाल्गुनश्वेततुर्यायां दशमोऽतं प्रप-द्यते ॥ ४२ ॥ एकादशोऽतं वैशाख-शुक्लपक्षां विभर्त्यथ । अषाढशुक्लाष्टम्यां च द्वादशः परिपूर्यते ॥ ४३ ॥ त्रयोदशो भाद्रपद-दशम्यां विशदत्विषि । चतुर्दशः कार्तिकीक-द्वादश्यां धवलद्युतौ ॥ ४४ ॥ पौषश्वेतचतुर्दश्यां पूर्तिं पञ्चदशोऽश्रुते । वलक्षपक्षप्राप्तांताः सप्तमी ऋतवः स्मृताः ॥ ४५ ॥ ऋतवोऽमी पञ्चदश-युगपूर्वार्द्धभाविनः । इतः पञ्चदशोच्यंते युगपश्चार्द्ध-भाविनः ॥ ४६ ॥ फाल्गुनस्य प्रतिपदि श्यामायामथ षोडश । राधकृष्ण-

दिवसे पूर्णं थाय छे. (३७). पौष मासनी कृष्ण पांचमने दिवसे त्रीजो ऋतु पूर्णं थाय छे, फाल्गुन वद सातमने दिवसे चोथो ऋतु पूर्णं थाय छे. (३८). वैशाख वद नवमीने दिवसे पांचमो ऋतु पूर्णं थाय छे, अषाढ वद अग्यारशने दिवसे छठो ऋतु पूर्णं थाय छे. (३९). भाद्रपद मासनी कृष्ण त्रयोदशीने दिवसे सातमो ऋतु पूर्णं थाय छे, कार्तिक मासनी अमावास्याए आठमो ऋतु पूर्णं थाय छे. (४०). आ आठ ऋतुओ उपर कहेला मासमां कहेली कृष्णपक्षनी तिथिओमां पूर्णं थाय छे, एम सर्वदर्शी तीर्थकरोए कहुं छे. (४१). हवे पौष मासना शुक्लपक्षनी द्वितीयाने दिवसे नवमो ऋतु समाप्त थाय छे. फाल्गुन मासना शुक्लपक्षनी चतुर्थीने दिवसे दशमो ऋतु पूर्णं थाय छे. (४२). वैशाख शुदि छठने दिवसे अग्यारमो ऋतु पूर्णं थाय छे, अषाढ शुदि आठमने दिवसे बारमो ऋतु समाप्त थाय छे. (४३). भाद्रपद मासना शुक्लपक्षमां दशमने दिवसे तेरमो ऋतु समाप्त थाय छे, कार्तिक मासना शुक्लपक्षमां बारशने दिवसे चौदमो ऋतु पूर्णं थाय छे. (४४). पौष शुदि चौदशने दिवसे पंदरमो ऋतु पूर्णं थाय छे, आ सात ऋतुओ शुक्लपक्षने विषे संपूर्णताने पामे छे. (४५). आ पंदरे ऋतुओ युगना प्रथम अर्ध भागमां आवे छे. हवे युगना पाछेला अर्ध भागमां थनारा पंदर ऋतुओ कहे छे. (४६)— फाल्गुन वद एकमने दिवसे सोळमो ऋतु समाप्त थाय छे, वैशाख वद त्रीजने दिवसे

तृतीयाया—मंतं सप्तदशोचति ॥ ४७ ॥ अषाढासितपंचम्या—मंतमष्टादशो भजेत् । भाद्रानुज्ज्वलसप्तम्यां पूर्यतेऽष्टादशाग्रिमः १६ ॥ ४८ ॥ कार्तिके विंशतितमो नवम्यां मेचकद्युतौ । पौषस्य कृष्णैकादश्या—मेकविंशति-संख्यकः ॥ ४९ ॥ फाल्गुनस्य त्रयोदश्यां द्वाविंशः श्यामलत्विषि । स त्रयोविंशतितमो राधामायां प्रपूर्यते ॥ ५० ॥ अष्टाप्यमी कृष्णपक्ष-प्रासांताः पूर्यतेऽथ च । शुचिशुक्लद्वितीयायां चतुर्विंशतिपूरणः ॥ ५१ ॥ भाद्रस्य श्वेततुर्यायां पंचविंशस्तु पूर्यते । षड्विंशतितमः षष्ठ्यां शुभ्रायां कार्तिकस्य तु ॥ ५२ ॥ स सप्तविंशतितमः पौषाष्टम्यां सितद्युतौ । दशम्यां फाल्गुने श्वेत—त्विष्यष्टाविंशतिप्रमः ॥ ५३ ॥ द्वादश्यां राध एकोन—त्रिंशत्तमः सितत्विषौ । शुचिशुक्लचतुर्दश्यां पूर्तिं त्रिंशत्तमोऽश्नुते ॥ ५४ ॥ त्रिंशदप्येवमृतवः प्रोक्ताः प्राप्तसमाप्तयः । एकांतरेषु मासेषु तिथिष्वेकांतरास्विति ॥ ५५ ॥ किंच—कर्ममासात्सूर्यमासे—ऽहोरात्रार्द्धं यदेधते । ऋतौ द्विभानुमासोत्थे—ऽहोरात्रो वर्द्धते ततः ॥ ५६ ॥ ततश्च—

सत्तरमो ऋतु समाप्त थाय छे. (४७). अषाढ वद पांचमने दिवसे अठारमो ऋतु पूर्ण थाय छे, भाद्रवा वद सातमने दिवसे ओगणीशमो ऋतु पूर्ण थाय छे. (४८). कार्तिक वद नवमीने दिवसे बीशमो ऋतु पूर्ण थाय छे, पोष वद अग्यारशने दिवसे एकबीशमो ऋतु पूर्ण थाय छे. (४९). फागण वद तेरशने दिवसे बाबीशमो ऋतु पूर्ण थाय छे, वैशाख मासनी अमावास्याने दिवसे त्रेवीशमो ऋतु पूर्ण थाय छे. (५०). आ आठ ऋतुओ कृष्णपक्षमां अंतने पामे छे. इवे अषाढ शुदि बीजने दिवसे चोबीशमो ऋतु पूर्ण थाय छे. (५१). भाद्रवा शुदि चोथने दिवसे पचीशमो ऋतु पूर्ण थाय छे, कार्तिक शुदि छठने दिवसे छवीशमो ऋतु समाप्त थाय छे. (५२). पोष शुदि आठमने दिवसे सताबीशमो ऋतु पूर्ण थाय छे, फागण शुदि दशमने दिवसे अष्टाबीशमो ऋतु समाप्त थाय छे. (५३). वैशाख शुदि बारशने दिवसे ओगणत्रीशमो ऋतु पूर्ण थाय छे अने अषाढ मासना शुक्लपक्षनी चौदशने दिवसे त्रीशमो ऋतु समाप्त थाय छे. (५४). आ प्रमाणे त्रीशे ऋतुओनी समाप्ति एकांतर मासमां अने एकांतर तिथिए थाय छे ते कह्युं. (५५). वळी बीजुं कहीए छीए के—कर्ममास करतां सूर्यमासमां अर्ध अहोरात्रनी वृद्धि छे, तेथी करीने बे सूर्यमासना एक ऋतुमां एक अहोरात्र वृद्धि पामे छे (वधारे छे). (५६). तेथी करीने ज बे कर्ममासमां साठ अहोरात्र होय छे अने बे सूर्यमासना एक

કર્મમાસદ્વયે ષષ્ટિ-રહોરાત્રા ભવંતિ વૈ । સૂર્યમાસદ્વયાત્મર્તુ-સ્ત્વેકષષ્ટિ-
 દિનાત્મકઃ ॥ ૫૭ ॥ દ્વિકર્મમાસાપેક્ષસ્ત-દ્ભવેદ્દતુમૃતું પ્રતિ । અહોરાત્રઃ
 સમાધિક-શ્રતુર્માસ્યાં તુ તદ્દ્વયં ॥ ૫૮ ॥ વર્ષાશીતોષ્ણકાલેષુ ચતુર્માસ-
 મિતેષુ યત્ । અધિરાત્રં ભવેત્પર્વ તૃતીયમથ સત્તમં ॥ ૫૯ ॥ તથોક્તં
 જ્યોતિષ્કરંડે—તદ્વયંમિ ય કાયઽવં અદ્દરત્તં સત્તમે ય પઞ્ચમિ । વાસહિ-
 મગિમ્હકાલે ચઽચઽમાસે વિ હીયંતે ॥ ૬૦ ॥ શ્રાવણો માર્ગશીર્ષશ્ચ
 ચૈત્રશ્ચેતિ યથાક્રમં । વર્ષાશીતોષ્ણકાલાના-માદિમાસાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ૬૧ ॥
 સૂર્યર્તુપૂર્ત્તિસમયે કર્મમાસવ્યપેક્ષયા । અહોરાત્રઃ સમાધિકઃ સ્યાદેકૈક ઇતિ
 સ્ફુટં ॥ ૬૨ ॥ આષાઢે ચ ભાદ્રપદે કાર્ત્તિકે પૌષ એવ ચ । ફાલ્ગુને
 માધવે ચાતિ-રાત્રં નાન્યેષુ કર્હિચિત્ ॥ ૬૩ ॥ ઋતુપ્રારંભકા માસા અપ્યેત
 એવ કીર્તિતાઃ । જ્યોતિષ્કરંડપ્રજ્ઞસિ-વૃત્ત્યાદેર્મતમેતકત્ ॥ ૬૪ ॥ ભગવતી-
 વૃત્તૌ તુ-પ્રાવૃદ્ શ્રાવણાદિઃ, વર્ષારાત્રોઽશ્વયુજાદિઃ, શરન્માર્ગશીર્ષાદિઃ,
 હેમંતો માઘાદિઃ, વસંતશ્ચૈત્રાદિઃ, ગ્રીષ્મો જ્યેષ્ઠાદિરિતિ પક્ષાંતરં દૃશ્યતે.

ઋતુમાં એકસઠ અહોરાત્ર હોય છે. (૫૭). તેથી કરીને બે કર્મમાસની અપેક્ષાએ ઋતુ
 ઋતુ પ્રત્યે એક એક અહોરાત્ર અધિક હોય છે અને ચાર માસમાં થઈને બે અહોરાત્ર અધિક
 હોય છે. (૫૮). વર્ષાકાલ (ચોમાસું), શીતકાલ (શીયાળો) અને ઉષ્ણકાલ (ઉનાળો)
 એ ચાર ચાર માસના કાલને વિષે ત્રીજ અને સાતમની તિથિ અધિક હોય છે (વૃદ્ધિ પામે
 છે). (૫૯). તે વિષે જ્યોતિષ્કરંડકને વિષે કહ્યું છે કે—“ ચાર ચાર માસના પ્રમાણ-
 વાળા વર્ષાકાલ, શીતકાલ અને ઉષ્ણકાલને વિષે ત્રીજ અને સાતમની તિથિ વૃદ્ધિ પામે છે.
 (૬૦) ” વર્ષાકાલનો પ્રથમ માસ શ્રાવણ છે, શીતકાલનો પહેલો માસ માર્ગશીર્ષ છે
 અને ઉષ્ણકાલનો પહેલો માસ ચૈત્ર કહ્યો છે. (૬૧). સૂર્ય ઋતુની પૂર્તિને સમયે કર્મ-
 માસની અપેક્ષાએ એક એક અહોરાત્ર અધિક હોય છે એ વાત પ્રગટ જ છે. (૬૨).
 આષાઢ, ભાદ્રપદ, કાર્તિક, પૌષ, ફાલ્ગુન અને વૈશાખ એ છ માસમાં જ અધિક તિથિ
 હોય છે; વીજા માસોમાં હોતી નથી. (૬૩). તેમ જ ઋતુના પ્રારંભના માસ પણ એ છ જ
 કહ્યા છે. જ્યોતિષ્કરંડક અને પ્રજ્ઞસિની ટીકા વિગેરેનો આ મત છે. (૬૪). પરંતુ
 ભગવતીની ટીકામાં તો “ પ્રાવૃષ્ ઋતુ શ્રાવણથી શરુ થાય છે, વર્ષારાત્ર આશ્વિનથી,
 શરદ ઋતુ માર્ગશીર્ષથી, હેમંત ઋતુ માઘ માસથી, વસંત ઋતુ ચૈત્રથી અને ગ્રીષ્મ ઋતુ
 જ્યેષ્ઠ માસથી શરુ થાય છે. ” એમ પક્ષાંતર દેખાય છે. આવો પક્ષ જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રમાં

ઇદં ચ પક્ષાંતરં જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞતિસૂત્રેऽપિ ઉત્સર્પિણીનિરૂપણે ‘ચઉદસ પઢ-
મસમણ’ इत्यस्मिन् सूत्रे संगृहीतमस्ति. यतस्तत्र श्रावणे मासि
उत्सर्पिणी लगति, तत्प्रथमसमय एव चतुर्दश काला युगपल्लगंति, तन्मध्ये
ऋतुरप्यस्ति, तत ऋतोरप्यारंभः श्रावणे मासि भवतीति पक्षांतरमिति
ज्ञेयं. किंच दक्षिणायनारंभकोऽपि श्रावण एव, चातुर्मासिकारंभकोऽप्ययमेव,
तेन ऋत्वारंभकोऽप्यसाविति पक्षोऽपि युज्यत एवेति. यदि वा सूर्यवर्ष-
माश्रित्य युगे ऋतवः प्रथमाषाढपूर्णिमादयः स्युः, कर्मवर्षस्य तु ऋतवः
श्रावणासितप्रतिपदाद्याः स्युरित्यतो वा पक्षांतरमिदं भावीति संभाव्यते,
तत्त्वं त्विह तद्विद्वेद्यमिति.

ऋतूनामित्यमी मासा यथाशास्त्रं निरूपिताः । अथर्तूपूरकतिथि-
ज्ञानाय करणं ब्रुवे ॥ ६५ ॥ जिज्ञासितर्त्तोर्या संख्या द्विगुणा सा
विधीयते । रूपोना क्रियते द्वाभ्यां गुण्यते च ततः पुनः ॥ ६६ ॥
द्विः स्थाप्यतेऽथ चैकस्याः कृतेऽर्द्धे ज्ञायते सुखं । युगातीतपर्वयुक्ता—

પણ ઉત્સર્પિણીનું સ્વરૂપ કહેતી વખતે ‘ચઉદસ પઢમસમણ’ (પહેલે સમયે ચૌદ) આ
સૂત્રમાં કહેલો છે, કારણ કે તેમાં શ્રાવણ માસમાં ઉત્સર્પિણીની શરૂઆત કહેલી છે.
તેના પહેલા સમયે જ ચૌદ પ્રકારના કાઠ એકીસાથે શરૂ થાય છે. તે ચૌદને મધ્યે ઋતુ
પણ ગયેલો છે. તેથી ઋતુનો પણ આરંભ શ્રાવણ માસથી જ થાય છે, એમ બીજો પદ
સમજવો. વઢી દક્ષિણાયનનો આરંભ પણ શ્રાવણથી જ થાય છે, ચાતુર્માસનો આરંભ પણ
શ્રાવણથી જ થાય છે, તેથી કરીને ઋતુનો આરંભ પણ શ્રાવણથી જ થાય છે, એવો પદ
પણ યોગ્ય જ છે અથવા તો સૂર્યવર્ષને આશ્રીને યુગને વિષે ઋતુઓ પહેલા અષાઢની
પૂર્ણિમાથી શરૂ થાય છે અને કર્મવર્ષને આશ્રીને ઋતુઓ શ્રાવણ વદ એકમથી શરૂ થાય છે.
આ કારણથી પણ આ પક્ષાંતર દશે એમ સંભવે છે. તત્ત્વ તો તે વિષયના વિદ્વાનો જ જાણે.

આ પ્રમાણે ઋતુના માસો શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે અહીં બતાવ્યા છે. હવે ઋતુને સમાપ્ત
કરનારી તિથિને જાણવા માટે કરણ (રીત) કહું છું. (૬૫).—જાણવાને ઇચ્છેલા
ઋતુની જે સંખ્યા હોય તેને બમણી કરવી. તેમાંથી એક બાદ કરવો. તેને ફરીથી બેઘ
ગુણવા. (૬૬). તે અંકને બે ટેકાણે જૂદો જૂદો સ્થાપવો. તેમાંથી એક તરફના અંકને
અર્ધ કરવો. તેમ કરવાથી યુગના વીતી ગયેલા પર્વ સહિત ઇચ્છિત ઋતુની છેલ્લી તિથિ

भीष्टर्त्तोरंतिमा तिथिः ॥ ६७ ॥ यथा युगे तिथौ कस्यां प्रथमर्त्तुः समाप्यते । इति प्रश्ने ऋतुसंख्यै—ककः स द्विगुणीकृतः ॥ ६८ ॥ द्वौ स्यातां तौ च रूपोना—वेकः स द्विगुणः पुनः । द्वावेव तौ द्विः स्थाप्येते एकत्रार्द्धे कृते पुनः ॥ ६९ ॥ एकोऽवशिष्ट एवं च द्विपर्वातिक्रमे युगे । ऋतुराद्यः प्रतिपदि संपूर्णः प्रथमे तिथौ ॥ ७० ॥ जिज्ञासिते द्वितीयर्त्तौ द्वावेव द्विगुणीकृतौ । जाताश्चचार एकोना—स्त्रयस्ते द्विगुणीकृताः ॥ ७१ ॥ जाताः षट् ते स्थापिता द्वि—रेकत्र चार्द्धितास्त्रयः । अन्यत्र तु षडेव स्युस्तदेवं प्रश्ननिर्णयः ॥ ७२ ॥ युगादितः षट् पर्वाणि व्यतीत्यर्त्तुर्द्वितीयकः । तृतीयायां तिथौ पूर्ण एवं सर्वत्र भावना ॥ ७३ ॥ त्रिंशत्तमे ऋतौ जिज्ञा—सिते त्रिंशद् द्विताडिता । षष्टिः स्यादथ सैकोन—षष्ठी रूपो-ज्झिता भवेत् ॥ ७४ ॥ भूयः सा द्विगुणा जात—मष्टादशोत्तरं शतं । द्विः संस्थाप्य च तस्यार्द्धे कृत एकत्र शिष्यते ॥ ७५ ॥ एकोनषष्टिरित्येवं विवक्षितविनिश्चयः । अष्टादशोत्तरे पर्व—शतेऽतीते युगादितः

सुखेथी जाणी शकाय छे. (६७). जेमेके युगने विषे पहेलो ऋतु कह तिथिए समाप्त थाय ? एम कोह प्रश्न करे तो ऋतुनी संख्या एक होवाथी तेने बमणी करवाथी बे थया. तेमांथी एक बाद करतां बाकी एक रह्यो. तेने फरीथी बेए गुणतां बे थया. तेने जूदा जूदा बे ठेकाणे स्थापन कर्या. तेमांथी एक ठेकाणे स्थापेला बेने अर्ध कर्या, तो एक आव्यो; तेथी बे पर्व बीती गया पछी एकमने दिवसे पहेलो ऋतु पूर्ण थयो एम सिद्ध थयुं. (७०). बीजा ऋतुनी छेल्ली तिथि जाणवानी इच्छा थाय तो बेने बमणा करवाथी चार थाय. तेमांथी एक बाद करतां त्रण रह्यो. तेने फरीथी बमणा करतां छ थया. तेने बे ठेकाणे स्थापन कर्या. तेमांथी एक ठेकाणे स्थापेला छने अर्ध कर्या त्यारे त्रण रह्यो अने बीजे ठेकाणे तो छ ज छे; तेथी प्रश्नो जवाव ए आव्यो के युगनी शुरुआतथी छ पर्व बीती गया पछी बीजने दिवसे बीजो ऋतु पूर्ण थयो, एम सर्वत्र जाणवुं. (७३). त्रीशमो ऋतु कह तिथिए समाप्त थयो ? एम जाणवानी इच्छा होय तो त्रीशने बेए गुणवाथी साठ थया. तेमांथी एक बाद करतां ओगणसाठ रह्यो. (७४). तेने फरीथी बेए गुणतां एक सो ने अठार थया. तेने बे ठेकाणे स्थापी एकने अर्ध कर्या त्यारे ओगणसाठ थया; तेथी कहेवाने इच्छेली तिथिनो निर्णय थयो के युगनी शुरुआतथी एक

॥ ७६ ॥ एकोनषष्टितमायां तिथौ संपूर्णतां दधौ । ऋतुत्रिंशत्तम
इति ज्ञेयं तत्त्वमिदं त्विह ॥ ७७ ॥ नैकोनषष्टिस्तथयः स्युरित्येकोन-
षष्टिका । द्वियते पंचदशभिः स्याच्छेषांकसमा तिथिः ॥ ७८ ॥ ततश्च-
युगस्य पंचमे वर्षे आषाढे प्रथमेऽस्य च । पूर्णः शुक्लचतुर्दश्या-
मृतुत्रिंशत्तमोऽन्तिमः ॥ ७९ ॥

अथ चंद्रर्तुस्वरूपमुच्यते—सर्वर्तुभोगो नक्षत्र-पर्याय इति कथ्यते ।
ते च भानोर्युगे पंच सप्तषष्टिर्निशापतेः ॥ ८० ॥ एकैकस्मिंश्च नक्षत्र-
पर्याये ऋतवो हि षट् । ततोऽर्कस्य युगे त्रिंशत् द्र्युत्तरेंदोश्चतुःशती
॥ ८१ ॥ एकैकश्च मृगांर्कर्तु-रहोरात्रचतुष्टयी । सप्तत्रिंशदहोरात्र-
भागाश्च सप्तषष्टिजाः ॥ ८२ ॥ विधोर्यदेकनक्षत्र-पर्याये सप्तविंशतिः ।
अहोरात्राः सप्तषष्टि-भागास्तथैकविंशतिः ॥ ८३ ॥ तेषां भागे हृते
षड्भिर्-लब्धा दिनचतुष्टयी । शेषं दिनत्रयं तच्च सप्तषष्ट्या हतं भवेत्
॥ ८४ ॥ द्विशत्येकोत्तराऽत्रैक-विंशत्यंशविमिश्रणो । द्वाविंशे द्वे शते सप्त-

सो ने अठार पर्व बीती गया पछी ओगणसाठमी तिथिने रोज त्रीशमो ऋतु समाप्त थयो.
अहीं आ तच्च जाणवुं के ओगणसाठ तिथिओ होती नथी, तेथी ओगणसाठने पंदरे
भागतां जे शेष रहे ते तिथि (अने जे भागमां आवे ते पर्वमां उमेरवा); तेथी सिद्ध थयुं
के—युगना पांचमा वर्षमां पहेला अषाढ मासमां शुक्लपक्षनी चौदशने दिवसे छेन्नो
त्रीशमो ऋतु समाप्त थाय छे. (७९).

हवे चंद्रने आश्री ऋतुओनुं स्वरूप बतावे छे.—सर्व नक्षत्रोनो भोगवटो थाय ते
नक्षत्रपर्याय कहेवाय छे (सूर्य के चंद्र सर्व नक्षत्रोने भोगवी रहे तेदलो काल एक नक्षत्र-
पर्याय कहेवाय छे). एक युगमां सूर्यना नक्षत्रपर्यायो पांच थाय छे अने चंद्रना नक्षत्रपर्यायो
सडसठ थाय छे. (८०). एक एक नक्षत्रपर्यायमां छ छ ऋतुओ आवे छे; तेथी एक
युगमां सूर्यने आश्रीने त्रीश ऋतुओ अने चंद्रने आश्रीने चार सो ने बे ऋतुओ आवे छे.
(८१). एक चंद्रऋतुनो काल चार अहोरात्र अने एक अहोरात्रना सडसठीया साडत्रीश
अंशो होय छे. (८२), कारणके चंद्रना एक नक्षत्रपर्यायमां सतावीश अहोरात्र अने
एक अहोरात्रना सडसठीया एकवीश भाग (२७^{३१}) होय छे. (८३). तेने छए भागवाथी
भागमां चार दिवस आवे छे अने शेष त्रण दिवस रहे छे. तेने सडसठे गुणतां बसो ने
एक थाय छे. तेमां एकवीश अंश भेलववाथी सडसठीया बसो ने बावीश (३३३) अंश

एकेनाद्ये मृगांकर्त्तौ ध्रुवराशिर्निहन्यते । जिज्ञामिते द्वितीये न ध्रुवांक-
स्ताड्यते त्रिभिः ॥ ३ ॥ एवं च—द्वयाद्यचतुःशतनम—जिज्ञासायां न
ताड्यते । ध्रुवराशिस्तुत्तराष्ट—शतमानेन राशिना ॥ ४ ॥ राशिद्वयुत्तरया
वृद्ध्या वर्द्धमानो हि जायते । रूपानो द्विगुणः स्वस्वा—भीष्टचंद्रस्तुमा-
नतः ॥ ५ ॥ यथा तृतीये चंद्रर्त्तौ वृद्ध्या द्व्युत्तरया भवेत् । गुणकः पंचमः
सोऽस्मा—द्रूपानो द्विघ्न एव हि ॥ ६ ॥ ततस्तथा नाडिनोऽसौ ध्रुवराशि-
र्विभज्यते । चतुस्त्रिंशशतेनायं तिथिश्चंद्रर्त्तुपूर्तिभाग् ॥ ७ ॥ यथा
द्वितीयचंद्रर्त्तु—पृच्छायां त्रिगुणीकृता । पंचाद्या त्रिंशती पंच—दशाद्याः
स्युः शता नव ॥ ८ ॥ चतुस्त्रिंशशतेनैषां भागे षट् करमागताः । शेषमे-
कादशशतं तद्द्विकेनापवर्त्यते ॥ ९ ॥ अर्धर्द्धाः पंचपंचाशत् लवाः स्युः
सप्तषष्टिजाः । तदेवमिष्टचंद्रर्त्तु—तिथयोऽयमुपस्थितः ॥ १० ॥ युगावैः
षट्स्वतीतेषु दिनेषु सप्तमस्य च । अर्धर्द्धैः पंचपंचाश—तांशकैः सप्त-

चंद्रक्रतु जाणवानी इच्छा होय तो ध्रुवराशिने एके गुणवो अने बीजो चंद्रक्रतु जाणवानी
इच्छा होय तो ध्रुवराशिने त्रणवडे गुणवो. (३). ए प्रमाणे छेवट चार सो ने बेमो
चंद्रक्रतु जाणवानी इच्छा होय तो ध्रुवराशिने आठ सो ने त्रणवडे गुणवो. (४).
अर्थात् अहीं जेटलामो चंद्रक्रतु जाणवानी इच्छा होय ते अंकने वमणो करी तेमांथी एक
बाद करीए त्यारे एकथी आगळ आगळ ववेनी वृद्धिवाळो अंक प्राप्त थाय छे. (५).
जेमके बीजो चंद्रक्रतु जाणवाने इष्ट होय तो ववेनी वृद्धिवाळो पांचनो अंक आवे छे. ते
पांचनो अंक त्रणने वमणा करी एक बाद करीए त्यारे आवे छे. (ए ज रीते चार सो ने
बेमा चंद्रक्रतुने जाणवानी इच्छा होय तो तेने वमणा करी एक बाद करतां आठ सो ने
त्रण आवे छे.) (६). त्यारपछी उपर कला प्रमाणे ८०३ ने ३०५ वडे गुणेला आ
ध्रुवराशिने एक सो ने चोत्रीशे भागवाथी चंद्रक्रतुनी समाप्तिनी तिथि आवे छे. (७).
उदाहरण—बीजो चंद्रक्रतु कह तिथिए पूर्ण थाय ? एम कोइ प्रश्न करे तो ध्रुवराशि त्रण
सो ने पांचने (३०५) त्रणे गुणतां नव सो ने पंदर (९१५) थाय छे. तेने एक सो
चोत्रीशे (१३४) भागतां छ हाथमां (भागमां) आवे छे. बाकी एक सो ने अग्यार
(१११) शेष रहे छे. तेने वेवडे भागवा त्यारे सडसठीया साडीपंचावन (५५॥)
अंथां आवे छे; तेथी करीने इच्छेला (बीजा) चंद्रक्रतुनी समाप्तिनी आ निश्चय थयो के-

षष्टिजैः ॥ ११ ॥ व्यतीतैः स्यान्मृगांकर्तु—द्वितीयः पूर्णतां गतः । कार्या विचक्षणैरेवं सर्वत्रान्यत्र भावना ॥ १२ ॥

अथ सूर्यर्तुसंपूर्तौ भोग्यमिदोस्तथा रवेः । यन्नक्षत्रं भवेत्तस्य ज्ञानाय करणं बुधे ॥ १३ ॥ ध्रुवांकराशिर्ज्ञेयोऽत्र पंचोपेनं शतं त्रयं । चतुस्त्रिंश-
शतच्छिन्ना—होरात्रांशात्मकोऽस्त्ययं ॥ १४ ॥ एकाद्विद्व्युत्तरेणामुं त्रिंश-
दंतेन राशिना । हत्वा शोधनकान्यस्मा—द्वद्व्यमाणां शोधयेत् ॥ १५ ॥
तेषु यच्छोध्यमानेषु सर्वाग्नेयं न शुध्यति । सूर्यर्तुपूर्तौ नक्षत्रं स्याच्चंद्रस्य
रवेरपि ॥ १६ ॥ राशेर्द्व्युत्तरवृद्धस्य ज्ञेया प्राग्वत्प्ररूपणा । बोध्या शोधनकानां
तु प्राज्ञैः प्रज्ञापनासकौ ॥ १७ ॥ अर्द्धक्षेत्रे सप्तषष्टि—ऋक्षे शोधनकं
स्मृतं । समक्षेत्रे चतुस्त्रिंशं शतं शोधनकं भवेत् ॥ १८ ॥ सार्द्धक्षेत्रे च
नक्षत्रे स्यादेकाद्व्यं शतद्वयं । इंदोरभिजितो भानि शोध्यान्यर्कस्य पुष्यतः
॥ १९ ॥ ऋक्षस्याभिजितः पूर्वं द्विचत्वारिंशदंशकान् । राशेर्विशोधये-

युगनी शरुआतथी छ दिवसो गया पछी सातमा दिवसना सडसठीया साडीपंचावन अंशो
जाय ते वखते बीजो चंद्रक्रतु पूर्ण थयो. ए प्रमाणे बीजे सर्व ठेकाणे जाणवुं. (८-१२).

हवे सूर्यक्रतुनी समाप्ति वखते चंद्र तथा सूर्यनुं जे भोग्य नक्षत्र होय ते जाणवा माटे
करण (रीत) ने हुं कहुं छुं. (१३)—अहीं त्रण सो ने पांच (३०५) ध्रुवांक राशि जाणवो.
अहोरात्रना एक सो चोत्रीश भागरूप त्रिराशि $\frac{३०५}{३३४}$ छे. (१४). एकथी आरंभीने आगळ
आगळ बवेनी वृद्धिवडे (१-३-५ विगेरेवडे) त्रीश सुधी ते ध्रुवांकनी राशिने गुणवो.
पछी तेमांथी आगळ कहेवाशे ते प्रमाणे बादबाकी करवी. (१५). बादबाकी करतां
करतां ज्यारे सर्व प्रकारे बाद न थइ शके त्यारे सूर्यक्रतुनी समाप्ति करनारुं चंद्र अने
सूर्यनुं नक्षत्र आवे छे. (१६). आगळ आगळ बवेनी वृद्धिवाळा राशिनी प्ररूपणा पूर्वे कव्या
प्रमाणे जाणवी अने बादबाकी करवानी प्ररूपणा पंडितोए आ प्रमाणे जाणवी. (१७).—
अर्धक्षेत्रवाळा नक्षत्र होय तो सडसठ बाद करवा एम कहुं छे, समक्षेत्र नक्षत्र होय तो
तेमांथी एक सो ने चोत्रीश बाद करवा (१८) अने सार्धक्षेत्र नक्षत्र होय तो तेमांथी
बसो ने एक बाद करवा. तेमां चंद्रनुं भोग्य नक्षत्र लाववुं होय तो अभिजित् नक्षत्रथी
बादबाकी करवी अने सूर्यनुं भोग्य नक्षत्र लाववुं होय तो पुष्य नक्षत्रथी बादबाकी
करवी. (१९). तेमज चंद्रना भोग्य नक्षत्रनो विचार करवो होय तो ते ध्रुवांक राशिमांथी
प्रथम अभिजित् नक्षत्रना बेंताळीश (४२) अंशो बाद करवा, अने सूर्य नक्षत्रना योगनो विचार

તસ્મા—ચંદ્રયુક્તર્ચ્ચિંતને ॥ ૨૦ ॥ સૂર્યર્ચ્ચયોગર્ચિનાયાં ચાદો પુણ્યસ્ય
 શોધયેત્ । અપ્રાશીર્તિં તતઃ શોધ્યા—ન્યુદ્ધનિ પ્રોક્તવત્ક્રમાત્ ॥ ૨૧ ॥
 યથા પ્રથમસૂર્યર્ચ્ચુઃ કસ્મિન્નુદ્ધવશાલિનિ । નન્નત્રે પૂર્ણતામેતિ યુગે તત્રે-
 દમાદિશેત્ ॥ ૨૨ ॥ પ્રાગુક્તો ધ્રુવગર્ચિર્યઃ પંચોપેતં શતત્રયં । એકેન ગુણિતઃ
 સોઽયં તાવાનેવ વ્યવસ્થિતઃ ॥ ૨૩ ॥ તસ્માદભિજિતઃ ગુહ્યા દ્વાચત્વાર્શિ-
 શદાદિતઃ । સત્રિષષ્ટિ શતદ્વંદ્વં શેપં તસ્માચ્ચ શોધ્યતે ॥ ૨૪ ॥ શ્રુતેઃ
 શતં ચતુર્ચ્ચિશ—મથ શેપં શતં સ્થિતં । એકોનત્રિંશમસ્માચ્ચ ધનિષ્ઠા તુ ન
 શુધ્યતિ ॥ ૨૫ ॥ તતશ્ચ—એનાવરસુ ૧૨૯ ધનિષ્ઠાયા મુક્તેષ્વંશેષ્વિહેદુના ।
 સૂર્યર્ચ્ચુઃ પ્રથમઃ પૂર્ણ ઇતિ પૂર્વોક્તનિર્ણયઃ ॥ ૨૬ ॥ અથ પ્રથમસૂર્યર્ચ્ચુઃ—પૂર્વો
 સૂર્યર્ચ્ચમુચ્યતાં । ધ્રુવર્ચ્ચકોઽત્રાપિ પૂર્વોક્તઃ પંચોપેતં શતત્રયં ॥ ૨૭ ॥ એત-
 ચ્ચૈકેન ગુણિતં તાદૃગેવ વ્યવસ્થિતં । અપ્રાશીર્તિઃ શોધ્યતેઽસ્માત્ । પુણ્યસ્ય
 પ્રથમં તતઃ ॥ ૨૮ ॥ શેપે ચ દ્વે શતે સસ—દશાલ્યે શોધ્યતે તતઃ ।

કરવો હોય ત્યારે તે ધ્રુવર્ચ્ચ રાશિમાંથી પ્રથમ પુણ્ય નચત્રના અઠાશી (૮૮) અંશો બાદ
 કરવા અને ત્યારપછી કહેલા ક્રમ પ્રમાણે પછીના નચત્રના અંશો બાદ કરવા. (૨૧).
 ઉદાહરણ—યુગને વિષે પહેલો સૂર્યઋતુ કયા ચંદ્રનચત્રમાં સંપૂર્ણ થાય છે ? એમ કોઈ પ્રશ્ન
 કરે તો તેના જવાબમાં આ પ્રમાણે કહેવું. (૨૨).—પ્રથમ જે ત્રણ સો ને પાંચનો
 ધ્રુવરાશિ કહ્યો છે, તેને એકે ગુણતાં તેટલા જ (૩૦૫) આવે છે. તેમાંથી પ્રથમ અભિ-
 જિતના વેંતાલીશ અંશો બાદ કરતાં બાકી વસો ને ત્રેસઠ (૨૬૩) રહે છે. તેમાંથી
 શ્રવણ નચત્રના એક સો ને ચોત્રીશ (૧૩૪) અંશો બાદ કરતાં એક સો ને ઓગણત્રીશ
 (૧૨૬) શેષ રહે છે અને તેમાંથી ધનિષ્ઠાના અંશો બાદ થઈ શકતા નથી. (૨૫).
 તેથી કરીને ચંદ્રવડે ધનિષ્ઠાના આટલા (૧૨૧) અંશો મોગવાઈ જાય ત્યારે પહેલો
 સૂર્યઋતુ પૂર્ણ થાય છે, એમ સિદ્ધ થાય છે. (૨૬). વીજું ઉદાહરણ—યુગને વિષે પહેલો
 સૂર્યઋતુ કયા સૂર્યનચત્રમાં પૂર્ણ થાય છે ? તે કહો, એમ કોઈ પ્રશ્ન પૂછ્યો, તેના
 જવાબમાં આ પ્રમાણે કહેવું.—અહીં પણ પૂર્વે કહેલો ધ્રુવર્ચ્ચ ત્રણ સો ને પાંચ (૩૦૫)
 છે. તેને એકે ગુણતાં તેટલા જ (૩૦૫) થાય છે. તેમાંથી પ્રથમ પુણ્ય નચત્રના
 અઠાશી (૮૮) અંશ બાદ કરવા. બાદ કરતાં બાકી વસો ને સત્તર (૨૧૭)
 રહે છે. તેમાંથી અશ્લેષા નચત્રના સઢસઠ (૬૭) અંશો બાદ કરતાં બાકી એક સો ને

અશ્લેષાયાઃ સપ્તષષ્ટિઃ । શેષં સાર્દ્ધં શતં સ્થિતં ॥ ૨૯ ॥ શતમસ્માચ્ચતુસ્ત્રિંશં
મઘાસંબંધિ શોઘ્યતે । ષોડશાવસ્થિતાઃ શેષા—સ્તદેષ પ્રશ્નનિર્ણયઃ ॥ ૩૦ ॥
સૂર્યેણ પૂર્વફાલ્ગુન્યા ભાગેષુ ષોડશસ્વિહ । મુક્તેષુ પ્રથમોઽર્કર્ત્તુઃ સંપૂર્ણ
ઇતિ બુધ્યતાં ॥ ૩૧ ॥ લોકે તુ—માસૌ માર્ગાદિકૌ દ્વૌ દ્વા—વૃતુર્હેમંત
એવ ચ । શિશિરશ્ચ વસંતશ્ચ ગ્રીષ્મો વર્ષાસ્તથા શરત્ ॥ ૩૨ ॥ ઋતુભિ-
શ્રાયને માનોઃ શિશિરાદ્યૈસ્ત્રિભિસ્ત્રિભિઃ । ઉદગ્યામ્યાભિધે તામ્યાં દ્વામ્યા-
મર્કસ્ય વત્સરઃ ॥ ૩૩ ॥ ઇતિ શ્રૂયતે ॥ ઇતિ ઋતુપ્રકરણં ॥

ઋતૌ ઋતૌ દ્વૌ દ્વૌ માસા—વિત્યદ્દે દ્વાદશૈવ તે । નામાન્યેષાં દ્વિધા
લૌકિ—કાનિ લોકોત્તરાણિ ચ ॥ ૩૪ ॥ તત્ર લૌકિકાન્યેવં—સ્યાચ્છ્રાવણો
ભાદ્રપદ આશ્વિનઃ કાર્ત્તિકોઽપિ ચ । માર્ગશીર્ષશ્ચ પૌષશ્ચ માઘઃ ફાલ્ગુન
એવ ચ ॥ ૩૫ ॥ ચૈત્રસ્તથા ચ વૈશાખો જ્યેષ્ઠાષાઢાવિતિ ક્રમાત્ । લોકો-
ત્તરાણ્યથોચ્યન્તે નામાન્યેષાં યથાક્રમં ॥ ૩૬ ॥ અભિનંદિત ઇત્યાદ્યો
દ્વિતીયઃ સ્યાત્પ્રતિષ્ઠિતઃ । તૃતીયો વિજયાખ્યઃ સ્યા—ચતુર્થઃ પ્રીતિવર્દ્ધનઃ

પચાસ (૧૫૦) રહે છે. તેમાંથી મઘા નચત્રના એક સો ને ચોત્રીશ (૧૩૪) બાદ
કરતાં બાકી સોઠ (૧૬) રહે છે; તેથી પ્રશ્નનો નિર્ણય આ પ્રમાણે થયો કે—સૂર્ય
પૂર્વફાલ્ગુની નચત્રના સોઠ (૧૬) અંશ મોગવે ત્યારે પહેલો સૂર્યઋતુ પૂર્ણ થાય છે એમ
જાણવું. (૨૭-૩૧). લૌકિક શાસ્ત્રમાં તો આ પ્રમાણે કહેલું છે—માર્ગશીર્ષ માસથી
બંધે માસનો એક એક ઋતુ થાય છે, તે આ પ્રમાણે.—હેમંત, શિશિર, વસંત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા
અને શરદ્. (૩૨). શિશિરાદિક ત્રણ ત્રણ ઋતુએ કરીને સૂર્યના ઉત્તર અને દક્ષિણ
નામના બે અયન થાય છે અને તે બે અયનવડે સૂર્યનું એક વર્ષ થાય છે. (૩૩) એ પ્રમાણે
સંમળાય છે. ઇતિ ઋતુપ્રકરણ.

એક એક ઋતુના બંધે માસ હોય છે તેથી એક વર્ષમાં બાર માસ હોય છે. તે માસનાં
નામ લૌકિક અને લોકોત્તર એમ બે પ્રકારે છે. (૩૪). તેમાં લૌકિક માસનાં નામ આ
પ્રમાણે અનુક્રમે છે—શ્રાવણ, ભાદ્રપદ, આશ્વિન, કાર્તિક, માર્ગશીર્ષ, પૌષ, માઘ, ફાલ્ગુન,
ચૈત્ર, વૈશાખ, જ્યેષ્ઠ અને અષાઢ. હવે લોકોત્તર માસનાં નામ અનુક્રમે કહીએ
છીએ. (૩૬).—પહેલો માસ અભિનંદિત, બીજો પ્રતિષ્ઠિત, ત્રીજો વિજય, ચોથો
પ્રીતિવર્ધન, (૩૭). પાંચમો શ્રેયાન, છઠ્ઠો શિવ કહ્યો છે, સાતમો શિશિર કહ્યો છે,

॥ ૩૭ ॥ પંચમો ભવતિ શ્રેયાન્ પષ્ટઃ શિવ ઇતિ સ્મૃતઃ । સત્તમઃ શિશિરઃ
 રૂપાતો હિમવાનિતિ ચાષ્ટમઃ ॥ ૩૮ ॥ વસંતમાસો નવમ—સ્તતઃ કુસુમ-
 સંભવઃ । એકાદશો નિદાઘો દ્વા—દશો વનવિરોહકઃ ॥ ૩૯ ॥ અત્ર સૂર્ય-
 પ્રજ્ઞસિદ્ધિર્નૌ અભિનંદિતસ્થાનેઽભિનંદ ઇતિ, વનવિરોહસ્થાને વનવિરોધીતિ
 દૃશ્યતે. પ્રતિમાસં ચ પક્ષો દ્વૌ વહુલઃ શુક્લ એવ ચ । આયઃ પિધીયમાનેદુ—
 મુચ્યમાનવિધુઃ પરઃ ॥ ૪૦ ॥ પ્રતિપક્ષં પંચદશ દિવસા રાત્રયોઽપિ ચ ।
 પ્રતિપદિવસો યાવ—દંતે પંચદશીદિનઃ ॥ ૪૧ ॥ પૂર્વાગનામા પ્રથમઃ પરઃ
 સિદ્ધમનોરમઃ । મનોહરસ્તૃતીયઃ સ્યા—યશોભદ્રસ્તુરીયકઃ ॥ ૪૨ ॥ પરો
 યશોધરઃ ષષ્ઠઃ સર્વકામસમૃદ્ધકઃ । સત્તમસ્તિવદ્રમૂર્ધ્વાભિ—પિત્તઃ સૌમન-
 સોઽષ્ટમઃ ॥ ૪૩ ॥ ધનંજયસ્તુ નવમોઽર્થસિદ્ધો દશમઃ સ્મૃતઃ । એકાદ-
 શશ્ચાભિજાતો દ્વાદશોઽત્યશનાભિધઃ ॥ ૪૪ ॥ શતંજયસ્તદગ્ન્યઃ સ્યા—
 દગ્નિવેશ્મા ચતુર્દશઃ । પંચદશસ્તૂપશમ—સંજ્ઞકો દિવસો મતઃ ॥ ૪૫ ॥
 અહ્નાં પંચદશાનામ—પ્યેતાઃ સંજ્ઞાઃ શ્રુતે સ્મૃતાઃ । અથાહ્યક્રમઃ પંચ—દશા-
 નામુચ્યતે નિશાં ॥ ૪૬ ॥ ઉત્તમા ૧ ચ સુનક્ષત્રા ૨ અલાપત્યા ૩ યશો-

આઠમો હિમવાન છે. (૩૮). નવમો વસંત માસ છે, ત્યારપછી (દશમો) કુસુમસંભવ
 છે, અગ્યારમો નિદાઘ અને બારમો વનવિરોહક છે. (૩૯). અહીં સૂર્યપ્રજ્ઞાક્ષિની ટીકામાં
 અભિનંદિતને ઠેકાણે અભિનંદ અને વનવિરોહને ઠેકાણે વનવિરોધી એવાં નામ દેખાય છે.
 દરેક માસમાં કૃષ્ણપક્ષ અને શુક્લપક્ષ એમ બે પાંચવાડીયાં હોય છે. તેમાં પહેલા કૃષ્ણ-
 પક્ષમાં ચંદ્ર ઢંકાતો જાય છે (લીળ થાય છે) અને બીજા શુક્લપક્ષમાં સૂકાતો જાય છે
 (વૃદ્ધિ પામે છે). (૪૦). દરેક પક્ષમાં પંદર દિવસો અને પંદર રાત્રિઓ હોય છે.
 તેમાં પહેલો પ્રતિપદાનો દિવસ અને છેલ્લો પૂર્ણિમા (અથવા અમાવાસ્યા)નો દિવસ
 હોય છે. (૪૧). તેમાં પહેલા દિવસનું નામ પૂર્વાગ છે, બીજો દિવસ સિદ્ધમનોરમ,
 ત્રીજો મનોહર, ચોથો યશોભદ્ર, પાંચમો યશોધર, છઠ્ઠો સર્વકામસમૃદ્ધક, સાતમો
 હંદ્રમૂર્ધ્વાભિષિત્ત, આઠમો સૌમનસ, નવમો ધનંજય, દશમો અર્થસિદ્ધ કહ્યો છે, અગ્યારમો
 અભિજાત, બારમો અત્યશન નામનો, ત્યારપછીનો (તેરમો) શતંજય, ચૌદમો અગ્નિવેશ્મા
 અને પંદરમો દિવસ ઉપશમ નામનો કહ્યો છે. (૪૨-૪૫). આ પ્રમાણે પંદરે દિવસોનાં નામ
 શ્રુતમાં કહેલાં છે. હવે પંદરે રાત્રિઓનાં નામ અનુક્રમે કહીએ છીએ. (૪૬).—ઉત્તમા ૧,

ધરા ૪ । સૌમનસા ૫ શ્રીસંભૂતા ૬ વિજયા ૭ વૈજયંત્યપિ ૮ ॥ ૪૭ ॥
જયંતી ૯ નવમી જ્ઞેયા દશમી ચાપરાજિતા ૧૦ । ઇચ્છા ૧૧ તથા સમા-
હારા ૧૨ ભવેત્તેજા ૧૩ સ્ત્રયોદશી ॥ ૪૮ ॥ અતિતેજા ૧૪ સ્તતો દેવા-નંદા
૧૫ પંચદશી ભવેત્ । નામાંતરં ભવત્યસ્યા નૂનં નિરતિરિત્યપિ ॥ ૪૯ ॥
इत्यहोरात्राणं दिनरात्रिनामानि ॥

તિથયોઽપિ સ્મૃતાઃ પંચ-દશ દ્વેધા ભવંતિ તાઃ । દિનરાત્રિવિભેદેન
તાસાં નામાન્યથ બ્રુવે ॥ ૫૦ ॥ નંદા ૧ ભદ્રા ૨ જયા ૩ તુચ્છા ૪ પૂર્ણે ૫
ત્યાવર્ત્યતે ત્રિશઃ । પંચૈવં ત્રિગુણાઃ પંચ-દશોક્તાસ્તિથયો જિનૈઃ ॥ ૫૧ ॥
નંદાઋયા પ્રતિપત્ત ષષ્ઠી ભવેદેકાદશી તથા । દ્વિતીયા સપ્તમી દ્વાદ-શ્યેતા
ભદ્રાભિધા મતાઃ ॥ ૫૨ ॥ જયાસ્તૃતીયાષ્ટમ્યૌ ચ ત્રયોદશી ચ કીર્તિતાઃ ।
ચતુર્થી નવમી ભૂતે-ષ્ટા ચ તુચ્છાહ્વાયાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૫૩ ॥ પંચમી દશમી
પંચ-દશી પૂર્ણાભિધા ઇમાઃ । અહસ્તિથીનાં નામાનિ જ્ઞેયાન્યેવં યથાક્રમં
॥ ૫૪ ॥ ઉગ્રવતી ભોગવતી તૃતીયા ચ યશોમતી । સર્વસિદ્ધા શુભનામા
પંચૈતાસ્તિથયસ્ત્રિશઃ ॥ ૫૫ ॥ અયં ભાવઃ-ઉગ્રવત્યભિધાનેન નંદાતિથિ-

સુનદ્રા ૨, દાપત્યા ૩, યશોધરા ૪, સૌમનસા ૫, શ્રીસંભૂતા ૬, વિજયા ૭, વૈજયંતી
૮, જયંતી નવમી જાણવી ૯, દશમી અપરાજિતા ૧૦, ઇચ્છા ૧૧, સમાહારા ૧૨, તેરમી
તેજા ૧૩, અતિતેજા ૧૪ અને પંદરમી દેવાનંદા ૧૫ છે. આ દેવાનંદાનું બીજું નામ નિરતિ
પણ છે. (૪૯). આ પ્રમાણે દિવસ અને રાત્રિનાં નામ કહ્યાં છે.

તિથિઓ પણ પંદર છે તે પણ દિવસ અને રાત્રિના ભેદવડે બે પ્રકારની છે. તેનાં
નામ હું કહું છું. (૫૦).—નંદા ૧, ભદ્રા ૨, જયા ૩, તુચ્છા ૪ અને પૂર્ણા ૫. આ પાંચ
નામને ત્રણ વાર આવર્તન કરવાં. પાંચને ત્રણગુણા કરવાથી પંદર તિથિઓ થાય છે એમ
જિનેશ્વરોએ કહ્યું છે. (૫૧). તેમાં પ્રતિપદા, છઠ્ઠ અને અગ્યારશ એ ત્રણ તિથિઓ નંદા
નામની છે. બીજ, સાતમ અને બારશ એ ત્રણ તિથિઓ ભદ્રા નામની માનેલી છે. (૫૨).
ત્રીજ, આઠમ અને તેરશ એ ત્રણ તિથિઓ જયા નામની કહેલી છે. ચોથ, નોમ અને ચૌદશ
એ ત્રણ તિથિઓ તુચ્છા (રિક્તા) નામની કહી છે. (૫૩). પાંચમ, દશમ અને પુનમ
એ ત્રણ તિથિઓ પૂર્ણા નામની કહેવાય છે. આ પ્રમાણે દિવસની તિથિનાં નામો અનુક્રમે
જાણવાં. (૫૪). ઉગ્રવતી, ભોગવતી, ત્રીજી યશોમતી, સર્વસિદ્ધા અને શુભા નામની આ
પાંચ તિથિઓને ત્રણવાર આવર્તન કરવી. (૫૫). અહીં ભાવાર્થ એ છે કે—નંદા તિથિ

નિશાતિથિઃ મદ્રાતિથીનાં રજની-તિથિર્મોગવતીતિ ચ ॥ ૫૬ ॥ યશો-
મતીતિ ચ જ્ઞેયા જયાનાં યામિર્નાતિથિઃ । તુચ્છા રાત્રિતિથિર્જ્ઞેયા
સર્વસિદ્ધેતિ નામતઃ ॥ ૫૭ ॥ શુભનામા ભવેત્પૂર્ણા તિથી રાત્રિતિથિઃ
સ્ફુટં । એવં પંચદશ જ્ઞેયા રજનીતિથયો વૃધેઃ ॥ ૫૮ ॥ એવાં પંચદશાનાં
તિથીનાં સ્વામિનશ્ચૈવં લૌકિકશાસ્ત્રેષુ નિરૂપિતાઃ-તિથિપાશ્ચતુર્મુખ ૧
વિધાતૃ ૨ વિષ્ણવો ૩ યમ ૪ શીતદીધિતિ ૫ વિશાખ ૬ વજ્રિણઃ ૭ ।
વસુ ૮ નાગ ૯ ધર્મ ૧૦ શિવ ૧૧ તિગ્મરશ્મયો ૧૨ મદનઃ ૧૩ કલિ ૧૪-
સ્તદનુ વિશ્વ ૧૫ इत्यपि ॥ ૫૯ ॥ તિથૌ હિ દર્શસંજ્ઞકે પિતૃનુશંત્યધી-
શ્વરાન્ । ત્રયોદશીતૃતીયયોઃ સ્મૃતસ્તુ વિત્તપોઽપરૈઃ ॥ ૬૦ ॥ મતાંતરે ચ-
વહ્નિ ૧ વિરંચો ૨ ગિરિજા ૩ ગણેશઃ ૪ ફણી ૫ વિશાખો ૬ દિનકૃત ૭
મહેશઃ ૮ । દુર્ગા ૯ તકો ૧૦ વિશ્વ ૧૧ હરિ ૧૨ સ્મરશ્ચ ૧૩ શર્વઃ ૧૪
શશી ૧૫ ચેતિ પુરાણદૃષ્ટાઃ ॥ ૬૧ ॥ એવાં દેવાનાં પ્રતિષ્ઠાદૌ ચ તત્તત્તિ-

(૧-૬-૧૧)ની રાત્રિની તિથિ યગ્નવતી નામની જાણવી, મદ્રા તિથિ (૧-૭-૧૨)ની રાત્રિની તિથિ મોગવતી નામની જાણવી. (૫૬). જયા તિથિ (૩-૮-૧૩)ની રાત્રિની તિથિ યશોમતી જાણવી, તુચ્છા તિથિ (૪-૯-૧૪)ની રાત્રિની તિથિ સર્વસિદ્ધા નામની જાણવી. (૫૭) અને પૂર્ણા તિથિ (૫-૧૦-૧૫)ની રાત્રિની તિથિ શુભા નામની જાણવી. આ પ્રમાણે પંડિતોએ પંદર રાત્રિની તિથિઓ જાણવી. (૫૮).

આ પંદર તિથિઓના સ્વામી લૌકિક શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે કહ્યા છે.—ચતુર્મુખ (બ્રહ્મા) ૧, વિધાતા ૨, વિષ્ણુ ૩, યમ ૪, શીતદીધિતિ (ચંદ્ર) ૫, વિશાખ ૬, વજ્રિ ૭, વસુ ૮, નાગ ૯, ધર્મ ૧૦, શિવ ૧૧, તિગ્મરશ્મિ (સૂર્ય) ૧૨, મદન ૧૩, કલિ ૧૪ અને વિશ્વ ૧૫. આ અનુક્રમે પંદર તિથિઓના પંદર સ્વામીઓ છે. (૫૯). અમાવાસ્યાની તિથિના સ્વામી પિતૃ નામના છે. તેરશ અને ત્રીજનો સ્વામી વિત્તપ (કુબેર) છે એમ કેટલાક કહે છે. (૬૦). વહ્ની વીજો મત આ પ્રમાણે છે.—અગ્નિ ૧, વિરંચ ૨, ગિરિજા (પાર્વતી) ૩, ગણેશ ૪, ફણી ૫, વિશાખ ૬, દિનકર ૭, મહેશ ૮, દુર્ગા ૯, અંતક ૧૦, વિશ્વ ૧૧, હરિ ૧૨, સ્મર ૧૩, શર્વ ૧૪ અને શશી ૧૫. આ પ્રમાણે પંદર તિથિઓના પંદર સ્વામી પુરાણમાં કહ્યા છે. (૬૧). આ ઉપર કહેલા દેવોની પ્રતિષ્ઠા વિગેરે કાર્યમાં તે તે દેવની તિથિનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે; પરંતુ જિનેશ્વરની પ્રતિષ્ઠા-

થીનામુપયોગઃ, જિનસ્ય તુ પ્રતિષ્ઠાદૌ સર્વેઽપિ તિથિનક્ષત્રકરણક્ષણાઃ
શુદ્ધત્વે સત્યુપયોગિન એવ, તસ્ય સર્વદેવાધિદેવત્વાદિત્યાચારંભસિદ્ધિવાર્તિકે.

અહોરાત્રતિથીનાં ચ વિશેષોઽયમુદીરિતઃ । માનૂત્પન્ના અહોરાત્રા—
સ્તિથયઃ પુનરિંદુજાઃ ॥ ૬૨ ॥ ઉક્તં ચ—સૂરસ્સ ગગણમંડલ—વિભાગનિ-
પ્પાદ્યા અહોરત્તા । ચંદસ્સ હાણિવુદ્ધી—કણ્ણ નિપ્પજ્જણ ઉ તિહી ॥ ૧ ॥
કિં ચ—અહોરાત્રો ભવેદર્કોદયાદર્કોદયાવધિ । દ્વાષષ્ટિત્તમભાગોના—હોરા-
ત્રપ્રમિતા તિથિઃ ॥ ૬૩ ॥ ઇત્યાદિભિર્વિશેષૈઃ સ્યા—દહોરાત્રાત્પૃથક્ તિથિઃ ।
દ્વિધાત્વં ચ ભવેત્તસ્યા દિનરાત્ર્યંશકલ્પનાત્ ॥ ૬૪ ॥ યદ્વદેકોઽપ્યહોરાત્રઃ
સૂર્યજાતો દ્વિધાકૃતઃ । દિનરાત્રિવિભેદેન સંજ્ઞાભેદપ્રરૂપણાત્ ॥ ૬૫ ॥
તથૈવ તિથિરેકાપિ શશિજાતા દ્વિધા કૃતા । દિનરાત્રિવિભેદેન સંજ્ઞાભેદ-
પ્રરૂપણાત્ ॥ ૬૬ ॥ એકૈકસ્યાસ્તિથેઃ કાલ—માનમેવં પ્રકીર્તિતં । મુહૂ-
ર્ત્તાનાં ત્રિંશદેક—ન્યૂનભાગાસ્તથોપરિ ॥ ૬૭ ॥ સ્યુર્દ્વાત્રિંશન્મુહૂર્ત્તસ્યૈ—કસ્ય

દિકમાં તો સર્વે તિથિઓ, નક્ષત્રો, કરણો અને ક્ષણો શુભ હોય તો ઉપયોગમાં આવે છે;
કેમકે જિનેશ્વર સર્વ દેવના અધિદેવ છે. ઇત્યાદિ આરંભસિદ્ધિની ટીકામાં લખ્યું છે.

અહોરાત્ર અને તિથિઓનો એ જ વિશેષ કહ્યો છે કે—અહોરાત્રની ઉત્પત્તિ સૂર્યથી
થાય છે અને તિથિની ઉત્પત્તિ ચંદ્રથી થાય છે. (૬૨). તે વિષે કહ્યું છે કે—“ સૂર્ય
ગગનમંડલના વિભાગને ઓલંગે છે તેને આશ્રીને અહોરાત્ર થાય છે અને ચંદ્રની હાનિ-
વૃદ્ધિવહે તિથિ ઉત્પન્ન થાય છે. (૧). ” વળી સૂર્યના ઉદયથી આરંભી ફરીથી સૂર્યોદય
થાય ત્યાં સુધીનો અહોરાત્ર થાય છે અને એક અહોરાત્રના બાસઠમા ભાગે ઝૂળી તિથિ થાય
છે. (૬૩). આવા આવા વિશેષને લઈને અહોરાત્રથી તિથિ ભિન્ન (જૂદી) છે, અને
દિવસરાત્રિરૂપ વિભાગની કલ્પના કરવાથી જ તે તિથિ બે પ્રકારની કહેવાય છે. (૬૪).
જેમ સૂર્યથી ઉત્પન્ન થયેલો અહોરાત્ર એક જ છે છતાં સંજ્ઞા (નામ)ના ભેદની પ્રરૂપણા
કરવાથી દિવસ અને રાત્રિના ભેદવહે બે પ્રકારનો કર્યો છે. (૬૫). તે જ પ્રમાણે ચંદ્રથી
ઉત્પન્ન થયેલી એક જ તિથિ સંજ્ઞાના ભેદની પ્રરૂપણા કરવાથી દિવસ અને રાત્રિના ભેદવહે
બે પ્રકારની કરાય છે. (૬૬). એક એક તિથિના કાઠતું પ્રમાણ આ પ્રમાણે કહ્યું છે—
એક ન્યૂન ત્રીશ (૨૯) મુહૂર્ત્ત તથા ઉપર એક મુહૂર્ત્તના બાસઠ ભાગ કરીએ તેવા વત્રીશ

દ્વાષ્ટિકલ્પિતાઃ । અસ્યોત્પત્તિઃ કથમિતિ શ્રદ્ધા ચેત્ શ્રુયતાં તદા ॥ ૬૮ ॥
 અહોરાત્રસ્ય ભાગા દ્વા-પષ્ટિભાગીકૃતસ્ય હિ । એકપષ્ટિસ્તિથેર્માનિ-મેકૈકમ્ય
 યદીરિતં ॥ ૬૯ ॥ દ્વાપષ્ટિજાંશરૂપૈક-પષ્ટિસ્ત્રિંશત્તા હતા । અહોરાત્રમુહૂર્તેઃ
 સ્યા-ત્રિંશાષ્ટાદશશત્યહો ૧૮૩૦ ॥ ૭૦ ॥ એતે ચાંશા દ્વાપ-ષ્ટ્યંશીકૃત-
 સકલતિથિમુહૂર્તનાં । સંતીતિ દ્વાપષ્ટ્યા મુહૂર્તકરણાય ભજનીયાઃ ॥ ૭૧ ॥
 તતો મુહૂર્ત્તા એકોન-ત્રિંશદ્ દ્વાત્રિંશદંશકાઃ । દ્વાપષ્ટિજા મુહૂર્તસ્યા—
 ગતાસ્તૈશ્ચ તિથેર્મિતિઃ ॥ ૭૨ ॥ કાલેન ચેયતા પંચ-દશાંશશ્ચતુરંશકઃ ।
 દ્વાપષ્ટ્યંશીકૃતસ્યેદો-હીંયતે વર્દ્ધંતે તથા ॥ ૭૩ ॥ તતશ્ચ—યત્તિથિશ્ચંદ્રજ-
 ત્યુક્તં તદપ્યેવં વિનિશ્ચિતં । ઇંદોઃ પંચદશાંશસ્ય હાનિવૃદ્ધ્યનુવર્તનાત્ ॥ ૭૪ ॥
 इति तिथिमाननिरूपणं.

સાંપ્રતં ચેપ્સિતદિને કિયન્માનેપ્સિતા તિથિઃ । इति ज्ञानाय करणं
 यथाशास्त्रं निरूप्यते ॥ ७५ ॥ अभीष्टतिथिपर्यन्त-स्तिथिराशिर्युगादितः ।
 द्वाषष्ट्या द्वियते लब्धं त्याज्यं शेषं तु यत्स्थितं ॥ ७६ ॥ तदेकपष्ट्या

भाग (एटले के ओगणत्रीश मुहूर्त अने एक मुहूर्तना वासठीया वत्रीश भाग एक
 तिथिना काळनुं मान जाणवुं.) आटला काळनी उत्पत्ति शी रीते थाय ? ते जो श्रद्धा
 होय तो सांभळ. (६८).—एक अहोरात्रना वासठ भाग करीए तेमांथी एकसठ भाग
 जेटलुं एक एक तिथिनुं काळमान जे कहुं छे, ते वासठीया एकसठ अंशोने एक अहो-
 रात्रना त्रीश मुहूर्तवडे गुणवाथी अठार सो ने त्रीश (१८३०) थाय छे. (६९-७०).
 आ (१८३०) अंशो वासठीया करेला आखी तिथिना मुहूर्तोंना छे, तेथी तेना मुहूर्त करवा
 माटे वासठवडे भागवा. (७१). तेम करवाथी ओगणत्रीश (२६) मुहूर्तों अने एक
 मुहूर्तना वासठीया वत्रीश अंश आटलुं तिथिनुं काळमान थयुं. (७२). आटला काळे
 पंदरीओ एक भाग एटले वासठीया भाग करेला चंद्रना चार अंश (६३) हानि पामे छे
 अने वृद्धि पामे छे. (७३). तेथी करीने तिथि चंद्रथी उत्पन्न थाय छे एम जे कहुं ते
 पण आ प्रमाणे पंदर अंशवाळा चंद्रनी हानि-वृद्धिने अनुसरीने निश्चित थाय छे.
 (७४). इति तिथिमाननिरूपणा.

हवे इच्छेला दिवसे इच्छेली तिथि केटला काळना प्रमाणवाळी होय छे ? ते जाणवा
 माटे शास्त्रमां कइया प्रमाणे करण बतावीए छीए. (७५).—युगना आरंभथी इच्छेली
 तिथि सुधीना तिथिराशिने वासठे भागवो. भागमां जे आवे तेनो त्याग करवो. शेष जे

गुणितं द्वाषष्ट्या प्रविभज्यते । लब्धमत्रापि च त्याज्यं शेषास्तिष्ठति ये
लवाः ॥ ७७ ॥ तावन्मानाभीष्टतिथिर्विवक्षितदिने भवेत् । उदाहरण-
मस्याथ करणस्य निशम्यतां ॥ ७८ ॥ युगस्य प्रथमे चंद्र-वर्षे मासे
तथाश्विने । कियन्माना भवेच्छुक्ल-पंचमीत्यत्र कथ्यते ॥ ७९ ॥ तिथि-
राशिर्भवत्येत-त्पंचम्यंतो युगादितः । अशीतिसंख्यो द्वाषष्ट्या भक्तेऽस्मि-
न्नेक आप्यते ॥ ८० ॥ स च त्याज्यः शेषमष्टा-दश तान् परिताडयेत् ।
एकषष्ट्या स्यात्ततोऽष्टा-नवत्याढ्यं सहस्रकं ॥ ८१ ॥ द्वाषष्ट्यास्मिन् हृते
लब्धं त्यक्तं शेषमिह स्थितं । द्वाषष्ट्यंशाश्चतुश्चत्वारिंशदित्येष निर्णयः
॥ ८२ ॥ युगस्याद्ये चंद्रवर्षे धवलाश्विनपंचमी । चतुश्चत्वारिंशदंश-माना-
स्तीत्यत्र भावना ॥ ८३ ॥ अत्र चेयं वासना—द्वाषष्ट्या हि तिथिभिः
परिपूर्णा एकषष्टिरहोरात्रा भवन्ति, ततः परिपूर्णाहोरात्रपातनार्थं द्वाषष्ट्या
ईप्सिततिथिराशेर्विभागः क्रियते, विभागे च कृते यच्छेषमुपलभ्यते,
तदेकषष्टिगुणं क्रियते तदेकैकस्यास्तिथेर्द्वाषष्टिभागीकृताहोरात्रसत्कैक-
षष्टिभागप्रमाणत्वादिति ज्ञेयं.

अंक रह्यो होय तेने एकसठे गुणी बासठे भाग देवो. भागमां जे आवे तेनो अहीं पण
त्याग करवो. शेष जे अंश रह्या होय तेदला प्रमाणवाळी इष्ट दिवसनी इष्ट तिथि जाणवी.
आ करणनुं उदाहरण सांभळो. (७६-७८).—युगना पहेला चंद्रवर्षमां आश्विन मासमां
शुक्लपक्षनी पांचम केदला प्रमाणवाळी होय ? आ प्रश्ननो जवाब कहीए छीए. (७९).—
युगना आरंभथी आ आश्विन शुक्ल पंचमी सुधीनो तिथिराशि ऐंशीनी संख्यावाळो छे,
तेथी ते (८०)ने बासठे भागतां भागमां एक आवे छे तेनो त्याग करवो. बाकी
अठार (१८) रह्या तेने एकसठे गुणवा; तेथी एक हजार ने अठ्ठाणुं (१०९८) थाय
छे. (८१). तेने बासठे भागतां भागमां आवेला (१७)नो त्याग कर्यो. बाकी बासठीया
चुमाळीश अंश रह्या; तेथी आ प्रमाणे जवाब आव्यो. (८२) के—युगना पहेला
चंद्रवर्षमां आश्विन शुक्लपक्षनी पांचम बासठीया चुमाळीश अंशना प्रमाणवाळी छे एम
अहीं जाणवुं. (८३). अहीं भावार्थ आ प्रमाणे छे के—बासठ तिथिए करीने परिपूर्ण
एकसठ अहोरात्र थाय छे, तेथी परिपूर्ण अहोरात्र करवा माटे इष्ट तिथिना राशिने बासठे
भागवा जोडिए. भांगाकार करवाथी जे शेष रहे तेने एकसठे गुणवा जोडिए. कारणके दरेक
तिथिनुं प्रमाण एक अहोरात्रना बासठीया एकसठ भागनुं छे; तेथी एम जाणवुं.

युगेऽथावमरात्राणां स्वरूपं किञ्चिदुच्यते । भवन्ति ते च षड् वर्षे
 तथा त्रिंशद्युगेऽखिले ॥ ८४ ॥ एकैकस्मिन्नहोरात्र एको द्वाषष्टिकल्पितः ।
 लभ्यतेऽवमरात्रांश एकवृद्ध्या यथोत्तरं ॥ ८५ ॥ कर्ममासे ततः पूर्णे
 त्रिंशद् द्वाषष्टिजा लवाः । लभ्यन्तेऽवमरात्रस्य तत एवोच्यते बुधैः ॥ ८६ ॥
 विश्लेषे विहिते येंशाः शेषाः कर्मेन्दुमासयोः । त्रिंशद् द्वाषष्टिजाः कर्म-
 मासस्थैतेऽवमांशकाः ॥ ८७ ॥ उक्तं च—चंद्रउदुमासाणं अंसा जे दिस्सए
 विसेसंमि । ते ओसरत्तभागा भवन्ति मासस्स नायव्वा ॥ ८८ ॥ कर्ममा-
 सद्वये पूर्णे ततः षष्टिदिनात्मके । संपूर्णोऽवमरात्रः स्या—देकषष्टितमे
 दिने ॥ ८९ ॥ अयं भावः—द्वाषष्टिरंशाः कल्प्यन्ते—ऽहोरात्रस्यादिमेऽथ
 च । तत्रैकषष्टिभागात्मा संपूर्णा प्रथमा तिथिः ॥ ९० ॥ एको द्वाषष्टि-
 भागो यो—ऽहोरात्रस्यावशिष्यते । एकांशेन द्वितीयापि तिथिस्तत्र समा-
 विशत् ॥ ९१ ॥ एको द्वाषष्टिभागोऽस्या अतीतः प्रथमे दिने । ततः

हवे एक युगमां केटला अवमरात्र आवे ? तेनुं काइक स्वरूप कहीए छीए, ते
 अवमरात्रो एक वर्षमां छ आवे छे तेथी आखा एक युगमां त्रीश आवे छे, (८४), एक
 एक अहोरात्रमां एक अहोरात्रनो बासठीयो एक अंश अवमरात्रनो आवे छे, ए ज रीते
 उत्तरोत्तर एक एक अवमरात्रना अंशनी वृद्धि करवी, (८५) तेथी करीने एक कर्ममास
 पूर्ण थाय त्यारे अवमरात्रना बासठीया त्रीश अंश प्राप्त थाय छे; तेथी करीने ज पंडितो
 कहे छे के (८६)—कर्ममास अने चंद्रमासनो विश्लेष करीए त्यारे कर्ममासना जे बासठीया
 त्रीश अंश बाकी रहे छे ते अवमरात्रना अंशो छे, (८७), कह्युं छे के—“चंद्रमास अने
 कर्ममासनो विश्लेष करतां जे कर्ममासना शेष अंशो जोवामां आवे छे ते अवमरात्रना अंशो
 जाणवा, (८८)” त्यारपछी साठ दिवसना प्रमाणवाळा वे कर्ममास पूर्ण थाय त्यारे
 एकसठमे दिवसे एक अवमरात्र (चयतिथि) पूर्ण थाय छे, (८९), अही भावार्थ आ
 प्रमाणे छे—एक अहोरात्रना बासठ अंश कल्पवा (करवा), तेमां पहेला एकसठ भागमां
 पहेली तिथि संपूर्ण थाय छे, (९०), ते अहोरात्रनो जे बासठीयो (छेन्लो) एक भाग
 बाकी रह्यो छे त्यां ते एक अंश करीने बीजी तिथि प्रवेश करे छे, (बीजी तिथिनो एक
 अंश तेमां समाय छे), (९१), आ बीजी तिथिनो बासठीयो एक अंश पहेला

षष्ठ्यंशात्मिकेय—महोरात्रे द्वितीयके ॥ ९२ ॥ द्वाषष्ठ्यंशद्वये तस्य शेषेऽसौ
पूर्णतां गता । द्वाभ्यां भागाभ्यां प्रविष्टा तृतीयास्मिस्ततस्तिथिः ॥ ९३ ॥
अहोरात्रे तृतीयेऽथ भागास्तुर्यतिथेस्त्रयः । प्रविशंत्यथ पंचम्या—श्चत्वारो-
शास्तुरीयके ॥ ९४ ॥ एवमेकैकभागेन हीयते प्राक्तना तिथिः । वर्द्धते
प्रत्यहोरात्रं तिथिरागामिनी पुनः ॥ ९५ ॥ एकत्रिंशत्तमतिथे—रेवं त्रिंश-
त्तमे दिने । त्रिंशदंशाः प्रविष्टाः स्युः—स्ततस्तस्मिन् दिने खलु ॥ ९६ ॥
द्वात्रिंशदंशप्रमिता तिथिस्त्रिंशत्तमी भवेत् । त्रिंशद्द्वाषष्ठ्यंशमाना चैक-
त्रिंशत्तमी तिथिः ॥ ९७ ॥ क्रमाच्च—द्वावंशौ स्तः षष्ठितम—तिथेः
षष्ठितमे दिने । एकषष्ठितमतिथे—स्तत्र षष्टिः स्युरंशकाः ॥ ९८ ॥ एक-
षष्ठितमतिथे—श्चैकषष्ठितमे दिने । एकोंशः स्यात्ततो द्वाष-ष्टितमी चाखिला
तिथिः ॥ ९९ ॥ एवं च द्वाषष्ठितमी प्रविष्टा निखिला तिथिः । एक-
षष्टिभागरूपा—त्रैकषष्ठितमे दिने ॥ ८०० ॥ एकषष्ठितमदिन—स्याव्यो

अहोरात्रमां व्यतीत थपो, तेथी बीजा अहोरात्रमां आ बीजी तिथि साठ अंशवाळी
रही. (९२). ते बीजा अहोरात्रना बासठीया बे अंश बाकी रक्षा त्यारे आ
बीजी तिथि पूर्ण थाय छे; तेथी करीने ते बीजा अहोरात्रना छेल्ला बे अंशमां
त्रीजी तिथिनो प्रवेश थाय छे. (९३). पछी त्रीजा अहोरात्रने छेडे चोथी तिथिना
बासठीया त्रण अंश प्रवेश करे छे, अने चोथा अहोरात्रने छेडे पांचमी तिथिना चार
अंशो प्रवेश करे छे. (९४). ए ज प्रमाणे उत्तरोत्तर अहोरात्रमां पूर्वनी तिथिनो एक
एक अंश हानि पामे छे अने एक एक अहोरात्रमां आवती (पछीनी) तिथिनो एक एक
अंश वृद्धि पामे छे. (९५). आ प्रमाणे गणतां त्रीशमा अहोरात्रने विषे एकत्रीशमी
तिथिना त्रीश अंश प्रवेश करे छे, तेथी ते अहोरात्रे त्रीशमी तिथिना बत्रीश अंशो
भोगवाय छे अने बासठीया त्रीश अंश एकत्रीशमी तिथिना होय छे. (९६-९७). ए ज
अनुक्रमे करीने साठमा अहोरात्रे साठमी तिथिना बे अंशो ज होय छे, अने एकसठमी
तिथिना साठ अंशो होय छे. (९८) तथा एकसठमा अहोरात्रे एकसठमी तिथिनो एक
अंश होय छे तेथी बासठमी आखी तिथि तेमां समाइ जाय छे. (९९). आ प्रमाणे आ
एकसठमा अहोरात्रमां एकसठ अंशना प्रमाणवाळी बासठमी तिथि आखी समाइ जाय छे.
(८००). तेथी एकसठमा अहोरात्रनो जे पहेलो बासठीयो अंश छे, ते एकसठमी तिथिनो

દ્વાષષ્ટિજો લવઃ । એકષષ્ટિનમતિથે—શ્રમોઽસૌ વિભાવ્યતાં ॥ ૧ ॥ તતશ્ચ દ્વાષષ્ટિતમો—ઽપ્યત્રૈવાંતં ગતસ્તિથિઃ । એવમસ્મિન્નહોરાત્રે દ્વે તિથી પૂર્ણતાં ગતે ॥ ૨ ॥ દ્વાષષ્ટિતમઘસ્રસ્ય તતઃ સૂર્યોદયક્ષણે । ઉપસ્થિતા પૂર્વરીત્યા દ્રાક્ષ્ત્રિષષ્ટિનમી તિથિઃ ॥ ૩ ॥ એવં ચ દ્વાષષ્ટિતમી નાસા સૂર્યોદયં તિથિઃ । પતિતેતિ તતો લોકે શુભકાર્યેષ્વનાદતા ॥ ૪ ॥ તથાહુઃ—એકંમિ અહોરત્તે દોવિ તિહી જત્ય નિહણમેજ્ઞાસુ । સોત્ય તિહી પરિહાયઙ્ સુહુમેણ હવિજ્ઞ સો ચરિમો ॥ ૫ ॥ ‘ સુહુમેણત્તિ ’ સૂક્ષ્મેણ—અતિશ્લેષ્ણેન દ્વાષષ્ટિતમરૂપતયા એકૈકેન ભાગેન હીનેન પરિહીયમાનાયા દ્વાષષ્ટિતમાયાસ્તિથેઃ સ એકષષ્ટિતમો દિવસશ્રમમ્મિતિ, તથાહિ—યુગસ્યાદ્યપ્રતિપદ—શ્રતુઃપર્વવ્યતિક્રમે । લભતેઽવમરાત્રત્વ—મેકષષ્ટિતમા તિથિઃ ॥ ૬ ॥ આશ્વિનપ્રતિપત્ કૃષ્ણા સા જ્ઞેયાસ્યાં યતોઽવિશત્ । તિથિર્દ્વિતીયા સર્વાશૈ—રેકષષ્ટિલવાસ્મિકા ॥ ૭ ॥ જ્યોતિષ્કરંડકે તુ—તદ્વ્યંમિ ઓમરત્તં કાયઠ્ઠં સત્તમંમિ પરકંમિ । વાસહિમગિમ્હકાલે ચઽચઽમાસે વિધીયંતે

છેલ્લો અંશ હોય છે એમ જાણવું. (૧). તેથી કરીને વાસઠમી તિથિ પણ આ એકસઠમા અહોરાત્રમાં જ પૂર્ણ થાય છે, તેથી આ એકસઠમા અહોરાત્રમાં બે (એકસઠમી અને વાસઠમી) તિથિ પૂર્ણતાને પામે છે. (૨). તેથી વાસઠમા અહોરાત્રના સૂર્યોદય વચ્ચે પૂર્વની રીતે ગણતાં ત્રેસઠમી તિથિ પ્રાપ્ત થાય છે (શરૂ થાય છે). (૩). એમ થવાથી વાસઠમી તિથિ સૂર્યોદયને પામી નહીં, તેથી તે લોકમાં પતિત (નય) તિથિ કહેવાય છે. તે નયતિથિનો શુભ કાર્યમાં આદર કરાતો નથી. (૪). કહ્યું છે કે—“ જે એક જ અહોરાત્રમાં બે તિથિ પૂર્ણ થાય છે, તે દિવસ શુભ કાર્યમાં તજવા લાયક છે; કેમકે સૂક્ષ્મતાને લીધે તે દિવસ છેલ્લો કહેવાય છે. (૫). અહીં સૂક્ષ્મ એટલે વાસઠીયા એક એક અંશે કરીને હીન થતી વાસઠમી તિથિનો તે એકસઠમો દિવસ ચરમ એટલે છેલ્લો છે. તે આ પ્રમાણે—યુગની પહેલી પ્રતિપદાથી ચાર પર્વ વ્યતીત થાય ત્યારે એકસઠમી તિથિ અવમરાત્રપણાને પામે છે. (૬). તે આશ્વિન માસની કૃષ્ણપક્ષની પ્રતિપદા જાણવી, કેમકે તેમાં (પ્રતિપદામાં) એકસઠ અંશવાળી વીજની તિથિ આવી સમાય જાય છે. (૭). જ્યોતિષ્કરંડકમાં તો આ પ્રમાણે કહ્યું છે.—“ વર્ષા, હિમ અને ગ્રીષ્મકાળના ચાર ચાર માસને વિષે ત્રીજા અને સાતમા પક્ષવાડીયામાં અવમરાત્ર આવે છે. ” (૮).

॥ ૮ ॥ इत्युक्तं. एतदनुसारेण च अषाढप्रतिपद् आरभ्य यथोत्तरमेकष-
ष्टितमासु भाद्रपदकृष्णप्रतिपदादिष्ववमरात्राः स्युः, परं ज्योतिष्करंडटी-
कायां श्रीमलयगिरिपादैरेवमुक्तं—इहाषाढाद्या लोके ऋतवः प्रसिद्धिमैय-
रुस्ततो लौकिकव्यवहारमपेक्ष्याषाढादारभ्य प्रतिदिवसमेकैकद्राषष्टि-
भागहान्या वर्षाकालादिगतेषु तृतीयादिपर्वसु यथोक्ता अवमरात्राः
प्रतिपाद्यन्ते, परमार्थतः पुनः श्रावणबहुलप्रतिपल्लक्षणाद्युगादित आरभ्य
चतुश्चतुःपर्वतिक्रमे वेदितव्या इति ज्ञेयं. आश्विनस्य तृतीयाया—असि-
तायाः प्रभृत्यथ । कृष्णा तृतीया मार्गस्या—वमस्तुर्यान्विता भवेत्
॥ ९ ॥ प्रभृत्यस्याश्च पंचम्याः कृष्णा माघस्य पंचमी । युक्ता पतितया
षष्ठ्या प्राप्नोत्यवमरात्रतां ॥ १० ॥ एवं च—आश्विनो मार्गशीर्षश्च माघ-
श्चैत्रस्तथा परः । ज्येष्ठस्ततः श्रावणश्च पुनरप्येत एव षट् ॥ ११ ॥
पुनरप्याश्विनो मार्गो द्वितीयः पौष एव च । युगाद्यर्द्धे पंचदश मासाः साव-
मरात्रकाः ॥ १२ ॥ आश्विनाद्येषु मार्गानि—ष्वष्टस्वाद्येष्वनुक्रमात् । विषमाः

આ વચનને અનુસારે અષાઢ માસની પ્રતિપદાને આરંભી ઉત્તરોત્તર એકસઠમી તિથિઓને વિષે એટલે ભાદ્રપદ કૃષ્ણપક્ષની પ્રતિપદા વિગેરે તિથિને વિષે અવમરાત્રો હોય છે; પરંતુ જ્યોતિષ્કરંડકની ટીકામાં શ્રીમલયગિરિમહારાજે આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે—“અહીં લોકમાં અષાઢ માસને આરંભીને ઋતુની પ્રવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ છે, તેથી લૌકિક વ્યવહારની અપેક્ષા અષાઢ માસથી આરંભીને હમેશાં એક એક વાસઠીયા અંશની હાનિવડે વર્ષાકાલાદિકમાં રહેલા તૃતીયાદિક પર્વને વિષે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે અવમરાત્રો કહ્યા છે; પરંતુ પરમાર્થથી તો શ્રાવણ વદ એકમરૂપ યુગના આદિથી આરંભીને ચાર ચાર પર્વ ગયા પછી અવમરાત્રો આવે છે એમ જાણવું.” આશ્વિન માસના કૃષ્ણપક્ષની તૃતીયાથી આરંભીને માર્ગશીર્ષ માસના કૃષ્ણપક્ષની ચોથની સાથે રહેલી ત્રીજ અવમરાત્ર થાય છે. (૯). માર્ગશીર્ષ કૃષ્ણ પંચમીથી આરંભીને માઘની પતિત ષષ્ઠી સહિત કૃષ્ણ પંચમી અવમરાત્રપણાને પામે છે. (૧૦). આ રીતે હોવાથી આશ્વિન, માર્ગશીર્ષ, માઘ, ચૈત્ર, જ્યેષ્ઠ અને શ્રાવણ તથા ફરીથી પણ તે જ છ માસ અને ત્યારપછી આશ્વિન, માર્ગશીર્ષ અને બીજો પોષ આ પંદર માસ યુગના પ્રથમ અર્ધમાં અવમરાત્રવાળા આવે છે. (૧૧-૧૨). આશ્વિનથી આરંભી માર્ગશીર્ષ

પ્રતિપન્મુખ્યાઃ સ્યુઃ કૃષ્ણાસ્તિથયોઽવમાઃ ॥ ૧૩ ॥ માઘાદિષુ સ્યુર્દ્વિતીય-
પૌષાંતેષુ ચ સપ્તસુ । સપ્તસંખ્યા દ્વિતીયાદ્યા ઉજ્જ્વલાસ્તિથયોઽવમાઃ
॥ ૧૪ ॥ વિષમેભ્યોઽવમેભ્યશ્ચા-નંતરાસ્તિથયઃ સમાઃ । પતિતાઃ સ્યુર્દ્વિતી-
યાદ્યા-સ્તેઽષ્ટ પ્રતિપદન્વિતાઃ ॥ ૧૫ ॥ અવમેભ્યઃ સમેભ્યસ્તુ વિષમા-
સ્તિથયઃ ચતુરસ્રસુ । ભવંતિ પતિતાઃ સપ્ત તૃતીયાદ્યા યથોદિતાઃ ॥ ૧૬ ॥
ચૈત્રો જ્યેષ્ઠઃ શ્રાવણોઽશ્વિન-યુગ્માર્ગો માઘ એવ ચ । પુનઃ ષડેતે ચૈત્રોઽથ
જ્યેષ્ઠોત્યાષાઢ એવ ચ ॥ ૧૭ ॥ યુગાંત્યાર્દ્ધે પંચદશ માસાઃ સાવમરાત્રકાઃ ।
તિથયસ્ત્રવમાઃ કૃષ્ણ-શુક્લાઃ પૂર્વાર્દ્ધવત્સ્મૃતાઃ ॥ ૧૮ ॥

પ્રતિપદ્યવમરાત્રી-ભૂતાયાં કુત્ર પર્વણિ । દ્વિતીયાંતઃ સમા-
વિશ્ય જાયતે પતિતા તિથિઃ ॥ ૧૯ ॥ અવમત્વં દ્વિતીયાયાં
પ્રાસાયાં ક્વ ચ પર્વણિ । તૃતીયા પતતીત્યેવં પૃચ્છેત્કોઽપ્યચિલાઃ
ક્રમાત્ ॥ ૨૦ ॥ તતોઽત્ર કરણામ્નાયઃ કશ્ચિત્તાદગ્નિરૂપ્યતે ।

પર્યંત પહેલા આઠ માસમાં અનુક્રમે કૃષ્ણપક્ષની એકમ વિગેરે એકી તિથિઓ અવમરાત્રો
હોય છે. (૧૩). અને માઘથી આરંભી વીજા પોષ સુધીના સાત માસમાં શુક્લપક્ષની
વીજ વિગેરે બેકી તિથિઓ અવમરાત્રો હોય છે. (૧૪). એકી અવમરાત્રોની પછીની વીજ
વિગેરે બેકી પતિત (ચંચ) તિથિઓ જે આવે છે તે પ્રતિપદા સહિત કરવાથી આઠ થાય
છે. (૧૫). અને બેકી અવમરાત્રોની પછીની વીજ વિગેરે સાત એકી તિથિઓ પતિત
થાય છે. (૧૬). ચૈત્ર, જ્યેષ્ઠ, શ્રાવણ, આશ્વિન, માર્ગશીર્ષ અને માઘ તથા ફરીથી પણ
તે જ છ માસ, ત્યારપછી પાછો ચૈત્ર, જ્યેષ્ઠ અને વીજો અષાઢ આ યુગના પાછલા અર્ધ-
માગના પંદર માસ અવમરાત્રવાળા હોય છે. તેની અવમ તિથિઓ કૃષ્ણ અને શુક્લપક્ષમાં
પહેલા અર્ધમાં કહ્યા પ્રમાણે કહી છે. (૧૮).

પ્રશ્ન-પ્રતિપદા અવમરાત્ર હોય તેમાં દ્વિતીયા તિથિ પેસીને પતિત થાય છે, તે
કયા પર્વમાં ? (તથા તે અવમરાત્ર પણ કેટલામો હોય ?) (૧૯). પ્રશ્ન-અવમરાત્ર
દ્વિતીયા હોય તેમાં તૃતીયા પતિત થાય તે કયા પર્વમાં ? (તથા તે કેટલામો અવમરાત્ર
હોય ?) આ પ્રમાણે અનુક્રમે સર્વ અવમરાત્ર સંબંધી કોઈ પ્રશ્નો કરે. (૨૦) તો
આ બાબતમાં એક એવું કરણ કહેવામાં આવે છે કે જેથી આ સર્વ પ્રશ્નોના ઉત્તર

૧ આશ્વિનથી શ્રાવણ સુધીના છ અને ફરીથી આશ્વિન તથા માર્ગશીર્ષ મઝી આઠ.

यस्माद्यथोक्तपृच्छासु कुर्यात्प्रतिविधीन् सुखं ॥ २१ ॥ पृच्छास्वेतासु
विषमा-स्तितथयोऽत्र भवंति याः । रूपाधिकासु द्विघ्नासु तासु
स्यात्पर्वनिर्णयः ॥ २२ ॥ समास्तु तिथयो रूपा-भ्यधिका द्विगुणीकृताः ।
एकत्रिंशद्युताः सत्यो-ऽतीतपर्वप्रकाशिकाः ॥ २३ ॥ पर्वसंख्या सा च पंच-
दशघ्ना सप्ततत्तिथिः । विभज्यमाना द्वाषष्ट्या-वमसंख्यां प्रकाशयेत् ॥ २४ ॥
आद्ये प्रश्ने यथोद्दिष्टा प्रतिपत्तिथिरित्यतः । एकको विषमः सैको द्विघ्नो
जातं चतुष्टयं ॥ २५ ॥ युगादितो व्यतिक्रान्ते ततः पर्वचतुष्टये । अवमायां
प्रतिपदि द्वितीया न्यपतत्तिथिः ॥ २६ ॥ चतूरूपा पर्वसंख्या षष्टिः पंच-
दशाहता । पतत्तिथिर्द्वितीयेति द्वाभ्यां युक्ता विधीयते ॥ २७ ॥ जाता
द्वाषष्टिरेषा च द्वाषष्ट्या प्रविभज्यते । लब्ध एकस्ततो जातो-ऽवमरात्रोऽ-
यमादिमः ॥ २८ ॥ कदा पुनर्द्वितीयायां तृतीया पततीति च । प्रश्ने
द्वितीयोद्दिष्टेति द्विको रूपाधिकस्त्रयः ॥ २९ ॥ ते च द्विगुणिताः षट्
स्यु-र्द्वितीया यत्समा तिथिः । एकत्रिंशद्युताः षट् ते सप्तत्रिंशद्भवन्ति

सुखेथी कही शकाय. (२१). आ प्रश्नोने विषे जे विषम (एकी) तिथिओ होय
तेमां एक उमेरी बेए गुणवार्थी पर्वनो निर्णय थाय छे. (२२). अने जे सम (बेकी)
तिथिओ होय तेमां एक उमेरी बेए गुणी तेमां एकत्रीश उमेरवार्थी व्यतीत पर्वनी संख्या
स्पष्ट थाय छे. (२३). हवे जे पर्वनी संख्या आवी होय तेने पंदरे गुणी पतित तिथिनी
संख्या तेमां उमेरवी. पछी तेने बासठे भागवार्थी अवमतिथिनी संख्या स्पष्ट थाय छे.
(२४). जेमके पहेला प्रश्नमां एकमनी तिथि कही छे, ते एकनो अंक विषम (एकी) छे,
तेथी तेमां एक उमेरतां बे थया, तेने बेए गुणतां चार थया. (२५). तेथी युगना
प्रारंभथी चार पर्व जाय त्यारे अवमरात्र प्रतिपदाने विषे द्वितीया तिथि पडे छे (समाय छे)
ए जवाब आन्वो. (२६). हवे पर्वनी संख्या चार छे तेने पंदरे गुणतां साठ थाय तेमां
पडती तिथि द्वितीया होवार्थी बे उमेरतां बासठ थाय. आ बासठने बासठवडे भागतां
भागमां एक आवे छे, तेथी आ प्रतिपदा अवमरात्र पहेलो छे एम जवाब आन्वो. (२७-२८).
प्रश्न—क्या पर्वमां द्वितीया तिथिमां तृतीया पडे छे ? आ बीजा प्रश्नमां बीज कही छे
तेथी बेमां एक उमेरतां त्रण थाय. (२९). तेने बेए गुणवार्थी छ थाय. ते बीजनी तिथि
सम (बेकी) छे तेथी छमां एकत्रीश उमेरवार्थी साडत्रीश थाय. (३०). तेथी युगनी

तत् ॥ ३० ॥ ततश्च—सप्तत्रिंशत्तमे पर्व—ण्यतिक्रान्ते युगादिनः । द्वितीयायां
निपतिता तृतीयेत्येष निर्णयः ॥ ३१ ॥ पर्वसंख्या चात्र सप्त—त्रिंशत्पंच-
दशाहता । पंचपंचाशदधिका शताः पंच भवन्त्यनः ॥ ३२ ॥ पतत्तिथि-
स्तृतीयेति त्रीणि तेषु विनिक्षिपेत् । अष्टपंचाशदधिका जाता पंचशती
ततः ॥ ३३ ॥ विभज्यतेऽसौ द्वापष्ट्या नव प्राप्तास्ततः खलु । नवमोऽ-
वमरात्रोऽयं जात इत्येष निर्णयः ॥ ३४ ॥ सर्वास्वपि तिथिष्वेवं कार्या
करणभावना । पर्वनिर्देशमात्रं तु क्रियते नाममात्रतः ॥ ३५ ॥ तृतीयायां
पतेत्तुर्या गते पर्वण्यथाष्टमे । चतुर्थ्यां पंचमी चैक—चत्वारिंशत्तमे गते
॥ ३६ ॥ षष्ठी पतति पंचम्यां पर्वणि द्वादशे गते । षष्ठ्यां च सप्तमी पंच-
चत्वारिंशत्तमे गते ॥ ३७ ॥ सप्तम्यामष्टमी याया—द्याते पर्वणि षोडशे ।
अष्टम्यां नवमी चैको—नपंचाशत्तमे गते ॥ ३८ ॥ नवम्यां माति दशमी
द्वाविंशतितमे गते । एकादशी दशम्यां च त्रिपंचाशत्तमे गते ॥ ३९ ॥
एकादश्यां द्वादशी च चतुर्विंशतिसंख्यके । तस्यां त्रयोदशी सप्त-
पंचाशत्संख्यके गते ॥ ४० ॥ गतेऽष्टाविंशतितमे त्रयोदश्यां चतुर्दशी ।

शरुआतथी साडत्रीशमुं पर्व वीती गये सते द्वितीयायां तृतीया पडे छे एम निर्णय थयो.
(३१). तथा अहीं पर्वनी संख्या साडत्रीश छे तेने पंदरे गुणवाथी पांच सो ने पंचावन
थाय छे. (३२). तेमां पडती तिथि तृतीया छे माटे त्रण उमेरतां पांच सो ने अठ्ठावन
थाय छे. (३३). तेने वासठे भागतां भागमां नव आवे छे, तेथी युगनी शरुआतथी आ
नवमो अवमरात्र छे एम निर्णय थयो. (३४). आ प्रमाणे सर्व तिथिओने विषे करणी
भावना करवी, तो पण अहीं मात्र पर्वनी संख्यानो निर्देश नाममात्र करीए छीए. (३५)
—युगनी आदिथी आठमुं पर्व जाय त्यारे त्रीजने विषे चोथ पडे छे. एकताळीशमुं पर्व जाय
त्यारे चोथने विषे पांचम पडे छे. (३६). बारमुं पर्व जाय त्यारे पांचमने विषे छठ पडे
छे, पीस्ताळीशमुं पर्व जाय त्यारे छठने विषे सातम पडे छे, (३७), सोळमुं पर्व जाय
त्यारे सातमने विषे आठम पडे छे, ओगणपचासमुं पर्व जाय त्यारे आठमने विषे नोम
पडे छे, (३८), वीशमुं पर्व गये सते नोमने विषे दशम पडे छे, त्रेपनमुं पर्व जाय त्यारे
दशमने विषे अग्यारश पडे छे, (३९), चौबीशमुं पर्व जाय त्यारे अग्यारशमां बारश
पडे छे, सतावनमुं पर्व जाय त्यारे बारशमां तेरश पडे छे, (४०), अठ्ठावीशमुं पर्व जाय

चतुर्दश्यां विशेषाका चैकषष्टितमे गते ॥ ४१ ॥ गते द्वात्रिंशत्तमेऽमा-
वास्यायां प्रतिपदिशेत् । एता युगस्य पूर्वार्द्धे परार्द्धेऽप्येवमेव ताः ॥ ४२ ॥
राकायां च प्रतिपदो भूतेष्टायाममातिथेः । संपातसंभवो नास्ती-त्येतद्
ज्ञेयं मनस्विभिः ॥ ४३ ॥ एतस्य यंत्रके दृष्टे भवतां प्रत्ययो दृढः ।
भविष्यतीति तत्सम्यग् वीक्षणाय विचक्षणाः ॥ ४४ ॥

त्यारे तेरशमां चौदश पडे छे, एकसठमुं पर्व जाय त्यारे चौदशमां पूर्णिमा पडे छे, (४१)
अने बत्रीशमुं पर्व जाय त्यारे अमावास्याने विषे प्रतिपदा पडे छे. आ तिथिओ युगना
पहेला अर्धमां पडे छे, युगना बीजा अर्धमां पण ए ज प्रमाणे जाणवुं. (४२). पूर्णिमाने
विषे प्रतिपदानुं पडवुं अने चौदशने विषे अमावास्यानुं पडवुं संभवतुं नथी एम पंडितोए
जाणवुं. (४३) आ बाबतनो यंत्र जोवाथी तमोने दृढ प्रतीति थशे, तेथी हे विचक्षण
पुरुषो ! ते यंत्र सारी रीते जुओ. (४४).

यंत्र.

युगपूर्वार्ध.															
वर्ष	प्रथम चंद्रवर्ष					द्वितीय चंद्रवर्ष					अर्धअभिवर्धित				
मास	आसो	मार्ग	माघ	चैत्र	ज्येष्ठ	आ.	आ.	मार्ग	माघ	चैत्र	ज्येष्ठ	आ.	आ.	मार्ग	बीजोपोष
पक्ष	कृष्ण	क.	क.	क.	क.	क.	क.	क.	शुक्ल	शु	शु.	शु.	शु.	शु.	शु.
अवमतिथि	१	३	५	७	९	११	१३	०	२	४	६	८	१०	१२	१४
पाततिथि	२	४	६	८	१०	१२	१४	१	३	५	७	९	११	१३	१५

युगपश्चिमार्ध.															
वर्ष	अर्धअभिवर्धित					चंद्रवर्ष					अभिवर्धितवर्ष				
मास	चैत्र	ज्येष्ठ	आ.	आ.	मार्ग	माघ	चैत्र	ज्येष्ठ	आ.	आ.	मार्ग	माघ	चैत्र	ज्ये.	बी.अषाढ.
पक्ष	कृष्ण	क.	क.	क.	क.	क.	क.	क.	शुक्ल	शु.	शु.	शु.	शु.	शु.	शु.
अवमतिथि	१	३	५	७	९	११	१३	०	२	४	६	८	१०	१२	१४
पाततिथि	२	४	६	८	१०	१२	१४	१	३	५	७	९	११	१३	१५

નનુ કાલઃ સદાઽનાદિ-પ્રવાહઃ પરિવર્ત્તેતે । જગત્સ્વભાવાશ્રિયત-
સ્વરૂપેણ દિવાનિશં ॥ ૪૫ ॥ ન હાનિઃ કાપિ કાલસ્ય ન ચ વૃદ્ધિઃ
સ્વરૂપતઃ । તતોઽત્રાવમરાત્રાધિ-માસાદીનાં કથા વૃથા ॥ ૪૬ ॥ મત્યં
કિંત્વિહ માસાનાં વિરૂપાણાં પરસ્પરં । અંશાદિભિર્વિશેષો યો વર્ત્તેતે
તદપેક્ષયા ॥ ૪૭ ॥ વિવદ્ધેતે હાનિવૃદ્ધી કાલસ્ય ન તુ વાસ્તવી । વસ્તુતસ્ત્વેપ
નિયત-સ્વરૂપઃ પરિવર્ત્તેતે ॥ ૪૮ ॥ તથાહિ—ચંદ્રમાસવિવદ્ધાર્યાં કર્મ-
માસવ્યપેક્ષયા । કાલસ્ય હાનિવૃદ્ધિશ્ચ સૂર્યમાસવિવદ્ધાણે ॥ ૪૯ ॥ પૃથગ્
પૃથગ્ વિવર્ત્તેતે વસ્તુતસ્તુ ત્રયોઽપ્યમી । માસા અનાદિનિયત-સ્વરૂપેણ
સદા ભુવિ ॥ ૫૦ ॥

અથ નષ્ટતિથિં જ્ઞાતું કરણં પ્રતિપાદ્યતે । વિજ્ઞાયતે સુખં યેના-
નુક્તાપિ પર્વયુક્તિથિઃ ॥ ૫૧ ॥ સમુદ્ગચ્છતિ માર્ત્તંડે યથેકાભિજિતઃ
કલા । ભુક્તા ચંદ્રમસા તર્હિ કતમત્પર્વ કા તિથિઃ ॥ ૫૨ ॥ અત્ર
કરણં—અભિજિત્પ્રમુખર્ક્ષાણા—મતીતાનાં યથાક્રમં । ઇષ્ટભેષ્ટકલાં યાવત્

અહીં કોઈ શંકા કરે કે—અનાદિ પ્રવાહથી વાન્યો આવતો કાલ સદા જગતના
સ્વભાવથી જ રાત્રિદિવસ નિયમિતપણે જ પરિવર્તન કર્યા કરે છે. (૪૫). તેમાં કાંઈ
સ્વરૂપથી કાલની હાનિ કે વૃદ્ધિ થતી નથી, તેથી અહીં અવમરાત્ર અને અધિકમાસ
વિભેદની કથા કરવી વૃથા છે. (૪૬). ઉત્તર—તમારી શંકા खरी છે; પરંતુ અહીં જૂદા
જૂદા સ્વરૂપવાળા માસોનો પરસ્પર અંશાદિકે કરીને જે વિશેષ વર્તે છે તેની અપેક્ષા
(તે માસાદિકની) હાનિ-વૃદ્ધિ કહેવાય છે; કાંઈ કાલની હાનિ-વૃદ્ધિ વાસ્તવિક નથી. खरी
રીતે તો આ કાલ નિયમિતપણે જ ફર્યા કરે છે. (૪૮). જ્યારે ચંદ્રમાસ કહેવાની ઇચ્છા
થાય ત્યારે કર્મમાસની અપેક્ષા કાલની હાનિ-વૃદ્ધિ કહેવામાં આવે છે. એ જ રીતે
સૂર્યમાસની વિવદ્ધામાં પણ જાણવું. (૪૯). વાસ્તવિક રીતે તો આ ત્રણે પ્રકારના માસો
અનાદિકાલથી નિયમિતપણે સદા પૃથ્વીપર જૂદા જૂદા પ્રવર્તે છે. (૫૦).

હવે નષ્ટ તિથિ જાણવાને માટે કરણ કહેવામાં આવે છે. તે જાણવાથી નહીં કહેલા
પણ પર્વ અને તિથિ સુખે કરીને જાણી શકાય છે. (૫૧). પ્રશ્ન—સૂર્યનો ઉદય થાય
ત્યારે જો અભિજિત્ નક્ષત્રની એક કલા ચંદ્રમાસ મોગવી હોય તો તે વચ્ચે કેટલામું પર્વ
હોય ? અને કઈ તિથિ હોય ? (૫૨). આનો નિર્ણય કરવા માટે આ પ્રમાણે કરણ
કરવું.—અભિજિત્ નક્ષત્રથી પ્રારંભીને જેટલાં નક્ષત્રો વીતી ગયાં હોય તેની કલાઓને ઇષ્ટ

कला एकत्र मेलयेत् ॥ ५३ ॥ कला चात्राहोरात्रस्य सप्तषष्ठितमो भागो बोद्धव्यः । इष्टभेष्टकलां ताभ्यो—ऽपनीयेत स्थितं च यत् । त्रिनवत्यधिकै-
स्ताड्यं तत्रयोदशभिः शतैः ॥ ५४ ॥ विभज्यते च तत्रिंशै—स्ततोऽष्टा-
दशभिः शतैः । लब्धं संत्यज्यते शेषं यत्स्यात्तत्स्थाप्यते द्विशः ॥ ५५ ॥
एकत्रास्मिन्नेकषष्ठ्या विभक्ते यदवाप्यते । अन्यराशौ क्षिप्यते तत्
सोऽकराशिः पुनस्ततः ॥ ५६ ॥ द्वियते पंचदशभि—हृते च यदवाप्यते ।
तानि पर्वाणि शेषांशा—स्तित्थिसंख्या भवेदिह ॥ ५७ ॥ किंच—भमत्रा-
भिजिदेवायं तत्कलाप्यादिमोदिता । तदेककात्तत्कलांका—न्न किंचिद-
पनीयते ॥ ५८ ॥ यदस्मादेककादेक—कलापनयने भवेत् । शून्यं शेषं
ततो न स्या—द्गुणनाद्या क्रियोत्तरा ॥ ५९ ॥ यथा पूर्वोक्तपृच्छाया—मेका
याभिजितः कला । गुण्यते त्रिनवत्याड्यैः सा त्रयोदशभिः शतैः ॥ ६० ॥
तावदंका भवेत्त्रिंशै—नैषाष्टादशभिः शतैः । विभक्तुं शक्यते तेन विधिः
शेषो विधीयते ॥ ६१ ॥ त्रयोदशशती सत्रि—नवतिर्द्विर्निधीयते । एको

नक्षत्रनी इष्ट कला सुधी अनुक्रमे एकठी भेळववी (सर्वनो सरवाळो करवो). (५३).
अहीं कळा एटले एक अहोरात्रनो सडसठमो भाग जाणवो. ते कळाओमांथी इष्ट नक्षत्रनी
इष्ट कळाने बाद करवी. जे बाकी रहे तेने तेर सो ने त्राणुए गुणवा. (५४). पछी तेने
अठार सो ने त्रीशे भांगवा. भागमां जे आवे तेनो त्याग करवो अने जे शेष रहे तेने वे
चार स्थापवा. (५५). तेमांथी एक तरफना स्थापेला अंकने एकपडे भांगतां जे भागमां
आवे तेने बीजी राशिमां (बीजी तरफना स्थापेला अंकमां) भेळववा, ते अंकराशि
कहेवाय छे. (५६). ते अंकराशिने पंदरे भांगतां जे भागमां आवे ते पर्व जाणवा अने
जे शेष रहे ते तिथिनी संख्या जाणवी. (५७). आ रीत प्रमाणे अहीं प्रश्नमां अभिजित्
नक्षत्र कहुं ते पहेलुं ज छे, तेनी कळा पण पहेली ज कही छे; तेथी एकनी संख्यावाळा
तेनी कळाना अंकथी कांइ पण बाद थइ शक्तुं नथी. (५८). कारणके आ एकनी
संख्यामांथी एक कळा बाद करतां शेष शून्य रहे छे; तेथी करीने आगळ करवानी कहेली
गुणाकार विगरेनी क्रिया थइ शक्ती नथी. (५९). पूर्वे पूछेला प्रश्नमां जे अभिजित्नी
एक कळा कही छे, तेने तेर सो ने त्राणुए गुणतां तेटलो ज (१३९३) अंक आवे छे.
तेने अठार सो ने त्रीशवडे भांगी शकाता नथी, तेथी बाकीनो विधि करवो. (६१).
एटले के तेर सो ने त्राणुना अंकने वे ठेकाणे स्थापन करवो. तेमांथी एक तरफना अंकने

રાશિશ્ચૈકષઠ્યા દ્વિયને તત્ર ચાપ્યતે ॥ ૬૨ ॥ દ્વાવિંશતિઃ ક્ષિપ્યતે સા
પરરાશૌ તતો ભવેત્ । ચતુર્દશશતી પંચ-દશભિસ્સહિતાથ સા ॥ ૬૩ ॥
દ્વિયતે પંચદશભિ-શ્ચતુર્નવતિરાપ્યતે । શેષાસ્તિઠંતિ પંચાંશા-સ્તતઃ
પૂર્વોક્તનિર્ણયઃ ॥ ૬૪ ॥ ચતુર્નવતિસંખ્યસ્ય પર્વણઃ પંચમીતિથૌ । સૂર્યોદયે
ચંદ્રમસા ભુક્તૈકાભિજિતઃ કલા ॥ ૬૫ ॥

કરણાનિ નિરૂપ્યન્તે તિથ્યર્દ્ધપ્રમિતાન્યથ । ભવંતિ તાનિ દ્વૈધાનિ ચ-
રાણિ ચ સ્થિરાણિ ચ ॥૬૬॥ વવં ચ વાલવં ચૈવ કૌલવં સ્ત્રીવિલોચનં । ગરાદિ
વણિજં વિષ્ટિઃ સસૈતાનિ ચરાણિ યત્ ॥ ૬૭ ॥ અન્યત્ર સ્ત્રીવિલોચનસ્થાને
તૈતિલમિતિ, ગરાદિસ્થાને ચ ગરમિતિ સંજ્ઞા શ્રૂયતે इति જ્ઞેયં. તિથિષ્વનિ-
યતાસ્વેતા-ન્યાવર્ત્તતે યથાક્રમં । શુક્લપક્તે પ્રતિપદઃ પશ્ચિમાર્દ્ધે વવં ભવેત્
॥૬૮॥ દ્વિતીયાયાશ્ચાદિમેઽર્દ્ધે વાલવં કૌલવં પરે । તૃતીયાયાશ્ચાદિમેઽર્દ્ધે
ભવતિ સ્ત્રીવિલોચનં ॥૬૯॥ અપરાર્દ્ધે તૃતીયાયા ગરાદિકરણં ભવેત્ । ચતુ-
ર્થ્યાઃ પ્રથમેઽર્દ્ધે સ્યા-દ્વણિજં વિષ્ટિરંતિમે ॥૭૦॥ પુનર્વવં વાલવં ચ પંચમ્યા

एकसठे भांगवो; तैथी भागमां बावीश आवे छे. तेने बीजी स्थापेली राशिमां नांखवाथी
चौद सो ने पंदर (१४१५) थाय छे. (६३). तेने पंदरे भांगतां भागमां चोराणुं आवे छे अने
बाकी पांच शेष रहे छे; तैथी पूर्वे कहेला प्रश्ननो निर्णय ए थयो के (६४)—चोराणुमा
पर्वनी पांचमनी तिथिए सूर्योदयने समये चंद्रमाए अभिजित्नी एक कळा भोगवी. (६५).

हवे करणोनी प्ररूपणा करे छे.—ते दरेक करणो अर्ध तिथिना प्रमाणवाळा होय छे.
ते चर अने स्थिर एम बे प्रकारनां होय छे. (६६). वव, वालव, कौलव, स्त्रीविलोचन,
गरादि, वणिज अने विष्टि आ सात करणो चर छे. (६७). कोइक ठेकाणे स्त्रीविलोचनने
ठेकाणे तैतिल अने गरादिने ठेकाणे गर एवा नाम संभळाय छे एम जाणवुं. आ करणो
अनियमित तिथिओने विषे अनुक्रमे फर्या करे छे. तेमां शुक्लपक्षने विषे प्रतिपदाना
पाछला अर्ध भागमां वव नामनुं करण होय छे, (६८), द्वितीया तिथिना पहेला अर्ध
भागमां वालव नामनुं करण होय छे, पाछला अर्ध भागमां कौलव नामनुं करण होय छे,
त्रीजना आदि अर्ध भागमां स्त्रीविलोचन नामनुं करण होय छे (६९), त्रीजना पाछला
अर्ध भागमां गरादि नामनुं करण होय छे, चोथना पहेला अर्ध भागमां वणिज नामनुं
करण होय छे अने चोथना पाछला अर्ध भागमां विष्टि नामनुं करण होय छे. (७०).

અર્ધ્યોર્ધ્યોઃ । ક્રમાદર્ધ્યેષ્ટ્યાઃ કૌલવસ્ત્રીવિલોચને ॥ ૭૧ ॥ અર્ધ્યે
ચ સત્તમ્યા ગરાદિવણિજે સ્મૃતે । અષ્ટમ્યાઃ પ્રથમેઽર્ધ્યે સ્યાદ્વિષ્ટિરંત્યે
પુનર્બવં ॥ ૭૨ ॥ બાલવં કૌલવં ચેતિ નવમ્યા અર્ધ્યોર્ધ્યોઃ અર્ધ્યે
દશમ્યાઃ સ્ત્રી-વિલોચનગરાભિધે ॥ ૭૩ ॥ એકાદશ્યાઃ પ્રાક્તનેઽર્ધ્યે વણિજં
વિષ્ટિરંતિમે । પુનર્બવં બાલવં ચ દ્વાદશ્યા અર્ધ્યોર્ધ્યોઃ ॥ ૭૪ ॥ અર્ધ્યે
ત્રયોદશ્યાઃ કૌલવસ્ત્રીવિલોચને । અર્ધ્યે ચતુર્દશ્યા ગરાદિવણિજે ક્રમાત્
॥ ૭૫ ॥ પૂર્ણિમાયાઃ પ્રાક્તનેઽર્ધ્યે વિષ્ટિરંત્યે પુનર્બવં । કૃષ્ણપક્ષે પ્રતિપદઃ
પૂર્વાર્ધ્યે બાલવં સ્મૃતં ॥ ૭૬ ॥ અત એવ યુગસ્થાદિર્બાલવકરણે પૂર્વં નિરૂ-
પિતેતિ જ્ઞેયં. અંતિમેઽર્ધ્યે પ્રતિપદઃ કૌલવં કરણં ભવેત્ । દ્વિતીયાહર્નિશોઽશ્વ
સ્ત્રી-વિલોચનગરાદિકે ॥ ૭૭ ॥ તૃતીયાયાં ચ વણિજ-વિષ્ટી સ્યાતામહ-
ર્નિશોઃ । ચતુર્થ્યાશ્વાહિ રાત્રૌ ચ ક્રમેણ બવવાલવે ॥ ૭૮ ॥ દિને રાત્રૌ
ચ પંચમ્યાઃ કૌલવસ્ત્રીવિલોચને । ગરાદિવણિજે ષષ્ટ્યાઃ સત્તમ્યા વિષ્ટિ-

ફરીથી બવ અને બાલવ એ બે કરણો અનુક્રમે પાંચમના બન્ને અર્ધભાગમાં હોય છે, કૌલવ અને સ્ત્રીવિલોચન એ બે કરણો અનુક્રમે છઠ્ઠના બન્ને અર્ધભાગમાં હોય છે, (૭૧), ગરાદિ અને વણિજ એ બે કરણો સાતમના બન્ને અર્ધભાગમાં અનુક્રમે હોય છે; તથા આઠમના પહેલા અર્ધને વિષે વિષ્ટિ કરણ હોય છે અને આઠમના પાછલા અર્ધને વિષે બવ કરણ હોય છે (૭૨). બાલવ અને કૌલવ એ બે કરણો નોમના બન્ને અર્ધને વિષે હોય છે, સ્ત્રીવિલોચન અને ગર એ બે કરણો દશમના બન્ને અર્ધભાગમાં હોય છે (૭૩). અગ્યારશના પહેલા અર્ધમાં વણિજ અને બીજા અર્ધમાં વિષ્ટિ હોય છે. ફરીથી બવ અને બાલવ એ બે કરણો બારશના બન્ને અર્ધમાં હોય છે (૭૪), તેરશના બન્ને અર્ધમાં કૌલવ અને સ્ત્રીવિલોચન હોય છે, ચૌદશના બન્ને અર્ધમાં અનુક્રમે ગરાદિ અને વણિજ હોય છે (૭૫) તથા પૂર્ણિમાના પહેલા અર્ધભાગમાં વિષ્ટિ અને બીજા અર્ધભાગમાં ફરીથી બવ આવે છે. પછી કૃષ્ણપક્ષની પ્રતિપદાના પૂર્વાર્ધમાં બાલવ કહેલું છે. (૭૬). આ કારણથી જ યુગની શરુઆત બાલવ કરણમાં થાય છે એમ પ્રથમ કહી ગયા છીએ. પછી કૃષ્ણપક્ષની એકમના પશ્ચાર્ધમાં કૌલવ કરણ આવે છે, બીજના દિવસ અને રાત્રિરૂપ બન્ને અર્ધ ભાગમાં સ્ત્રીવિલોચન અને ગરાદિ આવે છે (૭૭), ત્રીજના દિવસે (પૂર્વાર્ધમાં) વણિજ અને રાત્રે (પશ્ચાર્ધમાં) વિષ્ટિ હોય છે, ચોથને દિવસે બવ અને રાત્રે બાલવ આવે છે (૭૮), પાંચમને દિવસે કૌલવ અને રાત્રે સ્ત્રીવિલોચન

સદ્ભવે ॥ ૭૯ ॥ અષ્ટમ્યાસ્ત્વહિ રાત્રૌ ચ કમાદ્વાલવકૌલવે । અર્ધદ્વયે
 નવમ્યાઃ સ્ત્રી-વિલોચનગરાદિકે ॥ ૮૦ ॥ દશમ્યાં વણિજં વિષ્ટિઃ કમા-
 દર્ધદ્વયે ભવેત્ । એકાદશ્યાં દિવારાત્રૌ ક્રમેણ વવવાલવે ॥ ૮૧ ॥ દ્વાદશ્યાશ્ચ
 દિને રાત્રૌ કૌલવસ્ત્રીવિલોચને । ગરાદિવણિજે જ્ઞેયે ત્રયોદશ્યામહર્નિશોઃ
 ॥ ૮૨ ॥ ચતુર્દશ્યાં દિવા વિષ્ટિ-રષ્ટાવાવૃત્તયઃ સ્મૃતાઃ । ચરાણામિતિ
 સપ્તાનાં માસે માસે પુનઃ પુનઃ ॥ ૮૩ ॥ તથાહુઃ—“માસેઽષ્ટશ્ચગણિ
 સ્યુરુજ્જ્વલપ્રતિપદંત્યાર્દ્ધાત્” રાત્રૌ કૃણ્ણચતુર્દશ્યાઃ શકુનિઃ કરણં ભવંત્ ।
 ચતુષ્પદં ચ નાગં ચા-માવાસ્યામર્ધયોર્દ્વયાઃ ॥ ૮૪ ॥ કિંસ્તુઘ્નં સ્યાત્પ્રતિ-
 પદઃ શુક્લાયાઃ પ્રથમેઽર્ધકે । એતાનિ સ્યુસ્તિથિષ્વેતે- ણ્વેવ પ્રાહુઃ સ્થિરા-
 ણ્યતઃ ॥ ૮૫ ॥ અત્ર સર્વત્ર દિનરાત્રિશબ્દેનાપિ નિથીનાં પૂર્વાર્ધાપરાર્ધે
 એવ લક્ષણીયે કરણાનાં તિથ્યર્ધપ્રમિતત્વાદિતિ.

એતેષાં સ્વામિનઃ પ્રયોજનં ચૈવં લૌકિકશાસ્ત્રેષુ-ઇંદ્રો ૧ વિધિ ૨

આવે છે, છઠ્ઠને વિષે ગરાદિ અને વણિજ હોય છે, સાતમે વિષ્ટિ અને વવ હોય છે (૭૯),
 આઠમને દિવસે અને રાત્રિએ અનુક્રમે વાલવ અને કૌલવ આવે છે, નોમના વન્ને અર્ધમાં
 સ્ત્રીવિલોચન અને ગરાદિ આવે છે (૮૦), દશમના વન્ને અર્ધમાં અનુક્રમે વણિજ અને વિષ્ટિ
 હોય છે, અગ્યારશને દિવસે અને રાત્રે અનુક્રમે વવ અને વાલવ હોય છે, (૮૧), ચારશને
 દિવસે અને રાત્રે કૌલવ અને સ્ત્રીવિલોચન હોય છે, ગરાદિ અને વણિજ તેરશને દિવસે
 અને રાત્રે જાણવા (૮૨), ચૌદશને દિવસે વિષ્ટિ હોય છે. આ પ્રમાણે દરેક માસમાં આ
 સાત ચર કરણોની વારંવાર આવૃત્તિઓ કહેલી છે. (૮૩). કહ્યું છે કે—“ દરેક માસમાં
 શુક્રપક્ષની પ્રતિપદાના બીજા અર્ધભાગથી આરંભીને ચર કરણો આઠ વાર આવૃત્તિ કરે
 છે. ” વદ ચૌદશની રાત્રિએ શકુનિ નામનું કરણ હોય છે, તથા અમાવાસ્યાના વન્ને અર્ધ-
 ભાગમાં અનુક્રમે ચતુષ્પદ અને નાગ નામનાં કરણો આવે છે (૮૪), તથા શુક્લ પ્રતિપદાના
 પહેલા અર્ધભાગમાં કિંસ્તુઘ્ન નામનું કરણ હોય છે. આ કરણો આ તિથિઓમાં જ આવે
 છે તેથી તે સ્થિર કહેવાય છે. (૮૫). અહીં સર્વ ઠેકાણે દિવસ અને રાત્રિ શબ્દે કરીને
 તિથિનો પ્રથમ અર્ધભાગ અને પાછલનો અર્ધભાગ જાણવો; કેમકે અર્ધ તિથિના પ્રમાણ-
 વાઠાં કરણો હોય છે.

આ કરણોના સ્વામી તથા પ્રયોજન લૌકિક શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે કહે છે.—
 “ ઇંદ્ર ૧, વિધિ ૨, મિત્ર ૩, અર્યમા ૪, ધ્રુ ૫, શ્રી ૬ અને શમન ૭ આ સાત

મિત્રા ૩ યમ ૪ મૂ ૫ શ્રી ૬ શમના ૭ શ્રલેષુ કરણેષુ । કલિ ૧ વૃષ ૨
ફણિ ૩ મરુતઃ ૪ પુન—રીશાઃ ક્રમશઃ સ્થિરેષુ સ્યુઃ ॥ ૧ ॥ અત્ર શમનો
યમઃ સ ભદ્રાયાઃ સ્વામી. દશામૂનિ વિવિષ્ટીનિ દિષ્ટાન્યખિલકર્મસુ ।
રાત્ર્યહર્વ્યત્યયાદ્રદ્રા—પ્યદુષ્ટૈવેતિ તદ્વિદઃ ॥ ૨ ॥ વિવિષ્ટીનીતિ કોઽર્થઃ ?
एकादशसु करणेषु भद्रा दुष्टेति. शेषकरणप्रयोजनं त्वेवं—शकुनिचतु-
ष्पदनागे किंस्तुघ्ने कौलवे च वणिजे च । ऊर्ध्वं संक्रमणं गर—तैतिल-
विष्टिषु पुनः सुप्तं ॥ ૩ ॥ बबबालवे निविष्टं सुभिच्छं चोर्ध्वसंक्रमे ।
उपविष्टो रोगकरः सुप्तो दुर्भिच्छकारकः ॥ ૪ ॥ तथा शीतोष्णवर्षर्तुषु
सूर्यसंक्रमाः क्रमेण सुप्तोर्ध्वनिवेशिनः शुभाः. तथा पूर्वोत्तरकरणद्वय-
संधिगा संक्रांतिस्तु सुप्तोत्थितेत्याख्या सर्वदाप्यशुभेति पूर्णभद्र इत्या-
द्यारंभसिद्धिवार्तिके. इति करणप्रकरणम् ।

સ્વામી સાત ચર કરણના છે, તથા કલિ ૧, વૃષ ૨, ફણી ૩ અને મરુત ૪ આ ચાર સ્વામી
ચાર સ્થિર કરણના છે. (૧). ” અહીં શમન ઇટલે યમ, તે ભદ્રા (વિષ્ટિ) નો સ્વામી છે.
एक विष्टिने छोडीने बाकीनां दश करणो सर्व शुभ कार्यमां सारां छे; तथा रात्रि अने
दिवसना व्यत्ययथी (एटले दिवसनी विष्टि रात्रे आवती होय अने रात्रिनी विष्टि दिवसे
आवती होय तो) ते भद्रा पण दोष रहित ज छे, एम तेना विद्वानो कहे छे. (२). अहीं
मूलमां ‘ विविष्टीनि ’ शब्द लख्यो छे तेनो अर्थ आ प्रमाणे छे के—अग्यारे करणोने
विषे एक भद्रा दुष्ट छे. बाकीना करणोनुं प्रयोजन आ प्रमाणे छे.—शकुनि, चतुष्पद, नाग,
किंस्तुघ्न, कौलव अने वणिज ए छ करणो ऊर्ध्व गति करनां छे. गर, तैतिल अने विष्टि
ए त्रण करणो सुता कहेवाय छे, (३) तथा बब अने बालव ए बे करण बेठा कहेवाय
छे. तेमां ऊर्ध्व गतिवाळा होय तो सुकाळ थाय छे, बेठा होय तो रोग थाय छे अने सुता
होय तो दुकाळ थाय छे. (४). तथा सूर्यनी संक्रांति शीतऋतुमां सुतेला करणमां थाय,
उष्णऋतुमां ऊर्ध्व गतिवाळा करणमां थाय अने वर्षाऋतुमां बेठा करणमां थाय तो ते
शुभ छे; तथा पहेला अने पछीना ए बे करणोनी संधिमां सूर्यसंक्रांति थती होय तो ते
सुप्तोत्थिता नामनी कहेवाय छे. ते सर्वदा अशुभ छे एम पूर्णभद्र कहे छे. इत्यादिक
आरंभसिद्धिनी टीकामां लखेलुं छे. ” इति करणप्रकरण.

मुहूर्त्ताः परिवर्तते ये त्रिंशत्प्रतिवामरं । तेषां नामक्रमं वक्ष्ये सर्वज्ञा-
गमदर्शितं ॥ ८६ ॥ आद्यो रुद्रो दिनस्यादौ श्रेयानिति द्वितीयकः ।
मित्रवायुसुपीताख्या-स्तृतीयतुर्यपंचमाः ॥ ८७ ॥ षष्ठोऽभिचंद्रो माहेंद्रः
सप्तमः स्यादथाष्टमः । बलवान्नवमः पद्मो दशमो बहुमत्यकः ॥ ८८ ॥
एकादशः स्यादैशानो द्वादशस्तस्थसंज्ञकः । भावितात्मवैश्रवणो त्रयोदश-
चतुर्दशौ ॥ ८९ ॥ वारुणः स्यात्पंचदश आनंदः षोडशः स्मृतः । विजयः
स्यात्सप्तदशो-ऽष्टादशो विश्वसेनकः ॥ ९० ॥ एकोनविंशतितमः प्राजा-
पत्याह्वयो भवेत् । मुहूर्त्तो विंशतितमो भवत्युपशमाभिधः ॥ ९१ ॥
स्यादेकविंशतितमो गंधर्वोऽथाग्निवैश्यकः । द्वाविंशः स्यात्त्रयोविंशः
शतादिवृषभाभिधः ॥ ९२ ॥ चतुर्विंशस्त्वातपवान् पंचविंशोऽममो भवेत् ।
षड्विंशोऽरुणवान् सप्त-विंशो भौमाभिधः स्मृतः ॥ ९३ ॥ अष्टाविंशस्तु
ऋषभः सर्वार्थः स्यात्ततः परः । त्रिंशत्तमो राक्षसाख्यो मुहूर्त्तो यो
निशोऽतिमः ॥ ९४ ॥ इति मुहूर्त्तप्रकरणम् ।

नक्षत्राणां परावर्त्तं चंद्रसंबन्धिनामथ । ब्रूमहे प्रत्यहोरात्रं सूर्य-
संबन्धिनामपि ॥ ९५ ॥ भवत्यभिजिदारंभो युगस्य प्रथमक्षणे । अस्य

हवे हमेशां जे त्रीश मुहूर्त्तो फर्पा करे छे, तेमनां नाम अनुक्रमे सर्वज्ञना आगममां
कक्षां छे ते हुं कहुं छुं. (८६).—दिवसना आरंभमां पहेलुं मुहूर्त्त रुद्र नामनुं छे, बीजुं
श्रेयान नामनुं छे, त्रीजुं मित्र, चोथुं वायु, पांचमुं सुपीत नामनुं, छहुं अभिचंद्र, सातमुं
माहेंद्र, आठमुं बलवान, नवमुं पद्म, दशमुं बहुसत्यक, अग्यारमुं ऐशान, बारमुं तस्थ
नामनुं, तेरमुं भावितात्मा, चौदमुं वैश्रवण, पंदरमुं वारुण, सोळमुं आनंद, सतरमुं विजय,
अठारमुं विश्वसेन, ओगणीशमुं प्राजापत्य नामनुं, बीशमुं उपशम नामनुं, एकवीशमुं गंधर्व,
बावीशमुं अग्निवैश्यक, त्रेवीशमुं शतवृषभ, चोवीशमुं आतपवान, पचीशमुं अमम,
छवीशमुं अरुणवान, सत्तावीशमुं भौम नामनुं कहुं छे, अष्टावीशमुं ऋषभ, ओगणत्रीशमुं
सर्वार्थ अने त्रीशमुं राक्षस नामनुं मुहूर्त्त छे. ते रात्रिने छेडे आवे छे. (८७ थी ९४).
इति मुहूर्त्तप्रकरण.

हवे दरेक अहोरात्रिए चंद्र संबंधी नचत्रो फर्पा करे छे तेने अमे कहीए छीए, तथा
सूर्य संबंधी नचत्रो पण कहीए छीए. (९५).—युगना पहेला चणमां अभिजित् नचत्रनो

पूर्वोक्तशीतांशु-भोगकालादनंतरं ॥ ९६ ॥ श्रवणं स्यात्तस्य चेंदु-भोग-
कालव्यतिक्रमे । धनिष्ठेत्येवमादीनि ज्ञेयानि निखिलान्यपि ॥ ९७ ॥
अर्थेदुना भुज्यमान-महोरात्रे विवक्षिते । इष्टे तिथौ च नक्षत्रं ज्ञातुं
करणमुच्यते ॥ ९८ ॥ यस्मिन् दिने चंद्रयुक्तं नक्षत्रं ज्ञातुमिष्यते ।
तस्माद्दिनात्प्रागतीत-पर्वसंख्या युगादितः ॥ ९९ ॥ गुण्यते पंचदशभि-
स्ततः प्रागीप्सितान्तिथेः । तिथीनतीतान् सत्पर्व-सत्कांस्तत्र नियोजयेत्
॥ १०० ॥ अतीतावमरात्रोना द्व्यशीत्या द्वियतेऽथ सा । लब्धमंशांश्च
ये शेषा-स्तानूध्वाधो न्यसेत्क्रमात् ॥ १ ॥ लब्धमूर्ध्वं स्थापितं य-
त्तद्राशिरिति कथ्यते । अंशा अधःस्थिताः शेष-राशिरित्यभिधीयते ॥ २ ॥
राशिं चतुर्गुणीकृत्य शोधयेदेकविंशतिं । शेषराशेरधःस्थाञ्च शोधयेत्सप्त-
विंशतिं ॥ ३ ॥ आसंभवं लब्धराशेः शेषराशेश्च शोधयेत् । तामेकविंशतिं
सप्त-विंशतिं च क्रमान्मुहुः ॥ ४ ॥ अथोपरितनो राशि-रेकविंशतिशोधनं ।
यद्यल्पत्वान्न क्षमेत तदा राशेरधस्तनात् ॥ ५ ॥ एकं रूपं समादाय

आरंभ होय छे, तेनो पूर्वे कह्या प्रमाणे चंद्रनो भोग तथा पछी तरत जे श्रवण नचत्र आवे
छे, तेने पण चंद्र भोगवीने मूकी दे छे त्यारे धनिष्ठा नचत्र आवे छे. ए विगरे अनुक्रमे
सर्व नचत्रोने चंद्र भोगवे छे. (९६-९७). हवे कहेवाने इच्छेला अहोरात्रिए अने इच्छेला
तिथिने विषे चंद्रवडे जे नचत्र भोगवातुं होय ते जाणवा माटे करण कहे छे. (९८).—
जे दिवसे चंद्रयुक्त (चंद्रवडे भोगवातुं) नचत्र जाणवानी इच्छा होय ते दिवसनी पहेलां
युगनी शुरुआतथी जेटला पर्व वीती गया होय तेटला अंकने पंदरे गुणवा. पछी तेमां
इच्छित तिथिनी पहेलानी जेटली तिथिओ व्यतीत थइ होय तेटली संख्या मेळववी.
(९९-१००). तेमांथी जेटला अवमरात्रो गया हता तेटला बाद करवा. पछी तेने बाशीए
भागवा. जे भागमां आवे तेने तथा जे शेष रह्या होय तेने अनुक्रमे उपर अने नीचे
स्थापन करवा. (१). भागमां आवेला अंकने जे उपर स्थाप्यो छे तेने राशि कहेवो,
अने शेष वधेला अंशो जे नीचे स्थाप्या छे तेने शेषराशि कहेवो. (२). हवे ते राशिने
चारे गुणी तेमांथी एकवीश बाद करवा, तथा नीचेनी शेषराशिमांथी सतावीश बाद
करवा. (३). ए ज रीते शेष रहेला उपरना राशिमांथी तथा शेष राशिमांथी अनुक्रमे
एकवीश अने सतावीश ज्यां सुधी बादबाकी संभवे त्यां सुधी वारंवार बाद करवा. (४).
ए रीते बाद करतां जो उपरनो राशि नानो होवाथी तेमांथी एकवीश बाद करी सकाय

સસપ્ત્યા નિહત્ય ચ । રાશૌ ક્ષિપ્ત્વોર્ધ્વગે કુર્યા—દેકવિંશતિશોધનં ॥ ૬ ॥
 યાત્રૈકવિંશતી રાશેઃ શોધ્યતેઽભિજિતો હિ સા । ભાવનૈવં શેષરાશેઃ
 સસવિંશતિશોધને ॥ ૭ ॥ આરમ્ભ્ય શ્રવણાદત્રો—ત્તરાષાઢાવસાનકં ।
 સસવિંશતિસંખ્યાક—સવધાયં ભમંડલં ॥ ૮ ॥ શેષરાશેસ્તતઃ સસ—વિંશતિ-
 ર્યદિ શુધ્યતિ । શુદ્ધં તદાશ્વિલમપિ જ્ઞેયમસ્માન્નમંડલં ॥ ૯ ॥ નાલ્પત્વા-
 ચ્ચેદિતઃ સસ—વિંશતિઃ શોદ્ધુમર્હતિ । તદા દ્વાવિંશતિઃ શોધ્યા શુદ્ધ્યેન્નૈષાપિ
 ચેત્તદા ॥ ૧૦ ॥ શોધ્યા અષ્ટાદશામીષાં શોધનાસંભવે સતિ । ત્રયોદશદશૈષાં
 ચા—સંભવે પંચ શોધયેત્ ॥ ૧૧ ॥ દ્વાવિંશતૌ વિશુદ્ધાયા—મત્ર શુદ્ધાનિ
 ભાવયેત્ । સર્વાણિ શ્રવણાદીનિ વિશાખાંતાનિ ભાન્યથ ॥ ૧૨ ॥ અષ્ટા-
 દશસુ શુદ્ધેષુ શુદ્ધાનીહ વિચિંતયેત્ । શ્રુત્યાદીન્યુત્તરાફાલ્ગુ—ન્યંતાન્યષ્ટા-
 દશાપ્યથ ॥ ૧૩ ॥ ત્રયોદશસુ શુદ્ધેષુ શુદ્ધાનિ પરિભાવયેત્ । શ્રુત્યાદીનિ
 પુનર્વસ્ત્રં—તાનિ ભાનિ ત્રયોદશ ॥ ૧૪ ॥ એવં દશસુ શુદ્ધેષુ રોહિણ્યંતાનિ
 ચિંતયેત્ । ઉદગ્ભદ્રપદાંતાનિ તથા શુદ્ધેષુ પંચસુ ॥ ૧૫ ॥ પર્યંતસૂચકાન્યત્ર

તેવો ન હોય તો નીચેના રાશિમાંથી એક લઈ તેને સહસ્રઠે ગુણી ઉપરના રાશિમાં મેલવી તેમાંથી એકવીશ વાદ કરવા. (૫-૬). અહીં જે રાશિમાંથી એકવીશ વાદ કરવામાં આવે છે તે અભિજિત્ સંબંધી છે, અને શેષ રાશિમાંથી સતાવીશ વાદ કરવામાં આવે છે ત્યાં આ પ્રમાણે જાણવું. (૭).—અહીં શ્રવણ નચત્રથી આરંભીને ઉત્તરાષાઢા નચત્ર સુધીના નચત્રમંડલમાં સતાવીશ નચત્રો આવે છે; તેથી જો શેષ રાશિમાંથી સતાવીશ વાદ કરી શકાય તો તે શેષ રાશિમાંથી સમગ્ર નચત્રમંડલને વાદ કર્યું એમ જાણવું. (૮-૯). જો તે શેષ રાશિની અન્ધ સંખ્યા હોવાથી સતાવીશ વાદ કરી શકાય તેમ ન હોય તો તેમાંથી બાવીશ વાદ કરવા. જો બાવીશ પણ વાદ ન કરી શકાય તો અઢાર વાદ કરવા. અઢાર પણ વાદ કરવાનો અસંભવ હોય તો તેર વાદ કરવા. તે પણ ન સંભવે તો દશ વાદ કરવા. તે પણ ન સંભવે તો પાંચ વાદ કરવા. (૧૦-૧૧). તેમાં જો બાવીશ વાદ થયા હોય તો શ્રવણથી આરંભીને વિશાખાપર્યંત સર્વ નચત્રો શોધાયાં એમ જાણવું. (૧૨). અઢાર વાદ થયા હોય તો શ્રવણથી આરંભીને ઉત્તરાફાલ્ગુની પર્યંત અઢારે નચત્રો શોધાયાં એમ વિચારવું. (૧૩). તેર વાદ થયા હોય તો શ્રવણથી આરંભીને પુનર્વસુ પર્યંત તેર નચત્રો શોધાયાં એમ જાણવું. (૧૪). એ જ પ્રમાણે દશ વાદ થયા હોય તો શ્રવણથી રોહિણી પર્યંત દશ નચત્ર શોધાયાં જાણવાં, અને પાંચ વાદ થયા હોય તો શ્રવણથી ઉત્તરાભાદ્રપદ-

यानि प्रोक्तानि भानि षट् । सार्द्धक्षेत्राण्येव तानि ज्ञेयानि निखिलान्यपि ॥ १६ ॥ तथाहि—श्रवणात्पंचमी सार्द्ध-क्षेत्रा भाद्रपदोत्तरा । दशमं ब्राह्ममादित्यं त्रयोदशं च तादृशं ॥ १७ ॥ उत्तराफाल्गुनी चाष्टा-दशी भवति तादृशी । सार्द्धक्षेत्रं विशाखाख्यं द्वाविंशतितमं श्रुतेः ॥ १८ ॥ स्यात्सप्तविंशा तत्राथो-त्तराषाढापि तादृशी । एतानि स्युः पंचचत्वारिंश-न्मुहूर्त्तकानि यत् ॥ १९ ॥ तथाहुः—पंच १ दस २ तेरस ३-द्वारसेव ४ बावीस ५ सत्तवीसा य ६ । सोऽज्ञा दिवद्विखित्तं भद्रवाङ् असाढंता ॥ २० ॥ एवं चाधस्तने शेष-राशौ संशोधिते सति । एकादिचतुरंतं य-च्छेषं तच्चंद्रभं गतं ॥ २१ ॥ अत्र च एकादिचतुरंतं यच्छेषं तत्रिंशद्गुण-नेन मुहूर्त्तीकृत्य तस्मात्क्रमप्राप्तं यन्नक्षत्रं तद्यदि समक्षेत्रं तदा त्रिंशच्छो-ध्यते, अर्द्धक्षेत्रं चेत्पंचदश शोध्यंते, एवं शोधने यच्छेषं तच्चंद्राक्रांतस्य नक्षत्रस्यातीतं मुहूर्त्तादिकं भवतीति ज्ञेयं । यच्चोपरितने राशा-वेकविंशति-शोधने । शेषं तत्रिंशताहत्य सप्तषष्ठ्या विभज्यते ॥ २२ ॥ लब्धा मुहूर्त्ता

पर्यंत पांच नक्षत्र शोधायां छे एम जाणवुं. (१५). अहीं पर्यंतने सूचवनारां जे छ नक्षत्रो कहां छे, ते सर्वे (छए) सार्धक्षेत्रवाळां ज छे. (१६). ते आ प्रमाणे—श्रवणथी पांचमुं नक्षत्र उत्तराभाद्रपद कहुं ते सार्धक्षेत्री छे, ए ज प्रमाणे दशमुं रोहिणी अने तेरमुं पुनर्वसु पण तेवुं ज एटले सार्धक्षेत्री छे. (१७). अठारमुं उत्तराफाल्गुनी पण तेवुं ज (सार्धक्षेत्री) छे, विशाखा नामनुं बावीशमुं पण सार्धक्षेत्री छे (१८), अने सत्तावीशमुं उत्तराषाढा पण सार्धक्षेत्री छे. आ छए नक्षत्रो पीस्ताळीश मुहूर्त्तीयां छे. (१९). कहुं छे के—“ पांच, दश, तेर, अठार, बावीश अने सत्तावीश एटला अंकवडे श्रवणथी उत्तराषाढापर्यंत सार्ध नक्षत्रोने बाद करवां. (२०). ” आ प्रमाणे करवाथी नीचेना शेषराशिने शोधतां एकथी चार सुधीनो जे अंक शेष रहे तेटलामुं चंद्रनक्षत्र गयुं एम जाणवुं. (२१). अहीं एकथी आरंभीने चार सुधीनो जे अंक शेष रह्यो होय तेने त्रीशे गुणी मुहूर्त्त करवा. त्यापछी तेमांथी क्रमे प्राप्त थयेलुं नक्षत्र जो समक्षेत्री होय तो त्रीश शोधवा एटले के ते मुहूर्त्तना अंकमांथी त्रीश बाद करवा, अने अर्धक्षेत्री नक्षत्र होय तो पंदर बाद करवा. ए प्रमाणे बाद करतां जे शेष रहे ते चंद्रे भोगवाता नक्षत्रना वीती गयेला मुहूर्त्त विगेरे आवे छे एम जाणवुं. जे उपरना राशिमांथी एकवीश बाद करतां शेष रह्या होय तेने त्रीशे गुणी सडसठे भागवा. (२२). भागमां जे आवे ते मुहूर्त्त

ज्ञातव्या यत्तु तत्रापि शिष्यते । ते विज्ञेया मुहूर्त्तस्य विभागाः सप्तषष्टिजाः ॥ २३ ॥ यथा युगस्य प्रथमे वर्षे दशसु पर्वसु । अतिक्रांतेषु पंचम्यां किं नक्षत्रं निशापतेः ॥ २४ ॥ यात्रातीतपर्वसंख्या वर्त्तते दशलक्षणा । तस्यां पंचदशघ्नायां पंचाशं जायते शतं ॥ २५ ॥ पंचम्यां पृष्ठमिति च चत्वारस्तिथयो गताः । ततश्चतुष्टयं तत्र योजनीयं मनस्विभिः ॥ २६ ॥ चतुःपंचाशदधिकं शतं स्याद्राशिरेष च । हीनो द्वाभ्यामवमाभ्यां द्विपंचाशं भवेच्छतं ॥ २७ ॥ तस्य द्व्यशीत्या भागे य-द्रूपमेकमवाप्यते । तदूर्ध्वं न्यस्यते शेषां सप्ततिं च न्यसेदधः ॥ २८ ॥ कृतश्चतुर्गुणो लब्ध-राशिरत्रैकलक्षणाः । चत्वारः सप्ततिश्चोर्ध्वा-धोभावेन स्थिता इह ॥ २९ ॥ अथोपरितनाद्राशेः स्तोक्तत्वादेकविंशतिः । शोद्धं न शक्यते तेना-धःस्थात्सप्ततिलक्षणात् ॥ ३० ॥ एकं रूपं समादाय सप्तषष्टिगुणीकृतं । निक्षिपेदूर्ध्वगे राशौ तज्जाता सैकसप्ततिः ॥ ३१ ॥ एकोनसप्ततिश्चाध-स्तिष्ठेद्राशेरथोर्ध्वगात् ॥ ३२ ॥ शोधितायामभिजितः सत्कायामेकविंशतौ ॥ ३२ ॥ पंचाशच्छिष्यतेऽधःस्था-द्राशेश्च सप्तविंशतौ ।

जाणवा अने जे शेष रह्या होय तेठला एक मुहूर्त्तना सडसठीया भाग जाणवा. (२३).

उदाहरण—युगना पहेला वर्षमां दश पर्व गया पछी पांचमने दिवसे चंद्रनुं क्युं नक्षत्र छे ? (२४). उत्तर—अहीं जे गयेला पर्वनी संख्या दश छे तेने पंदरे गुणतां एक सो ने पचास थाय छे. (२५). पांचमनी तिथिनो प्रश्न छे तेथी चार तिथिओ व्यतीत थयेली होवाथी पंडितोए तेमां (१५० मां) चार भेलववा. (२६). एटले एक सो ने चोपन (१५४) थया. आटला काले जे अवमातिथि गयेली होवाथी तेमांथी बे बाद करतां शेष एक सो ने बावन (१५२) रहे छे. (२७). तेने बाशीए (८२) भांगतां भागमां एक आवे छे तेने उपर स्थापवो. शेष रहेला सीतेरने नीचे स्थापवा. (७०) पछी भागमां आवेला एकने चारे गुणतां चार थया, तेने उपर स्थापवा अने नीचे सीतेर स्थापवा (७०). (२८—२९). हवे उपरनो राशि अन्प होवाथी तेमांथी एकवीश बाद थइ शकशे नहीं; तेथी नीचेना राशि सीतेरमांथी एक लइ तेने सडसठे गुणी उपरना राशिमां भेलव्या त्यारे एकोतेर (७१) थया. (३०—३१). अने नीचेनो राशि ओगणोतेर रह्यो (७१). पछी उपरना राशि एकोतेरमांथी अभिजित् संबंधी एकवीश बाद करीए त्यारे पचास (५०) शेष रह्या, अने नीचेना (६९) राशिमांथी सतावीश बाद करीए त्यारे

शोधितायां भचक्रस्य द्विचत्वारिंशदास्थिता $\frac{५०}{३२}$ ॥ ३३ ॥ शोध्यते
चौर्ध्वगाद्राशेः पुनरप्येकविंशतिः । राशेरधस्तनात्सप्त-विंशतिर्भगणस्य च
॥ ३४ ॥ एकोनत्रिंशदूर्ध्वं स्या-दधः पंचदश स्थिताः $\frac{२९}{१५}$ । एक-
विंशतिरूर्ध्वस्था-द्राशेर्भूयोऽपि शोध्यते ॥ ३५ ॥ अष्टौ ततोऽवशिष्यन्ते
 $\frac{१५}{१५}$ राशावूर्ध्वं व्यवस्थिते । तेषां च पुरतो वक्ष्ये-ऽवशिष्टां परिकर्मणां
॥ ३६ ॥ राशेरधस्ताच्छक्यन्ते शोद्धुं पंचदशात्मकात् । न सप्तविंशतिर्द्वाविं-
शतिर्नाष्टादशापि न ॥ ३७ ॥ त्रयोदश तु शक्यन्ते शोद्धुं तेषां च शोधने ।
श्रुत्याद्यादित्यांतभानि शुद्धानि स्युस्त्रयोदश ॥ ३८ ॥ शेषाच्च द्वितया-
त्रिंश-द्गुणात्पुण्यो विशोध्यते । मुहूर्त्तैस्त्रिंशता पंच-दशभिस्सार्द्धमेव च
॥ ३९ ॥ ये पंचदश शिष्यन्ते मघानां ते मुहूर्त्तकाः । अथोर्ध्वराशौ संत्यष्टौ
तेषु त्रिंशद्गुणेषु च ॥ ४० ॥ चत्वारिंशा द्विशतीस्यात् सप्तषष्ठ्या हरेच्च
तां । लब्धास्त्रयो मुहूर्त्तास्तान् क्षिपेद्राशावधस्तने ॥ ४१ ॥ अष्टादश
मुहूर्त्ताः स्यु-स्तद्भागाः सप्तषष्टिजाः । एकोनचत्वारिंशच्च तदेष प्रश्ननिर्णयः
॥ ४२ ॥ अष्टादशसु भुक्तेषु मुहूर्त्तैस्त्वमृतांशुना । मघानामधिकैकोन-
चत्वारिंशल्लवेष्विह ॥ ४३ ॥ युगस्य प्रथमे वर्षे दशपर्वव्यतिक्रमे । उदेति

बैतालीश शेष रखा ($\frac{५०}{३२}$). (३२-३३). फरीथी उपरना राशि (५०) मांथी एकवीश बाद
करतां ओगणत्रीश शेष रहे छे, अने नीचेनी राशि (४२) मांथी सत्तावीश बाद करतां
पंदर शेष रहे छे ($\frac{३६}{१५}$). पछी उपरना (३४) राशिमांथी फरीथी एकवीश बाद करीए
त्यारे आठ शेष रखा. ते उपर स्थापवा ($\frac{१५}{१५}$). हवे आगळ बाकी रहेली रीत बतावे छे.
(३५).—नीचेनो राशि जे पंदर छे तेमांथी सत्तावीश, बावीश के अठार बाद करी
शकाय तेम नथी; परंतु तेर बाद करी शकाय छे, तेथी पंदरमांथी तेर बाद करतां श्रवणथी
पुनर्वसु पर्यंतना तेर नक्षत्रो बाद कर्या कहेवाय. बाकी रहेला बेने त्रीशे गुणतां साठ थया,
तेमांथी पुण्यना पंदर सहित त्रीश मुहूर्त्त एटले पीस्तालीश बाद करवा, त्यारे पंदर शेष
रहे छे. ते मघाना मुहूर्त्तो जाणवा. हवे उपरना राशिमां जे आठ छे तेने त्रीशे गुणवाथी
बसो ने चाळीश (२४०) थाय. तेने सडसठे (६७) भागतां भागमां त्रण मुहूर्त्त
आव्या, तेने नीचेना राशिमां (१५ मां) भेळववा; तेथी अठार (१८) मुहूर्त्त थया.
नीचे शेष रहेला ओगणचाळीश छे ते सडसठीया भाग छे. ($\frac{३९}{१५}$), तेथी प्रश्ननो जवाब
ए आभ्यो के—चंद्र मघा नक्षत्रना अठार मुहूर्त्तो अने सडसठीया ओगणचाळीश अंशो

सूर्यः पंचम्या-महोरात्रेऽपि तावति ॥ ४४ ॥ अहोरात्रे युगस्याद्ये प्रति-
पत्संज्ञके तिथौ । चंद्रसंबन्धि नक्षत्रं किमत्र प्रतिपाद्यते ॥ ४५ ॥ चतुर्विंशं
शतं संख्या पाश्चात्ययुगपर्वणां । अष्टादशशती षष्टि-युक् स्यात्पंचदशाहता
॥ ४६ ॥ त्रिंशतोऽवमरात्राणां-मेतस्याः पालने भवेत् । अष्टादशशती
त्रिंशा सा द्व्यशीत्या विभज्यते ॥ ४७ ॥ लब्धां द्वाविंशतिं न्यस्यो-परि
कुर्याच्चतुर्गुणां । अष्टाशीतिर्भवेच्छेषा-मधः षड्विंशतिं न्यसेत् ॥ ४८ ॥
राशेरष्टाशीतिरूपा-देकविंशतिशोधने । संजाताभिजितः शुद्धिः सप्तषष्टिस्तु
शिष्यते ॥ ४९ ॥ कल्पितैतावदंशत्वा-त्तया चैकं भवेदुदु । तस्मिंश्च भेऽध-
स्त्यराशौ क्षिप्ते स्यात्सप्तविंशतिः ॥ ५० ॥ स्यात्सप्तविंशतेर्भानां शुद्धिरङ्कादत-
स्ततः । श्रुत्यादीन्युत्तराषाढा-न्तानि शुद्धानि भान्यतः ॥ ५१ ॥ पूर्वोक्तनिर्ण-
योऽयं त-द्युगस्यादिमे दिने । सूर्योदये शशी योगं प्राप्नोत्यभिजिता सह
॥ ५२ ॥ युगस्याहि द्वितीयस्मिन् द्वितीयायां तिथावथ । चंद्रेण युक्तं नक्षत्रं
किं स्यादित्यत्र कथ्यते ॥ ५३ ॥ प्रतिपल्लक्षणेकैवा-तिक्रांता तिथिरत्र या ।

भोगवेत्यारे युगना पहेला वर्षमां दश पर्व वीती गया बाद पांचमने दिवसे अने तेटला
अहोरात्रे सूर्यनो उदय थाय छे. (३६-४४).

प्रश्न—युगना पहेला अहोरात्रे एटले एकमनी तिथिए चंद्रनुं क्युं नक्षत्र आवे ?
आ प्रश्ननो जवाब कहे छे.—(४५). पहेलाना युगना एक सो ने चोवीश पर्वने पंदरे
गुणतां अटार सो ने साठ (१८६०) थाय छे. (४६). तेमांथी त्रीश अवमरात्रो बाद
करतां अटार सो ने त्रीश (१८३०) रहे छे. तेने वाशीए (८२) भागवा. (४७).
भागमां बावीश आव्या, तेने उपर स्थापन करी चारे गुणतां अष्टाशी थाय. शेष रहेला
छवीशने नीचे स्थापन करवा (३६). (४८). पछी अष्टाशीना राशिमांथी एकवीश
बाद करतां अभिजित्नी शुद्धि थइ (बादबाकी थइ); बाकी सडसठ रखा. (४९).
केमके तेना तेटला अंशोनी ज कल्पना करेली छे अने ते बाकीना सडसठ अंशनुं एक नक्षत्र
थाय छे; तेथी ते नक्षत्रने एटले एकनी संख्याने नीचेना राशि (३६)मां भेलवतां
सतावीश (२७) थाय छे. (५०). आ अंकथी सतावीश नक्षत्रोनी शुद्धि थाय छे, तेथी करीने
श्रवणथी उत्तराषाढा सुधीनां नक्षत्रोनी शुद्धि थाय छे. (५१). तेथी पूर्वे करेला प्रश्ननो निर्णय
ए थयो के-युगना पहेले दिवसे सूर्योदय समये अभिजित्नी साथे चंद्रनो योग थाय छे. (५२).

प्रश्न—युगथी शरुआतथी बीजे दिवसे एटले बीजनी तिथिए क्युं नक्षत्र चंद्रयुक्त
होय ? आनो उत्तर कहे छे. (५३).—अहीं व्यतीत थयेली तिथि एक पडवानी ज छे,

દ્વયશીત્યા ભજનં સા ન ક્ષમતે યત્તનીયસી ॥ ૫૪ ॥ તદ્દેતસ્યાઃ સતષષ્ઠિઃ
કર્ત્તવ્યાઃ શકલાસ્તતઃ । ઋક્ષસ્યાભિજિતઃ પ્રાજ્ઞૈઃ શોધનીયૈકવિંશતિઃ
॥ ૫૫ ॥ શેષા તિષ્ઠતિ ષટ્ચત્વા-રિંશત્સા ત્રિંશતા હતા । કર્તુ મુહૂર્ત્તાન્
સાશીતિ-સ્રયોદશશતી ભવેત્ ॥ ૫૬ ॥ સતષષ્ઠ્યા વિભાગેઽસ્યા લઘ્વા
મુહૂર્ત્તવિંશતિઃ । ચત્વારિંશન્મુહૂર્ત્તાંશાઃ શિષ્યંતે સતષષ્ઠિજાઃ ॥ ૫૭ ॥
તતશ્ચ—સચત્વારિંશદંશાયાં શ્રુતેર્મુહૂર્ત્તવિંશતૌ । ભુક્તાયામિંદુનોદેતિ
દ્વિતીયેઽહિ યુગે રવિઃ ॥ ૫૮ ॥ એવં સર્વત્રાપ્યન્યત્ર કરણભાવના કાર્યાઃ
इति चंद्रनक्षत्रप्रकरणं ॥

અષ્ટાદશમુહૂર્ત્તાલ્લ-મહોરાત્રચતુષ્ઠયં । ભુક્ત્વા પુષ્યસ્ય પંચાપિ
સ્વાન્દાન્યારમતે રવિઃ ॥ ૫૯ ॥ ચતુર્વિંશત્યા મુહૂર્ત્તૈ-રધિકા ભુક્તશેષકાઃ ।
ભવંત્યષ્ટાહોરાત્રા-સ્તદા પુષ્યસ્ય ભાસ્વતઃ ॥ ૬૦ ॥ તતશ્ચ-સ્યુર્દ્વાદશમુહૂ-
ર્ત્તાલ્લ્યા અહોરાત્રાસ્રયોદશ । તથા સ્યુઃ ષડહોરાત્રા મુહૂર્ત્તાશ્ચૈકવિંશતિઃ
॥ ૬૧ ॥ અહોરાત્રા વિંશતિશ્ચ મુહૂર્ત્તત્રિતયાધિકાઃ । સમાર્દ્ધસાર્દ્ધત્રેત્રાણાં

તે અન્પ હોવાથી તેને વાશીય ભાગી શકાય નહીં. (૫૪). તેથી તેના સડસઠ અંશો
કરવા. પછી તેમાંથી અભિજિતના એકવીશ અંશ વાદ કરવા. (૫૫). વાકી છેતાલીશ
રહ્યા, તેને મુહૂર્ત્ત કરવા માટે ત્રીશે ગુણવા ત્યારે તેર સો ને એંશી (૧૩૮૦) થાય.
(૫૬). તેને સડસઠે ભાગતાં ભાગમાં વીશ મુહૂર્ત્ત આવ્યા અને એક મુહૂર્ત્તના સડસઠીયા
વાલીશ અંશ શેષ રહ્યા. (૫૭). તેથી કરીને પ્રશ્નનો નિર્ણય એ થયો કે-શ્રવણના વીશ
મુહૂર્ત્ત અને ઉપર સડસઠીયા વાલીશ અંશ ચંદ્ર મોગવી રહે ત્યારે યુગને વીજે દિવસે સૂર્યનો
ઉદય થાય છે. (૫૮). આ પ્રમાણે વીજે સર્વ ઠેકાણે કરણની માવના કરવી.
इति चंद्रनक्षत्रप्रकरण.

સૂર્ય પુષ્ય નક્ષત્રના ચાર અહોરાત્ર અને અઢાર મુહૂર્ત્ત મોગવીને પોતાના પાંચે વર્ષોનો
પ્રારંભ કરે છે. (૫૯). તે વચ્ચે પુષ્ય નક્ષત્રના આઠ અહોરાત્ર અને ચોવીશ મુહૂર્ત્તો
સૂર્યે મોગવ્યા વિનાના વાકી રહ્યા છે એમ જાણવું. (૬૦). તેથી કરીને સૂર્યને સમનક્ષ-
ત્રનો મોગ તેર અહોરાત્ર અને બાર મુહૂર્ત્તનો છે, અર્ધનક્ષત્રનો મોગ છ અહોરાત્ર અને એકવીશ
મુહૂર્ત્તનો છે; તથા સાર્ધનક્ષત્રનો મોગ વીશ અહોરાત્ર અને ત્રણ મુહૂર્ત્તનો છે. (૬૧-૬૨).

भानां भोगः क्रमाद्रवेः ॥ ६२ ॥ एवं भैः सप्तविंशत्या षष्टियुक्तशतत्रये ।
 अहामतीतेऽर्काब्दं स्या—देकषष्टितमे दिने ॥ ६३ ॥ द्वादशानां मुहूर्त्तानां
 पूर्वो पूर्णो पुनर्वसू । पुष्यस्याष्टादश ततो मुहूर्त्तस्तदिने गताः ॥ ६४ ॥
 ततः परं च पुष्यस्या—तीते दिनचतुष्टये । पूर्णार्काब्दस्य षट्षष्टि—युक्ता
 दिनशतत्रयी ॥ ६५ ॥ सुखावबोधाय चात्र यन्त्रकम्—

आ प्रमाणे सतावीशे नक्षत्रे सूर्यवडे भोगवाह जाय त्यारे त्रण सो ने एकसठ अहोरात्र
 पूरा थाय छे. त्यारपछीना नासठमे दिवसे चार मुहूर्त्त जाय त्यारे पुनर्वसु नक्षत्र पूर्ण थाय
 छे, तेथी ते दिवसे बाकीना अठार मुहूर्त्त पुष्यना गया एम जाणवुं. (६४). त्यारपछी
 पुष्यना चार अहोरात्र व्यतीत थाय त्यारे सूर्यवर्षना त्रण सो ने छ्वासठ अहोरात्र पूर्ण थाय
 छे. (६५). आ बावत सुखेथी जाणवा माटे नीचेनुं यंत्र जोवुं.

नक्षत्रना मुहूर्त्त	सम ३०	अर्ध १५	सम ३०	सम ३०	सार्ध ४५	सम ३०	सम ३०	अर्ध १५	सार्ध ४५	सम ३०	अर्ध १५	सम ३०	सम ३०	सार्ध ४५
नक्षत्र नाम	पुष्य	अश्लेषा	मघा	पूर्वा	उ. फा.	हस्त	चित्रा	स्वाति	विशाखा	अनुराधा	ज्येष्ठा	मूल	पूर्वा.	उ. पा.
अहोरात्र मुहूर्त्त	शेष८	६	१३	१३	२०	१३	१३	६	२०	१३	६	१३	१३	२०
अहो. सकल मुहूर्त्त सकल	०	१५	२८	४२	६२	७५	८९	९५	११६	१२९	१३६	१४९	१६२	१८३
	०	१५	२७	९	१२	२४	६	२७	०	१२	३	१५	२७	०
					शो.				शो.					शो.

०	सम ३०	सम ३०	अर्ध १५	सम ३०	सार्ध ४५	सम ३०	सम ३०	अर्ध १५	सम ३०	सार्ध ४५	सम ३०	अर्ध १५	सार्ध ४५	सम ३०
अभिजित्	श्रवण	धनिष्ठा	शतभिषा	पूर्वाभा.	उ. मा.	रेवती	अश्विनी	भरणी	कृत्तिका	रोहिणी	मृगशिर	आर्द्रा	पुनर्वसु	पुष्य
४	१३	१३	६	१३	२०	१३	१३	६	१३	२०	१३	६	२०	४
६	१२	१२	२१	१२	३	१२	१२	२१	१२	३	१२	२१	३	१८
१८७	२००	२१४	२२०	२३४	२५४	२६७	२८१	२८७	३०१	३२१	३३४	३४१	३६१	३६६
६	१८	०	२१	३	६	१८	०	२१	३	६	१८	९	१२	०
					शो.					शो.			शो.	

यथाकोडुव्यवस्थैव—मेकस्याब्दस्य दर्शिता । पंचानामपि वर्षाणां
तथा ज्ञेया युगे बुधैः ॥ ६६ ॥ ज्ञातुं सूर्यस्य नक्षत्रं विवक्षिततिथावथ ।
करणं प्रोच्यते पूर्वा—चार्यदर्शितया दिशा ॥ ६७ ॥ युगेऽतीतपर्वसंख्या
प्राग्वत्पंचदशाहता । विवक्षितदिनात्पूर्व—मतीतैस्तिथिभिर्युता ॥ ६८ ॥
गतैरवमरात्रैश्च वर्जिताथ त्रिभिः शतैः । विभज्यते सा षट्षष्ट्या—धिकैर्लब्धं
च वत्सरः ॥ ६९ ॥ शेषं भवति यत्तस्मा—यथाहं वक्ष्यमाणकं । संशोध्यते
शोधनकं गतनक्षत्रसूचकं ॥ ७० ॥ षट्षष्ट्या त्रिशत्याऽल्पा भागं चेन्न
क्षमेत सा । तदा शोध्यं शोधनक—मादावेवात्र संभवेत् ॥ ७१ ॥ चतुर्विंशत्या
मुहूर्तै—रधिकं दिवसाष्टकं । पुष्यस्य स्याच्छोधनक—मथान्येषां तदुच्यते
॥ ७२ ॥ रात्रिदिवानि द्वाषष्टि—मुहूर्त्ता द्वादशोपरि । उडूनामुत्तराफाल्गु—
न्यंतानां शोधनं भवेत् ॥ ७३ ॥ भानां विशाखांतानां च षोडशाभ्यधिकं

जेम आ प्रमाणे सूर्यना नक्षत्रोनी व्यवस्था एक वर्षने माटे बतावी, ते ज रीते
पंडितोए एक युगना पांचे वर्षोनी जाणवी. (६६). हवे इष्ट तिथिने दिवसे सूर्यनुं
क्युं नक्षत्र हशे ? ते जाणवा माटे पूर्वाचार्योए बतावेली दिशा प्रमाणे करण कहीए
छीए. (६७).—युगना प्रारंभथी जेटला पर्व गया होय तेने पूर्वनी जेम पंदरे गुणवा.
पछी तेमां इष्ट दिवसनी पूर्वे जेटली तिथिओ गइ होय तेटला मेळववा. (६८).
तेमांथी अवमरात्र जेटला गया होय तेटला बाद करवा. पछी तेने त्रण सो ने छ्वासठे
भागवा. भागमां जे आवे ते वर्ष जाणवा. (६९). जे शेष रखा होय तेमांथी संभव
प्रमाणे आगळ कहीए ते रीते शोधनक करवुं (बादबाकी करवी). तेम करवाथी
गयेला नक्षत्रनी सूचना थाय छे. (७०). जो कदाच ते संख्या अन्य होवाथी त्रण
सो ने छ्वासठे भांगी न शकाय तो प्रथम ज जे संभवतुं होय ते शोधनक करवुं
(बादबाकी करवी). (७१). हवे बादबाकीनी रीत बतावे छे.—पुष्य नक्षत्र बाद करवुं
होय तो आठ दिवस अने चोवीश मुहूर्त्त बाद करवां. हवे बीजां नक्षत्रोनी बादबाकीनी
रीत कहे छे. (७२).—अश्लेषाथी उत्तराफाल्गुनी सुधीना बीजां चार नक्षत्रो
बाद करवां होय तो वासठ रात्रिदिवस अने बार मुहूर्त्त बाद करवां. हस्तथी विशाखा
पर्यंत बीजां चार नक्षत्रो बाद करवा होय तो एक सो ने सोळ रात्रिदिवस बाद करवा.

शतं । भानां तथोत्तराषाढां—तानां त्र्यशीतियुक् शतं ॥ ७४ ॥ चतुःपंचा-
 शदधिक—महोरात्रशतद्वयं । षण्मुहूर्त्ताधिकं प्रौष्ठ—पदांतानां विशोधनं
 ॥ ७५ ॥ एकविंशतिसंयुक्त—महोरात्रशतत्रयं । षण्मुहूर्त्तयुतं रोहि-
 ण्यंतानां शोधनं मतं ॥ ७६ ॥ एकपथ्यासमधिक—महोरात्रशतत्रयं ।
 स्याद् द्वादशमुहूर्त्ताढ्यं पुनर्वस्वतशोधनं ॥ ७७ ॥ विना पुष्यं शोधनका-
 न्यसूनि निखिलान्यपि । अर्धर्द्धक्षेत्रनक्षत्रा—वधिकानि भवन्ति वै ॥ ७८ ॥
 यथार्हं च शोधनके शोधिते शिष्यतेऽत्र यत् । एकादीनि ततो भानि
 शोभ्यानि स्वस्वमानतः ॥ ७९ ॥ स्वस्वमानं चार्द्धक्षेत्रादीनां नक्षत्राणां
 प्रागुक्तमेव । एवं क्रमाच्छोध्यमानं यन्नक्षत्रं न शुध्यति । तद्वर्त्तमानं नक्षत्रं
 ज्ञेयं तस्यां तिथौ रवेः ॥ ८० ॥ उदाहरणं चात्र—युगस्य प्रथमे वर्षे
 दशपर्वव्यतिक्रमे । पंचम्यां सूर्यनक्षत्रं किमित्यत्र निरूप्यते ॥ ८१ ॥
 अतीतपर्वणां संख्या यास्त्यत्र दशलक्षणा । सा पंचदशनिघ्ना स्या—त्पंचा-
 शदधिकं शतं ॥ ८२ ॥ चतुःपंचाशं शतं स्या—त्तद्वर्त्तैस्तिथिभिर्युतं ।

अनुराधाथी उत्तराषाढा सुधीना बीजां पांच नक्षत्रो वाद करवा होय तो एक सो ने त्राशी
 रात्रिदिवस वाद करवा. श्रवणथी उत्तराभाद्रपद सुधीना बीजां पांच नक्षत्र (अभिजित्
 सहित) वाद करवा होय तो बसो ने चोपन अहोरात्र अने छ मुहूर्त्त वाद करवा. रेवतीथी
 रोहिणी सुधीना बीजा पांच नक्षत्रो वाद करवा होय तो त्रण सो ने एकवीश अहोरात्र अने
 छ मुहूर्त्त वाद करवा, अने पुनर्वसु सुधीना नक्षत्रो वाद करवा होय तो त्रण सो ने एकसठ
 अहोरात्र अने बार मुहूर्त्त वाद करवा. (७३—७७). पुष्य सिवाय बाकीनां सर्व नक्षत्रो संबंधी
 सर्व वादवाकीओ सार्धक्षेत्री नक्षत्रपर्यंत थाय छे. (७८). हवे संभव प्रमाणे वादवाकी
 करतां जे शेष रहे, तेमांथी पोतपोताना मान प्रमाणे एकादिक नक्षत्रो वाद करवा.
 (७९). अर्धक्षेत्र विगरे नक्षत्रोनुं पोतपोतानुं मान प्रथम कह्युं छे ते जाणवुं. आ प्रमाणे
 अनुक्रमे वादवाकी करतां जे नक्षत्र वाद न थइ शकतुं होय ते नक्षत्र ते तिथिए सूर्यनुं
 वर्ते छे एम जाणवुं. (८०).

उदाहरण—युगना पहेला वर्षमां दश पर्व गया पछी पांचमनी तिथिए कयुं सूर्यनक्षत्र
 आवे ? आ प्रश्ननो जवाब आपे छे. (८१).—अहीं जे वीती गयेला दश पर्व छे तेने पंदरे
 गुणतां एक सो ने पचास (१५०) थाय छे. (८२). तेमां पांचमनी तिथि होवाथी

શતં ચ સ્યાદ્ દ્વિપંચાશ-મવમદ્વિતયોઽજ્ઞિતં ॥ ૮૩ ॥ સષટ્ષષ્ટ્યા ત્રિશત્યા
ત-દ્વાગં ન સહતે કૃશં । તત આદિત એવાત્ર શોધનોપક્રમોઽર્હતિ ॥ ૮૪ ॥
સંભવેચ્છોધનં ચાત્ર ષોડશાભ્યધિકં શતં । વિશાખાંતાનિ શુદ્ધાનિ ભાનિ
જ્ઞેયાનિ તેન ચ ॥ ૮૫ ॥ શેષં તિષ્ઠતિ ષટ્ત્રિંશત્ તતઃ શુદ્ધ્યતિ રાધિકા ।
યા દ્વાદશમુહૂર્ત્તાલ્લ્ય-ત્રયોદશદિનાત્મિકા ॥ ૮૬ ॥ દ્વાવિંશતિર્દિનાઃ શેષાઃ
સાષ્ટાદશમુહૂર્ત્તકાઃ । ષટ્દિન્યાઽથૈકવિંશત્યા મુહૂર્ત્તૈઃ શુદ્ધર્મિંદ્રભં ॥ ૮૭ ॥
શેષા-દિનાઃ પંચદશ મુહૂર્ત્તાઃ સત્ત્રિંશતિઃ । તેભ્યઃ શુદ્ધં મૂલભં ત-ન્માનતો
રાધિકોપમં ॥ ૮૮ ॥ શેષૌ દ્વૌ પંચદશભિ-ર્મુહૂર્ત્તૈરધિકૌ દિનૌ । એતૌ ચ
પૂર્વાષાઢાયા-સ્તદા મુક્તૌ વિવસ્વતા ॥ ૮૯ ॥ યુગેઽર્કોઽનિર્ણયોઽયં
દશપર્વવ્યતિક્રમે । જ્ઞેયસ્તિથૌ ચ પંચમ્યા-મેવં સર્વત્ર ભાવના ॥ ૯૦ ॥

યુગેઽથ પૌરુષીમાનં જ્ઞાતું કરણમુચ્યતે । વર્દ્ધમાનં હીયમાનં યામ્યે
સૌમ્યેઽયને ક્રમાત્ ॥ ૯૧ ॥ શંકુઃ પુરુષશબ્દેન સ્યાદ્દેહઃ પુરુષસ્ય વા ।

વીતી ગયેલી ચાર તિથિઓ ઉમેરી, ત્યારે એક સો ને ચોપન (૧૫૪) થયા. તેમાંથી બે
અવમતિથિઓ ગયેલી હોવાથી બે બાદ કરતાં બાકી એક સો ને વાવન (૧૫૫) રહ્યા.
(૮૩). આ સંખ્યા અન્પ હોવાથી તેને ત્રણ સો ને છાસટે (૩૬૬) ભાંગી શકાય તેમ
નથી, તેથી પ્રથમથી જ બાદબાકીનો ક્રમ કરવો અહીં યોગ્ય છે. (૮૪). અહીં આ
(૧૫૨)માંથી એક સો ને સોઠ (૧૧૬) બાદ થઈ શકે તેમ છે, તેથી વિશાખાપર્યંતનાં
નક્ષત્રો બાદ કર્યા એમ જાણવું. (૮૫). તે પ્રમાણે બાદ કરતાં શેષ છત્રીશ (૩૬) રહે
છે, તેમાંથી તેર દિવસ અને બાર મુહૂર્ત્તના પ્રમાણવાળું રાધિકા (અનુરાધા) નક્ષત્ર બાદ
કરતાં શેષ બાવીશ દિવસ અને અઠાર મુહૂર્ત્ત રહે છે. તેમાંથી હંદ્ર નક્ષત્ર (જ્યેષ્ઠા) ના છ
દિવસ અને એકવીશ મુહૂર્ત્ત બાદ કરતાં બાકી પંદર દિવસ અને સતાવીશ મુહૂર્ત્ત શેષ રહે
છે. તેમાંથી અનુરાધાના પ્રમાણવાળા મૂળનક્ષત્રના તેર દિવસ અને બાર મુહૂર્ત્ત બાદ કરતાં
બાકી બે દિવસ અને પંદર મુહૂર્ત્ત શેષ રહે છે. આટલું પ્રમાણ (બે દિવસ અને પંદર મુહૂર્ત્ત)
સૂર્યે પૂર્વાષાઢાના મોગવ્યા. (૮૬-૮૯), તેથી કરીને યુગને વિષે દશ પર્વ ગયા પછી પાંચમને
દિવસે આ ઉપર કહેલા સૂર્યનક્ષત્રનો નિર્ણય જાણવો. એ જ પ્રમાણે સર્વત્ર જાણવું. (૯૦).

હવે યુગને વિષે પોરસીનું પ્રમાણ જાણવા માટે કરણ બતાવે છે. તે પોરસીનું પ્રમાણ
દક્ષિણાયનમાં અનુક્રમે વૃદ્ધિ પામે છે અને ઉત્તરાયણમાં હાનિ પામતું જાય છે. (૯૧).

निष्पन्ना पुरुषात्तस्मा—त्पौरुषीत्यपि सिद्ध्यति ॥ ९२ ॥ तथोक्तं नंदीचूर्णो—
 ‘ पुरिलोत्ति संकू पुरिससरीरं वा, तत्र पुरिमाओ निष्फन्ना पोरिसी इति ’
 अयं भावः—स्वप्रमाणा भवेच्छाया यदा सर्वस्य वस्तुनः । तदा स्यात्पौरुषी
 याम्या—यनस्य प्रथमे दिने ॥ ९३ ॥ ततश्च तस्य पौरुष्यां तथा छाया
 विवर्द्धते । यथा सौम्यायनस्यादौ स्वमानाद् द्विगुणा भवेत् ॥ ९४ ॥
 ततः पुनस्तथा छाया हीयते सर्ववस्तुनः । यथा याम्यायनादौ सा
 स्वस्ववस्तुमिता भवेत् ॥ ९५ ॥ सद्यशीतिशततमः स्वस्वमानस्य योशकः ।
 प्रत्यहं तावती वृद्धि—र्याम्ये सौम्येऽयने क्षयः ॥ ९६ ॥ तथाहि—चतु-
 विंशत्यंगुलस्य शंकोर्भवति तावती । छाया याम्यायनस्यादौ वर्द्धते प्रत्यहं
 ततः ॥ ९७ ॥ एकषष्टिविभक्तस्यांगुलस्याष्टौ लवा अयं । भागः शंकोर्य-
 थोक्तस्य सद्यशीतिशतोद्भवः ॥ ९८ ॥ तथाहि—एकैकमंगुलं कर्तु—मेक-
 षष्टिलघात्मकं । संख्या शंकोरंगुलाना—मेकषष्ट्यानिहन्यते ॥ ९९ ॥

अहीं पुरुषशब्दे करीने शंकु (खीलो) कहेवाय छे, अथवा पुरुषनुं शरीर कहेवाय छे.
 ते पुरुषने आश्रीने जे थइ ते पौरुषी (पोरसी) कहेवाय छे एम सिद्ध थाय छे. (९२).
 ते विषे नंदीसूत्रनी चूर्णिमां कहुं छे के—“ पुरुष एटले शंकु अथवा पुरुषनुं शरीर. ते
 पुरुषथी जे उत्पन्न थइ ते पौरुषी कहेवाय छे. ” आनो भावार्थ ए छे जे—ज्यारे सर्व कोइ
 पण वस्तुनी छाया पोताना ज प्रमाण जेटली थाय त्यारे दक्षिणायनने पहेले दिवसे ते
 पौरुषी थाय छे (पोरसीनुं प्रमाण थाय छे). (९३). त्यारपछी ते दक्षिणायननी
 पौरुषीनी छाया अनुक्रमे एवी रीते वधे छे के जेथी उत्तरायणने पहेले दिवसे पोताना
 प्रमाणथी बमणी थाय. (९४). त्यारपछी सर्व वस्तुनी छाया अनुक्रमे एवी रीते हानि
 पामती जाय के जेथी दक्षिणायनने पहेले दिवसे पाछी ते छाया पोतपोतानी जेटली अथवा
 वस्तुना प्रमाण जेटली ज थाय. (९५). दरेक वस्तुना पोतपोताना प्रमाणनो जे एक सो ने
 त्राशीमो भाग (अंश) थाय तेटली वृद्धि दररोज दक्षिणायनमां थाय छे अने उत्तरायणमां
 तेटली ज हानि थाय छे. (९६). ते आ प्रमाणे—चोवीश आंगलना प्रमाणवाळो शंकु
 करीए तो दक्षिणायनने पहेले दिवसे पोरसी वखते तेटली ज (चोवीश आंगल ज) छाया
 होय छे. त्यारपछी प्रतिदिन एक अंगुलना एकसठीया आठ अंश वृद्धि पामे छे. चोवीश अंगु-
 लना आ अंश एक सो ने त्राशी (छ मासना दिवसो) मांथी उत्पन्न थाय छे. (९७—९८).
 ते आ प्रमाणे—एक एक अंगुलना एकसठीया भाग करवा माटे शंकुना आंगलनी

चतुर्दश शतानि स्यु—श्रुतुष्षष्टियुतान्यथ । सत्र्यशीतिशतेनैषां विभागेऽष्टक—
माप्यते ॥१०००॥ प्राप्यं त्रैराशिकादप्ये—कषष्टिजलवाष्टकं । वृद्धिहान्यो-
रंगुलस्य तदपि श्रूयतामिह ॥ १ ॥ सत्र्यशीतिशतेनाह्वां चतुर्विंशतिराप्यते ।
यद्यंगुलानामेकेन किमह्वा लभ्यते तदा ॥ २ ॥ त्रैराशिकस्थापना—
१८३-२४-१ एकेनात्येन गुणित—श्रुतुर्विंशतिलक्षणाः । मध्यराशिस्तथै-
वास्था—देकेन गुणितं हि तत् ॥ ३ ॥ सत्र्यशीतिशतेनैष न भक्तुं शक्यते
ततः २४×१८३ । छेद्यछेदकयो राश्यो—स्त्रिभिः कार्यापवर्तना ॥ ४ ॥
राशिश्छेद्योऽष्टात्मकोऽभू—देकषष्ट्यात्मकः परः ८×६१ । एवं त्रैराशिकाह-
व्य—मेकषष्टिलवाष्टकं ॥ ५ ॥ सार्द्धत्रिंशदहोरात्रा—त्मके मासे विवस्वतः ।
चतुश्चत्वारिंशमेव स्यादंशानां शतद्वयं ॥ ६ ॥ यतस्त्रिंशद्गुणा अष्टौ
चत्वारिंशं शतद्वयं । अहोरात्रार्द्धस्य चांश—चतुष्कमत्र मील्यते ॥ ७ ॥
चतुश्चत्वारिंशमेत—यत्किलांशशतद्वयं । एकषष्ट्याऽस्य भागे स्या—दंगुलानां
चतुष्टयं ॥ ८ ॥ तथा चाहुः—‘वड्डण हायण वावि मासेणं चउरंगुलं ।’

संख्याने (२४ ने) एकसठे गुणवी, (९९). तेम गुणतां चौद सो ने चोसठ (१४६४)
थाय छे. तेने एक सो ने त्राशीए (१८३) भागतां भागमां आठ आवे छे. (१०००).
प्रतिदिन वृद्धि अने हानिना आ अंगुलना एकसठिया आठ भाग त्रैराशिकनी रीते पण
प्राप्त थाय छे, ते पण सांभळो. (१).—एक सो ने त्राशी दिवसवडे चोवीश अंगुलनी
वृद्धि प्राप्त थाय छे तो एक दिवसवडे केटला अंगुल प्राप्त थाय ? (२) त्रैराशिनी
स्थापना—१८३-२४-१. अही छेद्वा एकवडे मध्यराशि चोवीशने गुणवार्थी चोवीश ज
आवे छे; केमके एके गुणवार्थी ते ज संख्या आवे. (३). हवे आ चोवीशने एक सो ने
त्राशीए भांगी शकाय तेम नथी (२४-१८३) तेथी छेद्य अने छेदक ए बचे राशिनी
त्राशवडे अपवर्तना करवी (त्रणे छेद उडाडवो). (४). तेम करवार्थी छेद्य (२४) राशि
आठ थयो अने छेदक (१८३) राशि एकसठ थयो (६). आ प्रमाणे त्रैराशिक
करवार्थी पण एकसठिया आठ भाग प्राप्त थया. (५). एक सूर्यमासना सार्द्धत्रिंश दिवस
होय छे, तेना अंशो बसो ने जुमाळीश (२४४) थाय छे. (६). केमके त्रीशने आठे
गुणतां बसो ने चाळीश थाय छे तेमां अर्ध अहोरात्रना चार अंशो भेळववा. (७).
तेथी बसो ने जुमाळीश थाय छे, तेने अंगुल करवा माटे एकसठे भाग देवो; तेथी चार
अंगुल आवे छे. (८). कहुं छे के—“ एक मासे (पोरसीनी ब्याया) चार आंगळ वधे

‘ मासेणं ति ’ सूर्यमासेनेत्यर्थः. त्रिभिर्मासैरंगुलानि वर्द्धते द्वादश क्रमात् । षड्भिर्मासैश्च वर्द्धते चतुर्विंशतिरंगुलाः ॥ ९ ॥ चतुर्विंशत्यंगुलस्य शंको-
शङ्काया भवेदिति । दिने सौम्यायनस्याद्ये—ऽष्टचत्वारिंशदंगुलाः ॥ १० ॥
चतुर्विंशत्यंगुलस्य शंकोशङ्काया यथोदिता । चतुर्विंशत्यंगुलस्य जानोरपि
तथा भवेत् ॥ ११ ॥ अत एव च—दिने याम्यायनस्याद्ये द्विपदा पौरुषी
भवेत् । जानुच्छायाप्रमाणा सा मीयमाना स्वजानुना ॥ १२ ॥ पादद्वितय-
मानश्च जानुः स्यात्पादमूलतः । द्वादशांगुलमानोऽत्र पादो न तु षडंगुलः
॥ १३ ॥ वितस्तिमाना स्याच्छाया मीयमाना वितस्तिना । याम्यायनादौ
पौरुष्यां पादोऽत्र स्यात् षडंगुलः ॥ १४ ॥ ततश्च जानुच्छायाया—मंगुलं
वर्द्धते यदा । तदा वितस्तिच्छायाया—मंगुलार्द्धं विवर्द्धते ॥ १५ ॥ लघीयसो
वस्तुनोऽपि स्वस्वमानानुसारतः । एवं छायावृद्धिहानी भावनीये स्वयं
बुधैः ॥ १६ ॥ अयने दक्षिणे वृद्धौ ध्रुवकः स्यात्पदद्वयं । हानौ च ध्रुवकः
सौम्या—यने पदचतुष्टयं ॥ १७ ॥

छे अने चार आंगल घटे छे. ” अही मास एटले सूर्यमास जाणवो. अनुक्रमे त्रण मासे
चार आंगल वधे छे अने छ मासे चोवीश आंगल वधे छे. (९). आ रीते उत्तरायणने
पहेले दिवसे चोवीश अंगुलप्रमाण शंकुनी छाया हती ते अडताळीश आंगलनी थाय छे.
(१०). जे प्रमाणे चोवीश अंगुलप्रमाण शंकुनी छाया कही, ते ज प्रमाणे चोवीश आंगलना
प्रमाणवाळा जानु (हींचण)नी पण तेटली ज छाया थाय छे. (११). तेथी करीने ज
दक्षिणायनने पहेले दिवसे वे पगलां जेटली छायाए पोरसी थाय छे. ते छाया पोताना
जानुवडे मापीए तो जानुप्रमाण ज थाय छे. (१२). केमके पगना मूळथी भरीए तो
जानुनुं मान वे पाद ज थाय छे. अही एक पादना चार अंगुल जाणवा, पण छ अंगुल
जाणवा नहीं. (१३). दक्षिणायनना पहेला दिवसनी पोरसीए छायाने जो वेंतथी मापीए
तो ते छाया एक वेंतप्रमाण थाय छे. अही छ अंगुलनो एक पाद जाणवो. (१४).
तेथी करीने ज्यारे जानुनी छायामां एक आंगल वधे छे त्यारे वेंतनी छायामां अर्ध आंगल
वधे छे. (१५). आ ज प्रमाणे पंडितोए पोतपोताना प्रमाणने अनुसार नानी वस्तुनी
छायामां पण वृद्धि अने हानि पोतानी मेळे जाणी लेवी. (१६). दक्षिणायनमां छायानी
वृद्धि थाय छे त्यारे प्रारंभमां वे पादनो ध्रुवांक होय छे अने उत्तरायणमां हानि थाय छे
त्यारे प्रारंभमां चार पादनो ध्रुवांक होय छे. (१७).

નમઃકૃષ્ણપ્રતિપદિ દ્વિપાદા પૌરુષી ભવેત્ । યુગસ્ય પ્રથમેઽર્કાબ્દે વર્દ્ધતે ચ તતઃ ક્રમાત્ ॥ ૧૮ ॥ એવં ચ— માઘસ્ય કૃષ્ણસત્તમ્યાં પૌરુષી સ્યાચ્ચતુષ્પદા । પ્રાયુક્તરીત્યા ક્રમત-સ્તત આરમ્ભ્ય ચ ક્ષયઃ ॥ ૧૯ ॥ દ્વિતીયેઽબ્દે નમઃકૃષ્ણ-ત્રયોદશ્યાઃ પ્રભૃત્યથ । વૃદ્ધિર્માઘ-શ્વેતતુર્યાં ચાર્દિકૃત્વા ભવેત્ક્ષયઃ ॥ ૨૦ ॥ તૃતીયેઽબ્દે નમઃશુક્ર-દશમ્યાં વૃદ્ધ્યુપક્રમઃ । માઘકૃષ્ણપ્રતિપદિ ક્ષયસ્યાદિઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૨૧ ॥ વૃદ્ધ્યારંભશ્ચતુર્થેઽબ્દે સત્તમ્યાં નમસઃ શિતૌ । માઘકૃષ્ણ-ત્રયોદશ્યા આરમ્ભ્ય ચ તતઃ ક્ષયઃ ॥ ૨૨ ॥ નમઃશુક્રચતુર્થ્યાં ચ વૃદ્ધ્યાદિઃ પંચમેઽબ્દકે । માઘશુભ્રદશમ્યાશ્ચ પ્રારમ્ભ્ય ભવતિ ક્ષયઃ ॥ ૨૩ ॥ વૃદ્ધૌ ક્ષયે ચ સતત-મંગુલસ્યૈકષષ્ટિજાઃ । અષ્ટાંશાઃ પંચભાગોન-મંગુલં સત્તભિર્દિનૈઃ ॥ ૨૪ ॥ સર્વિંશતિશતં ભાગાઃ સ્યુઃ પંચદશભિર્દિનૈઃ । એક-ષષ્ઠ્યંશયુગ્મોનં તૈશ્ચ સ્યાદંગુલદ્વયં ॥ ૨૫ ॥ યત્તુ ‘ અંગુલં સત્તરત્તેણ પરકેણં તુ દુઅંગુલં । ’ इत्युच्यते तद्व्यवहार इति ज्ञेयं. श्रीउत्तराध्ययन-

યુગના પહેલા સૂર્યવર્ષમાં શ્રાવણ વદ પ્રતિપદાદે બે પાદની છાયાપ્રમાણ પોરસી થાય છે, અને ત્યારપછી અનુક્રમે છાયા વૃદ્ધિ પામે છે. (૧૮). તથા માઘ માસની કૃષ્ણ સાતમને દિવસે ચાર પાદની પોરસી થાય છે અને ત્યારપછી પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે અનુક્રમે હાનિ પામે છે. (૧૯). યુગના ત્રીજા વર્ષમાં શ્રાવણ વદ તેરશથી આરંભીને વૃદ્ધિ થાય છે અને માઘ શુદી ચોથથી આરંભીને હાનિ થાય છે. (૨૦). ત્રીજે વર્ષે શ્રાવણ શુદી દશમને દિવસે વૃદ્ધિની શરુઆત થાય છે અને માઘ વદ પ્રતિપદાને દિવસે હાનિની શરુઆત કહેલી છે. (૨૧). ચોથે વર્ષે શ્રાવણ વદ સાતમે વૃદ્ધિનો આરંભ થાય છે અને માઘ વદ તેરશથી આરંભીને હાનિ થાય છે. (૨૨). તથા યુગના પાંચમે વર્ષે શ્રાવણ શુદી ચોથને દિવસે વૃદ્ધિ શરુ થાય છે અને માઘ શુદી દશમથી આરંભીને હાનિ થતી જાય છે. (૨૩). આ વૃદ્ધિ અને હાનિ પ્રતિદિન એક અંગુલના એકસઠીયા આઠ અંશ જેટલી થાય છે, તેથી માત્ર દિવસે એક અંગુલમાં પાંચ અંશ ઓછા જેટલી વૃદ્ધિ-હાનિ થાય છે. (૨૪). પંદર દિવસે એક અંગુલના એકસઠીયા એક સો ને વીશ અંશ જેટલી વૃદ્ધિ-હાનિ થાય છે, તેથી બે અંગુલમાં બે અંશ ઓછા જેટલી વૃદ્ધિ-હાનિ થાય છે. (૨૫). વળી અન્ય સ્થળે જે કહ્યું છે કે—“સાત રાત્રિવહે એક અંગુલ અને એક પચવાઢીદે બે અંગુલ વૃદ્ધિ અને હાનિ થાય છે.”

સૂત્રવૃત્તૌ ચ ‘ અંગુલં સત્તરત્તેણ ’ इत्ययं व्याख्यानं अंगुलं सप्तगत्रेण सार्द्धेनेति शेषो दृष्टव्यः इत्युक्तमस्ति, तथा चांगुलमेकैकपञ्चशन्यूनमेव स्यादिति ध्येयं. त्रिंशता च दिनेश्चत्वारिंशमंशश्चतुष्टयं । चतुर्भिरेकपञ्चशै—स्तेनोना चतुरंगुली ॥ २६ ॥ अहोरात्रार्द्धस्य भाग—चतुष्कस्यात्र योजने । सार्द्धया त्रिंशताह्नां स्यात्—त्पूर्णांगुलचतुष्टयी ॥ २७ ॥ एकः पादस्त्रिभिर्मार्तै—वृद्धिहान्योर्भवदिति । अयनेन च पूर्णेन भवत्येवं पदद्वयं ॥ २८ ॥ इदमर्थलेशतो नंदीवृत्त्यादौ. यत्तु ज्योतिष्करंडादौ वृद्धिहान्योर्निरूपिताः । चत्वारोऽत्रांगुलस्यांशा एकत्रिंशत्पञ्चमुद्भवाः ॥ २९ ॥ तात्पर्यभेदस्तत्रापि न कश्चिदिति भाव्यतां । यतस्तिथीन् पुरस्कृत्य तत्रयं पद्धतिः कृता ॥ ३० ॥ अहोरात्रान् पुरस्कृत्य पूर्वमुक्ता च पद्धतिः । हानिवृद्धिफलं तत्र न किञ्चिदपि भिद्यते ॥ ३१ ॥ तथा ह्येकत्रिंशता स्यु—स्तिथिभिः परिपूर्णकाः । सार्द्धास्त्रिंशदहोरात्रा—स्तच्च प्राक् सुष्ठु भावितं ॥ ३२ ॥ तत्सार्द्धत्रिंशताह्नां स्याद्यथांगुलचतुष्टयं । तथैकत्रिंशतापि

તે વ્યવહારથી કહ્યું છે એમ જાણવું શ્રીઉત્તરાધ્યયનસૂત્રની ટીકામાં—“ માત રાત્રિવદે એક અંગુલ. ” આ શબ્દોના વ્યાખ્યાનમાં—“ સાર્ધ એટલે અર્ધ સહિત માત રાત્ર એમ (અર્ધશેષનો) અધ્યાહાર જાણવો. ” એમ કહ્યું છે. આથી કરીને દરેક આંગલ એક એક અંશ ઓછું જાણવું, તથા ત્રીશ દિવસે એકમઠીયા વસો ને ચાલીશ અંશ વૃદ્ધિ અને હાનિ થાય છે; તેથી કરીને ચાર આંગલમાં એકસઠીયા ચાર અંશ ઓછા જેટલી વૃદ્ધિ—હાનિ થાય છે. (૨૬). વાકીના અર્ધ અહોરાત્રના એકસઠીયા ચાર અંશ તેમાં નાણવાથી સાડીત્રીશ દિવસે ચાર અંગુલ પરિપૂર્ણ વૃદ્ધિ—હાનિ થાય છે. (૨૭). એ રીતે ગણતાં ત્રણ માસે એક પાદ છાયાની વૃદ્ધિ—હાનિ થાય છે અને એક સંપૂર્ણ અયને (છ માસે) બે પાદ છાયાની વૃદ્ધિ—હાનિ થાય છે. (૨૮). આ પ્રમાણે નંદીસૂત્રની ટીકાદિકમાં આ અર્થ લેશથી દેખાડ્યો છે. વળી જે જ્યોતિષકરંડાદિકમાં આ વૃદ્ધિ અને હાનિની વાવતમાં એક અંગુલના એકત્રીશીયા ચાર અંશ કહેલા છે. (૨૯). તેમાં પણ તાત્પર્યથી કાંઈ પણ ભેદ નથી એમ જાણવું; કારણકે ત્યાં તિથિને આશ્રીને એવી રીત વતાવી છે. (૩૦). અને ઉપર વતાવેલી રીત અહોરાત્રને આશ્રીને કહી છે, તેથી અહીં વૃદ્ધિ અને હાનિના કાર્યમાં કાંઈ પણ ભેદ (તફાવત) પડતો નથી. (૩૧). તે આ પ્રમાણે—એકત્રીશ તિથિએ કરીને સાડીત્રીશ અહોરાત્ર પરિપૂર્ણ થાય છે, એમ આગલ સારી રીતે (વિસ્તારથી) સિદ્ધ કર્યું છે. (૩૨). તેથી

स्या-त्तिथिभिस्तच्चतुष्टयं ॥ ३३ ॥ तथाहि—चत्वार एकत्रिंशद्घा-श्चतु-
र्विंशं शतं भवेत् । एकत्रिंशद्विभक्तेऽस्मिन् स्यादंगुलचतुष्टयं ॥ ३४ ॥ मासे
मासे रेवेरेवं तिथ्यर्द्धाधिक्यमूह्यतां । अहोरात्रैकषष्ठौ स्यु-र्द्वाषष्टिस्तिथयो
यथा ॥ ३५ ॥ त्र्यशीत्याढ्यमहोरात्र-शतं यदयनेऽयने । भवेत्तत्र तिथीनां
त-त्षडशीत्यधिकं शतं ॥ ३६ ॥ एकत्रिंशद्विभक्तस्यां-गुलस्यांशचतुष्टयं ।
वृद्धिहान्योर्यदुक्तं त-ल्लभ्यं त्रैराशिकादपि ॥ ३७ ॥ षडशीत्यातिरिक्तेन
तिथीनां शतकेन चेत् । हानिवृद्ध्योरंगुलानां चतुर्विंशतिराप्यते ॥ ३८ ॥
तदैकतिथ्या किं प्राप्य-मिति ज्ञातुमिदं लिखेत् १८६-२४-१ । अंत्येनैकेन
मध्यस्थो राशिरत्र निहन्यते ॥ ३९ ॥ चतुर्विंशतिरेव स्या-देकेन गुणितं
हि तत् । षडशीतिशतेनाल्पो भक्तुं नार्हत्ययं ततः ॥ ४० ॥ छेद्यछेदकयो
राशयोः षड्भिः कार्यापवर्त्तना । छेद्यश्चतुष्कात्मान्यस्तु स्यादेकत्रिंशदात्मकः
॥ ४१ ॥ इत्येकत्रिंशदुद्भूत-मंगुलांशचतुष्टयं । त्रैराशिकबलेनापि वृद्धि-
हान्योः समर्थितं ॥ ४२ ॥

करीने जेम साडीत्रीश अहोरात्रवडे चार अंगुल वृद्धि-हानि थाय छे तेम अहीं एकत्रीश तिथि-
वडे चार अंगुल वृद्धि-हानि थाय छे. (३३). ते आ प्रमाणे—चारने एकत्रीशे गुणतां एक
सो ने चोवीश (१२४) थाय, अने तेने एकत्रीशे भागतां भागमां चार अंगुल आवे छे.
(३४). आ प्रमाणे सूर्यना महिने महिने अर्धतिथि वधारे कहेवी, तेथी करीने एकसठ
अहोरात्रनी बासठ तिथिओ थाय छे. (३५). दरेक अयनमां एक सो ने त्राशी अहोरात्र
आवे छे त्यां तिथिओ एक सो ने छाशी आवे छे. (३६). तिथिने आश्रीने वृद्धि-
हानिमां अंगुलना एकत्रीशीया चार अंश जे कहा ते त्रैराशिकनी रीते पण आवी शके छे.
(३७). ते आ प्रमाणे—जो एक सो ने छाशी तिथिओए करीने चोवीश आंगुलनी
वृद्धि-हानि थाय छे, तो एक तिथिए केटली वृद्धि-हानि थाय ? आ जाणवा माटे आ
प्रमाणे लखवुं—१८६-२४-१. अहीं छेला एकवडे मध्यनो राशि (२४) गुणवो, तेथी
चोवीश ज थाय; केमके एके गुणवाथी ते ज अंक आवे छे. पछी आ (२४ नो) अंक
नानो होवाथी तेने एक सो ने छाशीए भांगी शकातो नथी, तेथी छेद्य अने छेदक ए वे
राशिनी छवडे अपवर्त्तना करवी (छए छेद उडाडवो); तेथी छेद्य राशि चार अने छेदक
राशि एकत्रीश (३) आवे छे. (४१). आ प्रमाणे एक अंगुलना एकत्रीशीया चार
भाग वृद्धि-हानिने विषे त्रैराशिकना वळथी पण सिद्ध थाय छे. (४२).

અથાત્ર કરણં—યત્પર્વણોઽભીષ્ટતિથૌ પૌરુષી જ્ઞાતુમિષ્યતે । તતઃ
 પૂર્વમતીતાનિ પર્વાણીહ યુગાદિતઃ ॥ ૪૩ ॥ સ્યુર્યાનિ પંચદશભિર્ગુણ-
 યેત્તાનિ તત્ર ચ । અભીષ્ટતિથિપર્યંતાન્ પર્વણોઽસ્ય તિથીન્ દ્વિપેત્ ॥૪૪॥
 દ્વિયતે ષડશીત્યાદ્ય—શતેન રાશિરેષ ચ । લબ્ધેકે વિષમે જ્ઞેય—મતીતં
 દક્ષિણાયનં ॥ ૪૫ ॥ જ્ઞેયં લબ્ધે સમે ચાંકે—ઽતિક્રાંતમુત્તરાયણં । એવં
 ચાત્રાયનજ્ઞાનો—પાય એષ પ્રદર્શિતઃ ॥ ૪૬ ॥ ષડશીતિશતેનાથ । તિથિ-
 રાશૌ હૃતેઽત્ર યત્ । શેષં સ્યાદથવા ભાગા—લાભે યત્સ્યાદ્યથાસ્થિતં
 ॥ ૪૭ ॥ તચ્ચતુર્ધ્વં વિધાયૈક—ત્રિંશતા પ્રવિભજ્યતે । યલ્લબ્ધં તાન્યંગુલાનિ
 યચ્છેષં તૈર્ગુલાંશકાઃ ॥૪૮॥ યામ્યાયને ધ્રુવાંકોઽસ્તિ યઃ પાદદ્વયલક્ષણઃ ।
 સ્યાત્તત્રૈતાવતો વૃદ્ધૌ પૌરુષ્યહિ વિવક્ષિતે ॥૪૯॥ સૌમ્યાયને ધ્રુવાંકોઽસ્તિ
 યશ્ચતુષ્પાદલક્ષણઃ । તતશ્ચૈતાવતો હાનો પૌરુષ્યહિ વિવક્ષિતે ॥ ૫૦ ॥

યુગસ્ય પર્વણિ પ્રાજ્ઞ પંચાશીતિતમે નનુ । પંચમ્યાં સ્યાત્કતિપદા
 પૌરુષીતિ વદ દ્રુતં ॥ ૫૧ ॥ અતીતાનામિહ ચતુ—રશીતિર્યાસ્તિ પર્વણાં ।
 ષષ્ટ્યાદ્યા દ્વાદશશતી સા સ્યાત્પંચદશાહતા ॥ ૫૨ ॥ પંચમ્યાં પૃષ્ઠમિતિ

હવે પોરસી જાણવાનું કરણ કહે છે.—જે પર્વની ઇષ્ટ તિથિએ પોરસી જાણવાની ઇચ્છા
 હોય તે તિથિની પહેલાં યુગની શરુઆતથી જેટલા પર્વ વીતી ગયા હોય તેને પંદરે ગુણવા,
 તેમાં ઇષ્ટ તિથિ સુધીની ચાલતા પર્વની તિથિઓ નાંખવી. (૪૪). તે રાશિને એક સો ને
 છાશીએ ભાગ દેવો. ભાગમાં વિષમ (એકી) અંક આવે તો દક્ષિણાયન વીતી ગયું છે એમ
 જાણવું. (૪૫). અને ભાગમાં સમ (બેકી) અંક આવે તો ઉત્તરાયણ વીતી ગયું છે એમ જાણવું.
 આ પ્રમાણે અયન જાણવાનો ઉપાય બતાવ્યો. (૪૬). તિથિના રાશિને એક સો ને છાશીએ
 ભાંગતાં જે શેષ રહ્યા હોય અથવા ભાગ નહીં ચાલવાથી જે મૂઠ અંક રહ્યો હોય, તેને ચારે
 ગુણી એકત્રીશે ભાંગવા. ભાગમાં જે આવે તે અંગુલ અને જે શેષ રહે તે અંગુલના અંશ
 જાણવા. (૪૮). દક્ષિણાયનમાં જે બે પાદનો ધ્રુવાંક છે તેમાં તેટલા અંગુલ અને અંશની
 વૃદ્ધિ કરવાથી ઇષ્ટ દિવસે પોરસી આવે છે. (૪૯). તથા ઉત્તરાયણમાં જે ચાર પાદનો
 ધ્રુવાંક છે, તેમાંથી તેટલા અંગુલ અને અંશ બાદ કરવાથી ઇષ્ટ દિવસે પોરસી આવે છે. (૫૦).

ઉદાહરણ—હે પંડિત ! યુગના પંચાશીમા પર્વમાં પાંચમની તિથિએ કેટલા પગલાની
 છાયાએ પોરસી થાય ? એનો ઉત્તર જલદી કહો. (૫૧). ઉત્તર—અહીં જે ચોરાશી પર્વ
 વ્યતીત થયાં છે, તેને પંદરે ગુણવાથી ચાર સો ને સાઠ (૧૨૬૦) થાય છે. (૫૨),

च क्षिप्यते तत्र पंचकं । पंचषष्टियुतानीति शतानि द्वादशाभवन् ॥ ५३ ॥
षडशीतिशतेनैषां भागे लब्धाश्च षट् ततः । षट् गतान्ययनान्यस्ति
सांप्रतं दक्षिणायनं ॥ ५४ ॥ शेषमेकोनपंचाश-दधिकं शतमस्ति यत् ।
तस्मिंश्चतुर्गुणे पंच शताः षण्णवतिस्पृशः ॥ ५५ ॥ हताश्चैकत्रिंशतामी
प्राप्ता चैकोनविंशतिः । शेषाः सप्तांगुलास्ते च स्युर्यवा अष्टभिर्हताः ॥ ५६ ॥
षट्पंचाशद्यवा जाता-स्ते चैकत्रिंशता हताः । लब्ध एको यवः शेषाः पंच-
विंशतिरंशकाः ॥ ५७ ॥ पाद एकोनविंशत्यां-गुलैः सप्तांगुलाधिकः । याम्या-
यनत्वादेतच्च वर्द्धनीयं पदद्वये ॥ ५८ ॥ ततः पादत्रयं सप्तांगुलान्येकस्तथा
यवः । एकत्रिंशद्वाः पंच-विंशतिश्च यवांशकाः ॥ ५९ ॥ पंचाशीतितमे पर्व-
ण्येतन्माना युगे भवेत् । पंचम्यां पौरुषीत्येवं कार्यान्यत्रापि भावना ॥ ६० ॥

युगे वा सप्तनवतेः पर्वणां समतिक्रमे । पंचम्यां स्यात्कतिपदा
पौरुषीत्यत्र कथ्यते ॥ ६१ ॥ अत्र षण्णवतिः पंच-दशघ्ना गतपर्वणां ।

तेमां पांचमनी तिथिनुं पूछेलुं होवाथी पांच उमेरवा; तेथी वार सो ने पांसठ (१२६५)
थाय छे. (५३). तेने एक सो ने छाशीए (१८६) भाग देतां भागमां छ आवे छे,
तेथी छ अयन वीती गया छे अने हमणां दक्षिणायन वर्त्ते छे एम जाणवुं. (५४).
मागाकार करतां जे शेष एक सो ने ओगणपचास (१४९) रखा छे तेने चारे गुणतां
पांच सो ने छन्नु (५९६) थाय छे. (५५). तेने एकत्रीशे (३१) भाग देतां भागमां
ओगणीश (१९) आवे छे अने बाकी सात अंगुल शेष रहे छे, तेने आठे गुणवाथी यव
थाय छे. (५६). तेथी सातने आठे गुणतां छप्पन यव थया, तेने एकत्रीशे भांगतां
भागमां एक यव आव्यो अने शेष पचीश अंश रखा. (५७). हवे भागमां जे ओगणीश
(१९) अंगुल आख्या छे तेनो एक पाद अने उपर सात अंगुल एटलुं प्रमाण दक्षिणायन
होवाथी वे पादमां वधारवुं. (५८). तेथी त्रण पाद, सात अंगुल, एक यव अने एक
यवना एकत्रीशीया पचीश अंश, आटला प्रमाणवाळी छाया थाय त्यारे युगना पंचाशीमा
पर्वमां पांचमनी तिथिए पोरसी थाय छे. आ प्रमाणे बीजे ठेकाणे पण जाणवुं. (६०).

प्रश्न—युगना सताणुं पर्व जाय त्यारे पांचमनी तिथिए केटला पगलानी पोरसी
थाय ? ए प्रश्ननो उत्तर आपे छे. (६१).—अहीं छन्नु पर्व वीती गया छे माटे छन्नुने

१ सताणुसुं पर्व चालवुं होय त्यारे एम समजवुं.

पंचाढ्या स्याच्छताः पंच-चत्वारिंशश्चतुर्दश ॥ ६२ ॥ षडशीतिशतेनैषां
भागे सप्त करं गताः । सप्तायनी गता तस्मा-त्संप्रत्यस्त्युत्तरायणं
॥ ६३ ॥ त्रिचत्वारिंशदधिकं शेषं यद्वर्द्धते शतं । तस्मिंश्चतुर्गुणे पंच-
शती स्यात्सद्विसप्ततिः ॥ ६४ ॥ विभक्तैकत्रिंशत्तयं प्राप्ता चाष्टादशांगुली ।
तथा चैकं पदं लब्ध-सधिकान्यंगुलानि षट् ॥ ६५ ॥ शेषाश्चतुर्दशांशा
ये स्युर्यवास्तेऽष्टताडिताः । शतमेकं भवत्येवं यवानां द्वादशोत्तरं ॥ ६६ ॥
तस्यैकत्रिंशता भागे हृते लब्धास्त्रयो यवाः । शेषाश्चैकत्रिंशदंशा
यवस्यैकोनविंशतिः ॥ ६७ ॥ सौम्यायनत्वादेतच्च शोध्यं पदचतुष्टयात् ।
ततः स्यात्पौरुषी मान-मेवं पूर्वोदिते दिने ॥ ६८ ॥ पंचांगुलानि द्वौ
पादौ तथा यवचतुष्टयं । एकत्रिंशद्विभक्तस्य यवस्य द्वादशांशकाः ॥ ६९ ॥

किंच-अतीततिथिविज्ञानं पौरुषीमानतोऽयने । यत्स्यात्रैराशिकायतं
तदप्यत्र निशम्यतां ॥ ७० ॥ चतुर्भिरंगुलस्यैक-त्रिंशद्भागैर्यदाप्यते ।

पंदरे गुणी तेमां पांच उमेरवाथी चौद सो ने पीस्ताळीश (१४४५) थाय छे. (६२).
तेने एक सो ने छाशीए (१८६) भांगतां भागमां सात हाथमां लागे छे (आवे छे);
तेथी सात अयन गयेला होवाथी हमणां उत्तरायण चाले छे एम सिद्ध थयुं. (६३).
जे बाकी एक सो ने तेंताळीश शेष रह्या छे तेने चारे गुणतां पांच सो ने बोंतेर (५७२)
थाय छे. (६४). तेने एकत्रीशे (३१) भांगतां भागमां अटार (१८) अंगुल आवे
छे, तेमांथी वार अंगुलनो एक पाद लेतां बाकी छ अंगुल वधे छे. (६५). भांगाकार
करतां जे शेष चौद (१४) अंश वध्या छे, तेने आठे (८) गुणी यव कराथ छे; तेथी
एक सो ने वार (११२) यव थाय छे. (६६). तेने एकत्रीशे भांगतां त्रण यव भागमां
आवे छे अने बाकी एक यवना एकत्रीशा ओगणीश (१९) अंश शेष रहे छे. (६७).
हवे आ उत्तरायण होवाथी चार पादमांथी (एक पाद, ६ आंगळ, ३ यव अने १९ अंश)
वाद करवा; तेथी इष्ट तिथिए पोरसीनुं मान आटलुं थाय छे. (६८).—जे पाद, पांच
आंगळ, चार यव अने एक यवना एकत्रीशा वार अंश (२-५-४-१२) आटली
छायाए पोरसी थाय छे. (६९).

वळी अयनने विषे पोरसीना प्रमाणथी व्यतीत तिथिनुं जे ज्ञान त्रैराशिकथी थाय छे
ते पण अहीं सांभळो. (७०).—प्रश्न—जो अंगुलना एकत्रीशा चार अंशे करीने एक

एका तिथिस्तत्तिथय-श्चतुर्भिरंगुलैः कति $४ \times ३१ - १ - ४$ ॥ ७१ ॥
अंगुलात्मांतिमो राशिः सावर्ण्यायाद्यराशिना । भवेच्छतं चतुर्विंश-मेक-
त्रिंशद्गुणीकृतः ॥ ७२ ॥ एतेन गुणितो मध्य-राशिर्जात इयन्मितः ।
आद्येन राशिना भागे चैकत्रिंशदवाप्यते ॥ ७३ ॥ चतुरंगुलवृद्धायां
पौरुष्यां ध्रुवकोपरि । गता याम्यायनस्यैक-त्रिंशत्तिथय एव तत् ॥ ७४ ॥

ध्रुवाच्चतुष्पादरूपा-दथ क्षीणोष्णिहाष्टसु । अंगुलेषु कियत्सौम्या-य-
नस्य गतमुच्यताम् ॥ ७५ ॥ अत्रोच्यते—चतुर्भिरंगुलस्यैक-त्रिंशद्भागैः क्षयं
गतैः । तिथिरेकाप्यते चेत्त-त्ताः कत्यष्टभिरंगुलैः ॥ ७६ ॥ $४ \times ३१ - १ - ८$
सावर्ण्यायांतिमो राशि-रेकत्रिंशद्गुणीकृतः । जायेते द्वे शते अष्ट-
चत्वारिंशत्समन्विते ॥ ७७ ॥ $४ \times ३१ - १ - २४८ \times ३१$ अंत्येन राशिनानेन
राशिर्मध्यो हतोऽभवत् । इयन्मानोऽथायमाद्य-राशिना प्रविभज्यते
॥ ७८ ॥ द्वाषष्टिराप्यते तस्मात् द्वाषष्टिस्तथयो गताः । ज्ञेया सौम्यायन-

तिथि थाय छे, तो चार अंगुलवडे केटली तिथिओ प्राप्त थाय ? ($४ \times ३१ - १ - ४$).
(७१). अहीं अंगुलना स्वरूपवाळा छेल्ला (४) राशिने सवर्ण करवा माटे पहेलाना
एकत्रीशना राशिवडे गुणतां एक सो ने चौवीश (१२४) थाय छे. (७२). आ राशिवडे
मध्यनो (१) राशि गुणीए त्यारे पण तेटलो ज (१२४) राशि थाय छे. तेने पहेला (४)
राशिवडे भागतां भागमां एकत्रीश आवे छे. (७३). तेथी पोरसीना प्रमाणमां ध्रुवांकनी उपर
चार अंगुल वधे त्यारे दक्षिणायननी एकत्रीश (३१) तिथिओ गइ एम सिद्ध थयुं. (७४).

प्रश्न—चार पादवाळा ध्रुवांकमांथी आठ अंगुलनी छाया हानि पामे त्यारे उत्तरा-
यणना केटला दिवस गया कहेवाय ? (७५). उत्तर—अंगुलना एकत्रीशा चार भाग
(जेटली छाया) क्षय पामे त्यारे जो एक तिथि प्राप्त थाय छे तो आठ अंगुलनी छाया
हानि पामे त्यारे केटली तिथिओ प्राप्त थाय ? ($४ \times ३१ - १ - ८$). (७६). उत्तरमां
आनुं सवर्णपणुं करवा माटे छेल्ला (८) राशिने एकत्रीशे गुणवाथी बसो ने अडताळीश
(२४८) थाय छे. ($४ \times ३१ - १ - २४८ \times ३१$). (७७). आ (२४८) छेल्ला राशिवडे
मध्य (१)नो राशि गुणतां एटलो ज (२४८) अंक आवे छे. तेने पहेला (४)
राशिवडे भाग देवो. (७८). तेम करवाथी भागमां बासठ (६२) आवे छे; तेथी आ
प्रमाणे पोरसीना प्रमाणने आश्रीने उत्तरायणनी बासठ तिथिओ गइ एम सिद्ध थयुं.

સ્યેદકૂ-પૌરુષી માનદર્શનાત્ ॥ ૭૯ ॥ ઇતિ પૌરુષીપ્રકરણં.

પાદોનપૌરુષીરૂપા યા પાત્રપ્રતિલેખના । પ્રાતઃસ્યાત્સાંગુલૈઃ षઢ્ભિ-
જ્યેષ્ઠાષાઢનમસ્ત્રિકે ॥ ૮૦ ॥ આદ્રાદિત્રિતયેઽષ્ટાભિ-માર્ગાદિત્રિતયે પુનઃ ।
અંગુલૈર્દશભિઃ શેષત્રયે ત્વષ્ટાભિરંગુલૈઃ ॥ ૮૧ ॥ અત્રેદં તત્ત્વં-યત્ર યત્ર હિ
માસાદૌ યા યોક્તા પૌરુષીમિતિઃ । તત્ર તત્રોક્તાંગુલાનાં ક્ષેપે પાદોનપૌરુષી
॥ ૮૨ ॥ ઇતિ પાદોનપૌરુષી ।

પૌષમાસે તનુચ્છાયા નવપાદમિતા યદિ । તદા સ્યાત્પૌરુષી સાર્દ્ધા
માસે માસે તતઃ ક્રમાત્ ॥ ૮૩ ॥ એકૈકો હીયતે પાદ-સ્તદાષાઢે પદત્રયં ।
યથા હાનિસ્તતોવૃદ્ધિ-સ્તતઃ પૌષે યથોદિતં ॥ ૮૪ ॥ ઇતિ સાર્દ્ધપૌરુષી ।

પૌષે વિતસ્તિચ્છાયાથ યદિ સ્યાદ્ દ્વાદશાંગુલા । તદા દિનસ્ય
પૂર્વાર્ધ્ધ માસે માસે તતઃ પુનઃ ॥ ૮૫ ॥ દ્વયોર્દ્વયોરંગુલયો-ર્હાનિર્ભાવ્યા
તતઃ શુચૌ । મધ્યાહ્ને સ્યાન્ન તચ્છાયા સ્વલમૈત્રીવ મૂલતઃ ॥ ૮૬ ॥ યદ્વા—

(૭૯). ઇતિ પૌરુષીપ્રકરણ.

હવે પાદોનપૌરુષીરૂપ જે પાત્રપ્રતિલેખનાનો કાઠ કહ્યો છે, તે જ્યેષ્ઠ, અષાઢ અને
શ્રાવણ એ ત્રણ માસમાં પ્રાતઃકાળે છ આંગળપ્રમાણ છાયાવડે થાય છે. (૮૦). આદરવો,
આશો અને કાર્તિક એ ત્રણ માસમાં આઠ આંગળવડે, માર્ગશીર્ષ પોષ અને માઘ એ ત્રણ
માસમાં દશ આંગળવડે અને વાકીના એટલે ફાલ્ગુન, ચૈત્ર અને વૈશાખ એ ત્રણ માસમાં
આઠ આંગળપ્રમાણ છાયાવડે પાદોનપૌરુષી થાય છે. (૮૧). અહીં તાત્પર્ય એ છે કે—
જે જે માસની આદિમાં પૌરુષીનું જે જે પ્રમાણ કહ્યું છે તે તે પ્રમાણમાં અહીં કહેલા
અંગુલો નાખવાથી પાદોનપૌરુષી થાય છે. (૮૨). ઇતિ પાદોનપૌરુષી.

પોષ માસમાં જે વચ્ચે શરીરની છાયા નવ પગલાંની થાય ત્યારે સાર્દ્ધપૌરુષી થાય છે.
ત્યારપછી માસે માસે અનુક્રમે એક એક પાદ (પગલું) ઘટાડવો; તેથી અષાઢ માસમાં ત્રણ
પાદની છાયાએ સાદપૌરુષી થાય છે. અહીં જે પ્રમાણે પાદની હાનિ કરવાની છે તેમ શ્રાવણથી
વૃદ્ધિ કરવી; તેથી પોષ માસે પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે નવ પાદ આવશે. (૮૪). ઇતિ સાર્દ્ધપૌરુષી.

પોષ માસમાં જે વચ્ચે વિતસ્તિ (વેત) ની છાયા બાર આંગળની થાય ત્યારે દિવસનો
પૂર્વાર્ધ (પુરિમદ્ધ) પૂર્ણ થાય છે. ત્યારપછી માસે માસે બે અંગુલની હાનિ કરવી; તેથી
અષાઢ માસમાં મધ્યાહ્ન સમયે સ્વલ પુરુષની મિત્રાદની જેમ ચિલકુલ છાયા રહેતી નથી.

पौषे दिनाद्धैंगच्छाया षट्पादा हीयते ततः । एकैकोद्भिर्मासि मासि चाषाढे
निष्ठिताखिला ॥ ८७ ॥ एतत्पादोनपौरुष्या—दिकं मानं यदीरितं । तत्सर्वं
स्वस्वराकायां विज्ञेयं व्यवहारतः ॥ ८८ ॥ इति पूर्वार्द्धं ॥

इत्थं युगस्याभिहितं स्वरूपं, मयाप्तवाक्यानुगमेन किञ्चित् ।
विशेषबोधस्पृहया लुभिस्तु, ज्योतिष्करंडाद्यवलोकनीयं ॥ ८९ ॥

विश्वाश्चर्यदकीर्त्तिकीर्त्तिविजयश्रीवाचकेंद्रांतिष—
राजश्रीतनयोऽतनिष्ठ विनयः श्रीतेजपालात्मजः ।
काव्यं यत्किल तत्र निश्चितजगत्तत्त्वप्रदीपोपमे—
ऽष्टाविंशः परिपूर्णतामकलयत्सर्गो निसर्गोज्ज्वलः ॥ ९० ॥

॥ इति श्रीलोकप्रकाशेऽष्टाविंशतितमः सर्गः समाप्तः ॥ श्रीरस्तु ॥
। ग्रंथान्तः १२२२ अ. २१ ।

(८६) . अथवा पौष मासमां मध्याह्न समये शरीरनी छाया छ पाद होय छे. तयारपछी
मासे मासे एक एक पाद हानि थतां अषाढ मासमां बिलकुल छाया रहेती नथी. (८७).
आ पादोनपौरुषी विगरेनुं जे मान अहीं कह्युं छे, ते सर्व व्यवहारथी पोतपोतानी पूर्णिमाए
जाणवुं. (८८). इति पूर्वार्ध.

आ प्रमाणे में आप्तवचनने अनुसारे युगनुं कांइक स्वरूप कह्युं छे. विशेष जाणवानी
इच्छावाळाए ज्योतिष्करंडादिक ग्रंथो जोवा. (८९).

विश्वने आश्चर्य उत्पन्न करे एवी कीर्त्तिवाळा श्रीकीर्त्तिविजयवाचकेंद्रना शिष्य,
राजश्री(माता)ना आत्मज अने श्रीतेजपालना पुत्र विनये जे काव्य रच्युं छे,
ते जगतना तत्त्वनो निश्चय करवामां दीपक समान आ ग्रंथमां स्वामाविक उज्ज्वल एवो
आ अष्टावींशमो सर्ग पूर्ण थयां. (९०).

इति श्रीलोकप्रकाशे अष्टाविंशतितमः सर्गः ॥ अं. १२२२ अ. २१.

पृष्ठ ४० श्लोक १४ पङ्क्तिनी स्थापना.

संवत्सर नाम	सूर्यसंवत्सर	ऋतु सं०	चन्द्र सं०	नक्षत्र सं०	अभिवर्धित सं०
दिन	३६६	३६०	३५४	३२७	३८३
भाग	०	०	१२	५१	४४
भाग छेदांक	०	०	६२	६७	६२

मास नाम	सूर्य मास	ऋतु मास	चन्द्र मास	नक्षत्र मास	अभिवर्धित मास
दिन	३०	३०	२९	२७	३१
भाग	३०	०	३२	२१	१२१
भाग छेदांक	६०	०	६२	६७	१२४

पृष्ठ ७९ श्लोक १७ पङ्क्तिनुं यंत्रकम्.

ऋतु नाम	मास दिन	मास दिन	मास दिन	ऋतु समा- प्ति तिथि	ऋतु समा- प्ति पक्ष
प्रावृष १	प्रथम अ. दि. १ द्वि. अ. दि. ३०	श्रावण दिन ३०	भाद्रपद दिन १	१	कृष्ण पक्ष
वर्षा २	भाद्रपद दिन २९	आश्विन दिन ३०	कार्तिक दिन ३	३	कृ.
शरद् ३	कार्तिक दिन २७	मार्गशीर्ष दि. ३०	पौष दिन ५	५	कृ.
हेमन्त ४	पौष दिन २५	माघ दिन ३०	फाल्गुन दिन ७	७	कृ.
वसंत ५	फाल्गुन दिन २३	चैत्र दिन ३०	वैशाख दिन ९	९	कृ.
शिशिर ६	वैशाख दिन २१	ज्येष्ठ दिन ३०	अषाढ दिन ११	११	कृ. प्र. वर्ष
प्रावृष ७	अषाढ दिन १९	श्रा. दि. ३०	भाद्र. दिन १३	१३	कृ.
वर्षा ८	भाद्र. दि. १७	आश्विन दि. ३०	कार्ति. दिन १५	०	कृ.
शरद् ९	का. दि. १५	मार्ग. दि. ३०	पौष दिन १७	२	शुक्लपक्ष
हेमन्त १०	पौष दि. १३	माघ दि. ३०	फा. दि. १९	४	शु.
वसंत ११	फा. दि. ११	चैत्र. दि. ३०	वै. दि. २१	६	शु.

शिशिर १२	वै. दि. ९	ज्ये. दि. ३०	अ. दि. २३	८	शु. द्वि. वर्ष
प्रावृष १३	अ. दि. ७	श्रा. दि. ३०	भा. दि. २५	१०	शु.
वर्षा १४	भा. दि. ५	आ. दि. ३०	का. दि. २७	१२	शु.
शरद्व १५	का. दि. ३	मार्ग दि. ३०	पो. दि. २९	१४	शु.
हेमन्त १६	प्रथम पोष दि. १ द्वि. पो. दि. ३०	माघ दि. ३०	फा. दि. १	१	कृ.
वसंत १७	फा. दि. २९	चै. दि. ३०	वै. दि. ३	३	कृ.
शिशिर १८	वै. दि. २७	ज्ये. दि. ३०	अ. दि. ५	५	कृ. तृ. वर्ष
प्रावृष १९	अ. दि. २५	श्रा. दि. ३०	भा. दि. ७	७	कृ.
वर्षा २०	भा. दि. २३	आ. दि. ३०	का. दि. ९	९	कृ.
शरद्व २१	का. दि. २१	मार्ग दि. ३०	पो. दि. ११	११	कृ.
हेमन्त २२	पो. दि. १९	माघ दि. ३०	फा. दि. १३	१३	कृ.
वसंत २३	फा. दि. १७	चैत्र दि. ३०	वै. दि. १५	०	कृ.
शिशिर २४	वै. दि. १५	ज्ये. दि. ३०	अ. दि. १७	२	शु. च. वर्ष
प्रावृष २५	अ. दि. १३	श्रा. दि. ३०	भा. दि. १९	४	शु.
वर्षा २६	भा. दि. ११	आ. दि. ३०	का. दि. २१	६	शु.
शरद्व २७	का. दि. ९	मार्ग दि. ३०	पो. दि. २३	८	शु.
हेमन्त २८	पो. दि. ७	माघ दि. ३०	फा. दि. २५	१०	शु.
वसंत २९	फा. दि. ५	चै. दि. ३०	वै. दि. २७	१२	शु.
शिशिर ३०	वै. दि. ३	ज्ये. दि. ३०	प्र. अ. दि. २९	१४	शु. पं. वर्ष

કાલના માપ ને નામ સંબંધી યંત્ર.

(ગુજરાતી ભાષામાં)

૧ સર્વથી સૂત્રમ સમય.	૨૦ ત્રુટિ ૪૯૭૮૭૧૩૬ અંક ૮, વિંદુ ૨૦
૨ અસંખ્ય સમયની એક આવલિકા.	૨૧ અડહાંગ ૪૧૮૨૧૧૯૪૨૪ અંક ૧૦, વિંદુ ૨૫
૩ સંખ્યાતી આવલિકાનો ૧ ઉચ્છ્વાસ ને ૧ નિઃશ્વાસ બે મઠીને એક પ્રાણ.	૨૨ અડહ ૩૫૧૨૯૮૦૩૧૬૧૬ અંક ૧૨, વિંદુ ૩૦
૪ સાત પ્રાણનો એક સ્તોક.	૨૩ અવવાંગ ૨૯૫૦૯૦૩૪૬૫૫૭૪૪ અંક ૧૪, વિંદુ ૩૫
૫ સાત સ્તોકનો એક લવ.	૨૪ અવવ ૨૪૭૮૭૫૮૯૧૧૦૮૨૪૯૬ અંક ૧૬, વિંદુ ૪૦
૬ સત્યોતેર લવનું એક મુહૂર્ત (બે ઘડી).	૨૫ હૂહકાંગ ૨૦૮૨૧૫૭૪૮૫૩૦૯૨૦૬૬૪ અંક ૧૮, વિંદુ ૪૫
૭ ત્રીશ મુહૂર્તનું એક અહોરાત્ર.	૨૬ હૂહક ૧૭૪૯૦૧૨૨૮૭૬૫૯૮૦૯૧-૭૭૬ અંક ૨૦, વિંદુ ૫૦
૮ પંદર અહોરાત્રે એક પક્ષ.	૨૭ ઉત્પલાંગ ૧૪૬૯૧૭૦૩૨૧૬૩૪૨૩-૯૭૦૯૧૮૪ અંક ૨૨, વિંદુ ૫૫
૯ બે પક્ષનો એક માસ.	૨૮ ઉત્પલ ૧૨૩૪૧૦૩૦૭૦૧૭૨૭૬૧૩-૫૫૭૧૪૫૬ અંક ૨૪, વિંદુ ૬૦
૧૦ બે માસનો એક ઋતુ.	૨૯ પચાંગ ૧૦૩૬૬૪૬૫૭૮૯૪૫૧૧૯૫-૩૮૮૦૦૨૩૦૪ અંક ૨૬, વિંદુ ૬૫
૧૧ ત્રણ ઋતુનો એક અયન.	૩૦ પચ ૮૭૦૭૮૩૧૨૬૩૧૩૯૦૦૪૧૨-૫૨૨૧૯૩૫૩૬ અંક ૨૭, વિંદુ ૭૦
૧૨ બે અયનનું એક વર્ષ.	૩૧ નલિનાંગ ૭૩૧૪૫૭૮૨૬૧૦૩૬૭૬-૩૪૬૫૭૭૪૪૨૫૭૦૨૪ અંક ૨૯, વિંદુ ૭૫
૧૩ પાંચ વર્ષનો એક યુગ.	
૧૪ વીશ યુગે સો વર્ષ.	
૧૫ દશ સો એક હજાર વર્ષ.	
૧૬ સો હજારે એક લાખ વર્ષ.	
૧૭ ચોરાશી લાખ વર્ષે એક પૂર્વાંગ. ૮૪૦૦૦૦૦ અંક ૨, શૂન્ય પાંચ. હવે પછીના અંકો પ્રથમના અંકને ૮૪ લાખવડે ગુણવાથી આવે છે તેથી તે પ્રમાણે ગુણવા.	
૧૮ ૮૪ લાખ પૂર્વાંગે એક પૂર્વ. અંક ૪, વિંદુ ૧૦, ૭૦૫૬૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦	
૧૯ ત્રુટિતાંગ ૫૯૨૭૦૪ અંક ૬, વિંદુ ૧૫	

३२ नलिन ६१४४२४५७३९२७०८८१३-
११२५०५१७५९००१६ अंक ३१,
विंदु ८०

३३ अर्थनिपूरांग ५१६११६६४२०९८७-
५४०३०१४५०४३७७७५६१३४४
अंक ३३, विंदु ८५

३४ अर्थनिपूर ४३३५३७९७९३६२९५३-
३८५३२१८३६५२११५१५२८९६
अंक ३५, विंदु ९०

३५ अयुतांग ३६४१७१९०२६६४८८०८-
४३६७०३४२६७७७६७२८४३२६४
अंक ३७, विंदु ९५

३६ अयुत ३०५९०४३९८२३८४९९९०-
८६८३०८७८४९३२४५१८८३४१७६
अंक ३९, विंदु १००

३७ प्रयुतांग २५६९५९६९४५२०३३९९-
२३२९३७९३७९३४३२५९५८२०७-
०७८४ अंक ४१, विंदु १०५

३८ प्रयुत २१५८४६१४३३९७०८५५३-
५५६६७८६७८६४८३३८०४८९३९-
४५८५६ अंक ४३, विंदु ११०

३९ नयुतांग १८१३१०७६०४५३५५१८-
४९८७६१००९००६४६०३९६११०-
९१४५१९०४ अंक ४५, विंदु ११५

४० नयुत १५२३०१०३८७८०९८३५५३-
८९५९२४७५६५४२६७३२७३३१६-
८१९५९९३६ अंक ४७, विंदु १२०

४१ चूलिकांग १२७९३२८७२५७६०२६-
१८५२७२५७६७९५४९५८४५५४९-
५८६१२८४६३४६२४ अंक ४९,
विंदु १२५

४२ चूलिका १०७४३३६१२९६३८६१९-
९५६२८९६४५०८२१६५१०२६१६-
५२३४७९०९३०८४१६ अंक ५१,
विंदु १३०

४३ शीर्षप्रहेलिकांग ९०२५९४३४८८९-
६४४०७६३२८३३०१८६९०१८६८-
६१९७८७९७२२४३८१९०६९४४
अंक ५२, विंदु १३५

४४ शीर्षप्रहेलिका ७५८२६३२५३०७३०-
१०२४११५७९७३५६९९७५६९६४०-
६२१८९६६८४८०८०१८३२९६ अंक
५४, विंदु १४० जुओ मत पृष्ठ ३९-४०

॥ अथैकोनत्रिंशत्तमः सर्गः प्रारभ्यते ॥

—E. 31—

युगैरित्युक्तरूपैः स्या—चतुर्भिर्वर्षविंशतिः । पंच विंशतयोऽब्दानां वर्षाणां शतसीरितं ॥ १ ॥ दशवर्षशतान्यब्द—नहत्त्वं परिकीर्तितं ॥ शतं वर्षसहस्राणां वर्षलक्षं भवेदिह ॥ २ ॥ अतः परं च सर्वोक्तः शीर्षप्रहेलिकावधिः । भाव्यः क्रमेण चतुर—शीतिलक्षगुणो बुधैः ॥ ३ ॥ तथाहि—वर्षलक्षाणि चतुर—शीतिः पूर्वांगमुच्यते । पूर्वांगलक्षेश्चतुर—शीत्या पूर्वं प्रकीर्तितं ॥ ४ ॥ पूर्वं च वर्षकोटीनां लक्षाणि किल सप्ततिः । पदपंचाशत्सहस्राणि निर्दिष्टानि जिनेश्वरैः ॥ ५ ॥ पूर्वलक्षाणि चतुर—शीतिश्च त्रुटितांगकं । आयुर्मानं भवत्येत—त्राभेयस्य जिनेशितुः ॥ ६ ॥ त्रुटितांगैश्च चतुर—शीतिलक्षमितैर्मतं । त्रुटितं स्यात्क्रमादेव—मडडांगं ततः परं ॥ ७ ॥ अडडं चाववांगं चा—ववं च हुहुकांगकं । हुहुकं चोत्पलांगं चो—त्पलं पद्मांगमेव च ॥ ८ ॥ पद्मं च नलिनांगं च नलिनं स्यात्ततः परं । भवत्यर्थ—

सर्ग २९ मानुं भाषांतर.

पूर्वना सर्गमां कल्या प्रमाणे स्वरूपवाला चार युग (पांच पांच वर्ष) थी वीश वर्ष थाय छे अने पांच वीशथी सो वर्ष थाय छे. (१). दश सोथी एक हजार वर्ष थाय छे, सो हजारथी लाख वर्ष थाय छे. (२). आ संख्या पछी शीर्षप्रहेलिका सुधी जे अंकोनी संज्ञा आवे छे ते अनुक्रमे ८४ लाख ८४ लाखे गुणवाथी आवे छे. एम डाह्या पुरुषोए जाणवुं. (३). ते आ प्रमाणे—८४ लाख वर्षने पूर्वांग कहे छे, ८४ लाख पूर्वांगवडे एक पूर्व थाय छे. (४). एक पूर्वना वर्ष ७० लाख ने ५६ हजार क्रोड थाय छे एम जिनेश्वरोए कह्यं छे. (५). ८४ लाख पूर्वे एक त्रुटितांग थाय छे. एटलुं आयुष्य श्रीकृष्णदेवप्रभुनुं हतुं. (६). ८४ लाख त्रुटितांगवडे एक त्रुटित थाय छे. ए प्रमाणे क्रमसर ८४ लाखगुणा करवाथी अडडांग, अडड, अववांग, अवव, हुहुकांग, हुहुक, उत्पलांग, उत्पल, पद्मांग, पद्म, नलिनांग, नलिन, अर्थनिपूरांग, अर्थनिपूर, अयुतांग, अयुत, नयुतांग, नयुत, प्रयुतांग, प्रयुत, चूलिकांग, चूलिका, शीर्षप्रहेलिकांग, शीर्षप्रहेलिका. गणितगोचर संख्या अही पूर्ण थाय छे. शीर्षप्रहेलिकाना अंको १९४ थाय छे. आ

નિપૂરાંગં તતશ્ચાર્થનિપૂરકં ॥ ૯ ॥ અયુતાંગં ચાયુતં ચ નયુતાંગં ભવેત્તતઃ ।
નયુતં પ્રયુતાંગં ચ પ્રયુતં ચૂલિકાંગકં ॥ ૧૦ ॥ ચૂલિકા સ્યાત્તતશ્ચાગ્રે
શીર્ષપ્રહેલિકાંગકં । શીર્ષપ્રહેલિકા ચેતિ પૂર્ણો ગણિતગોચરઃ ॥ ૧૧ ॥
શીર્ષપ્રહેલિકાંગકાઃ સ્યુ—શ્ચતુર્ણવનિયુક્તશતં । અંકસ્થાનાભિધાશ્ચેમાઃ શ્રિત્વા
માથુરવાચનાં ॥ ૧૨ ॥ ભગવતીજૂઝાનુયોગદ્વારસૂત્રજંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞાધ્યાદિ-
ધ્વયમંકક્રમો જ્ઞેય इति भावः.

વાલભ્યવાચના ચેયં—સંખ્યાહયાશ્ચ સંત્યંક—સ્થાનરાશેરિતોऽન્યથા ।
સ્યાદંકોऽત્રાપિ ચતુર—શીતિલક્ષણો મુદ્ધુઃ ॥ ૧૩ ॥ તથાહિ—સ્યાત્પૂર્વ-
લક્ષેશ્ચતુર—શીત્યાત્રૈકં લતાંગકં । લતાંગાનાં ચ ચતુર—શીત્યા લક્ષે-
ર્ભવેલ્લતા ॥ ૧૪ ॥ લતાભિસ્તાવતીભિશ્ચ ભવેન્સહાલતાંગકં । મહાલતા
તૈસ્તાવન્નિ—રિત્યાશીર્ષપ્રહેલિકાં ॥ ૧૫ ॥ નલિનાંગં ચ નલિનં સ્યાન્મહા-
નલિનાંગકં । મહાનલિનમેવં સ્યા—ત્પદ્માંગં પદ્મમેવ ચ ॥ ૧૬ ॥ મહાપદ્માંગં
ચ મહા—પદ્મં સ્યાત્કમલાંગકં । કમલં મહાકમલા—ંગં મહાકમલં તથા
॥ ૧૭ ॥ કુમુદાંગં ચ કુમુદં સ્યાન્મહાકુમુદાંગકં । મહાકુમુદમેવં સ્યાત્
ત્રુટિતાંગં તતઃ પરં ॥ ૧૮ ॥ ત્રુટિતં મહાત્રુટિતા—ંગં મહાત્રુટિતં તથા ।
અડડાંગં આડડં ચ મહાઅડડાંગમેવ ચ ॥ ૧૯ ॥ મહાઅડડમથોહાંગ—મૂહં
પ્રોક્તં તતઃ પરં । મહોહાંગં મહોહં ચ શીર્ષપ્રહેલિકાંગકં ॥ ૨૦ ॥ શીર્ષ-

અંકસ્થાનની નામાવલી માથુરવાચનાને અનુસરીને કહેલી છે. (૭ થી ૧૨.) શ્રી ભગવતી-
સૂત્ર, અનુયોગદ્વારસૂત્ર, જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞાપિ વિગેરેને વિષે પણ આ પ્રમાણે અંકનો ક્રમ કહેલો છે.

વાલભ્ય વાચનામાં આ પ્રમાણે છે—તેમાં સંખ્યાના નામોમાં ફેરફાર છે. બાકી તે અંકો
તો ૮૪ લાખગુણા વરવાથી જ આવે છે. તેમાં કહેલા અંકસંખ્યાના નામો વતાવે છે—૮૪
લાખ પૂર્વે એક લતાંગ, ૮૪ લાખ લતાંગે એક લતા, ૮૪ લાખ લતાએ એક મહાલતાંગ,
તેને ૮૪ લાખવડે ગુણવાથી મહાલતા, એ જ પ્રમાણે શીર્ષપ્રહેલિકા સુધી ગુણવા. તેનાં
નામ—નલિનાંગ, નલિન, મહાનલિનાંગ, મહાનલિન, પદ્માંગ, પદ્મ, મહાપદ્માંગ, મહાપદ્મ,
કમલાંગ, કમલ, મહાકમલાંગ, મહાકમલ, કુમુદાંગ, કુમુદ, મહાકુમુદાંગ, મહાકુમુદ,
ત્રુટિતાંગ, ત્રુટિત, મહાત્રુટિતાંગ, મહાત્રુટિત, અડડાંગ, અડડ, મહાઅડડાંગ, મહાઅડડ,

प्रहेलिका च स्या—संख्या पर्यन्तवर्तिनी । अस्यां पंचाशदधिकं स्यादंकानां शतद्वयं ॥ २१ ॥ १८७९५ ५१७९५ ५०११२ ५९४४९ ९००९६ ९९८१३ ४३०७७ ०७९७४ ६ ५४९४ २६ १९७ ७७४७६ ५७२५७ ३४५७१ ८६८१६ इति सप्ततिरंकाः, अग्रे चाशीत्यधिकं विदुःशतं. अत्र ज्योतिष्करंडवृत्तौ श्री मलयगिरिपूज्या इति स्माहुः—इह स्कंदिलाचार्यप्रवृत्तौ (प्रतिपत्तौ) दुःष-मानुभावतो दुर्भिक्षप्रवृत्त्या साधूनां पठनगुणनादिकं सर्वमप्यनेशत्, ततो दुर्भिक्षातिक्रमे सुभिक्षप्रवृत्तौ द्वयोः स्थानयोः संघमेलकोऽभवत्तद्यथा—एको वलभ्यामेको मथुरायां, तत्र च सूत्रार्थसंघटने परस्परं वाचनाभेदो जातो, विस्मृतयोर्हि सूत्रार्थयोः स्मृत्वा संघटने भवत्यवश्यं वाचनाभेद इति न काचिदनुपपत्तिः, तत्रानुयोगद्वारादिकमिदानीं वर्तमानं माथुर-वाचनानुगतं, ज्योतिष्करंडसूत्रकर्त्ता चाचार्यो वालभ्यस्तत इदं संख्यान-प्रतिपादनं वालभ्यवाचनानुगतमिति नास्यानुयोगद्वारादिप्रतिपादित-संख्यास्थानैः सह विसदृशत्वमुपलभ्य विचिकित्सितव्यमिति.

ऊहांग, ऊह, महाऊहांग, महाऊह, शीर्षप्रहेलिकांग, शीर्षप्रहेलिका. आ प्रमाणे संख्या करतां तेमां अंकसंख्या २५० नीं थाय छे, (२१). तेमां ७० अंक अने १८० शून्य आवे छे. ते अंको आ प्रमाणे—१८७९५५१७९५५०११२५९४४९९००९६९९८१३४३०७७० ७९७४६५४९४२६१९७७४७६५७२५७३४५७१८६८१६ पछी एक सो एंशी शून्य.

श्रीज्योतिष्करंडनी वृत्तिमां श्री मलयगिरिमहाराज कहे छे के—“आ प्रमाणे स्कंदिलाचार्यनी प्रतिपत्तिमां छे. दुःषमकाळना अनुभावथी दुर्भिक्षनी प्रवृत्तिए करीने साधुनुं पठनगुणनादिक सर्व आळसी गयुं—सर्व भूलाइ गयुं. पछी दुर्भिक्ष दूर थयो अने सुभिक्ष प्रवृत्तौ एटले बे स्थानके संघ एकत्र मल्यो. एक वल्लभिमां अने बीजो मथुरामां; तेथी सूत्रार्थना संघटनमां परस्पर वाचनाभेद थयो. भूली गयेल सूत्रार्थने संभारीने संघटन करवामां अवश्य वाचनाभेद थवा संभव छे, एमां कांइ असंभवितपणुं नथी. ते बने स्थानमांथी अहीं जे अनुयोगद्वारादि वर्त्ते छे ते माथुरवाचना प्रमाणे छे. ज्योतिष्करंडसूत्रना कर्त्ता आचार्य वल्लभिवाचनावाळा छे, तेथी बीजी रीतनुं कहेल संख्यानुं प्रतिपादन वालभ्यवाचना प्रमाणे छे. तेथी आ संख्यानुं अनुयोगद्वारादि प्रतिपादित संख्यास्थाननी साथे विसदृशपणुं जोइने शंका (विचिकित्सा) करवानुं कारण नथी.”

આરમ્ભ સમયાદેવં શીર્ષપ્રહેલિકાવધિ । કાલસ્ય ગણિતં જ્ઞેય—સુપમેયં
તતઃ પરં ॥ ૨૨ ॥ તથોક્તં ભગવત્યનુયોગદ્વારજંબૂદ્રીપપ્રજ્ઞપ્ત્યાદિસૂત્રેષુ—
'એતાવતાવગણિએ એતાવતાવગણિયસ્સ વિસએ, તે ણ પરં ઉવમિએ' અનેન
કાલમાનેન ઘર્માયાં નારકાંગિનાં । યથાસંભવમાયુષિ મીયંતે તત્ત્વવેદિભિઃ
॥ ૨૩ ॥ ભવનેશવ્યંતરાણાં કેષાંચિન્નાકિનામપિ । કેષાંચિન્નૃતિરશ્વાં ચા-
તૃતીયારકવર્ત્તિનાં ॥ ૨૪ ॥ યદ્યપ્યસ્માત્પરોઽપ્યસ્તિ સંખ્યાયા વિષયો
મહાન્ । પૂર્વોદિતચતુઃપલ્ય—પ્રરૂપણનિરૂપિતઃ ॥ ૨૫ ॥ કિંત્વસંવ્યવહાર્યો-
ઽસૌ ભવતિ સ્થૂલદર્શિનાં । તતઃ સંવ્યવહાર્યેઽસ્મિન્ સંખ્યાનેન નિરૂપિતઃ
॥ ૨૬ ॥ તથોક્તં જંબૂદ્રીપપ્રજ્ઞસિવૃત્તૌ—એતસ્માઞ્ચ પરતોઽપિ સર્વપચતુઃ-
પલ્યપ્રરૂપણાગમ્યઃ સંખ્યેયઃ કાલોઽસ્તિ, કિંત્વનતિશાયિનામસંવ્યવહાર્ય-
ત્વાન્નેહોક્ત ઇતિ. સ્થિત્યધિકારે તુ સર્વત્રાપિ સિદ્ધાંતે પૂર્વકોટેઃ પરતોઽધિકાં
સ્થિતિં વિશ્રાણૌ નરતિર્યચૌ સંખ્યેયાયુષ્કતયા ન વ્યવદ્વિયેતે, તથોક્તં—
ઇહાસંખ્યાતવર્ષાયુર્જઘન્યસ્થિતિકઃ પ્રક્રાંતઃ, સ ચ સાતિરેકપૂર્વકોઽધ્યાયુ-

સમયથી માંડીને શીર્ષપ્રહેલિકા સુધી કાલનું ગણિત ઉપર પ્રમાણે જાણવું અને
ત્યારપછી ઉપમાવડે (પન્થોપમાદિ) ગણિત સમજવું. (૨૨). તે બાદતે શ્રીમગવતી, અનુ-
યોગદ્વાર, જંબૂદ્રીપ પ્રજ્ઞસિ વિગેરે સૂત્રોમાં કહ્યું છે કે—“એટલે સુધી ગણિત કહેલું છે, એટલે
સુધી ગણિતનો વિષય છે. ત્યારપછી ઉપમાથી સમજવાનું છે.” આ પ્રમાણે (પન્થોપમાદિ)
કાલમાનવડે કરીને ઘર્મા વિગેરે નારકીના જીવોના યથાસંભવ આયુષ્ય તત્ત્વવેત્તાઓ માપે
છે. (૨૩). ભવનપતિ ને વ્યંતરદેવોનું તેમજ કેટલાક દેવલોકના દેવોનું તથા ત્રીજા
આરાના પ્રાંતભાગના મનુષ્યો અને તિર્યંચોનું આયુષ્ય પણ એ જ પ્રમાણે માપેલું છે. (૨૪).
જો કે એની પછી પણ સંખ્યાનો વિષય ઘણો મોટો છે કે જે પ્રથમ ચાર પ્રકારના પાલાની
પ્રરૂપણાથી પ્રરૂપિત કરેલો છે; પરંતુ તે સ્થૂલદર્શી મનુષ્યોને માટે અસંવ્યવહાર્ય છે, તેથી
આ સંવ્યવહાર્ય વિષયમાં સંખ્યાત શબ્દવડે તે વિષયનું જ નિરૂપણ કરેલું છે. (૨૫-૨૬).
તે વિષે શ્રી જંબૂદ્રીપપ્રજ્ઞસિની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—“એની આગળ પણ સરસવડે ભરેલા
ચાર પાલાની પ્રરૂપણારૂપ સંખ્યાતકાલ છે, પરંતુ તે અનવિશાસી જ્ઞાનવાલાને અસંવ્યવહાર્ય
હોવાથી અહીં કહેલ નથી. ” પરંતુ સ્થિતિ (આયુ)ના અધિકારમાં તો સિદ્ધાંતમાં સર્વત્ર
પૂર્વકોટિથી આગળ અધિક સ્થિતિ ધરાવનારા મનુષ્ય તિર્યંચોને સંખ્યાતા આયુવાળા તરીકે

ર્ભવતિ, તથૈવાગમે વ્યવહૃતત્વાત્ इति भग० चतुर्विंशे शते द्वितीयोद्देशकवृत्तौ
 अत एव पूर्वकोट्यधिकायुपश्चारित्रप्राप्तिमुक्तिगमनादिकमपि निषिध्यत
 इति ज्ञेयं. अथ द्विधोपमेयं स्या—त्पल्यसागरभेदतः । तत्स्वरूपं चात्रशास्त्रे
 संज्ञासर्गे निरूपितं ॥ २७ ॥ पल्योपमानां सूक्ष्माद्धा—द्वयानां कोटिको-
 टिभिः । दशभिर्जायतेऽत्रैकं सूक्ष्माद्धासागरोपमं ॥ २८ ॥ एतेषां
 सागराणां च चतस्रः कोटिकोटयः । आद्यः कालोऽवसर्पिण्यां सुपमसु-
 पमाभिधः ॥ २९ ॥ तिस्रोऽब्धिकोटिकोटयोऽथ द्वितीयः सुपमाभिधः ।
 तृतीयोऽब्धिकोटिकोटि—द्वयं सुपमदुःषमा ॥ ३० ॥ न्यूनः कालो द्विचत्वारिं-
 शता वर्षसहस्रकैः । तुर्योऽब्धिकोटाकोट्येका दुःषमसुपमाभिधः ॥ ३१ ॥
 पंचमोऽब्दसहस्राणि स्यादुःषमैकविंशतिः । तावन्त्यब्दसहस्राणि षष्ठो
 दुःषमदुःषमा ॥ ३२ ॥ एवं दशभिरब्धीनां कोटाकोटिभिरीरिता । एकावस-
 र्पिणी कालचक्रार्द्धं षडरात्मिका ॥ ३३ ॥ विपरीता व्यवस्थेय—मुत्सर्पिण्यां

વ્યવહાર કરેલો જ નથી. તેને માટે આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે—“ અહીં અસંખ્યાત વર્ષના આયુવાળામાં જે યદ્યન્યસ્થિતિવાળો કહેલ છે તે સાતિગેક ક્રોડપૂર્વની આયુવાળો સમજવો. કેમકે તે જ પ્રમાણે આગમમાં વ્યવહાર કરેલો છે. ” એ પ્રમાણે શ્રીમદગવતીસૂત્રના ચોવીશમા શતકના વીજા ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે. આ કારણથી જ ક્રોડપૂર્વથી અધિક આયુવાળાને ચારિત્રની પ્રાપ્તિ ને મુક્તિગમનાદિકનો નિષેધ કહેલો છે એમ સમજવું.

હવે આ ઉપમા પલ્યોપમ ને સાગરોપમના ભેદથી ને પ્રકારની છે, તેનું સ્વરૂપ આ જ શાસ્ત્રમાં સંજ્ઞાસર્ગમાં પ્રથમ નિરૂપણ કરેલ છે. (૨૭). દશ કોટાકોટિ સૂક્ષ્મ અદ્વાપલ્યોપમનું એક સૂક્ષ્મ અદ્વાસાગરોપમ થાય છે. (૨૮). એવા ચાર કોટાકોટિ સાગરોપમનો અવસર્પિણીનો પહેલો સુપમસુપમા કાલ નામનો આરો છે, ત્રીજો સુપમા નામનો આરો ત્રણ કોટાકોટિ સાગરોપમનો છે, ત્રીજો સુપમદુઃષમા નામનો આરો ને કોટાકોટિ સાગરોપમ પ્રમાણ છે, ચોથો દુઃષમસુપમા નામનો આરો ચૈતાલીશ હજાર વર્ષે ન્યૂન એક કોટાકોટિ સાગરોપમનો છે, પાંચમો દુઃષમા નામનો આરો ૨૧૦૦૦ વર્ષનો છે અને છઠ્ઠો દુઃષમદુઃષમા નામનો આરો પણ ૨૧૦૦૦ વર્ષપ્રમાણ હોય છે. (૨૯-૩૨). એ પ્રમાણે દશ કોટાકોટિ સાગરોપમવડે છ આરારૂપ એક અવસર્પિણી પટલે અર્ધ કાલચક્ર થાય છે અને તેથી વિપરીત વ્યવસ્થાવાળી ઉત્સર્પિણી કહી છે. તે આ પ્રમાણે— તેમાં પહેલો દુઃષમદુઃષમા નામનો આરો ૨૧૦૦૦ વર્ષપ્રમાણ અને ત્રીજો દુઃષમા

૧ આને માટે મૂળમાં કાલ શબ્દ છે, તેનો અર્થ આગલ આરો કરેલ છે.

प्रकीर्तिता । तथाहि तत्र प्रथमः कालो दुःषमदुःषमा ॥ ३४ ॥ प्राग्वन्मानं
त्वस्य वर्ष—सहस्राण्येकविंशतिः । द्वितीयो दुःषमाप्यब्द—सहस्रा-
ण्येकविंशतिः ॥ ३५ ॥ तृतीयोऽब्धिकोटिकोटी दुःषमसुषमाभिधः ।
न्यूना सा च द्विचत्वारिंशता वर्षसहस्रकैः ॥ ३६ ॥ वार्द्धिकोटाकोटियुग्मं
तुर्यः सुषमदुःषमा । पंचमः सुषमाकाल—स्तिस्रोऽब्धिकोटिकोटयः
॥ ३७ ॥ चतस्रोऽब्धिकोटिकोट्यः सुषमसुषमांतिमः । उत्सर्पिणीति
वार्द्धीनां दशभिः कोटिकोटिभिः ॥ ३८ ॥ एवं द्वादशकालाव—सर्पि-
ण्युत्सर्पिणी भवेत् । पुनः कालविभागास्ते सुषमसुषमादयः ॥ ३९ ॥
सदा विवर्तमानत्व—साधर्म्यादेतदुच्यते । कालचक्रं कालभागाः पूर्वोक्ता-
स्त्वरका इह ॥ ४० ॥ चक्रस्य भ्रमतो यद्व—त्पूर्वार्द्धे योतिमोऽरकः ।
परार्द्धे प्रथमः स स्या—द्यस्तत्राद्योऽत्र सौतिमः ॥ ४१ ॥ एवमत्राप्युक्तनीत्या
कालचक्रेऽर्द्धयोर्द्वयोः । वैपरीत्याद्विवर्तते द्वादशाप्यरकाः क्रमात् ॥ ४२ ॥
भरतैरावतार्येषु क्षेत्रेषु स्यादशस्वयं । कालः परावर्त्तमानः सदा शेषे-
ष्ववस्थितः ॥ ४३ ॥ यस्यां सर्वे शुभा भावाः क्षीयन्तेऽनुत्तणं क्रमात् ।

नामनो आरो पण २१००० वर्षप्रमाण समजवो. त्रीजो दुःषमसुषमा नामनो आरो
४२००० वर्षे न्यून एक कोटाकोटी सागरोपमनो, चोथो सुषमदुःषमा नामनो आरो
बे कोटाकोटी सागरोपमनो अने पांचमो सुषमा नामनो आरो त्रण कोटाकोटी सागरो-
पमनो तथा छठो सुषमसुषमा नामनो आरो चार कोटाकोटी सागरोपमनो होय छे.
ए प्रमाणे उत्सर्पिणी पण दश कोटाकोटी सागरोपमप्रमाण होय छे. (३३-३८).

आ प्रमाणे बार काळ(आरा)वडे अवसर्पिणी उत्सर्पिणी—अर्थात् एक कालचक्र थाय
छे. तयारपल्ली पाल्ली पूर्व प्रमाणे ज अवसर्पिणीना पहेला काळ(आरा)थी शुरुआत समजवी.
एम कायम परिवर्त्तमानपणे सरखाइ होवाथी काळचक्रना काळना जे भाग पूर्वे कक्षा तेने बार
आरा समजवा. चक्र भ्रमतां जेम पूर्वार्धमां जे छेडो आरो आवे ते अपरार्धमां पहेलो आवे अने
पूर्वार्धमां पहेलो आवे ते अपरार्धमां छेडो आवे, तेम अहीं पण उक्त नीति अनुसार काळ-
चक्रना बे अध अध विभागमां एकबीजाथी विपरीतपणे बार आरा फर्या करे छे. (३९-४२).

पांच भरत ने पांच ऐरवतरूप दश चेत्रोमां आ प्रमाणे काळनुं परावर्त्तमानपणुं
होय छे. बीजा चेत्रोमां अवस्थितकाळ होय छे. (४३). जे काळमां सर्वे शुभ भावो

અશુભાશ્ચ પ્રવર્દ્ધંતે સા ભવત્યવસર્પિણી ॥ ૪૪ ॥ इति ज्योतिष्करंडवृत्त्य-
 भिप्रायः जंबूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रे तु—‘ अणंतेहिं वाणपज्जवेहिं गंधपज्जवेहिं
 यावत्परिहायमाणोहिं २ ओसप्पिणी पडिवज्जइ ’ इत्येवं दृश्यते इति ज्ञेयं.
 शुभा भावा विवर्द्धंते क्रमाद्यस्यां प्रतिक्षणं । हीयंते चाशुभा भावा भव-
 त्युत्सर्पिणीति सा ॥ ४५ ॥ तथाहि—प्रातःप्रकर्षे सुषम—सुषमाख्येऽग्रे भवेत् ।
 भरतैरवताख्येषु गही करतलोपमा ॥ ४६ ॥ सा पंचवर्णैर्मणिभिः स्याद्रम्या
 तादृशैस्तृणैः । तत्रासते शेरते च रमंते च जनाः सुखं ॥ ४७ ॥ भांत्य-
 त्रोद्दालकोद्दाला—दयो वृक्षाः पदे पदे । स्थूलमूलाश्चारुशाखा दलपुष्प-
 फलांचिताः ॥ ४८ ॥ ते चामी—उद्दालाः कोद्दाला मोद्दाला नृत्तमाल-
 कृतमालाः । स्युर्दंतशृंगशंख—श्वेतान्मालास्तरुविशेषाः ॥ ४९ ॥ भेरुमेरु-
 हेरुतालाः सालः सरल एव च । सप्तवर्णानागपूगाः खर्जूरी नालिकेरिका
 ॥ ५० ॥ एषां वनानि भूयांसि विराजंते पदे पदे । मल्लिका यूथिका
 जाति—वाणमुद्गरबीश्रकाः ॥ ५१ ॥ सिंदुवारमनोवेद्य—सरिकानवमालिकाः ।

અનુક્રમે પ્રત્યેક ઘણે ઘીણ થતા જાય છે અને અશુભ ભાવો વૃદ્ધિ પામે છે તેને
 અવસર્પિણી સમજવો. (૪૪). આ પ્રમાણે જ્યોતિષ્કરંડની વૃત્તિનો અભિપ્રાય છે.
 જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રમાં તો “ અનંતા વર્ણના પર્યાયવહે, અનંતા ગંધના પર્યાયવહે યાવત્
 રસ-સ્પર્શાદિવહે પણ પ્રતિઘણે જેમાં હાનિ થતી જાય છે તેને અવસર્પિણી કાલ
 સમજવો. ” એમ કહેલું છે. જે કાલમાં પ્રતિઘણે શુભ ભાવો વૃદ્ધિ પામે છે અને અશુભ
 ભાવો ઘીણ થતા જાય છે તેને ઉત્સર્પિણી જાણવો. (૪૫). પ્રકર્ષ પામેલા
 (અવસર્પિણીના) સુષમસુષમા નામના પહેલા આરાના પ્રારંભમાં ભરત એરવત ચેત્રમાં
 ભૂમિ હસ્તતલ જેવી સપાટ હોય છે અને તે પાંચ વર્ણના મણિ જેવા તુણવહે રમણિક
 હોય છે. તે જમીન ઉપર તે કાલના મનુષ્યો (યુગલિકો) સુખે વેસે છે, સુવે છે,
 અને રમે છે. (૪૬-૪૭). વઢી ઉદાલ કોદાલાદિ વૃક્ષો સ્થૂલ મૂલકાલા, મનોહર
 શાખાવાળા, પત્ર, પુષ્પ તથા ફલથી ભરપૂર સ્થાનકે સ્થાનકે હોય છે. (૪૮). એ વૃક્ષોના
 નામો—ઉદાલ, કોદાલ, મોદાલ, નૃત્તમાલ, કૃતમાલ, દંતમાલ, શૃંગમાલ, શંખમાલ અને
 શ્વેતમાલ; તેમજ ભેરુ, મેરુ, હેરુ, તાલ, સાલ, સરલ, સપ્તવર્ણ, નાગ, પૂગ, ખર્જૂરી, નાલિકેરી
 વિગેરે વૃક્ષોના ઘણા વનો પગલે પગલે હોય છે. મલ્લિકા, યૂથિકા, જાતિ, વાણ, મુદ્ગર,

बंधुजीवककोरिंट—वासंतीकुंदचंपकाः ॥५२॥ एषां गुल्मा मृदुमरु—त्कंपिताः कुर्वते तदा । सुगंधिभिः पंचवर्णैः कुसुमैरास्तृतां महीं ॥ ५३ ॥ वनराज्यस्तदा हंसैः सारसैश्च कर्पिजलैः । जीवजीवैः कोकिलाद्यै—भीति कांतांचितैरिह (तैः खगैः) ॥ ५४ ॥

मत्तांगाख्यास्तदा कल्पद्रुमाः स्युर्भासुरश्रियः । मत्तं मदस्तस्य चांगं कारणं येषु ते तथा ॥५५॥ चंद्रप्रभाद्याः स्युर्मद्य—विशेषा यादृशा इह । उत्कृष्टद्रव्यनिष्पन्ना वर्णगंधरसोत्तराः ॥ ५६ ॥ आरोग्यपुष्टिसौभाग्य—मदतुष्ट्यादिकारकान् । तेषां फलानि पुष्पाणि स्रवंति तादृशान् रसान् ॥५७॥ भृतांगाख्यास्तथा कल्प—तरवो विभ्रति श्रियं । फलादि (नि) येषां रात्नादि—नानापात्रत्वमियूति ॥ ५८ ॥ तुर्यांगाख्यास्तदा कल्प—तरवः सुखयंति च । चतुर्विधानां वाद्यानां ततादीनां वरारवैः । ५९ ॥ अयं भावः—पत्रपुष्पफलादीनां भवेत्तेषां मरुज्जुषां । दक्षशिल्पिप्रयुक्ताना—

बीजक, सिंदुवार, मनोवेद्य, सरिका, नवमालिका, बंधु, जीवक, कोरिंट, वासंती, कुंद ने चंपकना गुल्मो स्थाने स्थाने होय छे. ते गुल्मो ज्यारे मृदु पवनवडे कंपायमान थाय छे त्यारे पांच वर्णना सुगंधी पुष्पोवडे पृथ्वीने व्याप्त करी दे छे. (४९-५३). ते वखते वनराजिओ हंस, सारस, कर्पिजल, जीवजीव, कोकिल विगेरे स्त्रीसहित बैठेला पक्षीओवडे शोभी रहे छे. (५४).

१ ए काळे मत्तांग नामना कल्पवृक्षो घणी सुंदर शोभावाळा होय छे. तेमां मत्त एटले मद तेने उत्पन्न थवालुं अंग एटले कारण जेमां होय ते मत्तांग कहेवाय छे. उत्कृष्ट द्रव्योथी बनेली, उत्तम वर्ण, गंध ने रसवाळी चंद्रप्रभा विगेरे मदिरानी जेवा अने आरोग्य, पुष्टि, सौभाग्य, मद ने तुष्टि विगेरेना करनारा एवा रसोने ते जातिना वृद्धना फलो ने पुष्पो स्रवे छे. (५५-५७).

२ बीजा भृतांग जातिना कल्पवृक्षो शोभावाळा होय छे, जेना फळादि रत्न विगेरेना नाना प्रकारना पात्रोनी जेवा देखाववाळा होय छे. (५८).

३ त्रिजा तुर्यांग नामना कल्पवृक्षो चार प्रकारना तत्त, वितत विगेरे वाजिओनी जेवा श्रेष्ठ शब्दोथी सुखने आपे छे. ए वृक्षना पत्र, पुष्प ने फळादिक ज्यारे पवनना संयोगथी हालेचाले छे त्यारे तेमांथी विचक्षण एवा शिष्पीए बनावेला वाजिओनी जेवो ध्वनि

માતોદ્યાનામિવ ધ્વનિઃ ॥ ૬૦ ॥ આતોદ્યચાતુર્વિધ્યં ચૈવં—તતં વીણાપ્રભૃતિકં તાલપ્રભૃતિકં ઘનં । વંશાદિકં તુ શુપિર—માનદ્વં મુરજાદિકં ॥ ૬૧ ॥ તદા દીપશિખા નામ કલ્પવૃક્ષાઃ સ્ફુરદ્રુચઃ । દીપા ઇવ સ્નેહસિક્તા દીપ્યંતે તિમિરચ્છિદઃ ॥ ૬૨ ॥ અયં ભાવઃ—યથા દીપશિખા રાત્રૌ ગૃહાંતર્યોતંતે ભૃશં । દિવસે વા ગૃહાગ્નં—સ્તદ્વદેતે દ્રુમા અપિ ॥ ૬૩ ॥ એવં ચ વદ્ય-માણકલ્પદ્રુમેભ્ય ઇષાં વિશેષો ભાવિતો ભવતીતિ જ્ઞેયં. અથ જ્યોતિષિકા નામ શોભંતે કલ્પપાદપાઃ । જ્યોતિર્વહ્નિર્દિનેશો વા તત્તુલ્યત્વાત્તથાભિધાઃ ॥ ૬૪ ॥ જ્યોતિર્વહ્નિર્દિનેશયોરિતિ વચનાત્. અયં ભાવઃ—તેષાં સ્વભાવા-ત્સ્યાત્કાંતિ—રચિરોદ્ગતસૂર્યવત્ । વિદ્યુદુલ્કાવલયવ—ન્નિર્ધૂમાનલપુંજવત્ ॥ ૬૫ ॥ અત એવ પ્રભા તેષાં દૃષ્ટૃણાં સુખદાયિની । દુઃખદાઽચિપ્રાતિ-કૂલ્યા—ન્ન તુ મધ્યંદિનાર્કવત્ ॥ ૬૬ ॥ નરક્ષેત્રાદ્વહિર્વર્તિ—ચંદ્રસૂર્યમ્હાદિ-વત્ । પરસ્પરાવગાઢાભિ—લેશ્યાભિર્ભીતિ તે સ્થિરાઃ ॥ ૬૭ ॥ ચિત્રાંગા

નીકલે છે. વાજિત્રના ચાર પ્રકાર આ પ્રમાણે છે—વીણા વિગેરે તત કહેવાય છે, તાલ (કાંશી) વિગેરે ઘન કહેવાય છે, વાંસલી વિગેરે શુપિર કહેવાય છે અને મુરજ-મૃદંગાદિક આનદ્ધ કહેવાય છે. (૫૯-૬૧).

૪ ચોથા દીપશિખાંગ નામના કલ્પવૃક્ષો સ્ફુરાયમાન કાંતિવાળા હોવાથી તેલથી મરેલા દીપકની જેમ અંધકારને છેદતા સત્તા શોભે છે. જેમ દીપશિખા રાત્રે ઘરમાં અત્યંત પ્રકાશ કરે છે અને દિવસે ભોંયરા વિગેરેમાં પ્રકાશ આપે છે તેમ આ વૃક્ષો પણ પ્રકાશ આપે છે. (૬૨-૬૩). વીજા આગલ કહેવાશે તે કલ્પવૃક્ષો કરતાં આમાં આટલું વિશેષ છે.

૫ જ્યોતિષિકાંગ નામના પાંચમી જાતિના કલ્પવૃક્ષો અગ્નિ અને સૂર્યની જેવો પ્રકાશ આપનારા હોવાથી તે નામથી ઓળખાય છે અને શોભી રહેલા છે. “અગ્નિ અને સૂર્યની જ્યોતિ જેવા છે” એવું અન્યત્ર કહ્યું છે. અહીં એમ સમજવું કે એ વૃક્ષની કાંતિ સ્વભાવથી જ તરતના ડગેલા સૂર્ય જેવી, વિદ્યુત જેવી, ઉત્કાના વલય જેવી તેમજ નિર્ધૂમ અગ્નિના પુંજ જેવી હોય છે. તેથી તે વૃક્ષની પ્રભા જોનારની દૃષ્ટિને સુખ આપનારી હોય છે, પણ મધ્યાહ્નના સૂર્ય જેવી આંખને પ્રતિકૂળ અને દુઃખ આપનારી હોતી નથી. વહી નરક્ષેત્રની બહાર રહેલા ચંદ્ર, સૂર્ય ને પ્રહાદિકની જેમ તે વૃક્ષો પરસ્પર અવગાઢ એવી લેશ્યા (કાંતિ) વડે સ્થિર-કાયમ એકસરખા હોય છે. (૬૪-૬૭).

नाम ये कल्प-वृक्षास्ते माल्यदायिनः । चित्रं विवक्षया माल्यं तद्धेतुत्वा-
त्तथाभिधाः ॥ ६८ ॥ यथा प्रेक्षागृहं नाना-चित्रोपेतं मनोरमं । सर्वतो
लंबमानाभिः पुष्पस्रग्भिरलंकृतं ॥ ६९ ॥ अथितैर्वैष्टिमैः संघा-तिमैश्च
पूरिमैरिति । माल्यैः पूर्णं द्वारदेशो-ल्लसद्गंदनमालिकं ॥ ७० ॥ पंचवर्ण-
पुष्पपुंजो-पचारचारुभूतलं । सुखदायि भवेल्लोके तथा ते स्वर्दुमा अपि
॥ ७१ ॥ त्रिभिर्विशेषकं ॥ भोज्यसंपादकाः कल्पवृक्षाश्चित्ररसाह्वयाः ।
चित्रो नानाश्चर्यदो वा रसो ह्येषां ततस्तथा ॥ ७२ ॥ सुगंधिस्वच्छकलम-
शालितंदुलगर्भितं । तादृग्गोदुग्धसंराद्धं परमान्नं सुसंस्कृतं ॥ ७३ ॥
सद्यस्कशारदघृत-शर्कराक्षोदमिश्रितं । तुष्टिपुष्ट्यादिजनक-मतिस्वादु
भवेद्यथा ॥ ७४ ॥ संस्कृतो वा सूपकारै-रोदनश्चक्रवर्तिनः । चतुष्कल्प-
सेकसिक्तो-ऽखंडः कमलशालिजः ॥ ७५ ॥ सुपक्वो बाष्पमुन्मुच-न्मृदु-
स्तुषमलोद्भिन्नतः । विविक्तसिक्थो विविध-शाकशाली भवेद्यथा ॥ ७६ ॥

६ छद्वा चित्रांग नामना कल्पवृक्षो पुष्पमाळाने आपनारा होय छे. ते माळा आश्चर्य
आपनारी होवाथी अहीं चित्र शब्द माळावाचक समजवो. जेम नाना प्रकारना चित्रोवाळें
प्रेक्षागृह मनोरम अने सर्वत्र लटकावेली लांबी लांबी पुष्पोनी माळाओवडे अलंकृत होय
छे. अथित, वैष्टिमै, संघातिमै ने पूरिमै, एवी चार प्रकारनी माळादिकवडे शोभती वंदन-
मालिका (तोरण) वडे शोभित द्वारदेशवाळें होय छे अने पांच वर्णना पुष्पोना पुंजोवडे
आच्छादित भूतळवाळें होय छे. ते लोकोने सुखदायी लागे छे तेवी ज शोभावाळा आ
कल्पवृक्षो पण सुखदायी होय छे. (६८ थी ७१.)

७ चित्ररस नामना सातमी जातिना कल्पवृक्षो नाना प्रकारना आश्चर्यकारी रसवाळा
भोजनने आपनारा होय छे. (७२). सुगंधी, स्वच्छ, कलमशालिना तंदुळथी गर्भित अने
तेवा प्रकारना गायना दुधमां रांधेल होवाथी सुसंस्कृत ऐवी जे चीर ते पण तरतनुं शरद
अतुनुं घी तथा शर्कराना चूर्णथी मिश्रित करी सती अति स्वादु अने तुष्टि-पुष्टि विगेरे
आपनार होय छे, अथवा सुसंस्कृत एटले चक्रवर्तीना रसोयाए रांधेल अखंड कलमशालि
के जे चतुष्कल्पना सेकथी सींचेल होय, तेमज सारी रीते पक्व थयेल होय, जेमांथी
वराळ छूटती होय तेवी, मृदु अने फोतरा तथा मेल विनानी, छूटा छूटा दाणावाळी अने

ચતુષ્કલ્પસેકસિક્ત ઇતિ. વિજ્ઞા રસવતીશાસ્ત્રે કોમલં કર્તુમોદનં । કુર્વતિ
 ચતુરઃ કલ્પાંસ્તે સેકવિષયાનિહ ॥ ૭૭ ॥ વસ્ત્રપૂતસ્વશ્નિપત્રવ-પ્રાઙ્ઞા-
 જ્યસમિતોદ્ભવઃ । યથા વા મોદકો મૂરિ-શર્કગક્ષોદમંદુરઃ ॥ ૭૮ ॥
 દ્રાક્ષાચારુકુલીનાલી-કેરચંડાદિવંધુરઃ । કર્પૂરૈલાલવંશાદિ-રાજદ્રવ્યપરિ-
 શ્કૃતઃ ॥ ૭૯ ॥ સુરભિઃ કોમલઃ સ્વચ્છો વલપુષ્ટ્યાદિકૃદ્ભવત્ । હૃત્પિપાસા-
 પ્રશમનઃ સર્વાંગીણપ્રમોદકૃત્ ॥ ૮૦ ॥ અષ્ટભિઃ કુલકં ॥ તથા નાનારસો-
 પેત-સદ્ગોજ્યવિધિશાલિભિઃ । ફલપુષ્પૈર્વિગજંતે વૃક્ષાશ્ચિત્રરસા અપિ
 ॥ ૮૧ ॥ મધ્યંગા નામ યે કલ્પ-દ્રુમાસ્તે ભૂષણપ્રદાઃ । મણીર્મણિમર્યા-
 ભૂષા-સ્તદ્વાયિત્વાચ્ચ તે તથા ॥ ૮૨ ॥ હારોઽર્ધહારો મુકુટઃ કુંડલં કર્ણ-
 વાલિકા । કર્ણવેષ્ટનકં ગ્રૈવે-યકં કંકણમુદ્રિકા ॥ ૮૩ ॥ હેમજાલં
 રત્નજાલં કટકં વલયાંગદે । વાહુવંધો વાહુરક્ષા પુષ્પકં તિલકોઽપિ ચ
 ॥ ૮૪ ॥ દીનારમાલિકા ચંદ્ર-માલિકા સૂર્યમાલિકા । શિરોમણિર્જુવનકં
 કાંચી ચ કટિસૂત્રકં ॥ ૮૫ ॥ નૂપુરઃ પાદકટકો ઘર્ધરી હ્રુદ્ગંટિકા ।

વિવિધ પ્રકારના શાકથી શોભતી હોય, ચતુષ્કલ્પસેકસિક્ત-પદ્ધતિ રસવતી શાસ્ત્રના વિજ્ઞ-
 પુરુષો ઓદન (ભાત)ને કોમલ કરવા માટે ચાર પ્રકારે સીંચે છે. તે આ પ્રમાણે—જેમ
 મોદક વસ્ત્રથી ચાલેલા, અગ્નિથી સારી રીતે પકવેલા, પુષ્કલ ધી મેલવેલા ઘઉંના શાકથી
 ઉત્પન્ન થયેલો અને પુષ્કલ શર્કરાના ચૂર્ણથી વ્યાપ્ત, વઢી દ્રાક્ષ, ચારોઢી, શ્રીફળની
 શેષો (કકડાઓ) વડે શોભાવેલ અને કર્પૂર, ઇલચી, લવિંગ વિગેરે રાજદ્રવ્યથી સુગંધી
 કરેલ, કોમલ, સ્વચ્છ અને વઢની પુષ્ટિને કરનાર હોય છે તેમજ હ્રુદા-તૃપાને શમાવનાર
 અને સર્વ જીવોને પ્રમોદ આપનાર હોય છે તેમ પૂર્વોક્ત ઓદન ચાર પ્રકારના સેકથી સીંચેલા
 સમજવા. (૭૩-૮૦) એ જ પ્રમાણે ચિત્રરસજાતિના કલ્પવૃક્ષો નાના પ્રકારના રસયુક્ત
 વિવિધ પ્રકારના સારા ભોજનરૂપ ફલ પુષ્પોવડે વિરાજિત હોય છે. (૮૧).

૮ મધ્યંગ નામના આઠમા પ્રકારના કલ્પવૃક્ષો અનેક પ્રકારના ભૂષણોને આપનારા
 હોય છે. યાસકરીને મણિ તથા મણિમય ભૂષણો આપનાર હોવાથી તે મધ્યંગજાતિના કહેવાય છે.
 તે હાર, અર્ધહાર, મુકુટ, કુંડલ, કાનની વાલિકા એટલે કડીઓ કાનને વીંટવાનું મુમળું, ગ્રૈવેયક
 (કંઠો), કંકણ (ચંગડી વિગેરે) મુદ્રિકા (વીંટીઓ), હેમજાલ, રત્નજાલ, કટક (કડાં),
 વલય, અંગદ, વાહુવંધ, વાહુરક્ષક (વેરલા), પુષ્પક, તિલક, સોનામહોરની માઢા, ચંદ્રમાઢા,
 સૂર્યમાઢા, મસ્તકનો મણિ, મુંમળાં, કાંચી, કટિસૂત્ર, નૂપુર, પાદકટક, ઘર્ધરી, હ્રુદગંટિકા

મૂષાભિદો યા ઇત્યાદ્યાઃ સ્વર્ણમુક્તામણીભવાઃ ॥ ૮૬ ॥ સ્વભાવતસ્તથારૂપૈઃ
ફલપુષ્પૈરલંકૃતાઃ । તદર્થિનાં દ્રુમાસ્તે દ્રાક્ પૂરયંતિ મનોરથાન્ ॥ ૮૭ ॥
પંચભિઃ કુલકં ॥ ગેહાકારાઃ કલ્પવૃક્ષા નાનાગેહાકૃતિસ્પૃશઃ । નિવાસ-
સૌખ્યં વિપુલં વિતરંતિ તદર્થિનાં ॥ ૮૮ ॥ કપિશીર્ષસ્ફુરદ્વપ્ર-ચરિકાટ્ટાલ-
કાંચિતાઃ । મનોજ્ઞમંડપાસ્તુંગ-તોરણાંચિતગોપુરાઃ ॥ ૮૯ ॥ એકદ્વિત્રિ-
ચતુઃપંચ-ષટ્સપ્તાદ્યુરુભૂમયઃ । ગત્તાચાલીપરિક્ષિપ્તાઃ સન્નિર્યૂહવિટં-
કિકાઃ ॥ ૯૦ ॥ અબ્રંલિહશિરશ્ચંદ્ર-શાલાશાલિનમૌલયઃ । સન્દારપટ્ટવ-
લભી-સ્તંભસંવંધબંધુરાઃ ॥ ૯૧ ॥ વૃત્તાસ્યસ્ત્રાશ્રતુઃકોણા આદર્શાપમ-
કુટ્ટિમાઃ । ચંચચ્ચંદ્રોદયાશ્ચારુ-ચિત્રચિત્રિતભિત્તયઃ ॥ ૯૨ ॥ એકદ્વિત્રિચતુ-
રાદિ-શાલા ગર્ભગૃહાંચિતાઃ । શ્રીવત્સસર્વતોભદ્ર-નન્દાવર્ત્તાદિસંજ્ઞિનઃ
॥ ૯૩ ॥ શૈલાર્દ્રશૈલસંસ્થાના ગિરિકૂટાકૃતિસ્પૃશઃ । આસ્થાનપ્રેક્ષણ-
ગૃહ-ચિત્રશાલાદ્યલંકૃતાઃ ॥ ૯૪ ॥ મજ્જનાદર્શશૃંગાર-મોહનાગારમંડિ-
તાઃ । આપણાચૈર્વિશેષૈશ્ચ વિવિધૈરુપલક્ષિતાઃ ॥ ૯૫ ॥ સર્વર્તુસુખદા

ઇત્યાદિ જે સુવર્ણ, મોતિ અને માણિના બનાવેલા આભૂષણોના પ્રકારો છે તેને આપનારા તથા સ્વભાવે જ તેવા પ્રકારના ઇટલે તેવી આકૃતિવાળા ફલ અને પુષ્પોવડે શોભતા તે વૃક્ષો તેવા અલંકારોના અર્થો યુગલિકોના મનોરથોને શીઘ્ર પૂર્ણ કરે છે. (૮૨-૮૭).

૯ નવમા ગેહાકાર નામના કલ્પવૃક્ષો નાના પ્રકારના ઘરની આકૃતિવાળા જ હોય છે. તેના (નિવાસના) અર્થો યુગલિકોને તે વિપુલ એવું નિવાસ સંવંધી સુખ આપે છે. તે ગેહાકાર કલ્પવૃક્ષો કેવા હોય છે ? કાંઠરાવડે સ્ફુરાયમાન ગઢ, અને તેના ઉપર ચોતરફ રહેલી ચાલ અને ગોખ વિગેરેથી શોભતા, મનોજ્ઞમંડપવાળા ને તુંગ તોરણવાળા દરવાજાઓથી શોભતા, એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ અને સાત મોટી ભૂમિ (માલ)વાળા, ચોતરફ બારીઓ અને ગોખવાળા, ઉત્તમ ઊંડીઓ અને પત્તીઓ વેસે તેવા શુભતા ભાગવાળા આકાશ સુધી પહોંચે તેવી ઊંચી ચંદ્રશાળા (અગાશી)વડે શોભતા શિખરવાળા, સુંદર મારપટ્ટુ, અને વલ્લભી તથા સ્તંભોથી વ્યાપ્ત, ગોળ, ત્રિકોણ ને ચોરસ આકારવાળા, આદર્શ જેવી સપાટ ભૂમિ-વાળા, શોભાયમાન ચંદ્રુઆવાળા, ચિત્રવડે વિચિત્ર મીંતોવાળા, એક, બે, ત્રણ, ચાર વિગેરે શાળા-ઓરડાઓવાળા, ગર્ભગૃહવાળા, શ્રીવત્સ, સર્વતોભદ્ર ને નંદાવર્ત્તાદિ નામવાળા, શૈલ ને અર્ધશૈલના સંસ્થાનવાળા, પર્વતપરના કૂટની આકૃતિવાળા, આસ્થાન, પ્રેક્ષાગૃહ ને ચિત્રશાળાદિકથી યુક્ત, મજ્જનગૃહ, આદર્શગૃહ, શૃંગારગૃહ અને મોહનાગારથી મંડિત, વિવિધ પ્રકારની હાટ વિગેરેની શ્રેણિથી ઓઢાવાતા, સર્વ ઋતુમાં સુખ આપનારા, રમ્ય,

રમ્યા લસત્સોપાનદર્દરાઃ । સુઘારોહાવતારાશ્ચ સુગ્રવપ્રવેશનિર્ગમાઃ
 ॥ ૯૬ ॥ લિસા ગુસા ઘૃષ્ટમૃષ્ટા માર્જિતાઃ સુધયોજ્જ્વલાઃ । પ્રાસાદાઃ
 સ્યુર્યથા લોકે સ્વભાવાત્તે તથા દ્રુમાઃ ॥ ૯૭ ॥ નવભિઃ કુલકં ॥

અનગ્નાશ્ચાઃ કલ્પવૃક્ષાઃ સ્યુર્નાનાવન્નદાયિનઃ । જના અનગ્નાસ્તેભ્યઃ
 સ્યુ-સ્તતસ્તે તાદૃશાભિધાઃ ॥ ૯૮ ॥ ચીનાંશુકં દુકૂલં ચ કૌશેયમતસીમયં ।
 કાર્પાસિકં ચાજિનકં તાર્ણરક્તકંવલાઃ ॥ ૯૯ ॥ ઇત્યાદ્યાવન્નભેદા
 દેશે દેશે ભવંતિ યે । નાનાવર્ણા મૃદીયાંસો મનશ્ચર્તુવપુઃસુગ્ધાઃ ॥ ૧૦૦ ॥
 દ્રુમાસ્તે તાદૃશૈર્વસ્ત્રૈઃ કમ્પ્રેઃ સ્ત્રીપુરુષોચિતૈઃ । સ્વભાવતઃ સમુદ્ભૂતૈઃ પ્રાણ-
 યંતિ તદર્થિનઃ ॥ ૧ ॥ ત્રિભિર્વિશેષકં ।

एवमेते दशविधाः कल्पवृक्षाः स्वभावतः । यथोक्तरूपा
 जायन्ते तादृक्कालानुभावतः ॥ २ ॥ तथोक्तं जीवाभिगमसूत्रे—
 ‘ तहेव ते सत्तंगावि दुमगणा अणोगवहुवीससापरिणयाए मज्जविहीए
 उववेया फलेहि पुण्णा वीसंदंतीत्यादि ’ एतन्नामसंग्रहश्चैवं—मत्त १

શોભિતા પગથીઆયુક્ત દાદગવાળા, સુસ્થે ચઢી-ઉતરી શકાય તેવા અને સુસ્થે પેસી
 નીકળી શકાય તેવા, લીપેલા-ગુંપેલા, ઘઠારેલા-મઠારેલા, માર્જિત કરેલા, ઝુના (સઢી)
 વડે ધોળેલા-આવા મકાનો જેમ લોકમાં હોય છે તેવા આકારના સ્વભાવે જ તે વૃક્ષો
 હોય છે. (૮૮-૯૭)

૧૦ દશમા અનગ્ન જાતિના-તે નામના કલ્પવૃક્ષો વિવિધ વસ્ત્રોને આપનારા હોય છે.
 તેથી યુગલિકો અનગ્નપણાને પામે છે, ઇટલે તે વૃક્ષો પણ તે જ નામથી ઓઠસાય છે. તે
 વૃક્ષો ચીનાંશુક, દુકૂલ, કૌશેય તેમ જ અતસીમય અને કાર્પાસિક (સુતરના) વસ્ત્રો આપે છે.
 ચર્મનાં વસ્ત્રો પણ આપે છે. તાર્ણ (તૃણના), રક્ત અને કંબલ (ઊનના વસ્ત્રો) પણ
 આપે છે. એ પ્રમાણે વસ્ત્રના ભેદો જુદા જુદા દેશમાં જૂદા જૂદા હોય છે. તેવા વસ્ત્રો
 જાતનાં વસ્ત્રો આપે છે. તે વસ્ત્રો અનેક પ્રકારના વર્ણવાળા, સુકોમલ, મન ચઢુ અને
 શરીરને સુખ આપનારા હોય છે. તેવા સ્ત્રીપુરુષને યોગ્ય સુંદર અને સ્વભાવે જ ઉત્પન્ન
 થયેલા વસ્ત્રો આપીને તેના અર્થી યુગલિકોને પ્રસન્ન કરે છે. ૬૮-૧૦૧.

ए प्रमाणे दशे प्रकारना कल्पवृक्षो तेवा प्रकारना कालना अनुभावथी यथोक्त स्वरूप-
 वाळा स्वभावथी होय छे. १०२ श्रीजीवाभिगमसूत्रमां कण्ठुं छे के ‘ ते ज प्रमाणे ते सत्तंगादि-
 दृक्कगण अनेक प्रकारना विरूसा परिणामे परिणमेला मद्यादिक वस्तुओथी भरेला-उप-

ભૂત ૨ ત્રુટિતાંગ ૩ દીપશિખ ૪ જ્યોતિરંગ ૫ ચિત્રાંગાઃ ૬ । ચિત્રરસા ૭ મળ્યંગા ૮ ગેહાકારા ૯ અનગ્નાશ્ચ ૧૦ ॥ ૩ ॥ એતે ચ વનસ્પતય્ય ઇતિ જ્ઞાયંતે, તથોક્તં જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિવૃત્તૌ—“ અથાત્ર વૃક્ષાધિકારાત્કલ્પદ્રુમસ્વરૂપમાહે”તિ । આચારાંગલોકસારાધ્યયનનિર્યુક્તિવૃત્તાવપ્યુક્તં—સચિત્તો દ્વિપદ-શ્ચતુષ્પદોઽપદશ્ચેતિ, દ્વિપદેષુ જિનઃ, ચતુષ્પદેષુ સિંહાદિઃ, અપદેષુ કલ્પવૃક્ષ ઇતિ.

તસ્મિન્નવસરે ચ સ્યુ—મનુષ્યા યુગ્મધર્મિણઃ । સુરૂપાઃ સુભગા દક્ષા ન્યક્ષલક્ષણલક્ષિતાઃ ॥ ૪ ॥ સ્વર્ણકલ્લપસંસ્થાન—મૃદુરક્તતલક્રમાઃ । પુરાદ્રિમકરાબ્ધીદુ—મુખ્યરેખાંકિતાંઘ્રયઃ ॥ ૫ ॥ સંહતર્જુક્રમવૃદ્ધ—ચરણાંગુલિમંજુલાઃ । તામ્રોન્નતતનુસ્લિગ્ધ—સન્નચ્ચા ગુપ્તગુલ્ફકાઃ ॥ ૬ ॥ મૃદુવૃત્તક્રમસ્થૂલ—જંઘા નિગૂઢજાનવઃ । હસ્તિહસ્તોરવો જાત્ય—તુરંગગુપ્તગુહ્યકાઃ ॥ ૭ ॥ જાત્યાશ્વવદ્વહિર્મૂત્રા—દ્યુપલેપવિવર્જિતાઃ । કંઠીરવકટીરાઃ સ—વજ્રમધ્યા દ્વિષોદરાઃ ॥ ૮ ॥ સ્ફુરત્તરંગસુભગ—ત્રિવલીલલિતોદરાઃ ।

યુક્ત એવા ફળાદિકથી પૂર્ણ પ્રવર્તે છે—હોય છે. એનાં નામ આ પ્રમાણે—મત્તાંગ, ભૂતાંગ, ત્રુટિતાંગ, દીપશિખાંગ, જ્યોતિરંગ, ચિત્રાંગ, ચિત્રરસાંગ, મળ્યંગ, ગેહાકાર અને અનગ્ન—આ વધા વનસ્પતિકાય સમજવા. શ્રીજંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—અહીં વૃક્ષનો અધિકાર ચાલતો હોવાથી કલ્પવૃક્ષોનું સ્વરૂપ પણ કહ્યું છે. ‘ આચારાંગસૂત્રના લોકસાર અધ્યયનની નિર્યુક્તિની વૃત્તિમાં પણ કહ્યું છે કે—‘ સચિત્ત ત્રણ પ્રકારના—દ્વિપદ, ચતુષ્પદ ને અપદ—દ્વિપદમાં જિનેશ્વરો, ચતુષ્પદમાં સિંહાદિ તિર્યંચો અને અપદમાં કલ્પવૃક્ષો સમજવા.

હવે તે અવસરે—પહેલા આરામાં મનુષ્યો યુગ્મધર્મી હોય છે. તેમાં પુરુષો સુરૂપ, સુભગ, દક્ષ, સમગ્ર લક્ષણોવડે લક્ષિત, સોનાના કાચવાના સંસ્થાનવાળા, મૃદુ તેમ જ રક્ત પગના પંજાવાળા; નગર, પર્વત, મકર, સમુદ્ર અને ચંદ્રમા વિગેરે મુખ્ય રેખાઓથી અંકિત ચરણ (પગ) વાળા; મલેલી, સરલ અને અનુક્રમે વધતી પગની આંગળીઓથી શોભતા; લાલ, ઉન્નત, પાતળા ને સ્નિગ્ધ એવા સુંદર નખવાળા, ગુલ્ફ (ઘુંટી) જેની ગુપ્ત છે એવા, કોમલ, ગોળ અને ક્રમથી સ્થૂળ એવી જાંઘવાળા, નિગૂઢ જાનુ (ઢીંચણ) વાળા, હસ્તિની સુંઠ સમાન ઝરુવાળા, જાત્ય તુરંગમની જેવા ગુપ્ત ગુહ્યસ્થાનવાળા, જાતિવંત અશ્વની જેમ વહાર મૂત્રાદિના લેપ વિનાના, સિંહની જેવી કટીવાળા, વજ્રના જેવા મધ્યભાગવાળા અને મત્સ્યની જેવા ઉદરવાળા, તેમ જ સ્ફુરાયમાન તરંગ જેવી સુંદર ત્રિવલીથી શોભતા ઉદરવાળા;

નિમ્નપ્રદક્ષિણાવર્ત-ગંગાવર્ત્તાભનાભયઃ ॥ ૯ ॥ મૃદુસ્નિગ્ધતનુશ્યામ-રોમ-
રાજીવિરાજિતાઃ । મંજુમાનોપેતપાર્શ્વા અનાલક્ષ્યકરંડકાઃ ॥ ૧૦ ॥ પૃથુ-
સ્વર્ણશિલાકલ્પ-શ્રીવત્સાંકિતવક્ત્રસઃ । પુષ્ટપ્રકોષ્ટકદ્રંગ-પરિધોપમવાહવઃ
॥ ૧૧ ॥ રક્તાવજ્રમંજુલતલ-મણિબંધાદ્યપાણ્યઃ । સ્વાસ્તિકાકેન્દુચક્રાદિ-
રેખારાજિકરાંબુજાઃ ॥ ૧૨ ॥ વૃષસ્કંધોદ્ભવસ્કંધા દધાનાઃ કંઠકંદલં ।
ત્રિરંધ્રં કંબુસદૃશં ચતુરંગુલમાત્રકં ॥ ૧૩ ॥ વ્યાગ્રવિસ્તીર્ણહનવો-ડવ-
સ્થિતશ્મશ્રુરાજયઃ । પદ્મચિંવાભાધરોષ્ઠા-સ્તદ્વિશ્રાંતસિતસ્મિતાઃ ॥ ૧૪ ॥
કુંદપુષ્પોપમાશ્વંડ-સ્થિરાચ્છિદ્રરદાલયઃ । સુરક્તરસનાઃ કોક-નદકોમલ-
તાલવઃ ॥ ૧૫ ॥ શુકચંચૂપમોતુંગ-સરલાયતનાસિકાઃ । સ્મેરાવજ્રસ્ત-
હરિણા-નેત્રજૈત્રોરુલોચનાઃ ॥ ૧૬ ॥ આરોપિતધનુર્વક-સલીલશ્યામલ-
ધ્રુવઃ । પ્રમાણોપેતસુભગા-વ્યાહતશ્રવણેન્દ્રિયાઃ ॥ ૧૭ ॥ પીનાદર્શતલા-
કાર-કપોલલલિતાનનાઃ । ચંદ્રાર્દ્રમાલા નિર્લક્ષ્મ-કાર્તિકીંદુસમાનનાઃ
॥ ૧૮ ॥ ઉષ્ણીષશિખરોદાર-સચ્છત્રાકારમૌલયઃ । દાડિમીપુષ્પરક્તાચ્છ-

ઉંઢી ને પ્રદક્ષિણાવર્ત તેમ જ ગંગાના આવર્ત જેવી નામિ (હુંડી)વાળા; કોમલ, સ્નિગ્ધ, પાતળી અને શ્યામ રોમરાજીથી વિરાજિત, મનોહર અને પ્રમાણોપેત પાર્શ્વ (પહલા)વાળા, પાંસલીઓ ન દેખાય તેવી પીઠવાળા, વિસ્તીર્ણ, સુવર્ણની શિલા જેવા અને શ્રીવત્સના લંછનયુક્ત વક્ત્રસ્થળવાળા; પુષ્ટ પ્રકોષ્ટક (પોંચાવાળા) અને કિલ્લાની પરિધ (ભોગલ) જેવા બાહુવાળા તેમ જ રક્તકમલ જેવા મંજુલ તલ અને મણિબંધ વડે યુક્ત હાથવાળા; સ્વાસ્તિક, સૂર્ય, ચંદ્ર ને ચક્રાદિ રેખાવડે શોભિતા કરકમલવાળા; વૃષભના સ્કંધ જેવા ઉન્નતસ્કંધવાળા; ત્રણ રેખાવાળા, શંખસદૃશ અને ચાર અંગુલ પ્રમાણ કંઠને ધારણ કરનારા; વ્યાગ્ર જેવી વિસ્તીર્ણ હનુ (હડપચી)વાળા, અવસ્થિત (વૃદ્ધિહાનિવિના) દાઢીમુલ્લવાળા, પાકેલ ચિંવના ફલ જેવા લાલ હોઠવાળા અને તેમાં રહેલા ઉજ્જ્વલ સ્મિતવાળા; કુંદના પુષ્પની ઉપમાવાળા, અશ્વંડ, સ્થિર અને અચ્છિદ્ર એવા દાંતોવાળા, લાલ જિવ્હાવાળા; કોકનદ જેવા કોમલ તાલુવાળા; શુકની ચંચુ જેવી ઉતુંગ, સરલ અને આયત નાસિકાવાળા; વિકસ્વર કમલ અને ત્રાસ પામેલા હરણના નેત્રને પણ જેતે એવા લોચનવાળા; પશુ ચડાવેલા ધનુશ્યની જેવી વક્ત્ર અને લીલાકારી શ્યામ ભરવાળા; પ્રમાણોપેત, સુભગ અને અવ્યાહત શ્રવણેન્દ્રિ-યવાળા; પુષ્ટ અને આદર્શ (કાચ)ના તલા જેવા કપોલવડે શોભિત મુલ્લવાળા; અર્ધચંદ્ર-સમાન માલ (કપાલ)વાળા; કલંક રહિત કાર્તિકમાસની પૂર્ણિમાના ચંદ્ર સમાન મુલ્લ-

મૃદુકેશાંતભૂમયઃ ॥ ૧૯ ॥ સ્નિગ્ધશ્યામસુગંધીષ-દ્વક્રસ્વાવર્ત્તમૂર્દ્ધજાઃ ।
મત્તદ્વિપેદ્રગતયો દ્વાત્રિશલ્લક્ષણાન્વિતાઃ ॥ ૨૦ ॥ તાનિ ચૈવં—યૂષ ૧
સ્તૂપ ૨ ધ્વજ ૩ ચ્છત્ર ૪—કમંડલુ ૫ યવાં ૬ કુશાઃ ૭ । પતાકા ૮ કૂર્મ
૯ મકર ૧૦ મયૂર ૧૧ સુપ્રતિષ્ઠકાઃ ૧૨ ॥ ૨૧ ॥ મેદિની ૧૩ તોરણાં ૧૪
ભોધિ ૧૫—મંદિરા ૧૬ દર્શ ૧૭ પર્વતાઃ ૧૮ । ગજો ૧૯—જ ૨૦ સિંહ ૨૧
કલશ ૨૨ રથ ૨૩ મત્સ્ય ૨૪ શુકા ૨૫ સ્તથા ॥ ૨૨ ॥ વરસ્થાલા ૨૬
ષ્ટાપદ ૨૭ શ્રી—દામા ૨૮ અભિષેક ૨૯ ચામરાઃ ૩૦ । વાપી ૩૧ સૌવ-
સ્તિક ૩૨ શ્વેતિ દ્વાત્રિશત્પુણ્યશાલિનાં ॥ ૨૩ ॥

તદા સર્વાંગસુંદર્યઃ પ્રશસ્તસ્ત્રીગુણાંચિતાઃ । પુણ્યનૈપુણ્યલાવણ્યા
ભવંતિ મહિલા અપિ ॥ ૨૪ ॥ સુવર્ણકૂર્મસંસ્થાન—મૃદુરક્તતલાંહયઃ ।
સુશ્રિષ્ટવૃત્તસરલ—ક્રમદીર્ઘાંગુલિવ્રજાઃ ॥ ૨૫ ॥ તલિનાનુન્નતાન્ રક્તાન્
દધત્યઃ પાદયોર્નિલાન્ । દશાદિકૃપતિદેવીના—માત્તાન્ મૌલિમણીનિવ

વાळा; ઉષ્ણીષના શિશ્વર જેવા અને ઉદાર છત્રાકાર મસ્તકવાळा, દાહિમના પુષ્પજેવી કાંદક
રક્ત, સ્વચ્છ ને મૃદુ કેશાંતની ભૂમિવાळाઃ સ્નિગ્ધ, શ્યામ, સુગંધી અને કાંદક વક્ર
આવર્ત્તયુક્ત કેશવાळा; મદોન્મત્ત હસ્તિ જેવી ગતિવાळा અને વત્રીશ લક્ષણવાळा હોય
છે. ૧૦૪ થી ૧૨૦

વત્રીશ લક્ષણો આ પ્રમાણે—૧ યૂષ, ૨ સ્તૂપ, ૩ ધ્વજ, ૪ છત્ર, ૫ કમંડલ, ૬ યવ,
૭ અંકુશ, ૮ પતાકા, ૯ કૂર્મ, ૧૦ મકર, ૧૧ મયૂર, ૧૨ સુપ્રતિષ્ઠક, ૧૩ પૃથ્વી, ૧૪
તોરણ, ૧૫ સમુદ્ર, ૧૬ મંદિર, ૧૭ આદર્શ, ૧૮ પર્વત, ૧૯ ગજ, ૨૦ વૃષભ, ૨૧ સિંહ,
૨૨ કલશ, ૨૩ રથ, ૨૪ મત્સ્ય, ૨૫ શુક, ૨૬ શ્રેષ્ઠથાલ, ૨૭ અષ્ટાપદ, ૨૮ શ્રીદામ,
૨૯ અભિષેક, ૩૦ ચામર, ૩૧ વાવ ને ૩૨ સ્વસ્તિક—પુણ્યશાલીના શરીર ઉપર આ ૩૨
લક્ષણો—ચિન્હો હોય છે. ૧૨૧—૧૨૩

તે કાલે સ્ત્રીઓ પણ સર્વાંગ સુંદર, પ્રશસ્ત એવા સ્ત્રીજાતિના ગુણોવડે યુક્ત અને
પવિત્ર એવી નિપુણતા અને લાવણ્યવાલી હોય છે, ૧૨૪. તેના શરીરનું કર્તા વર્ણન કરે
છે—સુવર્ણના કાચબાની પીઠ સરખા, મૃદુ અને રક્તવર્ણના પગના પંજાવાલી; સારી રીતે
મઠેલી, સરલ, ગોઠ અને ક્રમથી વધતી અંગુલીઓવાલી; સ્વચ્છ, ઉન્નત અને રક્ત પાદાંગુલી-
ઓના નખને ધારણ કરતી તેમજ દશાદિગૂપાલની દેવીઓના મસ્તકપર રાखेल મણિની

॥ ૨૬ ॥ યાસાં વૃત્તક્રમસ્થૂલ-મૃદુજંઘાપરાજિતાઃ । વસંતિ વિપિનેઽધ્યાપિ
 હરિણ્યો લજ્જિતા ઇવ ॥ ૨૭ ॥ જિતા વૃત્તાઽરોમપીન-મૃદુગૌરૈર્યદૂરુભિઃ ।
 કદલ્યૌતર્દધુઃ શૂન્ય-ભાવં વ્રીહાતુરા ઇવ ॥ ૨૮ ॥ સમુદ્રસંપુટ ઇવ
 મ્લિષ્ઠસંધિર્ન દૃશ્યતે । યાસાં જાનુર્મૃશં ગૂઢઃ કૃપણસ્યેવ સેવધિઃ ॥ ૨૯ ॥
 નિતંબચિંવં પૃથુ યા દધતે પીનવર્તુલં । જંગમં ત્રિજગજ્જિષ્ણોઃ સ્મરસ્યેવ
 સુદર્શનં ॥ ૩૦ ॥ વદનદ્વિગુણાયામં મૃદુલં માંસલં ઘનં । વિભાતિ જઘનં
 યાસાં સ્વઃસરિત્પુલ્લિનોપમં ॥ ૩૧ ॥ યતો લક્ષ્ણોપેતસ્ત્રીણાં જઘનં સુ-
 ખાયામાદ્ દ્વિગુણવિસ્તારં ભવતીતિ. કટી પટીયસી યાસાં કંઠીરવવિ-
 જિત્વરી । નાભિઃ સૌંદર્યસર્વસ્વ-ભૂમભૂમિગૃહોપમા ॥ ૩૨ ॥ પ્રત્નીણમુદરં
 યાસાં ન સ્પષ્ટમુપલક્ષ્યતે । કિંતુ ત્રિવલ્યાધાધેયા-નુપપત્યા પ્રતીયતે
 ॥ ૩૩ ॥ યાસામતિકૃશો મધ્ય-દેશો ભંગભયાદિવ । ત્રિવલીદંભતઃ સ્વર્ણ-
 સૂત્રત્રયદૃઢીકૃતઃ ॥ ૩૪ ॥ યદ્વા—પુરો રોમાવલી ચારુ-ર્યાસાં પશ્ચાત્તુ
 વેણિયુક્ । શંકે ભંગભિયા મધ્યો દત્તાયઃપટ્ટિકાદ્વયઃ ॥ ૩૫ ॥ રોમા-

જેવા નખવાળી; જેમની ગોઠ, ક્રમથી સ્થૂલ થતી અને સુકોમલ એવી જંઘા (પીંડી)થી પરા-
 જિત થયેલી મૃગલીઓ જાણે લજ્જા પામી હોય તેમ અધ્યાપિ પણ જંગલમાં વસે છે; તેમ જ જેના
 ગોઠ, રોમ વિનાના, પુષ્ટ, કોમલ અને ઉજ્જ્વલ એવા ઝુરુવડે જીતાયેલી કેઠો લજ્જાતુર થઈને હૃદ-
 યમાં શૂન્ય ભાવને ધારણ કરે છે એવી. હાવડાના સંપુટની જેવા મઠેલા સાંધાવાળા જેના અતિ-
 ગુપ્ત જાનુ (ઢીંચણ) કૃપણની લક્ષ્મીની જેમ જોવામાં આવતા નથી એવી; વળી વિસ્તારવાળા,
 પુષ્ટ અને ગોઠ એવા નિતંબના ચિંવને ધારણ કરનારી કે જે નિતંબ જાણે ત્રણ જગતને
 જીતનાર કામદેવનું જંગમ સુદર્શનચક્ર હોય તેવું દેખાય છે; વદનથી ચમણા વિસ્તારવાળા,
 સુંવાળા, માંસલ અને ઘન એવા જઘનને ધારણ કરનારી કે જે જઘન દેવનદી (ગંગાના)
 પુલ્લિન જેવું દેખાય છે; (લક્ષ્ણોપેત સ્ત્રીનું જઘન વદન કરતાં ચમણા વિસ્તારવાળું હોય છે.)
 વળી જેની કટી સિંહની કટીને જીતે એવી સુંદર હોય છે; નાભિ સૌંદર્યસર્વસ્વને હુપાવ-
 વા માટે કરેલા ભૂમિગૃહ જેવી હોય છે; તેનું ઉદર ઇટલું કૃશ હોય છે કે જે સ્પષ્ટ
 દેખાતું પણ નથી, પરંતુ ત્રિવલી વિગેરેના આધેયની અન્યત્ર અનુપપત્તિ હોવાથી તે છે
 એવી પ્રતીતિ થાય છે; તેનો શરીરનો મધ્યભાગ ઇટલો કૃશ હોય છે કે જેના માંગી જ-
 વાના મયથી તેને ત્રિવલિરૂપી સોનાના ત્રણ દોરા વડે દૃઢ કરેલો છે,
 (વાંધી લેવામાં આવેલ છે.) અથવા તો ભંગના મયથી આગળના ભાગમાં રોમાવલીથી

વલી કુંડલિની યાસાં નાભિવિલોદ્ગતા । રાગોરુગરલગ્રસ્તં ન કેષાં કુરુતે
મનઃ ॥ ૩૬ ॥ તનુસ્નિગ્ધશ્યામરોમ-તરંગોચ્ચૈઃ પ્રસર્પતિ । યાસાં નાભિઢ્ર-
દોદ્ભૂતા રોમરાજીતરંગિણી ॥ ૩૭ ॥ યાસામુરોજૌ રાજેતે પીનવૃત્તદ્વો-
ન્નતૌ । મનઃસ્થયો રત્યનંગ-વેશ્મનોઃ કલશાવિવ ॥ ૩૮ ॥ કુચૌ સચ્ચુ-
ચુકૌ યાસાં નીલાબ્જપિહિતાનનૌ । મનઃસ્મરગૃહદ્વાર-માંગલ્યકલશાવિવ
॥ ૩૯ ॥ સ્થાતું યત્કુચયોરંત-રક્ષમા ચારુવૃત્તયોઃ । ગુણાન્વિતાપિ સચ્છિ-
દ્રા મુક્તાસ્વગ્ન લંબતે વહિઃ ॥ ૪૦ ॥ મૃણાલિકામૃદૂ વાહૂ કરૌ યાસાં
કજોપમૌ । મૃદુરક્તતલૌ સૂર્ય-ચંદ્રચક્રાદિચિહ્નિતૌ ॥ ૪૧ ॥ સરલા-
ભિઃ સુવૃત્તાભિઃ સ્નિગ્ધારુણનખાંશુભિઃ । અંગુલીભિઃ કરૌ યાસાં રાજતઃ
સ્મરતૂણવત્ ॥ ૪૨ ॥ ત્રિલોકોત્તરસૌભાગ્ય-ઠ્યંજિરેલાત્રયાંકિતઃ । કંઠો
યાસાં વિભાતિ સ્મ ચતુરંગુલસંમિતઃ ॥ ૪૩ ॥ યાસાં હનુરનૂનશ્રીઃ શોભતે
ભાસુરદ્યુતિઃ । સ્વૈરં વિલસતો રત્ય-નંગયોરિવ દર્પણઃ ॥ ૪૪ ॥ અધ-

અને પાછલા ભાગમાં લાંબી વેણીથી જાણે લોઢાની બે પાટીના બંધવડે બાંધી લીધેલ હોય તેવો જણાય છે; વલી નાભિરૂપી બિલમાંથી નીકળેલી રોમાવલી રૂપી સાપણ એવી છે કે તેણે રાગરૂપી તીવ્ર વિષથી કોના મનને વ્યાપ્ત કરેલ નથી ? વલી નાભિરૂપી દ્રહમાંથી નીકળેલી રોમરાજીરૂપી નદી પાતળા, સ્નિગ્ધ અને શ્યામ એવા ડુંચા ઉછળતા રોમરૂપી તરંગોવંડે વિસ્તાર પામેલી છે; વલી જેના ઉરોજ (સ્તન) પુષ્ટ, ગોઠ, મજબુત અને ડુંચા, મનમાં રહેલા અનંગ ને રતિના મંદિર ઉપરના બે કલશ હોય તેવા શોભે છે; વલી ડીંટડી-વાળા તે બંને સ્તનો નીલ કમળ વડે ઢંકાયેલા મુખવાળા અને કામદેવના ઘરના દ્વારપાસે સ્થાપેલા બે મંગલ કલશ જેવા શોભે છે; તે સુંદર ને ગોઠ એવા બે સ્તનના મધ્યમાં રહેવા માટે અસમર્થ થવાથી દોરાવાળી અને છિદ્રવાળી એવી મોતીની માળા પણ બહાર લટક્યા કરે છે. કમલિની સરખા કોમળ બે વાહુ છે અને હાથ (પંજા) કમળની ઉપમાવાળા છે તથા તેના હાથના તળીયા કોમળ, રાતા અને સૂર્ય, ચંદ્ર તથા ચક્રાદિના ચિહ્નો વડે સુશોભિત છે; વલી સરલ, ગોળાકાર, સ્નિગ્ધ અને લાલ નખની કાંતિ વડે શોભતી એવી આંગઠીઓવડે કામદેવના માથાની જેવા બે હાથ શોભી રહ્યા છે; ત્રણ લોકમાં અપૂર્વ સૌભાગ્યને બતાવતી એવી ત્રણ રેલાવડે ચિહ્નિત અને ચાર આંગળના પ્રમાણવાળો જેનો કંઠ શોભી રહ્યો છે; જેની હડપચી પૂર્ણ શોભાવાળી અને જલ્હલતી કાંતિવાળી તેમજ સ્વેચ્છાએ વિચરતા એવા રતિ અને કામદેવના દર્પણ સમાન શોભે છે; જેના અધરોઘ્નપુટ

રૌષ્ઠપુટં યાસાં કલૃષ્ઠં રાગરસૈરિવ । વિરક્તાનપિ ચ દ્રક્તાન્ કુરુતે ચિંતનાદપિ
 ॥ ૪૫ ॥ ર્ષદ્રક્તં સુરક્તેન નીરસં સરસેન ચ । સ્થાયદોષ્ટેન સસ્પર્શ
 પ્રવાલં સાર્થકાભિધં ॥ ૪૬ ॥ રક્તત્વં નીરસે રત્ને માધુર્યં પાંડુરેऽમૃતે ।
 સ્થાને દ્વયોસ્તયોર્યોગા-ચદોષસ્તદ્દ્વયાધિકઃ ॥ ૪૭ ॥ અંતર્મુખં દંતપંક્તિ-
 ર્યાસામવિરલા સમા । માણિક્યસંપુટન્યસ્તા મુક્તાલિરિવ રાજને ॥ ૪૮ ॥
 યાસાં રક્તોઽધરો રાગં જનયત્યુચિતં હિ તત્ । રાગં મુક્તોપમા દંતા-
 વલી સૂતે તદ્દ્વૃતં ॥ ૪૯ ॥ શોભતે રસના યાસાં કમલચ્છદકોમલા ।
 સુખશય્યેવ ભારત્યા જાગ્રત્યા મુખમંદિરે ॥ ૫૦ ॥ દીર્ઘોન્નતાતિસરલા
 યાસાં નાસા વિરાજતે । કલિકા દીપકસ્યેવ શ્રિયાં ક્રીડાગૃહે મુખે
 ॥ ૫૧ ॥ તીક્ષ્ણાગ્રે વિપુલે શ્યામ-તારકે ચ યદીક્ષણે । અંતર્નિવિષ્ટભ્ર-
 મરે ભાતઃ પદ્મે ઇવ સ્મિતે ॥ ૫૨ ॥ અદ્ધિભિઃ સુભગૈર્યામાં હતસૌંદર્યસંપદઃ ।
 ઉદ્ઘાટપદ્મારણ્ય-સ્તસ્થુઃ સ્વઃસુદૃશાં દૃશઃ ॥ ૫૩ ॥ વિલાસચટુલે
 યાસાં કર્ણોપાંતપ્રસર્પિણી । નેત્રે સાંજનલદ્વમીકે ભાતઃ પ્રાસ્તાંજને અપિ

(બે હોઠ) એવા રંગવડે રંગાયેલા છે કે જે ચિંતવવા માત્રથી પણ વિરક્તજનોને રાગ-
 વાળા બનાવે છે; અત્યંત રક્ત અને રસ સહિત એવા તેનાં ઓઠની સાથે કાંઈક રાતું અને
 નીરસ સ્પર્શ કરનારા પ્રવાળનું નામ સાર્થક છે, નીરસ એવા રત્નમાં રક્તત્વમાત્ર છે અને
 પાંડુર (ઉજ્જ્વલ) એવા અમૃતમાં મધુરતા માત્ર છે, ઓઠમાં તે બંનેનો સંયોગ-રક્તતા ને
 મધુરતારૂપે હોવાથી તે બંનેથી ઓઠ અધિક છે; જેના મુખમાં અવિરલ (વચ્ચે માર્ગ વિનાની)
 અને સમ (સરખી) એવી દાંતની શ્રેણિ માણિક્યના સંપુટમાં રાખેલી મોતિની શ્રેણિ જેવી
 શોભે છે; જેના રક્ત એવા અધર રાગને (રંગને) ઉત્પન્ન કરે છે તે તો યોગ્ય છે પણ તે
 રાગ મોતીની ઉપમાવાળી શ્વેત દાંતોની શ્રેણિ ઉત્પન્ન કરે છે તે આશ્ચર્યકારી છે; તેના
 મુખરૂપી મંદિરમાં જાણે જાગતી ભારતિની સુખશય્યા હોય તેવી તેમ જ કમલપત્ર જેવી
 કોમલ રસના (જીભ) શોભે છે. દીર્ઘ, ઉન્નત અને અતિ સરલ એવી નાસિકા દીપની
 કલિકા જેવી લલ્લમીના ક્રીડાગૃહ જેવા મુખની ઉપર શોભે છે; તીક્ષ્ણ અગ્રભાગ (છેડા)
 વાળા અને વિપૂલ (વિસ્તૃત) એવા તેના નેત્રમાં રહેલી બે કાઠી કીકીઓ કમલમાં રહેલા
 ભ્રમર જેવી શોભે છે. તેની અતિ સુભગ (સૌભાગ્યશાળી) એવી આંખો વડે જેની સૌંદર્ય
 સંપદા હજાર ગણ છે એવી દેવાંગનાઓની દૃષ્ટિ ઉઘાડી જ રહી ગઈ છે. (વીંચાતી જ નથી)
 મટકું પણ મારી શકતી નથી. વળી વિલાસવાળા અને કર્ણ પર્યંત પહોંચેલા (લાંબા)

॥ ૫૪ ॥ યાસુ કામાશ્રશાલાસુ લંબિતે ધનુષી ઇવ । શ્રુવૌ સદા સહસ્થાયિ
—ચત્તુર્વાણો વિરાજતઃ ॥ ૫૫ ॥ ચત્તુઃકાસારયોર્યાસાં શૃંગારરસપૂર્ણયોઃ ।
કટાક્ષા વીચય ઇવા—ભાંતિ કામાનિલોત્થિતાઃ ॥ ૫૬ ॥ ભૂષણાલંકૃતે
યાસાં શ્રવણે દીર્ઘવર્તુલે । દોલાવિલાસં વિભૃતઃ ક્રીડતો રત્યનંગયોઃ
॥ ૫૭ ॥ સુવર્ણશાલિનોર્મુક્તા—મયયોશ્ચારુવૃત્તયોઃ । તુલ્યયોઃ શોભતે
સંગો યત્કુંડલકપોલયોઃ ॥ ૫૮ ॥ યદ્ગૌરગલ્લયોર્ભાંતિ કુટિલાલકવલ્લયઃ ।
પ્રસૂનેષોરિવ જય—પ્રશસ્ત્યક્ષરપંક્તયઃ ॥ ૫૯ ॥ મલિનાંશવ્યપોહાય થોઽ-
યમર્દ્ધીકૃતો વિધુઃ । યાસાં ભાલસ્થલં તેન નિર્મલેનેવ નિર્મિતં ॥ ૬૦ ॥
યદાસ્યસુષમાકાંક્ષી મમજ્ઞાંભોનિધૌ વિધુઃ । તથાપિ યોનિજાતસ્ય તસ્ય
તાતસ્ય સા કુતઃ ॥ ૬૧ ॥ કિંચિદાકુંચિતાઃ સ્નિગ્ધા મૃદુલાઃ શ્યામલાં-
શવઃ । યાસામત્યંતતનવઃ કેશા લેશા ઇવ શ્રિયાં ॥ ૬૨ ॥

માનવા મૌલિતો વર્ણ્યા યદ્યપ્યંદ્રેસ્તુ નાકિતઃ । તથાપ્યેતેઽતિપુણ્યત્વા-
દેવત્વેન વિવક્ષિતાઃ ॥ ૬૩ ॥ સિદ્ધાંતેઽપ્યત એવૈષા—મનેનૈવ ક્રમેણ હિ ।

અંજનની શોભાવાળા તેના નેત્રો અંજન કર્યા વિના પણ શોભે છે. કામદેવની શક્તિશાળીરૂપ
જેમની ધનુષ્યના જેવી લાંબી વે શ્રુઓ (પમરો) નિરંતર સાથે રહેલા ચત્તુરૂપ વાણોથી શોભી
રહેલ છે. શૃંગારરસથી પૂર્ણ એવા ચત્તુરૂપ સરોવરમાં કામરૂપ પવનથી ઉછળતા જાણે
તરંગો હોય હોય તેમ તેણીના કટાક્ષો શોભે છે. ભૂષણોથી અલંકૃત અને દીર્ઘ તેમ જ વર્તુલ
(ગોળ) એવા તેના કર્ણો ક્રીડા કરતા રતિ અને અનંગના હીંડોળા જેવા શોભે છે.
સુવર્ણના, મુક્તામય, ચારુ અને ગોળ એવા કુંડલયુગલનો તેની સમાન સ્થિતિવાળા
કપોળ (ગાલ) સાથેનો સંયોગ શોભે છે. જેના ગૌર એવા ગલ્લ (કંઠના પાછલા ભાગ)
ઉપર લોટતી કુટિલ એવી કેશની વલ્લીઓ કામદેવને પ્રસિદ્ધિ આપનારી જયપ્રશસ્તિની
અક્ષર પંક્તિઓ જેવી શોભે છે. મલિન ભાગને દૂર કરવા માટે અર્ધ કરેલા ચંદ્રમાની નિર્મ-
લતાવડે જ નિર્માણ કરેલું હોયની તેવું તેનું માલસ્થલ શોભે છે. જેના મુખની શોભાને પ્રાપ્ત
કરવા માટે તેવી ઇચ્છાથી ચંદ્રમા સમુદ્રમાં ડુબી જાય છે, તોપણ યોનિજાત એવા તેના તાત
પાસે તે ક્યાંથી હોય ? કાંઈક વાંકા, સ્નિગ્ધ, મૃદુલ, શ્યામ કાંતિવાળા અને અત્યંત
પાતળા એવા તેના કેશ લક્ષ્મીના લેશ (વિભાગ) જેવા શોભે છે. (૧૨૫-૬૨)

મનુષ્યોનું વર્ણન મસ્તકથી કરવું અને દેવોનું ચરણથી કરવું એવો નિયમ છે છતાં
અતિપુણ્યશાળી હોવાથી યુગલિકોનું વર્ણન દેવોની રીતે ચરણથી કરવામાં આવ્યું છે.
સિદ્ધાંતમાં પણ આ ક્રમે કરીને જ તેનું વર્ણન પૂજ્યપુરુષોએ કરેલું છે, તેથી અમે પણ તે

આદિષ્ટં વર્ણનં પૂજ્યૈ-રિયં તદ્વિદ્ પ્રદર્શિતા ॥ ૬૪ ॥ एवं च ताः सुव-
 दनाः सुकेश्यः स्युः सुलोचनाः । चारुवक्षोजजघनाः सदावस्थितयौवनाः
 ॥ ६५ ॥ सद्राजहंसगतयः कलकंठीकलस्वराः । स्वर्णचंपकचाम्बूग्यो द्वा-
 त्रिंशल्लक्षणांचिताः ॥ ६६ ॥ द्वात्रिंशल्लक्षणानि च ज्योतिष्करंडवृत्तौ श्री-
 मलयगिरिभिर्दर्शितानि पूर्वोक्तान्येव, किं त्वत्र जंबूद्वीपप्रज्ञप्तिवृत्तौ मकर-
 स्थाने मकरध्वज इति दृश्यते, तथा च तदग्रंथः—मकरध्वजः कामदेव-
 स्तत्संसूचकं सूचनीये सूचकापचाराल्लक्षणमिति, तच्च सर्वकालमविध-
 वत्वादिसूचकमिति. स्वभर्तुः किंचिदूनोच्चा भाग्यसौभाग्यभूमयः । सर्वे-
 षामप्यनुमता दक्षालापाः प्रियंवदाः ॥ ६७ ॥ सुस्था भाविकशृंगाराः
 सीमंताद्युज्झिता अपि । मदमंथरगामिन्यो निर्विकाराशया अपि ॥ ६८ ॥
 स्वाभाविकैरलंकारै-र्दशभिः स्त्रीजनोचितैः । सुशिक्षिता इव सदा लीला-
 दिभिरलंकृताः ॥ ६९ ॥ તે ચામી-લીલા ૧ વિલાસો ૨ વિચ્છિન્તિ ૩
 વિંબોકઃ ૪ કિલકિંચિતં ૫ । મોટાચિતં ૬ કુટ્ટમિતં ૭ લલિતં ૮

દિશા વતાવેલ છે. આ પ્રમાણે તે સ્ત્રીઓ સારા મુખવાળી, સારા કેશવાળી, સારા લોચન-
 વાળી, સારા વક્ષોજ ને જઘનવાળી, સદા અવસ્થિત યૌવનવાળી, રાજહંમ સમાન ગતિવાળી,
 કોયલ જેવા મધુર સ્વરવાળી, સ્વર્ણ ને ચંપક સરસા મનોહર શરીરવાળી તથા ત્રીશ
 લક્ષણવાળી હોય છે. (૧૬૩ થી ૧૬૬) તેના ત્રીશ લક્ષણો જ્યોતિષ્કરંડવૃત્તિમાં
 શ્રીમલયગિરિ મહારાજે પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે જ કહેલા છે, પરંતુ જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિની વૃત્તિમાં
 મકરને સ્થાને મકરધ્વજ દેખાય છે. તે આ પ્રમાણે—મકરધ્વજ એટલે કામદેવ તેના સૂચક
 એટલે સૂચનીયને વિષે સૂચકનો ઉપચાર કરવાથી તેને ઓઠલાવનાર લક્ષણ. તે સર્વકાલ
 અવિધવાપણું વિગેરેના સૂચક છે. યુગલિક સ્ત્રીઓ પોતાના સ્વામીથી કાંઈક ઓછી ઉંચી,
 ભાગ્ય ને સૌભાગ્યની ભૂમિ જેવી, સર્વને ગમે તેવી, દત્ત આલાપવાળી, પ્રિય બોલનારી,
 સુસ્થ, સીમંતાદિ-કેશની વ્યવસ્થા રહિત છતાં પણ શૃંગારથી શોભિત હોય તેવી, નિર્વિ-
 કાર આશયવાળી છતાં પણ જાણે મદવડે મંદગતિવાળી હોય તેવી સ્ત્રીજનને ઉચિત એવા
 સ્વાભાવિક લીલા વિગેરે દશ અલંકારવડે જાણે સારી રીતે શીખેલી હોય તેમ સર્વદા
 અલંકૃત હોય છે. (૧૬૭-૬૯.) તે દશ પ્રકારના સ્વાભાવિક અલંકાર આ પ્રમાણે-
 ૧ લીલા, ૨ વિલાસ, ૩ વિચ્છિન્તિ, ૪ વિંબોક, ૫ કિલકિંચિત, ૬ મોટાચિત, ૭ કુટ્ટ-
 મિત, ૮ લલિત, ૯ વિદૃત તથા ૧૦ વિભ્રમ આ દશ સ્ત્રીઓના સ્વાભાવિક અલંકારો
 સમજવા, એના લક્ષણ કાવ્યાનુશાસનસૂત્રમાં આ પ્રમાણે કહેલા છે—વાણી, વેષ અને

विहृतं ९ तथा ॥ ७० ॥ विभ्रम १० श्रेत्यलंकाराः स्त्रीणां स्वाभाविका दश । एतल्लक्षणानि चैवं काव्यानुशासनसूत्रे—वाग्ध्वेषचेष्टितैः प्रियस्थानु-
कृतिर्लीला १ स्थानादीनां वैशिष्ट्यं विलासः २ ग्रंथांतरेऽप्युक्तं—स्थानास-
नगमनानां हस्तभ्रूनेत्रकर्मणां चैव । उत्पद्यते विशेषो यः श्लिष्टः स
तु विलासः स्यात् ॥ १ ॥ गर्वादल्पाकल्पन्यासः शोभाकृद्विच्छित्तिः
३ इष्टेऽवज्ञा बिम्बोकः ४ वागंगभूषणानां व्यत्यासो विभ्रमः ५
स्मितहसितरुदितभयरोषगर्वदुःख—भ्रमाभिलाषसंकरः किलकिंचितं ६
प्रियकथादौ तद्भावभावनोत्था चेष्टा मोट्टायितं ७ अधरा-
दिग्रहादुःखेऽपि हर्षः कुट्टमितं ८ मसृणोऽगन्यासो ललितं ९
व्याजादेः प्राप्तकालस्याप्यवचनं विहृतं १० एतेषां दशानां सूत्राणां
सोदाहरणा वृत्तयस्तु काव्यानुशासनटीकाया अलंकारचूडामणोरवसे-
याः, एतच्च जंबूद्वीपप्रज्ञप्तिःसूत्रेऽपि सूचितं. तथाहि—संगयहगयसिअ
भणिअचिट्टिअविलाससंलावणिउणजुत्तोवयारकुसला इति,

चेष्टितवडे भर्त्तारनुं अनुकरण करवुं ते लीला. १, स्थानादिनुं विशिष्टपणुं ते विलास २,
ग्रंथांतरमां पण कहुं छे के—‘स्थान, आसन ने गमननी तथा हस्त, भ्रू ने नेत्रनी जे श्लिष्ट एवी
चेष्टा विशेष थाय छे ते विलास कहेवाय छे.’ गर्वथी अल्प अने अकल्प एवो जे न्यास
शोभा आपे छे ते विच्छित्ति. ३, इष्ट छतां अवज्ञा करवी ते बिम्बोक ४, वाणीनो ने अंग-
भूषणोनो जे व्यत्यास करवो ते विभ्रम. ५, स्मित, हसित, रुदित, भय, रोष, गर्व, दुःख,
भ्रम ने अभिलाष अनो जे संकरभाव एकधीजामां मळी जवारूप थवो ते किलकिंचित
६, प्रियनी कथा विगेरेमां ते भाव भाववाथी उत्पन्न थती चेष्टा ते मोट्टायित. ७, अधरा-
दिना ग्रहणमां—चुंबनादिमां महा दुःख थतां पण हर्ष धारण करवो ते कुट्टमित. ८, कोमळ
एवो जे अंगन्यास ते ललित ९, कांइ मिष करीने—कपटथी प्राप्त काळे पण न बोलवुं ते
विहृत. १०, ए दश सूत्रोना उदाहरण साथेनी वृत्ति—विस्तार काव्यानुशासनटीकामांथी
तेम ज अलंकारचूडामणिमांथी जाणी लेवो. आ हकीकत श्रीजंबूद्वीपप्रज्ञप्तिःसूत्रमां पण
सूचवेल छे. ते आ प्रमाणे—‘संगत, गत, हसित, भणित, विष्टित, चेष्टित, विलास, संलाप,
निपुण अने युक्तोपचार करवामां कुशळ होय छे.’ इति.

ન તૂદિશ્યાન્યમર્ત્યાસ્તા વિકારં વિશ્રતે મનાક્ । કાલસ્વભાવાદેવાલ્પ-
 વિકારાન્યાયમાર્ગગાઃ ॥ ૭૦ ॥ અનભ્યસ્તનીતિકામ-શાસ્ત્રા અપિ સ્વભાવતઃ ।
 યુક્તકામોપચારેષુ ચતુરાશ્ચતુરાજયાઃ ॥ ૭૧ ॥ નયનોત્સવકારિણ્ય-શ્ચિત્ર-
 કૃત્પ્રિયદર્શનાઃ । સાક્ષાદપ્સરસઃ સ્વર્ગા-દવર્તીર્ણા ઇવ ક્ષિત્તિં ॥ ૭૨ ॥
 તત્પતિશ્રાગ્ભવાચીર્ણ-દાનાદિસુકૃતોદ્ભવૈઃ । પચેલિમૈરિવ ફલે-ર્જાતેદ્દમૂપ-
 સંપદઃ ॥ ૭૩ ॥ તાસ્તાદૃશ્યસ્તદાનીં સ્યુઃ સ્ત્રિયઃ કાલસ્વભાવતઃ ।
 યુગ્મિસન્યઃ પરિશ્લોગાર્હા યુગ્મિનાં પુષ્પયજ્ઞાલિનાં ॥ ૭૪ ॥ સર્વે-
 ઽપિ પુંસ્ત્રીરૂપાસ્તે મનુષ્યાઃ શુભલક્ષણાઃ । નાંદીસિંહકૌંચહંસ-
 ગંભીરમધુરસ્વગઃ ॥ ૭૫ ॥ આઘસંહનના આઘ-સંસ્થાનાઃ કાંતિશાલિનઃ ।
 દદ્રુકુષ્ઠકિલાસાદિ-ત્વગ્દોષરહિતાંગકાઃ ॥ ૭૬ ॥ કપોતવત્પરિણતા-
 હારાઃ કંકવયોગુદાઃ । અલગ્નમલમૂત્રાદિ-લેપાપાનાસ્તુરંગવત્ ॥ ૭૭ ॥
 પૃષ્ઠકરંડકવાચ્યાનિ પૃષ્ઠવંશોન્નતાસ્થિશકલાનિ । પદ્મપંચાશાં દ્વિશતીં
 દધતઃ ક્રોશત્રયોલ્લતયઃ ॥ ૭૮ ॥ આર્યા । પદ્મોત્પલાદિવચ્ચારુ-ગંધશ્વાસ-

તે યુગલિક સ્ત્રીઓ અન્ય પુરુષોને જોઈને કિંચિત્ પણ વિકારને પામતી નથી, કારણ કે કાલસ્વભાવથી જ તે કાલની સ્ત્રીઓ અલ્પવિકારવાળી અને ન્યાય-માર્ગે ગમન કરનારી હોય છે. (૧૭૦) નીતિશાસ્ત્ર કે કામશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યા વિના પણ સ્વભાવે જ યોગ્ય એવા કામોપચારમાં ચતુર અને ચતુર (શુભ) આશયવાળી તે કાલની સ્ત્રીઓ હોય છે. વઢી નેત્રને ઉત્સવ કરનાર, આશ્ચર્યપમાડનાર, પ્રિયદર્શનવાળી અને સાક્ષાત્ અપ્સરાઓ જેવા દેવલોકમાંથી પૃથ્વીપર આવી હોય તેવી તે દેખાય છે. તેના પતિના પૂર્વભવે આચરેલા દાનાદિ સુકૃતોથી ઉદ્ભવેલા અતિપક્વ ફળોથી એવા પ્રકારની રૂપસંપદાને પામેલી હોય છે. તે સ્ત્રીઓ પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણેના સ્વરૂપવાળી કાલસ્વભાવથી જ તે કાલે પુણ્યશાળી એવા યુગ્મીઓના મોગને યોગ્ય હોય છે. (૧૭૧-૧૭૨) સ્ત્રી અને પુરુષો સર્વે મનુષ્યો શુભ લક્ષણવાળા, નાંદી, સિંહ, કૌંચ અને હંસની જેવા ગંભીર અને મધુર સ્વર-વાળા હોય છે. વઢી પ્રથમ સંહનનવાળા, પ્રથમ સંસ્થાનવાળા, કાંતિશાળી, ધાધર, કુષ્ઠ ને કિલાસાદિ ત્વચાના દોષથી રહિત, કપોતની જેવા પરિણત આહારવાળા, કંકવચ્છીની જેવી સંકુચિત ગુદાવાળા, અશ્વની જેમ મલમૂત્રાદિના લેપ વિનાની ગુદાવાળા, જેના પૃષ્ઠકરંડક તરીકે ઓઠલાતા પૃષ્ઠવંશના ઉન્નત એવા અસ્થિના વિભાગો ૨૫૬ની સંખ્યામાં હોય છે અને ત્રણ ગાંડના શરીરવાળા હોય છે. (૧૭૨-૧૭૮) પદ્મ અને ઉત્પલ (કમલ) ની જેવા સુગંધી શ્વાસવાળા

मुखांबुजाः । तनुक्रोधमानमाया-लोभदोषाः स्वभावतः ॥ ७९ ॥ विनीता
भद्रकास्त्यक्त-भक्ष्यभोज्यादिसंचयाः । संतोषिणो निरौत्सुक्या मार्हवा-
जवशालिनः ॥ ८० ॥ सत्यपि स्वर्णरत्नादौ ममत्वावेशवर्जिताः । परस्परं
त्यक्तवैर-कलहद्रोहमत्सराः ॥ ८१ ॥ अश्वमातंगकरभ-वृषभादिषु
सत्स्वपि । तद्भोगविमुखाः पाद-विहाराः स्वैरचारिणः ॥ ८२ ॥ गोमहि-
ष्येडकाजासु सुव्रतासु सतीष्वपि । तदंगीकारतद्दोह-तद्गुग्धास्वादव-
र्जिताः ॥ ८३ ॥ यक्षभूतपिशाचादि-ग्रहमारिविवर्जिताः । कासश्वास-
ज्वराद्यर्ति-व्याधिव्यसनवंचिताः ॥ ८४ ॥ कृषिसेवावणिज्यादिवृत्तिक्लेश-
परिच्युताः । वांछामात्रप्राप्तकामा निश्चिताः सुखमासते ॥ ८५ ॥
भूपालयुवराजेभ्य-श्रेष्ठिसैन्याधिपादिभिः । नायकै रहितास्तुल्याः स्युः
सर्वेऽप्यहर्मिद्रकाः ॥ ८६ ॥ एकादशभिः कुलकं ॥

तदा न कोऽपि कस्यापि दासः प्रेष्यश्च कर्मकृत् । भागिको भृतकः
शिष्य आभियोग्योज्झिता हि ते ॥ ८७ ॥ प्रसूपितृस्वसृभ्रातृ-भार्यापुत्र-

मुखो छे जेना एवा, स्वभावथी ज पातळा क्रोध, मान, माया, लोभरू, कषायोवाळा, विनीत, भद्रक, भक्ष्य अने भोग्य पदार्थोना संचय विनाना, संतोषी, निरौत्सुक्य (उत्सुकता विनाना), मृदुता अने सरलतावाळा होय छे. (१७९-१८०) सुवर्ण रत्नादिक छतां पण तेनी उपर ममताना आग्रह विनाना होय छे, अने परस्पर वैर, कलह, द्रोह अने मत्सर रहित होय छे. (१८१) ते काळे अश्व, गज, उंट अने वृषभादिक होय छे छतां ते युगलिको तेनो उपभोग करता नथी. तेओ पगे ज चालनारा अने स्वेच्छा-विहारी होय छे. (१८२) गाय, भेंश, बकरी ने घेटी विगेरे दूधाळां जनावर सारा होता छतां तेने अंगीकार करता नथी अने तेने दोहता नथी तेमछ तेना दूधनो स्वाद पण लेता नथी. (१८३) यक्ष, भूत, पिशाच विगेरेना उपद्रवथी तेमज ग्रहपीडा अने मारी (मरकी) थी वर्जित होय छे. कास, श्वास, ज्वर विगेरे व्याधिथी अने तेनी पीडाथी विरहित होय छे. (१८४) खेती, सेवा, व्यापार विगेरे करीने आजीविका चलाववाना क्लेशथी रहित होय छे. वांछा करवामात्रथी ज इच्छितने मेळवनारा होवाथी निश्चितपणे सुखमां रहे छे. (१८५) राजा, युवराज, श्रेष्ठ, धनवान, सेनापति विगेरेना व्यवहारवर्जित होय छे, तेम ज नायक रहित, सर्व समानभाववाळा ने सर्व अहर्मिद्र होय छे. (१८६)

ते काळे कोई कोइनो दास, प्रेष्य के कर्मकर होतो नथी, तेमज भागीदार, भृतक, शिष्य के आभियोगिकपणं पण होतुं नथी. (१८७) माता, पिता,

સ્તુષાદિષુ । સ્વજનેષ્વપિ તે મર્ત્યા ન તીવ્રપ્રેમવંધનાઃ ॥ ૮૮ ॥ તદા
 ગોધૂમશાલ્યાદ્યા ભવંત્યોષધયઃ સ્વયં । સરસત્વાન્નુવો ભૂમ્ના સાંપ્રત્નીન-
 તૃણાદિવત્ ॥ ૮૯ ॥ આહારાયોપયુજ્યંતે ન તાસ્તેષાં નૃણાં પરં । પૃથ્વી-
 કલ્પદ્રુમફલ-પુષ્પાહારા હિ તે જનાઃ ॥ ૯૦ ॥ ગર્કરામોદકાદિભ્યો-ઽપ્ય-
 નંતગુણમાધુરી । ભૂમિર્ભવંત્તદા સ્નિગ્ધા પરિણામં હિતાવહા ॥ ૯૧ ॥
 નીરોગાણાં સુજાતીનાં પાલિતાનાં પ્રયત્નતઃ । પુંડ્રૂચુચારિણીનાં ચ ગત્વાં
 લક્ષ્મ્ય ચત્પયઃ ॥ ૯૨ ॥ એકગવ્યાં સંક્રમિત-મર્દ્ધાર્દ્ધાદિવ્યવસ્થયા ।
 નિષ્પાદિતં તેન લક્ષ-દ્રવ્યવ્યયસમુદ્ભવં ॥ ૯૩ ॥ દીપનીયં વૃંહણીયં સર્વા-
 ગીણપ્રમોદકૃત્ । સુરભિ સ્વાદુ કલ્યાણ-ભોજ્યં ચક્ષુઃકર્ત્તવિનઃ ॥ ૯૪ ॥
 તતોઽપ્યધિકમાધુર્ય-સ્તુષ્ટિપુષ્ટ્યાદિકૃદ્રસઃ । કલ્પદ્રુમાણાં તેષાં સ્યા-ત્પુ-
 શ્પેષુ ચ ફલેષુ ચ ॥ ૯૫ ॥ ચતુર્ભિઃ કલાપકં । તુવરીકણમાત્રેણ તેના-
 હારેણ તે જનાઃ । અહોરાત્રત્રયં યાવ-ત્સુહિતાઃ સુખમાસતે ॥ ૯૬ ॥ અ-
 થાહૃત્ય તમાહારં પ્રાસાદાકારશાલિષુ । પ્રાગુક્તકલ્પવૃક્તેષુ તે રમંતે

વહેન, માહ, માર્યા, પુત્ર, પુત્રવધૂ વિગેરે સ્વજનોને વિષે પણ તે યુગલિકો
 તીવ્ર પ્રેમવંધનવાળા હોતા નથી. (૧૮૮) તે કાલે ગોધૂમ, શાલિ વિગેરે
 ઔષધિઓ (ધાન્યો) સ્વભાવે જ જમીન પ્રાપ્તે રસવાળી હોવાથી સાંપ્રતકાલે તૃણાદિક
 થાય છે તેમ પોતાની મેલે જ ઉગે છે, પણ તે ધાન્યો તે કાલના મનુષ્યોને આહારના ઉપ-
 યોગમાં આવતા નથી. તેઓ તો પૃથ્વી અને કલ્પવૃક્ષના ફળ ને પુષ્પાદિનો આહાર કરનારા
 હોય છે. (૧૮૯-૯૦). સાકરના મોદક કરતાં પણ અનંતગુણી મધુર, સ્નિગ્ધ અને પરિ-
 ણામે હિતકારક એવી તે કાલે ભૂમિ (મૃત્તિકા) હોય છે. નિરોગી, જાતિવંત, પ્રયત્નપૂર્વક
 પાળેલી, પુંડ્ર ને શેરડીનો જ ચારો ચરાવેલી લાખ ગાયોનું દૂધ તેથી અર્ધ
 સંખ્યાની ગાયને પાતાં, એમ ક્રમે ક્રમે અર્ધ અર્ધને પાતાં, છેવટની એક ગાયના દૂધથી
 બનાવેલ લક્ષ દ્રવ્યના વ્યયથી થયેલ, દીપનીય, વૃંહણીય, સર્વ અંગમાં પ્રમોદ ઉત્પન્ન કર-
 નાર, સુગંધી, સ્વાદુ એવું ચક્ષુઃકર્ત્તવિનું જે કલ્યાણ મોજન (ચીર) હોય છે તે કરતાં પણ અધિક
 મધુરતાવાળો, તુષ્ટિપુષ્ટિ વિગેરેને કરનારો એવો કલ્પવૃક્ષોના ફળમાં ને પુષ્પમાં રસ (સ્વાદ)
 હોય છે. (૧૯૧-૯૫) તુરના દાણા જેટલા તેના આહારથી તે કાલના યુગલિકો ત્રણ દિવસ
 સુધી આહારની ઇચ્છા વિનાના સુખે અને સ્વસ્થતાએ રહે છે. (૧૯૬) તેઓ ને તેટલો આહાર
 કરીને તેઓ પ્રાસાદના આકારવાળા પૂર્વે કહેલા કલ્પવૃક્ષોમાં જેમ સુખ ઉપજે તેમ આનં-

यथामुखं ॥ ९७ ॥ यदा चतुर्विधातोद्य-हृद्यनादरसार्थिनः । तदा ते
त्रुटितांगाख्या-नुपयांति सुरदुमान् ॥ ९८ ॥ एवं च-वस्त्रमाल्यविभू-
षाद्यै-र्यदा यैर्यैः प्रयोजनं । उपसर्पति ते लोका-स्तदा तांस्तान् सुर-
दुमान् ॥ ९९ ॥ तदास्ति न पुरग्राम-दुर्गापण्यहादिकं । ततस्ते स्यु-
र्जना वृक्ष-वासिनः स्वैरचारिणः ॥ २०० ॥ वीवाहयजनप्रेत-कार्यादी-
नामभावतः । न तेषां कार्यवैयर्थ्यं तेऽव्यग्रमनसः सदा ॥ १ ॥ तदा
प्रमार्जनी नास्ति न च कश्चित्प्रमार्जकः । स्वभावान्नूः कचवर-पत्रस्था-
णुतृणोज्झिता ॥ २ ॥ भवंति दंशमशक-यूकाचंचटमत्कुणाः । मक्षिका-
व्याश्च न तदा जंतवो देहिदुःखदाः ॥ ३ ॥ ये सिंहचित्रकव्याघ्र-भुजगाज-
गरादयः । कालस्वभावतस्तेऽपि न रौद्रा नापि हिंसकाः ॥ ४ ॥ एवं
मृगा वृकाः श्वानः पक्षिमार्जारमूषकाः । मिथो वैरोज्झिताः सर्वे भद्रकाः
स्युरहिंसकाः ॥ ५ ॥ न खड्गादीनि शस्त्राणि नागवाणादयोऽपि न ।
न तत्प्रयोगी संग्रामः कोऽपि कस्यापि नाशकृत् ॥ ६ ॥ नागवाणादयश्चैवं-

दधी रहे छे. (१९७) तेओ ज्यारे चार प्रकारना वाजित्रोने सांभलवाना अर्थी थाय छे तयारे
त्रुटितांग जातिना कल्पवृक्षो ते इच्छाने पूर्ण करे छे. (१९८) तेम ज तेमने ज्यारे ज्यारे वस्त्र,
मान्य, अलंकार विगेरेनी इच्छा थाय छे तयारे ते ते वस्तुने आपनारा कल्पवृक्षो तेनी ते ते
इच्छा पूर्ण करे छे. (१९९) ते काळे नगर, गाम, कील्लो, हाट, घर विगेरे होता नथी तेथी
ते काळना मनुष्यो स्वेच्छाचारी अने वृक्षवासी ज होय छे. (२००) विवाह, पूजन, प्रेतकार्य
विगेरेनो अभाव होवार्थी तेमने कोइपण कार्यनी व्यग्रता होती नथी एटले तेओ निरंतर
अव्यग्रमनवाळा ज होय छे. (२०१) ते काळे प्रमार्जनी (सावरणी) होती नथी अने कोइ
प्रमार्जक (वाळनार) पण होतो नथी. स्वभावे ज जमीन कचरो, पत्र, तृण के स्थाणु रहित ज
होय छे. (२०२) वळी डांस, मच्छर, जु, चांचड, मांकण, माखी विगेरे शरीरने दुःख
आपनारा जीवोनी ते काळे उत्पात्ति होती नथी. (२०३) जे सिंह, चित्रा, व्याघ्र, भुजंगम,
अजगर विगेरे जीवो होय छे, ते पण काळ स्वभावथी ज रौद्र परिणामी के हिंसक होता नथी,
तेमज हरण, वरगडा, कुतरा, पक्षीओ, बीलाडा, उंदर विगेरे जीवो जातिवैर विनाना, भद्रक
अने अहिंसक होय छे. (२०४-५) वळी खड्गादि शस्त्रो ने नागास्त्रादि बाणो पण होता
नथी तेमज एकबीजानो नाश करनारा संग्राम पण होता नथी के जेमां तेनो उपयोग
थइ शके. (२०६) नागबाण विगेरे आ प्रमाणे-नागबाण, तमोबाण, वद्धिबाण, वायुबाण,

નાગવાણસ્તમોવાણો વહિવાણો મરુચ્છરઃ । એવમન્યેઽપિ તે સ્વસ્વ-નામ-
કાર્યપ્રસાધકાઃ ॥ ૭ ॥ નેતયઃ સસ નો મારિ-ર્જ્વરા નૈકાંતરાદયઃ । તદા
નાકાલમરણં ન દુર્ભિક્ષં ન વિદ્વરઃ ॥ ૮ ॥ એવં ચ તે નિરાતંકા
નિર્વાધા નિરુપદ્રવાઃ । સુખાનિ ભુંજતે યાવ-—જીવં પ્રાચીન-
પુણ્યતઃ ॥ ૯ ॥

તે ચ ષોઢા પદ્મગંધા ૧ મૃગગંધા ૨ સ્તથાઽમમાઃ ૩ । સહાશ્ચ ૪ તેજ-
સ્તલિનઃ ૫ શનૈશ્ચારિણ ૬ इत्यपि ॥ ૧૦ ॥ इमे जातिवाचकाः शब्दाः
संज्ञाशब्देन रूढाः, यथा पूर्वमेकाकारापि मनुष्यजातिस्तृतीयारकप्रांते श्री-
ऋषभदेवेन उग्रभोगराजन्यक्षत्रियभेदैश्चतुर्धा कृता, तथात्राप्येवं षड्विधा
सा स्वभावत एवास्तीति जीवाभिगमवृत्तौ जंबूप्र० वृ० च. पंचमांगषष्ठ-
शतकसप्तमोद्देशके तु पद्मसमगंधयः, मृगमदगंधयः ममकाररहिताः,
तेजश्च तलं च रूपं येषामस्तीति तेजस्तलिनः, सहिष्णवः समर्थाः,
शनैर्मंदमुत्सुकत्वाभावाच्चरंतीत्येवंशीला इत्यन्वर्थता व्याख्यातास्तीति.

ए प्रमाणे पोतपोताना नाम प्रमाणे कार्य करनारा अनेक प्रकारना बाणो समजवा. (२०७)
वळी सात प्रकारनी हेतिओ, मारि (मरकी), एकांतरा विगेरे ज्वरो होता नथी, अकाळ
मरण थतुं नथी अने दुर्भिक्ष के बीजा कोइ प्रकारनो विद्वर (उपद्रव) थतो नथी. एटले
तेओ आतंक विनाना, बाधा विनाना, उपद्रव विनाना होय छे अने पूर्वभवना पुण्यथी
यावज्जीव सुखने ज भोगवे छे. (२०८-९.)

ते युगलिको छ प्रकारना होय छे, ते आ प्रमाणे. १ पद्मगंधी, २ मृगगंधी, ३
अममा, ४ सहा, ५ तेजस्तलिन अने ६ शनैश्चारी (धीमे धीमे चालनारा). (२१०) आ वधा
जातिवाचक शब्दो संज्ञाशब्दे करीने रूढ छे. जेम पूर्वे मनुष्यपणे एकाकारवाळा छतां
पण त्रीजा आराना प्रांते श्री ऋषभदेवे उग्र, भोग, राजन्य अने क्षत्रिय-भेदवडे चार
प्रकार पाड्या तेम अहीं पण छ प्रकारना तेओ स्वभावथी ज छे, एवुं श्री जीवाभिग-
मनी वृत्तिमां अने जंबूद्वीपप्रज्ञप्तिनी वृत्तिमां कहेल छे. पंचमांग (भगवती) ना छठा
शतकना सातमा उद्देशामां तो पद्म समान गंधवाळा, मृगमद (कस्तुरी) समान गंधवाळा,
ममकार विनाना, तेजवाळं तळ तेमज रूप होवाथी तेजस्तलिन, सहिष्णु एटले समर्थ,
अने शनैः एटले मंदपणे-उत्सुकता रहित पणे चालनारा आ प्रमाणे पूर्वे कहेला शब्दोना
मथार्थ अर्थ कहेला छे.

આયુષઃ શેષષ્ણમાસ્યાં વદ્વાગ્નિમભવાયુષઃ । તે યુગ્મમેકં સ્ત્રીપુંસ-રૂપં પ્રસુવતે જનાઃ ॥ ૧૧ ॥ અહોરાત્રાંસ્તદૈકોન-પંચાશતમમી જનાઃ । રક્ષંતિ તાવતા તૌ ચ સ્યાતાં સંપ્રાપ્તયૌવનો ॥ ૧૨ ॥ ણ્ણામેકોનપંચાશ-દિ-નાવધિ ચ પાલને । કેચિદેવં પૂર્વશાસ્ત્રે વ્યવસ્થાં કોવિદા વિદુઃ ॥ ૧૩ ॥ તથાહિ-સુતોત્તાનશયા લિહંતિ દિવસાન્ સ્વાંગુષ્ઠમાર્યાસ્તતઃ કૌ રિંક્ષંતિ પદૈસ્તતઃ કલગિરો યાંતિ સ્વલલ્હિસ્તતઃ । સ્થેયોભિશ્ચ તતઃ કલાગણ-ભૂતસ્તારુણ્યભોગોદ્ગતાઃ સસાહેન તતો ભવંતિ સુદગાદાનેઽપિ યોગ્યાસ્તતઃ ॥ ૧૪ ॥ અયં ભાવઃ-સસાહે પ્રથમેંગુષ્ઠં લિહંત્યુત્તાનશાયિનઃ । દ્વિતીયે ભુવિ રિંક્ષંતિ વ્યક્તવાચસ્તૃતીયકે ॥ ૧૫ ॥ પદૈઃ સ્વલલ્હિર્ગચ્છંતિ ચતુર્થે પંચમે પુનઃ । સ્થિરૈઃ પદૈસ્તે ગચ્છંતિ ષષ્ઠે સર્વકલાવિદઃ ॥ ૧૬ ॥ સસાહે સસમે પ્રાપ્ત-યૌવનાઃ પ્રભવિષ્ણવઃ । સ્યુઃ સ્ત્રીભોગેઽપિ કેચિચ્ચ સમ્યક્ત્વગ્ર-હણોચિતાઃ ॥ ૧૭ ॥ તથોક્તં જંબૂ ૦ પ્ર ૦ વૃ ૦ “કેચિચ્ચ સુદગાદાનેઽપિ સમ્ય-

૧ યુગલિકો જ્યારે છ માસ આયુષ્ય વાકી રહે ત્યારે આગલા ભવનું આયુષ્ય વાંધે છે અને ૧૧ યુગ્મ (સ્ત્રી-પુરુષ) ને જન્મ આપે છે. (૨૧૧) તે તલ્લે તે યુગલિકો પ્રસવેલા યુગ્મને ૪૯ દિવસ પ્રતિપાલના કરે છે ૧૨ ઇટલા દિવસમાં તે યૌવન પ્રાપ્ત થયેલા થઈ જાય છે. (૨૧૨) આ પ્રમાણે ૪૯ દિવસની પ્રતિપાલનામાં કેટલાક બુદ્ધિમાનો પૂર્વના શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા બતાવે છે.-પ્રથમ સાત દિવસ ચત્તા સુતા સતા પોતાના અંગુઠાને તુસ્યા કરે છે, પછી વીજા સાત દિવસ પૃથ્વીપર જરા જરા પગ માંડે છે, ત્રીજા સાત દિવસ કાંઈક મધુરવાણીવડે બોલે છે, ચોથા સાત દિવસ કાંઈક સ્વલ્લના પામતા ચાલે છે, પાંચમા સાત દિવસમાં સારી રીતે સ્થિર-તાથી ચાલવા માંડે છે, છઠ્ઠા સાત દિવસમાં સમસ્ત કલ્પના જાણનાર થાય છે અને સાતમા સાત દિવસમાં યૌવનાવસ્થા પામીને ભોગસમર્થ થઈ જાય છે અને પછી કેટલાક તો સમ-કિત ગ્રહણને યોગ્ય થાય છે. આ પ્રમાણે ૪૯ દિવસો પસાર થાય છે. (૨૧૩.) આની પછીના ત્રણ શ્લોકમાં પણ આ જ હકીકત કહી છે. (૨૧૪ થી ૨૧૬.) તે વિષે શ્રી જંબૂ-દ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે-કેટલાક યુગલિકો સુદક્ષના આદાનમાં અર્થાત્ સમ્યક્ત્વના ગ્રહણમાં પણ યોગ્યતાવાળા થાય છે. અહીં સાત સપ્તક વીત્યા બાદ સમ-કિતની યોગ્યતા કહી, પરંતુ પ્રજ્ઞાપનાના વિશેષ પદની વૃત્તિમાં તો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ-વાળા મનુષ્યો સંબંધી સૂત્રમાં ‘ વે જ્ઞાન અને વે અજ્ઞાનવાળા કહ્યા છે. ’ તેમાં

त्तवग्रहणेऽपि योग्या भवन्तीति. ” एवं चात्र सप्तसप्तकव्यतिक्रमे सम्य-
 क्त्वयोग्यतोक्ता. प्रज्ञापनाविशेषपदवृत्तौ च उत्कृष्टस्थितिमनुष्यसूत्रे ‘ दो-
 नाणा दो अन्नाणा ’ इति उत्कृष्टस्थितिका मनुष्यास्त्रिपत्योपमायुषस्तेषां
 तावद् अज्ञाने नियमेन, यदा पुनः षण्मासावशेषायुषो वैमानिकेषु वद्धा-
 युषस्तदा सम्यक्तत्वाभाद् द्वे ज्ञाने लभ्येत, अवधिविभंगौ चासंख्येयवर्षायुषां
 न स्त इति. तत्रोत्सर्पिण्यामवसर्पिण्यां च प्रत्येकं षड्विधेऽपि कालविभागे
 सम्यक्त्वस्य श्रुतस्य च द्वयोरप्यनयोः प्रतिपत्तिः संभवतीति प्रतिपद्य-
 मानकस्संभवति, स च प्रतिपद्यमानकस्सुषमदुःषमादिषु देशन्यूनकोट्या-
 युशेष एव प्रतिपद्यते, नाधिकायुशेष इत्यावश्यकमलयगिरिवृत्तौ. तदत्र
 मतत्रये तत्त्वं सर्वविद्वेद्यमिति ज्ञेयं. असंख्यायुस्तिर्यक्तु तु जन्मतोऽपि सम्य-
 क्त्वं संभवति, तथोक्तं षष्ठकर्मग्रन्थवृत्तौ—चायिकसम्यग्दृष्टिस्तिर्यक्तु न सं-
 ख्येयवर्षायुष्केषु मध्ये समुत्पद्यते. किं त्वसंख्येयवर्षायुष्केषु.

सप्तावस्थाकालमान—मित्यादौ प्रथमारके । ततः कालक्रमार्त्तिकचि-
 त्संभवरयधिकाधिकं ॥ १८ ॥ इदमर्थतो जंबूप्रज्ञप्तिवृत्तौ. ततस्ते पितर-

उत्कृष्ट स्थितिवाळा एटले त्रण पन्योपमना आयुष्यवाळा. तेमने बे अज्ञान अवश्य होय
 छे. परंतु ज्यारे छ मासनुं आयुष्य बाकी रहे अने वैमानिकनुं आयुष्य बांधे त्यारे
 सम्यक्त्वनो लाभ थयेलो होवाथी बे ज्ञान लभ्य थाय छे. अवधि के विभंग असंख्य
 वर्षना आयुष्यवाळा (मनुष्य तिर्यच) ने होतुं नथी. तेमां अवसर्पिणी ने उत्सर्पिणीमां
 प्रत्येके छए आरामां सम्यक्त्व ने श्रुत वने सामायिकनी प्रतिपत्ति संभवे छे एटले तेना
 प्रतिपद्यमान जीवो संभवे छे. ते प्रतिपद्यमानपणुं सुषमदुःषमादिमां वधारेमां वधारे
 देशेन्यून पूर्व कोटी आयु शेष रहे सते ज लभ्य थाय छे. ते करतां वधारे आयुष्य बाकी
 रह्युं होय त्यारे संभवतु नथी, एम आवश्यकनी मलयगिरिकृत वृत्तिमां कहुं छे. आ
 प्रमाणे त्रण मत छे, तेनुं तत्त्व (सार) सर्वज्ञ जाणे. असंख्य वर्षना आयुवाळा तिर्यचोमां
 तो जन्मथी पण सम्यक्त्वनो संभव छे. ते संबंधी छद्वा कर्मग्रन्थनी वृत्तिमां कहुं छे के—चायि-
 कसमकितदृष्टि संख्याता वर्षना आयुवाळा तिर्यचोमां उपजता नथी; परंतु असंख्याता वर्षना
 आयुवाळामां ज उपजे छे.

सात अवस्थानुं कालमान सात सात दिवसनुं उपर जे कहुं छे ते पहेला आराना
 प्रारंभमां समजवुं. तयारपछी कालना क्रमथी (प्रतिपालना वधे त्यारे) कांडक
 कांडक वधतुं वधतुं समजवुं. (२१७) आ प्रमाणे श्री जंबूद्वीपनी वृत्तिमां कहुं छे. तयार-

स्तेषां युग्मिनां पूरितायुषः । कासजृम्भादिभिर्मृत्यो-द्भवंति त्रिदशालये
॥ १९ ॥ एतद्भवायुषा तुल्या-युषो न्यूनायुषोऽथवा । ते देवाः स्युर्यु-
ग्मिभवा-युष्कान्न त्वधिकायुषः ॥ २० ॥ तिर्यचोऽपि तदा तादृ-ग्गुणाः
कालानुभावतः । समापितायुषो यांति युग्मिनस्त्रिदशालयं ॥ २१ ॥
तिर्यक्षु युग्मिनश्च स्युः संज्ञिपक्षिचतुष्पदाः । तेषामेव ह्यसंख्यायु-ष्टया
स्वर्गतिनिश्चयात् ॥ २२ ॥ तथोक्तं-नरतिरि असंखजीवी सव्वे नियमेण
जंति देवेसु । इति. अन्येषां तु न युग्मित्वं नापि स्वर्गतिनिश्चयः ।
पूर्वकोटिप्रांतमायु-स्तेषामुत्कर्षतोऽपि यत् ॥ २३ ॥ गब्भभुअजलयरोभय-
गब्भोरगपुव्वकोडि उक्कोसा । तथा-संमुच्छिपणिदिथललयरो-रगभुअ-
ग जिट्ठिइ कमसो । वाससहस्सा चुलसी विसत्तरि तिपन्न वायाला
॥ १ ॥ इति वचनात्, पूर्वकोट्यायुष्काश्च न युग्मिनः संख्यातायुष्कत्वा-
दिति संभावयामः, किंच-संख्येयायुःपंचेन्द्रियाणां नपुंसकत्वेनैव
युगलित्वं दुःश्रद्धानं, नपुंसकत्वमप्येषां दुर्वारं ' गब्भनरतिरिआ

पक्षी युग्मीओना मातापिता आयुष्य पूर्ण थये उधरस के बगासादिवडे मरण पामीने देव
गतिमां उत्पन्न थाय छे. ते युगलिकपणाना आयुष्य समान अथवा तेथी ओछा आयुषे
उत्पन्न थाय छे, तेथी वधारे आयुषे उत्पन्न थता नथी. (२१८-१९) ते काले तिर्यचो पण
तेवा गुणवाळा (युगलिक) काल स्वभावथी ज थाय छे अने तेओ पण मरण पामीने
देवगतिमां जाय छे. तिर्यचोमां संज्ञी एवा पक्षीओ अने चतुष्पदो युगलिक थाय छे.
तेओ ज असंख्यात वर्षना आयुष्यवाळा होवाथी देवगतिमां जनारा निश्चये होय छे.
कहुं छे के-‘मनुष्य ने तिर्यच सर्वे असंख्य वर्षना आयुवाळा अवश्य देवगतिमां ज जाय छे.’
ते सिवायना बीजा तिर्यचो युगलिक होता नथी अने तेमनो स्वर्गे जवानो निश्चय पण
होतो नथी केमके तेमनुं उत्कृष्टथी पण पूर्व कोटीनुं ज आयुष्य होय छे. (२०-२२) गर्भज
भुजपरिसर्प, गर्भज उरपरिसर्प ने बने प्रकारना जलचरो (समूर्द्धिम ने गर्भज) पूर्वकोटीना
उत्कृष्ट आयुष्यवाळा होय छे. तथा समूर्द्धिम तिर्यच पंचेन्द्रिय थलचर, खेचर, उरपरि ने भुजप-
रिनी उत्कृष्ट स्थिति अनुक्रमे ८४०००-७२०००-५३००० ने ४२००० वर्षनी होय छे.
आ वचनथी पूर्व कोटी सुधीना आयुष्यवाळा युगलिक होता नथी कारण के तेमनुं आयुष्य
संख्यातुं छे. आ प्रमाणे अमे संभावना करीए छीए. वळी संख्याता आयुष्यवाळा पंचेन्द्रियोमां
नपुंसकपणं पण संभवे छे, तेथी तेमनामां युगलिकपणं घटी शकतुं नथी अने तेमां नपुंसक-

સંઘાઉઆ તિવેઆ ' ઇતિ વચનાત્. કાલસત્તિકાર્યાં તુ-અવિ સવ્વજીવ-
જુઅલા નિઅસમહીણાઉ સુરગઈ તહ ય । થોવકસાયા નવરં સવ્વારયથ-
લયરાઉમિણં ॥ ૧ ॥ મણુયાઉસમગયાઈ ચઉરંસહયાદજા ય અટ્ટંસા । ગોમ-
હિસુદ્ધચરાઈ પણંસ સાણાઈ દસમંસા ॥ ૨ ॥ ઉરમુઅગ પુવ્વકોહિ-
પલિયાસંઘંસ ચયરપઢમારે । ઇત્યુક્તં, તદત્ર તત્ત્વં વહુશ્રુતગમ્યં.

મૃતાનાં નાસ્તિ સંસ્કારો યુગ્મિનામગ્ન્યભાવતઃ । તતસ્તેષાં શરી-
રાણિ તદાસન્નવનસ્થિતાઃ ॥ ૨૪ ॥ ભારંડાયાઃ પક્ષિણો દ્રાગ્ જગત્સ્વા-
ભાવ્યતસ્તથા । નીડકાષ્ટવદાદાય પ્રક્ષિપંત્યર્ણવાદિષુ ॥ ૨૫ ॥ તદુક્તં
શ્રીહૈમન્નપ્તભચરિત્રે-પુરા હિ મૃતમિથુન-શરીરાણિ મહાચગાઃ । નીડ-
કાષ્ટમિવોત્પાદ્ય સચશ્ચિત્તિપુરમ્બુધૌ ॥ ૨૬ ॥ અત્રાંબુધેરુપલક્ષણત્વાદ્યથા-
યોગં ગંગાપ્રભૃતિનદીષ્વપીતિ જ્ઞેયં. નનૂત્કર્ષાદપિ ધનુઃપૃથક્ત્વાર્ગૈઃ પત-
ત્રિભિઃ । તેષાં ત્રિકોશમાનાનાં વહનં સંભવેત્કથં ॥ ૨૭ ॥ અત્રોચ્યતે-
ચગાંગમાને યત્પ્રોક્તં પૃથક્ત્વં ધનુષાં શ્રુતે । તત્રૈકવચનં જાતૌ યથા વ્રીહિઃ

પણું દુર્વાર છે. કહ્યું છે કે- ' ગર્ભજ મનુષ્ય ને તિર્યંચો સંખ્યાતા આયુવાળા ત્રણે વેદવાળા
હોય છે. ' કાલસત્તિકાર્યાં કહ્યું છે કે- ' સર્વ યુગલિક જીવો પોતાની સરખા અથવા
ઓછા આયુષ્યવાળા દેવ થાય છે. તે અન્પકષાયી હોય છે. સર્વ આરામાં થઈ ચરોતું
આયુષ્ય આ પ્રમાણે હોય છે. મનુષ્યના આયુ સમાન (સરખું) આયુષ્ય હાથીનું હોય છે.
ઘોડા ચોથા ભાગના, વકરા આઠમા ભાગના, ગાય, મેંશ, ડંટ ને ગધેડા પાંચમા અંશના
અને શ્વાન દશમા ભાગના આયુવાળા હોય છે. ઉરપરિ ને ધ્રુજપરિનું ક્રોડ પૂર્વેનું અને
ચેચરનું પચોપમના અસંખ્યાતા ભાગનું આયુ પહેલે આરે હોય છે. આ વાતમાં ચરો
ચુલાસો વહુશ્રુતગમ્ય છે.

મરણ પામેલ યુગલિકના શરીરનો અગ્નિનો અભાવ હોવાથી સંસ્કાર કરવામાં આ-
વતો નથી; તેમના શરીરો તેની નજીક વનમાં રહેલા ભારંડ વિગેરે પક્ષીઓ તરત જ જગત્
સ્વભાવે માલ્લાના કાષ્ઠની જેમ ઉપાડીને સમુદ્રાદિકમાં નાંખી દે છે. શ્રીહૈમચંદ્રાચાર્યકૃત
ક્ષપ્તભચરિત્રમાં કહ્યું છે કે- ' પૂર્વે મૃતમિથુનના શરીરોને મહાન્ શરીરવાળા પક્ષીઓ
માલ્લાના કાષ્ઠની જેમ ઉપાડીને તત્કાલ સમુદ્રમાં નાંખી દેતા હતા. ' અહીં સમુદ્રના ઉપ-
લક્ષણથી ગંગા વિગેરે મહા નદીઓમાં પણ નાંખે છે એમ સમજવું. અહીં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે
છે કે- ' ઉત્કૃષ્ટ પણ ધનુષ્ય પૃથક્ત્વના શરીરવાળા પક્ષીઓ ત્રણ ગાઉના પ્રમાણવાળા
યુગલિક શરીરને શી રીતે ઉપાડી શકે ? ' તેનો ઉત્તર આપે છે કે- ' ચેચર (પક્ષી)
ના શરીરના માનમાં જે ધનુષ્ય પૃથક્ત્વ શાસ્ત્રમાં કહેલ છે તે જાતિમાં એકવચન

સુભિચ્છકૃત્ ॥ ૨૮ ॥ તતો ધનુઃપૃથક્ત્વાનાં બહુત્વમપિ સંભવેત્ । વિહંગાનાં દેહમાનં તાદૃક્કાલાદ્યપેક્ષયા ॥ ૨૯ ॥ તતશ્ચ-ભૂયોધનુઃપૃથક્ત્વાંગૈર્નરહસ્ત્યાદ્યપેક્ષયા । સુવહાનિ તદંગાનિ યગૈરાદ્યારકાદિષુ ॥ ૩૦ ॥ એવં ચ સૂત્રે એકવચનનિર્દેશેઽપિ બહુવચનવ્યાખ્યાનં શ્રીમલયગિરિપાદૈરપિ શ્રીબૃહત્સંગ્રહણીવૃત્તૌ-દસવાસસહસ્સાઈં સમયાઈ જાવ સાગરં ઝળં । દિવસમુદ્ધુત્તપુદ્ધુત્તા આહારુસ્સાસ સેસાણં ॥ ૧ ॥ इत्यस्या गाथाया व्याख्याने कृतमस्तीति सर्वं सुस्थमित्याद्यधिकमुपाध्यायश्रीशांतिचंद्रायजंबू० प्र० वृ० यद्वा-भारंडपक्षिणां लोक-ख्यातेभोद्वहनादिवत् । तेषां खगानां तद्युग्मि-देहोद्वहनसंभवः ॥ ३१ ॥

एवं स्वरूपमुक्तं य-त्प्रथमं प्रथमारके । क्रमात्ततो हीयमान-मवसेयं

સમજવું. જેમ શાઠ સુભિચ્છ (સુકાઠ) કરે છે એમ કહેલ છે તેની જેમ ઇટલે ધનુષ્ય પૃથક્ત્વ કહેવાથી ઘણા ધનુષ્ય પૃથક્ત્વ પણ તે કાઠના પક્ષીઓના શરીરના માનને માટે સમજવા, તેથી ઘણા ધનુષ્યવાળા શરીરથી પહેલા આરા વિગેરેમાં મનુષ્ય ને હસ્તિવિગેરેના શરીર સારી રીતે ઉપાડી શકાય એમ સમજવું. આ રીતે સૂત્રમાં એકવચનના નિર્દેશમાં બહુવચનનું વ્યાખ્યાન શ્રીમલયગિરિ મહારાજે પણ શ્રીબૃહત્સંગ્રહણીની વૃત્તિમાં કહેલ છે. તે ગાથા આ પ્રમાણે—

दसवाससहस्साईं, समयाई जाव सागरं ऊर्णं ।

दिवसमुद्धुत्तपुद्धुत्ता, आहारुस्साससेसाणं ॥

આ ગાથાની વ્યાખ્યામાં ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ઘણા પૃથક્ત્વ એવો અર્થ કરેલ છે. ઇટલે આ હકીકતનું સમાધાન બરાબર થઈ શકે છે. ઇત્યાદિ શ્રીજંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિની ઉપાધ્યાય શ્રીશાંતિચંદ્રગણિ કૃત વૃત્તિમાં પણ કહ્યું છે. અથવા—

भारंडपक्षिणां लोक-ख्यातेभोद्वहनादिवत् ।

तेषां खगानां तद्युग्मि-देहोद्वहनसंभवः ॥

ભારંડ પક્ષીઓ પોતાની પાંખ વિગેરેથી સાત હાથીઓને ઉપાડે છે એ વાત જેમ લોકપ્રસિદ્ધ છે તેની જેમ પ્રથમ આરાના પક્ષીઓનું તે યુગ્મિના દેહને ઉપાડીને વહન કરવાનું પણ સંભવે છે. (૨૩૧)

પહેલા આરાના પ્રારંભમાં જે સ્વરૂપ હોય છે તે અમે ઉપર બતાવેલું છે, ત્યારપછી ક્રમે ક્રમે પ્રતિચ્છણ હીયમાન (ઘટતું ઘટતું) સમજવું. વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, સંસ્થાન, ઉચ્ચત્ત્વ,

प्रतिक्षणं ॥ ३२ ॥ वर्णगंधरसस्पर्श—संस्थानोच्चत्वपर्यवैः । तथा संहनना-
 युष्क—बलवीर्यादिपर्यवैः ॥ ३३ ॥ अनंतगुणहान्यानुसमयं हीयमानकैः ।
 संपूर्णाः स्युः सागराणां चतस्रः कोटिकोटयः ॥ ३४ ॥ गुणशब्दश्चात्र
 भाग—पर्यायस्तेन हीयते । अनंतभागहान्यैव वर्णादिः पर्यवव्रजः ॥ ३५ ॥
 इत्थमेवानुयोगद्वारवृत्तौ एकगुणकालकविचारे स्पष्टमाख्यातं, अनंतगुणा-
 नां हानि—रेवं तत्पुरुषोऽत्र सः । न त्वनंतगुणा हानि—रित्येवं कर्मधा-
 रयः ॥ ३६ ॥ अत्र स इति समासो वैयाकरणरूढेः, पदैकदेशे पद-
 समुदायोपचाराद्धेति, अनंतगुणज्ञानिभावना चैवं—आधारकाद्यसमये
 वर्त्तते यो द्रुमादिषु । सर्वोत्कृष्टः शुक्लवर्णः केवलिप्रज्ञयास्य च ॥ ३७ ॥
 छिद्यमानस्य भागाः स्यु—निर्विभागा अनंतशः । एते सर्वजीवराशेः
 स्युरनंतगुणाधिकाः ॥ ३८ ॥ तेषां मध्याद्राशिरेको—ऽनंतभागात्मकलु-
 टेत् । द्वितीये समये चैवं तृतीयादिक्षणेऽपि ॥ ३९ ॥ इत्येवम-
 वसर्पिण्याः सर्वात्यसमयावधि । तत्र चायं निकृष्टः स्या—त्तादृ-
 क्कालानुभावतः ॥ ४० ॥ उत्सर्पिण्याद्यसमये—ऽप्येवंरूपो भवत्ययं । ततो

संहनन, आयु तथा बल वीर्य विगेरे पर्यवो वडे करीने अनंतगुण हानिए समये समये
 हीयमान थतां चार कोटाकोटी सागरोपमनो पहेलो आरो पूर्ण थाय छे. अहीं श्लोकमां
 अनंतगुण शब्द कहेल छे तेमां गुण शब्दे भागपर्याय समजवो, एटले वर्णादि पर्यवोनो
 समूह अनंतभागहानिए घटतो जाय छे. (२३२ थी २३५) आज हकीकत श्री अनुयोगद्वार
 सूत्रनी वृत्तिमां एक गुण काला विगेरेना विचारमां स्पष्टपणे कहेल छे. अनंतगुणोनी
 हानि एवो तत्पुरुष समास अहीं करवो; अनंतगुणी हानि एवो कर्मधारय समास न करवो.
 अहीं स एटले समास वैयाकरणनी रूढिथी अथवा ' पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् '
 अर्थात् पदना एक देशथी पदना समुदायनो उपचार करवो एम समजवुं.

अनंतगुणहानिनी भावना आ प्रमाणे—पहेला आराना पहेला समये वृक्षादिकने विषे जे
 सर्वोत्कृष्ट शुक्लवर्ण होय छे के जेना केवलीनी प्रज्ञाथी छिद्यमान कर्या सता अनंता निर्वि-
 भाग एवा भागो थाय छे के जे सर्व जीवराशिथी अनंतगुणा होय छे. तेमांथी एक राशि अनंत-
 भागरूप बीजे समये नुटे (घटे—ओछी थाय), त्रीजा विगेरे समयोमां पण ए प्रमाणे समजवुं.
 ए प्रमाणे अवसर्पिणीना सर्वात्य समय सुधी समजवुं एटले तेवा प्रकारना कालना अनु-
 भावथी छेले समये तदन निकृष्ट होय छे. उत्सर्पिणीना आद्य समये एवा ज रूपना निकृष्ट

દ્વિતીયસમયે યથાહાનિ વિવર્દ્ધતે ॥ ૪૧ ॥ અનંતગુણવૃદ્ધૈવં વર્દ્ધમાનઃ
ક્ષણે ક્ષણે । ઉત્સર્પિણ્યંત્યસમયે સર્વોત્કૃષ્ટઃ સ જાયતે ॥ ૪૨ ॥

નન્વેવં શુક્લવર્ણસ્ય મૂલોચ્છેદઃ પ્રસજ્યતે । પ્રત્યક્ષબાધિતં તચ્ચ જાત્યાદૌ
શૌક્લ્ય દર્શનાત્ ॥ ૪૩ ॥ અત્રોચ્યતેઽનંતકસ્યા-નંતભેદાઃ સ્મૃતાસ્તતઃ ।
પ્રત્નીયમાણપર્યાયાં-શાનામલ્પમનંતકં ॥૪૪॥ મૂલપર્યાયાંશરાશે-સ્ત્વનંતકં
મહત્તમં । તતોઽનુસમયેઽનંત-હાન્યાપ્યુચ્છિદ્યતે ન તત્ ॥૪૫॥ યદિ ભવ્યેષુ
સિદ્ધ્યત્સુ સંસારેઽસ્મિન્ પ્રતિક્ષણં । અનંતેનાપિ કાલેન ભવ્યોચ્છેદો ન
જાયતે ॥ ૪૬ ॥ તદૈષાં સર્વજીવેભ્યો-ઽનંતઘનાનાં કથં ભવેત્ । ઉત્કૃષ્ટવ-
ર્ણભાગાના-મુચ્છેદોઽસંખ્યકાલતઃ ॥ ૪૭ ॥ નનુ ભવ્યાસ્તુ સંખ્યેયા એવ
સિદ્ધ્યંત્યનુક્ષણં । એતે ત્વનંતા હીયંતે તત્સામ્યમનયોઃ કથં ॥ ૪૮ ॥
સત્યં યદ્યપિ સંખ્યેયા ભવ્યાઃ સિદ્ધ્યંત્યનુક્ષણં । તથાપિ તત્સિદ્ધિકાલો-
ઽનંતકાલાત્મકો ભવેત્ ॥ ૪૯ ॥ હીયંતેઽનુક્ષણં વર્ણાં-શાસ્તુ યદ્યપ્ય-

ભાવ હોય છે. ત્યારપછી ત્રીજે સમયે-પ્રથમ જેમ હાનિ થઈ હતી તેમ ક્ષણે ક્ષણે અનંતગુણ-
વૃદ્ધિવડે વધે છે, એટલે ઉત્સર્પિણીના અંત્ય સમયે સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે
(૨૩૪ થી ૨૪૦) (અહીં પણ અનંતભાગવૃદ્ધિ સમજવી.)

અહીં શિષ્ય શંકા કરે છે કે-“ એ પ્રમાણે સમયે સમયે હાનિ થવાથી તો શુક્લવર્ણનો
મૂલથી ઉચ્છેદ થઈ જશે, અને તેમ કહેવાથી જાતિ વિગેરેમાં શુક્લપણું જોવામાં આવતું
હોવાથી પ્રત્યક્ષ બાધા આવશે ” તેને ઉત્તર આપે છે કે-“ શાસ્ત્રમાં અનંતના અ-
નંત ભેદ કહેલા છે તેથી ત્રીયમાન પર્યાયના અશોનું અનંતક નાનું છે અને મૂલ પર્યાયમાં
રહેલ અંશરાશીનું અનંતક મોટું છે; તેથી પ્રત્યેક સમયે અનંતાંશની હાનિ થતા
છતાં પણ તેનો સર્વથા ઉચ્છેદ થતો નથી ’ તેની ઉપર દૃષ્ટાંત કહે છે કે-‘ આ સંસા-
રમાંથી પ્રત્યેક ક્ષણે ભવ્યજીવો સિદ્ધાવસ્થા પામે છે છતાં અનંતકાલે પણ ભવ્યજીવોનો
ઉચ્છેદ (સમાપ્તિ) થતો નથી તો આ પર્યવાંશ તો સર્વ જીવો કરતાં અનંતગુણા છે તેનો
એટલે ઉત્કૃષ્ટ વર્ણવિભાગોનો ઉચ્છેદ અસંખ્ય કાલે કેમ થાય ? ન જ થાય. ’ (૪૭)
બીજી શિષ્ય બીજો પ્રશ્ન કરે છે કે-‘ ભવ્યો તો પ્રત્યેક ક્ષણે સંખ્યાતા સિદ્ધાવસ્થા
પામે છે અને આમાંથી તો સમયે સમયે અનંતા પર્યવોની હાનિ થાય છે તો તમે કહ્યું તે
દૃષ્ટાંત કેમ ઘટી શકે ? ’ એને ઉત્તર આપે છે કે-‘ તારું કહેવું સાચું છે જો કે ભવ્યો

नंतशः । तथापि कालोऽत्रैकाव-सर्पिण्यात्मक एव हि ॥ ५० ॥ तदार्ष्टा-
तिकदृष्टांत-वैषम्यं चित्यमत्र न । एवं पीतादिवर्णेषु गंधादिष्वपि भावना
॥ ५१ ॥ एवं च द्रव्याणामानंत्यात्प्रतिद्रव्यमेकैकांशहानिरिति यत्केवि-
दनंतगुणहानिं समर्थयन्ति तदपास्तं द्रष्टव्यं.

ननूक्ता क्षीयमाणा ये देहोच्चत्वस्य पर्यवाः । एकद्वयादिखप्रतरा-
वगाहन्यूनतात्मकाः ॥ ५२ ॥ असंख्या एव ते यस्मा-त्रिकोशवपुषापि
हि । वगाह्यन्ते खप्रतरा असंख्या एव नाधिकाः ॥ ५३ ॥ अनं-
तगुणहानिस्त-त्कथमेतेषु संभवेत् । अत्र ब्रूमः समाधानं यदि शुश्रू-
ष्यते त्वया ॥ ५४ ॥ देहस्थानां खप्रतरा-वगाहकारिणामिह । पुद्गला-
नामनंतानां हानिर्ज्ञेयात्र धीधनैः ॥ ५५ ॥ तथोक्तं जंबूद्वीपप्रज्ञ-
सिवृत्तौ-प्रथमारके प्रथमसमयोत्पन्नानामुत्कृष्टं शरीरोच्चत्वं भवति, ततो
द्वितीयादिसमयोत्पन्नानां यावतामेकनभःप्रतरावगाहित्वलक्षणपर्यवाणां

प्रत्येक क्षणे संख्याता ज सिद्धिपदने पामे छे परंतु तेनो सिद्धिगमनकाल अनंतो कह्यो छे.
अने प्रत्येक क्षणे वर्णविभागो अनंता घटे छे तथापि अहीं एक अवसर्पिणीरूप काल
कह्यो छे ते असंख्य समयात्मक ज छे, तेथी तारे दृष्टांत ने दृष्टांतिकनी विषमता छे
एम न समजवुं ' शुक्लवर्ण प्रमाणे पीतादिवर्ण माटे तेम ज गंधादि माटे पण भावना
करवी (२४८ थी ५१) आ प्रमाणे कहेवावडे द्रव्योनुं अनंतपणुं होवाथी प्रत्येक
द्रव्यमां एकेक अंशनी हानि थाय छे एम मानीने केटलाक अनंतगुणहानिनी समर्थना
करे छे तेना मतने अपास्त कर्यो छे एम समजवुं.

• शिष्य प्रश्न करे छे के-देह उच्चत्वना पर्यवो एक बे विगेरे आकाश प्रतररूप अव-
गाहनामां न्यून थवापणुं समये समये कहेल छे तो ते न्यून थनारा प्रतरो असंख्य ज
छे कारण के वण गाउना शरीरमां पण आकाश प्रतरो असंख्य ज होय छे वधारे होता
नथी. तो तेमां अनंतगुणहानि शरीरते संभवे ? एना समाधानमां कहे छे के-(दरेक)
आकाश प्रतरमां अवगाहना करीने रहेला देहमां अनंता पुद्गलो होय छे, तेथी बुद्धि-
मानोए तेमांना अनंता पुद्गलोनी हानि समजवी (आखा प्रतरनी समवी नहीं. ते विषे
श्री जंबूद्वीपप्रज्ञसिनी वृत्तिमां कह्युं छे के-पहेला आरामां प्रथम समय उत्पन्न युगलिकना
शरीरनुं ज उत्कृष्ट उच्चत्व होय छे. तयार पछी बीजे समये उत्पन्न थयेलाना शरीरनी

हानिस्तावत्पुद्गलानंतकं हीयमानं द्रष्टव्यं. आधारहानावाधेयहानेरावश्यकत्वादिति, तेनोच्चत्वपर्यायाणामनंतत्वं सिद्धं, नभःप्रतरावगाहस्य पुद्गलोपचयसाध्यत्वादिति.

पर्याया आयुषोऽप्येक-द्व्यादिक्षणोनतात्मकाः । असंख्येया एव तेऽपि स्युस्त्रिपल्यायुषोऽपि हि ॥५४॥ किं त्वेकादिक्षणोनेषु स्थितिस्थानेषु तेष्विह । प्रत्येकं तद्धेतुकर्म-प्रदेशाः स्युरनंतशः ॥ ५५ ॥ तेष्व्यायुःपर्यवा एव हेतौ कार्योपचारतः । एवं भाव्यायुषोऽनंतगुणहानिः प्रतिक्षणं ॥ ५६ ॥ अत एव श्रीजंबूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रेऽभिहितं-‘ अणंतेहिं उच्चत्तपज्जवेहिं अणंतेहिं आउअपज्जवेहिं अणंतगुणपरिहाणीए परिहायमाणे २ ’ इति. एवं चाद्यारकस्यादौ त्रिकोशप्रमितं वपुः । त्रिपल्यप्रमितं चायु-र्युग्मिनां प्राग्यदीरितं ॥ ५७ ॥ तद्धीयमानं क्रमेणा-द्यारकांते तु युग्मिनां । स्याद्द्विकोशोच्चमंगं द्वि-पल्यमानं च जीवितं ॥ ५८ ॥

एवं दशस्वपि क्षेत्रे-ष्वरके प्रथमे गते । द्वैतीयीकोऽरकस्तेषु सुष-

उंचाहमां एक आकाशप्रदेशावगाही प्रतरमां अनंता पर्यवो छे. तेमांथी अनंता भागरूप अनंता पर्यवोनी हानि समजवी. एम प्रत्येक समय माटे समजवुं. आधारनी हानिमां आधेयनी हानि आवश्यक ज छे, तेथी उच्चत्व पर्यायनुं अनंतत्व सिद्ध थाय छे कारण के ते आकाशप्रतररूप अवगाहना पुद्गलोना उपचयथी साध्य छे. इति ’

आयुष्यमां पण एक बे समयऊणा असंख्य पर्यायो त्रण पल्योपमना आयुष्यमां होय छे एटले ते पण क्षणे क्षणे ऊन थाय छे, एटलुं ज नहीं पण एकादिक्षण ऊन स्थिति-स्थानने विषे पण तेना हेतुरूप कर्मप्रदेशो अनंता होय छे तेने पण कारणमां कार्यनो उपचार करीने आयुना पर्यवो समजवा. ए रीते आयुष्यमां पण प्रतिक्षणे अनंतगुणहानि समजी लेवी. (२५६) आ कारणने अनुसरीने ज श्री जंबूद्वीपप्रज्ञप्ति सूत्रमां कह्युं छे के अनंता उच्चत्व पर्यायो वडे अने अनंता आयु संबंधी पर्यायो वडे अनंतगुणहानिए हीन थतो जाय छे. ’ आ प्रमाणे पहेला आराना प्रारंभमां त्रण गाउनुं शरीर अने त्रण पल्योपमनुं आयुष्य जे पूर्वे कहेल छे ते अनुक्रमे समये समये हानि थतां पहेला आराना अंते युग्मिओनुं शरीर बे गाउ उंचुं अने आयु बे पल्योपमनुं होय छे एम समजवुं. (२५८)

आ प्रमाणे पांच भरत ने पांच औरवतरूप दशे क्षेत्रोमां पहेलो आरो पुरो थये बीजो

तृतीयेऽस्य त्रिभागे तु समतिक्रामति क्रमात् । षोढा संहननानि स्युः
संस्थानान्यपि देहिनां ॥ ८८ ॥ धनुःशतानि भूयांसि प्रथमं तूच्छ्रूता

આ ત્રીજા આરાના પ્રારંભમાં એક ગાઉના શરીરવાળા ને એક પલ્લોપમના આયુષ્ય-વાળા યુગ્મિઓ હોય છે અને (૬૪) ષષ્ઠકરંડકવાળા હોય છે. વાલકોનું ૭૯ દિવસ પ્રતિપાલન કરે છે. તેની અવસ્થા અહીં પણ પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે સાત પ્રકારની હોય છે. ૭૯ દિવસના સાત ભાગ કરીએ તો એકેકે અવસ્થાનું પ્રમાણ ૧૧ દિવસ, ૧૭ ઘડી, ૮ પલ, ને ૩૪ અક્ષરથી કાંઈક અધિક આવે છે. તે યુગ્મિઓ પ્રથમની જેમ પહેલા સંઘયણવાળા, પહેલા સંસ્થાનવાળા અને કાસ કે બગાસાવડે મૃત્યુ પામનારા તેમ જ સ્વર્ગે જનારા હોય છે. (૨૮૪-૮૭)

આ આરાનો છેલ્લો ત્રીજો ભાગ શરૂ થાય ત્યારથી અનુક્રમે તે બધી વાવતોમાં ઘણો ઘટાડો થાય છે. સંહનનો છાપ પ્રકારના હોય છે અને સંસ્થાનો પણ છાપ પ્રકારના હોય છે. તે ત્રીજા

જનાઃ । અસંખ્યાબ્દસહસ્રાયુ-ભૂતઃ સ્વર્ગતિગામિનઃ ॥ ૮૯ ॥ કાલક્રમેણ
પર્યંતે હીયમાનોચ્છ્રયાયુષઃ । અલ્પાંતરાશનાઃ પ્રેમ-રાગદ્વેષસ્મયાધિકાઃ
॥ ૯૦ ॥ પ્રાક્તનાપેક્ષ્યા ભૂરિ-કાલપાલિતબાલકાઃ । યથાર્હં યાંતિ
ગતિષુ ચતસૃષ્વપિ તે મૃતાઃ ॥ ૯૧ ॥ સંખ્યેયાબ્દસહસ્રાણિ જઘન્યં
ચાયુરંગિનાં । ઉત્કૃષ્ટમત્રાસંખ્યાબ્દ-સહસ્રપ્રમિતં મતં ॥ ૯૨ ॥ આયુર્દેહો-
ચ્છ્રયાહારાં-તરસ્ય પ્રાગ્ યથાભવત્ । નિયતા હાનિરત્રાંશે ચૈષા ન નિય-
તા તથા ॥ ૯૩ ॥ યથાત્રારકયોરાચ-દ્વિતીયથોઃ ક્રમાત્ દ્વિસેત્ । કોશો
દિનં ચ પલ્યં ચોચ્છ્રયાહારાંતરાયુષાં ॥ ૯૪ ॥ દ્વયોસ્ત્રિભાગયોસ્તદ્વ-દ્વી-
યતે તચ્છનૈઃ શનેઃ । તૃતીયે તુ ત્રિભાગેસ્મિન્ન નૈયત્યેન હીયતે ॥ ૯૫ ॥
ઇદમેવારકસ્યાસ્ય ત્ર્યંશકૃપ્તૌ પ્રયોજનં । પૂર્વૈઃ સંભાવિતં ભાગ-શ્રાયસસ્ય
પૃથક્ તતઃ ॥ ૯૬ ॥ કલ્પવૃક્ષા અપિ તદા સ્યુઃ ક્રમાદ્ દૃઢમુષ્ટયઃ ।
લોભાર્તાં ઇવ મૂર્ખાણાં વાર્ત્તેવ વિરસાં ત્વિતિઃ ॥ ૯૭ ॥ તતસ્તં સતતં વૃક્ષ-
ફલૌષધ્યાદિભોજિનઃ । તત્સંગ્રહમમત્વાભિ-નિવિષ્ટા વિવિદંત્યપિ ॥ ૯૮ ॥

માગના પ્રારંભમાં ઘણા સેકડો ધનુષ્યપ્રમાણ શરીર ને અસંખ્ય હજાર વર્ષોનું આયુષ્ય હોય છે, તેમ જ મરણ પામીને સ્વર્ગે જાય છે. કાલક્રમે ઘટતી ઘટતી શરીરની ઉંચાઈ ને આયુષ્યાળા હોય છે, અલ્પ અંતરે અશનની ઇચ્છાવાળા હોય છે અને પ્રેમ, રાગ, દ્વેષ તથા ગર્વ વધારે થતા જાય છે. પ્રાક્તનની અપેક્ષા ઘણા વચ્ચે સુધી વાલકોને પાલનારા હોય છે અને મરણ પામીને યથાયોગ્ય ચારે ગતિમાં જાય છે. જઘન્ય આયુષ્ય સંખ્યાતા હજાર વર્ષનું અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતા હજાર વર્ષનું હોય છે. આ ત્રીજા ભાગમાં આયુ, દેહની ઉંચાઈ, આહારનું અંતર પ્રથમ કરતાં અવશ્ય હીયમાન હોય છે પણ તે નિયત હોતું નથી. જેમ પહેલા-બીજા આરામાં શરીરપ્રમાણ-એક કોશ, આયુ એક પન્યોષમ અને આહારાંતર એક દિવસ ક્રમશઃ ઘટતું ઘટતું હોય છે. તેમ આ આરાના પણ પ્રથમના બે ભાગમાં તે જ પ્રમાણે ક્રમશઃ ઘટતું ઘટતું હોય છે. ત્રીજા ત્રિભાગમાં તેવો ક્રમ વરાવર હોતો નથી; અનિયતપણું હોય છે. આ આરાના ત્રણ વિભાગ પાડવાનું કારણ તે જ છે, એમ પૂર્વાચાર્યોએ માન્યું છે અને તેથી કરીને જ આ ત્રીજા આરાનો આ ત્રીજો વિભાગ પૃથક્ કર્યો છે. કલ્પવૃક્ષો પણ દૃઢ મુષ્ટિવાળા દૃઢ લોભાર્તની જેમ ઓછું આપનારા હોય છે અને મૂર્ખની વાર્ત્તાની જેમ પૃથ્વી પણ ઓછા રસવાળી (વિરસ) થતી જાય છે, તેથી તે વચ્ચેના યુગ્મિઓ નિરંતર વૃક્ષના ફલ, ફુલ અને ઔષધિ (ધાન્ય) વિગેરે ખાનારા અને તે તે વસ્તુનો સંગ્રહ કરવામાં અને મમતા કરવામાં અભિનિવિષ્ટ (ઘેરાણા) હોતા સતા પરસ્પર વિવાદ પણ કરે છે. (૨૮૪-૨૯૮)

पल्याष्टमांशे शेषे स्यु—रस्मिन् कुलकरा वराः । प्रकाशांशा इवासन्नो
—दयाद्यजिनभास्वतः ॥ ९९ ॥ रागद्वेषाभिवृद्ध्यात्र नीतिमार्गातिपातिनां ।
शिक्षणाय कुलकर—कृताः स्युर्दंडनीतयः ॥ ३०० ॥ सैकोननवतिपक्षे शेषेऽ-
स्य त्रुटितांगके । उदेत्यादिमतीर्थेशो जगच्चतुरिवोत्तमः ॥ १ ॥ लोका-
नामुपकाराय व्यवहारं दिशत्यसौ । अज्ञानतिमिरच्छेदी सदसन्मार्गदर्शकः
॥ २ ॥ क्रमाच्च मध्यमरस—त्वेन कालस्य भूरुहां । मिथः संघर्षणादग्निः
प्रादुर्भवति भूतले ॥ ३ ॥ तदा मंदोदराग्नीनां नीरस्याद्भूरिभोजिनां ।
रुजत्यजीर्णं जठर—मासौषध्यादिभोजने ॥ ४ ॥ तेषामनुग्रहायार्हन्
मृदमत्राणि शिक्षयेत् । अन्नपाकजलाधाना—द्युचितानि यथायथं ॥ ५ ॥
शिक्षितं प्रथमं येषां शिल्पमेतद्युगादिना । तेषां वंशः कुंभकार इति नाम्ना
प्रवर्त्तते ॥ ६ ॥ एवं वक्ष्यमाणशिल्प—कर्मणामनुसारतः । ते ते वंशाः
प्रवर्त्तेरं—श्चित्रकृन्नापितादयः ॥ ७ ॥ अधुनापि वदंत्येवं कुंभकारादयो
जनाः । वयमस्मिन्नियुक्ताः स्मो जगदीशेन कर्मणि ॥ ८ ॥ लोहशिल्पं

त्रीजो आरो पन्थोपमना आठमा अंश जेटलो वाकी रहे त्यारे श्रेष्ठ एवा कुलकरो
प्रथम तीर्थकररूप सूर्य नजीकमां उगनार होवाथी जाणे तेना प्रकाशना अंशो होय तेवा थाय
छे. ए वखते रागद्वेषनी वृद्धि थवाथी नीतिमार्गने उल्लंघन करनारा युगलिकने शिक्षण आप-
वा सारु ते कुलकरो दंडनीतिनी योजना करे छे. त्रीजा आराना एक त्रुटितांग ने त्रय
वर्ष साडाआठ मास (८९ पत्त) वाकी रहे त्यारे जगच्चतु जेवा उत्तम प्रथम तीर्थकर
उदय पामे छे (माताना गर्भमां आवे छे.) (२९९-३०१) लोकोना उपकारने माटे अज्ञा-
नरूप तिमिरने दूर करनार अने सदसत् मार्गने बतावनार ते तीर्थकर व्यवहार शिखवे छे.
अनुक्रमे कालना प्रभावे जमीनना मध्यम रसपणाथी वृक्षोना अंदरअंदर घसावावडे पृथ्वी
उपर अग्नि प्रगट थाय छे. ते वखते उदराग्नीनी मंदताथी, नीरसपणाने लीधे घणुं भोजन
करवुं पडवाथी अने काचुं भोजन करवाथी तेन पचवाने लीधे जठरमां व्याधि थवा मांडे छे.
एटले तेमना अनुग्रहने माटे अरिहंत अन्न पकाववा योग्य तेम ज जळ भरी राखवा योग्य
माटीना पात्र बनाववानुं शिखवे छे. युगादि जिने ए पहेलुं शिल्प जेने शिखव्युं तेना वंश-
वाळा कुंभकार तरीके ओळखाय छे. ए प्रमाणे आगळ कहेवाशे एवा शिल्पो अने
कर्मोने अनुसारे चित्रकार, नापित विगेरेना वंशो पण प्रवर्ते छे. अत्यारे पण कुंभकार
विगेरे जनो एम बोले छे के अमने जगदीश्वरे ज आ काममां नियुक्त कर्या छे. हवे लोह-

विना वेश्म—वाहनास्त्राद्यसंभवः । ततः प्रभुर्लोहकार—शिल्पं लोके प्रवर्त्तयेत् ॥ ९ ॥ विना चित्रं न शोभेत वेश्मशय्यासनादिकं । ततः प्रभुश्चित्रकार—शिल्पं लोके प्रदर्शयेत् ॥ १० ॥ कल्पद्रुदत्तवस्त्राणा—मभावेन गतांबराः । जनाः स्युर्दुःखिनस्तंतु—वायशिल्पं ततो दिशेत् ॥ ११ ॥ असंस्कृतश्मश्रुनखाः स्युर्भीष्माकृतयो जनाः । ततो नापितशिल्पं त—त्कृपया दर्शयेत्प्रभुः ॥ १२ ॥ पंचैवं मूलशिल्पानि शंसति त्रिजगत्प्रभुः । एकैकस्य ततो भेदाः प्रवर्त्तते च विंशतिः ॥ १३ ॥ एवं प्रवर्त्तते शिल्प—शतं गुरूपदेशजं । कर्माणि तु प्रवर्त्तते कृष्यादीनि स्वयं ततः ॥ १४ ॥ एवं च—द्राससति कलाः पुंसां चतुष्पष्टिं च योषितां । तथा शिल्पशतं लोकहितायार्हन् समादिशेत् ॥ १५ ॥ शस्त्रे शास्त्रे वणिज्यायां जनानां भोजनादिषु । चातुर्यं दर्शयत्येष पितेव तनुजन्मनां ॥ १६ ॥ तादृक्कालानुभावञ्च क्रमेण त्वधिकाधिकं । कलाशिल्पेषु लोकानां चातुर्यं परिवर्द्धते ॥ १७ ॥ ततो भगवतस्तस्य पाणिग्रहमहोत्सवं । कुर्याद्राज्याभिषेकं च स्वयमा-

शिल्प विना घर, वाहन, अस्त्रो विगेरेनो असंभव होवार्थी प्रभु लोहकारनुं शिल्प लोकमां प्रवर्तावे छे. चित्र विना घर, शय्या, आसनादिक शोभे नहीं तेथी प्रभु चित्रकारनुं शिल्प प्रवर्तावे छे. कल्पद्रुदत्तोथी मळता वस्त्रोनो अभाव थवार्थी वस्त्र विना मनुष्यो दुःखी थता होवार्थी प्रभु तंतुवाय (वणकर)नुं शिल्प प्रवर्तावे छे. दाढी मुळ विगेरेना वाळ तेम ज नख वधवार्थी लोको भयंकर आकृतिवाळा देखावा लाग्या तेथी तेनी कृपावडे प्रभु नापितनुं शिल्प प्रवर्तावे छे. आ प्रमाणे पांच मूळ शिल्पोने प्रभु बतावे छे, त्यारपछी ते एक एक शिल्पना वीश वीश भेदो प्रवर्ते छे. ए प्रमाणे गुरुना उपदेशथी सो प्रकारना शिल्पो प्रवर्ते छे अने त्यारपछी खेती विगेरे जे कर्मो कहेवाय छे ते पोतानी मेळे प्रवर्ते छे. (३०२-३१६)

ए ज प्रमाणे पुरुषनी ७२ कळा अने स्त्रीनी ६४ कळा तेम ज १०० शिल्पो लोकना हित माटे प्रभु उपदेशे छे. वळी शस्त्रमां, शास्त्रमां, वेपारमां, तेम ज भोजनादिकने विषे मनुष्योना हितने माटे प्रभु पुत्रोने पितानी जेम चातुर्यं शीखवे छे. पछी तेवा प्रकारना काळानुभावथी अनुक्रमे कळाशिल्पादिकमां लोकोनुं चातुर्यं दिनपरदिन अधिक अधिक वधतुं जाय छे. त्यारपछी इंद्र पोते आवीने ते भगवंतनो पाणिग्रहण महोत्सव अने राज्याभिषेक

ગત્ય વાસવઃ ॥ ૧૮ ॥ નવયોજનવિસ્તર્યાં દ્વાદશયોજનાયતાં । શક્રઃ
 સુવર્ણપ્રાકારાં માણિક્યકપિશિર્ષકાં ॥ ૧૯ ॥ ધનધાન્યસમાકીર્ણો—તુંગ-
 પ્રાસાદબંધુરાં ॥ નિર્માય રાજધાનીં દ્રાક્ જગન્નાથાય ઢૌકયેત્ ॥ ૨૦ ॥
 ॥યુગ્મં॥ તતોઽસૌ પ્રથમો રાજા રાજનીતિં સમર્થયેત્ । તથા વર્ણવિભાગાંશ્ચ
 ચતુરશ્ચતુરાશયઃ ॥ ૨૧ ॥ ગૌતુરંગગજાદીનાં ગ્રહં દમનશિચ્છણે । યુદ્ધ-
 શસ્ત્રપ્રયોગાદીન્ નીતીઃ સામાદિકા અપિ ॥ ૨૨ ॥યુગ્મં॥ કાશ્ચિત્પુનઃ તમુ-
 ત્પન્ને પ્રથમે ચક્રવર્તિનિ । નિધેર્માણવકાદંડ—નીતયઃ સ્યુઃ પરિસ્ફુટાઃ
 ॥ ૨૩ ॥ ભગિનીપરિભોગાદીન્ વ્યવહારાંશ્ચ યુગ્મિનાં । નિવર્તયન્સોઽન્ય-
 ગોત્ર—જાતોદ્વાહાદિ દર્શયેત્ ॥ ૨૪ ॥ દશાનામપિ વર્ષાણાં યામ્યસ્યાર્દ્ધસ્ય
 મધ્યમે । ધંડે પ્રથમતીર્થેશો વ્યવસ્થામિતિ દર્શયેત્ ॥ ૨૫ ॥ પંચસ્વન્યેષુ
 ધંડેષુ તાં જાતિસ્મરણાદિભાક્ । ક્ષેત્રાધિષ્ઠાતા દેવો વા લોકનીતિં
 પ્રવર્તયેત્ ॥ ૨૬ ॥ કાશ્ચિત્તુ કાલમાહાત્મ્યા—ત્પ્રવર્તેતે સ્વયં તતઃ ।
 સંપ્રત્યપિ યુવા વેત્તિ યથા બહુપ્યશિક્ષિતં ॥ ૨૭ ॥

કરે છે. (૩૧૫-૩૧૮) પછી નવ યોજન વિસ્તૃત, વાર યોજન લાંબી, સોનાના ગઢ
 અને માણિક્યના કાંગરાવાળી, ધનધાન્યથી પરિપૂર્ણ, ઉંચા ઉંચા પ્રાસાદોથી વ્યાપ્ત એવી
 રાજધાની (અયોધ્યા) નીપજાવીને હિંદુ પ્રશ્નને અર્પણ કરે છે (૩૧૯-૨૦) એટલે ઋષભદેવ
 પ્રથમ રાજા થાય છે. રાજનીતિ પ્રવર્તાવે છે અને ચતુર આશયવાળા તેઓ ચાર વર્ણોના
 વિભાગ પાડે છે. ગાય, ઘોડા, હાથી વિગેરેનો સંગ્રહ કરવામાં આવે છે. તેમનું દમન ને
 શિચ્છણ તથા યુદ્ધ, શસ્ત્રના પ્રયોગ વિગેરે અને સામાદિક ચાર પ્રકારની નીતિ શીખવે છે.
 (૩૨૧-૨૨) પહેલા ચક્રવર્તી પ્રગટ થતાં માણવક નામના નિધાનમાંથી વીંજી પણ
 કેટલીક દંડનીતિઓ પરિસ્ફુટ થાય છે. (૩૨૩)

પછી યુગલિકનો જે પોતાની સાથે જન્મેલી બહેનની સાથે પરિભોગરૂપ વ્યવહાર હતો
 તેને અલસાવીને અન્ય ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલી કન્યાસાથે વિવાહ કરવાનું વતાવે છે. પાંચ
 મરત ને પાંચ ઐરવતરૂપ દશે ક્ષેત્રમાં દક્ષિણવાજુના અર્ધભાગના મધ્યધંડમાં આ પ્રમાણે
 પ્રથમ તીર્થકર વધી વ્યવસ્થા વતાવે છે. વાકીના તે દશે ક્ષેત્રના પાંચ ધંડોમાં જાતિ-
 સ્મરણાદિકથી મનુષ્યો અથવા તે ક્ષેત્રના અધિષ્ઠાતા દેવો લોકનીતિ પ્રવર્તાવે છે. ત્યારપછી
 કેટલીક નીતિ તો કાલના માહાત્મ્યથી પોતાની મેળે જ પ્રવર્તે છે, જેમ અત્યારે પણ
 કેટલાક યુવાનો ઘણી વાવતો વગર શિખવ્યે પણ સમજી જાય છે તેમ (૩૨૪-૨૭)

તથાહુરસ્મદ્ગુરુપાદસમુચ્ચિતે શ્રીહીરપ્રશ્નોત્તરે શ્રીજગદ્ગુરવઃ—અત્રોત્તર-
ભરતાર્હેઽપિ જાતિસ્મરણાદિભાક્ષ્ત્રેત્રાધિષ્ઠાયકદેવો વા કશ્ચિત્તત્ર નીતિ-
પ્રણેતા, કાલાનુભાવતઃ સ્વતો વા કિયન્નૈપુણ્યં જાયતે ઇતિ.

જાયતેઽસ્મિન્નવસરે પ્રથમશ્ચક્રવર્ત્યપિ । ન્યાયમાર્ગં દૃઢીકુર્યા—ત્સ ચ
ષટ્સ્વંડસાધકઃ ॥ ૨૮ ॥ એવં કૃત્વા સ ભગવાન્ વ્યવસ્થાસુસ્થિતં જગત્ ।
વિતીર્ય વાર્ષિકં દાનં ચારિત્રં પ્રતિપદ્યતે ॥ ૨૯ ॥ સ પ્રાપ્ય કેવલજ્ઞાનં
દેવમાનવપર્ષદિ । દિશતિ દ્વિવિધં ધર્મં યતિશ્રાદ્ધજનોચિતં ॥ ૩૦ ॥ તતો
ગણધરાન્ ગચ્છાં—સ્તથા સંઘં ચતુર્વિધં । સંસ્થાપ્ય દ્વાદશાંગીં ચા-
ર્થાપ્ય તીર્થં પ્રવર્ત્યેત્ ॥ ૩૧ ॥ એવં કૃત્વા મોક્ષમાર્ગં વહમાનં સ સિદ્ધ્ય-
તિ । એકોનનવતિપક્ષા—વશેષેઽરે તૃતીયકે ॥ ૩૨ ॥

એકોનનવતિપક્ષૈઃ સમાપ્તેઽરે તૃતીયકે । દુષ્પ્રમસુષમાભિરુચો—ઽરક-
સ્તુર્યઃ પ્રવર્ત્યેતે ॥ ૩૩ ॥ એતસ્મિંશ્ચારકે ભૂમિ—નાનાવૃક્ષાદ્યલંકૃતા ।
સ્યાત્કૃત્રિમતૃણાદ્યાપિ કૃષ્યાદીનાં પ્રવૃત્તિતઃ ॥ ૩૪ ॥ કલ્પવૃક્ષાદિરહિતં
સ્વરૂપં પૂર્વવર્ણિતં । અત્રાપિ સ્યાદનંતઃ—હીનવર્ણાદિપર્યવં ॥ ૩૫ ॥

અમારા ગુરુમહારાજના કહેલા હીરપ્રશ્નોત્તરમાં તે જગદ્ગુરુ કહે છે કે—“ અહીં ઉત્તર
ભરતાર્ધમાં પણ જાતિસ્મરણાદિવાલો મનુષ્ય અથવા ક્ષેત્રનો અધિષ્ઠાયક દેવ નીતિનો
પ્રણેતા થાય છે. કાલાનુભાવથી પોતાની મેલે પણ કેટલીક નિપુણતા પ્રાપ્ત થાય છે. ”

તે અવસરે પ્રથમ ચક્રવર્તી પણ ઉત્પન્ન થાય છે. છ સ્વંડના સાધનાર એવા ત્રે ન્યાય-
માર્ગને દૃઢ કરે છે. (૩૨૮) આ પ્રમાણે ભગવાન્ જગતને વ્યવસ્થામાં સુસ્થિત બનાવીને
પછી વાર્ષિકદાન આપી ચારિત્ર અંગીકાર કરે છે. તે પ્રથુ કેવલજ્ઞાન પામીને દેવ અને
મનુષ્યોની પર્ષદામાં યતિ અને શ્રાદ્ધજનોને ઉચિત એવો બે પ્રકારનો ધર્મ ઉપદેશે છે.
પછી ગણધરોની, ગચ્છની તથા ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના કરીને દ્વાદશાંગી અર્થથી
પ્રરૂપી તીર્થ પ્રવર્તાવે છે. એ પ્રમાણે મોક્ષમાર્ગને વહેતો કરીને પછી પ્રથુ ગોત્રે સિદ્ધિશ્લેષ
પામે છે. તે વચ્ચે ત્રીજા આરાના ૮૯ પદ્ધતિ બાકી રહેલા હોય છે. (૩૨૯-૩૨)

બાકી રહેલા ૮૯ પદ્ધતિ વ્યતીત થયે ત્રીજો આગો પુરો થાય છે અને ચોનો
દુઃષ્પ્રમસુષમા નામનો આરો પ્રવર્તે છે. એ આરામાં ભૂમિ નાના પ્રકારના વૃક્ષોથી અલંકૃત
હોય છે. તથા છેતી વિગેરેની પ્રવૃત્તિ થવાથી કૃત્રિમ વૃક્ષ (વનસ્પતિ) થી પણ વ્યાપ્ત
હોય છે. પૂર્વે વર્ણવેલું સ્વરૂપ કલ્પવૃક્ષાદિ વિનાનું આ કાલે પણ હોય છે, પરંતુ તે અનંત -

अत्र चादौ मनुष्याः स्यु-र्धनुःपंचशतोच्छ्रिताः । पूर्वकोट्यंतर्मुहूर्तो-
त्कृष्टाल्पिष्टायुषस्तथा ॥ ३६ ॥ अग्निसंपकनानान्न-घृतदुग्धादिभोजिनः ।
नित्यमाहारार्थिनः स्यु-रेकत्राप्यहि चासकृत् ॥ ३७ ॥ पुत्रपौत्रदुहित्रादि-
परिवारा महर्क्षयः । प्रमदापत्यमित्रादि-स्नेहायता जितशत्रवः ॥ ३८ ॥
स्तन्यपानादिभिर्भूयः-कालपालितबालकाः । वर्षक्रमाद्व्यक्तवाक्य-गति-
चातुर्ययौवनाः ॥ ३९ ॥ राजानो मंत्रिसामंत-श्रेष्ठिसेनापतीश्वराः ।
केचित्केचिच्चाल्पधनाः प्रेष्याः कर्मकृतोऽपि च ॥ ४० ॥ एवं प्राक्कृत-
कर्मानु-सारेण प्राप्तवैभवाः । केचिन्मिथ्यादृशः केचि-द्भद्रका मिश्रदृ-
ष्टयः ॥ ४१ ॥ केचित्प्रपन्नसम्यक्त्वा देशचारित्रिणः परे । केचिच्चारि-
त्रिणो यांति पंचस्वपि गतिष्वमी ॥ ४२ ॥

मेघाश्चतुर्विधास्ते च पुष्करावर्त्तसंज्ञकः । तथा प्रद्युम्नजीमूतौ क्षि-
मि-काख्यस्तुरीयकः ॥ ४३ ॥ तत्राव्यस्यैकया वृष्ट्या सुस्निग्धा रसभाविता ।

गुणहीनवर्णादि पर्यववाळं होय छे. आ आराना प्रारंभमां मनुष्यो पांचशें धनुष्य उंचा
शरीरवाळा अने जघन्य अंतर्मुहूर्तना ने उत्कृष्ट क्रोडपूर्वना आयुवाळा होय छे. तेओ
अग्निथी पकावेलुं नाना प्रकारनुं अन्न, घृत अने दुध विगेरेनुं भोजन करनारा होय छे.
तेओ दररोज आहार करनारा होय छे एटलुं ज नहीं पण एक दिवसमां वारंवार खानारा
होय छे. पुत्र, पौत्र, दुहित्रादि मोटा परिवारवाळा, मोटी ऋद्धिवाळा, स्त्री-पुरुष ने मित्रा-
दिना स्नेहमां आसक्त अने शत्रुने जीतनारा होय छे. स्तन्यपानादिवडे घणा काळ सुधी
अपत्यनुं पालन करे छे अने वर्षना क्रमथी बाळको व्यक्त बोलनारां, चालनारां, यौवना-
वस्थावाळा तेम ज चतुराहवाळा थाय छे. केटलाक राजाओ, मंत्री, सामंत, श्रेष्ठि, सेना-
पति अने धनवान होय छे. केटलाक अल्पधनवाळा, केटलाक सेवा करनारा अने
केटलाक अनेक प्रकारना काम करनारा होय छे. आ प्रमाणे पूर्वकृत कर्मने अनुसार
केटलाक वैभववाळा होय छे, केटलाक मिथ्यादृष्टि, केटलाक भद्रक, केटलाक मिश्रदृष्टि,
केटलाक समकित पामेला, केटलाक देशविरति ने केटलाक सर्वविरति होय छे. आ
सर्वे पांचे गतिमां जनारा होय छे (३३३-३४२)

वरसाद चार प्रकारना वरसे छे. १ पुष्करावर्त्त, २ प्रद्युम्न, ३ जीमूत अने ४ क्षि-
मिक-तेमां पहेला प्रकारना वरसादनी एक वृष्टिथी जमीन सुस्निग्ध, रसभावित अने

ભવત્યબ્દાયુતં ભૂમિ-ધાન્યાયુત્પાદનક્ષમા ॥ ૪૪ ॥ દ્વિતીયસ્યૈકવૃષ્ટ્યા
ભૂ-ભાવ્યતેઽબ્દસહસ્રકં । વૃષ્ટેઃ સ્નેહસ્તૃતીયસ્ય દશાબ્દાનિ ભવેન્દ્રુવિ
॥ ૪૫ ॥ નિરંતરં પ્રવૃત્તાભિ-સ્તુરીયસ્ય ચ વૃષ્ટિભિઃ । ભૂયસીભિર્વર્ષમેકં
સ્નેહસ્તિષ્ઠતિ વા ન વા ॥ ૪૬ ॥ તત્ર તુર્યાર્કાંભોદા ઉત્તમાઃ કાલવ-
ર્ષિણઃ । સ્યુઃ સ્નિગ્ધા સરસા ભૂમિ-સ્તતો મૂરિફલપ્રદા ॥ ૪૭ ॥ પ્રાયો
વિદૂવરદુર્ભિક્ષે નેતયો ન ન તસ્કરાઃ । રોગશોકવિયોગાધિ-દુઃખદૌઃ-
સ્થાદિ ચાલ્પકં ॥ ૪૮ ॥ ન્યાયાઽનુલ્લંઘિનો લોકાઃ પુરુષાયુષજીવિનઃ ।
રાજાનઃ શ્રાવકાઃ પ્રાયો ધાર્મિકા ન્યાયતત્પરાઃ ॥ ૪૯ ॥ તસ્મિન્ કાલેઽ-
નુક્રમેણ સ્યુસ્ત્રયોવિંશતિર્જિનાઃ । એકાદશ ચક્રભૃતઃ શાર્દ્ધિણઃ સીરિ-
ણો નવ ॥ ૫૦ ॥ એવં ચ—

એકસ્યામવસર્પિણ્યાં સ્યુશ્ચતુર્વિંશતિર્જિનાઃ । ચક્રભૃતો (ચક્રિણો) દ્વા-
દશ નવ કૈશવા નવ સીરિણઃ ॥ ૫૧ ॥ ચતુષ્પંચાશદિત્યેવં ભવંતિ પુરુષોત્તમાઃ ।
સ્યુસ્ત્રિષષ્ટિરમી યુક્તા નવભિઃ પ્રતિવિષ્ણુભિઃ ॥ ૫૨ ॥ નવભિર્નારદૈર્યુક્તા-સ્તે
ભવંતિ દ્વિસસતિઃ । તથૈકાદશરુદ્રાઢ્યાઃ સ્યુસ્ત્રયશીતિઃ સમુચ્ચિતાઃ ॥ ૫૩ ॥

૧૦૦૦૦ વર્ષો સુધી ધાન્ય ઉપજાવવાને યોગ્ય થાય છે, બીજા પ્રકારના વરસાદની એક
વૃષ્ટિથી એક હજાર વર્ષ સુધી તેવી રહે છે, ત્રીજા પ્રકારના વરસાદની એક વૃષ્ટિથી દશ
વર્ષ સુધી પૃથ્વી તેવી રસવાળી રહે છે અને ચોથા પ્રકારના વરસાદની ઘણી વૃષ્ટિ
નિરંતર થયા છતાં પણ એક વર્ષ સુધી જ જમીન રસવાળી રહે છે અથવા નથી
પણ રહેતી. તેમાં ચોથા આરામાં વરસાદ ઉત્તમ પ્રકારના અને યોગ્યકાળે વરસનારા
હોય છે, તેથી જમીન સ્નિગ્ધ, સરસ અને ઘણા ફળને આપનારી હોય છે. પ્રાયઃ તે આરામાં
વિદૂવર, દુર્ભિક્ષ, રૂંતિઓ હોતી નથી, ચોર હોતા નથી અને રોગ, શોક, વિયોગ, આધિ,
દુઃખ ને દૌઃસ્થ્ય વિગેરે અન્ય હોય છે. (૩૪૩-૩૪૮) તે કાળે લોકો ન્યાયનું ઉલ્લંઘન
નહીં કરનારા, પૂર્ણ આયુ સુધી જીવનારા હોય છે. રાજાઓ પ્રાયઃ શ્રાવક (જૈન ધર્મ પાલ-
નારા), ધાર્મિક અને ન્યાયમાં તત્પર હોય છે. તે ચોથા આરામાં અનુક્રમે ૨૩ તીર્થકરો
થાય છે. ૧૧ ચક્રવર્તીઓ થાય છે અને નવ વલ્લભ-વાસુદેવ થાય છે. (૩૪૯-૫૦)

એક અવસર્પિણીમાં એકંદર ૨૪ તીર્થકરો, ૧૨ ચક્રવર્તીઓ અને નવ વાસુદેવ તથા
નવ વલ્લભ થાય છે. આ પ્રમાણે ૫૪ ઉત્તમ પુરુષો થાય છે તેમાં નવ પ્રતિવાસુદેવને મેઢ-
વવાથી ૬૩ થાય છે. નવ નારદને મેઢવવાથી ૭૨ થાય છે. તેમજ ૧૧ રુદ્રને મેઢવવાથી

(१८८)

श्रीलोकप्रकाश ।

चतुर्थेति वा पंचधा वाथ षोढा—थवा सप्तधा विश्रुताः स्युः पुमांसः ।
जिनाश्चक्रिणः केशवाः सीरिणस्त—द्विपक्षास्तथा नारदाः किंच
रुद्राः ॥ ५४ ॥

विश्वाश्चर्यदकीर्त्तिकीर्त्तिविजयश्रीवाचकेंद्रातिष—
द्राजश्रीतनयोऽतनिष्ट विनयः श्रीतेजपालात्मजः ।
काव्यं यत्किल तत्र निश्चितजगत्तत्वाद्भुते त्रिंशतै—
कोनेन प्रमितः समाप्तिमगमत्सर्गो निसर्गोज्ज्वलः ॥ ५५ ॥

॥ इति श्रीलोकप्रकाशे एकोनत्रिंशत्तमः सर्गः समाप्तः ॥ श्रीरस्तु ॥

---

८३ थाय छे. ए प्रमाणे उत्तम पुरुषोना चार, पांच, छ अने सात प्रकारो प्रसिद्ध छे. ते तीर्थंकर, चक्री, वासुदेव अने बळदेव एम चार प्रकारे, प्रतिवासुदेव युक्त पांच प्रकारे, नारद युक्त छ प्रकारे अने रुद्र युक्त सात प्रकारे समजवा. (३५१-३५४)

विश्वने आश्चर्य पमाडे तेवी कीर्त्तिवाळा श्री कीर्त्तिविजय वाचकेंद्रना शिष्य, तेजपाल ने राजश्रीना पुत्र एवा श्रीविनयविजय उपाध्याये जे काव्य रच्युं छे, ते निश्चित करेला जगतना तत्त्ववडे अद्भुत एवा आ लोकप्रकाश नामना ग्रंथमां स्वभावे ज उज्ज्वल एवो २९ मो सर्ग संपूर्ण थयो. (३५५)

इति श्रीलोकप्रकाशे २९ मो सर्ग संपूर्ण.

॥ अथ त्रिंशत्तमः सर्गः प्रारभ्यते ॥

—ॐ॥५॥—

तत्र तीर्थकरास्तु स्यु—रितस्तृतीयजन्मनि । विंशत्या सेवितैः स्थानै—
स्तीर्थकृन्नामहेतुभिः ॥ १ ॥ तानि चैवं—अर्हत् १ सिद्ध २ प्रवचन ३
गुरवः ४ स्थविरा ५ स्तथा । बहुश्रुत ६ तपस्वी ७ च वात्सल्यान्येषु
सप्तसु ॥ २ ॥ अर्हश्चतुर्धा नामादिः १ सिद्धाः कर्ममलोद्भिताः २ ।
श्रुतं प्रवचनं संन—स्तदाधारतयाथवा ३ ॥ ३ ॥ गुरुधर्मस्योपदेष्टा ४
स्थविरो वृद्ध उच्यते । वयश्चारित्रपर्याय—श्रुतैरेष त्रिधा भवेत् ॥ ४ ॥
षष्टि वर्षाण्यतिक्रांतो वयःस्थविर उच्यते । पर्यायस्थविरो जात—विंश-
त्यब्दव्रतस्थितिः ॥ ५ ॥ सूत्रार्थज्ञश्चतुर्थांगं यावद्योऽसौ श्रुतेन च ।
स्थविरः स्याद्यदुत्सर्गा—पवादादीनि वेत्त्यसौ ५ ॥ ६ ॥ तत्कालापेक्षया
भूरि—श्रुतोऽत्र स्याद्बहुश्रुतः ६ । तपस्वी चानशनादि—विचित्रोग्रतपः-
स्थितः ७ ॥ ७ ॥ भक्तिरागो यथाभूत—गुणप्रख्यापनं जने । यथोचि-
तोपचारश्च तेषां वात्सल्यमीरितं ॥ ८ ॥ सदा ज्ञानोपयोगश्च भवति

सर्ग ३० मानुं भाषांतर.

प्रथमना (२९ मा) सर्गना प्रांतभागमां बतावेला शलाका पुरुषो पैकी जे २४
तीर्थकरो छे ते आ जन्मथी पाछला बीजे भवे तीर्थकरनामकर्मना हेतुरूप बीश स्थान-
कना आराधनवडे थाय छे. (१) ते बीश स्थानको आ प्रमाणे—अरिहंत १, सिद्ध २,
प्रवचन ३, आचार्य ४, स्थविर ५, बहुश्रुत (उपाध्याय) ६ अने तपस्वी (मुनि) ७—
आ सातनुं वात्सल्य. (२) तेमां प्रथम अरिहंत कहा छे ते नामादि चार प्रकारे, सिद्ध-
सर्वकर्ममळथी रहित, प्रवचन ते श्रुत अथवा तेना आधारभूत संघ, गुरु ते धर्मना उप-
देष्टा (आचार्य), स्थविर ते वृद्ध—तेना व्रण प्रकार—वयवडे वृद्ध, चारित्रपर्याये वृद्ध
अने श्रुतवडे वृद्ध—साठ वर्षथी वधारे उमरना ते वयस्थविर, बीश वर्ष उपरांतना चारित्र-
पर्यायवाळा ते पर्यायस्थविर, चौथा समवायांगसूत्र सुधीना सूत्रार्थना जाणवावाळा ते
श्रुतस्थविर के जे उत्सर्ग अपवादादिना जाण होय. ते ते काळनी अपेक्षाए वधारे श्रुतना
अभ्यासी ते बहुश्रुत अने अनशनादि विचित्र प्रकारना उग्र तप करनारा ते तपस्वी.
ए साते उपरनो भक्तिराग, लोकमां तेना यथाभूत (सत्य) गुणनुं ख्यापन

સ્થાનમષ્ટમં ૮ । સમ્યક્ત્વે ૯ વિનયે ૧૦ ચાવ-શ્યકે ૧૧ ડતીચારવર્જનં ॥૯॥
 એતાનિ નવમદશમૈકાદશાનિ સ્થાનાનીતિ શેષઃ. શીલવ્રતેષુ નિરતી-
 ચારત્વં દ્વાદશં પદં । વ્રતાન્યત્રોત્તરગુણાઃ શીલં મૂલગુણાઃ સ્મૃતાઃ ૧૨
 ॥ ૧૦ ॥ ત્રયોદશં ક્ષણલવા-ભિધાનં સ્થાનસીરિતં । તચ્ચ પ્રતિક્ષણલવં
 સદા વૈરાગ્યભાવનં ૧૩ ॥ ૧૧ ॥ તપશ્ચતુર્દશં સ્થાનં નાનાવિધતપઃક્રિયા
 ૧૪ । ત્યાગઃ પંચદશં તાધ્વા-ચર્હાન્નાદિસમર્પણં ૧૫ ॥ ૧૨ ॥ વાલાદિ-
 વૈયાવૃત્યં સ્યા-ત્ષોડશં સ્થાનકં ચ તત્ ॥ શુદ્ધોપધ્યન્નાદિદાન-મંગસંવા-
 હનાદિ ચ ॥ ૧૩ ॥ તથોક્તં પ્રશ્નવ્યાકરણાંગે —

કેરિસણ પુણ આરાહણ વચમિણં ? જે સં ઉવહિભત્તપાણસંગહદાણ-
 કુસલે, અચ્ચંતવાલદુબ્બલવુદ્ધલવગપવત્તિઆયરિયુવજ્ઞાયસાહમ્મિયત-
 વસ્સીકુલગણસંઘચેડ્ઢયદ્દે ય નિજ્જરહી વૈયાવચ્ચં અણિસ્મિયં દસવિહં
 બહુવિહં કરેદ્દ. અત્ર શ્રીજિનપ્રતિમાયા અન્નોપધિદાનાંગસંવાહનાયસંભવા-

અને તેમનો યથોચિત્ત ઉપચાર તે તેમનું વાત્સલ્ય કહું છે. (૩-૮) સર્વદા
 જ્ઞાનોપયોગ તે આઠમું સ્થાન, સમ્યક્ત્વમાં અતિચારનું વર્જનું તે નવમું, વિન-
 યમાં અતિચારનું વર્જનું તે દશમું, છ આવશ્યકમાં અતિચારનું વર્જન તે શ્યારમું (૯)
 શીલવ્રતમાં નિરતિચારપણું તે વારમું. અહીં શીલ તે મૂલગુણ અને વ્રતો તે ઉત્તરગુણ
 કહ્યા છે. (૧૦) ક્ષણલવ નામનું તેરમું સ્થાન છે, તેમાં પ્રતિક્ષણ કે પ્રતિલવ સદા
 વૈરાગ્ય ભાવવાપણું (૧૧) તપ એ ચૌદમું સ્થાન છે, તેમાં નાના પ્રકારની તપક્રિયાનો
 સમાવેશ છે. દાન પંદરમું સ્થાન, તેમાં સાધુ વિગેરેને યોગ્ય અન્નાદિનું આપવાપણું છે.
 (૧૨) વાલાદિ મુનિની વૈયાવચ્ચ કરવી તે સોઠમું સ્થાન છે. તે વૈયાવચ્ચમાં શુદ્ધ ઉપધિ,
 અન્નપાનાદિ લાવી આપવું તેમ જ અંગનું સંવાહન કરવું એ વિગેરેનો સમાવેશ છે. (૧૩) તે
 વિષે શ્રીપ્રશ્નવ્યાકરણ નામના દશમા અંગમાં કહું છે કે-‘ આ વ્રતનું આરાધન કેવી રીતે
 કરવું ? ’ તેને ઉત્તર આપે છે કે-‘ ઉપધિ અને ભાતપાણી લાવવામાં ને આપવામાં કુશલ,
 અત્યંત વાઠ, દુર્બલ, ઘૃદ્ધ, ક્ષપક, પ્રવર્તક, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધર્મિક (સાધુ), તપ
 સ્વી, કુઠ, ગણ, સંઘ અને ચૈત્ય-એમને માટે નિર્જરાર્થી મુનિ અનિશ્રિતપણે દશવિધ તેમજ
 બહુવિધ વૈયાવચ્ચ કરે. અહીં જિનપ્રતિમાને અંગે અન્ન અને ઉપધિનું આપવું અને અંગસં-
 વાહના કરવી વિગેરેનો અભાવ હોવાથી ચૈત્યની વૈયાવચ્ચ શી રીતે કરે ? ॥ ચૈત્યને ઓ-

ચૈત્યસ્ય કિં વૈયાવૃત્ત્યમિતિ યત્કશ્ચિચૈત્યાપલાપી ગુરુકર્મા શંકતે તત્ર
જક્ષ્વા હુ વૈયાવડિયં કરેતિ તમ્હા ડ ણ્ણ નિહયા કુમારા ' ઇત્યુત્તરા-
ધ્યયનોક્તહરિકેશિમહર્ષિવચનાત્ અવજ્ઞાનિવારણાદેરપિ વૈયાવૃત્ત્યત્વમિ-
ત્યાદિ યુક્ત્યા સમાધેયં ૧૬ ॥ સમાધિઃ સ્યાત્સત્તદશં સ્થાનં દુર્ધ્યાન-
વર્જનં । ચિત્તસ્વાસ્થ્યોત્પાદનં વા ગુર્વાદેર્વિનયાદિભિઃ ॥ ૧૪ ॥ અત્રા-
યઃ પક્ષ આવશ્યકવૃત્તૌ, દ્વિતીયસ્તુ જ્ઞાતાધર્મકથાંગમહ્યધ્યયનવૃત્તૌ ૧૭.
અષ્ટાદશમપૂર્વસ્ય જ્ઞાનસ્ય ગ્રહણાદરઃ ૧૮ । એકોનવિંશતિતમં શ્રુતસ્ય
બહુમાનનં ૧૯ ॥ ૧૫ ॥ સ્થાનમંત્યં પ્રવચન-પ્રભાવનમિહોદિતં । તત્કુ-
ર્યાત્ શ્રુતવાન્ ધર્મ-કથાદિગુણવાંસ્તથા ॥ ૧૬ ॥ તથાહુઃ—સમ્મદ્દ-
સણ્ણજુત્તો સદ્દ સામત્થે પમાવગો હોદ્દ । સો પુણ્ણ ઇત્થ વિસિટ્ઠો નિદ્દિટ્ઠો
અટ્ઠહા સુત્તે ॥ ૧૭ ॥ પાવયણી ૧ ધમ્મકહી ૨ વાદી ૩ નૈમિત્તિઓ ૪
તવસ્સી ય ૫ । વિજ્ઞા ૬ સિદ્ધો ૭ ય કર્ક ૮ અટ્ટેવ પમાવગા મણિયા ॥૧॥
एषु द्वित्रादिभिः स्थानैः सर्वैर्वा सेवितैर्भृशं । जिननामार्जयेन्म-

ઠવનારો કોઈક ભારેકર્મી શંકા કરે, તો આ સંવંધમાં શ્રી ઉત્તરાધ્યનસૂત્રમાં કહેલા હરિ-
કેશી મહર્ષિના વચન પ્રમાણે જે કોઈ ચૈત્ય (જિનપ્રતિમા)નો અપલાપ કરે, ગુરુકર્મી હોવાથી
તેના પૂજનિકપણામાં શંકા કરે તેને અટકાવીને યજ્ઞ વૈયાવચ્ચ કરે. તે કારણથી એ જિન-
પ્રતિમાનું અપમાન કરનાર યજ્ઞે એ કુમારોને હણ્યા છે. એટલા ઉપરથી સમજવું કે—જિનપ્રતિ-
માની અવજ્ઞા કરનારનું નિવારણ કરવું તે તેમની વૈયાવચ્ચ છે. આ પ્રમાણે યુક્તિથી સમા-
ધાન કરવું. હવે સત્તરમું સમાધિસ્થાન છે, તેમાં દુર્ધ્યાનનું વર્જન અને ગુર્વાદિકનો વિનય
કરવા વડે તેમને ચિત્તસ્વાસ્થ્ય ઉપજાવવું તે (૧૪) અહીં પહેલો પક્ષ આવશ્યકવૃત્તિ અનુસાર
અને બીજો પક્ષ શ્રી જ્ઞાતાધર્મકથાંગમાં મલ્લ્યધ્યનની વૃત્તિ અનુસાર સમજવો. અઠારમું
સ્થાન અપૂર્વ જ્ઞાનના ગ્રહણમાં આદરરૂપ, ઓગણીશમું શ્રુતના બહુમાનરૂપ (૧૫) અને
વીંશમું પ્રવચનની પ્રભાવનારૂપ કહેલું છે. તે પ્રભાવના શ્રુતવાન્ અને ધર્મકથાદિકના ગુણ-
વાળો કરી શકે છે (૧૬) કહ્યું છે કે—સમ્યગ્દર્શન યુક્ત મનુષ્ય છેતે સામર્થ્યે શાસનનો
પ્રભાવક હોય છે. (જે પ્રભાવનાને વિશેષ પ્રકારે જાણવાના ઇચ્છક હોય) તેને માટે
સૂત્રમાં આઠ પ્રકારના પ્રભાવક કહ્યા છે. (૧૭) પ્રાવચની ૧, ધર્મકથા ૨, વાદી ૩,
નૈમિત્તિક ૪, તપસ્વી ૫, વિદ્યાવાન્ ૬, સિદ્ધ ૭, અને કવિ ૮—એ આઠ પ્રભાવક છે. (૧)

ઉપર બતાવેલા વીંશ સ્થાનનો પૈકી બે—ત્રણ વિગેરે અથવા બધા સ્થાનોના સેવનવડે

र्यः पुमान् स्त्री वा नपुंसकं ॥ १८ ॥ तथाहुः श्रीभद्रबाहुस्वामिपादाः—
 नियमा मणुअगईए इत्थीपुरिसंयरो व सुहलेतो । आसंविथवहुलेहि
 वीसाए अन्नयरएहि ॥ १९ ॥ नियमान्मनुष्यगतौ वक्ष्यते, कस्तस्यां वधना-
 तीत्याशंक्याह—स्त्री पुरुष इतरो धेति नपुंसक इत्यावश्यकहारिभट्टां.
 तृतीयकर्मग्रंथे तु बंधस्वामित्वनिरूपणं प्रथमनरकत्रयनारको वैमानिक-
 देवो गर्भजमनुष्यश्च सम्यक्त्वादिगुणस्थानवर्त्तिनस्तीर्थकृन्नामकर्म बध्ना-
 तीत्युक्तमिति ज्ञेयं. अत्र चैवमुपपत्तिः—वद्धतीर्थकरनामा मनुष्यो मृत्वा
 नरकदेवगत्योरुत्पन्नस्तत्रापि तीर्थकरनामकर्म बध्नाति, जिननामक-
 र्मणः सततबंधकालस्योत्कृष्टतस्त्रयस्त्रिंशत्तागरोपममानस्यानुत्तरसुराना-
 श्रित्य शतके प्राक्तत्वात्, इति कार्मग्रंथिकैर्गतित्रये जिननामबंध उक्तः,
 प्रथमतस्तु मनुष्य एव तद्वंधमारभत इत्यावश्यकं ‘नियमा मणुअग-
 ईए’ इति निरूपितमिति. यद्वा नरकस्वर्गतयोः सामान्येन जिननामो
 बंधः स्यात्. निकाचितबंधस्तु तस्य मनुजगतावेवेत्यावश्यकं ‘नियमा

मनुष्य तीर्थकरनामकर्म पुरुष, स्त्री नपुंसक त्रये वेदमां वर्ततां उपार्जन करे छे. (१८)
 ते विषे श्री भद्रबाहुस्वामीए कह्युं छे के—“ निश्चये मनुष्यगतिमां, स्त्री, पुरुष के
 नपुंसक, शुभलेश्यावालो वीशमांथी अन्यतर एक अथवा घणा स्थानोना सेवनवडे तीर्थ-
 करनामकर्म बांधे छे” (१९) “निश्चये ते मनुष्यगतिमां ज बंधाय छे. ते मनुष्यगतिमां कोण
 बांधे ? एवी आशंकाना उत्तरमां स्त्री, पुरुष के इतर एटल नपुंसक” एम आवश्यक हारिभट्टीमां
 कह्युं छे, परन्तु त्रीजा कर्मग्रंथमां तो बंधस्वामित्वनी निरूपणामां “ पहली त्रण नरकनो
 नारकी, वैमानिक देव अने गर्भज मनुष्य सम्यक्त्वादि गुणस्थाने वर्ततो होय ते तीर्थ-
 करनामकर्म बांधे ” एम कह्युं छे. आ हकीकतनी उपपत्ति—समन्वय आ रीते करवी के
 तीर्थकरनामकर्म जेणे बांध्युं छे एवो मनुष्य मरण पामीने प्रथमनी त्रण नरकमां अथवा
 वैमानिक देवमां उपजे छे, अने त्यां पण तीर्थकरनामकर्म बांधे छे एटले तेना दलीयां
 मेळवे छे. जिननामकर्मनो सतत बंधकाल उत्कृष्ट ते त्रीश सागरोपम प्रमाण अनुत्तर विमा-
 नना देवोने आश्रीने पांचमा शतककर्मग्रंथमां कहेले छे. एटले कर्मग्रंथिकोए त्रण गतिमां
 जिननामनो बंध कह्यो अने प्रथम तो मनुष्य ज तेना बंधनो आरंभ करेछे, एवा विचारथी श्री
 आवश्यकमां ‘नियमा मणुअगईए’ एम कहेलुं छे. तेनुं समाधान करी लेनुं अथवा नरकमां
 ने देवगतिमां सामान्यपणे तेनो बंध थाय छे. निकाचित बंध तो मनुष्यगतिमां ज थाय

मणुए ' इत्याद्युक्तं भावीति संभाव्यते. एतत्संग्रहश्चैवमावश्यकषष्ठांगा-
दिषु—अरिहंत १ सिद्ध २ प्रवचन ३ गुरु ४ थेर ५ बहुश्रुत ६ तपस्वी ७ । वात्सल्य-
वारंवार ज्ञानोपयोग ८ ॥ १ ॥ दंसण
९ विणए १० आव-स्सए ११ य सीलव्वए १२ निरइयारो । खणलव
१३ तव १४ च्चियाए १५ वेयावच्चे १६ समाही य १७ ॥ २ ॥ अपुव्वना-
णगहणे १८ सुअभत्ती १९ प्रवचणे पभावणया २० । एएहिं कारणोहिं
तित्थयरत्तं लहइ जीवो ॥ ३ ॥ एतत्तपोविधिसंप्रदायश्चैव—

चेत्करोत्युपवस्त्रेण विंशतिस्थानकं तपः । तदा विंशत्योपवासै-रेका
पंक्तिः समाप्यते ॥ २० ॥ निरंतरं कृत्यशक्तौ सांतरां तां करोति चेत् ।
पंक्तिरेका पूरणीया तत्षणमासांतरे ध्रुवं ॥ २१ ॥ विंशत्या पंक्तिभिश्चैत-
त्तपो भवति पूरितं । उपवासानां चत्वारि शतानीह भवंति तत् ॥ २२ ॥
एवं शक्त्यनुसारेण प्राज्ञैः षष्ठाष्टमादिभिः । मासचपणपर्यंतै-स्तप एतद्वि-
धीयते ॥ २३ ॥ पंचशक्रस्तवपाठो-त्कृष्टा या चैत्यवंदना । सावश्यं वि-

छे एवो श्री आवश्यकना ' नियमा मणुए ' कथननो आशय होय एम पण संभवे छे.

आ वीश स्थानकनो संग्रह श्रीआवश्यकमां अने षष्ठांग विगेरेमां आ प्रमाणे छे—अरि-
हंत १ सिद्ध २, प्रवचन ३, गुरु ४, स्थविर ५, बहुश्रुत ६, तपस्वी ७, आ सातनुं वात्सल्य.
वारंवार ज्ञानोपयोग ८, (१) दर्शन ९, विनय १०, आवश्यक ११, शीलव्रत (निर-
तिचार) १२, क्षणलव १३, तप १४, दान १५, वैयावच १६, समाधि १७, (२)
अपूर्वज्ञानग्रहण १८, श्रुतभक्ति १९, प्रवचनप्रभावना २०. आ कारणोवडे जीव तीर्थ-
करत्वने मेळवे छे. (३) ए तपनो विधि आ प्रमाणे—

जो उपवासवडे वीशस्थानकने आराधे तो वीश उपवासवडे एक पंक्ति (एक
पदनी आराधना) पूर्ण थाय छे (२०) आ प्रमाणे सतत वीश उपवास (आंतरे
पारणुं करीने पण) करी न शके तो आंतरे आंतरे उपवास करे, पण छ मासमां तो एक
पंक्ति (वीश उपवास) जरूर पूर्ण करे. (२१) ए प्रमाणे वीश पंक्ति करवाथी आ
तप पूर्ण थाय छे. एटले तेमां कुल ४०० उपवास थाय छे. (२२) आ प्रमाणे शक्ति-
अनुसार बुद्धिमानोए छठअठमादि यावत् मासचपणादिकवडे आ तप करवो. (एटले
४०० उपवासने बदले यावत् ४०० मासचपण करवा, आ प्रमाणे नंदनमुनिए करेल
छे.) (२३) तपने दिवसे पांच शक्रस्तववडे उत्कृष्ट चैत्यवंदना अवश्य विधि

ધિના કાર્યા તપસ્યત્રોપવૈણવં ॥ ૨૪ ॥ એકૈકસ્યામત્ર પંક્તિ-વેકૈકેન
 દિનેન ચ । ક્રમેણારાધયેદ્ભક્ત્યા સ્થાનકાનીતિ વિંશતિં ॥ ૨૫ ॥ આદ્યે
 નમોઽર્હદ્ભ્યઃ ઇતિ દ્વિસહસ્ત્રીં જપેદિને । અર્હદ્ભક્તિં વિશેષેણ કુર્વૈત
 સ્તવનાદિભિઃ ॥ ૨૬ ॥ અન્યેષ્વપિ દિનેષ્વેવ-મારાધ્યાસ્તે પુરોદિતાઃ । જ્ઞા-
 નક્રિયાઘાસ્તુ શુદ્ધ-પાઠાભ્યાસાદરાદિભિઃ ॥ ૨૭ ॥ રાગદ્વેષાદયો દોષા
 વર્જનીયા વિશેષતઃ । તપોદિને જપેન્મૌની વદ્યમાણપદાનિ ચ ॥ ૨૮ ॥
 સાંપ્રતીનાનિ જાપપદાનિ ચૈવ-અરિહંત ૧ સિદ્ધ ૨ પવચણ ૩ આચ-
 રિયા ૪ થેર ૫ વાચકા ૬ સાધુ ૭ । નાણં ૮ દંસણ ૯ વિણયા ૧૦
 ચારિત્તં ૧૧ વંભવચધારી ૧૨ ॥ ૧ ॥ કિરિયાણં ચ ૧૩ નમો તહ તવ-
 સ્સ ૧૪ સિરિગોયમસ્સ ૧૫ ચ જિણાણં ૧૬ । ચારિત્તં ૧૭ નામ ૧૮
 સુઆ ૧૯ તિત્થં ૨૦ ઇઅ વીસ જાવપયા ॥ ૨ ॥ અત્ર સર્વત્રાપિ
 નમો અરિહંતાણં, નમો સિદ્ધાણં, નમો પવચણસ્સ, ઇત્યાદિપાઠકમો
 જ્ઞેયઃ. કેચિચ્ચૈકૈકયા પંક્ત્યા સ્થાનમેકૈકમેવ હિ । આરાધયંતિ વિંશત્યા
 પંક્તિભિસ્તાનિ વિંશતિં ॥ ૨૯ ॥ ઉદ્યાપનાદિવિધિસ્તુ સંપ્રદાયાદવસેયઃ.

પ્રમાણે જિનપ્રતિમાની સન્મુલ્લ કરવી. (૨૪) દરેક પંક્તિમાં અને દરેક દિવસે અનુક્રમે
 મક્તિવડે વીશ પદોનું આરાધન કરવું. (૨૫) પહેલે દિવસે નમોઽર્હદ્ભ્યઃ એ પદનો
 બે હજાર જાપ કરવો અને અરિહંતની અક્તિ સવિશેષપણે સ્તવનાદિવડે કરવી. (૨૬)
 વીજા દિવસોમાં પણ એ જ પ્રમાણે પૂર્વે કહેલા અરિહંતાદિકને આરાધવા, અને જ્ઞાનક્રિયા
 વિગેરેને શુદ્ધ પાઠ, અભ્યાસ અને સાદર-વહુમાનાદિકવડે આરાધવા. (૨૭) તપને દિવસે
 રાગદ્વેષાદિ દોષને વિશેષપણે વર્જવા અને મૌનપણે આગલ કહેવાશે તે પદોનો જાપ કરવો.
 (૨૮) સાંપ્રતીન જાપપદો આ પ્રમાણે—૧ અરિહંત, ૨ સિદ્ધ, ૩ પ્રવચન, ૪ આચાર્ય,
 ૫ સ્થવિર, ૬ વાચક, ૭ સાધુ, ૮ જ્ઞાન, ૯ દર્શન, ૧૦ વિનય, ૧૧ ચારિત્ર, ૧૨ બ્રહ્મ-
 વ્રતધારી, (૧) ૧૩ ક્રિયા, ૧૪ તપ, ૧૫ શ્રીગૌતમ, ૧૬ જિન, ૧૭ ચારિત્ર, ૧૮
 અપૂર્વજ્ઞાન, ૧૯ શ્રુત અને ૨૦ તીર્થ. આ વીશ પદનો જાપ કરવો. (૨) તેમાં સર્વત્ર
 નમો અરિહંતાણં, નમો સિદ્ધાણં, નમો પવચણસ્સ ઇત્યાદિ પાઠનો ક્રમ જાણવો.
 કેટલાક એકેક પંક્તિ (વીશ ઉપવાસ) વડે એકેક સ્થાનને આરાધે છે, તે વીશ પંક્તિ-
 વડે વીશ સ્થાનને આરાધે છે. (૨૯) તેના ઉદ્યાપનનો વિધિ સંપ્રદાયથી જાણી લેવો.

તપોઽશક્તઃ પુનઃ સ્થાન—મેકં દ્વે સકલાનિ વા । યથાશક્તિં સ્ફુરદ્ભક્તિઃ
સેવેત શ્રેણિકાદિવત્ ॥ ૩૦ ॥ એવં સાધુઃ શ્રાવકો વા સાધ્વી વા શ્રાવિ-
કાપિ વા । અમૂન્યારાધયન્ સ્થાના—ન્યાપ્નોતિ જિનસંપદં ॥ ૩૧ ॥ તીર્થ-
કૃન્નામકર્મેત—દ્વેષ્યતે જિનપુંગવૈઃ । વિશ્વોપકારૈરગ્લાન્યા ધર્માર્થિકથના-
દિભિઃ ॥ ૩૨ ॥ તથાહુરાવશ્યકનિર્યુક્તિકૃતઃ—

તં ચ કહં વેદ્જ્ઞઃ ? અગિલાણ ધર્મદેસણાઈહિં । વજ્જઞ્ઞં તં તુ
ભયવત્તો તદ્ધમ્ભવોસક્કદ્ધત્તાણં ॥ ૩૩ ॥ અથાર્જિતાર્હત્પદાઃ સ્યુ—સ્તે
વૈમાનિકનાકિનઃ । પ્રાગ્નિવદ્ધાયુષશ્રાધઃ શૈલાવધ્યેવ નારકાઃ ॥ ૩૪ ॥
તથોક્તં સંગ્રહણ્યાં—સુરનેરદ્ધિહિં ચિચ્ચ હવંતિ હરિઅરિહચક્કિવલદેવા ।
ચઉવિહસુરચક્કિવલા વેમાણિઅ હુંતિ હરિઅરિહા ॥ ૧ ॥ વસુદેવચરિતે તુ
નાગકુમારેભ્યોઽપ્યુદ્ધૃતોઽનંતરમૈરવત્તેત્રેઽસ્યામવસર્પિણ્યાં જિન ઉક્ત
ઈતિ જ્ઞેયં. તેજોઽભિવર્દ્ધતે તેષાં દેવાનાં ચ્યવનાવધિ । ન પ્રાદુષ્યંતિ
ચિહ્વાનિ ચ્યવનસ્યાન્યદેવવત્ ॥ ૩૫ ॥ અન્યેષામપિ વિજ્ઞેય—મેતદંત્ય-

તપની અશક્તિવાળા એક વે અથવા વધા સ્થાન યથાશક્તિ આરાધે છે અને શ્રેણિકાદિની
જેમ સ્ફુરાયમાન ભક્તિથી તેની સેવના કરે છે. (૩૦) આ પ્રમાણે સાધુ, શ્રાવક, સાધ્વી
અથવા શ્રાવિકા આ સ્થાનોને આરાધવાથી તીર્થકરપદને પ્રાપ્ત કરે છે. (૩૧) અને
એ તીર્થકરનામકર્મને જિનપુંગવ (તીર્થકરપણાના ભવમાં કેવલજ્ઞાન પામ્યા પછી)
અગ્લાનપણે વિશ્વનો ઉપકાર કરનાર ધર્મદેશના આપવાદિકવડે વેદે છે (૩૨) શ્રી
આવશ્યકનિર્યુક્તિમાં કહ્યું છે—“ તે કેવી રીતે વેદે ? ઉ૦ અગ્લાનપણે ધર્મદેશનાદિવડે.
અને તે કર્મ ભગવંત પાછલે ત્રીજે ભવે એક જ વાર બાંધે (નિકાચિત કરે) ” (૩૩)

હવે જેમણે તીર્થકરનામકર્મ બાંધ્યું છે તે વૈમાનિક દેવ થાય, પણ જો પ્રથમ આયુ-
ષ્ય બાંધ્યું હોય તો નીચે ત્રીજી નરક સુધી નારકી થાય છે. (૩૪) શ્રીસંગ્રહણીમાં કહ્યું
છે કે—“ દેવ ને નારકી ત્યાંથી નીકળીને વાસુદેવ, અરિહંત, ચક્રવર્તી ને વલ્લદેવ થાય છે.
તેમાં ચાર પ્રકારના દેવમાંથી ચક્રવર્તી ને વલ્લદેવ થાય છે, વાસુદેવ ને અરિહંત વૈમાનિક-
માંથી જ થાય છે. ” પણ વસુદેવચરિત્રમાં તો નાગકુમારથી નીકળીને અનંતરભવે ઐશ્વર્ય
ત્રેત્રમાં આ અવસર્પિણીમાં એક તીર્થકર થયાનું કહ્યું છે, તે પ્રસંગોપાત જણાવ્યું છે.

તીર્થકર થનાર દેવ તેના ચ્યવનકાલ સુધી તેજમાં વૃદ્ધિ પામતો જ રહે છે અને તેને
અન્ય દેવોની જેમ ચ્યવનના ચિન્હો થતા નથી. (૩૫) વીજા ચરમશરીરી દેવો માટે

शरीरिणां । तेऽन्यव्यपेक्षया स्वल्प-पीडाः स्युर्नारका अपि ॥ ३६ ॥

ततश्च्युत्वा कर्मभूमौ सजातिकुलशालिनः । क्षत्रियस्योच्चगोत्रस्य
प्राज्यराज्यर्द्धिराजिनः ॥ ३७ ॥ उत्कृष्टभागधेयस्य गुणाढ्यस्य महीपतेः ।
पत्न्याः कुक्षौ सुशीलाया गर्भत्वेनोद्भवन्ति ते ॥ ३८ ॥ स्वर्गाद्वा नरका-
द्वा ये यस्मादायांति तीर्थपाः । ज्ञानत्रयं ते तत्रत्यं बिभ्रते गर्भगा अपि
॥ ३९ ॥ जानंत्येष्यदतीतं च च्यवनं तत्क्षणे तु न । गर्भोत्पत्तिक्षणेऽ-
प्येषां स्यादेवं महिमोदयः ॥ ४० ॥ अशिवोपद्रवादीनां भवत्युपशमः
क्षितौ । नारका अपि मोदन्ते क्षणं प्राप्तसुखोदयाः ॥ ४१ ॥ उदयाभि-
मुखस्तीर्थ-करार्कः समभूदिति । ज्ञात्वासनप्रकंपेन मुदिता नाकिना-
यकाः ॥ ४२ ॥ सिंहासनात्समुत्थाय विनयाच्चत्तपादुकाः । पदान्यागत्य
सप्ताष्टौ श्रीजिनाभिमुखं रयात् ॥ ४३ ॥ पंचांगप्रणिपातेन प्रणम्य जग-
दीश्वरान् । घटितांजलयः कुर्युः स्तुतिं शक्रस्तवेन ते ॥ ४४ ॥ अत्र-

सकस्त आसणं चलित्रं सिग्धं आगमणं भणइ, यावत्तव पुत्तो पढ-

पण ते प्रमाणे समजवुं. नारकीपणामां पण बीजा नारकीओ करतां तेमने स्वल्प
पीडा होय छे. (३६)

हवे त्यांथी च्यवीने कर्मभूमिमां उत्तम जातिकुलवाळा, उच्च गोत्रवाळा अने प्राज्य
राज्य ऋद्धिवाळा क्षत्रियने त्यां पुत्रपणे उपजे. उत्कृष्ट भाग्यशाली अने गुणाढ्य महीप-
तिनी सुशीला एवी पत्नीनी कुक्षिमां गर्भपणे अवतरे. (३८) स्वर्गमांथी के नरकमांथी
व्यांथी ते तीर्थकर आवेला होय त्यां जेटला होय तेटला प्रमाणवाळा त्रण ज्ञान गर्भमां
पण ते जीवने होय. (३९) तेओ अतीत ने अनागतकाळनी हकीकत च्यवीश अथवा
च्यव्यो एम जाणे, पण च्यवन समय अल्प होवाथी न जाणे, गर्भोत्पत्तिना समये पण
आ प्रमाणे तेमनो महिमा होय. (४०) सर्व पृथ्वीपर अशिव-उपद्रव शांत थाय अने
नारकी पण क्षणवार सुखोदयनी प्राप्तिथी हर्ष पामे. (४१) तीर्थकररूप सूर्य उदयने
अभिमुख थयेल छे, एम आसनप्रकंपथी जाणीने देवनायको (इंद्रो) हर्ष पामे. (४२)
पछी सिंहासनथी उठीने, पादुका तजी दहने, विनयथकी सात आठ पगलां उतावळे
प्रभु सन्मुख आवीने श्री जगदीश्वरने पंचांग प्रणिपातवडे नमस्कार करीने अजंळी जोडी
शक्रस्तववडे प्रभुनी स्तुति करे. (४४) अहीं शक्रनुं आसन चलायमान थाय अने ते
शीघ्रपणे माता पासे आवीने कहे के-तमारो पुत्र प्रथम धर्मचक्रवर्त्ती थशे. एम कहेल छे

મધમ્મચક્કવટ્ટી ભવિસ્સતિ, કેહુ ભણંતિ—વત્તીસંપિ હંદા આગંતૂણ વાગ-
રિંતિ, इत्यावश्यकहारिभद्र्यां श्रीऋषभगर्भावताराधिकारे, सक्कस्स य
आसणकंपो यावत् वाणारसीमागंतूण भयवतो जणणि अहिनेंदइ, इति
केशीगौतमीयोत्तराध्ययनप्राकृतवृत्तौ. इदं हि घटते यस्मा—द्वर्भवास-
दिने मुदा । वंदितोऽयं समागत्य सहावाभ्यां सुरेश्वरैः ॥ १ ॥ इति श्री-
शांतिचरित्रे श्रीशांतिनाथमातापितृवचनमित्यादि दृश्यते, ततो विस्तरतः
प्रथमकल्याणकोत्सवपद्धतिर्बहुश्रुतेभ्योऽवसेया.

तस्मिन्नवसरे वास—भवने स्वर्गहोपमे । स्वःशय्योपमशय्यायां श-
यिता सा मृगेक्षणा ॥ ४५ ॥ समधातुः सुप्रसन्न—चित्ता स्वप्नांश्चतुर्दश ।
निशीथे गर्भमायाति जिने साक्षादिवेक्षते ॥ ४६ ॥ गजं तत्र चतुर्दंतं
शुभ्रमैरावणोपमं । शुभ्रं दातं दीप्रदंतं वृषं पिंडमिव त्विषां ॥ ४७ ॥
तीक्ष्णदंष्ट्र लोलनेत्रं हर्यर्चं शूरमुज्ज्वलं । देव्याः श्रियोऽभिषेकं च
क्रियमाणं दिशां गजैः ॥ ४८ ॥ सौरभाकृष्टमधुपां नानापुष्पमयीं स्रजं ।

કોઈ કહે છે કે વત્તીશ હંદો માતા પાસે આવીને કહે છે. આ પ્રમાણે આવશ્યકહારિભદ્રીમાં
શ્રીઋષભદેવન ગર્ભાવતારના અધિકારમાં કહ્યું છે. વળી ‘ શક્રનું આસન કંપ્યું અને યાવત્
તેણે વાણારસીમાં આવી ભગવંતની માતાને અભિનંદન કર્યું. ’ આ પ્રમાણે શ્રી ઉત્તરાધ્યય-
નના કેશી—ગૌતમીય અધ્યયનની પ્રાકૃત વૃત્તિમાં કહ્યું છે. શ્રી શાંતિનાથ ચરિત્રમાં—ગર્ભાવાસને
દિવસે હર્ષપૂર્વક હંદ્રે આવીને અમને તથા પ્રશુને વંદના કરી તેથી આ વાત ઘટે જ છે ’
અત્રું શ્રી શાંતિનાથના માતાપિતાનું વચન દેખાય છે આ પ્રમાણે હોવાથી પ્રથમ કલ્યા-
ણકના ઉત્સવની પદ્ધતિ વહુશ્રુતોથી જાણી લેવી.

હવે પ્રશુ વ્યવ્યા તે અવસરે દેવગૃહ જેવા વાસગૃહમાં દેવશય્યા જેવી શય્યામાં સુતેલા
એવા મૃગસમાન નેત્રવાળા, સમધાતુવાળા, સુપ્રસન્ન ચિત્તવાળા માતા જે રાત્રિજિનેશ્વર
ગર્ભમાં આવે તે રાત્રિજ મધ્યરાત્રિને વચ્ચે સાચાત્ની જેમ ચૌદ સ્વપ્ન દેખે (૪૫—૪૬) તે
ચૌદ સ્વપ્ન આ પ્રમાણે—ચાર દાંતવાળો, ઉજ્જ્વલ, ઐરાવણ જેવો હસ્તી ૧, ઉજ્જ્વલ, શાંત,
દેદીપ્યમાન દાંતવાળો, જાણે કાંતિનો પિંડ હોય તેવો વૃષભ ૨, તીક્ષ્ણ દાઢવાળો, ચપલ
નેત્રવાળો, શૂરવીર અને ઉજ્જ્વલ સિંહ ૩, દિગ્ગજોવડે અભિષેક કરાતી લલ્હમીદેવી ૪,
સુગંધવડે આકર્ષિત થયેલા અમરોવાળી અને નાના પ્રકારના પુષ્પવડે ગુંથેલી માળા ૫,
હીરસાગરમાંથી નીકળેલો જાણે માલખણનો પિંડ હોય તેવો પૂર્ણચંદ્ર ૬, લોકોના નેત્રોને

પૂર્ણ ચંદ્રં નવનીત-મિવોન્નીતં સુધાંબુધેઃ ॥ ૪૯ ॥ સહસ્રકિરણં લોક-
 લોચનાલોચનોપધં । શુભ્રમભ્રંલિહં કંપ્રં હર્યંત્રાંકં મહાધ્વજં ॥ ૫૦ ॥
 કલશં જલસંપૂર્ણં રૌપ્યં પદ્મપ્રતિષ્ઠિતં । પૂર્ણં પદ્મસરઃ પદ્મ-પ્રકરાલં-
 કૃતોદકં ॥ ૫૧ ॥ વિચચ્ચુંવિચલલ્લોલ-કલ્લોલં ક્ષીરસાગરં । દીપ્યમાનં
 વિમાનં ચ દિવ્યતૂર્યત્રિકાંચિતં ॥ ૫૨ ॥ અનર્ઘ્યનાનારત્નાનાં નિકરં
 મંદરોચ્છ્રૂતં । નિર્ઘૂમસુજ્જ્વલજ્વાલં ઘૃતસિક્તં મહાનલં ॥ ૫૩ ॥ શ્રેય-
 સ્કરાન્ મહાસ્વપ્નાન્ સુખદાન્ કીર્તનાદપિ । નિરીક્ષ્યૈતાન્ મૃગાચી સા
 ભૃશં પ્રમુદિતાભવત્ ॥ ૫૪ ॥ નિર્ગત્ય નરકાયસ્યાઃ કુત્ત્રાવંતિ જગત્પતિઃ ।
 સ્વભાવાત્સા વિમાનસ્ય સ્થાને ધ્રુવનમીક્ષતે ॥ ૫૫ ॥ સાર્વભૌમસ્ય
 માતાપિ સ્વપ્નાનેતાઘ્રિરીક્ષતે । કિંતુ કિંચિન્ન્યૂનકાંતી-નર્હન્માતુરપેક્ષયા
 ॥ ૫૬ ॥ તથા ચોક્તં—ચતુર્દશાપ્યમૃન્ સ્વપ્નાન્ યા પश्येत् કિંચિદસ્ફુ-
 ટાન્ । સા પ્રભો પ્રમદા સૂતે નંદનં ચક્રવર્ત્તિનં ॥ ૧ ॥ इयं पुनर्जया
 देवी स्फुटानेतानलोकत । तन्नाथ त्रिजगन्नाथं जिनं सा जनयिष्यति
 ॥ २ ॥ इति श्रीवासुपूज्यचरित्रे. यस्याः पुत्रो भवेत्सार्व-भौमोऽहंश्चेह

જોવા માટે અપૂર્વ ઔપધિ જેવો સૂર્ય ૭, ડજલો, આકાશપર્યંત લાંબો, કંપતો અને
 સિંહના ચિન્હવાળો મહાધ્વજ ૮, જઠથી ભરેલો, રૂપાનો, પદ્મવડે ઢાંકેલો કલશ ૯,
 પદ્મના સમૂહથી અલંકૃત પાણીવાળું પૂર્ણ પદ્મસરોવર ૧૦, આકાશને ચુંબન કરતા ઉછ-
 ળતા ચપલ તરંગોવાળો ક્ષીરસમુદ્ર ૧૧, દિવ્ય એવા ત્રણ પ્રકારના ઘાગતા ઘાગિત્રો યુક્ત
 દીપતું એવું દેવવિમાન ૧૨, અમૂલ્ય એવા નાના પ્રકારના રત્નોનો મેરુપર્વત જેવડો
 ઢગલો ૧૩, નિર્ઘૂમ, ડજ્જલ જ્વાળાવાળો અને ઘીએ સીંચેલો એવો અગ્નિ ૧૪, (૪૭-૫૨)
 આ પ્રમાણે શ્રેયસ્કર અને કીર્તનથી (નામ લેવાથી) પણ સુખ આપનાર એવા મહા સ્વપ્નો
 જોડેને મૃગાચી એવી તે રાણી ઘણી હર્ષિત થાય. (૫૪) તીર્થંકર નરકમાંથી નીકળીને જે
 માતાની કુત્તિમાં આવ્યા હોય તે માતા સ્વભાવથીજ વિમાનને સ્થાને ધ્રુવન દેશે છે. (૫૫)
 ચક્રવર્ત્તીની માતા પણ આ જ ચૌદ સ્વપ્નો દેશે છે, પણ તે અરિહંતની માતાએ જોવાતા સ્વપ્નો
 કરતાં કાંઈક હીન કાંતિવાળા હોય છે. (૫૬) કહ્યું છે કે “ હે સ્વામી ! આ જ ચૌદ
 સ્વપ્નો કાંઈક અસ્ફુટ એવા જે માતા જુદા છે તે ચક્રવર્ત્તી એવા પુત્રને પ્રસવે છે (૧)
 આ જયાદેવીએ તો એ ચૌદ સ્વપ્નો વધુ સ્ફુટ જોયા છે તેથી હે નાથ ! તે ત્રણ જગતના
 નાથ એવા જિનને જન્મ આપશે. (૨) ” આ પ્રમાણે શ્રી વાસુપૂજ્યચરિત્રમાં કહ્યું છે.
 જે માતાનો પુત્ર એક જન્મમાં અરિહંત ને ચક્રવર્ત્તી બે પદવીધર થવાનો હોય તેની માતા

जन्मनि । सा द्विः स्वप्नानिमान् पश्ये—तथोक्तं पूर्वसूरिभिः ॥ ५७ ॥
अचिरा नाम तत्पत्नी शीललीलासमुज्ज्वला । सा द्विश्चतुर्दश स्वप्ना-
न्निशाशेषे व्यलोकयत् ॥ ५८ ॥ इति वृद्धशत्रुंजयमाहात्म्ये.

एषामन्यतरान् स्वप्नान् लोकयेद्वासुदेवसूः । चतुरो बलदेवांबा-
थैकं मांडलिकप्रसूः ॥ ५९ ॥ प्रतिकेशवमाता तु त्रीन् स्वप्नानवलोकयेत् ।
मातैकं पश्यति स्वप्नं मुनेरपि महात्मनः ॥ ६० ॥ तथाचोक्तं सप्ततिश-
तस्थानके—जिण्णचक्रीण्य जण्णी नियंति चउदस गयाइवर सुविणे । सग
चउ तिणिण इगाई हरिबलपडिहरिमंडलियमाया ॥ १ ॥ श्रीहीरप्रश्नोत्तरे-
ऽप्युक्तं—प्रतिवासुदेवे गर्भावतीर्णे तन्माता कियतः स्वप्नान् पश्यतीत्यत्र
त्रीन् स्वप्नान् पश्यतीति ज्ञायते सप्ततिशतस्थानकशांतिचरित्राद्यनुसारे-
णेति. श्रीहैमरामचरित्रे तु रावणप्रतिवासुदेवे गर्भावतीर्णे तन्मात्रा
कैकस्या एक एव स्वप्नो दृष्ट इत्युक्तमस्ति. तथा च तद्ग्रंथः—अन्यदा
कैकसी स्वप्ने विशंतं स्वमुखे निशि । कुंभिकुंभस्थलीभेद—प्रसक्तं सिंह-

बे वखत आ चौद स्वप्नो जुए छे. ते विषे पूर्वाचार्योए कहुं छे (५७) के—“ शीलनी
लीलावडे समुज्ज्वळ एवी अचिरा नामे विश्वसेन राजानी पत्नी शेष रात्रीए पूर्वोक्त चौद
स्वप्नोने बे वार जोती हवी. ” (५८) आ प्रमाणे श्री वृद्धशत्रुंजयमाहात्म्यमां कहुं छे.

आ चौदमांथी कोइ पण सात स्वप्नो वासुदेवनी माता जुए छे. बलदेवनी माता
चार स्वप्नो जुए छे अने मांडलिक राजानी माता एक स्वप्न जुए छे. (५९) प्रति-
वासुदेवनी माता त्रण स्वप्नो जुए छे अने महामुनिनी माता पण एक स्वप्न जुए छे.
(६०) श्रीसप्ततिशतस्थान ग्रंथमां कहुं छे के—‘ तीर्थकर अने चक्रवर्तीनी माता हाथी विगेरे
श्रेष्ठ चौद स्वप्नो जुए छे, अने सात, चार, त्रण अने एक स्वप्न वासुदेव, बलदेव, प्रति-
वासुदेव ने मांडलिकनी माता अनुक्रमे जुए छे ’ (१) श्री हीरप्रश्नोत्तरमां पण कहुं छे
के—‘ प्रतिवासुदेव गर्भमां आव्ये सते तेनी माता केटला स्वप्नो देखे ? तेना उत्तरमां कहे-
वानुं के त्रण स्वप्न देखे एम सप्ततिशतस्थान अने शांतिचरित्र विगेरेने अनुसारे जणाय
छे ’ श्री हेमचंद्राचार्यकृत रामचरित्रमां तो रावण प्रतिवासुदेव गर्भमां आवे सते तेनी
माता कैकसीए एक स्वप्न दीहुं एम कहेल छे. ते संबंधी श्लोक आ प्रमाणे छे—“ एकदा
कैकसीए स्वप्नमां रात्रिए हाथीना कुंभस्थळने भेदवामां तत्पर थयेला सिंहने पोताना
मुखमां प्रवेश करतो जोयो ” (१) महामुनि धनारनी माता पण एक स्वप्न देखे एम कहुं छे

મૈત્રત ॥ ૧ ॥ સુનિમાતુરેકસ્વપ્નનિરીક્ષણં ચ મેઘકુમારાદિમાતૃવત્.

સોપેત્ય કાંતં વિનયા-ત્પ્રવોધ્યેતાન્નિવેદયેત્ । સૌઽપિ સ્વપ્નફલં વૃત્તં
વિશ્વોત્કૃષ્ટાંગજોદ્ધવં ॥ ૬૧ ॥ આકાર્ય સ્વપ્નશાસ્ત્રજ્ઞાન્ પ્રાતરંતઃસમં
તતઃ । નૃપઃ સ્વપ્નફલં પૃચ્છે-ત્તેઽપિ શાસ્ત્રાનુસારતઃ ॥ ૬૨ ॥ વર્દત્યેવં
મહારાજ સુતો ભાવી ભવત્કુલે । તીર્થકરો વા ચક્રી વા મહાસ્વપ્નાનુભા-
વતઃ ॥ ૬૩ ॥ સ્વપ્નશાસ્ત્રે યતઃ પ્રોક્તાઃ સર્વે સ્વપ્ના દ્વિસસતિઃ । તત્ર
ત્રિંશન્મહાસ્વપ્ના-સ્તેષુ ચૈતે ચતુર્દશ ॥ ૬૪ ॥ ઇત્યાકર્ણ્ય પ્રમુદિતા
પુત્રજન્મમનોરથાન્ । દધાનાં વિવિધાન્ રાણી સા કુર્યાદ્ગર્ભપોષણં ॥ ૬૫ ॥
ગર્ભાનુભાવોત્પન્નાનાં દોહદાનાં શુભાત્મનાં । સા સેવનાત્પૂર્ણેચ્છા સ-
શ્રીકા શોભતેઽધિકં ॥ ૬૬ ॥ અથાનુકૂલે મરુતિ પ્રસર્પતિ સુખાવહે ।
ભૂમૌ નિષ્પન્નશસ્યાયાં ફલપૂર્ણેષુ ચ દ્રુષુ ॥ ૬૭ ॥ ગ્રહેષુ સર્વેપૂર્ણેષુ
નિમિત્તેષુ શુભેષુ ચ । હૃત્રાદિજન્મયોગેષુ શુભે લગ્નનવાંશકે ॥ ૬૮ ॥
જને પ્રમુદિતે શ્રેષ્ઠે નિમિત્તે શકુનાદિકે । અર્ધરાત્રે પ્રસૂતે સા જિનં

તે મેઘકુમારાદિકની માતાએ જોયેલ છે તે પ્રમાણે સમજવું.

પછી માતા જ્યાં પોતાના સ્વામી સુતા હોય ત્યાં આવીને વિનયપૂર્વક તેમને જગાડીને પોતાને સ્વપ્ન આવ્યાની હકીકત નિવેદન કરે. તે પછી ‘વિશ્વમાં ઉત્કૃષ્ટ એવો તને પુત્ર થશે’ એવું સ્વપ્નફલ કહે (૬૧) પ્રભાતે સ્વપ્નશાસ્ત્રના જાણનાર સ્વપ્નપાઠકોને રાજા સભામાં બોલાવે અને રાજા તેને સ્વપ્નનું ફલ પૂછે. તેઓ પછી શાસ્ત્રાનુસારે કહે છે કે-હે મહારાજ ! આ મહા સ્વપ્નના અનુભાવથી તમારા કુલમાં તીર્થકર અથવા ચક્રવર્તી પુત્ર થશે. (૬૨) કારણ કે સ્વપ્નશાસ્ત્રમાં કુલ ૭૨ સ્વપ્નો કહ્યા છે. તેમાં ત્રીશ મહા સ્વપ્નો કહ્યા છે, તેમાંથી આ ૧૪ સ્વપ્નો છે. (૬૪) સ્વપ્નપાઠક પાસેથી આ પ્રમાણે સાંભળીને હર્ષિત થયેલી રાણી પુત્રજન્મને લગતા અનેક પ્રકારના મનોરથો કરતી સતી સારી રીતે ગર્ભનું પોષણ કરે (૬૫) ગર્ભના અનુભાવથી ઉત્પન્ન થતા શુભ દોહલાને રાજા પૂર્ણ કરે એટલે પૂર્ણેચ્છાવાળી માતા અધિક શોભાને ધારણ કરે. (૬૬) પછી અનુકૂલ અને સુખાવહ પવન વાતો હોય ત્યારે, સર્વભૂમિ ધાન્ય નિષ્પન્ન થયેલી હોય ત્યારે અને વૃત્તો ફળથી પૂર્ણ થયેલ હોય ત્યારે તેમજ સર્વ ગ્રહો ઉચ્ચ સ્થાને આવેલા હોય, શુભ નિમિત્તો મળ્યા હોય અને હૃત્રાદિ શુભ જન્મ યોગ આવ્યા હોય, શુભ એવા લગ્નનો નવાંશ હોય ત્યારે અને લોકો સર્વ પ્રમુદિત હોય, શકુનાદિક શુભનિમિત્ત વર્તતા હોય તે વખતે

નિધિમિવ ક્ષિતિઃ । ॥ ૬૯ ॥ ઉચ્ચગ્રહાસ્ત્વેવં—અર્કાદ્યુચ્ચાન્યજવૃષ-
મૃગકન્યાકર્કમીનવણિર્જોશૈઃ । દિગ્દહનાષ્ટાવિંશતિ-તિથીષુ નક્ષત્રવિં-
શતિભિઃ ॥ ૭૦ ॥ છત્રાદિયોગાસ્ત્વેવં-દ્વિતીયે દ્વાદશે મૂર્તૌ સતમે
ભવને ગ્રહાઃ । છત્રયોગસ્તદા જ્ઞેયઃ પુત્રો જાતો નૃપો ભવેત્ ॥ ૭૧ ॥
ધને વ્યયે રિપુસ્થાને મૃત્યુસ્થાને યદા ગ્રહઃ । યોગઃ સિંહાસના
નામ દેવાનામપિ દુર્લભઃ ॥ ૭૨ ॥ તૃતીયે પંચમે સ્થાને નવમૈકાદશે
ગ્રહાઃ । વલ્લયોગસ્તદાખ્યાતઃ સર્વસૌખ્યકરસ્સદા ॥ ૭૩ ॥ ચંદ્રાત્સ-
સમગો જીવો-ઽથવા સ્યાચ્ચંદ્રસંયુતઃ । જીવયોગં તમિત્યાહુ-શ્ચિરાયુઃ
સુખવાન્ ભવેત્ ॥ ૭૪ ॥ કેન્દ્રસ્થાનેષુ સર્વેષુ યદિ સૌમ્યગ્રહસ્તદા ।
ચતુઃસાગરયોગોઽયં દેવાનામપિ દુર્લભઃ ॥ ૭૫ ॥ इत्यादि.

તદા દિશઃ પ્રસીદંતિ સર્વાઃ પ્રમુદિતા ઇવ । ભવેન્નિત્યાંધકારેષુ
પ્રકાશો નરકેષ્વપિ ॥ ૭૬ ॥ તથોક્તં સ્થાનાંગેઽર્થતઃ-ચતુર્ભિઃ સ્થાન-

અર્ધરાત્રે પૃથ્વી જેમ નિધાનને પ્રસવે તેમ માતા પુત્રને જન્મ આપે (પ્રસવે) (૬૯)
ઉચ્ચ ગ્રહો આ પ્રમાણે-મેષ રાશિનો સૂર્ય દશ અંશ, વૃષ રાશિનો ચન્દ્ર ત્રણ અંશ, મકર
રાશિનો મંગલ અઠાવીશ અંશ, કન્યા રાશિનો બુધ પંદર અંશ, કર્ક રાશિનો ગુરુ પાંચ
અંશ, મીન રાશિનો શુક્ર સતાવીશ અંશ અને તુલા રાશિનો શનિ વીશ અંશ સુધી ઉચ્ચ
કહેવાય છે. (૭૦) વળી છત્રાદિ યોગ આ પ્રમાણે-ગ્રીજે, વારમે, પહેલે અને સાતમે
ભવને ઉચ્ચ ગ્રહો આવ્યા હોય ત્યારે છત્રયોગ થાય છે. તે વચ્ચે જન્મેલ પુત્ર રાજા થાય
છે. (૭૧) ધને (૨) વ્યયે (૧૨) રિપુ (૬) સ્થાને અને મૃત્યુ (૮) સ્થાને જ્યારે
ગ્રહો આવ્યા હોય ત્યારે સિંહાસન નામનો યોગ થાય છે તે દેવોને પણ દુર્લભ છે. (૭૨)
ગ્રીજે, પાંચમે, નવમે અને અગ્યારમે સ્થાને ગ્રહો આવ્યા હોય ત્યારે વલ્લ નામનો યોગ થાય
છે, તે સર્વ પ્રકારના સુખનો કરનાર છે. (૭૩) ચન્દ્રથી સાતમે સ્થાને બૃહસ્પતિ આવેલ
હોય અથવા ચન્દ્ર સંયુત હોય ત્યારે જીવયોગ થાય છે, તે ચિરાયુ કરનાર તેમજ સુખ
આપનાર છે. (૭૪) સર્વ કેન્દ્રસ્થાન (૧-૪-૭-૧૦) માં જ્યારે સૌમ્ય ગ્રહો આવ્યા
હોય ત્યારે ચતુઃસાગરયોગ થાય છે, તે દેવોને પણ દુર્લભ છે. इत्यादि (૭૫)

પ્રશુના જન્મ વચ્ચે સર્વ દિશાઓ પણ જાણે પ્રમુદિત થઈ હોય તેમ પ્રસન્ન દેખાય છે
અને નિત્યાંધકારવાળા નરકમાં પણ પ્રકાશ થાય છે, (૭૬) શ્રી સ્થાનાંગછત્રમાં આ

कैरेभि—लोकोद्योतः प्रसर्पति । अर्हजन्मज्ञानदीक्षा—स्तेषां मोक्षोत्सवेऽपि-
 च ॥ १ ॥ तत्रायान्ति तदा द्राक् षट्—पंचाशद्विकुमारिकाः । कंपा-
 सनाः प्रभोर्जन्म विज्ञायावधिचक्षुषा ॥ ७७ ॥ तथाहि—
 भोगंकरा १ भोगवती २ सुभोगा ३ भोगमालिनी ४ । तोयधारा ५
 विचित्रा च ६ पुष्पमाला ७ त्वनिदिता ८ ॥ ७८ ॥ अष्टाधोलोकवा-
 सिन्यः किलैता दिक्कुमारिकाः । वदंत्यन्योन्यमाकार्य जातो भो जगदी-
 श्वरः ॥ ७९ ॥ जीतं नो दिक्कुमारीणा—मित्यधोलोकवेश्मनां । त्रैका-
 लिकीनां यजन्मो—त्सवः कार्यो जिनेशितुः ॥ ८० ॥ यामस्ततो वयमपि
 कृत्वा श्रीजगदीशितुः । सूतिकर्मादिकां सेवां कुर्महे सकलं जनुः ॥ ८१ ॥
 निश्चित्यान्योन्यमित्येताः प्रत्येकं स्वाभियोगिकान् । आज्ञापयन्ति निर्मातुं
 विमानं गमनोत्सुकाः ॥ ८२ ॥ तेऽपि योजनविस्तीर्णं रत्नस्तंभशतांचितं ।
 विचित्रचित्रं निर्माय ढौकयन्ति तदद्भुतं ॥ ८३ ॥ सामानिकानां देवानां
 ताश्चतुर्भिः सहस्रकैः । महत्तराचतुष्केण प्रत्येकं समुपासिताः ॥ ८४ ॥
 अनीकैः सप्तभिः सेना—धिपैर्देवैश्च सप्तभिः । सहस्रैश्च षोडशभि—र्देवाना-

प्रमाणे अर्थथी कहुं छे के—“ अरिहंतना जन्म, दीक्षा, ज्ञान अने मोक्ष कन्याणक वखते—
 ए प्रमाणे चार कन्याणके सर्व लोकमां उद्योत प्रसरे छे. ” ते वखते तरत ज ५६ दिशा—
 कुमारिका आसनप्रकंपथी अवधिज्ञानवडे प्रभुनो जन्म थयले जाणीने त्यां आवे छे.
 (७७) ते आ प्रमाणे—भोगंकरा १, भोगवती, सुभोगा ३, भोगमालिनी ४, तोयधारा
 ५, विचित्रा ६, पुष्पमाला ७ ने अनिदिता ८—नामनी आठ अधोलोकवासी दिक्कुमा-
 रिका अन्योन्य एक वीजीने बोलावीने कहे छे के—“ प्रभुनो जन्म थयो छे. (७९)
 आ प्रमंगे आपणो अधोलोकवासी दिक्कुमारिकानो त्रणे काळमां थनारीनो ए जीत
 (आचार) छे के आपणो जिनेश्वरनो जन्मोत्सव करवो. (८०) माटे चालो आपणो
 त्यां जइए अने श्रीजगदीश्वरनी सूतिकर्मादि सेवा करीने आपणो जन्म सफल करीए
 (८१) ” आ प्रमाणे निश्चय करीने गमनोत्सुक एवी ते पोतपोतना आभियोगिक देवने
 त्यां जवा माटे विमान रचवानो हुकम करे (८२) ते देव पण तरत ज एक योजन
 विस्तीर्ण, सो रत्नना स्तंभोवाळुं अने चित्रविचित्र रचनावाळुं विमान तैयार करीने तेमनी
 पासे रजु करे. (८३) एटले ते दरेक देवी पोताना चार हजार सामानिक देवो अने चार
 महत्तरा देवीओथी, सेवार्थी सात सेना, सात सेनाधिपति देवो, सोळ हजार आत्मरक्षक देवो

માત્મરક્ષિણાં ॥ ૮૫ ॥ દેવદેવીસમુદાયૈ-રન્યૈરપ્યમિતૈર્વૃતાઃ । પ્રપન્નદિ-
વ્યવાદિત્ર-ગીતનાટ્યા મહર્દ્ધિકાઃ ॥ ૮૬ ॥ તદ્વિમાનં સમારુહ્ય ગત્યા
સત્વરયા રયાત્ । આગત્યાર્હજન્મવેશ્મ-ન્યુત્તરંતિ વિમાનતઃ ॥ ૮૭ ॥
તિસ્ત્રઃ પ્રદક્ષિણાઃ કૃત્વા જિનં ચ જિનમાતરં । સ્તુવંતિ મધુરૈર્વાક્યૈ-
ર્વિનયાવનતા ઇતિ ॥ ૮૮ ॥ નમોસ્તુ તે કુક્ષિરત્ન-ધારિકે વિશ્વદીપિકે ।
લોકનાથસ્ય જનનિ સ્વયંબુદ્ધસ્ય માસ્વતઃ ॥ ૮૯ ॥ અધોલોકનિવા-
સિન્યો વયં સ્મો દિક્કુમારિકાઃ । અર્હજન્મોત્સવં કુર્મો ભેતવ્યં ન ત્વયા
તતઃ ॥ ૯૦ ॥ હત્યુદીર્યં સમુદ્ઘાતં કૃત્વા વૈક્રિયમંજસા । સંવર્તકં
વિકુર્વંતિ વાયું ભૂમિવિશોધકં ॥ ૯૧ ॥ ચતુર્દિશં તતો જન્મ-ગેહાદ્યો-
જનમાત્રકં । ક્ષેત્રં તેન પ્રસરતા મારુતેન સુગંધિના ॥ ૯૨ ॥ રજઃકા-
ષ્ટતૃણાદીનાં દુષ્ટાનાં દૂરમુજ્જનાત્ । ક્રિયતે નિર્મલં રાજો મૃત્યુનેવ યદ્દા-
ગણં ॥ ૯૩ ॥ યુગ્મં ॥ પ્રશમય્યાથ તં વાયું સમાગત્ય જિનાંતિકે ।
કૃતસ્વકાર્યા ગાયંત્ય-સ્તિષ્ઠંતિ મધુરસ્વરં ॥ ૯૪ ॥

અન્યાસાં દિક્કુમારીણા -મપ્યાગમનપદ્ધતિઃ । ઇયમેવ વિશેષ-

અને બીજા અપરિમિત દેવદેવીઓથી પરિવારિત થઈને દિવ્ય એવું વાજિત્ર, ગીત અને નૃત્ય
જેમાં થઈ રહેલ છે એવા તે વિમાનમાં મહર્દ્ધિ સંયુક્ત આરોહણ કરે, અને ઉતાવળી ગતિ-
વડે અરિહંતના જન્મગૃહ પાસે આવીને વિમાનમાંથી ઉતરે. (૮૪-૮૭) પછી જિનેશ્વરને તેમ જ
જિનમાતાને ત્રણ પ્રદક્ષિણા દઈ વિનયવડે નમસ્કાર કરી મધુર વાક્યોવડે આ પ્રમાણે
સ્તવના કરે (૮૮) “ હે કુક્ષિરત્નધારિકે ! વિશ્વદીપિકે ! સ્વયંબુદ્ધ અને સૂર્ય સમાન
તેજસ્વી લોકનાથના હે માતા ! તમને નમસ્કાર છે. (૮૯) અમે અધોલોકવાસી દિક્કુ-
મારિકાઓ છીએ. અમે અરિહંતનો જન્મોત્સવ કરવા આવી છીએ. તમે અમારાથી ધીશો
નહીં. ” (૯૦) આમ કહીને તરત જ વૈક્રિય સમુદ્ઘાત કરીને ભૂમિને શોધનાર એવો
સંવર્તક વાયુ વિકુર્વે. (૯૧) પછી પ્રમુના જન્મગૃહથી ચાર દિશાએ એકેક યોજન
પ્રમાણ ક્ષેત્રને પ્રસરતા એવા સુગંધી વાયુવડે રજ, કાષ્ઠ, તૃણાદિ દુષ્ટ પદાર્થોને દૂર ફેંકી
દેવાવડે રાજાના સેવકની જેમ રાજાના ઘરનું આંગણું શુદ્ધ કરે. (૯૨-૯૩) પછી તે વાયુને
સમાવી દઈને પોતાનું કાર્ય સમાપ્ત કરી પ્રશ્ન પાસે આવી મધુર સ્વરે ગાતી ગાતી
ઉભી રહે. (૯૪)

બીજી પણ દિક્કુમારિકાઓની આગમન પદ્ધતિ આ પ્રમાણે જ સમજવી. તેમના

स्तु कर्त्तव्यः सोऽत्र वक्ष्यते ॥ ९५ ॥ मेघंकरा १ मेघवती २ सुमेधा ३
 मेघमालिनी ४ । सुवत्सा ५ वत्समित्रा च ६ वारिषेणा ७ बलाहका ८
 ॥ ९६ ॥ अष्टोर्ध्वलोकवासिन्य इत्येता दिक्कुमारिकाः । विकृत्य गगने
 मेघान् सुगंधिजलवर्षणैः ॥ ९७ ॥ पूर्वं प्रमार्जितं क्षेत्रं भृत्या इव नृपां-
 गणं । अपंकिलं रजोमुक्तं कुर्युः सुरभि शीतलं ॥ ९८ ॥ युग्मं ॥
 ततो विसृज्य तान् मेघान् पुष्पमेघान् विकृत्य च । तद्योजनमितं
 क्षेत्रं शक्रस्येव सभागणं ॥ ९९ ॥ पंचवर्णप्रसूनानां प्रकरेण सुगंधिना ।
 जानुमात्रोच्चैर्न वृंत-स्थायिना परिमंडितं ॥ १०० ॥ कृष्णागुरुतुरुष्कादि-
 सुगंधिद्रव्यजन्मना ॥ धूपेन धूपितं कुर्युः क्रीडाहं द्युसदामपि ॥ १ ॥
 त्रिभिर्विशेषकं ॥ नंदोत्तरा १ तथा नंदा २ आनंदा ३ नंदिवर्धना ४ । वि-
 जया ५ वैजयंती ६ च जयंती ७ चापराजिता ८ ॥ २ ॥ पूर्वरुचक-
 वास्तव्या इत्येता दिक्कुमारिकाः । एतय नत्वा जिनं सावं गायत्यादर्श-
 पाणयः ॥ ३ ॥ समाहारा १ सुप्रदत्ता २ सुप्रबुद्धा ३ यशोधरा ४ ।
 लक्ष्मीवती ५ शेषवती ६ चित्रगुप्ता ७ वसुंधरा ८ ॥ ४ ॥ याम्यदिग्-

कर्त्तव्यमां जे विशेषपणुं छे ते कहे छे. (९५) मेघंकरा, मेघवती, सुमेधा,
 मेघमालिनी, सुवत्सा, वत्समित्रा, वारिषेणा अने बलाहका—आ नामनी आठ
 ऊर्ध्वलोकवासी दिक्कुमारिका प्रभुना गृहपासे आवी (प्रभु तथा माताने नमी)
 आकाशमां मेघ विकुर्वीं सुगंधी जळ वरसावीने पूर्वे प्रमार्जित करेला क्षेत्रने सेव-
 कोनी जेम राजाना आंगणाने रज रहित, पंक रहित, सुगंधी अने शीतळ करे. (९६-९८)
 त्यारपछी जळना मेघने विसर्जने पुष्पना मेघने विकुर्वीं ते योजनप्रमाण क्षेत्रने
 शक्रनी सभाना आंगणानी जेम पांच वर्णना सुगंधी एवा पुष्पोनो समूह वरसावीने नीचा
 डीटवाळा पुष्पोथी जानुप्रमाण व्याप्त करे. (९९-१००) पछी कृष्णागुरु ने तुरुष्कादि
 सुगंधी द्रव्योथी बनावेला धूपवडे ते जमीनने धूपित करी देवोने पण क्रीडा
 करवा योग्य ते क्षेत्रने बनावे. (१०१) (पछी गाती सती प्रभुपासे उभी रहे.)
 त्यारपछी नंदोत्तरा, नंदा, आनंदा, नंदिवर्धना, विजया, वैजयंती, जयंती ने अपरा-
 जिता—नामनी पूर्वरुचकपर रहेनारी आठ दिक्कुमारिका त्यां आवी प्रभुने अने प्रभुनी
 माताने नमी हाथमां आदर्श लइने उभी रहे. (१०२-३) पछी समाहारा, सुप्रदत्ता,
 सुप्रबुद्धा, यशोधरा, लक्ष्मीवती, शेषवती, चित्रगुप्ता ने वसुंधरा नामनी दक्षिण रुचक-

रुचकादेता एत्याष्टौ दिक्कुमारिकाः । गायन्ति पूर्णकलशकरा दक्षिणतः
प्रभोः ॥ ५ ॥ इलादेवी १ सुरादेवी २ पृथ्वी ३ पद्मावतीति ४ च ।
एकनासा ५ नवमिका ६ भद्रा ७ शीतेति ८ नामतः ॥ ६ ॥ पा-
श्चात्यरुचकादेताः समेता दिक्कुमारिकाः । गायन्त्यात्ततालवृताः प्रभोः-
पश्चिमतः स्थिताः ॥ ७ ॥ अलंबुसा १ मिश्रकेशी २ पुंडरीका ३ च
वारुणी ४ । हासा ५ सर्वप्रभा ६ श्री ७ ह्रीं ८-रित्यष्टौ दिक्कुमारिकाः
॥ ८ ॥ उदीच्यरुचकादेत्य प्रभोरुत्तरतः स्थिताः । बीजयन्त्यश्चामराणि
मुदा गायन्ति तद्गुणान् ॥ ९ ॥ चित्रा १ च चित्रकनका २ शतेरा ३
च ततः परा- । सौदामिनी ४ चतस्रोऽमू-र्विदिगुरुचकमंदिराः ॥ १० ॥
दिक्कुमार्योऽभ्येत्य नत्वा विदिक्षु चतसृष्वपि । सुष्ठु तिष्ठन्ति गायन्त्यो
दीपिकाव्यग्रपाणयः ॥ ११ ॥

रूपा १ रूपासिका २ चापि सुरूपा ३ रूपकावती ४ । एता मध्यम-
रुचक-वासिन्यो दिक्कुमारिकाः ॥ १२ ॥ वर्द्धयित्वा प्रभोर्नालं चतुरंगु-
लवर्जितं । भूमौ निधाय सद्रत्नै-स्तत्खातं पूरयन्ति च ॥ १३ ॥ पीठं

बासी दिक्कुमारिका त्यां आवी (प्रभु अने माताने नमी) पूर्ण कलश हाथमां लइने
दक्षिण बाजुए गाती सती उभी रहे. (१०४-५) पछी इलादेवी, सुरादेवी, पृथ्वी, पद्मा-
वती, एकनासा, नवमिका, भद्रा ने शीता-ए आठ दिक्कुमारिका पश्चिम रुचकथी
आवीने (प्रभु तथा माताने नमी) हाथमां पंखा लइ गाती सती प्रभुनी पश्चिम बाजुए
उभी रहे. (१०७) पछी अलंबुसा, मिश्रकेशी, पुंडरीका, वारुणी, हासा, सर्वप्रभा,
श्री ने ह्रीं-ए आठ दिक्कुमारिका उत्तर रुचकथी आवीने (प्रभु तथा माताने नमी)
चामर बीजती अने हर्षथी प्रभुना गुण गाती सती प्रभुनी उत्तर बाजुए उभी रहे. (१०९)
पछी चित्रा, चित्रकनका, शतेरा ने सौदामिनी-ए चार दिक्कुमारिका विदिशाना रुचक
पर्वतोथी आवी, प्रभुने तथा माताने नमीने हाथमां दीपक लइ प्रभुना गुण गाती सती
चारे विदिशामां उभी रहे. (१११)

पछी रूपा, रूपासिका, सुरूपा ने रूपकावती-आ चार दिक्कुमारिका मध्य रुचकमां
रहेनारी प्रभुना गृहे आवी (प्रभुने तथा माताने नमी) प्रभुनुं नाळ चार अंगुळ
उपरांतनुं छेदीने भूमिमां नाखी ते खाडो उत्तम रत्नोवडे पूरी तेनी उपर पीठ बांधे

બધ્ધ્વા તદુપરિ દૂર્વાકુરાન્ વપંતિ ચ । અર્હદંગપ્રતીકસ્ય મા ભૂદાશાતનેતિ
 તાઃ ॥ ૧૪ ॥ દિક્ત્રયે પશ્ચિમાવર્જે કુર્વંતિ કદલીગૃહાન્ । તેષ્વેકૈકં ચતુઃ-
 શાલં વેશ્મ સિંહાસનાન્વિતં ॥ ૧૫ ॥ તતો ગૃહીત્વા તાસ્તીર્થ—કરં સ્વ-
 કરસંપુટે । દક્ષાલંબાં જિનાંબાં ચ પુરસ્કૃત્યેશ્વરીમિવ ॥ ૧૬ ॥ સ્વામિ-
 નીત ઇત ઇતિ નીત્વા દક્ષિણદિગૃહે । સિંહાસને ચોપવેશ્ય મૃદુવિ-
 જ્ઞસિપૂર્વકં ॥ ૧૭ ॥ શતપાકાદિભિસ્તૈલૈ—રભ્યંજંતિ સુગંધિભિઃ ।
 ઉદ્વર્તયન્તિ સુરભિ—દ્રવ્યોદ્વર્તનકૈસ્તતઃ ॥ ૧૮ ॥ ત્રિભિર્વિશેષકં ॥
 તતઃ પ્રાગ્વત્સમાનીય પૌરસ્ત્યકદલીગૃહે । સિંહાસને સ્થાપયંતિ સ-
 પ્રભું પ્રભુમાતરં ॥ ૧૯ ॥ ગંધોદકૈસ્તથા પુષ્પો—દકૈઃ શુદ્ધોદકૈરપિ ।
 મજ્જયિત્વા પ્રકુર્વંતિ સર્વાલંકારભૂષિતાં ॥ ૨૦ ॥ સમાનીય તતઃ પ્રાગ્વ-
 દુદીચ્યકદલીગૃહે । અધ્યાસયંતિ તાં સિંહા—સનેકન્યસ્તનંદનાં ॥ ૨૧ ॥
 ગોશીર્ષચંદનૈધાંસ્યા—નાયયંત્યાભિયોગિકૈઃ । શરકારણિમાથેનો—ત્પાદયં-
 ત્યનલં નવં ॥ ૨૨ ॥ સંધુક્ષ્યોદ્દીપયંત્યગ્નિં શકલૈશ્ચાંદનૈઃ કૃશૈઃ । ચંદનાનિ

અને તે પીઠ ઉપર દૂર્વાકુરને બાંધે. આ ક્રિયા પ્રભુના અંગભૂત વિભાગની પણ કોઈ
 આશાતના ન કરે તે માટે કરે. (૧૧૪) પછી પશ્ચિમ સિવાયની ત્રણ દિશામાં ત્રણ
 કેલના ઘર કરે અને તે દરેકમાં સિંહાસન સહિત એકએક ચતુઃશાલં કરે. (૧૧૫) પછી
 પ્રભુને પોતાના કરસંપુટમાં લઈને અને માતાને સ્વામિનીની જેમ હાથનું આલંચન દહને
 ‘ હે સ્વામિની ! આમ ચાલો, આમ ચાલો, ’ એમ કહેતી દક્ષિણદિશાના કદલીગૃહમાં
 લાવે અને માતાને કોમલ વિજ્ઞસિપૂર્વક સિંહાસન ઉપર બેસારે. (૧૧૭) પછી સુગંધી એવા
 શતપાકાદિ તેલવડે પ્રભુની માતાને અભ્યંગન કરે અને સુગંધી દ્રવ્યવાળા ઉદ્વર્તનવડે
 ઉદ્વર્તના કરે. (૧૧૮) પછી પ્રથમની જેમ પૂર્વ બાજુના કદલીગૃહમાં લાવીને સિંહાસનપર
 બેસારી પ્રભુ સહિત માતાને ગંધોદક, પુષ્પોદક ને શુદ્ધોદકવડે ન્હવરાવે, અને (શરીર કોરું
 કરી) સર્વ વસ્ત્રાલંકારથી વિભૂષિત કરે. (૧૨૦) પછી પ્રથમની જેમ ઉત્તર બાજુના
 કદલીગૃહમાં લાવી ખોલામાં બેસાડેલા પુત્ર સહિત માતાને સિંહાસનપર બેસારે. (૧૨૧)
 પછી આભિયોગિક દેવ પાસે ગોશીર્ષચંદનના લાકડાં મંગાવી શરક ને અરણિના મંથન-
 વડે નવો અગ્નિ પ્રગટાવે. (૧૨૨) ચંદનના કાષ્ઠોવડે તેને પ્રદિપ્ત કરે. પછી તેમાં

ततो हुत्वा रक्षां कुर्वति पावनां ॥ २३ ॥ प्रभोश्च प्रभुमातुश्च रक्षापोट्ट-
लिकां तथा । बध्नन्ति ता दुष्टशाकि-न्यादिदृग्दोषघातिनीं ॥ २४ ॥ आ-
स्फाल्य रत्नरचना-चित्रौ वृत्ताश्मगोलकौ । भूयाः शैलायुरित्याशी-गिरं
संगिरते प्रभोः ॥ २५ ॥ प्रभुं करतले धृत्वा गृहीत्वांवां च बाहयोः ।
जन्मवेश्मनि शय्यायां नीत्वा गायन्ति भक्तितः ॥ २६ ॥

एवं च दिक्कुमारीभिः कृते जन्मोत्सवे प्रभोः । सिंहा-
सनं सुरेंद्रस्य कंपते युधि भीरुवत् ॥ २७ ॥ सोऽप्यर्हज्जन्म विज्ञाय
प्रयुक्तावधिचक्षुषा । उत्थाय विनयं प्राग्व-त्कुर्याच्छक्रस्तवावधि ॥ २८ ॥
ततः पूर्वमुखः शक्रः शक्रसिंहासने स्थितः । चतुरश्रितयत्येवं
जातोऽयं जगदीश्वरः ॥ २९ ॥ तज्जीतमेतदस्माकं त्रैकालिकमस्त्वतां ।
कार्यो यदर्हतां स्फीतो जन्मकल्याणकोत्सवः ॥ ३० ॥ इति निश्चित्य पादा-
त्य-नायकं नैगमेषिणं । आकार्य ज्ञापयत्येवं स्वःपतिर्विनयानतं ॥ ३१ ॥
स्वर्गेऽस्मिन् सर्वदेवानां घंटावादनपूर्वकं । प्रस्थानं ज्ञापयास्माकं जिन-

गोशीर्षचंदन होमी तेनी पवित्र रक्षा करे. (१२३) अने ते रक्षानी वे पोटली करीने
माताने अने प्रभुने हाथे दुष्ट शाकिन्यादिनो दृष्टिदोष न लागवा माटे बांधे. (१२४)
पछी रत्ननी रचनावडे विचित्र एवा पत्थरना वे गोळा परस्पर अफळावीने ' हे प्रभु !
तमे पर्वत समान दीर्घ आयुषवाळा थाओ. ' एम आशीष आपे. (१२५) पछी प्रभुने
करसंपुटमां लइ माताना हाथने टेको आपी तेमने जन्मगृहमां लावी तेमनी शय्यापर
बेसारे अने बधी दिक्कुमारिकाओ भक्तितथी गायन करीने पोतपोताने स्थाने जाय.
(१२६) इति दिक्कुमारिकाकृत जन्मोत्सव.

आ प्रमाणे प्रभुनो जन्मोत्सव करीने दिक्कुमारिका जाय एटले युद्धमां बीकणी
जेम सुरेंद्रनुं आसन कंपायमान थाय. (१२७) एटले अवधिज्ञानवडे उपयोग देतां
प्रभुनो जन्म थएल जाणीने आसनथी उठी शक्रस्तव कहेवा सुधी सर्व प्रकारनो विनय
पूर्ववत् करे. (१२८) पछी शक्र पूर्वाभिमुखे पोताना सिंहासनपर बेसी चतुर एवो
पोते एम विचारे के—' जगदीश्वर (तीर्थंकर)नो जन्म थयो छे. (१२९)' तो त्रणे
काळमां थनारा इंद्रोनो ए आचार छे के तेणे अरिहंतना जन्मकल्याणकनो उत्सव बहु सारी
रीते करवो. (१३०) आ प्रमाणे निश्चय करीने पोतानी पदाति सेनाना नायक
नैगमेषी देवने बोलावे अने नमस्कार करता एवा ते देवने स्वर्गनो पति आ प्रमाणे
कहे के—(१३१) आ स्वर्गना सर्व देवोने घंटावादनपूर्वक अमारुं जिनजन्मोत्सवमाटे

॥૫૦॥ ત્રિભિર્વિશેષકં ॥ ઉદીચ્યેન ત્રિસોપાના—ધ્વના સામાનિકાઃ સુરાઃ ।
પ્રવિશ્યાન્યે ચ યાસ્યેન યથાસ્થાનકમાસતે ॥ ૫૧ ॥

જંગમસ્વર્ગવત્તસ્મિન્ વિમાને પ્રસ્થિતે પુરઃ । ચલંતિ મંગલાન્યદ્યૌ સંપૂર્ણઃ
કલશસ્તતઃ ॥ ૫૨ ॥ છત્રં પતાકાશ્ચમરા મહેન્દ્રાદ્યૌ ધ્વજસ્તતઃ । સહસ્ર-
યોજનોત્તુંગાં લઘુધ્વજસહસ્રયુક્ ॥ ૫૩ ॥ તતઃ સેનાઃ પંચ સેના—પતયો-
ઽથાભિયોગિકાઃ । યથાશક્તિપ્રકટિત—વપુર્વસ્ત્રવિભૂષણાઃ ॥ ૫૪ ॥ પશ્ચાત્કે-
ચિત્પુરઃ કેચિ—ત્કેચિચ્છોભયપાર્શ્વતઃ । પરિવૃત્ય વિમાનં ત—ત્પ્રતિષ્ઠંતે સુધા-
ભુજઃ ॥ ૫૫ ॥ દેવેન્દ્રશાસનાત્કેચિ—ત્કેચિન્મિત્રાનુવૃત્તિતઃ । પર્ત્નાપ્રેરણયા
કેચિ—ત્કેચિચ્છ્રોજિનભક્તિતઃ ॥ ૫૬ ॥ કેચિદ્ધર્મધિયા કેચિ—જીતવુદ્ધ્યા
સુરાઃ પરે । કુતુહલાર્થિનો નાના—ભૂષણાંવરવાહનાઃ ॥ ૫૭ ॥ પ્રાચ્યપુ-
ણ્યાનુસારેણ સંપ્રાપ્તૈશ્ચર્યશાલિનઃ । દેવેન્દ્રમનુગચ્છંતિ સર્વે સૌધર્મવાસિનઃ
॥ ૫૮ ॥ ત્રિભિર્વિશેષકં ॥

સૌધર્મસ્વર્ગમધ્યેન સમૃદ્ધ્યૈવં સુરેશ્વરઃ । વીજિતો દેવદેવીભિ—

પછી ઉત્તર વાજુના ત્રણ સોપાનવડે ઉપર ચઢી સામાનિક દેવો પોતાના આસન પર બેસે
અને વીજા દેવો દક્ષિણ વાજુના ત્રણ સોપાનવડે ઉપર ચઢી પોતપોતાના આસન પર બેસે. (૧૫૧)

જંગમ સ્વર્ગ તુલ્ય તે વિમાન ચાલવાને તૈયાર થયે સતે આગલ અષ્ટ મંગલિક
ચાલે. પછી સંપૂર્ણ કલશ, છત્ર, પતાકા, ચામર અને મહેન્દ્રધ્વજ કે જે એક હજાર
યોજન ઉંચો અને નાની નાની હજાર ધ્વજાઓવાળો હોય છે તે ચાલે. (૧૫૨)
ત્યારપછી પાંચ સેના, પાંચ સેનાપતિઓ અને યથાશક્તિ પ્રગટ કરેલ છે શરીર, વસ્ત્ર અને
આભૂષણો જેણે એવા આભિયોગિક દેવો ચાલે. (૧૫૪) કેટલાક તે વિમાનની આગલ,
કેટલાક પાછલ, કેટલાક બે વાજુએ અને કેટલાક દેવતાઓ તે વિમાનના ફરતા ફરી
વળીને ચાલે. (૧૫૫) કેટલાક દેવો હંદ્રની આજ્ઞાથી, કેટલાક મિત્રની અનુવૃત્તિથી,
કેટલાક દેવાંગનાની પ્રેરણાથી, કેટલાક પ્રશ્નપરની ભક્તિથી, કેટલાક ધર્મવુદ્ધિથી,
કેટલાક પોતાનો આચાર છે એવી વુદ્ધિથી અને કેટલાક કુતૂહલ જોવા માટે એમ અસં-
ખ્ય દેવો અનેક પ્રકારના વસ્ત્રાભૂષણ ધારણ કરી જૂદા જૂદા વાહનપર બેસીને પૂર્વ-
પુણ્યના અનુસારે જેમને ઐશ્વર્યની ઓછીવત્તી પ્રાપ્તિ થયેલ છે એવા સર્વ સૌધર્મ દેવલોક-
નિવાસી દેવો દેવેન્દ્રની સાથે આકાશમાર્ગે ચાલે. (૧૫૮)

સૌધર્મ દેવલોકના મધ્યમાં થઈને સર્વ સમૃદ્ધિ સાથે નીકળતા એવા સુરેશ્વરને સર્વ

राश्चर्यस्मेरदृष्टिभिः ॥ ५९ ॥ पंचानीकपरिक्षिप्त—महेंद्रध्वजभाक् पुरः ।
उदंडशुंडद्विपवद् द्विषां चेतांसि कंपयन् ॥ ६० ॥ दिव्यदुंदुभिनिः-
स्वान—ध्वानव्यासनभोंतरः । उत्तराहेण निर्याण—मार्गेणोत्तरति द्रुतं
॥ ६१ ॥ त्रिभिर्विशेषकं ॥ यथा वरयिता लोके राजमार्गेण गच्छति ।
स्वसमृद्धिं दर्शयितुं जनानां स्वं प्रशंसतां ॥ ६२ ॥ तथेन्द्रोऽपि पथानेन
जिनजन्मोत्सवादिषु । निर्याति भूयसां बोधि—लब्धये तत्प्रशंसितां ॥ ६३ ॥

अथासंख्यद्वीपवार्द्धि—मध्येन द्रुतमापतन् । नंदीश्वरे रतिकर—पर्व-
तेऽग्निविदिग्गते ॥ ६४ ॥ कृत्वा विमानसंक्षेपं जिनजन्मपवित्रिते । नगरे
शीघ्रमागत्य मंदिरं जिनजन्मनः ॥ ६५ ॥ द्राक् त्रिप्रदक्षिणीकृत्य विमा-
नेन सुरेश्वरः । विमुंचति तदैशान्यां चतुर्भिरंगुलैर्भुवः ॥ ६६ ॥ विशेषतो
गृहं स्वाम्या—लोकने घटितांजलिः । पुलकैर्जलदासिक्त—कदंबकुसुमा-
यितः ॥ ६७ ॥ जिनं समातृकं नत्वा दत्त्वा च त्रिःप्रदक्षिणां । सुरेश्वरो

- . देवदेवीभ्यो आश्चर्ययुक्त दृष्टिवडे जोवे. (१५९) पांच प्रकारना सैन्यथी चींटायेला, आगळ चालता महेंद्रध्वजथी उंचा करेला शुंडादंडवाळा हस्तीनी जेम शत्रुओना दिलने कंपावता अने दिव्य दुंदुभिना नादथी आकाशना अंतरने भरी देता सौधमेंद्र उत्तर दिशाना मार्गे उतावळा नीचे उतरे. (१६१) जेम श्रेष्ठ जनो लोकमां पोताने प्रशंसता जनोने पोतानी समृद्धि देखाडवाने माटे राजमार्गे चाले छे तेम इंद्र पण जिनजन्मो-त्सवादि प्रसंगे पोतानी प्रशंसा करनारा अनेक जनोने बोधिजीजनो लाभ थवाने माटे आ मार्गे ज नीकळे छे. (१६३)

एवी रीते नीचे उतर्या पळी असंख्य द्वीप समुद्रोनी उपर थइने उतावळा प्रयाण करतां नंदीश्वरद्वीपमां अग्निकोणमां आवेला रतिकर पर्वत उपर आवे. (१६४) त्यां विमान संक्षेपीने एटले बीजुं नातुं विमान विकुर्वीने जिनेश्वरना जन्मथी पवित्र थयेला नगरमां जिनेश्वरना जन्मवाळा मंदिर पासे उतावळा आवे. (१६५) पळी विमान सहित इंद्र ते मंदिरने त्रण प्रदक्षिणा दइने भूमिथी चार अंगुळ उंचुं ईशानकोणमां ते विमान स्थापन करे. (१६६) पळी ते मंदिरमां प्रवेश करे अने स्वामीने देखतां ज अंजली जोडी, वरसादथी सींचायेल कदंबवृक्षना पुष्पनी जेम रोमांचित थइने माता सहित प्रभुने नमस्कार करे. पळी तेमने त्रण प्रदक्षिणा दइने इंद्र कहे के—“ हे जगत्पूज्य माता !

વદત્યેવં જગત્પૂજ્યે નમોઽસ્તુ તે ॥ ૬૮ ॥ ધન્યાસિ કૃતપુણ્યાસિ સફલં
તવ જીવિતં । જગન્નિતામણિર્યત્તે કુક્ષૌ જાતો જિનેશ્વરઃ ॥ ૬૯ ॥ વિભા-
સિ માતસ્ત્વં વિશ્વ-ચક્ષુષા શિશુનામુના । લોકંપૃથ્થેન શુચિના પ્રાતઃ-
સંધ્યેવ ભાનુના ॥ ૭૦ ॥ જનયંત્યા જગન્નાથં મુક્તિમાર્ગોપદેશકં । સર્વે-
ષામપ્યુપકૃતં જનાનાં જનનિ ત્વયા ॥ ૭૧ ॥ વિમોહતિમિરોદ્રેક-લુપ્ત-
વિજ્ઞાનચક્ષુષાં । શ્રદ્ધાભિભૂતમુગદં કિં નો નોપકૃતં ત્વયા ॥ ૭૨ ॥ અહં
શક્રોઽસ્મિ દેવેન્દ્રઃ સૌધર્મસ્વર્ગનાયકઃ । ત્વન્નંદનગુણાકૃષ્ટ ઇહાયાતોઽસ્મિ
પાવને ॥ ૭૩ ॥ માતસ્તતોઽનુજાનીહિ ન મેતવ્યં મનાગપિ । સ્વત્સુતસ્ય
કરિષ્યામો જન્મકલ્યાણકોત્સવં ॥ ૭૪ ॥

ઇત્યુદિત્વા પ્રભોર્માતુ-ર્દત્તેઽવસ્વાપિનીં હરિઃ । પાર્શ્વે ચ સ્થાપયત્ય-
સ્યાઃ કૃત્વા પ્રતિકૃતિં પ્રભોઃ ॥ ૭૫ ॥ કેનચિદ્દુષ્ટદેવેન હતનિદ્રેહ મા
સ્મ ભૂત્ । ઇયં પુત્રમનાલોક્ય પિંજલેત્યયમુદ્યમઃ ॥ ૭૬ ॥ યદ્વા પરિ-
જનસ્તસ્યા જાતમાત્રં તદંગજં । અનાલોક્ય વિષાદં મા યાસીદિત્ય-
યમુદ્યમઃ ॥ ૭૭ ॥

તમને નમસ્કાર થાઓ. (૧૬૮) તમે ધન્ય છો, કૃતપુણ્ય છો, તમારું જીવિત સફળ છે; કારણકે તમારી કુદ્ધિથી જગન્નિતામણિ એવા જિનેશ્વર જન્મ્યા છે. (૧૬૯) હે માતા ! તમે વિશ્વના ચક્ષુરૂપ આ પુત્રવડે જેમ પવિત્ર અને લોકને પ્રીતિકારક સૂર્યવડે પ્રાતઃસંધ્યા શોભે તેવા શોભો છો. (૧૭૦) આ મુક્તિમાર્ગના ઉપદેશક એવા જગનાથને જન્મ આપીને તમે હે માતા ! સર્વ જનો ઉપર ઉપકાર કર્યો છે. (૧૭૧) મોહરૂપ તિમિરના ઉદ્રેકથી જેના વિજ્ઞાનરૂપી ચક્ષુઓ લુપ્ત થયા છે તેવા જીવોને ઔષધરૂપ આ પરમાત્માને આપતા તમે હું ઉપકાર કર્યો નથી ? (૧૭૨) હું શક્ર નામનો દેવેન્દ્ર છું. સૌધર્મ સ્વર્ગનો સ્વામી છું. તમારા પુત્રના ગુણથી આકર્ષિત થઈને હે પવિત્ર માતા ! હું અહીં આવ્યો છું. (૧૭૩) હે માતા ! હું તમારી આજ્ઞા માગું છું. તમારે મારાથી જરા પણ બીલું નહીં. તમારા પુત્રના જન્મકલ્યાણક સંબંધી ઉત્સવ કરીશું. ” (૧૭૪)

આ પ્રમાણે કહીને પ્રશ્નની માતાને અવસ્વાપિની નિદ્રા દડને માતાની પાસે પ્રશ્નનું પ્રતિ બિંબ કરીને મૂકે. (૧૭૫) કોઈ દુષ્ટ દેવ નિદ્રા હરી લે અને માતા પોતાની પાસે પુત્રને ન જોવાથી આકુલબ્યાકુલ ન થાય તે માટે આ ઉદ્યમ છે. (૧૭૬) અથવા તેના પરિજન-માથી કોઈ ત્યાં આવે અને તરતના જન્મેલા બાલકને ત્યાં ન જુએ તેથી વિષાદ પામી જાય તેમ ન બને તેટલા માટે આ ઉદ્યમ છે. (૧૭૭)

ततश्चाहृतमादत्ते पंचमूर्तिः सुरेश्वरः । मूर्त्यैकया धौतपूत-धूपिते
करसंपुटे ॥ ७८ ॥ एकया छत्रमाधत्ते धत्ते द्वाभ्यां च चामरौ । पंच-
म्या वज्रमादाय पुरो गच्छति भृत्यवत् ॥ ७९ ॥ तत्पालकविमानं च
रिक्तमेवानुगच्छति । स्वामिनः पादचारित्वा-न्नृपानुगगजादिवत् ॥ ८० ॥
तुष्टैः परिवृतो देवैः सानंदः स पुरंदरः । ययौ मंदरमौलिस्थे कानने
पांडुकाह्वये ॥ ८१ ॥ एवं च—

ज्ञातार्हजन्मनेशान-स्वामिना शूलपाणिना । आदिष्टः पूर्ववत्पत्ति-
प्रष्टोऽलघुपराक्रमः ॥ ८२ ॥ सोऽपि घंटां महाघोषां वादयत्यन्विताह्वयां ।
उद्घोषणां च कुरुते जिनजन्मोत्सवोचितां ॥ ८३ ॥ विमानं पुष्पकं नाम
पुष्पकामरसज्जितं । आरुह्योत्तरलोकार्द्ध-पतिर्गच्छति शक्रवत् ॥ ८४ ॥
दाक्षिणात्येन निर्याण-मार्गेणोत्तीर्य सत्वरं । नंदीश्वरे रतिकर-गि-
रावीशानदिग्गते ॥ ८५ ॥ संक्षिप्य पुष्पकं स्वर्ण-महीधरमुपागतः ।
शक्रवत्प्रणिपत्यानु-शीलति त्रिजगद्गुरुं ॥ ८६ ॥

त्यारपछी इंद्र पांच रूप करीने एक रूप वडे जळवडे धोइने पवित्र करेला तेम ज धूपित
करेला करसंपुटमां प्रभुने ग्रहण करे. (१७८) एक रूपवडे पाछळ छत्र धारण करे,
बेरूपवडे बे बाजु रही चामर वीजे अने पांचमा रूपवडे हाथमां वज्र धारण करीने सेवकनी
जेम आगळ चाले. (१७९) स्वामी एटले इंद्र पगे चालता होवाथी तेहुं पालक विमान
खाली ज तेनी पाछळ चाले. ते पगे चालता राजानी पाछळ तेना गजादिक खाली चालता
होय तेहुं लागे. (१८०) तुष्टमान एवा देवोथी परिवृत एवा इंद्र आनंद सहित मेरुपर्व-
तपर रहेला पांडुक नामना वनमां आवे. (१८१)

ए ज प्रमाणे आसनकंपथी प्रभुना जन्मने जाणीने शूलपाणि एवा ईशानेद्र पण
सौधमेंद्रनी जेम पोताना पायदळ सेनाना नायक अलघुपराक्रम नामना सेनापतिने
आज्ञा करे (१८२) ते पण सार्थक नामवाळी अहाघोषा घंटा वगाडे अने जिनजन्मो-
त्सवने उचित उद्घोषणा करे. (१८३) पछी पुष्पक नामनो देव पुष्पक नामनुं विमान
सज्ज करे. एटले तेमां बेसीने उत्तरार्धना अधिपति ईशानेंद्र परिवार साथे शक्रेंद्रनी जेम
चाले. (१८४) ते दक्षिण बाजुना नीकळवाना मार्गे नीकळी, नीचे उतरी सत्वर नंदीश्वर-
द्वीपे आवी, ईशान कोणना रतिकर पर्वत उपर पोताना पुष्पक विमानने संक्षेपे अने तरत ज
मेरुपर्वत उपर आवी शक्रेंद्रनी जेम त्रिजगद्गुरुने नमस्कार करी सेवा करवा लागे. (१८६)

एवं शेषा अपि समे देवराजा जिनेश्वरं । सभक्ति मंदरमुपा-
गम्य सम्यगुपासते ॥ ८७ ॥ दश वैमानिका इंद्रा भवनेशाश्च विं-
शतिः । द्वात्रिंशद्व्यंतरेंद्रा द्वौ सूर्यचंद्रमसाविति ॥ ८८ ॥ संख्यातीताः
समायांति यद्यप्यर्कहिमांशवः । विवक्ष्येते तथापि द्वा-वत्र जातिव्यपे-
क्षया ॥ ८९ ॥ तथोक्तं श्रीमुनिदेवसूरिकृते श्रीशान्तिचरित्रे-ज्योतिष्क-
नायकौ पुष्प-दंतौ संख्यातिगाविति । हेमाद्रिमाद्रियंते स्म चतुःषष्टिः
सुरेश्वराः ॥ ९० ॥ उत्तराध्ययनप्राकृतवृत्तौ केशीगौतमीयाध्ययने आव-
श्यकहारिभट्ट्यां च श्रीऋषभदेवजन्मोत्सवाधिकारे श्रीसमवायांगे द्वात्रिंशे
समवाये च व्यंतराणामिंद्रत्वाविवक्षया द्वात्रिंशदेवेंद्रा उक्ताः संतीति.

सर्वेऽप्यागच्छन्ति मेरु-पर्वतं सपरिच्छदाः । विशेषो योऽत्र
घंटादि-नाम्नां सोऽथ निरूप्यते ॥ ९१ ॥ तृतीये पंचमे स्वर्गे
सप्तमे दशमेऽपि च । घंटा सुघोषाथ हरि-नैगमेषी पदातिराद्
॥ ९२ ॥ निर्याणमार्गश्चोदीच्यो गिरी रतिकरोऽपि च । भवे-
द्विमानसंचेप-स्थानं सौधर्मराजवत् ॥ ९३ ॥ तुर्ये षष्ठेऽष्टमेऽथ द्वा-

ए प्रमाणे बीजा सर्व इंद्रो पण समकालે મેરુપર્વત ઉપર આવે અને ભક્તિપૂર્વક જિનેશ્વ-
રને પ્રણામ કરી સમ્યગ્ પ્રકારે સેવા કરવા લાગે (૧૮૭) દશ વૈમાનિકના ઇંદ્ર, વીશ
ભવનપતિના ઇંદ્ર, વત્રીશ વ્યંતરોના ઇંદ્ર અને સૂર્ય તથા ચંદ્ર (જે જ્યોતિષિના ઇંદ્ર) આ
પ્રમાણે કુલ ૬૪ ઇંદ્રો આવે. (૧૮૮) જોકે ચંદ્ર-સૂર્ય તો અસંખ્યાતા આવે પરંતુ અહીં
જાતિની અપેક્ષા જ જે કહ્યા છે. (૧૮૯) તે વિષે શ્રી મુનિસુન્દરસૂરિકૃત શ્રી શાંતિચરિત્રમાં
કહ્યું છે કે-‘ જ્યોતિષ્કના નાયક સૂર્ય-ચંદ્ર અસંખ્યાતા મંદરગિરિપર આવે છે, છતાં ૬૪
ઇંદ્રો આવે છે એમ કહેવાય છે. (૧૯૦) શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રની પ્રાકૃતવૃત્તિમાં કૈશી-
ગૌતમીય અધ્યયનમાં અને આવશ્યકહારિભટ્ટીમાં શ્રી ઋષભદેવના જન્મોત્સવના અધિ-
કારમાં તથા શ્રી સમવાયાંગના વત્રીશમાં સમવાયમાં વ્યંતરોના ઇંદ્રપણની અવિવક્ષા કરીને
વત્રીશ જ ઇંદ્રો આવે એમ કહ્યું છે.

આ વધા ઇંદ્રો પરિવાર સહિત મેરુપર્વત પર આવે છે. એમાં ઘંટાનાં નામો વિગેરેમાં
ફેરફાર છે તે કહીએ છીએ (૧૯૧) ત્રીજે, પાંચમે, સાતમે ને દશમે દેવલોકે સુઘોષા ઘંટા
અને પત્તિનો સેનાપતિ હરિનૈગમૈષી છે. (૧૯૨) નીકલ્લાનો માર્ગ ઉત્તર દિશાએ છે
અને રતિકર પર્વત જ સૌધર્મેદ્રની જેમ વિમાનને સંચેપવાનું સ્થાન છે. (૧૯૩) ચોથે, છઠે,

દશે સ્વર્ગે બિહૌજસાં । ઘંટાપત્તીશનામાદિ પૂર્વોક્તં શૂલપાણિવત્ ॥ ૧૪ ॥
પાલકઃ ૧ પુષ્પકઃ ૨ સૌમ-નસઃ ૩ શ્રીવત્સસંજ્ઞકઃ ૪ । નંદ્યાવર્તઃ ૫
કામગમ ૬-સ્તથા પ્રીતિગમોઽપિ ૭ ચ ॥ ૧૫ ॥ મનોરમશ્ચ ૮ વિમલઃ
૯ સર્વતોમદ્ર ૧૦ इत्यमी । ક્રમાદશાનામિદ્રાણાં પ્રોક્તા યાનવિમાનકાઃ
॥ ૧૬ ॥ તત્તન્નામ્ના તદધ્યક્ષાઃ પ્રોક્તા દેવા અપિ શ્રુતે । સામાનિકાદય-
સ્ત્વેષાં વિજ્ઞેયાઃ ક્ષેત્રલોકતઃ ॥ ૧૭ ॥

ભવત્યોઘસ્વરા ઘંટા દ્રુમઃ પાદાત્યનાયકઃ । વિમાનં ચમરેન્દ્રસ્ય
પાલકાર્ધપ્રમાણયુક્ ॥ ૧૮ ॥ યોજનાનાં શતાન્ પંચો-ત્તુંગ ઇન્દ્રધ્વજોઽ-
સ્ય ચ । શેષમુક્તસ્વરૂપં તુ શક્રવત્પરિભાવ્યતાં ॥ ૧૯ ॥ બલીન્દ્રસ્યાપિ
વિજ્ઞેયં સર્વં ચમરવત્પરં । ઘંટા મહૌઘસ્વરા સ્યાત્ પાદાત્યેશો મહા-
દ્રુમઃ ॥ ૨૦૦ ॥ ન સ્યુર્યાનવિમાનોપ-કલ્પિનોઽધિકૃતાઃ સુરાઃ ।
ભવનવ્યંતરજ્યોતિ-ષ્કાણાં કિંત્વાભિયોગિકાઃ ॥ ૧ ॥ શેષાણાં દાક્ષિ-
ણાત્યાનાં ભદ્રસેનઃ પદાતિરાદ્ । ઉદીચ્યાનાં ચ વિજ્ઞેયઃ પત્તીશો
દક્ષસંજ્ઞકઃ ॥ ૨ ॥ વિમાનં ચાર્દ્ધમાનં સ્યા-ચ્ચમરેન્દ્રવિમાનતઃ । ઇન્દ્ર-

આઠમે ને વારમે સ્વર્ગે ઇન્દ્રોની ઘંટાનું ને પત્તીશનું નામ વિગેરે પ્રથમ કહેલા ઈશાનેન્દ્ર પ્રમાણે છે. (૧૯૪) પાલક, પુષ્પક, સૌમનસ, શ્રીવત્સ, નંદ્યાવર્ત, કામગમ, પ્રીતિગમ, મનોરમ, વિમલ ને સર્વતોમદ્ર એ દશ અનુક્રમે દશ ઇન્દ્રોના યાન-વિમાનનાં નામો છે. (૧૯૬) તેમ જ તે તે નામના તેના અધ્યક્ષ દેવો પણ શાસ્ત્રમાં કહ્યા છે. તેના સામાનિક વિગેરે દેવોની સંખ્યા ક્ષેત્રલોકથી જાણવી. (૧૯૭)

હવે ભવનપતિ માટે કહે છે-ચમરેન્દ્રની ઘંટા ઓઘસ્વરા નામની છે. પદાતિનાયક દ્રુમ નામનો છે અને તેનું વિમાન પાલક વિમાનથી અર્ધ પ્રમાણવાળું છે. (૧૯૮) તેનો ઇન્દ્રધ્વજ પાંચશેં યોજન ઊંચો હોય છે, બાકીનું સ્વરૂપ શક્રેન્દ્ર પ્રમાણે જાણવું. (૧૯૯) બલીન્દ્રનું પણ બધું ચમરેન્દ્ર પ્રમાણે જાણવું, પરંતુ ઘંટા મહૌઘસ્વરા નામની અને પદાતિ-નાયક મહાદ્રુમ નામે જાણવો. (૨૦૦) બાકીના ભવનપતિ, વ્યંતર અને જ્યોતિષ્કોને યાન-વિમાનના રચનારા યાસ દેવો નથી, પણ તેના આભિયોગિક દેવો જ તે કાર્ય કરે છે. (૨૦૧) બાકીના દક્ષિણ બાજુના નવ ઇન્દ્રોનો પદાતિસ્વામી ભદ્રસેન નામનો છે અને ઉત્તર બાજુના નવ ઇન્દ્રોનો પદાતિસ્વામી દક્ષ નામનો છે. (૨૦૨) વિમાન ચમરેન્દ્રના વિમાનથી અર્ધ પ્રમાણવાળું હોય છે, અને સર્વનો ઇન્દ્રધ્વજ પણ તેમની ધ્વજાથી

ध्वजश्च सर्वेषां तद्ध्वजार्द्धमितो मतः ॥ ३ ॥ तथा मेघस्वरा १ हंस-स्वरा २ क्रौंचस्वरापि ३ च । संजुस्वरा ४ संजुघोषा ५ सुस्वरा ६ मधुर-स्वरा ७ ॥ ४ ॥ नंदिस्वरा ८ नंदिघोषा ९ घंटासंज्ञाः क्रमादिमाः । नागादिषु निकायेषु देवेंद्राणां निरूपिताः ॥ ५ ॥ याम्यानां व्यंतरेन्द्राणां घंटा संजुस्वराभिधा । उदीच्यानां च भवेपां संजुघोषाभिधा भवेत् ॥ ६ ॥ सहस्रयोजनव्यासा-यामं यानविमानकं । तेषां शतं सपादं च योजनान्युच्छ्रितो ध्वजः ॥ ७ ॥ ज्योतिष्केषु च चंद्राणां घंटा स्यात्सुस्वराभिधा । तथा सुस्वरानिर्घोषा भास्वतां शेषमुक्तवत् ॥ ८ ॥ घंटावादनमेतेषां प्राग्वदुद्घोषणादि च । प्रातानुशिष्टयस्तुष्टा विदध-त्याभियोगिकाः ॥ ९ ॥

वज्रपाणिः परिवृतो देवैरेवं चतुर्विधैः । मंदराचलमोलिस्थे कानने पांडकाह्वये ॥ १० ॥ अभिपेकशिलायां च तस्मिन् सिंहा-सनोत्तमं । निधायार्हतमुत्संगे तुष्टचित्तो निषीदति ॥ ११ ॥ ततश्चाच्युतदेवेन्द्रो वदति स्वाभियोगिकान् । अर्हजन्माभिपेकाह्नी सामग्रीं

अर्ध प्रमाणवाळो होय छे. (२०३) घंटानां नाम अनुक्रमे मेघस्वरा १, हंसस्वरा २, क्रौंचस्वरा ३, संजुस्वरा ४, संजुघोषा ५, सुस्वरा ६, मधुस्वरा ७, नंदिस्वरा ८ अने नंदिघोषा ९, ए प्रमाणे नागकुमारादि नव निकायना देवेंद्रोनी समजवी. (२०५) दक्षिण वाजुना व्यंतरेन्द्रोनी घंटा संजुस्वरा नामनी अने उत्तर वाजुना इन्द्रोनी संजुघोषा नामनी कहेली छे. (२०६) एक हजार योजन लांबुं पडोलुं अने सवासो योजन उंचुं तेमनुं यानविमान होय छे ने इंद्रध्वज पण १२५ योजन उंचो होय छे. (२०७) ज्योतिष्कमां चंद्रनी घंटा सुस्वरा नामनी अने सूर्यनी सुस्वरनिर्घोषा नामनी होय छे. बीजुं प्रथम प्रमाणे जाणवुं. (२०८) घंटा वगाडवानुं अने उद्घोषणादि करवानुं तेमनुं कार्य इंद्र पासेथी आज्ञा पामीने तुष्टमान थयेला तेमना आभियोगिक देवो करे छे. (२०९)

आ प्रमाणे चारे प्रकारना देवोथी परिवृत वज्रपाणि (सौधमेंद्र) मंदराचलना शिखर पर रहेला पांडुक नामना वनमां आवी, त्यां रहेली अभिपेक शिलानी उपर रहेला उत्तम सिंहासन उपर खोळामां प्रभुने लइने तुष्टचित्तवाळा थया सता बेसे. (२१०-११) ते वखते अच्युतेंद्र पोताना आभियोगिक देवोने आज्ञा करे के-‘ हे देवो ! अरिहंतना जन्मा-

સજ્જયંતુ ભોઃ ॥ ૧૨ ॥ સૌવર્ણાન્ રાજતાન્ રાત્નાન્ સ્વર્ણરત્નમયાનપિ ।
રૂપ્યરત્નમયાન્ રૂપ્ય-રૈજાન્ રૈરૂપ્યરત્નજાન્ ॥ ૧૩ ॥ મૃત્સ્નામયાંશ્ચ
પ્રત્યેકં સહસ્રમષ્ટકાધિકં । એવં ચંગેર્યાત્મદર્શ-સ્થાલપાત્રીકરંડકાન્
॥ ૧૪ ॥ સિંહાસનચ્છત્રતાલ-વૃંતતૈલસમુદ્ગકાન્ । ચામરાદીન્ વિકુ-
ર્વતિ તેઽષ્ટાધિકસહસ્રકાન્ ॥ ૧૫ ॥ ત્રિભિર્વિશેષકં । કૃત્રિમાકૃત્રિમાન્
કુંભા-દીનાદાયાભિયોગિકાઃ । ક્ષીરોદાદિપયોધીનાં ગંગાદિસરિતામપિ
॥ ૧૬ ॥ તીર્થાનાં માગધાદીનાં દ્રુદાનામપિ ભૂયસાં । પવિત્રસુદકં મૃત્ત્વાં
વિવિધાન્યંબુજાનિ ચ ॥ ૧૭ ॥ તથા હિમદાદિભ્યો ગિરિભ્યઃ સકલ-
તુજાન્ । નંદનાદિવનેભ્યશ્ચ પુષ્પૌધાન્ વિવિધાન્ શુભાન્ ॥ ૧૮ ॥ ગૌશી-
ર્ષચંદનાગુર્વા-દિકાન્ ગંધાનેકશઃ । કષાયાંશ્રામલકાદીન્ સિદ્ધાર્થાન્
વિવિધૌષધીઃ ॥ ૧૯ ॥ ગૃહીત્વાગત્ય સંભૂય ઢૌકયંત્યસ્થિલં ચ તત્ । સ્વ-
સ્વામિનેઽચ્યુતેંદ્રાય વિનયેન પ્રણમ્ય તે ॥ ૨૦ ॥ પંચભિઃ કુલકં ॥

તતોઽચ્યુતસુરેન્દ્રસ્તૈઃ કલશૈશ્ચંદનાર્ચિતૈઃ । પુષ્પસ્રક્શોભિત-

ભિષેકને યોગ્ય સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરો. (૨૧૨) ઇટલે તે દેવો સોનાના, રૂપાના, રત્નના, સ્વર્ણના ને રત્નના, રૂપા ને રત્નના, સોનાના અને રૂપાના, સોના રૂપા ને રત્નના તથા મૃત્તિકાના એમ આઠ જાતિના પ્રત્યેક એક હજાર ને આઠ કલશો, તે જ પ્રમાણે ચંગેરી, આદર્શ, થાલ, પાત્રી (રકેલી) કરંડીયા, સિંહાસન, છત્ર, પંખા, તેલના ડાબડા તથા ચામરાદિ પણ ૧૦૦૮-૧૦૦૮ વિકુર્વે. (૨૧૩-૧૫) પછી કૃત્રિમ ને અકૃત્રિમ એવા કલશો વિગેરેને લઈને આભિયોગિક દેવો ક્ષીરોદાધિ વિગેરે સમુદ્રોના, ગંગાદિ નદીઓના, -માગધાદિ તીર્થોના અને પશ્ચાદિ અનેક દ્રુદોના પાણી તેમાં ગ્રહણ કરે, તેમ જ તીર્થોની મૃત્તિકા, વિવિધ પ્રકારના કમલો, હિમવતાદિ પર્વતોપરથી અને નંદનાદિ વનોમાંથી સર્વ ઋતુઓના વિવિધ પ્રકારના શુભ પુષ્પોનો સમૂહ ગ્રહણ કરે. તેમ જ ગૌશીર્ષચંદન, અગરુ વિગેરે અનેક પ્રકારના સુગંધી પદાર્થો, આમળા વિગેરે કષાયલા પદાર્થો, સિદ્ધાર્થ (સરસવ) તથા સર્વ પ્રકારની ઔષધિઓ ગ્રહણ કરે અને તે બધું લઈને મેરુપર્વતપર આવી અચ્યુતેંદ્ર પાસે તે બધું રજુ કરે, તેમ જ પોતાના સ્વામી અચ્યુતેંદ્રને વિનયપૂર્વક પ્રણામ કરે. (૨૧૬-૨૨૦)

પછી અચ્યુતેંદ્ર ચંદનાર્ચિત, પુષ્પમાળાવડે શોભિત કંઠવાળા અને પદ્મોત્પલથી ઢાંકેલા એવા ૮૦૬૪ કલશો ભવોદાધિનો પાર પામવા માટે જ હોયની તેમ ગ્રહણ કરીને

ગલૈઃ પદ્મોત્પલપિધાનકૈઃ ॥ ૨૧ ॥ સર્વાગ્રેણ ચતુઃપથ્યા-ધિકૈઃ કિલ
સહસ્રકૈઃ । અષ્ટભિર્ભવપાથોધિ-પારાય સ્વીકૃતૈરિવ ॥ ૨૨ ॥ સામાનિ-
કાદિનિઃશેષ-પરિવારસમન્વિતઃ । પ્રાગુક્તોદકપુષ્પાયૈ-રહૈતમભિર્ષિચતિ
॥ ૨૩ ॥ ત્રિભિર્વિશેષકં । અચ્યુતેન્દ્રાભિષેકેઽસ્મિ-ત્રીશાનેન્દ્રાદયઃ પરે ।
ઊર્ધ્વદમા નિષેવંતે ત્રિવિધાયુધપાણયઃ ॥ ૨૪ ॥ ચામરાંશ્ચાલયંત્યેકે
કેચિચ્છત્રાણિ વિભ્રતિ । કેચિદ્ધૂપાનુત્ક્ષિપંતિ પરે નૃત્યાનિ કુર્વંતે ॥ ૨૫ ॥
વાદયંતેઽથ વાદ્યાનિ કેચિદ્ગાયંતિ કેચન । કેચિદ્ગર્જંતિ વર્ષંતિ કેચિત્ત-
ન્વંતિ વિદ્યુતઃ ॥ ૨૬ ॥ પુષ્પાભરણવસ્ત્રાણાં વૃષ્ટિં કુર્વંતિ કેચન । વાલ-
વિસ્મયદાશ્ચેષ્ટાઃ કેચિત્કુર્યુઃ પ્રભોઃ પુરઃ ॥ ૨૭ ॥

અભિષિચ્યૈવમર્હંતં નત્વા કૃતજયધ્વનિઃ । ગંધકાપાયિકંણાંગં રુદ્ધ-
યત્યચ્યુતેશ્વરઃ ॥ ૨૮ ॥ તતોઽલંકારસંભાર-ભાસુરં સ્વર્દુમોપમં । પ્રમું
વિધાય પુરતો દર્શયેન્નૃત્યકૌશલં ॥ ૨૯ ॥ આલિખ્ય મંગલાન્યષ્ટૌ
ઢૌકયેત્પુરતઃ પ્રભોઃ । વિતત્ય પુષ્પપ્રકર-મુત્તિપેદ્ધૂપમુત્તમં ॥ ૩૦ ॥
તતો વૃત્તશતેનાષ્ટા-ધિકેનાર્થગુણસ્પૃશા । સ્તુત્વા કૃતાંજલિર્વ્રૂતે ભૂયઃ

સામાનિકાદિ સર્વ દેવોના પરિવાર સાથે ઉપર કહેલા જલ અને પુષ્પાદિકવડે પ્રમુને
અભિષેક કરે (૨૨૧-૨૩) અચ્યુતેન્દ્રના અભિષેક વખતે હંશાનેન્દ્રાદિ વીજા દેવો વિવિધ
પ્રકારના આયુધો હાથમાં લઈને પ્રમુની સેવામાં ઉભા રહે. (૨૨૪) કેટલાક ચામર
વીંજે, કેટલાક છત્ર ધરાવે, કેટલાક ધૂપ કરે, કેટલાક નૃત્ય કરે, કેટલાક વાજિત્ર
વગાડે, કેટલાક ગાયન કરે, કેટલાક ગાજે, કેટલાક વરસે, કેટલાક વિદ્યુતને કરે, કેટ-
લાક પુષ્પ, આભરણ અને વસ્ત્રોની વૃષ્ટિ કરે, અને કેટલાક પ્રમુ પાસે વાલકોને, વિસ્મય
પમાડે એવી ચેષ્ટાઓ કરે. (૨૨૫-૨૨૭)

અચ્યુતેન્દ્ર ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પ્રમુને અભિર્ષિચન કરી, જયધ્વનિપૂર્વક નમસ્કાર કરી
ગંધકાપાયી વસ્ત્રવડે પ્રમુના અંગને રુદ્ધ કરે. (૨૨૮) પછી અલંકારના સમૂહથી ભા-
સ્વર એવા કન્પવૃદ્ધ સરસા પ્રમુને કરીને પ્રમુની પાસે પોતાનું નૃત્યકૌશલ બતાવે. (૨૨૯)
પ્રમુની પાસે અષ્ટ મંગલિક આલેખે, પુષ્પના પ્રકર ચેપવે (પગર મરે) અને ધૂપ ઉત્તેવે. (૨૩૦)
ત્યારપછી એક સો આઠ વિશિષ્ટ અર્થ અને ગુણવાળા વૃત્તોવડે પ્રમુની સ્તુતિ કરીને હાથ

स्तुतिपदावलीं ॥ ३१ ॥ सा चैवं जंबूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रे—‘णमोत्थु ते सिद्ध बुद्ध णीरय समण समाहिअ समत्त समजोगि सल्लगत्तण णिब्भय णीराग-
दोस णिम्मम णिस्संग णीसल्ल माणमूरण गुणरयण सीलसागरमणंतम-
प्पमेय भविष्यधम्मवरचाउरंतचक्रवट्ठी णमोत्थु ते’ इत्यादि. एवं समा-
पिताशेषजन्मत्तात्रविधिः प्रभोः । नातिदूरांतिकस्थोऽसौ विनयेन निषेवते
॥ ३२ ॥ त्रिषष्टिरपि देवेंद्राः सौधर्मेन्द्रविवर्जिताः । अभिषिचंत्यनेनैव विधि-
नानुक्रमेण च ॥ ३३ ॥

ततश्चेशानदेवेंद्रः पंच मूर्तीर्विकुर्वति । जिनं धृत्वैकयोत्संगे शक्र-
स्थाने निषीदति ॥ ३४ ॥ एकया छत्रमाधत्ते धत्ते द्वाभ्यां च चामरौ ।
एकया पुरतः शूलं धृत्वा तिष्ठति भृत्यवत् ॥ ३५ ॥ अथ सौधर्मराजोऽपि
सामग्रीमखिलामपि । प्राग्वद्विधाय कुरुते विशेषं चैकमद्भुतं ॥ ३६ ॥ कृ-
त्वा चत्वारि शुक्लोत्त-स्वरूपाणि चतुर्दिशं । तेषां शृंगाष्टकान्नीर-धारा-

जोडी फरीने स्तुति पदोनी श्रेणि कहे. (: ३१) ते संबंधी जंबूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रमां आ-
प्रमाणे कहुं छे.—‘णमोत्थु ते सिद्ध बुद्ध णीरय समण समाहिअ समत्त समजोगि
सल्लगत्तण णिब्भय णीरागदोस णिम्मम णिस्संग णीसल्ल माणमूरण गुणरय-
ण सीलसागरमणंतमप्पमेय भविष्यधम्मवरचाउरंतचक्रवट्ठी णमोत्थु ते’ इत्यादि.
अच्युतेंद्र आ प्रमाणे जन्मस्नात्र विधि बधो समाप्त करीने प्रभुथी अतिदूर नहीं तेम अति
नजीक नहीं ए रीते उभा रही विनयपूर्वक सेवा करे. (२३२) ए रीते सौधर्मेन्द्र सिवाय
६३ इंद्रो अच्युतेंद्रे करेल विधि प्रमाणे जन्माभिषेकने लगतो सर्व विधि करे. (२३३)

पछी ईशानेंद्र पांच रूप विकुर्वे, तेमांना एक रूपे प्रभुने खोळामां लइने शक्रेंद्रने
ठेकाणे सिंहासनपर बेसे, एक रूपे छत्र धारण करे, बे रूपे बे बाजु चामर बीजे, एक रूपे
प्रभुनी आगळ शूल हाथमां धारण करीने सेवकनी जेम उभा रहे. (२३४-३५) पछी
सौधर्मराज पण सर्व सामग्री पूर्वनी पेठे एकत्र करीने एक अद्भुत विशेषकार्य करे.
(२३६) चार उज्जळ वृषभना रूप करी प्रभुनी फरता चारे दिशाए रही तेना आठ

१ हे सिद्ध, बुद्ध, कर्मरज रहित, श्रमण, समाधिमान, कार्यने समाप्त करनार, सर्वयोग-
नो नश करनार, भय रहित, राग-द्वेष रहित, ममता रहित, संग रहित, शल्य
रहित, माननो नाश करनार, गुणोमां रत्न समान, शीलना सागर, अंत रहित, प्रमेय रहित,
सुंदर एवा धर्ममां श्रेष्ठ चातुरंत चक्रवर्ती एवा तमने नमस्कार थाओ.

भिर्गङ्गावधि ॥ ३७ ॥ ऊर्ध्वमुत्पत्य संभूय पतन्तीभिः प्रभूपरि । छत्राकारं
विभ्रतीभि-जिनं शक्रोऽभिषिचति ॥ ३८ ॥

स एवं विहिताशेष-जन्मस्नात्रविधिस्ततः । प्राग्वदहृतमादाय
पञ्चमूर्त्तिर्निवर्त्तते ॥ ३९ ॥ युक्तश्चतुर्विधैर्देवैः कृतप्रौढमहोत्सवैः । जिनं
जन्मगृहे नीत्वा स्थापयेन्मातुरंतिके ॥ ४० ॥ हृत्वावस्वापिनीं
मातुः प्रतिविंबं प्रभोश्च तत् । न्यस्यत्युच्छीर्षके क्षौम-युग्मं कुंडल-
युग्मयुक् ॥ ४१ ॥ विचित्ररत्नमालाभिः कृतं श्रीदामकुंडलं (गंडकं) ।
लंबयत्यर्हदुल्लोचे स्फुरज्जुंबनकाकृति ॥ ४२ ॥ उत्तानशायिनस्तच्च
पश्यंतः परमेश्वराः । रमंते विकसन्नेत्रा अनुत्तरसुरा इव ॥ ४३ ॥
स्वाम्यंगुष्ठे क्षुधः शान्त्यै स्थापयत्यमृतं हरिः । मुखे यत्क्षेपतोऽहृत-स्तु-
प्यंत्यस्तन्यपा अपि ॥ ४४ ॥ ततः शक्राज्ञया श्रीदा-ज्ञापिता जृम्भ-
कामराः । कोटीर्द्वात्रिंशतं स्वर्ण-हिरण्यानां जिनालये ॥ ४५ ॥ निद-
धत्यन्यदप्येवं भूरिभद्रासनादिकं । उद्धोषणां ततः शक्रः कारयत्याभियो-

शङ्गनी धारा आकाशमां उंचे उडीने भेली थइ प्रभुनी उपर छत्राकारने धारण करती
पडे तेम करे . आ रीते शक्रेद्र प्रभुने अभिषेक करे. (३३७-३८)

आ प्रमाणे शक्रेद्र वधो जन्मस्नात्रविधि अच्युतेद्रे कर्यो हतो तेम करीने पछी पांच
रूप करीने प्रथमनी पेठे प्रभुने ग्रहण करी पाछा फरे अने चारे प्रकारना देवोथी कशता
प्रौढ महोत्सवपूर्वक जिनेश्वरना जन्मगृहे आवीने प्रभुने मातानी पासे सूके. (२३९-४०)
पछी मातानी अवस्वापिनी निद्रा अने प्रभुनुं प्रतिविंब हरी लइ तेमने ओशीके वस्त्रयुग्म
अने कुंडलयुग्म स्थापन करे. (२४१) अने अरिहंतना उपरना भागमां उल्लोचमां विचित्र
रत्नमालावडे घनावेल श्रीदामकुंडल (गंडक-पुष्पनो दडो) स्फुरायमान धूमणानी आकृति-
वाळो लटकावे. (२४२) ते दडाने जोहने उत्तानशायी' एवा प्रभु विकसायमान नेत्र-
वाळा थहने अनुत्तर विमानना देवोनी जेम रमे. (२४३) पछी शक्रेद्र क्षुधानी शान्तिने
माटे प्रभुना अंगुठामां अमृतनो संचार करे के जे अंगुठाने मुखमां राखवाथी स्तनपान
नहीं करनारा एवा प्रभु पण वृत्ति पामे. (२४४) त्यारपछी शक्रनी आज्ञाथी कुबरे
आज्ञा करेला जृम्भक देवो बत्रीश क्रोड स्वर्ण ने हिरण्यनी वृष्टि प्रभुना घरमां करे. (२४५)
बीजा अनेक भद्रासनो विगेरे पण स्थापन करे. पछी शक्र पोताना आभियोगिक देवो

गिकैः ॥ ४६ ॥ कुर्वति भगवज्जन्म-नगर्यां तेऽपि हर्षिताः । विष्वक्त्रि-
कचतुष्कादौ बाढमुद्घोषणामिति ॥ ४७ ॥ भो- भोश्चतुर्विधा देवाः
शृण्वंतु वचनं हरेः । यः प्रभोः प्रभुमातुर्वा विरूपं चितयिष्यति ॥ ४८ ॥
आर्यकस्य मंजरीवत् मूर्च्छा तस्य स्फुटिष्यति । आराध्येन विरोधो हि
नचिरादेव नाशयेत् ॥ ४९ ॥ ततश्चतुर्विधा देवा इन्द्राः शक्रादयोऽ-
खिलाः । गत्वा नंदीश्वरद्वीपे कुर्युरष्टाहिकोत्सवं ॥ ५० ॥

यदा च युगपज्जन्म यावतामर्हतां भवेत् । तदा तावन्ति रूपाणि
कृत्वोक्तं सकलं विधिं ॥ ५१ ॥ कुर्वति दिक्कुमार्याद्याः सर्वेऽर्हद्भक्ति-
निर्भराः । मनःसंकल्पसिद्धीनां किमशक्यं हि नाकिनां ॥ ५२ ॥

विज्ञातसुतजन्मार्ह-त्पिताथ नगरं निजं । कारयेद्बहिरंतश्च दूरिताशेष-
कश्मलं ॥ ५३ ॥ सुगंधिजलसंसिक्ता-पणवीथ्यादिभूमिकं । तथा त्रिकचतु-
ष्कादौ लिप्तं पुष्पाद्यलंकृतं ॥ ५४ ॥ स्थाने स्थाने दह्यमान-काकतुंडा-
दिधूपितं । अलंकृताशेषगेहं तोरणस्वस्तिकादिभिः ॥ ५५ ॥ ध्वजैर्नानावि-

पासे उद्घोषणा करावे. (२४६) ते देवो पण भगवंतनी जन्मनगरीमां चारेवाजु त्रिक
चतुष्क विगेरे स्थानकोएं हर्षित थइने आ प्रमाणे उद्घोषणा करे. (२४७) के- ' भो
भो चारे प्रकारना देवो ! इन्द्रनुं आ वचन सांभळो के—जे कोइ प्रभुनुं के प्रभुनी मातानुं
विरूप चितवशे तेनुं मस्तक आर्यकमंजरीनी जेम फूटी जशे, केमके आराध्य जनो साथेनो
विरोध थोडा काळमां नाश करे ज छे. (२४८-४९) तयारपछी चारे प्रकारना देवो
अने शक्रादि बधा इंद्रो नंदीश्वरद्वीपे जइने अष्टान्हिकोत्सव करे. (२५०)

ज्यारे जेटला प्रभुनो समकाले जन्म थाय त्यारे तेटला रूपो करीने उपर कद्या
प्रमाणे सर्व विधि अरिहंतनी भवितमां निर्भर एवी दिक्कुमारीओ विगेरे सर्व देवो
करे. ' मनना संकल्पवडे ज जेमनी कार्यसिद्धि थाय छे एवा देवोने शुं अशक्य छे ? '
(२५१-५२)

पुत्रना जन्मनी हकीकत अरिहंतना पिता प्रातःकाले जाणे के तरत पोतानुं आखुं
नगर अंदर अने बहार समस्त कचरा विनानुं साफ करावे (२५३) दुकाननी श्रेणि-
वाळा मार्गो जळवडे सिंचावे, तथा त्रिक चतुष्कादि लीपवापूर्वक पुष्पोवडे अलंकृत
करावे (२५४) स्थाने स्थाने काकतुंडादिनो सुगंधी धूप करावे. बधा घरो तोरण स्व-
स्तिकादिवडे अलंकृत करावे. बधी दुकानो नाना प्रकारनी ध्वजाओ तथा वस्त्रोवडे

ધૈર્વચ્છૈ-વિરાજન્નિચિલાપણં । પદે પદે ભવદ્ગીત-નટનર્તકકૌતુકં ॥ ૫૬ ॥
 ક્વચિદ્ભવન્મલ્લયુદ્ધં ક્વચિદારબ્ધરાસકં । ક્વચિદ્વિદૂષકવ્યાસ-કલા-
 વિસ્મિતમાનવં ॥ ૫૭ ॥ વરત્રાક્રીડિભિઃ કીર્ણં વ્યાસં વંશાગ્રસ્થેલકૈઃ ।
 કથકૈશ્ચ કથાવીથી-વ્યાક્ષિપ્તમનુજવ્રજં ॥ ૫૮ ॥ નિરંતરં વાદ્યમાન-
 મંભાભેરીમૃદંગકં । જ્ઞહરીવેણુવીણાદિ-વાદ્યૈઃ શબ્દમયીકૃતં ॥ ૫૯ ॥
 રિક્તકારાગૃહં મુક્તૈ-સ્તસ્કરદ્વિદ્નૃપાદિભિઃ । ઋણાનિ દત્ત્વા લોકાનાં
 નિઃશેષમનૃણીકૃતં ॥ ૬૦ ॥ વિવૃદ્ધમાનોન્માનાદિ-સાનંદનિચિલપ્રજં ।
 ઉદ્ગીયમાનધવલ-મંગલં પ્રતિમંદિરં ॥ ૬૧ ॥ પ્રતીષ્ઠેષ્ટાનીયમાન-રત્નાદ્યુ-
 ત્સવદૌકનં । નાનાસત્કારસંતુષ્ટ-જ્ઞાતિસ્વજનવાંધવં ॥ ૬૨ ॥ અનેકૈઃ
 સ્વર્ણરજત-રત્નાંબરવિભૂષણૈઃ । અનર્ગલં દીયમાનૈઃ પૂરિતાર્થિમનોરથં
 ॥ ૬૩ ॥ આદિત એકાદશભિઃ કુલકં ॥

અતુચ્છોત્સવસચ્છાયે-પ્વહસ્ત્વેકાદશસ્વિતિ । અતિક્રાંતેષ્વથામંત્ર્ય

શોભાવે. સ્થાને સ્થાને ગીત-વાજિત્ર અને નાટકો વિગેરે કૌતુકના સાધનો કરાવે.
 (૨૫૫-૫૬) કોઈ જગ્યાએ મલ્લયુદ્ધ, કોઈ જગ્યાએ રામડા લેવાનું અને કોઈ જગ્યાએ
 વિદૂષકોની અને વ્યાસની કલા વિગેરે પ્રગટ કરાવીને લોકો કૌતુક તેમ જ આનંદ
 મેળવે તેવી ગોઠવણ કરે. (૨૫૭) સ્થાને સ્થાને દોરડા ઉપર નૃત્ય કરનાર નટોથી
 વ્યાપ્ત કરે, વાંસના અગ્રભાગઉપર ચેલ કરનારા નટોવડે સહિત કરે, કથાઓની
 શ્રેણીથી મનુષ્યોના સમૂહને તન્મય કરે એવા કથા કરનારા વ્યાસોને બેસાડે. (૨૫૮)
 વગર વિસામે વાગતા એવા મંભા, ભેરી, મૃદંગ, જ્ઞહરી, વેણુ, વીણાદિ વાજિત્રોવડે આહું
 નગર શબ્દમય કરે. (૨૫૯) તસ્કરાદિ તેમ જ રાજદ્રોહી જનોમાત્રને છોડી દઈને કારા-
 ગૃહ (કેદખાનું) ખાલી કરે. લોકોનું ઋણ (દેવું) આપી દઈને સર્વ પ્રજાને અનૃણી
 કરે. (૨૬૦) માનોન્માનાદિમાં વધારો કરીને સર્વ પ્રજાને આનંદ ઉપજાવે. દરેક મંદિ-
 રમાં ધવલમંગલ ગાવાનું શરુ થઈ જાય. (૨૬૧) ઉત્તમ દ્રષ્ટજનોના લાવેલા રત્નાદિક
 પ્રમુખના પિતા પાસે ઢોકન કરવામાં આવે. પોતાની જ્ઞાતિવાળા તેમ જ સ્વજન વાંધવોને
 નાના પ્રકારના સત્કારથી સંતુષ્ટ કરે. (૨૬૨) અનેક પ્રકારના સ્વર્ણ, રજત અને
 રત્નોના અનર્ગલ આભૂષણો દેવાવડે અર્થીજનોના મનોરથોને પૂર્ણ કરે. (૨૬૩)

આ પ્રમાણે અતુચ્છ એવા ઉત્સવયુક્ત અગ્યાર દિવસ વ્યતિક્રમ્યે સતે ચારમે દિવસે

स्वजनान् भोजनादिभिः ॥ ६४ ॥ संतोष्याथो तत्समक्षं गुणस्वप्नाद्य-
पेक्षया । अर्हतां स्थापयेन्नाम पिता भद्रंकराक्षरं ॥ ६५ ॥

पाल्यमानाश्च वर्द्धते धात्रीभिस्तेऽथ पंचभिः । अंकादंकं संच-
रंतः सह पित्रोर्मनोरथैः ॥ ६६ ॥ कलाहेतोरनारब्ध-कलाचार्या-
न्तिका अपि । स्वत एवात्तसकल-कलाः संपूर्णचंद्रवत् ॥ ६७ ॥
विद्यानां पारदृश्वानो विनाभ्यासं वचस्विनः । बाल्येऽपि दक्षस्थविरा इव
प्रोद्बुद्धबुद्धयः ॥ ६८ ॥ प्राच्याद्भवादनुगतैः स्नेहवश्यैरिवोत्तमैः । मतिश्रु-
तावधिज्ञानै-रमात्यैरिव सेविताः ॥ ६९ ॥ क्रीडापराङ्मुखाः प्रायो बाल-
चेष्टाविवर्जिताः । जगदुत्कृष्टसौंदर्य-भाग्यसौभाग्यशोभनाः ॥ ७० ॥
स्वजनानां जनानां च नयनानंददायिनः । प्रियंकराः प्रियालापाः प्रियाश्च
द्विषतामपि ॥ ७१ ॥ जितेंद्रियाः स्थिरात्मानो यौवनोद्योतिता अपि ।
अचला अचला एव महावाताहता अपि ॥ ७२ ॥ स्त्रीपरिग्रहजयानि
चेत्प्राक्कर्माणि जानते । तदा वीवाहमप्यंगी-कुर्वते ते यथाविधि ॥ ७३ ॥
सह पाणिगृहीतीभि-र्विषयानपि भुंजते । क्षेप्तुं कर्माणि यन्नीचो-पाये-

पोताना स्वजनोने आसंत्रण करी, भोजनादिवडे संतुष्ट करी तेमनी समक्ष गुणस्वप्ना-
दिनी अपेक्षाए भद्रकारी अक्षरवाळं प्रभुतुं नामस्थापन तेमना पिता करे. (२६४-६५)

एकजीजाना खोळामां संचरता एवा प्रभु पांच धाव्योवडे पालन कराता सता माता-
पिताना मनोरथ साथे वृद्धि पामे. (२६६) पछी कळाग्रहण करवा माटे कळाचार्य पासे
सूक्या विना ज स्वयमेव संपूर्ण चंद्रनी जेम समग्र कळाना धारक थाय. (२६७) कळुं छे के-
'अभ्यास विना ज विद्याना पारगामी, वचस्वी (वाचाळ) अने बाल्यावस्था छतां पण दक्ष एवा
वृद्धनी जेवा प्रौढ बुद्धिवाळा प्रभु होय. ' (२६८) स्नेहथी वश करेला उत्तम जनोनी
जेम पूर्वभवथी साथे आवेला मति श्रुत ने अवधिज्ञानरूप अमात्योवडे सेवित होय.
(२६९) प्राये क्रीडाथी पराङ्मुख होय, बाळचेष्टा रहित होय अने जगतमां उत्कृष्ट
एवा सौंदर्य, भाग्य अने सौभाग्यवडे शोभित होय. (२७०) स्वजन परिवारने
नेत्रानंदना आपनार, प्रियंकर, प्रियालापी, द्वेषीजनोने पण प्रिय लागे तेवा, यौवनवडे
द्योतित थया छतां पण जितेंद्रिय अने स्थिर आत्मावाळा होय केमके महापवने हया-
येला छतां पण पर्वतो अचल ज होय छे. (२७२) स्त्री परणवावडे ज पूर्वतुं भोगावळी
कर्म चय थशे-तेनो जय थशे एम जो तेओ जाणे तो यथाविधि विवाहने पण स्वीका-
रनारा होय. (२७३) पाणिग्रहण करेली स्त्रीसाथे कर्म खपाववा माटे सांसारिक विष-

नापि रिपुं जयेत् ॥ ७४ ॥ बही रागं दर्शयंतो—ऽप्यंतः शुद्धाः प्रवालवत्
प्राप्तेऽपि चक्रभृद्राज्ये न व्यासक्ता भवंति ते ॥ ७५ ॥

प्रव्रज्यावसरं स्वस्य ते ज्ञानेन विदंत्यथ । तस्मिंश्च समयेऽभ्येत्य देवा
लौकांतिका अपि ॥ ७६ ॥ नत्वा विज्ञपयंत्येवं जय नंद जगद्गुरो । त्रैलो-
क्यस्योपकाराय धर्मतीर्थं प्रवर्त्तय ॥ ७७ ॥ लौकांतिकस्वरूपं तु क्षेत्रलो-
कतो ज्ञेयं. अत्र कल्पसूत्रे श्रीवीरजिनाधिकारे प्रथमं लौकांतिकदेवागमनं,
ततो वार्षिकदानमिति क्रमो दृश्यते, षष्ठांगे तु श्रीमल्लिजिनाधिकारे पूर्व
सांवत्सरिकदानं, ततो लौकांतिकदेवागमनमिति क्रमो दृश्यते, श्रीआव-
श्यके तु श्रीऋषभजिनाधिकारे कल्पसूत्रवत्, श्रीमहावीराधिकारे तु
षष्ठांगवत्तथा चोक्तं श्रीज्ञानसागरसूरिभिः स्वकृतावचूर्णो, आह—ऋषभा-
धिकारे संबोधनोत्तरकालं परित्यागद्वारमुक्तमिह तु कस्माद्विपर्ययः ?
उच्यते—न सर्वाहंतामयं नियमः, यदुत संबोधनोत्तरकालभाविनी
महादानप्रवृत्तिरिति.

यौने पण सेवे, कारण के नीचे उपायबद्धे पण कोई वखते शत्रुने जीतवा पडे छे. (२७४)
प्रभु बहारथी राग दर्शावे छे छतां पण अंतरथी प्रवाळनी जेम शुद्ध होय छे. चक्रवर्ती-
पणुं प्राप्त थाय तो पण तेमां आसक्त थता नथी. (२७५)

पछी योग्यकाले पोताना ज्ञानथी पोते प्रव्रज्यानो अवसर जाणे, ते समये लोकां-
तिक देवो पण आवीने नमस्कार करी विज्ञप्ति करे के—“ हे जगद्गुरु ! तमे जय पामो !
आनंद पामो ! त्रण लोकना उपकारने माटे धर्मतीर्थ प्रवर्तावो. ” (२७६-७७) लोकां-
तिकोनुं स्वरूप क्षेत्रलोकधी जाणवुं. श्रीकल्पसूत्रमां श्रीवीरजिनना अधिकारमां प्रथम
लोकांतिक देवोनुं आगमन थाय अने पछी वार्षिकदान आपे एवो क्रम देखाय छे,
पण छठा श्रीज्ञाताधर्मकथांगमां श्रीमल्लिजिनना अधिकारमां प्रथम वार्षिकदान अने पछी
लोकांतिकनुं आगमन—एवो क्रम देखाय छे, तथा श्रीआवश्यकमां श्रीऋषभजिनाधिकारे
कल्पसूत्रनी जेम ज कहेल छे अने श्रीमहावीराधिकारे छठा अंग प्रमाणे कहेल छे. ते विषे
श्रीज्ञानसागरसूरिए पोतानी करेली अवचूर्णिमां कहुं छे के—शंका—‘ ऋषभाधिकारे लोकांति-
कना संबोधन पछी परित्यागद्वार (वार्षिकदान) कहेल छे अने अहीं तेथी विपर्यय कहेल
छे तेनुं शुं कारण ? उत्तर—सर्व अरिहंतमां संबोधन उत्तरकाले ज महादाननी प्रवृत्ति
होय एवो नियम नथी. ’

તતો દીક્ષાદિનાદર્વાગ્ વર્ષે શેષે જિનેશ્વરાઃ । દાનસ્ય ધર્મેષ્વગ્યૂત્વા-
દાનં દદતિ વાર્ષિકં ॥ ૭૮ ॥ કોટિમેકાં સુવર્ણાનાં લક્ષૈરષ્ટભિરન્વિતાં ।
આપ્રાતરાશસમયા-ન્નિત્યં દદતિ તીર્થપાઃ ॥ ૭૯ ॥ પુરે ત્રિકચતુષ્કાદૌ
કારયેદ્ધોષણામિતિ । ઈપ્સિતં યસ્ય ચદ્વસ્ર-વિભૂષાવાહનાદિકં ॥ ૮૦ ॥
તદ્યથેચ્છમિહાગત્ય સ ગૃહ્ણાત્વવિશંકિતઃ । સર્વાશાઃ પૂરયત્યેવં દાનૈઃ કીર્ત્યા
ચ તીર્થકૃત્ ॥ ૮૧ ॥ ધર્મપ્રભાવનાબુદ્ધ્યા લોકાનાં ચાનુકંપયા । જિના દદતિ
તદ્દાનં ન તુ કીર્ત્યાદિકાંચ્છિણઃ ॥ ૮૨ ॥ દાનં યથા યથા દદ્યુઃ સ્વાપતેયં તથા
તથા । શક્રવૈશ્રમણાદિષ્ટા દેવાઃ પિપ્રતિ જૃંભકાઃ ॥ ૮૩ ॥ ત્રીણિ કોટિ-
શતાન્યષ્ટા-શીતિશ્ચોપરિ કોટયઃ । લક્ષાણ્યશીતિઃ સ્વર્ણાનાં દદ્યુર્વર્ષેણ
તીર્થપાઃ ॥ ૮૪ ॥ એતાવદ્વાર્ષિકે દાને જૃંભકામરદૌકિતં । જિનેશ્વરાણાં
સર્વેષાં નિયતં પરિકીર્તિતં ॥ ૮૫ ॥ તચ્ચૈવં-દાતું યદાઙ્ગિકં દાન-મધ્ય-
વસ્યંતિ તીર્થપાઃ । તદાસનપ્રકંપેન જાનાત્યવધિના હરિઃ ॥ ૮૬ ॥ જીતમે-

દીક્ષાદિવસની અગાઉ એક વર્ષ બાકી રહે ત્યારે જિનેશ્વરો ચાર પ્રકારના ધર્મમાં દાનધર્મ
પ્રથમ હોવાથી વાર્ષિકદાન આપે છે. (૨૭૮) સૂર્યોદયથી આરંભીને પ્રાતઃકાળના
ભોજન સમય સુધી (બે પ્રહર) દરરોજ એક ક્રોડ ને આઠ લાખ સોનૈયાનું દાન તીર્થકર
આપે છે. (૨૭૯) નગરના ત્રિક ચતુષ્ક વિગેરે સ્થાનોમાં આ પ્રમાણે ઉદ્ધોષણા કરા-
વવામાં આવે છે કે-‘ જેને જે વસ્ત્ર, આભૂષણ, વાહનાદિકની ઇચ્છા હોય તે યથેચ્છપણે
પ્રશ્ન પાસે આવીને નિઃશંકપણે ગ્રહણ કરો.’ એ પ્રમાણે પ્રશ્ન દાનવડે સર્વની આશા (ઇચ્છા)
પૂર્ણ કરે છે અને કીર્તિવડે, સર્વ આશા(દિશાઓ)ને પૂર્ણ કરે છે. (૨૮૦-૮૧)
ધર્મની પ્રભાવના થવાની બુદ્ધિથી તેમજ લોકોપરની અનુકંપાથી જિનેશ્વરો દાન આપે છે,
કીર્ત્યાદિની આકાંક્ષાથી આપતા નથી. (૨૮૨) પ્રશ્ન જેમ જેમ દાન આપે છે તેમ તેમ
શક્રના લોકપાલ વૈશ્રમણની આજ્ઞાથી જૃંભકો તે દ્રવ્ય પૂર્ણ કરે છે. (૨૮૩) એક
વર્ષમાં ૩૮૮ ક્રોડ ને ઈંશી લાખ સોનૈયાનું દાન તીર્થકરો આપે છે. (૨૮૪) એ વધું
વાર્ષિકદાન સંબંધી દ્રવ્ય જૃંભકામરોએ પ્રશ્ન પાસે રજુ કરેલું હોય છે, અને સર્વ જિનેશ્વરો
માટે એટલું દાન નિયતપણે કહેલું છે. (૨૮૫) તે આ પ્રમાણે-“ જ્યારે તીર્થકરો
વાર્ષિકદાન આપવાની ઇચ્છા કરે છે ત્યારે આસનકંપવડે અવધિજ્ઞાનથી તે હકીકત
જાણીને ઇંદ્ર વિચારે છે. (૨૮૬)-કે ‘ ગ્રણ કાલમાં થયેલા એવા અમારો એ આચાર

वेदमस्माकं त्रिकालोद्भववज्रिणां । यद्वापिकाय दानाय प्रवज्यावसरेऽर्हतां
॥ ८७ ॥ ढौकनीयं स्वापतंयं स्वर्गाकांटीशताम्रयः । अष्टाशीतिःकांट-
यश्चा-शीतिलक्षसमन्विताः ॥ ८८ ॥ एवं निश्चित्य धनद-माज्ञापयति
वज्रभृत् । स जृम्भकामगंस्ते स्वं निक्षिपंति ग्रहेऽर्हतां ॥ ८९ ॥ अन्यद-
प्यश्वहस्त्यादि-भूषावस्त्रादि मंदिरात् । यच्छंत्वभीष्टं लोकानां दानवर्गा
जिनेश्वराः ॥ ९० ॥ सहानन्मान्यनेकानि कारयित्वा स्वसंवर्केः । दापयं-
त्यन्नपानादि दीनादीनामनर्गलं ॥ ९१ ॥ तथोक्तं षष्ठांगे-‘ तप रां कुंभप
मिहिलाए रायहाणीए तत्थ तत्थ तहिं तहिं देसे वहुईथो महानसशा-
लाओ कारेइ ’ इत्यादि मल्लयध्ययने.

पित्रादेः स्वजनस्याथ प्राप्यानुज्ञां कथंचन । यस्मिन् दिने यत्तते ते
चारित्राय महाशयाः ॥९२॥ तस्मिन् दिने तन्नगरं ध्वजश्रेण्यालंकृतं ।
स्वजनाः कारयंत्येषां विष्वक् पूर्वोक्तया दिशा ॥ ९३ ॥ तस्मिन्नवसरे
प्राग्व-चतुःषष्टिः सुरेश्वराः । आयांत्यासनकंपेन ज्ञात्वा दीक्षाचरणं
प्रभोः ॥ ९४ ॥ देवानां समुदायेना-गच्छता त्रिदिवात्तदा । व्यावाभू-

छे के प्रवज्यावसरे आरिहतोने वार्षिकदान माटे ३८८ कोड ने ऐंशी लाख सोनैया
जेटलुं द्रव्य अमार पूरुं पाडवुं. (२८७-८८) ’ आ प्रमाणे निश्चय करीने सौंघमंद
धनदने आज्ञा करे अने ते जृम्भक देवताओने आज्ञा करे अने तेशो आटलुं द्रव्य जिने-
श्वरना घरमां नाखे छे. (२८९) एटला द्रव्य उपरांत वीजुं पण हाथी, घोडा, आभू-
पणो, वस्त्रो विंगरे पोताना मंदिरमांथी दानवीर एवा जिनेश्वरो लोकोने तेनी इच्छा
प्रमाणे आपे छे. (२९०) वली पोताना सेवको पासे अनेक रसोडा शरु करावीने दीनज-
नोने अन्नपानादि पण अनर्गळ आपे छे. (२९१) ” श्रीज्ञाताधर्मकथांगमां कहुं छे के—
‘ तयारपछी कुंभराजा मिथिला राजधानीमां त्यां त्यां-ते ते प्रदेशमां घणी महानसशाळा
(रसोडा) करावे. ’ इत्यादि श्रीमल्लयध्ययने.

पछी मातापिता विंगरे स्वजनोनी कोइपण रीते अनुज्ञा मेळवीने ए महाशयो जे
दिवसे चारित्र लेवा माटे तत्पर थाय ते दिवसे ते नगर पूर्वे जन्मोत्सवमां कही गया
प्रमाणे स्वजनो ध्वजश्रेण्यादिवडे अलंकृत करे. (२९२-९३) ते अवसरे आसनकंप-
वडे प्रभुनो दीक्षा अवसर जाणीने चोसठे इंद्रो प्रथमनी जेम त्यां आवे. (२९४) ते
वरुते देव-देवीना समुदाय सहित स्वर्गमांथी आवतां पृथ्वी ने आकाशनो मध्यभाग

મ્યોર્મધ્યમુચ-ત્કોટ્યકમિવ દીપ્યતે ॥ ૧૫ ॥ કલશાંસ્તેઽષ્ટજાતીયાન્
પૂજોપકરણાનિ ચ । પૃથક્ સહસ્રમષ્ટાનાં કારયંત્યાભિયોગિકૈઃ ॥ ૧૬ ॥
ઈંદ્રવત્કલશાનષ્ટ-પ્રકારાન્ સ્વજના અપિ । શિલ્પિભિઃ કારયંત્યન્યા-ન્ય-
ર્ચોપકરણાન્યપિ ॥ ૧૭ ॥ કલશાસ્તે મનુષ્યાણાં દિવ્યેષુ કલશેષ્વથ ।
અનુપ્રવિષ્ટેષુ ભૃશં શોભન્તે દિવ્યશક્તિનઃ ॥ ૧૮ ॥ તતઃ સુરાહૃતૈસ્તીર્થ-
નીરૌષધિમૃદાદિભિઃ । વાસવાઃ સ્વજનાશ્ચાત-મભિષિંચંતિ સોત્સવં
॥ ૧૯ ॥ તદા દર્પણભૃંગારા-અલંકૃતકરાઃ સુરાઃ । ઇંદ્રાદ્યાઃ પરિષેવંતે
પ્રોચ્ચારિતજયારવાઃ ॥ ૨૦૦ ॥ તતશ્ચ ગંધકાષાય્યા રૂક્ષિતાંગો જગ-
ત્પ્રભુઃ । યથાસ્થાનં પરિહિત-સર્વાલંકારભાસુરઃ ॥ ૧ ॥ કલ્પદ્રુમપ્રસૂનસ્ત્ર-
ગિરાજિગલકંદલઃ । લક્ષાર્ધં સદશં શ્વેતં પરિધત્તેશ્વરં વરં ॥ ૨ ॥ યુગ્મં ॥

સ્વજનાઃ કારયંત્યેકાં શિલ્પિકાં શિલ્પિપુંગવૈઃ । વિચિત્રરચનાં
ભૂરિ-રત્નસ્તંભશતાંચિતાં ॥ ૩ ॥ તાદૃશ્યા સ્વર્ગિકૃતયા મિશ્રા
શિલ્પિકયા ચ સા । ભૃશં વિભાતિ મેધેવ સંગતા શાસ્ત્રસં-

ઉદય પામેલા ક્રોડો સૂર્ય જેવો દીપી રહે. (૨૯૫) પછી ઇંદ્રો આભિયોગિક દેવો પાસે
પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે આઠે જાતિના ૧૦૦૮-૧૦૦૮ કલશો અને પૂજાના અન્ય ઉપકરણો
વિરચાવે. (૨૯૬) સ્વજનો પણ ઇંદ્રની જેમ આઠ પ્રકારના કલશો તેમ જ અન્ય પૂજાના
ઉપકરણો પણ શીલ્પી પાસે તૈયાર કરાવે. (૨૯૭) તે મનુષ્યોના કરેલા કલશોમાં
દિવ્ય શક્તિથી દિવ્ય કલશો પ્રવેશ કરી જાય તેથી તે અત્યંત શોભાવાળા થઈ રહે.
(૨૯૮) ત્યારપછી દેવોએ લાવેલ તીર્થજલ, ઔષધિ અને મૃત્તિકાદિવડે પ્રભુના સ્વજનો
અને ઇંદ્રો આપ્ત એવા પ્રભુને ઉત્સવપૂર્વક અભિષેક કરે. (૨૯૯) તે વખતે ઇંદ્રાદિક દેવો
દર્પણ, ભૃંગાર, ચામરાદિવડે અલંકૃત કરવાળા થઈને (તે તે વસ્તુઓ હાથમાં લઈને)
જય જય શબ્દ બોલતા પ્રભુની સેવા કરે. (૩૦૦) ત્યારપછી ગંધકાષાયી વસ્ત્રવડે
જગત્પ્રભુના શરીરને રૂક્ષ કરીને (લુહીને) યથાસ્થાન ધારણ કરાવેલા સર્વ અલંકારો
થી વિભૂષિત કરે. પછી કલ્પવૃક્ષના પુષ્પોની માળાવડે વિરાજિત કંઠવાળા પ્રભુ લલ્લ-
મૂલ્યવાળું, સદશ એવું શ્રેષ્ઠ શ્વેતવસ્ત્ર ધારણ કરે. (૩૦૧-૨)

પછી સ્વજનો સારા શીલ્પીઓ પાસે વિચિત્ર રચનાવાળી અને રત્નમય સેંકડો સ્તંભો
વાળી શિલ્પિકા તૈયાર કરાવે. (૩૦૩) શિલ્પિકામાં દેવોએ કરેલી તેવી જ શિલ્પિકા

विदा ॥ ४ ॥ पष्ठादिना विशिष्टेन तपसालंकृतस्ततः । उत्तरोत्तर-
मुत्कृष्ट-वर्द्धमानशुभाशयः ॥ ५ ॥ तत्र सिंहासने पूर्वा-मुग्वः स्वामी
निषीदति । प्रभोर्दक्षिणतश्चोप-विशेत्कुलमहत्तरा ॥ ६ ॥ पटशाटकमकं
सा विभृते हंसलक्षणं । अंबधात्री वामतश्च चारुवेषा निषीदति ॥ ७ ॥
पृष्ठेऽवतिष्ठते चैका तरुणी चारुभूषणा । प्रभूपरि नितच्छत्रं दधाना म्र-
वधूपमा ॥ ८ ॥ एका च कृतशृंगारा चकोरार्त्ता निषीदति । गेयान्यां
दधती हस्ते कलशं जलसंभृतं ॥ ९ ॥ एका निषीदत्याग्नेय्यां रम्यालंका-
रबंधुरा । हस्ते धृत्वा मणिमयं तालवृत्तं मृगेक्षणा ॥ १० ॥ नतश्च
स्वजनादिष्टाः सहस्रं पुरुषर्षभाः । समोच्छ्रयोत्साहरूप-वेषभूषणशा-
लिनः ॥ ११ ॥ बहूनि शिविकां याव-त्तावत्सौधर्मनायकः । तस्य बाहां
दाक्षिणात्या-मूर्ध्वगां वहति स्वयं ॥ १२ ॥ उदीच्यामूर्ध्वगां बाहां
वहतीशाननायकः । अधस्तनां दाक्षिणात्यां चमरेंद्रः स्वयं वहेत् ॥ १३ ॥
अधस्तनीमौत्तराहां वलींद्रस्तामुदस्यति । चत्वार उद्वहंत्येव-मिद्रा बाहा-
चतुष्टयं ॥ १४ ॥ शेषाः सुराः सुरेंद्राश्च चलत्कुंडलभूषणाः । प्रौढप्रेमप्र-

मळी जवार्थी ते जेम शास्त्रना ज्ञानवडे बुद्धि शोभे तेम शोभी नीकळे. (३०४) पळी छट्ट
विगेरे विशिष्ट तपवडे शोभना अने उत्तरोत्तर उत्कृष्ट तेम ज वर्धमान शुभाशयवाळा प्रभू
ते शिविकाना मध्यमां पूर्वसन्मुख सिंहासनपर बेसे अने प्रभुनी दक्षिण बाजुए तेमनी
कुळमहत्तरा बेसे. (३०५-६) ते हंसना लक्षण (चित्र)वाळं एक पटशाटक (वस्त्र)
हाथमां राखे. डावी बाजुए सुंदर वेशवाळी धावमाता बेसे. (३०७) पाळळ एक सुंदर
आभूषणवाळी तरुणी देवांगना जेवी प्रभुनी उपर श्वेत छत्र धारण करीने बेसे. (३०८)
एक शृंगार करेली चकोराची (स्त्री) ईशानकृष्णमां हाथमां जळथी भरेलो कळश लहने
बेसे. (३०९) एक रमणिक अलंकार धारण करेली मृगाची (स्त्री) अग्निकोणे
हाथमां मणिमय पंखो लहने बेसे. (३१०) पळी स्वजनोए आदेश करेला सरखी
उंचाई, उत्साह, रूप, वेष अने भूषणवाळा पुरुषश्रेष्ठो ते शिविकाने उपाडे. ते चखत
सौधमेंद्र तेनी जमणी बाजुनी उपरली बाहाने धारण करे (उपाडे) (३११-१२)
उत्तर बाजुनी उपली बाहाने ईशानेंद्र उपाडे, जमणी बाजुनी नीचेनी बाहाने चमरेंद्र
उपाडे. (३१३) अने उत्तर बाजुनी नीचली बाहाने वलींद्र उपाडे. आ प्रमाणे चार
बाहा चार इंद्रो उपाडे. (३१४) बाकीना चळायमान कुंडळ तथा भूषणवाळा अने

कटित—पुलकांकुरदंतुराः ॥ १५ ॥ पंचवर्णानि पुष्पाणि वर्षतो देवदुंदु-
भीन् । वादयंतः स्वमात्मानं धन्यमन्याः स्फुरन्मुदः ॥ १६ ॥ अहंपूर्व-
महंपूर्व—मिति सत्वरचेतसः । शेषेष्वशेषदेशेषु वहन्ति शिबिकां प्रभोः
॥ १७ ॥ त्रिभिर्विशेषकं ॥

तथाहुः श्रीभद्रबाहुस्वामिनः—‘ पुष्पं उक्लिता माणुसेहिं साहदु-
रोमकूवेहिं । पच्छा वहन्ति सीअं असुरिंदसुरिंदनागिंदा ॥ १८ ॥ ’ ईदृशिय-
मश्चात्र चतुर्थीगे—पुरतो वहन्ति देवा नागा पुण दाहिणंमि पासंमि ।
पच्चच्छिमेण असुरा गरुला पुण उत्तरे पासे ॥ १९ ॥ शक्रेशानौ ततस्तां
तां त्यक्त्वा बाहां सुरेश्वरौ । चामराणि वीजयतः प्रभोरुभयतः स्थि-
तौ ॥ २० ॥ तदा नभोगणं देवैः स्फुरद्वसनभूषणैः । भूमंडलं च मनुजै-
र्भवेद्विष्वगलंकृतं ॥ २१ ॥ निरंतरं वाद्यमानै—रातोद्यैर्विविधैस्तदा । जया-
रवैश्च लोकानां भवेच्छब्दमयं जगत् ॥ २२ ॥ नागराणां नागरीणां
समुदायैः पदे पदे । वीक्ष्यमाणः स्तूयमानः प्रार्थ्यमानो मनोरथैः ॥ २३ ॥

प्रभुउपरना प्रौढ प्रेमथी प्रगटित थएल पुलकांकुरवाळा देवो अने देवेंद्रो पांचवर्णना
पुष्पोने वरसावता, देवदुंदुभी वगाडता, पोताना आत्माने धन्य मानता, स्फुरायमान
हर्षवाळा थइने हुं पहेलो हुं पहेलो एम सत्वर चित्तवाळा समस्त मागोथी प्रभुनी शिबि-
काने उपाडता चाले. (३१५-३१७)

श्रीभद्रबाहुस्वामी कहे छे के—“ प्रभुनी शिबिका प्रथम विकस्वर रोमराजीवाळा
मनुष्यो उपाडे; पछी असुरेंद्र, सुरेंद्र ने नागेंद्रो ते शिबिकाने उपाडे. ’ (३१८) चोथा
अंग समवायांगमां आवो नियम बताव्यो छे के—‘ पूर्व दिशाए वैमानिक देवो उपाडे, दक्षिण
बाजुए नागकुमारो उपाडे, पश्चिम बाजुए असुरकुमारो उपाडे अने उत्तर बाजुए सुवर्णकुमारो
उपाडे. (३१९) थोडेक चाल्या पछी शक्र ने ईशानेंद्र ते बाहा तजी प्रभुनी वे बाजु रहीने
चामर वीजता चाले. (३२०) ते वखते स्फुरायमान वस्त्राभूषणवाळा देवोवडे आकाश अने
मनुष्योवडे भूमंडल चोतरथी अलंकृत थइ रहे. (३२१) तेमज अविच्छिन्न वागता
विविध प्रकारना वाजीत्रोवडे अने लोकोना जयजयारववडे आखुं जगन शब्दमय थइ
रहे. (३२२) नगरजनो अने नगरस्त्रीओना समुदायथी पगले पगले जोवाता, स्तवाता
अने मनोरथोवडे प्रार्थना कराता एवा जगद्गुरु हजारो घरो ने हाटोतुं अतिक्रमण करता,

भवनादसहस्राणि व्यतिक्रामन् जगद्गुरुः । जनाञ्जलिसहस्राणि गृह्णन्
शृण्वंश्च तस्तुतीः ॥ २४ ॥ वनाय पुर्या निर्याति राजमार्गेण मार्गवित् ।
सौधमेन्द्र इव स्वर्गा-त्पूर्वोक्ताभिः समृद्धिभिः ॥ २५ ॥

प्रथमं संगालान्यष्टौ संपूर्णः कलशस्ततः । भृंगारचामरच्छत्र-वैजयं-
त्यस्ततः क्रमात् ॥ २६ ॥ पादपीठान्वितं रत्न-स्वर्णसिंहासनं ततः ।
ततः पृथक् साष्टशत-मनारोहेभवाजिनां ॥ २७ ॥ रथानामस्त्रपूर्णानां
ध्वजघंटावलीस्पृशां । प्रधानपुरुषाणां च प्रत्येकं शतमष्टयुक् ॥ २८ ॥
गजाश्वरथपादात्य-सैन्यानि च ततस्ततः । सहस्रयोजनोत्तुंगो ध्वजो
ध्वजसहस्रयुक् ॥ २९ ॥ खड्गग्राहाः कुंतपीठ-फलकग्राहिणस्ततः । हास्या-
दिकारकाः कांद-पिकाश्च सजयारवाः ॥ ३० ॥ उग्रा भोगाश्च राजन्याः
क्षत्रियाद्यास्ततः क्रमात् । संचरन्ति ततो देवा देव्यश्च स्वामिनः पुरः
॥ ३१ ॥ वदन्ति सर्वे तत्रैवं जय जीव जगद्गुरो । ज्ञानार्थैर्निरतीचारै-र्जहि
कर्मरिपून् द्रुतं ॥ ३२ ॥ जयाजितानीन्द्रियाणि जीतं धर्मं च पालय ।

लोकोनी हजारो अंजळी (प्रणामो) ने ग्रहण करता, तेमनी करेली स्तुतिआने सांभ-
ळता मोक्षमार्गना जाणकार एवा प्रभु वनमां जवा माटे राजमार्गे थडने पूर्वोक्त समृद्धि-
वडे जेम सौधमेन्द्र स्वर्गमांथी नीकळे तेम नगरमांथी नीकळे. (३२३-३२५)

दीक्षा महोत्सवना वरघोडामां प्रथम आठ मंगळ चाले. तयारपछी संपूर्ण कलश,
भृंगार, चामर, छत्र, ध्वजाओ, पादपीठ सहित रत्न स्वर्णमय सिंहासन, तयारपछी एक सो
आठ हाथी अने एक सो आठ घोडा (अनारोहवाळां) अस्त्रपूर्ण अने ध्वजा घंटावळवाळा
१०८ रथो, तयारपछी १०८ प्रधान पुरुषो, तयारपछी हाथी, घोडा, रथ अने पादातिरूप
चार प्रकारनी सेना, पछी हजार योजन उंचो हजार ध्वजावाळो इंद्रध्वज, तयारपछी खड्ग
भाला अने पीठफलकने ग्रहण करीने चालनारा, तेम ज हास्य उत्पन्न करनारा अने जयजय
शब्द करनारा कांदर्पिको चाले. (३२६-३०) तयारपछी उग्र, भोग, राजन्य अने क्षत्रियो
अनुक्रमे चाले. तयारपछी देवदेवीओ स्वामीनी आगळ चाले. (३३१) ते सर्वे आ प्रमाणे
बोले के-“ हे जगद्गुरु ! जयवंता वरतो, घणुं जीवो. निरातिचार एवा ज्ञानादिवडे कर्म-
शत्रुने शीघ्र तजी द्यो (नाश करो). (३३२) अजित एवी इंद्रियोने जीतो. आचार
अने धर्मनुं पालन करो. सर्व विघ्नोने जीती त्रिभुवननुं अश्वर्य उतावळे मेळवो (३३३)

विघ्नान् जित्वा त्रिभुवनै—श्रयमासादय द्रुतं ॥ ३३ ॥ रागद्वेषमहामल्लौ
हत्वा मल्ल इवोद्भटः । आराधनापताकां द्राग् जगद्रंगे समाहर ॥ ३४ ॥
विशुद्धं केवलज्ञानं प्रभो शीघ्रमवाप्नुहि । सन्मार्गं दर्शयास्माकं धर्मे निर्वि-
धनमस्तु ते ॥ ३५ ॥

एवं महैः प्राप्य वन—मशोकादितरोस्तले । संस्थाप्य शिविकां तस्याः
समुत्तरति तीर्थकृत् ॥ ३६ ॥ यथोचितं भूषणानि त्रिमुंचति ततः प्रभुः ।
तान्यादाय हितं शास्ती—त्येवं कुलमहत्तरा ॥ ३७ ॥ उच्चोच्चगोत्रस्त्वं
वत्स त्वमसि क्षत्रियोत्तमः । प्रसिद्धमातापितृको व्यासकीर्तिर्जगन्नये
॥ ३८ ॥ दुराराधं दुश्चरं च व्रतमंगीकृतं त्वया । यद्बालुकानां कवल
इवास्वादलवोज्झितं ॥ ३९ ॥ दुर्वहं मेरुवत्खड्ग—धाराग्रमिव दुश्चरं । दुस्तरं
वार्द्धिवज्जीष्मं क्लीबानां श्रवणादपि ॥ ४० ॥ ततः प्रमादं मा कार्षी—र्वत्सो-
ऽसि त्वं सुखोचितः । तथा यतेथास्त्वं धर्मे यथा सिद्ध्येत्तवंप्सितं ॥ ४१ ॥

इत्युदित्वा नमस्कृत्य शाटकं हंसलक्षणं । आदाय भूषणैः पूर्ण—मे-

रागद्वेषरूप महामल्लने उद्भट मल्लनी जेवा तमे हणीने जगत्सुखी रणभूमिमां आरा-
धना पताका मल्लवो. (३३४) हे प्रभु ! तमे विशुद्ध एवा केवलज्ञानने शीघ्र प्राप्त करो.
अमने सन्मार्ग देखाडो, तमने धर्ममां निर्विघ्नपणुं हो. ” (३३५)

आ प्रमाणे महोत्सवपूर्वक उद्यानमां आवीने अशोकादि वृक्षनी नीचे शिविका स्था-
पन करे, एटले प्रभु तेमांथी उतरे (३३६) यथोचितपणे आभूषणो प्रभु उतारे एटले ते
लइने कुलमहत्तरा तेमने आ प्रमाणे हितवचनो कहे (३३७) “ हे वत्स ! तमे घणा उच्च
गोत्रवाळा छो, तमो क्षत्रियोत्तम छो, प्रसिद्ध माता—पितावाळा छो, व्रण जगतमां जेमनी
कीर्ति पसरली छे एवा छो. (३३८) तमे दुराराध्य अने दुश्चर एवं व्रत अंगीकार करो छो
के जे आस्वादना अंश पण विनातुं वेळुना कवल जेवुं छे. (३३९) मेरुपर्वतनी
जेवुं दुर्वह छे, खड्गनी धारा जेवुं दुश्चर छे, समुद्रनी जेवुं दुस्तर छे, क्लीब जनोने सांभ-
ळतां पण भीष्म लागे तेवुं छे. (३४०) हे वत्स ! तमे सुखोचित छो तेथी तेना
आराधनमां प्रमाद न करशो. तमे ते धर्मना आराधनमां एवो प्रयत्न करजो के जेथी
तमारुं इच्छित सिद्ध थाय ” (३४१)

आ प्रमाणे कही नमस्कार करीने ते कुलमहत्तरा आभूषणोथी पूर्ण एवं हंसलक्षणशाटक
ग्रहण करी एक बाजु उभी रहे. (३४२) एटले प्रभु एक मुष्टिवडे दाढी—मुछना अने

कतः सापसर्पति ॥ ४२ ॥ ततो सुष्ट्यैकया कूर्चे तच्चतुष्केण मुर्धजान् ।
 उद्धरन् कुरुते लोचं भगवान् पंचसौष्टिकं ॥ ४३ ॥ तदा च प्राप्तवैराग्यै-
 र्जिनाः केचिन्नृपादिभिः । प्रव्रजंति परिवृताः केचिदेकाकिनोऽपि च
 ॥ ४४ ॥ केशांस्त्वादाय शक्लस्तान् सुरभीन् श्यामलान्मृदून् । अनुज्ञाप्य
 जगन्नाथ-सुत्सृजेत्क्षीरनीरधौ ॥ ४५ ॥ वस्त्रं च स्थापयत्येकं प्रभोः
 स्कंधे हरिस्तदा । देवदूष्याभिधं स्वर्ण-लक्षमूल्यसनुत्तरं ॥ ४६ ॥ देवमा-
 नवशब्दौघो नानातूर्यरवोऽपि च । क्षिप्रमेवेन्द्रवाक्येन निखिलोऽप्युपशा-
 म्यति ॥ ४७ ॥ नमो सिद्धाणमित्युक्त्वा स्वामी सामायिकं ततः ।
 निषिद्धसर्वसावद्य-योगं संप्रतिपद्यते ॥ ४८ ॥

अत्र सामायिकपाठे भंते इति जिना न कथयंतीति कल्पवृत्त्यादिषु
 करोमि भदंत सामायिकं । सर्वान्सावद्ययोगान् प्रत्याचक्षे । नचास्या-
 न्यो भदंतोऽन्यत्र सिद्धेभ्यः आचारार्थं त्वनेन सिद्धान् वा प्रत्युक्त-
 मिति तु तत्त्वार्थवृत्तौ.

चार मुष्टिवडे मस्तकना केशोनो-एम पांच मुष्टिवडे सर्व केशोनो लोच करं. (३४३) ते
 वसते जेमने वैराग्य उत्पन्न थयो छे एवा राजाओ अथवा राजकुमारो साथे केटलाक जिनेश्वरो
 प्रव्रज्या ग्रहण करे अने केटलाक एकला पण प्रव्रज्या ग्रहण करे. (३४४) प्रभुना सुगंधी,
 श्याम अने मृदु एवा केशोने ग्रहण करी प्रभुने जणावीने इंद्र तेने क्षीरसमुद्रगांधेपवे. (३४५)
 पछी इंद्र लक्ष सोनैयाना मूल्यवाल्लं ने अनुत्तर एवुं एक देवदूष्य नामतुं वस्त्र प्रभुना स्कंधपर
 स्थापन करे. (३४६) तयारपछी इंद्रना एकवार ज कहेवार्थी देवमानवोनो शब्दसमूह तेम
 ज नाना प्रकारना वाजीत्रोना शब्दसमूह तत्काल शांत थइ जाय. (३४७) एटले प्रभु नमो
 सिद्धाणं एम कहीने सर्व सावद्ययोगना निषेधरूप सामायिक उच्चरे-अंगीकार करे. (३४८)

अहीं सामायिकना पाठमां भंते एम जिनेश्वरो न कहे एम कल्पवृत्त्यादिमां कहुं छे.
 तत्त्वार्थवृत्तिमां तो-“करोमि भदंत सामायिकं । सर्वान् सावद्ययोगान् प्रत्याचक्षे ।
 न चास्यान्यो भदंतोऽन्यत्र सिद्धेभ्यः आचारार्थं त्वनेन सिद्धान् वा प्रत्युक्त-
 मिति ।” एम कहुं छे. एटले के “ तेमनी मान्यता प्रमाणे भदंत शब्द प्रभु कहे छे, परंतु
 प्रभुने सिद्धथकी अन्य कोई भदंत नथी तेथी अन्यत्र सिद्धेभ्यः एम कहेल छे. एवो तेमनी
 आचार छे. अथवा आ भदंत शब्दवडे सिद्धने ज उद्देशीने तेमना प्रत्ये भदंत शब्द कहेल होय
 एम जणाय छे.

ततस्तस्य च चारित्रप्रतिपत्त्युत्तरक्षणे । उत्पद्यते महाज्ञानं मनःप-
र्यायसंज्ञकं ॥ ४९ ॥ एवं गृहीतचारित्रा-स्तेऽर्हतः परमेश्वराः । आपृ-
च्छ्य स्वजनांस्तस्मिन्नेवाहि विहरंत्यपि ॥ ५० ॥ वसंत्येकमहोरात्रं
ग्रामे द्रंगे च पंच तान् । चंदनाभ्यर्चने वास्था तक्षणे च समाशयाः
॥ ५१ ॥ मणौ मृदि रिपौ मित्रे समाश्च स्तुतिनिंदयोः । द्रव्यक्षेत्रका-
लभाव-प्रतिबंधविर्जिताः ॥ ५२ ॥ तत्र द्रव्यं सचित्तादि क्षेत्रं
ग्रामगृहादिकं । कालः स्यान्मासवर्षादिर्भावो रागादिरुच्यते ॥ ५३ ॥
एकांते च सभायां च पुरेऽरण्ये समक्रियाः । समाहिताः समि-
तिभिर्गुप्तिभिश्च निराश्रवाः ॥ ५४ ॥ व्योमवत्ते निरालंबा आत्मे-
वास्खलितास्पदाः । सौम्याः शीतांशुवद्दीप्राः सहस्रकरविभवत् ॥ ५५ ॥
वायुवच्चाप्रतिबंधाः शरदंभोऽमलाशयाः । पाथोनिधिवदक्षोभ्या अप्र-
कंप्याश्च मेरुवत् ॥ ५६ ॥ अप्रमत्ताश्च भारंड-खगवद्गजराजवत् ।
शौंडीराः सिंहवच्छूरा-त्मानो भुवि चरन्ति ते ॥ ५७ ॥ चतुर्भिः

त्यारपछी प्रभुने चारित्रप्रतिपत्तिनी उत्तर क्षणे ज मनःपर्याय नामनुं महा-
ज्ञान उत्पन्न थाय. (३४९) ए ग्रामणे जेमणे चारित्र ग्रहण करेलुं छे एवा अरिहंत परमेश्वर
स्वजनोने पूछीने ते दिवसे ज त्यांथी विहार करे. (३५०) तेओ गाममां एक रात्रि अने
शहेरमां पांच रात्रि रहे छे. तेओने कोइ चंदनवडे चर्चे के वांसलावडे छेदे ते वनेपर
तेओ समान आशयवाळा होय. (३५१) मणिमां ने माटीमां, शत्रुमां ने मित्रमां, स्तु-
तिमां ने निंदामां समान होय. द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावना प्रतिबंधरहित होय. (३५२) तेमां
द्रव्य ते सचित्तादि, क्षेत्र ते ग्राम, घर, बिगेरे काल ते मास, वर्षादि अने माव ते रागादि
कहेवाय छे. (३५३) एकांतमां के सभामां, नगरमां के अरण्यमां समक्रियावाळा होय, पांच
समिति ने त्रण गुप्तिथी समाहित (सहित) होय, निराश्रव (आश्रवरहित) होय. (३५४)
तेओ आकाशनी जेम निरालंबी होय, आत्मानी जेम अस्खलित गतिवाळा होय, चंद्र जेवा
सौम्य होय, सूर्यना बिंब जेवा दीप्तिमान् होय, (३५५) वायुनी जेवा अप्रतिबंध होय,
शरदऋतुना जळ जेवा निर्मळ आशयवाळा होय, समुद्रनी जेवा अक्षोभ्य होय, मेरुनी
जेवा निष्प्रकंप होय, (३५६) भारंड पक्षी जेवा अप्रमत्त होय, गजराज जेवा शौंडीर
होय अने सिंहनी जेवा शूरवीर आत्मावाळा तेओ भूमिपर बिचरे (३५७) शंख जेम

કલાપકં ॥ શંખો વિવિધરાગેણ કાંસ્યપાત્રં ચથાંભસા । રજ્યતે લિપ્યતે
નૈવ તથા તેઽપિ જિનેશ્વરાઃ ॥ ૫૮ ॥

તપસઃ પારણાં તે ચ કુર્વતે यस્ય વેશ્મનિ । તદ્ગૃહે પંચ દિવ્યાનિ
સ્યુર્દૈવૈર્નિહિતાનિ વૈ ॥ ૫૯ ॥ સુગંધિજલવૃષ્ટિઃ સ્થાત્ ૧ પુષ્પવૃષ્ટિસ્થા
ભવેત્ ૨ । સ્થાત્ સ્વર્ણવૃષ્ટિ ૩ ધ્વનતિ ગગને દિવ્યદુંદુભિઃ ૪ ॥ ૬૦ ॥
અહો દાનમહો દાન-મિત્યુદ્ઘોષણપૂર્વકં । નૃત્યંતિ મુદિતા દેવા નર-
જન્માનુમોદિનઃ ॥ ૬૧ ॥ સ્વર્ણવૃષ્ટૌ ગરિષ્ઠાયાં સાર્દ્ધા દ્વાદશ કોટયઃ ।
કનિષ્ઠાયાં તુ તસ્યાં સ્યુર્લક્ષાસ્તાવત્ય એવ ચ ॥ ૬૨ ॥ ત્રૈલોક્યસ્થામત્રિ-
લોભ-પ્રભવિષ્ણુભુજા અપિ । પરીષહોપસર્ગોસ્તે સહંતે નિર્જરાર્થિનઃ ॥ ૬૩ ॥

હ્રુત્ ૧ પિપાસા ૨ ચ શીતોષ્ણો ૩-૪ । દંશા ૫ ચેલા ૬ ડરતિ
૭ સ્ત્રિયઃ ૮ । ચર્યા ૯ નૈષેધિકી ૧૦ શય્યા ૧૧-ડક્રોશશ્ચ ૧૨ વધ
૧૩ યાચને ૧૪ ॥ ૬૪ ॥ રોગા ૧૫ ડલાભ ૧૬ તૃણસ્પર્શાઃ ૧૭ સત્કારો
૧૮ મલિનાંગતા ૧૯ । પ્રજ્ઞા ૨૦ ડજ્ઞાનં ૨૧ ચ સમ્યક્ત્વં ૨૨ દ્વાવિંશતિઃ
પરીષહાઃ ॥ ૬૫ ॥ અરત્યાસ્થ્યાન્મોહનીયા-દરતિઃ સ્યાત્પરીષહઃ । જુગુ-

વિવિધ રંગથી રંગાતો નથી અથવા કાંસ્યપાત્ર જલથી લેપાતું નથી તેમ પ્રભુ પણ રંગ કે
લેપ વિનાના હોય છે. (૩૫૮)

પ્રભુ જેને ત્યાં તપનું પારણું કરે તેને ત્યાં દેવોના કરેલા પાંચ દિવ્ય પ્રગટ થાય.
(૩૫૯) તે આ પ્રમાણે—સુગંધી જલની વૃષ્ટિ, પુષ્પોની વૃષ્ટિ, સ્વર્ણની વૃષ્ટિ, આકાશમાં
દેવદુંદુભિનો નાદ અને અહોદાન અહોદાન એવી ઉદ્ઘોષણાપૂર્વક હર્ષ પામેલા દેવો મનુ-
ષ્ય જન્મની અનુમોદના કરતા સતા નાચે. (૩૬૦-૬૧) સ્વર્ણવૃષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટી સાડાવાર
ક્રોડ સોનૈયાની થાય છે અને જવન્ય થાય તો સાડાવાર લાખ સોનૈયાની થાય. (૩૬૨)
ત્રણ લોકના વચ્ચે વિલોભ પમાડવાને સમર્થ એવી ભુજાવાળા છતાં પ્રભુ નિર્જરને
માટે અનેક પ્રકારના પરિષહ તથા ઉપસર્ગોને સહન કરે. (૩૬૩)

પરિષહો ચાવીશ છે તેના નામ આ પ્રમાણે—શુધા ૧, પિપાસા ૨, શીત ૩, ઉષ્ણ ૪,
દંશ ૫, અચેલ ૬, અરતિ ૭, સ્ત્રી ૮, ચર્યા ૯, નૈષેધિકી ૧૦, શય્યા ૧૧, આક્રોશ
૧૨, વધ ૧૩, યાચના ૧૪, રોગ ૧૫, અલાભ ૧૬, તૃણસ્પર્શ ૧૭, સત્કાર ૧૮,
મલિનાંગતા ૧૯, પ્રજ્ઞા ૨૦, અજ્ઞાન ૨૧ અને સમ્યક્ત્વ ૨૨. (૩૬૪-૬૫) આ પરિ-
ષહ કહ કહ કર્મપ્રકૃતિના ઉદયથી થાય છે તે કહે છે—અરતિ મોહનીયના ઉદયથી અરતિ

प्सामोहनीयाच्चा-चेलत्वं स्यान्नपावहं ॥ ६६ ॥ पुंवेदमोहनीयाच्च स्या-
त्पुसां स्त्रीपरीषहः । स्त्रीवेदमोहनीयाच्च स्त्रीणां स्यात्पुंपरीषहः ॥ ६७ ॥
भयमोहान्नवेद्भीष्मो नैपेधिक्याः परीषहः । याश्चापरीषहो मान-भंग-
कृन्मानमोहतः ॥ ६८ ॥ क्रोधहेतुः क्रोधमोह-भूराक्रोशपरीषहः । मान-
हेतुर्मानमोह-भूः सत्कारपरीषहः ॥ ६९ ॥ चारित्रमोहमाश्रित्य । स्युः
सप्तमी परीषहाः । प्रज्ञाऽज्ञानद्वयं ज्ञाना-वरणीयसमाश्रितं ॥ ७० ॥
सम्यक्त्वं दर्शनमोह-मलाभो विघ्नकर्म च । आश्रित्य वेदनीयं तु
भवंत्येकादशापरे ॥ ७१ ॥ तत्राद्याः क्रमतः पंच चर्या शय्या वधो रुजा ।
तृणस्पर्शश्च मालिन्य-मित्येते वेदनीयजाः ॥ ७२ ॥ एवं च ज्ञानावरणे
मोहनीयांतराययोः । वेदनीये चेति कर्म-चतुष्केतर्भवंत्यमी ॥ ७३ ॥

स्युर्द्वाविंशतिरप्येते सप्ताष्टकर्मबंधिनां । युगपद्विंशतिं चामून वेद-
यंत्यपि जातु ते ॥ ७४ ॥ चर्यानैपेधिकीयुग्मं युग्मं शीतोष्णयोरपि ।

परिषह थाय छे, जुगुप्सा मोहनीयना उदयथी लज्जा आपनार अचेल परिषह थाय छे.
(३६६) पुरुषवेदरूप मोहनीयना उदयथी पुरुषने स्त्री परिषह थाय छे, स्त्रीवेदरूप
मोहनीयना उदयथी स्त्रीने पुरुष परिषह थाय छे. (३६७) भय मोहनीयना उदयथी
भीष्म एवो नैपेधिकी परिषह थाय छे. मानभंग करनारो याचना परिषह मानमोहनी-
यना उदयथी उत्पन्न थाय छे. (३६८) क्रोधना हेतुभूत आक्रोश परिषह क्रोधमोहनी-
यथी उत्पन्न थाय छे. मानना हेतुभूत सत्कार परिषह मानमोहनीयथी उत्पन्न थाय छे.
(३६९) आ प्रमाणे सात परिषहो चारित्रमोहनीयकर्मना उदयथी उत्पन्न थाय
छे. प्रज्ञा परिषह ने अज्ञान परिषह ज्ञानावरणीयना, उदयथी उत्पन्न थाय छे.
(३७०) सम्यक्त्व परिषह दर्शनमोहनीयना उदयथी उत्पन्न थाय छे. अलाभ परिषह
अंतरायकर्मना उदयथी थाय छे. बाकीना ११ परिषहो वेदनीयकर्मना उदयथी उत्पन्न
थाय छे. (३७१) तेमां प्रथमना पांच तथा चर्या, शय्या, वध, रोग, तृणस्पर्श अने
मालिन्य ए ११ वेदनीयकर्मना उदयथी थाय छे. (३७२) ए प्रमाणे ज्ञानावर-
णीय, मोहनीय, अंतराय ने वेदनीय, ए चार कर्ममां वधा परिषहो अंतर्भाव
पामे छे. (३७३)

आ बावीशे परिषहो सात आठ कर्म बांधनार जीवने होय छे. कोइक वखत सम-
काळे एमांना २० परिषहो वेदाय छे, (३७४) कारण के चर्या अने नैपेधिकी तेम ज

न भवेद्युगपत्तेनानुभवो विंशतेः स्मृतः ॥ ७५ ॥ ननु चात्यंतिके शीते पतति ज्वलितेऽनले । मध्यस्थस्यैकतः शीतं तुदत्येवोष्णमन्यतः ॥ ७६ ॥ अत्रोच्यते—शीतोष्णकालोत्थे शीतो—ष्णे एवात्र विवक्षिते । व्यभिचारो न तत्पूर्वो—क्तैः शीतज्वरिभिस्तथा ॥ ७७ ॥ एवंविधो व्यतिकरो न भवेद्वा तपस्विनां । तस्माच्छीतोष्णयोर्नैक—काले संभव इष्यते ॥ ७८ ॥ ननु शय्या च चर्या च न स्यातां युगपत्ततः । एकोनविंशतेरेव कथं नोक्तः सहोद्भवः ॥ ७९ ॥ अत्रोच्यते—कंचिद्ग्रामं समुद्दिश्य गच्छन्नुत्सुकमानसः । मार्गे यदीत्तरां शय्यां तादृशीं प्रतिपद्यते ॥ ८० ॥ गमनेच्छानिवृत्तत्वा—तदा चर्यापरीषहः । कंचित्कालं च शय्यापि यौगपद्यं द्वयोरिति ॥ ८१ ॥

मोहायुर्वर्जषट्कर्म—बंधिनां तु चतुर्दश । छद्मस्थानां स्युरष्टाभि—र्वर्जिता मोहनीयजैः ॥ ८२ ॥ चर्याशय्ये वोष्णशीते स्यातामेषां समं न

शीत अने उष्ण एनो अनुभव समकाले थतो नथी, तेथी २० नो अनुभव कब्बो छे (३७५) अहीं कोइ प्रश्न करे छे—‘ अत्यंत शीतनो उपद्रव सत्ते ज्वलित एवा अनल (अग्नि)नो कोइ आश्रय ले छे, तो ते एक बाजुथी शीतने वेदे छे. अने बीजी बाजुथी उष्णताने वेदे छे; तो तेथी वे समकाले केम न होय ? (३७६) तेने उत्तर आपे छे के—‘ अहीं शीत अने उष्णकालमां (ऋतुमां) लागती शीत ने उष्णतानी विवक्षा करी छे, तेथी शीत ज्वरादिवाळो मनुष्य तमारा कहेवा प्रमाणे अनुभव करे तो तेथी अमारा कथनमां व्यभिचार आवतो नथी. (३७७) अथवा एवो व्यतिकर तपस्वीओने बनतो नथी, तेथी शीत ने उष्ण परिषह एक काले संभवता नथी.’ (३७८) वळी प्रश्न करे छे के—‘ तमे शय्या ने नैषेधिकी परिषह एक काले थता नथी एम कहो छो ते ज प्रमाणे शय्या ने चर्या पण एककाले थता नथी तो १९ परिषह समकाले वेदाय एम केम न कहुं ? ’ (३७९) तेने उत्तर आपे छे के—‘ कोइ ग्रामने उद्देशीने उत्सुक मनथी जतां मार्गमां जो इत्तरी (थोडा कालनी) शय्या मळी आवे, ते बखते गमनेच्छा निवृत्त थयेली होवाथी चर्या परिषह होय छे अने किंचित् काल शय्यापरिषह पण होय छे तेथी ते बने परिषह समकाले विवक्ष्या छे. ’ (३८०-८१)

मोहनीय ने आयु सिंवायना छ कर्मना बंधक छद्मस्थने मोहनीयकर्मथी उत्पन्न थता आठ परिषह सिंवायना १४ परिषहो होय छे. (३८२) तेमने चर्या ने शय्या तेम ज

यत् । द्वादशानुभवत्येते सूक्ष्ममोहास्ततः समं ॥ ८३ ॥ ननु पूर्वोक्तया
युक्त्या न शय्याचर्ययोः कथं । सहोद्भवो भवत्येषा—मिति चेत् श्रूयता-
मिह ॥ ८४ ॥ तद्धेतुमोहानुदया—त्रैषामौत्सुक्यसंभवः ॥ ततो नेत्वर-
शय्यायामेषां चर्यापरीषहः ॥ ८५ ॥ छद्मस्थवीतरागाणा—मथैकं कर्म
बध्नतां । सयोगानां केवलानां भवस्थायोगिनामपि ॥ ८६ ॥ एका-
दशोपसर्गाः स्युर्वेदयन्ति समं नव । न चर्याशययोः शीतो-
ष्णयोर्यत्सममुद्भवः ॥ ८७ ॥ मोहकर्मोदयाभावाद्देषामौत्सुक्यसंभवः ।
न जातु स्यात्ततश्चर्या—शय्ययोर्न सहोद्भवः ॥ ८८ ॥ अमी च
सम्यक् सद्यन्ते दक्षैर्मोक्षाभिकांक्षिभिः । रागद्वेषाकरणत—स्तस्मा-
दुक्ताः परीषहाः ॥ ८९ ॥ प्रज्ञाप्रकर्षे नोत्कर्षं न चाल्पज्ञपराभवं ।
विदधीतेति सोढव्यो बुधैः प्रज्ञापरीषहः ॥ ९० ॥ सत्कारेऽपि कृते भक्तै-
र्भोज्यवस्त्रोत्सवादिभिः । न माद्यतीति सोढः स्या—त्सत्काराख्यः परीषहः

उष्ण ने शीत समकाळे थता न होवार्थी सूक्ष्म मोहवाळाने समकाळे १२ परिषहो होय
छे. (३८३) अहीं शिष्य प्रश्न करे छे के—‘ तमे कहेली पूर्वयुक्तिवडे तेने समकाळे
शय्या ने चर्या परिषह केम न होय ? ’ (३८४) तेने उत्तर आपे छे के—‘ सांमळ ! औ-
त्सुक्यना हेतुभूत मोहनीयकर्मनो उदय न होवार्थी तेमने उत्सुकता होती नथी,
तेथी तेमने इत्वरकाळना शय्या ने चर्या परिषह साथे होता नथी. (३८५)
छद्मस्थ वीतराग एवा एक ज (वेदनीय) कर्मना बंधकने, सयोगी केवळीने तेम ज
भवस्थ अयोगीने पण ११ परिषहो (प्रज्ञा, अज्ञान ने अलाभ विना) होय छे अने
समकाळे नव परिषहने वेदे छे, केमके तेमने चर्या ने शय्या तेम ज शीत ने उष्ण परि-
षह समकाळे उत्पन्न थता नथी. (३८६-८७) तेमने मोहनीयकर्मनो उदय
न होवार्थी कदापि उत्सुकतानो संभव नथी; तेथी चर्या अने शय्या एकी साथे उत्पन्न
थता नथी. (३८८) आ परिषहो मोक्षना अभिकांक्षी एवा दक्ष जीवो रागद्वेष कर्या
विना समभावे सहन करे छे तेथी तेने परिषहो कद्या छे. (३८९) प्रज्ञानो प्रकर्ष सते
अभिमान करवु नहीं अने अल्पज्ञानो पराभव पण करवो नहीं एम जाणीने बुधजनोए
प्रज्ञापरीषह सहन करवो. (३९०) भक्तजनोए भोजन, वस्त्र तथा उत्सवादिवडे सत्कार
कर्या छतां पण अभिमान करवु नहीं. ते रीते सत्कार परिषह सहन कर्यो कहेवाय.

॥ ૯૧ ॥ અભ્યાસેઽપિ શ્રુતાનાસૌ જ્ઞાનદ્વિષ્ટો વિષણ્ણધીઃ । ન સ્યાત્સોઢવ્ય
 इत्येव—सज्ञानाख्यः परीषहः ॥ ९२ ॥ तपश्चारित्रकष्टानां सोढानामिह
 जन्मनि । फलासंदेहतः सह्यः सम्यक्त्वाख्यः परीषहः ॥ ९३ ॥ शीतोष्णप्रभृ-
 तीनां तु वपुश्चेतस्तुदां स्वयं । परीषहत्वं विज्ञेयं स्पष्टत्वान्नेह वर्णितं
 ॥ ९४ ॥ स्त्रीप्रज्ञालोकसत्कारा अनुकूला अमी त्रयः । प्रतिकूलाश्च
 विज्ञेयाः शेषा एकोनविंशतिः ॥ ९५ ॥ अत्रानुकूलशीतलयोर्विशेषोऽ-
 न्वेषणीय इति. परीषहौ स्त्रीसत्कारौ द्वौ स्यातां भावशीतलौ । उष्णाश्च
 भावतः शेषा विंशतिः स्युः परीषहाः ॥ ९६ ॥ तथाहुः—‘ इत्थीसत्कारपरीसहो
 य दो भावसीअला एए ’ (आचा०—२०२ नि०) इत्यादि. इति परीषहाः ।

उपसृज्यत एभिर्यत् धर्मात्प्रच्यव्यतेऽसुमान् । बाधाविशेषास्ते प्रोक्ता
 उपसर्गा इति श्रुते ॥ ९७ ॥ दिव्य १ मानुष २ तैरश्वाः ३ स्वसंवेद्या ४
 स्तथैव च । एकैकश्च चतुर्भेद इति ते षोडश स्मृताः ॥ ९८ ॥ हास्या-
 त्प्रद्वेषतो वापि तृतीयः स्यात्परीक्षणात् । तुर्यः पृथग्विमात्राख्यो हास्य-

(૨૯૧) અભ્યાસ કરતાં છતાં પણ શ્રુત ન આવડે તો તેથી વિષણ્ણ (સ્વેદવાળી) બુદ્ધિ-
 વાળા થઈને જ્ઞાનના દ્વેષી બનવું નહીં. આ રીતે અજ્ઞાન પરિપહ સહન કરવો. (૨૯૨)
 તપ-ચારિત્રાદિન કષ્ટો આ ભવમાં સહન કરવાથી તેના ફલમાં સંદેહ નહીં રાખીને
 સમ્યક્ત્વપરિપહ સહન કરવો. (૨૯૩) શીતોષ્ણ વિગેરે શરીર તેમ જ ચિત્તને
 સ્વેદ આપનારા પરિપહો પોતાની મેલે જ જાણી લેવા. એ હકીકત સ્પષ્ટ હોવાથી અહીં તેનું
 વર્ણન કરેલ નથી. (૨૯૪) સ્ત્રી, પ્રજ્ઞા ને લોકોનો સત્કાર એ ત્રણ અનુકૂલ પરિપહ છે,
 બાકીના ૧૯ પ્રતિકૂલ પરિપહો છે. (૨૯૫) અહીં અનુકૂલ ને શીતલમાં શું વિશેષપણું
 છે તે વિચારવું. સ્ત્રી ને સત્કાર એ બે ભાવશીતલ છે અને બાકીના વીશ પરિપહ ભાવથી
 ઉષ્ણ છે. (૨૯૬) શ્રીઆચારાંગનિર્ધુક્તિમાં કહ્યું છે કે—સ્ત્રી અને સત્કાર એ બે પરિ-
 પહો ભાવથી શીતલ છે इत्यादि. इति परीषहाः ॥

જેનાવડે પ્રાણી ઉપસર્ગ પામે અને જે ધર્મથી પ્રચ્છુત કરી દે—તે બાધાવિશેષને
 ઉપસર્ગો સમજવા, એમ શ્રુતમાં કહ્યું છે. (૨૯૭) ઉપસર્ગોના મુખ્ય ચાર પ્રકાર છે.
 ૧ દેવસંવંધી, ૨ મનુષ્યસંવંધી, ૩ તિર્યચસંવંધી અને ૪ સ્વસંવેદ્ય—એ એકેકના ચાર ચાર
 ભેદ છે. એ પ્રમાણે ૧૬ ભેદ સમજવા. (૨૯૮) દેવસંવંધી હાસ્યથી, દ્વેષથી, પરીક્ષા
 માટે અને ચોથો પૃથક્ વિમાત્રાથી થાય છે. એ ચોથો ભેદ હાસ્ય-દ્વેષાદિના સંકરપણાથી

द्वेषादिसंकरात् ॥ ९९ ॥ स च हास्यात्समारब्धो द्वेषे यद्वा परीक्षणो ।
निष्ठां यायात्क्रुधारब्धो-ऽप्येवं हास्यपरीक्षयोः ॥ ४०० ॥ यद्धारब्धः परी-
क्षायै निष्ठां हास्यक्रुधोर्ब्रजेत् । एतेषां त्रिकसंयोगो-ऽप्येवं भाव्यो
मनीषिभिः ॥ १ ॥ मानुषा अप्येत एव भवंत्याद्यास्त्रयस्ततः । कुशी-
लप्रतिसेवाख्य-स्तुर्यो भोगार्थनादिजः ॥ २ ॥ भयाद् द्वेषाद्भक्ष्यहेतो-रप-
त्यपालनाय च । इति तिर्यक्कृता ज्ञेया उपसर्गाश्चतुर्विधाः ॥ ३ ॥
प्रद्वेषात्क्रुद्धसर्पाद्या-स्तुदंति श्वादयो भयात् । आहारहेतोर्व्याघ्राद्या धेन्वा-
द्याच्चातुमात्मजान् ॥ ४ ॥ घट्टनाच्च प्रपतनात् स्तंभनात् श्लेषणादिति ।
आत्मसंवेदनीयाः स्यु-रुपसर्गाश्चतुर्विधाः ॥ ५ ॥ यथाक्षिण पतिते रेणौ
तस्मिन् हस्तेन मर्दिते । मांसांकुरैर्वा कंठादौ कष्टं स्याद्धट्टनोद्भवं ॥ ६ ॥
गमनादावयत्नेन दुःखं स्यात्पतनोद्भवं । सुप्तस्य चोपविष्टस्य पादादौ
प्रसृतं चिरं ॥ ७ ॥ स्थिते स्तब्धे स्तंभनोत्थ-मेवं संकुचिते चिरं । स्थिते

थाय छे. (३९९) ते आवी रीते-हास्यथी आरंभेल होय पण जेनुं परिणाम परीक्षणमां
के द्वेषमां थाय, क्रोधथी आरंभेल होय पण ते हास्य के परीक्षामां परिणाम पामे.
(४००) तेम ज जे परीक्षा माटे आरंभेल होय पण ते हास्य के क्रोधमां परिणाम
पामे. एवी रीते त्रिकसंयोगी भेद पण बुद्धिमानोण समजी लेवो. (४०१)
मनुष्य संबंधी उपसर्गो पण एवा ज व्रण प्रकारे हास्यथी, द्वेषथी अने परीक्षा माटे
थाय छे अने चोथो कुशील प्रतिसेवा नामनो प्रकार छे, ते प्रार्थनादिकथी थाय छे.
(४०२) भयथी, द्वेषथी, भक्ष्य माटे अने अपत्यपालना माटे एम तिर्यक्कृत उपस-
र्गना पण चार भेद समजवा. (४०३) ते आवी रीते-प्रद्वेषथी सर्पादि डसे छे, भयथी
श्वानादि करडे छे, आहार माटे व्याघ्रादि उपसर्ग करे छे अने गाय विगेरे पोताना वाळ-
कोने बचाववा माटे सामी थइ जाय छे. (४०४) घट्टनथी, प्रपतनथी, स्तंभनथी अने
श्लेषणथी एम आत्मसंवेदनीय उपसर्गो चार प्रकारे थाय छे. (४०५) ते आवी रीते-आं-
खमां रज विगेरे पड्ये सते हाथवडे मर्दित करवाथी अथवा कंठादि उपर मांसांकुर
थवाथी जे कष्ट उत्पन्न थाय ते घट्टनोद्भव समजवुं. (४०६) अयत्ने गमन करवाथी
पडी जवाय ते पतनोद्भव जाणवुं, तेम ज सुतेलाने के बेठेलाने घणा काळसुधी पण विगेरे
लंबावी राखवाथी ने स्तब्धपणे स्थित रहेवाथी दुःख उत्पन्न थाय ते स्तंभनोद्भव सम-
जवुं अने ए ज रीते घणा वखत सुधी संकुचितपणे रहेवाथी शरीरनो अमुक भाग बळगी

તસ્મિન્ વિલક્ષે ચ દુઃખં સ્યાત્ શ્લેષણોદ્ભવં ॥ ૮ ॥ इदमर्थतः स्थानांग-
सूत्रवृत्त्यादौ.

एतांश्च सहमानानां क्षीयते कर्मसंततिः । तेषामनुत्तरज्ञान-तपःक्षा-
त्यादिशालिनां ॥ ९ ॥ त्यक्तार्त्तरौद्रध्यानास्ते धर्मध्यानसमाहिताः ।
ध्यानं ध्यातुं प्रवर्त्तते शुक्लं कर्मधनानलं ॥ १० ॥ ध्यानं नाम मनःस्थैर्यं
यावदंतर्मुहूर्त्तकं । आर्त्तं रौद्रं तथा धर्म्यं शुक्लं चेति चतुर्विधं ॥ ११ ॥
तथोक्तं स्थानांगवृत्तौ-अंतोमुहुत्तमेत्तं चित्तावस्थाणमेगवत्थुमि । छउम-
स्थाणं ज्ञाणं जोगनिरोहो जिणाणं तु ॥ १२ ॥ योगास्तत्रौदारिकादि-
देहसंयोगसंभवाः । आत्मवीर्यपरीणाम-विशेषाः कथितास्त्रिधा ॥ १३ ॥
इत्यावश्यकहारिभद्रां ध्यानशतकवृत्तौ, मुहूर्त्ताद्यत्परं चित्ता-वस्थानमेक-
वस्तुनि । सा चित्तेत्युच्यते प्राज्ञै-र्यद्वा ध्यानांतरं भवेत् ॥ १४ ॥ तथोक्तं-
अंतोमुहुत्तपरश्चो चित्ता ज्ञाणंतरं व होज्जाहि । सुचिरंपि होज्ज बहुवस्थु-
संकमे ज्ञाणसंताणो ॥ १५ ॥ तत्रेह न ध्यानादन्यद्व्यानांतरं गृह्यते, किं

રહે-લાંબો ડુંકો થઈ ન શકે તેથી ઉપજતું દુઃખ તે શ્લેષણોદ્ભવ સમજવું. (૪૦૭-૮)
આ હકીકત સ્થાનાંગસૂત્રવૃત્ત્યાદિમાં અર્થથી કહેલી છે.

ए परिषद् तथा उपसर्गोने सम्यक्प्रकारे सहन करनारा अनुत्तरज्ञान, तप ने क्षांति-
वाळा एवा तीर्थकरनी कर्मसंतति (घातिकर्मो) क्षय पामे છે. (૪૦૯) તેઓ આર્ત, રૌદ્રધ્યાનને તજીને પ્રથમ ધર્મધ્યાનમાં સ્થિત રહેલા હોય છે, પછી કર્મરૂપ ઇંધનને બાઝ-
વામાં દાવાનળ સરસા શુક્લધ્યાન ધ્યાવાનું શરુ કરે છે. (૪૧૦) ધ્યાન એટલે મનની સ્થિરતા. તે અંતર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે. તે ધ્યાનના ચાર ભેદ છે. ૧ આર્ત, ૨ રૌદ્ર, ૩ ધર્મ્ય અને ૪ શુક્લ. (૪૧૧) શ્રીસ્થાનાંગસૂત્રની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે-‘ એક વસ્તુમાં અંતર્મુહૂર્ત સુધી ચિત્તનું અવસ્થાન તે છબ્રસ્થોને માટે ધ્યાન કહેવાય છે અને જિનોને (કેવ-
લીને) માટે યોગનિરોધરૂપ ધ્યાન હોય છે. (૪૧૨) ઔદારિકાદિક ત્રણ શરીરથી ઉત્પન્ન થયેલા આત્મવીર્યના પરિણામ વિશેષરૂપ યોગો ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે. (૪૧૩) એમ શ્રીઆવશ્યકહારિભદ્રીમાં ધ્યાનશતકની વૃત્તિમાં કહેલ છે. મુહૂર્ત ઉપરાંત જો એક વસ્તુમાં ચિત્તનું અવસ્થાન તેને પ્રાજ્ઞ પુરુષોએ ચિંતા કહી છે અથવા તે ધ્યાનાંતર દશા હોય છે. (૪૧૪) તથોક્ત-અંતર્મુહૂર્તથી પર ચિંતા અથવા ધ્યાનાંતર હોય છે. બહુ વસ્તુના સંક્રમથી જો ઘણો કાલ ટકી રહે છે તે ધ્યાનસંતાન જાણવું. (૪૧૫) અહીં એક વસ્તુના ધ્યાનમાંથી

तर्हि ? भावानुप्रेक्षात्मकं चेत इति. बहूनि च तानि वस्तूनि च बहु-
वस्तूनि, आत्मगतपरगतानि मनःप्रभृतीनि, तेषु संक्रमः संचरणमिति
हारिभट्ट्यां. गाढमालंबने लग्नं चित्तं ध्यानं निरेजनं । यत्तु चित्तं चलं
मूढ—अव्यक्तं तन्मनो मतं ॥ १६ ॥ अव्यक्तानां मूर्च्छितानां मत्तानां
स्वापसीयुषां । सद्योजातार्भकाणां चा—अव्यक्तं मूढं भवेन्मनः ॥ १७ ॥
एवं ध्यानं ध्रुवं चित्तं चित्तं ध्यानं न निश्चयात् । खदिरो वृक्ष एव स्यात्
स चान्यो वा तरुः पुनः ॥ १८ ॥ यन्मानसः परीणामः केवलो ध्यान-
मिष्यते । तन्मिथ्या यज्जिनैस्त्रैधे—अपि योगेषु तत्स्मृतं ॥ १९ ॥ नन्वंग-
मनसोः स्थैर्या—पादनात्संभवेद् द्विधा । ध्यानं कथं तृतीयं तु वाचिकं
संभवेदिह ॥ २० ॥ अत्रोच्यते—यथा मानसिकं ध्यान—मेकाग्रं निश्चलं
मनः । यथा च कायिकं ध्यानं स्थिरः कायो निरेजनः ॥ २१ ॥ तथा
यतनया भाषां भाषमाणस्य शोभनां । दुष्टां वर्जयतो ध्यानं वाचिकं
कथितं जिनेः ॥ २२ ॥ तथाहुः—एवंविहा गिरा मे वत्तव्वा एरिसा न

बीजी वस्तुना ध्यानमां जवुं ते रूप ध्यानांतर न समजवुं, त्यारे शुं समजवुं ? उत्तर—
भावानुप्रेक्षारूप चित्त समजवुं. बहु एवी वस्तुओ ते बहु वस्तुओ—आत्मगत ने परगत
मन विगेरे. तेमां संक्रम—संचरण—एवो अर्थ हारिभट्टीमां कयो छे ने आलंबनमां गाढपणे
लग्न थइ जाय एवुं निष्कंपध्यान ते चित्त कहुं छे अने जे चल, मूढ तेम ज अव्यक्त होय
ते मन कहेवाय छे. (४१६) अव्यक्त, मूर्च्छित, मत्त, उंघमां पडेल अने तरतना
जन्मेला बालकनुं मन अव्यक्तमूढ कहेलुं छे. (४१७) एम ध्यान ते तो ध्रुवपणे चित्त
ज छे पण चित्त ध्यानरूप होय एवो निश्चय नथी. जेम 'खेरनुं झाड ते तो वृक्ष छे ज पण
वृक्ष ते तो खेर होय पण खरो अने न पण होय.' (४१८) जेओ मानसना परिणामने
केवल ध्यान इच्छे छे—माने छे ते मिथ्या छे, कारण के जिनेश्वरोए पूर्वे कहा प्रमाणे
त्रण प्रकारना योगमां ज ध्यान कहेल छे. (४१९) ए ध्यान अंगनी ने मननी स्थि-
रता उत्पन्न करनार तरीके.बे प्रकारनुं संभवे छे, परंतु त्रीजुं वाचिक ध्यान शी रीते
संभवे ? (४२०) तेनो उत्तर आपे छे—जेम मानसिक ध्यान एकाग्र निश्चल एवुं मन
अने जेम कायिकध्यान निष्कंप स्थिर एवी काया, (४२१) तेम यतनावडे शोभन
भाषा बोलतां अने दुष्ट भाषाने वर्जतां वाचिकध्यान जिनेश्वरोए कहुं छे. (४२२) ते

વત્તઠ્ઠા । ઇથ વેયાલિઅવક્કસ ભાસઓ વાઙ્ગં જ્ઞાણં ॥ ૨૩ ॥ મનોવચઃ-
કાયયોગા-ન્યયન્નેકાગ્રતાં મુનિઃ । વર્ત્તેતે ત્રિવિધે ધ્યાને ગણયન્ ભંગિક-
શ્રુતં ॥ ૨૪ ॥ ત્રૈધેષ્વપીતિ યોગેષુ ધ્યાનત્વે કિલ નિશ્ચિતે । મુખ્યેનૈકત-
મેનૈવ વ્યપદેશઃ સ્ફુટો ભવેત્ ॥ ૨૫ ॥ યથા સત્સ્વપિ દોષેષુ વાતપિત્તક-
ફાત્મસુ । યદા ભવેદુત્કટો યઃ કુપિતઃ સ તદોચ્યતે ॥ ૨૬ ॥ યથા
ગચ્છન્ રાજમાર્ગે નૃપતિસ્સપરિચ્છદઃ । ગચ્છત્યયં નૃપ ઇતિ મુખ્યત્વાદ્વ્યપ-
દિશ્યતે ॥ ૨૭ ॥ તથા ચિત્તસ્ય મુખ્યત્વા-દ્ધ્યાનં ચિત્તોત્થમુચ્યતે ।
વાઙ્કાયયોસ્ત્વમુખ્યત્વા-ત્તદ્ધ્યાનં નોચ્યતે પૃથક્ ॥ ૨૮ ॥

જ્ઞાતવિશ્વસ્વભાવસ્ય નિસ્સંગસ્ય મહાત્મનઃ । નિર્મમસ્ય વિરક્તસ્ય ભવે
દ્ધ્યાને સ્થિરં મનઃ ॥૨૯॥ નિત્યં યતીનાં યુવતી-પશુક્રીવાદિવર્જિતં । વિજનં
શસ્યતે સ્થાનં ધ્યાનકાલે વિશેષતઃ ॥૩૦॥ મહાત્મનાં હિ શમિનાં ધ્યાનનિશ્ચ-
લચેતસાં । ન વિશેષો જનાકીર્ણે પુરે વા નિર્જને વને ॥ ૩૧ ॥ તતો વા-

વિષે કહ્યું છે કે—‘ આવા પ્રકારની (શુભ) વાણી મારે બોલવાયોગ્ય છે, અને આવી
વાણી મારે બોલવા યોગ્ય નથી, આ પ્રમાણે વિચાર કરીને જે અવક્રમાણ બોલે તેને
વાચિકધ્યાન જાણવું. (૪૨૩) મન, વચન, કાયાના યોગને એકાગ્ર કરતા મુનિ મંગિ-
કશ્રુતને ગણતા સતા ત્રિવિધ ધ્યાનમાં વર્તે છે. (૪૨૪) આ પ્રમાણે ત્રણે પ્રકારના યોગને
વિષે ધ્યાનપણું નિશ્ચિત કર્યે સતે મુખ્યપણે એકતમ (યોગ) વડે જ સ્ફુટ વ્યપદેશ થાય
છે. (૪૨૫) જેમ શરીરમાં વાત, પિત્ત ને કફ ત્રણે દોષ છતાં ડ્યારે જે દોષ ઉત્કટ કો-
પેલ હોય તેનો જ વ્યપદેશ કરાય છે. (૪૨૬) વહી જેમ પરિવાર સહિત રાજા રાજમાર્ગે
જતો હોય ત્યારે મુખ્યપણું હોવાથી આ રાજા જાય છે એમ વ્યપદેશ કરાય છે. (૪૨૭)
એ જ પ્રમાણે ચિત્તની મુખ્યતા હોવાથી ધ્યાન ચિત્તથી ઉત્પન્ન થયેલ જ કહેવાય છે. વચન
ને કાયાની અમુખ્યતા (ગૌણતા) હોવાથી તેને વે પ્રકારના ધ્યાન જૂદા કહેવાતા નથી. (૪૨૮)

જેણે વિશ્વનો સ્વભાવ જાણ્યો હોય, જે મહાત્મા નિસ્સંગ, નિર્મમ અને વિરક્ત
હોય તેમનું મન જ ધ્યાનમાં સ્થિર થાય છે. (૪૨૯) મુનિઓને નિરંતરને માટે યુવતિ, પશુ ને
નપુંસકના નિવાસ રહિત સ્થાન જ રહેવા યોગ્ય કહેલ છે અને ધ્યાન કાલે તો વિશેષે
વરીને વિજન-મનુષ્ય રહિત એવું સ્થાન જોઈએ. (૪૩૦) જેઓ ધ્યાનમાં નિશ્ચલ મનવાળા
થઈ ગયા છે એવા મહાત્મા મુનિને તો જનાકીર્ણ નગરમાં કે વિજન એવા વનમાં કાંઈ
વિશેષતા નથી. (વંને સમાન છે) (૪૩૧) તેથી વચન, કાયા ને મનની ડ્યાં સ્થિરતા

कायमनसां समाधिर्यत्र जायते । भूतोपघातहीनोऽसौ देशः स्याद्
ध्यायतो मुनेः ॥ ३२ ॥ यत्र योगसमाधान-मुत्तमं लभते मुनिः । स
ध्यानकालो दिवस-निशादिनियमस्तु न ॥ ३३ ॥ ध्यानस्थैर्यं प्रजायेता-
सनाद्यवस्थया यया । स्थितो निषण्णः सुप्तो वा ध्यायेत्तस्यामवस्थितः
॥ ३४ ॥ यद्देशकालचेष्टास्व-वस्थासु निखिलासु च । मुनीश्वराः शिवं
प्राप्ताः क्षपिताशेषकल्मषाः ॥ ३५ ॥ तद्देशकालचेष्टानां ध्याने कोऽपि न
निश्चयः । यथा योगसमाधिः स्या-द्यतितव्यं तथा बुधैः ॥ ३६ ॥

अत्रार्त्तरौद्रे दुर्ध्याने स्मृते दुर्गतिदायिनी । शुभध्याने पुनर्धर्म्य-शुक्ले
स्वःशिवदायिनी ॥ ३७ ॥ एषां स्वरूपं यथा-तत्रार्त्तस्य पीडितस्य रोगा-
किंचनतादिभिः । लोभादिभिर्वा यद्ध्यानं तदार्त्तं स्याच्चतुर्विधं ॥ ३८ ॥
शब्दादीनामनिष्टानां संबन्धे सति देहिनः । ध्यानं यत्तद्वियोगस्य तदार्त्तं
प्रथमं भवेत् ॥ ३९ ॥ अभीष्टानां च लब्धानां शब्दादीनां निरंतरं ।
अविच्छेदस्य या चिंता तद् द्वितीयं प्रकीर्तितं ॥ ४० ॥ आतंके सति

(समाधि) थाय तेहुं प्राणीओना उपघात विनातुं स्थान ध्यान करनारा मुनि माटे योग्य
गणाय छे. (४३२) हवे जे वखते मुनि योगनुं समाधान उत्तम प्रकारे मेळवी शके ते
ध्याननो काळ समजवो, तेमां दिवस के रात्रिनो नियम नथी. (४३३) वळी जे आस-
नादि अवस्थाए ध्याननी स्थिरता थाय ते अवस्थामां एटले उभा, बेठेला के सुता
अवस्थित थहने ध्यान करे, (४३४) कारण के सर्व देशकाळ, सर्व चेष्टा अथवा सर्व अव-
स्थाने विषे रहेला मुनीश्वरो अशेष कर्मकल्मष खपावीने मोक्षने पामेला छे. (४३५)
तेथी कांइ पण देशकाळ के चेष्टानो ध्यानने विषे निश्चय नथी; माटे पंडितजनोए जे
रीते योग समाधि थाय तेम प्रयत्न करवो. (४३६)

अहीं आर्त्त ने रौद्र वे दुर्ध्यान छे अने ते दुर्गति आपनारा छे. धर्म ने शुक्ल वे शुभ
ध्यान छे अने ते स्वर्ग के मोक्षने आपनारा छे. (४३७) ए चार ध्याननुं स्वरूप आ प्रमाणे
समजवुं. रोग अने अकिंचनता (दरिद्रता) विगेरेथी तथा लोभादिकथी पीडायेला-दुःखी
थयेला मनुष्य जे ध्यान ध्याय ते आर्त्त कहेलुं छे, तेना चार प्रकारो छे. (४३८) अनिष्ट
शब्दादिक विषयोना शरीर साथे संबन्ध थवाथी तेनो वियोग केम थाय? एहुं ध्यान करवुं
ते आर्त्त ध्यान (अनिष्ट संयोग) प्रथम कहुं छे. (४३९) अभीष्ट एवा शब्दादि प्राप्त थए
सते निरंतर ते टकी रहे तेनो व्यवच्छेद न थाय तो ठीक एम चिंतवुं ते (इष्ट वियोग)
बीजुं आर्त्त ध्यान कहुं छे. (४४०) कोइ पण प्रकारनो व्याधि थये सते तेनी उपशांतिनी

તસ્યોપ-શાન્તેશ્ચિતાતૃતીયકં । ભુક્તાનાં કામભોગાનાં સ્મરણે સ્યાત્તુરીયકં
 ॥ ૪૧ ॥ અન્યે ત્વાહુશ્ચક્રિવિષ્ણુ-સુરશક્રાદિસંપદાં । આશંસયા નિદાનસ્ય
 ચિંતને તત્તુરીયકં ॥ ૪૨ ॥ તથાહુઃ-દેવિંદ્રચક્રવટિ-ત્તણાઈં ગુણરિદ્ધિપ-
 સ્થણામઙ્ગયં । અહમં નિયાણચિંતણ-મન્નાણાણુગયમવ્વત્તં તિ ॥૪૩॥ કંદનં
 શોચનં ચાશ્રુ-મોચનં પરિદેવનં । આર્તધ્યાનસ્ય ચત્વારિ લક્ષણાન્યાહુ-
 રાર્હતાઃ ॥ ૪૪ ॥ તત્ર-કંદનં સ્થાદ્ધિરવણં શોચનં દીનતા સતા । સ્પષ્ટં
 તૃતીયં તત્કિલ્પ-વાવચાલ્યં પરિદેવનં ॥ ૪૫ ॥ આત્મવર્તિત્વાદલક્ષ્ય-
 સપ્પેભિર્લક્ષણૈરદઃ । લક્ષ્યતે इत्यમून્યાહુ-લક્ષણાન્યસ્ય ધીધનાઃ ॥ ૪૬ ॥

હિંસામૃપાચતિક્રૂરા-ધ્યવસાયાત્મકં ભવેત્ । પરપ્રદેપજં રૌદ્ર-ધ્યાનં
 તચ્ચ ચતુર્વિધં ॥૪૭॥ હિંસા ૧ મૃપા ૨ સ્તૈન્ય ૩ સંર-ક્ષણા ૪ નુવંધિભેદતઃ ।
 તત્રાચં પ્રાણિનાં દાહ-વધવંધાદિચિંતનં ॥ ૪૮ ॥ પૈશૂન્યાસમ્ભવિતથ-
 વચસાં પરિચિંતનં । અન્યેષાં દ્રોહબુદ્ધ્યા ય-ન્મૃપાવાદાનુવંધિતત્ ॥ ૪૯ ॥

ચિંતા કરવી તે ત્રીજું (રોગ ચિંતા) આર્ત ધ્યાન છે. અને ભોગવેલા કામભોગનું સ્મરણ
 કરવું તે ચોથું આર્ત ધ્યાન છે. (૪૪૧) મીઝાઓ એમ કહે છે કે-ચક્રી, વિષ્ણુ, દેવ,
 દેવેદ્રાદિકની સંપદાની આશંસા (ઇચ્છા) વહે જે નિયાણું કરવાનું ચિંતન કરવું તે
 (અગ્રશોચ) ચોથું આર્ત ધ્યાન છે. (૪૪૨) તથાહુઃ-દેવેદ્ર કે ચક્રવર્તી વિગેરેની ગુણ
 ક્ષદ્ધિની પ્રાર્થનારૂપ અધમ નિયાણાનું અજ્ઞાનને અનુગતવર્તનથી ચિંતવવું તે ચોથું આર્તધ્યાન
 છે. (૪૪૩) આ આર્ત ધ્યાનના કંદન, શોચન, અશ્રુમોચન ને પરિદેવન એ ચાર લક્ષણો
 અર્હતોએ કહેલા છે. (૪૪૪) તેમાં કંદન તે વિલાપ કરવો, શોચન તે દીનતા ધારણ
 કરવી, અશ્રુમોચન-આંસુ પાડવા તે તો સ્પષ્ટ છે, અને કિલ્પ વાક્યો બોલવા તે પરિદેવન
 સમજવું. (૪૪૫) ધ્યાન આત્મવર્તી હોવાથી અલક્ષ્ય છે પણ આ લક્ષણોવડે તે
 લક્ષ્યમાં આવી શકે છે. તેથી બુદ્ધિમાનોએ આને લક્ષણો કહ્યા છે. (૪૪૬)

હવે રૌદ્ર ધ્યાનનું સ્વરૂપ કહે છે. હિંસા, મૃપાદિ અતિક્રૂર અધ્યવસાયરૂપ પરના પ્રદે-
 પથી ઉત્પન્ન થયેલ રૌદ્ર ધ્યાન છે. તેના ચાર પ્રકાર છે. (૪૪૭) હિંસાનુવંધી, મૃપાનુ-
 વંધી, સ્તૈન્યાનુવંધી અને સંરક્ષણાનુવંધી. તેમાં પહેલું હિંસાનુવંધી ધ્યાન પ્રાણીઓને દાહ
 દેવો, વધ કરવો, વંધન કરવું इत्यादि ચિંતનરૂપ છે. (૪૪૮) અન્ય ઉપરની દ્રોહબુદ્ધિવડે
 પૈશૂન્ય, અસમ્ભવ અને વિતથ (અસત્ય) વચન બોલવા સંવંધી ચિંતન કરવું તે ત્રીજું
 મૃપાવાદાનુવંધી છે. (૪૪૯) તથાહુઃ-માયાવીનું, અભિસંધાન તત્પરનું અને પ્રચ્છન્ન

તથાહુઃ—પિમુણાસઽભાસઽભૂઞ્ચ—ભૂયઽઘાયાઽવયણપણિહાણં । માયાવિણો-
ભિસંધણ—પરસ્સ પચ્છન્નપાવસ્સ ॥૫૦॥ પરદ્રવ્યાપહરણ—ચિંતનં તીવ્રરોષતઃ ।
તન્નાયકોપઘાતાયૈ—ભવેત્સૈન્યાનુબંધિ તત્ ॥ ૫૧ ॥ સ્વીયસ્વરક્ષણાર્થ
ય—ચ્છંકમાનસ્ય સર્વતઃ । પરોપઘાતાભિપ્રાયઃ સંરક્ષણાનુબંધિ તત્ ॥
॥ ૫૨॥ તથોક્તં—સદાઽવિસયસાહણ—ધણસંરક્ષણપરાયણમણિટ્ઠં । સઽવા-
ભિસંકણપરો—વઘાયકલુસાડલં ચિત્તં ॥ ૫૩॥ હિંસાદિષુ ચતુષ્કેષુ યદેકા-
સેઽવનં મુહુઃ । રૌદ્રધ્યાનસ્ય તદ્ જ્ઞેયં પ્રથમં લક્ષણં બુદ્ધેઃ ॥ ૫૪ ॥ ચતુ-
ષ્વેષુ પ્રવૃત્તિસ્તુ દ્વિતીયં તસ્ય લક્ષણં । તથા કુશાશ્ચસંસ્કારા—ત્મકાદજ્ઞાન-
દોષતઃ ॥ ૫૫ ॥ હિંસાદિકેષ્વધર્મેષુ ધર્મબુદ્ધ્યા પ્રવર્તનં । તૃતીયં લક્ષણં
જ્ઞેયં ચતુર્થં તુ ભવેદિદં ॥ ૫૬ ॥ મરણાંતેઽપિ સંપ્રાપ્તે હિંસાદેરનિવર્તનં ।
નહાસંક્લિષ્ટમનસઃ કાલશૌકરિકાદિવત્ ॥ ૫૭ ॥

શ્રુતચારિત્રધર્માભ્યા—મનપેતં તુ યદ્ભવેત્ । તદ્ધર્મ્યં ધ્યાનમુક્તં ત-ચતુ-
ર્ભેદં જિનોત્તમૈઃ ॥૫૮॥ આજ્ઞાવિચયસંજ્ઞં સ્યાત્ શ્રુતાર્થચિંતનાત્મકં । અપાય-

પાપીનું પિશૂન, અસમ્ય, અસદ્ભૂત અને ઘાતકારી વચનો ગોલવાનું ચિંતવન (તે મૃષા-
નુબંધી છે). (૪૫૦) તીવ્ર રોષથી પરદ્રવ્યના અપહરણનું તેમ જ તેના સ્વામીના ઉપઘાતાદિનું
જે ચિંતવન કરવું તે સૈન્યાનુબંધી રૌદ્ર ધ્યાન છે. (૪૫૧) પોતાના દ્રવ્યના રક્ષણને માટે
ચોતરફથી શંકિત ચિત્તવાળાનું પરોપઘાતનું જે ચિંતવન તે સંરક્ષણાનુબંધી રૌદ્ર ધ્યાન
છે. (૪૫૨) તથોક્તં—શબ્દાદિ વિષયના સાધનભૂત ધનના સંરક્ષણમાં પરાયણનું અનિષ્ટ
અને સર્વ તરફથી શંકાવાળું તેમજ પરના ઉપઘાતરૂપ કલુષતાથી આકુલ જે ચિત્ત તે
(સંરક્ષણાનુબંધી) છે. (૪૫૩) હિંસાદિ ચતુષ્કમાંથી જે કોઈ પણ એકનું વારંવાર આ-
સેવન તે બુદ્ધજનોએ રૌદ્ર ધ્યાનનું પ્રથમ સ્થાન સમજવું. (૪૫૪) અને એ ચારેમાં પ્રવૃત્તિ
તે રૌદ્ર ધ્યાનનું બીજું લક્ષણ જાણવું, તેથી કુશાશ્ચ સંસ્કારરૂપ અજ્ઞાન દોષથી હિંસાદિક
અધર્મમાં જે ધર્મબુદ્ધિ પ્રવર્તન તે ત્રીજું લક્ષણ જાણવું; અને મરણાંત પ્રાપ્ત થયે સતે પણ
હિંસાદિકથી ન નિવર્તવું—મહાસંક્લિષ્ટ મનવાળા કાલ નામના શૌકરિક (કસાઈ) ની
જેમ તે ચોથું લક્ષણ જાણવું. (૪૫૫-૫૭)

હવે ધર્મધ્યાનનું સ્વરૂપ કહે છે. જે ધ્યાન શ્રુતધર્મ ને ચારિત્રધર્મથી યુક્ત હોય તે
ધર્મધ્યાન જિનેશ્વરોએ ચાર પ્રકારનું કહ્યું છે. (૪૫૮) પ્રથમ શ્રુતાર્થના ચિંતવનરૂપ

વિચયં ત્વાશ્ર-આદિભ્યોઽપાયચિંતનં ॥૫૧॥ પુણ્યપાપફલચિંતા-વિપાક-
વિચયાભિધં । સંસ્થાનવિચયં તુ સ્યા-લ્લોકાકૃત્યાદિચિંતનં ॥ ૬૦ ॥
તથાહુઃ-આસવચનં હિ પ્રવચન-માજ્ઞાવિચયસ્તદર્થનિર્ણયનં ૧ । આશ્રવવિ-
કથાગૌરવ-પરીષહાદ્યૈરપાયસ્તુ ૨ ॥૬૧॥ અશુભશુભકર્મપાકા-નુચિંતનાર્થો
વિપાકવિચયઃ સ્યાત્ ૩ । દ્રવ્યક્ષેત્રાકૃત્યનુ-ગમનં સંસ્થાનવિચયસ્તુ ૪
॥ ૬૨ ॥ રુચી આજ્ઞાનિસર્ગાભ્યાં સૂત્રવિસ્તારયો રુચી । ચતુર્ધા રુચયો
ધર્મ-ધ્યાનચિહ્નચતુષ્ટયં ॥ ૬૩ ॥ સૂત્રવ્યાખ્યાનમાજ્ઞા સ્યા-નિર્યુક્ત્યાદીહ
તત્ર યા । રુચિઃ શ્રદ્ધાનમેષાજ્ઞા-રુચિરુક્તા મહર્ષિભિઃ ॥ ૬૪ ॥ વિનોપ-
દેશં યા તત્ત્વ-શ્રદ્ધા સા સ્યાન્નિસર્ગજા । સૂત્રે શ્રદ્ધા સૂત્રરુચિ-સ્તદ્વિસ્તા-
રેતિમા રુચિઃ ॥ ૬૫ ॥ તથોક્તં-આગમઉવણસાણં નિસર્ગત્રયો જં જિણ્ણ-
ણીયાણં । ભાવાણં સદ્દહણં ધર્મજ્ઞાણસ્સ તં લિંગં ॥ ૬૬ ॥

ધર્મધ્યાનસ્ય ચત્વારિ ભવંત્યાલંબનાન્યથ । સૌધાચારોહણો રજ્જ્વા-
દિવધ્યાનિ જિના જગુઃ ॥૬૭॥ વાચના ચ પૃચ્છના ચ તથૈવ પરિવર્તના । અનુ-

આજ્ઞાવિચય નામનું છે. વીજું આશ્રવાદિકથી પ્રાપ્ત થતા અપાય-ફળોનું ચિંતવન કરવું
તે અપાયવિચય નામનું છે. (૪૫૯) ત્રીજું પુણ્ય-પાપના ફળની ચિંતારૂપ વિપાક
વિચય નામનું છે અને ચોથું લોકાકૃતિ વિગેરેનું ચિંતવન કરવું તે સંસ્થાનવિચય
નામનું છે. (૪૬૦) તથાહુઃ-“આસવચન તે જ પ્રવચન, તેના અર્થનો નિર્ણય તે આજ્ઞા-
વિચય. આશ્રવ, વિકથા અને ગૌરવ તથા પરિષહાદિનું ચિંતવન તે અપાયવિચય. (૪૬૧)
અશુભ ને શુભ કર્મના વિપાકનું અનુચિંતન તે વિપાકવિચય અને પદ્મદ્રવ્ય યુક્ત ક્ષેત્રની
આકૃતિનું (લોકનાલિકાનું અનુગમન (ચિંતવન) તે સંસ્થાનવિચય. ” (૪૬૨)
આજ્ઞારુચિ, નિસર્ગરુચિ, સૂત્રરુચિ ને વિસ્તારરુચિ-આ ચાર પ્રકારની રુચિ ધર્મધ્યા-
નના ચાર ચિન્હરૂપ છે. (૪૬૩) સૂત્રનું વ્યાખ્યાન તે આજ્ઞા. તે વ્યાખ્યાન, નિર્યુક્તિ
વિગેરેને મેલવીને કરવાની જે રુચિ-શ્રદ્ધાન તેને મહર્ષિઓએ આજ્ઞારુચિ કહી છે. (૪૬૪)
ગુરુ ઉપદેશ વિના જે શ્રદ્ધા તે નિસર્ગરુચિ, સૂત્રમાં જે શ્રદ્ધાન તે સૂત્રરુચિ અને તેના
વિસ્તારથી જે શ્રદ્ધાન તે વિસ્તારરુચિ જાણવી. (૪૬૫) તથોક્તં-જિનપ્રણીત આગ-
મના ઉપદેશનું, તેમાં કહેલા ભાવનું (પદાર્થોનું) જે સ્વભાવથી જ સદ્દહવું તે ધર્મધ્યાનનું
ચિન્હ છે. (૪૬૬)

ધર્મધ્યાનના ચાર આલંબન છે કે જે મહેલાવિગેરે પર ચડવા માટે રજ્જુ
(દોરડા) વિગેરેની જેવા જિનેશ્વરોએ કહ્યા છે. (૪૬૭) વાચના, પૃચ્છના, પરિવર્તના

प्रेक्षा चेत्यमूर्षा स्वरूपमपि कीर्त्यते ॥६८॥ निर्जरार्थं विनेयानां सूत्रदाना-
दिवाचना । सूत्रादौ शंकिते प्रश्नो गुरुणां पृच्छना मत्ता ॥६९॥ पूर्वाधी-
तस्य सूत्रादे-रविस्मरणहेतवे । निर्जरार्थं च योऽभ्यासः स भवेत्परि-
वर्तना ॥ ७० ॥ सूत्रार्थानुस्मरणं चा-नुप्रेक्षेत्यभिधीयते । धर्मध्याने
चतस्रोऽनु-प्रेक्षाः प्रोक्ता इमाः पराः ॥ ७१ ॥ अन्विति ध्यानतः
पश्चात् प्रेक्षा त्वालोचनं हृदि । अनुप्रेक्षा स्यादसौ चा-श्रयभेदात्
चतुर्विधा ॥ ७२ ॥ एकत्वानित्यत्वा-शरणत्वानां भवस्वरूपस्य । चिन्ता
धर्मध्याना-नुप्रेक्षाः स्युः क्रमादेताः ॥ ७३ ॥ एकोहं नास्ति मे कश्चि-
न्नाहमन्यस्य कस्यचित् । न तं पश्यामि यस्याहं नासौ भवति यो मम
॥ ७४ ॥ इत्येकत्वानुप्रेक्षा. कायः सन्निहितापायः संपदः पदमापदां ।
समागमाः स्वप्नसमाः सर्वमुत्पादि भंगुरं ॥ ७५ ॥ इत्यनित्यत्वानुप्रेक्षा ।
जन्मजरामरणभयै-रभिद्रुतेव्याधिवेदनाग्रस्ते । जिनवरवचनादन्य-न्न
चास्ति शरणं कचिल्लोके ॥ ७६ ॥ इत्यशरणानुप्रेक्षा. माता भूत्वा

अने अनुप्रेक्षा-आ चार आलंबन छे, तेनुं स्वरूप पण कहे छे-(४६८) निर्जराने माटे
शिष्योने सूत्रदानादि ते वाचना, सूत्रादिमां शंका पड्ये सते गुरुमहाराजने जे पूछवुं ते
पृच्छना, (४६९) पूर्वे भणेली सूत्रादि न भूली जवा माटे जे वारंवार निर्जरार्थे
अभ्यास करवो ते परिवर्तना (४७०) अने सूत्रार्थनुं स्मरण करवुं ते अनुप्रेक्षा कहेल छे. धर्मध्या-
नमां बीजी चार अनुप्रेक्षा कही छे ते आ प्रमाणे-(४७१) अनु. एटले ध्याननी पछी
प्रेक्षा एटले हृदयमां आलोचन ते अनुप्रेक्षा कहेवाय. ते आश्रयना भेदथी चार प्रकारनी
छे. (४७२) एकत्व, अनित्यत्व, अशरणत्व अने भवस्वरूपनुं जे चिंतवन ते धर्म-
ध्याननी अनुक्रमे चार अनुप्रेक्षा कही छे. (४७३) हुं एकलो छुं, मारुं कोइ नथी, हुं
पण अन्य कोइनो नथी, हुं एवो कोइने जोतो नथी के हुं जेनो होउं अने एवो कोइ नथी
के जे मारो होय. (४७४) आ एकत्वानुप्रेक्षा. काया अपायने आपनारी छे, संपत्ति बधी
आपदानुं स्थान छे, समागम बधा स्वप्न समान छे अने जे उपजे छे ते वधुं विनाशी छे
आ अनित्यत्वानुप्रेक्षा. (४७५) जन्म, जरा, मरण अने भयवडे अभिद्रुत (व्याप्त),
व्याधि-वेदनाथी ग्रस्त एवा आ संसारमां (लोकमां) जिनेश्वरना वचन उपरांत बीजुं कोइ
शरणभूत नथी. (४७६) ए अशरणानुप्रेक्षा. माता थइने पुत्री, वहेन के स्त्रीपणे आ संसा-

દુહિતા મગિની માર્યા ચ ભવતિ સંસારે । વ્રજતિ સુતઃ પિતૃતાં શ્રા-તૃતાં
પુનઃ શત્રુતાં ચૈવ ॥ ૭૭ ॥ ગર્ભોત્પત્તૌ મહાદુઃખં મહાદુઃખં ચ જન્મનિ ।
મરણે ચ મહાદુઃખમિતિ દુઃખમયો ભવઃ ॥ ૭૮ ॥ ઇતિ સંસારાનુપ્રેક્ષા ॥

શોધયત્યષ્ટધા કર્મ-મલં શુક્લમિતિ સ્મ તત્ । શુચં વા ક્લમયતીતિ
શુક્લં તત્ત્વ ચતુર્વિધં ॥ ૭૯ ॥ સવિચારં સ્યાત્પૃથક્ત્વ-વિતર્કાશ્ચમિહા-
દિમં । તથૈકંત્વવિતર્કાશ્ચ-મવિચારં દ્વિતીયકં ॥ ૮૦ ॥ સૂક્ષ્મક્રિયં
ચાનિવૃત્તિ શુક્લધ્યાનં તૃતીયકં । સમુચ્છિન્નક્રિયં ચૈવા-પ્રતિપાતિ ચતુ-
ર્થકં ॥ ૮૧ ॥ ઉત્પાદાદિપર્યવાણામેકદ્રવ્યવિવર્તિનાં । વિસ્તારેણ પૃથગ્ભેદૈ-
વિતર્કો યદ્વિકલ્પનં ॥ ૮૨ ॥ નાના નયાનુસરણા-ત્મકાત્પૂર્વગતશ્રુતાત્ । યત્ર
ધ્યાને તત્પૃથક્ત્વ-વિતર્કમિતિ વર્ણિતં ॥ ૮૩ ॥ યુગ્મમ્ । અત્ર ચ વ્યંજના-
દર્થે તથાર્થાદ્વ્યંજનેઽસકૃત્ । વિચારોઽસ્તિ વિચરણં સવિચારં તદીરિતં
॥ ૮૪ ॥ મનઃપ્રભૃતિયોગાના-મેકસ્માદપરત્ર ચ । વિચારોઽસ્તિ વિચરણં
સવિચારં તતોપ્યદઃ ॥ ૮૫ ॥ એવં ચ-યત્પૃથક્ત્વવિતર્કાદ્યં સવિચારં

રમાં થાય છે અને પુત્ર પિતાપણે, માદૃપણે તેમ જ શત્રુપણે થાય છે. (૪૭૭) ગર્ભની
ઉત્પત્તિમાં મહા દુઃખ છે, જન્મતાં પણ મહા દુઃખ છે, મરણ પામતાં પણ મહા દુઃખ છે.
આ સંસાર દુઃખમય જ છે. (૪૭૮) ઇતિ સંસારાનુપ્રેક્ષા.

હવે શુક્લ ધ્યાનનું સ્વરૂપ કહે છે. અષ્ટ કર્મરૂપી મલને જે શોધે છે તે શુક્લ અથવા
જે શોકને દૂર કરે છે તે શુક્લ ધ્યાન કહેવાય છે. તે પણ ચાર પ્રકારનું છે. (૪૭૯)
તેમાં પ્રથમ પૃથક્ત્વવિતર્કસવિચાર નામનું છે, બીજું એકત્વવિતર્કઅવિચાર નામનું છે
(૪૮૦) સૂક્ષ્મક્રિયાનિવૃત્તિ નામનું ત્રીજું છે અને સમુચ્છિન્નક્રિયાઅપ્રતિપાતિ નામનું
ચોથું શુક્લધ્યાન છે. (૪૮૧) એક દ્રવ્યમાં વર્તતા ઉત્પાદાદિ પર્યવ તેનો અનેક પ્રકા-
રના નયને અનુસરનારા પૂર્વગત અનુસાર પૃથક્ ભેદવડે વિસ્તારથી વિતર્ક-વિકલ્પન જે
ધ્યાનમાં હોય તે પૃથક્ત્વ વિતર્ક કહેવાય છે. (૪૮૨-૮૩) અહીં વ્યંજનથી અર્થ અને
અર્થથી વ્યંજનમાં જે વારંવાર વિચાર થાય તે વિચરણને સવિચાર કહેલ છે. (૪૮૪) મન
વિગેરે યોગોનું એકમાંથી બીજામાં જે વિચરણું તે વિચરણ તેને પણ સવિચાર કહેલ છે.
(૪૮૫) એવી રીતે પૃથક્ત્વના વિતર્ક સહિત અને વિચાર સહિત જે ઉભય ધર્મવાળું હોય

भवेदिह । तत्स्यादुभयधर्माढ्यं शुक्लध्यानं किलादिमं ॥ ८६ ॥ उक्तं च—
उत्पायठिङ्भंगाङ् पञ्जयाणं जमेगदव्वंमि । नाणानयाणुसरणं पुव्वगय-
सुयाणुसारेण ॥ ८७ ॥ सवियारमत्थवज्जण—जोगंतरओ तयं पढमसुक्कं ।
होइ पुहत्तवियक्कं सवियारमरागभावस्स ॥ ८८ ॥

अनेकेषां पर्यवाणा—मेकद्रव्यावलंबिनां । एकस्यैव वितर्को यः पूर्व-
गतश्रुताश्रयः ॥ ८९ ॥ स च व्यंजनरूपोऽर्थ—रूपो वैकतमो भवेत् ।
यत्रैकत्ववितर्काख्यं तद्ध्यानमिह वर्णितं ॥ ९० ॥ न च स्याद्व्यंजनादर्थे
तथार्थाद्व्यंजनेऽपि च । विचारोऽत्र तदेकत्व—वितर्कमविचारि च ॥ ९१ ॥
मनःप्रभृतियोगाना—मप्येकस्मात्परत्र नो । विचारोऽत्र तदेकत्व—वितर्कम-
विचारि च ॥ ९२ ॥ इदं ह्येकत्र पर्याये योगचंचल्यवर्जितं । चिरमुज्जृ-
भते दीप्रं निर्वातगृहदीपवत् ॥ ९३ ॥ तथाहुः—जं पुण सुनिप्पकंपं

ते प्रथम शुक्लध्यान कह्यं छे. (४८६) उक्तं च—उत्पाद, स्थिति ने विनाश जे एक
द्रव्यमां रहेला पर्यायो छे तेनो पूर्वश्रुतने अनुसारे अनेक नयोने अनुसरीने विचार करवो
तेम ज अर्थथी व्यंजनमां ने व्यंजनथी अर्थमां अने एक योगथी योगांतरमां संक्रमण करवुं
ते प्रथम शुक्लध्यान पृथक्त्ववितर्कसविचार नामनुं अरागभावीने' होय छे. (४८७-८८)

एक द्रव्यावलंबी अनेक पर्यवोमांथी एक पर्यवनो ज वितर्क पूर्वगत श्रुतने आश्रयाने
करवामां आवे ते विचार पण व्यंजनरूपे के अर्थरूपे एकरूपे ज होय ते एकत्ववितर्क
नामनुं बीजुं शुक्लध्यान कह्यं छे. (४८९-९०) तेमां व्यंजनथी अर्थमां के अर्थथी
व्यंजनमां विचारना फेरफार थतो नथी तेथी ते एकत्ववितर्कअविचार नामनुं कहेवाय
छे. (४९१) एमां मन विगेरे योगनो पण एकमांथी बीजामां फेरफाररूप विचार
वर्ततो नथी. तेनो पण एकत्ववितर्कअविचारमां ज समावेश छे. (४९२) अहीं एक
पर्यायमां योगनी चंचळता विनानुं होवाथी पवन विनाना घरमां रहेला स्थिर दीपक जेवुं
दीप्र शुक्लध्यान चिरकाल सुधी विस्तार पामे छे—वर्ते छे. (४९३) तथाहुः—जे अति

નિવાયસરણપ્પર્ણમિવ ચિત્તં । ઉપ્પાયઠિર્દમંગા-દ્યાણમેગમિ પજ્જાણ
॥ ૯૪ ॥ અવિચારમત્થવંજણ-જોગંતરઓ તયં વિદ્યસુક્કં । પુવ્વગયસુયા-
લંબણ-મેગત્તવિચારમવિયક્રં ॥ ૯૫ ॥

ક્રિયોચ્છ્વાસાદિકા સૂદ્ધમા ધ્યાને યત્નાસ્તિ કાયિકી । નિવર્તતે ન
યત્સૂદ્ધમ-ક્રિયં ચેવાનિવર્તિતં ॥ ૯૬ ॥ સ્યાદ્વર્દ્ધમાન એવાત્ર પરિણામઃ
ક્ષણે ક્ષણે । ન હીયમાનસ્તદિદ-મનિવર્તિતં પ્રકીર્તિતં ॥ ૯૭ ॥ તત્ત્વ
નિર્વાણગમન-કાલે કેવલિનો ભવેત્ । રુદ્ધવાક્ચિત્તયોગસ્ય વપુર્યોગાર્દ્ધરો-
ધિનઃ ॥ ૯૮ ॥ ઉક્તં ચ-નિર્વાણગમણકાલે કેવલિણો દરનિરુદ્ધજો-
ગસ્સ । સુદુમકિરિયાનિયટ્ટી તદ્વિયં તણુકાયકિરિયસ્સ ॥ ૯૯ ॥

સમુચ્છિન્નાઃ ક્રિયાઃ કાયિ-ત્રયાદ્યા યોગનિરોધતઃ । યસ્મિન્ યત્ના-
પ્રતિપાતિ તત્ત્વુક્લધ્યાનમંતિમં ॥ ૫૦૦ ॥ इदं त्ववस्थां शैलेशीं प्राप्तस्या-
खिलवेदिनः । निरुद्धाशेषयोगस्य शुक्लं परममीरितं ॥ १ ॥ सिद्धत्वेऽपि हि

નિષ્પ્રકંપ નિવાત મકાનમાં રહેલા દીપકની જેમ ઉત્પાદ, વ્યય ને સ્થિતિમાંથી કોઈ એક
પર્યાયમાં પૂર્વગત શ્રુતને અનુસારે સ્થિર ચિત્ત રહ્યું હોય તેમાંથી એક પર્યવનો જ વિચાર હોય.
વહી વ્યંજન ને અર્થનો કે યોગાન્તરનો ફેરફાર થવાપણું જેમાં ન હોય તે એકત્વવિતર્ક
અવિચાર નામનું શુક્લધ્યાન છે. (૪૯૪-૯૫)

જે ધ્યાનમાં કાયા સંબંધી ઉચ્છ્વાસાદિ સૂદ્ધ ક્રિયા વર્તે છે અને જે નિવર્તતી નથી
તે સૂદ્ધક્રિયાઅનિવર્તિ નામનું ત્રીજું શુક્લધ્યાન છે. (૪૯૬) આ ધ્યાનમાં ક્ષણે ક્ષણે
વર્દ્ધમાન પરિણામ હોય છે. હીયમાન હોતા નથી, તેથી આને અનિવર્તિ કહેલ છે. (૪૯૭)
આ ધ્યાન નિર્વાણગમન કાલે કેવલીઓને હોય છે, કે જેમણે વાગ્યોગ ને મનયોગ
પૂરા રોક્યા હોય છે અને કાયયોગ અર્ધ રોકેલો (રુંધેલો) હોય છે. (વાદરકાયયોગ
રુંધ્યો હોય છે, સૂદ્ધ કાયયોગમાં વર્તતા હોય છે) (૪૯૮) ઉક્તં ચ-નિર્વાણગમન-
કાલે અર્ધકાયયોગ જેણે રુંધ્યો હોય છે એવા સૂદ્ધકાયની ક્રિયાવાળા કેવલીને સૂદ્ધ-
ક્રિયાઅનિવર્તિ નામનું ત્રીજું શુક્લધ્યાન હોય છે. (૪૯૯)

જે ધ્યાનમાં યોગનિરોધવડે કાયિકી વિગેરે ક્રિયા જેમની સમુચ્છિન્ન થઈ હોય છે
અને જે અપ્રતિપાતી હોય છે તે ચોથું સમુચ્છિન્નક્રિયાઅપ્રતિપાતિ નામનું શુક્લધ્યાન
કહીએ. (૫૦૦) આ ધ્યાન શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત થયેલા અખિલવેદી (કેવલી) ને-
સમસ્ત યોગ રુંધેલા હોય તેને હોય છે. તે શ્રેષ્ઠ શુક્લધ્યાન કહેવાય છે. (૫૦૧)

संप्राप्ते भवत्येतदवस्थितं । न तु न्यूनाधिकं तेना-प्रतिपातीदमुच्यते ॥ २ ॥ इयं हि परमा कोटिः शुक्लध्यानस्य निश्चिता । अतः परं तन्नास्तीति परमं शुक्लमुच्यते ॥ ३ ॥ तथोक्तं-तस्सेव य सेलेसीं गयस्स सेलव्व निप्पकंपस्स । वोच्छिन्नकिरियमप्पडि-वाइ ज्ञाणं परमसुक्कं ॥ ४ ॥ योगनिरोधपद्धतिस्तु द्रव्यलोकतो ज्ञेयेति.

अव्ययं चाप्यसंमोहो विवेकः स्यात्तथा परः । व्युत्सर्गश्च भवेच्छुक्लध्यानचिह्नचतुष्टयं ॥ ५ ॥ यदेवाद्युपसर्गेभ्यो भयं तत्कथ्यते व्यथा । तदभावोऽव्ययं शुक्ल-ध्यानलक्षणमादिमं ॥ ६ ॥ देवादिमायाकलस्य सूक्ष्मार्थजनितस्य वा । संमोहस्येह मौढ्यस्या-ऽभावोऽसंमोह इष्यते ॥ ७ ॥ जीवस्य देहात्सर्वेभ्यः संयोगेभ्यश्च शुद्धया । भिन्नत्वभावनं बुद्ध्या स विवेको विवेचनात् ॥ ८ ॥ यन्निःसंगतयांगस्य परित्यागस्तथोपधेः । स व्युत्सर्गश्चतुर्थं स्या-च्छुक्लध्यानस्य लक्षणं ॥ ९ ॥ यदाहुः-चालिज्जइ बीहेइ व धीरो न परीसहोवसग्गेहिं ? । सुहुमेसु न संमुज्झइ

सिद्धपणुं प्राप्तं थये सते पण आ ध्यान अवस्थित ज रहे छे-न्यूनाधिकं थतुं नथी तेथी आ ध्यानने अप्रतिपाति कहेल छे. (५०२) आ शुक्लध्याननी निश्चित परम (उत्कृष्ट) कोटि छे, आथी अधिक कांइ पण नथी तेथी आने परम शुक्ल कहे छे. (५०३) तथोक्तं-मेरु पर्वतनी जेवा निष्प्रकंप शैलेशीगत एवाने व्युच्छिन्नक्रियप्रतिपाति नामनुं परम शुक्लध्यान होय छे. (५०४) योगनिरोधनी पद्धति द्रव्यलोकथी जाणी लेवी.

आ शुक्लध्यानना अव्यय, असंमोह, विवेक तथा व्युत्सर्ग-ए चार चिन्हो कइया छे. (५०५) जे देवादिकना उपसर्गोथी थतो भय ते व्यथा कहेवाय छे, तेनो अभाव ते अव्यय नामनुं शुक्लध्याननुं प्रथम चिन्ह छे. (५०६) देवादिमायाए करेलो अथवा सूक्ष्मार्थथी थयेलो जे संमोह-मौढ्य तेनो अभाव ते असंमोह नामनुं बीजुं चिन्ह छे. (५०७) देहथी जीवनुं तेम ज सर्व संयोगथी आत्मानुं शुद्ध बुद्धिवेडे जे भिन्नत्व भावनुं ते विवेचनाथी विवेक नामनुं त्रीजुं चिन्ह छे. (५०८) जे निःसंगपणे अंगनो तेम ज उपधिमात्रनो परित्याग ते व्युत्सर्ग नामनुं शुक्लध्याननुं चोथुं चिन्ह छे. (५०९) यदाहुः-वीकणनी जेम जे धीर पुरुष परिषह-उपसर्गथी चळे नहीं, सूक्ष्मभावमां के देव-

भावेसु न देवमायासु २ ॥ १० ॥ देहविविक्तं पिच्छइ अप्पाणं तह य सव्व-
संजोगा ३ । देहोवहिवुस्सग्गं निस्संगो सव्वहा कुणइ ४ ॥ ११ ॥

चत्वार्यालंबनानि स्युः शुक्लध्यानस्य च क्रमात् । कपायाणां
क्षयात् क्षांति-मार्द्वार्जवमुक्तयः ॥ १२ ॥ आत्मनोऽनंतवर्तित्वा-
नुप्रेक्षा प्रथमा भवेत् १ । तथा विपरिणामानु-प्रेक्षा प्रोक्ता द्विती-
यिका २ ॥ १३ ॥ अनुप्रेक्षाऽशुभत्वस्या ३-पायानां ४ चेति
नामतः । शुक्लध्याने चतस्रोऽनु-प्रेक्षाः प्रेक्षाश्रयैः स्मृताः ॥ १४ ॥
अनंतकालं भ्रमतो जीवस्य भवसागरे । भावनानंतवर्तित्वा-नुप्रेक्षा
परिकीर्त्तिता ॥ १५ ॥ सा चैवं-एसो अणाइनिहणे संसारे सागरु व्व
दुत्तारे । नारयतिरिअनरामर-भवेसु परिहिंडए जीवो ॥ १६ ॥ विविधा
ये परीणामा वस्तूनां तद्विभावना । भवेद्विपरिणामानु-प्रेक्षा प्रेक्षावतां
प्रिया ॥ १७ ॥ तथाहि-सव्वट्ठाणाइं असासयाइं इह चेव देवलोगे य ।
सुरअसुरनराईणं रिद्धिविसेसा सुहाइं च ॥ १८ ॥ क्षणभंगुरसंपत्ते-वि-

मायामां जे मुंझाय नहीं, देहथी जूदा आत्माने तेम ज सर्वसंयोगने जे जाणे अने देह तेम
ज उपधिनो त्याग निःसंगपणे जे सर्वथा करे ते चार चिन्हो कक्षा छे. (५१०-११)

शुक्लध्यानना चार आलंबनो आ अनुक्रमे कक्षा छे. चार कपायोना क्षयथी
उत्पन्न थता क्षांति, मार्दव, आर्जव अने मुक्ति (निर्लोभता). (५१२)
आत्माना अनंतवर्त्तिपणानी अनुप्रेक्षा ते प्रथम, विपरिणामनी अनुप्रेक्षा ते बीजी,
अशुभत्वनी अनुप्रेक्षा ते त्रीजी अने अपायनी अनुप्रेक्षा ते चोथी-आ चार प्रकारनी अनु-
प्रेक्षा प्रेक्षाश्रयोए (ज्ञानीए) शुक्लध्याननी कही छे. (५१३-१४) आ भवसागरमां
अनंतकालथी भ्रमता जीवनी जे भावना (विचारणा) ते अनंतवर्त्तित्व अनुप्रेक्षा कही छे,
(५१५) ते भावना आ प्रमाणे—“ आ अनादिअनंत अने समुद्रनी जेवा दुस्तर संसारने
विषे नारक, तिर्यच, नर अने अमरना भवमां आ जीव भग्ग्या करे छे. ” (५१६)
वस्तुओना जे विविध परिणामो तेनी जे विभावना (विचारणा) ते प्रेक्षावतने प्रिय
एवी बीजी विपरिणाम अनुप्रेक्षा कही छे. (५१७) ते आ प्रमाणे—“ अहीं तेम ज देवलो-
कमां सुर असुर अने मनुष्योंनी ऋद्धि विशेष ने सुखो विगरे सर्व स्थानको अशाश्वता
छे. ” (५१८) क्षणभंगुर एवी संपत्तिनी तेम ज विरूप एवा संसारनी जे विचारणा ते

રૂપસ્ય ભવસ્ય યત્ । વિભાવનાઽશુભત્વાનુ-પ્રેક્ષા સા પરિકીર્તિતા
 ॥ ૧૯ ॥ તથાહિ-ધિ હ્રી સંસારો જંમિ જુશ્રાણો પરમરૂવગઢિવ્યથો ।
 મરિઝણ જાયઙ્ કિમી તત્થેવ કલેવરે નિયણ ॥ ૨૦ ॥ કષાયેભ્યોઽથા-
 શ્રવેભ્યઃ પ્રમાદવિષયાદિતઃ । અપાયભાવનાપાયા-નુપ્રેક્ષા સા પ્રકીર્તિતા
 ॥ ૨૧ ॥ યથા-કોહો ય માણો ય અણિગ્ગહીયા માયા ય લોહો ય પવ-
 ઢુમાણા । ચત્તારિ ણ્ણ કસિણા કસાયા સિંચંતિ મૂલાઈં પુણ્ણભવસ્સ ॥
 ॥ ૨૨ ॥ इत्यादि इदं चार्थतः प्रायस्तृतीयांगगतं.

આદ્યેઽથ શુક્લધ્યાનસ્ય ધ્યાતે ભેદદ્વયેઽર્હતાં । ઘાતિકર્મક્ષયાદાવિ-
 ભવેત્કેવલમુજ્જ્વલં ॥ ૨૩ ॥ તતો જાનંત્યનંતાનિ દ્રવ્યાણિ વિવિધાનિ તે ।
 ત્રૈકાલિકાંશ્ચ પર્યાયાન્ પ્રતિદ્રવ્યમનંતકાન્ ॥ ૨૪ ॥ સર્વેષામપિ જાનંતિ
 જીવાનામાગતિં ગતિં । સ્થિતિં ચેતશ્ચિતિતં ચ કૃતં ભુક્તં નિષેવિતં ॥૨૫॥
 ન જાનંતિ ન પશ્યંતિ યત્તન્નાસ્તિ જગત્રયે । ભવંત્યતસ્તેઽરહસો-ઽર્હતશ્ચ
 જગદર્ચિતાઃ ॥ ૨૬ ॥ યત્તૃતીયભવે વદ્ધં તીર્થકૃન્નામકર્મ તત્ । પ્રાપ્તો-
 દયં વિપાકેન જિનાનાં જાયતે તદા ॥ ૨૭ ॥ તસ્મિન્નેવ ક્ષણે દેવે-

ત્રીજી અશુભત્વ અનુપ્રેક્ષા કહી છે. (૫૧૯) તથાહિ-‘ આ સંસારને ધિક્કાર છે, ધિક્કાર છે ! કે જેમાં પરમરૂપગર્વિત યુવાન મરણ પામીને પોતાના જ કલેવરમાં કૃમિપણે ઉત્પન્ન થાય છે. (૫૨૦) કષાયોથી, આશ્રવોથી, પ્રમાદ ને વિષયાદિથી જે અપાયપણાની ભાવના તે અપાયાનુપ્રેક્ષા ચોથી કહી છે. (૫૨૧) યથા—નિગ્રહ નહીં કરેલા અને પ્રવર્તતા એવા ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ—એ ચારે કષાયો પુનર્ભવના મૂલને સીંચે છે. इत्यादि. (૫૨૨) આ પ્રમાણે અર્થથી પ્રાયઃ ત્રીજા અંગ (ટાણાંગ)માં કહેલ છે.

આ ચાર પૈકી પ્રથમના શુક્લધ્યાનના બે ભેદ ધ્યાતે સતે અરિહંતને ઘાતિકર્મનો ક્ષય થવાથી ઉજ્જ્વલ કેવલજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. (૫૨૩) તેથી અનંતા અને વિવિધ પ્રકારના દ્રવ્યો તથા ત્રૈકાલિક પર્યાયો કે જે પ્રતિદ્રવ્યે અનંતા છે તેને જાણે છે. (૫૨૪) સર્વ જીવોની ગતિ-આગતિ જાણે છે તેમજ તેની સ્થિતિ, ચિત્તમાં ચિંતિત, કરેલું, ભોગવેલું ને સેવેલું સર્વ જાણે છે. (૫૨૫) તેઓ ન જાણે કે ન જુએ એવું ત્રણ લોકમાં કાંઈ નથી, તેથી અરહસ્ય (જેનાથી કાંઈ છાનું નથી) એવા અર્હત્ જગતપૂજિત થાય છે. (૫૨૬) પ્રથમ ત્રીજે ભવે જે તીર્થંકર નામકર્મ વાંધેલું છે તે આ સમયે જિનેશ્વરોને ઉદયમાં આવે છે તેને વિપાકોદયપણે ભોગવે છે. (૫૨૭) તે જ ક્ષણે સર્વ દેવેન્દ્રો આસનકંપથી અરિ-

શ્વરા આસનકંપતઃ । કેવલજ્ઞાનમુત્પન્નં સર્વે જાનીયુરર્હતાં ॥ ૨૮ ॥ તતઃ
પૂર્વોક્તયા રીત્યા ચતુષ્ષષ્ટિઃ સુરેશ્વરાઃ । આગચ્છંતિ પ્રમુદિતા જ્ઞાનો-
ત્પાદાસ્યદેહર્હતાં ॥ ૨૯ ॥

તત્ર વાયુકુમારા દ્રાગ્ યોજનપ્રમિતાં મહીં । શોધયેયુઃ કચવર-તૃ-
ણાયુસ્તૃજ્ય દૂરતઃ ॥ ૩૦ ॥ તતો મેઘકુમારાસ્તાં સિંચંત્યદ્ધિઃ સુગંધિભિઃ ।
પંચવર્ણેઃ પૂજયંતિ પુષ્પૈર્ઋત્વધિદેવતાઃ ॥ ૩૧ ॥ રચયંતિ તતઃ પીઠં વ્યંત-
રાસ્તત્ર ભૂતલે । ભૂમેઃ સપાદક્રોશોચ્ચં સ્વર્ણરત્નમણીમયં ॥ ૩૨ ॥ તત્ર
રૂપ્યમયં વપ્રં કુર્વતે ભવનાધિપાઃ । સહસ્રૈર્દશભિઃ પ્રાપ્યં સોપાનાનાં ભુવ-
સ્તલાત્ ॥ ૩૩ ॥ તત્ત્વ સોપાનમેકૈક-મેકહસ્તપૃથ્વીચ્છ્રિતં । ભૂમેર્દ્ધનુઃસહસ્રે
દ્વે સાદ્દે તેષાં સમુચ્છ્રયઃ ॥ ૩૪ ॥ તસ્ય વપ્રસ્ય ભિત્તિઃ સ્યા-ત્પંચચાપશ-
તોચ્છ્રિતા । દ્વાત્રિંશદંગુલોપેત-ત્રયસ્ત્રિંશદ્ધનુઃ પૃથુઃ ॥ ૩૫ ॥ શોભંતે
કપિશીર્ષાણિ તસ્યા ભિત્તેરુપર્યથ । નિર્ધોતસ્વર્ણસારેણ રચિતાનિ સ્ફુરદ્ધુચા
॥ ૩૬ ॥ તસ્મિન્ વપ્રે ચ ચત્વારિ દ્વારાણિ રચયંતિ તે । નાનારત્નમયા-
ન્યુચ્ચૈ-દ્વારશાખાદિમંતિ ચ ॥ ૩૭ ॥ પ્રતિદ્વારં તોરણાનાં ત્રયં મણિમયં

હંતને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે એમ જાણે છે. (૫૨૮) ત્યારપછી પૂર્વોક્ત રીતિવડે
ચોસઠે હંદ્રો હર્ષિત થયા સતા અરિહંતના કેવલજ્ઞાન ઉત્પત્તિવાળા સ્થળે આવે છે. (૫૨૯)

હવે ત્યાં સમવસરણની રચના કરવામાં આવે છે તેનું વર્ણન—પ્રથમ વાયુકુમારના
દેવો શીઘ્રપણે એક યોજનપ્રમાણ ભૂમિને કચરો તૃણાદિ દૂર કરવાવડે શોધે છે.
(૫૩૦) પછી મેઘકુમારના દેવો તેટલી પૃથ્વીને સુગંધી જલ્લવડે સીંચે છે અને ઋતુના
અધિષ્ઠાયક દેવો પાંચ વર્ણના પુષ્પોવડે તે પૃથ્વીને પૂજે છે. (૫૩૧) ત્યારપછી વ્યંતર-
દેવો તે ભૂતલ ઉપર જમીનથી સવાકોશ ઉંચું સ્વર્ણ, રત્ન ને મણિમય પીઠ રચે છે.
(૫૩૨) ત્યાં જમીનથી દશ હજાર પગથીયા ચઢ્યા પછી પ્રથમ રૂપાનો ગઢ ભવનપ
તિના દેવો રચે છે. (૫૩૩) તે દરેક પગથીયાઓ એકેક હાથ ઉંચા ને પહોળા હોય છે,
તેથી આ પ્રથમ ગઢ જમીનથી અઢી હજાર ધનુષ્ય ઇંટલે સવાગાઉ ઉંચો હોય છે. (૫૩૪)
તે ગઢની મિતો પાંચશે ધનુષ્ય ઉંચી અને ૩૩ ધનુષ્ય ને ૩૨ અંગુલ પહોળી હોય છે.
(૫૩૫) તેના કોસીસા (કાંગરા) તે મિતની ઉપર અત્યંત ઉજ્જલ એવા સ્વર્ણના સારે
કરીને બનાવેલા સ્ફુરાયમાન કાંતિવાળા હોય છે. (૫૩૬) તે ગઢમાં ચાર દ્વારો તે દેવો
રચે છે. તે નાના રત્નમય અને ઉંચા પ્રકારના બે બાજુ રહેલી દ્વારશાખાવાળા હોય છે.
(૫૩૭) દરેક દ્વારે પાંચાલિકા, મણિમય છત્ર અને મકરના ચિન્હવાળા ધ્વજથી સુંદર

सुराः । पांचालिकामणिच्छत्र-मकरध्वजमंजुलं ॥ ३८ ॥ ध्वजांश्च मंग-
लान्यष्टौ पुष्पदाम्नां तथावलीः । रचयन्ति प्रतिद्वारं कलशान् वेदिकां
तथा ॥ ३९ ॥ युग्मं ॥ कृष्णागुरुतुरुष्कादि-धूपान् दिव्यान् समंततः ।
वितन्वतीर्धूपघटी-स्तन्वते निर्जरा बहूः ॥ ४० ॥ कोणे कोणे च वप्रस्य
तस्य स्वादूदकांचिता । एकैका क्रियते वापी मणिसोपानभृत्सुरैः ॥ ४१ ॥
प्राच्ये द्वारे द्वारपालः सुरः स्यात्तस्य तुंबरुः । दक्षिणात्ये च खट्वांगी
स्यात्कपाली च पश्चिमे ॥ ४२ ॥ जटामुकुटधारी स्या-दुदीच्यद्वारपालकः ।
तुंबुरुर्नाम देवश्च प्रतीहारोऽर्हतां भवेत् ॥ ४३ ॥

अथ तस्याद्यवप्रस्य भवेन्मध्ये समंततः । प्रतरःसमभूम्यात्मा पंचा-
शच्चापविस्तृतः ॥ ४४ ॥ तिष्ठत्यत्र च यानानि देवतिर्यगूनरा अपि । स्युः
प्रत्येकं विमिश्रास्ते प्रवेशनिर्गमोन्मुखाः ॥ ४५ ॥ ततः प्रतरसंपूर्तौ
सोपानानामुपक्रमः । भवेद् द्वितीयवप्रस्य हस्तोच्चत्वायतिस्पृशाम् ॥ ४६ ॥
पंचानामिति सोपान-सहस्राणामतिक्रमे । प्राकारः सुंदराकारो द्वितीयः
प्राप्यते जनैः ॥ ४७ ॥ जात्यस्वर्णमयं तं च कुर्युर्ज्योतिष्कनाकिनः ।

एवा मणिमय त्रण तोरण रचे छे. (५३८) वळी दरेक द्वारे ध्वजाओ, आठ मांगलिको,
पुष्पनी माळाओनी श्रेणि, कळशो तथा वेदिका रचे छे. (५३९) कृष्णागुरु अने तुरु-
ष्कादिना दिव्य धूपने विस्तारती घणी धूपघटीओ देवो चोतरफ विस्तारे छे. (५४०)
ते गढने चारे खुणे एकेक वापी (वाव) स्वादु जळवाळी अने मणिमय पगथीयावाळी देवो
रचे छे. (५४१) ते गढने पूर्वद्वारे तुंबरु नामनो देव, दक्षिणद्वारे खट्वांगी नामे देव,
पश्चिमद्वारे कपाली नामे देव अने उत्तरद्वारे जटामुकुटधारी नामे देव द्वारपाळ तरीके
उभो रहे छे. तेमां तुंबरु नामनो देव प्रभुनो प्रतीहार तरीके छे. (केमके ते बाजुथी
प्रभु उपर चडे छे.) (५४२-४३)

हवे ते पहेला गढनी अंदर चार बाजु सरखी भूमिरूप प्रतर ५० धनुषप्रमाण होय
छे. (५४४) आ गढमां वाहनो रहे छे अने देव, तिर्यच तथा मनुष्य प्रवेश निर्गमोन्मुख
थया सता एक-बीजा साथे मळीने ज प्रवर्ते छे. (५४५) उपर कक्षा प्रमाणे ५० धनु-
ष्यना प्रतर पछी बीजा गढना पगथीआनी शरुआत थाय छे. ते एक हाथ उंचा अने
पहोळा एवा पांच हजार पगथीया होय छे, तेटलानुं अतिक्रमण करीए-तेटला पगथीया
चडीए त्यारे जनोने बीजो सुंदर आकारवाळो गढ प्राप्त थाय छे. (५४६-५४७) ते

નાનારત્નમયૈર્દીપ્રૈઃ કપિર્શર્પૈરલંકૃતં ॥ ૪૮ ॥ મિત્રયુચ્ચત્વૃથુત્વાદિ જ્ઞેય-
મસ્યાઘવપ્રવત્ । જ્ઞેયા ચતુર્ણાં દ્વારાણાં રચનાપ્યસ્થિલા તથા ॥ ૪૯ ॥
જયાભિધાને દેવ્યૌ દ્વે પૂર્વસ્થાં દ્વારપાલિકે । શ્વેતવર્ણે અભયયા રાજમાન-
કરાંબુજે ॥ ૫૦ ॥ મા ભૈષીરિતિ હસ્તેન પ્રસૂતેન પ્રદર્શનં । અભયા નામ
સુદ્રેયં શ્રુતા વૃદ્ધાનુવાદતઃ ॥ ૫૧ ॥ યામ્યદ્વારે વિજયાઋયૌ દેવ્યૌ રક્ત-
તનુચ્ચુતી । હસ્તન્યસ્તાંકુશે શોભાં વિમૃતો દ્વારપાલિકે ॥ ૫૨ ॥ અજિતે
પશ્ચિમાયાં ચ પીતે પાશોલ્લસત્કરે । મકરાલ્લયકરે નીલે ઉદીચ્યામપરાજિતે
॥ ૫૩ ॥ તથોક્તં સમવસરણસ્તોત્રે-જયવિજયાજિયઅવરા-જિયત્તિ સિન્ધ-
અરુણપીઞ્ચનીલાભા । વીણ દેવીજુઞ્જલા અભયંકુસપાસમગરકરા ॥ ૫૪ ॥

પંચાશતં ધનૂષિ સ્થા-ત્પ્રતરોઽત્રાપિ પૂર્વવત્ । તિષ્ઠંત્યત્ર ચ તિર્યચઃ
સિંહવ્યાઘ્રમૃગાદયઃ ॥ ૫૫ ॥ ऐशान्यां च भवत्यत्र देवच्छंदो मनोरमः ।
क्षणोत्तरक्षणेऽध्यास्ते प्रभुर्य सुरसेवितः ॥ ૫૬ ॥ અથોધ્ધર્વ પંચસોપાન-

વીજો ગઢ જાત્યસ્વર્ણમય ડ્યોતિષ્ક દેવો રવે છે. તેને નાના પ્રકારના રત્નમય દેદીપ્યમાન
કાંગરાવડે અલંકૃત કરે છે. (૫૪૮) તે ગઢની મિતોની ડંચાઈ ને પહોળાઈ વિગેરે
પ્રથમ ગઢ પ્રમાણે જાણવું તેમ જ ચાર દ્વારની રચના પણ વધી તે જ પ્રમાણે જાણવી.
(૫૪૯) તે ગઢના પૂર્વદ્વારે જયા નામની બે દેવીઓ દ્વારપાલિકા તરીકે શ્વેતવર્ણવાળી
અને અભયામુદ્રાવડે શોભતા કરકમલવાળી હોય છે. (૫૫૦) ‘મા ભૈષીઃ’ વીંશો નહીં
એમ પોતાના પ્રસાર પામતા હાથવડે જે બતાવવું તે અભયા નામની મુદ્રા છે એમ વૃદ્ધાનુ-
વાદથી સાંભળેલ છે. (૫૫૧) દક્ષિણદ્વારે વિજયા નામની બે દેવીઓ રક્તમય શરીરની
કાંતિવાળી હાથમાં રાખેલા અંકુશવડે શોભતી દ્વારપાલિકા હોય છે. (૫૫૨) પશ્ચિમ-
દ્વારે પીતવર્ણવાળી, પાશવડે ઉદ્ધાસિત હાથવાળી અજિતા નામની બે દેવીઓ અને ઉત્તર
દ્વારે મકરાલ્લય કરવાળી નીલવર્ણની અપરાજિતા નામની બે દેવીઓ દ્વારપાલિકા હોય
છે. (૫૫૩) શ્રીસમવસરણસ્તોત્રમાં કહ્યું છે કે-વીજા ગઢમાં જયા, વિજયા, અજિતા અને
અપરાજિતા એ દેવીઓના યુગલો અનુક્રમે શ્વેત, રક્ત, પીત અને નીલવર્ણવાળા અને
અભયા, અંકુશ, પાશ અને મકરને હાથમાં ધારણ કરનાર હોય છે. (૫૫૪)

આ ગઢના પ્રારંભમાં પણ પચાસ ધનુષ્યનું પૂર્વવત્ પ્રતર હોય છે. આ ગઢમાં તિર્યચો
સિંહ, વાઘ, મૃગ વિગેરે રહે છે. (૫૫૫) આ ગઢમાં ઈશાન કોણે મનોહર દેવચ્છંદો રવે
છે, જેમાં પ્રથમ પ્રકારે દેશના આપ્યા પછી સુરસેવિત એવા પ્રમુદ આવીને બેસે છે. (૫૫૬)

सहस्रातिक्रमे ततः । तृतीयः प्राप्यते वप्रो जनैर्भाविमहोदयैः ॥ ५७ ॥
एनं रत्नमयं वप्रं कुर्युर्वैमानिकाः सुराः । नानाशणिमयैर्दीपैः शालिलं
कपिशीर्षकैः ॥ ५८ ॥ भित्त्युच्चत्वपृथुत्वादि द्वाराणां रचनापि च ।
अत्रापि पूर्ववद् ज्ञेया विशेषस्त्वेष कथ्यते ॥ ५९ ॥ पूर्वस्यां द्वारपालोऽत्र
सोमो वैमानिकः सुरः । जात्यचामीकरज्योतिर्दधानः पाणिना धनुः
॥ ६० ॥ दंडपाणिर्यमो धाम्यां गौरांगो व्यंतरामरः । प्रतीच्यां पाश-
भृद्रक्तो ज्योतिष्को वरुणः सुरः ॥ ६१ ॥ उत्तरस्यां च धनदो भवनाधि-
पनिर्जरः । गदाहस्तः श्यामकांतिर्भवति द्वारपालकः ॥ ६२ ॥ तथोक्तं—
पीअसिअरत्तसामा सुरवणजोइभवणा रयणवप्पे । धणुदंडपासगयहत्थ
सोमजमवरुणधणयक्खा ॥ ६३ ॥

तस्य वप्रस्य मध्ये च पीठं स्यात्समभूतलं । धनुःशतानि षट् क्रोश-
मकं च विस्तृतायतं ॥ ६४ ॥ एतावदेव विस्तार—मानमाद्यद्वितीययोः ।

आ गढथी उंचे पांच हजार पगथीआ चडे त्यारे भाविमहोदयवाळा जनो त्रीजो गढ पामे
छे. (५५७) ते गढ रत्नमय अने नाना प्रकारना मणिमय दीप्त कांगराओथी सुशोभित
वैमानिकना देवो करे छे. (५५८) एनी भींतोनुं उच्चपणुं ने पहोळापणुं तेम ज चार
द्वारोनी रचना पूर्व प्रमाणे ज जाणवी. तेमां जे विशेष छे ते कहे छे. (५५९) आ
गढना पूर्वद्वारे सोम नामनो द्वारपाल वैमानिक देव जात्यवंत सुवर्ण जेवी कांतिवाळो
अने हाथमां धनुष्यने धारण करनारो होय छे. (५६०) दक्षिणद्वारे गौर अंगवाळो
व्यंतर जातिनो यम नामनो देव हाथमां दंड धारण करेलो होय छे. पश्चिमद्वारे वरुण
नामनो रक्तवर्णवाळो ज्योतिषीनो देव हाथमां पाश लइने उभो रहे छे. (५६१) उत्तर
बाजुना द्वारे श्यामकांतिवाळो भवनपतिनिकायनो धनद नामनो देव हाथमां गदा धारण
करीने उभो रहे छे. (आ प्रमाणे त्रीजा गढना चार द्वारपाळो होय छे.)
(५६२) तथोक्तं—त्रीजा रत्नना गढे सोम, यम, वरुण अने धनद अनुक्रमे पीत, श्वेत,
रक्त अने श्याम वर्णवाळा, वैमानिक, व्यंतर, ज्योतिष अने भवनपतिजातिना तथा
धनुष, पाश, दंड अने गदाने हाथमां धारण करनारा होय छे. (५६३)

हवे ते त्रीजा गढना मध्यमां समभूतल एवं पीठ छे ते एक गाउ ने छसो धनुष्य
लांडुं-पहोळं छे. (५६४) एज प्रमाणे विस्तारनुं मान पहेला अने बीजा गढना अंतरनुं

वप्रयोरंतरे किंतु तत्पार्श्वद्वयमीलनात् ॥ ६५ ॥ तथाहि—स्याद्रूप्यवप्राप्तं-
चाश-द्धनूंषि प्रतरोऽप्रतः । शताश्च द्वादशाध्यर्द्धाः सोपानधनुषां ततः
॥ ६६ ॥ त्रयोदशशतान्येवं धनुषामेकतोतरं । रूप्यस्वर्णवप्रयोः स्यात्
परतोऽपि तथैव च ॥ ६७ ॥ पार्श्वयोरुभयोश्चैवं स्याद्विस्तारे समुच्चिते ।
एकः क्रोशः षट् च चापशतमानं यथोदितं ॥ ६८ ॥ स्नानमेवं स्वर्णरत्न-
वप्रांतरेऽपि विस्तृतेः । एकः क्रोशः षट् शतानि धनुषां भाव्यतां स्वयं
॥ ६९ ॥ एवं त्रयाणां वप्राणां व्यासमाने समुच्चिते । क्रोशत्रयं स्याद्ध-
नुषा-मष्टादश शतानि च ॥ ७० ॥ षट् वप्रभित्तयोऽत्र स्यु-रेकैकस्याश्च
विस्तृतौ । स्युर्धनूंषि त्रयस्त्रिंशद् द्वात्रिंशदंगुलानि च ॥ ७१ ॥ धनूंषि
षड्गुणानि स्यु-रष्टानवतियुक् शतं । अंगुलान्यपि षड्गुणानि स्युर्द्वावति-
युक् शतं ॥ ७२ ॥ एषा चापद्वये तस्मिन्-श्चापराशौ नियोजिते । स्याच्चा-
पद्विशती प्राच्य-चापौघे सा नियोज्यते ॥ ७३ ॥ जातः क्रोशोऽस्मिन्श्च
पूर्वो-दितैः क्रोशैस्त्रिभिर्युते । वृत्तं समवसरणं जातं योजनसंमितं ॥ ७४ ॥
अस्मिन्श्च वृत्तसमव-सरणे ये चतुर्दिशं । सोपानानां सहस्राः स्यु-र्दश
ते योजनाद्बहिः ॥ ७५ ॥

छे, परंतु ते वे बाजुनुं मळीने छे. (५६५) ते ज वतावे छे-रूपाना गढथी आगळ पचास
धनुष्यनुं प्रतर छे अने ५००० पगथीआना १२५० धनुष्यो थाय छे. ए प्रमाणे एक
बाजुनुं अंतर १३०० धनुषनुं रूपसोनाना गढ वच्चे छे. ते ज प्रमाणे बीजी बाजुनुं अंतर
छे. वे बाजुना विस्तारने एकत्र करीए एटले एक गाउ ने ६०० धनुष उपर क्हा ते थाय
छे. (५६६-६८) ए ज प्रमाणे सोनाना ने रत्नना गढनी वच्चेना अंतरना विस्तारनुं मान
पण एक गाउ ने ६०० धनुषनुं छे ते स्वयमेव समजी लेवुं. (५६९) ए प्रमाणे त्रणे
गढना अंतरनुं मान एकत्र करीए तयारे ३ गाउ ने १८०० धनुष थाय छे. (५७०) हवे
अहीं त्रण गढनी वे बाजुनी थड्ने छ भीतो छे ते एकेक भीत विस्तारमां ३३ धनुष ने ३३
अंगुल छे. ते ३३ धनुषने छगुणा करतां १९८ धनुष अने ३३ अंगुलने छगुणी करतां
१९२ अंगुल तेना वे धनुष थाय ते धनुषनी राशिमां भेळवतां २०० धनुष थाय. ते पूर्वना
त्रण गाउ उपरना १८०० धनुषमां भेळवीए एटले २००० धनुष थाय. तेनो एक गाउ
थाय ते प्रथमना त्रण गाउमां भेळवतां चार गाउ एटले एक योजन प्रमाण गोल समव-
सरण थाय. (५७१-७४) आ गोल समवसरणनी चारे दिशामां जे दश दश हजार
पगथीआ छे ते योजननी बहार समजवा. (५७५)

अयं भावः—अर्हत्सिंहासनाधःस्थ—भूभागादेकतो भुवि । क्रोशद्वयेन स्याद्बाह्य—वप्रपर्यंतभूतलं ॥ ७६ ॥ चतसृष्वपि दिक्ष्वेवं योगे च पार्श्वयोर्द्वयोः । आयामतो व्यासतश्च पूर्णं स्यादेकयोजनं ॥ ७७ ॥ बाह्यसोपानपर्यंत—भूतलं तु भवेत्ततः । पादाधिकैस्त्रिभिः क्रोशै—र्जिनाधःस्थमहीतलात् ॥ ७८ ॥ सोपानानां सहस्रैर्य—दशभिर्जायते किल । क्रोशः सपादस्तयोगे भवेन्मानं यथोदितं ॥ ७९ ॥ भूमावलग्नं समव—सरणं च भवेदिदं । तथोर्ध्वमूर्ध्वं सोपान—रचनाभिस्समंततः ॥ ८० ॥ रत्नवप्रस्य परिधि—रेकं योजनमीरितं । न्यूनत्रयस्त्रिंशदाढ्या चापानां च चतुःशती ॥ ८१ ॥ द्वे योजने पंचषष्टि—युक् चापाष्टशती तथा । द्विहस्ती त्र्यंगुलोना रै—वप्रस्य परिधिर्भवेत् ॥ ८२ ॥ त्रियोजनी चापशता—स्त्रयस्त्रिंशास्त्रयोदश । हस्त एकोगुलान्यष्टौ परिधी रौप्यवप्रगः ॥ ८३ ॥

चतुरस्त्रेऽथ समव—सरणे विस्तृतिर्भवेत् । सर्वासां वप्रभित्तीना—मेकं चापशतं किल ॥ ८४ ॥ कोदंडानां शताः पंच—दशात्रांतरमीरितं । रूप्यस्वर्णवप्रभित्तयोः प्रत्येकं पार्श्वयोर्द्वयोः ॥ ८५ ॥ अत्र पूर्वोक्तसोपान—रुद्धक्षेत्रे

रहस्य—अरिहंतना सिंहासनना नीचेना भूभागथी एक बाजु पृथ्वीने विषे वे गाउ बाह्यगठना बहारना भागपर्यंत भूतल थाय. (५७६) ए प्रमाणे चार दिशामां वे वे पासानो संयोग करवाथी लंबाई ने पढोळाई एक पूर्ण योजन थाय. (५७७) बाह्य सोपानना पर्यंत भाग सुधीनुं भूतल जिनेश्वरना अधस्थ महीतळथी सवात्रण गाउ थाय (५७८) ते दश हजार पगथीआना २५०० धनुष तेनो सवा गाउ वे गाउमां मेळववाथी थाय. (५७९) आ समवसरण भूमिथी अधर होय छे अने ते पगथीआओनी रचनावडे चारे तरफथी उंचुं उंचुं होय छे. (५८०) रत्नना गठनी परिधि एक योजन ने ४३३ धनुषमां कांडक न्यून होय छे. (५८१) सुवर्णना गठनी परिधि वे योजन ८६५ धनुष अने त्रण अंगुळ ऊणा वे हाथनी होय छे. (५८२) रूपाना गठनी परिधि त्रण योजन, १३३३ धनुष, एक हाथ ने ८ अंगुळनी होय छे. (५८३) (एक योजनना समवसरणी परिधि ३ योजन १२९८ धनुष झाझेरी थाय छे.)

हवे चोरस समवसरणी हकीकत कहे छे तेमां दरेक गठनी भीतोनी पढोळाई एक सो धनुष्यनी होय छे. (५८४) रूपाना ने सोनाना गठनी भीतोनुं बने बाजुनुं जूदुं जूदुं अंतर १५०० धनुष्यनुं होय छे. (५८५) एमां पूर्वे कथा प्रमाणे ५००० पगथीआना १२५०

पृथक्कृते । धनुःशतद्वयी सार्द्धा शेषा प्रतर उह्यते ॥८६॥ एवं च—स्यात्सा-
र्द्धक्रोशविस्तारा—तरो वप्रोऽत्र राजतः । विस्तारमीलने प्राग्व—दुभयो-
रपि पार्श्वयोः ॥ ८७ ॥ स्वर्णवप्रांतरव्यास एकक्रोशमितो मतः । यतः
क्रोशार्द्धमेकैक—पार्श्वे व्यासो भवेदिह ॥ ८८ ॥ यदुक्तं समवसरणस्तोत्रे—
चउरंसे इगधणुसय—पिहु वप्पा सड्डकोसअंतरया । पढमविया विअतइआ
कोसंतरपुव्वमिव सेसं ॥ ८९ ॥ यद्यप्यस्यावचूर्णावित्युक्तं दृश्यते—अत्र
चांतरं पूर्ववत्प्रतरसोपानापेक्षया न गण्यते, किंतु आद्याद् द्वितीयस्यै-
कतः १५०० धनूंषि, परतोऽप्येवं, द्वितीयात्तृतीयस्यैकतः १००० धनूंषि,
द्वितीयपार्श्वेप्येवं संतीत्येवमेव ज्ञेयं, एवमेव पूर्वाचार्याम्नायादिति.
तथाप्यत्र सुवर्णवप्रे एकस्मिन् पार्श्वे एकधनुःसहस्रांतरे सार्द्धद्वादशधनुः-
शतक्षेत्रसंमातव्यानि एकैकहस्तपृथुलानां सोपानानां पंचसहस्राणि कथं
संमांतीति बहुश्रुतेभ्यो भावनीयमिति. रत्नप्राकारविस्तारो भवेत्तत्रापि
पूर्ववत् । क्रोशेनैकेन धनुषां शतैः षड्भिश्च संमितः ॥ ९० ॥ वप्रत्रयांतर-

धनुष्य वाद करतां वाकी रहेल २५० धनुष्यनुं प्रतर होय छे. (५८६) ए प्रमाणे बे
वाजुनो अंतर भेलो गणतां रुपाना ने सोनाना गढ वच्चे दोढ गाउनुं अंतर थाय छे.
(५८७) सोनाना ने रत्नना गढ वच्चे अंतर एक गाउनुं छे, केमके बे वाजुना बे भाग
पाडतां एकेक वाजुए अर्ध अर्ध क्रोशनुं अंतर छे. (५८८) समवसरणस्तोत्रमां कहुं छे
के—चउरंसे इगधणुसयपिहु वप्पा, सड्डकोसअंतरया । पढमविया वियतइया,
कोसंतरपुव्वमिव सेसं ॥ (आनो भावार्थ उपर आवी गयो छे.) (५८९) जो के
एनी अवचूर्णीमां कहुं छे के—अहीं अंतर पूर्वनी जेम प्रतर ने सोपाननी अपेक्षाए न गणवुं
पण पहेला ने बीजा गढ वच्चे एक वाजु अंतर १५०० धनुष, बीजी वाजु पण ते ज
प्रमाणे १५०० धनुष्य, बीजा ने त्रीजा गढ वच्चे अंतर एक वाजु १००० धनुष्य, बीजी वाजु
पण ते ज प्रमाणे १००० धनुष्य समजवुं; केमके आ प्रमाणे पूर्वाचार्यनी आम्नाय छे. एम
कहुं छे, तो पण अहीं सुवर्णना गढनी अंदर एक वाजु एक हजार धनुष्यना अंतरमां
१२५० धनुष्यमां समाइ शके तेवा एक एक हाथना प्रमाणवाळा ५००० पगथीआ
शी रीते समाय ? ते बहुश्रुतथी जाणी लेवुं. रत्नना गढनी अंदरनो विस्तार अहीं पण
पूर्व प्रमाणे एक गाउ ने ६०० धनुष्य प्रमाण समजवो. (५९०) ए प्रमाणे त्रणे गढनुं

१ पला बीजा वच्चे ६०००ने बीजा त्रीजा वच्चे ४००० कुल १०००० पगथीया संभवे छे.

વ્યાસે પૂર્વોક્ત્ત્વમ્મિલિતે । સાર્દ્ધં ક્રોશત્રયં સ્યાત્ ષટ્-શતી ચ ધનુ-
ષામિહ ॥ ૯૧ ॥ સુવર્ણરત્નપ્રાકાર-ભિત્તીનાં ચ ચતસ્રુણાં । ચતુર્ધનુઃ-
શતવ્યાસ-યોગે ભવતિ યોજનં ॥ ૯૨ ॥ રૂપ્યવપ્રસ્ય ભિત્તેસ્તુ વિસ્ત્રુ-
તિર્યા ધનુઃશતં । સા ન ગણ્યા યોજનેઽસ્મિન્ બાહ્યસોપાનકાન્યપિ ॥ ૯૩ ॥
ત્રયાણામપિ વપ્રાણાં પરિધિસ્તુ સ્વયં બુધૈઃ । ચતુરસ્તતયા ભાવ્યો
ઠ્યાસમાનાચ્ચતુર્ગુણઃ ॥ ૯૪ ॥ કોણે કોણે ચ ભવતો દ્વે દ્વે વાપ્યાવિ-
હોત્તમે । ઉક્તં ચ વક્ષ્યમાણં ચ શેષમત્રાપિ પૂર્વવત્ ॥ ૯૫ ॥

અથો તૃતીયવપ્રે યત્ પ્રાગુક્તં સમભૂતલં । તસ્ય મધ્યે પીઠમેકં મ-
ણિરત્નમયં ભવેત્ ॥ ૯૬ ॥ તત્સ્યાજ્જિનતનૂચ્છ્રાય-પરિમાણસમોચ્છ્રયં ।
ચતુર્દારં ત્રિસોપાન-રમણીયં ચતુર્દિશં ॥ ૯૭ ॥ વિષ્કંભાયામતસ્તચ્ચ
કોદંડાનાં શતદ્વયં । ક્રોશદ્વયેન સાર્દ્ધેન ભવત્યુચ્ચૈર્મહીતલાત્ ॥ ૯૮ ॥
યદેકહસ્તોત્તુંગાનાં સોપાનાનાં સહસ્રકૈઃ । વિંશત્યા ક્રોશયોર્યુગ્મં સાર્દ્ધ-
મેવોચ્છ્રયો ભવેત્ ॥ ૯૯ ॥ તચ્ચ સિંહાસનાધઃસ્થ-ધરાયાઃ પીઠિકા-

અંતર એકત્ર કરીએ ત્યારે ૩॥ ક્રોશ ને ૬૦૦ ધનુષ્ય થાય (૫૯૧) તેમાં રત્ન ને સુવર્ણના
(બે) ગઢની ચાર મીંતોની પહોળાઈના ૪૦૦ ધનુષ્ય મેઠવીએ એટલે એક યોજન થાય.
(૫૯૨) રૂપાના બે બાજુના ગઢની પહોળાઈના ૨૦૦ ધનુષ્ય તેમજ બહારના
દશ-દશ હજાર પગથીઆ આ એક યોજનમાં ન ગણવા. (૫૯૩) આ
ચોરસ સમવસરણમાં ત્રણ ગઢનો પરિધિ ચોક્કસ હોવાથી વ્યાસ (લંબાઈ-પહો-
લાઈ) થી ચારગણો બુધ જનોએ પોતાની મેઠે સમજી લેવો. (૫૯૪) આ સમવસરણમાં
એકેક કોણમાં ઉત્તમ એવી બે બે વાવો હોય છે. ઉક્ત અને વક્ષ્યમાણ વાકીનું વધું પૂર્વના
ગોઠ સમવસરણ પ્રમાણે જાણી લેવું. (૫૯૫)

હવે ત્રીજા ગઢમાં જે પૂર્વે સમભૂતલ (૧ કોસ ને ૬૦૦ ધનુષ્ય) કહેલ છે તેના
મધ્યમાં એક મણિરત્નમય પીઠ હોય છે. (૫૯૬) તે જિનેશ્વરના શરીરની ડાહ્યા જેટલી
ડાહ્યા, ચાર દ્વારવાળી અને ચારે દિશાએ ત્રણ ત્રણ પગથીઆવાળી હોય છે. (૫૯૭)
તે લંબાઈ-પહોળાઈમાં ૨૦૦ ધનુષ્ય હોય છે અને પૃથ્વીતલથી ડાહ્યા અઢી ગાઉ હોય છે.
(૫૯૮) તે એક હાથ ડાહ્યા વીસ હજાર પગથીઆ હોવાથી તેના ૫૦૦૦ ધનુષ્ય એટલે
અઢી ગાઉ થાય છે. (૫૯૯) તે સિંહાસન નીચેની પૃથ્વીથી પીઠબંધ સુધી સમશ્રેણિની

વધિ । ઉચ્ચૂચસ્ય ભવેન્નાનં ત્રયથેગિવિવદ્વયા ॥ ૬૦૦ ॥ કર્ણ-
ભૂમિસ્તુ ભગવ-સ્મિન્નાનસ્ય સૂચનઃ । ધામનોવાનમૂલોતં રજ્જુવિ-
સ્તાર્યતે યદિ ॥ ૬૦૧ ॥ ઘટ્ટો ત્રાયનાત્રાગિ દિગ્ગનાન્નચિકાનિ તત્ ।
અવંતેકસ્તથા હસ્તો-ગુલાનિ ચ વક્ત્રોર્ધા ॥ ૬૦૨ ॥ જિન્નાગનાદાત્રવપ્ર-
શીર્ષાવધિ તુ કર્ણશૂઃ । ધનુષાં પદ તાદગ્નાગ દર્શયત્ત ચ ચતુઃજર્ની ॥૩॥
પ્રકાદશાંગુલાન્થેવં સર્વતોઽપિ વિશાન્વયાં । લીલાવત્યુચ્ચનરીત્યા ચ
કાર્યા ગણિતભાવના ॥ ૪ ॥

મધ્યદેશેઽસ્ય પીઠસ્ય મ્યાદજોકસ્તસ્તમઃ । વિસ્તીર્ણાગ્નાયો નીરંધ્ર-
ચ્છાયો યોજનવિસ્તૃતઃ ॥ ૫ ॥ તત્તજ્જિનવપુર્માનાત ન દ્વાદશગુણો-
ન્નતઃ । શશ્વત્પુષ્પચ્છવ્રકેતુ-પતાકાતોરણાદિવૃક્ ॥ ૬ ॥ અત્ર
સમવસરણસ્તોત્રાવચૂર્ણિઃ-અસ્ય ચ જિનતનુદ્વાદશગુણોન્નવ્ય વપ્રભિ-
ત્તિનો વહિર્નિર્ગમાભાવેન યોજનપૃથુત્વં દુર્વટં, પર્યેતદુપરિમ્યાચિત્તું
તરસાલવૃદ્ધેણ કૃત્વાસ્ય યોજનપૃથુત્વં સંભાવ્યતે. ઉક્તં ચ સમવાયાગિ-

વિવદ્વાદ ઉંચાહનું માન સમજવું. (૬૦૦) પાને કર્ણભૂમિ નો મગવંતના મિહાનના
મૂલથી વાહ સોપાનના મૂલસુધી જો રજ્જુ (દોરડી) લાંબી કરીએ, (૬૦૧) તે
૮૨૦૦ ધનુષ્ય, ૧ હાથ ને ૧૦ અંગુલ ઉપર ધાય. (૬૦૨) જિનેશ્વરના આમનથી ધામ-
પ્રના મસ્તક સુધી કર્ણભૂમિ ૬૪૦૨ ધનુષ્ય ને ૧૧ અંગુલ ધાય. એમ ચારે વાજુએ સમજવું.
આમાં ગણિતની ભાવના લીલાવતી ગ્રંથમાં કહેલા ગણિતની રીતિથી કરવી. (૬૦૩-૪)

આ પીઠના મધ્ય ભાગમાં ઉત્તમ એવો અશોકવૃક્ષ હોય છે. તે વિસ્તીર્ણ શાલા-
વાળો અને ગાઢ છાયાવાળો તેમ જ એક યોજન વિસ્તારવાળો હોય છે. (૬૦૫) તે
અશોકવૃક્ષ તે તે જિનેશ્વરના શરીરના માનથક્કી વારગુણો ઉંચો અને ચારે વાજુ
પુષ્પ, (ત્રણ) છત્ર, કેતુ, પતાકા અને તોરણ સંપુક્ત હોય છે. (૬૦૬) આ
પ્રસંગમાં સમવસરણસ્તોત્રની અવચૂર્ણિમાં કથ્યુ છે કે—' આ પ્રધુના શરીરથી વાર-
ગુણો ઉંચા અશોકવૃક્ષનું ગઢની (૫૦૦ ધનુષ્ય ઉંચી) મીંતની વહાર નીકળું
ચનશે નહીં, તેથી તેનું યોજન પૃથુત્વ ઘટી શકશે નહીં; પણ એ તેની ઉપર રહેલા અતિ
ઉંચા શાલવૃદ્ધે કરીને યોજનપૃથુત્વ સંભવે છે. ' ધીસમવાયાંગસૂત્રમાં કહ્યું છે કે-ચોવીશે

चउवीसाए तित्थयराणं चउवीसं चेइयरुक्का होच्छा, तं जहा—निग्गोह
१ सत्तवण्णे २ साले ३ पिअए ४ पिअंगु ५ छत्ताहे ६ । सरिसे ७ अ ना-
गरुक्के ८ सालीय ९ पिल्लुकरुक्के १० य ॥ ७ ॥ तिंदुग ११ पाडल १२
जंबू १३ आसोत्थे १४ खलु तहेव दहिबन्ने १५ । नंदीरुक्के १६
तिलए य १७ अंबरुक्के १८ असोगे १९ य ॥ ८ ॥ चंपय २० बउले य २१
तहा वेडसरुक्के २२ तहेव धवरुक्के २३ । साले य २४ वद्धमाणास्स चेइ-
यरुक्का जिणवरयां ॥ ९ ॥ वत्तीसं धणुयाइं चेइयरुक्को य वद्धमाणास्स ।
निच्चोउगो असोओ उच्छन्नो सालरुक्केण ॥ १० ॥ तिन्नेव गाउआइं चेइय-
रुक्को जिणस्स उसभस्स । सेसाण जिणाणं पुण सरीरओ वारसगुणोउ
॥ ११ ॥ सच्छत्ता सपडाणा सवेइथा तोरणोहिं उववेया । असुरसुरगरुल-
महिया चेइयरुक्का जिणवरयां ॥ १२ ॥ ‘ चेइअरुक्कत्ति ’ चैत्यवृक्षा ज्ञानो-
त्पत्तिवृक्षाः, चतुर्थगाथायां ‘ वत्तीसं धणुआइंति ’ असोमवरपायवं जिण-
उच्चत्ताओ वारसगुणं विउव्वइ ’ इत्यावश्यकचूर्णिवचनात्सहस्तमानाद्वी-
रस्वामिदेहाद् द्वादशगुणीकृतः सन् २१ धनूंषि भवत्यशोकः, तदुपरि ११
धनुर्मानः सालवृक्षश्च स्यात्, उभयोर्मूलने ३२ धनूंषि चैत्यद्रुमो वीर-

तीर्थकरना २४ चैत्यवृक्षो होय छे. ते आ प्रमाणे—न्यग्रोध, सप्तपर्ण, सौल, प्रियंक,
प्रियंगु, छत्राय, सरिस, नार्गवृक्ष, मालीक, पीलंछु, तिंदुग, पाडल, जंबू, अश्वत्थ,
दर्धिपर्ण, नंदीवृक्ष, तिलक, अंबरूक्ष, अशोक, चंपक, वडूँल, वेडस, धैव अने सौल.
श्रीवर्धमानस्वामीनुं चैत्यवृक्ष ३२ धनुष्यनुं कहुं छे, तेमां नीचे (२१ धनुष्य)
सर्वं क्रतुर्मा फलवालो अशोकवृक्ष ने उपर (११ धनुष्य) सालवृक्ष समजवो. (६०७-९)
प्रथम अयभजिनेद्रुनुं चैत्यवृक्ष त्रय गाउनुं अने बाकीना जिनेश्वरोनुं तेमना शरीरथी
वारगणुं समजवुं. (६११) आ जिनेश्वरोना चैत्यवृक्षो छत्र सहित, पत्ताका सहित,
वेदिका सहित, तोरणो सहित अने असुर, सुर तेमज गरुल (व्यंतर) वडे पूजित होय
छे. (६१२) चैत्यवृक्ष एटले ज्ञानोत्पात्ति वृक्ष समजवुं. उपर कहेली चार गाथाओ पैकी
चोथी (अंक ९) गाथामां वत्तीस धनुष्यनुं चैत्यवृक्ष कहुं छे तेमां अशोकवृक्ष वीरजि-
नेश्वरनी उंचाईथी वारगणुं अंतर्गत समजवुं. आ प्रमाणे आवश्यकचूर्णिमां कहेल छे
एटले सातहाथप्रमाण वीरप्रभुना देहथी वारगणुं करतां २१ धनुष्य थाय, तेवडुं अशो-
कवृक्ष ने तेनी उपर ११ धनुष्यप्रमाण सालवृक्ष होय—एटले वनेना मळवाथी ३२ धनुष्य

સ્યેતિ સંપ્રદાયઃ, તથા ' નિચ્છોડગો ' નિત્યં ઋતુરેવ પુષ્પાદિકાલોઽ-
 સ્યેતિ નિત્યર્તુક ઇતિ સમવસરણસ્તવાવચૂર્ણો. અત્ર શ્રીવીરચૈત્યવૃક્ષા-
 શોકવૃક્ષયોઃ સમુદિતયોર્દ્વાત્રિશઙ્કનુર્માનત્વમુક્તં. શેષાણામપ્યર્હતાં સ્વ-
 સ્વશરીરમાનાદ્ દ્વાદશગુણત્વં ચૈત્યતરૂણામૂચે, તથાપિ પૂર્વોક્તાનુપપત્તિ-
 સ્તદવસ્થૈવ. પંચધનુઃશતોચ્ચાયા વપ્રભિત્તેરુપરિ ભૂત્વા તચ્છાયાનાં વહિઃ
 પ્રસરણસ્ય દુરુપપાદત્વાત્, જિનાંગાનિ હિ ઉત્સેધાંગુલેન પંચધનુઃશતાદિ-
 માનાનિ સ્યુઃ, વપ્રભિત્તિસ્તુ વર્તમાનજિનાત્માંગુલેન પંચધનુઃશતમાનેત્યાદિ
 સમ્યક્ ચિંતનીયં, તેન યદિ દિવ્યાનુભવાદ્વપ્રભિત્તિમધ્યભાગેનાશોકચૈ-
 ત્યવૃક્ષાણાં શાખાઃ પ્રથમવપ્રાદ્વહિઃ પ્રસર્પેયુસ્તદા કિમનુપપન્નં સ્યાદિત્યવ-
 ધાર્યં । અન્યથા વા યથાગમં પરિભાવનીયમિદમિતિ. ન્યગ્રોધાદ્યા અમી
 જ્ઞાનો-ત્પત્તિવૃદ્ધા યથાયથં । સર્વેષામર્હતાં ભાવ્યા અશોકોપરિવર્તિનઃ ॥૧૩॥

વીરપ્રમુનું ચૈત્યવૃક્ષ છે એમ સંપ્રદાયથી કહેલું છે. તથા તે ગાથામાં નિચ્છોડગો પદ છે એટલે
 નિત્યર્તુક-છપ ઋતુના પુષ્પાદિકાલો. આ પ્રમાણે સમવસરણસ્તવની અવચૂર્ણમાં કહ્યું છે.
 અહીં શ્રીવીરપરમાત્માનું ચૈત્યવૃક્ષ અને અશોકવૃક્ષ મળીને ૨૨ ધનુષ્યનું માન કહ્યું.
 વાકીના પ્રમુનું સ્વસ્વશરીરના માનથી વારગણું ચૈત્યવૃક્ષ કહ્યું; તથાપિ પૂર્વે કહેલી અનુ-
 પપત્તિ (અશોકવૃક્ષની પહેલા રત્નના ગઢથી વહાર નીકળવાની અશક્યતારૂપ) તો
 કાયમ રહી છે કેમકે પાંચશે ધનુષ્ય ડંચી ગઢની ભીંતની ઉપર થઈને તેની શાખાનું વહાર
 પ્રસાર પામવું ન બની શકે તેવું છે. જિનેશ્વરના શરીર ઉત્સેધાંગુલે પાંચશે ધનુષ્ય વિગેરે
 પ્રમાણવાળા છે અને ગઢની ભીંત તો વર્તમાન જિનના આત્માંગુલથી પાંચશે ધનુષ્ય-
 પ્રમાણ છે. इत्यादि સમ્યગ્પ્રકારે ચિંતવવા યોગ્ય છે, તેથી જો દિવ્યાનુભવથી ગઢની
 ભીંતના મધ્ય ભાગમાંથી અશોક ને ચૈત્યવૃક્ષોની શાખા પ્રથમના ગઢની વહાર પસરે તો
 શું વાંધો આવે તે વિચારી જોવું અથવા જેમ આગમમાં કહ્યું છે તેમ પરિભાવના કરવી.
 ઉપર ન્યગ્રોધાદિ જે જ્ઞાનોત્પત્તિ વૃદ્ધો કહ્યા છે તે યથાયોગ્યપણે સર્વે અરિહંતના
 અશોકવૃક્ષની ઉપર સમજી લેવા. (૬૧૩).

૧ સમવસરણના ગઢની ભીંતો પ્રમુના આત્માંગુલથી ૧૦૦ ધનુષ્યની ન હોય પણ મ-
 ધ્યની મણિપીઠિકા જેમ પ્રમુના શરીરપ્રમાણ ડંચી હોય છે તેમ શરીરપ્રમાણ ડંચી હોય તો
 પ્રથમ પ્રમુના સમવસરણ માટે ૧૦૦ ધનુષ્ય કહેલમાં વાંધો આવે નહીં અને અશોકવૃક્ષને
 પદ યોજન વિસ્તાર પામવામાં પણ અટકે નહીં.

तस्याशोकस्य मूले च देवच्छंदोऽर्हतां भवेत् । सिंहासनानि चत्वारि
तत्र च स्युश्चतुर्दिशं ॥ १४ ॥ तानि स्वर्णमयान्युद्य-द्रत्नालीखचि-
तानि च । जिनं द्रष्टुं क्लृप्तलक्षा-क्षाणीवानेकहीरकैः ॥ १५ ॥
पुरश्चैकैकमुद्योति-रत्नज्योतिर्भरैर्लसत् । पादपीठं धृतोल्लास-मिवार्ह-
त्पदसंगमे ॥ १६ ॥ प्रतिसिंहासनं प्रौढ-च्छत्राणां स्यान्नयं त्रयं । उपर्यु-
परिसंस्थाधि-मौक्तिकश्रेण्यलंकृतं ॥ १७ ॥ तथाहुः—तवोर्ध्वमूर्ध्वं पुण्य-
द्धि-क्रमसब्रह्मचारिणी । छत्रत्रयी त्रिभुवन-प्रभुत्वप्रौढिशंसिनी ॥ १८ ॥
प्रतिसिंहासनं चंद्र-चारुचामरधारिणौ । सुरौ द्वौ द्वावुभयतः सर्वालं-
कारभासुरौ ॥ १९ ॥ सिंहासनस्य पुरतः सुवर्णकमलस्थितं । चतुर्दिशं
धर्मचक्र-मेकैकं भानुजित्वरं ॥ २० ॥ तच्चार्यतां त्रिभुवन-धर्मचक्रित्वसू-
चकं । स्फुरज्ज्योतिः स्मृतमपि प्रतिपक्षमदापहं ॥ २१ ॥ सिंहासनं
धर्मचक्रं ध्वजरुद्रं च चामराः । चरंत्याकाशमार्गेण क्षितौ विहरति
प्रभौ ॥ २२ ॥ तथाहुः—आगासगण्यं चक्रेण, आगासगण्यं छत्रेण, आगास-

ते अशोकवृक्षना मूलमां नीचे अरिहंतनो देवच्छंदो (उपदेश देवानुं स्थान) होय छे. त्यां
चारे दिशाए चार सिंहासन होय छे. (६१४) ते सिंहासन स्वर्णमय, उद्योतवाळा रत्नो जडेला
अने जिनेश्वरने जोवा माटे करेला लाखो नेत्रो ज जाणो होय एम अनेक हीरावाळा होय छे.
(६१५) ते सिंहासननी आगळ एकेक उद्योतवाळा रत्नोनी ज्योतिथी उल्लासायमान पादपीठ
होय छे, ते जाणो अरिहंतना पगना समागमथी उल्लासवाळा थया होय एम जणाय छे.
(६१६) दरेक सिंहासननी उपर प्रौढ एवा छत्रना त्रिको होय छे. ते उपराउपर रहेला
अने मोतीओनी श्रेणिओथी अलंकृत होय छे. (६१७) तथाहुः—‘ हे प्रभु ! उपर उपर
पुण्यर्द्धिना क्रमना सब्रह्मचारी होय तेम मोटा मोटा त्रय छत्रो तमारी उपर त्रिभुवनना
प्रभुत्वनी प्रौढीना कहेनारा होय छे. ’ (६१८) दरेक सिंहासने चंद्र समान उज्ज्वळ चाम-
रधारी बे बे देवो बंने बाजु होय छे, ते देवो सर्व अलंकारवडे शोभीता होय छे. (६१९)
सिंहासननी आगळ सुवर्णकमळ उपर राखेलुं चारे दिशाए एकेक धर्मचक्र सूर्यनी
कांतिने जीते एवुं होय छे. (६२०) ते धर्मचक्र तीर्थकरनुं धर्मचक्रीपणुं सूचवनां,
स्फुरायमान कांतिवाळुं अने जोवामात्रथी प्रतिपक्षना मदने दूर करनार होय छे. (६२१)
आ सिंहासन, धर्मचक्र, ध्वजा, छत्र अने चामरो ज्यारे प्रभु विहार करे त्यारे आकाश-
मार्गे साथे चाले छे. (६२२) तथाहुः—आकाशगत चक्रेथी, आकाशगत छत्रथी, आ-

ગણં સપાયપીઠેણં સિંહાસણેણં આગાસગયાહિં સેત્રવરચામરાહિં રૂપ્યાદિ.

ચતુર્દિશં ચ ચત્વારઃ સહસ્રયોજનોચ્છ્રિતાઃ । ઘંટાલઘુપતાકાદિ-
મંડિતાઃ સ્યુર્મહાધ્વજાઃ ॥ ૨૩ ॥ તત્ર ધર્મધ્વજઃ પ્રાચ્યાં યામ્યાં માન-
ધ્વજો ભવેત્ । ગજધ્વજઃ પશ્ચિમાયા-મુદક્ સિંહધ્વજો મહાન્ ॥ ૨૪ ॥
યદત્ર ચાપક્રોશાદિ માનસુક્તં યથાસ્પદં । ભવેત્તદત્રાધિકૃત-જિનાત્માંગુલ-
માનતઃ ॥ ૨૫ ॥ તદુક્તં-‘સઘ્વં માણમિણં નિયનિયકરેણેતિ’ પીઠં ચ ચૈત્ય-
વૃક્ષં ચા-સનં ચ છત્રચામરાન્ । સદેવચ્છંદકાદીનિ કુર્વતિ વ્યંતરામરાઃ
॥ ૨૬ ॥ સાધારણેઽયં સમવ-સરણે કથિતો વિધિઃ । સર્વમેકોપ્યદઃ કુર્યા-
ત્કશ્ચિન્નકૃત્યા સુરો મહાન્ ॥ ૨૭ ॥ હર્ષોત્કર્ષાસ્સિંહનાદં તત્ર કુર્વતિ
નાકિનઃ । સમાપતંતઃ સ્વર્ગેભ્યો વાદયંતિ ચ દુંદુભિમ્ ॥ ૨૮ ॥
તત્ર સૂર્યોદયે સ્વામી દ્વયોઃ કનકપદ્મયોઃ । ક્રમેણ સ્થાપયન્પાદૌ
સુરસંચાર્યમાણયોઃ ॥ ૨૯ ॥ અન્વીયમાનઃ શેષૈશ્ચ સસભિઃ સ્વર્ણપંકજૈઃ ।
एवं निजपदन्यास-कृतार्थितनवांबुजः ॥ ૩૦ ॥ પૂર્વદ્વારેણ સમવ-સરણે

કાશગત પાદપીઠયુક્ત સિંહાસનથી અને આકાશગત શ્વેતચામરોથી (પ્રભુ) પુક્ત હોય છે.
રૂપ્યાદિ. ચારે દિશાએ મઢીને ચાર મહાધ્વજો એક હજાર યોજન ઊંચા અને ઘંટા તથા લઘુ-
પતાકા વિગેરેથી મંડિત હોય છે. (૬૨૩) તેમાં પૂર્વે ધર્મધ્વજ, દક્ષિણે માનધ્વજ, પશ્ચિમે
ગજધ્વજ અને ઉત્તરે સિંહધ્વજ હોય છે. (૬૨૪) અહીં જે ધનુષ્ય ને ક્રોશાદિ માન કહેલ
છે તે જેનો અધિકાર ચાલતો હોય તે પ્રભુના આત્માંગુલથી સમજવું. (૬૨૫) તદુક્તં
આ સર્વ પ્રમાણ પોતપોતાના હાથવડે જાણવું હિતિ. મણિપીઠ, ચૈત્યવૃક્ષ, આસન, છત્ર,
ચામર અને દેવચ્છંદો વિગેરે વ્યંતર દેવો કરે છે. (૬૨૬)

આ બધો વિધિ સાધારણ સમવસરણ માટે કહ્યો છે. બાકી તો કોઈ મહાન દેવ ભક્તિથી
આવે તો તે એકલો પણ બધું કરી શકે છે. (૬૨૭) હર્ષના ઉત્કર્ષથી ત્યાં દેવો સિંહ-
નાદ કરે છે અને સ્વર્ગમાંથી ઉતરતાં દુંદુભી વગાડે છે. (૬૨૮) ત્યાં સૂર્યોદયે સ્વામી
દેવોએ સંચારેલા બે સુવર્ણકમલ પર પગ દેતા દેતા અને બાકીના સાત કમલો પછવાડે
ચાલતાં અનુક્રમે તેમાંથી બે બે આગલ આવવાથી નવે કમલોને પાદસ્થાપનવડે કૃતાર્થ

प्रविशत्यथ । प्रदक्षिणीकृत्य पूर्व—सिंहासने निषीदति ॥ ३१ ॥ पादपीठ-
न्यस्तपादः कृततीर्थनमस्कृतिः । विधत्ते देशनां स्वामी गंभीरमधुर-
ध्वनिः ॥ ३२ ॥

तीर्थं नाम श्रुतज्ञानं यद्वा संघश्चतुर्विधः । आद्यो वा गणभृत्तेन
तीर्यते यद्भवांबुधिः ॥ ३३ ॥ तथोक्तं—तित्थं भंते तित्थं तित्थयरे तित्थं ?
गो० अरहा ताव नियमा तित्थयरे, तित्थं पुण चाउव्वण्णो संघो पढम-
गणहरो वेति भगवतीसूत्रे. अर्हत्तैतत्पूर्विका य—तथा पूजितपूजकः ।
लोकोऽप्यर्हत्पूजितत्वा—तपूजयेत्तीर्थमादरात् ॥ ३४ ॥ ततस्तीर्थं नमत्यर्हन्
कृतकृत्योऽपि वा यथा । धर्मं कथयति स्वामी तथा तीर्थं नमस्यति ॥ ३५ ॥
तथाहुः श्रीभद्रबाहुस्वामिपादाः—तत्पुव्विया अरहया पूइयपूआ य विणय-
कम्मं च । कयकिच्चोवि जह कहं कहए णमए तहा तित्थं ॥ १ ॥ अस्य
वृत्तौ—तीर्थं श्रुतज्ञानं तत्पूर्विकाऽर्हत्ता तदभ्यासप्राप्तेरिति. वक्ष्यमाणैर्गुणैः
पंच—त्रिंशतालंकृता सदा । व्याप्नोत्यायोजनं वाणी सर्वभाषानुगा प्रभोः

करता पूर्वद्वारवडे समवसरणमां प्रवेशं करे छे अने (मणिपीठने) प्रदक्षिणा दहने पूर्व
सिंहासनपर बेसे छे. (६२९-३१) पादपीठ उपर पग स्थापन करे छे, तीर्थने नमस्कार
करे छे. अने गंभीर तेम ज मधुर ध्वनिवडे स्वामी देशना आपे छे. (६३२)

अहीं तीर्थ शब्दे श्रुतज्ञान अथवा चतुर्विधसंघ अथवा प्रथम गणधर समजवा,
तेम ज जेनाथी संसारसमुद्र तरीए ते तीर्थ एवी तेनी व्युत्पत्ति समजवी. (६३३)
तथोक्तं—‘ हे भगवंत ! तीर्थने तीर्थ कहाए के तीर्थकरने तीर्थ कहाए ? ’ प्रभु उत्तर
आपे छे—‘ हे गोयम ! अरिहंतने तो निश्चये तीर्थकर समजवा अने तीर्थ चतुर्विध संघ
अथवा प्रथम गणधरने समजवा. ’ इति भगवतीसूत्रे. अर्हत्ता एतत्पूर्विका एटले श्रुतज्ञान-
पूर्वक समजवी, तथा लोक पण पूजितपूजक होय छे; तेथी अर्हत्पूजित एवा तीर्थने
एटले चतुर्विध संघने आदरपूर्वक पूजे छे. (६३४) तेथी करीने ज अर्हन् तीर्थने नमे छे अथवा
तो अरिहंत कृतकृत्य छतां पण जेम धर्म कहे छे तेम ज तीर्थने नमस्कार करे छे. (६३५)
श्रीभद्रबाहुस्वामी कहे छे के—‘ अर्हत्ता तत्पूर्विका छे. ’ पूजितनी पूजा ते विनयकर्म छे.
कृतकृत्य एवा भगवंत जेम कथा कहे छे—उपदेश आपे छे, तेम तीर्थने नमे छे, आनी वृत्तिमां
कहे छे के—‘ तीर्थ एटले श्रुतज्ञान. तत्पूर्विका अर्हत्ता—तेना अभ्यासवडे प्राप्त थयेली होवाथी. ’
आगळ कहेवाशे एवा पांत्रीश गुणे अलंकृत एवी प्रभुनी वाणी निरंतर सर्व भाषामां

॥ ३६ ॥ तथाहुः श्रीहेमसूरयः काव्यानुशासने—अकृत्रिमस्वादुपदां परमा-
 र्थाभिधायिनी । सर्वभाषापरिणतां जैनीं वाचमुपास्महे ॥ ३७ ॥ तथा-
 देवा दैवी नरा नारीं शवराश्चापि शावरीं । तिर्यचोऽपि च तैरर्श्रीं मन्त्रि-
 भगवद्गिरं ॥ ३८ ॥ यथा जलधरस्यांभ आश्रयाणां विशेषतः । नाना-
 रसं भवत्येवं वाणी भगवतामपि ॥ ३९ ॥ स्यात्प्रभोर्मूलभाषा च स्व-
 भावादूर्ध्वमागधी । स्यातां द्वे लक्षणौ ह्यस्यां मागध्याः प्राकृतस्य च
 ॥ ४० ॥ येनैकेनैव वचसा भूयसामपि संशयाः । द्विव्यंते वक्ति तत्सारो
 ज्ञाताशेषवचोविधिः ॥ ४१ ॥ क्रमच्छेदे संशयाना—मसंख्यत्वाद्वपुष्मतां ।
 असंख्येनापि कालेन भवेत्कथमनुग्रहः ॥ ४२ ॥ शब्दशक्तेर्विचित्रत्वा—सं-
 ॥ ४३ ॥ तीदंशि वचांसि च । प्रयुक्तैरुत्तरं यत्स्या—युगपद्भूयसामपि
 सरःशरस्वरार्थेन भिल्लेन युगपद्यथा । सरो नत्थि त्ति वाक्येन
 प्रियास्तिस्रोऽपि बोधिताः ॥ ४४ ॥ तथोक्तं—भिल्लस्स तिन्नि
 भज्जा एगा मग्गेइ पाणियं पाहि । वीया मग्गइ हरिणं

समजाय-तेवी एक योजनमां विस्तार पामे छे. (६३६) श्रीहेमचंद्राचार्य काव्यानुशास-
 नमां कहे छे के—‘ अकृत्रिमस्वादुपदवाली, परमार्थने कहेनारी, सर्व भाषामां परिणम-
 नारी एवी जैनी वाणीनी अमे उपासना करीए छीए. (६३७) तथा—देवो दैवी, मनु-
 ष्यो मनुष्य संबंधी, शवरो (भिल्लो) शावरी अने तिर्यचो तिर्यचनी भाषा तरीके मग-
 वंतनी वाणीने माने छे. (६३८) जेम जलधर (वरसाद)तुं पाणी आश्रयना विशेष-
 पणार्थी नाना प्रकारना रसपणाने पामे छे तेम भगवंतनी वाणी माटे पण समजवुं. (६३९)
 प्रभुनी मूल भाषा तो स्वभावे अर्धमागधी छे, एटले तेमां मागधी ने प्राकृत के भाषानो
 समावेश छे. (६४०) जे एक ज वचनवडे अनेकना संशय नाश पामे तेवुं वचन वाणीना
 समस्त विधिने जाणनारा सर्वज्ञ बोले छे. (६४१) प्राणीओनुं असंख्यातपणुं होवाथी
 जो तेमना संशयनो क्रमथी छेद थाय तो असंख्य काले पण ते सर्वनो अनुग्रह केम
 थाय ? (न थाय). (६४२) शब्दशक्तितनी विचित्रता होवाथी एवी वाणीनो प्रयोग
 करवामां आवे छे के जे बोलवाथी समकाले घणाओना प्रश्नोना उत्तरो मळी जाय छे. (६४३)
 सर, शर ने स्वरना अर्थमां भिल्ले सरो नत्थि एवा वाक्यवडे त्रणे स्त्रीओने एक
 साथे समजावी दीधी हती. (६४४) तथोक्तं—

एक भिल्लेने त्रण स्त्री हती, तेमांथी एक मागे छे के ‘ मने पाणी पा’;

तइया गवरावण गीयं ॥ ४५ ॥ प्रष्टुमाकांचितो योऽर्थः प्राक् सं-
दिग्धश्च यो भवेत् । येन वा यस्य वैराग्यं यो वा यस्यावबोधकृत्
॥ ४६ ॥ सर्वोऽपि लोकः प्रत्येकं तमर्थमवबुध्यते । अर्हदुच्चारितादेक-वा-
क्यादप्यतिशायिनः ॥ ४७ ॥ अविच्छेदेन भगवान् विधत्ते देशनां यदि ।
तदा नोद्विजते श्रोता यावज्जीवमहर्निशं ॥ ४८ ॥ न लुप्तृष्णा न च
व्याधिः काचिदाधिश्च न स्पृशेत् । शृण्वतो भगवद्वाणीं सकलानपि
देहिनः ॥ ४९ ॥ माधुर्यं भगवद्वाण्या वाचां यद्यप्यगोचरं । तथापि
सौख्यवन्मुक्ते-रौपम्येन निरूप्यते ॥ ५० ॥

यथासीद्वाणिजः कोऽपि मितंपचशिरोमणिः । आतृप्तिं नात्मनाप्याद
योऽन्नं लोभ इवांगभृत् ॥ ५१ ॥ अन्नं नाजीर्यदन्येषां यस्मिन् पश्यति
भक्षितं । यः सिक्थाशंकया पश्यन् स्थालीचालनवार्यपि ॥ ५२ ॥ लिह-
ति स्म स्वयं स्थालीं योऽसकृत्पाणिना भृशं । काका वराकाः श्वानो वा

बीजी मागे छे के ' मने हरण लावी आप ' ने बीजी मागे छे के ' गीत गाओ. ' (६४५) (आना उत्तर माटे उपरनो सरो नत्थि शब्द समजी लेवो.)
जे अर्थ पूछवाने इच्छथो होय, जे अर्थ पूर्वनो संदेहवाळो होय अथवा जे अर्थथी
जेने वैराग्य थाय तेम होय अथवा जे जेने अवबोध पमाडनार होय, ते दरेक अर्थने
अरिहंतना कहेला, अतिशयवाळा एक वाक्यथी ज सर्व लोक समजी जाय छे. (६४६-
४७) जो भगवंत अविश्रांत (अविच्छेद) पणे देशना आप्या ज करे तो यावज्जीव अह-
र्निश सांभळतां पण श्रोता उद्वेग (खेद) पामे नहीं, लुप्ता लागे नहीं, तृप्ता लागे नहीं
अने कोइ आधि के व्याधि स्पर्श करे नहीं. भगवंतनी वाणी सांभळतां सर्व जीवोने ए
प्रमाणे स्थिति वर्ते. (६४८-४९) भगवंतनी वाणीतुं माधुर्य जो के वाचाने अगोचर छे,
तथापि मुक्तिना सुखनी जेम उपमावडे करीने तेनुं निरूपण करवामां आव छे. (६५०)

एक वणिक जरूर पूरतुं ज रांधनारमां (लोभीओमां) शिरोमणि हतो. ते जाणे
अंगधारी लोभ ज होय तेम पोते पण तृप्ति थाय तेदळुं पूरुं अन्न खातो नहोतो. (६५१)
तेना जोतां जो बीजो कोइ खाय तो तेने पण अन्न पचतुं नहोतुं. वळी थाळी धोयेल
पाणी पण रखे तेमां अन्ननो दाणो रही गयो होय तेने माटे जोया करतो अने पोते चारंवार
थाळीने हाथवडे चाटतो हतो; तेथी रांक एवा कागडा के श्वान पण तेने आंगणे शुं

किं लिहेयुस्तदंगणे ॥ ५३ ॥ जना नोच्चारयन्ति स्मा-वश्यकेऽपि
 प्रयोजने । यन्नाम जातूक्ते त्विष्ट-देवान् श्रेयोऽर्थमस्मरन् ॥ ५४ ॥
 भार्या तस्यानुरूपासी-द्या शुनीव वनीपकं । दूरादपि शोभयति दुर्वाक्
 तृष्णोव जंगमा ॥ ५५ ॥ आसीदासी च तस्यैका जरती गरतीवरूक् ।
 क्षुज्जराजर्जरा दीना कृशा मूर्तेव दुर्दशा ॥ ५६ ॥ प्रातः स्माह वणिकू-
 पत्नी तां रंडे याहि काननं । एधांस्याहर भूयांसि न दास्याम्यन्यथाशनं
 ॥ ५७ ॥ पतिपथ्य वचस्तस्याः क्षीणोपायाश्रयागमत् । वनं शनैः शनैर्यष्टि-
 मवष्टभ्य सुतामिव ॥ ५८ ॥ तत्रान्यच्छिन्नकाष्ठानां शिलोज्झं छेदना-
 क्षमा । संगृह्य श्रेष्ठिनीतुष्ट्यै सामर्थ्याधिकवीवधं ॥ ५९ ॥ कृत्वा शिरसि
 तट्ताप-क्षुत्खेदस्वेदविह्वला । पुरस्तस्या ठौकयित्वा दैन्यादन्नं ययाच
 तां ॥ ६० ॥ युग्मं । निस्त्रिंशा निस्त्रपा सैवं तामभाषिष्ट दुष्टधीः । अल्पी-
 यांसि किमेधांसि रे रे रंडे त्वमाहरः ॥ ६१ ॥ काष्ठैः प्रज्वाल्यते क्षुद्रै-नै-

चाटे ? कांह चाटवा पामता नहोता. (६५२-५३) लोको अवश्यना प्रयोजने पण
 तेनुं नाम लेता नहोता. कदापि बोलाइ जाय तो श्रेयने माटे इष्टदेवतुं नाम तरत ज संभा-
 रता हता. (६५४) स्त्री पण तेने अनुरूप ज मळी हती के जे दुर्वचनवाळी अने जाणे
 जंगम तृष्णा होय तेवी हती, तेथी ते भिक्षुकादिकने दूरथी ज कुतरीनी जेम शोभ पमा-
 डती हती. (६५५) तेने एक दासी हती ते वृद्ध अने अति तीव्र व्याधिवाळी हती,
 तेम ज क्षुधा अने जरावडे जर्जर थयेली, दीन, कृश अने मूर्त्तिमान दुर्दशा जेवी हती.
 (६५६) एक दिवस प्रातःकाळमां ज ते वणिकनी स्त्रीए पेली दासीने कहुं के— ‘ हे
 रंडे ! जलदी वगडामां जा अने पुष्कळ काष्ठो लह आव. नहीं तो हुं तने खावानुं आपीश
 नहीं. (६५७) तेनुं वचन अंगीकार करीने ते बीजा उपाय के आश्रय विनानी धीमे
 धीमे पुत्रीनी जेम लाकडीनुं अवलंबन करीने वनमां चाली. (६५८) त्यां ते काष्ठो
 छेदवामां असमर्थ होवार्थी बीजाओए कापेला लाकडाना कोह कोह ककडा पड्या रहेला
 ते वीणीने तेनो भारो वांधीने शेठाणीने प्रसन्न करवा माटे शक्ति उपरांत भारने माथे
 उपाडीने चाली. क्षुधा, तृषा, ताप, खेद ने स्वेदथी विह्वळ थएली ते दासीए शेठाणी
 पासे ते भारो नाखीने दीनपणे अन्ननी याचना करी. (६५९-६०) निर्दय अने नि-
 र्लज एवी ते दुष्ट बुद्धिवाळी शेठाणी तेने कहेवा लागी के—अरे रंडे ! आटला थोडा
 काष्ठो केम लावी ? (६६१) आटला तुच्छ काष्ठथी तो तुं पण बळी शके एम नथी.

तावन्निर्भवत्यपि । गृहं मे भक्षितं सर्वं रेऽकिंचित्करया त्वया ॥ ६२ ॥
 जरत्युवाच हे मात—दीनायां मयि मा कुपः । भक्ष्यमुद्धरितं किंचि-
 द्यच्छ च्छुत्पीडितास्म्यहं ॥ ६३ ॥ पुनरप्याहरिष्यामि स्वस्थीभूय क्षणां-
 तरे । शरणं निःशरण्याया—स्त्वमेवासि ममांबिके ॥ ६४ ॥ सा प्रोचे जन-
 कास्थीनि खाद प्रश्रवणं पिब । मृत्वा स्वस्था भवाद्यापि म्रियसे किं
 न दुर्मरे ॥ ६५ ॥ आनीतेभ्यश्चतुर्घ्नेषु पुनरप्याहृतेषु रे । काष्ठेषु
 तुभ्यं दास्यामि भक्ष्यं तद्वच्छ सत्वरं ॥ ६६ ॥ तथैव गत्वा सा-
 रण्ये काष्ठभारं चतुर्गुणं । कष्टेन महतोच्चित्य निदधौ मूर्ध्नि दुर्वहं
 ॥ ६७ ॥ प्रस्फुटद्धृदया श्वासै—रारोहतीव भूधरं । उत्फुल्लगल-
 प्रसर—त्फूत्कारा भुजगीव च ॥ ६८ ॥ स्नातेव क्लिन्नसर्वांग—चीवरा स्वेद-
 निर्झरैः । पीतमध्येव निश्चेष्टा प्रपतन्ती पदे पदे ॥ ६९ ॥ पतंतमप्यादधती
 भारं मूर्ध्नि पुनः पुनः । रुष्टाभीष्टमिवानिष्ट—मपि वेश्येव गर्द्धना ॥ ७० ॥
 प्राप्तपाताप्यवष्टब्धा यष्ट्या जीर्णकुटीव सा । प्रकंपमानसर्वांगो—त्पन्न-

अरे अकिंचित्कर एवी तूं मारुं घर बधुं खाइ गइ. ' (६६२) डोशी बोली के—' हे माता ! दीन एवी मारी उपर तमे कोपायमान न थाओ, काइक खातां वधेलुं होय ते मने आपो, कारणके हुं च्छुधाथी घणी पीडा पाछुं छुं. (६६३) हुं जरा स्वस्थ थइने थोडीवार पछी वळी बीजा काष्ट लावी आपीश. मने शरण विनानीने हे मारी माता ! तमे ज एक शरणभूत छो. (६६४) ' शोठाणी बोली के—' तारा बापना हाडका खा ने तेनो पेशाब पी—मरी जइने स्वस्थ था. अरे दुःखे मरवावाळी ! तूं हजी मरती केम नथी ? (६६५) आ लावीछुं ते करतां चोगणा काष्ट लावीश, त्यारे तने खावानुं आपीश. माटे जलदी काष्ट लेवा जा. ' (६६६) शोठाणीनुं आबुं वचन सांभळीने ते तरत ज पाछी अरण्यमां गइ अने प्रथम करतां चोगणा काष्टो मोटा कष्टवडे एकठा करीने तेनो मोटो भारो बांधीने दुःखे उपाडाय एवो ते भारो माथे मूक्यो. (६६७) जाणे पर्वतपर चडती होय तेम श्वासवडे जेनुं हृदय फुटी जतुं इतुं अने फुलेला गालवडे साप-
 णनी जेम फूत्कारा करती. (६६८) परशेवाना निझरणावडे जाणे न्हायेली होय तेम सर्व अंग ने वस्त्रो जेना भींजाइ गया छे एवी जाणे, मदिरा पीधेली होय एम निश्चेष्ट थइने पगले पगले पडती. (६६९) माथेथी पडी जता भाराने वारंवार पाछी उपाडती, रुष्ट एवा अभीष्ट पुरुषनी जेम अनिष्ट एवा पण ते भाराने वेश्यानी जेम इच्छती. (६७०) जीर्ण झुपडानी जेम पडी गया छतां पण लाकडीना आधारवडे उभी रहेती, टाढीओ

शीतज्वरेव च ॥ ७१ ॥ विविचुरिव भूम्यंत-न्यग्भूता भूरिभारतः । मृत्युं
संभाषमाणेव हृदि न्यस्तकरा मुहुः ॥ ७२ ॥ क्षुत्क्षीणजठरास्थित्वक्-
शेषाऽशेषाऽसुखाश्रिता । समंताद्विश्रुता शुष्क-शमीवाततकोटरा ॥ ७३ ॥
असकृद्रसनालीढ-स्रक्का शुष्कगलाधरा दंतशून्यास्यविगल-लालाक्षिच-
रदश्रुका ॥ ७४ ॥ क्षणे क्षणे स्मरंती तं वणिकूपत्न्याः पराभवं । भक्ष्यं
दास्यति सा नो वे-त्येवं चिंताश्चिंतुंविता ॥ ७५ ॥ अनन्यगतिकत्वेना-
गच्छंती मंदिरं प्रति । यावत्साऽऽयाति समव-सरणस्यांतिके प्रभोः ।
॥ ७६ ॥ तावत्कंटकमुद्धर्तुं सोच्चित्तेप निजं क्रमं । न्यास्थत् पाणिं
च तत्र स्वं तदा तत्कर्णकोटरे ॥ ७७ ॥ प्रविवेशार्हतां वाणी पीयूष-
द्रवपेशला । शुश्राव सैकचित्ता तां विस्मृताखिलवेदना ॥ ७८ ॥ एकाद-
शभिः कुलकं । दिशत्यब्दसहस्राणि भगवान् देशानां यदि । तस्याश्च ताव-
दायुश्चे-त्तर्हि सावस्थिता तथा ॥ ७९ ॥ शृणोत्येवादूढभारा पादं न्यस्यति न

ताव आवेलानी जेम सर्वांगे कंपती (ध्रुजती), (६७१) घण्टा भारवडे जाणे पृथ्वीमां
पेसवा इच्छती होय तेम नीची नमी गयेली, मृत्यु साथे वात करती होय तेम वारंवार
हृदय उपर हाथ मूकती, (६७२) क्षुधावडे क्षीण थड गएल जठरवाळी अने हाड ने
चामडी ज जेना शरीरमां शेष रहेल छे एवी तेम ज समस्त दुःखना आश्रयभूत, चारे-
बाजुथी विश्रुथ, सुकायेला शमीना झाडनी जेम विस्तृत कोटरवाळी, (६७३) वारंवार
जीभवडे होठने चाटती, जेजुं गळं ने होठ सुकाइ गएल छे एवी, दांत विनाना मुखमांथी
झरी रही छे लाल जेने एवी, (६७४) झरता आंसुवाळी, क्षणे क्षणे पोतानी शेठाणीना
पराभवने संभारती, मने हजी पण खावानुं आपशे के नहीं ? एवी चितारूपी अग्निथी
चुंबित. (६७५) शेठना घरतरफ अनन्य गतिपणे-बीजे जवानो आशरो न होवाथी
चालती एवी ते डोसी जेवी प्रभुना समवसरण नजीकथी नीकळी. (६७६) तेवामां
तेना पगमां कांटो वागवार्थी ते काढवा माटे पोतानो पग उंचो करीने पोतानो हाथ त्यां
लगाडे छे तेवामां तेना कर्णरूप कोटरमां अमृतना रस जेवी मधुर अरिहंतनी वाणीए
प्रवेश कर्यो. ते सांभळतां ज समस्त वेदनाने भूली जइने ते एक चित्ते स्थिर थड जइने
सांभळवा लागी. (६७७-७८) जो भगवान हजारो वर्ष पर्यंत देशना आपे अने तेजुं
तेटलुं आयुष्य होय तो ते अवस्थित थइने माथे भार छतां ते वाणी सांभळ्या ज करे

क्षितौ । न स्मरेत्तुच्छुद्धाद्यत्ति नाप्युद्धरति कंटकं ॥८०॥ ईदृग्रसाया भगव-
द्राण्याः स्वाभाविकानिह । पंचत्रिंशतमित्याहु-गुणान् श्रीहेमसूरयः ॥८१॥

संस्कारवत्त्व १ मौदान्त्य २ मुपचारपरीतता ३ । मेघगंभीरघोषत्वं
४ प्रतिनादविधायिता ५ ॥ ८२ ॥ दक्षिणत्व ६ मुपनीत-रागत्वं च ७
महार्थता ८ । अव्याहतत्वं ९ शिष्टत्वं १० संशयानामसंभवः ११ ॥८३॥
निराकृतान्योत्तरत्वं १२ हृदयंगमतापि च १३ । मिथः साकांक्षता १४
प्रस्ता-वौचित्यं १५ तत्त्वनिष्ठता १६ ॥ ८४ ॥ अप्रकीर्णप्रसृतत्व १७
मस्वश्लाघान्यनिदिता १८ । अभिजात्य १९ मतिस्त्रिग्व-मधुरत्वं २० प्रश-

एक पगलुं पण पृथ्वीपर आगळ भरे नहीं, जुधातुपादिकनी पीडाने संभारे नहीं अने
कांटो काढवालुं पण विसरी जाय. (६७९-८०) आवा प्रकारना रसवाळी . भगवंतनी
वाणीना स्वाभाविक एवा ३५ गुण श्रीहेमचंद्राचार्य आ प्रमाणे कहे छे. (६८१)

१ संस्कारवाळी, २ उदात्त एटले उंचा स्वरवाळी, ३ उपचारवाळी, ४ मेघसरखा
गंभीर नादवाळी, ५ पडछंदावाळी, ६ दक्षतावाळी, ७ प्रेम उत्पन्न करनारी, ८ विस्तृत-
र्थवाळी, ९ व्याघातविनानी, १० शिष्टतावाळी, ११ शंकाविनानी, १२ अन्यना उत्तरो
आवी जाय तेवी, १३ हृदयने गमे तेवी, १४ पूर्वापर संबंधवाळी, १५ संगने अनुप्र-
सरती, १६ तत्त्वज्ञानवाळी, १७ छुटाछवाया विना एटले तुटक शब्दो न बोलाय तेवीरीते
विस्तार पामे तेवी, १८ स्वश्लाघा ने परनिंदा विनानी, १९ कुलीनतावाळी, २० अत्यंत
स्नेहाळ ने माधुर्यवाळी, २१ प्रसंसापात्र, २२ कोइना मर्मने आघात न करे तेवी, २३
गंभीर अर्थवाळी, २४ धर्म ने अर्थ साथे संबंधवाळी २५ कारकादिना विपर्यास विनानी
२६ आंतिआदिना अभाववाळी, २७ आश्चर्य पमाडनारी, २८ अद्भुत, २९ विलंब विनानी,
३० अनेक प्रकारनी विचित्रतावाळी, ३१ विशेषताना आरोपवाळी, ३२ सत्वगुणनी
प्राधान्यतावाळी, ३३ वर्ण, पद ने वाक्यनी स्पष्टतावाळी, ३४ संबंधना उच्छेद विनानी,
३५ सांभळतां खेद न उपजे तेवी-आ ३५ वाणीना गुण छे.

आ ३५ वाणीना गुण भाषामां नीचे प्रमाणे कहे छे:—१ जे जग्याए जे भाषानो
प्रचार होय त्या ते भाषामिश्र अर्धमागधी भाषा बोले. २ एक योजन प्रमाण समवस-
रणमां वगर हरकते संभळाय तेम उच्चस्वरे बोले. ३ गामडीआ भाषा के तोछडी भाषाना
वपराश विना बोले. ४ मेघनी गर्जना सरखी गंभीर वाणीए बोले. ५ सांभळनारने
पडछंदासह वचनरचनाना छुटा छुटा बोलो संभळाय ने सारी पेठे समजवामां आवे तेवी
रीते बोले. ६ सांभळनारने संतोष उपजे तेवी सरल भाषामां बोले. ७ सांभळनार पोत-

સ્યતા ૨૧ ॥ ૮૫ ॥ અમર્મવેદિતૌ ૨૨ દાર્ય ૨૩ ધર્માર્થપ્રતિવદ્ધતા ૨૪ ।
 કારકાદ્યવિપર્યાસો ૨૫ વિભ્રમાદિવિયુક્તતા ૨૬ ॥ ૮૬ ॥ ચિત્રકૃત્ત્વ ૨૭
 મદ્દુતત્ત્વં ૨૮ તથાનતિવિલંબિતા ૨૯ । અનેકજાતિવૈચિત્ર્ય ૩૦ મારોપિત-
 વિશેષતા ૩૧ ॥ ૮૭ ॥ સત્ત્વપ્રધાનતા ૩૨ વર્ણ-પદવાક્યવિવિક્તતા ૩૩ ।
 અવ્યુચ્છિન્તિ ૩૪ રત્નેદિત્ત્વં ૩૫ પંચત્રિંશદ્વા વાગ્યુણાઃ ॥ ૮૮ ॥

પોતાના હૃદયમાં એવું સમજે કે પ્રભુ મને ઉદ્દેશીને જ દેશના આપે છે એવી છટાથી બોલે.
 ૮ વિસ્તાર સહિત અર્થની પુષ્ટિયુક્ત બોલે. ૯ આગળ પાછળના સંબંધમાં વાંધો ન આને
 તેવા મઠતેમઠતા પ્રવંધની રચનાયુક્ત બોલે. ૧૦ મોટા પુરુષને હાજે તેવા પ્રશંસનીય
 વાક્યો બોલે તેમ જ અપ્રતિહત સિદ્ધાંતો પ્રકાશે. ૧૧ સાંભળનારને શંકા ન પડે તેવી
 સ્પષ્ટ વાણી બોલે. ૧૨ કોઈપણ દૂષણ લાગુ થઈ ન શકે તેવું નિર્દૂષણ વ્યાખ્યાન કરે.
 ૧૩ કઠિન અને સૂક્ષ્મ વિચારવાળા વિષયોને પણ સાંભળનાર તરત સમજી શકે એવી
 સરલ ભાષામાં પ્રકાશે. ૧૪ જે જગ્યાએ જેવું દૃષ્ટાંત કે સિદ્ધાંત યોગ્ય ને સચિત્તર લાગે
 તેવું જ પ્રરૂપે. ૧૫ પદ્ધત્ય ને નવતત્ત્વની પુષ્ટિરૂપ અપેક્ષા સહિત બોલે. ૧૬ સંવંધ, પ્રયો-
 જન ને અધિકારીવાલું વાક્ય બોલે. ૧૭ પદરચનાની અપેક્ષાયુક્ત બોલે. ૧૮ પદ્ધત્ય
 ને નવતત્ત્વનું સ્વરૂપ ચાતુર્ય સાથે સમજાવે. ૧૯ સ્તિગ્ધ ને માધુર્યતા સહિત ઘી ગોઠ
 કરતાં પણ વધારે સ્વાદિષ્ટ લાગે તેવી વાણી વાપરે. ૨૦ પરના મર્મ ન સુલે તેવી ચતુ-
 રાદ્ધી બોલે. ૨૧ ધર્મ અર્થ પ્રતિવદ્ધ બોલે. ૨૨ દીપકના પ્રકાશતુલ્ય પ્રકાશવંત અર્થ
 પ્રકાશે. ૨૩ પરનિંદા ને આત્મપ્રશંસા રહિત વાણી વહે. ૨૪ ઉપદેશ દેનાર સર્વગુણસંપન્ન
 છે, એવી પ્રતીતિ થાય તેવાં પ્રમાણિક વાક્ય બોલે. ૨૫ કર્તા-કર્મ-ક્રિયા-લિંગ-કારક-
 કાળ અને વિભક્તિયુક્ત બોલે. ૨૬ શ્રોતાને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય ને હર્ષ વધે તેવું બોલે.
 ૨૭ ઘણી ધીરજથી વર્ણન કરી વતાવે. ૨૮ અવિચ્છિન્ન મેઘધારા સમાન ચાલુ પ્રવાહ-
 યુક્ત બોલે. ૨૯ આતિ ઉપજવા જ ન પામે તેવું નિર્ભ્રાંત વચન વહે. ૩૦ દેવ, મનુષ્ય અને
 પશુ-પક્ષી વિગેરે પોતપોતાની ભાષામાં સમજી શકે તેવી ભાષામાં બોલે. ૩૧ શિષ્યગણનો
 બુદ્ધિગુણ વધે તેવી વાણી વહે. ૩૨ પદના અર્થને અનેકપણે આરોપણ કરીને બોલે. ૩૩
 સાહસિકપણે બોલે. ૩૪ પુનરુક્તિ રહિત બોલે અને ૩૫ કોઈનું મન કિંચિત્ પણ ન
 દુભાય તેવી રીતે બોલે. ઇતિ.

(ઉપર જણાવેલા ૩૫ સંસ્કૃત શબ્દોમાંથી ઘણાનો (પ્રાયે બધાનો) ભાવાર્થ આમાં
 આવી જાય છે. આ હકીકત શ્રીપાઠરાસના અર્થમાંથી પ્રદર્શ કરી છે. તેથી ઉપરના મૂલ
 ગ્રંથના પદોનો જે અનુક્રમ છે તે અનુક્રમ પ્રમાણે આ અર્થનો અનુક્રમ નથી. આગળ-
 પાછળ આવેલ છે.)

અથાર્હસ્ત્રીદશા વાળ્યા ધર્મ પંચમહાવ્રતં । સાધૂનાં શ્રાવકાણાં ચ દિ-
શતિ દ્વાદશવ્રતં ॥ ૮૯ ॥ અર્હિસાસુનૃતાસ્તેય-બ્રહ્મચર્યાપરિગ્રહાઃ । મહા-
વ્રતાનિ પંચેતિ નિર્ગ્રંથાનાં મહાત્મનાં ॥ ૯૦ ॥ કેચિત્કાલવિશેષેણ ચત્વા-
ર્યેવાદિશંતિ ચ । મહાવ્રતાનિ સ્ત્રીત્યાગ-સંગ્રહો હ્યપરિગ્રહે ॥ ૯૧ ॥ અણુ-
વ્રતાનિ પંચાદૌ ત્રીણિ ગુણવ્રતાનિ ચ । શિષ્ટાવ્રતાનિ ચત્વારિ વ્રતાનિ
શ્દિહિણામિતિ ॥ ૯૨ ॥

સંકલ્પ્ય ત્રસજીવાનાં નિરપેક્ષાન્નિરાગસાં । પ્રાણઘાતાન્નિવૃત્તિર્યા પ્રથમં
તદણુવ્રતં ॥ ૯૩ ॥ કન્યાગોભૂમ્યલીકેભ્યો ન્યાસાપહરણાન્ન ચા । નિવૃત્તિઃ
કૂટસાદ્યાન્ન દ્વિતીયં તદણુવ્રતં ॥ ૯૪ ॥ સંધિગ્રંથ્યાદિભેદાદ્યૈ રાજનિ-
ગ્રહકારિ યત્ । ચૌર્યં તસ્માન્નિવૃત્તિર્યા તૃતીયં તદણુવ્રતં ॥ ૯૫ ॥ સ્વદારૈ-
રેવ સંતુષ્ટિઃ સ્વીકૃતૈર્જનસાદ્ધિકં । નિવૃત્તિર્વાન્યદારેભ્ય-શ્ચતુર્થં તદણુવ્રતં
॥ ૯૬ ॥ પરિગ્રહસ્ય સત્તેચ્છા-પરિમાણાન્નિયંત્રણા । પરિગ્રહપરીમાણં
પંચમં તદણુવ્રતં ॥ ૯૭ ॥ સીમા નોહ્લંઘ્યતે યત્ર કૃતા દિક્ષુ દશસ્વપિ ।
ચ્યાતં દિક્પરિમાણાચ્ચ પ્રથમં તદ્ગુણવ્રતં ॥ ૯૮ ॥ ભોગોપભોગદ્રવ્યાણાં

અરિહંતો ઉપર જણાવી તેવી વાણીવડે સાધુનો પાંચ મહાવ્રતરૂપ ધર્મ અને શ્રાવકોનો
બારવ્રતરૂપ ધર્મ ઉપદિશે. (૬૮૯) અર્હિસા, સુનૃત, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય ને અપરિગ્રહ-આ
પાંચ નિર્ગ્રંથ મહાત્માના મહાવ્રતો છે. (૬૯૦) કોઈ કાલવિશેષને લીધે બાવીશ
તીર્થકરો સ્ત્રીત્યાગનો સંગ્રહ અપરિગ્રહમાં કરીને ચાર મહાવ્રતોને જ પ્રરૂપે છે. (૬૯૧)
શ્રાવકના પાંચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણવ્રત ને ચાર શિષ્ટાવ્રત-એમ બાર વ્રતો કહે છે. (૬૯૨)

નિરપરાધી એવા ત્રસ જીવોની નિરપેક્ષપણે સંકલ્પથી હિંસા ન કરવી તે શ્રાવકનું પહેલું
અણુવ્રત છે. (૬૯૩) કન્યા, ગો ને ભૂમિસંબંધી અસત્ય ન બોલવું, થાપણ ન ઓઠ-
વવી ને છોટી સાઘી ન પૂરવી એ વીજું અણુવ્રત છે. (૬૯૪) સંધિ, ગ્રંથિ વિગેરેનો ભેદ
કરવો વિગેરે રાજ્યદંડ ઉપજે તેવી ચોરી ન કરવી તે ત્રીજું અણુવ્રત છે. (૬૯૫) જન-
સાક્ષીપ્ત સ્વીકારેલી સ્વદારાવડે જ સંતુષ્ટ રહેવું અથવા પરદારાનો ત્યાગ કરવો એ ચોથું
અણુવ્રત છે. (૬૯૬) છતાં પરિગ્રહનું અથવા ઇચ્છાનું પરિમાણ કરવાવડે જે નિયંત્રણા
કરવી તે પરિગ્રહપરિમાણરૂપ પાંચમું અણુવ્રત છે. (૬૯૭) દશે દિશામાં પરિમાણ
બાંધેલી દિશાની સીમાનું ઉહ્લંઘન ન કરવું તે દિગ્પરિમાણ નામનું પહેલું ગુણવ્રત છે.
(૬૯૮) ભોગ ને ઉપભોગના દ્રવ્યોનું જન્મપર્યંતને માટે અને રોજને માટે જે પ્રમાણ

માનમાજન્મ ચાન્વહં । ક્રિયતે યત્ર તદ્ભોગો-પભોગવિરતિર્વ્રતં ॥ ૧૯ ॥
તત્ર ચ-સકૃદેવ ભુંજ્યતે યઃ સ ભોગોઽન્નસગાદિકઃ । પુનઃ પુનઃ પુન-
ર્ભોગ્ય ઉપભોગોગનાદિકઃ ॥ ૭૦૦ ॥ દ્વાવિંશતેરભક્ત્યાણા-મનંતકાયિ-
નામપિ । યાવજ્જીવં પરીહારઃ કીર્ત્યતેઽસ્મિન્ વ્રતે જિનૈઃ ॥ ૭૦૧ ॥

તથાહુઃ- પંચુંબરિ ચઠવિગઈ ૧ હિમ ૧૦ વિસ ૧૧ કરગા ૧૨ ય
સઠ્ઠમટ્ટીય ૧૩ । રયણીભોગ્રણં ચિય ૧૪ બહુવીઞં ૧૫ અણંત ૧૬
સંધાણં ૧૭ ॥ ૨ ॥ ઘોલવડાં ૧૮ વાયંગણ ૧૯ અમુણિયનામાણિ
ફુલ્લફલયાણિ ૨૦ । તુચ્છફલં ૨૧ ચલિઅરસં ૨૨ વજ્જેહ અમરક વાવીસં ॥૩॥

ઉદુંબરવટપ્લવ્-કાકોદુંબરશાલિનાં । પિષ્પલસ્ય ચેત્યભક્ત્ય-મા-
ર્યાણાં ફલપંચકં ॥૪॥ મઘં ૧ માંસં ૨ નવનીતં ચ્ચૌદ્રં ચેતિ ૪ ચતુષ્ટયં ।
વિકૃતીનામભક્ત્યં સ્યા-ચ્છૂદ્ધાલૂનાં શુભાત્મનાં ॥ ૫ ॥ દ્વિદલાન્નં પર્યુષિતં
શાકપૂપાદિકં ચ યત્ । દધ્યહર્દિતયાતીતં ક્વથિતાન્નફલાદિકં ॥ ૬ ॥
વર્ષાસુ પક્ષાત્પરતઃ શીતર્તૌ માસતઃ પરં । પક્વાન્નં વિંશતિદિના-તિક્રમે

કરવું તે ભોગોપભોગવિરતિ નામે વીજું ગુણવ્રત છે. (૬૯૯) તેમાં જે એક વાર ભોગમાં આવે તેવા અન્ન ને પુષ્પમાલા વિગેરે તે ભોગ કહીએ અને વારંવાર ભોગમાં આવે તેવા અંગના (સ્ત્રી) વિગેરે ઉપભોગ કહીએ. (૭૦૦) આ વ્રતમાં બાવીશ અભક્ત્યોનો અને અનંતકાયોનો પણ યાવજ્જીવ પરિહાર કરવાનું શ્રીજિનેશ્વરોએ કહ્યું છે. (૭૦૧)

બાવીશ અભક્ત્ય આ પ્રમાણે-પાંચ ઉંબરા વિગેરેના ત્રસજીવાકુલ ફળો, ચાર મહાવિગય (મધ, મદિરા, માંસ ને માસ્રણ) ૯. હીમ ૧૦, વિષ ૧૧, કરા ૧૨, સર્વ જાતની માટી ૧૩, રાત્રિભોજન ૧૪, બહુવીજ ૧૫, અનંતકાય ૧૬, સંધાન (બોલ-અથાણું) ૧૭, ઘોલવડાં ૧૮, વેંગણ ૧૯, અજ્ઞાતફલ ને ફુલ ૨૦, તુચ્છફલ ૨૧ ને ચલિતરસ ૨૨. આ ૨૨ અભક્ત્ય વર્જવા. (૭૦૨-૩)

હવે બાવીશ અભક્ત્યમાંથી કેટલાકનું વર્ણન કરે છેઃ—ઉદુંબર, વડ, પ્લવ, કાકો-દુંબર અને પિષ્પલ-આ પાંચ વૃક્ષના ફળો, તે ફલપંચક આર્યજનોને સ્વાવાલાયક નથી. (૭૦૪) મઘ, માંસ, નવનીત ને મધ-આ ચાર વિકૃતિ (વિગય) છે તે શ્રદ્ધાલુ એવા શુભાત્માને અભક્ત્ય છે. (૭૦૫) હવે ચલિતરસ બતાવે છે-દ્વિદલાન્ન (જેમાં અંકુરા ઉગી જાય છે તે), વાસી એવા શાક, પુડલા વિગેરે, બે દિવસ વ્યતીત થયેલું દહીં, કોહી ગયેલ અન્ન ને ફલ વિગેરે, વર્ષાક્રતુમાં ૧૫ દિવસ ઉપરાંત, શીતર્તુમાં એક મહીના ઉપ-

ગ્રીષ્મ એવ ચ ॥૭॥ ઇત્યાદ્યમચ્ચયં ચલિત-રસમુક્તં જિનેશ્વરૈઃ । દ્વીંદ્રિયત્ર-
સજીવાનાં યદુત્પત્તિર્ભવેદિહ ॥૮॥ શેષાણ્યમધ્યાણિ પ્રતીતાનિ । અનંતકા-
યનામાનિ પ્રાગુક્તાન્યેવ.

પાપોપદેશો વિવિધઃ ૧ પાપોપકરણાર્પણં ૨ । આર્ત્તરૌદ્રાભિધે ધ્યાને
૩ પ્રમાદાચરણં ૪ તથા ॥ ૯ ॥ ચતુર્ભેદાદિત્યનર્થ-દંડાદ્યદ્વિનિવર્તનં ।
શ્રાવકાણાં તદાસ્થ્યાતં તાર્ત્તીયીકં ગુણવ્રતં ॥૧૦॥ વિષયાશ્ચ કષાયાશ્ચ નિદ્રા
ચ વિકથાપિ ચ । મદ્યં ચેતિ પરિત્યાજ્યાઃ પ્રમાદાઃ પંચ સાત્ત્વિકૈઃ ॥૧૧॥
રાજ્ઞાં સ્ત્રીણાં ચ દેશાનાં ભક્તાનાં વિવિધાઃ કથાઃ । સંગ્રામ ૧ રૂપ ૨ સદ્-
સ્તુ ૩-સ્વાદા ૪ યા વિકથાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૧૨ ॥

મુહૂર્ત્તાવધિ સાવચ-વ્યાપારપરિવર્જનં । આદ્યં શિષ્ટાવ્રતં સામા-
યિકં સ્યારસમતાજુષાં ॥ ૧૩ ॥ દેશાવકાશિકં નામ દિક્સંતેષો દિનં
પ્રતિ । ચતુર્દશાનાં સંતેષો નિયમાનામુતાન્વહં ॥ ૧૪ ॥ તે ચામી-સ-
ચિત્ત ૧ દ્રવ્ય ૨ વિગૈર્દ ૩ વાણહ ૪ તંબોલ ૫ વત્થ ૬ કુસુમેષુ ૭ । વાહણ

રાંત અને ગ્રીષ્મક્રતુમાં ૨૦ દિવસ ઉપરાંત-પક્વાન્ન ઇત્યાદિ ચલિતરસ કહેવાય છે. તેને
જિનેશ્વરોણ અમચ્ચય કહેલ છે; કારણ કે તેમાં દ્વીંદ્રિયત્રસજીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે.
(૭૦૬-૮) વાકીના અમચ્ચયો પ્રસિદ્ધ છે. અનંતકાયના નામો પૂર્વે કહેલા છે. ઇતિ સપ્તમવ્રત.

વિવિધ પાપોપદેશ, પાપોપકરણનું અર્પણ, આર્ત્ત-રૌદ્રધ્યાન ને પ્રમાદાચરણ-આ
ચાર પ્રકારના અનર્થદંડથી વિરમવું તે શ્રાવકનું ત્રીજું ગુણવ્રત કહ્યું છે. (૭૦૯-૧૦)
મદ્ય, વિષય, કષાય, નિદ્રા અને વિકથા એ પાંચ પ્રમાદો સાત્ત્વિક મનુષ્યોએ તજવા.
(૭૧૧) રાજકથા, સ્ત્રીકથા, દેશકથા અને ભક્ત (ભોજન) કથા આ ચાર પ્રકારની
વિવિધકથા તેમ જ સંગ્રામકથા, રૂપકથા, સદ્વસ્તુકથા ને સ્વાદકથા વિગેરે પણ વિકથાઓ
કહેલી છે. અથવા તો રાજાની સંગ્રામકથા, સ્ત્રીની રૂપકથા, દેશમાં રહેલી જૂદી જૂદી
વસ્તુઓની કથા અને ભોજનની શુભાશુભ સ્વાદુપણાની કથા આ પ્રમાણે સમજવું. (૭૧૨)

એક મુહૂર્ત્ત (બે ઘડી) પર્યંત સાવચ વ્યાપારનું વર્જન તે સમતાયુક્ત જીવોને માટે
સામાયિક નામનું પહેલું શિષ્ટાવ્રત કહ્યું છે. (૭૧૩) દેશાવકાશિકનામનું ચીજું શિષ્ટા-
વ્રત છે, તેમાં દરરોજ દિશાનો સંતેષ કરવામાં આવે છે તેમ જ ચૌદ નિયમોનો પણ
સંતેષ કરવામાં આવે છે. (૭૧૪) તે ચૌદ નિયમ આ પ્રમાણે-સંચિત્ત, દ્રવ્ય, વિગૈર્દ

સયણ ૧ વિલેવણ ૧૦-વંભ ૧૧ દિસિ ૧૨ ન્હાણ ૧૩ ભત્તેસુ ૧૪ ॥૧૫॥

પોષં ધર્મસ્ય ધત્તે ચ-તદ્ભવેત્પૌષધવ્રતં । આહાર ૧ દેહસત્કારા ૨-
બ્રહ્મ ૩ વ્યાપાર ૪ વર્જનં ॥ ૧૬ ॥ ચતુર્વિધઃ સ્યાદાહારો-ઽશનં તત્રૌદ-
નાદિકં । પાનં સુરાશિલં ચાંબુ સૌવીરપ્રભૃતીન્યપિ ॥ ૧૭ ॥ સ્વાદિમં
મૃષ્ટાન્ધ્યાનિ દ્રાક્ષાદીનિ ફલાન્યપિ । સ્વાદિમં તુ લવંગૈલા-પૂગજાતી-
ફલાદિકં ॥ ૧૮ ॥ કૃતે ચતુર્વિધાહાર-ત્યાગ આહારપૌષધઃ । સર્વતઃ
સ્યાન્નિર્વિકૃત્યા ચામાસ્લાદૌ તુ દેશતઃ ॥ ૧૯ ॥ એવમન્યેઽપિ ત્રયઃ સ્યુ-
દેશસર્વત્વયોર્દ્વિધા । આય એવ હિ ભેદે ત-દ્યવહારસ્તુ સાંપ્રતં ॥ ૨૦ ॥

સદા ક્વચિદ્વા દિવસે સાધૂનાં દાનપૂર્વકં । મુજ્યતે ચત્તદતિથિ-સં-
વિભાગાભિધં વ્રતં ॥ ૨૧ ॥ મહાવ્રતાપેક્ષયાચ-પંચવ્રત્યાં મતાણુતા । તદ્ગુ-
ણાધાયકત્વેન ગુણતા ચોત્તરવ્રત્યે ॥ ૨૨ ॥ મુહુર્ગુર્વાદિશિષ્ટાવ-ન્નિપેવ્યાનિ
યથોચિતં । શિક્ષાવ્રતત્ત્વમંત્યેષુ ચતુર્ષિવિતિ મતં જિનૈઃ ॥ ૨૩ ॥ અન્યત્ર

ઉપાનહ, તંબોલ, વૈસ્ય, કુંસુમ, ઘાહન, શેયન, વિલેપન, બ્રહ્મચર્ય, દિશિ, સ્નાન, માંત-
પાણી (આહાર) (૭૧૫)

ધર્મને જે પોષણ કરે તે પૌષધ કહીએ, તે ચાર પ્રકારે છે—આહારપોસહ, દેહસત્કાર-
પોસહ, બ્રહ્મચર્યપોસહ ને વ્યાપાર પોસહ. (૭૧૬) આહારના ચાર પ્રકારમાં અશન તે
ઓદનાદિક, પાનશબ્દે સુરા, સર્વ જાતના પાણી અને સૌવીર વિગેરે, (૭૧૭) સ્વાદિમ
તે પકવેલા ધાન્યો, પકવાનો તથા દ્રાક્ષાદિક ફલો અને સ્વાદિમ તે લવિંગ, ફલચી,
સોપારી, જાયફલ વિગેરે. (૭૧૮) આ ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કર્યે સતે સર્વથી
આહાર પૌષધ અને આર્યવિલ્લ, નીવી વિગેરે કરવા તે દેશથી આહારપોસહ—(૭૧૯) એ
પ્રમાણે વીજા ત્રણે પોસહ પણ સર્વથી ને દેશથી એમ બે પ્રકારે છે; પરંતુ હાલ વ્યવહાર
આહારપોસહ જ દેશથી ને સર્વથી કરવાનો છે. વીજા ત્રણે પોસહ સર્વથી જ કરાય છે.
(આ ત્રીજું શિક્ષાવ્રત છે.) (૭૨૦)

દરરોજ અથવા કોઈ દિવસે સાધુને દાનદેવાપૂર્વક મોજન કરવું તે અતિથિસંવિભાગ
નામનું ચોથું શિક્ષાવ્રત છે. (૭૨૧) મહાવ્રતોની અપેક્ષા આઘના પાંચ વ્રતોમાં વ્રતોની
અગુતા છે અને તે વ્રતોમાં ગુણોના આધાયક (સ્થાપન કરનાર) હોવાથી ત્યારપછીના
ત્રણ ગુણવ્રત કહેવાય છે. (૭૨૨) ગુરુમહારાજની શિક્ષા (શિષ્યામણ)ની જેમ યથોચિત-
પણે વારંવાર સેવન કરવા યોગ્ય હોવાથી છેલ્લા ચારને જિનેશ્વરોએ શિક્ષાવ્રત કહ્યા છે.

तु श्रंत्यानि सप्तापि शिचाव्रतान्युच्यन्ते. तथोक्तं—‘पंचाणुवइयं सत्तसिक्का-
वइयं दुवालसविहं’ इत्यादि विपाकसूत्रे सुवाह्वधिकारे ।

तथा—तत्त्वानि सप्त नव वा धर्माद्यर्थाश्चतुर्विधान् । दानादिकं
चतुर्द्धा च धर्ममादिशति प्रभुः ॥ २४ ॥ तथोक्तं—दानशीलतपोभावभेदा-
द्धर्मं चतुर्विधं । मन्ये युगपदाख्यातुं चतुर्वक्त्रोऽभवद्भवान् ॥ २५ ॥ यथा-
सुमंतो ब्रह्मन्ते मुच्यन्तेऽपि च कर्मभिः । यथा च यांति निर्वाणं स्वामी
सर्वं तथादिशेत् ॥ २६ ॥ यथादिशति पूर्णस्य तुच्छस्यापि तथैव सः ।
निःस्पृहः समचित्तश्च चक्रवर्त्तिदरिद्रयोः ॥ २७ ॥ पूर्णतुच्छस्वरूपं चैव-
माचारांगवृत्तौ—ज्ञानैश्वर्यधनोपेतो जात्यन्वयबलान्वितः । तेजस्वी मति-
मान् ख्यातः पूर्णस्तुच्छो विपर्ययात् ॥ २८ ॥ स्वयं कृतार्थोऽप्यन्येषां
हितार्थं धर्ममादिशन् । लोकेषु षड्विधेष्वेष उत्तमोत्तम उच्यते ॥ २९ ॥
तथाहुः श्रीउमास्वातिवाचकपादाः—

कर्माहितमिह चामुत्र चाधमतमो नरः समारभते । इह फलमेव

(७२३) अन्यत्र पाछला सातेने शिचाव्रत कक्षा छे. तथोक्तं—पांच अणुव्रत अने सात
शिचाव्रत एम बार प्रकारना थाय छे इत्यादि विपाकसूत्रमां सुवाहुना अधिकारमां कहुं छे.

आ प्रमाणे श्रावकना बार व्रतानुं स्वरूप प्रभु कहे छे, उपरांत सात अथवा नव
तत्त्वो, धर्मादि चार अर्थो अने दानादिक चार प्रकारनो धर्म प्रभु उपदिशे छे. (७२४)
ते विषे कहुं छे के—“ हे प्रभु ! दान, शील, तप अने भाव ए चार प्रकारना धर्म एक
साथे कहेवाने माटे ज आप चार मुखवाळा थयाछो एम हुं मानुं छुं. (७२५) बळी जेवी
रीते प्राणी कर्मथी बंधाय छे, जेवी रीते कर्मोथी मूकाय छे अने जेवी रीते जीव निर्वाण
पामे छे ते सर्व ते रीते ज प्रभु कहे छे. (७२६) चक्रवर्ती ने दरिद्रीमां समचित्त एवा
अने निःस्पृह एवा प्रभु जेवी रीते पूर्णने कहे छे तेवी रीते तुच्छने—अपूर्णने पण उपदेश आपे
छे. (७२७) ” पूर्ण ने तुच्छनुं स्वरूप श्री आचारांगवृत्तिमां आ प्रमाणे कहुं छे—ज्ञान,
ऐश्वर्य अने धनवाळो, जाति कुल ने बळयुक्त, तेजस्वी अने बुद्धिमान तेने पूर्ण कहेल छे;
अने तेथी विपर्ययवाळाने तुच्छ कहेल छे. (७२८) तीर्थकर पोते कृतार्थ होवा छतां
पण अन्यना हितने माटे धर्मोपदेश आपे छे; कारण के छ प्रकारना मनुष्योमां प्रभु
उत्तमोत्तम कहेवाय छे. (७२९) तथाहुः श्री उमास्वातिवाचकपादाः

आ भवमां अने परभवमां अहितनी प्राप्ति माटे ज अधमतर नर कोइ पण कार्य

ત્વધમો વિમધ્યમસ્તૂભયફલાર્થ ॥ ૩૦ ॥ પરલોકહિતાયૈવ પ્રવર્ત્તેતે મ-
ધ્યમઃ ક્રિયાસુ સદા । મોક્ષાયૈવ તુ ઘટતે વિશિષ્ટમતિરુત્તમઃ પુરુષઃ
॥ ૩૧ ॥ યસ્તુ કૃતાર્થોઽપ્યુત્તમ-મવાપ્ય ધર્મ પરેભ્ય ઉપદિશતિ । નિત્યં
સ ઉત્તમેભ્યો-ઽપ્યુત્તમ ઇતિ પૂજ્યતમ એવ ॥ ૩૨ ॥ તસ્માદર્હતિ પૂજા-
મર્હન્નેવોત્તમોત્તમો લોકે । દેવર્પિનરેદ્રેભ્યઃ પૂજ્યેભ્યોઽપ્યન્યસત્વાનાં
॥ ૩૩ ॥ કદાપિ નિષ્ફલા નૈષાં દેશના જાયતેઽર્હતાં । લાભાભાવંઽમૂઢ-
લક્ષ્યાઃ પ્રવર્ત્તેરન્ન તે યતઃ ॥ ૩૪ ॥

સામાયિકં સ્યાત્સમ્યક્ત્વં શ્રુતસામાયિકં તથા । સામાયિકે દ્વે
વિરતી દેશતઃ સર્વતોઽપિ યે ॥ ૩૫ ॥ સામાયિકસ્વરૂપં ચૈવમાહુઃ—
સાવજ્જોગવિરત્યો તિગુત્તો છસુ સંજત્યો । ઉવઉત્તો જયમાણો આયા
સામાઈયં હોઈ ॥ ૩૬ ॥ જો સમો સઠ્ઠભૂણસુ તસેસુ થાવરેસુ ચ । તસ્સ
સામાઈયં હોઈ ઇઈ કેવલ્લિભાસિત્રં ॥ ૩૭ ॥ સામાયિકાનિ ચત્તવારિ
ત્રીણિ દ્વે એકમેવ વા । નિશ્ચયાત્પ્રતિપચંતે નરતિર્યક્સુધાશિષુ

આરંભે છે. અધમ નર આ મવનાં સુખને માટે જ આરંભે છે. વિમધ્યમ ઉમય લોકના
ફલને માટે આરંભે છે, મધ્યમ પરલોકના હિતને માટે જ સદા ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ કરે છે,
વિશિષ્ટમતિવાળો ઉત્તમ પુરુષ મોક્ષને માટે જ ઉદ્યમ કરે છે અને જે કૃતાર્થ થયેલ
ઉત્તમ પુરુષ પોતે ઉત્તમ ધર્મને પ્રાપ્ત કર્યા છતાં પણ પરના હિતને માટે ધર્મોપદેશ કરે છે,
તે ઉત્તમમાં પણ ઉત્તમ હોવાથી પૂજ્યતમ છે. (૭૩૦-૩૨) આ પ્રમાણે હોવાથી જ લોકમાં
ઉત્તમોત્તમ એવા અરિહંત જ અન્ય પ્રાણીઓને પૂજ્ય એવા પણ દેવ, મુનિ ને નરેન્દ્રોથી
પણ અત્યંત પૂજા કરવાયોગ્ય છે-પૂજનીય છે. (૭૩૩) એ પરમાત્માની દેશના ક્યારે
પણ નિષ્ફળ જતી નથી; કારણ કે અમૂઢલક્ષ્ય એવા મનુષ્ય લાભના અભાવમાં પ્રવૃત્તિ
કરતા જ નથી. (૭૩૪)

સામાયિક ચાર પ્રકારે છે-૧ સમ્યક્ત્વસામાયિક, ૨ શ્રુતસામાયિક, ૩ દેશવિરતિ-
સામાયિક ને ૪ સર્વવિરતિસામાયિક. (૭૩૫) સામાયિકનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે કહ્યું છે,
સાવઘ યોગથી વિરત, ત્રણ ગુણિય ગુણ, પદ્ કાયમાં અથવા પાંચ ઇન્દ્રિય ને મન એ છમાં
સંયત અને ઉપયોગપૂર્વક જયણા સાથે પ્રવૃત્તિ કરતો આત્મા જ સામાયિક થાય છે. (૭૩૬)
જે વ્રસ ને સ્થાવર સર્વ જીવોમાં સમાન ભાવવાળા છે. તેને સામાયિક હોય છે, એમ કેવ-
લીએ કહ્યું છે. (૭૩૭) ઉપર કહેલા ચાર પ્રકારના સામાયિકમાંથી ચાર, ત્રણ, બે ને એક

॥ ३८ ॥ चत्वारि प्रतिपद्यन्ते नरा एवादितस्त्रयं । तिर्यचस्त्वमराश्च
द्वे अंतिमासंभवात्क्रमात् ॥ ३९ ॥ पूर्वं प्रपन्नसम्यक्तवो देशतः सर्वतो-
ऽथवा । विरतिं चेह्यभेत स्या-त्तदा ह्येकातिसंभवः ॥ ४० ॥
सामायिकस्य कस्यापि प्रतिपत्ता भवेन्न चेत् । नृषु तिर्यक्षु वा कश्चि-
त्तदावश्यं सुधाशिषु ॥ ४१ ॥ कश्चित्प्रक्षीणसम्यक्तवः सम्यक्तवं प्रति-
पद्यते । अर्हद्गिरामवंध्यत्वा-दसंख्यत्वाच्च नाकिनां ॥ ४२ ॥

तत्र ये सर्वविरतिं प्रपद्यन्ते नराः स्त्रियः । प्रव्रजयति तान्नाथः
शिक्षयन् सकलं विधिं ॥ ४३ ॥ गंतव्यमेवं स्थातव्यं भोक्तव्यं
विधिनामुना । वक्तव्यं भाषयैवं च यथा धर्मो न सीदति ॥ ४४ ॥ याश्च
चारित्रपुत्रस्य मातरोऽष्टौ भवंत्यमूः । सम्यगाराधनीयास्ता मोक्षाकां-
क्षिसुमुक्षुभिः ॥ ४५ ॥ युगमात्रावलोकित्या दृष्ट्या सूर्याशुभासितं । विलो-
क्य मार्गं गंतव्य-मितीर्यासमितिर्भवेत् ॥ ४६ ॥ हितं यत्सर्वजीवानां

निश्चयथी मनुष्य, तिर्यच ने देवगतिमां पामी शकाय छे. (७३८) मनुष्य चारे सामायिक
प्राप्त करे छे. प्रथमना त्रण सामायिक तिर्यचो प्राप्त करे छे अने देवो (उपलक्षणथी
नारकी जीवो) प्रथमना ने प्राप्त करे छे. अनुक्रमे पाछलानो तेमां असंभव छे. (७३९)
पूर्वभवे जेथो सम्यक्तव प्राप्त कर्युं छे एवो जीव आ भवमां सर्वविरति के देशविरति
प्राप्त करे त्यारे एक सामायिक प्राप्त करे एम समजवुं. (७४०) जो कोइ पण सामा-
यिकनो प्रतिपत्ता मनुष्यमां के तिर्यचमां (प्रभुनी देशनावडे) कोइ पण न होय तो देव-
गतिमां तो जरूर प्रतिपत्ता होय. (७४१) कारण के—अरिहंतनी वाणी अवंध्य होवार्थी
अने देवोनुं असंख्यपणुं होवार्थी (भगवंतनी वाणीवडे) कोइ प्रक्षीणसम्यक्त्वी देव
फरीने सम्यक्तव पामे छे. (७४२)

तेमां जे पुरुषो अने स्त्रीओ सर्वविरतिने अंगीकार करे छे तेओने भगवान चारित्रना
सर्व विधिने शिखवीने प्रव्रज्या आपे छे. (७४३) ते विधि कहे छे—आ प्रमाणे
चालवुं, आ प्रमाणे उमा रहेवुं, आ विधिए आहार करवो, आवी भाषावडे बोलवुं के जेथी
धर्म सीदाय नहीं. (७४४) तथा बली चारित्रपुत्रनी जे आठ माताओ छे तेने भोक्षा-
कांची मनुष्योए सम्यग् प्रकारे आराधवी. (७४५) ते आठ माता आ प्रमाणे—सूर्यना
किरणोवडे प्रकाशित मार्गने युगमात्र (चार हाथ) प्रमाण जोनारी दृष्टिवडे जे जोइने
चालवुं ते ईर्यासिमिति छे. (७४६) सर्व जीवोने हितकारी, निरवद्य अने मित-प्रमाणो-

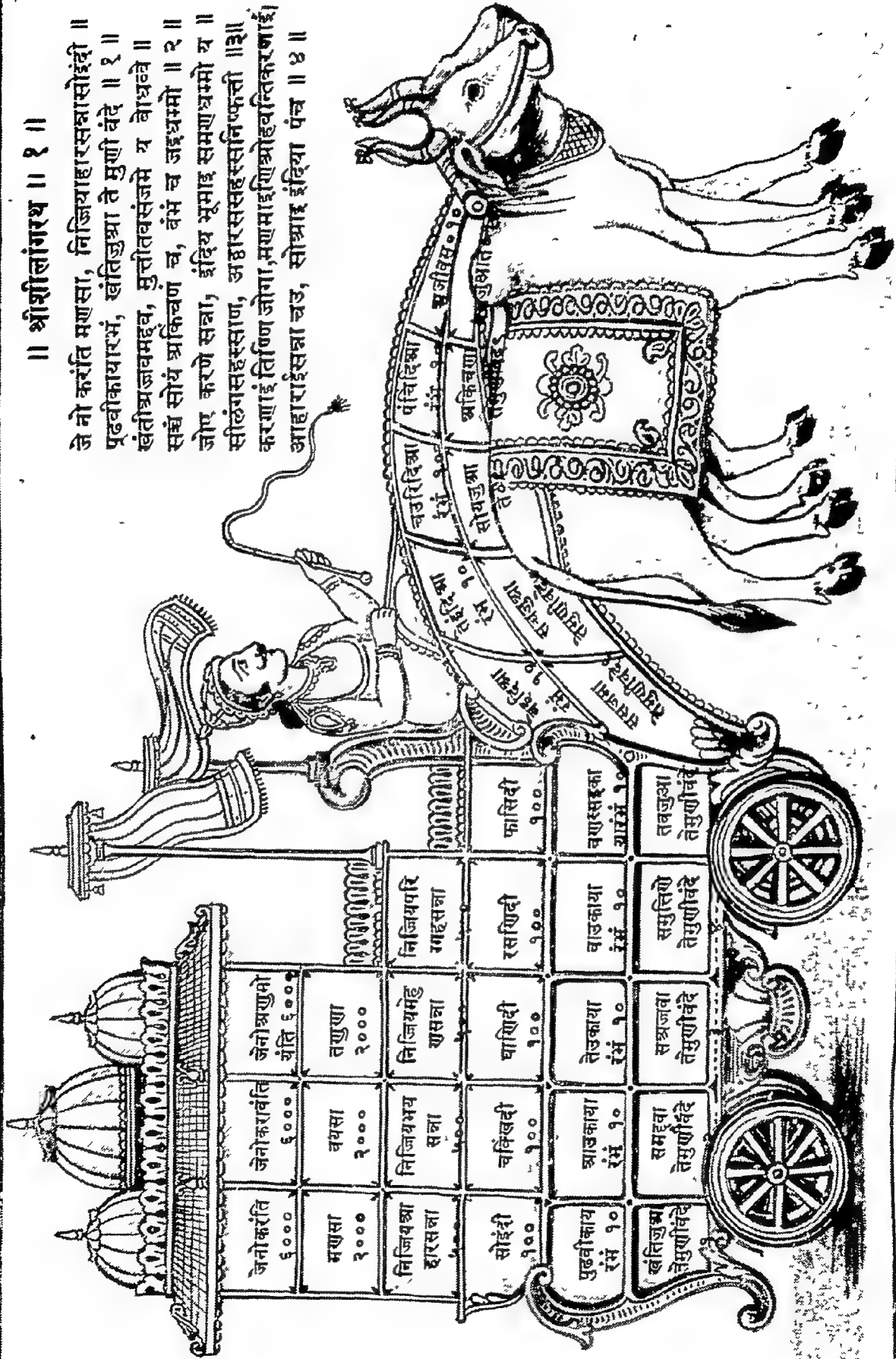
નિરવચ્યં મિતં વચઃ । તદ્ધર્મહેતોર્વક્તવ્યં ભાષાસમિતિરિત્યસૌ ॥ ૪૭ ॥
 તદુક્તં—સત્યં વ્રૂયાત્પ્રિયં વ્રૂયા—ન્ન વ્રૂયાત્સત્યમપ્રિયં । પ્રિયં ચ નાનૃતં વ્રૂયા—
 ત્સા ભાષાસમિતિર્ભવેત્ (દેષ ધર્મઃ સનાતનઃ) ॥ ૪૮ ॥ સત્ત્વત્વારિંશતા
 ય—દોષૈરશનમુજ્જિતં । મોક્તવ્યં ધર્મયાત્રાયૈ લૈષણાસમિતિર્ભવેત્ ॥ ૪૯ ॥
 ગ્રાહ્યં મોચ્યં ચ ધર્મોપ—કરણં પ્રત્યુપેક્ષ્ય યત્ । પ્રમાર્જ્યં ચેયમાદાન—નિષ્કેપસ-
 મિતિઃ સ્મૃતા ॥ ૫૦ ॥ નિર્જીવેઽશુષિરે દેશે પ્રત્યુપેક્ષ્ય પ્રમાર્જ્યં ચ ।
 યત્યાગો મલમૃત્નાદેઃ સોત્સર્ગસમિતિઃ સ્મૃતા ॥ ૫૧ ॥ કલ્પનાજાલનિ-
 મુક્તં સમભાદેન પાવનં । મુનીનાં યન્મનઃ સ્થૈર્યં મનોગુપ્તિર્ભવત્યસૌ ॥ ૫૨ ॥
 મૌનાવલંબનં સાધોઃ સંજ્ઞાદિપરિહારતઃ । વાગ્વૃત્તેર્વા નિરોધો યઃ સા
 વાગ્વૃત્તિરિહોદિતા ॥ ૫૩ ॥ સ્થિતસ્ય કાયોત્સર્ગાદા—બુપસર્ગજુષોઽપિ
 યત્ । સ્થૈર્યં ધૈર્યેણ કાયસ્ય કાયગુપ્તિરિયં મતા ॥ ૫૪ ॥ શય્યાસનોર્ધ્વ-
 સ્થાનાદૌ કાયચેષ્ટા નિયમ્યતે । સાધુભિર્ધર્મબુદ્ધ્યા ય—ત્કાયગુપ્તિસ્તુ
 સાઽપરા ॥ ૫૫ ॥ એતા એવ દ્વાદશાંગ્યાઃ સારો ધર્મસ્ય સાધનં । તતો યુષ્મા-

પેત જે વચન હોય તે જ સદ્ધર્મના હેતુએ બોલવું તે ભાષાસમિતિ છે. (૭૪૭) તદુક્ત—
 ‘ સત્ય બોલવું, પ્રિય બોલવું, અપ્રિય એવું સત્ય ન બોલવું, તેમ જ પ્રિય એવું અસત્ય ન
 બોલવું. આ ભાષાસમિતિ કહેવાય છે. (આ સનાતન ધર્મ છે,) (૭૪૮) ૪૭ દોષ
 રહિત અન્ન જે સંયમના નિર્વાહ માટે જ ભોગવવું (ખાવું) તે એષણાસમિતિ છે.
 (૭૪૯) જોડને અને પ્રમાર્જીને ધર્મના ઉપકરણો લેવા અને મૂકવા તેને આદાનનિષ્કેપ-
 સમિતિ કહી છે. (૭૫૦) નિર્જીવ અને પોલાણ વિનાની જમીનપર જોડને અને પ્રમા-
 ર્જીને મલમૃત્નાદિનો ત્યાગ કરવો તે ઉત્સર્ગસમિતિ કહી છે. (૭૫૧) કલ્પનાજાલરહિત
 અને સમભાવથી પવિત્ર એવું મુનિના મનનું જે સ્થૈર્ય તે મનોગુપ્તિ સમજવી. (૭૫૨)
 મુનિએ સંજ્ઞાદિકના પણ પરિહાર યુક્ત મૌનપણાનું આલંબન કરવું અથવા વાગ્વૃત્તિનો
 નિરોધ કરવો તેને અહીં વચ્ચનગુપ્તિ કહેલી છે. (૭૫૩) કાયોત્સર્ગાદિમાં સ્થિત રહે-
 લાને ઉપસર્ગાદિ થતાં પણ કાયની જે સ્થિરતા ધૈર્યવડે રાખવી તે કાયગુપ્તિ કહેવાય
 છે. (૭૫૪) શય્યામાં બેસતાં કે ઉભા રહેતાં સાધુએ ધર્મબુદ્ધિવડે જે કાયચેષ્ટાને નિય-
 મમાં રાખવી તે બીજી રીતે કાયગુપ્તિ કહેવાય છે. (૭૫૫) આ આઠ માતાઓ જ દ્વાદ-
 શાંગીના સારભૂત ને ધર્મના સાધનભૂત છે, માટે તમારે વારંવાર એના આરાધનમાં યતન

॥ श्रीशीलांगरथ ॥ १ ॥

जे नो करंति मणसा, निजियाहारसन्नासोइंदी ॥
 प्रढवीकायारभं, खंतिजुआ ते मुणी वंदे ॥ १ ॥
 खंतीअजवमद्वच, मुत्तीतवसंजमे य बोधव्हे ॥
 सखं सोयं अकिचण च, वंभं च जइधम्मो ॥ २ ॥
 जोण करणे सन्ना, इंदिय भूमाइ समणधम्मो य ॥
 सीलंगसहस्साण, अहारससहस्सनिप्फत्ती ॥ ३ ॥
 करणाइं तिणिण जोगा, मणमाइणिओहवन्तिकरणाई,
 आहाराइसन्ना चउ, सोआइ इंदिया पंच ॥ ४ ॥

भिरेतासु यत्नः कार्यो मुहुर्मुहुः ॥ ५६ ॥ आदिश्यैवं साधुसाध्वी-श्रावक-
श्राविका इति । प्रभुश्चतुर्विधं संघं स्थापयेत्तीर्थमद्भुतं ॥ ५७ ॥

तत्र च-साधवः स्युः पात्रगुच्छ-रजोहरणधारिणः । येऽष्टादशसह-
स्राणि शीलांगानां च विभ्रते ॥ ५८ ॥ तानि चैवमाहुः-जे नो करिति
मणसा निजिअआहारसन्नसोइंदी । पुढविक्कायारंभं खंतिजुआ ते मुणी
वंदे ॥ ५९ ॥ करणं कारणं चानु-मतिर्योगत्रयं तथा । आहाराद्याश्चतस्रश्च
संज्ञाः पंचेंद्रियाणि च ॥ ६० ॥ पृथ्व्यंबुवह्निमरुता-भारंभाः स्युर्वनस्पतेः ।
द्वित्रिचतुःपंचखाना-मजीवस्येत्यमी दश ॥ ६१ ॥ क्षमार्जवं मार्दवं च
मुक्तिस्तपश्च संयमः । साधोर्धर्मा दश ब्रह्म-सत्यशौचापरिग्रहाः ॥ ६२ ॥

भवन्ति दश शीलागा-न्यधःस्थैर्दशभिः पदैः । क्षमादिभिः साधुधर्म-
वाचिभिः परिवर्तितैः ॥ ६३ ॥ शतं दशभिरारंभ-पदैः स्युः परिवर्तितैः ।
प्रत्येकमारंभपदे पूर्वोक्तदशकान्वयात् ॥ ६४ ॥ शतं शतानि पंच स्युः पदै-
रिन्द्रियवाचिभिः । सहस्रद्वितयी तेषां चतुःसंज्ञापदान्वयात् ॥ ६५ ॥

करवो. (७५६) आ प्रमाणे कहीने पछी प्रभु साधु, साध्वी, श्रावक ने-श्राविकारूप
चतुर्विध संघने अद्भुत तीर्थपणे स्थापन करे छे. (७५७)

ते (चतुर्विध संघ) मां पात्र, गुच्छ ने रजोहरणादिना धारण करनारा अने अठार
हजार शीलांगने धारण करनारा ते साधु कहेवाय छे. (७५८) ते शीलांग आ प्रमाणे—
' जे मुनि आहारसंज्ञा जीतेला, श्रोत्रेंद्रियने वश करेला, खांतीयुक्त मनवडे पृथ्वीका-
यनो आरंभ न करे तेने हुं वंदुं छुं. ' (७५९) आ प्रमाणे करण, करावण ने अनुमो-
दनरूप व्रण करणवडे, मन, वचन, कायारूप व्रण योगवडे, आहारादि चार संज्ञा
सेम ज श्रोत्रेंद्रियादि पांच इंद्रियोने जीतीने पृथ्वी, जल, अग्नि, वायु, वनस्पति, द्वींद्रिय,
त्रींद्रिय, चतुरिंद्रिय, पंचेंद्रिय अने अजीव ए दशनो आरंभ, क्षमा, आर्जव, मार्दव, मुक्ति,
तप, संयम, ब्रह्म, सत्य, शौच अने अपरिग्रह-ए दश प्रकारना यतिधर्मयुक्त थइने न
करे. (७६०-६२) (तेवा मुनिने हुं वंदुं छुं.)

हवे उपर जणावेल रीते १८००० शीलांग शी रीते थाय ? ते कहे छे—शीलना
अंगने नीचे स्थापन करेला क्षमादि दश प्रकारना साधुधर्मवडे गुणवार्थी दश थाय.
(७६३) पछी दश प्रकारना आरंभपदवडे पूर्वोक्त दशने गुणवार्थी सो थाय. (७६४)
पछी पांच इंद्रियोवडे गुणवार्थी पांच सो थाय. पछी चार संज्ञावडे गुणवार्थी बे हजार

मनोवाक्काययोगेन षट् सहस्रा भवन्ति ते । अष्टादश सहस्राश्च करणादि-
त्रयान्विताः ॥ ६६ ॥ नष्टोद्दिष्टविधिं चात्र वक्ष्ये येनाप्यते द्रुतं । अंकाद्वि-
वक्षितं रूपं रूपाच्चांको विवक्षितः ॥ ६७ ॥ त्रिकं त्रिकं चतुष्कं च पंचकं
द्विर्दश न्यसेत् । भाजकानां ध्रुवांकानां—मियं भवति पद्धतिः ॥ ६८ ॥
३, ३, ४, ५, १०, १० अंकरांश्च परिपृष्टं प्रथमं दशभिर्भजेत् । लब्धं भूयोऽपि
दशभिर्—लब्धं तत्रापि पंचभिः ॥ ६९ ॥ चतुस्त्रिभिरेवं च लब्धं लब्धं
विभज्यते । सर्वत्र भागशेषं स्व-भाजकस्य लिखेदधः ॥ ७० ॥ भाजकेन
हृते राशौ यदि किञ्चिन्न शिष्यते । तदा तद्भाजकस्याधः शून्यं स्थाप्य-
मिति स्थितिः ॥ ७१ ॥

किञ्च—यदा राशौ भज्यमाने किञ्चिदप्यवशिष्यते । सैकं कार्यं तदा
लब्धं निःशेषे तु न तत्तथा ॥ ७२ ॥ यथा—मितं चतुर्भिर्नवकै रूपं
भवति कीदृशं । शीलांगानां तत्र राशिं यथोक्तं दशभिर्भजेत् ॥ ७३ ॥

थाय. (७६५) पछी मन, वचन, कायरूप त्रण योगवडे गुणवाथी छ हजार थाय. तेने
त्रण करणवडे गुणवाथी १८००० थाय. (७६६)

नष्टोद्दिष्ट विधिवडे हवे समजावे छे के जेथी अंकथी विवक्षित रूप अने रूपथी विवक्षित
अंक सत्वर आवे. (७६७) तेने माटे त्रण, त्रण, चार, पांच अने व वार दश एम छ अंक
स्थापवा. ध्रुवांकना भाजकनी आ पद्धति छे. (३-३-४-५-१०-१०) (७६८) पछी पूछेली
१८००० राशिने पहेलां दशे भांगवा, तेथी जे अंक आवे तेने फरीने दशवडे भांगीए,
तेथी जे अंक आवे तेने पांचवडे भांगीए, (७६९) तेथी जे अंक आवे तेने चारवडे
भांगीए, तेथी जे अंक आवे तेने त्रणवडे भांगीए, तेथी जे अंक आवे तेने फरीने त्रण-
वडे भांगीए. एवी रीते लाधेला लाधेला अंकने सर्वत्र भांगवा. जे शेष रहे तेने भाजकनी
नीचे स्थापवो. (७७०) भांगाकार करवाथी छेवटे शेष कांइ न आवे तयारे भाजकनी
नीचे शून्य मूकीए. (७७१) (जेमके-१८००० ने दशवडे भांगता १८००, तेने दश-
वडे भांगता १८०, तेने पांचवडे भांगतां ३६, तेने चारवडे भांगता ९, तेने त्रणवडे
भांगतां ३ ने तेने त्रणवडे भांगतां शून्य अथवा एक आवे छे.)

हवे बीजी रीते भांगाकार करवानो प्रकार कहे छे—जो राशिने भांगतां कांइपण °
अवशेष रहे तो ते लब्ध अंकमां एक उमेरवो. जो निःशेष थइ जाय—कांइपण बाकी न
रहे तो तेम न करवुं. (७७२) यथा—जो शीलांगोनी राशि चार नवडा प्रमाण होय

લબ્ધા નવનવત્યાઢ્યાઃ શતા નવ નવોપરિ । શિષ્યંતે તે ચ સર્વાત્ય—દશ-
કસ્ય લિખેદધઃ ॥ ૭૪ ॥ ભાગશેષતયા રાશે—લબ્ધં સૈકં વિધીયતે ।
સહસ્રં જાયતે તચ્ચ દશભિઃ પ્રવિભજ્યતે ॥ ૭૫ ॥ લબ્ધં શતં ભાગશેષા—
ભાવાચ્છૂન્યં નિવેશ્યતે । ઉપાંત્યદશકસ્યાધઃ સર્વત્રૈવં વિધીયતાં ॥ ૭૬ ॥
શતે ચ પંચભિર્ભક્તે વિંશતિઃ પ્રાપ્યતેઽથ સા । ચતુર્ભિર્ભજ્યતે લબ્ધાઃ
પંચ તાંશ્ચ ત્રિભિર્ભજેત્ ॥ ૭૭ ॥ લબ્ધ એકો દ્વયં શિષ્ટં લિખ્યતેઽધસ્ત્રિ-
કસ્ય તત્ । લબ્ધ એકોઽપિ સૈકસ્ત—લ્લેખ્ય આદ્યત્રિકાદધઃ ॥ ૭૮ ॥
૩ ૩ ૪ ૫ ૧૦ ૧૦

આદૌ દ્વિકદ્વયં શૂન્ય—ત્રયં નવક એવ ચ । શીલાંગરૂપમિત્યૂઘં ચ-
તુર્ભિર્નવકૈર્મિતં ॥ ૭૯ ॥ પદસંખ્યોઘ્યતામંકૈ—ર્યથાસ્થાનં પદાનિ ચ ।
સ્વસ્વપંક્તેઃ પદં સર્વા—તિમં શૂન્યૈશ્ચ ભાવ્યતાં ॥ ૮૦ ॥ તદ્વપં ચૈવં—જે
કારિતિ ન વયસા નિજિઅપરિગ્ગહસન્નસોઢંદી । અજિઆણં આરંભં
અર્કિચણા તે મુળી વંદે ॥ ૮૧ ॥ અથ દ્વિકદ્વયં શૂન્ય—ત્રયં નવક એવ

તો કેવું રૂપ આવે ? ઉક્તરાશિ ૯૯૯૯ ને પ્રથમ દશવડે માંગીએ એટલે નવશેં ને નવાણું
આવે ને નવ વધે. તે આંક છેવટના દશકની નીચે મૂકવો. (૭૭૩-૭૪) ભાગ શેષ
રહેલ હોવાથી લબ્ધરાશિ ૯૯૯ ને એક સહિત કરીએ ત્યારે હજાર થાય, તેને દશવડે
માંગીએ. એટલે સો આવે. શેષ કાંઈ ન વધે, તેથી શૂન્ય ઉપાંત્ય દશકની નીચે મૂકીએ.
સર્વત્ર આ પ્રમાણે કરવું. (૭૭૫-૭૬) સોને પાંચે માંગતા વીશ આવે. હવે વીશને
ચારે માંગીએ એટલે પાંચ આવે તેને ત્રણવડે માંગીએ એટલે એક આવે ને બે વધે. તેને
વીજા ત્રણની નીચે લખીએ અને લબ્ધ થયેલ અંકમાં એક ઉમેરી પહેલા ત્રણની નીચે
મૂકીએ. ૩ ૩ ૪ ૫ ૧૦ ૧૦ (૭૭૭-૭૮)

પહેલા બે વગડા, પછી ત્રણ શૂન્ય, પછી નવડો. આ પ્રમાણે ચાર નવડા પ્રમાણ શીલાં-
ગનું રૂપ સમજવું. (૭૭૯) પદસંખ્યા અંકોવડે જાણવી. તથા પદો યથાસ્થાને એટલે
અનુક્રમે જાણવા અને પોતપોતાની પંક્તિનું છેલ્લું પદ શૂન્યોવડે જાણવું. (૭૮૦) તેનું
રૂપ તેનાથી બનતી ગાથા આપ્રમાણે—જે કારિતિ ન વયસા, નિજિઅપરિગ્ગહસન્નસોઢંદી;
અજિઆણં આરંભં, અર્કિચણા તે મુળી વંદે “ જે પરિગ્રહ સંજ્ઞાને અને શ્રોત્રેન્દ્રિયને જીતનાર
વચનવડે અજીવોનો આરંભ ન કરાવે તેવા અર્કિચન મુનિને હું વંદું છું. ” (૭૮૧)

હવે બે વગડા, ત્રણ શૂન્ય ને એક નવક એવું રૂપ જે કહ્યું છે તે શી રીતે આવે ?

च । कथितं रूपमित्येवं पृष्ठे विधिरिहोच्यते ॥८२॥ पूर्वोक्तभाजकांकाना-
मधःपृष्ठांकपंक्तिका । क्रमेण लिख्यते या च स्थापना प्राक् प्रदर्शिता
॥८३॥ द्वितीयोकोऽथोर्ध्वपंक्ते-रधःस्थपंक्तिवर्त्तिना । गुण्यते प्रथमांकेन
जातं यत्तदधो लिखेत् ॥ ८४ ॥ ऊर्ध्वपंक्तिगणांकस्य गुणितस्यास्य
चेदधः । भवत्यंकः कोऽपि तर्हि राशिमेनं निरेक्येत् ॥ ८५ ॥ अधः-
पंक्तौ च शून्यं चे-त्तस्यांकस्य भवेदधः । राशिस्तदा तथावस्यः स्थाप्य
इत्यग्रतोऽपि च ॥ ८६ ॥ यथा पूर्वस्थापनाया-मूर्ध्वस्थपंक्तिगन्त्रिकः ।
आद्यं मुक्त्वा द्वितीयो यः स चाधःपंक्तिवर्त्तिना ॥ ८७ ॥ द्विकेनाद्येन
गुणितो जाताः षट् ते निरेककाः । पंच जाताश्चतुर्ध्नांस्ते विंशतिस्ते च
पंचभिः ॥ ८८ ॥ ताडिताः स्युः शतं ते च सहस्रं दशभिर्हनाः । दशध्ना-
स्तेऽप्येकहीना-श्चत्वारो नवकाः स्थिताः ॥ ८९ ॥ ३ ३ ४ ४ १० १०, ५, २०,
१००, १०००, ९९९९, ततश्चायं भावः-सहस्राणि नव नव-त्यधिकाश्च
शता नव । एषां शीलांगरूपाणा-मंत्यं रूपं यथोदितं ॥ ९० ॥

आभिश्च पंक्तिभिः षड्भिः स्थापिताभिरधः क्रमात् । स्याद्रथस्याकृ-

एम पूछये सते तेनो विधि कहीए छीए. (७८२) पूर्वोक्त भाजक अंकनी नीचे पूछेला
अंकनी पंक्ति अनुक्रमे लखवी. तेनी स्थापना पूर्वे बतावी छे. ३ ३ ४ ४ १० १० (७८३)

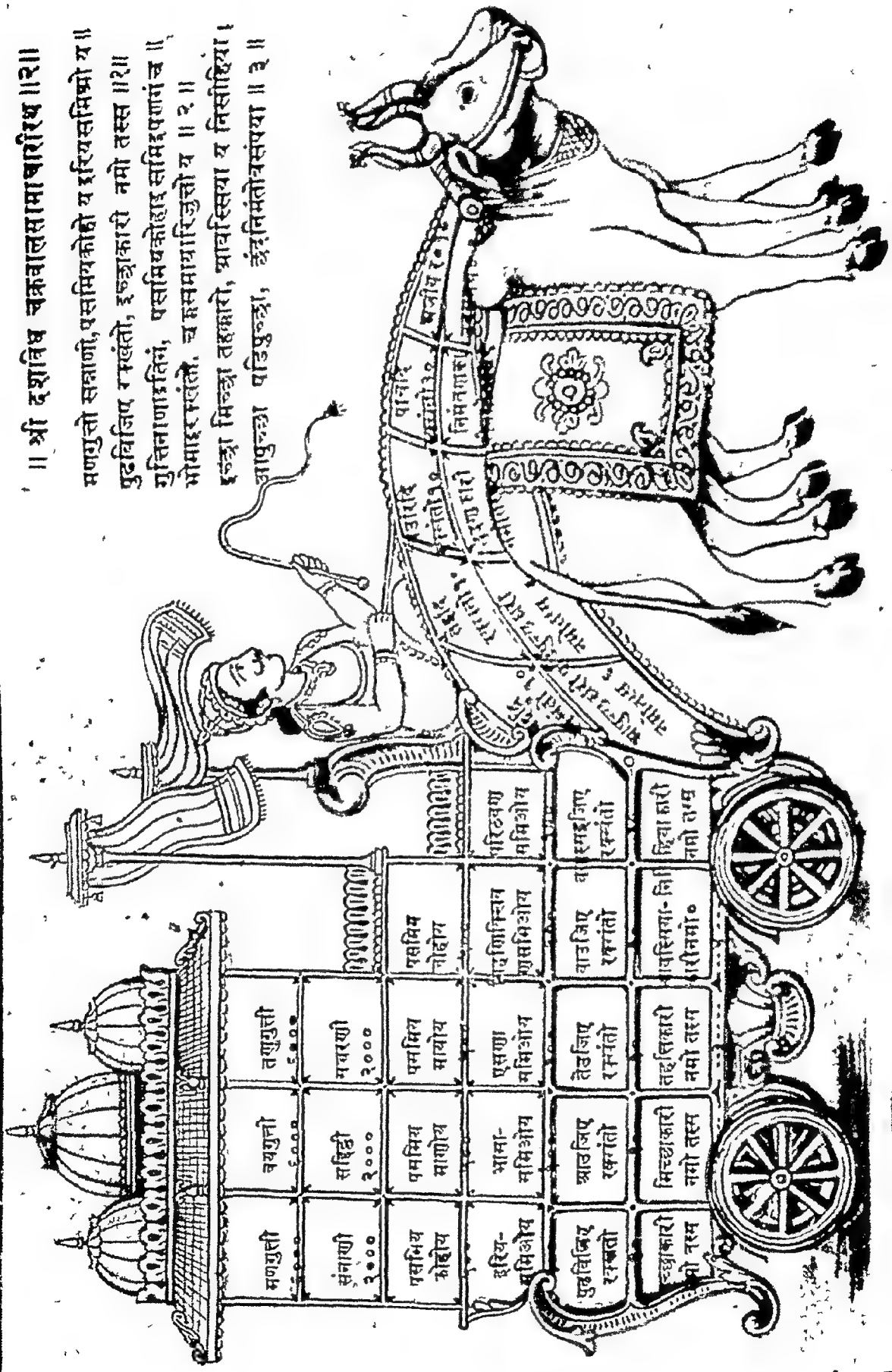
हवे ऊर्ध्वपंक्तिगत बीजो (त्रण) अंक नीचेनी पंक्तिना पहेला अंक (वे) वडे
गुणीए अने जे आवे ते (६) नीचे लखीए. (७८४) गुणेला ऊर्ध्व पंक्तिगत अंकनी
नीचे जो कोइपण अंक होय तो आ राशिमांथी एक बाद करीए. (७८५) अने नीचेनी
पंक्तिमां ते अंकनी नीचे जो शून्य होय तो ते राशि तेवी ज राखीए. एम आगळ पण
समजवुं. (७८६) जेम पूर्व स्थापनामां उपरनी पंक्तिमां प्रथमनो मूकीने बीजो अंक जे
त्रणनो छे तेने अधःपंक्तिवर्त्ति एवा आद्य अंक द्विक (२) वडे गुणतां छ थया तेमां-
थी एक बाद करतां पांच रखा, तेने चारवडे गुणतां बीश थया-तेने पांचे गुणता थया
१००, तेने दशवडे गुणतां थया हजार, तेने दशवडे गुणीने एत बाद करतां चार नवडा
आवे. ३ ३ ४ ४ १० १०+५-२०-१००-१०००-९९९९ (७८७-८९) भावार्थ ए छे
के नव हजार नवशे नवाणु एटला शीलांगोनुं छेजुं (एटले ९९९९ मुं) रूप पूर्वे
कछुं तेवुं आवे. (७९०)

आ (३-३-४-५-१०-१०) छ पंक्ति उपर नीचे क्रमसर स्थापनाथी रथाकृति थाय

॥ श्री दशविध चक्रवालसामाचारीरथ ॥ २ ॥

मण्युत्तो सन्नाणी, पसमियकोहो य इरियसमिओ य ॥
 पुढविजिए रसलंतो, इच्छाकारी नमो तस्स ॥ १ ॥
 गुत्तिनाणाइतिव, पसमियकोहाइ समिदपणंगं च ॥
 भोमाइरसलंतो, च हसमायारिजुत्तो य ॥ २ ॥
 इच्छा मिच्छा तहकारी, प्रावस्सिया य निसीहिया ।
 आपुच्छा पडिपुच्छा, इंदनिर्मतोयसंपया ॥ ३ ॥

તિસ્તંસ્મા-ચ્છીલાંગરથ ઉચ્યતે ॥ ૯૧ ॥ અન્યેઽપિ સંતિ મૂર્યાસઃ
સામાચાર્યાદયો રથાઃ । જ્ઞેયાસ્તેઽપ્યનયા રીત્યા નાત્રોક્તા વિસ્તૃતેર્ભયાત્
॥ ૯૨ ॥ મણગુત્તો સન્નાણી પસમિશ્વકોહો અ ઇરિશ્વસમિઓ અ । પુઢ-
વિજીણ રસ્કંતો ઇચ્છાકારી નમો તસ્સ ॥ ૯૩ ॥ ઇચ્છા મિચ્છા તહ-
ક્કારો આવસિશ્વો અ નિસીહિશ્વો । આપુચ્છા પહિપુચ્છા હંદનિમંતો-
વસંપયા ॥ ૧ ॥ ઇતિ દિક્.

ગુણૈરનેકૈરિત્યાદ્યૈઃ પ્રથિતાઃ પૃથુબુદ્ધયઃ । સાધુસાધ્વ્યો ભવેત્તેષાં
જિનેન્દ્રાણાં પરિચ્છદઃ ॥ ૯૪ ॥

શ્રાવકાણાં તુ ભેદૌ દ્વા-વષ્ટૌ દ્વાત્રિશદેવ ચ । સપત્રિશાઃ શતાઃ સપ્ત
સ્થૂલભેદવિવક્ષયા ॥ ૯૫ ॥ સમ્યક્ત્વં વિશ્રતે કેચિ-ત્તદ્યુક્તાં વિરતિં પરે ।
દ્વિધા શ્રાદ્ધા અવિરતા વિરતાવિરતા ઇતિ ॥ ૯૬ ॥ અણુવ્રતાનિ પંચાપિ

છે તેથી આને શીલાંગરથ કહે છે. (૭૯૧) વીજા પણ ઘણા સામાચારી વિગેરેના રથો
છે. તે પણ વધા આ રીતે જાણવા. વિસ્તારના મયથી અહીં કહ્યા નથી. (૭૯૨)
સામાચારીરથની એક ગાથાનો ભાવાર્થ—‘ મનગુપ્તિવડે ગુપ્ત, શ્રુતજ્ઞાની, ક્રોધનો ઉપશમ
કરનાર, રીયાસમિતિવાન, પૃથ્વીકાય જીવોની રક્ષા કરતા એવા ઇચ્છાકાર સામાચારી-
વાળા મુનિને નમસ્કાર થાઓ. (૭૯૩) સામાચારી-ઇચ્છા, મિચ્છા, તથાકાર, આવ-
શ્યકી, નૈપેધિકી, પૃચ્છા, પ્રતિપૃચ્છા, હંદના, નિમંત્રણો ને ઉપસંપદાં—એમ દશ
પ્રકારની કહી છે. ઇતિ દિક્.

(૧ શ્રુત, ૩ ગુપ્તિ-૩, ૪-કષાય-૧૨, ૫ સમિતિ-૬૦, ૬ કાય-૩૬૦, ૧૦ સામા-
ચારી ૩૬૦૦, જો જ્ઞાન પાંચ લેવામાં આવે તો આના પણ ૧૮૦૦૦ ભેદ થાય.)

વીજો સામાચારીરથ, ૩ સન્નાણી સદીઠી સચ્ચરણી, ૩ ગુપ્તિમાન, ૪ કષાયોપ-
શમી, ૫ સમિતિમાન, ૧૦ પૃથ્વીકાયાદિની રક્ષા કરતો, ૧૦વિધ સામાચારીવાન.
एटले— $3 \times 3 = 9 \times 4 = 36 \times 5 = 180 \times 10 = 1800 \times 10 = 18000$ આ પ્રમાણે પણ
સામાચારી રથ થાય છે.

આ પ્રમાણે અનેક ગુણોવડે પ્રથિત, વિસ્તારવંત બુદ્ધિવાળા સાધુ ને સાધ્વીઓ તે
જિનેશ્વરોનો પરિવાર હોય છે. (૭૯૪)

શ્રાવકના ભેદ બે, આઠ, વત્રીશ અને સાત સો સાડત્રીશ સ્થૂલભેદની વિવક્ષા થાય
છે. (૭૯૫) તે આ પ્રમાણે—કેટલાક માત્ર સમકિતને ધારણ કરનારા હોય છે અને
કેટલાક ઉપર કહી ગયા પ્રમાણે વાર વ્રતરૂપ વિરતિને ધારણ કરનારા હોય છે. એમ
શ્રાવક અવિરત અને વિરતાવિરત એવા બે પ્રકારના હોય છે. (૭૯૬) પાંચ અણુવ્રતોને

षड्भिरुच्चारभंगैः । पृथक् पृथक् स्वीकृतानि यैस्तेषां षड् भिदोऽभवन्
 ॥ ९७ ॥ प्रतिपन्नोत्तरगुण-व्रतः केवलदर्शनः । इति द्वयान्विता एते
 षडित्यष्टौ भिदोऽभवन् ॥ ९८ ॥ एवं सर्वत्राप्यग्रे भाव्यं. द्विविधत्रिवि-
 धं प्रोक्तं १ द्विविधद्विविधं २ तथा । द्विविधैकविधं ३ चैक-विधत्रि-
 विधमेव च ४ ॥ ९९ ॥ एकविधद्विविधं ५ चै-कविधैकविधं ६ तथा ।
 श्राद्धानां षडमी प्रोक्ता व्रतोच्चारणभंगकाः ॥ ८०० ॥ न करोमि स्वयं
 नान्यैः कारयामि च पातकं । स्थूलहिंसादि मनसा वाचाग्नेनाद्यभंगके
 ॥ १ ॥ एवमन्येऽपि भंगका भाव्याः ३३३३३३ षट्स्वप्यतेष्वनुमति-
 र्गृहस्थैर्न निषिध्यते । एषामनुमतिप्राप्तेः स्त्रीपुत्रादिकृतेष्वपि ॥ २ ॥
 अन्यथा हि सर्वदेशविरत्योर्न भिदा भवेत् । त्रिविधं त्रिविधेनेति भंगको
 गृहिणां न तत् ॥ ३ ॥ एषामुत्तरभंगास्तु जायन्त एकविंशतिः । ते चैव-
 मस्याः षड्भंग्याः प्रतिभेदावबोधकाः ॥ ४ ॥ स्थाप्या अधस्तादेष्टवकाः
 क्रमात्कोष्ठेषु षट्स्वपि । एकको द्वौ त्रिकावेको द्विकः षट्कद्वयं ततः
 ॥ ५ ॥ अयं भावः-भंगो यथोक्त एवाद्ये कोष्ठे नात्रान्यसंभवः । द्वितीये

छ भंग (व्रण योग ने वे करण)ना उच्चारवडे जूदा जूदा स्वीकार करनार होय तेथी
 ते रीते श्रावकना छ भेद थाय छे. (७९७) उत्तरगुणने अंगीकार करेला तेमज केवल-
 दर्शन (समकित)वाळा एम वे प्रकारना तथा पूर्वोक्त छ भेदवाळा-ए रीते एकत्र
 करवाथी आठ प्रकारना श्रावक थाय छे. (७९८) आ प्रमाणे आगळ बधा भेदमां
 समजी लेवुं. उपर जे श्रावकपणुं उच्चरवाना छ प्रकार कइया छे ते आ प्रमाणे—द्विविध
 त्रिविध १, द्विविध द्विविध २, द्विविध एकविध ३, एकविध त्रिविध ४, एकविध द्विविध ५,
 एकविध एकविध ६, (७९९-८००). पहेला भंगनी समजण पाडे छे के-‘ हुं स्थूल
 हिंसादि पापने मन, वचन अने कायावडे करुं नहीं अने बीजा पासे करावुं नहीं. ’
 (८०१) आ प्रमाणे बीजा भंगो पण समजवा. आ छए भंगने विषे गृहस्थो अनुम-
 तिनो निषेध न करे, केमके एने स्त्री-पुत्रादि जे करे तेमां अनुमतिनी प्राप्ति छे. (८०२)
 जो एम न होय तो सर्वविरति ने देशविरतिमां भेद ज न पडे; तेथी त्रिविध त्रिविधे ए
 भांगो गृहस्थ माटे कहेल नथी. (८०३) ए छ मूल भंगना उत्तरभंग २१ थाय छे. ते
 उत्तरभंग आवी रीते जाणवा. (८०४) छ भेदना छ कोठा करी तेनी नीचे अनुक्रमे
 १-३-३-२-६-६ मूकवा. (८०५) पहेला कोठामां उपर कही गया प्रमाणे एकडो

तु मनोवाचौ मनोगे वाक्तनु त्रयं ॥ ६ ॥ भंगानामिति शेषः, मनो-
वाक्तनुभिर्व्यस्तैः स्यात्तृतीयेऽपि तत्रयं । करणेन कारणेन तुर्ये
कोष्ठे च भिद्द्वयं ॥ ७ ॥ त्रयो द्वितीयकोष्ठोक्ता योगभंगा विशे-
षिताः । करणेन कारणेन षड्भंगा इति पंचमे ॥ ८ ॥ व्यस्ता
मनोवचःकायाः षड्विधाः स्युर्विशेषिताः । करणेन कारणेन षष्ठे षड्
भंगका इति ॥ ९ ॥ आवश्यकाभिप्रायोऽयं प्रज्ञप्त्यादौ तु कीर्तितः ।

ज मूकवो, केमके तेनो भंग एक ज थाय छे. मन ने वचन, मन ने काया ने वचन ने काया.
एम बे बे बीजा कोठामां मूकवा. बीजामां मन, वचन, काया एम त्रणे व्यस्त (एकला)
मूकवा. चोथा कोठामां करण ने कारवण ए बे भेद मूकवा. बीजा कोठामां मूकेला बे
बे योगवाळा त्रण भंगने करण अने करावणवडे विशेषित करतां छ भंग थाय. ए पांचमा
कोठामां मूकवा. छठा कोठामां पण करण ने करावणवडे थएला छ भंग मूकवा. आम
२१ भंग थाय छे. (८०६-९) आनी विशेष समजण माटे आनी नीचे २१ भंग
लखेला छे.

प्रथम ३ योग ने पच्ची २ करण एम लेतां नीचे प्रमाणे भांगा थाय. प्रथम करण
ने पच्ची योग.

१ त्रण योग ने बे करणनो एक
३ बे योग ने बे करणना त्रण
६ बे योग ने एक करणना छ
२ त्रण योग ने एक करणना बे
३ एक योग ने बे करणना त्रण
६ एक योग ने एक करणना छ

१ बे करण ने त्रण योगनो एक
३ बे करण ने बे योगना त्रण
६ एक करण ने बे योगना छ
२ एक करण ने त्रण योगना बे
३ बे करण ने एक योगना त्रण
६ एक करण ने एक योगना छ

२१

२१

आ एकवीश भेद विगतवार नीचे प्रमाणे-पहेली रीते लख्या छे.

१ मनवचनकायावडे करुं नहीं-करावुं नहीं.
२ मनवचनवडे करुं नहीं-करावुं नहीं.
३ मनकायावडे करुं नहीं-करावुं नहीं.
४ वचनकायावडे करुं नहीं-करावुं नहीं.
५ मनवचनवडे करुं नहीं.

६ मनकायावडे करुं नहीं.
७ वचनकायावडे करुं नहीं.
८ मनवचनवडे करावुं नहीं.
९ मनकायावडे करावुं नहीं.
१० वचनकायावडे करावुं नहीं.

त्रिविधं त्रिविधेनेति भेदोऽपि गृहमेधिनां ॥ १० ॥ तथाहि—स्वयंभूरमणा-
भोधि—मत्स्यमांसाशनादिकं । त्रिविधं त्रिविधेनापि प्रत्याख्यात्येव
कोऽपि यत् ॥ ११ ॥ अस्याल्पविषयत्वेन कादाचित्कतयापि च । नैवाव-
श्यकनिर्युक्तौ भंगकोऽयं विवक्षितः ॥ १२ ॥ षोढा पूर्वोक्तषड्भंग्या स्या-
देकैकमणुव्रतं । त्रिंशद्भिदोऽथ द्वात्रिंश—त्ससम्यक्त्वोत्तरव्रताः ॥ १३ ॥
तथा—त्रिका द्विका एकका ये प्रत्येकं ते त्रयस्त्रयः । स्थाप्यंते किल
पंक्त्योर्ध्वं करणादित्रयांककाः ॥ १४ ॥ एषां नवानामंकाना—मधः
पंक्त्या क्रमाल्लिखेत् । मनोवाक्यायसूचायै त्रिंशद्विकद्विकैककान् ॥ १५ ॥
आद्यो भंगोऽत्र सावध्यं न कुर्वे कारयामि न । नानुजानामि मनसा वचसा
वपुषापि च ॥ १६ ॥ एवमन्येऽपि भंगका भाव्याः, ३ ३ ३, २ २ २, १ १ १ ×
३ २ १, ३ २ १, ३ २ १, प्रज्ञप्त्याद्युदिता मूल—भंगा नव भवंत्यमी । एषा-

११ मनवचनकायावडे करुं नहीं.
१२ मनवचनकायावडे करावुं नहीं.
१३ मनवडे करुं नहीं—करावुं नहीं.
१४ वचनवडे करुं नहीं—करावुं नहीं.
१५ कायावडे करुं नहीं—करावुं नहीं.
१६ मनवडे करुं नहीं.

१७ वचनवडे करुं नहीं.
१८ कायावडे करुं नहीं.
१९ मनवडे करावुं नहीं.
२० वचनवडे करावुं नहीं.
२१ कायावडे करावुं नहीं.

आवश्यकसूत्रनो आ प्रमाणे अभिप्राय छे. प्रज्ञप्ति विगेरेमां तो गृहस्थने मांटे
त्रिविध त्रिविध एवो भेद पण कह्यो छे. (८१०) तथाहि—स्वयंभूरमण समुद्रना
मत्स्यसुं मांस खावा संबंधी त्रिविधे त्रिविधे पण कोइ आवक प्रत्याख्यान करी शके छे;
(८११) परंतु आ अन्य विषयवाळुं ने कादाचित्क होवाथी आवश्यकनिर्युक्तिमां आ
भंगनी विवक्षा करी नहीं. (८१२) पूर्वे कह्या प्रमाणे छे भंग एकेक अणुव्रत आश्री
होवाथी पांच अणुव्रतना त्रींश भंग थाय छे, तेमां सम्यक्त्व ने उत्तरगुणरूप ने भेद
उमेरवाथी ३२ भेद थाय छे. (८१३) तथा एक पंक्तिमां उपर त्रण तगडा, त्रण बगडा
ने त्रण एकडा स्थापन करीए. ए रीते त्रण करण आश्री नव अंक थाय. (८१४) ए
नव अंकनी नीचे अनुक्रमे मन, वचन, कायाने सूचवनार त्रण तगडा, त्रण बगडा ने
त्रण एकडा लखीए. (८१५) एटले पहेलो भंग मन, वचन, कायावडे करुं नहीं, करावुं
नहीं ने अनुमोदुं नहीं एवो थयो. (८१६) आ प्रमाणे बीजा भंगो मांटे पण भावना
करवी. ३-३-३ । २-२-२ । १-१-१ । × ३-२-१ । ३-२-१ । ३-२-१ ।

मेकोनपंचाश-द्रवंत्युत्तरभंगकाः ॥ १७ ॥ तथाहि-त्रिभिर्मनो-१-वचः-
२ कायै ३-स्त्रयो भेदा भवंत्यथ । मनोवाग्भ्यां भवेत्तुर्यो ४ मनोगाभ्यां
च पंचमः ५ ॥ १८ ॥ वाक्कायाभ्यां भवेत् षष्ठ ६-स्त्रिभिरेभिश्च सप्तमः ७ ।
एते सप्तापि योज्यन्ते सप्तभिः करणादिभिः ॥ १९ ॥ ते चैवं-करणं १
कारणं २ चानु-मति ३ श्रेति भिदां त्रयं । भेदश्चतुर्थः करण-कारणा-
भ्यां प्रकीर्तितः ॥ २० ॥ करणानुमतिभ्यां च भेदो भवति पंचमः ।
करणानुमतिभ्यां च षष्ठस्तैः सप्तमस्त्रिभिः ॥ २१ ॥ प्रत्येकमेषु भंगेषु
पूर्वोक्तसप्तकान्वयात् । उक्ता एकोनपंचाशद्-व्रतोच्चारणभंगकाः ॥ २२ ॥
प्रत्येकं भंगकेष्वेषु कालत्रितययोजनात् । सप्तचत्वारिंशदाढ्यं जायन्ते
भंगकाः शतं ॥ २३ ॥ त्रिकालविषयत्वं च स्यादतीतस्य निंदया । संवरेणा-
धुनिकस्य प्रत्याख्यानान्द्रविष्यतः ॥ २४ ॥

अर्ह्यं निंदामि, पटुप्पन्नं संवरेमि, अणागयं पच्चस्कामि, तथा च-
मण १ वयण २ काय ३ मणवय ४-मणतण ५ वयतण ६ तिजोगि ७
सगसत्त । कर १ कार २ णुमइ ३ दुतिजुइ तिकालि सीआलभंगसयं ॥ २५ ॥

प्रज्ञप्ति विगरेमां कहेला त्रण करण, त्रण योगवडे मूळ नव भंगना ४९ उत्तरभंग
आ रीते थाय छे. (८१७)

तथाहि-१ मनवडे, २ वचनवडे, ३ कायावडे, ४ मनवचनवडे, ५ मनकायावडे,
६ वचनकायावडे, ७ मनवचनकायावडे. आ प्रमाणे सात भेद थाय छे. पछी ते दरेकना
करणवडे सात सात भेद करवा ते आ प्रमाणे-१ करण, २ करावण, ३ अनुमति, ४
करण-करावण, ५ करण-अनुमोदन, ६ करावण-अनुमोदन, ७ करण-करावण-अनुमो-
दन-आ प्रमाणे प्रथमना सातना सात सात भेद थवाथी कुल ४९ भेद थाय. (९१९-
२२) आ दरेक भंगमां त्रण कालनी योजना करवाथी १४७ भेद थाय. (८२३)
आनुं त्रिकाल विषयपणुं अतीतनी निंदाथी, वर्तमानना संवरथी अने भाविष्यना
प्रत्याख्यानथी थाय छे. (८२४)

अर्ह्यं निंदामि, पटुप्पन्नं संवरेमि, अणागयं पच्चस्कामि, तथा च मण १ वयण
२, काय ३, मणवय ४-मणतण ५, वयतण ६, तिजोगि ७ सगसत्त ॥ कर १,
कार २, णुमइ ३, दुतिजुइ, तिकालि सीआलभंगसयं ॥ २५ ॥

(आनो भावार्थ उपर विस्तारथी आवी गयो छे.)

સમ્યગ્ ય એતાન્ જાનાતિ પ્રત્યાખ્યાનસ્ય ભંગકાન્ । સ ઇવ કથિતઃ
શાસ્ત્રે પ્રત્યાખ્યાનવિચક્ષણઃ ॥ ૨૬ ॥ અણુવ્રતૈઃ પંચભિશ્ચ ગુણિતા ભંગકા
અમી । પંચત્રિંશાઃ શતાઃ સપ્ત તેષુ કેવલદર્શનૈઃ ॥ ૨૭ ॥ યુક્તેષુ ચોત્તર-
ગુણા—દ્વૈસ્તે સ્યુઃ શ્રાવકા इह । સતત્રિંશાઃ સતશતા વ્રતાનાં
મૂલભેદતઃ ॥ ૨૮ ॥

વ્રતાનાં દ્વાદસંયોગો—દ્વવા ભેદા ભવંતિ યે । પદ્મભંગ્યાદિવ્રતોચ્ચાર-
પ્રકારાણાં ચ યા ભિદઃ ॥ ૨૯ ॥ પરસ્પરં તદ્ગુણને વ્રતાનાં ભૂરયો ભિદઃ ।
ભવંતિ તાભિસ્તાવંતઃ શ્રાવકા इह તથથા ॥ ૩૦ ॥ અણુવ્રતાનાં પંચાનાં
ભંગાઃ પંચૈકયોગજાઃ । દશ ચ સ્યુદ્વિયોગોત્થાસ્ત્રિયોગોત્થા દર્શૈવ ચ
॥ ૩૧ ॥ તુર્યયોગોદ્ભવાઃ પંચ સ્યાદેકઃ પંચયોગજઃ । અથૈતદ્ભંગકોત્પત્તો
કરણં પ્રતિપાદ્યતે ॥૩૨॥ ક્રમોત્ક્રમાભ્યાં દ્વે પંક્ત્યૌ સંસ્થાપ્યેતે ઉપર્યધઃ ।
વિવક્ષિતવ્રતાંકાના—મથાધઃપંક્તિવર્તિના ॥ ૩૩ ॥ ઉપાંત્યાંકેનોર્ધ્વપંક્તિ-
ગતોર્ત્યોંકો વિભજ્યતે । લઘ્વેન તસ્યોપાંત્યસ્યો—પરિસ્થોંકો નિહન્યતે

આ મંગોને જે સમ્યક્પ્રકારે જાણે છે તેને જ શાસ્ત્રમાં પ્રત્યાખ્યાનમાં વિચક્ષણ કહ્યો
છે. (૮૨૬) આ ૧૪૭ મંગને પાંચ અણુવ્રતવડે ગુણવાથી ૭૩૫ ભેદ થાય છે, તેમાં
માત્ર સમકિત ને ઉત્તરગુણના બે ભેદ ભેલવવાથી શ્રાવકો વ્રતના મૂલ ભેદથી ૭૩૭ પ્રકાર-
ના થાય છે. (૮૨૭-૨૮)

આ શ્રાવકના વ્રતોના બે વિગેરેના સંયોગથી જે ભેદો થાય છે, અને પદ્મભંગ્યાદિ વ્રત
ઉચ્ચારણના જે પ્રકારો થાય છે તેને પરસ્પર ગુણવાવડે એ વ્રતોના ઘણા ભેદો થાય છે,
તેથી તે ભેદોવડે અહીં શ્રાવકો તેટલા પ્રકારના કહેવાય છે. (૮૨૯-૩૦) તથથા—પાંચ
અણુવ્રતના એક સંયોગી પાંચ ભેદ, બે સંયોગી દશ ભેદ, ત્રિકસંયોગી દશ ભેદ, ચતુઃ-
સંયોગી પાંચ ભેદ અને પંચ સંયોગી એક ભેદ—એમ ૩૧ ભેદ થાય છે. હવે એ માંગાની
ઉત્પત્તિનું કરણ કહે છે. (૮૩૧-૩૨) વિવક્ષિત વ્રતોના અંકોની બે પંક્તિઓ
ક્રમોત્ક્રમવડે ઉપર નીચે લખવી. ૧ ૨ ૩ ૪ ૫ પછી નીચેની પંક્તિમાં વર્તતા
ઉપાંત્ય અંકવડે ઊર્ધ્વ પંક્તિના અંત્ય અંકને માંગવો. પછી તેનાથી લઘ્વઅંકનો
તે ઉપાંત્યની ઉપરના અંકની સાથે ગુણાકાર કરવો. એ રીતે જે આવે તે દ્વિસંયોગી મંગ

॥ ३४ ॥ यज्जातं ते द्विसंयोगा भंगकास्ते च पूर्ववत् । उपांत्यपाश्चात्यां-
केन भज्यंते लभ्यते च यत् ॥ ३५ ॥ तेन तस्योपरितनो गुणयत्तेको
भवेच्च यत् । ते त्रिसंयोगजा भंगाः स्याच्छेषेष्वप्ययं विधिः ॥ ३६ ॥
भंगेषु नैकयोगेषु करणस्य प्रयोजनं । विवक्षितव्रतमिता भंगका ह्येक-
योगजाः ॥ ३७ ॥ अत्रोदाहरणं—

क्रमोत्क्रमाभ्यां पंचांता लिख्यंतेका द्विकेन च । भक्तेऽधःपंक्त्युपां-
त्येनो—परिस्थे पंचकेतिमे ॥ ३८ ॥ लब्धौ द्वौ सार्द्धकौ ताभ्या—मुपांत्य-
स्योपरि स्थितः । चतुष्को गुणयते जाता दश तेऽत्र द्वियोगजाः ॥ ३९ ॥
त्रिकोऽथोपांत्यपाश्चात्यो भज्यंते तेन ते दश । लब्धास्त्रयः सन्निभागाः
सांशैस्तैश्च निहन्यते ॥ ४० ॥ त्रिकस्तस्योपरिगतो दश स्युस्ते त्रियोगजाः ।
तत्पाश्चात्यचतुष्केण तेषु भक्तेषु लभ्यते ॥ ४१ ॥ सार्द्धं द्वयं तेन तस्यो—
परिस्थो गुणयते द्विकः । जाताः पंच चतुर्योगा भज्यंते पंचकेन ते ॥ ४२ ॥
आद्येनाधःपंक्तिगेन प्राप्त एकोऽथ गुणयते । अनेनैकस्तदूर्ध्वस्थ इत्येकः
पंचयोगजः ॥ ४३ ॥ स्थापना—

जाणवा. ते भांगा उपर कक्षा प्रमाणे १० आवे छे. पछी उपांत्यनी पाछळना त्रणना
अंकवडे उपर आवेला दशना अंकने भांगवो. पछी तेना लब्ध अंकने तेनी उपरना
त्रणना अंकवडे गुणवा जे आवे ते त्रिक संयोगी भंग समजवा. बीजाओने विषे आ ज
विधि जाणवो. (८३३-३६) एकना संयोगवाळाने माटे करणनुं प्रयोजन नथी, केमके
तेना विवक्षितव्रत प्रमाण (पांच) एक संयोगी भंग थाय. (८३७) अहीं उदाह-
रण आपे छे—

क्रमोत्क्रमवडे पांचे अंको उपर नीचे लखवा. पछी नीचेनी पंक्तिना उपांत्य बेना
अंकवडे उपरनी पंक्तिना छेला पांचना अंगने भांगवो एटले अढी आवशे. तेना वडे
उपांत्यनी उपरना ४ वडे गुणतां दश द्विसंयोगी भंग आवशे. (८३८-३९) पछी
उपांत्यनी पाछळना त्रणना अंकवडे दशने भांगवा, एटले ३३ आवशे. तेने तेनी उप-
रना त्रणवडे गुणतां दश आवशे, ते त्रिकसंयोगी जाणवा. ते दशने पाश्चात्य चतुष्कवडे
भांगतां अढी आवशे तेने तेनी उपरना वेवडे गुणतां पांच आवशे ते चतुःसंयोगी
समजवा. ते पांचने नीचेनी पंक्तिना पहेला पांचना आंकवडे भांगतां एक आवे तेने ऊर्ध्व
पंक्तिना एकना अंकवडे गुणतां एक ज आवे ते पंचसंयोगी समजवो. स्थापना ३ ३ ३ ३ ३
आ प्रमाणे आवे—३, ३, ३, ३, ३ (८४०-४३)

यद्वा—जिज्ञासिताः स्युः संयोगा यावतां तावतोंककान् । एकाद्येकोत्तरा-
नूर्ध्व—दमश्रेण्या क्रमान्न्यसेत् ॥ ४४ ॥ यथास्थमंत्यं मुक्त्वा ता—नुपर्यु-
परि निक्षिपेत् । एवमेकादियोगोत्थ—भंगसंख्यामितिर्भवेत् ॥ ४५ ॥ तत्र
च—सर्वोपरितनांकेन लभ्यंत एकयोगजाः । शेषैरधोऽधःस्थैरंकै—लभ्यंते
द्व्यादियोगजाः ॥ ४६ ॥ अत्रैकको द्विके क्षिप्तो द्विकस्थाने त्रिकोऽभवत् ।
त्रिकः स चोपरितन—त्रिके षट्कं भवेत्तदा ॥ ४७ ॥ षट्केऽस्मिंश्चोप-
रितने चतुष्के योजिते दश । पुनरेकत्रिके क्षिप्त—श्चतुष्कः स्यात्स
चोर्ध्वगे ॥ ४८ ॥ षट्के क्षिप्तो दशाभूवन् पुनरेकश्चतुष्कके । क्षिप्तः पंचा-
भवन्नेक—स्ततोऽधः स्यात्तथा स्थितः ॥ ४९ ॥

अथवा—लभ्यंते द्व्यादिसंयोगा अंकचारण्या मिथः । चार्यते पूर्व-
पूर्वोको—ऽनुक्रमादुत्तरोत्तरैः ॥ ५० ॥ सा चैवं—१-२ । १-३ । १-४ । १-५
एवं चत्वार एकचारण्या. २-३ । २-४ । २-५ । एवं त्रयो द्वितीयचारण्या.
३-४ । ३-५ । एवं द्वौ तृतीयचारण्या. ४-५ एकश्चतुर्थचारण्या. एवं दश

अथवा जिज्ञासित (इच्छित) एवा संयोगोना अंको एक एक वधता उपरनी
श्रेणिमां लखवा. (८४४) पछी अंत्यना अंकने सूकीने तेने उपर उपर नाखवा एटले
एकादि संयोगी थता भंगनी संख्या आवशे. (८४५) तेमां सर्व उपरितन अंकवडे
नीचेना अंकने गुणतां एक संयोगीनी संख्या आवशे. पछी नीचे नीचेना अंकोवडे
द्व्यादि संयोगीनी संख्या आवशे. (८४६) जेम एकनो अंक बेना अंकमां नाख्यो
एटले द्विकने स्थाने त्रण थया. तेने उपरना त्रण साथे मेळवतां छ थया. (८४७)
तेमां उपरितन चतुष्क मेळवतां दश (द्विसंयोगी) थया. फरीने एक ने त्रण साथे मेळ-
वतां थया चार. तेने उपरना छमां नांखतां दश (त्रिकसंयोगी) थाय. फरी एकने
चारमां नांखतां पांच (चतुःसंयोगी) थाय. पांचनी नीचे उपांत्य पांच तेनावडे
भांगी पांचनी नीचे एक छे तेनी साथे गुणतां एक ज रहे एटले पंचसंयोगी एक
भंग थयो. (८४८-४९)

अथवा अंकनी चारणाथी द्व्यादिसंयोगी संख्या आवे, तेमां पूर्वपूर्वनो
अंक उत्तर उत्तरनी संगाते चारववो. ते आ प्रमाणे—१-२, १-३, १-४,
१-५ आ चार द्विसंयोगी भंग एकडासाथे चारणा करतां आवे. २-३, २-४, २-५
आ त्रण द्विसंयोगी भंग बगडासाथे चारणा करतां आवे. ३-४, ३-५, आ बे द्विसं-

द्विकसंयोगजा लब्धाः, एवं त्रिकसंयोगजा अपि दश यथा—१-२-३ । १-२-४ ।
१-२-५ । १-३-४ । १-३-५ । १-४-५ । एवमेकचारणया षट्. २-३-४ । २-३-५ ।
२-४-५ । इति द्वितीयचारणया त्रयः । ३-४-५ एवं तृतीयचारणया त्वेकः,
इति. व्रतानां च द्वादशाना—मेवं विज्ञैर्यथारुचि । भंगानां भावना कार्या
द्व्यादिसंयोगजन्मनां ॥ ५१ ॥

योगी भंग व्रगडासाथे चारणा करतां आवे. ४-५ आ एक द्विसंयोगी भंग चोगडासाथे
चारणा करतां आवे. एम कुल दश द्विसंयोगी थाय. ए ज प्रमाणे त्रिकसंयोगी षण दश
थाय ते आ प्रमाणे—१-२-३, १-२-४, १-२-५, १-३-४, १-३-५, १-४-५
एम छ त्रिकसंयोगीभंग एकडासाथे चारणा करतां आवे. २-३-४, २-३-५, २-४-५
एम त्रण त्रिकसंयोगीभंग वगडा साथे चारणा करतां आवे. ३-४-५ आ एक त्रिकसं-
योगीभंग व्रगडासाथे चारणा करतां आवे, एम कुल दश त्रिकसंयोगी भंग थाय. (आ
अंक व्रतरूपे समजवा) आ प्रमाणे बार व्रताना भंगोनी विज्ञ पुरुषे यथारुचि द्व्यादि-
संयोगी थता भंगनी भावना करवी. (८५१)

पांच व्रतो उच्चरनारमां आवी रीते ३१ भंग पडे, ते वधारे स्पष्टता थवा माटे
बताव्या छे.

- १ कोइ एक पहेलुं व्रत ज उच्चरे.
- २ कोइ एक बीजुं व्रत ज उच्चरे.
- ३ कोइ एक त्रीजुं व्रत ज उच्चरे.
- ४ कोइ एक चोथुं व्रत ज उच्चरे.
- ५ कोइ एक पांचमुं व्रत ज उच्चरे.

- ६ कोइ पहेलुं ने बीजुं व्रत उच्चरे.
- ७ कोइ पहेलुं ने त्रीजुं व्रत उच्चरे.
- ८ कोइ पहेलुं ने चोथुं व्रत उच्चरे.
- ९ कोइ पहेलुं ने पांचमुं व्रत उच्चरे.
- १० कोइ बीजुं ने त्रीजुं व्रत उच्चरे.
- ११ कोइ बीजुं ने चोथुं व्रत उच्चरे.
- १२ कोइ बीजुं ने पांचमुं व्रत उच्चरे.
- १३ कोइ त्रीजुं ने चोथुं व्रत उच्चरे.
- १४ कोइ त्रीजुं ने पांचमुं व्रत उच्चरे.
- १५ कोइ चोथुं ने पांचमुं व्रत उच्चरे.

- १६ कोइ पहेलुं, बीजुं, त्रीजुं व्रत उच्चरे.

- १७ कोइ पहेलुं, बीजुं, चोथुं व्रत उच्चरे.
- १८ कोइ पहेलुं, बीजुं, पांचमुं व्रत उच्चरे.
- १९ कोइ पहेलुं, त्रीजुं, चोथुं व्रत उच्चरे.
- २० कोइ पहेलुं, त्रीजुं, पांचमुं व्रत उच्चरे.
- २१ कोइ पहेलुं, चोथुं, पांचमुं व्रत उच्चरे.
- २२ कोइ बीजुं, त्रीजुं, चोथुं व्रत उच्चरे.
- २३ कोइ बीजुं, त्रीजुं, पांचमुं व्रत उच्चरे.
- २४ कोइ बीजुं, चोथुं, पांचमुं व्रत उच्चरे.
- २५ कोइ त्रीजुं, चोथुं, पांचमुं व्रत उच्चरे.

- २६ कोइ पहेलुं, बीजुं, त्रीजुं, चोथुं व्रत उच्चरे.
- २७ कोइ पहेलुं, बीजुं, त्रीजुं, पांचमुं व्रत उच्चरे.
- २८ कोइ पहेलुं, बीजुं, चोथुं, पांचमुं व्रत उच्चरे.
- २९ कोइ पहेलुं, त्रीजुं, चोथुं, पांचमुं व्रत उच्चरे.
- ३० कोइ बीजुं, त्रीजुं, चोथुं, पांचमुं व्रत उच्चरे.

- ३१ कोइ पहेलुं, बीजुं, त्रीजुं, चोथुं, ने
पांचमुं व्रत उच्चरे.

व्रतोच्चारप्रकाराणा-मप्येवं गुणने मिथः । भवंति भूरयो भेदाः
षड्भंग्यां तानथ ब्रुवे ॥ ५२ ॥ एकव्रते षड्भंगा ये द्विविधत्रिविधादिकाः ।
ते षट्त्रिंशद्भवंत्येवं संयोगे व्रतयोर्द्वयोः ॥ ५३ ॥ आदावाद्यव्रतस्याद्यो
भंगकोऽवस्थितोऽश्रुते । द्वितीयव्रतसत्कान् षट् भंगकाननवस्थितान्
॥ ५४ ॥ एवं भंगो द्वितीयोऽपि षट् प्रत्येकं षडप्यमी । लभन्ते इति
षट्त्रिंश-ज्जाता उच्चारभंगकाः ॥ ५५ ॥ व्रतानां त्रिकयोगे तु द्विशती
षोडशोत्तरा । शतानि द्वादश चतु-र्योगे षण्णवतिस्तथा ॥ ५६ ॥ सह-
स्राः सप्त सप्तैव शताः षट्सप्ततिस्तथा । योगे व्रतानां पञ्चानां भवंत्युच्चार-
भंगकाः ॥ ५७ ॥ उच्चारभंगका एते व्रतानां प्राक् प्रदर्शितैः । हता एक-
द्व्यादियोगैः स्युः सर्वाग्नेण भंगकाः ॥ ५८ ॥ यथा व्रतानां पञ्चाना-मेक-
योगैर्हि पञ्चभिः । हता उच्चारभंगाः षट् स्युस्त्रिंशदेकयोगजाः ॥ ५९ ॥
दशभिर्द्विकयोगे षट्-त्रिंशदुच्चारभंगकाः । हताः स्युस्त्रिशती षष्ठ्या-भ्य-
धिका सर्वसंख्यया ॥ ६० ॥ द्विशती षोडशाढ्या च त्रियोगैर्दशभिर्हताः ।

आ प्रमाणे एकसंयोगी ५, द्विसंयोगी १०, त्रिसंयोगी १०, चतुःसंयोगी ५ ने
पञ्चसंयोगी १ कुल ३१ भंगानुं विवरण समजहुं.

उपर प्रमाणे व्रतोच्चारना प्रकारेने पण अंदरअंदर गुणवाची घणा भेदो थाय छे.
तेमांथी षड्भंगी संबंधी भेदो कहे छे. (८५२) एक व्रतना उच्चारमां जे छ भंग द्विविध-
त्रिविधादि कहे छे. तेना बे व्रतने संयोगे ३६ भंग थाय (८५३) ते आ प्रमाणे-
पहेला व्रतनो पहेलो भंग ते अवस्थित भंग, तेनी साथे बीजा व्रतना अनवस्थित छए
भंग थाय. (८५४) एम बीजो भंग पण अवस्थित तेनी साथे पण बीजा व्रतना अनव-
स्थित छए भंग थाय. आ प्रमाणे पहेला व्रतना छए भंग साथे बीजा व्रतना छए भंग थता
होवाची उच्चारना भंग ३६ थाय (८५५) त्रण व्रतना संयोगे एकेक त्रिकसंयोगीना भंग
२१६-२१६ थाय छे. चतुःसंयोगी एकेकना १२९६-१२९६ थाय (८५६) पांच
संयोगी एक भांगाना उत्तर भंग ७७७६ थाय. (८५७) हवे आ व्रतना पूर्वप्रदर्शित
एक द्व्यादिक संयोगवडे उच्चारभंगो सर्व मळीने आ प्रमाणे थाय (८५८) पांच
व्रतना एक संयोगी पांचने छ उच्चारभंगवडे गुणवाची ३० थाय-(८५९) द्विक-
संयोगी दश प्रकारने उच्चार भंग ३६ वडे गुणतां ३६० थाय (८६०) त्रिकसंयोगी दश
प्रकारने उच्चार भंग २१६ वडे गुणतां २१६० थाय (८६१) चतुःसंयोगी पांचप्रकारने

षष्ठ्याढ्यानि त्रियोगानां स्युः शतान्येकविंशतिः ॥ ६१ ॥ चतुर्योगैः पंच-
भिश्च हता उच्चारभंगकाः । शता द्वादश पूर्वोक्ताः षष्ठ्यवत्यधिकाश्च ये
॥ ६२ ॥ स्युः शतानि चतुःषष्टि- रशीत्याभ्यधिकानि ते । चतुर्योगज-
भंगानां सर्वसंख्या भवेदियं ॥ ६३ ॥ सहस्राः सप्त सप्तैव षट्सप्तत्यधिकाः
शताः । एकेन पंचयोगेन हतास्तावंत एव ते ॥ ६४ ॥ इयं च स्थापना
प्राज्ञै-स्तादृगाकारसंभवात् । शास्त्रेषु देवकुलिका-कारेति व्यपदिश्यते ।
॥ ६५ ॥ पंचस्वगुणव्रतेष्वेवं निर्दिष्टानां यथाक्रमं । संयोगजानां भंगानां
भवेत् संकलना त्वियं ॥ ६६ ॥ सहस्राः षोडशाष्टौ च शताः षडधिका
अथ । उत्तरव्रतभृतसम्यग्—दृग्योगेऽष्टाधिका अपि १६८०८ ॥ ६७ ॥

द्वादशानां व्रतानां च भंगसंकलना भवेत् । विविच्यमाना षड्भंग्या
कोटीशतास्त्रयोदश ॥ ६८ ॥ कोट्यश्चतुरशीतिश्च लक्षाणि द्वादशोपरि ।
सप्ताशीतिः सहस्राणि द्वाभ्यां युक्तं शतद्वयं ॥ ६९ ॥ अथ शतोपरितनं
यद्द्वयं तदुत्तरगुणधारिकेवलसम्यक्त्वधारिरूपं भेदद्वयं ज्ञेयं. अत्रोत्तरगु-
णाश्च विविधतपोऽभिग्रहरूपा इति ध्येयं. अत्रायमाम्नायः—

षड्भंगा व्रत एकस्मिन् ये निर्दिष्टा जिनैः श्रुते । द्वितीयव्रतयोगे ते

पूर्वे कक्षा प्रमाणे उच्चारभंग १२९६ वडे गुणतां चतुःसंयोगीनी सर्व संख्या ६४८०
थाय (८६२-८६३) पांच संयोगी एक ज प्रकारने ७७७६ उच्चारभेदवडे गुणतां
७७७६ थाय. (८६४) आ भंगोनी स्थापना करतां तेनो देवकुलिका जेवो आकार
थतो होवाथी तेने देवकुलिका एम कहे छे. (८६५) उपर बताव्या प्रमाणे पांच
अणुव्रतना संयोगीभंगना उत्तरभेदनी एकंदर संकलना करतां १६८०६ थाय, तेमां उत्तर-
व्रतधारीनो १ अने मात्र समकितदृष्टिनो १ भेळवतां कुल १६८०८ थाय (८६६-६७)

चार व्रतोना भंगोनी षड्भंगीवडे वहेचण करतां एकंदर संकलना तेरशो चोराशी
क्रोड, चार लाख, सत्याशी हजार, बसो ने बे १३८४१२८७२०२ थायछे (८६८-६९)
आमां बे उपर छे ते केवल उत्तरगुणधारी ने केवल समकितधारी संबंधी समजवा. अहीं
उत्तरगुण ते विविध तप ने अभिग्रहरूप समजवा. उपर जणावेली संख्या लाववा माटे
आ प्रमाणे आम्नाय समजवो.

एक व्रतमां जे छ भंग जिनेश्वरे श्रुतमां कक्षा छे तेने बीजा व्रतना योगे साते गु

हन्त्यंते सप्तभिः किल ॥ ७० ॥ पट् क्षिप्यंतेऽत्र चैवं स्युः—भंगका व्रतयो-
र्द्वयोः । अष्टचत्वारिंशदेव जातास्ते विधिनामुना ॥ ७१ ॥

अत्र चैवं प्रकारांतरेण वासना—द्वयोर्व्रतयोरुर्ध्वपंक्तिस्थापना. अत्र च
“ यथा स्वमंत्यं मुक्त्वा तानुपर्युपरि निक्षिपेत्, ” इति पूर्वोक्तवचनात्
अंकक्षेपसंभवो नास्तीति तथैव स्थिता, तथा च एकयोगे द्वौ भंगौ,
द्विकयोगश्चैकः, तत्र द्वयोरेकयोगयोः प्रत्येकं पट् भंगा इति द्वादश द्वि-
कयोगस्य पट्त्रिंशदिति अष्टचत्वारिंशदिति. विवक्षितव्रतांकैभ्य एकन्यू-
नांकसंख्यया । एवं मुहुः कृते शेष—भंगसंकलनाप्यते ॥ ७२ ॥ व्रतेषु च
द्वादशसु चरानेकादशे तकि । कृते पूर्वोदिता सर्व—भंगसंकलना स्फुटा
॥ ७३ ॥ त्रिकाल्या गुणने त्वेषां भंगकानां भवन्त्यमी । कोटीशतान्येक-
चत्वा—रिंशच्चोपरि कोटयः ॥ ७४ ॥ द्विपंचाशत्तथा लक्षा—प्यष्टात्रिंशदथो-
परि । एकषष्टिः सहस्राणि पट्भिर्युक्ता च पट्शती ॥ ७५ ॥ एवं च वक्ष्य-

णवा ने तेमां छ नांखवा. एम करवाथी जे अंक आवे ते वे व्रतना भंग समजवा. आ
प्रमाणे करवाथी $६ \times ७ = ४२ + ६ = ४८$ भंग थया (८७०-७१)

अहीं प्रकारांतर बतावे छे—ए वने व्रतनी ऊर्ध्व पंक्तिए स्थापना करवी. अहीं—“यथा
योग्य पोतानो अंत्य अंक मूकीने वाकीना उपर उपर नांखवा. ” आ प्रमाणे करवाथी अंक-
क्षेपनो संभव रहेतो नथी, एटले ते ज प्रमाणे अंक रहे छे; तथा एक योगे वे भंग, द्विक-
योगे एक. ते एक योगना वे भंग थया छे ते दरेकना छ छ भंग थवाथी १२ ने द्विक-
योगना ३६ एटले वे मळीने ४८. विवक्षित व्रतना अंकमांथी एक न्यून अंक संख्यावडे
गुणवा. एम बारंवार करवाथी शेषभंगनी संकलना आवशे. (८७२) ए प्रमाणे बार
व्रतमां अग्यार बार चरपणुं करवाथी पूर्वे कहेल सर्वे भंगनी संकलना स्फुट थशे. (८७३)

आवक व्रतभंग प्रकरणनी टीकामां बतावेल छे के—प्रथम व्रतना छ भंगने साते
गुणी छ उमेरवा एटले वे व्रतना ४८ आव्या. तेने साते गुणी छ उमेरतां ३४२ भंग
त्रण व्रतना आव्या. आ प्रमाणे अग्यार वखत साते गुणवा ने दरेक वखत छ उमेरवा
एटले छेवटे बार व्रतना १३८४१२८७२०० भंगनो आंक आवशे. (गुणाकार करी जोतां
आ संख्या बराबर आवे छे.) ते आ नीचे बतावेल छे तेमां उत्तरगुण ने मात्र समकितना
वे प्रकार उमेरवा. पछी आ संख्याने त्रिकाळ आथी त्रणवडे गुणतां ४१५२ क्रोड, ३८
लाख, ६१ हजार, ६०६ आवशे. (८७४-७५) आ प्रमाणे आगळ कहेवाशे एवी २१

माणैकविंशतिभंगीनवभंग्यैकोनपंचाशद्भंगीभंगकानामपि त्रिकाल्या गुण-
नं न्याय्यमेव प्रतीमः, सप्तचत्वारिंशशतभंग्यामेव त्रिकाल्याः प्रविष्ट-
त्वादिति ज्ञेयं.

एते व्रतानां भंगास्तु षड्भंग्यैव प्रदर्शिताः । एकविंशत्यादिभिस्तु
भंगैः स्युरतिभूरयः ॥ ७६ ॥ तथाहि—एकविंशतिरेकस्मिन् ये भंगास्तान्
व्रतद्वये । द्वाविंशतिगुणान् कृत्वा क्षिप्यतेऽत्रैकविंशतिः ॥ ७७ ॥ वाराने-
कादशैवं च कृते द्रुतमवाप्यते । सर्वसंख्या भंगकानां व्रतेषु द्वादशस्वपि
॥ ७८ ॥ सा चैयं—१२८५५००२६३१०४९२१५ अंकाः सप्तदश.

एकव्रतस्य ये भंगा नव ते दशभिर्हताः । नवान्विताश्च सर्वाग्रं वार
एकादशे भवेत् ॥ ७९ ॥ तच्चैदं—९९९९९९९९९९९ अंकाः द्वादश.

एकव्रतस्याथैकोन—पंचाशद्भंगका हि ये । ते पंचाशद्गुणा एको—नपं-
चाशद्युता मुहुः ॥ ८० ॥ एकादशे वारे सर्वाग्रं चैवं—२४४१४०६२४९९९९-
९९९९९९९ अंका एकविंशतिः.

सप्तचत्वारिंशदाढ्यं शतमेकव्रतस्य ये । भंगकास्तेऽष्टचत्वारिं—शदा-

भंगी, ९ भंगी अने ४९ भंगी संबंधी भंगनी संख्याने पण त्रण काळवडे गुणवा ते न्याय्य
छे. एम अमे जाणीए छीए. ४९ भंगना १४७ भंग ए प्रमाणे त्रणवडे गुणवार्थी ज आवे छे.

आ व्रताना भंगो षड्भंगीवडे ज उपर बताव्या छे. एकवीश विगेरे भंगथी घणा
भंगो थाय छे. (८७६) ते आ प्रमाणे—एक व्रत संबंधी २१ भंग, तेने बे व्रतना भंग
करवा माटे बावीशे गुणीने २१ उमेरवा. (८७७) आ प्रमाणे अग्यार वखत करवार्थी तरत
ज बार व्रतना भंगनी संख्या १२८५५००२६३१०४९२१५ (अंक सत्तर) आवशे. (८७८)

हवे एक व्रतना जे नव भंग करेला छे तेने दशवडे गुणीने नव उमेरवा. ए प्रमाणे
११ वार करवार्थी बार व्रतना ९९९९९९९९९९९९९ (अंक बार) भंग आवशे (८७९)

एक व्रतना ४९ भंग कर्या छे तेने पचासवडे गुणीने तेमां ४९ उमेरवा. एम अग्यार
वखत करवार्थी बार व्रतना २४४१४०६२४९९९९९९९९९९९९९ (अंक एकवीश)
भंग आवशे. (८८०)

एक व्रतना १४७ भंग पूर्वे कर्या छे तेने १४८ वडे गुणीने तेमां १४७ उमेरवा. आ

द्व्यशतताडिताः ॥ ८१ ॥ सप्तचत्वारिंशदाद्य-शतोपेताः कृता मुहुः । भव-

प्रमाणे अग्यार वार करवाची ११०४४३६०७७१९६११५३३३५६९५७५०५ (अंक स-
चावीश) वार व्रतना भंगो आवशे (८८१-८२)

आ पद्मभंगी विगेरे स्थानोमां अनुक्रमे आवती वारे राशी उपर नीचे स्थापन करीए
तो अर्ध देवकुलिकाना आकार जेवी भूमिने रोके, तेथी आ पांचे खंड देवकुलिका कडेवाय
छे. तेमां प्रथम पद्मभंगीवाळी देवकुलिकानी स्थापना नीचे प्रमाणे-

(अंक ११)

- १—६
- २—४८
- ३—३४२
- ४—२४००
- ५—१६८०६
- ६—११७६४८
- ७—८२३५४२
- ८—५७६४८००
- ९—४०३५३६०६
- १०—२८२४७५२४८
- ११—१९७७३२६७४२
- १२—१३८४१२८७२०२

नव भंगनी देवकुलिका.

- १—९
- २—९९
- ३—९९९
- ४—९९९९
- ५—९९९९९
- ६—९९९९९९
- ७—९९९९९९९
- ८—९९९९९९९९
- ९—९९९९९९९९९
- १०—९९९९९९९९९९
- ११—९९९९९९९९९९९
- १२—९९९९९९९९९९९

(अंक १२)

२१ भंगनी खंड देवकुलिका नीचे प्रमाणे-

१—२१ (अंक १७)

- २—४८३
- ३—१०६४७
- ४—२३४२५५
- ५—५१५३६३१
- ६—११३३७९०३
- ७—२४९४३५७८८७
- ८—५४८७५८७३५३५
- ९—१२०७२६९२१७७९१
- १०—२६५५९९२२७९१४२३
- ११—५८४३१८३०१४११३२७
- १२—१२८५५००२६३१०४९२१५

४९ भंगनी देवकुलिका.

१—४९ (अंक २१)

- २—२४९९
- ३—१२४९९९
- ४—६२४९९९९
- ५—३१२४९९९९९
- ६—१५६२४९९९९९९
- ७—७८१२४९९९९९९९
- ८—३९०६२४९९९९९९९९
- ९—१९५३१२४९९९९९९९९
- १०—९७६५६२४९९९९९९९९९
- ११—४८८२८१२४९९९९९९९९९९
- १२—२४४१४०६२४९९९९९९९९९९९

ત્યેકાદશે વારે સર્વેડપિ વ્રતભંગકાઃ ॥ ૮૨ ॥ તે ચૈવં-૧૧૦૪૪૩૬૦૭૭૧૯-૬૧૧૫૩૩૩૫૬૯૫૭૬૯૫ અંકાઃ સસર્વિશતિઃ.

એતેષુ ષડ્ભંગ્યાદિષુ સ્થાનેષુ યથાક્રમમાગતા દ્વાદશાપિ રાશય ઉપ-
ર્યધોભાવેન વ્યવસ્થાપ્યમાના અર્દ્ધદેવકુલિકાકારાં ભૂમિમાસ્તૃણંતીતિ.
એતાઃ પંચાપિ खंडदेवकुलिका इति व्यपदिश्यंत इति ज्ञेयं. તત્ર ષડ્ભંગ્યા
खंडदेवकुलिकास्थापना.

શ્રાવકપદનિરુક્તં ચૈવં-અવાસદૃષ્ટ્યાદિવિશુદ્ધિસંપત્-પરં સમાચારમ-
નુપ્રભાતં । શૃણોતિ યઃ સાધુજનાદતંદ્ર-સ્તં શ્રાવકં પ્રાહુરમી જિનેંદ્રાઃ
॥ ૮૩ ॥ શ્રદ્ધાલુતાં શ્રાતિ પદાર્થચિંતના-દ્વનાનિ પાત્રેષુ વપત્યનારતં ।
કિરત્યપુણ્યાનિ સુસાધુસેવના-દતોડપિ તં શ્રાવકમાહુરુત્તમાઃ ॥ ૮૪ ॥
શ્રાતિ પચતિ તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનં નિષ્ઠાં નયતીતિ, શ્રા પાકે હત્યસ્ય રૂપં,
इति स्थानांगवृत्तौ.

एवं च विविधैर्भगैः स्वीकृतव्रतपालकाः । श्रावकाः श्राविकाश्चैषा-
मर्हतां स्यात्परिच्छदः ॥ ८५ ॥

સાધુષ્વથો ગણધર-પદયોગ્યા ભવંતિ યે । ઉત્પત્તિનાશધ્રૌવ્યાર્થાં
ત્રિપદીં શિક્ષયંતિ તાન્ ॥૮૬॥ અધીત્ય ત્રિપદીં તેડપિ મુહૂર્ત્તાદ્વીજબુદ્ધયઃ ।

શ્રાવક પદનો અર્થ આ પ્રમાણે-પ્રાપ્ત કરી છે સમ્યગ્દૃષ્ટિ વિગેરે વિશુદ્ધરૂપ સંપત્તિ
જેણે એવો, દરરોજ પ્રભાતે સામાચારીને સાધુજન પાસેથી સાંભળનારો અને તંદ્રા વિનાનો
જે હોય તેને જિનેંદ્રો શ્રાવક કહે છે. (૮૮૩) પદાર્થોના ચિંતવનવડે શ્રદ્ધાલુતાને ‘શ્રાતિ’-
ધારણ કરે છે, પોતાનું ધન પાત્રને વિષે નિરંતર ‘વપંતિ’-વાવે છે-વાવરે છે અને સુસાધુના
સેવનથી અપુણ્ય જે પાપ તેને ‘કિરંતિ’-વિચેરી નાંખે છે, તે કારણથી પણ ઉત્તમ જનો તેને
શ્રાવક કહે છે (૮૮૪) શ્રાતિ એટલે પચતિ. તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાન પ્રત્યે નિષ્ઠાં નયતિ-નિષ્ઠા
પમાડે છે. ‘ શ્રા પાકે ’ એ ધાતુનું રૂપ છે એમ સ્થાનાંગસૂત્રની વૃત્તિમાં કહેલું છે.

આ પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારના ભંગોવડે ગ્રહણ કરેલા વ્રતોને જે પાળે છે, તેવા શ્રાવક
અને શ્રાવિકાઓ અરિહંતની પર્વદા હોય છે. (૮૮૫)

હવે સાધુઓમાં ગણધરપદને યોગ્ય જે હોય તેમને ઉત્પત્તિ, નાશ અને ધ્રૌવ્ય અર્થ-
વાળી ત્રિપદી ભગવંત શિક્ષવે છે-સંભળાવે છે. (૮૮૬) તે ત્રિપદીનો અભ્યાસ કરીને

રચયંતિ દ્વાદશાંગીં વિચિત્રરચનાંચિતાં ॥ ૮૭ ॥ તતઃ સૌગંધિકરત્ન-
 ચૂર્ણસ્થાલં કરે ધૃતં । શક્રઃ પુરો દૌકયતિ પદસ્થાપનદેનવે ॥ ૮૮ ॥
 તિષ્ઠંતિ ચાર્દ્ધાવનતાઃ પદયોગ્યાઃ પુરોઽર્હતાં । ગંધવાસાંસ્તચ્છિદ્રાસ્સુ
 સ્થિપંતે મુષ્ટિભિર્જિનાઃ ॥ ૮૯ ॥ દદતે સૂરિમંત્રં ચ તેભ્યસ્તીર્થપ્રવર્તકાઃ ।
 દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવૈ-સ્તીર્થાનુજ્ઞાં ચ કુર્વતે ॥ ૯૦ ॥ કુર્વંતિ સર્વે શક્રાથા
 દેવાઃ પદમહોત્સવં । વર્યેસ્તુર્યત્રિકૈર્હર્ષ-પ્રકર્પોદ્ધસદાશયાઃ ॥ ૯૧ ॥

સૂત્રં ગણધરા ઇવ અશ્નન્ત્યેતે મહાધિયઃ । દિશંતિ કેવલનાંવ પ્રાયોઽ-
 થાંસ્તીર્થપાઃ પુનઃ ॥ ૯૨ ॥ યથોચ્ચૈઃ સહકારાદિ-તરુમારુદ્યાન્નરઃ । સ્વજ-
 નાનામધઃસ્થાના-મુપકારાય શાલિનાં ॥ ૯૩ ॥ ફલનાં કુરુતે વૃષ્ટિ
 દ્વિત્રાઃ કેચન તેષુ ચ । પતંતિ તાનિ ગૃહંતિ પટેન પ્રભવિણવઃ ॥ ૯૪ ॥
 અથ તે તાન્યુપાદાય સંસ્કૃત્ય ચ યથાવિધિ । ઉપયોજ્ય ગ્રીણયંતિ સ્વજના-
 નાત્મનોઽપિ ચ ॥ ૯૫ ॥ તથા તીર્થકરા જ્ઞાન-કલ્પદ્રુમશિરઃસ્થિતાઃ ।
 ભવ્યાનામુપકારાય વર્ષંત્યર્થાનનુત્તરાન્ ॥ ૯૬ ॥ ગૃહંતિ તાન્ ગણધરા વિન-

તેઓ પળ વીજબુદ્ધિવાળા હોવાથી મુદ્દૂર્ત (ખે ઘડી) માં દ્વાદશાંગી વિચિત્ર રચનાયુક્ત
 રચે છે. (૮૮૭) ત્યારપછી ગણધરપદની સ્થાપના માટે ઇંદ્ર સૌગંધિક પદાર્થોથી
 ભરેલો રત્નનો થાલ હાથમાં લઈને પ્રમુખની પામે ધરે છે. (૮૮૮) તે વચ્ચે ગણધરપદને
 યોગ્ય મુનિઓ અરિહંતની સામે અર્ધઅવનતસ્થિતિએ શ્રોણિબંધ ઊભા રહે છે. તેમના
 મસ્તક ઉપર જિનેશ્વર ભરેલી મુષ્ટિવડે સુગંધી વાગક્ષેપ નાચે છે. (૮૮૯) તેમને સૂરિમંત્ર
 આપે છે અને તીર્થના પ્રવર્તક તીર્થકર દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવવડે તેમને તીર્થની અનુજ્ઞા
 આપે છે. (૮૯૦) તે વચ્ચે ઇંદ્રાદિ સર્વ દેવો તે પદનો મહોત્સવ શ્રેષ્ઠ ઇવા ત્રણે પ્રકારના
 વાજિત્રો વગાડતા અત્યંત ઉલ્લાસાયમાન આશયવાળા થઈને કરે છે. (૮૯૧)

છત્રો મહાબુદ્ધિવાળા ગણધરો જ ગુંથે છે અને તીર્થકરો પ્રાયે કેવલ અર્થનો જ ઉપદેશ
 કરે છે. (અર્થ કહે છે.) (૮૯૨) જેમ કોઈ સહકારાદિ વૃક્ષ પર આરુઢ થઈને મનુષ્ય નીચે
 રહેલા સ્વજનોના ઉપકાર માટે સુંદર (પાકાં) ફલોની વૃષ્ટિ કરે છે-તેમાંથી કાંઈક કે ત્રણ
 સ્વજનો તે પડતાં ફલોને વચ્ચેવડે ગ્રહણ કરવા શક્તિમાન્ થાય છે. (૮૯૩-૯૪) પછી
 તે ફલ મેલવનાર તે ફલ લઈને, યથાવિધિ સંસ્કાર કરીને પોતાના સ્વજનોને ફાળા
 કરીને, તેમને ધાવા આપી પ્રેમ ઉત્પન્ન કરે છે; પોતે પણ ધાવે છે. (૮૯૫) તે જ પ્રમાણે
 જ્ઞાનરૂપ કલ્પવૃક્ષ ઉપર સ્થિત થયેલા તીર્થકરો ભવ્યજનોના ઉપકારને માટે અનુષ્ઠ
 ઇવા અર્થને વરસાવે છે, (૮૯૬) તેને ગણધરો બુદ્ધિરૂપ પટ વિસ્તારીને તેમાં ગ્રહણ કરે

त्य धिषणापटं । आत्मानं रचितैस्तैश्चा-नुगृह्णत्यपरानपि ॥ ९७ ॥ यथा
फलानि व्यस्तानि न सर्वानुपकुर्वते । कृतार्था न तथैवार्थाः स्युः
सूत्ररचनां विना ॥ ९८ ॥ मुक्ताफलानि व्यस्तानि शतानि कुसुमानि
वा । नासूत्राण्युपयुज्यन्ते तथार्था अपि देहिनां ॥ ९९ ॥

यादृक्स्वरूपाः सार्वेद्राः प्राच्यां सिंहासनस्थिताः । तन्वते देशनां
दीप्यमाना लोकोत्तरश्रिया ॥ ९०० ॥ तथैव शेषदिक्ष्वर्ह-त्प्रतिमाः सुर-
निर्मिताः । विदध्युर्देशनां मूल-स्वरूपादविशेषिताः ॥ १ ॥ जनः कोऽपि
न जानाति स्वरूपेषु चतुर्ष्विति । मूलस्वरूपं कतम-त्कतमद्वात्र कृत्रिमं
॥ २ ॥ तथाहुः-जे ते देवेहिं कया तिदिसिं पडिरूवगा जिणवरस्स ।
तेसिं पि तप्पभावा तयाणुरूवं हवइ रूवं ॥३॥ प्रतिरूपेषु यत्तेषु नाकि-
भिर्विहितेष्वपि । रूपं स्याद्भगवत्तुल्यं तन्महिम्नैव तद्ध्रुवं ॥ ४ ॥ अन्यथा
तु सुराः सर्वे यदि संभूय कुर्वते । अंगुष्ठप्रमितं रूपं सर्वशक्तिप्रयत्नतः ।
॥ ५ ॥ तज्जगज्जैत्ररूपार्ह-त्पादांगुष्ठस्य सन्निधौ । निर्वाणांगारविच्छायं

छे. पछी तेने ग्रन्थ (द्वादशांगी) रूप रचीने पोताने तेम ज परने तेनावडे उपकार
करे छे. (८९७) जेम छुटा छुटा पडेल्ला फळो सर्वनो उपकार करी शकता नथी तेम
सूत्ररचनाविना अर्थो कृतार्थ थता नथी. (८९८) छुटा मुक्ताफळो तेम ज सेंकडो
कुसुमो सूत्रवडे गुंथ्या विना माळा तरीके पहेरवाना उपयोगमां आवता नथी तेम प्राणी-
ओने छुटा अर्थो पण उपयोगी थता नथी. (८९९)

जेवी रीते सर्वज्ञ प्रभु पूर्वदिशाना सिंहासन उपर बेसीने लोकोत्तर लक्ष्मीवडे शो-
भता सता देशना आपे छे, (९००) तेम बाकीनी त्रण दिशाए पण देवनिर्मित अरि-
हंतनी प्रतिमा मूलस्वरूपथी अविशेषपणे (तेना सरखी ज) देशना आपे छे. (९०१)
तेथी कोइ पण मनुष्य चार स्वरूपमां मूल स्वरूप कयुं ने कृत्रिम स्वरूपो कयां ते जाणी
शकता नथी. (९०२) कह्युं छे के-देवोना करेला ते त्रणे दिशाना प्रतिरूपमां पण भगवंत सदृश
रूप ध्रुवपणे प्रभुना महिमाथी ज थाय छे. (९०३) जो के प्रभुना प्रतिरूपने देवो बनावे
छे तो पण प्रभुना महिमाथी ज ते प्रतिरूप प्रभुतुल्य थाय छे. (९०४) जो ए कारण
न होय तो सर्व देवो एकठा थइने सर्व शक्तिना प्रयत्नथी एक अंगुष्ठ प्रमाणरूप विकुर्वे तो
ते जगतना रूपने जीतवावाळा प्रभुना पगना अंगुष्ठनी पासे पण दुर्वादीओना वृंदनी जेम

ભવેદુર્વાદિવૃંદવત્ ॥ ૬ ॥ આદ્ય-યૈઃ શાંતરાગરુચિભિઃ પરમાણુભિસ્ત્વં
 નિર્માપિતસ્ત્રિભુવનૈકલલામભૂત । તાવંત એવ ચલુ તેઽપ્યણવઃ પૃથિવ્યાં
 યત્તે સમાનમપરં ન હિ રૂપમસ્તિ ॥ ૭ ॥ તાદૃશાચ્ચાર્હતાં રૂપા-જગદ્વા-
 ચામગોચરાત્ । અનંતગુણહીનાઃ સ્યુ-રૂપતો ગણધારિણઃ ॥ ૮ ॥ તે-
 ભ્યશ્ચાહારકા દેહા અનંતગુણહીનકાઃ । તેભ્યોઽપ્યનુત્તરા દેવા-સ્તતોઽ-
 ધોઽધઃ ક્રમાત્સુરાઃ ॥ ૯ ॥ યાવદ્વ્યંતરગીર્વાણા-સ્તેભ્યશ્ચ ચક્રવર્ત્તિનઃ ।
 વાસુદેવા બલદેવા મહામાંડલિકાઃ ક્રમાત્ ॥ ૧૦ ॥ અનંતગુણહીનાઃ સ્યુસ્તચ્છે-
 ષાસ્તુ નૃપાદયઃ । લોકાઃ સર્વેઽપિ ષટ્સ્થાન-પતિતા રૂપતો મિથઃ
 ॥ ૧૧ ॥ અનંતા ૧ સંખ્ય ૨ સંખ્યેય ૩-ભાગહીનાઃ પરસ્પરં । સંખ્યેયા ૪
 સંખ્યેયા ૫ નંત ૬-ગુણહીનાઃ સ્વરૂપતઃ ॥ ૧૨ ॥ તાદૃશૂપાશ્ચ તેઽર્હંતો
 મનોનયનસૌખ્યદાઃ । જનાનામભિગમ્યાઃ સ્યુ-રૂપાદેયગિરોઽપિ ચ
 ॥ ૧૩ ॥ તથા તાદૃક્ પ્રભો રૂપં નિરૂપ્યાનુત્તરં જનાઃ । ત્યક્તરૂપાભિ-
 માનાઃ સ્યુ-ર્ન નીચૈર્ગોત્રબંધિનઃ ॥ ૧૪ ॥ ધર્માદેવાપ્યતે રૂપ-મીદૃગૈશ્ચર્ય-

બુદ્ધી ગયેલ અગ્નિ (કોયલા) જેવો લાગે. (૯૦૫-૬) શ્રી-મક્તામરસ્તોત્રમાં કહ્યું છે કે-‘હે
 ત્રણ ભુવનના અદ્વિતીય લલામભૂત પ્રભુ ! જે શાંતરાગની રુચિવાળા પરમાણુઓવડે આ-
 પનું રૂપ બનાવવામાં આવ્યું છે તેવા પરમાણુઓ આ જગતમાં તેટલા જ હતા, જેથી આપના
 રૂપ સરખું રૂપ આ જગતમાં બીજું જણાતું નથી.’ (૯૦૭) જગતની વાચાને અગોચરેવા
 તેવા પ્રકારના અરિહંતના રૂપ કરતાં ગણધરોનું રૂપ અનંતગુણહીન હોય છે, (૯૦૮)
 તે કરતાં આહારક દેહ અનંતગુણહીન હોય છે, તે કરતાં અનુત્તર વિમાનવાસી દેવોનું રૂપ
 અનંતગુણહીન હોય છે. એ પ્રમાણે નીચે નીચે ઉતરતાં યાવત્ વ્યતંર દેવોનું રૂપ અનંતગુણ-
 હીન હોય છે. તે કરતાં ચક્રવર્ત્તીનું, વાસુદેવનું, બલદેવનું, મહામાંડલિકનું અનુક્રમે અનંત
 અનંતગુણહીન હોય છે. શેષ રાજાદિક સર્વે લોકોનું રૂપ અંદર અંદર ષટ્સ્થાન પતિત હોય
 છે. (૯૦૯-૧૧)-ષ્ટલે અનંતભાગહીન, અસંખ્યાતભાગહીન, સંખ્યાતભાગહીન, સંખ્યાત-
 ગુણહીન, અસંખ્યાતગુણહીન, અનંતગુણહીન એવા સ્વરૂપથી હોય છે. (૯૧૨) તેવા
 પ્રકારના રૂપવાળા અરિહંતો મન તથા નેત્રને સુખ આપનાર તેમ જ લોકોને તેમની પાસે
 જવાની ઇચ્છા થાય તેવા તેમ જ તેમની વાણી અંગીકાર્ય જ થાય એવા હોય છે. (૯૧૩) તેવા
 પ્રકારનું અનુત્તર એવું પ્રભુનું રૂપ જોઈને જીવો રૂપનું અભિમાન તજી દે છે તેથી નીચગોત્રને
 બાંધતા નથી. (૯૧૪) તેવા પ્રકારનું અરિહંતનું રૂપ જોવાથી જનો એમ વિચારે છે કે-

बंधुरं । इति धर्मे प्रवर्त्तते तेऽर्हद्रूपनिरूपणात् ॥ १५ ॥ यदीदृग्रूपभाजो-
ऽपि राजवंश्या जिनेश्वराः । यतंते संयमे तर्हि वयं किं न यतामहे ?
॥ १६ ॥ इत्यालोच्याल्पकर्माणो यतंते केऽपि संयमे । बहुधेत्यर्हतां रूपं
भवेल्लोकोपकारकृत् ॥ १७ ॥ यथा रूपं तथा संह-ननं संस्थान-
मेव च । वर्णो गतिः स्वरस्सत्त्वं स्यादुच्छ्वासाद्यनुत्तरं ॥ १८ ॥ अन्यासा-
मपि सर्वासां प्रकृतीनामनुत्तराः । प्रशस्ताः स्युः परीपाका-स्तादृक्षान्ना-
मकर्मतः ॥ १९ ॥ असातवेदनीयाद्या दुष्टाः प्रकृतयोऽपि याः । दुग्धाब्धौ
निबनिर्यास-विंदुवत्ता न दुःखदाः ॥ २० ॥

अर्हतां पादमूले च सदा सन्निहितो भवेत् । प्रायो गणधरो ज्येष्ठः
कदाचिदपरोऽपि वा ॥ २१ ॥ परं न स्वामिपादाब्ज-मेकेन गणधारिणा ।
भवेत्कदापि रहितं त्रिदशेनेव नंदनं ॥ २२ ॥

ज्येष्ठो गणी सोऽपरो वा प्रणम्य परमेश्वरान् । पार्श्वे निषीदत्या-
ग्नेय्या-मन्येऽप्येवं गणाधिपाः ॥ २३ ॥ मुनयः केवलज्ञान-शालिनोऽथ

आहुं अश्चर्यथी व्याप्त रूप धर्मथकी ज प्राप्त थह शके छे एम विचारीने तेओ अरिहंतना
रूपने जोवाथी धर्ममां प्रवृत्ति करे छे. (९१५) वळी आवा अद्वितीय रूपना भाजन
जिनेश्वरो राजवंशवाळा छतां पण संयममां प्रवृत्ति करे छे तो अमे तेवो प्रयत्न केम न
करीए ? (९१६) आ प्रमाणे विचारीने अल्पकर्मवाळा घणा जनो संयममां प्रवृत्ति करे छे.
आ रीते घणे प्रकारे अरिहंतनुं रूप लोकोने उपकार माटे थाय छे. (९१७) जेम रूप
तेम ज संहनन, संस्थान, वर्ण, गति, स्वर, सत्त्व अने उच्छ्वास पण अनुत्तर होय छे. (९१८)
बीजी पण वधी शुभ प्रकृतिओनो उदय तेवा प्रकारना नामकर्मने लीधे अनुत्तर अने प्रशस्त
होय छे. (९१९) असातवेदनीय विगेरे अशुभ (दुष्ट) प्रकृतिओ पण क्षीरसमुद्रमां लीवि-
डाना रसना विंदुनी जेम दुःख आपनारी थती नथी—निष्फळ थाय छे. (९२०)

अरिहंतनी पासे निरंतर प्रायः ज्येष्ठ गणधर रहे छे. कोइ वखत बीजा गणधर पण रहे
छे, (९२१) परंतु कोइ पण वखत एक गणधररहित तो प्रभु होता ज नथी, जेम देवतावडे
नंदनवन विरहित होतुं नथी तेम. (९२२) हवे बार वर्षदा समवसरणमां केवी रीते बेसे
छे ते बतावे छे.—

प्रथम ज्येष्ठ गणधर अथवा बीजा गणधर परमेश्वरने प्रणाम करीने अग्निकांणमां
प्रभुनी पासे बेसे छे. तेमनी पाछळ बीजा गणधरो बेसे छे. (९२३) केवलज्ञानी मुनिआ

जिनेश्वरान् । त्रिश्च प्रदक्षिणीकृत्य कृत्वा तीर्थनमस्कृतिं ॥ २४ ॥ यथा-
क्रमं निविष्टानां पृष्ठतो गणधारिणां । निषीदन्ति पदस्थानां रक्षन्तो गौरवं
स्थितेः ॥ २५ ॥ कृतकृत्यतया तादृ-कल्पत्वाच्च जिनेश्वरान् । न नमस्यन्ति
तीर्थं तु नमन्त्यर्हन्नमस्कृतं ॥ २६ ॥ उक्तं च धनपालेन महात्मना-
होही मोहुच्छ्रेयो, तुह सेवाए ध्रुव त्ति नन्दामि । जं पुण न वंदिअव्वो, तत्थ
तुमं तेण जिज्झामि ॥ २७ ॥ मनःपर्यायज्ञान्याद्या-स्ततोऽतिशयिसाधवः ।
नत्वार्हत्तीर्थगणिनः सर्वज्ञांश्चासते ततः ॥ २८ ॥ तेषां च पृष्ठतः शेष-
संयता अर्हदादिकान् । प्रणिपत्य निषीदन्ति विनयेन यथाक्रमं ॥ २९ ॥
तेषां च पृष्ठतो वैमानिकदेव्योऽर्हदादिकान् । प्रणिपत्यासते तासां पृष्ठे
साध्व्यस्तथैव च ॥ ३० ॥ इत्येताः पर्षदस्तिस्रो निषीदन्त्यग्निकोणके ।
प्रविश्य पूर्वद्वारेण कृत्वा चार्हत्प्रदक्षिणां ॥ ३१ ॥ देव्योऽथ भवनज्योति-
व्यंतराणामिति त्रयं । याम्यद्वारा प्रविश्यास्ते नैर्ऋत्यां दिशि पर्षदां ॥ ३२ ॥
सुरास्त्रयोऽमी पूर्वोक्ताः पुनस्तिष्ठन्त्यनुक्रमात् । प्रविश्य पश्चिमद्वारा वा-

जिनेश्वरने त्रण प्रदक्षिणा दइने तेमने नमस्कार करीने अनुक्रमे बेठेला गणधरोनी पाछळ
बेसे छे. पदस्थनी स्थितिजुं गौरव तेओ जाळवे छे. (९२४-२५) केवलज्ञानीओ कृतकृत्य
थयेला होवाथी अने तेवो कल्प होवाथी तेओ जिनेश्वरने नमता नथी, परंतु अरिहंते नम-
स्कार करेला तीर्थने नमस्कार करे छे. (९२६) धनपाळ महात्माए कहुं छे के-‘हे प्रभु !
तमारी सेवाथी (मारा) मोहनो उच्छेद जरूर थशे एम धारी हुं आनंद पांमुं छुं, परंतु
मोहनो चय थया पछी आपने वंदाशे नहीं एम धारीने हुं खेद पांमुं छुं.’ (९२७) केवल-
ज्ञानीनी पाछळ मनःपर्यवज्ञानी, (अवधिज्ञानी, चौदपूर्वी) विगेरे बेसे छे. तेमनी पाछळ-
अतिशयवाळा साधुओ बेसे, ते सर्व अरिहंतने, तीर्थने, गणधरने अने केवळीओने नम-
स्कार करीने बेसे छे. (९२८) तेनी पाछळ सामान्य मुनिओ अरिहंतादिकने विनयपूर्वक
नमस्कार करीने अनुक्रमे बेसे, (९२९) तेमनी पाछळ वैमानिक देवीओ अरिहंतादिकने
नमस्कार करीने उभी रहे, तेमनी पाछळ साध्वीओ ते ज प्रकारे अरिहंतादिकने नमस्कार
करीने उभी रहे. (९३०) आ त्रण पर्षदा पूर्वद्वारवडे समवसरणमां प्रवेश करीने
अरिहंतने . त्रण प्रदक्षिणा दइने अग्निकोणमां बेसे (९३१) हवे भवनपति,
व्यंतर ने ज्योतिपीनी देवीओ ए त्रण पर्षदा दक्षिणद्वारथी प्रवेश करीने नैर्ऋत्य-
कोणमां बेसे. (९३२) ए ज प्रमाणे भवनपति, व्यंतर ने ज्योतिपीना देवीरूप त्रण

यव्यां विनयानताः ॥ ३३ ॥ वैमानिकाः सुरास्सेन्द्रा मनुजा मनुजस्त्रियः ।
प्रविशंत्युत्तरद्वारा तिष्ठंत्यैशानकोणके ॥ ३४ ॥ पर्षदो द्वादशाप्येवं निषी-
दंत्युक्तदिक्ष्विमाः । प्रदक्षिणीकृत्य नत्वा—हृतो गण्यादिकांस्तथा ॥ ३५ ॥
आयाति यो यज्जातीयः स तत्पर्षदि तिष्ठति । न तत्र मानो द्वेषो वा न
भयं न नियंत्रणा ॥ ३६ ॥ महर्द्धिकं समायातं नमंत्यल्पर्द्धिकाः स्थिताः ।
व्रजंतोऽपि नमंतोऽमी यांति प्रौढर्द्धिकं स्थितं ॥ ३७ ॥ यो यो यस्य
परीवारो यो वा यन्निश्रयाऽऽगतः । त्रिदशो वा मनुष्यो वा स तत्पाश्वे
निषीदति ॥ ३८ ॥

देव्यश्चतुर्द्धा साध्यश्च शृण्वंत्यूर्ध्वदमाः क्षणं । देवाः सर्वे नरा
नार्यो निविष्टाः श्रमणास्तथा ॥ ३९ ॥ वृत्तावावश्यकस्येदं चूर्णो चोत्कटि-
कासनाः । शृण्वन्ति साधवोऽथोर्ध्वाः साध्यो वैमानिकांगनाः ॥ ४० ॥
उपविश्यैव शृण्वन्ति देशनामासभास्वतां । पर्षदोऽन्या न वेत्युक्तं वेत्ति

पर्षदाना देवो पश्चिमद्वारे प्रवेश करी विनयवडे नमता सता वायव्य कोणमां बेसे. (९३३)
इंद्रो सहित वैमानिक देवो, मनुष्य अने मनुष्यनी स्त्रीओ (ए व्रण पर्षदा) उत्तरद्वारथी
प्रवेश करी ईशानकोणमां बेसे. (९३४) आ प्रमाणे वारे पर्षदा प्रभुने प्रदक्षिणा करीने
तथा अरिहंत अने गणधरादिकने नमस्कार करीने उपर कक्षा प्रमाणे विदिशाओमां
बेसे. (९३५) नवो जे आवे ते पोतानी जातिनी पर्षदामां बेसे. तेमां मान, द्वेष, भय के
नियंत्रणा बीलकुल होतां नथी (९३६) कोइ महर्द्धिक आवे तो तेने प्रथम बेठेला अल्पर्द्धिवा-
ळाओ नमे अने अल्पर्द्धिवाळा जाय तो बेठेला महर्द्धिकने नमीने जाय. (९३७)
जे जेना परिवारनो होय अथवा जे जेनी निश्राए आव्यो होय ते मनुष्य के देव तेनी
पासे ज बेसे. (९३८)

उपर जणावेली १२ पर्षदामांथी चार प्रकारनी देवीओने साध्वीओ उभाउभा देशना
सांभळे अने चार प्रकारना देवो, मनुष्य, मनुष्यनी स्त्रीओ अने साधुओ—(ए ७ पर्षदा)
बेसीने देशना सांभळे. (९३९) आवश्यकवृत्तिमां आ प्रमाणे कह्युं छे, परंतु तेनी चूर्णिमां
कह्युं छे के—साधुओ उत्कटिकासने रखा सता सांभळे अने वैमानिकनी देवी तथा साध्वीओ
बे पर्षदा ज उभी रहीने सांभळे. (९४०) बाकीनी नव पर्षदा आप्तमां सुखसमान परमात्मानी
देशना बेसीने सांभळे के उभी रहीने सांभळे ते विषे कांइ कह्युं नथी^१. तत्त्व केवळी जाणो.

१ बाकीनी नव पर्षदा बेसीने सांभळे एम पण कहेल छे आ गाथाना चोथा पदनो अर्थ
पण तेवो करे छे.

तत्त्वं तु तत्त्ववित् ॥ ४१ ॥ अपूर्वं यत्र समव-सर्गं नेक्षितं च यैः ।
 अपि द्वादशयोजन्या-स्ते तत्रायांति साधवः ॥ ४२ ॥ अथ चेत्साधव-
 स्तत्र ते नायांति श्लथादराः । तत्प्रायश्चित्तमर्हति चतुर्गुरुकर्मज्ञकं ॥ ४३ ॥
 आगच्छतां च बालानां ग्लानानां जग्तामपि । न कोऽप्युपद्रवो नास्ति-र्न
 त्रासः स्यान्न वा श्रमः ॥ ४४ ॥ तावदुत्तुंगसोपान-महस्वागेहणे भवेत् ।
 न कस्यापि श्रमश्चास-व्यथाः शंभुप्रभावतः ॥ ४५ ॥ स्त्रीजेत्रचित्ता-
 द्युत्थानि पितृघातोदितान्यपि । तत्रागतानां शास्यंति द्रुतं वैराणि पाप-
 वत् ॥ ४६ ॥ युद्धयमाना मिथः क्रूराः क्रोधरक्तेक्षणानताः । कंपमाना
 उदस्तास्त्रा उच्छुंडाः कुंजरा इव ॥ ४७ ॥ भवंति ये तेऽपि तत्रा-गता
 विस्मृतविग्रहाः । प्रशांतचित्ताः शृण्वन्ति धर्मं स्वामिप्रभावतः ॥ ४८ ॥
 न कोऽपि विकथां कुर्या-द्व्याक्षेपं कोऽपि नापरं । तदेकचिन्ताः शृण्वन्ति
 जिनानां देशनां जनाः ॥ ४९ ॥

शृण्वन्ति येऽपि तिर्यचः स्थिता वप्रे द्वितीयके । तेऽपि विस्मृतजा-
 त्यादि-वैराः स्युस्तत्प्रभावतः ॥ ५० ॥ पार्श्वस्थं सिंहमानंगं शार्दूलहरिणं

(९४१) ज्यां अपूर्व (नहुं ज) समवसरण थयुं होय अने जेमगे समवसरण जोयुं ज न होय
 तेवा साधु वार योजनथी पण त्यां आवे. (९४२) जो कोइ साधु शिथिल आदग्वाळा थइने
 न आवे तो तेने चतुर्गुरु नामतुं प्रायश्चित्त आवे. (९४३) समवसरणमां आवता
 बाळोने, ग्लानोने, वृद्धोने कोइ पण प्रकारनो उपद्रव न घाय, पीडा न थाय, त्राय न थाय
 अने थाक न लागे. (९४४) एटला बघा उंचा (बीश हजार) पगथीआओ चढतां कोइने
 पण प्रभुना प्रभावथी श्रम, आस के व्यथा न थाय. (९४५) स्त्री, जेत्र के द्रव्यादिना
 हरणादिकथी उत्पन्न थयेला तेम ज पितृघातादिथी थयेला वैरो त्यां आवनारना पापनी
 जेम तत्काळ शमी जाय छे. (९४६) अंदरअंदर युद्ध करनारा, क्रूर, क्रोधवडे लाल-
 मुखवाळा, कंपता अने शस्त्रो उंचा करेला होवाथी जाणे उंची करेली शुंढवाळा हाथी ज
 होय तेम तेओ त्यां आवतां ज प्रभुना प्रभावथी विग्रह (वलेश)ने भूली जनारा अने
 प्रशांत चित्तवाळा थइ देशना सांभळे छे. (९४७-४८) त्यां कोइ विकथा करतुं नथी, कोइ
 बीजाने व्याक्षेप करतुं नथी, सर्वे जनो एक चित्ते प्रभुनी देशना सांभळे छे (९४९)

बीजा गढमां जे तिर्यचो रहेला छे, ते पण प्रभुना प्रभावथी जातिवैरने पण भूली
 जइने देशना सांभळे छे. (९५०) पासे रहेला हाथी ने सिंह, हरिण ने शार्दूल, पारेवा ने

તથા । શ્યેનપારાપતં વ્યાઘ્ર-ચ્છાગં માર્જારમૂષકં ॥ ૫૧ ॥ મહિષાશ્વં
ચ નકુલ-સર્પં શૂકરકુર્કુરં । એકાગ્રચિત્તાઃ શૂળંવંતિ પ્રભોરત્યમૃતં લ્પણં
॥ ૫૨ ॥ વિભેતિ તત્ર નો વાધ્યો વાધકસ્તં ન વાધતે । સ્યુઃ સાર્વાતિશ-
યાચ્છાંત-રસતૃપ્તાઃ સમેઽપિ તે ॥ ૫૩ ॥

પ્રથમાં પૌરુષીં યાવ-હર્મમાર્યાતિ પારગાઃ । અત્રાંતરે ચ યસ્તત્ર ચક્ર-
વર્ત્યાદિકો નૃપઃ ॥ ૫૪ ॥ શ્રાદ્ધોઽમાત્યાદિકો વા ય-સ્તદભાવે ચ
પૂર્જનઃ । જનો જાનપદો વાપિ સજ્જયત્યદ્ભુતં વલિં ॥ ૫૫ ॥ તળડુલા-
સ્તત્ર કલમ-શાલીનાં સ્યુઃ સિતત્તિવિષઃ । ઉદામસૌરભાઃ સ્નિગ્ધા-સ્તનવઃ
કોમલા ભૃશં ॥ ૫૬ ॥ દુર્બલાકંડિતાઃ પૂતા વલવત્યાઽતિનિસ્તુષાઃ । અર્ચ-
કામ્રાશ્રતુઃપ્રસ્થ-પ્રમિતાઢકસંમિતાઃ ॥ ૫૭ ॥ અર્પિતાઃ સ્વજનનાં યે
તુષભગ્નાદિશુદ્ધયે । પુનસ્તેભ્યઃ સમુચ્ચિત્ય શોધિતાઃ શુદ્ધવારિણા ॥ ૫૮ ॥
અર્ઢસ્વિન્નાનિમાન્ રત્નસ્થાલે નિચ્છિપ્ય નિર્મલે । સજ્જિતાશ્ચિલશૃંગારા
મૌલૌ ધત્તે સુવાસિની ॥ ૫૯ ॥ ગંધદ્રવ્યાણિ દિવ્યાનિ નિચ્છિપંત્યત્ર

શ્યેન (વાજ), વોકડા ને વાઘ, ઉંદર ને વિલાડી, અશ્વ ને મહિષ (પાડો), સર્પ ને
નોઢીઓ, ઘુંડ ને કુતરો-એ સર્વ પ્રભુની અમૃતથી પણ શ્રેષ્ઠ દેશના એકાગ્ર ચિત્તે સાંભળે છે.
(૧૫૧-૫૨) વાઘ્ય એવા પશુઓ ત્યાં વીતા નથી અને વાધક તેને વાધ કરતા નથી.
સર્વજ્ઞના અતિશયથી સર્વ જીવો શાંતરસમાં તૃપ્ત થયેલા હોય છે. (૧૫૩)

પહેલી પૌરુષી પૂર્ણ થતાં સુધી તીર્થંકર દેશના આપે છે. તે વચ્ચે ત્યાં ચક્રવર્ત્યા-
દિક જે અગ્રણી રાજા હોય તે અથવા શ્રાવક કે અમાત્ય વિગેરે, તેને અભાવે નગરજનો
અને દેશના જનો અદ્ભુત એવો વલિ તૈયાર કરે છે. (૧૫૪-૫૫) તે વલિમાં કલમશા-
લીના તંદુલો (ચોખા) ઉજ્જવળ વર્ણવાળા, ઉદામ સુગંધવાળા, સ્નિગ્ધ, પાતલા, અત્યંત
કોમળ, દુર્બળ સ્ત્રીએ ખાંડેલા, પવિત્ર, વળવાળી સ્ત્રીએ ફોતરાંરહિત કરેલા, અર્ચક, અગ્નીશુદ્ધ
ચાર પ્રસ્થ અથવા એક આઢક પ્રમાણ હોય છે. (૧૫૬-૫૭) તે ચોખા પ્રથમ ફોતરા તેમ
જ ખંડિત ચોખા કાઢી નાખવા માટે સ્વજનોને આપેલા હોય, તેમની પાસેથી આવ્યા પછી
પણ ફરીને શોધ્યા હોય અને શુદ્ધ પાણીવડે ધોયા હોય, પછી તેને અર્ધ પર્વ કરી નિર્મળ
રત્નના થાળમાં નાંખીને અશ્ચિલ શૃંગારવડે સજ્જ થયેલી સૌભાગ્યવંતી સ્ત્રી તેને માથાપર
લેય. (૧૫૮-૫૯) તેમાં દેવતાઓ દિવ્ય એવા સુગંધી દ્રવ્યો નાંખે તેથી તે વલિ અત્યંત

नाकिनः । तेनासौ भूरिसौरभ्य-सुभगो जायते वलिः ॥ ६० ॥ नीयते गीतवाद्यादि-महोत्सवपुरस्सरं । श्राद्धेनासौ प्रभोरग्रे श्लाघ्यमानेन धार्मिकैः ॥ ६१ ॥ पूर्वद्वारा प्रविशति वलिरेवं महामहैः । तस्मिन्नागतमात्रे च विरमन्ति क्षणाजिनाः ॥ ६२ ॥ ततः स चक्रवर्त्यादिः श्रावको वलिना सह । तिस्रः प्रदक्षिणाः कृत्वा प्राच्यां प्रभुपदांतिके ॥ ६३ ॥ किरत्याशासु सर्वासु तं वलिं प्रौढसुष्टिभिः । तस्य प्रागेव भूपाता-दर्द्धं गृह्णन्ति नाकिनः ॥ ६४ ॥ अर्द्धं च शेषस्यार्द्धस्य गृह्णात्येनद्विधायकः । अवशिष्टं यथालाभं गृह्णत्यन्येऽखिला जनाः ॥ ६५ ॥ मूर्ध्नि न्यस्तेन तस्यैक-कणेनास्तेन भाग्यतः । रोगाः सर्वेऽपि शाम्यन्ति पर्जन्येनेव बह्वयः ॥ ६६ ॥ प्रादुर्भवति षणमासा-वधि रोगो न नूतनः । तस्मान्मौलिस्थिताद्रत्न-दीपादिव तमोऽङ्कुरः ॥ ६७ ॥

इत्थं वलिविधौ पूर्णे जिनाः प्रथमवप्रतः । अवतीर्य द्वितीयस्य वप्र-स्यैशानकोणके ॥ ६८ ॥ देवच्छंदकमागत्य सुखं तिष्ठन्ति नाकिभिः । अप्यल्पैः कोटिसंख्याकैः सेविता भृतकैरिव ॥ ६९ ॥ ततो द्वितीयपौरु-

सुगंधीवाळो ने सुभग थाय. (९६०) पछी ते वलिने गीत वाजित्र साथे महोत्सवपुरस्सर धार्मिक जनोए प्रशंसा करातो श्रावक त्यांथी लइने चाले. (९६१) आ प्रमाणे महामहो-त्सव साथे ते वलि पूर्वद्वारे थइने समवसरणमां आवे एटले तरत ज जिनेश्वर क्षणमात्र देशना देवाथी विरमे. (९६२) पछी चक्रवर्ती विगेरे श्रावको वलिसहित प्रभुनी त्रण प्रदक्षिणा आपे अने पूर्व सन्मुख प्रभु पासे आवीने ते वलि मोटी मुठीओ मरीने सर्व दिशामां उछाळे. तेमांथी पृथ्वीपर पढ्या अगाउ अर्ध भाग देवताओ अधरथी ज लइ लेय. (९६३-६४) बाकी रहेला अर्ध भागमांथी अर्ध ते वलिना करावनार लेय. बाकी रहेल वलि जेने मळी शके ते सर्व लोको ग्रहण करे. (९६५) भाग्यवडे प्राप्त थएल आ बलिनो एक कण पण माथे राखवाथी वरसादथी जेम अग्नि शांत थइ जाय तेम सर्व रोगो शांत थइ जाय. (९६६) अने मस्तके राखेला ते कणथी छ मास सुधी नवा रोग उत्पन्न न थाय, रत्नमय दीपवडे जेम अंधकारना अंकुरो उत्पन्न न थाय तेम. (९६७)

आ प्रमाणे वलिनो विधि पूर्ण थाय एटले प्रभु पहेला गढमांथी नीकळे. पगथीआ उतरीने बीजा गढमां ईशान कोणे रहेला देवच्छंदामां आवीने जघन्यथी पण क्रोड प्रमाण देववडे सेवकनी जेम सेवाता प्रभु सुखे बेसे. (९६८-६९) पछी बीजी पौरुषीए आद्य

ष्या—माद्योऽन्यो वा गणाधिपः । सिंहासने नृपानीते । पादपीठेऽथवा-
हतां ॥ ७० ॥ उपविश्यादिशेद्धर्मो—पदेशमतिपेशलं । स छद्मस्थोऽपि
भव्यानां पृच्छतां सर्ववेदिवत् ॥ ७१ ॥ व्याकुर्वन् विविधान् भावान्
संख्यातीत—भवादिकान् । छद्मस्थोऽयं जिनो वेति न छद्मस्थैः प्रतीयते
॥ ७२ ॥ तथाहुः श्रीभद्रबाहुस्वामिपादाः—रात्रोवणीअसीहासणे निविट्ठो
व पायपीठंमि । जेट्ठो अस्सयरो वा गणहारि कहेइ बीयाए ॥ ७३ ॥
संखाईए वि भवे साहइ जं वा परो उ पुच्छिज्जा । न य शां अणाइसेसी
विआणाइ एस छउमत्थो ॥ ७४ ॥ पुनः पाश्चात्यपौरुष्यां स्थित्वा सिंहा-
सने जिनाः ॥ कुर्वते देशनां सर्वा व्यवस्थात्रापि पूर्ववत् ॥ ७५ ॥

प्राक्कदापि न जातं स्या—द्यत्र तत्र चतुर्विधाः । कुर्वन्ति देवाः समव-
सरणं विधिनामुना ॥ ७६ ॥ जातेऽप्यस्मिन्सुहृद्यत्र देवः कश्चिन्महर्द्धिकः ।
नंतुमेति स तत्रैकः कुरुते भक्तिमानिदं ॥ ७७ ॥ यदापि न स्यात्समव-
सरणं स्यात्तदापि हि । वक्ष्यमाणं प्रातिहार्या—ष्टकं नियतमर्हतां ॥ ७८ ॥

अथवा अन्य गणधर राजाए लावेला सिंहासन उपर अथवा प्रभुना पादपीठ उपर
बेसीने अति सुंदर एवो धर्मोपदेश आपे. तेओ छद्मस्थ होय छे छतां पण पूछनारा भव्य
जीवोना असंख्याता भव विगेरे विविध भावोने सर्वज्ञनी जेम कहे, ते एवी रीते के बीजा
छद्मस्थो एम न जाणी शके के आ छद्मस्थ छे के केवळी छे ? (९७०-७२) ते विषे श्री
भद्रबाहुस्वामी कहे छे के—“ राजाए आणेला सिंहासनपर अथवा प्रभुना पादपीठ उपर
बेसीने मोटा अथवा बीजा गणधर बीजी पोरसीए देशना आपे छे. (९७३) ते वखते
बीजो कोइ प्रश्न पूछे तो तेने असंख्याता भवो पण कहे छे जेथी आ गणधर छद्मस्थ छे
एम कोइ पण जाणी शके नहीं.” (९७४) पछी वळी पाछले पहोरे जिनेश्वर सिंहासनपर
बिराजनी देशना आपे, ते वखतनी पर्षदादिकनी व्यवस्था बधी पूर्ववत् जाणवी. (९७५)

पूर्वे ज्यां समवसरण थयुं न होय त्यां चारे प्रकारना देवो मळीने उपर जणाव्या
प्रमाणे समवसरण रचे. (९७६) ज्यां वारंवार समवसरण थयेल होय त्यां
पण कोइ महर्द्धिक देव नमवा आवे तो भक्तिमान् एवो ते एकलो पण समवसरण रचे.
(९७७) ज्यारे समवसरण न होय त्यारे पण अरिहंतना आठ प्रातिहार्यो जे आगळ कहे-
वाशे ते तो जरूर होय. (९७८) ते प्रातिहार्यो आ प्रमाणे—

अशोकवृक्षः सश्रीको भवेद्योजनविस्तृतः । चलत्किसलयो भव्यान्
कराग्रैराह्वयन्निव ॥ ७९ ॥ अधोवृन्तानि पुष्पाणि पंचवर्णानि नाकिनः ।
तन्वते जानुदघ्नानि जिनानां देशनावनौ ॥ ८० ॥ मालवकैशिकीमुख्य-
ग्रामरागांचितोऽर्हतां । आयोजनं ध्वनिर्दिव्य-ध्वनिमिश्रः प्रसर्पति ॥ ८१ ॥
चामराश्रंद्रुचिरा नमनोन्नमनैर्मुहुः । उच्चैः प्रभुनमस्कारा-च्छंसंतीव गतिं
सतां ॥ ८२ ॥ स्वर्णसिंहासनं पाद-पीठयुग्मणिमंडितं । अध्यासते जिना-
स्तच्च मार्गे व्योम्नि पुरश्चरेत् ॥ ८३ ॥ छत्रत्रयं तथैवात्रे चरत्युज्ज्वल-
मौक्तिकं । जगद्व्योपरिस्थित्या मुदेवोद्धरकंधरं ॥ ८४ ॥ भामंडलं सार्व-
पृष्ठे भात्यर्कस्येव मंडलं । प्रपन्नं शरणायेव नियतास्तकदर्थितं ॥ ८५ ॥
सति प्रभौ कुतः कर्म-कृच्छ्रं सासह्यतेगिभिः । वक्तीतीर्वांगिनां गर्ज-स्त-
त्पुरो देवदुंदुभिः ॥ ८६ ॥ एवं च-अशोकद्रुः १ पुष्पराशिः २ सध्वनि ३
श्रामरा ४ सने ५ । छत्रं ६ भामंडलं ७ भेरी ८ प्रातिहार्याष्टकं ह्यदः ॥ ८७ ॥

१ शोभायमान एवो अने एक योजन विस्तारवाळो अशोक वृक्ष होय के जे चालतो सतो इलता एवा किसलयना मिषथी जाणे भव्यजीवोने बोलावतो होय एम लागे. (९७९) २ प्रभुने देशना आपवानी पृथ्वी उपर देवो नीचे डीटवाळा पांच वर्णना पुष्पोनी जानुप्रमाण वृष्टि करे. (९८०) ३ मालवकैशिकी मुख्य ग्रामरागमां कहेवाती अरिहंतनी देशनानो ध्वनि दिव्य ध्वनिथी मिश्र थइने एक योजन सुधीमां प्रसार पामे. (९८१) ४ चंद्र जेवा उज्ज्वल चामरो वारंवार नमवावडे ने उंचे जवावडे प्रभुने नमस्कार करनार सज्जनोनी उच्च गति थाय छे, एम कहेता होय एम जणाय छे. (९८२) ५ मणिमंडित अने पादपीठयुक्त स्वर्णमय सिंहासन उपर प्रभु बेसे छे, अने ज्यारे प्रभु विहार करे छे त्यारे ते आकाशमां रह्युं सतुं साथे चाले छे. (९८३) ६ उज्ज्वल मौक्तिक संबंधी त्रण छत्र जगद्व्योपरिस्थित्या मुदेवोद्धरकंधरावाळा थया होय तेम आकाशमां चाले छे. (९८४) ७ नियमित अस्त थवाथी कदर्थना पामेलुं सूर्यनुं मंडळ जाणे शरणने माटे आव्युं होय तेम प्रभुनी पाछळ भामंडळ शोभे छे. (९८५) ८ प्रभु वर्तता छतां शामाटे प्राणीओ कर्मजन्य कष्टने सहन करे छे ? एम जीवोने कहेती होय एम देवदुंदुभि प्रभुनी आगळ वाग्या करे छे. (९८६) आ प्रमाणे अशोकवृक्ष, पुष्पराशि, उत्तम ध्वनि, चामर, सिंहासन, छत्र, भामंडळ ने देवदुंदुभि (भेरी) ए आठ प्रातिहार्यो जाणवा. (९८७)

तथा चतुस्त्रिंशता ते—ऽतिशयैः सहिता जगत् । दीपयन्ति प्रकृत्योप-
कारिणो भास्करादिवत् ॥ ८८ ॥ अतिशयांश्चैवमाहुः—

तेषां च देहोऽद्भुतरूपगंधो निरामयः स्वेदमलोज्झितश्च १ । श्वासो-
ऽब्जगंधो २ रुधिरामिषं च गोक्षीरधाराधवलं ह्यविस्रं ३ ॥ ८९ ॥ आहा-
रनीहारविधिस्त्वदृश्य ४ श्रत्वार एतेऽतिशयाः सहोत्थाः । क्षेत्रे स्थितिर्यो-
जनमात्रकेऽपि नृदेवतिर्यग्जनकोटिकोटेः १ ॥ ९० ॥ वाणी नृतिर्यक्सुर-
लोकभाषा—संवादिनी योजनगामिनी च २ । भामंडलं चारु च मौलिपृष्ठे
विडंबिताहर्षतिमंडलञ्चि ३ ॥ ९१ ॥ साम्रे च गव्यूतिशतद्वये रुजो ४
वैरे ५ तयो ६ मार्य ७ तिवृष्ट्य ८ वृष्टयः ९ । दुर्भिक्ष १० मन्यस्वकच-
क्रतो भयं ११ स्युर्नैत एकादश कर्मघातजाः ॥ ९२ ॥

खे धर्मचक्रं १ चमराः २ सपाद—पीठं मृगेंद्रासन ३ मुज्ज्वलं च ।
छत्रत्रयं ४ रत्नमयध्वजो ५ द्वि—न्यासे च चामीकरपंकजानि ६ ॥ ९३ ॥
वप्रत्रयं ७ चारुचतुर्मुखांगता ८ चैत्यद्रुमो ९ ऽधोवदनाश्च कंटकाः १० ।

तथा प्रभु चोत्रीश अतिशयोवडे स्वभावे ज उपकारी एवा सूर्यादिनी जेम जगतमां
दीपी रहे छे (९८८) ते अतिशयो आ प्रमाणे—

१ प्रभुनो देह अद्भुत रूप अने गंधवालो, व्याधिरहित अने प्रस्वेदादि मलरहित
होय छे. २ श्वास कमळ जेवो सुगंधी होय छे. ३ रुधिर ने मांस गायना दूध जेवुं उज्ज्वळ
अने दुर्गंधरहित होय छे. (९८९) ४ आहार ने निहार चर्मचक्षुधी अगोचर होय छे.
आ ४ अतिशयो जन्म साथे ज उत्पन्न थएला होय छे. १ एक योजन प्रमाण समवसर-
णी भूमिमां मनुष्य, देवो ने तिर्यचो कोटाकोटीनी संख्यामां समाय छे. (९९०) २
प्रभुनी वाणी मनुष्य, तिर्यच ने देवोनी भाषाने अनुसरती अने एक योजनमां संभळाय
तेवी होय छे. ३ सूर्यना मंडळनो पण तिरस्कार करे एवुं सुंदर भामंडळ प्रभुना मस्तक
पाळळ होय छे. (९९१) ४ चारे दिशाए अर्धांशे गाउमां व्याधि, वैर, ईति, मारी,
अतिवृष्टि, अवृष्टि, दुर्भिक्ष अने स्वचक्र—परचक्रनो भय आ आठ वाना होता नथी. आ
११ अतिशयो घातिकर्मोनो क्षय थवाथी उत्पन्न थाय छे. (९९२)

हवे देवकृत १९ अतिशयो कहे छे. १ आकाशमां धर्मचक्र, २ चामर, ३ सपादपीठ
सिंहासन, ४ उज्ज्वळ छत्रत्रय, ५ रत्नमय ध्वज, ६ प्रभुना पग नीचे स्वर्णकमळो, ७
त्रण गढ, ८ सुंदर एवा चार मुख, ९ चैत्यवृक्ष, १० कांटाओनुं अधोमुख थइ जनुं, ११

દ્રુમાનતિ ૧૧ દુંદુભિનાદ ૧૨ ઉચ્ચકૈ-ર્વાતોઽનુકૂલઃ ૧૩ શકુનાઃ પ્રદ-
ક્ષિણાઃ ૧૪ ॥ ૧૪ ॥ ગંધાંતુવર્ષ ૧૫ વહુવર્ણપુષ્પ-વૃષ્ટિઃ ૧૬ કચ્છમશ્રુત-
સ્વાપ્રવૃદ્ધિઃ ૧૭ । ચતુર્વિધામર્ચનિકાયકોટિ-જંઘન્યભાવાદપિ પાર્શ્વદેશે
૧૮ ॥ ૧૫ ॥ ઋતૂનામિન્દ્રિયાર્થાના-મનુકૂલત્વ ૧૯ મિત્યમી । ઇકોર્ત્વિ-
શતિર્દૈવ્યા-શ્રતુર્ચિશ્ચ મીલિતાઃ ॥ ૧૬ ॥

યત્તુ શ્રીસમવાયાંગસૂત્રે એતેષુ કેચિદતિશયા અન્યથા દૃશ્યંતે તન્મ-
તાંતરં ઘોષ્યં. ચત્વારોઽતિશયાશ્ચાન્યે તેષાં વિશ્વોપકારિણાં । પૂજા ૧
જ્ઞાન ૨ વચો ૩ ડપાયા-પગમાર્યા ૪ મહાદ્વજતાઃ ॥ ૧૭ ॥ અષ્ટકં પ્રાતિ-
હાર્યાણાં ચત્વારોઽતિશયા ઇમે । इत्येवं द्वादश गुणा अर्हतां परिकी-
र्त्तिताः ॥ ૧૮ ॥ ગુણૈસ્તે સક્તૈઃ પૂર્ણાં નિર્વિપક્ષસ્થિતેરિવ । નાનાસ્થા-
નાસિર્ગર્વેણ ત્યક્તા દોષૈશ્ચ દૂરતઃ ॥ ૧૯ ॥ તથાહુઃ-કો વિસ્મયોઽત્ર યદિ
નામ ગુણૈરશેષૈ-સ્ત્વં સંશ્રિતો નિરવકાશતયા મુનીશ ॥ દોષૈરુપાત્તવિવિ-
ધાશ્રયજાતર્ગવૈઃ સ્વપ્નાંતરેઽપિ ન કદાચિદ્વીક્ષિતોઽસિ ॥ ૧૦૦૦ ॥

વૃક્ષોતું નમરું, ૧૨ દુંદુભિનો નાદ, ૧૩ પવનનું અનુકૂલ વાતું, ૧૪ પક્ષીઓ પ્રદક્ષિણા આપે,
૧૫ સુગંધી જલની વર્ષા, ૧૬ વહુવર્ણના પુષ્પોની વૃષ્ટિ, ૧૭ દાઢી-મુછના ને મસ્તકના
કેશ તથા નખની અવૃદ્ધિ (ન વધવું), ૧૮ જંઘન્યથી પણ પ્રશ્ન પાસે ચારે નિકાયના મઠી
ક્રોડ દેવોનું રહેવું અને ૧૯ હાલ ઋતુઓનું તેમ જ ઇન્દ્રિયાર્થોનું અનુકૂલ વર્તવું. આ ૧૯
દેવકૃત અતિશયો છે અને સર્વ મઠીને (૪-૧૧-૧૯) ચોત્રીશ અતિશયો થાય
છે. (૯૯૩-૯૬)

શ્રી સમવાયાંગસૂત્રમાં કેટલાક અતિશયો આ કરતાં જૂદી રીતે કહેલા દેશાય છે
તે મતાંતર સમજવું. એ વિશ્વોપકારી પ્રશ્નના ચાર અતિશય વીજા-પૂજાતિશય, વચનાતિ-
શય, જ્ઞાનાતિશય ને અપાયાપગમાતિશય એ નામના છે. (૯૯૭) આઠ પ્રાતિહાર્ય અને
આ ચાર અતિશય એ બે મઠીને વાર અરિહંતના ગુણો કહેલા છે. (૯૯૮) દોષરૂપ શત્રુની
સ્થિતિ નહીં હોવાથી પ્રશ્ન સર્વ ગુણોવડે પરિપૂર્ણ હોય છે અને પોતાને અનેક સ્થાનો મઠી
મથેલા હોવાથી દોષોએ તો દૂરથી જ તેમને તર્જી દીધા છે. (૯૯૯) શ્રીભક્તમર-
સ્તોત્રમાં કહ્યું છે કે-‘હે મુનીશ ! જો કદાચ સમસ્ત ગુણોએ તમારો નિરવકાશપણે આશ્રય
કરેલો છે તો તેમાં શું આશ્ચર્ય છે ? કેમકે વિવિધાશ્રયની પ્રાપ્તિવડે થયો છે ગર્વ જેને એવા
દોષોએ આપને સ્વપ્નાંતરમાં કદાચિત્ જોયા પણ નથી. (૧૦૦૦)

આ. શ્રી. ચંદ્રસેન સૂરીશ્વરજી.
સર્ગ ૧૦ મો ૧૯૨, અંક ૧૨ ..... (૩૧૫)

દોષાસ્તીર્થકૃતાં યદ્ય-પ્યનંત-વિલયં ગતાઃ । તથાપ્યગ્રેસરાસ્તેષા-
મમી હ્યષ્ટાદશોદિતાઃ ॥ ૧૦૦૧ ॥ અંતરાયા ૫ દાન ૧ લાભ ૨-વીર્ય ૩
ભોગો ૪ પભોગાઃ ૫ । હાસો ૩ રત્ય ૭ રતી ૮ મીતિ ૯-ર્જુગુપ્સા
૧૦ શોક એવ ચ ૧૧ ॥ ૨ ॥ કામો ૧૨ મિથ્યાત્વ ૧૩ મજ્ઞાનં ૧૪ નિદ્રા
૧૫ ચાવિરતિ ૧૬ સ્તથા । રાગો ૧૭ દ્વેષશ્ચ ૧૮ નો દોષા-સ્તેષામષ્ટાદ-
શાપ્યમી ॥ ૩ ॥ હિંસા ૧ ડલીક ૨ મદત્તં ચ ૩ ક્રીડા ૪ હાસ્યા ૫ રતી
૬ રતિઃ ૭ । શોકો ૮ ભયં ૯ ક્રોધ ૧૦ માન ૧૧-માયા ૧૨ લોભા ૧૩
સ્તથા મદઃ ૧૪ ॥ ૪ ॥ સ્યુઃ પ્રેમ ૧૫ મત્સરા ૧૬ જ્ઞાન ૧૭-નિદ્રા ૧૮
અષ્ટાદશેત્યમી । દ્વેધાપિ સતતિશત-સ્થાનકે પ્રતિપાદિતાઃ ॥ ૫ ॥

જિનાશ્ચ વિહરંત્યેતે ભૂમૌ વિશ્વોપકારિણઃ । ભાવિભદ્રેષુ દેશેષુ ભાગ્યવલ્લો-
કશાલિષુ ॥ ૬ ॥ શ્રાદ્ધાશ્ચ ચક્રવર્ત્યાધ્યા-સ્તેષાં વિહરતાં સુખં । ઉદંતશંસિનાં
નૃણાં વૃત્તિ યચ્છંતિ વાર્ષિકીં ॥ ૭ ॥ અર્હત્સુખવિહારાદિ પ્રત્યહં તે પરાપરાઃ ।
આચક્ષતે સ્વનાથેભ્યોઽધિકૃતાસ્તત્ર કર્મણિ ॥ ૮ ॥ લક્ષાણિ સ્વર્ણટંકાના-
મદ્રવ્યર્ચાનિ ત્રયોદશ । વૃત્તિદાનં નિયુક્તાનાં દદતે ચક્રવર્ત્તિનઃ ॥ ૯ ॥ વાસુ-

એ પરમાત્મામાંથી અનંતા દોષો જો કે નાશ પામેલા છે તથાપિ દોષોના અગ્રેસર
તરીકે આ અઢાર દોષો જ ગયાનું કહેલું છે. -૧ દાનાંતરાય, ૨ લાભાંતરાય, ૩ ભોગાંતરાય,
૪ ઉપભોગાંતરાય, ૫ વીર્યાંતરાય, ૬ હાસ્ય, ૭ રતિ, ૮ અરતિ, ૯ ભય, ૧૦ શોક, ૧૧
જુગુપ્સા, ૧૨ કામ, ૧૩ મિથ્યાત્વ, ૧૪ અજ્ઞાન, ૧૫ નિદ્રા, ૧૬ અવિરતિ, ૧૭ રાગ અને
૧૮ દ્વેષ. તીર્થકરોમાં આ અઢારે દોષ હોતા નથી. (૧૦૦૧-૩) બીજી રીતે પણ ૧૮
દોષ કહ્યા છે તે આ પ્રમાણે-૧ હિંસા, ૨ અલીક, ૩ અદત્ત, ૪ ક્રીડા, ૫ હાસ્ય, ૬ રતિ,
૭ અરતિ, ૮ શોક, ૯ ભય, ૧૦ ક્રોધ, ૧૧ માન, ૧૨ માયા, ૧૩ લોભ, ૧૪ મદ, ૧૫
પ્રેમ, ૧૬ મત્સર, ૧૭ અજ્ઞાન અને ૧૮ નિદ્રા—આ બન્ને પ્રકારના અઢાર દોષો સપ્તતિ-
શતસ્થાનક ગ્રંથમાં પ્રતિપાદન કરેલા છે. (૪-૫)

વિશ્વોપકારી એવા એ પ્રમુદ્ધ પૃથ્વીપર ભાવિભદ્ર અને ભાગ્યવંત લોકોવાળા દેશોમાં
વિહાર કરે છે. (૬) સુખેથી વિહાર કરતા પ્રમુદ્ધના વૃત્તાંતને કહેનારા માણસોને ચક્રવર્તી
વિશેરે શ્રાવકો વાર્ષિક આજીવિકા કરી આપે છે (૭) તેથી અરિહંતના સુખવિહારાદિના
સમાચાર તે કાર્યમાં જોડેલા અનુચરો દરરોજ પોતાના સ્વામીને આપ્યા કરે છે. (૮) તેમાં
ચક્રવર્તી તે કાર્યમાં જોડેલ અનુચરને સાઢાવાર લાખ સોનૈયાની આજીવિકા કરી આપે

देवास्तु रौप्याणां लक्षाः सार्द्धास्त्रयोदश । द्युर्मांडलिकाः सार्द्धा—त्रयो-
दश सहस्रकान् ॥ १० ॥ अर्हदागमनोदतं यदा यः कोऽपि शंसति । प्रीति-
दानं तदा तस्मै ददते चक्रवर्त्तिनः ॥ ११ ॥ कोटीस्त्रयोदशाद्वयर्द्धाः
सौवर्णानां प्रमोदतः । वासुदेवास्तु रौप्याणां कोटीः सार्द्धास्त्रयोदश
॥ १२ ॥ द्युर्मांडलिका रौप्य—लक्षाः सार्द्धास्त्रयोदश । परेऽपि ददते लोकाः
शक्तिभक्त्यनुसारतः ॥ १३ ॥

एवं विहृत्य भूमीं भव्यजीवान् विबोध्य च । निजायुःप्रांतसमये-
ऽनशनं कुर्वते जिनाः ॥ १४ ॥ तदा केचिद्गणधराः केचनान्येऽपि साधवः ।
कुर्वन्त्यनशनं सार्द्धं स्युः प्राप्तावसरा यदि ॥ १५ ॥ ततोऽधिरूढ शैलेशी
सर्वकर्मक्षयक्षणे । संप्राप्य शाश्वतं स्थानं निर्वाधाः सुखमासते ॥ १६ ॥
क्षणं तदांधकारः स्या—द्यतो लोके भवंत्तमः । विच्छेदे जिनतद्धर्म—पूर्व-
श्रुतहविर्भुजाम् ॥ १७ ॥ तत्रैव समये सर्वे देवेंद्राश्चलितासनाः ज्ञात्वाहं-
न्निर्वृतिं ज्ञाना—द्वदंत्येवं विषादिनः ॥ १८ ॥ हा ! निर्वृता जगन्नाथा जग-

छे. (९) वासुदेव साढाबार लाख रुपैयानी करी आपे छे, अने मांडलिको साढाबार हजार रुपैयानी करी आपे छे. (१०) हवे अरिहंत पधार्यानी पधगमणी जे कोइ चक्रवर्तीने आपे छे तेने ते प्रीतिदान तरीके साढाबार क्रोड सोनैया हर्पथी आपे छे. वासुदेव साढाबार क्रोड रुपैया आपे छे (११-१२) अने मांडलिक साढाबार लाख रुपैया आपे छे तथा बीजा लोको पण पोतानी शक्ति जे भक्ति अनुसारे आपे छे. (१३)

आ प्रमाणे भूमीठ उपर विचरी अनेक भव्यजीवोने प्रतियोध पमाडी पोताना आयु-
प्यना अंत समये जिनेश्वर अनशन करे छे. (१४) ते वखते जो पोताने पण अंत्य अवसर प्राप्त थयो होय तो केटलाक गणधरो तेम ज केटलाक साधुओ पण प्रभुनी साथे अनशन करे छे. (१५) पछी सर्व कर्मना क्षयने समये शैलेशीकरणपर आरूढ थइने शाश्वत स्थानने पामीने प्रभु निर्वाध थया सता सुखमां वसे छे. (१६) ते वखते क्षणमात्र सर्व लोकमां अंधकार पसरे छे, कारण के जिनेश्वर, तेनो धर्म अने पूर्वश्रुतरूप अग्निनो विच्छेद थवाधी अंधकार थाय ज. (१७) ते समये सर्व देवेंद्रो आसन चलित थवाथी अरिहंतनो निर्वाणसमय अवधिज्ञानवडे जाणीने विषाद पाम्या सता आ प्रमाणे कहे छे (१८) के—‘ हा इति खेदे ! जगतना नाथ, जगतने प्रकाश आपवामां द्युर् समान एवा प्रभु निर्वाण पाम्या, तो हवे अमारें उतावळे जइने तेमनो निर्वाण महोत्सव करवो जोइए. (१९) आ प्रमाणे कही पादुका

દીપનભાસ્કરાઃ । તદસ્માભિર્દ્રુતં કાર્ય-સ્તન્નિર્વાણમહોત્સવઃ ॥ ૧૯ ॥
 इत्युक्त्वा पादुके त्यक्त्वा पूर्ववद्विधिपूर्वकं । तत्रस्था एव वंदन्ते भावतो
 जिनभूषनान् ॥ २० ॥ निर्जीवान्यपि वंदन्ते वपूंषींद्रा यदर्हतां । तदर्हद्रव्य-
 निक्षेपो बन्धः सम्यग्दृशामिति ॥ २१ ॥ सामानिकादिनिःशेष-परि-
 च्छेदसमन्विताः । ततस्ते दिव्यया गत्या निर्वाणस्थानमर्हतां ॥ २२ ॥
 उपेत्याश्रुविमिश्रात्ता विषादविधुराननाः । निरानंदा निरुत्साहाः शोचं-
 तश्च मुहुर्मुहुः ॥ २३ ॥ तिस्रः प्रदक्षिणाः कृत्वा नत्वा च भगवत्तनूः ।
 नात्यासन्ना नातिदूर-देशस्थाः पर्युपासते ॥ २४ ॥

ધર્મમૃત્યાન્ કુતો નાસ્મા-નીક્ષે નાથ પૂર્વવત્ । અકાંઠેડયં કિમા-
 રબ્ધ-સ્ત્યાગોડસ્માકં નિરાગસાં ॥ ૨૫ ॥ કિમાત્મંભરિતા યુક્તા વિશ્વે-
 શાનાં ભવાદૃશાં । અનંતસુખસામ્રાજ્યં ભુજ્યતેડસ્માન્ વિહાય યત્ ॥ ૨૬ ॥
 વયં ક યામઃ કિં કુર્મો વ્યાકુલાશ્ચિંતયાનયા । ત્યજતૈકપદે સ્વામિન્ !
 નિરાલંબાઃ કૃતાસ્ત્વયા ॥ ૨૭ ॥ અદ્યારમ્યમિદં નાથ જાતં ક્ષેત્રં ત્વયા

તજી પૂર્વની જેમ વિધિપૂર્વક ત્યાં રહ્યા સતા જ પ્રશુના શરીરને ભાવપૂર્વક વંદન કરે. (૨૦)
 નિર્જીવ એવા અરિહંતોના શરીરને ઇંદ્રો પણ નમસ્કાર કરે છે, તે ઉપરથી અરિહંતનો
 દ્રવ્યનિષેધો સમ્યગ્દૃષ્ટિને વંદનીય છે, એમ સિદ્ધ થાય છે. (૨૧) પછી ઇંદ્રો પોતાના
 સામાનિક વિગેરે સર્વે દેવો સહિત દિવ્યગતિવડે જ્યાં અરિહંતનું નિર્વાણસ્થાન છે ત્યાં
 આવીને અશ્રુમિશ્ર નેત્રવાળા, વિષાદથી વિધુર મુખવાળા, નિરાનંદી, નિરુત્સાહી અને
 વારંવાર શોક કરતા સતા ભગવંતના શરીરને ત્રણ પ્રદક્ષિણા દઈ નમીને નહીં અતિ
 નજીક અને નહીં અતિદૂર એમ બેઠા સતા સેવા કરે. (૨૨-૨૪) અને કહે કે—

“ હે નાથ ! અમે આપના ધર્મસેવકો છીએ, અમારી સાથું તમે પૂર્વવત્ કેમ જોતા નથી ?
 અકાલે અમારા જેવા નિરપરાધીનો ત્યાગ કેમ કરો છો ? (૨૫) શું તમારી જેવા વિશ્વે-
 શ્વરને આત્મંભરિતા યુક્ત છે જેથી આ અનંતસુખનું સામ્રાજ્ય અમારા વિના-અમને મૂકીને
 ભોગવો છો ? (૨૬) હે પ્રશુ ! અમે તમારા વિના ક્યાં જઈએ ? શું કરીએ ? આવી ચિંતા-
 વડે વ્યાકુલ એવા અમને હે સ્વામિન્ ! એકદમ તજી દેવાથી તમે નિરાલંબી બનાવી દીધા
 છે. (૨૭) આજથી માંડીને આ ક્ષેત્ર હે સ્વામિન્ ! તમારા વિના દીપક વિનાની રાત્રિ
 જેવું અને સૂર્ય વિનાના આકાશ જેવું થઈ ગયું છે. (૨૮) હે સ્વામિન્ ! સમવસરગમાં

विना । निश्यस्तदीपगृहव-द्रुगतादित्यांतरिक्षवत् ॥ २८ ॥ स्वामिन् भवंतं
समव-सरणस्थं सहाश्रियं । स्मारं स्मारं मुहुर्वचो दीर्यते शतधाद्य नः
॥ २९ ॥ भवान् यद्यपि हे स्वामि-न्ननंतसुखभागभूत् । विशोचामस्तथा-
प्येवं वयं स्वार्थाय केवलं ॥ ३० ॥

शक्रोऽथ विलपन्नेवं निर्जरैराभियोगिकैः । गोशीर्षचंदनैर्धांसि बहू-
न्याह(हा)रयेद्रयात् ॥ ३१ ॥ ततस्तैर्नंदनानीतै-श्चंदनौघैश्चितात्रयं । अर्हतां
च गणीनां च कारयेद्यतिनामपि ॥ ३२ ॥ तत्र प्राच्यां भगवतां चिता
भवति वर्तुला । द्याभ्यां गणभृतां त्र्यम्बा प्रतीच्यां यतीनां पुनः ॥ ३३ ॥
चतुरस्त्रा भवेच्चित्या भेदः संस्थानदिगूभवः । श्रीआवश्यकवृत्त्यादौ चिती-
नामिति दर्शितः ॥ ३४ ॥ ततः क्षीरार्णवानीतैः क्षीरैर्भगवतां तनूः ।
स्नपयित्वाथ गोशीर्ष-चंदनेनानुलिप्य च ॥ ३५ ॥ परिधाप्योत्तमं हंस-
लक्षणं पटशाटकं । वज्रभृत्कुरुते भक्त्या सर्वालंकारभूषिता ॥ ३६ ॥
अन्ये च देवा गणभृ-द्वपूंषि विधिनामुना । परे मुनिशरीराणि स्नपयं-

वेठेला अने महाशोभावाळा आपने वारंवार संभारी संभारीने अमाळं वत्तस्थळ सो भागवाळं
थइ जाय छे. (२९) हे भगवन् ! जो के तमे तो अनंत सुखना भाजन धया छो परंतु
अमे अमारा केवल स्वार्थने माटे आ प्रमाणे शोक करीए छीए. (३०) ”

आ प्रमाणे विलाप करता शक्रेंद्र पोताना आभियोगिक देवनी पासे तत्काळ घणा
गोशीर्ष चंदनना काष्ठो मंगावे. (३१) पछी नंदनवनमार्थी लावेला चंदनना काष्ठवडे त्रण
चिताओ-एक अरिहंत माटे, एक गणधरो माटे अने एक सामान्य मुनिओ माटे रचावे.
(३२) तेमां पूर्व बाजुए भगवंत माटेनी चिता गोळ करावे, दक्षिणे गणधरो माटेनी
चिता तिखुणी करावे अने पश्चिमे मुनिओ माटेनी चिता चोखुणी रचावे. आ चितानी
दिशानो ने आकृतिनो भेद धी आवश्यकवृत्ति विगेरेने अनुसारे बतावेल छे. (३३-३४)
पछी क्षीरसमुद्रमार्थी मंगावेला जळवडे प्रभुना शरीरने स्नान करावी गोशीर्षचंदनवडे
विलेपन करे. (३५) पछी हंसना चित्रवाळं पटशाटक प्रभुने पहेरावीने प्रभुना शरीरने
सर्व अलंकारथी विभूषित इंद्र पोते भक्तिवडे करे. (३६) बीजा देवो ए ज विधि प्रमाणे
गणधरोना शरीरने अने अन्य देवो सामान्य मुनिओना शरीरोने स्नान करावी विलेपन
करे. (३७) पछी इंद्रनी आज्ञार्थी देवताओ त्रण शिबिकाओ तैयार करे-तेमां एक शिबि-

त्यर्चयन्ति च ॥ ३७ ॥ अथेन्द्रवचनात्तिस्रः शिबिकाः कुर्वन्ते सुराः । तत्रै-
कस्यां जिनांगानि शक्रः स्थापयति स्वयं ॥ ३८ ॥ गणीनां च मुनीनां
च परस्मिन् शिबिकाद्वये । स्थापयन्ति परे देवा-स्ततः शक्रसुरा अपि ॥ ३९ ॥
भक्त्या स्वस्कंधमारोप्य शिबिकाः समहोत्सवं । स्थापयन्त्यर्हदादीनां देहां-
श्चित्यात्रये क्रमात् ॥ ४० ॥ ततः शक्राज्ञया वह्नि-कुमाराः साश्रुलोचनाः ।
विमनस्काः क्षिपन्त्यग्निं चित्यासु तिसृषु क्रमात् ॥ ४१ ॥ तथैव च ततो
वायु-कुमाराः स्वःपतेर्गिरा । द्रुतमुज्ज्वालयन्त्यग्निं पवमानैर्विकुर्वितैः
॥ ४२ ॥ ततश्चतुर्विधा देवा आज्ञता वज्रपाणिना । तुरुष्ककाकतुंडादि-
भारान् सारान् सहस्रशः ॥ ४३ ॥ कुंभान् मधुघृतानां च जुहुयुर्वह्निदी-
प्तये । ततोऽंगेष्वस्थिशेषेषु संस्कृतेषु हविर्भुजा ॥ ४४ ॥ निर्वापयन्ति
जीमूत-कुमारा वासवाज्ञया । क्षीरोदादाहृतैः क्षीर-कल्पनीरैश्चिताश्च
ताः ॥ ४५ ॥ त्रिभिर्विशेषकम्

ततश्च-याम्यामूर्ध्वस्थां जिनांतां दाढां गृह्णाति वज्रभृत् । चमरेंद्रो-
ऽधस्तनीं तां तत्तद्दिश्याधिपत्यतः ॥ ४६ ॥ वामासुपरिगां दाढा-मिंद्रो

कामां प्रभुना शरीरने इंद्र पोते पधरावे (३८) अने बीजी बे शिबिकामां गणधरोना
अने मुनिओना शरीरोने देवताओ पधरावे. पछी इंद्र अने देवताओ भक्तिथी ते शिबिका
पोताना स्कंधपर उपाडीने महोत्सवपूर्वक चिता पासे लावे अने त्यां शिबिका नीचे मूर्की
तेमांथी प्रभुना शरीरने इंद्र पोते चितामां पधरावे अने बीजी बे शिबिकामांथी गणधरोना
ने मुनिओना शरीरो अन्य देवो उपाडीने चितामां पधरावे (३९-४०) पछी इंद्रनी आज्ञाथी
आंखमां आंसुवाळा अग्निकुमारना देवो विमनस्कपणे त्रये चितामां अनुक्रमे अग्नि प्रग-
टावे (४१) तेवी ज रीते वायुकुमारना देवो इंद्रनी आज्ञाथी वायु विकुर्वे अने ते वायुवडे
अग्निने शीघ्र सळगावे (४२) पछी इंद्रे आज्ञा करेला चारे निकायना देवो तुरुष्क,
काकतुंड विगेरे सुगंधी द्रव्यो हज्जारो सार जेटला ते चितामां क्षेपवे, (४३) तेम ज मधु
अने घृतना घडाओ पण अग्निने वपारे प्रदीप्त करवा माटे क्षेपवे. पछी ज्यारे अस्थि
सिवायजुं सर्व शरीर अग्निवडे बळी जाय त्यारे इंद्रनी आज्ञार्थी मेघकुमारना देवो
क्षीरसमुद्रमांथी लावेला क्षीरसदृश जळवडे ते त्रण चिताओने शांत करे (४४-४५)

पछी जिनेश्वरनी दक्षिण (जमणी) बाजुनी उपरनी दाढा शर्केद्र ग्रहण करे अने ते
बाजुनी नीचेनी दाढा चमरेंद्र ग्रहण करे, ए वने दक्षिण दिशाना स्वामी होवाथी ते

ગૃહ્ણાતિ શૂલભૃત્ । વર્લીંદ્રશ્ચાધસ્તર્નીં તાં શેષાઃ સર્વે સુરાસુરાઃ ॥ ૪૭ ॥
 અસ્થીન્યથાંગોપાંગાનાં સર્વાણ્યાદદતે મુદા । અર્હદ્વક્ત્યનુરાગેણ કેચિ-
 કેચિચ્ચ જીતતઃ ॥ ૪૮ ॥ પૂર્વં માહાત્મ્યમેતેષાં ચેત્રલોકે નિરૂપિતં ।
 ગ્રંથાંતરે પ્રસિદ્ધોઽય-મપિ હેતુર્નિશ્ચયતા ॥ ૪૯ ॥ પૂઞંતિ સુરા તાઓ
 અહ કોઈ પરાભવં જઈ કરેજ્ઞા । તો પરકાલિઅ તાઓ સલિલેણ
 કરંતિ નિઅરસ્કં ॥ ૫૦ ॥ આસ્તાં ત્રિજગદર્ચ્યાના-મસ્થિગ્રહણમર્હતાં ।
 સુરા આદદતેઽસ્થીનિ યોગમૃચ્ચક્રિણામપિ ॥ ૫૧ ॥ इत्यर्थतो जंबू प्र०
 वृ० । चिताभस्मापि गृह्णन्ति शेषं विद्याधरादयः । सर्वोपद्रवनिर्नाश-विधौ
 परममौषधं ॥ ५२ ॥ रजस्यपि गृहीतेऽस्मा-दहंपूर्विकया नरैः । गत्तां
 भवत्यखांतैव चितास्थाने ततोऽर्हतां ॥ ५३ ॥ मा भूदपरलोकांद्वि-
 स्पर्शादाशातनेत्यथ । सातत्येन च तीर्थस्य प्रवृत्तिर्भवतादिति ॥ ५४ ॥
 रत्नैरापूर्य तां गत्तां रचितं रत्नकांचनैः । कारयत्यर्हतां चैत्यस्तूपं

પ્રમાણે કરે. (૪૬) ઢાઘી વાજુની ઉપરની ઢાઢા ઈશાન ઇંદ્ર ગ્રહણ કરે અને વર્લીંદ્ર તે વાજુની નીચેની ઢાઢા ગ્રહણ કરે, વાકીના વીજા દેવતાઓ પ્રભુના અંગોપાંગના સર્વ અસ્થિઓ હર્ષથી ગ્રહણ કરે. તેમાં કેટલાક અરિહંતપરની ભક્તિના અનુરાગથી અને કેટલાક પોતાનો આચાર છે એમ માનીને ગ્રહણ કરે, (૪૭-૪૮) એનું માહાત્મ્ય પ્રથમ ચેત્ર-લોકમાં વતાવેલું છે. ગ્રંથાંતરમાં પણ પ્રસિદ્ધ એવો તેનો હેતુ આ પ્રમાણે વતાવેલો છે તે સાંભળો (૪૯) ' દેવતાઓ તેને પૂજે છે અને કોઈ અન્ય દેવ તેનો પરાભવ કરે તો તેવે પ્રસંગે તેનું પ્રક્ષાલન કરીને તે જળવડે પોતાની રક્ષા કરે છે. ' (૫૦) શ્રી જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞ-સિની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે- ' ત્રણ જગતના પૂજનિક અરિહંતના અસ્થિને દેવો ગ્રહણ કરે છે તે વાત વાજુપર રહો; યોગધારી ચક્રવર્તીના અસ્થિઓને પણ દેવો ગ્રહણ કરે છે. (૫૧) ' વિદ્યાધરો વિગેરે ચિતાની વાકી રહેલી મસ્મ પણ ગ્રહણ કરે છે, કારણ કે તે સર્વ ઉપદ્રવોનો નાશ કરવામાં પરમ ઔષધરૂપ છે. (૫૨) પ્રાંતે તેની રજ પણ વીજા સામાન્ય મનુષ્યો ' હું પહેલો હું પહેલો ' એમ બોલતા ગ્રહણ કરે છે કે જેથી અરિહંતની ચિતાને ઢેકાણે યોદ્યા વિના જ યાદો પડી જાય છે (૫૩) પછી ' અન્ય જનોના ચાલવાથી આ ભૂમિની આશાતના ન થાઓ ' એમ વિચારીને તેમ જ ' સતતપણે અહીં તીર્થની પ્રવૃત્તિ થાઓ ' એમ ધારીને ઇંદ્ર સુરાસુર પાસે રત્નોવડે તે યાદો પૂરાવીને તેની ઉપર રત્ન-

शक्रः सुरासुरैः ॥ ५५ ॥ गणी(णि)नां च मुनीनां च चित्यास्थानक-
योरपि । शक्रः स्तूपौ कारयति रत्नस्वर्णमणीमयौ ॥ ५६ ॥ एवं चतुर्विधा
देवा निर्वाणस्य महोत्सवं । यथोचितं विदधते भक्तिनिर्भरचेतसः ॥ ५७ ॥
ततो नंदीश्वरे गत्वा विधायाष्टाहिकोत्सवं । यांति स्वस्वविमानेषु यथा-
स्वं भवनेषु च ॥ ५८ ॥ सुधर्माख्यसभावर्त्ति-चैत्यस्तंभावलंबिषु । समु-
द्रगङ्गकेषु यान्यास-न्नस्थीनि प्राक्तनार्हतां ॥ ५९ ॥ तान्यर्चयन्ति संस्थाप्य
सिंहासने समुद्रगङ्गान् । समुद्रगङ्गकेषु तेष्वेव सद्यस्कानि क्षिपन्ति च ॥ ६० ॥
ततोऽभ्यर्च्य पुनः स्तंभे लंबयन्ति समुद्रगङ्गान् । चैत्यदैवतवत्तानि नित्य-
माराधयन्ति च ॥ ६१ ॥ इदमर्थतः षष्ठांगसूत्रवृत्तौ मल्लिनिर्वाणाधिकारे.
सभायां च सुधर्मायां तेषामाशातनाभिया । कामक्रीडां न कुर्वति जिन-
भक्ताः सुराधिपाः ॥ ६२ ॥

कालेन क्रियता चैते गतशोकाः सुरेश्वराः । गीतनाट्यादिसौख्यानि

कांचनवडे अरिहंतनो चैत्यस्तूप करावे. (५४-५५) ते ज प्रमाणे गणधरो अने
मुनिओना चितास्थाने पण इंद्र रत्न स्वर्ण ने मणिमय वे जूदा जूदा स्तूपो देवो
पासे करावे. (५६) आ प्रमाणे भक्तिथी निर्भरचित्तवाळा चारे प्रकारना देवो यथो-
चितपणे निर्वाण-महोत्सव करे. (५७) पछी त्यांथी परमार्या ज नंदीश्वरद्वीपे जइने अट्टाई-
महोत्सव करीने सर्वे इंद्रो ने देवो पोताना विमानमां तेम ज भवनमां जाय. (५८) त्यां
जइने सुधर्मा नामनी सभामां चैत्यस्तंभने अवलंबीने रहेला दावडाओमां के जेमां पूर्वना
अरिहंतोना अस्थिओ छे, तेनी सिंहासनपर दावडा मूकीने पूजा करे. पछी तेमां आ
वखत लावेल दाढा विगेरे मूके. (५९-६०) तयारपछी तेनी फरी पूजा करीने ते दावडा
स्तंभ साथे लटकावेल शीकामां मूके अने तेनी देवसंबंधी चैत्यनी जेम निरंतर आराधना
करे. (६१) आ प्रमाणे श्रीज्ञाताधर्मकथासूत्रनी वृत्तिमां श्री मल्लिनाथना अधिकारमां
अर्थथी कहेल छे. ए सुधर्मा सभामां ते दाढानी आशातनाना भयथी जिनेश्वरना भक्त
एवा इंद्रो कामक्रीडा करता नथी. (६२)

हवे तीर्थकरना निर्वाण पाम्या पछी केटलेक काले इंद्रो शोकरहित थाय. पछी गीत-
नाट्यादि संबंधी सुख भोगवता सता आनंदमां (सुखमां) रहे (६३)

भुंजानाः सुखमासते ॥ ६३ ॥ इत्यनंतगुणरत्नशालिना—मर्हतामुदितमा-
गमोदधेः। वर्णनं तदुत्तुर्वर्णिका—कर्णिकारविपिनप्रसूनवत् ॥ ६४ ॥

विश्वाश्चर्यदकीर्तिकीर्तिविजयश्रीवाचकेंद्रांतिष—

द्राजश्रीतनयोऽतनिष्ठ विनयः श्रीतेजपालात्मजः ।

काव्यं यत्किल तत्र वर्णितजगत्तत्त्वेऽद्भुतस्त्रिशता

संख्यातः परिपूर्णभावमभजत्सर्गो निसर्गोज्ज्वलः ॥ ६५ ॥

॥ इति श्रीलोकप्रकाशे त्रिंशत्तमः सर्गः समाप्तः ॥ श्रीरस्तु ॥

आ प्रमाणे अनंतगुणशाली एवा अरिहंतोना पंचकल्याणकोनुं वर्णन आगमोमां
कहेलुं छे. ते घणुं विस्तारवाळुं होवाथी तेमांथी माळी जेम वाडीमांथी फूलो वीणी ले
तेम वानकी तरीके ग्रहण करीने में रजु कर्युं छे. (६४)

विश्वने आश्चर्य पमाडनार छे कीर्ति जेनी एवा वाचकेंद्र श्री कीर्तिविजयना शिष्य
अने राजश्री तथा तेजपालना पुत्र श्री विनयविजये जे काव्य रच्युं छे ते जगत्तत्त्वना
वर्णनवाळा आ ग्रंथमां स्वभावे उज्ज्वल अने अद्भुत एवो आ श्रीशमो सर्ग परिपूर्णभावने
पामतो हवो. (६५)

इति श्रीलोकप्रकाशे सर्ग ३० समाप्त.

॥ अथैकत्रिंशत्तमः सर्गः प्रारभ्यते ॥

स्वरूपमर्हतामेव—मुक्तं शास्त्रानुसारतः । अथोच्यते यथाशास्त्रं स्वरूपं चक्रवर्तिनां ॥ १ ॥ शृंगग्राहिकया कर्म चक्रवर्तित्वसाधनं । पृथगूयद्यपि न प्रोक्तं तीर्थकृन्नामकर्मवत् ॥ २ ॥ तथापि—तीत्रानुभागं यत्सातवेदनीयं घनाणुकं । उच्चैर्गोत्रं तथोत्कृष्टं नामकर्मापि तादृशं ॥ ३ ॥ लाभभोगादिविघ्नानां क्षयोपशमपाटवं । इत्यादिभिस्समुदितैर्जायते चक्रवर्तिता ॥ ४ ॥ पूर्वोक्तविंशतिस्थानां—तर्गतैरेव कैश्चन । साधुवैयावृत्यदानसत्तपःसंयमादिभिः ॥ ५ ॥ विशिष्टाध्यवसायेन सातवेद्यादिकर्मणां । तादृशः स्यात्परीणामः प्राग्जन्मन्यार्षभेरिव ॥ ६ ॥ तथोक्तमावश्यकनिर्युक्तौ—विद्ध्यो वेयावच्चं किङ्कर्म तद्व्यथो कासि । भोगफलं बाहुबलं ॥ इति । तीर्थकृन्नामहेतूनां स्थानानां ननु विंशतेः । कथं चक्रित्वहेतुत्वं पटहेतुत्ववन्मृदः ? ॥ ७ ॥ अत्रोच्यते—यथैकस्माद्रसादिक्षो—नानाखण्ड-

सर्ग ३१ मो.

ए प्रमाणे शास्त्रानुसारे अरिहंतनुं स्वरूप कह्युं, हवे जेम शास्त्रमां कह्युं छे तेम चक्रवर्तीओनुं स्वरूप कहीए छीए. (१) तीर्थकर नामकर्मनी जेम शृंगवडे ग्रहण करीने कही शकीए तेवी रीते चक्रवर्तीपणाना साधनभूत चक्रवर्तीनामकर्म जो के जूदुं कह्युं नथी, (२) तथापि सातावेदनीय कर्मनो घनप्रदेशसंबंधी जे तीत्र अनुभाग तेम ज उत्कृष्ट एवुं उच्च गोत्र अने तेवुं ज श्रेष्ठ नामकर्म तेम ज लाभ—भोगादि अंतराय कर्मना क्षयोपशमनुं जे अत्यंत पटुपणुं इत्यादि शुभकर्मोना एकत्रपणावडे चक्रवर्तीपणुं प्राप्त थाय छे. (३-४) पूर्वोक्त वीश स्थानकनी अंदर रहेला ज केटलाक स्थानो जेमके साधुपदनी वैयावच्च तेमने दान अने संयम तथा तपादिकना आराधनवडे विशिष्ट अध्यवसाये करीने सातावेदनीय विगेरे कर्मनो भरतचक्रीना पूर्वजन्मनी जेमतेवा प्रकारनो परिणाम थाय छे. (के जेथी जीव चक्रवर्तीपणुं पामे छे.) (५-६) श्री आवश्यकनिर्युक्तिमां कह्युं छे के—‘ बीजा (भरतना) जीवे वैयावच्च करी अने बीजा (बाहुबलिना) जीवे कृतिकर्म कर्षु के जेथी भोगफलकर्म अने बाहुनुं बळ ते बने जीवे उपार्जन कर्षु. ’ इति. अही कोइ प्रश्न करे के—‘ तीर्थकरनामकर्मना हेतुभूत वीश स्थानको छे ते माटी जेम पटनुं हेतु (न) थाय तेम चक्रवर्तीपणाना हेतु शीरीते थाय ? ’ (७) तेने उत्तर आपे छे के—‘ एक ज प्रकारना शेरडीना रसमांथी

ગુડાદયઃ । સ્યુઃ સામગ્રીભિદોઽત્રાપિ તથા સમ્યગ્વિભાવ્યતાં ॥ ૮ ॥
 સ્યુર્યથા વૈકજાતીય-તંતુભ્યો વિવિધાઃ પટાઃ । તેષામેવ વરત્રા સ્યા-ત્સા-
 મગ્ન્યંતરભેદતઃ ॥ ૯ ॥ એવં બલત્વવિષ્ણુત્વ-નૃપત્વાદિપદેષ્વપિ । ભાવ્યઃ
 કર્મપરીણામો-ઽધ્યવસાયવિશેષતઃ ॥ ૧૦ ॥

ઉદ્ઘૃત્ય સર્વદેવેભ્યો ધર્માયા એવ ચ ક્ષિતેઃ । ઉત્પદ્યતેંગિનશ્રકિ-તયા
 નાન્યગતેઃ પુનઃ ॥ ૧૧ ॥ તથોક્તં-સુરનેરદ્દર્શિં ચિ ય હવંતિ હરિશ્રરિ-
 હચક્કિવલદેવા । ચઽવિહસુરચક્કિવલા વેમાણિઞ્ચ હંતિ હરિશ્રરિહા ॥૧૧॥
 ઇતિ સંગ્રહણ્યાદ્યભિપ્રાયઃ । શ્રી આવશ્યકનિર્યુક્તૌ તુ-મનુષ્યગતેરાગત-
 સ્યાપિ શ્રીવીરસ્ય પ્રાગ્ભવે ચક્રિત્વમુક્તં, તથાહિ-ચુલસીદમપ્પદ્ધે સીહો
 નરણસુ તિરિયમણુણસુ । પિશ્ચમિત્તચક્કવટ્ટી મૂઞ્ચવિદેહાદ્ચુલસીણ ॥ ૧૩ ॥
 ઇતિ જ્ઞેયં.

તીર્થકરવદેતેઽપિ જાતિગોત્રોન્નતિસ્પૃશાં । વંશેષુ ભૂમૃતામેવો-સ્પદ્યતે

સામગ્રીના વિવિધપણાથી અનેક પ્રકારના ઝાંડ ગોઠ વિગેરે પદાર્થો થાય છે તેમ અહીં
 પણ સમ્યક્ પ્રકારે વિચારી લેવું. (૮) વઠ્ઠી જેમ એક જ જાતના તંતુ-તાંતણાઓથી
 વિવિધ પ્રકારનાં વસ્ત્રો થાય છે, તેમ જ સામગ્રીના ભેદથી દોરડાઓ વિગેરે પણ થાય છે.
 (૯) તે જ રીતે વઠ્ઠદેવ, વાસુદેવ અને રાજાદિપણાને વિષે પણ અધ્યવસાયના વિશેષપ-
 ણાથી જૂદા જૂદા કર્મપરિણામ સમજવા. (૧૦)

સર્વ જાતિના (ચાર નિકાયના) દેવમાંથી અને પહેલી નરકમાંથી ઉદ્ધરીને-ચ્યવીને
 જ જીવ ચક્રવર્તી થાય છે; અન્ય ગતિમાંથી થતા નથી. (૧૧) કહ્યું છે કે-દેવ અને નરક-
 રૂપ બે ગતિમાંથી જ અરિહંત, ચક્રવર્તી, વઠ્ઠદેવ ને વાસુદેવ થાય છે. (દેવગતિ સંબંધી
 વિચાર કરતાં) ચારે પ્રકારના દેવો ચક્રવર્તી ને વઠ્ઠદેવ થાય છે અને વાસુદેવ ને અરિહંત
 વૈમાનિકમાંથી જ થાય છે. (૧૨) આ પ્રમાણે સંગ્રહણી વિગેરેનો અભિપ્રાય છે, પરંતુ શ્રીઆવ-
 શ્યકનિર્યુક્તિમાં તો મનુષ્યગતિમાંથી આવેલા શ્રી વીરપ્રહ્લના પૂર્વભવના જીવનું ચક્રવર્તીપણું
 કહેલું છે. તે આ પ્રમાણે-‘ મનુષ્યપણામાં ચોરાશી લાખ વર્ષનું આયુ ભોગવી, અપ્રતિષ્ઠાન
 નરકવાસામાં (સાતમી નરકે) જઈ, ત્યાંથી નીકળીને પછી સિંહ, નરકમાં ગમન, તિર્યચ,
 મનુષ્ય અને ત્યાંથી મહાવિદેહ કેત્રમાં મૂકા નગરીમાં પ્રિયમિત્ર નામે ચક્રવર્તી ૮૪ લાખ
 પૂર્વને આયુષે ઉત્પન્ન થયા. ’ (૧૩) આ પ્રમાણે કહેલ છે.

તીર્થકરની જેમ ચક્રવર્તી પણ ઉચ્ચ એવા જાતિ ને ગોત્રમાં રાજાના જ કુળ (વંશ) માં

ન ત્વનીદૃશાં ॥ ૧૪ ॥ તદ્વચ્ચતુર્દશસ્વપ્ન-સૂચિતોત્પત્તયઃ ક્રમાત્ । જાયંતે
જનકોન્મીત-પ્રૌઢજન્મમહોત્સવાઃ ॥ ૧૫ ॥ અર્હદ્વન્નાકનરકા-ગતયોશ્ચ-
ક્રિણોઃ પ્રસૂઃ । પશ્યતિ દ્વાદશે સ્વપ્ને વિમાનભવને ક્રમાત્ ॥ ૧૬ ॥ ધાત્ર્યે-
કાધિકૃતા સ્તન્યે દ્વે મજ્જનવિભૂષયોઃ । અન્યોત્સંગાર્પણે નિત્યં પરા ચ
ક્રીડનાદિષુ ॥ ૧૭ ॥ એવં ચ-ધાત્રીભિઃ પંચભિઃ પાલ્ય-માનાઃ ક્લૃતો-
ચિતાહ્વાયાઃ । તે સુખેનૈવ વર્દ્ધન્તે નંદનસ્વર્દ્ધમા ઇવ ॥ ૧૮ ॥ સાક્ષીકૃત્ય
કલાચાર્ય-મધીતાશ્ચિલવાદ્મયાઃ । પ્રાસાશેષકલાશ્ચ સ્યુઃ શસ્ત્રશાસ્ત્ર-
વિશારદાઃ ॥ ૧૯ ॥ આદ્યસંહનના આદ્યસંસ્થાનાઃ પ્રાસયૌવનાઃ । લક્ષ-
ણાનાં સહસ્રેણા-દ્યોત્તરેણ વિરાજિતાઃ ॥ ૨૦ ॥ લોમભિર્દક્ષિણાવર્તૈ રચિ-
તેનાધિકશ્રિયા । મહાપુરુષચિહ્નેન શ્રીવત્સેનાપ્તવક્ત્રસઃ ॥ ૨૧ ॥ તથોક્તં
શ્રીજંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રે ભરતચક્રિવર્ણને-‘ પસત્થલોમવિરઙ્ગ-સિરિવ-
ચ્છલંછણવિઝલવચ્છદેસે । ’ ઇતિ. ષટ્ત્રિંશતા નૃપગુણૈ-સ્તે પ્રશસ્તૈરલં-
કૃતાઃ । રાજ્યં ક્રમાદ્વર્દ્ધમાનં પાલયંતિ ક્રમાગતં ॥ ૨૨ ॥

ઉત્પન્ન થાય છે. હલકા જાતિ, કુલ કે વંશમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. (૧૪) અરિહંતની માતાની
જેમ જ ચક્રવર્તીની માતા પણ ૧૪ સ્વપ્નો જુએ છે, અને તે જીવ ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે
જન્મે છે ત્યારે તેના પિતા ઘણો શ્રેષ્ઠ જન્મ-મહોત્સવ કરે છે. (૧૫) અરિહંતની જેમ
ચક્રવર્તીની માતા પણ જો તે પુત્ર નરકમાંથી આવેલ હોય તો ચારમે સ્વપ્ને ધ્રુવન દેખે
અને સ્વર્ગથી આવેલ હોય તો વિમાન દેખે છે. (૧૬) તે પુત્રને એક ધાત્રી સ્તનપાન
કરાવે છે, બીજી મજ્જન (સ્નાન) કરાવે છે, ત્રીજી વસ્ત્રાભૂષણ પહેરાવે છે, ચોથી ચોળામાં
બેસાડે છે અને પાંચમી તેને રમાડવામાં તત્પર રહે છે, (૧૭) આ પ્રમાણે પાંચ ધાવમાતાવડે
પાલ્યમાન હોય છે. તેનું યથોચિત નામ પાડવામાં આવે છે અને નંદનવનમાં રહેલા કલ્પ-
વૃક્ષોની જેમ સુખે સુખે વૃદ્ધિ પામે છે. (૧૮) પછી કલાચાર્યને સાક્ષીરૂપ જ કરીને સર્વ
શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરે છે, અને સમસ્ત કલાઓ મેઢવીને શસ્ત્રના શાસ્ત્રમાં વિશારદ થાય
છે. (૧૯) તેઓ પ્રથમ સંઘયણવાળા, પ્રથમ સંસ્થાનવાળા હોય છે. અનુક્રમે યૌવના-
વસ્થા પામે છે એટલે એક હજાર ને આઠ લક્ષણોવડે યુક્ત થાય છે. (૨૦) દક્ષિણાવર્તલોમ
(રોમ) વડે જેની અધિક શોભા રચાયેલી હોય છે, એવા મહાપુરુષના ચિન્હરૂપ શ્રી-
વત્સવડે તેમનું વક્ત્રસ્થલ શોભિત હોય છે. (૨૧) શ્રી જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રમાં શ્રીભરતચ-
ક્રીના વર્ણનમાં કહ્યું છે કે-‘ પ્રશસ્ત લોમથી વિરાચિત શ્રીવત્સના ચિન્હથી વિપુલ વક્ત્ર-
પ્રદેશવાળા. ’ રાજાઓના પ્રશસ્ત એવા ૩૬ ગુણોવડે તેઓ અલંકૃત હોય છે અને અનુક્રમે
વૃદ્ધિ પામતા એવા ક્રમાગત રાજ્યને તેઓ પાળે છે. (૨૨)

षट्त्रिंशत् नृपगुणाश्चैवमाहुः—अव्यंगो १ लक्षणैः पूर्णो २ रूपसं-
पत्तिभृत्तनुः ३ । अमदो ४ जगदोजस्वी ५ यशस्वी च ६ कृपालुहृत्
७ ॥ २३ ॥ कलासु कृतकर्मा च ८ शुद्धराजकुलोद्भवः ९ । वृद्धानुग १०
स्त्रिशक्तिश्च ११ प्रजारागी १२ प्रजागुरुः १३ ॥ २४ ॥ समर्थनः पुमर्थानां
त्रयाणां सममात्रया १४ । कोशवान् १५ सत्यसंधश्च १६ चरदृग् १७
दूरमंत्रदृग् १८ ॥ २५ ॥ आसिद्धि कर्मयोगी च १९ प्रवीणः शस्त्र २०
शास्त्रयोः २१ । निग्रहा २२ नुग्रहपरो २३ निर्लचं दुष्टशिष्टयोः ॥ २६ ॥
उपायार्जितराज्यश्री २४—दानशौण्डो २५ ध्रुवं जयी २६ । न्यायप्रियो २७
न्यायवेत्ता २८ व्यसनानां व्यपासकः २९ ॥ २७ ॥ अवार्यवीर्यो ३०
गांभीर्यो ३१—दार्य ३२ चातुर्य ३३ भूषितः । प्रणामावधिकक्रोधः ३४
तार्त्त्विकः ३५ सात्त्विको ३६ नृपः ॥ २८ ॥ तथा च सूत्रं—‘ छत्तीसाहि
य पत्थिवगुणेहि संजुते ’ इति.

एवं गच्छति कालेऽस्य प्रादुर्भवति कर्हिचित् । चक्रमायुधशालायां

राजानां छत्रीश गुणो आ प्रमाणे कक्षा छे.—१ व्यंगताविनाना, २ लक्षणोवडे
पूर्ण, ३ रूपसंपत्तियुक्त शरीरवाळा, ४ मदविनाना, ५ जगतमां पराक्रमी गणाय तेवा,
६ यशस्वी, ७ कृपालु हृदयवाळा, ८ सर्व कळा अने कर्मोने जाणनारा (कळाआने विषे
निपुण), ९ शुद्ध राजकुलमां उत्पन्न थयेला, १० वृद्धना अनुयायी, ११ त्रय प्रकारनी (प्रभु,
मंत्र अने उत्साह नामनी) शक्तिवाळा, १२ प्रजापर रागी, १३ प्रजाना गुरु (पितातुन्य),
१४ समानपणे त्रये पुरुषार्थने साधनारा, १५ भंडारथी भरपूर, १६ सत्यप्रतिज्ञावाळा,
१७ चर पुरुषोरूप दृष्टिवाळा, १८ लांबो विचार करवावाळा, १९ कार्यनी सिद्धि थायत्यां
सुधी उद्यम करनारा, २० शस्त्रमां प्रवीण, २१ शास्त्रमां प्रवीण, २२—२३ दुष्ट अने शिष्ट
जनोनी निष्पक्षपातपणे निग्रह—अनुग्रह करवामां तत्पर, २४ साम, दाम, दंड अने भेद-
उपायवडे उपार्जन करेल राज्यलक्ष्मीवाळा, २५ दानवीर, २६ निश्चये जय मेळवनार,
२७ न्यायप्रिय, २८ न्यायवेत्ता, २९ व्यसनोने तजी देनार, ३० अवार्य वीर्यवाळा, ३१
गांभीर्य, ३२ औदार्य, ३३ चातुर्यथी भूषित, ३४ प्रणामपर्यंत ज क्रोध राखनारा तेम ज
३५—३६ तात्त्विक. ने सात्त्विक. (२३—२८) आ संबंधमां कळुं छे के—‘ छत्रीश राज-
गुणोए करीने संयुक्त ’ इति.

आ प्रमाणे (सुखमां) काल व्यतीत थते सते अन्यदा तेनी आयुधशालामां चक्र-

પ્રાચ્યં પુણ્યમિવાંગમૃત્ ॥ ૨૯ ॥ इदं प्रायोऽस्त्रशालायां स्यादन्यत्रापि
कस्यचित् । यथाभवत्सुभूमस्य स्थालमेव तदात्मकं ॥ ३० ॥ ततश्चायुध-
शालाया अध्यक्षो मुदिताशयः । चक्ररत्नं नमस्कृत्य निवेदयति भूपतेः
॥ ३१ ॥ तदाकर्ण्य प्रमुदित-स्तदाशाभिमुखं नृपः । पदान्युपेत्य सप्ताष्टौ
चक्ररत्नं नमस्यति ॥ ३२ ॥ प्रीतिदाने मौलिवर्जं दत्ते सर्वांगभूषणं ।
वित्तं चास्मै जीविकार्हं सत्कारार्हाणुकादि च ॥ ३३ ॥ ततः स्नात्वात्त-
सर्वार्चा-हर्द्रव्यः सपरिच्छदः । उपेत्यायुधशालायां विधिना चक्रमंचति
॥ ३४ ॥ ततः सोऽष्टादश श्रेणी-राहूयेत्यादिशेत्पुरे । महिम्ने चक्ररत्नस्य
कुरुताष्टाहिकोत्सवं ॥ ३५ ॥ अर्हत्पितृकृतो योऽर्ह-जन्मन्युक्तो महो-
त्सवः । यथार्हं सोऽनुसंधेय इहाप्यष्टाहिकोत्सवे ॥ ३६ ॥

अष्टादश શ્રેણીશ્ચૈવમાહુઃ—કુંભાર ૧ પટ્ટદહ્લા ૨ સુવર્ણકારા ય ૩ સૂવ-
કારા ય ૪ । ગંધર્વા ૫ કાસવગા ૬ માલાકારા ય ૭ કચ્છકારા ૮

રત્ન પૂર્વભવતું પુણ્ય અંગ ધારણ કરીને જાણે આવ્યું હોય તેમ ઉત્પન્ન થાય છે. (૨૯)
આ ચક્ર પ્રાયઃ અસ્ત્રશાલામાં જ પ્રાપ્ત થાય છે. કોઈને અન્યત્ર પણ થાય છે. જેમ સુભૂમ-
ચક્રવર્તીને થાળને જ આંગળી ઉપર ફેરવવાથી તે ચક્રરૂપ થઈ ગયું હતું તેમ. (૩૦) તે
વચ્ચે આયુધશાલાનો અધિકારી હર્ષિત થઈને ચક્રવર્તી પાસે જઈ નમસ્કાર કરીને ચક્રરત્ન
ઉત્પન્ન થયાનું નિવેદન કરે છે. (૩૧) તેની વાત સાંભળીને હર્ષ પામેલ રાજા તે દિશાની
સન્મુખ સાત-આઠ પગલાં જઈને ચક્રરત્નને નમસ્કાર કરે છે, (૩૨) પછી પ્રીતિદાનમાં
મુકુટ વિનાના વીજા વધા આભૂષણો રાજા તેને આપે છે અને જીવિતપર્યંતની આજીવિ-
કાને યોગ્ય દ્રવ્ય આપે છે, તેમ જ સત્કારને યોગ્ય અન્ય વસ્ત્રાદિક આપે છે. (૩૩) ત્યાર-
પછી રાજા સ્નાન કરીને પૂજાને યોગ્ય સર્વ દ્રવ્યો લઈ પરિવારસહિત આયુધશાલામાં
આવે છે અને વિધિપૂર્વક ચક્રની પૂજા કરે છે. (૩૪) પછી અઢાર શ્રેણીઓને બોલાવીને
હુકમ કરે છે કે—‘આજના નગરમાં ચક્રરત્નનો મહિમા કરવા માટે અષ્ટાહિકા મહોત્સવ કરો.’
(૩૫) અરિહંતના જન્મ વચ્ચે અરિહંતના પિતા જેવો મહોત્સવ કરે છે, જેની હકીકત
પૂર્વે કહેલી છે તે પ્રમાણેનો અષ્ટાહિકોત્સવ અહીં પણ યથાયોગ્ય રીતે જાણી લેવો. (૩૬)

અઢાર શ્રેણી આ પ્રમાણે—કુંભકાર ૧, પટેલ ૨, સુવર્ણકાર ૩, સૂવકાર ૪, ગંધર્વ
૫, કાશ્યપ (વાણંદ) ૬, માલાકાર ૭, કચ્છકાર ૮, તંબોલી ૯—આ નવ નારુક કહ્યા

૧ કુંભાર ૨ કણવી (સેહુત) ૩ સોની ૪ રસોયા ૫ ગાનારા ૬ વાણંદ ૭ માલી ૮
કાઠીયા ૯ તંબોલી.

॥ ३७ ॥ तंवीलिया य ९ गग नवप्पयारा य नारुआ भणिया । अह गं
णवप्पयारे कारुअवण्णे पववामि ॥ ३८ ॥ चम्मय १ जंतपीलग २
गंछिय ३ छिंपयग ४ कंसकाग य ५ । सीवग ६ गुआर ७ भिछा ८
धीवर ९ वण्णाइं अट्टदस ॥ ३९ ॥ चित्रकारादयस्त्वेतं ज्ञेयं न भवन्ति ।

मुदा पौरजनेः क्लृप्ते समाप्तेऽष्टाहिकोत्सवे । निर्गत्यायुधशालाया-श्च-
करत्नं महोज्ज्वलं ॥ ४० ॥ व्याम्ना संचरते दिव्य-वाद्यवाचालितांवरं ।
अधिष्ठितं सहस्रेण यक्षाणां वीक्षितं जनैः ॥ ४१ ॥ नगर्यास्तच्च निर्गल्य
प्रतिपक्षभयंकरं । प्रतिष्ठने मागधाख्य-तीर्थाभिमुखमुद्धतं ॥ ४२ ॥ तत-
श्चक्रयपि सन्नद्य चतुरंगचमृवृतः । अनुगच्छति तच्चक्रं भेरिमुखरितांवरः
॥ ४३ ॥ प्रमाणांगुलजातैक-योजनप्रमितां भुवं । अतिक्रम्य स्थितं
तच्च प्रयाणस्यादिमेऽहनि ॥ ४४ ॥ ज्ञेयमेतावदेवाति-क्रामति प्रतिवासरं ।
सुखिनो हि तथैव स्यु-र्वहुसैन्यचमृचराः ॥ ४५ ॥ चक्रिणां भरतादीनां

छे. हवे नव प्रकारना कारुकुतुं घर्णन कहुं छुं. १ चर्मकार, २ यंत्रपीलक, ३ गंठीक, ४
छीपा, ५ कंसारा, ६ सीवग, ७ गुआर, ८ भिछ ने ९ धीवर-आ प्रमाणे १८ वर्ष
जाणी लेवा. (३७-३९) चित्रकार विगेरेने एनी अंतर्गत समजी लेवा.

नगरजनोऽहर्षपूर्वकं करेलो अष्टाहिकोत्सव पूर्ण थये सवे मरां उज्ज्वल एवं चक्र-
रत्न आयुधशालानी बहार नीकळे छे. (४०) अने ते चक्र दिव्य वाजिबोवडे वाचाळ
थयेला आकाशमां चाले छे. एक हजार यक्षोऽधिष्ठित एवा तेने सर्व लोको जुए छे.
(४१) पछी प्रतिपक्षीने भयंकर एवं ते चक्ररत्न नगरीनी बहार नीकळीने मागधनामा
तीर्थनी सन्मुख उत्कटपणे (आकाशमार्गे) गमन करे छे. (४२) त्यापछी चक्रवर्ती
पण सारी रीते सज्जबद्ध थइने चार प्रकारनी सेनाथी परिवर्या सता भेरी विगेरे
वाजिबोवडे आकाशने पूरता चक्रनी पछवाडे चाले छे. (४३) प्रयाणने पहेले दिवसे
प्रमाणांगुलप्रमित एक योजन पृथ्वीनुं अतिक्रमण करीने चक्र स्थिर थाय छे. (४४)
दररोज चक्र एटली पृथ्वीनुं ज अतिक्रमण करे छे-एटले पुष्कळ सैन्यमां रहेनारा सैनिको
पण एटलुं चालवाथी ज सुखी रहे छे. (४५) भरतादि चक्रवर्तीना मोटा देहवाळा

१ मोची २ घांची ३ गुंथनार (पटवा) ४ रंगनारा ५ कंसारा ६ सीवनार (दरजी)
७ गोवाळ ८ भिछ ९ माछीमार.

महादेहा नरादयः । सुखेन क्षेत्रमेताव—निर्वहन्ति स्वशक्तितः ॥ ४६ ॥
चक्रिणामितरेषां तु हीयमानांगशक्तयः ॥ इयत्क्षेत्रं निर्वहन्ति नित्यं दैवत-
शक्तितः ॥ ४७ ॥ अनुगंगासरित्कूलं गच्छन् दक्षिणपार्श्वतः । तत्रत्यान्
सेवकीकुर्वन् देशग्रामपुराधिपान् ॥ ४८ ॥ प्रतीच्छन् प्राभृतान्येषा—मनु-
यातश्च तैर्नृपैः । आरान्मागधतीर्थस्य स्कंधावारं निवेशयेत् ॥ ४९ ॥ नव-
योजनविस्तीर्णो द्वादशयोजनायतः । स्कंधावारो भवत्यस्य राजधानी-
समस्थितिः ॥ ५० ॥

अथ वार्द्धकिरत्नं स समाहूयेति शंसति । कुरु पौषधशालां न आवा-
सं च महाद्भुतं ॥ ५१ ॥ ततः पौषधशालायां सोत्तीर्थं जयकुंजरात् ।
प्रविश्य स्वस्तरे दार्भे निषीदति कृताष्टमः ॥ ५२ ॥ ब्रह्मचारी विमुक्तान्य-
व्यापारस्त्यक्तभूषणः । मागधेशं स्मरत्येक—चित्तोऽस्मिन् पौषधत्रये
॥ ५३ ॥ यस्तु चक्री जिनस्तस्य नाष्टमेन प्रयोजनं । स्मृतिमात्रादसौ
कंप्रा—सनस्तमुपतिष्ठते ॥ ५४ ॥ यदाहुः श्रीहेमसूरयः श्रीशांतिचरित्रे—

मनुष्य विगरे तो पोतानी शक्तिथी एटली जमीन सुधी चालवानो सुखे सुखे निर्वाह
करी शके छे. (४६) परंतु दिनपरदिन घटता अंग अने शक्तिवाळा बीजा चक्रीनी सेना
एटलुं क्षेत्र देवशक्तिथी निरंतर चाली शके छे. (४७) गंगा नदीनी दक्षिण बाजुना
किनारे किनारे चालता अने त्यां रहेला देश, ग्राम अने नगरना अधिपतिओने
पोताना सेवेक करता, तेम ज तेमना भेटणानो स्वीकार करता अने ते राजाओने पण सैन्य-
सहित साथे लेता अनुक्रमे मागधतीर्थनी समीपे आवी चक्री स्कंधावारनो निवेश करे,
अर्थात् छावणी नांखे. (४८-४९) चक्रवर्तीनी छावणी तेमनी राजधानी जेवडी बार
योजन लांबी अने नव योजन विस्तारमां पडे छे. (५०)

हवे चक्रवर्ती वार्द्धकीरत्नने बोलावीने आज्ञा करे के—‘महाद्भुत आवास अने
पोसहशाळाने बनावो.’ (५१) ते तरत ज पोसहशाळा बनावे एटले चक्रवर्ती जयकुंजर उप-
रथी उतरी पौषधशाळामां प्रवेश करी अष्टम तप करीने डाभना संथारा उपर वेसे. (५२)
ब्रह्मचारी, अन्य व्यापार तजेला, आभूषणो पण तजी दीधेला एवा चक्री पण पौषधमां
ते मागधेश देवतुं एकचित्ते स्मरण करे. (५३) जे तीर्थकर ते भवमां चक्री पण थाय
तेने अष्टम करवानुं प्रयोजन नथी, तेमनी पासे तो स्मरणमात्र करवाथी ज आसन कंपवा-
वडे ते हकीकत जाणीने ते ते देवो तरत ज आवे छे. (५४) श्री हेमचंद्राचार्य शांतिनाथच-

“ ततो मागधतीर्थाभि-मुखं सिंहासनोत्तमे । जिगीपुरप्यनावद्ध-विकारो
न्यषदत्प्रभुः ॥ ५५ ॥ ततो द्वादशयोजन्या तस्थुपो मागधेशितुः । सिंहा-
सनं तदा सद्यः खंजपादमिवाचलत् ॥ ५६ ॥ ” इत्यादि.

अथ प्रकृतं—ततश्चतुर्विधाहारे संपूर्णं पौषधत्रये । प्रातस्ततः परिहित-
चारुनेपथ्यभूषणः ॥ ५७ ॥ रथं सांग्रामिकं सज्जा—युधमध्यास्य चक्रभृत् ।
दीप्रोऽग्रे चक्ररत्नेन चसूचकैश्च पृष्ठतः ॥ ५८ ॥ शब्दाद्वैतं जगत्कुर्वन्
प्रवाह इव वारिधेः । तीर्थेन मागधेनांतः—पयोधि प्रविशत्यथ ॥ ५९ ॥
स्थांगनाभिद्वयसे गत्वा जलनिधेर्जले । रथं संस्थाप्य कोदंड—मादत्तेऽरिम-
दापहं ॥ ६० ॥ सटंकारवमारोप्य प्रत्यंचां तत्र योजयेत् । निजनामांकितं
वाणं रिपुघ्नं देवताश्रितं ॥ ६१ ॥ वैशाखमाश्रयेत्स्थानं वेध्यवेधनकौविदः ।
स्थानानामिह पंचाना—सिदमेव यदर्हति ॥ ६२ ॥

पंचस्थानानि चैवं—स्थानान्यालीढ १ वैशाख २—प्रत्यालीढानि ३
मंडलं ४ । समपादं ५ चेति. वैशाखस्थानलक्षणं चैवमाहुः—पादौ कार्यौ

रित्रमां कहे छे के—‘ तयारपछी मागधतीर्थनी सामे उत्तम सिंहासन उपर तेने जीतवानी
इच्छावाळा छतां पण अनावद्धविकारवाळा प्रभु बेसे छे. (५५) एटले त्यांथी वार
योजन दूर रहेला मागधेशनुं सिंहासन लुला पगनी जेम तरत ज चलायमान थाय छे.’
(५६) इत्यादि.

हवे कर्त्ता प्रस्तुत बात करे छे—पछी चौविहारवाळा त्रण पौषध पूर्ण थये सते चौथा
दिवसनी प्रभाते सुंदर वस्त्राभूषण धारण करीने चक्री आयुधोवडे सज्ज एवा संग्राम संबंधी
रथपर बेसे. एटले चक्ररत्न आगळ चाले, तेनावडे देदीप्यमान एवा चक्री पण चाले
अने तेनी पाछळ सैन्यसमूह चाले. (५७-५८) समुद्रना प्रवाहनी जेम जगतने शब्दाद्वैत
करता चक्री मागधाधिपतिना तीर्थने रस्ते समुद्रमां प्रवेश करे. (५९) समुद्रना जळमां
रथनी नाभि सुधी जइने रथने स्थिर करी चक्री शत्रुना तेजने हरनार धनुष्य ग्रहण करे.
(६०) पछी टंकारव करवापूर्वक तेनापर प्रत्यंचा चढावे अने पोतानुं नामांकित, शत्रुनो
विनाश करनां अने देवाधिष्ठित वाण तेनी साथे जोडे. (६१) पछी वेध्यवेधनमां पांडित
एवा चक्री वैशाख स्थाननो आश्रय करे, कारण के पांच प्रकारनां स्थानो पैकी आ
कार्यमां ते स्थान ज उपयोगी छे. (६२)

पांच स्थानो आ प्रमाणे—१ आलीढ, २ वैशाख, ३ प्रत्यालीढ, ४ मंडळ अने ५ सम-
पाद. वैशाखस्थाननुं लक्षण कहे छे—हे वत्स ! कूट (किल्लो, पर्वतनुं शिखर विगेरे)

सविस्तारौ समहस्तप्रमाणतः । वैशाखस्थानके वत्स ! कूटलक्ष्यस्य वेधने
॥ ६३ ॥ अंतःस्थांश्च बहिःस्थांश्च बाणाधिष्ठायकान् सुरान् । प्रणमाम्यद्य
ते संतु सहाया मे द्विषज्जये ॥ ६४ ॥ बाणाधिष्ठातृदेवानां वश्यानामपि
या नतिः । उचिता साऽधुना शस्त्र-भृतां शस्त्रार्चनादिवत् ॥ ६५ ॥ इत्यु-
क्त्वाकर्णमाकृष्य मुक्तस्तेन शरो द्रुतं । शक्रमुक्तः पविरिव याति
द्वादशयोजनीं ॥ ६६ ॥ तत्र मागधदेवस्य गत्वा पतति पर्षदि । भुंजान-
स्य सुखं स्वैरं दिव्यनाट्यानि पश्यतः ॥ ६७ ॥ सौत्पातिकं तमालोक्त्य
धूमकेतुमिवोदितं । भ्रुकुटीभीषणो वक्ति क्रोधाहंकारदुर्द्धरः ॥ ६८ ॥
मुमूर्षुरेष को मूर्खो यमातिथ्यमपेक्षते । भुजंगास्ये करमिव यश्चिक्षेप
शरं मयि ॥ ६९ ॥ आसनाद्द्रुतमुत्थाय रोषावेशवशंवदः । यावद्वाणं
तमादाय पश्यति क्रूरया दृशा ॥ ७० ॥ तावच्चक्रभृतो नाम-वर्णालीं
तस्य पश्यतः । शाम्यति क्रुधू विषमहेः शृण्वतो जांगुलीमिव ॥ ७१ ॥
विमृशत्येवमुत्पन्नः क्षेत्रेऽस्मिंश्चक्रवर्त्यसौ । तज्जीतमेतदस्माभि-मान्यम-

एवा लक्ष्य (निशान) ने बाँधती बखते एक हाथप्रमाण पगने पहोळा राखी उभा रहेवुं
ते वैशाखस्थान कहेवाय छे. आ प्रमाणे करीने विचारे के-‘ अंतःस्थ ने बहिःस्थ एवा
बाणना अधिष्ठायक देवोने आजे हुं प्रणाम करूं छूं. तेओ मने शत्रुना जयमां सहायकारी
थाओ. ’ (६४) पोताने वश एवा पण बाणाधिष्ठायक देवने नमस्कार करवा ते शस्त्रधा-
रीने शस्त्रपूजानी जेम अत्यारे उचित छे. (६५) उपर कह्या प्रमाणे बाणाधिष्ठायक
देवोने कहीने कान सुधी धनुष्यने खेंची ते बाणने तरत ज छोडे एटले ते शक्रेंद्रना
मूकेला वज्रनी जेम बार योजन सुधी जाय, (६६) अने ज्यां मागधकुमारदेव स्वेच्छा-
पूर्वक सुख भोगवे छे अने दिव्य नाटको जोइ रहेल छे त्यां तेनी सभामां जहने पडे. (६७)
धूमकेतुना उदयनी जेम उत्पातकारी एवा ते बाणने जोइने क्रोध ने अहंकारवडे दुर्द्धर एवो
ते देव भयंकर भ्रुकुटीवाळो थइने बोले (६८) के-‘ मरवाने इच्छतो एवो आ कोण मूर्ख
यमनो अतिथि थवाने इच्छे छे के जेणे भुजंगना मुखमां हाथ नांखवानी जेम मारा उपर
बाण मूवयुं छे ? ’ (६९) आम कहीने आसनथी एकदम उभा थइ रोषावेशने वश थयेल
एवो ते जेटलामां बाणने लइ क्रूर दृष्टिवडे तेने जुए छे (७०) तेटलामां ते बाण उपर
लखेली चक्रवर्तीना नामवाळी वर्णोनी पंक्ति जोइने जांगुली मंत्र सांभळवाथी जेम सर्पतुं
विष शमी जाय तेम तेनो क्रोध शमी जाय छे. (७१) एटले ते विचारे के-‘ आ क्षेत्रमां
आ चक्रवर्ती उत्पन्न थयेल छे, तेथी अमारो आचार छे के-अमारे तेनी आज्ञानो स्वी-

સ્યાનુશાસનં ॥ ૭૨ ॥ અવિમૃશ્યોનપુણ્યેન કોપોઽકારિ વૃથા મયા । इदं
 नियतमेवामी स्वामिनः सेवका वयं ॥ ७३ ॥ विलंब्य तदलं स्वामी
 पूज्योऽयमतिथिर्मम । निश्चित्येत्युपदां हार—कोटीरकटकादिकां ॥ ७४ ॥
 चिरसंचितरत्नादि सद्दस्तून्यपराण्यपि । उपादाय शरं तं च तीर्थ-
 स्यास्य च मृज्जले ॥ ७५ ॥ उत्पतन् दिव्यया गत्या द्रागुपागत्य चक्रिणं ।
 तत्सर्वं प्राभृतीकृत्य नत्वा विज्ञपयत्यदः ॥ ७६ ॥ स्वामिन् ! मागधतीर्थात-
 मिदं क्षेत्रं त्वया जितं । अहं त्वत्किंकरोऽस्मीह प्रदेशस्यास्य रक्षकः
 ॥ ७७ ॥ अथ चक्री तदादाय प्राभृतं प्रीतमानसः । सत्કृत્ય बहुमानેન
 માગધેશં વિસર્જયેત્ ॥ ૭૮ ॥ સર્વોષામપિ તીર્થાનાં યે ચાધિષ્ઠાયકાઃ
 સુરાઃ । જાત્યા નાગકુમારાસ્તે ચક્રિવશ્યા મહર્દ્ધિકાઃ ॥ ૭૯ ॥ તથોક્તં
 જંબૂં પ્ર૦ સૂત્રવૃત્તૌ—કુમારપદવાચ્યત્વં ચાસ્ય નાગકુમારજાતીયત્વાદિતિ.
 તતો રથં પરાવર્ત્ય સ્વમાવાસમુપેત્યસૌ । વાચમાનજયાતોય—સ્ત્રિજ-

કાર કરવો. (૭૨) હીનપુણ્યવાળા મેં વિચાર કર્યા વિના ફોગટ કોપ કર્યો, કારણ કે
 એ સ્વામી અને અમે સેવક એ ભાવ નિયત જ છે. (૭૩) હવે વિલંબ કરવો કામનો નથી.
 મારે આ સ્વામીરૂપ અતિથિની પાસે શીઘ્રપણે જઈને તેની પૂજા કરવી જોઈએ. ' આમ
 વિચારી નિશ્ચય કરીને હારો, મુંગટ, કડાં વિગેરે આશૂષણો, ઘણા કાઠથી ભેગા કરેલાં
 રત્નો અને બીજી વસ્તુઓ ભેટના તરીકે ગ્રહણ કરીને તેમ જ તે વાણને પણ સાથે લઈને,
 તે તીર્થની મૃત્તિકા તથા જલ પણ સાથે લઈને દિવ્યગતિબહે એકદમ ઉત્પત્તિને ચક્રવ-
 ર્તીની પાસે તે દેવ આવે અને નમસ્કાર કરવાપૂર્વક લાવેલી વસ્તુઓ તેમની પાસે ભેટ
 તરીકે ધરીને આ પ્રમાણે કહે (૭૪-૭૬) કે—' હે સ્વામિન્ ! આ માગધતીર્થપર્યંત ક્ષેત્ર
 આપે જીત્યું છે. હું તમારા કિંકર તરીકે આ સ્થળનો રક્ષક છું'. (૭૭) પછી ચક્રી તેનું
 ભેટણું સ્વીકારીને પ્રીતિયુક્ત મનવાળા થઈ તે માગધેશનો બહુમાનયુક્ત સત્કાર કરી તેને
 વિસર્જન કરે. (૭૮) માગધાદિ સર્વે તીર્થોના અધિષ્ઠાયક દેવો તે ચક્રવર્તીને વશ થનારા
 નાગકુમારનિકાયના (ભવનપતિ) મહર્દ્ધિક હોય છે. (૭૯) શ્રી જંબૂદ્વીપ્રજ્ઞપ્તિ-
 સૂત્રની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—' આમનું કુમારપદવાચ્યપણું જે છે તે નાગકુમારની જાતિ-
 વાળા હોવાથી સમજવું. '

હવે ચક્રી રથને પાછો વાળીને વાગતા એવા જયવાજિત્રોવહે ત્રણ જગતમાં પ્રસાર

गत्प्रसरवशाः ॥ ८० ॥ ततः स्नात्वा जिनार्चाश्चा-र्चयित्वा कृतपारणः ।
प्रकृतीः प्राग्वदाहूया-दिशत्यष्टाहिकोत्सवं ॥ ८१ ॥ ततो मागधदेवस्य
संपूर्णोऽष्टाहिकोत्सवे । जाग्रज्ज्योतिर्जगज्जैत्रं चक्ररत्नं प्रतिष्ठते ॥ ८२ ॥
वरदामाभिधं तीर्थं शुद्धदक्षिणदिक्स्थितं । याति साधयितुं चक्रं पथा
नैर्ऋतगामिना ॥ ८३ ॥ तथोक्तं-आउहघरसालाओ पडिनिस्कमिता दा-
हिणपच्चत्थिमं दिसिं वरदामतित्थाभिमुहे पयाए यावि होत्थत्ति. ततश्च-
मूपरिवृत-श्चक्रवर्त्यपि पूर्ववत् । अनुगच्छति तच्चक्र-मिवांगी कर्मणां
फलं ॥ ८४ ॥ वर्द्धमानचमूर्भूपै-र्विजित्य स्वीकृतैः पथि । दुर्वारप्रसरः
प्रौढ-प्रवाह इव सैधवः ॥ ८५ ॥ प्रयाणकानि कतिचि-द्गत्वा नैर्ऋतसं-
मुखं । ततोऽपाचीमनुसरन् वरदामं प्रयाति सः ॥ ८६ ॥

वरदाप्रतिके प्राग्वत् स्कंधावारं निवेश्य सः । साधयेद्वरदामेशं
देवं मागधदेववत् ॥ ८७ ॥ वरदामाधिपस्याथ संपूर्णोऽष्टाहिकोत्सवे ।
जैतुं प्रभासतीर्थेशं चक्रं चरति पूर्ववत् ॥ ८८ ॥ स्थितं शुद्धप्रतीच्यां

पामेला यशवाळा थया सता पोताना आवासमां आवे. (८०) पछी स्नान करी, जिन-
पूजादि करीने पारणुं करे अने पोताना प्रकृति (प्रधान) वर्गने बोलावीने प्रथमनी जेम
अष्टाहिकोत्सव करवानी आज्ञा करे. (८१) मागधदेव संबंधी अष्टाहिकोत्सव पूर्ण थाय
एटले जाग्रुत ज्योतिवाळुं अने जगतने जीतवानी शक्तिवाळुं चक्ररत्न आगळ चाले. (८२)
पछी नैर्ऋत दिशा तरफना मार्गे शुद्ध दक्षिणदिशामां रहेला वरदाम तीर्थने साधवा माटे
चक्ररत्न चाले. (८३) कहुं छे के-‘आयुधशाळामांथी नीकळीने दक्षिण-पश्चिम
दिशाए एटले नैर्ऋत खुणा तरफ वरदाम तीर्थनी सन्मुख चक्र प्रयाण करे.’ तयारपछी
चक्रवर्ती पण प्रथमनी जेम-प्राणी जेम कर्मना फळ पाळळ गमन करे तेम सेनाथी परिवर्या
सता चक्रनी पाळळ चाले. (८४) समुद्रना प्रौढ प्रवाहनी जेम दुर्वार प्रसारवाळा चक्री
मार्गमां आवता राजाओने जीती, तेमनो स्वीकार करी लश्करमां वधारी करता चाले.
(८५) नैर्ऋतदिशा सन्मुख केटलाक प्रयाणो करीने पछी दक्षिणदिशा तरफ वरदाम
तीर्थनी सामे चाले. (८६)

पछी प्रथमनी जेम वरदाम तीर्थनी पासे लश्करनो पडाव करीने मागधदेवनी जेम
वरदाम तीर्थना स्वामी वरदामदेवने पण जीते. (८७) वरदामेश संबंधी अष्टाहिकोत्सव
पूर्ण थया पछी प्रभास तीर्थना स्वामीने जीतवा माटे चक्र प्रथमनी जेम ते तरफ प्रयाण
करे. (८८) प्रथम वायव्य दिशाने मार्गे चालीने पछी शुद्ध पश्चिम दिशामां रहेला प्रभास-

ત-દ્વાયવ્યવિદિગધ્વના । ચક્રં પ્રવર્ત્તે ગંતું પ્રત્યક્ ચ વલતે પુરઃ ॥૮૯॥
 વશીકૃત્ય પ્રભાસેશં પૂર્વોક્તવિધિના તતઃ । તર્તિસિંધુદેવીભવનાભિમુખં
 પરિસર્પતિ ॥ ૯૦ ॥ સિંધોર્દક્ષિણકૂલેન પૂર્વદિગ્ગામિનાધ્વના । ગત્વાભ્યર્ણે
 સિંધુદેવી-ભવનસ્થાણુ તિષ્ઠતિ ॥ ૯૧ ॥ નનુ ચ-સિંધુદેવ્યાસ્તુ ભવનં
 ભરતસ્યોત્તરાર્દ્ધકે । સિંધુકુંડેઽસ્તિ તદ્દ્વીપે કથં તસ્યાત્ર સંભવઃ ? ॥૯૨॥
 અત્રોચ્યતે-મહર્દ્ધિકાનાં વેશમાનિ સ્થાને સ્થાને ભવંતિ હિ । ઇંદ્રાણીનાં
 રાજધાન્યો યથા નંદીશ્વરાદિષુ । ૯૩ ॥ તતઃ સિંધુદ્વીપવર્ત્તિ-ભવનાદ-
 પરં લલું । ઇદં ભવનમભ્યૂહ્યં સિંધુદેવ્યા મહાશ્રિયઃ ॥ ૯૪ ॥ નિવેશ્ય
 ચક્રમૃત્તત્ર સ્કંધાવારં યથાવિધિ । કૃતાષ્ટમતપાઃ સિંધુ-દેવીં મનસિચિંત-
 યેત્ ॥ ૯૫ ॥ સાથ કંપ્રાસના દત્તો-પયોગા ચક્રવર્ત્તિનં । જ્ઞાત્વાત્પન્નમુ-
 પાદાયો-પદાં તમુપતિષ્ઠતે ॥ ૯૬ ॥ એવં ચ સિંધુદેવીવ-દ્વૈતાદ્યાદિસુરા
 અપિ । શરમોક્ષં વિનૈવ સ્યુ-રનુકૂલાશ્ચલાસનાઃ ॥ ૯૭ ॥ કુંભાનાં રત્ન-
 ચિત્રાણાં-મષ્ટોત્તરસહસ્રકં । નાનામણિસ્વર્ણરત્ન-ચિત્રં મદ્રાસનદ્વયં

તીર્થની તરફ એટલે પશ્ચિમ દિશાની સામે ચક્ર ચાલે. (૮૯) પૂર્વોક્ત વિધિ પ્રભાસેશને
 પણ વશ કરીને સિંધુદેવીના ધ્રુવનની સન્મુખ ચક્ર ગતિ કરે. (૯૦) સિંધુના દક્ષિણ
 કિનારે પૂર્વ દિશા તરફના માર્ગે ચાલી સિંધુદેવીના ભવન પાસે આવીને ત્યાં ચક્ર ડહું રહે.
 (૯૧) અહીં પ્રશ્ન કરે છે કે-‘ સિંધુદેવીનું ધ્રુવન તો ઉત્તર ભરતાર્ધમાં સિંધુપ્રપાતકુંડમાં
 તેના નામના દ્વીપમાં છે, તો તેના ધ્રુવનનો અહીં સંભવ કયાંથી ? ’ (૯૨) તેને ઉત્તર
 આપે છે કે-‘ મહર્દ્ધિક દેવ-દેવીઓના ધ્રુવન તો સ્થાને સ્થાને હોય છે જેમ ઇંદ્રની ઇંદ્રાણી-
 ઓની રાજધાનીઓ નંદીશ્વરદ્વીપાદિકમાં હોય છે તેમ. (૯૩) એટલે સિંધુદ્વીપમાં એ
 તેનું ધ્રુવન છે તેથી જૂદું મહર્દ્ધિક સિંધુદેવીનું આ ભવન સમજવું. (૯૪) પછી ત્યાં
 લશ્કરની છાવણી નાખીને યથાવિધિ અષ્ટમ તપ કરી ચક્રી સિંધુદેવીનું મનમાં ધ્યાન
 કરે. (૯૫) એટલે તે આસન કંપવાથી ઉપયોગ દહને ચક્રવર્ત્તિને આવેલા જાણી મેટણું
 લહને ચક્રી પાસે હાજર થાય. (૯૬) સિંધુદેવીની જેમ વૈતાલ્યાદિકના અધિષ્ઠાયક દેવો
 પણ વાણ મૂક્યા વિના આસન ચલિત થવાથી જ ચક્રવર્ત્તી પાસે આવે છે ને અનુકૂલ થાય છે.
 (આજ્ઞા માને છે) (૯૭) સિંધુદેવી વિચિત્ર રત્નોથી ભરેલા ૧૦૦૮ ઘડા, નાના પ્રકારના
 મણિ, સ્વર્ણ અને રત્નવડે બનાવેલ બે મદ્રાસનો, કડાં, બાજુબંધો વિગેરે વીજા આભૂષણો

॥ ९८ ॥ कटकत्रुटीतादीनि भूषणान्यपराण्यपि । चक्रीत्यादिकमादत्ते
सिंधुदेव्योपदीकृतं ॥ ९९ ॥ अहं त्वद्देशवास्तव्या तवास्म्याज्ञसिक्किरी ।
इत्युक्त्वा प्रणिपत्यास्थां गतायां सोऽत्ति पूर्ववत् ॥ १०० ॥

अष्टाहिकोत्सवांतेऽस्या ऐशानीगामिनाध्वना । वैताढ्यकटकाभ्यर्ण-
मेति चक्रानुगोऽथ सः ॥ १ ॥ सिंधुदेवीभवनतो जेतुं वैताढ्यनिर्जरं । वैता-
ढ्यकूटगमने ऋजुमार्गोऽयमेव हि ॥ २ ॥ कटके दाक्षिणात्येऽस्य कटके स्था-
पितेऽमुना । अष्टमे च कृते सिंहा-सनं चलति तद्विभोः ॥ ३ ॥ दत्तोपयोगो
वैताढ्यकुमाराख्यः सुरोऽथ सः । गृहीत्वा प्राभृतं तादृ-गभिगच्छति चक्रिणं
॥ ४ ॥ आज्ञां स्वीकृत्य नत्वाथ सुरेऽस्मिन् गतवत्यथ । अष्टाहिकोत्सवां-
ते ऽस्य चक्री चक्रानुगस्ततः ॥ ५ ॥ गुहां तमिस्रासभ्येति प्रतीचीगा-
मिनाध्वना । वैताढ्यकूटोपांताद्धि प्रतीच्यामेव सा गुहा ॥ ६ ॥ गुहा-
याश्च तमिस्रायाः स्थापयित्वांतिके चमूं । नाकिनं चिंतयत्येष कृतमालं

चक्रवर्तीनी पासे भेट तरीके धरे. चक्री तेनो स्वीकार करे. (९८-९९) सिंधुदेवी कहे
के-‘ हुं अहीं तमारा स्वामित्ववाळा प्रदेशमां रही सती तमारी आज्ञा माननारी सेविका
छुं. ’ आ प्रमाणे कहीने तथा प्रणाम करीने ते जाय एटले चक्री पूर्वनी जेम
पारणुं करे. (१००)

सिंधुदेवीना निमित्तनो अष्टाहिकोत्सव कर्या पछी ईशानकोणना मार्गे वैताढ्य
कटकनी समीपे चक्रनी पाछळ गमन करता चक्रवर्ती आवे. (१०१) सिंधुदेवीना भव-
नथी वैताढ्यदेवने जीतवा माटे वैताढ्यकटक सन्मुख जवानो सरल मार्ग आ ज छे. (२)
वैताढ्यना दक्षिण कटकपासे लश्करनी छावणी नाखीने चक्री अट्टम करे एटले वैता-
ढ्यना स्वामीनुं आसन कंपायमान थाय. (३) दीधो छे अवधिज्ञाननो उपयोग जेणे
एवो वैताढ्यकुमारदेव चक्रीने आवेला जाणी उत्तम प्रकारनुं भेटणुं लइने चक्री पासे
आवे. (४) ते देव आज्ञा स्वीकारी नमस्कार करी पाछो जाय एटले ते निमित्तनो
अष्टाहिकोत्सव करीने चक्री चक्रनी पाछळ चाले. (५) पश्चिम तरफने मार्गे चालता
चक्री तमिस्रा गुफापासे आवे; कारण के वैताढ्यकूटना उपांत भागथी ते गुफा पश्चिमे छे.
(६) तमिस्रा गुफापासे सैन्यने स्थापन करीने चक्री अट्टम तप करी ते गुफाना स्वामी

१ वैताढ्य उपरना कूट पैकी वैताढ्य नामना कूटना समश्रेणीए रहेला नीचेना भागनी
पश्चिमे.

કૃતાષ્ટમઃ ॥ ૭ ॥ જિગીષું સોઽપિ વિજ્ઞાય ચક્રિણં ચલદાસનઃ । ઢોક-
યત્યેત્ય વિનમ-હ્નલંકારાંશ્ચતુર્દશ ॥ ૮ ॥ તે ચૈવં-હાર ૧ હ્રહાર ૨ ઇગ
૩ કણય ૪-રયણ ૫ મુક્તાવલી ૬ ડ કેડરે ૭ । કડા ૮ તુટિ ૯
મુદ્રા ૧૦ કુંડલ ૧૧ ડરસુત્ત ૧૨ ચૂલમણિ ૧૩ તિલક ૧૪ ॥ ૯ ॥ ગ્રહ-
કારાનુપાદાય સ્ત્રીરત્નસ્યોચિતાનિમાન્ । વિસર્જયતિ સત્કૃત્ય કૃતમાલં
નરેશ્વરઃ ॥ ૧૦ ॥ અથોત્સવે સમાપ્તેઽસ્ય સાર્વભૌમઃ સમાદિશેત્ । સેના-
નીરત્નમાહૂય સિંધુનિષ્કુટસાધનં ॥ ૧૧ ॥ સિંધુઃ સ્યાત્તસ્ય લંડસ્ય પૂર્વદ-
ક્ષિણયોર્દિશોઃ । ઉત્તરસ્યાં ચ વૈતાલ્યઃ પ્રતીચ્યાં લવણોદધિઃ ॥ ૧૨ ॥
યદ્યપ્યેભિસ્ત્રિભિઃ ક્લૃત્તં મધ્યલંડાત્તથાપ્યદઃ । સિંધ્વા પૃથક્કૃતં તસ્મા-ત્સિં-
ધુનિષ્કુટમુચ્યતે ॥ ૧૩ ॥ સ ચર્મરત્નમાદાય ચતુરંગચમૂવૃતઃ । પ્રસ્થાનં
કુરુતે તત્ર દ્વિતીય ઇવ ચક્રભૃત્ ॥ ૧૪ ॥ ગર્જદૂર્જિતનિઃસ્વાન-ધ્વાનધ્વ-
સ્તેતરધ્વનિઃ । અનૂદિતજયારાવઃ લુળૈર્દ્વિવિધભૂધરૈઃ ॥ ૧૫ ॥ જયકુંજર-
મારૂઢઃ સચ્છત્રશ્ચલચામરઃ । કવચચ્છત્રસર્વાંગો મૈધૈર્વૃત ઇવોડુપઃ ॥ ૧૬ ॥

કૃતમાલદેવતું ચિંતવન કરે-ધ્યાન કરે. (૭) તે પણ આસન ચલિત થવાથી જીતવાને
ઇચ્છતા ચક્રીને ત્યાં આવેલા જાણીને તેમની પાસે આવી નમસ્કાર કરી ચૌદ અલંકારો
અર્પણ કરે. (૮) તે ચૌદ અલંકારના નામ—૧ હાર, ૨ અર્ધહાર, ૩ એકસરો હાર,
૪ કનકાવલી, ૫ રત્નાવલી, ૬ મુક્તાવલી, ૭ કેયૂર (વાજુવંશ), ૮ કડાં, ૯ તુટિ
(તોટી), ૧૦ મુદ્રા (વીંટી), ૧૧ કુંડલ, ૧૨ ડરસુત્ત (છાતી સુધી લટકતો દોરો),
૧૩ ચૂડામણિ (મુકુટ) ને ૧૪ તિલક. (૯) સ્ત્રીરત્નને યોગ્ય આ અલંકારોને સ્વીકા-
રીને કૃતમાલદેવનો સત્કાર કરી ચક્રી તેને વિસર્જન કરે. (૧૦) તેના નિમિત્તનો
ઉત્સવ સમાપ્ત થયે સતે ચક્રી સેનાનીરત્નને બોલાવીને સિંધુનિષ્કુટ સાધી આવવાની
આજ્ઞા કરે. (૧૧) તે લંડની પૂર્વે ને દક્ષિણે સિંધુ નદી, ઉત્તરે વૈતાલ્ય પર્વત અને
પશ્ચિમે લવણસમુદ્ર આવેલો છે. (૧૨) જો કે એ ત્રણવડે વીંટાયેલ મધ્યલંડ પણ છે,
પરંતુ આ સિંધુએ જૂદો પાડેલ લંડ હોવાથી તે સિંધુનિષ્કુટ કહેવાય છે. (૧૩) ચક્ર-
વર્તીની આજ્ઞા થતાં સેનાની જાણે બીજો ચક્રી હોય તેમ ચર્મરત્ન લઈને ચતુરંગસેનાસાથે
તે તરફ પ્રસ્થાન કરે. (૧૪) ગાજી રહેલા ઝર્જિત નિઃસ્વાનોના સ્વરવડે રોકી દીધા
છે બીજા ધ્વનિ જણે એવો, લુંદી નાંખેલા બે પ્રકારના ભૂધરો જેની પાછલ જયજય શબ્દ
બોલી રહેલ છે એવો, જયકુંજરપર બેઠેલો, માથે છત્ર તથા બે વાજુપર ચામર ઢાલો,

ચર્મરત્નેન સથાન-પાત્રીભૂતેન તેન સઃ । સિંધુમુત્તીર્ય શૈલોચ્ચ-વીચીવ-
લયદુસ્તરાં ॥ ૧૭ ॥ તત્રત્યાનાં પ્રતીપાનાં ચિકિત્સક ઇવાદ્યુતઃ । વિરેક-
રુધિરશ્રાવ-વહ્નિકર્માદિકોવિદઃ ॥ ૧૮ ॥ દશાંગુલ્યૌષધીવર્ગ-રસપાનોપ-
દેશકઃ । હરત્યસ્ત્રૈઃ પ્રતાપોષ્ણૈ-રૌદ્રત્યં સાન્નિપાતિકં ॥ ૧૯ ॥ પંચભિઃ
કુલકં ॥ એવં ચ-સિંહલે યવનદ્વીપે નાનામ્લેચ્છાશ્રયેષ્વિતિ । રોમારવાલ-
સંઢાદિ-દેશેષુ વિવિધેષુ સઃ ॥ ૨૦ ॥ મ્લેચ્છાનનેકજાતીયાન્ વિજિત્ય
રણકર્મઠઃ । આજ્ઞામખંડાં સર્વત્ર પ્રવર્તયતિ ચક્રિણઃ ॥ ૨૧ ॥ યુગ્મં ॥
ચક્રવર્ત્યુચિતાન્યેષાં પ્રાપ્તતાનિ સહસ્રશઃ । જિતકાશી સમાદાય સિંધુ-
મુત્તીર્ય પૂર્વવત્ ॥ ૨૨ ॥ ભૂરિભિઃ કિંકરીભૂતૈઃ સેવિતો મ્લેચ્છપાર્થિવૈઃ ।
વાચાલજયવાદિત્રઃ સ્તૂયમાનોઽસકૃજ્જનૈઃ ॥ ૨૩ ॥ ઉપેત્ય ચક્રિણં નત્વા
ઠૌકયિત્વોપદાશ્ચ તાઃ । વિજ્ઞો વિજ્ઞપયત્યેવં વિનયેન કૃતાંજલિઃ ॥ ૨૪ ॥
॥ ત્રિભિર્વિશેષકં ॥ સ્વામિન્ ! ભવત્પ્રસાદેન સિંધુખંડો જિતો મયા । ભૂપાઃ

કવચવડે જેણે આખું શરીર ઢાંકી દીધેલ છે તેથી મેઘોથી આવૃત્ત જાણે ચંદ્રમા હોય તેવો
તે સેનાની સારા પ્રવહ્નરૂપ થયેલ ચર્મરત્નવડે પર્વત જેટલી ઊંચી વીંચીઓના વલયવડે
દુસ્તર એવી સિંધુનદી ઉતરીને, ત્યાં રહેલા અનેક શત્રુ રાજાઓનો જાણે અદ્ભુત વૈદ્ય
હોય તેમ રેવ, રુધિરનો સ્ત્રાવ, વહ્નિકર્મ વિગેરેમાં કુશલ અને દશ અંગુલીઓરૂપ
ઔષધિસમૂહના રસપાનના ઉપદેશક એવા તેણે પ્રતાપવડે ઉગ્ણ એવા અસ્ત્રોવડે તેઓનું
સાન્નિપાતિક ઔદ્રત્ય દૂર કર્યું. (૧૫-૧૯) એવી રીતે સિંહલ, યવનદ્વીપ અને નાના
પ્રકારના મ્લેચ્છોના આશ્રયભૂત રોમ, આરવાલ, સંઢાદિ વિવિધ દેશોને વિષે અનેક જાતિના
મ્લેચ્છોને જીતીને રણસંગ્રામમાં કુશલ સેનાની સર્વત્ર ચક્રીની અખંડ આજ્ઞા પ્રવર્તીવે. (૨૦-
૨૧) પછી તેમની પાસેથી ચક્રવર્તીને ઊચિત એવા હજારો મેટળાને ગ્રહણ કરીને સર્વત્ર
જીત મેલવેલ સેનાની પ્રથમની જેમ સિંધુ નદી ઉતરીને સેવક થયેલા અનેક મ્લેચ્છ
રાજાઓથી સેવાતો, વાચાલ એવા જયવાજિત્રો વગડાવતો, લોકોથી વારંવાર સ્તુતિ કરાતો
સેનાની ચક્રવર્તી પાસે આવી, નમસ્કાર કરી, મેટળાઓ રજુ કરીને વિજ્ઞ એવો તે વિનય-
વડે અંજલી જોડીને આ પ્રમાણે કહે-(૨૨-૨૪) ‘ હે સ્વામિન્ ! તમારા પ્રસાદથી
મેં સિંધુનો દક્ષિણનિષ્કૃત જીલ્લો છે અને ત્યાંના વધા રાજાઓને મેં આપના સેવકો

૧ દશ અંગુલી મુખમાં નાંખી દાસપણું સ્વીકારવારૂપ પરમ ઔષધિના બતાવનાર.

સર્વેઽપિ તત્રત્યા મયા ત્વત્કિકરીકૃતાઃ ॥ ૨૫ ॥ એતે નમંતિ તે કેચિ-
દિદં તેષાં ચ ઢૌકનં । પ્રહ્લીભૂતેષુ ચૈતેષુ કાર્યઃ સ્વામિન્નનુગ્રહઃ ॥ ૨૬ ॥
તદાકર્ણ્ય પ્રમુદિત-શ્ચક્રવર્તી ચમૂપતિ । સત્કૃત્ય વસ્ત્રાલંકારૈ-રનુજા-
નાતિ વેશ્મને ॥ ૨૭ ॥ તતઃ સ્વાવાસમાગત્ય સ ભુન્કે કૃતમજ્જનઃ । તતશ્ચ
રમતે સ્વૈરં ગીતસંગીતકાદિભિઃ ॥ ૨૮ ॥

અથાન્યદા કદાચિન્તં ચક્રીત્યાકાર્યં શંસતિ । વત્સ ગચ્છ તમિસ્ત્રાયા
ઉદ્ઘાટય કપાટકૌ ॥ ૨૯ ॥ પ્રમાણમાજ્ઞેત્યાનમ્ય સ્વમંદિરમુપેત્ય ચ ।
કુર્યાત્પૌષધશાલાયાં સાષ્ટમં પૌષધત્રયં ॥ ૩૦ ॥ આરાધ્ય વિધિનૈવં ચ
કૃતમાલં ગુહાધિપં । દિને તુર્યે પરિહિત-શુદ્ધનેપથ્યભૂષણઃ ॥ ૩૧ ॥
આત્તપૂજોપકરણો-ઽન્વીયમાનો નૃપાદિભિઃ । દાસીદાસૈશ્ચ વિવિધ-પૂજો-
પસ્કરપાણિભિઃ ॥ ૩૨ ॥ એત્ય દર્યાસ્તમિસ્ત્રાયાઃ કપાટૌ યામ્યદિગ્ગતૌ ।
પ્રમૃજ્ય લોમહસ્તેના-ભ્યુક્ષતિ પ્રવરોદકૈઃ ॥ ૩૩ ॥ ચંદનૈશ્ચારુકર્પૂર-ક-
સ્તૂર્યાદિવિમિશ્રિતૈઃ । પૂજયત્યંબરૈર્નાના-વિધૈશ્ચ સુમદામભિઃ ॥ ૩૪ ॥

વનાવ્યા છે. (૨૫) તેમાંના મારી સાથે આવેલા આ કેટલાક રાજાઓ આપને નમસ્કાર
કરે છે, મેટણું ધરે છે અને સાથે આવવા તૈયાર છે, તો આપ નમ્ર થયેલા તેઓની ઉપર
અનુગ્રહ કરો. ' (૨૬) તે સાંભળીને હર્ષ પામેલા ચક્રવર્તી સેનાનીનો વસ્ત્રાલંકારાદિવડે
સત્કાર કરીને તેને રથાને જવાની આજ્ઞા આપે. (૨૭) પછી સેનાની પોતાને સ્થાને આવી
સ્નાન કરીને ભોજન કરે અને ગીત-સંગીતાદિવડે સ્વેચ્છાએ ક્રીડા કરે. (૨૮)

અન્યદા ચક્રી સેનાનીને બોલાવીને કહે કે-‘ હે વત્સ ! તું જા અને તમિસ્ત્રા ગુફાના
દ્વાર ઉઘાડ. ’ (૨૯) સેનાની આજ્ઞા પ્રમાણ કરી, નમીને પોતાને આવાસે આવે. પછી
તે પૌષધશાલામાં જઈ અઢમતપસાથે ત્રણ પૌષધ કરે. (૩૦) એ રીતે વિધિપૂર્વક તમિ-
સ્ત્રાગુફાધિપ કૃતમાલદેવને આરાધીને ચોથે દિવસે શુદ્ધ વસ્ત્રાભૂષણ ધારણ કરી, પૂજાના
ઉપગરણો લઈને અનેક રાજાઓએ પરિવર્યો સતો તથા વિવિધ પ્રકારના પૂજાના સાધનો
જેના હાથમાં છે એવા અનેક દાસદાસીઓએ અનુસરાતો તમિસ્ત્રા ગુફાપાસે આવીને તેના
દક્ષિણદિશાના બંને દ્વારો લોમહસ્ત(પીંછી)વડે પ્રમાર્જે. પછી શ્રેષ્ઠ ઉદકવડે ધુણ. (૩૧-
૩૩) સુંદર એવા કર્પૂર, કસ્તૂરી વિગેરેથી મિશ્રિત ચંદનવડે અને નાના પ્રકારની ઘુણ-
દાઢા તથા વસ્ત્રોવડે તેની પૂજા કરે. (૩૪) ધૂપધાનુ હાથમાં લઈને પોતે ધૂપ કરે

ધૂપાધાનમુપાદાય ધૂપમુત્તિપતિ સ્વયં । પંચવર્ણપ્રસૂનાનાં નિકરં રચયે-
ત્પુરઃ ॥ ૩૫ ॥ મંગલાન્યાલિલ્લત્યષ્ટૌ પુરો રજતતંડુલૈઃ । પંચાંગસ્પૃષ્ઠભૂ-
પીઠ-સ્તૌ કપાટૌ નમત્યસૌ ॥ ૩૬ ॥ પ્રયુજ્યોપાયમિત્યાદ્યં પ્રયુયુત્તુરિવાં-
તિમં । ઉદસ્યતિ કરેણૌચૈ-ર્દંડરત્નં ચમૂપતિઃ ॥ ૩૭ ॥

કેવલં માર્દવોપેતો મૃદ્યતેઽગ્ની મૃદાદિવત્ । કાઠિન્યવાંશ્ચ દૂરેણ ત્ય-
જ્યતે દૃષદાદિવત્ ॥ ૩૮ ॥ મૃદુત્વકઠિનત્વાભ્યાં સંગતાભ્યાં તુ સંગતઃ ।
ગૌરવં લભતે લોકે જનો હીરાંકુરાદિવત્ ॥ ૩૯ ॥ સામાદિષુ તતઃ
શ્રેષ્ઠા-વુપાયાવાદિમાંતિમૌ । ન મધ્યમૌ તુ કાતર્યા-દિત્યાદિ વિમૃશન્નિવ
॥ ૪૦ ॥ દૃઢઘાતાય સસાષ્ટા-વપસ્ત્ય પદાનિ સઃ । ત્રિસ્તાડયતિ દંડેન
વાદશબ્દમથારરીં ॥ ૪૧ ॥ કૃતાક્રંદાવિવ ક્રૌંચા-રવદંભેન તાવથ ।
વિઘટ્ય પૃથુવેગેન તસ્થતુઃ સ્વસ્વતોઙ્ગકે ॥ ૪૨ ॥ દ્વયોઃ સંહતયોઃ સિદ્ધિ-
ર્ન સ્યાત્કાર્યવિરોધિનોઃ । ઇતીવ ભેદનીતિઃ સ કપાટૌ વ્યયોજયત્

અને પાંચ વર્ણના પુષ્પોનો તેની સમીપે પગર મરે. (૩૫) રૂપાન્ના તંદુલોવડે તેની પાસે
અષ્ટમંગલિક આલેસે અને પંચાંગવડે જમીનનો સ્પર્શ કરીને તે દ્વારોને નમસ્કાર કરે.
(૩૬) આ પ્રમાણે દ્વાર ઉઘાડવાનો પ્રથમ (સામ) ઉપાય કરીને પછી અંતિમ (દંડ)
ઉપાય કરવાને હચ્છતો હોય તેમ તે સેનાની દંડરત્ન હાથમાં ગ્રહણ કરે. (૩૭)

“ આ દુનિયામાં કેવલ પોંચાપણું ધારણ કરે છે તો તે માટીની જેમ કચરાય છે અને
કેવલ કઠિનતા ધારણ કરે છે તો તે પથ્થરની જેમ દૂરથી જ તજી દેવાય છે. (૩૮)
પટલે મૃદુત્વ અને કઠિનત્વ બંને જેમાં મળેલા હોય તે લોકમાં હીરાના અંકુરાની જેમ
ગૌરવને પામે છે. (૩૯) તેથી સામાદિ ચાર ઉપાયોમાં પહેલો ને છેલ્લો ઉપાય શ્રેષ્ઠ
જણાય છે; મધ્યના બે તો કાચરના ઉપાયો જણાય છે. ” આમ વિચારીને જ જાણે હોય
તેમ સેનાની પ્રથમ પૂજાદિવડે સામ ઉપાય કર્યા પછી દૃઢપણે પ્રહાર કરવા માટે સાત-
આઠ પગલા પાછા મરીને દંડવડે ત્રણ વાર દ્વાર ઉપર પ્રહાર કરે કે જેથી ચારણાઓ ગાદ
શબ્દ કરે (૪૦-૪૧) અને ક્રૌંચ પક્ષીની જેમ જાણે આક્રંદ કરતાં હોય તેવો શબ્દ
કરતાં મોટા વેગથી તે બંને ચારણા ઉઘડી જઈને પોતપોતાની પાછળના તોડા સાથે અડીને
સ્થિત થાય. (૪૨) કાર્યના વિરોધી એવા બે મેળા મળેલા હોય તો તે કાર્યસિદ્ધિ થવા
ન દેય એમ ભેદનીતિને જાણનારાની જેમ સેનાની એ બંને ચારણાને છુટા પાડે. (૪૩)

॥ ૪૩ ॥ યશ્રાત્ર દ્વાદશયોજનાનિ તુરગારૂઢઃ સેનાપતિઃ શીઘ્રમપસરતી-
ત્યાદિપ્રવાદઃ સોઽનાગમિક ઇવ લક્ષ્યતે. ઇત્યાવશ્યકટિપ્પનકે.

સોત્સાહઃ કૃતકાર્યોઽથ ચક્રભૃચ્ચરણાંતિકે । એત્ય વિજ્ઞપયત્યેવં સેના-
ની રચિતાંજલિઃ ॥ ૪૪ ॥ વચ્ચિમ સ્વામિન્નમ્મીઘં તે તમિસ્ત્રોદ્ઘાટિતા ગુહા ।
ઉદીચ્યભરતાર્દ્ધસ્ય માર્ગોઽયં સુખદોઽસ્તુ વઃ ॥ ૪૫ ॥ શ્રુત્વેતિ મુદિતશ્રક્તી
સત્કૃત્ય પૃતનાપતિં । પ્રસ્થાનં કુરુતે સઘઃ સન્નદ્વાશેપસૈનિકઃ ॥ ૪૬ ॥
કુંજરં પર્વતપ્રૌઢ-મારૂઢો મઘવાનિવ । વજ્રોપમાં દધદ્ધેમ-સૃણિં દિક્પ્રસર-
ઘૃણિં ॥ ૪૭ ॥ યામ્યેમકુંભન્યસ્તેન મણિરત્નેન શોભિતઃ । ગુહાં વિશતિ
ચક્રીશઃ શશી ઘનઘટામિવ ॥ ૪૮ ॥ મણિરત્નં ચ તદ્ભાતિ કુંભિકુંભ-
સ્થલે સ્થિતં । રવેર્વિવમિવ ધ્વાંત-ધ્વંસિ પૂર્વાદ્રિમૂર્દ્ધનિ ॥ ૪૯ ॥ તેન
પ્રકાશિતાધ્વાસૌ દ્વાદશયોજનાવધિ । કુર્યાદ્વિત્યોર્મંડલાનિ કાકિણ્યા
રત્નમુખ્યયા ॥ ૫૦ ॥ અવસ્થિતપ્રકાશાનિ સ્થિરમાર્ત્તંડપંક્તિવત્ । પાંથાનાં

અહીં ' સેનાની દંડવડે પ્રહાર કરીને અશ્વ ઉપર વેટેલો બાર યોજન પાછો હઠી જાય
હત્યાદિ પ્રવાદ (દંતકથા) છે તે અનાગમિક જણાય છે. ' એવું આવશ્યકના ટિપ્પ-
નકર્તા કહ્યું છે.

પછી કૃતાર્થ એવા સેનાની ઉત્સાહપૂર્વક ચક્રવર્તીના ચરણ પાસે આવી બે હાથ
જોડીને વિજ્ઞપ્તિ કરે (૪૪) કે- ' હે સ્વામિન્ ! તમારું અમીઘ તમને નિવેદન કરું છું કે
તમિસ્ત્રા ગુફા મેં ઉઘાડી છે એટલે હવે ઉત્તર ભરતાર્ધમાં જવાનો આપનો માર્ગ સુખકારી
થાઓ. ' (૪૫) આ પ્રમાણે સેનાનીના વચનો સાંભળીને ચક્રી હર્ષ પામી તેનો સત્કાર
કરે, અને પછી સર્વે સૈનિકોને તૈયાર કરીને તત્કાલ તમિસ્ત્રા ગુફા તરફ પ્રયાણ કરે. (૪૬)
પર્વત જેવા પ્રૌઢ હસ્તી ઉપર ઇંદ્રની જેમ ચક્રવર્તી આરોહણ કરે અને જેના તેજનો દિશા-
ઓમાં પ્રસાર થઈ રહ્યો છે એવા વજ્ર જેવા સોનાના અંકુશને હાથમાં ધારણ કરે. (૪૭)
પછી હાથીની જમણી બાજુના કુંભસ્થલ ઉપર સ્થપાયેલા મણિરત્નવડે શોભિત એવા
ચક્રી વ દઢાંની ઘટામાં ચંદ્ર પ્રવેશ કરે તેમ ગુફામાં પ્રવેશ કરે. (૪૮) તે વચ્ચે હાથીના
કુંભસ્થલ ઉપર સ્થાપન કરેલા મણિરત્ન પૂર્વાદ્રિપર રહેલા અંધકારનો ધ્વંસ કરનાર રવિના
ચિંબની જેવું શોભે છે. (૪૯) તે રત્નવડે બાર યોજન સુધી પ્રકાશ પડે છે. તેણે પ્રકા-
શિત કરેલા માર્ગે ચાલતા ચક્રી રત્નમાં મુખ્ય કાકિણીરત્નવડે બે બાજુની ભીંતો ઉપર
(ગોલ) મંડલો આઢેલે છે (કરે છે). (૫૦) તે મંડલો સ્થિર સૂર્યની પંક્તિની જેમ

संचरिष्णूना—मुपकुर्वति तानि च ॥५१॥ मंडलानां स्थितिसंख्यादिस्वरूपं
च क्षेत्रलोके वैताढ्याधिकारे प्रोक्तमस्तीति ततो ज्ञेयं. एकोनपंचाशन्मानै—
मंडलैस्तैर्मतांतरे । अष्टानवत्या स्यान्नित्य—मध्याह्नं तद्गुहोदरं ॥ ५२ ॥

अथ वार्द्धकिरत्नेन सद्यः सज्जितपद्यया । नद्यावुत्तीर्य निर्मग्न—
जलोन्मग्नजलाभिधे ॥ ५३ ॥ यावद्दर्या औत्तराहं द्वारं गच्छति चक्र-
भृत् । तावत्कपाटौ तत्रत्यौ स्वयमेवापसर्पतः ॥ ५४ ॥ हयहेषारवाकीर्णं
गजगर्जरवोर्जितं । स्फुरद्रथघटत्कारै—रुद्धतैर्धुतभूतलं ॥ ५५ ॥ छन्नाशे-
षनभोमार्गं पताकाकेतुकोटिभिः । रणवादित्रनिर्घोषा—टोपकंपितकातरं
॥ ५६ ॥ करालकवचास्त्रालि—भीषणं भटकोटिभिः । दर्शनीयं च भूपालैः
सुरैरिव महर्द्धिकैः ॥ ५७ ॥ अगण्यं चक्रिणः सैन्यं निर्गच्छत्कंदरोद-
रात् । जानन्ति म्लेच्छभूपाला नष्टैः पर्यतवासिभिः ॥ ५८ ॥ चतुर्भिः
कलापकं ॥ ततः सन्नह्य ते सर्वे संभूय रणकर्मठाः । युध्यन्ते चक्रिसैन्येन
दत्तदैन्येन विद्विषां ॥ ५९ ॥ खड्गाग्रच्छिन्नमत्तेभ—गलद्गुधिरपिच्छिलं ।

अवस्थित प्रकाशवाळा होय छे, अने तेमां संचार करनारा पंथीओने उपकारक थाय छे.
(५१) ए मंडळोनी स्थिति ने संख्यादिस्वरूप क्षेत्रलोकमां वैताढ्य पर्वतना अधिकारने विषे
कहेल छे तेथी त्यांथी जाणवुं. कुल मळीने ४९ अने मतांतरे ९८ मंडळोवडे ते गुफातुं
उदर निरंतर मध्याह्न जेवुं प्रकाशित रहे छे. (५२)

पल्ली वार्द्धकीरत्ने तरतमां ज बांधी दीधेली पाज (पुल)वडे आखा लश्करसहित निम-
ग्नजळा ने उन्मग्नजळा बंने नदी उत्तरीने चक्री जेटलामां उत्तर तरफना द्वार पासे पहोंचे तेट-
लामां ते बाजुना द्वार तरत ज स्वयमेव उघडी जाय. (५३-५४) हयना हेषारवथी व्याप्त,
गजना गर्जरवथी ऊर्जित, स्फुरायमान एवा रथना घटत्कारवडे उल्लळी रहेल भूतळवाळा,
पताका ने केतु क्रोडोगमे फरकती होवाथी तेनावडे आकाशना मार्गने ढांकी देता, रण-
संवंधी वाजित्रीना निर्घोषना आटोपथी कायरजनौना हृदयने कंपावता, विकराळ एवा
कवच अने अस्त्रोवडे भीषण, क्रोडोगमे पदातिओथी तेमज महर्द्धिक देवोनी जेवा हजारो
राजाओथी जोवालायक अने अगणित एवुं चक्रीतुं सैन्य गुफामांथी बहार नीकळे एटले
नजीक रहेला लोकोने नासता जोइ म्लेच्छ राजाओ तेने जाणे. (५५-५८) लश्करने
जोतां ज ते बधा राजाओ रणकर्ममां कुशळ एवा तैयार थइ एकठा थइने शत्रुने दीनता
पमाडनार चक्रीना सैन्यनी साथे युद्ध करवा मंडी जाय. (५९) तेमनी साथेना युद्धथी

શિરોભિઃ સ્યાન્મિથશ્ચિન્નૈઃ સ્થપુટં તત્ર ભૂતલં ॥ ૬૦ ॥ તત્ર શત્રુશરા-
શ્લેષ-પરાવૃત્તાઃ શરા નિજં । યાંત્યાશ્રયં સજાતીયા-તિથ્યં કર્તુમિવો-
ચતાઃ ॥ ૬૧ ॥ ભટાઃ કેચિચ્છરશતૈર્-ભાંત્યાપિચ્છં વપુર્ગતૈઃ । ઉત્પન્નપદ્માઃ
સ્વર્ગતુ-મિવ સંખ્યમુખે હતાઃ ॥ ૬૨ ॥ કેચિન્નિષ્પિષ્ટરદન-ચ્છદા હસ્તા-
ગ્રવર્ત્તિભિઃ । ભટાઃ खड्गैर्विराजन्ते मूर्त्ता वीररसा इव ॥ ૬૩ ॥ કેચિદ્ધ્યા-
તશતોદ્ધિન્નૈર્-રંત્રકૈઃ કંઠવર્ત્તિભિઃ । વિભાંતિ વરણસ્તગ્મિ-રિવ યુદ્ધે
જયશ્રિયાઃ ॥ ૬૪ ॥ કુદ્વ્યંતિ દ્વિષાં કેચિ-ન્મૌલીન્ કુદ્દાલપાણયઃ ।
નિરંકુશાઃ કાનનસ્થ-સહકારાનિવાધ્વગાઃ ॥ ૬૫ ॥ કેચિચ્ચ કંદુક-
ક્રીડો-ત્કટા ઇવ મહાભટાઃ । નિર્લોઠ્યંતિ ભૂપીઠે खड्गाग्रैर्वैरिमस्तकान्
॥ ૬૬ ॥ અન્યે ચ રિપુકુંભીંદ્રા-નારોહંતિ હતદ્વિષઃ । સોપાનીકૃતતદંત-
મુશલાઃ કુશલાશયાઃ ॥ ૬૭ ॥ ઘનામપિ દ્વિષત્સેનાં ભિંદંતે કેચિદા-
યુધૈઃ । શૃંગૈઃ શંઢા મદોન્મત્તા નિમ્નગાયાસ્તટીમિવ ॥ ૬૮ ॥ મહિષા
ઇવ ગાહંતે કેચિત્સંગ્રામપલ્વલં । આહત્ય દ્વિષમુખાબ્જાનિ પૃથ્વીં પંકિલ-

खड्गवड्डे भेदायेला हाथीओना मस्तकमांथी गळता रुधिरवड्डे जमीन व्याप्त थइ जाय.
परस्परना छेदेला मस्तकोथी बधी जमीन ढंकाइ जाय. (६०) शत्रुना बाणनी साथे
संघट्ट थवाथी पाछा आवता बाणो जाणे सजातीयनुं आतिथ्य करवाने तत्पर थया होय
तेम पोताने स्थाने पाछा आवे. (६१) केटलाक सुभटो सेंकडो बाणोवडे भेदायेला
पोताना शरीरथी स्वर्गे जवाने माटे जाणे पांखो आवी होय एवा देखावा लागे. (६२)
केटलाक सुभटो होठ पीसीने हाथमां रहेला खड्गोवडे मूर्त्तिमंत वीररस होय एवा शोभवा
लागे. (६३) केटलाक सुभटो सेंकडो प्रहारथी नीकळेला अने कंठमां वींटाइ गयेलां आंतर-
डाओवडे जाणे युद्धमां तेने वरवा माटे जयलक्ष्मीए माळा पहेरावी न होय तेवा लागे.
(६४) केटलाक कुदाळ जेना हाथमां छे एवा सुभटो बगीचामां रहेला आम्रवृक्षने
मार्गे जनारा जेम भांगे-त्रोडे तेम निरंकुशपणे शत्रुओना मुकुटोने त्रोडी नाखे. (६५)
केटलाक महासुभटो खड्गना अग्रभागवडे वैरीना मस्तकोने कंदुकनी क्रीडा करवानी
जेम उंचे उडाडीने जमीनपर पछाडे. (६६) केटलाक कुशळ बुद्धिवाळा सुभटो शत्रुओना
हस्ती उपर तेना दांतरूप मुशळने पगथीआरूप करी तेनापर चडीजइने शत्रुओने प्राणरहित
करे. (६७) केटलाक सुभटो मदोन्मत्त सांढो नदीना किनाराने त्रोडी पाडे तेम आयुधोवडे
घणी शत्रुसेनानो भेद करे. (६८) केटलाक सुभटो पाडाओनी जेम संग्रामरूप पल्ल

યંતિ ચ ॥ ૬૯ ॥ જાતાર્યાં તત્ર રુધિરા-પગાર્યાં મટમૌલયઃ । પદ્માયંતે
તટાયંતે મૃતમત્તેભપંક્તયઃ ॥ ૭૦ ॥ ચલન્મત્સ્યકુલાયંતે તરંતઃ પતિતાઃ
શરાઃ । યગાયંતે નભઃસ્થાશ્ચ મટમુક્તાઃ શરોત્કરાઃ ॥ ૭૧ ॥ દંતાદંતિ-
પ્રવૃત્તેભ-યુદ્ધોદ્યદ્ધુતમુક્ત્રણાઃ । ઘોતંત ઇવ યદ્યોતા-સ્તત્ર રેણુતમોઘને
॥ ૭૨ ॥ ઘોરાંધકારે તત્રાશ્ચ-ચુરત્તુષ્ણરજોભરૈઃ । વિધ્યંતિ રિપુમર્માણિ
વીરાઃ શબ્દાનુગૈઃ શરૈઃ ॥ ૭૩ ॥ કબંધાસ્તત્ર ધાવંતઃ પથિ ઘ્નંતિ તરુ-
નપિ । પ્રતિપક્ષધિયા યદ્ગૈઃ સ્ફૂર્જદ્વીરસોદ્ભટાઃ ॥ ૭૪ ॥ તત્ર તૂર્યારવો-
સ્ફુલ્લ-પુલકોત્સાહસાહસાઃ । વીરાસ્તૃણાય મન્યંતે જીવિતેન સમં
જગત્ ॥ ૭૫ ॥

યથેવંવિધસંગ્રામે પરિભૂયેત કર્હિચિત્ । અતુચ્છવિક્રમેર્મ્લેચ્છચક્રગૈ-
શ્ચક્રિણશ્ચમૂઃ ॥ ૭૬ ॥ તદા સન્નહ્ય સેનાની-યોદ્ધું પ્રક્રમતે દૃઢં । તુરંગ-
રત્નમારુઢઃ યદ્ગરત્નં કરે દધત્ ॥ ૭૭ ॥ એતસ્મિન્ યુધ્ધમાને ચ મજ્યંતે

(યાવોચીયા) ને ઢોલી નાંચે અને શત્રુઓના મુખરૂપ કમલોને હાથી નાચીને પૃથ્વીને
કાદવવાલી કરે. (૬૯) ત્યાં રુધિરની નદીઓ વહેવા માંડે સતે સુમટોના મસ્તકો તેમાં
કમલરૂપ જણાય અને મરણ પામેલા મદોન્મત્ત હાથીઓની શ્રેણી તટરૂપ જણાય. (૭૦)
વહી તેમાં પડેલા નાથો તરતા એવા મત્સ્યોના સમૂહ જેવા લાગે અને સુમટોના મૂકેલા
નાથો આકાશમાં રહ્યા સતા પક્ષીઓ જેવા જણાય. (૭૧) હાથીઓ પોતાના દાંતવડે
પરસ્પર યુદ્ધ કરવામાં ઉદ્યત થયે સતે તેના ઘર્ષણથી ઉડતા અગ્નિના કળીયાઓ ઉડતી
રેણુવડે થયેલા ગાઠ અંધકારમાં યજ્ઞજ્વાળાની જેવા લાગે. (૭૨) ઘોડાઓની ચરીથી
ચોદાયેલી જમીનના રજસમૂહવડે ઘોર અંધકાર થઈ ગયે સતે સુમટો શબ્દવેધી નાથોવડે
શત્રુઓના મર્મને વીંધે. (૭૩) ત્યાં સ્ફૂરાયમાન વીરસથી ઉદ્ભટ એવા સુમટોના ધડો
દોડતા સતા માર્ગમાં પ્રતિપક્ષીની બુદ્ધિએ યદ્ગોવડે વૃદ્ધોપર પણ પ્રહાર કરે. (૭૪)
ત્યાં રણવાજિત્રોના રવથી ઉત્ફુલ્લ અને પુલકવડે ઉત્સાહિત સાહસવાળા વીર સુમટો
પોતાના જીવિતસહિત આજ્ઞા જગતને પણ તુણ સમાન ગણે. (૭૫)

આવા પ્રકારના સંગ્રામમાં જો કદાચ અત્યંત પરાક્રમવાળા મ્લેચ્છોના સમૂહથી
ચક્રીની સેના કાંઈક પરાભવ પામે. (૭૬) એટલે સેનાની પોતે દૃઢપણે વચ્ચે પહેરી
અશ્વરત્નપર આરુઢ થઈ, હાથમાં યદ્ગરત્ન ધારણ કરી તરત જ યુદ્ધ કરવા તત્પર થાય.
(૭૭) જ્યારે સેનાની યુદ્ધ કરવા લાગે ત્યારે દેવતાઓ પણ તેના સામે ટકી શકે નહીં

नाकिनो यदि । तदा के नाम ते म्लेच्छा गजद्विषि वृका इव ॥ ७८ ॥
 अथासौ भटकोटीर-स्तीव्रशस्त्रज्वरांकुशैः । कुक्षिचिह्नेः शमयति प्रति-
 पक्षमदज्वरं ॥ ७९ ॥ तदा च केचिन्नश्यन्ति केचित्क्रंदन्ति चार्दिताः । लुठन्ति
 केचिद्भूषीठं तिष्ठन्त्यन्ये मृता इव ॥ ८० ॥ केचित्स्यजन्ति शस्त्राणि वघ्राणां वास्त-
 चेतनाः । क्षिपन्ति वदने केचि-हीनवाचो दशांगुलीः ॥ ८१ ॥ तृणान्या-
 धाय दन्तेषु याचन्ते जीवितं परे । लज्जाविलक्षाः शोचन्ति चेति केचिद-
 धोमुखाः ॥ ८२ ॥ हा गतं राज्यमस्माकं हा गता स्वैरचारिता । ते
 धन्याः प्राग्विपत्ता ये धिगस्मान् दुःखदर्शिनः ॥ ८३ ॥ श्रम्याघामहि ये
 शौर्य-मात्मीयं योषितां पुरः । ते कथं कातरास्तासां मुखं दर्शयितास्महे
 ॥ ८४ ॥ वृथाभूद्दोर्मदोऽस्माकं वृथाभूच्छस्त्रकौशलं । भग्नैः कथमथ
 स्थेय-मस्माभिर्भटपर्वदि ॥ ८५ ॥

विषया इति ते स्वेष्ट-देवाननुस्मरन्ति चेत् । तदा ते बोधयंत्येवं
 खिद्यध्वे किं जडा मुधा ॥ ८६ ॥ एष पदखंडभूपालैः सेव्यते युद्धनिर्जितैः ।

तो पछी म्लेच्छोनो शो आशरो ? तेओ तो सिंहने जोतां वरुओ नासी जाय तेम नासी
 ज जाय. (७८) सेनानी शत्रुभटोना मदरूप ज्वरने तेनी कुक्षिमां तीव्र शस्त्रोरूप ज्वरां-
 कुश दाखल करीने नाश करे. (७९) ते वखते केटलाक नासी जाय, केटलाक पीडा
 पाम्या सता रोवा लागे, केटलाक जमीनपर आळोटवा लागे, केटलाक जागे मरण पामेला
 होय तेम जमीनपर बेसी जाय, (८०) केटलाक चेतना विनाना जेम वस्त्र तजी देय तेम
 शस्त्रो तजी देय, केटलाक मोढामां दशे अंगुळीओ नाखीने दीन वाणी बोलवा लागे,
 (८१) केटलाक दांतमां तृण लहने जीवितनी याचना करवा लागे, केटलाक लज्जाधी
 विलखा थयेला नीचुं मुख राखीने आ प्रमाणे शोक करवा लागे-(८२) ' हा इति खेदे !
 अमारुं राज्य गयुं, अमारुं स्वेच्छाचारीपणुं नाश पाम्युं, जेओ अमारी अगाउ मरण
 पाम्या छे तेओने धन्य छे अने आवा दुःखने जोनारा अमने धिकार छे. (८३) जे अमो
 अमारी स्त्रीओ पासे अमारा शौर्यनी प्रशंसा करता हता ते अमो अत्यारे कायर थइ जवाधी
 तेनी पासे मुख केवी रीते देखाडी शकशुं ? (८४) अमारो भुजानो मद वृथा थयो, अमारुं
 शस्त्र-कौशल्य वृथा थयुं, भग्न एवा अमे सुभटोनी पर्यदामां केवी रीते बेसी शकशुं ? (८५)

आ प्रमाणे खेद पामेला एवा तेओ जो पोताना इष्टदेवने संभारे तो ते त्यां आवीने तेमने
 समजावे के 'हे मुखो ! केम फोगट खेद पामो छो ? (८६) युद्धमां जीतायेला छ खंडना राजा-

युष्माकमत्र का लज्जा न दुःखं पंचभिः सह ॥ ८७ ॥ पराजयोऽपि
शोभायै महता विद्विषा युधि । भवेज्जयोऽपि लज्जायै हीनानां युधि
भूभृतां ॥ ८८ ॥ या विधिप्रापितौन्नत्यैः स्पर्द्धा स्वस्यैव साऽहिता ।
निर्दंताः स्युर्गजा एव खनंतः स्पर्द्धया गिरीन् ॥ ८९ ॥

अथैषामुपरोधेन तद्गृह्या नाकिनोऽपि चेत् । कुर्वत्युपद्रवं चक्रि-
सैन्येऽकालांबुदादिकं ॥ ९० ॥ तदा विज्ञाय तान् शीघ्रं चक्रभृत्सेवकाः
सुराः । मृगानिव त्रासयन्ति तत्कृतोपद्रवैः सह ॥ ९१ ॥ अनन्यगतय-
स्तेऽथ मध्ये कृत्वासपूरुषान् । नताश्चमूपतिं तेन नीयन्ते चक्रिणोंतिके
॥ ९२ ॥ दौकयित्वा प्राभृतानि नत्वा विज्ञपयंत्यदः । प्रभो दृष्टोऽनुभा-
वस्ते वयं स्मः सेवकास्तव ॥ ९३ ॥ अज्ञानात्प्रातिकूल्यं च यदस्माभिः
कृतं त्वया । कृपामाधाय सह्यं त-च्छरणागतवत्सल ! ॥ ९४ ॥ चक्र-

ओ आ चक्रीने सेवे छे. तो तमने शुं लाज आवे तेम छे. १ पांचनी साथे दुःख होतुं
नथी. (८७) युद्धमां मोटा-पराक्रमी शत्रुथी पोतानो पराजय थाय ते पण शोभामाटे
छे अने बलहीन राजाओना युद्धमां जो पोतानो जय थाय तो ते पण लज्जा माटे ज छे.
(८८) जे विधिना योगे उन्नत अवस्था पामेल होय तेनी साथेनी स्पर्द्धा ते पोताने ज
अहितकारक छे जेमके पर्वतनी साथे स्पर्द्धा करी तेना पर दांतवडे प्रहार करनार हाथी
दांत बिनाना थाय ज छे. (८९)

आ प्रमाणे कहा छतां म्लेच्छोना उपरोधथी तेना आराधेला देवो चक्रीना
सैन्यने अकाळे वर्षा बिगरे करीने उपद्रव करे. (९०) तो ते हकीकतने जाणीने चक्रवर्तीना
सेवकभूत देवो तेना उपद्रवो सहित हरणीआओनी जेम तेओने त्रास पमाडीने भगाडी
मूके. (९१) पछी बीजुं कोइ पण शरणभूत नथी एम जाणीने ते म्लेच्छराजाओ
पोताना आप्तजनने आगळ करीने सेनानी पासे जइ तेने नमे. एटले ते तेओने चक्रवर्ती
पासे लइ जाय. (९२) तेओ चक्रीने प्रणाम करी भेटणुं धरीने विज्ञप्ति करे के-‘ हे प्रभो !
अमे तमारो प्रभाव जोयो. आजथी अमे तमारा सेवको छीए. (९३) अज्ञानवडे अमे
जे आपनी साथे प्रतिकूल आचरण कर्हु तेने हे शरणागतवत्सल ! तमे कृपा करीने
क्षमजो. (९४) पछी चक्री तेमनो सत्कार करीने मीठी वाणीवडे तेओने शांत करे अने

वर्त्यपि सत्कृत्य स्निग्धगीः सांत्वयत्यमून् । सुखं वसंतु निर्भीका मदा-
ज्ञावशवर्त्तिनः ॥ ९५ ॥

सेनापतिमथाहूय चक्रभृद्विनयानतं । आदिशत्युत्तगार्हस्थ-सिंधु-
निष्कुटसाधनं ॥ ९६ ॥ अस्य प्राच्यां नदी सिंधु-रुदीच्यां हिमवान्
गिरिः । दक्षिणस्यां च वैताढ्यः प्रतीच्यां लवणांबुधिः ॥ ९७ ॥ अथ
निर्जित्य तान् म्लेच्छा-नादाय प्राभृतानि च । सार्वभौमं नमत्याशु
पूर्ववत्पृतनापतिः ॥ ९८ ॥

अथान्यदा चक्ररत्नं ततश्चरति सोत्सवं । कनिष्ठहिमवच्छैला-भि-
मुखं चक्रिणान्वितं ॥ ९९ ॥ प्रथमं च प्रयातीद-मैशानीगामिनाध्वना ।
यियासोर्हिमवन्मध्य-मृजुरध्वायमेव यत् ॥ २०० ॥ अंतर्गतान् वशीकुर्वन्
देशग्रामपुराधिपान् । प्रयाणैर्योजनांतैः स प्राप्नोत्युपहिमाचलं ॥ १ ॥
निवेश्य कटकं तत्र पूर्ववद्विहिताष्टमः । प्रातस्तुर्येऽहि सन्नद्धा-रूढः
सांग्रामिकं रथं ॥ २ ॥ अनुयातो नृपैः सर्वै-र्वज्रभृद्विदशैरिव । प्रेरय-
स्तुरगान् रथ्यान् रहसा वायुजित्वरान् ॥ ३ ॥ हिमवद्भूभृतो भित्ति

कहे के-‘ मारी आज्ञामां वर्तता सता तमे अर्ही आनंदथी निर्भय थइने रहो. ’ (९५)

पछी चक्रवर्ती सेनापतिने बोलावे अने विनयवडे नम्र एवा तेने आज्ञा करे के-‘ तमे
उत्तरार्धमां रहेला सिंधुना निष्कुटने साधी आवो. ’ (९६) ए खंडनी पूर्वे सिंधु नदी,
उत्तरे हिमवान पर्वत अने दक्षिणे वैताढ्य तथा पश्चिमे लवणसमुद्र आवेल छे. (९७)
चक्रवर्तीनी आज्ञाने पाभी ते सेनानी त्यां जइ त्यां रहेला म्लेच्छोने जीती तेओना भेटणा
लइ चक्रवर्ती पासे आवीने प्रथमनी जेम नमस्कार करे. (९८)

अन्यदा चक्ररत्न त्यांथी उत्सवसहित चूलहिमवान् पर्वत तरफ चाले. चक्री पण तेनी
पाछळ सर्व सैन्यसहित चाले. (९९) प्रथम ते ईशान दिशा तरफ गमन करे, केमके
हिमवानना मध्यभाग तरफ जवानी इच्छावाळाने आ मार्ग ज सरल छे. (२००) दररोज
एक योजनप्रमाण प्रयाण करतां अने मार्गमां आवता देश, ग्राम अने नगरना स्वामी-
ओने जीतीने वश करता अनुक्रमे हिमाचलपर्वत समीपे पहुँचे. (२०१) त्यां सैन्यनी
छावणी नाखीने प्रथमनी जेम अट्टम करे. चौथे दिवसे प्रातःकाळे सन्नद्ध थइने संग्राम-
संबंधी रथ उपर चक्री आरूढ थाय. (२०२) पछी देवोए परिवरेला इंद्रनी जेम अनेक
राजाओथी परिवरेला चक्री वेगवडे वायुने पण जीते एवा रथना अश्वोने प्रेरणा करीने
चलावे. (२०३) ए रीते चलावीने ते कुशल चक्री रथना अग्रभागवडे हिमवतपर्वतना

રથાગ્રેણાતિરંહસા । ત્રિસ્તાડયિત્વા તુરગા-ન્નિગ્ધહ્લાતિ સ કોવિદઃ ॥ ૪ ॥
પ્રાગ્વન્નામાંકિતં બાણં ધનુષ્યારોપ્ય નિર્ભરં । મુંચત્યાકર્ણમાકૃષ્યો-ન્નતદ્-
ષ્ટિર્વિહાયસિ ॥ ૫ ॥ ઉત્પત્ય યોજનાનિ દ્વા-સસર્તિ સ શરઃ સ્ફુરન્ ।
હિમવદ્ગિરિદેવસ્ય પુરઃ પતતિ દૂતવત્ ॥ ૬ ॥ તં દૃષ્ટ્વા સોઽપિ રુષ્ટઃ પ્રાક્
પશ્યન્નામાથ ચક્રિણઃ । પ્રીત્યા પ્રાભૂતમાદાય રાજેન્દ્રમુપતિષ્ઠતે ॥ ૭ ॥
વક્ત્યેવં સકલં ક્ષેત્રં ત્વયેદં તરસા જિતં । ત્વત્સેવકોઽસ્મ્યહં દેવો-દીચ્ય-
પર્યંતરક્તકઃ ॥ ૮ ॥ સર્વૌષધીસ્તથા કલ્પ-દ્રુમપુષ્પસ્ત્રજોઽદ્ભુતાઃ । હિમવ-
દ્ગિરિકુંજોત્થં ચંદનં તદ્દૃદાંબુ ચ ॥ ૯ ॥ ઉપાદાયોપદાં તસ્યે-ત્યા-
દિકાં ભૂપભૂપતિઃ । તં સત્કૃત્ય વિસ્તૃજ્યાથ વ્યાવર્તયતિ વાજિનઃ ॥ ૧૦ ॥

અશેષદિક્કટવ્યાસ-જયતૂર્યવ્રજધ્વનિઃ । ઉપૈત્યુષ્મકૂટાર્દ્રિં ચક્રી શક્ર
ઇવર્દ્ધિમાન્ ॥ ૧૧ ॥ ત્રિઃ સ્પૃષ્ટ્વા તં રથાગ્રેણ પૌરસ્થ્યે કટકેઽસ્ય ચ ।
રત્નેન કાકિણીનામ્ના નિજં નામ લિખત્યયં ॥ ૧૨ ॥ તત્ત્રૈવં-ઓસર્પિણી
ઇમીસે તદ્દ્યાઐ સમાઐ પચ્છિમે ભાષ । અહમંસિ ચક્કવટ્ટી ભરહો ઇશ્ર

નિતંબ ભાગને અતિ જોરથી ત્રણ વચ્ચત તાડન કરે. પછી ઘોડાઓને સ્થિર ઉભા રાખે,
(૨૦૪) અને પ્રથમની જેમ પોતાનું નામાંકિત બાણ ધનુષ્યપર આરોપણ કરી ધનુષ્યને
કર્ણપર્યંત અત્યંત ધ્રુવે ઉંચી દૃષ્ટિ કરીને આકાશમાં છોડે. (૨૦૫) તે સ્ફુરાયમાન બાણ
ઘોંતેર યોજન ઉંચે જઈ હિમવતગિરિના સ્વામી દેવની પાસે (તેની સમામાં) દૂતની જેમ જઈને
પડે. (૨૦૬) તેને જોઈને પ્રથમ તો તે પણ રુષ્ટમાન થાય પણ પછી બાણ ઉપર ચક્રીનું નામ
વાંચીને શાંત થઈ પ્રીતિપૂર્વક મેટળું લઈને ચક્રી પાસે આવે, (૨૦૭) અને નમસ્કાર
કરીને કહે કે-‘આ સર્વ ક્ષેત્ર તમે પરાક્રમવડે જીતી લીધેલું છે તેથી હે દેવ ! હું તમારો
સેવક છું અને ભરતક્ષેત્રના ઉત્તરના પર્યંતભાગનો રક્તક છું. ’ (૨૦૮) પછી સર્વૌષધિ,
કન્પવૃક્ષના પુષ્પોની અદ્ભૂતમાલા, હિમવંતપર્વતના કુંજમાં ઉગેલું ચંદન અને તેના પરના
(પદ્મ)દ્રહનું પાણી વિગેરે મેટ તરીકે ધરે. (૨૦૯) તે સર્વ મેટને ગ્રહણ કરીને ચક્રી તેનો
સત્કાર કરી વિસર્જન કરે, અને તે ઘોડાઓને પાછા વાળે. (૨૧૦)

પછી સમસ્ત દિશામાં વ્યાપી રહેલા જયવાજિત્રોના ધ્વનિપૂર્વક ઇન્દ્રસમાન ક્રાદ્ધિ-
વાળા ચક્રી ત્યાર્થી ઋષભકૂટ સમીપે આવે. (૨૧૧) તે ઋષભકૂટને રથના અગ્રભાગ
વડે ત્રણ વાર સ્પર્શ કરીને પૂર્વ બાજુના તેના કટક ઉપર કાકિણીરત્નવડે ચક્રી પોતાનું
નામ લખે. (૨૧૨) તેમાં આ પ્રમાણે લખે-“ આ અવસર્પિણીમાં ત્રીજા આરાને પાછલે

પ્રત્યાવૃત્તો ન ગંગાં સાધયામાસ તદ્વૈતાલ્યવર્ત્તિવિદ્યાધરાણામનાત્મસાત્ક-
રણેન પરિપૂર્ણોત્તરખંડસ્યાસાધિતત્વાત્કથં ગંગાનિષ્કુટસાધનાયોપક્રમત
ઇત્યવસેયં. નિવેશ્ય કટકં ગંગા-દેવ્યાશ્ચ ભવનાંતિકે । સિંધુવત્સાધયત્યેપ
તાં નતાં નિહિતોપદાં ॥ ૨૮ ॥ યચ્ચાત્ર ભરતચક્રિણો ગંગાદેવીભોગેન વર્ષ-
સહસ્રાતિવાહનં શ્રૂયતે, તજ્જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિસૃત્રે ચૂર્ણો ચાનુક્તમપિ શ્રીઋ-
ષભચરિત્રે પ્રોક્તમસ્તીતિ જ્ઞેયં.

તસ્યા અપ્યુત્સવે પૂર્ણે ચક્રરત્નં તતઃ પુનઃ । ગંગાપશ્ચિમકૂલેન દક્ષિ-
ણસ્યાં પ્રતિષ્ઠતે ॥ ૨૯ ॥ ક્રમાત્ખંડપ્રપાતાયા ગુહાયા દ્વારસન્નિધૌ । ઉપેત્ય
ચક્રમૃત્તત્ર સ્કંધાવારં નિવેશયેત્ ॥ ૩૦ ॥ કૃતાષ્ટમતપાશ્ચિત્તે નક્તમાલં
ગુહાધિપં । ચિંતયેત્સોઽપ્યુપૈત્યેનં સોપદઃ કૃતમાલવત્ ॥ ૩૧ ॥ તતસ્તસ્યોત્સવે
પૂર્ણે જિગીષુશ્ચક્રવર્ચ્યથ । સમાદિશતિ સેનાન્યે ગંગાનિષ્કુટસાધનં ॥ ૩૨ ॥

ગંગા પ્રત્યગ્ વહત્યસ્ય પ્રાચ્યાં લવણતોયધિઃ । વૈતાલ્યહિમવંતૌ ચ
દક્ષિણોત્તરયોર્દિશોઃ ॥ ૩૩ ॥ ચતુર્ભિઃ કૃતસીમાપિ ગંગયા મધ્યખંડતઃ ।

કહું છે કે-‘ઋષભકૂટથી પાછા વળેલા ચક્રી ગંગાને સાધતા નથી કારણ વૈતાલ્યવર્ત્તિ વિદ્યા-
ધરોને વશ નહીં કરેલા હોવાથી પરિપૂર્ણ ઉત્તરખંડને સાધ્યા વિના ગંગાનિષ્કુટને સાધવાનો
ઉપક્રમ કેમ કરે ? પછી ચક્રી ગંગાદેવીના ભવનપાસે લશ્કરનો પઢાવ કરીને સિંધુદેવીની
જેમ ગંગાદેવીને સાધે, તે નમસ્કાર કરીને મેટણું ધરે. (૨૨૮) અહીં જે ભરતચક્રી
ગંગાદેવી સાથેના ઉપભોગમાં હજાર વર્ષ વ્યતિક્રમાવ્યાનું સાંભળીએ છીએ તે જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞ-
સિસૃત્રમાં કે તેની ચૂર્ણિમાં કહેલ નથી. માત્ર ઋષભચરિત્રમાં કહેલ છે એમ સમજવું.

ચક્રી ત્યાં ગંગાદેવી સંબંધી અષ્ટાહિકોત્સવ કરે અને તે પૂર્ણ થયે સતે ચક્રરત્ન ગંગાના
પશ્ચિમ કિનારાને માર્ગે દક્ષિણ તરફ ચાલે. (૨૨૯) અનુક્રમે તે ખંડપ્રપાતાગુફાની
સમીપે આવીને ઉઠું રહે. તેની પાછલ ચાલતા ચક્રી પણ ત્યાં આવીને પઢાવ કરે. (૨૩૦)
પછી અઠમતપ કરીને ચિત્રમાં તે ગુફાના અધિપતિ નક્તમાલદેવનું ધ્યાન કરે. તે પણ
આસનકંપથી તરત જ ચક્રી પાસે આવે અને મેટણું ધરી કૃતમાલદેવની જેમ તેની આજ્ઞા
સ્વીકારે. (૨૩૧) તેના સંબંધનો અષ્ટાહિકોત્સવ પૂર્ણ થયે સતે જીતવાને ઇચ્છતા ચક્રી
ગંગાના ઉત્તરનિષ્કુટને સાધવાની સેનાનીને આજ્ઞા કરે. (૨૩૨)

એ વિભાગની પશ્ચિમે ગંગા વહે છે, પૂર્વે લવણસમુદ્ર આવેલો છે અને દક્ષિણ તેમ જ
ઉત્તર દિશાએ વૈતાલ્ય ને હિમવત પર્વત આવેલા છે. (૨૩૩) આ પ્રમાણે જ ચતુર્સીમા-

पृथक्कृतं विभज्येति गंगानिष्कुटमुच्यते ॥ ३४ ॥ सोऽपि गंगामथोत्तीर्य
चर्मरत्नेन सिंधुवत् । म्लेच्छान्निर्जित्य तत्राज्ञां प्रवर्त्तयति चक्रिणः
॥ ३५ ॥ चरितार्थो गृहीत्वा त-त्प्राभृतान्यर्यमद्युतिः । नत्वा चक्रिक्रमौ
वक्ति तज्जयं निहितोपदः ॥ ३६ ॥ विस्मृष्टश्चक्रिणाप्येष भूरिस्तत्कारपूर्वकं ।
स्वावासे विहितस्नान-भोजनो रमते सुखं ॥ ३७ ॥

चक्री वक्त्यन्यदाकार्यं द्वारं भो पृतनापते ! । दर्याः खंडप्रपाताया
ओत्तराहं प्रकाशय ॥ ३८ ॥ तमिस्रायाम्यदिग्द्वारो-दूघाटने यो विधिः
कृतः । तेनैव विधिना द्वार-मुदूघाटयति सोऽप्यदः ॥ ३९ ॥ तेनैव वि-
धिना चक्री विशत्यस्यां चमूवृतः । आत्मा कर्मावृतो मातुः कुक्षाविव
शिवाप्तये ॥ ४० ॥ मंडलान्यालिखन् भित्तयो-र्नद्यावुत्तीर्य ते उभे ।
निर्याति याम्यद्वारेणो-दूघाटिताररिणा स्वयं ॥ ४१ ॥ ननु च-तमि-

वाळा मध्यखंडमांथी गंगाए विभाग पाडीने तेने जूदो पाडेल छे, तेथी ते (उत्तर) गंगा-
निष्कुट कहेवाय छे. (२३४) सेनानी पण चर्मरत्नवडे सिंधु नदीनी जेम गंगा नदी उत्त-
रीने म्लेच्छोने जीती त्यां चक्रीनी आज्ञा प्रवर्तावे. (२३५) पछी चरितार्थ थयेल सूर्यनी
जेवी कांतिवाळो सेनानी ते राजाओना भेटणा लइने चक्रपती पासे आवे अने तेमना
चरणने नमीने भेटणुं आगळ धरी म्लेच्छोना जयनी हकीकत निवेदन करे. (२३६)
चक्री अत्यंत सत्कारपूर्वक तेने रजा आपे एटले ते पण पोताना आवासे आवी स्नान
भोजन करीने आनंदमां प्रवर्त्ते. (२३७)

अन्यदा सेनानीने बोलावीने चक्री आज्ञा करे के-‘हे सेनानी ! खंडप्रपाता गुफाना
उत्तर बाजुना द्वारने प्रकाशित करो (उघाडो). (२३८) सेनानी पण तमिस्रागुफाना
दक्षिण दिशाना द्वार उघाडवा माटे जे विधि कर्णो हतो ते प्रमाणे सर्व विधि अहीं
पण करीने तेना द्वार उघाडे. (२३९) पछी चक्री पण पूर्वोक्त विधि प्रमाणे जेम मोक्ष
प्राप्तिने माटे कर्मावृत एवो आत्मा मातानी कुक्षिमां प्रवेश करे तेम सेनासहित तेमां
प्रवेश करे. (२४०) अंदरनी बंने भीतो उपर मंडळो आळेखीने, बंने नदीओ
उत्तरीने पोतानी मेळे उघडी गयेला बारणावाळा दक्षिणबाजुना द्वारवडे चक्री सेना-
सहित गुफानी बहार नीकळे. (२४१) अहीं कोइ शंका करे छे के-चक्री तमिस्रागुफा-

१ मोक्षप्राप्ति मनुष्यभव विना थइ शक्ती नथी, तेथी मनुष्यपणानी प्राप्ति माटे गर्भ-
प्रवेश करवो पडे छे.

સ્ત્રયા પ્રવિશતિ વિનિર્ગચ્છતિ ચક્રમૃત્ । खंडप्रपातया तत्र किं कारणमि-
होच्यते ॥ ૪૨ ॥ एवं दिग्विजयः सृष्ट्या कृतः स्याद्यच्च शोभनं । कार्यं
तत्क्रियते सृष्ट्या सूदर्कं स्यात्तथा च तत् ॥ ૪૩ ॥ तत्पूर्वोक्तक्रमेणैवो-
पक्रमंते जयाय ते । प्रवर्तयेत्तानेवं हि चक्रं तन्मार्गदेशकं ॥ ૪૪ ॥

સ્કંધાવારં નિવેશ્યાથ ગંગાયાઃ પશ્ચિમે તટે । અષ્ટમં કુરુતે ચક્રી
નિધાનાનિ નવ સ્મરન્ ॥ ૪૫ ॥ અથાષ્ટમપરીપાકે નિધીનામધિદેવતાઃ ।
પ્રત્યક્ષીભૂય શંસંતિ નત્તૈવં ચક્રવર્તિનં ॥ ૪૬ ॥ ભવતા ભૂરિભાગ્યેન વયં
સ્વામિન્ વશીકૃતાઃ । મૃત્યાનસ્માન્નિધીશ્ચૈતા-ન્નવાપિ સ્વીકુરુ પ્રમો
॥ ૪૭ ॥ યથેચ્છમુપયુંક્ત્વામૂ-સ્ત્વદાયત્તાનથ પ્રમો । સ્વૈરં નિયોજયાસ્માંશ્ચ
કિંકરાન્નિધિરક્ષકાન્ ॥ ૪૮ ॥ વશીકૃતનિધિશ્ચક્રી તતઃ પૂર્ણીકૃતાષ્ટમઃ
સ્નાતમુક્તો નિધાનાનાં વિધત્તેઽષ્ટાહિકોત્સવં ॥ ૪૯ ॥

કદાચિદથ સેનાન્ય-માહૂયાજ્ઞપયત્યસૌ । અપાચ્યભરતાર્ધસ્થ-ગંગા-
નિષ્કુટસાધનં ॥ ૫૦ ॥ પ્રાચ્યપાચ્યોઃ સમુદ્રાભ્યાં પ્રતીચ્યામથ ગંગયા ।

વડે પ્રવેશ કરે અને ઘંડપ્રપાતાવડે નીકળે તેનું શું કારણ ? તેને જવાબ આપે છે કે
'આ રીતે જ સૃષ્ટિના ઇટલે સવલી-જમણી વાજુના ક્રમવડે કરેલો દિગ્વિજય કહેવાય છે,
તેથી લોકમાં પણ જે શુભ કાર્ય હોય તે સર્વ સૃષ્ટિના ક્રમવડે જ કરાય છે. તે પ્રમાણે કર-
વાથી તે કાર્યનો પરિણામ સારો આવે છે, (૨૪૨) તેથી કરીને સર્વ ચક્રીઓ ઉપર કહેલા
ક્રમવડે જ વિજયને માટે યત્ન કરે છે અને તેમને માર્ગ દેખાડનાર ચક્રરત્ન પણ તેમને
જ રીતે પ્રવર્તાવે છે.' (૨૪૩-૪૪)

હવે ચક્રવર્તી ગંગાના પશ્ચિમ કિનારે લશ્કરનો પહાવ કરીને નવ નિધાનનું સ્મરણ
કરતા સતા અષ્ટમ કરે. (૨૪૫) અષ્ટમ પૂર્ણ થતાં નવનિધિના અધિષ્ઠાયક દેવો
પ્રગટ થઈને ચક્રવર્તીને નમસ્કાર કરી આ પ્રમાણે કહે કે- 'હે સ્વામિન્ ! અત્યંત ભાગ્ય-
વાળા એવા તમે અમને વશ કર્યા છે તો હવે હે પ્રમો ! સેવક એવા અમારો અને આ નવે
નિધાનોનો તમે સ્વીકાર કરો. (૨૪૭) હે પ્રમો ! આ તમારે વશ એવા નિધાનોનો યથેચ્છ
ઉપયોગ (ઉપયોગ) કરો, અને અમે તે નિધિના રક્ષકો જે તમારા સેવકો છીએ તેને સ્વેચ્છાએ
આપના કાર્યમાં જોડી દો, (૨૪૮) વશ થયેલા છે નિધિ જેને એવા ચક્રી અષ્ટમ
પૂર્ણ થયે સતે સ્નાન-ભોજનાદિ કરીને તે નિધાનો સંબંધી અષ્ટાહિકોત્સવ કરે. (૨૪૯)

અન્યદા ચક્રી સેનાનીને બોલાવીને આજ્ઞા કરે કે 'દક્ષિણ ભરતાર્ધમાં રહેલા ગંગા
નિષ્કુટને સાધી આવો.' (૨૫૦) તે નિષ્કુટની પૂર્વે ને દક્ષિણે લવણ સમુદ્ર છે, પશ્ચિમે

वैताढ्येनोत्तरस्यां त-न्निष्कुटं विहितावधि ॥ ५१ ॥ सोऽप्युत्तीर्य
तथा गंगां म्लेच्छान्निर्जित्य पूर्ववत् । उपात्तप्राभूतः सर्वं निवेदयति
चक्रिणः ॥ ५२ ॥

एवं साधितषट्खंडे कृतकार्येऽथ चक्रिणि । स्वराजधान्यभिमुखं
वलते चक्रमुत्सवैः ॥ ५३ ॥ ततश्चक्री गजारूढ-श्रामरच्छत्रशोभितः ।
निनदन्मंगलातोयः साश्चर्यं वीक्षितो जनैः ॥ ५४ ॥ स्वराज्यधान्या
अभ्यर्णे स्कंधावारं निवेशयेत् । कृताष्टमतपास्तत्र कुरुते पौषधत्रयं ॥ ५५ ॥
स्वराजधान्यधिष्ठातु-र्देवस्यानेन साधनं । कुरुते तच्च निर्विघ्न-वासस्थै-
र्यार्थिमात्मनः ॥ ५६ ॥ अथाष्टमपरीपाके आरुह्य जयकुंजरं । नदत्सु भूरि-
वाद्येषु विविधद्विसमन्वितः ॥ ५७ ॥ साश्चर्यं वीक्षितो लोकैः पूर्वपुण्य-
प्रशंसिभिः । राजधानीं प्रविशति यदा चक्री महोत्सवैः ॥ ५८ ॥ तदा-
भियोगिका देवा बहिरंतःप्रमार्जितां । सुगंधिनीरैः सिक्तां तां कुर्युर्नाना-
ध्वजांचितां ॥ ५९ ॥ केचिच्च मुदिता देवाः पुरीं विशति चक्रिणि । वृष्टि-

गंगा नदी छे अने उत्तरे वैताढ्यपर्वत आवेल छे. आ प्रमाणे ने निष्कुटनो अवधि कह्यो छे.
(२५१) सेनानी पण प्रथम प्रमाणे ज गंगाने उतरीने, म्लेच्छोने जीतीने, बधानी पासेथी
भेटणुं लहने चक्रवर्ती पासे आवे अने ते हकीकत निवेदन करे. (२५२)

आ प्रमाणे छए खंड साधने चक्री कृतकार्य थये सते चक्र उत्सवपूर्वक राजधानी
तरफ वळे. (२५३) तेनी पछ्याडे हाथीउपर बेसीने चालता चक्री चामर-छत्रवडे
शोभता, मंगळवाजित्रो वागता अने लोकोथी आश्चर्यपूर्वक जोवाता पोतानी राजधानी
समीप आवीने त्यां लश्करनो पडाव करे. पछी अट्टमनो तप करीने त्रण पोसह करे.
(२५४-५५) आवी रीते अट्टमवडे पोतानी राजधानीना अधिष्ठाता देवनी साधना पो-
ताने निर्विघ्नपणे स्थिरतापूर्वक त्यां रहेवाचुं थवा माटे करे. (२५६) अट्टम पुरो थये
हाथीउपर बेसीने विविध प्रकारनी ऋद्धिसहित अनेक प्रकारना वाजित्रो वागते सते
अने पूर्वपुण्यनी प्रशंसा करता लोकोथी आश्चर्यपूर्वक जोवाते सते चक्रवर्ती ज्यारे महो-
त्सवपूर्वक पोतानी राजधानीमां प्रवेश करे ते वखते तेना आभियोगिकदेवो नगरीने अंदर
ने बहारथी साफ करे, सुगंधी जळवडे सींचे अने नानाप्रकारनी ध्वजाओवडे व्याप्त करे.
(२५७-५९) केटलाक हर्ष पामेला देवो चक्री नगरीमां प्रवेश करे ते वखते आभरण,

माभरणस्वर्ण—रत्नवज्रैर्वितन्वते ॥ ६० ॥ तदा तं बहवः काम—भोगद्रव्यार्थिनो जनाः । प्रशंसंतः स्तुवंतश्चो—च्चारयंत्याशिपां शतान् ॥ ६१ ॥ बहुभिर्वासैरैर्दृष्टा—मपूर्वामिव तां पुरीं । निरीक्षमाणः सानंद—मतिक्रामन् गृहावलीः ॥ ६२ ॥ नरनारीसहस्राणां नमस्कारांजलीन्मुदा । आददानः क्रमादेति स्वप्रासादावतंसकं ॥ ६३ ॥ अथावसृज्य नागैर्द्रात् सेवकान्नाकिनो नृपान् । सेनापत्यादिरत्नानि सर्वं चान्यपरिच्छदं ॥ ६४ ॥ सत्कृत्य विसृजत्याशु गमनाय निजाश्रयान् । स्त्रीभिर्नाट्यैः परिवृतो विशत्यंतर्गृहं स्वयं ॥ ६५ ॥ तत्र स्वजनवर्गं स्वं मित्राणि ज्ञातिजानपि । संबंधिनश्च भृत्यांश्चा—लापयेत्क्षेमपृच्छया ॥ ६६ ॥ कृतस्नानस्ततो भुंक्ते जिना—र्चार्चनपूर्वकं । ततोऽद्भुतैर्गीतनाट्या—दिभिर्भुंक्ते सुखानि सः ॥ ६७ ॥

अथ षोडश देवानां सहस्राः पार्थिवास्तथा । सेनापत्यादिरत्नानि परिवारस्तथाखिलः ॥ ६८ ॥ एतत् विज्ञपयंत्येवं प्रणताश्चक्रवर्त्तिनं । जिग्ये क्षेत्रमिदं स्वामिन् चतुरंतावधि त्वया ॥ ६९ ॥ तत्कुर्मश्चक्रवर्त्ति-

स्वर्ण, रत्न अने वज्रमणिनी घृष्टि करे. (२६०) ते बहव कामभोग ने द्रव्यना अर्थी घणा जनो चक्रीनी प्रशंसा करे, स्तवे अने सैंकडोगमे आशिपो आपे. (२६१) घणा दिवसोए दीठेली ते नगरीने जाणे अपूर्व जोता होय तेम आनंदपूर्वक जोता अने गृहोनी श्रेणिओनुं अतिक्रमण करता, हजारोगमे नर-नारीओना नमस्काररूपी अंजलिने हर्षथी ग्रहण करता अनुक्रमे पोताना प्रासादावतंसकपासे आवे. (६२-६३) पछी त्यां हाथी उपरथी नीचे उतरीने प्रथम सेवक देवताओने, राजाओने, सेनापति विगेरे रत्नोने अने सर्व अन्य परिवारने सत्कार करीने पोतपोताने स्थानके शीघ्र जवा माटे विसर्जन करे (राजा आपे). पछी स्त्रीओथी अने नृत्य करनाराओथी परिवर्था सत्ता पोताना महे-लमां प्रवेश करे. (६४-६५) पछी (पाछळ राजधानीमां रहेला बधा) पोताना स्वज-नवर्गने, मित्रोने, ज्ञातिजनोने, संबंधीओने अने सेवकोने कुशळ पूछे. (सर्वनी खबर लेय). (६६) पछी स्नान करी, जिनार्चन करीने भोजन करे. तयारबाद अद्भुत एवा गीत-नाट्यादिवडे सुखभोग भोगवे. (६७)

अन्यदा सोळ हजार देवो अने सोळ हजार राजाओ तथा सेनापति रत्न विगेरे समस्त परिवार चक्रवर्ती पासे आवीने प्रणामपूर्वक आ प्रमाणे विज्ञप्ति करे—‘ हे स्वामिन् ! आ भरतक्षेत्र चारे दिशाना छेडापर्यंत आपे जीती लीधुं छे, तेथी अमे महोत्सवपूर्वक

त्वा-भिषेकं समहोत्सवं । यथा वो रुचिरित्येवं चक्री तदनुमन्यते ॥ ७० ॥ अथ राज्याभिषेकार्थ-मष्टमं कुरुते तपः । अभिषेकास्पदं सज्जी-
कारयत्याभियोगिकैः ॥ ७१ ॥ राजधान्यास्ततस्तेऽस्या ऐशान्यां विमली-
कृते । भूतले रचयंत्युच्च-मभिषेकाय मंडपं ॥ ७२ ॥ रत्नबद्धचित्तेस्तस्य
रत्नस्तंभशतस्पृशः । विकुर्वत्यभिषेकार्थं मध्ये पीठं मणीमयं ॥ ७३ ॥
चतुर्दिशं त्रिसोपान-प्रतिरूपकशालिनः । मध्येऽस्य रचयंत्येकं रत्नसिं-
हासनं महत् ॥ ७४ ॥ इत्यादि विरचय्यैते नत्वा शंसन्ति चक्रिणं ।
प्रभो सज्जीकृतोऽस्माभि-रभिषेकाय मंडपः ॥ ७५ ॥ ततश्चक्री गजा-
रूढः सोत्सवं सपरिच्छदः । उपेत्य मंडपे तस्मिन् कृत्वा पीठप्रदक्षिणां
॥ ७६ ॥ तत्र प्राच्यत्रिसोपान-पथेनारुह्य सोत्सवं । सिंहासनमलंकृत्य
तिष्ठति प्राङ्मुखः सुखं ॥ ७७ ॥

अथोत्तरप्रोष्ठपदा-प्रमुखे विहितोडुनि । विजयादौ मुहूर्ते च तैः-
भिषिचन्ति चक्रिणं ॥ ७८ ॥ तथा चोक्तं-अभिषिक्तो महीपालः श्रुति-

आपने चक्रीपणानो अभिषेक आपनी रुचि अनुसार करवा इच्छीए छीए, ' एटले चक्री
ते वातनो स्वीकार करे. (६८-७०) हवे राज्याभिषेकने माटे चक्री अष्टमतप करे
अने राज्याभिषेक करवानुं स्थान आभियोगिक तेवको पासे तैयार करावे. (७१) तेओ
आ राजधानीना ईशानकूणमां स्वच्छ करेली जमीन उपर मोटो अभिषेकमंडप रचे.
(७२) ते मंडपनी जमीन रत्नोवडे बांधे, तेमां रत्नोना सेंकडो स्तंभो होय छे. तेनी
मध्यमां अभिषेकने माटे मणिमय पीठ विकुर्वे (रचे) छे. (७३) ते पीठनी चारे बाजु
त्रण त्रण पगथीआ एकसरखा ने शोभिता होय छे. तेनी मध्यमां एक मोटुं रत्नमय
सिंहासन रचे छे. (७४) आ प्रमाणे तैयार करीने तेओ चक्रवर्ती पासे आबी नमस्कार
करीने ते हकीकत निवेदन करे के- ' हे स्वामिन् ! अमे अभिषेक माटे मंडप तैयार
करी छे. ' (७५) पछीचक्री हाथीउपर बेसी उत्सवसहित ने परिवारसहित
ते मंडप समीपे आवे. त्यां हाथीपरथी उतरी पीठने प्रदक्षिणा करी उत्सवसहित
पूर्व बाजुना त्रण पगथीआवडे पीठउपर चढीने पूर्वदिशा सन्मुखना सिंहासनउपर
आनंदपूर्वक बेसे. (७७)

पछी उत्तर प्रोष्ठपदा प्रमुख नचत्रो आवे सते विजयादि मुहूर्तमां वधा मळीने चक्रीने
अभिषेक करे. (७८) कह्यं छे के-श्रवण, ज्येष्ठा, लघु (हस्त, अश्विनी, अभिजित्,

જ્યેષ્ઠાલઘુધ્રુવૈઃ । મૃગાનુરાધાપૌષ્ણૌશ્ચ ચિરં શાસ્તિ વસુંધરાં ॥ ૭૯ ॥
 વિજયમુહૂર્ત્તશ્ચૈવં-દ્વૌ યામૌ ઘટિકાહીનો દ્વૌ યામૌ ઘટિકાધિકૌ ।
 વિજયો નામ યોગોઽયં સર્વકાર્યપ્રસાધકઃ ॥ ૮૦ ॥ પ્રાગ્વર્ણિતોઽભિષેકો
 યઃ ક્ષેત્રલોકે સવિસ્તરઃ । વૈમાનિકાનામુત્પત્તૌ સર્વોઽપ્યત્રાનુવર્ત્યતાં
 ॥ ૮૧ ॥ તથાભિષિક્તં તં ગંધ-કાપાય્યા રુચ્ચિતાંગકં । સર્વાંગાલંકૃતં
 કુર્યુ-ભૂષણૈર્મુકુટાદિભિઃ ॥ ૮૨ ॥ જય ચક્રિન્ જય સ્વામિન્ જયાતુલ-
 પરાક્રમ । રાજરાજ જય પ્રૌઢ-પુણ્ય ભદ્રં સદાસ્તુ તે ॥ ૮૩ ॥ ત્વયા
 જિતમિદં ક્ષેત્રં ચતુરંતં મહૌજસા । તત્પાલયાસંખ્યવર્ષ-કોટીર્નિર્વિઘ્ન-
 મસ્તુ તે ॥ ૮૪ ॥ એવં દેવાશ્ચ ભૂપાશ્ચ પૌરાશ્ચ સપરિચ્છદાઃ । વદંતો
 મંગલાલાપા-નભિષિચ્ય નમંતિ તં ॥ ૮૫ ॥

તતઃ કૃતાભિષેકોઽસૌ મૃત્યાનાહૂય શંસતિ । પુર્યામસ્યાં ગજારુઢા
 વિષ્ણુદ્ઘોષયંત્રિતિ ॥ ૮૬ ॥ સર્વે મહોત્સવં પૌરાઃ કુર્વંતુ દ્વાદશાવ્દિકં ।

પુષ્ય) ધ્રુવ (રોહિણી, ત્રણ ઉત્તરા) તથા મૃગશિર, અનુરાધા ને રેવતી નક્ષત્રમાં કરેલો છે
 રાજ્યાભિષેક જેને એવો રાજા ઘણાકાલપર્યંત પૃથ્વીને પાળે છે. (૭૯) વિજયમુહૂર્ત્ત આ પ્રમાણે
 છે-પ્રથમના થ્રે પહોર એક ઘડીહીન વ્યતીત થયે સતે અને એક ઘડી અધિક થ્રે પહોર ચાકી
 રહે સતે સર્વ કાર્યનો પ્રસાધક એવો વિજયયોગ થાય છે. (૮૦) પૂર્વે ક્ષેત્રલોકમાં વૈમાનિક-
 દેવની ઉત્પત્તિને પ્રસંગે જે અભિષેક સવિસ્તર વર્ણવેલો છે તે સર્વે તે જ પ્રમાણે અહીં
 સમજી લેવો. (૮૧) તેવા પ્રકારે અભિષેક કર્યા પછી ગંધકાપાયી વસ્ત્રવડે ચક્રીના
 શરીરને જઝરહિત કરીને (લુહીને) સર્વ અંગને મુકુટાદિ ભૂષણોવડે અલંકૃત કરે. (૮૨)
 તે વખતે ‘ હે ચક્રી ! તમે જય પામો, હે સ્વામિન્ ! તમારો જય થાઓ, હે અતુલપરા-
 કર્મી ! જય પામો, હે રાજાઓના રાજા ! તમે વિજય પામો, હે પ્રૌઢપુણ્યવાળા ! તમારું
 સદા કન્યાણ થાઓ. (૮૩) તમે આ ભરતક્ષેત્રને ચારે દિશાના પર્યંત ભાગસુધી મહા-
 પરાક્રમવડે जीती लीधुं છે તેને અસંખ્યકોટી વર્ષપર્યંત પાળો અને તમને નિર્વિઘ્નપણું
 થાઓ. ’ (૮૪) આ પ્રમાણે ચક્રીને અભિષેક કરીને પરિવારસહિત દેવો, રાજાઓ
 અને નગરજનો મંગલાલાપને બોલતા સતા નમસ્કાર કરે. (૮૫)

પછી કરાયેલ છે અભિષેક જેને એવા ચક્રી સેવકોને બોલાવીને આ પ્રમાણે કહે કે-
 ‘ તમે હાથી ઉપર બેસીને આજ્ઞા નગરમાં ચોતરફ ફરી આ પ્રમાણે ઉદ્ઘોષણા કરો
 (૮૬) કે-‘ હે પૌરજનો ! તમે સર્વે ચાર વર્ષપર્યંત આ મહોત્સવ કરો. ’ એની પદ્ધતિ

અષ્ટાહિકોત્સવસ્યેવ જ્ઞેયા સર્વાત્ર પદ્ધતિઃ ॥ ૮૭ ॥ તતો યામ્યત્રિસોપાન-
માર્ગેણોત્તીર્ય પીઠતઃ । પટ્ટહસ્તિનમારુહ્ય ચક્રી સર્વસમૃદ્ધિભિઃ ॥ ૮૮ ॥
પ્રાસાદં નિજમાગત્ય સ્નાત્વા કૃતજિનાર્ચનઃ । સ્વર્ણસ્થાલે સુખાસીનઃ
કુરુતેઽષ્ટમપારણં ॥ ૮૯ ॥

વારાંત્રયોદશૈવં ચ કુર્યાદ્દિગ્વિજયેઽષ્ટમાન્ । વારાંશ્ચ ચતુરશ્ચક્રી
કુરુતે શરમોક્ષણં ॥ ૯૦ ॥ તીર્થત્રયે સિંધુગંગા-દેવ્યોર્વૈતાલ્યનાકિનઃ ।
ગુહેશયોઃ કૃતમાલ-નક્તમાલકસંજયોઃ ॥ ૯૧ ॥ હિમવદ્ગિરિદેવસ્ય વિદ્યા-
ધરમહીભૃતાં । નિધીનાં રાજધાન્યાશ્ચાભિષેકાવસરેઽપિ ચ ॥ ૯૨ ॥ ત્રયો-
દશાષ્ટમા એવં નિર્દિષ્ટાશ્ચક્રવર્તિનાં । તીર્થત્રયે હિમવતિ ચતુર્ણાં શરમોક્ષણં
॥ ૯૩ ॥ અતુચ્છૈરુત્સવૈરેવં પ્રજાભિસ્સહ ચક્રિણઃ । અબ્દેષુ દ્વાદશસ્વાશુ
સંપૂર્ણેષુ નિમેષવત્ ॥ ૯૪ ॥ તતો યક્ષાન્નૃપાંશ્ચાપિ રત્નાન્યપિ ચ નાગરાન્ ।
ચક્રી યથાર્હં સત્કૃત્ય ભુંક્તે રાજ્યમકંટકં ॥ ૯૫ ॥ યુગ્મં । પટ્સ્વંડરાજ્યે સંજાતે
નિઃશલ્ય ઇતિ ચક્રિણઃ । પ્રવિશત્યસ્ત્રશાલાયાં ચક્રરત્નં મહામહૈઃ ॥ ૯૬ ॥

ચક્રં ૧ દંડ ૨ સ્તથા સ્વડૂગં ૩ છત્રં ૪ ચર્મ ૫ તથા મણિઃ ૬ ।

બધી અષ્ટાહિકોત્સવ પ્રમાણે જાણવી. (૮૭) આમ કહીને દક્ષિણ બાજુના ત્રણ પગ-
થીઆઓવડે પીઠપરથી ઉતરી પટ્ટહસ્તીપર બેસી ચક્રી સર્વ સમૃદ્ધિવડે પોતાના પ્રાસાદમાં
આવે. ત્યાં સ્નાનપૂર્વક જિનાર્ચા કરી સુખપૂર્વક બેસીને સોનાના થાઠમાં અઢમ તપનું
પારણું કરે. (૮૮-૮૯)

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે દિગ્વિજયમાં કુલ તેર વચ્ચત અઢમ તપ કરે, અને ચાર વચ્ચત
બાણ મૂકે. (૯૦) ત્રણ તીર્થ, ગંગા અને સિંધુદેવી, વૈતાલ્યકુમારદેવ, બે ગુફાના સ્વામી
કૃતમાલ ને નક્તમાલદેવ, હિમવદ્ગિરિદેવ, વિદ્યાધર રાજાઓ, નવ નિધાનો, રાજધાની
અને અભિષેક અવસર-આ ૧૩ પ્રસંગે ચક્રી અઢમ કરે એમ કહ્યું છે અને તેમાંના ત્રણ
તીર્થે તથા હિમવંત પર્વતે-એમ ચાર ઠેકાણે બાણ મૂકે એમ કહ્યું છે. (૯૧-૯૩) પ્રજા-
સાથે સવિશેષ ઉત્સવમાં વર્તતા ચક્રીને બાર વર્ષ તો એક નિમેષમાત્રમાં પૂરા થઈ જાય.
(૯૪) પછી યક્ષો, રાજાઓ, રત્નો અને નગરજનોનો યથાયોગ્ય સત્કાર કરે અને
નિષ્કંટક એવું રાજ્ય ભોગવે. (૯૫) એ પ્રમાણે પટ્સ્વંડ રાજ્યની પ્રાપ્તિ ચક્રીને નિઃશ-
લ્યપણે થયે સતે ચક્રરત્ન મોટા મહોત્સવસાથે આયુધશાઠ્ઠામાં પ્રવેશ કરે. (૯૬)

ચક્ર, દંડ, સ્વડૂગ, છત્ર, ચર્મ, મણિ અને કાકિણી આ સાત એકંદ્રિય અને ૧ સેના-

स्युः काकिणीति ७ रत्नानि ससैकाक्षाणि चक्रिणी ॥ ९७ ॥ सेनापति
 १ गृहपति २-वार्द्धकिश्च ३ पुरोहितः ४ । गजो ५ ऽश्वः ६ स्त्री ७ ति
 रत्नानि सप्त पञ्चेंद्रियाण्यपि ॥ ९८ ॥ चक्ररत्नं भवेत्तत्र मुख्यं विजय-
 साधनं । वज्रतुंबं लोहिताक्ष-रकं जांबूनदप्रधि ॥ ९९ ॥ मणिमौक्ति-
 कजालेना-लंकृतं किंकिणीयुतं । नानारत्नमणिस्वर्ण-घंटिकाजालवेष्टितं
 ॥ ३०० ॥ सर्वर्तुजप्रसूनस्रक्-पूजितं रविर्विववत् । दीपं द्वादशभंभादि-
 तूर्यध्वनिनिपेवितं ॥ १ ॥ अनेकदिव्यवादित्र-निर्घोषैः पूरितांबरं । सदा नभः-
 स्थितं यक्ष-सहस्रपरिवारितं ॥ २ ॥ चतुर्भिः कलापकं ॥ अमोघशक्तिकं
 तच्च खेचरक्षमाचरादिषु । विना स्वगोत्रं सर्वेषु वैरिषु प्रोत्कटेष्वपि ॥ ३ ॥
 पाताले वा पयोधौ वा वज्रकोष्ठे स्थितस्य वा । रिपोः शीर्षं छिन-
 त्येत-च्चक्रमुक्तं चिरादपि ॥ ४ ॥ अकृत्वा तच्छिरश्छेदं न कदापि निवर्त्तते ।
 मासैर्बहुभिरब्दैर्वा तं हत्वैवैति चक्रिणी ॥ ५ ॥ नाम्नोत्यवसरं याव-त्तावत्तद-
 नुशात्रवं । इव श्येनोऽनुशकुनि वंभ्रमीति दिवानिशं ॥ ६ ॥ इति चक्ररत्नं ।

पति, २ गृहपति, ३ वार्द्धकी, ४ पुरोहित, ५ गज, ६ अश्व अने ७ स्त्री-आ सात पञ्च-
 द्रिय कुल १४ रत्नो चक्रवर्त्तने होय छे. (९७-९८) तेमां विजयना मुख्य साधनरूप
 चक्ररत्न वज्रना तुंब (मध्यभाग)वाळुं, लोहिताक्षना आरावाळुं, जांबुनदनी परिघ-
 वाळुं, मणिमोतीनी जाळ (माळा) वडे अलंकृत, घुघरीओवाळुं, नानाप्रकारना रत्न-
 मणि अने सुवर्णनी घंटडीओथी वेष्टित, सर्व क्रतुमां थनारा पुष्पोनी माळाओथी पूजित,
 रविर्विव जेवुं तेजस्वी, वार प्रकारना भंभादि वाजित्रोना ध्वनिथी सेवित, अनेक दिव्य
 वाजित्रोना निर्घोषथी आकाशने पूरी देनारुं, सदा आकाशमां ज रहेनारुं अने हजार
 यक्षोथी परिवरेलुं होय छे. (२९९-३०२) अमोघ शक्तिवाळुं ते चक्र स्वगोत्री शिवाय
 बीजा सर्व प्रोत्कट एवा क्षमाचर के खेचरे एवा कोइ पण उत्कट शत्रुपर चक्रीए मूक्युं
 सतुं पाताळमां, समुद्रमां के वज्रना कोठामां कोइपण स्थाने शत्रु गये सते तरत अथवा
 अमृककाळे तेना मस्तकने छेदीने ज पाळुं चक्रीपासे आवे छे. (३-४) तेना मस्तकनो
 छेद कर्या विना ते कदापि पाळुं आवतुं नथी. घणा दिवसो, मासो के वर्षो अतिक्रमे
 तो पण तेने हणीने ज चक्रीपासे आवे छे. (५) ज्यांसुधी शत्रुनुं मस्तक छेदवानो अव-
 सर मळतो नथी त्यांसुधी ते श्येन पक्षी जेम तेना भक्ष्यरूप बीजा पक्षीनी पाछळ भमे
 तेम शत्रुनी पाछळ रात्रदिवस भम्या करे छे. (६) इति चक्ररत्नं.

स्यादंडरत्नं सर्वत्रा—ऽव्याहतं वज्रनिर्मितं । स्फुरद्रत्नमयैर्दीपं पंच-
भिः पर्वभिः शुभैः ॥७॥ पथि संचरतश्चक्रि—सैन्यस्य सुखहेतवे । क्षुद्राद्रिग-
र्त्तापाषाण—विषमक्षमोपमर्दकं ॥ ८ ॥ युग्मं ॥ प्रयोजनविशेषेण प्रयुक्तं
स्वामिना च तत् । सहस्रयोजनोद्विद्धं कुर्यात्खातं भुवि द्रुतं ॥ ९ ॥
परिखाष्टापदस्याद्रे—र्यथा सगरनन्दनैः । सहस्रयोजनोद्विद्धा दंडरत्नेन
निर्मिता ॥१०॥ भेदनं(कं)शत्रुसैन्यानां कुलिशं भूभृतामिव । नृदेवतिर्य-
गुत्पन्ना—शेषोपद्रवजिच्च तत् ॥ ११ ॥ ज्वलनप्रभनागेंद्रा—त्सगरस्यांग-
जन्मनां । योऽभूदुपद्रवः सत्य—प्यस्मिन् स त्वनुपक्रमः ॥ १२ ॥ ध्वंसः
सोपक्रमस्यैवो—पद्रवस्य भवेदितः । इतरस्तु भवत्येव वीरांतेवासिदाहवत्
॥ १३ ॥ तथेदं चक्रिणां सर्वं मनश्चितितसाधकं । महाप्रभावं स्याद्यक्ष-
सहस्रसमधिष्ठितं ॥ १४ ॥ इति दंडरत्नं.

खड्गरत्नं भवेत्तीक्ष्ण—धारं नीलाब्जमेचकं । नानारत्नलताचित्र—वि-
चित्रं च सुगंधि च ॥ १५ ॥ रत्नस्वर्णादिरचना—विचित्रोत्कृष्टमुष्टिकं ।

२ दंडरत्न—सर्वत्र अव्याहत होय छे, वज्रनुं बनेलुं होय छे, स्फुरायमान रत्नोना
शुभ एवा पांचपर्वोवडे दीप्त होय छे. (७) मार्गे चालता चक्रीना सैन्यना सुखने माटे नाना
सरखा टेकरा, खाडा, पाषाण अने विषम पृथ्वीने सम करनार (उपमर्दन करनार) होय
छे. (८) कोइ प्रयोजन विशेषे चक्रीए हुकम कयों होय तो जमीनमा उंडुं एक हजार
योजन खोदी शके छे. (९) जेमके सगरचक्रीना पुत्रोए दंडरत्नवडे अष्टापद पर्वतनी
फरती खाइ एक हजार योजन उंडी तेनावडे खोदी हती. (१०) पर्वतने भेदनार
वज्रनी जेम शत्रुसैन्यनुं भेदन करे छे. वळी देव, मनुष्य ने तिर्यचना करेला सर्व उपद्र-
वोने जीतनार होय छे. (११) सगरचक्रीना पुत्रोने ज्वलनप्रभ नागेंद्र तरफथी ते दंड-
रत्न छतां पण जे उपद्रव थयो. (तेओने बाळी नाख्या) ते उपद्रव अनुपक्रमी हतो.
(१२) आ दंडरत्नथी सोपक्रमी उपद्रवनो ज नाश थइ शके छे; निरुपक्रमी उपद्रव तो
थाय ज छे. जेम वीरप्रभुना शिष्योने गोशाले बाळी दीधा तेम. (१३) आ दंडरत्न
चक्रीना मनश्चितित सर्व अर्थनुं साधक, महा प्रभाववाळुं ने एक हजार यक्षोवडे अधिष्ठित
होय छे. (१४) इति दंडरत्न.

३ खड्गरत्न—तीक्ष्ण धारवाळुं, नीलकमळ जेवुं श्याम, नाना प्रकारनी रत्न-
मय लताथी चित्रविचित्र अने सुगंधी होय छे. (१५) रत्नस्वर्णादिकथी रचेली

સઘ્વઃ શાણોત્તીર્ણમિવ શશ્વત્તેજોભરાદ્ભુતં ॥ ૧૬ ॥ ગિરિવજ્રાદિદુર્ભેદ-
ભેદકં શત્રુસૈન્યમિત્ । ચરાચરાણાં સર્વેષાં હ્રેદનેઽમોઘશક્તિકં ॥ ૧૭ ॥
ત્રિભિર્વિશેષકં । પંચાશદંગુલાયામં પોઢશાંગુલવિસ્તૃતં । સ્યાદર્દ્ધાંગુલવાહ-
ત્ય-મેતદ્યક્ષસહસ્રયુક્ ॥ ૧૮ ॥ તથોક્તં જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞાસિસૂત્રે-પળ્ળાસંગુ-
લદીહો સોલસઅંગુલાદં વિચ્છિળ્ળો । અર્ધંગુલસોળીકો જેઢપમાણો
અસી મણિઓ ॥ ૧૯ ॥ યત્તુ સંગ્રહણ્યાં ' વત્તીસંગુલચગ્ગો ' ઇતિ શ્રુયતે
તન્મધ્યમમાનાપેક્ષયા, યદાહ વરાહઃ-અંગુલશતાર્દ્ધમુત્તમ ઝનઃ સ્યાત્પંચ-
વિંશતિં ચઢ્ઢઃ । અનયોશ્ચ સંચયયોયો મધ્યે સ તુ મધ્યમો જ્ઞેયઃ ॥ ૨૦ ॥
ઇતિ ચઢ્ઢગરત્નં.

છત્રરત્નં ભવેત્પૂર્ણ-શરચ્છીતાંશુમંજુલં । નવનવત્યા સહસ્રે રૈશલા-
કાભિરંકિતં ॥ ૨૧ ॥ દર્શનાદેવ દસ્યૂનાં ભુજશસ્ત્રાદિશક્તિહત્ । પુષ્પ્રૌઢ-
સ્વર્ણદંડ-નાનાચિત્રૈશ્ચ ચિત્રકૃત્ ॥ ૨૨ ॥ સ્થાને ચ દંડારોપસ્ય પંજરા-
કારરાજિતં । પરિતો મૌક્તિકાલીભિ-ર્મણિરત્નૈશ્ચ મંડિતં ॥ ૨૩ ॥ વૃષ્ટ્યા-

વિચિત્ર એવી ઉત્કૃષ્ટ મુઠવાલું હોય છે. તરતમાં જ શરાણ ઉપરથી ઉતારેલું હોય તેવું ચોત-
રફ ફેલાતા તેજવડે અદ્ભુત હોય છે. (૧૬) પર્વત ને વજ્રાદિક દુર્ભેદ વસ્તુઓને
પણ ભેદી શકે છે. શત્રુના સૈન્યનો નાશ કરે છે. ચર ને સ્થિર એવી સર્વ વસ્તુઓના
હ્રેદનમાં અમોઘ શક્તિવાળું હોય છે. (૧૭) પચાસ અંગુલ લાંબું ને મોઠા અંગુલ પહોળું
હોય છે. અર્ધ અંગુલ જાડું અને એક હજાર ચક્ષોવડે અધિષ્ઠિત હોય છે. (૧૮) શ્રીજંબૂ-
દ્વીપપ્રજ્ઞાસિસૂત્રમાં પચાસ અંગુલ લાંબું, સોઠા અંગુલ પહોળું અને અર્ધ અંગુલ જાડું આ
પ્રમાણે મોટા પ્રમાણવાળું જ ચઢ્ઢગ કહ્યું છે. (૧૯) સંગ્રહણીમાં જે ૩૨ અંગુલનું પ્રમાણ
કહ્યું છે તે મધ્યમ માનવાળા ચઢ્ઢગ માટે સમજવું. તે વિષે વરાહ કહે છે કે-૫૦ અંગુલ-
પ્રમાણ ઉત્તમ અને ૨૫ અંગુલપ્રમાણ તે જઘન્ય કહેલ છે. આ બે સંખ્યાની મધ્યની
સંખ્યાના પ્રમાણવાળું તે મધ્યમ જાણવું. (૨૦) ઇતિ ચઢ્ઢગરત્નં.

૪ છત્રરત્ન-શરદ્ભુતના પૂર્ણચંદ્ર જેવું મંજુલ (મનોહર) હોય છે. ૯૯ હજાર
સુવર્ણની સળીઓવાળું હોય છે. (૨૧) જોવામાત્રથી જ શત્રુ વિગેરેની ભુજા (ચોરી) ની
ને તેના શસ્ત્રાદિની શક્તિને હરનારું હોય છે. નાના પ્રકારના ચિત્રોવડે ચિત્રીત, પુષ્પ અને
પ્રૌઢ સ્વર્ણના દંડવાળું હોય છે. (૨૨) દંડનું આરોપણ કરવાને સ્થાને ઇટલે છત્રના અગ્રભાગને
સ્થાને તે પંજરાકાર જેવું શોભે છે. ચોતરફ મોતી અને મણિરત્નોની શ્રેણીઓ-માઠાઓથી
મંડિત હોય છે. (૨૩) વૃષ્ટિ, તાપ, પવન અને શીતાદિ ઉપદ્રવનું નિવારક હોય છે. તપશ્ચ-

તપમરુચ્છીતા-દ્યુપદ્રવનિવારકં । વિષાદિનાનાદોષઘ્ન-ચ્છાયં પ્રાપ્યં તપો-
ગુણૈઃ ॥ ૨૪ ॥ શીતકાલે વિશાલોષ્ણ-ચ્છાયં ગ્રીષ્મે ચ શીતલં । સર્વર્તુ-
સુખદચ્છાયં વિમાનમિવ જંગમં ॥ ૨૫ ॥ ऐश्वर्यशौर्यधैर्यादि-प्रदलक्षण-
લક્ષિતં । ચક્રિભાગ્યમિવાધ્યક્ષં રાજચિહ્નં મહોઽઽજ્વલં ॥ ૨૬ ॥ षड्भिः
કુલ્લકં ॥ વ્યામપ્રમાણમપ્યેત-દ્વિસ્તારાધ્યવસાયિના । વ્યાપ્નોતિ ચક્રિણા
સ્પૃષ્ઠં સાગ્રાં દ્વાદશયોજનીં ॥ ૨૭ ॥ સાધિકત્વં ચાત્ર પરિપૂર્ણચર્મરત્નપિ-
ધાયકત્વેનેતિ જંબૂપ્ર० વૃ० । इति छत्ररत्नं ।

ચર્મરત્નં ભવેચ્ચારુ-શ્રીવત્સાકારવંધુરં । મુક્તાતારાર્ધચંદ્રાદિ-ચિત્રૈ-
શ્ચિત્રં સમંતતઃ ॥ ૨૮ ॥ સમગ્રચક્રભૃત્સૈન્યો-દ્રહનેऽપિ મનાગપિ । ન
ન્યંચતિ દ્વિષચ્છસ્ત્રૈ-દુર્ભેદં વજ્રચર્મવત્ ॥ ૨૯ ॥ મહાનવ્યંભોધિપાર-પ્રાપકં-
યાનપાત્રવત્ । તત્કાલં ગૃહપત્યુત્ત-શાકધાન્યાદિસિદ્ધિકૃત્ ॥ ૩૦ ॥
તાદૃક્પ્રયોજને હ્યસ્મિન્ ધાન્યાદ્યુત્તમહર્મુખે । લુનાતિ સાયં નિષ્પન્નં
રત્નં કૌટુંબિકાગ્રણીઃ ॥ ૩૧ ॥ દ્વિહસ્તમાનમપ્યેતત્ સ્પૃષ્ઠં વિસ્તારકાં

વડે પ્રાપ્ય શક્તિવાલું અને તેની છાયામાં રહેનારના વિષાદિ નાના પ્રકારના દોષનું
નાશ કરનારું હોય છે. (૨૪) શીતકાલે વિશાળ એવી ઉષ્ણ છાયા આપનાર અને
ગ્રીષ્મકાલે શીતલ છાયા આપનાર હોય છે. જંગમ એવા વિમાનની જેમ સર્વ ઋતુમાં સુખ-
કારી છાયાને આપે છે. (૨૫) ઐશ્વર્ય, શૌર્ય, ધૈર્યાદિને આપે તેવા લક્ષણોથી લક્ષિત
હોય છે. જાણે પ્રત્યક્ષ એવું ચક્રીનું ભાગ્ય હોય એવું અને મહાઽઽજ્વલ રાજચિન્હરૂપ હોય
છે. (૨૬) એક વ્યામ અથવા બે હાથ પ્રમાણ સ્વાભાવિક હોય છે પરંતુ કાર્યપરત્વે
તેનો વિસ્તાર કરવો હોય ત્યારે ચક્રવર્તીના હાથના સ્પર્શથી બાર યોજન જાણેરું વિસ્તાર
પામે છે. (૨૭) ‘અહીં સાધિકપણું કહ્યું છે તે પરિપૂર્ણ બાર યોજન વિસ્તૃત ચર્મરત્નને
ઢાંકી દેનાર હોવાથી સમજવું. ’ આ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞાસિમાં કહ્યું છે. इति छत्ररत्न.

૫ ચર્મરત્ન—સુંદર એવા શ્રીવત્સના આકારવાળું, મુક્તા, તારા ને અર્ધચંદ્રાદિ
ચિત્રોવડે ચોતરફ ચિત્રિત, આંખી ચક્રવર્તીની સેના તેની ઉપર ચડાવવામાં આવે તો
પણ કિંચિત્માત્ર ન નમે એવું, વજ્રના ચર્મની જેમ શત્રુઓના શસ્ત્રોથી દુર્ભેદ (ન ભેદાય
તેવું), પ્રવહણની જેમ મહાનદી અને સમુદ્રના પારને પમાડનારું, ગૃહપતિના બાવેલા
શાક ધાન્યાદિને તરત જ ઊગાડનારું, તેવા સ્વાસ્થ પ્રયોજન વાળા તેની ઉપર સવારે
વાહેલું ધાન્ય-શાકાદિ સાંજે ખેડતોયે લગી લેવાય તેવું, (૨૮-૩૧) બે હાથના પ્રમાણ-

ક્ષિણા । વ્યાપ્નોતિ યોજનાનિ દ્વા-દશૈતદધિકાનિ વા ॥ ૩૨ ॥ નનુ-
 ચક્રિસૈન્યાવકાશાય વ્યાસો દ્વાદશયોજનઃ । અસ્ય સ્પાદુચિતો યચ્ચા-
 ધિક્વયં તત્તુ નિરર્થકં ॥ ૩૩ ॥ અત્રોચ્યતે-સત્યેવ કિંચિદાધિક્યે સુખં
 તિષ્ઠતિ સા ચમૂઃ । સ્યાચ્ચૈવં છત્રયોગેઽસ્ય સંપુટત્વં નિરંતરં ॥ ૩૪ ॥
 તથોક્તં-ચર્મચ્છત્રયોરંતરાલપૂરણાયોપયુજ્યતે સાધિકવિસ્તાર ઇતિ જંબૂપ્ર-
 વૃઃ શ્રીવત્સાકારમપ્યેત-જ્ઞાનાકારં યથાક્ષણં । સ્યાત્તતરછત્રયોગસ્ય સંપુ-
 ટત્વં ન દુર્ધટં ॥ ૩૫ ॥ શ્રૂયતે ભરતક્ષેત્રા-ર્હસ્યોદીચ્યસ્ય સાધને । તત્ર-
 ત્યમ્લેચ્છપક્ષીયૈ-ર્નાગૈર્મેઘમુખાભિધૈઃ ॥ ૩૬ ॥ મૂશલસ્થૂલધારાભિઃ સસા-
 હાનિ નિરંતરં । વૃષ્ટૌ કૃતાયાં ભરત-ચક્રિસૈન્યમહાર્ત્તયે ॥ ૩૭ ॥ સ ચક્રી
 છત્રચર્મભ્યાં કૃત્વા સંપુટમદ્ભુતં । સૈન્યમસ્થાપયત્તત્ર વેશ્મનીવાનુપદ્રવં
 ॥ ૩૮ ॥ પાર્થિવત્વેઽપિ તત્સામ્યા-ન્નર્મેતિ વ્યપદિશ્યતે । અન્યથાસ્ય
 શ્રુતશ્ચાત-મેકાક્ષત્વં વિરુદ્ધયતે ॥ ૩૯ ॥ દંડોઽપ્યેવં પાર્થિવસ્ત-ત્સામ્યા-

વાલું અને વિસ્તાર કરવાની ઇચ્છાવડે ચક્રીના હસ્તસ્પર્શથી બાર યોજન અથવા તેથી
 કાંઈક અધિક વિસ્તૃત થાય તેવું હોય છે. (૩૨) અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે છે કે—‘ચક્રીના
 સૈન્યના અવકાશ માટે બાર યોજન વસ છે, તેથી અધિક કહ્યું છે તે નિરર્થક છે.’ (૩૩)
 તેને ઉત્તર આપે છે કે—‘કાંઈક અધિક હોવાથી જ તેમાં લશ્કર સુખે રહી શકે, તેમ જ
 છત્રની સાથે વરાવર સંપુટપણું આંતરારહિતપણે બની શકે. (૩૪) આ સંબંધમાં શ્રીજંબૂદ્વીપ-
 પ્રજ્ઞપ્તિવૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—‘ચર્મચ્છત્રનો અંતરાલ ભાગ પૂર્ણ કરવા માટે સાધિક
 વિસ્તારની જરૂર છે.’ શ્રીવત્સના આકારવાલું છતાં તે યોગ્ય સમયે નાના પ્રકારના
 આકારવાલું પણ હોય છે અને તેની સાથે છત્રરત્નનો યોગ થાય ત્યારે સંપુટપણું
 પણ વરાવર થાય છે, તે વાત ઘટમાન છે. (૩૫) શાસ્ત્રમાં સાંભળીએ છીએ કે
 ભરતક્ષેત્રના ઉત્તરાર્ધના સાધન વચ્ચે તેનાં રહેલા મ્લેચ્છના પદ્મવાળા મેઘમુખ
 નામના નાગકુમારો ભરતચક્રીનાં સૈન્યને મોટી પીડા ઉત્પન્ન કરવા માટે મુશલ-
 પ્રમાણ સ્થૂલ ધારાવડે સાત દિવસ સુધી અવિચ્છિન્ન વૃષ્ટિ કરી, તે વચ્ચે ચક્રીના ચર્મ ને
 છત્રરત્નનો અદ્ભુત સંપુટ બનાવીને ઉપદ્રવ વિનાના ઘરની જેમ તેની અંદર સૈન્યને સ્થાપન
 કર્યું હતું. (૩૬-૩૮) આ રત્ન પૃથ્વીકાય છે તો પણ તે ચર્મ સમાન હોવાથી એનો
 ચર્મ નામથી વ્યપદેશ માત્ર કરાય છે. નહીં તો તેનું એકાક્ષ(એકેન્દ્રિય)પણું જે શ્રુતમાં
 કહેલ છે તેમાં વિરોધ આવે. (૩૯) દંડ પણ એ જ રીતે પાર્થિવ છે, દંડ જેવા આકારથી

तद्व्यपदेशभाक् । भाव्यमेवं पार्थिवत्वं सत्तानामपि धीधनैः ॥ ४० ॥
इति चर्मरत्नं ॥

मणिरत्नं भवेद्विश्वान्द्रुतं निरुपमद्युति । वर्णवैडूर्यजातीयं श्रेष्ठं सर्व-
मणिष्विह ॥ ४१ ॥ सर्वेषामपि भूतानां प्रियं न्यस्तं च मूर्द्धनि । सर्व-
दुःखहरं क्षेम-तुष्ट्यारोग्यादिकृत्सदा ॥ ४२ ॥ सुरासुरनृतिर्यग्जा-शेषो-
पद्रवनाशकं । जयप्रदं च संग्रामे शस्त्राघातनिवारकं ॥ ४३ ॥ त्रिभिर्वि-
शेषकं । सदावस्थिततारुण्य-मवर्द्धिष्णुनखालकं । विप्रमुक्तं भयैः सर्वै-
रिदं कुर्वीत धारकं ॥ ४४ ॥ सांधकारे तमिस्रादा-बुद्ध्योतं कुरुतेऽर्कवत् ।
अचित्यावाच्यमूलं त-देवानामपि दुर्लभं ॥ ४५ ॥ इदं हि प्रागुरुच्छत्र-
चर्मसंपुटसंस्थिते । सवितेवाकृतोद्योतं सैन्ये भरतचक्रिणः ॥ ४६ ॥
गुहाद्वये प्रविशत-श्रेदमेव हि चक्रिणः । कुम्भिकुम्भस्थितं ध्वात-त्रातघा-
ताय कल्प्यते ॥ ४७ ॥ चतुरंगुलदीर्घं स्या-दंगुलद्वयविस्तृतं । मध्ये वृत्तो-
न्नतं तच्च षड्भिः कोणैरलंकृतं ॥ ४८ ॥ इति मणिरत्नं ॥

ज तेनो व्यपदेश ते नामथी कराय छे. आ प्रमाणे साते रत्नोनुं बुद्धिमानोए पार्थिवपणुं
समजी लेवुं. (४०) इति चर्मरत्न.

६ मणिरत्न—विश्वमां अद्भुत एवुं अने निरुपम कांतिवाळुं होय छे. श्रेष्ठ एवी
वैडूर्यजातिनुं अने सर्व मणिओमां श्रेष्ठ होय छे. (४१) सर्व प्राणीओने प्रिय लागे तेवुं
तेम ज जो माथापर राखुं होय तो सर्व दुःखने हरनारुं अने सदा क्षेम, तुष्टि तथा आ-
रोग्यने करनारुं होय छे. (४२) सुर, असुर, मनुष्य ने तिर्यचसंबंधी सर्व उपद्रवोनो
नाश करनारुं, संग्राममां जय आपनारुं तेम ज शस्त्रना घातने निवारनारुं होय छे. (४३)
आ रत्न पोताना धारकने सदा तरुणावस्थाने अवस्थित राखनारुं, नख-केशने न वधवा
दे तेवुं अने सर्व भयथी रहित करनारुं होय छे. (४४) तमिस्रागुफा विगेरेना अंध-
कारमां सूर्यनी जेवो प्रकाश करनारुं अचित्य ने अवाच्य स्वरूपवाळुं तेम ज देवोने पण
दुर्लभ होय छे. (४५) पूर्वे कही गया प्रमाणे चर्म ने छत्रना संपुटमां रहेला भरत
चक्रीना आखा सैन्यमां आ मणिरत्ने सूर्यनी जेवो उद्योत कर्यो हतो. (४६) चक्री
ज्यारे वैताढ्यनी बने गुफामां प्रवेश करे त्यारे हाथीना कुम्भस्थल उपर स्थापन करेवुं आ
मणिरत्न ज अंधकारना समूहनो नाश करवामां समर्थ थाय छे. (४७) ते चार अंगुल
लावुं ने वे अंगुल पहोळुं होय छे. मध्यमां वृत्त ने उन्नत होय छे तेम ज छ खुणा
(छ हांश) वडे शोभितुं होय छे. (४८) इति मणिरत्नं.

भवेच्च काकिणीरत्नं षट्त्तलं द्वादशास्त्रकं । तथाष्टकर्णिकं तोल्ये सु-
वर्णैरष्टभिर्मितं ॥ ४९ ॥ स्वर्णकारोपकरणं ख्याताधिकरणिर्जने । तामा-
कृत्यानुकुरुते चतुरस्त्रत्वसाम्यतः ॥ ५० ॥ चतुर्दिशमधोऽधोर्ध्वं तत्रैवं
स्युस्तलानि षट् । न्यस्तं भूमाववैषम्या—त्तिष्ठेयेनेह तत्तलं ॥ ५१ ॥ प्रत्ये-
कमध ऊर्ध्वं च चतसृष्वपि दिक्षु च । तच्चतुःकोटिसद्भावाद् द्वादशास्त्रं
प्रकीर्तितं ॥ ५२ ॥ मिलत्यस्त्रित्रयं यत्र स कोणः कर्णिकोच्यते । उपर्य-
धश्चतसृणां तासां युक्त्याष्टकर्णिकं ॥ ५३ ॥ सुवर्णः स्यात्कर्ममापे-
स्तौल्ये षोडशभिः समं । कर्ममापप्रमाणं च प्रागत्रास्ति निरूपितं ॥ ५४ ॥
सुवर्णैरष्टभिस्तुल्यं काकिणीरत्नमीरितं । एतदार्पभिकालीयं मानं ज्ञेयं
विचक्षणैः ॥ ५५ ॥ अन्यथा कालभेदेन मानवैषम्यसंभवे । न भवेत्का-
किणीरत्नं सर्वेषां चक्रिणां समं ॥ ५६ ॥ इष्यते तुल्यमेवेदं सर्वेषामपि
चक्रिणां । पुरातनेषु शास्त्रेषु तथैव प्रतिपादनात् ॥ ५७ ॥ किंच—केचि-
दात्मांगुलैराहुः काकिणीमणिरत्नयोः । मानमौत्सेधिकैः केचि—तत्प्रमा-

७ काकिणीरत्न—छ तळवाळुं, फरती वार हांशवाळुं ने आठ कर्णिकावाळुं होय
छे. तोलमां आठ सोनैया जेटळुं होय छे. (४९) सोनीनुं उपकरण लोकोमां अधि-
रणी (एरण) तरीकेओळखाय छे. चतुरस्रपणानी साम्यताथी तेनी आकृति जेवुं आ होय छे.
(५०) चार दिशाए, अधो ने ऊर्ध्व एम तेना छ तळ होय छे. एवी रीते होवार्थी विष-
मपणारीहत होवाने लीधे भूमि उपर सारी रीते स्थापन करी शकाय छे. (५१) अधो,
ऊर्ध्व अने चारे दिशामां चार-चार कोटी होवार्थी वार अस्त्रवाळुं कहुं छे ते बराबर छे.
(५२) ज्यां चार अस्त्र मळे ते कोण कर्णिका कहेवाय छे, तेथी उपर ने नीचे एवी
चार-चार कर्णिका होवार्थी अष्टकर्णिक कहुं छे ते पण बराबर छे. (५३) तोलमां
सोळ कर्ममापवडे एक सुवर्ण कहेवाय छे. कर्ममापनुं प्रमाण अहीं पूर्वे कहेवामां आवेल
छे. (५४) एवा आठ सुवर्ण (आठ तोला) सरखुं तोलमां काकिणीरत्न कहुं छे.
आ मान विचक्षणोए भरतचक्रीना समयनुं जाणवुं. (५५) अन्यथा कालभेदे करीने
माननी विषमतानो संभव होवार्थी काकिणीरत्न सर्व चक्रीओनुं समान थशे नहीं, (५६)
अने आ रत्न तो सर्व चक्रीओनुं तुल्य ज इच्छवुं छे; कारण के पुरातनशास्त्रमां तेवी रीते ब
प्रतिपादन करेल छे. (५७) ' केटलाक काकिणी ने मणिरत्ननुं प्रमाण आत्मांगुळे
कहे छे, केटलाक उत्सेधांगुळे कहे छे ने केटलाक प्रमाणांगुळवडे कहे छे. ' (५८)

શાંગુલૈઃ પરે ॥ ૫૮ ॥ તથા ચોક્તં જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિવૃત્તૌ—અત્ર ચાધિકારે
 એતાનિ ચ મધુરતૃણફલાદીનિ ભરતચક્રવર્તિકાલસંભવીન્યેવ ગૃહ્યંતે,
 અન્યથા કાલભેદેન તદ્વૈષમ્યસંભવે કાકિણીરત્નં સર્વચક્રિણાં તુલ્યં ન
 સ્યાત્, તુલ્યં ચેષ્યતે તદિત્યેતસ્માદનુયોગદ્વારવૃત્તિવચનાદેતદ્દેશીયાદેવ
 સ્થાનાંગવૃત્તિવચનાત્—“ચતુરંગુલો મણી પુણ તસ્સદ્ધં ચેવ હોઝ વિચ્છિણ્ણો ।
 ચતુરંગુલપ્પમાણા સુવણ્ણવરકાગણી નેયા ॥૧॥ ” ઇહાંગુલં પ્રમાણાંગુલમ-
 વગંતઘ્યં. સર્વચક્રવર્તિનામપિ કાકિણ્યાદિરત્નાનાં તુલ્યપ્રમાણત્વાદિતિ
 મલયગિરિકૃતબૃહત્સંગ્રહણીબૃહદ્વૃત્તિવચનાચ્ચ કેચનાસ્ય પ્રમાણાંગુલનિષ્પ-
 ન્નત્વં, કેચિચ્ચ “ એગમેગસ્સ ણં રણ્ણો ચાઉરંતચક્રવટ્ઠિસ્સ અઠ્ઠસોવણિણ
 કાગણિરયણે છત્તલે દુવાલસંસિણ અઠ્ઠકણિણ અહિગરણિસંઠાણસંઠિણ
 પણ્ણત્તે, તસ્સ ણં એગમેગા કોડી ઉસ્સેહંગુલવિરક્કંભા તં સમણસ્સ ભગ-
 વઘ્ઘો મહાવીરસ્સ અદ્ધંગુલં, इत्यनुયોગદ્વારસૂત્રબલાદુત્તેષાંગુલનિષ્પન્નત્વં,
 કેઽપિ ચૈતાનિ સસૈકેન્દ્રિયરત્નાનિ સર્વચક્રવર્તિનામાત્માંગુલેન જ્ઞેયાનિ,

તે વિષે શ્રીજંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિની ટીકામાં કહ્યું છે કે—‘ આ અધિકારમાં આ મધુર એવા
 તૃણફલાદિ ભરતચક્રીના કાલમાં સંભવે તેવા જ જાણવા. અન્યથા કાલભેદે કરીને તેની
 વિષમતા માનવામાં આવે તો કાકિણીરત્ન પણ સર્વ ચક્રીઓનું સમાન થશે નહીં, અને
 શાસ્ત્રમાં તો તેને તુલ્ય કહ્યું છે. ’ શ્રી અનુયોગદ્વારવૃત્તિમાં તેમ જ તેને સદૃશ જ સ્થાનાં-
 ગવૃત્તિમાં પણ એ પ્રમાણે જ કહેલું છે જુઓ—‘ મણિરત્ન ચાર અંગુલ લાંબું ને તેથી
 અરધું વિસ્તારમાં હોય છે, તેમ જ ચાર અંગુલ પ્રમાણવાળું, સારા વર્ણવાળું કાકિણીરત્ન
 પણ હોય છે. ’ અહીં અંગુલ તે પ્રમાણાંગુલ સમજવી. સર્વ ચક્રવર્તીઓના કાકિણી
 વિગેરે રત્નો તુલ્ય પ્રમાણવાળા હોવાથી અને મલયગિરિકૃત બૃહત્સંગ્રહણીની બૃહદ્વૃ-
 ત્તિમાં એ પ્રમાણે કહેલ હોવાથી. શ્રીઅનુયોગદ્વારસૂત્રમાં કહ્યું છે કે—“ એક એક ચાઉ-
 રંત ચક્રવર્તીનું કાકિણીરત્ન આઠ સોનૈયાપ્રમાણ તોલવાળું, છ તલવાળું, બાર અક્ષવાળું,
 આઠ કર્ણિકાવાળું અને અધિકરણીના સંસ્થાનવાળું કહ્યું છે. તેની એક એક કોટિ ઉત્તે-
 ધાંગુલના પ્રમાણવાળી કહી છે તે મહાવીર પરમાત્માની અર્ધાંગુલપ્રમાણ જાણવી. ” આ
 કથનના બઠથી ઉત્તેષાંગુલનિષ્પન્નપ્રમાણ સમજાય છે. વળી કેટલાક ‘ આ સાતે
 એકેન્દ્રિય રત્નો સર્વ ચક્રીના આત્માંગુલ પ્રમાણે પ્રમાણવાળા જાણવા અને ચાકીના સાત
 પંચેન્દ્રિય રત્નો તો તત્કાલીન પુરુષ ઊચિત પ્રમાણવાળા જ હોય છે. ” એમ પ્રવચનસારો-

શેષાણિ તુ સપ્ત પંચેન્દ્રિયરત્નાનિ તત્કાલીનપુરુષોચિતમાનાનીતિ પ્રવચ-
નસારોદ્ધારવૃત્તિવલાદાત્માંગુલનિષ્પન્નત્વમાહુઃ, અત્ર ચ પદ્મત્રયે નિર્ણયઃ
સર્વવિદ્વેધઃ, અત્ર તુ બહુ વક્તવ્યં, તત્તુ ગ્રંથગૌરવભયાન્નોચ્યતે इति જ્ઞેયં.

અસ્રયો દ્વાદશાપ્યસ્ય ચતુર્ભિરંગુલૈર્મિતાઃ । સ્યુઃ પ્રત્યેકં સમચતુ-
રસ્રત્વાત્સર્વતઃ સમાઃ ॥ ૫૯ ॥ અર્થં ભાવઃ—વિષ્કંભાયમયોર્નાત્ર વિશેષઃ
કોઽપિ વિદ્યતે । ષણ્ણામપિ તલાનાં ત—ચચતુરંગુલમાનતા ॥ ૬૦ ॥ તથોક્તં
જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રે—‘ તં ચતુરંગુલપ્રમાણમિત્તમિત્યાદિ ’ અનુયોગદ્વાર-
સૂત્રે તુ યદસ્ય કાકિણીરત્નસ્યૈકૈકા કોટિરુત્સેધાંગુલપ્રમિતોક્તા તન્મતાં-
તરં, તત્સૂત્રં પ્રાગ્ લિખિતમિતિ જ્ઞેયં. જંગમાદિવહુવિધ—વિપાપહરણ-
ક્ષમં । તાદૃગ્જાતીયગાંગેય—નિષ્પન્નત્વાદ્ભવેદિદં ॥ ૬૧ ॥ તદાનોં સર્વ-
માનાનાં તત્પ્રામાણ્યપ્રવર્તકં । અનેનૈવાંકિતાનિ સ્યુ—સ્તાનિ પ્રત્યાય-
કાનિ યત્ ॥ ૬૨ ॥ યથાધુનાપ્યાત્કલ્પૃત—નિર્ણયાંકં પ્રતીતિકૃત્ ।
કુડવાદિ ભવેન્માનં વ્યવહારપ્રવર્તકં ॥ ૬૩ ॥ સ્વટીચંડાદિવચ્ચૈત—દ્વિ-

દ્વારનીવૃત્તિના વલ્લથી (કથનથી) આત્માંગુલપ્રમાણ (સાત એકેન્દ્રિય રત્નો) કહે છે
આ પ્રમાણે ત્રણે પદ્મોનો નિર્ણય સર્વજ્ઞ જ જાણી શકે છે, અહીં ઘણું વક્તવ્ય છે પણ તે
ગ્રંથગૌરવના ભયથી કહેતા નથી.

કાકિણીરત્નની વારે અસ્ર ચાર ચાર અંગુલ પ્રમાણ હોય છે અને તે ચોસંડા હોવાથી
સર્વત્ર સમાન થાય છે. (૫૯) અહીં આ ભાવ સમજવો—વિષ્કંભ અને આયામમાં અહીં
કાંઈ વિશેષ નથી અને છાંદ તલ ચાર અંગુલની સમાનતાવાળા હોય છે. (૬૦) શ્રીજંબૂ-
દ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રમાં પણ તે સર્વતઃ ચાર અંગુલ પ્રમાણવાળું જ હોય એમ કહ્યું છે. અનુયોગ-
દ્વારસૂત્રમાં જે આ કાકિણીરત્નની એકેક કોટિ ઉત્સેધાંગુલ પ્રમાણ કહી છે તે મતાંતર
સમજવો. તેનો સૂત્ર—પાઠ ઉપર લખી ગયા છીએ. એ કાકિણીરત્ન જંગમાદિ અનેક પ્રકારના
વિપને શમાવવાને સમર્થ હોય છે, કેમકે તે તેવા પ્રકારના સુવર્ણમાંથી નિષ્પન્ન
થયેલ હોય છે. (૬૧) તે વચ્ચે સર્વ પ્રકારના માનના પ્રામાણ્યનું પ્રવર્તક એ હોય છે
કેમકે એનાવડે જ અંકિત કરેલા તે માનો પ્રમાણભૂત ગણાય છે. (૬૨) જેમ અત્યારે
પણ આપ્ત પુરુષનો કરેલો નિર્ણયાંક પ્રતીતિવાળો ગણાય છે. અને તેના ઉપરથી જ
કુડવાદિ વધા માન વ્યવહાર પ્રવર્તેલ હોય છે. (૬૩) સ્વટીના કકડાની જેમ એનાવડે

ત્યાદૌ મંડલાદિકૃત્ । સ્થિરોદ્યોતં કરોત્યેત-ન્મંડલૈર્ગુહયોસ્તયોઃ ॥ ૬૪ ॥
ઇતિ કાકિણીરત્નં ઇતિ. સસૈકેન્દ્રિયરત્નાનિ.

અથ સેનાપતિરત્નં ભવેત્પ્રૌઢપરાક્રમઃ । હસ્ત્યાદિચક્રિસૈન્યાનાં સ્વા-
તંત્ર્યેણ પ્રવર્તકઃ ॥ ૬૫ ॥ સમગ્રભરતવ્યાસ-યશોરાશિર્મહાબલઃ । સ્વ-
ભાવતઃ સદોદાત્ત-સ્તેજસ્વી સાત્ત્વિકઃ શુચિઃ ॥ ૬૬ ॥ યવનાદિલિપૌ
દક્ષો મ્લેચ્છભાષાવિશારદઃ । તતો મ્લેચ્છપ્રભૃતિષુ સામદાનાદ્યુપાયકૃત્
॥ ૬૭ ॥ વિચારપૂર્વકાભાષી યથાવસરવાક્યવિત્ । ગંભીરમધુરાલાપો
નીતિશાસ્ત્રાર્થકોવિદઃ ॥ ૬૮ ॥ જાગરૂકો દીર્ઘદર્શી સર્વશસ્ત્રકૃતશ્રમઃ ।
જ્ઞાતયુદ્ધવિધિશ્ચક્ર-વ્યૂહાદ્યૂહવિશેષવિત્ ॥ ૬૯ ॥ રિપુમિત્રગણસ્યાપિ
દંભાદંભાદિભાવવિત્ । પ્રત્યુત્પન્નમતિર્ધીરો-ઽમૂઢઃ કાર્યશતેષ્વપિ ॥ ૭૦ ॥
સ્વામિભક્તઃ પ્રજાપ્રેષ્ઠઃ પ્રસન્નનયનાનનઃ । દુર્દર્શનો દ્વિષાં વીર-રસાવેશે

મીંત વિગેરેની ઉપર મંડલો આઠેલી શકાય છે, અને તેના મંડલોવડે જ બંને ગુફાઓ
સ્થિર ઉદ્યોતવાળી કરવામાં આવે છે. (૬૪) ઇતિ કાકિણીરત્ન.

ઇતિ એકેન્દ્રિય સાત રત્નોનું સ્વરૂપ.

હવે પંચેન્દ્રિય સાત રત્નોનું સ્વરૂપ કહે છે—

૧ સેનાપતિરત્ન—પ્રૌઢ પરાક્રમી હોય છે, હસ્તી વિગેરે ચક્રવર્તીની આલી
સેનાનો સ્વતંત્રપણે પ્રવર્તાવનાર હોય છે. (૬૫) સમગ્ર ભરતક્ષેત્રમાં તેનો યશોરાશિ
વિસ્તેરલ હોય છે, મહા બલવાન હોય છે, સ્વભાવથી જ સદા ઉદાત્ત, તેજસ્વી, સાત્ત્વિક
અને પવિત્ર હોય છે. (૬૬) યવનાદિ લિપિ વાંચવા-લખવામાં દક્ષ હોય છે, મ્લેચ્છ
ભાષામાં વિશારદ હોય છે, તેથી કરીને મ્લેચ્છ વિગેરે રાજાઓને વશ કરવામાં સામદા-
નાદિ ઉપાયનો કરનાર હોય છે. (૬૭) વિચારપૂર્વક બોલનાર હોય છે. યોગ્ય અવ-
સરે કેમ બોલવું તેને સમજનાર હોય છે. ગંભીર, મધુરાલાપી અને નીતિશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ
હોય છે. (૬૮) જાગરૂક (નિરંતર જાગૃત રહેનાર), દીર્ઘદર્શી, સર્વશસ્ત્રો વાપરવા
સંબંધી શ્રમ કરેલ, યુદ્ધવિધિનો જાણ અને ચક્રવ્યૂહાદિ વ્યૂહોનો જાણનાર હોય છે.
(૬૯) શત્રુ ને મિત્ર સમૂહનાં દંભ અને અદંભાદિભાવને જાણનાર હોય છે. પ્રત્યુત્પન્ન
મતિવાળો, ધીર અને સંકલ્પ કાર્યમાં પણ ન મુંઝાય એવો હોય છે. (૭૦) સ્વામીભક્ત,
પ્રજાપ્રિય, નેત્ર ને મુખની પ્રસન્નતાવાળો, શત્રુઓથી દુઃખે જોઈ શકાય તેવો અને વીર-

૧ ચક્રીના મંત્રીની ગરજ તે સારે છે. ચક્રીને જૂદો મંત્રી હોતો નથી.

મયંકરઃ ॥ ૭૧ ॥ લંચાદિલોભાનાકૃષ્ટઃ સ્વામિકાર્યેકસાધકઃ । સહ-
ક્ષણઃ કૃતજ્ઞશ્ચ દયાલુર્વિનયી નયી ॥ ૭૨ ॥ જૈતવ્યવર્ષે નિમ્નોચ્ચ-
જલશૈલાદિદુર્ગવિત્ । નાનાવિષમદુર્ગાણાં મંગાદાનાદિમર્મવિત્ ॥ ૭૩ ॥
સંધાને પ્રતિભિન્નાનાં સંહતાનાં ચ મેદને । ઉપાયજ્ઞોઽપ્રયાસેન દ્વિષતૈવ
દ્વિષં જયન્ ॥ ૭૪ ॥ દશભિઃ કુલકં ॥ તદુક્તં નીતિશાસ્ત્રે-મંગોઽસ્તુ
કસ્યાપ્યેકસ્ય યોધને દ્વિષતો દ્વિષા । ભવત્યુભયથા લાભો મિથો મોદ-
કયોરિવ ॥ ૭૫ ॥ ઇતિ સેનાપતિરત્નં.

કોષ્ટાગારાધધિકૃતો રત્નં ગૃહપતિર્ભવેત્ । સર્વેષાં ચક્રિસૈન્યાનાં
મોજ્યવસ્ત્રાદિચિંતકઃ ॥ ૭૬ ॥ સુલક્ષણઃ સુરૂપશ્ચ દાનશૌંડો વિશેષ-
વિત્ । સ્વામિભક્તઃ કૃતજ્ઞશ્ચ વિવેકી ચતુરઃ શુચિઃ ॥ ૭૭ ॥ શાલ્યાદિ-
નાનાધાન્યાનાં શાકાનાં ચાતિભૂયસાં । સિદ્ધિકૃતપ્રાતરુતાનાં સાયં તાદ-
કપ્રયોજને ॥ ૭૮ ॥ ત્રિભિર્વિશેષકં ॥ એતસ્યૈવાનુભાવેન સૈન્યં ભરતચ-

રસના આવેશ વચ્ચે મયંકર હોય છે. (૭૧) લાંચ વિગેરેના લોભથી ન સ્વંચાય તેવો, સ્વામીના કાર્યનો અદ્વિતીય સાધક, સારા લક્ષણવાળો, કૃતજ્ઞ, દયાળુ, વિનયી અને ન્યાયી હોય છે. (૭૨) જીતવાયોગ્ય ક્ષેત્રમાં આવેલ નીચા-ઉંચા ભાગ, જલ અને પર્વ-તાદિ દુર્ગનો જાણનાર હોય છે, તથા વિવિધ પ્રકારના વિષમ દુર્ગનો-કિલ્લાનો મંગ કરવામાં અને તેને જીતી લેવા વિગેરેની યુક્તિને જાણનાર હોય છે. (૭૩) જૂદા પડે-લાઓનું સંધાન કરવામાં અને મેલા મળેલા હોય તેનો મેદ કરવામાં ઉપાયજ્ઞ અને દ્વેષ કરનારા શત્રુઓને વગર પ્રયાસે શત્રુવડે જ જીતી લેનાર હોય છે. (૭૪) નીતિશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે-‘ શત્રુની સાથે શત્રુનું યુદ્ધ થાય તો તેમાં બેમાંથી ગમે તેનો મંગ-પરાજય થાય તેમાં લાભ જ છે; કેમકે બે મોદકને સામસામા અથડાવવાથી જે મોદક ભાંગે તે ઠીક જ છે. બન્ને પ્રકારે લાભ જ છે. ’ (૭૫) ઇતિ સેનાપતિરત્નં.

૨ ગૃહપતિરત્ન—કોષ્ટાગાર (અન્નાદિના કોઠાર) વિગેરેનો અધિકારી અને ચક્રવર્તીના સર્વ સૈન્યની મોજન-વસ્ત્રાદિકની ચિંતા કરનારો હોય છે. (૭૬) સારા લક્ષણવાળો, રૂપવંત, દાનશૂર, વિશેષજ્ઞ, સ્વામીભક્ત, કૃતજ્ઞ, વિવેકી, ચતુર અને પવિત્ર હોય છે. (૭૭) તેવા પ્રકારનું ઘાસ પ્રયોજન હોય ત્યારે શાલ્યાદિ અનેક પ્રકારના ધાન્ય અને અનેક પ્રકારના પુષ્કળ શાક (ચર્મરત્ન ઉપર) સવારે વાવીને સાંજે ઉગાડ-નાર હોય છે. (૭૮) એના પ્રભાવથી જ ભરતચક્રીનું સૈન્ય ચર્મ અને છત્રના સંપુટમાં

ક્રિણઃ । ચર્મચ્છત્રસમુદ્ગ્ધસ્થં સપ્તાહાન્યાપ મોજનં ॥૭૯॥ તથોક્તં ઋષભ-
ચરિત્રે—ચર્મરત્ને ચ સુક્ષ્મેત્ર ઇવોક્તાનિ દિવામુખે । સાયં ધાન્યાન્યજા-
યંત ગૃહિરત્નપ્રભાવતઃ ॥ ૮૦ ॥ ઇતિ ગૃહપતિરત્નં ।

અથ સ્યાદ્વાર્ધકીરત્નં દક્ષધીસ્તક્ષકાગ્રણીઃ । સ્કંધાવારપુરગ્રામ-
નિવેશેઽધિકૃતઃ શુચિઃ ॥ ૮૧ ॥ સ ચાધીતિ વ્યાકરણે વાસ્તુશાસ્ત્રાર્થ-
તત્ત્વવિત્ । શબ્દવ્યુત્પત્તિશૂન્યો હિ શાસ્ત્રં કિમપિ નાર્હતિ ॥ ૮૨ ॥ તથાહ
સિદ્ધાંતશિરોમણી ભાસ્કરાચાર્યઃ—યો વેદ વેદવદનં સદનં હિ સમ્યગ્
બ્રાહ્મ્યાઃ સ વેદમપિ વેદ કિમન્યશાસ્ત્રં । યસ્માદતઃ પ્રથમમેતદધીત્ય
ધીમાન્ શાસ્ત્રાંતરસ્ય ભવતિ શ્રવણેઽધિકારી ॥ ૮૩ ॥ પત્તનગ્રામનગર-
પ્રાસાદાપણવેશ્મનાં । નિવેશને યથૌચિત્યં દિક્સ્થાનાદિવિચક્ષણઃ ॥૮૪॥
ગૃહાણાં બહવો ભેદા વાસ્તુશાસ્ત્રોદિતાશ્ચ યે । તન્ન સર્વત્ર દક્ષોઽસૌ
શિલ્પવિત્ પ્રતિભાપદુઃ ॥ ૮૫ ॥ તથાહિ—ધ્રુવં ૧ ધન્યં ૨ જયં ૩ નંદં

રહું હતું ત્યારે સાત દિવસસુધી મોજન મેઠવી શક્યું હતું. (૭૯) શ્રીઋષભચરિત્રમાં
કહ્યું છે કે—‘ ગૃહપતિરત્નના પ્રભાવથી સારા ક્ષેત્રની જેમ ચર્મરત્નપર સવારે વાવેલું ધાન્ય
સાંજે ઊગી શકે છે ’ (૮૦) ઇતિ ગૃહપતિરત્નં.

૩ વાર્ધકીરત્ન—કુશલ બુદ્ધિવાળો, તક્ષકો (સુથારો)ને વિષે અગ્રેસર, લશ્ક-
રની છાવણી, નગર, ગામ વિગેરે નવા સ્થાપન કરવામાં અધિકારવાળો અને પવિત્ર હોય
છે. (૮૧) તે વ્યાકરણશાસ્ત્ર મળેલો હોવાથી વાસ્તુશાસ્ત્રના અર્થને અને તત્ત્વને જાણ-
નાર હોય છે; કારણ કે જો કોઈ પણ મનુષ્ય શબ્દની વ્યુત્પત્તિના જ્ઞાનરહિત હોય તો તે
કોઈ પણ શાસ્ત્ર જાણવામાં લાયક હાંતો નથી. (૮૨) તે વિષે સિદ્ધાંતશિરોમણિ નામના
ગ્રંથમાં ભાસ્કરાચાર્યે કહ્યું છે કે—“ સરસ્વતીના ઘરરૂપ વેદવદન (વ્યાકરણ)ને જે
મનુષ્ય સારી રીતે જાણે છે, તે વેદને પણ જાણે છે; તો પછી અન્ય શાસ્ત્રને જાણે તેમાં શું
કહેવું ? તેથી કરીને બુદ્ધિમાન મનુષ્ય પ્રથમ વ્યાકરણશાસ્ત્ર મળીને જ બીજાં શાસ્ત્રો શ્રવણ
કરવાનો અધિકારી થાય છે. (૮૩) ” વળી તે વાર્ધકીરત્ન પાટણ, ગામ, નગર, પ્રા-
સાદ, દુકાન અને ઘર વિગેરે બનાવવામાં તેની યથાયોગ્ય દિશા, સ્થાન વિગેરે જાણવામાં
વિચક્ષણ હોય છે. (૮૪) તથા કારીગરીને જાણનાર અને કુશલબુદ્ધિવાળા તે વાર્ધ-
કી વાસ્તુશાસ્ત્રમાં ઘરોનાં જે અનેક પ્રકારો કહ્યા છે તે સર્વ પ્રકારો જાણવામાં નિપુણ
હોય છે. (૮૫) ઘરના સોઠ પ્રકાર આ પ્રમાણે કહેલા છે.—ધ્રુવ ૧, ધન્ય ૨, જય ૩, નંદ

૪ खरं ५ कांतं ६ मनोहरं ७ । सुमुखं ८ दुर्मुखं ९ क्रूरं १० विपचं ११
धनदं १२ क्षयं १३ ॥ ८६ ॥ आक्रंदं १४ विपुलं १५ चैव विजयं १६
चेति षोडश । संप्रत्यमीषां पस्त्यानां प्रस्तारः प्रतिपाद्यते ॥ ८७ ॥
लघुर्भवेत्सरलया वक्रया रेखया गुरुः । प्रस्ताररचनायैभिः कर्तव्या
वृत्तजातिवत् ॥ ८८ ॥ तत्रायमाम्नायः—

गुरोरधो लघुं न्यस्येत् पृष्ठे त्वस्य पुनर्गुरुन् । अग्रतस्तूर्ध्ववद्दद्या-
द्यावत्सर्वलघुर्भवेत् ॥ ८९ ॥ चत्वारो गुरवः स्थाप्या आद्यपंक्तौ ततः
परं । शेषासु पंक्तिषु स्थाप्यो लघुराद्यगुरोरधः ॥ ९० ॥ अग्रे तूर्ध्वपंक्ति-
समं रिक्ते स्थाने तु दीयते । गुरुरेवं कृते भंगो—तिमः सर्वलघुर्भवेत् ॥ ९१ ॥

૪, खर ५, कांत ६, मनोहर ७, सुमुख ८, दुर्मुख ९, क्रूर १०, विपच ११, धनद १२,
क्षय १३, आक्रंद १४, विपुल १५ અને વિજય ૧૬. હવે આ સોઠ પ્રકારના ઘરોનો
પ્રસ્તાર કહે છે.—(૮૬) સીધી ઊભી લીંટી (૧) કરવી તે લઘુ કહેવાય છે અને વાંકી
(૨) જેવી રેખા કરવાથી તે (૩) ગુરુ કહેવાય છે. આ લઘુ અને ગુરુ કરીને વૃત્ત-
જાતિ (શ્લોકની જાતિ)ની જેમ ઘરસંબંધી પ્રસ્તારની રચના કરવી. (૮૬) તેમાં
અહીં આ પ્રમાણે આમ્નાય (પરંપરા) છે.—

પહેલા ગુરુની નીચે લઘુને સ્થાપન કરવો (મૂકવો), તેની પાછળ (પહેલાં)
ગુરુને મૂકવા અને તેની આગળ (પછી) ઉપલી પંક્તિમાં જે રીતે ગુરુ-લઘુ હોય તે જ
પ્રમાણે મૂકવા. આ પ્રમાણે હેવટ સર્વે (ચારે) લઘુ આવે ત્યાંસુધી કરવું. (૮૯)
ઘટલે કે—પહેલી પંક્તિમાં ચારે ગુરુ સ્થાપવા. ત્યારપછી વીંજી ત્રીજી વિગેરે બાકીની
પંક્તિઓમાં પહેલા ગુરુની નીચે લઘુ મૂકવો. તેની પછી ઉપરની પંક્તિમાં હોય તે પ્રમાણે
ગુરુ-લઘુ મૂકવા અને તેની પહેલાં જેટલા ખાલી સ્થાન હોય તેમાં ગુરુ જ મૂકવા. આમ
કરવાથી હેઢા (સોઠમાં) ભંગમાં સર્વે (ચારે) લઘુ આવશે. (૯૧) તેની સ્થાપના—

અથ પ્રકૃતં—પ્રતિશાલાચલિદાઢ્યા દિક્ સ્યાલ્લઘૂપલક્ષિતા ।
ગુરુદિષ્ટાઽનાઘૃતા સ્યા—ત્તાશ્ચતસ્રો યથાક્રમં ॥ ૯૨ ॥ તત્ર સ્યાત્પ્રથમે ભંગે
ચતુર્ભિર્ગુરુભિર્ગૃહં । ઇકોઽપવરકોઽલિદ-વર્જિતઃ સ ચતુર્દિશં ॥ ૯૩ ॥

ઘરનું નામ.	ફલ.	પ્રસ્તાર.				શુભાશુભ.
		પૂર્વ	દક્ષિણ	પશ્ચિમ	ઉત્તર	
૧ ધ્રુવ	સ્થિરતા	૫	૫	૫	૫	શુભ
૨ ધન્ય	ધનપ્રાપ્તિ	૧	૫	૫	૫	શુભ
૩ જય	જય	૫	૧	૫	૫	શુભ
૪ નંદ	પુત્ર	૧	૧	૫	૫	શુભ
૫ સ્વર	દારિદ્ર્ય	૫	૫	૧	૫	અશુભ
૬ કાંત	સર્વસંપત્	૧	૫	૧	૫	શુભ
૭ મનોહર	મનનો આહ્વાદ	૫	૧	૧	૫	શુભ
૮ સુમુખ	લક્ષ્મી	૧	૧	૧	૫	શુભ
૯ દુર્મુખ	યુદ્ધ	૫	૫	૫	૧	અશુભ
૧૦ ક્રૂર	વિષમતા	૧	૫	૫	૧	અશુભ
૧૧ વિપક્ષ(સુપક્ષ)	બાંધવ	૫	૧	૫	૧	શુભ
૧૨ ધનદ	ધન	૧	૧	૫	૧	શુભ
૧૩ વ્યય	વ્યય	૫	૫	૧	૧	અશુભ
૧૪ આક્રંદ	મૃત્યુ	૧	૫	૧	૧	અશુભ
૧૫ વિપુલ	આરોગ્ય	૫	૧	૧	૧	શુભ
૧૬ વિજય	સર્વસંપત્	૧	૧	૧	૧	શુભ

હવે પ્રકૃત કહે છે—અહીં દરેક (સોળે પ્રકારના) ઘરમાં જે દિશાએ લઘુ મૂક્યો છે તે દિશા અલિદથી વ્યાપ્ત છે એટલે તે દિશાએ અલિદ હોય એમ જાણવું, અને જે દિશાએ ગુરુ મૂક્યો હોય તે દિશા આવરણરહિત એટલે અલિદ વિનાની છે એમ જાણવું તે દિશાઓ પૂર્વાદિકના અનુક્રમે ચાર છે, (૯૨) તેમાં પહેલા ભંગમાં (પંક્તિમાં) ચારે ગુરુવાળું ઘર કહ્યું છે, તેથી તે ચારે દિશાએ અલિદરહિત માત્ર એક જ ઓરડો છે. તેને ધ્રુવ નામનું પહેલું ઘર કહ્યું છે; તથા ધન્ય નામનું જે ત્રીજું ઘર છે, તેમાં પૂર્વ દિશાએ

ધ્રુવસંજ્ઞં ગૃહં તત્સ્યા—દ્વન્યં પ્રાચ્યામલિદયુક્ । યસ્યાં દિશિ ગૃહદારં સા
 ચ પ્રાચી ભવેદિહ ॥ ૯૪ ॥ તથોક્તં દિવંકવિલાસે—પૂર્વાદિર્દિગ્વિનિ-
 દેશ્યા ગૃહદારવ્યપેક્ષ્યા । ભાસ્કરોદયદિક્ પૂર્વા ન વિજ્ઞેયા યથા શ્રુતં
 ॥ ૯૫ ॥ દક્ષિણસ્યામલિદઃ સ્યા—ઘટ્ટ તજ્જયસંજ્ઞકં । एवं સ્યુઃ પોડશે
 ભંગે ચતુર્દિશમલિદકાઃ ॥ ૯૬ ॥ વાસ્તુશાસ્ત્રે ફલં ચૈવામેવમાહુઃ—

અલિદ હોય છે. અહીં જે દિશામાં ઘરનું (ઓરહાનું) દ્વાર હોય તેને જ પૂર્વ દિશા
 સમજવી. (૯૩-૯૪) તે વિષે વિવેકવિલાસ નામના ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે—“ ઘરના
 દ્વારની અપેક્ષાએ પૂર્વાદિક દિશા કહેવી, પરંતુ જે દિશાએ સૂર્ય ઉગે છે તેને (આ પ્રમં-
 ગમાં) પૂર્વ દિશા ન કહેવી. જેમ છીંકને વિષે સૂર્યોદયની અપેક્ષાએ પૂર્વાદિક દિશા ધાર-
 વામાં આવતી નથી, પરંતુ જે દિશાતરફ મુઝ રાખીને પોતે છીંક સ્વાધી હોય
 તે જ તેની પૂર્વ દિશા કહેવાય છે અથવા વીજાએ છીંક સ્વાધી હોય તો પોતાનું મુઝ જે તરફ
 હોય તે પૂર્વ કહેવાય છે તેમ. (૯૫) ” તથા જે ઘરમાં દક્ષિણ દિશાએ અલિદ હોય તે
 ઘર જય નામનું (ત્રીજું) જાણવું. આ જ પ્રમાણે સોઝમાં માંગાવાળા ઘરમાં ચારે દિશાએ
 અલિદ હોય છે. (૯૬) તેની સ્થાપના—

ધ્રુવ ૧	ધન્ય ૨	જય ૩	નંદ ૪	સર ૫	
કાંત ૬	મનોરમ ૭	સુમુખ ૮	દુર્મુખ ૯	કૂર ૧૦	
વિપક્ષ ૧૧	ધનદ ૧૨	ક્ષય ૧૩	આક્રંદ ૧૪	વિપુલ ૧૫	વિજય ૧૬

સ્થૈર્ય ૧ ધન ૨ જય(યઃ) ૩ પુત્રાન્(ત્રાઃ) ૪ દારિદ્ર્યં ૫ સર્વસંપદઃ ૬ ।
મનોહ્લાદઃ ૭ શ્રિયો ૮ યુદ્ધં ૯ વૈષમ્યં ૧૦ બાંધવા ૧૧ ધનં ૧૨ ॥ ૯૭ ॥
ક્ષયશ્ચ ૧૩ મૃત્યુ ૧૪ રારોગ્યં ૧૫ સર્વસંપદિતિ ૧૬ ક્રમાત્ । ધ્રુવાદીનાં
ફલં જ્ઞેયં સાન્વર્થાશ્ચાન્યમૂન્યતઃ ॥ ૯૮ ॥ इयं षोडशभंगीह दिग्मा-
त्रार्थं प्रदर्शिता । एकापवरकादीनां भेदास्त्वेषामनेकशः ॥ ९९ ॥ उक्तं
च रत्नमालाभाष्ये—वेश्मनामेकशालानां शतं स्याच्चतुरुत्तरं । द्विपंचा-
शद् द्विशालानां त्रिशालानां द्विसप्ततिः ॥ ४०० ॥ नंद्यावर्त्तं वर्द्धमानं
स्वस्तिकं च तथा परं । सर्वतोभद्रमित्याद्याः स्युर्भेदा वेश्मनां शुभाः
॥ ४०१ ॥ तथाह वराहः—

નંદ્યાવર્ત્તમર્લિદૈઃ શાલાકુડ્યાત્પ્રદક્ષિણાંતગતૈઃ । દ્વારં પશ્ચિમમ-
સ્મિન્ વિહાય શેષાણિ કાર્યાણિ ॥૨॥ દ્વારા(રોડ)ર્લિદાન્તગતઃ પ્રદક્ષિણોન્યઃ

વાસ્તુશાસ્ત્રમાં આ સોઠ પ્રકારના ઘરોનું ફલ આ પ્રમાણે કહ્યું છે—સ્થિરતા ૧,
ધન ૨, જય ૩, પુત્ર ૪, દારિદ્ર્ય ૫, સર્વસંપદા ૬, મનનો આહ્લાદ ૭, લક્ષ્મી ૮, યુદ્ધ
૯, વિષમતા ૧૦, બાંધવ ૧૧, ધન ૧૨, ક્ષય ૧૩, મૃત્યુ ૧૪, આરોગ્ય ૧૫ અને સર્વ-
સંપદા ૧૬. આ પ્રમાણે ધ્રુવ વિગેરે ઘરોનું અનુક્રમે ફલ જાણવું, કારણ કે તે ધ્રુવ વિગેરે
નામો જ સાર્થક છે—તેના નામ પ્રમાણે જ તેના શુભાશુભ ફલ છે. (૯૭-૯૮) આ
સોઠ ભંગ ઇટલે સોઠ પ્રકારનાં ઘરો અહીં દિશામાત્રથી જ વતાવ્યા છે. એક ઓરડાવાળા
બે ઓરડાવાળા વિગેરેની વૃદ્ધિ કરવાથી તેમના ઘણા ભેદો થાય છે. (૯૯) તે વિષે
રત્નમાલા ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે—“ એક શાળા (ઓરડા)નાં ઘરો એક સો ને ચાર પ્રકાર-
નાં થાય છે, બે શાળાનાં ઘરો બાવન (એક સો ને બાવન ?) પ્રકારનાં થાય છે અને ત્રણ
શાળાનાં ઘરો વૉતેર (એક સો ને વૉતેર, ?) પ્રકારનાં થાય છે. (૪૦૦) ” વળી નંદ્યા-
વર્ત, વર્ધમાન, સ્વસ્તિક અને સર્વતોભદ્ર વિગેરે ઘરોના શુભ પ્રકારો હોય છે. (૪૦૧)
તે વિષે વરાહ કહે છે કે—

“ મકાનની ખીંતથી પ્રદક્ષિણાના છેડાપર રહેલા અર્લિદ ઇટલે ઓશરીએ કરીને
નંદાવર્ત્ત નામનું ગૃહ થાય છે. આ ઘરને વિષે પશ્ચિમદિશાને છોડીને બાકીની ત્રણે
દિશાએ દ્વાર કરાય છે. (૨) દ્વાર અને અર્લિદ (ઓશરી) એ બેને છેડે રહેલ એક

૧ ડંબરાની નીચે જે પહોળું લાકડું અથવા પથ્થર રાખવામાં આવે છે કે જેના ઉપર આવ-
નાર માણસ પગ મૂકીને આવે છે તે અથવા બહાર ભાગના ચૂણાની બાજુએ ઓરડીઓ કર-
વામાં આવે છે તે, આવા બે અર્થ પણ અર્લિદના કરેલા છે.

શુભસ્તતશ્ચાન્યઃ । તસ્મિન્નશ્ચ વર્ધમાને દ્વારં તુ ન દક્ષિણં કાર્યં ॥ ૩ ॥
 અપરાંતગતોઽલિદઃ પ્રાગંતગતૌ તદુસ્થિતૌ ચાન્યૌ । તદવધિવિધૃતશ્ચાન્યઃ
 પ્રાગ્દ્વારં સ્વસ્તિકે શુભદં ॥ ૪ ॥ અપ્રતિપિદ્ધાલિદં સમંતતો વાસ્તુ સર્વ-
 તોભદ્રં । નૃપવિબુધસમૂહાનાં કાર્યં દ્વારૈશ્ચતુર્ભિરપિ ॥ ૫ ॥

તથા—વાસ્તુચેત્રોદ્ગતૈર્વહ્ની-વૃત્તૈર્ભૂલાતપૂરિતેઃ । વેદમાખ્યુદયિકં
 દુઃખ-કૃદ્વા વેત્તિ વિચક્ષણઃ ॥ ૬ ॥ આસન્નફલદા વાસ્તુ-પ્રરુદા
 ગર્ભિણી લતા । અનાસન્નફલા કન્યા વંધ્યા ભવતિ નિષ્ફલા ॥ ૭ ॥
 વૃક્ષાઃ પ્લક્ષવટાશ્ચત્થો-દુંબરાદ્યાઃ શુભાઃ સ્મૃતાઃ । અપ્રશસ્તાઃ કંટકિ-
 નો રિપુચૌરાદિભીતિદાઃ ॥ ૮ ॥ તથાહ વરાહઃ—શસ્તૌપધિદ્રુમલતા-

પ્રદક્ષિણા હોય, તેથી એક વીજી શુભ પ્રદક્ષિણા પણ હોય તે વર્ધમાન ગૃહ કહેવાય. તેને વિષે દક્ષિણ દિશાએ દ્વાર કરવું નહીં. (૩) પશ્ચિમદિશાના છેડે રહેલ ઓશરી હોય અને પૂર્વદિશાના છેડે રહેલી તે મકાનસાથે જોડાયેલી વીજી વે ઓશરી હોય અને તે ઓશરીની મર્યાદાથી ધારણ કરાયેલી એક જૂદી ઓશરી હોય એવું પૂર્વદિશાના દ્વાર-વાલું શુભને આપનારું સ્વસ્તિક નામનું ગૃહ કહેવાય છે. (૪) સર્વ વાજુણ નથી નિષેધ કરાયેલો અલિદનો જેમાં, અર્થાત્ ચોતરફ ઓશરીવાળો રાજા અને પંડિતોના સમુદાયોને ઉચિત એવું સર્વતોભદ્ર નામનું ગૃહ હોય છે. તેને ચારે દિશાએ દ્વારવાલું કરવું. (૫) (ચાર ગૃહોનું સ્વરૂપ વરાહસંહિતાની સાક્ષીથી શ્રીજંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞાસિ ટીકા-કારે કહેલ છે. તે જ પ્રમાણે અહીં લોકપ્રકાશકારે પણ કહેલ છે. જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞાસિના મૂળમાં આ ચાર નામોની સાથે ચક્ર નામનો પાંચમો પ્રાસાદ પણ કહેલો છે. આ સંબંધની વિશેષ હકીકતના જિજ્ઞાસુએ સમરાંગણસૂત્રધાર નામના છપાયેલા શિન્પસંબંધી ગ્રંથ વિગે-રેની સહાય મેળવવી.)

તથા-વાસ્તુ (ઘર) વનાવવાનું જે ચેત્ર (ભૂમિ) હોય તેમાં વેલાઓ કે વૃત્તો વિગેરે જે ઊગેલા હોય તે ઉપરથી તેમાં થનારું ઘર સુખકારક છે કે દુઃખકારક છે ? તે વિદ્વાન્ પુરુષ જાણી શકે છે. (૬) જેમકે વાસ્તુચેત્રમાં ઊગેલી લતા જો ગર્ભવાળી હોય તો તે શીઘ્ર ફલ આપનારી થાય છે, કન્યા (વાલ્યાવસ્થાવાળી-કુમારિકા) હોય તો તે ચિર-કાલે ફલ આપનારી થાય છે અને વંધ્યા (વાંદણી-ફલરહિત) હોય તો તેનું કાંઈપણ ફલ મળતું નથી. (૭) વાસ્તુના ચેત્રમાં પ્લક્ષ (પીપળો), વહ, અશ્વત્થ (પીપળા જેવું ઘુચ) અને ઊમરા વિગેરેનાં વૃત્તો ઊગેલા હોય તો તે શુભ કહેલા છે. કાંટાવાળા વૃત્તો ઊગેલા હોય તો તે અશુભ કહેલા છે અને તે શત્રુ તથા ચોરાદિકનો ભય આપનાર થાય છે. (૮) તે વિષે વરાહ કહે છે કે—“ઉત્તમ ઔષધિ, વૃષ અને લતાવાળી, મધુર,

विज्ञो वास्तुष्वथायर्क्ष-व्ययांशादीन् विचारयेत् । अग्नीभिरनुकूलै-
र्यत् स्यादभ्युदयकृद्गृहं ॥ १० ॥ विवक्षिते गृहक्षेत्रे विस्तारो योंगुला-
त्मकः । दैर्घ्येणांगुलरूपेण गुण्यते जायतेऽथ यत् ॥ ११ ॥ तत्स्यात्क्षे-
त्रफलं तस्मिन्-न्नष्टभक्तेऽधिकं च यत् । तदंकमानस्तत्राय-स्तेषां नाम-
क्रमस्त्वयं ॥ १२ ॥ ध्वजो १ धूमो २ हरिः ३ श्वा ४ गौ ५ खरो ६
हस्ती ७ द्विकः ८ क्रमात् । पूर्वादिवलिनोऽष्टाया विषमास्तेषु शोभनाः
॥ १३ ॥ ईशानांतासु दिक्ष्वेते पूर्वादिक्रमतः स्थिताः । सान्त्वर्थनामधेय-
त्वा-त्समाः कापि न शोभनाः ॥ १४ ॥ एषां स्थापनव्यवस्था चैवं

હવે વાસ્તુશાસ્ત્રના વિદ્વાને આય, નવત્ર, વ્યય અને અંશ વિગેરેનો વિચાર કરવો, કારણ કે તે સર્વે અનુકૂળ હોય તો તે ઘર શુભ ઉદયને કરનારું થાય છે. (૧૦) તે આ પ્રમાણે—ઈચ્છેલા ઘરની ભૂમિનો વિસ્તાર જેટલા અંગુલનો હોય તેને લંબાઈના અંગુલવડે ગુણવો. તે પ્રમાણે લંબાઈ પહોળાઈના અંગુલનો ગુણાકાર કરતાં જે આવે તે ક્ષેત્રફલ સમ-જવું. તે ક્ષેત્રફલના અંગુલની સંખ્યાને આઠે ભાંગતાં જે શેષ વધે, તેટલી સંખ્યાવાળો (તેટલામો) તે ક્ષેત્રનો આય જાણવો. તે આયોનાં નામ અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે. (૧૧—૧૨)—ધ્વજ ૧, ધૂમ ૨, હરિ ૩, શ્વાન ૪, વઢદ ૫, ગધેડો ૬, હાથી ૭ અને કાગડો ૮. આ આઠ આયો અનુક્રમે પૂર્વાદિક દિશાઓમાં વઢવાન છે. તેમાંના એકી (૧—૩—૫—૭) આયો શુભકારક છે. (૧૩) પૂર્વાદિકના અનુક્રમે' ર્દશાન યુગાર્પયત રહેલા આ આઠે આયોનાં નામ સાર્થક હોવાથી બેકી (૨—૪—૬—૮) આયો કદાપિ શુભ નથી. (૧૪) આ આયોને સ્થાપવાની વ્યવસ્થા વિવેકવિલાસ નામના ગ્રંથમાં આ પ્રમાણે કહી

१ पूर्व-ध्वज, २ अग्नि-धूम, ३ दक्षिण-सिंह, ४ नैऋत-श्वान, ५ पश्चिम-वृषभ,
६ वायव्य-खर, ७ उत्तर-गज, ८ ईशान-काक.

વિવેકવિલાસે-વૃષં ૧ સિંહં ૨ ગજં ૩ ચૈવ खेटकर्वटकोट्टयोः । द्विपः
 पुनः प्रयोक्तव्यो वापीकूपसरस्सु च ॥ १५ ॥ मृर्गेद्रमासने दद्या-च्छय-
 नेषु गजं पुनः । वृषं भोजनपात्रेषु छत्रादिषु पुनर्ध्वजं ॥ १६ ॥ अग्निवे-
 श्मसु सर्वेषु गृहे बह्व्युपजीविनां । धूमं नियोजयेत्किंच श्रानं
 म्लेच्छादिजातिषु ॥ १७ ॥ खरो वेश्यागृहे शस्तो ध्वांक्षः शेषकुटीषु
 च । वृषः सिंहो गजश्चापि प्रासादपुरवेश्मसु ॥ १८ ॥ इत्यायो वास्तुनः
 प्रोक्तो नक्षत्रमथ कथ्यते । तत्र सामान्यतो वास्तु-जन्मभं कृत्तिका
 भवेत् ॥ १९ ॥ यदुक्तं व्यवहारप्रकाशे-भाद्रपदतृतीयायां शनिदिवसे
 कृत्तिकाप्रथमपादे । व्यतिपाते रात्र्यादौ विष्ट्यां वास्तोः समुत्पत्तिः ॥ २० ॥
 अथेष्टवास्तुनः क्षेत्र-फलांकेऽष्टगुणीकृते । विभक्तं सप्तविंशत्या शिष्टं
 भवति जन्मभं ॥ २१ ॥ अस्मादेव च नक्षत्रा-द्गृहाणां स्वामिना सह ।
 राशेर्बलं प्रीतिषड-ष्टमकादि विचिंतयेत् ॥ २२ ॥ सप्त सप्ताग्निभादीनि

છે—“ खेट (ગામ), कर्वट (નગર) અને કિલ્લાને વિષે વૃષ, સિંહ અને ગજ આય લેવો. વાવ, કૂવા અને સરોવરને વિષે દ્વિપ (હાથી) આય લેવો, આસનમાં સિંહ આય લેવો, શય્યામાં ગજ આય લેવો, ભોજનનાં પાત્રોમાં વૃષભ આય લેવો, છત્રાદિકને વિષે ધ્વજ આય લેવો, સર્વ પ્રકારના અગ્નિના ઘરો (રસોડા વિગેરે)ને વિષે તથા અગ્નિવડે આજીવિકા કરનારના ઘરોને વિષે ધૂમ આય લેવો, મ્લેચ્છાદિક જાતિનાં ઘરોમાં શ્રાન આય લેવો, વેશ્યાના ઘરમાં खर આય શ્રેષ્ઠ છે, બીજા નીચ વર્ણોની ઝૂંપડીઓને વિષે ध्वांक्ष (કાક) આય લેવો, તથા પ્રાસાદ, પુર અને સારા ઘરોને વિષે વૃષ, સિંહ અને ગજ આય લેવા સારા છે. (૧૫-૧૮) આ પ્રમાણે વાસ્તુનો આય કહ્યો. હવે તેનું નક્ષત્ર કહે છે—તેમાં સામાન્ય રીતે વાસ્તુનું જન્મનક્ષત્ર કૃત્તિકા છે. (૧૯) તે વિષે વ્યવહારપ્રકાશમાં કહ્યું છે કે—“ भाद्रपदानी त्रीजने दिवसे, शनिवारे, कृत्तिका नक्षत्रना पहले पायामां, व्यतिपात योगमां, रात्रिना प्रारंभमां અને વિષ્ટિ યોગમાં વાસ્તુની ઉત્પત્તિ થયેલી છે. ” (૨૦) હવે ઇષ્ટ વાસ્તુ (ઘર)ના ક્ષેત્રફલની જે સંખ્યા હોય તેને આઠે ગુણી સત્તાવશી ભાંગતાં જેટલા વાકી રહે તેને તે વાસ્તુનું જન્મ નક્ષત્ર જાણવું. (૨૧) આ પ્રમાણે આવેલા ઘરના જન્મ નક્ષત્રથી ગૃહસ્વામીની સાથે રાશિચલ, પ્રીતિ અને ષડાષ્ટક વિગેરે વિચારવું (૨૨) પરિઘચક્રની જેમ ચક્ર કરીને તેમાં પૂર્વાદિક દિશાએ અનુક્રમે કૃત્તિકાદિક

ન્યસ્યૈત્પરિઘચક્રવત્ । પૂર્વાદિષુ ચતસૃષુ દિક્ષિવમાનિ યથાક્રમં ॥ ૨૩ ॥
 ઇષ્ટસ્ય વાસ્તુનો જન્મ-ધિષ્ણ્યમેવં સમેતિ ચેત્ । દ્વારદિશ્યસ્ય ગેહસ્ય
 તદોહ્યોઽભિમુખઃ શશી ॥ ૨૪ ॥ પાશ્ર્વાત્યભિત્તિદિક્પ્રાપ્તે જન્મભેઽભીષ્ટ-
 વાસ્તુનઃ । ચંદ્રો ભવતિ પૃથ્થ્થો-ઽનિષ્ઠૌ ચૈતાવુભાવપિ ॥૨૫॥ તથાહુઃ-
 પ્રારબ્ધં સંમુખે ચંદ્રે ન વસ્તું વાસ્તુ કલ્પતે । પૃથ્થ્થેસ્વામિધાતાય
 દ્વયોસ્તેન ત્યજેદ્ગૃહી ॥ ૨૬ ॥ ગૃહ એવ નિષિદ્ધોઽયં ચંદ્રમાઃ સન્મુખ-
 સ્થિતઃ । પ્રાસાદનૃપસૌધશ્રી-ગૃહેષુ ત્વગ્રગઃ શુભઃ ॥ ૨૭ ॥

ગુરુશિષ્યાદિવત્તારા વર્જ્યાત્રાપિ વિવેકિભિઃ । તૃતીયા પંચમી ચાપિ

સાત સાત નક્ષત્રો સ્થાપન કરવા. તેમાં ઇષ્ટ વાસ્તુનું જન્મનક્ષત્ર જો ઘરના દ્વારની દિશામાં આવે તો તે ઘરની સન્મુખ ચન્દ્ર છે એમ જાણવું, (૨૩-૨૪) અને ઇષ્ટગૃહનું જન્મનક્ષત્ર જો પાછલી ભીતની દિશામાં આવે તો ચન્દ્ર પાછલ રહેલો છે એમ જાણવું. આ સન્મુખ અને પાછલનો એ બંને ચન્દ્ર અશુભ છે. (૨૫) તે વિષે કહ્યું છે કે-“ ચન્દ્ર સન્મુખ હોય તો પ્રારંભેલું ઘર વસવા લાયક નથી અને ચન્દ્ર પાછલ હોય તો ઘરઘણીનો નાશ થાય છે, તેથી ગૃહસ્થે આ બન્ને ચન્દ્ર ત્યાગ કરવા લાયક છે. (૨૬) ” આ સન્મુખ રહેલો ચન્દ્ર ઘરને વિષે જ નિષેધ કરેલો છે, પરંતુ પ્રાસાદ (ચૈત્ય), રાજમહેલ અને જાનના ઘરને (મંડાર) વિષે તો સન્મુખ રહેલો ચન્દ્ર શુભ કહેલો છે. (૨૭)

ક. રો. મૃ. આ. પુ. પુ. અ.	
મ. પ. ડ. હ. વિ. સ્વા. વિ.	<div> <div>પૂર્વ</div> <div>દક્ષિણ</div> <div>પશ્ચિમ</div> <div>ઉત્તર.</div> </div>
અ. ક. મ. પ. ડ. હ. વિ. સ્વા. વિ.	

આ ઘરની વાતમાં વિવેકી પુરુષોએ ગુરુ-શિષ્યાદિકના સંબંધમાં જેમ અશુભ તારા

સતમી ચાપરાઃ શુભાઃ ॥ ૨૮ ॥ તથોક્ત—ગણ્યેત્સ્વામિનચ્ચત્રા—ઘાવ-
દ્વિષ્ણ્યં ગૃહસ્ય ચ । નવભિસ્તુ હરેન્દ્રાગં શેષં તારા પ્રકીર્તિતા । ॥ ૨૯ ॥
શાંતા ૧ મનોરમા ૨ ક્રૂરા ૩ વિજયા ૪ કલહોદ્ભવા ૫ । પદ્મિની ૬
રાક્ષસી ૭ વીરા ૮ આનંદા ૯ ચેતિ તારકાઃ ॥ ૩૦ ॥ ઇતિ નક્ષત્રં ॥

નક્ષત્રાંકેઽષ્ટભિર્ભક્તે શેષાંકેન વ્યયો ભવેત્ । ભાગાપ્રાપ્તાવથા-
ષ્ટાભિર્ભાક એવ વ્યયો ભવેત્ ॥ ૩૧ ॥ સ્યાન્નિધાસૌ ચ પૈશાચો રાક્ષસો
યચ્છ એવ ચ । આયેન તુલ્યોઽભ્યધિકો ન્યૂનશ્રાયાદયથાક્રમં ॥ ૩૨ ॥
તથાહ—પૈશાચસ્તુ સમાયઃ સ્યા—દ્રાક્ષસશ્રાધિકે વ્યયે । આયાત્તૂનતરો
યચ્છો વ્યયઃ શ્રેષ્ઠોઽષ્ટધા ત્વયં ॥ ૩૩ ॥ શાંતઃ ૧ ક્રૂરઃ ૨ પ્રદ્યોતશ્ચ ૩
શ્રેયા ૪ નથ મનોરમઃ ૫ । શ્રીવત્સો ૬ વિભવ ૭ શ્રૈવ ચિંતાત્મકો ૮
વ્યયોઽષ્ટમઃ ॥૩૪॥ અત્ર ચ—એકશેષે વ્યયઃ શાંતો દ્વિશેષે ક્રૂર ઇષ્યતે ।

વર્જવાની છે તેમ ત્રીજી, પાંચમી અને સાતમી તારા વર્જવા લાયક છે, તે સિવાયની વીજી
તારાઓ શુભ છે. (૨૮) તે વિષે કહ્યું છે કે—“ ગૃહસ્વામીના નક્ષત્રથી વરતું જન્મનક્ષત્ર
ગણતું. જે સંખ્યા આવે તેને નવે ભાગ દેવો. વાકી જે રહે તે (તેટલાંમી) તારા કહેલી છે.
(૨૯) તેના નામ આ પ્રમાણે—શાંતા ૧, મનોરમા ૨, ક્રૂરા ૩, વિજયા ૪, કલહોદ્ભવા
(કલેશ કરનારી) ૫, પદ્મિની ૬, રાક્ષસી ૭, વીરા ૮ અને આનંદા ૯. (૩૦) ઇતિ
નક્ષત્રવિચાર.

હવે વ્યય કહે છે—નક્ષત્રના અંકને આઠે ભાગતાં જે શેષ રહે તે વ્યય કહેવાય છે.
તેમાં જો આઠે ભાગ ન ચાલે તો તે નક્ષત્રનો અંકજ વ્યય કહેવાય છે. (૩૧) તે વ્યય
ત્રણ પ્રકારનો છે—પૈશાચ ૧, રાક્ષસ ૨ અને યચ્છ ૩. તેમાં આયની તુલ્ય વ્યય હોય તો
તે પૈશાચ કહેવાય છે. આયથી અધિક હોય તો તે રાક્ષસ કહેવાય છે અને આયથી
ન્યૂન હોય તો તે યચ્છ કહેવાય છે. (૩૨) તે વિષે કહ્યું છે કે—“ આયની સમાન
સંખ્યાવાળો વ્યય હોય તો તે પૈશાચ કહેવાય છે. આયની સંખ્યાથી વ્યયની સંખ્યા
અધિક હોય તો તે રાક્ષસ કહેવાય છે અને આયની સંખ્યાથી વ્યયની સંખ્યા ન્યૂન હોય
તો તે યચ્છ કહેવાય છે તેમાં યચ્છ નામનો વ્યય જ શ્રેષ્ઠ છે. ” તે વ્યય આઠ પ્રકારનો છે.
તેના નામ આ પ્રમાણે—શાંત ૧, ક્રૂર ૨, પ્રદ્યોત ૩, શ્રેયા ૪, મનોરમ ૫, શ્રીવત્સ ૬,
વિભવ ૭ તથા આઠમો ચિંતાત્મક ૮. (૩૩-૩૪) અહીં (નક્ષત્રના અંકને આઠે ભા-

एवं यावत् शून्यशेषे भवेच्चिंतात्मको व्ययः ॥ ३५ ॥ इति व्ययः ॥

व्ययांकेनाभीष्टवेश्म-नाड्यश्चाक्षरसंख्यया । मुक्ते क्षेत्रफले भक्ते
त्रिभिः शेषमिहांशकः ॥ ३६ ॥ इंद्रांशः स्यादेकशेषे द्विशेषे च यमांशकः ।
शून्यशेषे ज राजांशो-ऽधमस्तत्र यमांशकः ॥ ३७ ॥ इत्यंशकः ॥

तथा—वैशाखे श्रावणे मार्गे पौषे फाल्गुन एव च । कुर्वीत वास्तु-
प्रारंभं न तु शेषेषु सप्तसु ॥ ३८ ॥ एते तूक्ताश्चंद्रमासाः शुक्लप्रतिपदा-
दिकाः । सौरमासांश्चैवमाहुः सूर्यसंक्रांतिचिह्नितान् ॥ ३९ ॥ धामार-
भेतोत्तरदक्षिणास्यं तुलालिमेषर्षभभाजि भानौ । प्राक्पश्चिमास्यं मृग-
कर्ककुंभ-सिंहस्थिते द्व्यंगगते न किंचित् ॥ ४० ॥ तुलालीत्याद्युक्तेऽपि
पूर्वोक्तचंद्रमासपंचक एव, न शेषमासेष्विति स्वयं ज्ञेयं. संक्रांति द्विस्व-

गतां जो) एक शेष रहे तो शांत नामनो व्यय जाणवो, बे शेष रहे तो क्रूर नामनो
व्यय जाणवो. ए ज प्रमाणे यावत् शून्य शेष रहे तो चिंतात्मक व्यय जाणवो. (३५)
इति व्यय विचार.

हवे अंश कहे छे—व्ययनो अंक, इच्छित घरनी नाडी एटले जे नामनुं घर होय तेना
अचरोनी संख्यानो अंक अने क्षेत्रफलनो अंक, आ त्रणे अंकने एकठा करवा (सरवालो
करवो). पछी तेने त्रणे भांगतां जे शेष रहे तेने अंश जाणवो. (३६) तेमां जो एक
शेष रहे तो ते इंद्र अंश जाणवो, बे शेष रहे तो यम अंश जाणवो अने शून्य शेष रहे तो
राजा अंश जाणवो. आ त्रणेमां यम अंश अधम-अशुभ छे (बाकीना बे शुभ छे).
(३७) इति अंश विचार.

हवे वास्तु प्रारंभ करवानो विचार कहे छे—वैशाख १, श्रावण २, मार्गशीर्ष ३,
पौष ४ अने फाल्गुन ५, आ पांच मासमां ज घर चणाववानो प्रारंभ करवो. बाकीना
सात मासमां आरंभ करवो नहीं. (३९) अहीं शुक्ल प्रतिपदाथी आरंभ थत्ता चांद्र-
मासो कहा छे अने सूर्यमास लेवा होय तो सूर्यनी संक्रांतिवडे युक्त आ प्रमाणे कहा छे.
(३९)—तुला, वृश्चिक, मेष अने वृष ए चार संक्रांतिमां सूर्य होय त्यारे उत्तर अने
दक्षिण दिशाना द्वारवाळा घरनो आरंभ करवो तथा मकर, कुंभ, कर्क अने सिंह ए चार
संक्रांतिमां सूर्य होय त्यारे पूर्व अने पश्चिम दिशाना द्वारवाळा घरनो आरंभ करवो.
परंतु द्विस्वभाव राशि एटले मिथुन, कन्या, धन अने मीन ए चार संक्रांतिमां सूर्य होय
त्यारे कोइपण घरनो आरंभ करवो नहीं. (४०) अहीं तुला, वृश्चिक विगेरे संक्रांति
आश्री ग्राह्याग्राह्यपणुं कहुं छे तोपण पूर्वे कहेला पांच चांद्र मासमां ज घरनो आरंभ

ભાવેષુ રાશિષ્વર્કે ન કલ્પતે । એકસ્યા અપ્યભિમુખં સદનં દિક્ચ-
તુષ્ટયે ॥ ૪૧ ॥

અથ દક્ષિણપાશ્વર્ષોપ-પીઠં સુપ્તસ્ય વાસ્તુનઃ । નાગસ્ય સ્યાચ્છિરઃ
૧ પૃષ્ઠં ૨ પુચ્છં ૩ કુક્ષિર્યથાક્રમં ॥ ૪૨ ॥ ભાદ્રાદિમાસત્રિતયે દિત્તુ
પૂર્વાદિષુ ક્રમાત્ । માર્ગાદિમાસત્રિતયે દિત્તુ સ્યુર્દક્ષિણાદિષુ ॥ ૪૩ ॥
ફાલ્ગુનાદિત્રયે તુ સ્યુર્-દિત્તુ તે પશ્ચિમાદિષુ । જ્યેષ્ઠાદિપુ ત્રિષૂદીચ્યા-
દીનાં ચતુષ્ટયે દિશાં ॥ ૪૪ ॥ કર્તવ્યો વાસ્તુનઃ કુત્તૌ પ્રથમં ધનનો-
દ્યમઃ । યથા સ્યાત્સુખસંપત્તિર્-વૈપરીત્યે વિપર્યયઃ ॥ ૪૫ ॥ તથોક્ત—

કરવો, વીજા માસોમાં ન કરવો. એમ પોતાનો મેઠે જ સમજી લેવું. દ્વિસ્વમાવ રાશિમાં
એટલે મિથુન, કન્યા, ધન અને મીન રાશિમાં સૂર્યની સંક્રાંતિ હોય ત્યારે ચારે દિશામાંથી
એક પણ દિશાના દ્વારવાળા ઘરનો પ્રારંભ કરવો યોગ્ય નથી. (૪૧) इति वास्तुप्रारं-
ભના માસનો નિર્ણય.

હવે ધાતનું મુહૂર્ત કહે છે—નાગના આકારવાળો વાસ્તુપુરુષ પોતાના શરીરના
જમણા પડખાને દવાવીને સુતેલો છે. તેનું મસ્તક ૧, પૃષ્ઠ ૨, પુચ્છ ૩ અને કુચ્ચ ૪
આ ચાર અવયવો અનુક્રમે ભાદ્રપદાદિક ત્રણ ત્રણ માસમાં પૂર્વાદિક દિશાના અનુક્રમે
હોય છે એટલે કે—ભાદ્રપદ, આશ્વિન અને કાર્તિક એ ત્રણ માસમાં વાસ્તુપુરુષનું મસ્તક
પૂર્વ દિશામાં હોય છે, પૃષ્ઠ દક્ષિણ દિશામાં, પુચ્છ પશ્ચિમ દિશામાં અને કુચ્ચ ઉત્તર
દિશામાં હોય છે. એ જ રીતે માર્ગાદિક ત્રણ માસ એટલે માર્ગશીર્ષ, પોષ અને માઘ
માસમાં દક્ષિણાદિક દિશામાં હોય છે એટલે કે—દક્ષિણ દિશામાં મસ્તક, પશ્ચિમ
દિશામાં પૃષ્ઠ, ઉત્તર દિશામાં પુચ્છ અને પૂર્વ દિશામાં વાસ્તુપુરુષની કુચ્ચ રહેલી હોય છે.
એ જ રીતે ફાલ્ગુનાદિક ત્રણ માસમાં પશ્ચિમાદિક ચાર દિશામાં હોય છે એટલે કે—ફાલ્ગુન,
ચૈત્ર અને વૈશાખ એ ત્રણ માસમાં વાસ્તુપુરુષનું મસ્તક પશ્ચિમ દિશામાં, પૃષ્ઠ ઉત્તર દિશામાં,
પુચ્છ પૂર્વદિશામાં અને કુચ્ચ દક્ષિણ દિશામાં હોય છે. એ જ રીતે જ્યેષ્ઠાદિક ત્રણ માસમાં
ઉત્તરાદિક ચાર દિશામાં હોય છે એટલે કે—જ્યેષ્ઠ, અષાઢ અને શ્રાવણ માસમાં વાસ્તુ-
પુરુષનું મસ્તક ઉત્તરદિશામાં, પૃષ્ઠ પૂર્વદિશામાં, પુચ્છ દક્ષિણ દિશામાં અને કુચ્ચ પશ્ચિમ
દિશામાં હોય છે. (૪૨-૪૪) અહીં વાસ્તુની કુચ્ચને વિષે પ્રથમ યોદવાનો ઉદ્યમ કરવો
(ધાત કરવું). તેથી સુખસંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે અને વિપરીતપણે કરવાથી વિપર્યય થાય
છે એટલે કુચ્ચ સિવાય વીજા અવયવમાં ધાત કરે તો તે અશુભ ફળને આપનાર થાય છે.

શિરઃ સ્વનેન્માતૃપિતૃત્રિહન્યાત્ સ્વનેચ્ચ પૃષ્ઠે ભયરોગપીડાઃ । પુચ્છં સ્વનેત્
સ્ત્રીશુભગોત્રહાનિઃ સ્ત્રીપુત્રરત્નાન્નવસૂનિ કુર્ચૌ ॥ ૪૬ ॥ ઇતિ વાસ્તુનો
વિગ્નનિયમઃ ॥

વિદિગ્નિયમં સ્વેવમાહુઃ—ઈશાનાદિષુ કોણેષુ વૃષાદીનાં ત્રિકે ત્રિકે ।
શેષાહેરાનનં ત્યાજ્યં વિલોમેન પ્રસર્પતઃ ॥ ૪૭ ॥ યદા ચ મુખમૈશાન્યાં
નાભિરાગ્નેયગા તદા । પુચ્છં ભવતિ નૈર્ઋત્યાં વાયવ્યાં મુત્કલં શુભં
॥ ૪૮ ॥ એવં ચ—વૃષાદૌ મુખમૈશાન્યાં સિંહાદૌ વાયુકોણકે । વૃશ્ચિ-
કાદૌ ચ નૈર્ઋત્યાં કુમ્ભાદૌ હૃતમુગ્દિશિ ॥ ૪૯ ॥ વૃષાદૌ વાયવી શ્રેષ્ઠા
સિંહાદૌ નૈર્ઋતિ ત્રિકે । વૃશ્ચિકાદૌ શુભાગ્નેયી તથૈશાની ઘટાદિષુ
॥ ૫૦ ॥ ઇતિ સ્વાતારમઃ ॥

અથ વાસ્તુનિ ભાગાઃ સ્યુ—દેવતાનાં પૃથક્ પૃથક્ । ભાગાનાં સ્વા-

(૪૫) તે વિષે કહ્યું છે કે—“ વાસ્તુપુરુષના મસ્તકે સ્વાત કરવામાં આવે તો ઘરઘણીના
માતાપિતા મરણ પામે, પૃષ્ઠ ઉપર સ્વાત કરવાથી ભય રોગ અને પીડા ઉત્પન્ન થાય,
પુચ્છ સ્વોદવાથી સ્ત્રી, શુભ અને ગોત્ર (કુલ)ની હાનિ—નાશ થાય અને કુર્ચીમાં સ્વાત
કરવાથી સ્ત્રી, પુત્ર, રત્ન, અન્ન અને ધનની પ્રાપ્તિ થાય છે. (૪૬) ઇતિ વાસ્તુદિશા નિયમ.

વાસ્તુની વિદિશાનો નિયમ આ પ્રમાણે કહ્યો છે—વૃષાદિક ત્રણ ત્રણ સંક્રાંતિમાં ઈશા-
નાદિક ચાર સ્થાને વિષે વિલોમ (ઉલટા) પગાળ ફરતા એવા શેષ નાગનું મુખ તજવા
લાયક છે. (૪૭) જ્યારે શેષનાગનું મુખ ઈશાન સ્થાનમાં હોય ત્યારે તેની નાભિ અગ્નિ
સ્થાનમાં હોય છે. પુચ્છ નૈર્ઋત્ય સ્થાનમાં હોય છે અને વાયવ્ય સ્થાનો સ્વાલી હોય છે તેથી
તે શુભ છે. (૪૮) આથી કરીને વૃષ, મિથુન અને કર્ક એ ત્રણ સંક્રાંતિમાં શેષનું મુખ
ઈશાન સ્થાનમાં હોય છે. સિંહાદિક એટલે સિંહ, કન્યા અને તુલા સંક્રાંતિમાં શેષનું મુખ વાય-
વ્ય સ્થાનમાં હોય છે. વૃશ્ચિકાદિક એટલે વૃશ્ચિક, ધન અને મકર સંક્રાંતિમાં શેષનું મુખ નૈર્ઋત્ય
સ્થાનમાં હોય છે. તથા કુંભાદિક એટલે કુંભ, મીન અને મેષ સંક્રાંતિમાં શેષનું મુખ અગ્નિ
સ્થાનમાં હોય છે. (૪૯) તથા સ્વાતને માટે વૃષાદિક ત્રણ સંક્રાંતિમાં વાયુ સ્થાનો
(સ્વાલી હોવાથી) શ્રેષ્ઠ છે, સિંહાદિક ત્રણ સંક્રાંતિમાં નૈર્ઋત સ્થાનો શ્રેષ્ઠ છે, વૃશ્ચિકાદિક
ત્રણ સંક્રાંતિમાં અગ્નિ સ્થાનો શ્રેષ્ઠ છે અને કુંભાદિક ત્રણ સંક્રાંતિમાં ઈશાન સ્થાનો શ્રેષ્ઠ
છે. (૫૦) ઇતિ વિદિશા નિયમ. ઇતિ સ્વાતારમ.

હવે વાસ્તુચેત્રના દેવો કહે છે—વાસ્તુના ચેત્રમાં દેવતાઓના જુદા જુદા ભાગ હોય છે.

મિનઃ પંચ-ચત્વારિંશત્સુરાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૫૧ ॥ તત્ર ભાગાશ્ચતુઃષ્ટિઃ પુરે
 નૃપગૃહેષુ ચ । એકાશીતિઃ શેષગૃહે શતં પ્રાસાદમંડપે ॥ ૫૨ ॥ તથોક્તં
 સૂત્રધારમંડનકૃતવાસ્તુસારે-ચતુઃષ્ટ્યા પદૈર્વાસ્તુપુરે રાજગૃહેઽર્ચયેત્ ।
 એકાશીત્યા ગૃહે ભાગ-શતં પ્રાસાદમંડપે ॥ ૫૩ ॥ ઈશઃ ૧ પર્જન્યો ૨
 જયે ૩ દ્રૌ ૪ સૂર્યઃ ૫ સત્યો ૬ ભૃશો ૭ નભઃ ૮ । અગ્નિઃ ૯ પૂષા
 ૧૦ થ વિતથો ૧૧ ગૃહક્ષત ૧૨ યમૌ ૧૩ તતઃ ॥ ૫૪ ॥ ગંધર્વો ૧૪
 ભુંગરાજશ્ચ ૧૫ મૃગઃ ૧૬ પિતૃગણસ્તથા ૧૭ । દૌવારિકો ૧૮ ડથ સુગ્રીવઃ
 ૧૯ પુષ્પદંતૌ ૨૦ જલાધિપઃ ૨૧ ॥ ૫૫ ॥ અસુરઃ ૨૨ શોષ ૨૩ યદ્માણૌ
 ૨૪ રોગો ૨૫ ડહિ ૨૬ મુરુચ ૨૭ ઇવ ચ । મહ્લા(સ્વલ્વા)ટ ૨૮ સોમ
 ૨૯ ગિરય ૩૦-સ્તથા વાહ્યે દિતિ ૩૧ દિતિઃ ૩૨ ॥ ૫૬ ॥ આપા ૩૩ પવત્સા
 ૩૪ વીજાને સાવિત્રઃ ૩૫ સવિતા ૩૬ ગ્નિગૌ । ઇંદ્ર ૩૭ ઇંદ્રજયો ૩૮
 ડન્યસ્મિન્ વાયૌ રુદ્રશ્ચ ૩૯ રુદ્રરાટ્ ૪૦ ॥ ૫૭ ॥ મધ્યે બ્રહ્માસ્ય ૪૧

તે સર્વ ભાગોના સ્વામી તરીકે પીસ્તાલીશ દેવો કહેલા છે. (૫૧) તેમાં નગર અને રાજાના ગૃહોને વિષે સર્વ દેવોના મઠીને ચોસઠ ભાગ (પદ) હોય છે, વાકીના ગૃહોને વિષે એકાશી ભાગ હોય છે અને પ્રાસાદ તથા મંડપને વિષે સો ભાગ હોય છે. (૫૨) તે વિષે મંડન નામના સૂત્રધારે કરેલા વાસ્તુસાર નામના ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે-“ નગરને વિષે અને રાજાના ગૃહને વિષે ચોસઠ પદ (ભાગ) વડે વાસ્તુની પૂજા કરવી, વીજા ગૃહોને વિષે એકાશી પદ વડે અને પ્રાસાદ તથા મંડપને વિષે સો પદ વડે વાસ્તુની પૂજા કરવી ” (૫૩) તેના પીસ્તાલીશ દેવો અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે-ઈશ ૧, પર્જન્ય ૨, જય ૩, ઇંદ્ર ૪, સૂર્ય ૫, સત્ય ૬, ભૃશ ૭, નભ ૮, અગ્નિ ૯, પૂષા ૧૦, વિતથ ૧૧, ગૃહક્ષત ૧૨, યમ ૧૩, ગંધર્વ ૧૪, ભુંગરાજ ૧૫, મૃગ ૧૬, પિતૃગણ ૧૭, દૌવારિક ૧૮, સુગ્રીવ ૧૯, પુષ્પદંત ૨૦, જલાધિપ (વરુણ) ૨૧, અસુર ૨૨, શેષ ૨૩, યદ્મા ૨૪, રાગ ૨૫, અહિ ૨૬, મુરુચ ૨૭, મહ્લાટ (સ્વલ્વાટ) ૨૮, સોમ ૨૯, ગિરિ (શૈલ) ૩૦, અદિતિ ૩૧, અને દિતિ ૩૨, આ વત્રીશ દેવોને ચારે દિશાના વહારના ભાગમાં સ્થાપવા. પછી અંદરના ભાગમાં ઈશાન સ્થાપવામાં આવે ૩૩ અને આપવત્સ ૩૪ એ બે દેવો સ્થાપવા, અગ્નિ સ્થાપવામાં સાવિત્ર ૩૫ અને સવિતા ૩૬ એ બે દેવો સ્થાપવા, નૈર્ઋત સ્થાપવામાં ઇંદ્ર ૩૭ અને ઇંદ્રજય ૩૮ એ બે દેવો સ્થાપવા તથા વાયવ્ય સ્થાપવામાં રુદ્ર ૩૯ અને રુદ્રરાટ્ ૪૦. એ

चत्वारो देवाः प्राच्यादिदिग्गताः । अर्यमाख्यो ४२ विवस्वांश्च ४३ मैत्रः
४४ पृथ्वीधरः ४५ क्रमात् ॥ ५८ ॥ ईशकोणादितो बाह्ये चरकी १ च
विहा(दा)रिका २ । पूतना ३ पापा ४ राक्षस्यो हेतु(ति)काद्या(ढ्या)श्च
निष्पदाः ॥ ५९ ॥ चतुष्पष्टिपदे देवा वास्तुब्रह्मा चतुष्पदः । अर्यमाद्या-
श्चतुर्भागा द्विद्व्यंशा मध्यकोणगाः ॥ ६० ॥ बहिःकोणेष्वर्द्धभागाः शेषा
एकपदाः सुराः । एकाशीतिपदे ब्रह्मा नवार्याद्यास्तु षट्पदाः ॥ ६१ ॥
द्विपदा मध्यकोणेऽष्टौ बाह्ये द्वात्रिंशदेकशः । शते ब्रह्माष्टसंख्यांशो बाह्य-
कोणेषु सार्द्धकौ ॥ ६२ ॥ अर्यमाद्यास्तु वास्त्वंशाः शेषाः स्युः पूर्ववास्तु-
वत् । हेमरत्नाक्षताद्यैस्तु वास्तुक्षेत्राकृतिं लिखेत् ॥ ६३ ॥

वे देवो स्थापवा. पछी बराबर मध्य भागमां ब्रह्मा ४१ स्थापवो तेनी पूर्वादिक चार
दिशाए अर्यमा ४२, विवस्वान ४३, मैत्र ४४ अने पृथ्वीधर ४५ ए चार देवो अनुक्रमे
स्थापवा. (५४-५८) ते उपरांत मंडळनी बहार ईशान विगेरे खुणामां अनुक्रमे चरकी
१, विहा (दा) रिका २, पूतना ३ अने पापा ४ ए चार राक्षसीओ शस्त्र सहित
स्थापवी. आ चार राक्षसीओ पद (भाव) रहित छे. (एटले के वास्तुनी भूमिमां तेमनुं
स्थान नथी. तेथी अलगज छे.) अहीं वास्तु क्षेत्रना चौसठ पद करीए तयारे मध्यमां
रहेला ब्रह्माना चार पद (भाग) जाणवा, अर्यमा विगेरे चार देवोना दरेकना चार चार
पद जाणवा. मध्यना खुणामां रहेला आठ देवोना दरेकना बवे भाग जाणवा. बहारना
खुणामां रहेला आठ देवोना दरेकनो अर्ध अर्ध भाग जाणवो. तथा बाकीना चौबीस
देवोना दरेकनो एक एक भाग जाणवो. (कुल ६४ पद थाय छे.) हवे वास्तुक्षेत्रमां
एकाशी पदनुं मंडळ करीए तयारे ब्रह्माना नव पद (९) अर्यमा विगेरे चारना छ छ पद
(२४) मध्यना चार खुणाना आठ देवोना वे वे पद (१६) तथा बहारना बत्रीस
देवोनुं एक एक पद (३२) छे. (कुल ८१ पद थाय छे.) हवे वास्तुक्षेत्रमां सो पदनुं
मंडळ करीए तयारे ब्रह्माना १६, अर्यमादि चारना आठ आठ होवाथी ३२, मध्य खुणाना
आठना बवे होवाथी १६, बहारना खुणाना आठना दोढ दोढ होवाथी १२, बाकीना २४
नुं एकेक पद होवाथी २४-एम कुल मळीने सो थाय छे.

हवे वास्तुक्षेत्रनी आकृति सुवर्ण, रत्न के चोखा विगेरेथी आळेखवी. (५९-६३)

६४ चोसठ पदनो वास्तु.

चरकी

विदारिका

दि	प	ज	इं	सू	स	भृ	आ
अ	आपवत्स	आप	अर्यगा	सवित्र	सविता	पू	वि
शै							
कु	पृथ्वीधर	ब्रह्मा	वैवस्वत	गं	भुं	य	मृ
भ							
सु	हृद्र	मैत्रगण	हृद्र	जय	इंद्र	पा	शो
ना							
रो	पा	शो	अ	व	पु	सु	नं

पापा

पूतना

८१ एकांशी पदनो वास्तु.									
चरकी					विदारिका				
	प	ज	इं	सु	स	भृ	आ	अ	
दि	आप		अर्यमा			सावित्र		सविता	
अ									
शै	पृथ्वीधर		ब्रह्मा			वैवस्वत		ग	
कु									
भ									
सु	रुद्र		मैत्रगण			इंद्र		भृ	
ना									
रो	पा	शो	अ	व	पु	सु	नं	पि	
पापा					पूतना				

१०० सो पदनो वास्तु.

चरकी

विदारिका

	क	प	ज	हं	ख	स	भृ	आ	
दि	आप आपवत्स		अर्यमा				सवित्र सविता		अ
अ									पू
शै	पृथ्वीधर		ब्रह्मा				वैवस्वत		वि
कु									गृ
भ									य
सु	रुद्र रुद्रदास		मैत्रगण				अग्नि अग्नि		गं
ना									भुं
रा									सु
	पाप	शो	अ	व	यु	सु	नं	पितृ	

पापा

पूतना

अभ्यर्च्य पुष्पगंधाद्यै—बलिं दध्याज्यमोदनं । दद्यात्सुरेभ्यः सौंकारै—
नमोतैर्नामभिः पृथक् ॥ ६४ ॥ वास्त्वारंभे प्रवेशे च श्रेयसे वास्तुपूजनं ।
अकृते स्वामिनाशः स्या—त्तस्मात्पूज्यो हितार्थिभिः ॥ ६५ ॥ इत्यादि
कियद्वास्तुशास्त्रं श्रीजंबूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रेऽपि संगृहीतं बोद्धव्यं. तथा च
सूत्रं—एगासीतिपदेसु सव्वेसु चैव वत्थूसु गोगुणजाणए पंडिए
विहिण्णू पणयालीसाए देवयाणमित्यादि वार्द्धकिरत्नस्वरूपनिरूपणे.
अैशान्यां देवगृहं महानसं चापि कार्यमाणेय्यां । नैर्ऋत्यां भांडोपस्करो—
ऽर्थधान्यानि मारुत्यां ॥ ६६ ॥ दंडः प्रकाशे प्रासादे प्रासादकरसं-
ख्यया । सांधकारे पुनः कार्यो मध्यप्रासादमानतः ॥ ६७ ॥ इत्यादि-
वास्तुशास्त्रज्ञ—श्चक्रिरत्नं स वार्द्धकिः । मुहूर्त्तमात्राद्रचयेत् स्कंधावारपुरा-
दिकं ॥ ६८ ॥ इति वार्द्धकिरत्नं ॥

भवेत्पुरोहितो रत्नं कुर्वन् शांतिकपौष्टिकं । चतुर्दशानां विद्यानां

पुष्प अने चंदन विगेरेवढे पूजीने पखी दहीं, घी अने भातनुं बलिदान देवुं. ते
वखते ॐकारपूर्वक ते ते देवोनुं नाम (चतुर्थी विभक्ति युक्त) लइ पाछळ नमः बोलवुं.
आ प्रमाणे सर्व देवोना पृथक् पृथक् मंत्र. बोली पूजा अने बलिदान करवुं. (६४)
वास्तुना आरंभमां तथा प्रवेश करती वखते कन्यागणने माटे वास्तुनुं पूजन करवुं. जो
पूजन न करे तो स्वामीनो विनाश थाय, तेथी पोताना हितनी इच्छावाळा पुरुषोए
वास्तुनी पूजा करवी जोइए. (६५) इत्यादि केटलुंक वास्तुशास्त्र श्रीजंबूद्वीपप्रज्ञप्ति
सूत्रमां पण कहेलुं छे त्यांथी पण जाणी लेवुं. तेमां आ प्रमाणे सूत्र लखुं छे.—“एकाशी
आदिक पदवाळा सर्व प्रकारना वास्तुने विषे अनेक गुणना जाणनार विधिज्ञ पंडितोए
पीस्तालीश देवताओनी पूजा करवी. ” इत्यादि वार्द्धकीरत्ननुं स्वरूप कहेती वखते कहुं
छे. घरना ईशान खूणामां देवगृह करवुं जोइए. अग्नि खूणामां रसोडुं, नैर्ऋत्य
खूणामां वासण विगेरे सामग्री राखवानुं स्थान, अने वायव्य खूणामां धन—धान्य विगेरे
राखवानुं स्थान करवुं जोइए. (६६) प्रकाशवाळा प्रासादमां प्रासादना हाथनी संख्या
प्रमाणे ध्वजादंड करवो जोइए अने अंधकारवाळा प्रासादमां मध्य प्रासादना मानवढे ध्वजा-
दंड करवो जोइए. (६७) इत्यादि वास्तुशास्त्रने जाणनार ते चक्रवर्तीनो वार्द्धकीरत्न
एक मुहूर्त्त मात्रमां ज स्कंधावार, नगर विगेरेनी रचना करी शके छे. (६८) इति वार्द्धकीरत्न.

४ पुरोहितरत्न—शांतिक पौष्टिकनो करनार, चौद विद्यानो पारगामी अने निर-

પારદશ્વા સદા શુચિઃ ॥ ૬૯ ॥ અનેકગુણસંપૂર્ણઃ કલાવાન્ કુશલઃ કવિઃ ।
વિજ્ઞઃ શબ્દાદિશાસ્ત્રાણાં મંત્રયંત્રાદિમર્મવિત્ ॥ ૭૦ ॥ इति पुरोहितरत्नं ॥

भवत्यथ गजो रत्नं सप्तांग्या भूप्रतिष्ठितः । उत्तुंगो भद्रजातीय
ऐरावत इवापरः ॥ ७१ ॥ बलीयान्मांसलः शूरः पदुर्वप्रादिभेदने । दृष्ट-
मात्रोऽपि शत्रूणां सैन्यशस्त्रादिदर्पहृत् ॥ ७२ ॥ शास्त्रोक्तैर्लक्षणैर्न्यच्चैः
प्रशस्तैर्लक्षितः शुचिः । लक्ष्मीलीलागृहं रूप-शाली सर्वसमृद्धिकृत
॥ ७३ ॥ त्रिभिर्विशेषकं ॥ इति गजरत्नं ॥

अश्वो रत्नं भवेच्चारु-प्रकृतिर्विनयान्वितः । द्वात्रिंशदंगुलोत्तुंग-
मूर्द्धावस्थितयौवनः ॥ ७४ ॥ चतुरंगुलदीर्घोच्चैः स्तब्धकर्णश्च यौवनात् ।
पततो हि जरस्यश्च-कण्ठो नारीकुचाविव ॥ ७५ ॥ विंशतिं चांगुला-
न्यस्य बाहा भवति दैर्घ्यतः । बाहा त्वधः शिरोभागा-जानुनोरुपरि
स्थिता ॥ ७६ ॥ षोडशांगुलजंघोऽयं चतुरंगुलजानुकः । तावदुच्चखुरोऽ-
शीति-मंगुलान्येवमुच्छ्रितः ॥ ७७ ॥ एकन्यूनांगुलशत-परिणाहो भव-

નંતર પવિત્ર હોય છે. (૬૯) વળી અનેક ગુણ સંપૂર્ણ, કલાવાન્, કુશલ, કવિ, શબ્દાદિ શાસ્ત્રમાં પ્રવીણ અને મંત્રયંત્રાદિના તત્ત્વમાં પણ વિજ્ઞ હોય છે. (૭૦) इति पुरोहितरत्नं

૫ ગજરત્ન—સાત અંગવડે પૃથ્વીપર પ્રતિષ્ઠિત હોય છે, ઉંચો, ભદ્ર જાતિનો અને જાણે ઘાંજો ઈરાવત હોય તેવો હોય છે. (૭૧) बलीयान, માંસલ, શૂર, ગઢ વિગેરેને તોડવામાં પ્રવીણ, દેખવામાત્રથી જ શત્રુના સૈન્યશસ્ત્રાદિ અહંકારનો નાશ કરનારો હોય છે. (૭૨) शास्त्रोक्त एवा प्रत्यक्ष ने प्रशस्त लक्षणोवडे लक्षित तेम ज शुचि होय છે. લક્ષ્મીના ક્રોડાગૃહ જેવો, રૂપશાળી અને સર્વ પ્રકારની સમૃદ્ધિને પ્રાપ્ત કરાવનાર હોય છે. (૭૩) इति हस्तिरत्नं.

૬ અશ્વરત્ન—સ્વભાવે જ સુંદર અને વિનયાન્વિત હોય છે. ત્રીશ અંગુલ ઉંચા મસ્તકવાળો અને અવસ્થિત યૌવનવાળો હોય છે. (૭૪) चार अंगुल दीर्घ ने उंचो तेम ज स्तब्धकर्णवालो यौवनावस्थाने लइने होय છે, કેમકે અશ્વના કર્ણ પણ સ્ત્રીના કુચની જેમ જરાવસ્થામાં નમી પડે છે. (૭૫) વીંશ અંગુલ લાંબી બાહા હોય છે. આ બાહા શિરો-ભાગથી નીચે ને જાનુની ઉપરની ગણાય છે. (૭૬) सोल अंगुलनी जंघावालो, चार अंगुलनी जानुवालो, चार अंगुल उंची खुरावालो एम एकंदर अंशी अंगुल उंचो होय છે. (૭૭) નવાણુ અંગુલના પરિણાહ (વેઠક)વાળો અને ૧૦૮ અંગુલ લાંબો હોય છે.

ત્યસૌ । અષ્ટોત્તરાંગુલશત-દીર્ઘશ્ચ પરિકીર્તિતઃ ॥ ૭૮ ॥ તુંગત્વં સ્યાત્તુ-
રંગાણા-માખુરાત્ શ્રવણાવધિ । પૃષ્ઠોદરસ્ય પરિધિઃ પરિણાહો ભવેદિહ
॥ ૭૯ ॥ આપુચ્છમૂલમાયામો મુખાદારમ્ય કીર્તિતઃ । ભવત્યત્રાંગુલં
માન-વિશેષસ્તદ્ગદર્શિતઃ ॥ ૮૦ ॥ इत्यश्वरत्नमाश्रित्य निर्दिष्टं मान-
मागमे । लोके त्वन्योत्तमहया-पेक्षयेदं तदीरितं ॥ ८१ ॥ जघन्यमध्य-
श्रेष्ठाना-मश्वानामायतिर्भवेत् । अंगुलानां शतं हीनं विंशत्या दशभि-
स्त्रिभिः ॥ ८२ ॥ परिणाहोंगुलानि स्या-त्सप्ततिः सप्तसप्ततिः । एका-
शीतिः समासेन त्रिविधोऽयं यथाक्रमं ॥ ८३ ॥ तथा षष्टिश्चतुःषष्टि-
रष्टषष्टिः समुच्छ्रयः । द्विपंचसप्तकयुता विंशतिः स्यान्मुखायतिः ॥ ८४ ॥
इत्यादि, पृष्ठं तस्य भवेदीष-न्नतं मृदुलमांसलं । सल्लक्षणं कशावेत्र-
लताद्याघातवर्जितं ॥ ८४ ॥ अश्वोचितानेकरत्न-स्वर्णालंकारभासुरः ।
भवत्यसौ च निर्दोषा-रौद्रपद्मललोचनः ॥ ८५ ॥ उदात्तगतिवेगेन
मनःपवनताद्ध्यजित् । मृणालांभोनिश्रयापि लाघवेन समुत्पतन् ॥ ८६ ॥

(૭૮) આ અશ્વની ડુંચાઈ જે ૮૦ અંગુલની કહી તે ધરીથી માંડીને કર્ણ સુધી સમજવી
અને પીઠ તથા ઉદરની પરિધિ તે પરિણાહ સમજવો. (૭૯) પુચ્છના મૂળથી મુખપર્યંત
લંબાઈ સમજવી. અહીં અંગુલ એ અમુક પ્રકારનું માન વિશેષ છે. તે તે વિષયના જાણકારે
વતાવેલું સમજવું. (૮૦) અશ્વરત્નને આશ્રીને આ પ્રમાણે માન આગમમાં કહ્યું છે. લોકમાં
તો ઉત્તમ અશ્વને આશ્રીને આ પ્રમાણે માન કહ્યું છે. (૮૧)—જઘન્ય, મધ્યમ અને
શ્રેષ્ઠ અશ્વની લંબાઈનું માન સોમાં વીશ, દશ ને ત્રણ અંગુલ ઓછું કહ્યું છે એટલે જઘન્યનું
૮૦, મધ્યનું ૯૦ ને શ્રેષ્ઠનું ૯૭ અંગુલ સમજવું. (૮૨) પરિણાહ જઘન્ય, મધ્યમ ને શ્રેષ્ઠના
૭૦-૭૭ ને ૮૧ અંગુલના અનુક્રમે સંક્ષેપથી કહેલ છે, (૮૩) તથા ૬૦-૬૪ ને ૬૮
અંગુલ મુખની ડુંચાઈ હોય છે અને લંબાઈ ૨૨-૨૫ ને ૨૭ અંગુલ હોય છે. (૮૪)
इत्यादि. તેની પીઠ કાંઈક નમેલી, મૃદુ, માંસલ, સારા લક્ષણવાળી અને ચાબુક, વેત્ર
કે લતાના આઘાતરહિત હોય છે. (૮૫) અશ્વને યોગ્ય એવા અનેક રત્ન અને સ્વર્ણના
અલંકારોવડે શોભતો હોય છે, અને નિર્દોષ તથા અરૌદ્ર પાપણયુક્ત નેત્રવાળો હોય છે.
(૮૬) ઉદાત્ત એવી ગતિના વેગવડે મન, પવન અને મરુડને પણ જીતે એવો હોય છે.
મૃણાલ અને જલનો આશ્રય કરીને પણ તે એકદમ લઘુલાઘવીકલાવડે ઉત્પત્તિને ડાલવી
જનાર હોય છે. (૮૬) વળી તે અશ્વ સારા કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલ, સુજાતિવાન, શુચિ અને

સુકુલોત્થઃ સુજાતિશ્ચ શુચિઃ શાસ્ત્રોક્તલક્ષણઃ । તનુસ્નિગ્ધોહસદ્રોમા
મેધાવી ભદ્રકોઽલ્પરુદ્ધ ॥ ૮૭ ॥ અંભઃપંકાગ્નિપાષાણ-વાલુકોહ્લંઘને
પટુઃ । અદ્રિગર્તાદિવિષમ-પથે જિતપરિશ્રમઃ ॥ ૮૯ ॥ લતાઘાતાસ્યદં-
શાદિ-દુષ્ટચેષ્ટાવિવર્જિતઃ । રિપુષ્વતર્કિતાપાતા-ત્સ્યાત્સુશિષ્યવદાશ્રયઃ
॥ ૯૦ ॥ કાલહેષી રક્તતાલુ-જિહ્વો જિતપરીપહઃ । નિદ્રાલુઃ સર્વદા
જાગ-રૂકશ્ચ સમરાંગણે ॥ ૯૧ ॥ તથોક્તં—સદૈવ નિદ્રાવશગા નિદ્રા-
છેદશ્ચ વાજિનાં । જાયતે સંગે પ્રાપ્તે કર્કરસ્ય ચ ભક્ષણે ॥ ૯૨ ॥ તથા-
રોહકસર્વાંગ-સુખાવહવપુર્ગતિઃ । પ્રશસ્તદ્વાદશાવર્તો-ઽનશ્રુપાતી શ્રમે-
ઽપિ હિ ॥ ૯૩ ॥ સસભિઃ કુલકં ॥ દ્વાદશાવર્ત્તાશ્રમે વરાહોક્તાઃ—યે
પ્રપાણગલકર્ણસંસ્થિતાઃ પૃથ્થમધ્યનયનોપરિસ્થિતાઃ । ઓષ્ઠસક્થિભુજકુ-
ક્ષિપાર્શ્વગા-સ્તે લલાટસહિતાઃ સુશોભનાઃ ॥ ૯૪ ॥ અત્ર પ્રપાણમુત્તરો-
ષ્ઠતલં, સક્થિની પાશ્ચાત્યપાદયોર્જાનૂપરિભાગાઃ, કુક્ષિરત્ર વામો, દક્ષિ-
ણકુક્ષ્યાવર્ત્તસ્ય ગર્હિતત્વાત્. અત્ર કર્ણનયનાદિસ્થાનાનાં દ્વિસંખ્યાકત્વે-

શાસ્ત્રોક્ત લક્ષણવાલો હોય છે. પાતળા સ્નિગ્ધ અને ઉદ્ભસાયમાન રોમવાલો, મેધાવી, ભદ્રક
અને અલ્પ ક્રોધવાલો હોય છે. (૮૮) પાણી, કાદવ, અગ્નિ, પાષાણ અને રેતીનું ઉહ્લં-
ઘન કરવામાં ચતુર હોય છે. પર્વત, ટાડા વિગેરે વિષમ પંથમાં પણ પરિશ્રમને જીતનાર
અર્થાત્ વિનાપરિશ્રમે તેને ઉહ્લંઘનાર હોય છે. (૮૯) લતાઘાત (પાટુ મારવી અને
આસ્યદંશ (કરડું) વિગેરે દુષ્ટ ચેષ્ટારહિત હોય છે. શત્રુઓને વિષે અતર્કિત આપાત
કરનાર (પડનાર) હોવાથી સુશિષ્યના આશ્રય જેવો હોય છે. (૯૦) અમુક કાલે હેપા-
રવ કરનાર (કાલહેષી), રક્ત તાલુ ને જિહ્વાવાલો, પરીપહને જીતનારો, નિરંતર નિદ્રાહ
અને સમરાંગણમાં જાગૃત રહેનારો હોય છે. (૯૧) કહ્યું છે કે—‘ અશ્વો સદૈવ નિદ્રાવશ હોય
છે. તેમનો નિદ્રાછેદ સંગ્રામમાં અને યુદ્ધમાં કાંકરો આવે ત્યારે થાય છે. ’ (૯૨) આરો-
હણ કરનારને સર્વાંગ સુખ આપે તેવી શરીરની ગતિવાલો, પ્રશસ્ત એવા ચાર આવર્તવાલો
અને શ્રમ વચ્ચે પણ આંસુ ન પાડે તેવો હોય છે. (૯૩) અશ્વોના શરીર ઉપર ચાર આવર્ત
હોય છે. તે ચારે આ પ્રમાણે કહ્યા છે—૧ પ્રપાણ, ૨ ગલસંસ્થિત, ૩ કર્ણસંસ્થિત, ૪ પૃષ્ઠો-
પરિ, ૫ મધ્યોપરિ, ૬ નયનોપરિ, ૭ ઓષ્ઠ, ૮ સક્થિ, ૯ ભુજા, ૧૦ કુક્ષિ, ૧૧ પડલ
અને ૧૨ લલાટે—સારા શોભતા હોય. ’ (૯૪) અહીં પ્રપાણ તે ઉત્તરોષ્ઠનું તલ સમજવું.
સક્થિ ઇટલે પછવાડેના બે પગના જાનુનો ઉપરનો ભાગ સમજવો. કુક્ષિ તે અહીં વામ
જાનુની સમજવી—દક્ષિણ કુક્ષિનો આવર્ત તો નિર્દિત ગણાય છે. અહીં કર્ણનયનાદિ સ્થાન

ઽપિ જાત્યપેક્ષયા દ્વાદશૈવ સ્થાનાનિ, સ્થાનભેદાનુસારેણ સ્થાનિભેદા
અપિ દ્વાદશૈવેતિ. તત્ર કંઠે સ્થિતોઽશ્વાનાં સ્યાદેવમણિસંજ્ઞકઃ । મહાલ-
ક્ષણમાવર્તઃ કેષાંચિત્પુણ્યશાલિનાં ॥ ૯૫ ॥ इत्यश्वरत्नं ॥

સ્ત્રીરત્નં ચ ભવેત્સર્વ—નારીવર્ગશિરોમણિઃ । રૂપલક્ષણસંયુક્તા માનો-
ન્માનપ્રમાણયુક્ ॥ ૯૬ ॥ અર્વાર્દ્ધિજ્ઞુરોમનલા સદા સંસ્થિતયૌવના ।
આશુ સ્પર્શમહિમ્ના ચ સર્વરોગોપશાંતિકૃત્ ॥ ૯૭ ॥ બલવૃદ્ધિકરી ભોક્તુઃ
સર્વર્તુષુ સુખાવહા । શીતકાલે ભવત્યુષ્ણા ગ્રીષ્મકાલે ચ શીતલા ॥૯૮॥
ફુલ્લાબ્જાક્ષી શશિમુખી પીનસ્તબ્ધોન્નતસ્તની । પ્રશસ્તજઘના ચારુ-
ચરણા ગજગામિની ॥ ૯૯ ॥ સુસ્મિતા મધુરાલાપા સુસ્વરા પ્રિયદર્શના ।
હાવભાવવિલાસાદિ—ચતુરા સ્વર્વધૂપમા ॥ ૫૦૦ ॥ इति स्त्रीरत्नं ॥

ચતુર્દશૈવં રત્નાનિ ચક્રિણાં પ્રાજ્યપુણ્યતઃ । સ્યુઃ સહસ્રેણ-યક્ષાણાં
સેવિતાનિ પૃથક્ પૃથક્ ॥ ૫૦૧ ॥ દ્વૌ સહસ્રૌ ચ યક્ષાણાં ચક્રમૃદેહ-
રક્તકૌ । ચતુર્દશ ચ રત્નાનાં સહસ્રાઃ ષોડશેત્યમી ॥ ૨ ॥

બે બેની સંખ્યાવાળા હોય છે, છતાં જાતિની અપેક્ષા વાર સ્થાનો જાણવા. સ્થાનભેદના
અનુસારે અહીં સ્થાનના ભેદો પણ વાર જ સમજવા. તેમાં અશ્વના કંઠ ઉપર રહેલો દેવમણિ
નામનો મહાલક્ષણવાળો આવર્ત કોઈ પુણ્યશાળી અશ્વને જ હોય છે. (૯૫) इति अश्वरत्नं.

૭ સ્ત્રીરત્ન—સર્વ નારીવર્ગમાં શિરોમણિ હોય છે. રૂપલક્ષણ સંયુક્ત અને માનોન્માન
પ્રમાણયુક્ત હોય છે. (૯૬) રોમ ને નલ્લ ન વધે તેવી, સદા અવસ્થિત યૌવનવાળી,
સ્પર્શના મહિમાથી શીઘ્રપણે સર્વ રોગની શાંતિ કરનારી હોય છે. (૯૭) ભોક્તાના
બલની વૃદ્ધિ કરનાર, સર્વ ઋતુમાં સુખ આપનાર, શીતકાળે ઉષ્ણ અને ઉષ્ણકાળે શીત
સ્પર્શવાળી હોય છે. (૯૮) પ્રફુલ્લ કમલ જેવા નેત્રવાળી, ચન્દ્ર સમાન મુખવાળી, પીન-
સ્તબ્ધ ને ઉન્નત સ્તનવાળી, પ્રશસ્ત જઘનવાળી, સુંદર ચરણવાળી અને હાથી જેવી ગતિવાળી
હોય છે. (૯૯) સુંદર સ્મિત કરનારી, મધુર બોલનારી, સુંદર સ્વરવાળી, પ્રિયદર્શનવાળી,
હાવભાવવિલાસાદિમાં ચતુર અને દેવાંગનાની ઉપમાને યોગ્ય હોય છે. (૫૦૦) इति स्त्रीरत्नं.

આ પ્રમાણે ચૌદ રત્નો ચક્રીને પૂર્વ પુણ્યના યોગથી પ્રાપ્ત થાય છે. તે દરેક રત્ન
હજાર હજાર યક્ષોવડે સેવિત હોય છે. (૫૦૧) બે હજાર યક્ષો ચક્રવર્તીના પોતાના
દેહના રક્તક હોય છે. તે અને ૧૪ રત્નના ૧૪૦૦૦ મઠી કુલ ૧૬૦૦૦ યક્ષો ચક્રીના
સેવક હોય છે. (૨)

अथैवं सार्वभौमानां भवन्ति निधयो नव । नैसर्पः १ पांडुकश्चैव २
 पिंगलः ३ सर्वरत्नकः ४ ॥ ३ ॥ महापद्मश्च ५ कालश्च ६ महाकाल ७
 स्तथापरः । तथा माणवकः ८ शंखः ९ शाश्वता अक्षया अमी ॥ ४ ॥
 पुस्तकानीह नित्यानि संति दिव्यानि तेषु च । आख्यातास्त्य-
 खिला विश्व-स्थितिरेकमिदं मतं ॥ ५ ॥ मतांतरे तु तत्कल्प-पुस्तक-
 प्रतिपादिताः । साक्षात्प्रादुर्भवन्त्यर्था-स्तेषु तेषु निधिष्विह ॥ ६ ॥
 आकरग्रामनगर-पत्तनानां निवेशनं । मंडवानां द्रोणमुख-स्कंधावाराट्-
 वेश्मनां ॥ ७ ॥ स्थापनाविधयः सर्वे वास्तुशास्त्रेऽधुनापि ये । दृश्यन्ते तत्पु-
 स्तकानि संति नैसर्पके निधौ ॥ ८ ॥ तत्र वृत्त्यावृतो ग्रामो लोहाद्युद्भव
 आकरः । नगरं राजधानी स्या-द्रत्नयोनिश्च पत्तनं ॥ ९ ॥ जलस्थल-
 पथोपेत-मिह द्रोणमुखं भवेत् । अर्द्धतृतीयक्रोशांत-ग्रामशून्यं मंड-
 वकं ॥ १० ॥ इति प्रथमो निधिः ॥

दीनारनालिकेरादेः संख्येयस्य धनस्य यः । पारिच्छेद्यस्य मुक्तादेः
 प्रकारश्च समुद्भवे ॥ ११ ॥ प्रस्थादिमेयं यद्धान्यं तोलयं यच्च गुडादिकं ।

तदुपरांत चक्रवर्तीने नव निधिओ होय छे. तेनां नाम-१ नैसर्प, २ पांडुक, ३ पिंगल,
 ४ सर्वरत्नक, ५ महापद्म, ६ काल, ७ महाकाल, ८ माणवक ने ९ शंख. आ निधिओ
 शाश्वत ने अक्षय होय छे. (३-४) ते निधिओमां शाश्वत ने दिव्य पुस्तको होय छे. तेमां
 अखिल विश्वनी स्थिति लखेली होय छे एवो एक (कोइनो) मत छे. (५) मतांतरे तो
 ते कल्पपुस्तकमां प्रतिपादित एवा पदार्थो ते ते निधिमांथी साक्षात् प्रगट थाय छे.
 (६) तेमां खाण, ग्राम, नगर ने पत्तनोना निवेशन, मंडवको, द्रोणमुखो, स्कंधावार
 (छावणी), हाट अने घोनी स्थापनानो बंधो विषय तथा हाल जे वास्तुशास्त्रमां
 देखाय छे ते संबंधी पुस्तको नैसर्प नामना पहेला निधिमां होय छे. (७-८) तेमां
 वाडथी आवृत ते ग्राम कहेवाय, लोहादि धातु जेमांथी नीकले ते आकर (खाण) कहे-
 वाय, नगर ते राजधानी कहेवाय अने रत्नयोनि ते पत्तन कहेवाय. (९) जल ने स्थल
 बने प्रकारना मार्गवाळा ते द्रोणमुख अने अढी गाउ फरतुं कोइ ग्राम न होय ते मंडवक
 समजवो. (१०) इति प्रथमो निधिः

धन, सोनैया ने नालियेर के जे गणाय, मुक्ता विगेरेना प्रकार ते उद्भवती वखते
 पारिच्छेद्य, धान्य के जे प्रस्थादिवडे मपाय, गोळ विगेरे जे तोळाय ते सर्वतुं प्रमाण तेवा

तयोः सर्वं प्रमाणं च मानोन्मानं च तादृशं ॥ १२ ॥ शाल्यादिधान्यबी-
जानां वापार्हाणामनेकधा । उत्पत्तिपद्धतिः सर्वा दर्शिता पांडुके निधौ
॥ १३ ॥ इति द्वितीयः । विधा आभरणानां या नानास्त्रीपुरुषोचिताः ।
तुरंगाणां गजानां च ख्याताः पिंगलके निधौ ॥ १४ ॥ इति तृतीयः ॥
चक्रिणां यानि रत्नानि चक्रादीनि चतुर्दश । व्यावर्णिता तदुत्पत्तिः
सर्वरत्ने महानिधौ ॥ १५ ॥ स्फातिमंति भवंत्येत-त्रिधानस्य प्रभा-
वतः । चतुर्दशापि रत्नानी-त्येवमाहुश्च केचन ॥ १६ ॥ इति चतुर्थः ॥
उत्पत्तिः सर्ववस्त्राणां रंगाद्यारचनापि च । ख्याता निधौ महापद्मे
विधिश्च क्षालनादिकः ॥ १७ ॥ इति पंचमः ॥ कालज्ञानं निधौ काले
ज्योतिःशास्त्रानुबन्धि यत् । तथा वंशास्त्रयो येऽर्ह-चक्रभृत्सीरिशार्ङ्गिणां
॥ १८ ॥ तेषु वंशेषु यद्भूतं वर्तमानं च भावि यत् । शुभाशुभं तद्वि-
ज्ञेयं सर्वमस्मान्महानिधेः ॥ १९ ॥ कर्मणां कृषिवाणिज्या-दीनां शिल्प-
शतस्य च ॥ निरूपिता स्थितिः सर्वा-प्यस्मिन्नेव महानिधौ ॥ २० ॥

प्रकारतुं मानोन्मान अने वाववालायक शान्यादि अनेक प्रकारना धान्यबीजनी अनेक
प्रकारे उत्पत्तिनी पद्धति ते बधुं बीजा पांडुक निधिमां बतावेलुं छे (११-१३) इति
द्वितीयः ॥ स्त्री-पुरुषोने उचित तेम ज अश्वने अने गजने उचित अनेक प्रकारना
आभरणो संबंधी विधिओ व्रीजा पिंगलक निधिमां बतावेल छे. (१४) इति तृतीयः ॥
चक्रीना चक्र विगेरे जे चौद रत्नो तेनी उत्पत्ति सर्वरत्न नामना चोथा निधिमां
बतावेली छे. (१५) ए निधानना प्रभावथी चौद रत्नो घणा कांतिवाळा थाय छे, एम
केटलाक कहे छे. (१६) इति चतुर्थः ॥ सर्व प्रकारना वस्त्रोनी उत्पत्ति, तेमने रंगवा विगे-
रेनी रचना तेम ज धोवा विगेरेनो विधि पांचमा महापद्म निधानमां बतावेलो छे. (१७)
इति पंचमः ॥ काल नामना छट्टा निधिमां कालज्ञान के जे ज्योतिःशास्त्रानुबन्धी छे ते होय
छे, तथा अरिहंत, चक्री, वासुदेव ने बलदेवना वंशो, ते वंशमां भूत, वर्तमान अने भविष्यका-
लने लगतुं जे शुभाशुभ होय तेनुं जाणपणुं आ महानिधिमांथी थाय छे. (१८-१९) कृषि
वाणिज्यादि कर्म अने सो शिल्प ते सर्वनी स्थिति (हकीकत) आ कालनिधिमां बता-
वेली छे. (२०) इति षष्ठः ॥ अनेक प्रकारनी लोहनी, रुपानी, सोनानी, चंद्रकांत

इति षष्ठः ॥ नानाविधस्य लोहस्य स्वर्णस्य रजतस्य च । मणीनां चंद्रकां-
 तार्क—कांतादीनां महास्विषां ॥ २१ ॥ मुक्तानां स्फटिकानां च प्रवा-
 लानां य आकराः । तेषामुत्पत्तिराख्याता महाकाले महानिधौ ॥ २२ ॥
 इति सप्तमः ॥ खड्गकुंतादिशस्त्राणां नानावरणवर्मणां । उत्पत्तिर्युद्धनी-
 तिश्च सद्ग्रहचूहरचनादिका ॥ २३ ॥ सामदानादिका दंड—नीतयो विवि-
 धाश्च याः । हाकाराद्याश्च ताः सर्वाः प्रोक्ता माणवके निधौ ॥ २४ ॥
 ताः स्युर्हाकार १ माकार २ —धिकाराः ३ परिभाषणं ४ । मंडले बंधनं
 ५ कारा—क्षेपणं ६ चांगखंडनं ७ ॥ २५ ॥ परिभाषणमाक्षेपा—न्मा गा
 इत्यादि शंसनं ॥ संरोध इंगिते क्षेत्रे मंडले बंध उच्यते ॥ २६ ॥ तथोक्तं
 स्थानांगे—‘ सत्तविहा दंडनीई पणत्ता, तं० हकारे १ मकारे २ धिकारे ३
 परिभासे ४ मंडलिबंधे ५ चारत्ते ६ छविच्छेदे ७ ॥ इत्यष्टमः ॥ सर्वो-
 ऽपि नाट्यकरण—प्रकारो नाटकस्य च । अभिनेयप्रबंधस्य प्रकारा येऽ-
 प्यनेकशः ॥ २७ ॥ चतुर्विधस्य काव्यस्य तूर्यांगाणां च भूयसां । नाना-
 विधानामुत्पत्तिः ख्याता शंखे महानिधौ ॥ २८ ॥ काव्यचातुर्विध्यं चैवं

સૂર્યકાંતાદિ મહાતેજવાળા મણિની, મોતીની, સ્ફટિકની અને પ્રવાળાદિકની જે ધાતુ
 તેની ઉત્પત્તિ મહાકાલ નામના સાતમા નિધિમાં બતાવેલી છે. (૨૧-૨૨) इति सप्तमः ॥
 खड्ग અને ખાલાદિ શસ્ત્રોની અને નાનાપ્રકારના વસ્ત્રોની ઉત્પત્તિ, યુદ્ધનીતિ અને
 ઉત્તમ વ્યૂહરચના વિગેરે તેમ જ સામ, દામાદિ વિવિધ દંડનીતિ તથા હાકારાદિ સર્વ
 નીતિઓ માણવક નામના આઠમા નીધિમાં બતાવેલ છે. (૨૩-૨૪) તે નીતિઓ આ
 પ્રમાણે—૧ હાકાર, ૨ માકાર, ૩ ધિકાર, ૪ પરિભાષણ, ૫ મંડલમાં બંધન, ૬ કારાક્ષે-
 પણ ને ૭ અંગખંડન. (૨૫) આમાં પરિભાષણ તે આક્ષેપવડે ‘ ન જા ’ इत्यादि કહેવું તે.
 અને ઇંગિતક્ષેત્રમાં જે સંરોધ તે મંડલે બંધ સમજવો. (૨૬) તે વિષે સ્થાનાંગસૂત્રમાં કહ્યું છે કે—
 ‘ સાત પ્રકારની દંડનીતિ કહી છે. તે આ પ્રકારે—હકાર ૧, મકાર ૨, ધિકાર ૩, પરિભાસા ૪,
 મંડલિબંધ ૫, ચારક્ષેપણ ૬ ને છવિચ્છેદ ૭.’ इति अष्टमः ॥ સર્વે નાટ્ય કરવાના પ્રકારની, અભિ-
 નય પ્રબંધવાળા નાટકના અનેક પ્રકારોની, ચાર પ્રકારના કાવ્યની ને અનેક પ્રકારના
 વાજિત્રોની વિધિ એમ નાનાપ્રકારની ઉત્પત્તિ શંખ નામના નવમા મહાનિધિમાં બતાવેલી છે.
 (૨૭-૨૮) काव्यचतुर्विध्यं चैवं

ત્રેધા-ધર્મार्થકામમોક્ષાख्यं पुरुषार्थचतुष्टयं । काव्यं तत्प्रतिबद्धत्वा-
द्बुधैरुक्तं चतुर्विधं ॥ २९ ॥ संस्कृतं प्राकृतं चाप-भ्रंशं संकीर्णकेति च ।
भाषाश्चतस्रस्तद्वद्धं भवेत्काव्यं चतुर्विधं ॥ ३० ॥ तत्र संस्कृतप्राकृते
प्रतीते. अपभ्रंशो भवेत्तत्त-देशेषु शुद्धभाषितं । संकीर्णा सौरसेन्यादि-
भाषा प्रोक्ता विचक्षणैः ॥ ३१ ॥ गद्यं पद्यं च गेयं च चौर्णं चेत्यथवा
भिदः । तत्र स्याद्ब्रह्ममच्छंदो-बद्धं बद्धं च तैः परं ॥ ३२ ॥ गांधर्वरीत्या
यद्वद्धं गेयं गानोचितं हि तत् । चौर्णं भूरि बाहुलक-गमाव्ययनिपात-
युक् ॥ ३३ ॥ इति नवमः ॥

नवयोजनविस्तीर्णा द्वादशયोजनाયતાઃ । उच्छ्रिता योजनान्यष्टा-
वष्टचक्रप्रतिष्ठिताः ॥ ३४ ॥ सौवर्णा विविधै रत्नैः पूर्णा वैडूर्यरत्नजैः ।
कपाटैश्चारुरचना-रमणीयैरलंकृताः ॥ ३५ ॥ निधिनामसमाख्यानां पल्या-
युष्कसुधाभुजां । आवासास्ते महर्द्धीनां सदा स्युर्जाह्नवीमुखे ॥ ३६ ॥
चक्रवर्तिनि चोत्पन्ने तद्भाग्येन वशीकृताः । वर्षं जित्वा बलमानं गृहान्
प्रत्यनुयांति तं ॥ ३७ ॥ तथोक्तमृषभचरिते-इत्युचुस्ते वयं गंगा-मुख-

ચાર પુરુષાર્થસંબંધી જે કાવ્ય તે તત્પ્રતિબદ્ધ હોવાથી પંડિતાંજ ચાર પ્રકારનું કહ્યું છે. (૨૯) સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ ને સંકીર્ણક-એ પ્રમાણે જે ચાર ભાષા તત્પ્રતિબદ્ધ કાવ્ય તે પણ ચતુર્વિધ કહ્યું છે. (૩૦) તેમાં સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષા તો પ્રસિદ્ધ છે. તે તે દેશમાં શુદ્ધ ભાષા તરીકે ગણાય તે અપભ્રંશ અને શૌરસેનાદિ જે ભાષા તે સંકીર્ણ વિચક્ષણોએ કહેલ છે. (૩૧) વળી કાવ્યના ગદ્ય, પદ્ય, ગેય ને ચૌર્ણ એમ ચાર પ્રકાર પણ કહ્યા છે. તેમાં ગદ્ય તે અછંદોબદ્ધ અને પદ્ય તે છંદોબદ્ધ. (૩૨) ગાંધર્વ રીતિએ જે બદ્ધ હોય તે ગાનોચિત ગેય અને ઘણા બાહુલક, ગમ, અવ્યય ને નિપાતવાળું તે ચૌર્ણ. इति नवमः ॥

ए निधानो नव योजन विस्तीर्ण, बार योजन आयत (लांबा), आठ योजन उंचा અને આઠ ચક્ર (પૈડા) ઉપર રહેલ હોય છે. (૩૪) વળી તે સુવર્ણના હોય છે, વિવિધ રત્નોએ પૂર્ણ હોય છે, વૈડૂર્યરત્નના બનાવેલા કપાટો(ચારણાઓ)વડે ચારુ રચનાની રમણિકતાથી અલંકૃત હોય છે. (૩૫) તે નિધિના નામ સમાન નામ-વાળા, પલ્લ્યોપમના આયુષ્યવાળા અને મહર્દ્ધિક એવા તે નિધિના અધિષ્ઠાતા દેવોના આવાસો ગંગા નદીના મુખ પાસે હોય છે. (૩૬) જ્યારે ચક્રી ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તેના ભાગ્યવડે વશીકૃત થયેલા એવા તે નિધિ તે ક્ષેત્ર જીતીને પાછા વળતા એવા ચક્રીની પાછળ ચાલે છે. (૩૭) શ્રી ઋષભચરિત્રમાં કહ્યું છે કે તે નિધિઓ ચક્રીને કહે છે કે-‘ હે મહાભાગ્યવાન

मागधवासिनः । आगतास्त्वां महाभाग स्वद्वाग्येन वशीकृताः ॥ ३८ ॥
 पातालमार्गेणायांति तिष्ठन्ति च पुराद्वहिः । तेषां नगरतुल्यानां पुर्या-
 मनवकाशतः ॥ ३९ ॥ एवं सेनाश्चतस्रोऽपि पश्यन्नेभरथारिमकाः । पुर्या-
 न प्रविशन्त्यन्त-रवकाशविवर्जिताः ॥ ४० ॥ तथोक्तं जंबूद्वीपप्रज्ञप्ति-
 'एवमिह एव महाणिहीओ चत्तारि सेणाओ ण पविसन्तीत्यादि' लोके तु-
 महापद्मश्च १ पद्मश्च २ शंखो ३ मकर ४ कच्छपो ५ मुकुन्द ६ कुन्दो ७
 नीलश्च ८ चर्चश्च ९ निधयो नव ॥ १ ॥

चतुर्दश सहस्राणि यक्षा रत्नाधिदेवताः । द्वे सहस्रे चांगरक्षाः सहस्राः
 षोडशेति ते ॥ ४१ ॥ एकातपत्रं षट्खण्ड-राज्यं नगरनीवृता । मौलि-
 भृङ्गपतीनां च स्युर्द्वात्रिंशत्सहस्रकाः ॥ ४२ ॥ गजानां च रथानां च
 निःस्वानाना च वाजिनां । स्युः प्रत्येकेन चतुर-शीतिः शतसहस्रकाः
 ॥ ४३ ॥ ऋतुकल्याणिकानां स्युः पुरंध्रीणां सहस्रकाः । द्वात्रिंशत्तश्च
 सुस्पर्शाः सर्वर्तुषु सुखावहाः ॥ ४४ ॥ देशाधिपानां कन्या या उदृढा-

अमे गंगाना मुख पास रहेनारा छीए अने तमारा भाग्यथी वश भयेला अमे तमारी पास
 आन्या छीए. (३८) तेषो पाताळ मार्गे चक्रवर्तीनी पाछल चाले छे अने नगरनी
 बहार रहे छे, केमके राजधानीना प्रमाण जेटला विस्तारवाळा ते एकेक निधान होवार्थी
 तेनो नगरमां निवास शी रीते थइ शके ? (३९) ते ज रीते चक्रवर्तीनी सेना गज, अश्व,
 रथ अने पदातिरूप चार प्रकारनी छे ते पण तेने रहेवा जेटलो नगरमां अवकाश न
 होवार्थी नगरीमां प्रवेश करती ज नथी. (४०) जंबूद्वीपप्रज्ञप्तिप्रमाणं कथं छे के- 'एटलं
 विशेष के नवनिधि ने चार प्रकारनी सेना नगरमां प्रवेश करती नथी. ' लोकिर्मा
 " १ महापद्म, २ पद्म, ३ शंख, ४ मकर, ५ कच्छप, ६ मुकुन्द, ७ कुन्द, ८ नील अने
 ९ चर्च-ए नामना नव निधि कहा छे. "

चौद हजार चौद रत्नोना अधिष्ठायक यक्षो अने बे हजार चक्रीना अंगरक्षक यक्षो
 एम कुल १६ हजार यक्षो होय छे. (४१) एकातपत्रवाळं छ खंडनुं राज्य होय छे.
 नगरीओ, देशो ने मुकुटधारी राजाओ प्रत्येक ३२००० होय छे. (४२) हाथी, घोडा,
 रथ अने वाजिओ-प्रत्येक ८४ लाख ८४ लाख होय छे. (४३) ऋतुकल्याणी एवी
 पुरंध्रीओ ३२००० सारा स्पर्शवाळी अने सर्व ऋतुमां सुख आपनारी होय छे. (४४)

१-५०१ मो श्लोक आ ज भाववाळो छे. २ ऋतु एटले अटकाव नियमित आवतो
 होवार्थी कल्याणकारक.

श्चक्रवर्तिना । तासामपि सहस्राणि द्वात्रिंशत्स्वर्वधूश्रियां ॥ ४५ ॥ पुरं-
धीणां भवंत्येवं चतुष्पष्टिः सहस्रकाः । भवंति द्विगुणास्ताभ्यः सुरूपा
वारयोषितः ॥ ४६ ॥ एकं लक्षं दिनवति-सहस्राभ्यधिकं ततः । अंतः-
पुरीणां निर्दिष्टं भोगार्थं चक्रवर्तिनः ॥ ४७ ॥ द्वात्रिंशत्पात्रबद्धानां
नाटकानां सहस्रकाः । द्वात्रिंशद् ढौकितानां स्व-कन्योद्वाहेऽखिलैर्नृपैः
॥ ४८ ॥ ग्रामाणां च पदातीनां कोट्यः षण्णवतिः स्मृताः । रत्नस्वर्णा-
द्याकराणां विंशतिः स्युः सहस्रकाः ॥ ४९ ॥ स्तोत्रे तु षोडश सहस्रा रत्ना-
कराणामुक्ताः संतीति । द्वासप्ततिः पुरवर-सहस्राणि भवंत्यथ । सहस्रा नव-
नवतिः श्रुता द्रोणमुखा अपि ॥ ५० ॥ अष्टचत्वारिंशदेवं पत्तनानां सह-
स्रकाः । कर्बटानां मडवानां सहस्रा जिनसंमिताः ॥ ५१ ॥ द्वीपांतराणां
खेटानां स्युः षोडश सहस्रकाः । भवंति कोटयस्तिस्रो हलानामथ
गंत्रिणां ॥ ५२ ॥ संवाहानां सहस्राणि चतुर्दश भवंत्यथ । वेलाकुलसह-
स्राश्च-षट्पंचाशत्प्रकीर्त्तिताः ॥ ५३ ॥ कोटयोऽष्टादशाश्वानां महतां
परिकीर्त्तिताः । अभ्रंलिहानेकवर्ण-ध्वजानां दश कोटयः ॥ ५४ ॥ महा-

देशाधिपानी जे कन्या चक्रवर्ती परणे छे. तेनी संख्या पण ३२००० नी होय छे.
ते देवांगनाओने पण जीते एवी रूपवंत होय छे. (४५) ए रीते एकंदर ६४००० स्त्रीओ
होय छे अने ते करता वमणी १२८००० रूपवंत एवी वारांगनाओ होय छे. (४६) ए
प्रमाणे १९२००० अंतःपुरीओ चक्रवर्तीने भोगने माटे कहेली छे. (४७) बत्रीशबद्ध
एवा नाटको ३२००० होय छे, ते दरेक राजाओए पोतपोतानी कन्याओना विवाह वखते
चक्रीने अर्पण करेला होय छे. (४८) पदाति ९६ क्रोड होय छे, ९६ क्रोड ग्राम होय छे
अने बीस हजार रत्न अने स्वर्णादिकनी खाणो होय छे. (४९) (एक स्तोत्रमां सोळ
हजार रत्नोनी खाणो कहेली छे) बाँतेर हजार मोटा नगरो होय छे, नवाणु हजार द्रोण-
मुखो होय छे, (५०) अडतालीश हजार पत्तन होय छे, चौबीस हजार कर्बटो ने मडवो
होय छे. (५१) बीजा द्वीपो ने खेडाओ सोळ-सोळ हजार होय छे, त्रण क्रोड हळ अने
गाडां होय छे. (५२) संवाह चौद हजार होय छे, अने वेलाकुल छपन हजार होय छे.
(५३) अठार क्रोड मोटा अश्वो होय छे अने आकाश सुश्री पहाँचे एवा अनेक वर्ण-
वाली दश क्रोड ध्वजाओ होय छे. (५४) महाबंदी एवा बंदीओ ६४ हजार होय छे.

વંદિવંદિનાં ચ ચતુઃષ્ટિઃ સહસ્રકાઃ । તથા ગોકુલકોઢ્યેકા ભોજ્યં કલ્યા-
ણનામકં ॥ ૫૫ ॥ અંગમર્દકસંવાહિ-સૂદભૂષણધારિણાં । ષટ્ત્રિંશત્કો-
ટયસ્તિસ્ત્રો લક્ષા ભોજનવેશ્મનાં ॥ ૫૬ ॥ આતોઘધારિણાં તિસ્ત્રો લક્ષા
દીપકધારિણાં । પંચલક્ષીત્યાદિ નાના સંપત્ત્યાચ્ચક્રવર્તિનાં ॥ ૫૭ ॥ इयं च
चक्रवर्त्तिनां समृद्धिः कियती श्रीजंबूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रानुसारेण, शेषा च
चक्रिसमृद्धिर्गर्भितश्रीशांतिनाथस्तोत्रानुसारेणेति ज्ञेयं. हारो मुक्तामणि-
मयः स्याच्चतुःषष्टियष्टिकः । महाघोऽत्यंतरुचिरः सर्वेषामपि चक्रिणां ॥ ५८ ॥

યથાગમમિતિ પ્રોક્તં સ્વરૂપં ચક્રવર્તિનાં । અથ તદ્વાસુદેવાનાં પ્રો-
ચ્યતે સીરિણામપિ ॥ ૫૯ ॥ एतेऽपि प्राग्भवाचीर्ण-तपःसंयमसंवरैः । अर्जि-
तोत्तमकर्माण उत्पद्यन्ते सुधाशिषु ॥ ६० ॥ तेभ्यश्च्युत्वोच्चगोत्रेषु महर्द्धिक-
महीभृतां । कुलेषु ते प्रजायन्ते न तु नीचाल्पसंपदां ॥ ६१ ॥ वैमानिके-
भ्य एवात्र वासुदेवा भवन्ति ते । अवश्यं तत्पदप्राप्त्यै प्राक्कल्पितनिदा-
नकाः ॥ ६२ ॥ अत एवातिगाढ्येन भुक्त्वा भोगाननुत्तरान् । प्रयांति

एक क्रोड गोकुल होय छे अने कल्याण नामनुं भोजन होय छे. (५५) अंगमर्दक, संवाहक, रसोद्भा अने आभूषण जालवनारा छत्रीश क्रोड होय छे. त्रण लाख भोजनशाला होय छे. (५६) त्रण लाख वाजित्रधारी अने पांच लाख दीवीना धरनारा होय छे. इत्यादि अनेक प्रकारनी संपत्ति चक्रवर्त्तिने होय छे. (५७) आ चक्रवर्त्तिनी क्रद्धि अमे केटलीक जंबूद्वीपप्रज्ञप्तिने अनुसारे अने बाकीनी चक्रीसमृद्धिगर्भित श्रीशांतिनाथना स्तोत्रने अनुसारे कही छे. सर्व चक्रवर्त्तिओने चोसठ सरनो मुक्तामणिमय हार होय छे. ते हार मोटी कीमतवालो अने अत्यंत मनोहर होय छे. (५८) एम अर्थथी चोथा अंगमां कह्यं छे. आ प्रमाणे यथागमं चक्रवर्त्तिनुं स्वरूप कह्यं.

हवे वासुदेव ने बलदेवनुं स्वरूप कहीए छीए. (५९) ए वासुदेव ने बलदेव पण पूर्वभवे आचरेला तप, संयम अने संवरवडे उत्तम कर्मने उपार्जन करीने देवलोकमां उत्पन्न थयेला होय छे. (६०) त्यांथी च्यवीने उच्चगोत्रमां अने महर्द्धिक एवा राजाना कुलमां उत्पन्न थाय छे; पण नीचकुलमां के अन्य संपदावा-
लाने त्यां उपजता नथी. (६१) वासुदेवो वैमानिकमांथी आवीने ज उपजे छे अने तेओ ते पदनी प्राप्तिने माटे पूर्वभवमां अवश्य नियाणुं करेला ज होय छे. (६२) तेथी अति

नरकेष्वेव ते व्रताऽप्रभविष्णवः ॥ ६३ ॥ बलदेवास्तु देवेभ्यः सर्वेभ्योऽपि भवन्ति ते । प्राग्भवे निर्निदानत्वा-दन्ते स्वीकृत्य संयमं ॥ ६४ ॥ स्वर्गं यात्यथवा मुक्ति-मेषां वैराग्यवासना । खिन्नानां जायते विष्णौ विपन्ने प्रेष्ठबांधवे ॥ ६५ ॥ यत्तु श्रीमहानिशीथे पंचमाध्ययने कुवल्याचार्य-प्रबंधे कुवलयप्रभाचार्यो मृत्वा व्यंतरो बभूव १, ततः सूनाधिपो २, मृत्वा सप्तमपृथिव्यां ३, ततो मृगजातिः ४, ततो महिष ५, स्ततो मनुष्य ६, स्ततो वासुदेव इति मनुष्यभवादनंतरमागतस्य वासुदेवत्वमुक्तं तन्मतांतरमिति ज्ञेयं

एतौ च द्वौ विमात्रेयौ भवतो भ्रातरौ मिथः । जगत्पुनरुत्तरेहौ हली ज्येष्ठो हरिर्लघुः ॥ ६६ ॥ एते जितत्रिखंडाः स्यु-श्चक्रितोऽर्द्धसमृ-द्धयः । महीभृतां सहस्रैश्च सेव्याः षोडशभिस्सदा ॥ ६७ ॥ त्यक्तनिष्का-रणक्रोधाः सानुक्रोशा अमत्सराः । प्रकृत्यैव परगुण-ग्राहिणो गतचापलाः

गृद्धतावडे अनुत्तर एवा भोगने भोगवीने नरकमां ज जाय छे. व्रत लेवाने समर्थ तेओ थता ज नथी. (६३) बलदेव चारे प्रकारना देवोमांथी आवीने उपजे छे. तेओ पूर्वम-वमां नियाणुं कर्मा विनाना होय छे तेथी ते अन्ते संयम ग्रहण करीने स्वर्गे अथवा मोक्षे जाय छे; परंतु एमने वैराग्य वासना बहाला बंधुरूप विष्णु (वासुदेव) मरण पाम्या पछी ते कार्यथी खेद पामे छे त्यारे थाय छे. (६४-६५) श्रीमहानिशीथना पांचमा अध्ययनमां कुवल्याचार्यना प्रबंधमां कुवल्याचार्य मरण पामीने व्यंतर थाय छे, त्यांथी च्यवी कसाइखानाना स्वामी थाय छे, मरीने सातमी नरके जाय छे, त्यांथी नीकळी मृग थाय छे, पछी महिष थाय छे, पछी मनुष्य थाय छे अने पछी वासुदेव थाय छे एम कह्युं छे. एटले के मनुष्यमांथी अनंतर वासुदेव थवानुं कह्युं छे ते मतांतर जाणवुं.

ए बने (बलदेव ने वासुदेव) जुदी जुदी माताना पुत्ररूपे भाइओ थाय छे, परंतु तेमनो स्नेह जगतमां अनुत्तर कह्यो छे. तेमां बलदेव मोटा होय छे ने वासुदेव नाना होय छे. (६६) एओ व्रण खंडने जीते छे अने चक्रवर्ती करतां अर्ध समृद्धिवाळा होय छे. तेओ निरंतर सोळ हजार राजाओथी सेवाय छे. (६७) वासुदेव ने बलदेव बने निष्कारण क्रोध नहीं करनारा, अनुक्रोशवाळा, मत्सरविनाना, स्वभावे ज परगुणने

॥६८॥ गंभीरमधुरस्वल्पा—लापाः सदुचितस्मिताः । सत्यसंपूर्णवचनाः शरणा-
गतवत्सलाः ॥ ६९ ॥ लक्षणाणां शतेनाष्टा—धिकेनांचितभूयनाः । उत्कृष्ट-
सत्त्वाः संग्राम—शूराः प्राप्तजयाः सदा ॥ ७० ॥ प्रचंडाज्ञा अनलसाः प्रति-
पक्षाऽसहिष्णवः । सितच्छत्रेण सततं चामराभ्यां च शोभिताः ॥ ७१ ॥
श्रीवत्सलांछनाः पद्म—नयनाः प्रियदर्शनाः । यशःकीर्तिसुधापूर्ण—त्रैलो-
क्या गजगामिनः ॥ ७२ ॥ श्यामलद्युतयस्तत्र वासुदेवा महौजसः । पीत-
कौशेयवसना नरसिंहाः स्फुरद्भुजः ॥ ७३ ॥ रत्नेन कौस्तुभाख्येन सदा-
लंकृतवक्षसः । उदात्तसत्त्वाः संग्राम—सोत्साहा गरुडध्वजाः ॥ ७४ ॥
तथोक्तं—‘ जुद्धसूरा वासुदेवा ’ पांचजन्याभिधः शंखः १ स्याच्चक्रं च
सुदर्शनं २ । गदा कौमोदिकी ३ चापं शार्ङ्गं ४ खड्गस्तु नंदकः ५ ॥ ७५ ॥
मणिश्च ६ वनमाला ७ च सत्तरत्नी भवेदियं । उत्कृष्टा वासुदेवानां सदा
देवैरधिष्ठिता ॥ ७६ ॥ तत्राश्वयो वादयितुं शंखोऽन्येन हरिं विना ।
श्रुत्वैवास्य ध्वनिं हसं वैरिसैन्यं पलायते ॥ ७७ ॥ दंडरत्नवदुत्कृष्ट—प्रभा-

ग्रहण करनारा, चपळता विनाना, गंभीर, मधुर अने स्वल्प आलापवाळा, सारुं अने
उचित स्मित करनारा, सत्यथी संपूर्ण वचनवाळा, शरणागतना वत्सल, एक सो आठ
लक्षणयुक्त शरीरवाळा, उत्कृष्ट सत्त्ववाळा, संग्रामशूर, निरंतर जयना मेळवनारा, प्रचंड
आज्ञावाळा, आळसविनाना, प्रतिपक्षने सहन नहीं करनारा, श्वेत छत्र अने चामरोवडे
शोभित, श्रीवत्सना लंछनवाळा, कमळसमान नेत्रवाळा, प्रियदर्शनवाळा, यशःकीर्तिरूप
सुधावडे त्रैलोक्यने पूर्ण करनारा अने हाथी सरखी गतिवाळा होय छे. (६८-७२)

तेमां वासुदेव श्याम कांतिवाळा, मोटा पराक्रमवाळा, पीळा वर्णना कौशेय (रेशमी)
वस्त्रने धारण करनारा, नरमां सिंहसमान अने स्फुरायमान कांतिवाळा होय छे. (७३) ते निरंतर
कौस्तुभ रत्नवडे अलंकृत वक्षस्थळवाळा, उदात्त सत्त्ववाळा, संग्राममां उत्साहवाळा अने
गरुडना चिन्हयुक्त ध्वजावाळा होय छे. (७४) ‘ जुद्धसूरा वासुदेवा ’ एम कहुं छे.
१ पांचजन्य शंख, २ सुदर्शन चक्र, ३ कौमोदिकी गदा, ४ शार्ङ्ग धनुष्य, ५ नंदक खड्ग,
६ कौस्तुभ मणि ने ७ वनमाला—आ सात सदा देवोए अधिष्ठित एवा रत्नो उत्कृष्टपण्ये
वासुदेवोने होय छे. (७५-७६) तेमां शंख छे ते वासुदेव सिंघाय बीजा कोइ वगाडी
न शके एवो होय छे. तेना शब्दने सांभळतां ज दर्पधारी वैरीनुं सैन्य पलायन करी जाय
छे. (७७) दंडरत्ननी जेवी उत्कृष्ट प्रभाववाळी, बीजाथी न उपाडी शकाय तेवी अने

वाल्या परेण च । दुर्वहा स्याद्गदा दृष्य-द्वैरिदोर्मदखंडिनी ॥७८॥ दुरा-
कर्ष धनुः शार्ङ्ग-मन्येनाद्भुतशक्तिकं । पलायते शत्रुसैन्यं यस्य टंकार-
वादपि ॥ ७९ ॥ श्रूयते धातकीखंडं गते चरमशार्ङ्गिणि । द्रौपदीहारिणः
सैन्ये पद्मोत्तरमहीपतेः ॥ ८० ॥ पांचजन्यस्य शब्देन तृतीयोशः पला-
यितः । शेषो नष्टस्तृतीयोशो धनुष्टंकारवेण च ॥ ८१ ॥ वनमालाभिधा
च स्रक् सदा हृदयवर्त्तिनी । अम्लाना सततं सर्व-र्तुकपुष्पातिसौरभा
॥ ८२ ॥ चक्रादीनां च रत्नानां वर्णनं प्राग् निरूपितं । यथासंभवम-
त्रापि योजनीयं मनीषिभिः ॥ ८३ ॥ प्रश्नव्याकरणसूत्रे तु वासुदेव-
वर्णने शक्तिः शस्त्रं दृश्यते, मणिश्चात्र न दृश्यते, तथा च तद्ग्रन्थः—
' संखचक्रगयसत्तिखंडगधरा इति ' शक्तिश्च त्रिशूलविशेष इति तद्वृत्तौ.

भवन्ति बलदेवास्तु गौरांगा नीलवाससः । योषिद्रुक्कर्मणीभूत-रू-
पास्तालध्वजान्विताः ॥ ८४ ॥ एषां स्युस्त्रीणि रत्नानि सेवितानि सुरैः
सदा । धनुः परैरनाकर्ष्यं मुशलं च हलं वरं ॥ ८५ ॥ त्रीण्यप्यमूनि

दर्पधारी वैरीना भुजामदने खंडन करनारी गदा होय छे. (७८) शार्ङ्ग धनुष्य बीजा
चढावी न शके तेवुं, अद्भुत शक्तिवाळें अने जेना टंकारवमात्रथी पण शत्रुसैन्य पल-
यन करी जाय एवुं होय छे. (७९) सांभलीए छीए के छेछा वासुदेव (कृष्ण) धातकी
खंडमां गया हता त्यां द्रौपदीनुं हरण करनारा पद्मोत्तर राजाना सैन्यनो त्रीजो भाग
पांचजन्य (शंख) ना शब्दथी अने त्रीजो भाग शार्ङ्ग धनुष्यना टंकारवथी युद्ध क्षेत्र-
मांथी पलायन करी गयो हतो. (८०-८१) वनमाळा नामनी माळा निरंतर वासुदेवना
हृदयवर्त्ती होय छे, ते म्लान थती नथी अने सतत सर्व ऋतु संबंधी पुष्पोनी अत्यंत
सुगंधवाळी होय छे. (८२) चक्रादि रत्नोनुं वर्णन जे पूर्वे वर्णवेळुं छे ते यथासंभव
अहीं पण बुद्धिमानोए जोडी देवुं. (८३) श्री प्रश्नव्याकरणसूत्रमां वासुदेवना वर्णनमां
शक्ति नामतुं शस्त्र देखाय छे अने मणि देखातुं नथी. तेनो पाठ आ प्रमाणे—' शंख
चक्र, गदा, शक्ति ने नंदकने धारण करनारा—' आमां शक्ति एटले त्रिशूल समजवु एम
तेनी वृत्तिमां कह्युं छे.

बलदेव गौर शरीरवाळा अने नील वस्त्रवाळा, स्त्रीओनी दृष्टिने कर्मणरूप एवा
अद्भुत रूपवाळा, अने तालना चिन्हयुक्त ध्वजावाळा होय छे. (८४) एमने त्रण रत्नो
देवोवडे सेवित होय छे. बीजा खेंची न शके एवुं धनुष्य, श्रेष्ठ एवुं हल अने सूशळ (८५)

દ્વિષતાં પટૂનિ મદભેદને । દુર્લભાનિ સુરાણામ-પ્યમોઘાનિ ચ સર્વદા
 ॥ ૮૬ ॥ ઉક્તાનિ ચૈતાનિ રામચરિત્રેઽનંગલવણમદનાંકુશસંગ્રામે પદ્યસ્ય
 બલદેવસ્ય. તથાહિ-પદ્મનાભોઽપ્યભાષિષ્ઠ મમાપિ શિથિલાયતે । ધનુઃ
 શ્વશ્ચે સ્થિતમિવ વજ્રાવર્ત ન કાર્યકૃત્ ॥ ૮૭ ॥ અભૂન્મુશલરત્નં ચ વૈરિ-
 નિર્દલનક્ષમં । કણાલંડનમાત્રાર્હ-મેવૈતદપિ સંપ્રતિ ॥ ૮૮ ॥ અનંકુશંકુ-
 શીભૂતં યદ્દુષ્ટનૃપદંતિનાં । હલરત્નં તદપ્યેત-દભૂદ્રૂપાટનોચિતં ॥ ૮૯ ॥
 સદા યજ્ઞૈ રક્ષિતાનાં વિપક્ષક્ષયકારિણાં । તેષામેવ મમાસ્રાણા-મવસ્થા
 ત્વિયમાગતા ॥ ૯૦ ॥ इत्यादि.

સ્યુઃ ષોડશ સહસ્રાણિ વિણ્ણૂનાં પ્રાણવલ્લભાઃ । જગદુત્તરસૌભાગ્ય-
 શાલિન્યઃ સ્વર્વધૂસમાઃ ॥ ૯૧ ॥ તથોક્તં દશમાંગે-‘ સોલસદંવીસહસ્ત
 વરનયણહિયયદ્વયા ’ ઇતિ, અંતકૃત્સૂત્રસ્યાપ્યાદૌ કૃષ્ણવર્ણને ‘ રૂપિ-
 ણીપામોસ્કાણં સોલસપ્તહં દેવીસહસ્ત્રાણં ઇતિ ’ કેચિદ્વાસુદેવાનામર્ધ્વચ-
 ક્રિત્વેન દ્વાત્રિંશત્સહસ્રાણિ પ્રેયસીનામહાઃ. તથોક્તં પષ્ટાંગે પંચમાધ્યયને
 ‘ રૂપિણીપામોસ્કાણં વત્તીસાણ મહિલાસાહસ્સીણં ’ ઇતિ જ્ઞેયં.

આ ત્રણે શત્રુના મદને ભેદવામાં પ્રવીણ હોય છે. દેવોને પણ દુર્લભ હોય છે અને સદા
 અમોઘ હોય છે. (૮૬) આ હકીકત રામચરિત્રમાં અનંગલવણ ને મદનાંકુશ સાથેના
 સંગ્રામમાં પદ્મ (રામ) નામના બલદેવના અધિકારમાં કહેલ છે કે-પદ્મનાભ (રામચંદ્ર)
 પણ લક્ષ્મણને કહે છે કે-મારું આ વજ્રાવર્ત ધનુષ્ય પણ અત્યારે શિથિલ થાય છે અને
 લાડામાં પડેલું હોય તેમ કાર્ય કરતું નથી. (૮૭) જે મૂશલરત્ન વૈરીઓને દલી નાંખ-
 વાને સમર્થ હતું તે અત્યારે અનાજ લાંબવાને યોગ્ય થઈ ગયું છે. (૮૮) અન્ય રાજાઓ-
 રૂપ હાથીઓને અંકુશરૂપ નહીં છતાં પણ અંકુશરૂપ થતું હલરત્ન અત્યારે જમીન खોदવા
 યોગ્ય થઈ ગયું છે. (૮૯) નિરંતર યજ્ઞોથી રક્ષણ કરાતાં અને વિપક્ષનો હ્વય કરનારા
 એવા તે જ મારા શત્રુઓની આવી અવસ્થા થઈ ગઈ છે. ’ इत्यादि. (૯૦)

વાસુદેવને ૧૬૦૦૦ સ્ત્રીઓ હોય છે તે જગતમાં ઉત્તમ સૌભાગ્યવહે શોભતી અને દેવાં-
 ગનાઓ જેવી હોય છે. (૯૧) દશમા અંગમાં કહ્યું છે કે-‘ શ્રેષ્ઠ એવી નયનને તેમ જ હૃદયને
 વહાલી સોઠ હજાર દેવી (રાણી) ઓ હોય છે. ’ શ્રીઅંતકૃતસૂત્રમાં પણ કૃષ્ણના વર્ણનમાં
 કહ્યું છે કે-‘ રૂક્મિણી પ્રમુખ સોઠ હજાર દેવીઓના ’ ઇતિ તથા કેટલાક વાસુદેવોને
 અર્ધચક્રીપણાથી ૩૨૦૦૦ સ્ત્રીઓ કહે છે. તે જ પ્રમાણે છઠ્ઠા અંગના પાંચમા અધ્યયનમાં
 વહ્યું છે કે-‘ રૂક્મિણી વિગેરે વત્તીશ હજાર મહિલાઓના ’ ઇતિ.

સીરિણાં તુ પ્રિયાસંખ્યા-નૈયત્યં નોપલભ્યતે । જ્ઞેયો દિગ્વિજયોઽ-
મીષાં કથંચિન્નક્રવર્તિવત્ ॥ ૯૨ ॥ ષોડશાશેષસૈન્યાઢ્યાઃ પાર્થિવાનાં
સહસ્રકાઃ । આકર્ષત્યંધુકંઠસ્થં વદ્ધં શૃંખલયા હરિં ॥ ૯૩ ॥ નૌષ્ઠોપપીઢં
સ્વં સ્થામ પ્રયુંજાના અપીશતે । પદાચ્ચાલયિતું તે તં મહીધરમિવ દ્વિપાઃ
॥ ૯૪ ॥ સ તુ તાન્ શૃંખલાપ્રાંત-વિલગ્નાન્ કીટકાનિવ । તાંબૂલમક્ષણ-
ઢ્યાજા-દાકર્ષત્યેકહેલયા ॥ ૯૫ ॥ વલમેવંવિધં કોટિ-શિલોત્ત્ત્વેપક્ષમં
ભવેત્ । વિષ્ણૂનાં દ્વિગુણં તેભ્યો વલ્લં સ્યાન્નક્રવર્તિનાં ॥ ૯૬ ॥ અગોચરં જગ-
દ્વાચા-મનંતં વલમર્હતાં । પ્રકંપ્ય મેરું વાલ્યેઽપિ મહાવીરેણ દર્શિતં ॥ ૯૭ ॥

ઘનશ્યામસ્નિગ્ધવર્ણા-ધિષ્ઠિતા દેવતાગણૈઃ । શિલા કોટિશિલા
યામ્ય-ભરતાદ્દે ભવેદિહ ॥ ૯૮ ॥ ચંદનૈઃ કુંકુમોપેતૈ-રર્ચિતા કુસુમોત્કરૈઃ ।
સા શિલા ભાતિ દેવીવ ભૂષણૈર્ભૂષિતાભિતઃ ॥ ૯૯ ॥ સિંધુદેશે દશા-
ર્ણાદ્રિ-સમીપે વા મતાંતરે । યોજનાયામવિષ્કંભો-ચ્છૂયા સાસ્તિ નિ-
રત્યયા ॥ ૬૦૦ ॥ આદ્યં મતં પદ્મચરિત્રે, દ્વિતીયં વિચારસપ્તતૌ.

વલ્લદેવની પ્રિયા સંબંધી ચોક્કસ સંખ્યા જણાતી નથી. એમનો દિગ્વિજય કથંચિત્
ચક્રવર્તી પ્રમાણે સમજી લેવો. (૯૨) વાસુદેવના વલ્લ ઉપર દૃષ્ટાંત આપે છે—સોઠ હજાર
રાજાઓ પોતાના સર્વ સૈન્ય સાથે એક કુવાને સામે કાંઠે રહેલા વાસુદેવને સાંકળવડે
બાંધીને હોઠ મીસીને પોતાના વલ્લનો ઉપયોગ કરે તો પણ જેમ હાથી પર્વતને ચલાવી શકે
નહી તેમ એક પગલા જેટલું પણ વાસુદેવને ચલાવી શકે નહીં, (૯૩-૯૪) અને વાસુદેવ
તાંબૂલ ખાવાને મિષે એક હેલાવડે આકર્ષણ કરે તો તે શૃંખલાના પ્રાંત ભાગ સાથે વલ્લ-
ગેલા તે સૂર્યને કીડાની જેમ પાહી દેય. (૯૫) આ પ્રકારનું વાસુદેવનું વલ્લ કોટિ-
શિલાને ઉપાડવાને સમર્થ થાય છે. વાસુદેવથી વમણું વલ્લ ચક્રવર્તીનું હોય છે, (૯૬)
અને જગતની વાણીને અગોચર અનંતવલ્લ અરિહંતનું હોય છે કે જે વલ્લ વાલ્લણામાં મેરુને
કંપાવીને મહાવીરે વતાવ્યું હતું. (૯૭)

મેઘના જેવા અત્યંત શ્યામ ને સ્નિગ્ધવર્ણવાળી, દેવતાઓના સમૂહથી અધિષ્ઠિત
કોટિશિલા નામની શિલા દક્ષિણ ભરતાર્ધમાં હોય છે. (૯૮) કેશરયુક્ત ચંદન
અને પુષ્પના સમૂહથી પૂજેલી તે શિલા ચાર બાજુથી ભૂષણોવડે ભૂષિત દેવીની
જેવી શોભી રહેલી હોય છે. (૯૯) મતાંતરે તે સિંધુ દેશમાં દશાર્ણ પર્વતની
સમીપે હોય છે. એક યોજન લંબાઈ, પહોળાઈ અને ઊંચાઈવાળી તે શિલા શાશ્વતી
હોય છે. (૬૦૦) પહેલો મત પદ્મચરિત્રનો છે અને બીજો મત વિચારસપ્તતિનો છે.

વિજિત્ય ભરતસ્યાર્દ્ધ-મત્ર સર્વેઽપિ કેશવાઃ । નિજં બલં પરીક્ષંતે
 સમુદસ્ય શિલામિમાં ॥ ૧ ॥ ઇમાં વામભુજસ્યાગ્રે નયત્યાદિમકેશવઃ ।
 દ્વૈતીયીકશ્ચ શિરસિ કંઠપીઠે તૃતીયકઃ ॥ ૨ ॥ વક્ષઃસ્થલે તુરીયશ્ચ
 પંચમો જઠરોપરિ । ષષ્ઠઃ કટિતટેઽથોરુ-પ્રદેશે સપ્તમો હરિઃ ॥ ૩ ॥
 આજાનુ ચાષ્ટમોત્યશ્ચ કંથચિજ્જાનુસંનિધૌ । ક્રમોઽયમવસર્પિણ્યા-મુત્સ-
 ર્પિણ્યાં વિપર્યયઃ ॥ ૪ ॥ ગણભૃચ્છાંતિનાથસ્યા-મુખ્યાં ચક્રાયુધાભિધઃ ।
 આદૌ સિદ્ધિ ગતોઽનેકૈઃ કલિતઃ સાધુસિંધુરૈઃ ॥ ૫ ॥ તતસ્તસ્યૈવ ગણ-
 ભૃ-ત્પુંગવસ્ય ક્રમાદિહ । દ્વાત્રિંશતા યુગૈઃ સિદ્ધાઃ સંખ્યેયા મુનિકોટયઃ
 ॥ ૬ ॥ તતઃ શ્રીકુંથુનાથસ્યાષ્ટાવિંશત્યા યુગૈઃ સહ । સિદ્ધાઃ શિલાયામેત-
 સ્યાં સંખ્યેયા મુનિકોટયઃ ॥ ૭ ॥ અરસ્ય ચતુર્વિંશત્યા યુગૈર્દ્વાદશ કોટયઃ ।
 શ્રીમલ્લેર્યુગવિંશત્યા મુનીનાં કોટયશ્ચ ષટ્ ॥ ૮ ॥ તિસ્ત્વઃ કોટ્યઃ સુવ્રતસ્ય
 તીર્થે કોટિર્નમિપ્રભોઃ । સિદ્ધા મુનીનામિત્યેષા નામ્ના સિદ્ધશિલાપ્યહો ॥ ૯ ॥

સ્વરૂપં પ્રતિવિષ્ણૂના-મપ્યૂહ્યં વાસુદેવવત્ । પર્યંતે ત્વાયુષોઽમીષાં

વધા વાસુદેવો ભરતાર્દ્ધને જીતીને અહીં આવે છે, અને આ શિલાને ઉપાડીને પોતાના
 બઢની પરીક્ષા કરે છે. (૧) તેમાં પ્રથમ વાસુદેવ આ શિલાને ડુંચા કરેલા હાથના
 અગ્રભાગ સુધી ડુંચી કરે છે, બીજા મસ્તક સુધી, ત્રીજા કંઠ સુધી, ચોથા વક્ષઃસ્થલ સુધી,
 પાંચમા જઠર સુધી, છઠ્ઠા કટિતટ સુધી, સાતમા ઉરુપ્રદેશ સુધી, આઠમા જાનુ સુધી અને
 નવમા કાંઠક જાનુથી નીચે સુધી ડુંચી કરે છે. અવસર્પિણીનો આ ક્રમ સમજવો, ઉત્સર્પિ-
 ણીમાં તેથી વિપર્યય સમજવો. (૨-૪) આ કોટિશિલા ઉપર શાંતિનાથ પ્રભુના ગણ-
 ધર ચક્રાયુધ અનેક મુનિમહારાજ સાથે પ્રથમ સિદ્ધિપદને પામેલા છે. (૫) તે જ ગણધર-
 શ્રેષ્ઠથી વત્રીશ પાટ સુધી સંખ્યાતા ક્રોડો મુનિ અહીં સિદ્ધ થયા છે. (૬) ત્યારપછી
 કુંથુનાથ પ્રભુના મુખ્ય ગણધર અને તેના ૨૮ પાટો સહિત સંખ્યાતા ક્રોડો મુનિ અહીં
 સિદ્ધ થયા છે. (૭) અરનાથ પ્રભુના મુખ્ય ગણધરના ૨૪ પાટ સાથે ૧૨ ક્રોડ મુનિ
 અહીં સિદ્ધ થયા છે. મલ્લિનાથ પ્રભુના મુખ્ય ગણધરના ૨૦ પાટ સાથે છ ક્રોડ મુનિ અહીં
 સિદ્ધ થયા છે. (૮) મુનિસુવ્રતસ્વામીના તીર્થમાં ત્રણ ક્રોડ ને નમિનાથના તીર્થમાં એક
 ક્રોડ મુનિ અહીં સિદ્ધ થયા છે; તેથી આ શિલાનું બીજું નામ સિદ્ધશિલા પણ છે. (૯)

પ્રતિવાસુદેવનું સ્વરૂપ પણ વાસુદેવ પ્રમાણે સમજવું. તેમના આયુષ્યના છેવટના ભાગે

विष्णुर्जगति जृम्भते ॥ १० ॥ मिथश्चोपस्थिते युद्धे मुक्तं विष्णुजिघां-
सया । जायते विष्णुसाच्चक्रं लंचयेव वशीकृतं ॥ ११ ॥ तेनैवाथ स्वश-
स्त्रेण चक्रेणामोघशक्तिना । प्रयाति नरकं मृत्वा हरिणा छिन्नमस्तकाः
॥ १२ ॥ नवानां वासुदेवानां काले स्युर्नारदा नव । तेषां मनःप्रिया
नाना-देशवार्त्तादिशंसिनः ॥ १३ ॥ तथोक्तं रामचरित्रे तत्कालीननार-
दस्वरूपं-मरुतो रावणं नत्वो-वाच कोऽयं कृपानिधिः । पापादमुष्माद्यो
ह्यस्मां-स्त्वया स्वामिन्न्यवारयत् ॥ १४ ॥ आचख्यौ रावणोऽप्यासी-
न्नाम्ना ब्रह्मरुचिर्द्विजः । तापसस्याभवत्तस्य भार्या कूर्मीति गुर्व्यभूत्
॥ १५ ॥ तत्रैयुः साधवोऽन्येद्यु-स्तेष्वेकः साधुरब्रवीत् । भवभीत्या गृह-
वास-स्थितो यत्साधु साधु तत् ॥ १६ ॥ भूयः सदारसंगस्य विषयैर्लु-
ब्धचेतसः । गृहवासाद्रनवासः कथं नाम विशिष्यते ? ॥ १७ ॥ श्रुत्वा
ब्रह्मरुचिस्तत्तु प्रपन्नजिनशासनः । तदैव प्राव्रजत्सा च कूर्म्यभूच्छ्राविका
परा ॥ १८ ॥ मिथ्यात्ववर्जिता तत्र सा वसंत्याश्रमे सुतं । सुषुप्ते नारदं

वासुदेव तेने जीते छे अने राज्य मेळवे छे. (१०) ते बंनेना परस्परना युद्धमां विष्णुने मारवा
प्रतिविष्णु चक्र मूके छे. एटले ते चक्र लांचयी वश करेला अधिकारीनी जेम वासुदेवतुं
थइ जाय छे. (११) ते ज प्रतिवासुदेवना शस्त्ररूप अमोघ शक्तिवाळं चक्र वासुदेव प्रति-
वासुदेवपर मूके छे. ते तेतुं मस्तक कापी नांखे छे. एटले ते मरण पामीने नरके जाय छे (१२)

नवे वासुदेवना वखतमां नव नारदो थाय छे. तेओ वासुदेवोना मनने प्रिय होय छे
अने विविध देशनी वार्तादिक तेमने कहेनारा होय छे. (१३) श्री रामचरित्रमां तेना
वखतमां थयेला नारदतुं स्वरूप था प्रमाणे कहुं छे—“ मरुत्त राजा रावणने नमीने पूछे
छे के-हे स्वामिन् ! आ कृपानिधि कोण छे के जेणे तमारी साथे आवीने आ महा-
पापयी मने निवार्यो ? (१४) त्यारे रावण कहे छे के—“ ब्रह्मरुचि एवा
नामनो ब्राह्मण तापस थयेलो हतो तेने कूर्मी नामनी स्त्री हती ते सगर्भा थइ. (१५) त्यां
अन्यदा कोइ साधु आव्या. तेमांथी एक साधु बोल्या के—‘ संसारना भयथी जेणे सारी
रीते गृहवास तज्यो होय ते साधु पण जो विषयमां लुब्धचित्तवाळो थइने फरीने स्वदा-
रानो संग करे तो गृहवासथी वनवासमां वधारे शुं ? ’ (१७) ते सांभळीने ब्रह्मरुचि
प्रतिबोध पाम्या. तेणे जिनशासन स्वीकार्युं अने तरत ज ते मुनि पासे दीक्षा लीधी;
तथा कूर्मी श्रेष्ठ श्राविका थइ. (१८) मिथ्यात्वरहितपणे ते आश्रममां वसतां तेणीए पुत्र

નામ રોદનાદિવિવર્જિતં ॥ ૧૯ ॥ ગતાયાશ્ચાન્યતસ્તસ્યા—સ્તં ઝહુર્જૃમ્ભિ-
કામરાઃ । પુત્રશોકાદિંદુમાલા—ર્યાતિકે પ્રાવ્રજચ્ચ સા ॥ ૨૦ ॥ તેઽમરાઃ
પાલયામાસુઃ શાસ્ત્રાપ્યધ્યાપયંશ્ચ તં । આકાશગામિનીં વિદ્યાં દદુસ્તસ્મૈ
ક્રમેણ ચ ॥ ૨૧ ॥ અણુવ્રતધરઃ પ્રાપ યૌવનં ચ મનોહરં । સ શિશ્વાધા-
રણાન્નિત્યં ન ગૃહસ્થો ન સંયતઃ ॥ ૨૨ ॥ કલહપ્રેક્ષણાકાંતી ગીતનૃત્ય-
કુતૂહલી । સદા કંદર્પકૌકુચ્ય—મૌઘ્યર્યાત્યંતવત્સલઃ ॥ ૨૩ ॥ વીરાણાં
કામુકાનાં ચ સંધિવિગ્રહકારકઃ । છન્નિકારૂપો ઘૃપીપાણિ—રાઠઃ
પાદુકાસુ ચ ॥ ૨૪ ॥ દેવૈઃ સ વર્દિતત્વાચ્ચ દેવર્ષિઃ પ્રથિનો ભુવિ ।
પ્રાયેણ બ્રહ્મચારી ચ સ્વેચ્છાચાર્યેષ નારદઃ ॥ ૨૫ ॥ इत्येतदनुसारेण
परेषामपि भाव्यतां । स्वरूपं नारदर्पीणां यथासंभवमागमात् ॥ २६ ॥
एवं चासौ रामचरित्राद्यनुसारेण सम्यग्दृष्टिरणुव्रतधारी च प्रतीयते.
षष्ठांगे तु तत्कालीनस्य नारदस्य स्वरूपमेवमुक्तमर्थतः—कच्छुल्लो नारदो
नाम दर्शनेनातिभद्रकः । विनीतश्चेष्टयुद्धत्वा—दंतःकलुपिताशयः ॥ २७ ॥

પ્રસવ્યો. તેનું નામ નારદ—જન્મ વચ્ચે રુદન ન કરવાના કારણથી આપ્યું. (૧૯) કૂમ્ભી
કાંદક આઘીપાછી ગઈ તેવે અવસરે તે બાલકને જંમક દેવો (પૂર્વભવના સ્નેહથી) ઉપાડી
ગયા. પુત્રવિરહના શોકથી તેણે હિંદુમાલા આર્યાની પાસે ચારિત્ર લીધું. (૨૦) દેવો તે
બાલકને પાલવા લાગ્યા, તેને શાસ્ત્રો મળાવ્યા અને અનુક્રમે તેને આકાશગામિની વિદ્યા
આપી (૨૧) તે નારદ અણુવ્રતધારી થયો. અનુક્રમે મનોહર એવું યૌવન પામ્યો. તે નિત્ય
શિશ્વાને ધારણ કરતો હોવાથી ગૃહસ્થ નહીં ને મુનિ પણ નહીં એવો થયો. (૨૨) તે
નારદ કલહ જોવાનો ઇચ્છક, ગીતનૃત્યમાં કુતૂહલી, સદા કંદર્પ, કૌકુચ્ય અને મુસરપણા-
વાળો તેમ જ અત્યંત વત્સલભાવવાળો થયો. (૨૩) વીરોમાં અને કામીઓમાં સંધિ ને વિગ્રહ
કરાવનારો, છન્નિક નામનો, હાથમાં દર્મનું આસન ધારણ કરનાર અને પાદુકા ઉપર
આરૂઢ થનારો થયો (૨૪) દેવોએ તેને ઉછેરેલો હોવાથી તે દેવર્ષિ તરીકે પૃથ્વીપર
પ્રસિદ્ધ થયેલો છે. નારદો પ્રાયઃ બ્રહ્મચારી તેમજ સ્વેચ્છાચારી હોય છે. ” (૨૫) અને
અનુસારે ઘીજા નારદોનું સ્વરૂપ પણ આગમોથી યથાસંભવ જાણવું. (૨૬)

આ પ્રમાણે રામચરિત્રને અનુસારે નારદને સમકિતદ્રષ્ટિ અને અણુવ્રતધારી સમજી
શકાય છે. છઠ્ઠા અંગમાં તો તત્કાલીન નારદનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે અર્થથી કહ્યું છે.—
‘કચ્છુલ્લ નામનો નારદ જોવામાત્રથી જ અતિભદ્રક, વિનીત, યુદ્ધ(ક્લેશ) ઇષ્ટ હોવાથી અંતઃકર-

વ્રતિત્વાધ્વૃતમાધ્યસ્થ્યઃ શ્રિતાનાં પ્રિયદર્શનઃ । સુરૂપો વલ્કવસનો મુકુ-
ટઞ્જાજિમસ્તકઃ ॥૨૮॥ વક્ત્રઃકૂલૃસોત્તરાસંગઃશ્યામેન મૃગચર્મણા । યજ્ઞો-
પવીતયુક્ દંડી કમંડલું કરે દધત્ ॥ ૨૯ ॥ શોભિતઃ કટિસૂત્રેણ રુદ્રા-
ન્નજપમાલયા । વિજ્ઞઃ કચ્છપિકાપાણિ-ર્ગીતગાંધર્વકૌતુકી ॥૩૦॥ આકા-
શગામી સકલ-ભૂતલાટનલંપટઃ । વિવિધાનાં સ વિદ્યાનાં નિધાનં
કેશવપ્રિયઃ ॥૩૧॥ યુદ્ધપ્રિયસ્તદન્વેષી જનનામસમાધિકૃત્ । પાર્થિવાંતઃ-
પુરાદાવ-પ્યનિરુદ્ધગતિસ્સદા ॥ ૩૨ ॥ સ ચાપ્રત્યાખ્યાતપાપ-કર્મા વિર-
તિવંચિતઃ । પૈશૂન્યમીરુભિર્મૂપૈ-ર્મિથ્યાદૃગપિ પૂજ્યતે ॥ ૩૩ ॥ તથોક્તં
ષષ્ઠાંગવૃત્તૌ-ન પ્રતિહતાનિ સાગરોપમકોટીકોઢ્યંતઃપ્રવેશનેન સમ્યક્તવ-
લાભતઃ, ન ચ પ્રત્યાખ્યાતાનિ સાગરોપમકોટીકોઢ્યાઃ સંખ્યાતસાગરો-
પમૈર્ન્યૂનતાકરણેન સર્વવિરતિલાભતઃ પાપકર્માણિ જ્ઞાનાવરણીયાદીનિ યેન
સ તથા. પ્રશ્નવ્યાકરણવૃત્તાવપ્યુક્તં-નારદમુનિર્ગગનાદવતતાર, અભ્યુત્થિ-
તશ્ચ સપરિવારેણ પાંડુના, દ્રોપદ્યા તુ શ્રમણોપાસિકાત્વેન મિથ્યાદૃષ્ટિમુ-

ળના કલુષિત આશયવાળો, વ્રતી હોવાથી માધ્યસ્થ્યને ધારણ કરનારો, આશ્રિતોને પ્રિય છે
દર્શન જેનું એવો, રૂપવંત, વન્કલના વસ્ત્રોવાળો, માથે મુકુટ (શિખા) ને ધારણ કરનારો,
કાઠા મૃગચર્મથી જેણે વક્ત્રઃસ્થલ ઉપર ઉત્તરાસંગ કર્યું છે એવો, યજ્ઞોપવીત ધારણ કરનારો,
દંડી (દંડ રાખનારો), કમંડલુ હાથમાં રાખનારો, કટિસૂત્ર અને રુદ્રાન્નની જપમાળાવડે
શોભતો, વિજ્ઞ, હાથમાં કચ્છપિકા નામની વીણાને રાખનારો, ગીતગાંધર્વનો કૌતુકી,
આકાશગામી, સકલ જગતમાં ફરવાની ચાહનાવાળો, વિવિધ પ્રકારની વિદ્યાઓનો નિધાન,
વાસુદેવની પ્રીતિવાળો, યુદ્ધપ્રિય, યુદ્ધનું હલ જોવામાં તત્પર, જનોમાં અસમાધિ કરનારો,
રાજાના અંતઃપુરોમાં પણ જેની ગતિ રોકાતી નથી એવો (વગર અટકાવે જનારો),
પાપના ત્યાગ વિનાનો, વિરતિરહિત અને તેની પિશુનતાથી મથ પામેલા રાજાઓ મિથ્યાત્વી
છતાં પણ જેને પૂજે છે એવો હોય છે. (૨૭-૩૩) ' છઠ્ઠા અંગની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—
' (સાત કર્મોની) અંતઃસાગરોપમ કોટાકોટીની સ્થિતિ થવાવડે થનારા સમ્યક્ત્વના
લાભથી જેણે મિથ્યાત્વને વ્રતિહત કરેલ નથી એવો, અંતઃકોટાકોટી સાગરોપમની સ્થિતિ-
માંથી પણ સંખ્યાતા સાગરોપમની સ્થિતિ ઘટાડવાથી થનારા સર્વવિરતિના લાભવડે જેણે
આશ્રવોના પચ્ચક્ષાણ કર્યા નથી એવો, તેમ જ જ્ઞાનાવરણીયાદિ પાપકર્મોનો જેણે ક્ષયોપ-
શમ કર્યો નથી, એવો નારદ હોય છે. ' પ્રશ્નવ્યાકરણની વૃત્તિમાં પણ કહ્યું છે કે—' નારદ
મુનિ આકાશમાંથી ત્યાં ઉતર્યો. પાંડુરાજાએ પરિવાર સહિત તેનું અભ્યુત્થાનાદિ કર્યું, પરંતુ

નિરયમિતિ કૃત્વા નાભ્યુત્થિત ઇતિ. રુદ્રા અપિ ભવંત્યંશ-મેકાદશ મહો-
દ્ધતાઃ । વશીકૃતાનેકવિદ્યો-ર્જિનાઃ સમ્યક્ત્વશાલિનઃ ॥ ૩૪ ॥

જઘન્યમધ્યમોત્કૃષ્ટા-સ્ત્રિધા યે પુરુષા ભુવિ । તેષ્ટકૃષ્ટા અર્માં પ્રોક્તા-
સ્ત્રિધા ધર્માદિભેદતઃ ॥ ૩૫ ॥ અર્હંતો ધર્મપુરુષા-અક્રિણો ભોગપુરુષાઃ ।
વાસુદેવાઃ પુનઃ કર્મ-પુરુષા ઇતિ કીર્તિતાઃ ॥ ૩૬ ॥ એને યથોક્તાઃ
પુરુષા વિદેહેષુ નિરંતરં । ભવંત્યન્યેષુ દશાસુ ભરતૈર્ગવંતેષુ તુ ॥ ૩૭ ॥
સ્યુઃ ક્રમાદવસર્પિણ્યા-મુત્સર્પિણ્યાં તથોત્ક્રમાતુ । આયુર્દેહાદિભિસ્તુલ્યા
જગતામુપકારિણઃ ॥ ૩૮ ॥

ઇતિ ગદિતયા રીત્યા વિશ્વે ભવંતિ હિ ચક્રિણો,

ભુજવલજિતસ્વસ્વક્ષેત્રાઃ ક્ષતાશ્ચિલશત્રવઃ ।

હરિહલભૃદાદીનામપ્યૂહ્યતાં દિગિયં બુધાઃ,

શ્રુતજલનિધેરેષાં શેષં વિદંતુ વિંશપતઃ ॥ ૩૯ ॥

દ્રૌપદીય શ્રમણોપાસિકા હોવાથી આ મિથ્યાદષ્ટિ મુનિ છે, એમ જાણીને અભ્યુત્થાનાદિ
ન કર્યું. ' ઇતિ નારદસ્વરૂપં. હવે રુદ્રોતું સ્વરૂપ કહે છે. —રુદ્રો પણ અગ્યાર થાય છે. તે
મહાઉદ્ધત હોય છે, અનેક વિદ્યાઓને વશ કરેલી હોવાથી ઝર્જિત હોય છે અને સમ્યક્ત્વ-
શાલી હોય છે. (૩૪)

પૃથ્વીપર જે જઘન્ય, મધ્યમ ને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ પ્રકારના પુરુષો કહ્યા છે. તેમાં ઉત્કૃષ્ટ-
પુરુષો ધર્માદિકના ભેદથી ત્રણ પ્રકારે કહ્યા છે. (૩૫) તે આ પ્રમાણે—અર્હંતને ધર્મપુરુષ,
ચક્રવર્તીને ભોગપુરુષ અને વાસુદેવને કર્મપુરુષ કહ્યા છે. (૩૬) એ યથોક્ત પુરુષો પાંચ
મહાવિદેહમાં નિરંતર હોય છે અને ભરત-પેરવતરૂપ દશ ક્ષેત્રમાં તો ક્રમથી અવસર્પિણીમાં
અને ઉત્ક્રમથી ઉત્સર્પિણીમાં આયુ દેહાદિવડે તુલ્ય અને જગતના ઉપગારી થાય છે. (૩૮)

આ પ્રમાણે ઉપર કહેલી રીતે વિશ્વમાં ચક્રવર્તીઓ ભુજાવલથી પોતપોતાના ક્ષેત્રને
જીતનારા અને સર્વ શત્રુનો નિરાસ કરનારા હોય છે. તેમની તેમજ વાસુદેવ-વલ્લભની
હકીકત પણ બુદ્ધજનોએ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જાણવી. તેમની શેષ હકીકત વિસ્તારથી
શાસ્ત્રરૂપી સમુદ્રથકી જાણવી. (૩૯)

૧ રુદ્રોને માટે માત્ર આ એક જ શ્લોક છે. તેના વિષે કાંઈ પણ વિશેષ હકીકત જણાવ-
વામાં આવી નથી. તે ક્યારે થાય છે તે પણ જણાવ્યું નથી.

विश्वाश्चर्यदकीर्तिकीर्त्तिविजयश्रीवाचकेंद्रांतिष—

द्राजश्रीतनयोऽतनिष्ठ विनयः श्रीतेजपालात्मजः ।

काव्यं यत्किल तत्र निश्चितजगत्तत्त्वप्रदीपे किलै—

कर्त्रिशत्तम एष पूर्त्तिमभजत्सर्गो निसर्गोज्ज्वलः ॥ ६४० ॥

॥ इति लोकप्रकाशे एकत्रिंशत्तमः सर्गः समाप्तः श्रीरस्तु ॥ अं. ७१७

विश्वने आश्चर्य करे तेवी कीर्त्ति छे जेनी एवा श्री कीर्त्तिविजयवाचकेंद्रना शिष्य—
राजश्री अने तेजपालना पुत्र विनयवान् विनयविजये जे काव्य रच्युं छे, ते जगतना तत्त्व-
रूपप्रदीपने निश्चय करनारा काव्यने विषे आ स्वभावथी ज उज्ज्वल एवो एकत्रीशमो
सर्ग संपूर्ण थयो. (६४०)

॥ इति श्रीलोकप्रकाशे एकत्रिंशत्तमः सर्गः समाप्तः ॥ अं. ७१७

३२ मा सर्गमां दरेक तीर्थकरना वर्णनमां आवेली विगतो.

१ पूर्वभव.	१२ जन्म पछी पाछळ चौथो आरो केटलो ?
१ खंड ने क्षेत्रनुं—विजयनुं नाम.	१३ नाम पाडवानुं कारण.
२ नगरीनुं नाम.	१४ शरीरप्रमाण
३ पोतानुं नाम.	१५ आयुप्रमाण.
४ गुरुनुं नाम.	१ कौमारावस्थामां
२ क्या स्वर्गे गमन ने आयु	२ राज्यावस्थामां
प्रस्तुत भवमां	३ चारित्रावस्थामां
३ देशनुं नाम.	१६ छत्रस्थकाळ.
४ नगरीनुं नाम.	१७ दीक्षा वखतनी शिविकानुं नाम
५ पितानुं नाम.	१८ प्रथम पारणुं क्या गाममां कोणे
६ मातानुं नाम.	कराव्युं ?
७ प्रभुनुं नाम.	१९ ज्ञानवृद्ध.
८ पांच कल्याणकनी तिथि ने नक्षत्र.	२० लांछन शेनुं ?
९ गर्भस्थिति.	२१ मुख्य गणधर.
१० प्रभुनी राशि.	२२ मुख्य साध्वी.
११ पूर्व प्रभुना निर्वाण पछी क्यारे जन्म ?	२३ मुख्य श्रावक—श्राविका.

२४ परिवारनी संख्या.

१ गणधर.

२ साधु

३ साध्वी.

४ श्रावक.

५ श्राविका.

६ केवलज्ञानी.

७ मनःपर्यवज्ञानी.

८ अवधिज्ञानी.

९ चौदपूर्वी.

१० वैक्रियलब्धिवाळा.

११ वादी.

२५ यच्चनुं वर्णन.

२६ यच्चणीनुं वर्णन.

महावीरचरित्रअंतर्गत बधा प्रभु माटे आवती विगतोः—

१ समकित पाग्यापछीना २४ प्रभुना भवो.

२ चोधीश प्रभुना वर्ण.

३ आर्यअनार्य देशमां विहार.

४ उत्कृष्ट तप कोने वारे केटलो ?

५ प्रमादकाळ.

६ उपसर्गो कोने थया—कोने नहीं ?

७ देवदूष्यकाळ.

८ प्रथम दान देनारनी गति.

९ राज्य करीने के राज्य कर्या विना ?

१० विवाह करीने के विवाह कर्या विना ?

११ पाछले ग्रीजे भवे राजा के चक्री ?

१२ दीक्षा दिवसे तप.

१३ दीक्षा वखते परिवार.

१४ दीक्षानगरी.

१५ दीक्षावन.

१६ दीक्षा वखते केटला मुष्टिलोच ?

१७ दीक्षासमय.

१८ प्रथम पारणुं शेनुं कर्णु ?

१९ वालकाळ, मध्यकाळ ने व्रतकाळमां शेनो
आहार ?

२० केवलज्ञाननुं स्थान.

२१ केवलज्ञानतप.

२२ केवलज्ञानसमय.

२३ संघस्थापना क्यारे ?

२४ तीर्थनुं व्यवच्छिन्न अवच्छिन्नपणुं.

२५ वीरप्रभुनुं शासन ऋषभप्रभुना शासन
पछी केटले काळे प्रवर्त्यु ने केटलो
काळ प्रवर्तशे ?

२६ दश अछेरा क्या क्या प्रभुना तीर्थमां ?

२७ सिद्ध थयाना स्थान.

२८ सिद्धि वखते आसन.

२९ मोक्षकल्याणके तप.

३० सिद्धि समये परिवार.

३१ सिद्धिगमननो काळ.

३२ ११ गणधरोनी घणी हकीकत.

३३ परिवारना ११ प्रकारनो सरवाळो.

३४ अनुत्तरोपपातिक संख्या.

३५ प्रकीर्ण ने प्रकीर्णकार बाबत.

३६ केटला पाट सिद्ध.

३७ पूर्वश्रुत ने अपरश्रुतनो काळ.

३८ आदेश बाबत.

३९ मुख्य श्रावक—श्राविकाना नाम बाबत.

॥ अथ द्वात्रिंशत्तमः सर्गः प्रारभ्यते ॥

— — —

अथास्यामवसर्पिण्यां क्षेत्रेऽत्रारे तृतीयके । अंतिमस्यैव पल्यस्या-ष्टमे
भागे किलांतिमे ॥ १ ॥ सप्ताभूवन कुलकरा आद्यो विमलवाहनः । चक्षु-
ष्मांश्च यशस्वी चा-भिचंद्रश्च प्रसेनजित् ॥ २ ॥ मरुदेवश्च नाभिश्च
क्रमादेशामिमाः प्रियाः । चंद्रयशाश्चंद्रकांता सुरूपा प्रतिरूपिका ॥ ३ ॥
चक्षुःकांता च श्रीकांता मरुदेवा स्वभर्तृवत् । एतासामायुरुच्चत्वा-दिकं
तदिह वक्ष्यते ॥ ४ ॥ स्त्रियः सप्तापि चक्षुष्मान् यशस्वी च प्रसेनजित् ।
प्रियंगुवर्णा गौरोऽभि-चंद्रोऽन्ये कांचनत्विषः ॥ ५ ॥ आद्यसंहननाः सर्वे
आद्यसंस्थानशालिनः । याम्यस्य भरतार्द्धस्य मध्ये खंडेऽभवन्नमी ॥ ६ ॥
पल्यस्य दशमो भाग आयुराद्यस्य कीर्तितं । ततः पूर्वाण्यसंख्यानि न्यून-
न्यूनान्यनुक्रमात् ॥ ७ ॥ आयुर्भवति पंचानां स्यान्नाभेः सप्तमस्य तत् ।
संख्येयान्येव पूर्वाणि तत्पत्न्या अपि तादृशं ॥ ८ ॥ असंख्यपूर्वायुष्कत्वे

सर्ग ३२ मो.

आ अवसर्पिणीमां आ भरतक्षेत्रमां बीजा आरामां छेन्ला पल्योपमनो छेन्लो आठमो
भाग बाकी रह्यो त्यारे सात कुलकरो थया. तेना नाम-१ विमलवाहन, २ चक्षु-
ष्मान्, ३ यशस्वी, ४ अभिचंद्र, ५ प्रसेनजित्, ६ मरुदेव ने ७ नाभि. तेमनी प्रियाना
नाम अनुक्रमे आ प्रमाणे-१ चंद्रयशा, २ चंद्रकांता, ३ सुरूपा, ४ प्रतिरूपा, ५ चक्षुःकांता,
६ श्रीकांता ने ७ मरुदेवा. एमनुं आयुष्य ने शरीरनी उंचाइ एमना पति प्रमाणे ज हतुं
ते अहीं आगल कहेवाशे. (१-४) साते स्त्रीओ अने चक्षुष्मान्, यशस्वी ने प्रसेनजित् ए त्रण
कुलकर प्रियंगु सरखा वर्णवाळा, अभिचंद्र गौर वर्णवाळा ने बीजा त्रण कुलकर (विमल-
वाहन, मरुदेव ने नाभि) कंचन सरखा वर्णवाळा हता. (५) ए सर्वे प्रथम संहननवाळा
ने प्रथम संस्थानवाळा हता अने तेओ दक्षिण भरतार्धना मध्यखंडमां थया हता. (६)
पहेला कुलकरनुं आयुष्य पल्योपमना दशमा भागनुं अने त्यारपछीना पांच कुलकरोनुं
असंख्याता पूर्वनुं पण अनुक्रमे एक बीजाथी ओछुं ओछुं अने सातमा नाभिकुलकरनुं संख्या-
ता पूर्वनुं जाणवुं अने तेनी प्रियानुं पण तेदलुं ज आयुष्य समजवुं. (७-८) जो सातमा कुल-

ત્વસ્ય પત્ન્યાઃ કથં ભવેત્ । નિર્વૃતિર્મરુદેવાયા નિજભર્તૃસમાયુષઃ ॥ ૯ ॥

અર્થ ભાવઃ—પત્ન્યોપમસ્ય કલ્પ્યંતે ચત્વારિંશલ્લવા યદિ । તદા તદ-
ષ્ટમોઽશઃ સ્યા—દ્યાવાન્ પંચલવાત્મકઃ ॥ ૧૦ ॥ તાવાનભૂત્કુલકર-
કાલઃ સર્વાત્મનાઽપિ હિ । તત્ર પત્ન્યસ્ય દશમો ભાગ આદ્યસ્ય જીવિતમ્
॥ ૧૧ ॥ પત્ન્યસ્ય દશમાંશેન ચત્વારિંશદ્વિભાજિતાઃ । પૂર્વોદિતાઃ સ્યુશ્વ-
ત્વારો ભાગાઃ કુલકૃદાયુષિ ॥ ૧૨ ॥ આદ્યે કુલકરે પૂર્ણા—યુષિ પત્ન્યોપ-
મસ્ય તત્ । અંશશ્ચત્વારિંશદેકઃ શિષ્યતેઽસ્મિન્ પરેઽઽખિલાઃ ॥ ૧૩ ॥

વિદેહે પશ્ચિમેઽભૂતાં સુહૃદૌ વણિજાવુભૌ । એકોઽભૂતત્ર માયાવી
દ્વિતીયઃ સરલાશયઃ ॥ ૧૪ ॥ તયોર્મૃત્વાઽથ માયાવી ક્ષેત્રેઽસ્મિન્ કુંજરોઽ-
ભવત્ । ઉજ્જ્વલો ભદ્રજાતીયો યુગ્મી કુલકરઃ પરઃ ॥ ૧૫ ॥ ગજોઽસૌ
પ્રાગ્ભવસ્નેહાદ્ દૃષ્ટ્વા તં યુગ્મિપુંગવં । સ્કંધમારોપયામાસ સુરેંદ્રં હસ્તિમલ્લ-
વત્ ॥ ૧૬ ॥ તતશ્ચૈતસ્ય વિમલ—વાહનેત્યભિધાઽભવત્ । પરેષુ યુગ્મિષુ
પ્રાપ ગૌરવં તેન સોઽધિકમ્ ॥ ૧૭ ॥

કરનું આયુષ્ય અસંખ્યાતા પૂર્વનું હોય તો તેના સમાન આયુવાળા મરુદેવા મોક્ષે કેમ જાય ?
(કારણ કે ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડપૂર્વના આયુવાળા મનુષ્યો જ મોક્ષે જાય છે.) (૯)

આયુષ્ય સંબંધી હકીકતનું રહસ્ય આ છે.—પત્ન્યોપમના જો ૪૦ ભાગ કલ્પીએ તો તેનો
આઠમો અંશ પાંચ ભાગવાળો આવે. વધા કુલકરનો મઠીને એટલો કાલ છે. (કારણ કે
પત્ન્યોપમનો આઠમો ભાગ ત્રીજા આરાનો શેષ રહે ત્યારે કુલકરોની ઉત્પત્તિ થાય છે એમ
ઉપર કહ્યું છે.) તેમાં પહેલા કુલકરનું આયુષ્ય પત્ન્યોપમના દશમા ભાગનું છે. (૧૦—૧૧)
એટલે પત્ન્યોપમના દશમા ભાગે પૂર્વે કહેલા ચાલીશને માંગતા ચાર ભાગ આવે. તેટલું
આદ્ય કુલકરનું આયુષ્ય પૂર્વોક્ત પાંચ ભાગથી વાદ કરીએ ત્યારે વાકી ચાલીશીઓ એક
ભાગ રહે, તેમાં વાકીના વધા કુલકરોના આયુષ્યનો સમાવેશ ગણવો. (૧૨)

પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં વે વણિક મિત્રો હતા. તેમાં એક માયાવી હતો ને એક સરલ
આશયવાળો હતો. (૧૪) તેમાંથી માયાવી મરણ પામીને આ ક્ષેત્રમાં ઉજ્જ્વલ ને ભદ્ર
જાતિનો હાથી થયો. બીજો સરલ હતો તે મરણ પામીને યુગલિક પ્રથમ કુલકર વિમલ-
વાહન થયો. (૧૫) આ હાથીએ તે શ્રેષ્ઠ યુગલિકને જોઈને પૂર્વભવના સ્નેહથી સુરેંદ્રને
જેમ ઘેરાવળ હાથી પોતાની ઉપર બેસાડે તેમ સંઘવડે ઉપાડીને પોતાના સ્કંધ ઉપર બેસા-
ડ્યા, (૧૬) તેથી એ યુગલિકનું નામ વિમલવાહન કહેવાયું અને તેથી કરીને તે બીજા
યુગલિકોમાં અધિક ગૌરવને પામ્યા. (૧૭)

પ્રાગભૂવન્ દશવિધાઃ કલ્પવૃદ્ધાસ્તતઃ પુનઃ । તેઽવાશિષ્યંત વિમલ-
વાહને સતિ સત્ત્વધા ॥ ૧૮ ॥ તથોક્તં સ્થાનાંગે સત્તમે સ્થાને-વિમલવા-
હણે ણં કુલગરે સત્તવિહા રુક્ષા ઉવભોગતાણ હૃવ્વમાગર્ચ્છિસુ, તં-મત્ત-
ગયા ય ૧ મિંગા ૨ ચિત્તંગા ૩ ચેત્ર હોંતિ ચિત્તરસા ૪ । મણિયંગા ય
અણિયંગા ૬ સત્તમગા કલ્પરુક્ષા ૭ ય ॥ ૧ ॥ ‘ કલ્પરુક્ષત્તિ ’ ઉક્ત-
વ્યતિરિક્તસામાન્યકલ્પિતફલદાયિત્વેન કલ્પના કલ્પસ્તત્પ્રધાના વૃદ્ધાઃ
કલ્પવૃદ્ધાઃ.

કાલેન હીયમાનેન કલ્પદ્રુપરિહાણિતઃ । યુગ્મિનાં કલહે લોભા-દ-
ન્યોઽન્યં નીતિવિપ્લવે ॥૧૯॥ હાકારાખ્યાં દંડનીતિં ચક્રે વિમલવાહનઃ ।
કશયેવ તુતોદાશ્વં તયા નીત્યાપમાર્ગં ॥૨૦॥ યુગ્મમ્ ॥ સલજ્ઞાસ્તેઽપિ તેનૈવ
દંડેન દ્વીવશંવદાઃ । કદાપિ ન પુનર્નીતિ-મતિક્રામંતિ ભદ્રકાઃ ॥ ૨૧ ॥
દ્વયોઃ કુલકૃતોરેષા કાલેનાસ્યા વ્યતિક્રમે । માકારાખ્યા વભૂવાન્યા સા
તૃતીયચતુર્થયોઃ ॥ ૨૨ ॥ આદ્યા સ્વલ્પાપરાધાનાં દ્વિતીયા પ્રચુરાગતાં ।

પૂર્વે દશ પ્રકારના કલ્પવૃદ્ધો હતા તે વિમલવાહનના વચ્ચતર્મા સાત પ્રકારના રહ્યા.
(૧૮) તે વિષે શ્રીસ્થાનાંગસૂત્રના સાતમા સ્થાનમાં કહ્યું છે કે—“ વિમલવાહન કુલ-
કરના વચ્ચતર્મા સાત પ્રકારના કલ્પવૃદ્ધો ઉપભોગને માટે પ્રાપ્ત થયા તે આ પ્રમાણે—
૧ મત્તાંગ, ૨ મૃંગાંગ, ૩ ચિત્રાંગ, ૪ ચિત્રરસાંગ, ૫ મણ્યંગ, ૬ અનગ્રાંગ, ને ૭ કલ્પવૃદ્ધ.
અહીં કલ્પવૃદ્ધ શબ્દે-પ્રથમ કહેલા છ પ્રકારથી અન્ય સામાન્ય કલ્પિત (વાંચ્છિત)
ફલદાયીપણા કરીને જે કલ્પના તત્પ્રધાન જે વૃદ્ધ તે કલ્પવૃદ્ધ (અર્થાત્ સામાન્ય રીતે
વાંચ્છિત આપનાર વૃદ્ધ) સમજવું. ”

હવે કાલના હીયમાનપણાવડે કલ્પવૃદ્ધની પણ પરિહાનિ થવાથી લોભને લીધે અન્યોન્ય
નીતિનો નાશ કરનાર કલહ ઉત્પન્ન થયે સતે હાકાર નામની દંડનીતિ વિમલવાહને શરુ
કરી, તે નીતિથી અશ્વને ચાલુકવડે તાડન કરવાથી પીડા થાય તેવી ઉન્માર્ગે જનાર યુગ-
લિકને પીડા થવા લાગી. (૧૯-૨૦) સલજ્ઞ એવા તેઓ પણ તે દંડનીતિવડે લજ્ઞાને
વશ થઈ ભદ્રક હોવાથી ફરી કદાપિ તે નીતિનું અતિક્રમણ કરનારા ન થયા. (૨૧)
જે કુલકરોની વચ્ચતર્મા એ નીતિ ચાલી પછી તેનો અતિક્રમ થવા લાગ્યો એટલે ત્રીજા-
ચોથા કુલકરના વચ્ચતર્મા ત્રીજી માકાર નામની નીતિ શરુ થઈ. (૨૨) સ્વલ્પ અપરા-
ધવાળા માટે પહેલી અને પ્રચુર અપરાધવાળા માટે ત્રીજી નીતિ વપરાવા લાગી. પાંચમા

પશ્ચમાદિત્રયે ત્વન્યા ધિકારાહ્યા વભૂવ સા ॥૨૩॥ અલ્પાગસાં ભવત્યાયા
દ્વિતીયા મધ્યમાગસાં । અત્યુત્કૃષ્ટાપરાધાનાં દંડનીતિસ્તૃતીયિકા ॥ ૨૪ ॥

નવા ૧ છૌ ૨ સસ ૩ સાર્દ્ધાઃ પદ ૪ પદ ૫ સાર્દ્ધાઃ પંચ ૬ પંચ ચ ।
પંચવિંશાઃ ૭ ક્રમાદેષાં દેહમાને ધનુઃશતાઃ ॥ ૨૫ ॥ દશભાગીકૃતસ્યેષા-
માયુષઃ પ્રથમોઽંશકઃ । કુમારત્વેઽતિમથ્રાંશો વાર્દ્ધકે પરિકીર્તિતઃ ॥ ૨૬ ॥
અષ્ટાસુ મધ્યમાંશેષુ કુલકૃત્પદગૌરવઃ । સસાનામપ્યમીપાં સ્યુ-રેકૈકો
વાહનં ગજઃ ॥ ૨૭ ॥ હસ્તિનાં ચ ભવત્યાયુ-ર્નિજૈઃ કુલકરૈઃ સમં ॥ દ્વૌ
સુવર્ણકુમારેષૂ-ત્પત્રૌ કુલકરૌ ક્રમાત્ ॥ ૨૮ ॥ અથોદધિદ્વીપકુમા-રેષુ
દ્વૌ દ્વૌ યથાક્રમં । નાભિર્નાગકુમારેષુ તથા પક્ષાં પ્રિયા અપિ ॥ ૨૯ ॥
નિર્વૃતા મરુદેવા તુ સસાપિ કરિણોઽભવન્ । નાગદેવા મતેઽન્યેષાં કેષાંચિ-
ત્ત્વાય એવ સઃ ॥ ૩૦ ॥ તથોક્તં શ્રીજ્ઞાનસાગરસૂરિકૃતાવશ્યકાવચૂર્ણો-
હસ્તિનઃ સસાપિ ષટ્ ચ સ્ત્રિયો નાગકુમારેષુ ભવંત્યુત્પન્નાઃ, અન્યે વ્યાચ-
ક્ષતે હસ્તી એક એવ, ષટ્ સ્ત્રિયો નાગેષુ શેષૈર્નાધિકાર ઇતિ.

વિગેરે ત્રણ કુલકરના વચ્ચતમાં ત્રીજી ધિકાર એવા નામની નીતિ શરુ થઈ. (૨૩) તેમાં
અન્ય અપરાધવાળા માટે પહેલી, મધ્યમ અપરાધવાળા માટે બીજી અને અત્યુત્કૃષ્ટ અપરા-
ધવાળા માટે ત્રીજી નીતિનો ઉપયોગ થવા માંડ્યો. (૨૪)

સાતે કુલકરોનું દેહમાન અનુક્રમે-નવ સો ૧, આઠ સો ૨, સાત સો ૩, સાડાઢસો ૪,
છસો ૫, સાડાપાંચસો ૬ તથા પાંચ સો ને પચવીશ ૭ ધનુષ્ય પ્રમાણ હતું. (૨૫)
એમના આયુષ્યના દશ ભાગ કરવા. તેમાં પહેલો ભાગ કુમારપણામાં અને છેલ્લો ભાગ
વૃદ્ધપણામાં કાઢ્યો છે, (૨૬) તથા મધ્યના આઠ ભાગ કુલકરપણાના ગૌરવને સ્વચ્ચ-
નારા જાણવા. તે સાતે કુલકરને એકેક હાથીનું વાહન હતું. (૨૭) તે હાથીઓનું આયુ
પોતપોતાના કુલકર સમાન સમજવું. સાત કુલકરોમાંથી પ્રથમના જે સુવર્ણકુમારમાં,
જે ઉદધિકુમારમાં, જે દ્વીપકુમારમાં ને છેલ્લા નામિકુલકર નાગકુમારમાં (ભવનપતિમાં)
ઉત્પન્ન થયા છે. તેમાંના પ્રથમના છ કુલકરની સ્ત્રીઓ પતિપ્રમાણે જ દેવપણે ઉત્પન્ન
થયેલ છે અને સાતમા કુલકરની સ્ત્રી મરુદેવી મોત્તે ગયેલ છે. સાતે કુલકરના હાથી
કોઈના મતે નાગકુમારમાં ઉત્પન્ન થયેલ છે અને અન્ય મતે પહેલા કુલકરનો હાથી જ
નાગકુમારમાં ગયેલ છે. (૨૮-૩૦) શ્રીજ્ઞાનસાગરસૂરિકૃત શ્રીઆવશ્યકની અવચૂર્ણિમાં
કહ્યું છે કે—સાતે હાથીઓ અને પ્રથમના છ કુલકરની સ્ત્રીઓ નાગકુમારમાં ઉત્પન્ન થઈ
છે. અન્ય કહે છે કે—હસ્તી એક જ અને છ સ્ત્રીઓ નાગકુમારમાં ગયેલ છે. બાકીના
હાથી ક્યાં ગયા તેનો અધિકાર વતાવેલો નથી. ’

આવશ્યકાભિપ્રાયોઽયં ષષ્ઠોપાંગે તુ તાત્ત્વિકૈઃ । ઉક્તાઃ કુલકરાઃ
પંચ-દશ તેઽમી યથાક્રમં ॥ ૩૧ ॥ સુમતિશ્ચ ૧ પ્રતિશ્રુતિ ૨-ર્ભવેત્સી-
મંકરઃ પરઃ ૩ । સીમંધરઃ ૪ ક્ષેમંકરઃ ૫ ક્ષેમંધર ૬ સ્તતઃ પરં ॥ ૩૨ ॥
વિમલવાહન ૭ શ્વચ્ચુ-ષ્માન્ ૮ યશસ્વી ૯ ભિચંદ્રકઃ ૧૦ । ચંદ્રાભઃ ૧૧
પ્રસેનજિન્ન ૧૨ મરુદેવ ૧૩ સ્તથાઽપરઃ ॥ ૩૩ ॥ નાભિઃ ૧૪ શ્રીઋષભ-
સ્વામિ-પ્રભોસ્તત્ત્વાવિવક્ષયા । ઉક્તાઃ કુલકરાઃ પદ્મ-ચરિત્રે તુ ચતુર્દશ
॥ ૩૪ ॥ પલ્યોપમાષ્ટમાંશસ્ય પંચભાગીકૃતસ્ય યે । ચત્વારોંશાસ્તાવદાયુ-
ર્મતેઽસ્મિન્ સુમતેઃ સ્મૃતં ॥ સર્વેઽપ્યન્યે પંચર્મેશે દ્વાદશાનાં ચ જીવિતં ।
અસંખ્યેયાનિ પૂર્વાણિ નાભેઃ સંખ્યેયકાનિ ચ ॥ ૩૬ ॥ પંચાનાં પ્રથમા
નીતિઃ પ્રથમાનાં પ્રકીર્તિતા । દ્વિતીયાનાં દ્વિતીયા સ્યા-તૃતીયાનાં
તૃતીયિકા ॥ ૩૭ ॥

નાભેઃ કુલકરસ્યાથ મરુદેવામૃગીદશઃ । ભૂમૌ ભાવિવિનીતાયાં
પુત્રત્વેનાદિમો જિનઃ ॥ ૩૮ ॥ વર્તમાનાવસર્પિણ્યાઃ સંબંધિનિ તૃતીયકે ।

આ આવશ્યકનો અભિપ્રાય છે. છઠ્ઠા ઉપાંગમાં તો તાત્ત્વિકોષ પંદર કુલકરો ૧ થાનું
કહ્યું છે. તેના નામનો અનુક્રમ આ પ્રમાણે છે (૩૧)—૧ સુમતિ, ૨ પ્રતિશ્રુતિ, ૩ સીમં-
કર, ૪ સીમંધર, ૫ ક્ષેમંકર, ૬ ક્ષેમંધર, ૭ વિમલવાહન, ૮ ચક્ષુષ્માન, ૯ યશસ્વી, ૧૦
અભિચંદ્ર, ૧૧ ચંદ્રાભ, ૧૨ પ્રસેનજિત્, ૧૩ મરુદેવ, ૧૪ નાભિ અને ૧૫મા શ્રીઋષભ-
સ્વામી. તત્ત્વથી શ્રીઋષભસ્વામીની વિવક્ષા નહીં કરવાથી શ્રીપદ્મચરિત્રમાં ચૌદ કુલકરો
કહ્યા છે. (૩૨-૩૪) આ મતમાં પલ્યોપમના આઠમા અંશના પાંચ ભાગ કરીએ એવા
ચાર ભાગનું આયુષ્ય પહેલા સુમતિ કુલકરનું કહ્યું છે, (૩૫) અને વીજા સર્વે પાંચમાં
અંશમાં કહ્યા છે. તેમાં બાર કુલકરોનું આયુષ્ય અસંખ્યાતા પૂર્વોનું અને નાભિકુલકરનું
સંખ્યાતા પૂર્વનું કહ્યું છે. (૩૬) પ્રથમના પાંચમાં પહેલી એક નીતિ, વીજા પાંચમાં વીજી
નીતિ અને ત્રીજા પાંચમાં ત્રીજી નીતિ કહી છે. (૩૭)

નાભિકુલકરની મરુદેવાનામા સ્ત્રીથી વિનીતા નગરી જ્યાં વસવાની હતી તે ભૂમિમાં
પુત્રપણે પ્રથમ જિનેશ્વર થયા છે. (૩૮) તે વર્તમાન અવસર્પિણીના ત્રીજા આરાના
નેબ્યાશી પદ્મ અને એક ત્રુટિતાંગે બાકી રહ્યા ત્યારે થયા છે. (૩૯) તેઓ અષાઢ માસના

૧ આમાં પ્રથમના છ ને ૧૧ મા ચંદ્રાભ વધારે છે. બાકીના ૭ પ્રથમ પ્રમાણે જ છે.
૨ ૮૪ લાખ પૂર્વ.

अरे नवाशीतिपक्ष—त्रुटितांगावशेषके ॥ ३९ ॥ गुंचिरयामलतुर्याया—मा-
गात्सर्वार्थसिद्धितः । स्थितिं समाप्य तत्रत्यां त्रयस्त्रिंशत्पयोधिकां ॥ ४० ॥

त्रयोदशे भवे सोऽस्मा—त्सार्थवाहो धनाभिधः । आसीत्ससार्थः सोऽचा-
ली—द्वसंतपुरमन्यदा ॥ ४१ ॥ वर्षाकाले पथि प्राप्तं कांतारे तस्थिवा-
नसौ । सहागतान्मुनीस्तत्र सस्मार शरदागमे ॥ ४२ ॥ अन्ये जीवन्ति
कंदाद्यै—मुनयस्तु कथं हहा ! । ततः प्रगे तानाकार्यं स घृतैः प्रत्यलंभयत्
॥ ४३ ॥ तत्र च प्राप सम्यक्तवं मृत्वा कालांतरेऽथ सः । वभृवोत्तरकुरुषु
युग्मी मृत्वा ततोऽपि च ॥ ४४ ॥ सौधर्मे त्रिदशोऽथाभू—द्विदेहेषु महा-
बलः । ईशाने ललितांगोऽथ वज्रजघो महीपतिः ॥ ४५ ॥ विदेहेष्वभ-
वत्सोऽथ युग्युत्तरकुरुष्वथ । सौधर्मे त्रिदशोऽथाभू—द्विदेहेषु चिकित्सकः

श्रेष्ठिभूपामात्यसार्थ—वाहपुत्रैः सुहृद्भैः । संयुक्तः स पटूचक्रे कृमि-
कुष्ठार्दितं मुनि ॥ ४७ ॥ लक्षपाकं ददौ तत्र तैलं वैद्यसुतः स्वयं । गोशी-

कृष्णपक्षनी चतुर्थीए सर्वार्थसिद्धि विमानथी त्यां संबंधी तेत्रीश सागरोपमनी स्थिति
पूर्ण करीने मरुदेवा मातानी कुक्षिमां आवेला छे. (४०) तेओ आ भवथी प्रथमना
तेरमे भवे धन नामना सार्थवाह हता. ते अन्यदा सार्थसहित वसंतपुर जवा चान्या.
(४१) मार्गमां वर्षाकाळ प्राप्त थवाथी एक अटवीमां टकी जवुं पड्युं. त्यां साथे आवेला
मुनि तेने शरदऋतु आचतां सांभर्षा. (४२) तेणे विचार्युं के—बीजा मनुष्योए तो
कंदादिकथी निर्वाह कर्यो हशे परंतु ए मुनिओनुं शुं थयुं हशे ? (कारणके तेओ तो
कंदादि घापरता नथी.) पछी ते मुनिओने बोलावी वीवडे प्रतिलाभ्या. (४३) त्यां
ते धनसार्थवाह समकित पाय्या. त्यांथी काळांतरे काळ करीने उत्तरकुरुमां युगलिक थया.
त्यांथी पण मरीने त्रीजे भवे सौधर्म देवलोके देव थया. चौथे भवे महाविदेहमां महा-
बळ नामे राजा थया. पांचमे भवे ईशान देवलोकमां ललितांग नामे देव थया. छठे भवे
महाविदेहमां वज्रजंघ राजा थया. सातमे भवे उत्तरकुरुमां युगलिक थया. आठमे भवे
सौधर्म देवलोकमां देव थया. नवमे भवे महाविदेहमां वैद्य थया. (४४-४६)

ते भवमां राजानो, श्रेष्ठीनो, अमात्यनो ने सार्थवाहनो एम चारना पुत्रो तेना मित्रो
हता, ते भवमां कृमिकुष्ठना व्याधिथी पीडाता मुनिने तेणे चारे मित्रोनी सहायथी निरोगी

१ (अषाढशुक्लषष्ठ्यां स) इति पाठोऽपि श्रेष्ठि-देव०-लाल-जैनपु० प्रतौ लिखितस्तन्मूलं
मृग्यं, कल्पसूत्रेऽपि अषाढकृष्णचतुर्थ्येव लिखिता.

र्वचंदनं लक्ष-मूल्यं च रत्नकंबलं ॥ ४८ ॥ वणिग् ददौ विना मूल्यं
साधुभक्त्या महाशयः । प्रतिपद्य स चारित्रं संविन्नः प्रययौ शिवं ॥४९॥
चतुर्भिस्सह मित्रैः स यतीभूय चिकित्सकः । देवोऽभूदच्युते तस्माच्च्यु-
त्वा पंचापि ते सुराः ॥५०॥ विजये पुष्कलावत्यां पुरी या पुंडरीकिणी ।
तत्रार्हद्वज्रसेनस्य समजायंत नंदनाः ॥५१॥ तत्र वैद्यस्य जीवोऽभू-द्वज्र-
नाभाभिधोऽग्रजः । बाहुः सुबाहुः पीठश्च महापीठ इतीतरे ॥ ५२ ॥
उत्सृज्य सार्वभौमर्द्धिं वज्रनाभोऽनुजैः सह । उपादत्त परिव्रज्या-मर्हतः
पितुरंतिके ॥ ५३ ॥ अर्ध्यांगीष्ट स पूर्वांगि चतुर्दश परे पुनः । अंगान्ये-
कादशाव्योऽत्र तीर्थकृत्कर्मभागभूत् ॥ ५४ ॥ द्वितीयश्चान्नपानाद्यै-र्भक्तिं
कुर्वन्महात्मनां । चक्रिभोगफलं कर्मा-र्जयदार्जवपावनः ॥ ५५ ॥ तार्त्ती-
यीकश्च साधूना-मंगसंवाहनादिभिः । लोकोत्तरं बाहुबल-फलं कर्म
किलार्जयत् ॥ ५६ ॥ ज्येष्ठप्रशंसामात्सर्यो-दयाचारित्रिणावपि । वेद-

कर्मा. (४८) ते कार्यमां वैद्यपुत्रे लक्षपाक तेल पोतानुं वापर्युं अने गौशीर्वचंदन तथा लक्षमूल्यनुं
रत्नकंबल एक वणिक महाशये वगरमूल्ये मात्र मुनिराजपरनी भक्तिथी आप्युं. ते संविन्न
वणिक तो चारित्र अंगीकार करीने ते भवमां ज मोचे गयो. (४८-४९) चारे मित्रो
साथे वैद्यपुत्रे पण दीक्षा लीधी ने ते पांचे जणा बारमा देवलोके देव थया. पांचे देवो
स्वर्गमांथी च्यवीने पुष्कलावती विजयनी पुंडरीकिणी नगरीमां वज्रसेन नामना तीर्थकरना
पुत्रो थया. (५०-५१) तेमां वैद्यनो जीव वज्रनाभ नामनो मोटो पुत्र थयो; बीजा चार बाहु,
सुबाहु, पीठ ने महापीठ नामना पुत्रो थया. (५२) वज्रनाभे चक्रवर्तीपणानी ऋद्धि
(भोगवीने) तजी दहने चारे भाइओनी साथे पोताना पिता वज्रसेन तीर्थकरनी पासे
चारित्र ग्रहण कर्तुं. (५३) वज्रनाभे चौद पूर्वनो अभ्यास कर्तो ने बीजा चार मुनिओ
अग्यार अंगना अभ्यासी थया. पहेला वज्रनाभे तीर्थकरनामकर्म उपार्जन कर्तुं. (५४)
बीजा पुत्र बाहुए महात्माओनी अन्नपानादिवडे भक्ति करीने आर्जवतावडे पवित्र थइ
चक्रवर्तीपणाना सुखभोगनी प्राप्ति करावनार भोगफलवाळं कर्म उपार्जन कर्तुं. (५५)
बीजा सुबाहुकुमारे साधुओना अंगसंवाहनादि वैयावच्चवडे लोकोत्तर एवुं बाहुनुं बळ प्राप्त
करावनार कर्म उपार्जन कर्तुं. (५६) चोथा ने पांचमा पीठ ने महापीठ मुनिए चारित्र

મર્જયતઃ પીઠ-મહાપીઠૌ ચ યોપિતાં ॥ ૫૭ ॥ તતઃ પંચાપિ સર્વાર્થ-
સિદ્ધેઽભૂવન્ સુધામુજઃ । વ્યુત્પાદૌ ચ તતો વજ્ર—નાભજીવોઽભ-
વજ્જિનઃ ॥ ૫૮ ॥

માસાન્ ગર્ભે નવ સ્થિત્વા ચતુર્ભિર્ગધિકાન્ દિનૈઃ । ચૈત્રમ્ય ષ્યામ-
લાષ્ટમ્યા—મજનિષ્ટ જિનેશ્વરઃ ॥ ૫૯ ॥ ગર્ભે જન્મનિ રાજ્યાસૌ દીક્ષાયાં
કેવલોદ્ભવે । મં પ્રભોરુત્તરાષાઢા રાશિઃ સ્યાદ્વતુરાદ્વયઃ ॥ ૬૦ ॥ વ્રતો-
દ્વહનધુર્યત્વા—દાદૌ વૃષભવીક્ષણાત્ । સ્વપ્નેષુ માત્રા વૃષભાં—કત્વાચ્ચ
વૃષભાભિધાઃ ॥ ૬૧ ॥ વૃષભઃ પ્રથમો રાજા—દિમો મિક્ષાચરોઽપિ ચ ।
આદ્યોઽર્હન્ કેવલી ચેત્ય—ભૂવન્ પંચાભિધાઃ પ્રભોઃ ॥ ૬૨ ॥

દેશેનવર્ષવયસિ પ્રભૌ હરિરુપાગમત્ । જીતમાદ્યાર્હતો વંશ—સ્થાપનં
જ્ઞાનતો વિદન્ ॥ ૬૩ ॥ ઇન્દ્રું શક્રકરે વીક્ષ્ય પ્રસારિતકરે પ્રભૌ । વંશમિ-
દ્વાકુનામાનં સ્થાપયામાસ વાસવઃ ॥ ૬૪ ॥ આકુશદ્વૌ ભક્ષણાર્થે ઇન્દ્રો-

પાલતા છર્તાં પણ પોતાના વહીલ મુનિઓની થતી પ્રશંસા ન સહન થવાથી માત્સર્યને લઈને
સ્ત્રીવેદ ઉપાર્જન કર્યો. (૫૭) ત્યાંથી કાઠ કરીને પાંચે મુનિઓ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં
દેવપણે ઉત્પન્ન થયા. ત્યાંથી વજ્રનામનો જીવ પ્રથમ વ્યધીને પ્રથમ જિન તરીકે મરુદેવાની
કુચિમાં ઉત્પન્ન થયો. (૫૮)

નવ માસ ને ચાર દિવસ ગર્ભમાં સ્થિતિ કરીને ચૈત્ર વદિ ૮ ની રાત્રિએ પ્રથમ જિનેશ્વ-
રનો જન્મ થયો. (૫૯) પ્રશુ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારે, જન્મ વચ્ચે, રાજ્યપ્રાપ્તિ અવસરે,
દીક્ષાસમયે ને કેવલજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ વચ્ચે નક્ષત્ર ઉત્તરાષાઢા (મોક્ષકલ્યાણકે નક્ષત્ર અભિ-
જિત્) અને રાશિ ધનુ સમજવી. (૬૦) વ્રતોદું વહન કરવામાં ધોરી સમાન હોવાથી તેમ જ
માતાએ સ્વપ્નમાં પ્રથમ વૃષભ દીઠેલ હોવાથી અને વૃષભનું લાંછન (ચિન્હ) હોવાથી
ઋષભ (વૃષભ) એવું નામ સ્થાપન કરવામાં આવ્યું. (૬૧) ઋષભદેવ, પ્રથમ રાજા,
પ્રથમ મિક્ષાચર (સાધુ), પ્રથમ અરિહંત ને પ્રથમ કેવલી—એવા પાંચ નામ તેમના થયા. (૬૨)

પ્રશુ કાંઈક ઝળા એક વર્ષની વયના થયા ત્યારે પ્રશુના વંશનું સ્થાપન કરવું એ મારો
આચાર છે એમ જ્ઞાનવહે જાણીને ઇંદ્ર પ્રશુ પાસે આવ્યા. (૬૩) ઇંદ્રના હાથમાં ઇન્દ્રુ જોડે
તે લેવા માટે પ્રશુએ હાથ લાંબો કર્યો તેથી ઇંદ્રે પ્રશુના વંશનું ઇન્દ્રવાકુ નામ સ્થાપન કર્યું.
(૬૪) આકુ શબ્દ ભક્ષણાર્થમાં છે. ઇન્દ્રુ જે શેરડી—તે ખાવાની ઇચ્છા હોવાથી મગવાન

स्तद्भक्षणेच्छया । इक्ष्वाकुर्भगवानेत-द्वंश्याश्चैक्ष्वाकवः स्मृताः ॥ ६५ ॥
एवं च-इक्ष्वाकुवंशजा ज्ञेया जिना द्वाविंशतिर्बुधैः । हरिवंशसमुद्भूतौ
श्रीनेमिसुनिसुव्रतौ ॥ ६६ ॥

तदा च दंपती कौचि-द्विमुच्य सुतनंदने । तालस्याधः प्राविशतां
क्रीडायै कदलीगृहं ॥ ६७ ॥ तालतः पतता पक्व-फलेन तनयो मृतः ।
अकालमृत्युराद्योऽत्रा-वसर्पिण्यामभूदयं ॥ ६८ ॥ अवशिष्टां ततः पुत्रीं
प्रतिपाल्य दिवं गतौ । युग्मिनौ दंपती स्वल्प-कषायौ तौ शुभाशयौ
॥ ६९ ॥ अथात्यंतोत्कृष्टरूपां कन्यामेकाकिनीमिमां । दृष्ट्वा न्यवेदयन्
युग्मि-मनुजा नाभयेऽन्यदा ॥ ७० ॥ भविष्यति सुनंदेयं ऋषभस्य
परिग्रहः । इति प्रज्ञाप्य तान् सर्वान् नाभिरादृतवानिमां ॥ ७१ ॥

अथ भोगसमर्थं तं विज्ञाय जगदीश्वरं । अकार्षीच्चरिरागत्य तत्पा-
णिग्रहणोत्सवं ॥ ७२ ॥ विधिं वरोचितं सर्व-मकार्षीत्तत्र वासवः ।
कन्योचितं द्वयोः कन्योः शच्योऽकार्षुः प्रमोदतः ॥ ७३ ॥ ताभ्यां च

इक्ष्वाकु अने तेमना वंशजो ऐक्ष्वाकु एटले इक्ष्वाकुवंशमां उत्पन्न थयेला कहेवाया. (६५)
ए प्रमाणे बावीश तीर्थकर इक्ष्वाकु वंशमां थयेला अने नेमिनाथ ने मुनिसुव्रतस्वामी ए वे
हरिवंशमां थयेला पंडितोए जाणवा. (६६)

हवे अन्यदा कोइ युगलिक दंपती पोताना पुत्र तथा पुत्रीने एक ताडवृक्षनी नीचे
मूकीने कदलीगृहमां क्रीडा करवा गया. (६७) तेवामां ताडवृक्षपरथी पडेला एक फळ-
वडे पुत्रनुं मृत्यु थयुं. आ अवसर्पिणीमां आ पहेलुं अकाल मृत्यु थयुं. (६८) तयारपळी
अवशिष्ट रहेल पुत्रीनुं अमुक वखत प्रतिपालन करीने ते स्वल्पकषायवाळा ने शुभाशय-
वाळा युगलिक दंपती स्वर्गे गया. (६९) हवे एकदा अत्यंत उत्कृष्ट रूपवाळी ते कन्याने
एकली फरती जोइने कोइ युगलिकोए ते हकीकत नाभिराजाने निवेदन करी. (७०)
एटले ' ए सुनंदा नामनी ऋषभनी पत्नी थशे ' एम ते सर्वने कहीने ते कन्याने नाभि-
राजाए ग्रहण करी. (७१)

हवे प्रभुने भोगसमर्थ जाणीने इंद्रे आवीने तेमनो पाणिग्रहण महोत्सव कर्यो. (७२)
तेमां वरोचित बधो विधि इंद्रे कर्यो अने कन्या उचित बधो विधि वने कन्या संवंधी
इंद्राणीओए प्रमोदपूर्वक कर्यो. (७३) ते वने स्त्रीओनी संगाले विविध प्रकारना भोग

सह भुंजाने विविधान् विषयान् विभौ । पदस्वनीतेषु लक्ष्मेषु पूर्वाणां
जन्मकालतः ॥ ७४ ॥ पंचमानुत्तराच्च्युत्वा पीठं बाहुश्च युग्मजौ ।
जातौ सुमंगलादेव्यां ब्राह्मीभरतसंज्ञकौ ॥ ७५ ॥ महापीठः सुबाहुश्च सुनं-
दाकुक्षिसंभवौ । सुंदरीबाहुवल्याख्या-वभूतां च सुतासुतौ ॥ ७६ ॥ ततः
सुमंगलैकोन-पंचाशतमसृत च । पुनर्युग्मानि पुत्राणां फलानीव युगलता
॥ ७७ ॥ शतमेवं च पुत्राणा-मभूत्पुत्रीद्वयं प्रभोः । नमिश्च विनमिश्चेति
परौ क्रोडीकृतौ सुतौ ॥ ७८ ॥

युग्मिनां कलहे जातु रीत्या पूर्वोक्तयोत्थिते । निवेदयन्ति तत्सर्वं
ज्ञात्वा ज्ञानाधिकं प्रभुं ॥ ७९ ॥ प्रभुरप्याह राजैव निवारयति दुर्नयात् ।
स चाभिषिक्तः सर्वेषा-मैश्वर्याद्भरतिक्रमः ॥ ८० ॥ स राजास्माकमप्यस्तु
तैरित्युक्तेऽवदत्प्रभुः । नत्वा नाभिं कुलकरं याचध्वं भूपमीप्सितं ॥ ८१ ॥
तैर्विज्ञतोऽवदन्नाभि-र्भूयाद्वृषभ एव च । राजेति तेऽभिषेकार्थं यावद्र-
च्छन्ति वारिणे ॥ ८२ ॥ तावत्कंप्रासनः शको-ऽभ्यर्षिचद् द्रुतमागतः ।

भोगवतां जन्मथी छ लाख पूर्व गया त्यारे पांचमा अनुत्तर विमानमांथी च्यवीने पीठ ने
बाहुना जीव सुमंगलादेवीनी कुक्षिमां पुत्री-पुत्रपणे उत्पन्न थया. तेमनो प्रसव थतां
तेमनां भरत ने ब्राह्मी नाम स्थापन कर्या. (७४-७५) महापीठ ने सुबाहुना जीव त्यांथी
ज च्यवीने सुनंदानी कुक्षिमां उत्पन्न थया. तेमनो प्रसव थतां तेमना बाहुवली ने सुंदरी
नाम स्थापन कर्या. (७६) त्यारपछी कल्पवृक्षनी लता फळोने आपे तेनी जेम सुमंग-
लाए ४९ पुत्रना युगळने अनुक्रमे जन्म आप्यो. (७७) ए रीते ऋषभदेवने १०० पुत्र ने बे
पुत्री थयां. नमि ने विनमि ए वे तो प्रभुना खोळे लीधेला (उछेरला) पुत्रो हता. (७८)

हवे कदाचित् युगलिकोनी अंदर पूर्वे कला प्रमाणे कलह उत्पन्न थये सते तेओए
आवीने ऋषभ प्रभुने वधारे ज्ञानवाळा जाणी ते हकीकत निवेदन करी. (७९) प्रभुए
कहुं के-‘ एवा अन्यायनुं तो राजा ज निवारण करी शके. ते राजा अभिषेक करावेल
जोइए अने तेनुं अश्वर्य बहुलतावडे बीजाओथी अतिक्रम न कराय एवं जोइए.
(८०) युगलिकोए कहुं के-‘ अमारे पण तेवो राजा हो ’ त्यारे प्रभुए कहुं के-‘ तमे
नाभिराजाने प्रणाम करीने तमारा इच्छित राजानी मागणी करो. ’ (८१) तेओए नाभि
राजा पासे जइने विज्ञप्ति करी. त्यारे नाभिराजाए कहुं के-‘ ऋषभ ज तमारा राजा हो ’
त्यारे तेओ तेमने राज्याभिषेक करवा माटे पाणी लेवा गया, तेवामां जेनो आसनकंप

રાજ્યેઽહનંતંધૃતચ્છત્રં રત્નસિંહાસનસ્થિતં ॥ ૮૩ ॥ યુગ્મમ્ ॥ અર્થાભઃ
પૂર્ણનલિની-પત્રભાજનપાણયઃ । આગતાસ્તે પ્રભું દૃષ્ટ્વા સર્વાલંકારભાસુરં
॥ ૮૪ ॥ વિસ્મિતા સુદિતાશ્રાંત-રુત્કંઠાસંભૃતા અપિ । ઉચ્ચદિવેકાસ્તૈ-
ર્નીરૈઃ પ્રભોરસ્નપયન્ પદૌ ॥ ૮૫ ॥ તથાહ ધનપાલઃ પરમાર્હતઃ—
ધન્ના સવિમ્હયં જેહિં ક્ષત્તિ કયરજ્જસજ્જળો હરિણા । ચિરધરિયન-
લિણિપત્તા-ભિસેશ્ચસલિલેહિં દિટ્ટો સિ ॥ ૮૬ ॥ વિનયેન તતસ્તેષાં સંતુષ્ટો
વાસવો ભૃશં । વિનીતાં નગરીમેષાં નિવાસાર્થમરીરચત્ ॥ ૮૭ ॥

અસ્યાઃ સ્વરૂપં ચૈવમાહુઃ—શ્રીવિમ્ભો રાજ્યસમયે શક્રાદેશાન્નવાં પુરીં ।
ધનદઃ સ્થાપયામાસ રત્નચામીકરોત્કરૈઃ ॥૮૮॥ દ્વાદશયોજનાયામા નવ-
યોજનવિસ્તૃતા । અષ્ટદ્વારા મહાશાલા સામવત્તોરણોજ્જ્વલા ॥૮૯॥ ધનુષાં
દ્વાદશ શતા—ન્યુષ્ઠૈસ્ત્વેઽષ્ટશતં તલે । વ્યાયામે શતમેકં સ વ્યધાદ્વપ્રં સત્વા-
તિકં ॥ ૯૦ ॥ સૌવર્ણસ્ય ચ તસ્યોર્ધ્વં કપિશીર્ષાવલિર્વમ્ભૌ । મણિજામરશૈ-

ધયો છે એવા સૌધર્મેદ્રે ઉતાવળે પ્રભુ પાસે આવીને પ્રભુને રાજ્યાભિષેક કર્યો અને રાજાને
યોગ્ય છત્ર માથે ધારણ કર્યું તેમજ રત્નસિંહાસનપર પ્રભુને બેસાડ્યા. (૮૨-૮૩) હવે કમલ-
પત્રના ભાજન (પડીયા) કરીને તેમાં પાણી ભરી યુગલિકો તે લઈને પ્રભુ પાસે આવ્યા
ત્યાં પ્રભુને તો સર્વાલંકાર સંયુક્ત જોઈને વિસ્મય પામ્યા—હર્ષિત થયા, અને અંતઃકરણમાં
ઉત્કંઠાયુક્ત થયા છતાં પણ ઉત્પન્ન થયો છે વિવેક જેને એવા તેઓએ લાવેલા જલવદે
પ્રભુના પગોનું પ્રચાલન કર્યું. (૮૪-૮૫) ધનપાલ ‘ પરમાર્હત ’ આ સંબંધમાં કહે છે કે—
‘ તે વચ્ચે દંદ્રે ઉતાવળે આવીને જેનો રાજ્યાભિષેક કર્યો છે એવા તેમને નલિનીના
પત્રમાં અભિષેક જલ લાવી, ચિરકાલ સુધી હાથમાં ધારણ કરીને જે યુગલિઆઓ વિસ્મય
સહિત જોયા છે તેઓને ધન્ય છે. ’ (૮૬) ત્યારપછી યુગલિકોના વિનયથી આતિ સંતુષ્ટ
થયેલા દંદ્રે એમના નિવાસ માટે વિનીતા નામની નગરી બનાવી દીધી. (૮૭)

તે નગરીનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે.—શ્રી વિમ્ભુના રાજ્યસમયે શક્રેન્દ્રના આદેશથી રત્ન-
સુવર્ણના સમૂહવદે ધનદે નવી પુરીનું સ્થાપન કર્યું. (૮૮) તે નગરી ચાર યોજન લાંબી, નવ
યોજન પહોળી, આઠ દરવાજાવાળી મોટી શાळाઓવાળી અને તોરણાદિવડે ઉજ્જ્વલ બનાવી.
(૮૯) તે નગરીનો ગઢ ૧૨૦૦ ધનુષ્ય ઊંચો, જમીનપર આઠ સો ધનુષ્ય પહોળો ને ઉપર
એક સો ધનુષ્ય પહોળો ફરતી છાદવાળો બનાવ્યો. (૯૦) તે ગઢ ઉપર સોનાના કાંગરાઓ

લસ્થ—નક્ષત્રાલિરિવોદ્ગતા ॥ ૯૧ ॥ ચતુરસ્ત્રાશ્ર ત્ર્યમ્બાશ્ર વૃન્નાશ્ર સ્વસ્તિ-
 કાસ્તથા । મંદારાઃ સર્વતોભદ્રા એકભૂમા દ્વિભૂમકાઃ ॥ ૯૨ ॥ ત્રિભૂમાઘાઃ
 સસભૂમં યાવત્સામાન્યભૂમિજાં । પ્રાસાદાઃ કોટિશસ્ત્રા—ભૂવન્ રત્નસુવર્ણજાઃ
 ॥ ૯૩ ॥ યુગ્મં ॥ દિશ્યૈશાન્યાં સસભૂમં ચતુરસ્ત્રં હિરણ્મયં । સવપ્રત્વા-
 તિકં ચક્રે પ્રાસાદં નાભિભૂપતેઃ ॥ ૯૪ ॥ દિશ્યેન્દ્રાં સર્વતોભદ્રં સસભૂમં
 મહોન્નતં । વર્તુલં ભરતેશસ્ય પ્રાસાદં ધનદોઽકરોત્ ॥ ૯૫ ॥ આગ્રેઘ્યાં
 ભરતસ્યેવ સૌધં બાહુવલેરભૂત્ । શેષાણાં ચ કુમારગા—મંતરા દ્યમ્ભવં-
 સ્તયોઃ ॥ ૯૬ ॥ તસ્યાંતરાદિદેવસ્ય ચૈકવિંશતિભૂમિકં । ત્રૈલોક્યવિભ્ર-
 માહ્વાનં પ્રાસાદં રત્નરાજિભિઃ ॥ ૯૭ ॥ સવપ્રત્વાતિકં ગમ્યં સુવર્ણકલ-
 શાવૃતં । ચંચદ્ધ્વજપટઘ્યાજા—ન્નૃત્યંતં નિર્મમે હરિઃ ॥ ૯૮ ॥ યુગ્મં ॥
 અષ્ટોત્તરસહસ્રેણ મણિજાલૈરસૌ વર્મૌ । તાવત્સંઘૈર્મુલૈર્ભૂરિ ધ્રુવાણાં ઇવ
 તદ્યશઃ ॥ ૯૯ ॥ કલ્પદ્રુમૈર્વૃતાઃ સર્વે—ઽભૂવન્ સેમહયૌકસઃ । સપ્રાકારા
 વૃહદ્રાસઃ—પતાકામાલભારિણઃ ॥ ૧૦૦ ॥ સુધર્મસદૃશી ચારુ—રત્નમય-

શોભી રહ્યા. તે કાંગરા મણિમય અમરશૈલ (મેરુ) પર રહેલ ઉગતી એવી નવવ્રતની શ્રેણી
 જેવા જણાવા લાગ્યા. (૯૧) તે નગરીમાં ચોखंडा, ત્રિકોણ, ગોળ, સ્વસ્તિકાકૃતિવાળા,
 મંદાર, સર્વતોભદ્ર, એક ભૂમિવાળા, બે ભૂમિવાળા, ત્રણ ભૂમિવાળા યાવત્ સાત ભૂમિવાળા
 રત્ન ને સુવર્ણના બનાવેલા ક્રોડોગમે પ્રાસાદો સામાન્ય રાજાઓ માટે બનાવવામાં આવ્યા.
 (૯૨-૯૩) ઈશાન કોણમાં સાત ભૂમિવાળો, ચોखंडો, સુવર્ણમય અને ગઢ તથા છાઈ-
 વાળો પ્રાસાદ નાભિરાજા માટે બનાવવામાં આવ્યો. (૯૪) પૂર્વદિશાએ સર્વતોભદ્ર
 પ્રાસાદ સાતભૂમિનો, ઘણો ઉંચો અને ગોળ ભરતેશ માટે ધનદે બનાવ્યો. (૯૫) અગ્નિકોણમાં
 ભરતના જેવો જ પ્રાસાદ બાહુવલી માટે બનાવવામાં આવ્યો. વાકીના કુમારો માટે તે પેના
 આંતરામાં જુદા જુદા પ્રાસાદો બનાવવામાં આવ્યા. (૯૬) તે વધાની મધ્યમાં આદિદેવ
 માટે એકવીશ ભૂમિવાળો, ત્રૈલોક્યવિભ્રમ નામનો, રત્નશ્રેણિઓવડે શોભતો, ગઢ તથા
 છાઈવાળો, સુવર્ણના કલશયુક્ત ચંચલ એવી ધ્વજાઓના મિપથી જાણે નૃત્ય કરતો હોય
 તેવો પ્રાસાદ ઇંદ્રે બનાવ્યો. (૯૭-૯૮) તે પ્રાસાદ એક હજાર ને આઠ મણિમય જાલી-
 ઓવડે જાણે તેટલા મુખોવડે તેમનો યશ્ બોલતો ન હોય તેવો શોભતો હતો. (૯૯)
 આ વધા પ્રાસાદો કલ્પવૃક્ષોવડે વિંટાયેલા હતા, હાથીઓ અને અશ્વોની શાઠાઓ સહિત
 હતા, ફરતા ગઢવાળા હતા અને મોટા વસ્ત્રની પતાકાઓના સમૂહવડે શોભાવાળા હતા.
 (૧૦૦) યુગાદિદેવના મુખ્ય પ્રાસાદની આગળ સુધર્માસમા જેવી સર્વપ્રભા નામની

भवत्पुरः । युगादिदेवप्रासादात् सभा सर्वप्रभाभिधा ॥ १ ॥ चतुर्दिक्षु
व्यराजंत मणितोरणमालिकाः । पंचवर्णप्रभाकूर—पूरडंबरितांबराः
॥ २ ॥ अष्टोत्तरसहस्रेण मणिबिंबैर्विभूषितं । गव्यूतिद्वयमुत्तुंगं मणि-
रत्नहिरण्यमयं ॥ ३ ॥ नानाभूमिगवाक्षाढ्यं विचित्रमणिवेदिकं । प्रासादं
जगदीशस्य व्यधाच्छीदः पुरांतरा ॥ ४ ॥ युग्मं ॥ सामंतमंडलीकानां नद्या-
वर्त्तादयः शुभाः । प्रासादा निर्मितास्तत्र विचित्रा विश्वकर्माणा ॥ ५ ॥
अष्टोत्तरसहस्रं तु जितानां भवनान्यभुः । उच्चैर्ध्वजाग्रसंचुब्ध-तीक्ष्णांशु-
तुरगाण्यधः ॥ ६ ॥ चतुष्पथप्रतिबद्धा—श्चतुरशीतिरुच्चकैः । प्रासादाश्चा-
र्हतां रम्या हिरण्यकलशैर्बभूवुः ॥ ७ ॥ सौधानि हिरण्यरत्न—मयान्युच्चैः
सुमेरुवत् । कौवेर्यां सपताकानि चक्रे स व्यवहारिणां ॥ ८ ॥ दक्षिण-
स्यां क्षत्रियाणां सौधानि विविधानि च । अभूवन् शस्त्रागाराणि तेजां-
सीव निवासिनां ॥ ९ ॥ तद्वप्रांतश्चतुर्दिक्षु पौराणां सौधकोटयः । व्यरा-
जंत द्युसद्यान—समानविशदश्रियः ॥ १० ॥ सामान्यकारुकाणां च बहिः

रत्नमय सुंदर सभा बनावी. (१०१) ते सभानी चारे दिशाए मणिमय तोरणोनी
श्रेणि हती ते पांच वर्णनी प्रभाना अंकुराओवडे आकाशने पण भरी देती हती. (२)
ए नगरीना मध्यमां धनदे एक हजार ने आठ मणिमय बिंबोथी विभूषित, बे गाउ उंचो,
मणि, रत्न ने सुवर्णमय अनेक भूमिओ ने गवाक्षोवाळो तेमज विचित्र मणिमय वेदिकावाळो
एक जगदीशनो प्रासाद बनाव्यो. (३-४) ते नगरीमां सामंत अने मांडलिकोना नद्या-
वर्त्तादि अनेक शुभजातिना प्रासादो विचित्र प्रकारना विश्वकर्माए बनाव्या. (५) उंचे
रहेली ध्वजाना अग्रभागथी सूर्यना अश्वोने चोभ पमाडे तेवा एक हजार ने आठ जिन-
भवनो बनाव्या. (६) चतुष्पथमां बनावेला उंचा मनोहर अर्हतना चोराशी प्रासादो सुवर्णमय
कलशोवडे शोभता हता. (७) व्यवहारीओना घरो हिरण्यरत्नमय मेरुपर्वत जेवा उंचा
पताका सहित उत्तरदिशामां बनाव्या. (८) दक्षिण दिशामां क्षत्रियोना विविध प्रका-
रना महेलो बनाव्या अने त्यां रहेनाराओना जाणे तेज होय एवा अनेक शस्त्रागारो
बनाव्या. (९) ते नगरीना गढमां चारे दिशाए देवताओना विमान जेवा उज्ज्वल शोभा-
वाळा कोटिगमे मकानो पौरजनो माटे बनाववामां आव्या. (१०) सामान्य कारुको
माटे गढनी बहार चारे दिशाए सर्व प्रकारना धनना आश्रयवाळा क्रोडोगमे घरो बना-

પ્રાકારતોઽભવન્ । કોટિસંખ્યાશ્ચતુર્દિક્ષુ ગૃહાઃ સર્વધનાશ્રયાઃ ॥ ૧૧ ॥
અપાચ્યાં ચ પ્રતીચ્યાં ચ કારુકાણાં વસુર્ગૃહાઃ । ઇકમ્ભૂમસુલ્લાસપ્ત્તા-
સ્ત્રિભૂમિં યાવદુચ્છિન્તાઃ ॥ ૧૨ ॥

અહોરાત્રેણ નિર્માય તાં પુરીં ધનદોઽકિરત્ । હિરણ્યરત્નધાન્યાનિ
વાસાંસ્યામરણાનિ ચ ॥ ૧૩ ॥ સરાંસિ વાપિકૃપાદીન્ દીર્ઘિકાદેવતાલ-
યાન્ । અન્યઞ્ચ સર્વં તત્રાહો-રાત્રેણ ધનદોઽકરોત્ ॥ ૧૪ ॥ વિપિનાનિ
ચતુર્દિક્ષુ સિદ્ધાર્થશ્રીનિવાસકે । પુષ્પાકરં નંદનં ચા-ભવન્ ભૃયાંસિ
ચાન્યતઃ ॥ ૧૫ ॥ પ્રત્યેકં હેમચૈત્યાનિ જિનાનાં તત્ર રેજિરે । પવનાહત-
પુષ્પાણિ પૂજિતાનિ દ્રુમૈરપિ ॥ ૧૬ ॥ પ્રાચ્યામષ્ટાપદોઽપાચ્યાં હેમશૈલો
મહોન્નતઃ । પ્રતીચ્યાં સુરશૈલસ્તુ કૌવેર્યામુદયાચલઃ ॥ ૧૭ ॥ તત્રૈવમભ-
વન્ શૈલાઃ કલ્પવૃક્ષાલિમાલિતાઃ । મણિરત્નાકરાઃ પ્રોચ્ચૈ-ર્જિનાવાસપ-
વિત્રિતાઃ ॥ ૧૮ ॥ શક્રાજ્ઞયા રત્નમયી-મયોધ્યાં પરનામતઃ । વિનીતાં
સુરરાજસ્ય પુરીમિવ સ નિર્મમે ॥ ૧૯ ॥ યદ્વાસ્તવ્યજના દેવે ગુરૌ ધર્મે

વ્યા. (૧૧) દક્ષિણમાં ને પશ્ચિમમાં કારુકોના એક ભૂમિથી ત્રણ ભૂમિ સુધી ઉંચા ત્રિકોણ
ગૃહો બનાવ્યા. (૧૨).

આ પ્રમાણેની નગરીને એક અહોરાત્રમાં બનાવીને ધનદે તેમાં હિરણ્ય, રત્ન, ધાન્ય,
વસ્ત્રો અને આશૂષણો વિગેરે વરસાવ્યા, (૧૩) તેમ જ સરોવરો, વાવો, કુવાઓ, દીર્ઘિકાઓ,
દેવાલયો અને વીજું વધું એક અહોરાત્રમાં ધનદે બનાવી દીધું. (૧૪) નગરીની ચારે
દિશાએ સિદ્ધાર્થ, શ્રીનિવાસ, પુષ્પાકર અને નંદન એ નામના ચાર વનો બનાવ્યા, તે
સિવાય વીજા ઘણા વનો બનાવ્યા. (૧૫) તે પ્રત્યેક વનમાં સુવર્ણનું એકેક જિનચૈત્ય
બનાવવામાં આવ્યું કે જે ચૈત્યોને પવનથી ઉડતાં પુષ્પોવડે દ્રુમો પણ પૂજે છે, એમ જણાવા
લાગ્યું. (૧૬) એ નગરીની પૂર્વે અષ્ટાપદ, દક્ષિણે મહાઉન્નત એવો હેમશૈલ, પશ્ચિમે સુરશૈલ
અને ઉત્તરે ઉદયાચલ યુમ ચાર પર્વતો આવેલા છે. (૧૭) તે પર્વતો કલ્પવૃક્ષોની શ્રેણિઓથી
મંડિત, મણિરત્નની ઢાળોવાળા અને ઘણા ઉંચા જિનપ્રાસાદોથી પવિત્રિત હતા. (૧૮)

ઇંદ્રની આજ્ઞાથી રત્નમય અને જેતું વીજું નામ અયોધ્યા છે એવી આ વિનીતા નગરી
ઇંદ્રની પુરી જેવી ધનદે નિર્માણ કરી. (૧૯)

તે નગરીમાં રહેનારા જનો દેવ, ગુરુ ને ધર્મમાં આદરવાળા, સ્થૈર્યાદિગુણયુક્ત, સત્ય,

ચ સાદરાઃ । સ્થૈર્યાદિભિર્ગુણૈર્યુક્તાઃ સત્યશૌચદયાન્વિતાઃ ॥ ૨૦ ॥ કલા-
કલાપકુશલાઃ સત્સંગતિરતાઃ સદા । વિશદાઃ શાંતસન્નાવા અહર્મિદ્રા
મહોદયાઃ ॥ ૨૧ ॥ યુગ્મં ॥ તત્પુર્યામૃષભઃ સ્વામી સુરાસુરનરાર્ચિતઃ ।
જગત્સૃષ્ટિકરો રાજ્યં પાતિ વિશ્વસ્ય રંજનાત્ ॥ ૨૨ ॥ અન્વયોધ્યમિહ
ક્ષેત્ર-પુરાણ્યાસન્ સમંતતઃ । વિશ્વસૃષ્ટશિલ્પિવૃંદ-ઘટિતાનિ તદુક્તિભિઃ
॥ ૨૩ ॥ વિંશતૌ પૂર્વલક્ષેષુ ગતેષુ જનિકાલતઃ । તત્રૈવં હરિણા રાજ્યે-
ઽભિષિક્તો વૃષભઃ પ્રભુઃ ॥ ૨૪ ॥ કુર્વન્નશ્વગજાદીનાં સંગ્રહં સુસ્થિતાં
સ્થિતિં । રાજ્યસ્ય સકલાં ચક્રે ન્યાયાધ્વનિ પૂરસ્સરઃ ॥ ૨૫ ॥ પ્રભુણા
દર્શિતેષ્વેવં મૂલશિલ્પેષુ પંચસુ । પ્રાવર્તત શિલ્પશત-કર્માણ્યપિ તતઃ
પરં ॥ ૨૬ ॥ તદ્વ્યક્તિસ્તુ પ્રાગ્દર્શિતા. પ્રાવર્તતાન્નપાકાદિ-રાહારવિષયો
વિધિઃ । શિલ્પં ઘટાદિ કૃષ્યાદિ-કર્માણિ વચસા પ્રભોઃ ॥ ૨૭ ॥ નાના-
રત્નાચલંકારૈઃ પ્રભોર્દેહવિભૂષણાં । દૃષ્ટ્વા દેવૈઃ કૃતાં લોકે પ્રાવર્તત વિભૂ-
ષણા ॥ ૨૮ ॥ બ્રાહ્મ્યા દક્ષિણહસ્તેન દર્શિતા લિપયોઽખિલાઃ । એક-

શૌચ ને દયાસંયુક્ત, કલાકલાપમાં કુશલ, નિરંતર સત્સંગતિમાં રક્ત, વિશદ (ડાહ્યા),
શાંત સ્વભાવી, અહર્મિદ્ર ને મોટા ઉદયવાળા હોતા હવા. (૨૦-૨૧) તે નગરીમાં સુરા-
સુર ને નરાર્ચિત એવા જગત્સૃષ્ટિ (વ્યવહાર) ના કરનારા ઋષભદેવ વિશ્વનું રંજન કરવા-
વડે રાજ્યનું પ્રતિપાલન કરવા લાગ્યા. (૨૨) આ અયોધ્યા નગરીની પછી તેની ચોતરફ
ક્ષેત્રો અને નગરી પણ હતા, તે વિશ્વકર્માના કહેવાથી તેના શિલ્પિઓએ બનાવ્યા હતા.
(૨૩) જન્મથી વીશ લાખ પૂર્વ ગયા ત્યારે હંદ્રે પ્રભુને રાજ્યપર સ્થાપન કર્યા. (૨૪)
પછી તેમણે હાથી, ઘોડાઓ વિગેરેનો સંગ્રહ કર્યો અને ન્યાયમાર્ગ પુરસ્સર એવા તેમણે
રાજ્યની બધી સ્થિતિ સુસ્થિત બનાવી. (૨૫) પ્રશ્ન બતાવેલા મૂલ પાંચ શિલ્પમાંથી
સો શિલ્પ પ્રવર્ત્યા અને બીજા કર્મો પ્રવર્ત્યા. (૨૬) તેની વિગત પ્રથમ બતાવવામાં
આવેલ છે. પ્રભુના કહેવા પ્રમાણે અન્નપાકાદિ આહારસંબંધી વિધિ, ઘટાદિ શિલ્પો અને
કૃષ્યાદિ કર્મો પ્રવર્ત્યા. (૨૭) નાના પ્રકારના રત્નનાં અલંકારોવડે દેવોએ કરેલી પ્રભુના
શરીરની શોભા જોઈને લોકોમાં પણ આભૂષણો કરાવવાની (પહેરવાની) પ્રવૃત્તિ ચાલી. (૨૮)
પ્રશ્ન જમણે હાથે બ્રાહ્મીને સર્વ પ્રકારની લિપિઓ બતાવી અને સુંદરીને ડાહ્યા હાથવડે એક વે

દ્વ્યાદિ ચ સંખ્યાનં સુંદર્યા વામપાણિના ॥ ૨૯ ॥ કાષ્ઠપુસ્તાદિકર્મવં
 ભરતસ્યોપદર્શિતં । દર્શિતં વાહુવલિને સ્ત્રીનરાશ્વાદિલક્ષણં ॥ ૩૦ ॥
 વસ્તૂનાં માનમુન્માન-મુપમાનં તથાઽપરં । પ્રમાણં ગણિતં ચેતિ પંચકં
 વ્યવહારકૃત્ ॥ ૩૧ ॥ માનં દ્વિધા ધાન્યમાનં રસમાનં તથાઽપરં ।
 ધાન્યમાનં સેતિકાદિ કર્પાદિ ચ રસસ્ય તત્ ॥ ૩૨ ॥ પૃગીફલાદે-
 ગ્મણ્યસ્યો-ન્માનં સંખ્યાનુમાનતઃ । સહસ્રં નાલિકેરાણાં પુંજેઽસ્મિન્નિ-
 તિ કલ્પના ॥ ૩૩ ॥ ઉપમાનં ચ તૌલ્યેન પલાદિપરિભાવનં । હસ્તદં-
 ડાદિના ભૂમિ-વસ્ત્રાદેર્વા મિતિઃ સ્ફુટા ॥ ૩૪ ॥ ઇયદ્દર્શનમિદં સ્વર્ણ-
 મિયત્પાનીયકં ત્વિદં । રત્નમિત્યાદિ પ્રમાણં ગણિતં પ્રાશ્નિરૂપિતં
 ॥ ૩૫ ॥ પ્રોતં દવરકે મળ્યા-દીનાં સમ્યગ્ નિવેશનં । સમુ-
 દ્રાદૌ ચ બોહિત્ય-વાહનં પોતમૂચિરે ॥ ૩૬ ॥ વ્યવહારો વિસંવાદે
 ગત્વા રાજકુલાદિપુ । ન્યાયસ્ય નિશ્ચયો યદ્વા વસ્તૂનાં ક્રયવિક્રયૌ
 ॥ ૩૭ ॥ નીતિઃ સામાદિકા યુદ્ધં વાહુયુદ્ધાવ્યનેકધા । ઇપુશાસ્ત્રં ધનુર્વેદો

વિગેરે સંખ્યા (શંકવિદ્યા) વતાવી. (૨૯) કાષ્ઠપુસ્તાદિકર્મ ભરતને શિશુવ્યા અને
 વાહુવલિને સ્ત્રી, પુરુષ ને અશ્વાદિના લક્ષણો સમજાવ્યા. (૩૦) વસ્તુઓના માન, ઉન્માન,
 ઉપમાન, પ્રમાણ ને ગણિત એ પાંચ પ્રકારે વ્યવહાર વતાવ્યો. (૩૧) તેમાં માન એ પ્રકારે-
 ધાન્યમાન ને રસમાન-ધાન્યમાન સેતિકાદિ અને રસમાન કર્પાદિ સમજવું. (૩૨) સોપારી
 વિગેરે ગણીને વેચવા લાયકની સંખ્યા અનુમાનથી નક્કી કરવી-આ નાલીયેરના ઢગલામાં
 હજાર નાલીયેર છે, એમ કલ્પનાથી કહી દેવું તે ઉન્માન સમજવું. (૩૩) તોલવડે કરીને
 આટલા પલાદિ તોલમાં છે એમ કહેવું તેમ જ હાથ અને દંડાદિવડે ભૂમિ તેમ જ વસ્ત્રાદિનું
 જે સ્ફુટપણે પ્રમાણ કહેવું તે ઉપમાન સમજવું. (૩૪) આવા વર્ણવાલું આ સ્વર્ણ છે
 અથવા આવા પાણીવાલું આ રત્ન છે, એમ કહેવું તે પ્રમાણ સમજવું અને ગણિત તો
 પૂર્વે કહી આવેલ છીએ તે પ્રમાણે સમજવું. (૩૫) (આ રીતે પાંચ પ્રકારો સમજવા.)
 દોરીમાં મણિ વિગેરે સમ્યક્ પ્રકારે ગોઠવવા તે પ્રોત અને સમુદ્રાદિકમાં વહાણ વિગેરે
 ચલાવવા તે પોત કહેવાય છે. (આ પણ શીખવ્યું) (૩૬) વિસંવાદ થયે સતે રાજકુ-
 લાદિમાં જઈને ન્યાય મેળવવો તે, અથવા વસ્તુનો ક્રય-વિક્રય કરવો તે વ્યવહાર કહેવાય
 છે. (૩૭) નીતિ સામાદિક, યુદ્ધ વાહુયુદ્ધાદિ અનેક પ્રકારનું, ઇપુશાસ્ત્ર, ધનુર્વેદ,

રાજાદીનાં ચ સેવના ॥ ૩૮ ॥ વૈદ્યશાસ્ત્રં નીતિશાસ્ત્રં બંધનં નિગડાદિભિઃ ।
મારણં નાગપૂજાદ્યા યજ્ઞા ઈંદ્રાદયો મહાઃ ॥ ૩૯ ॥ મેલકો ગોષ્ઠિકાદીનાં
પૂર્વામાદિપરિગ્રહઃ । પ્રયોજનવિશેષેણ ગ્રામાદિજનસંગમઃ ॥ ૪૦ ॥ એણુ
કિંચિજિને રાજ્યં ભુંજાનેઽજાયત ક્રમાત્ । કિંચિચ્ચ ભરતે કિંચિત્ પ્રાવર્તત
તદન્વપિ ॥ ૪૧ ॥ ષડ્ભિઃ કુલકં ॥ સ્વયં ત્વદર્શયત્સર્વાઃ કલાઃ શિલ્પાનિ
ચ પ્રભુઃ । તેષામનેકભેદત્વં તતસ્તેને જનઃ ક્રમાત્ ॥ ૪૨ ॥ સ્વસ્તિકા-
દિમંગલાનિ રચાદિકૌતુકાનિ ચ । પ્રભોઃ કૃતાનિ દેવૈઃ પ્રાક્ પ્રાવર્તત
તતો જને ॥ ૪૩ ॥ કેશવદ્વાદ્યલંકારૈ-દૃષ્ટ્વા દેવૈરલંકૃતં । જગદીશં પરેઽ-
પ્યેવં કુર્વતિ સ્મ જના ભુવિ । ૪૪ ॥ ચૂલાકર્માદિ બાલાનાં તિથિધિષ્ણ્યા-
દિસૌષ્ઠવે । લેખશાલોપનયનં પ્રાવર્તત વિભોર્ગિરા । ॥ ૪૫ ॥ પ્રભોર્નિ-
દ્રકૃતં દૃષ્ટ્વા વિવાહસ્ય મહોત્સવં । લોકા અપિ તથા ચક્રુઃ પાણિગ્રહણ-
મંગલં ॥ ૪૬ ॥ યુગ્મિધર્મનિષેધાય ભરતાય દદૌ પ્રભુઃ । સોદર્યાં બાહુ-
બલિનઃ સુદરીં ગુણસુંદરીં ॥ ૪૭ ॥ ભરતસ્ય ચ સોદર્યાં દદૌ બ્રાહ્મીં

રાજાદિકની સેવના કેમ કરવી ? તે, વૈદ્યશાસ્ત્ર, નીતિશાસ્ત્ર, નિગડાદિવહે બંધન, મારણ, નાગપૂજાદિ યજ્ઞો, ઈંદ્રાદિક મહોત્સવો, ગોષ્ઠિકાદિનો મેળાપ, નગરગ્રામાદિ ગ્રહણ કરવા, કોઈ પ્રયોજન વિશેષે ગ્રામ્યજનનું એકત્ર મઠવું—આ વધારામાં કેટલુંક પ્રભુ રાજ્ય કરતે સતે થયું, ત્યારપછી અનુક્રમે કેટલુંક ભરતચક્રી રાજ્ય કરતે સતે પ્રવર્ત્યું અને કેટલુંક ત્યારપછી પણ થયું. (૩૮-૪૧) સર્વ કલા અને શિલ્પો પ્રભુએ પોતે વતાવ્યા પછી લોકોએ તેના અનેક ભેદોનો વિસ્તાર પોતપોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે કર્યો. (૪૨) સ્વસ્તિકાદિ મંગલો અને રચાદિ કૌતુકો પ્રથમ દેવોએ પ્રભુના સંબંધમાં કર્યા પછી લોકોમાં પ્રવર્ત્યા. (૪૩) કેશ, વસ્ત્ર અને અલંકારાદિવહે દેવોએ પ્રભુને અલંકૃત કર્યા તે જોઈને વીજા લોકો પણ પૃથ્વીપર તે પ્રમાણે કરવા લાગ્યા. (૪૪) વાઝકોનું ચૂલાકર્મ વિગેરે અને લેખશાળાએ વેસાડવું વિગેરે સારી તિથિ ને નક્ષત્રમાં પ્રભુએ વતાવ્યા પ્રમાણે કરવાનું શરૂ થયું. (૪૫) પ્રભુનો હિંદ્રે કરેલો વિવાહમહોત્સવ જોઈને લોકો પણ તે જ પ્રમાણે પાણિગ્રહણ મહોત્સવ કરવા લાગ્યા. (૪૬) યુગ્મધર્મનો નિષેધ કરવા માટે બાહુબલિની સહોદરી ગુણોવહે સુંદર એવી સુંદરી પ્રભુએ ભરતને આપી (૪૭) અને ભરતની સહોદરી બ્રાહ્મીને પ્રભુએ બાહુ-

जगत्प्रभुः । भूपाय बाहुबलिने तदादि जनताप्यथ ॥ ४८ ॥ भिन्नगोत्रा-
दिकां कन्यां दत्तां पित्रादिभिर्मुदा । विधिनोपायत प्रायः प्रावर्त्तत तथा
ततः ॥ ४९ ॥

एवं च पालयामास तद्राज्यं वृषभो नृपः । त्रिपष्टिं पूर्वलक्षाणि
प्रीणितप्राणिमण्डलः ॥ ५० ॥ त्र्यशीतौ पूर्वलक्षेषु गतेष्वेवं च जन्मतः ।
व्यतरद्वार्षिकं दानं जिघृक्षुः संयमं प्रभुः ॥ ५१ ॥ ददतं वार्षिकं दानं
दृष्ट्वा च जगदीश्वरं । प्रावर्त्तत जनोऽप्येवं दानं दातुं यथाविधि ॥ ५२ ॥
एवं च धनरत्नादि दानं प्रावर्त्तत क्षितौ । अद्यापि तत एवेद-मविच्छिन्नं
प्रवर्त्तते ॥ ५३ ॥ विभज्यादाजिनो राज्य-शतं पुत्रशताय च । ततः
पिता स्वपुत्रेभ्यो दद्यादित्यभवत् स्थितिः ॥ ५४ ॥

प्रवर्द्धमानवैराग्यः संप्राप्तः पश्चिमं वयः । सुदर्शनाख्यां शिविका-
मारूढः ससुरासुरः ॥ ५५ ॥ कृतषष्ठतपा उग्र-भोगादीनां सहस्रकैः ।
चतुर्भिः सार्द्धमागत्य विनीतायाः पुरो बहिः ॥ ५६ ॥ स सिद्धार्थवनो-

बलिने आपी. त्थारथी लोकोमां ते प्रमाणे प्रवृत्ति चाली. (४८) तेम ज भिन्न गोत्रादिक-
वाळी अने तेना मातापिताए दीधेली कन्यानुं विधिप्रमाणे पाणिग्रहण करवुं एवी
प्रवृत्ति पण त्थारथी ज चाली. (४९)

ए प्रमाणे वृषभ राजाए त्रेसठ लाख पूर्व सुधी अनेक प्राणीवर्गने सुख उपजाववा-
पूर्वक राज्यनी प्रतिपालना करी. (५०) ए रीते जन्मथी त्राशी लाख पूर्व व्यतीत थया
त्थारे संयम ग्रहण करवाने इच्छता प्रभु वार्षिकदान आपवा लाग्या. (५१) जगदीश्वरने
वार्षिक दान देता जोइने लोको पण ते ज प्रमाणे यथाविधि दान देवामां प्रवर्त्या.
(५२) ए रीते धन-रत्नादिनुं दान पृथ्वीपर प्रवर्त्यु के जे अद्यापि अविच्छिन्नपणे प्रवर्त्ते
छे. (५३) प्रभुए राज्यना सो भाग करीने सो पुत्रोने वहेची दीधा त्थारथी पिता
पोताना पुत्रोने भाग वहेची आपे एवी प्रवृत्ति शरु थइ. (५४)

ए प्रमाणे प्रवर्द्धमान वैराग्यवाळा अने पश्चिमवयने पामेला प्रभु सुदर्शना नामनी
शिविकामां वेसीने सुरासुरना परिवार साथे, छठ तप करीने, उग्रभोगादि जातिना चार हजार
राजपुरुषोनी साथे विनीतानगरीनी बहार उद्यानमां आब्या. (५५-५६) त्यां सिद्धार्थ-

द्याने तलेऽशोकमहातरोः । चक्रे लोचं चतुर्मुष्टि-मपराहूणे जगत्प्रभुः
॥५७॥ स्वर्णवर्णं स शृंगस्थं केशमुष्टिं च पंचमीं । ररक्ष शक्रविज्ञप्त्या दक्षो
दाक्षिण्यसेवधिः ॥ ५८ ॥ अनुप्रव्रजितास्तेऽपि स्वामिमार्गानुगामिनः ।
अरक्षन् पंचमीं केश-मुष्टिं स्कंधोपरि स्थितां ॥ ५९ ॥ चैत्रस्य श्यामला-
ष्टम्या-मेवमात्तव्रतः प्रभुः । विजहार क्षितावंगी-कृतमौनाद्यभिग्रहः ॥६०॥

तदानीं च न जानाति लोको भिक्षा नु कीदृशी । कीदृशाः खलु
भिक्षाका दीयते सा कथं कदा ॥ ६१ ॥ अनुप्रव्रजितास्तेऽथ कच्छाद्याः
क्षुत्तृडर्दिताः । पृच्छन्ति भोजनोपायं प्रभुं प्रणतमौलयः ॥ ६२ ॥ अज-
ल्पति प्रभौ नित्यं क्षुद्रचथामसहिष्णुवः । गंतुं गृहेऽनुचितमि-त्यभूव-
स्तापसा वने ॥ ६३ ॥

अगृह्णन्नबुधैर्लोकै-र्दीयमानं धनादिकं । हस्तिनागपुरं प्राप-ब्देन
क्षमां विहरन् विभुः ॥ ६४ ॥ स्वामी किञ्चिन्न लातीति श्रुत्वा जनम-
हारवं । दृष्ट्वा च प्रभुनेपथ्यं श्रेयांसारूयो नृपात्मजः ॥ ६५ ॥ जातजा-

वन नामना उद्यानमां अशोक नामना महावृक्षनी नीचे अपरान्धे जगत्प्रभुए चारमुष्टि
लोच कर्यो. (५७) पछी मस्तकरूप शृंगपर रहेला स्वर्णसरखा वर्णवाळा एक मुष्टि-
प्रमाण केशोने इंद्रनी विज्ञप्तिथी दक्ष अने दाक्षिण्यताना भंडार एवा प्रभुए रहेवा दीधा.
(५८) स्वामीना मार्गानुयायी अने स्वामीनी साथे प्रव्रजित थयेला राजपुत्रोए पण
स्कंधपर रहेल पंचम मुष्टिगत केश रहेवा दीधा. (५९) ए प्रमाणे चैत्रवदि अष्टमीए प्रभुए
व्रत ग्रहण कर्तु अने अंगीकार कर्या छे मौनादि अभिग्रह जेणे एवा प्रभुए पृथ्वीपर
अन्यत्र विहार कर्यो. (६०)

हवे ते वखते लोको जाणता नहोता के भिक्षा केवी होय ? भिक्षाचर केवा होय ?
भिक्षा केम देवाय ? अने क्यारे देवाय ? (६१) तेथी प्रभुनी साथे प्रव्रजित थयेला कच्छ
विगेरे क्षुधा ने तृपार्थी पीडित थया सता प्रभुने नमस्कार करीने भोजननो उपाय पूछवा
लाग्या; (६२) परंतु प्रभु तो बोलता नहोता-जवाव आपता नहोता एटले निरंतर क्षुधा-
तृषाने सहन नहीं करी शकनारा तेओ पाछा घरे जहुं ते पण अनुचित जाणीने तापसो
थया अने वनमां रहेवा लाग्या. (६३)

हवे प्रभु अज्ञानलोको तरफथी देवा माटे धरचामां आवता धनादिकने ग्रहण नहीं
करता अनुक्रमे विचरता एक वर्ष लगभग व्यतिक्रमे हस्तिनापुरमां आग्या. (६४)
'स्वामी कांई लेता नहीं' एवो लोकोथी थतो महाशब्द सांभळतां अने प्रभुनो वेश जोतां

तिस्मृतिश्चित्ते चित्तयामासिवानिति । अहो प्रभुर्यतीभूतः किं कुर्वीत
 धनादिभिः ॥ ६६ ॥ भवादहं तृतीयेऽस्मा-त्स्वामिनश्चक्रवर्त्तिनः । सारथिः
 सार्द्धमेतेना-भवं पालितसंयमः ॥ ६७ ॥ नवकोटिविशुद्धं त-द्भोज्यम-
 स्योपयुज्यते । कर्मक्षयसहायस्य साधोर्देहस्य धारकं ॥ ६८ ॥ घटमिच्छु-
 रसस्यैकं केनचित्प्राभृतीकृतं । तदा भगवते सोऽदा-न्निर्दोषं विशदा-
 शयः ॥ ६९ ॥ अत्र चावश्यकचूर्णाविक इक्षुरसघट उक्तः, पद्मानन्दका-
 व्यहैमऋषभचरित्रयोस्तु (भक्ततामरवृत्तावपि) ते बहव उक्ताः संतीति
 ज्ञेयं. पाणिभ्यां च गृहीत्वा तं प्रभुः पाणिपतद्ग्रहः । वार्षिकीं पारणां
 चक्रे बिंदुमप्यकिरन् भुवि ॥ ७० ॥ यतः—माइज्ज घडसहस्सा अहवा
 माइज्ज सागरा सव्वे । जस्सेआरिसलद्धी सो पाणिपडिग्गही होइ ॥ ७१ ॥

त्यांना राजा चंद्रयशाना पुत्र श्रेयांसने जातिस्मरण ज्ञान उत्पन्न थयुं, तेथी
 ते चित्तमां विचारवा लाग्या के—‘अहो ! प्रभु तो मुनि थया छे. ते धनादिकने शुं
 करे ? (६५-६६) आ भवथी त्रीजे भवे प्रभु ज्यारे महाविदेहमां चक्रवर्त्ती हता तयारे
 हुं तेमनो सारथी हतो, अने एमनी साथे में पण चारित्र लीधुं हतुं अने पाळ्युं हतुं; (६७)
 तेथी हुं जाणुं छुं के आ प्रभुने तो नवकोटिवडे परिशुद्ध भोजन ज उपयोगी थाय. कार-
 ण के साधुने कर्मक्षयमां सहायक एवा देहने ते मददगार थाय छे. ’ (६८) श्रेयांस आ
 प्रमाणे विचारे छे तेवामां कोइए आवीने इक्षुरसनो एक घडो तेने भेट कर्यो. एटले विशद
 आशयवाळा तेणे ते निर्दोष वस्तु प्रभुने आपी-वहोरावी. (६९) अहीं आवश्यकचू-
 र्णिमां इक्षुरसनो एक घडो कखो छे, परंतु पद्मानंद काव्यमां अने हेमाचार्यकृत ऋषभ-
 चरित्रमां (तथा भक्ततामरनी टीकां पण) घणा घडा कखा छे एम जाणवुं. प्रभु पाणि-
 पतद्ग्रह एटले हस्तरूपपात्रवाळा होवाथी प्रभुए ते रम हाथमां ज लीधो अने वर्षीतपतुं
 पारणुं कर्युं. ते रसमांथी एक बिंदु पण जमीनपर पड्युं नहीं. (७०) कहुं छे के—हजारो
 घडा समाइ जाय अथवा सर्व समुद्र पण जेना हाथमां समाइ जाय एवी जेने लब्धि होय
 ते ज पाणिपात्र (हस्तपात्र) थाय. (७१) ते वखते त्यां पंचादिव्य प्रगट थया अने

१ अत्रान्तरे च कश्चि-न्नव्येक्षुरसेन संभृतान् कुम्भान् । युवराजपुरोऽढौकय-दिक्षुवशा
 यद्विभोर्वश्याः ॥ १८ ॥ (एकविंशश्लोकवृत्तौ) २ बाहुबलिना पुत्र, ३ आ अवसरे युवरा-
 जनी पासे कोइक पुरुषे ताजा इक्षुरसना भरेला घडाओ लावीने मूक्यां, केमके प्रभुना वंशजो
 इक्षुने वश छे. १८. (२१ मा श्लोकनी टीका)

पंचदिव्यान्यजायंत प्रससार यशो भुवि । श्रेयांसोपक्रमं पात्र-दानं
प्रावर्त्तत क्षितौ ॥ ७२ ॥ तथोक्तमावश्यकनिर्युक्तौ—संवच्छरेण लद्धा
भिस्का उसहेण लोगनाहेण । सेसेहिं बीअदिवसे लद्धाउ पढमभिस्काउ
॥ १ ॥ अत्र यद्यपि—राधशुक्लतृतीयायां दानमासीद्यदक्षयं । पर्वाक्षय-
तृतीयेति तदद्यापि प्रवर्त्तते ॥ १ ॥ इति शत्रुंजयमाहात्म्यवचनात्, चैत्र-
कृष्णाष्टम्या अक्षयतृतीयायां साधिकं वर्षं स्यात्तथापि किञ्चिदाधिक्य-
स्याविवक्षया वर्षमुक्तमिति संभाव्यते, अत एव भक्तामरवृत्तावुक्तं—
साधिकवर्षं चतसृषु दिक्षु बहल्यादिमंडलानि विभुः । व्यहरन् मुक्ताहारो
मुनिभिन्नामूर्खमनुजवशात् ॥ १ ॥

सहस्रमेकं वर्षाणां विजहार क्षिताविति । प्रमादकालस्तत्राहो—रात्रं
संकलितोऽभवत् ॥ ७३ ॥ शाखापुरे विनीतायाः पुरिमतालसंज्ञके ।
उद्याने शकटमुखे न्यग्रोधस्य तरोस्तले ॥ ७४ ॥ विहिताष्टमभक्तस्यो-
त्पेदे केवलमुज्ज्वलं । फालगुने श्यामैकादश्यां पूर्वाह्णे ध्यानशुद्धितः ॥ ७५ ॥

श्रेयांसनो यश पृथ्वीपर विस्तार पाम्यो. आ पृथ्वीपर श्रेयांसथी ज पात्रदाननी प्रवृत्ति
शरु थइ. (७२) श्रीआवश्यकनिर्युक्तिमां कहुं छे के—“ श्रीऋषभलोकनाथे एक वर्षे
भिन्ना मेळवी. बीजा त्रेवीशे प्रभुए दीक्षाने बीजे दिवसे ज प्रथम भिन्ना प्राप्त करी. ”
अहीं “ वैशाख शुक्ल तृतीयाने दीवसे अक्षय दान अपाणुं तेथी ते दिवस अक्षयतृतीया
नामना पर्व तरीके अद्यापि पण प्रवर्त्त छे. ” आ प्रमाणे श्रीशत्रुंजयमाहात्म्यमां कहुं छे.
चैत्र वदि ८ थी अक्षयतृतीयाए साधिक वर्ष (१३ मास ने १० दिवस) थाय छे,
तथापि कांइक अधिकनी विवक्षा न करवाथी एक वर्ष कहेल छे एम जणाय छे. आ ज
कारणथी भक्तामरनी वृत्तिमां कहुं छे के—‘ साधिक वर्ष पर्यंत चारे दिशामां बहलि
विगेरे देशमां विचरता छतां सर्वत्र मुनिभिन्नाथी अज्ञान मनुष्यो होवाथी प्रभु आहार-
रहित रक्षा. ’

ए प्रमाणे प्रभु एक हजार वर्षसुधी पृथ्वीपर विचर्या. तेमां प्रमादकाल वधो एकत्र
करतां एक अहोरात्र जेटलो थयो. (७३) प्रांते विनीतानगरीना पुरिमताल नामना
शाखापुरमां शकटमुख नामना उद्यानमां न्यग्रोध (वड) वृक्षनी नीचे अष्टमभक्त कर्यो
छे जेथे एषा प्रभुने फागण वदि अग्यारशे पूर्वान्हे ध्यानशुद्धिथी केवलज्ञान उत्पन्न थयुं.
(७४-७५) ते वखते भरतचक्री मरुदेवी माताने हाथीपर बेसाडी साथे लइने प्रभुने

તદા ચ મરુદેવાંવા સાકં ભરતચક્રિણા । ગજારુઢા પ્રભું નંતુ—માગચ્છન્તી
શિવં યયૌ ॥ ૭૬ ॥ એતસ્યામવસર્પિણ્યાં સિદ્ધોઽયં પ્રથમોઽભવત્ । અંત-
ર્મુહૂર્તમાત્રેણ પ્રભોઃ કેવલલાભતઃ ॥ ૭૭ ॥ મરુદેવાશરીરં ચ દંવૈઃ
સત્કૃત્ય સંસ્કૃતં । પ્રાવર્તત તતો લોકે શવસત્કૃતિસંસ્ક્રિયાઃ ॥ ૭૮ ॥
एवं च—आदितस्तद्भवेऽष्टानां निर्वृता मातरोऽर्हतां । अष्टाष्टौ स्वर्गताः
शेषा—स्तृतीयतुर्ययोः क्रमात् ॥ ७९ ॥ नाभिर्नागकुमारेऽगा—त्मसाष्टाष्टौ
ततः क्रमात् । द्वितीयादिषु नाकेषु त्रिष्वगुः पितरोऽर्हतां ॥ ८० ॥ इति
प्रवचनसारोद्धाराद्यभिप्रायः, जितशत्रुसुमित्रविजयो दीक्षितौ सिद्धौ
इति तूत्तराध्ययनदीपिकायां. ‘ जितशत्रुर्थयो मुक्तिं सुमित्रस्त्रिदिवं गतः ’
इति योगशास्त्रवृत्तौ, ‘ तृप्तो न पुत्रैः सगर ’ इति श्लोकवृत्तौ. श्रीवी-
रमातापित्रोस्तु श्रीआचारांगे द्वादशदेवलोकेऽपि गतिरुक्तेति ज्ञेयं.

शतानि पंच पुत्राणां सप्त नप्तृशतानि च । भरतस्याद्यसमव—सरणे
પ્રાવજન્ પ્રભોઃ ॥ ૮૧ ॥ અષ્ટાપદાદ્રૌ સમવ—સૃતે ચ શ્રીજિનેઽન્યદા ।

વાંદવા આવતા હતા, તેવામાં તે માતા શિવપદને પામ્યા—મોઢે ગયા. (૭૬) આ અવ-
સર્પિણીમાં એ પ્રથમ સિદ્ધ થયા, કારણ કે પ્રભુને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયા પછી અંતર્મુહૂર્તે
તેઓ સિદ્ધ થયા. (૭૭) મરુદેવા માતાના શરીરનો દેવોએ સત્કાર કરવાપૂર્વક સંસ્કાર
કર્યો, ત્યારથી લોકોમાં શવનો સત્કાર અને સંસ્કાર શરૂ થયા. (૭૮)

પ્રથમથી માંડીને આઠ પ્રભુની માતા તે જ મને મોઢે ગયા અને વીજા ને ત્રીજા આઠ
આઠ પ્રભુની માતાઓ ત્રીજા ને ચોથા દેવલોકમાં અનુક્રમે ગયા. (૭૯) નાભિરાજા
નાગકુમારમાં દેવ થયા અને વાકીના સાત, આઠ ને આઠ પ્રભુના પિતા અનુક્રમે ત્રીજા,
ત્રીજા ને ચોથા દેવલોકમાં ગયા. (૮૦) આ પ્રમાણે શ્રીપ્રવચનસારોદ્ધારનો અભિપ્રાય
છે, પરંતુ શ્રીઉત્તરાધ્યયનસૂત્રની દીપિકામાં તો અજિતનાથના પિતા જિતશત્રુ ને તેમના
ભાઈ સુમિત્રવિજય બંને દીક્ષા લઈને સિદ્ધિપદને પામ્યા, એમ કહ્યું છે. શ્રીયોગશાસ્ત્રનીવૃ-
ત્તિમાં ‘ તૃપ્તો ન પુત્રૈઃ સગરઃ ’ એ શ્લોકની ટીકામાં ‘ જિતશત્રુરાજા મોઢે ગયા અને સુમિત્ર
સ્વર્ગે ગયા ’ એમ કહ્યું છે. શ્રીવીરપ્રભુના માતાપિતાની ગતિ શ્રીઆચારાંગસૂત્રમાં ચારમા
દેવલોકની કહી છે. इत्यादि.

હવે ઋષભપ્રભુના પ્રથમ સમવસરણમાં ભરતના પાંચ સો પુત્રોએ અને સાત સો પુત્રના
પુત્રોએ પ્રભુપાસે ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું. (૮૧) અન્યદા પ્રભુ અષ્ટાપદ પર્વતે સમવસર્યા, તે

भरतोऽहौकयद्रोज्य—मनसां पंचभिः शतैः ॥ ८२ ॥ राजपिंडोऽभ्याहृतश्च
न यतिग्रहणोचितः । इत्युक्ते स्वामिना खिन्नो भरतोऽथ हरिस्तदा
॥ ८३ ॥ पप्रच्छावग्रहं प्रोचे भगवांस्तं च पंचधा । इंद्रस्य चक्रिणो
राज्ञो गृहेशस्य सधर्मणः ॥ ८४ ॥ बाध्यते पूर्वपूर्वोऽय—मग्याग्रेण यथो-
त्तरं । यथेन्द्रावग्रहश्चक्रय—वग्रहेणोह बाध्यते ॥ ८४ ॥ अथ शक्रो विह-
रतां श्रमणानामवग्रहं । अनुजज्ञे ततस्तुष्टो भरतोऽपि तथाकरोत् ॥ ८५ ॥
पप्रच्छ भरतोऽथेद्रं रूपं कीदृगकृत्रिमं । भवतां वर्णिकायै चां—गुलीमेषो-
ऽप्यदीदृशत् ॥ ८७ ॥ अष्टाहिकोत्सवं चक्रे मुदितो भरतस्ततः । ध्वजो-
त्सवः प्रवृत्ते स एवेन्द्रमहोत्सवः ॥ ८८ ॥ आहारेणोपनीतेना—मुनाथ
विदधामि किं । अवादीन्द्ररतेनेति पृष्ठः स्पष्टं सुरेश्वरः ॥ ८९ ॥ गुणा-
धिकेभ्यः श्राद्धेभ्यः श्रद्धया दीयतामिति । भरतः श्रावकान् भक्त्या—
हूयेत्युचे कृतांजलिः ॥ ९० ॥ अतः परं भवद्भिर्मे गृहे भोक्तव्यमिच्छया ।

वखते भरते मुनिदान माटे पांचशें गाडां भरीने भोज्य (पक्वान्न) प्रभु पासे धर्युं. (८२)
त्यारे प्रभुए राजपिंड ने अभ्याहृत (सामो आवेलो) पिंड मुनिने ग्रहण करवा योग्य नथी
एम कह्युं तेथी भरतराजा बहु खेद पाम्या. ते वखते इंद्रे प्रभुने अवग्रहसंबंधी पृच्छा
करी. भगवंते कह्युं के—‘ इंद्रनो, चक्रीनो, राजानो, घरना स्वामीनो ने स्वधर्मी (साधु)
नो एम पांच प्रकारनो अवग्रह कह्यो छे. (८३-८४) तेमां आगळ आगळना अवग्रहथी
पूर्व पूर्वनो अवग्रह अनुक्रमे बाधा पामे छे. जेम इंद्रनो अवग्रह चक्रीना अवग्रहथी बाधा
पामे छे. (अर्थात् इंद्रनो अवग्रह न होय पण चक्रीनो अवग्रह होय तो ते काम आवे छे).
(८५) आ प्रमाणे सांभळीने इंद्रे विचरता एवा मुनिओने पोताना अवग्रहमां विचर-
वानी आज्ञा आपी त्यारे संतुष्ट थइने भरते पण ते रीते कर्युं.

हवे भरत इंद्रने पूछे छे के—‘ तमारुं स्वाभाविक रूप केवुं होय छे ? ’ ते वखते
वानकी तरीके इंद्रे पोतानी एक आंगळी बतावी, तेना तेज साधुं पण चक्री जोइ शक्या
नहीं. (८७) ते वखते भरते हर्ष पामीने तेनो अष्टाहिकोत्सव-कर्यो. ते वखतथी ध्वजो-
त्सवनी प्रवृत्ति शुरु थइ ते ज इंद्रोत्सव समजवो. (८८) हवे भरते इंद्रने पूछ्युं के—
‘ मारे आ लावेला आहारनुं शुं करवुं ? ’ एटले इंद्रे स्पष्ट रीते कह्युं के—(८९) ‘ गुणा-
धिक एवा श्रावकोने श्रद्धापूर्वक आपो. ’ पछी भरत गुणवान श्रावकोने बोलावी हाथ
जोडीने कहेवा लाग्या (९०) के—‘ आजथी तमारे मारे घरे इच्छापूर्वक जमवुं. भोजन

कार्यं न कार्यं कृष्यादि भोज्योपार्जनहेतवे ॥ ९१ ॥ आसितव्यं सदा
स्वच्छैः शास्त्रस्वाध्यायतत्परैः । मह्यं वाच्यश्चोपदेशः समक्षं संगताविति
॥ ९२ ॥ जितो भवान् वर्द्धते च भयं मा हन तन्नृप । ततस्तेऽपि तथा
चक्रु-निश्चिताः सद्व्रतस्पृशः ॥ ९३ ॥ सुखसागरमग्नत्वा-त्प्रमत्तो भरतोऽ-
प्यथ । वचांसि तेषामाकर्ण्य चेतस्येवं व्यचिंतयत् ॥ ९४ ॥ एते वदन्ति
किं हंत जितोऽहं कैर्भयं च किं । आः कषायैर्निर्जितोऽह-मेभ्य एवैवधते
भयं ॥ ९५ ॥ एवं विबोध्यमानस्तै-र्भरतेशोतरांतरा । संवेगं याति क-
र्माणि श्लथानि कुरुते ततः ॥ ९६ ॥

यथेच्छमप्रयासेन भोक्तव्यमिति नैकशः । ख्यापयंतः श्रावकं स्व-
मभूवन् भोजनार्थिनः ॥ ९७ ॥ ततश्च तावतां भोज्य-मुपस्कर्तुमनीश्वराः ।
व्यजिज्ञपन्नरैर्द्राय सूदास्ते विनयानताः ॥ ९८ ॥ न विद्मो जनबाहुल्या-
त्कः श्राद्धोऽत्र परश्च कः । ततश्चेत्यादिशद्राजा भोज्यास्ते प्रश्नपूर्वकं

मेळववा माटे तमारे खेती विगेरे उद्यम न करवो. (९१) तमारे निरंतर स्वच्छ थंडने
शास्त्रना स्वाध्यायमां तत्पर रहेवुं अने मने सर्व समक्ष आ प्रमाणे उपदेश वाक्य कहेवुं
के- (९२) 'जितो भवान् वर्द्धते भयं तस्मात् हे नृप ! मा हन'-तुं जीतायेलो छे, भय वधे
छे, तेथी हे राजा ! तुं तारा आत्माने हण नही. ' भरतचक्रीना आ प्रमाणे कहेवाथी
तेथो पण ते ज प्रमाणे निश्चित थडने तेम ज व्रतधारी थडने करवा ने कहेवा लाग्या.
(९३) सुखसागरमां मग्न थयेल होवाथी भरत प्रमत्तभाव पामतो हतो ते तेमना वचनो
सांभळीने चित्तमां आ प्रमाणे विचारवा लाग्यो (९४) के- ' हंत इति खेदे ! आ
कहे छे के हुं जितायेलो छुं तो केनाथी जितायेलो छुं ' अने भय वधे छे एम कहे छे तो
केनो भय वधे छे ? हा. हा. बराबर कहे छे. हुं कषायोथी जितायेलो छुं अने तेनाथी ज
भय वधे छे. ' (९५) आ प्रमाणे आंतरे आंतरे बोध पमाडातो भरत संवेगने पामे छे अने
कर्माने शिथिल करे छे. (९६)

अही भरतराजाए श्रावकोने ' यथेच्छपणे प्रयास कर्या विना अही जमवुं ' एम
वारंवार कहेलुं होवाथी भोजनार्थी एवा घणा मनुष्यो पोताने श्रावक कहेवरावीने जमवा
आववा लाग्या, (९७) तेथी तेटलाओनुं भोजन रांधवामां असमर्थ थवाथी विनयथी
नम्रपणे रसोदयाओ भरतचक्री पासे आवी विज्ञप्ति करवा लाग्या. (९८) के- ' हे
स्वामी ! घणा माणसो जमवा आववाथी अमे समजी शकता नथी के आमां श्रावक

॥ ९९ ॥ अप्राचुस्तेऽथ चेद्युं श्रावकास्तर्हि कथ्यतां । कः श्राद्धधर्मः
किं तत्त्व-त्रयं रत्नत्रयं च किं ॥२००॥ अजानतो निराकृत्य जानतस्तांश्च
चक्रभृत् । रत्नेन काकिणीनाम्ना चक्रे रेखात्रयांकितान् ॥ २०१ ॥ षष्ठे
षष्ठे च मास्येवं तत्परीक्षां नृपोऽकरोत् । ततस्ते माहना जाताः पर्यता-
त्तमहाव्रताः ॥ २ ॥ स्वसुतांस्ते च साधुभ्यो दत्तवन्तो महाशयाः । अभू-
वन् श्रावकोत्तंसाः संयमाप्रभविष्णवः ॥ ३ ॥ तीर्थकरस्तुतिप्रायान्
श्राद्धधर्मनिरूपकान् । कृत्वार्यान् भरतो वेदान् तेभ्योऽदात्पाठहेतवे ॥४॥
अथैतांश्चक्रिमान्यत्वा-न्मन्यते स्म जनोऽखिलः । दानं च पात्रबुद्ध्यादा-
द्द्रव्यवस्त्रगृहादिकं ॥ ५ ॥ देवप्रतिष्ठोद्वाहादि यद्धर्म्यं यच्च लौकिकं ।
तत्तदेतान् पुरस्कृत्य गृहिकार्यं जनोऽकरोत् ॥ ६ ॥ इत्यष्टौ पुरुषान् याव-
दादित्ययशश्चादिकान् । अभवन्मान्यता तेषां भोजनं च नृपालये ॥ ७ ॥
तत्रादित्ययशः कुर्वन् षष्ठे मासि परीक्षणं । चकार काकिणीरत्नाऽ-भा-

कोण छे अने अन्य कोण छे ? ' त्यारे भरतचक्रीए आज्ञा करी के— ' तमारे तेमने अमुक
प्रश्नो पूछीने पछी जमाडवा. ' (९९) एटले तेओ जमवा आवनारने पूछवा लाग्या के—
' जो तमे श्रावक हो तो कहो श्रावकधर्म शुं ? तत्त्वत्रय ने रत्नत्रय शुं ? ' (२००) आ
प्रश्नो जवाब जे न आपी शके तेने दूर करीने जे बराबर उत्तर आपे तेने चक्रवर्ती
पासे मोकलता. चक्री तेने काकिणीरत्नवडे त्रय रेखा करीने अंकित करवा लाग्या. (२०१)
पछी छ छ महीने आ प्रमाणे परीक्षा चक्री करवा लाग्या. तेमां पास थनाराओ ' माहन '
थया अने पर्यते तेओमांना केटलाक महाव्रतना धारण करनारा (मुनि) थया. (२)
वळी ते महाशयो पोताना पुत्रोने साधुओने शिष्य तरीके आपवा लाग्या. संयम लेवाने
असमर्थ एवा तेओ श्रावकावतंस (श्रावकश्रेष्ठ) थया. (२०३)

तीर्थकरनी स्तुतिवाळा अने श्रावकधर्मनुं निरूपण करनारा एवा वेदो भरते रच्या
अने ते श्रावकोने भणवा आप्या. (४) एओ चक्रीने मान्य थवाथी सर्व लोको तेने
मानवा लाग्या अने पात्रबुद्धिए द्रव्य, वस्त्र ने गृहादिकनुं दान आपवा लाग्या. (५)
देवप्रतिष्ठा ने विवाहादि जे धर्म अने लौकिक एवा गृहस्थीओना कृत्य होय ते लोको तेमने
आगळ करीने करवा लाग्या. (६) आ प्रमाणे भरतना पुत्र आदित्ययशाथी मांडीने
आठ पेढीसुधी तेनी मान्यता चाली अने राजभुवनमां भोजन करवानुं शरु रह्युं. (७)
तेमां आदित्ययशाए छ छ मासे परीक्षा करीने काकिणीरत्न न होवाथी सुवर्णना दोरानी

વાચ્ચિહં સુવર્ણજં ॥ ૮ ॥ મહાશયઃ પ્રભૃતયઃ કેચિદ્દૃષ્યમયં તતઃ । પટસૂત્ર-
મયં કેચિ-ત્તતઃ સૂત્રમયં પરં ॥ ૯ ॥ યજ્ઞોપવીતમેતેષાં તદપ્યાપિ પ્રવ-
ર્ત્તતે । ત્રિતંતુકં પૂર્વરુદ્ધ્યા તત્ત્વશૂન્યાત્મનામપિ ॥ ૧૦ ॥ સાધુમાર્ગવ્યવ-
ચ્છેદા-દથ કાલેન ગચ્છતા । દ્વિજા મિથ્યાત્વિનોઽમૃત્વન્ કેઽપ્યાસન્
શ્રાવકા અપિ ॥ ૧૧ ॥ ક્રમાત્ પર્વતસુલસ-પિષ્પલાદાદિભિઃ કૃતાઃ ।
વેદા અનાર્યાસ્તે યજ્ઞ-જીવર્હિસાદિદૃપિતાઃ ॥ ૧૨ ॥

પ્રભોરભૂવંશતુર-શીતિર્ગણધરોત્તમાઃ । પુંડરીકપ્રભૃતયો ગણામ્તાવંત
એવ ચ ॥ ૧૩ ॥ કલ્પસૂત્રે ચ પ્રથમગણધર ઋષભસેન ઇત્યભિધીયતે,
પુંડરીકસ્યૈવ નામાંતરમિત્યન્યે. સ્વદીક્ષિતાશ્ચ ચતુર-શીતિઃ સાધુસહ-
સ્રવાઃ । બ્રાહ્મીસુંદર્યાદિસાધ્વી-લક્ષ્મીસ્તિસ્ત્રઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ૧૪ ॥
શ્રેયાંસાદિશ્રાદ્ધલક્ષ-ત્રયી પંચસહસ્રયુક્તૃ । સુભદ્રાદિશ્રાવિકાણાં પંચ
લક્ષાસ્તથોપરિ ॥ ૧૫ ॥ ચતુષ્પંચાશ્તસહસ્રાઃ કેવલજ્ઞાનિનાં પુનઃ । સ્યુ-
વિંશતિઃ સહસ્રાણિ લોકાલોકાવલોકિનાં ॥ ૧૬ ॥ સકલાક્ષરસંયોગ-
વિચ્છતુર્દશપૂર્વિણાં । ચતુઃસહસ્રી સંયુક્તા પંચાશૈઃ સપ્તભિઃ શતૈઃ ॥ ૧૭ ॥

નિશાનીઓ કરી. (૮) મહાશય વિગેરેમાં કેટલાકે રૂપ્યમય, કેટલાકે પટસૂત્રમય અને
કેટલાકે સૂત્રમય નિશાનીઓ કરી. (૯) તે યજ્ઞોપવિત કહેવાળી કે જે અપ્યાપિ
તત્ત્વશૂન્ય આત્માઓ પણ પૂર્વરુદ્ધિથી ત્રણ દોરાવાળી ધારણ કરે છે. (૧૦) હવે કેટ-
લોક કાલ ગયા પછી સાધુમાર્ગનો વ્યવચ્છેદ થવાથી તે ઘણા દ્વિજો મિથ્યાત્વી થઈ ગયા;
કેટલાક શ્રાવકો પણ રહ્યા. (૧૧) અનુક્રમે પર્વત, સુલસ અને પિષ્પલાદ વિગેરે
યજ્ઞ અને જીવર્હિસાદિવડે દૃપિત એવા અનાર્ય વેદો બનાવ્યા. (૧૨)

ઋષભપ્રભુને પુંડરીક વિગેરે ચોરાશી ગણધરો થયા અને ગણ પણ તેટલા જ પ્રવર્ત્યા.
(૧૩) શ્રીકલ્પસૂત્રમાં પ્રથમ ગણધર ઋષભસેન કહેલ છે તે પુંડરીકનું જ નામાંતર છે,
એમ અન્ય કહે છે. પ્રભુના સ્વહસ્તદીક્ષિત ૮૪૦૦૦ સાધુઓ થયા. બ્રાહ્મી-સુંદરી વિગેરે
ત્રણ લાખ સાધ્વીઓ થઈ. (૧૪) શ્રેયાંસાદિ ત્રણ લાખ ને પાંચ હજાર શ્રાવકો થયા.
સુભદ્રા વિગેરે પાંચ લાખ ને ચોપન હજાર શ્રાવિકાઓ થઈ. લોકાલોકાવલોકી વીશ
હજાર કેવલજ્ઞાની મુનિઓ થયા. (૧૫-૧૬) સર્વાક્ષરસંયોગને જાણનારા ચૌદપૂર્વી
મુનિ ચાર હજાર સાત સો ને પચાસ થયા. (૧૭) નવ હજાર અવધિજ્ઞાની થયા. વીશ-

अवधिज्ञानभाजां तु सहस्राणि नवाभवन् । शता वैक्रियलब्धीनां षट्
सहस्राश्च विंशतिः ॥ १८ ॥ मनःपर्यायभाजां च सहस्रा द्वादशोपरि ।
पंचाशाः षट्शता ज्ञेयाः पंचाशाः सप्त वा शताः ॥ १९ ॥ वादिनां च
सहस्रा द्वा-दशा द्वयर्द्धाश्च षट्शताः । निर्ग्रथानां सहस्राणि मुक्तिं
प्राप्तानि विंशतिः ॥ २० ॥ मुक्तिं प्राप्ताश्च साध्वीनां चत्वारिंशत्सहस्रकाः ।
स्वदीक्षितापेक्षयैषा संख्या सर्वा भवेदिह ॥ २१ ॥ द्वाविंशतिः सहस्राणि
शतानि च नवोपरि । अनुत्तरविमानेषू-त्पन्नान्यंतिषदां प्रभोः ॥ २२ ॥

पंचचापशत्तोत्तुंगः स्वर्णरुक् वृषलांछनः । व्यहार्षीत्पूर्वलक्षं स सह-
स्राब्दो नितं भुवि ॥ २३ ॥ सच्छीरोमकृताकार-मर्हतां लांछनं भवेत् ।
व्यक्त्योपलक्ष्यावयवं वृषेभतुरगादिकं ॥ २४ ॥ वरदं चाक्षमालां चा-
पसव्यकरयोर्दधत् । मातुलिङ्गं पाशकं च बिभ्रद्द्वामकरद्वये ॥ २५ ॥ यक्षः
श्रीगोमुखः स्वर्ण-वर्णांगो गजवाहनः । चतुर्भुजो जयत्यादि-देवसेवक-
वत्सलः ॥ २६ ॥ वामे धनुर्वज्रचक्रां-कुशान् पाणिचतुष्टये । दक्षिणे
वरदं बाणं चक्रं पाशं च बिभ्रती ॥ २७ ॥ देवी चक्रेश्वरी नाम्ना-प्रति-

हजार ने छ सो वैक्रियलब्धिवाळा थया. (१८) मनःपर्यवज्ञानी चार हजार छ सो ने
पचास अथवा सात सो पचास थया. (१९) वादी चार हजार छ सो ने पचास थया.
वीश हजार मुनिओ मोक्षे गया. (२०) साध्वीओ चाळीश हजार मोक्षे गइ. आ बधी
संख्या स्वदीक्षितनी अपेक्षाए समजवी. (२१) बावीश हजार ने नव सो प्रभुनी पर्षदाना
मुनिओ अनुत्तरविमानमां उत्पन्न थया. (२२)

पांचर्षो धनुष्य उंचा, स्वर्णसमानं वर्णवाळा ने वृषभना लांछनवाळा प्रभुए केवलज्ञान
पाम्या पछी एक हजार वर्षे न्यून एक लाख पूर्व पृथ्वीपर विहार कर्यो. (२३) अरिहं-
तने लांछन शोभावाळा रोममां तेवा आकारवाळं होय छे. तेमां वृषभ, तुरगादिकना
अवदवो प्रत्यक्ष ओळखी शकाय छे. (२४) प्रभुनो यक्ष गोमुख नामनो, दक्षिण तर-
फना बे हाथमां वरद ने अक्षमालाने धारण करनारो अने डाबी बाजुना बे हाथमां
मातुलिङ्ग (बीजोर्लं) ने पाशने धारण करनारो, स्वर्णवर्णी शरीरवाळो, गजना वाहन-
वाळो, चार भुजावाळो जयवंत वर्ते छे. ते आदिनाथना सेवकोनो वत्सल छे. (२५-२६)
यक्षणी चक्रेश्वरी नामनी डाबी बाजुना चार हाथमां धनुष्य, वज्र, चक्र ने अंकुशने धारण
करनारी तथा जमणी बाजुना चार हाथमां वरद, बाण, चक्र अने पाशने धारण करनारी,

चक्रा मतांतरे । जयत्यष्टभुजा तादर्य-वाहना कनकद्युतिः ॥ २८ ॥

पूर्वाणां लक्षमित्येकं श्रामण्यं परिपालय सः । अष्टापदं महाशैलं
जगाम विहरन् विभुः ॥ २९ ॥ तत्रोत्तमानगाराणां सहस्रैर्दशभिः सह ।
विधायानशनं षड्भि-रुपवासैरपानकैः ॥ ३० ॥ माघासितत्रयोदश्यां
धिष्ण्ये चाभिजिदाह्वये । पूर्वाह्णे प्राप पर्यका-सनस्थः परमं पदं ॥ ३१ ॥
ततः पूर्वोक्तविधिना शक्राद्यैः समहोत्सवे । प्रभोः कृतेऽंगसंस्कारे गृहीतेषु
च सक्थिषु ॥ ३२ ॥ चक्रिरे भस्मना तेन तिलकानि नृपादयः । ततः
शेषा यथालाभं भस्ममिश्रमृदादिभिः ॥ ३३ ॥

अत्र चितादिस्वरूपमेवमावश्यकवृत्तौ हारिभद्रा-पूर्वेण भगवत-
श्रिता वृत्ता, दक्षिणेनेक्ष्वाकूणां चिता त्र्यस्त्रा, अपरेण शेषसाधुचिता
चतुरस्त्रा, ततोऽग्निकुमारा वदनैः खल्वग्निं प्रक्षिप्तवन्तस्ततो लोकेऽग्नि-
मुखा देवा इति प्रसिद्धमित्यादि. प्रभोश्चिताग्निमसकृ-द्याचिता माहनैः
सुराः । आहुस्तान् याचकास्ते च तथैव प्रथिता भुवि ॥ ३४ ॥ सदा-

आठ भुजावाळी, गरुडना वाहनवाळी अने कनकसमान कांतिवाळी, जेजुं बीजुं नाम
अप्रतिचक्रा छे ते जय पामे छे. (२७-२८)

एकंदर एक लाख पूर्वनो श्रमणपर्याय पाळीने पृथ्वीपर विचरता प्रभु प्रांते अष्टापद
पर्वतपर पधार्या. (२९) त्यां पाणी विनाना छ उपवासवडे दश हजार उत्तम मुनिओनी
साथे प्रभुए अनशन कर्युं (३०) अने माघ वदि त्रयोदशीए अभिजित् नक्षत्रमां पूर्वा-
ह्ने पर्यकासने स्थित रहेला प्रभु परमपदने पाम्या. (३१) पछी पूर्वे कही गया प्रमाणे
विधिपूर्वक शक्रादिके ऋषभप्रभुनो महोत्सवपूर्वक अंगसंस्कार कर्यो अने इंद्रादिके दाढा
विगेरे लीधी. (३२) पछी नृपादिके तेनी रक्षावडे तिलक कर्या अने त्यारपछी
भस्ममिश्र मृत्तिकाविगेरे जे लभ्य थयुं तेनावडे बीजाओये तिलक कर्या. (३३)

अही चिता विगेरेजुं स्वरूप हारिभद्री आवश्यकवृत्तिमां आ प्रमाणे कहेल छेः—पूर्व
बाजुए भगवंतनी चिता गोळ, दक्षिण बाजुए इक्ष्वाकु मुनिओनी (गरुधरोनी) त्रिकोण
अने पश्चिमे शेष साधुनी चिता चोखुणी करे. पछी अग्निकुमारदेवो पोताना वदनवडे
अग्नि क्षेपन करे, तेथी लोकोमां देवो अग्निमुख होय छे एम प्रसिद्ध थयेल छे. इत्यादि.

प्रभुनी चिताना अग्निनी माहनोए देवो पासे वारंवार याचना करी त्यारे देवोए
तेमने याचक कक्षा तेथी तेओ याचक तरीके पृथ्वीमां प्रसिद्ध थया. (३४) तेओ ते

નિર્વાણમગ્નિં તં ધૃત્વા કુંડેષુ વેશ્મસુ । ત્રિસંધ્યં પૂજયંતસ્તે સંજાતા આ-
હિતાગ્નયઃ ॥ ૩૫ ॥ અર્હદૈક્ષ્વાક્યવન્યસાધુ-ચિતાત્રયસમુદ્ભવઃ । ત્રિવિધોઽ-
ગ્નિઃ કષ્ટપાપહરોઽભૂદગ્નિહોત્રિણાં ॥ ૩૬ ॥

અથ વાર્ધ્વકિરત્નેન ભરતસ્તત્ર પર્વતે । અચીકરજ્જિનગૃહં ગઠ્યૂતત્રિ-
તયોચ્છ્રિતં ॥ ૩૭ ॥ યોજનાયામતદર્દ્ધ-વિષ્કંભં તચ્ચતુર્મુખં । ચતુર્વિંશદર્હ-
દર્ચા માનવર્ણાન્વિતા દધૌ ॥ ૩૮ ॥ તસ્મિન્ સિંહનિષધ્યાખ્યે પ્રાસાદે
ભરતેશ્વરઃ । અકારયજ્જિનાર્ચનાં પ્રતિષ્ઠાં મુનિપુંગવૈઃ ॥ ૩૯ ॥ આતૃણાં
નવનવતેઃ પ્રતિમામાત્મનોઽપિ ચ । તથા સ્તૂપશતં તત્ર ચિતાસ્થાનેષ્વ-
રીરચત્ ॥ ૪૦ ॥ નવનવતેઽતૃણા-મેકં સ્તૂપં જગદ્ગુરોઃ । મા કાર્ષીત્ક-
શ્ચિદાક્રામ-ત્રેતદાશાતનામિતિ ॥ ૪૧ ॥ સંતક્ષ્ય દંડરત્નેન પરિતોઽષ્ટા-
પદં ગિરિં । અષ્ઠૌ યોજનમાનાસ્ત-ન્મેખલાઃ સ વ્યરીરચત્ ॥ ૪૨ ॥
ચક્રે લોહમયાન્ યંત્ર-પુરુષાન્ દ્વારપાલકાન્ । તતઃ ક્રમેણ સગરા-
ત્મજૈર્વશ્યાનુરાગતઃ ॥ ૪૩ ॥ કૃતાત્ર દંડરત્નેન પરિત્વા દિવ્યશક્તિના ।
ભગીરથેન સા ગંગા-જલૌઘૈઃ પૂરિતા તતઃ ॥ ૪૪ ॥

નિર્વાણનો અગ્નિ પોતાના ઘરમાં કુંડની અંદર દાખલ કરીને ત્રિસંધ્ય-તેની પૂજા કરવા
લાગ્યા તેથી તેઓ આહિતાગ્નિ (અગ્નિહોત્રી) થયા. (૩૫) અરિહંત, હૃદ્વાકુ (ગણ-
ધરો) અને અન્ય સાધુની ત્રણ પ્રકારની ચિતાથી ઉત્પન્ન થયેલો ત્રિવિધ અગ્નિ અગ્નિહો-
ત્રીઓને કષ્ટ ને પાપનો હરનાર થયો. (૩૬)

હવે વાર્ધ્વકીરત્ન પાસે ચક્રીએ તે પર્વત ઉપર એક મહાન્ જિનગૃહ કરાવ્યું. તે ત્રણ
ગાઉ ઉંચું, એક યોજન લાંબું, અર્ધ યોજન પહોળું, ચાર દ્વારવાળું અને ચોવીશે તીર્થકરના
દેહમાન તથા વર્ણવાળી ચોવીશ પ્રતિમાવડે અલંકૃત કર્યું. (૩૭-૩૮) તે સિંહનિષધ્યા
નામના પ્રાસાદમાં ભરતચક્રીએ શ્રેષ્ઠમુનિઓ પાસે જિનપ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. (૩૯)
નવાણુ માઈઓની તેમ જ પોતાની પ્રતિમા કરાવી અને ચિતાને સ્થાને સો સ્તૂપ બનાવ્યા.
(૪૦) તેમાં ૯૯ સ્તૂપ ૯૯ માઈઓના ને એક પ્રમુનો એમ ૧૦૦ સ્તૂપ આ સ્થાનની
કોઈ ચાલવાથી આશાતના ન કરો એમ વિચારી ચિતાસ્થાને જ કર્યા. (૪૧) પછી
દંડરત્નવડે યોદાવીને અષ્ટાપદ પર્વત પરતી યોજન યોજનપ્રમાણ આઠ મેખલાઓ કરી
(૪૨) અને દ્વારપાલ તરીકે લોહમય યંત્રપુરુષો કર્યા. અનુક્રમે સગરચક્રીના પુત્રોએ
પોતાના વંશજના અનુરાગથી દંડરત્નવડે દિવ્યશક્તિથી પર્વત પરતી ખાદ કરી અને
ભગીરથે તે ખાદ ગંગાના જલવડે પૂરી. (૪૩-૪૪)

અથ પ્રકૃતં—પુત્રપૌત્રાદિકા શિષ્ય—પ્રશિષ્યાયેતિ ચ દ્વિધા । નાભે-
યસ્ય ભગવતો—ઽભવત્પટ્ટપરંપરા ॥ ૪૫ ॥ તત્ર શિષ્યપ્રશિષ્યાદિ—પારં-
પર્યવ્યપેક્ષયા । પટ્ટાધિપાઃ પ્રભોઃ સંખ્યા—તીતાઃ પ્રાપ્તુઃ પરં પદં ॥ ૪૬ ॥
આદિત્યયશઃશ્રાદીનાં યા તુ નિર્વાણપદ્ધતિઃ । સર્વાર્થસિદ્ધાંતરિતા નંદિ-
સૂત્રાદિષૂદિતા ॥ ૪૭ ॥ સાપેક્ષ્ય પુત્રપૌત્રાદીન્ પટ્ટેશાન્ કોશલાપ-
તીન્ । પ્રતિલોમાનુલોમાદિ—સ્તત્રૈવં સિદ્ધદંડિકા ॥ ૪૮ ॥

પટ્ટે વૃષભદેવસ્ય પ્રથમં ભરતેશ્વરઃ । આદર્શગૃહસંપ્રાપ્ત—કેવલો
નિર્વૃત્તિં યયૌ ॥ ૪૯ ॥ તતો રાજાદિત્યયશા—સ્તતો રાજા મહાયશાઃ ।
તતશ્રાતિવલો રાજા તતો રાજા મહાવલઃ ॥ ૫૦ ॥ તેજોવીર્યઃ કીર્તિ-
વીર્યો દંડવીર્યો મહીપતિઃ । જલવીર્યશ્ચેતિ ભૂપાઃ સ્થાતા વૃષભવંશજાઃ
॥ ૫૧ ॥ અયં સ્થાનાંગાભિપ્રાયેણ નામક્રમઃ, આવશ્યકે તુ—રાયા આહ-
ચ્ચજસે ૧ મહાજસે ૨ અતિવલે ચ ૩ વલભદ્રે ૪ । વલવિરિય ૫ કિત્તિ-
વિરિય ૬ જલવિરિય ૭ દંડવિરિય ચ ૮ ॥ ૧ ॥ ઇહ ચાન્યથાત્વમેક-
સ્યાપિ નામાંતરભાવાદ્વાથાનુલોમ્યાચ્ચ સંભાવ્યત ઇતિ સ્થાનાંગવૃત્તૌ.
અભિરેવાષ્ટભિર્મૌલા—વધારિ મુકુટઃ પ્રભોઃ । વોદું નાશક્યતાન્યૈસ્તુ ક્રમા-

હવે પ્રસ્તુત કહે છે—નાભિરાજાના પુત્ર કૃષ્ણભદ્રેવની પટ્ટપરંપરા પુત્ર-પૌત્રાદિકથી અને
શિષ્ય-પ્રશિષ્યાદિકથી એમ બે પ્રકારે ચાલી. (૪૫) તેમાં શિષ્ય-પ્રશિષ્યાદિ પરંપરાની
અપેક્ષાએ પ્રશ્નના અસંખ્ય પટ્ટાધિપ મોઢે ગયા. (૪૬) આદિત્યયશા વિગેરેની જે નિર્વાણ-
પદ્ધતિ સર્વાર્થસિદ્ધ અંતરિત છે તે નંદીસૂત્રાદિકમાં કહેલી છે. (૪૭) પુત્રપૌત્રાદિની
અપેક્ષાએ કોશલાપતિની પટ્ટપરંપરા પ્રતિલોમ-અનુલોમાદિવડે સિદ્ધદંડિકામાં આ પ્રમાણે
બતાવેલી છે. (૪૮)

કૃષ્ણભદ્રેવની પાટે પ્રથમ ભરતેશ્વર થયા તે આદર્શભુવનમાં કેવલજ્ઞાન પામીને મોઢે
ગયા. (૪૯) તેની પાટે આદિત્યયશા, તેની પાટે મહાયશા, તેની પાટે અતિવલ, તેની
પાટે મહાવલ, (૫૦) પછી તેજોવીર્ય, પછી કીર્તિવીર્ય અને પછી દંડવીર્ય ને આઠમે પાટે
જલવીર્ય—એ પ્રમાણે કૃષ્ણભદ્રના વંશમાં રાજાઓ થયા. (૫૧) સ્થાનાંગને અભિપ્રાયે
આ ક્રમ છે. આવશ્યકમાં તો—‘ આદિત્યયશા, મહાયશા, અતિવલ, વલભદ્ર, વલવીર્ય,
કીર્તિવીર્ય, જલવીર્ય ને દંડવીર્ય—એમ આઠ પાટ કહી છે. ’ અહીં જે જુદાપણું છે તે નામાં-
તરના કારણથી અથવા ગાથાના અનુલોમપણાથી જણાય છે, એમ સ્થાનાંગની વૃત્તિમાં
કહ્યું છે. આ આઠ પાટસુધીના રાજાઓએ કૃષ્ણભદ્રનો મુકુટ મસ્તકે ધારણ કર્યો. ત્યાર-

द्धीनवपुर्बलैः ॥ ५२ ॥ भुक्तवैते भरतार्द्धस्य राज्यमादर्शसद्गनि । केवलं प्राप्य प्रपन्न-मुनिवेषाः शिवं ययुः ॥ ५३ ॥

एवं निरंतरं सिद्धिं ययुर्लक्षाश्चतुर्दश । ततः सर्वार्थसिद्धेऽगा-देक-स्तस्यान्वये नृपः ॥ ५४ ॥ पुनर्निरंतरं जग्मुः सिद्धिं लक्षाश्चतुर्दश । एकः सर्वार्थसिद्धेऽगा-त्पुनरेवमिति क्रमः ॥ ५५ ॥ तावद्यावदसंख्याः स्यु-र्नृपाः सर्वार्थसिद्धिगाः । चतुर्दशचतुर्दश-लक्षव्यवहिता अपि ॥ ५६ ॥ ततः पुनर्ययुर्मुक्तिं नृपलक्षाश्चतुर्दश । द्वौ च सर्वार्थसिद्धेऽथ मुक्तिं लक्षाश्चतुर्दश ॥ ५७ ॥ भूयः सर्वार्थसिद्धे द्वौ मुक्तौ लक्षाश्चतुर्दश । यावच्च द्विकसंख्याका असंख्येया भवन्ति ते ॥ ५८ ॥ एवमंतरिता लक्षै-श्चतुर्दशभिरंतरा । निरंतरं नृपवरै-र्गच्छद्भिः पदमव्ययं ॥ ५९ ॥ स्युः प्रत्येकमसंख्येया एवंत्रिचतुरादयः । पंचाशदन्ताः सर्वार्थ-सिद्धिं प्राप्ता महाशयाः ॥ ६० ॥ युग्मं ॥ उक्तं च-चउदसलस्का सिद्धा निवर्द्धणोक्ता य होइ सव्वट्टे । एवं एकट्ठाणे पुरि-सजुगा होतऽसंखेज्जा ॥ ६१ ॥ पुणरवि चोदसलस्का सिद्धा निवर्द्धण

पछीना पाटे आवेल राजाओ अनुक्रमे हीनशरीर ने हीनबलवाळा होवाथी ते मुकुटने धारण करी शक्या नहीं. (५२) ए आटे पाटना राजाओ भरतार्धना राज्यने भोगवीने आरिसा-भुवनमां केवलज्ञान पापी मुनिवेष धारण करी मोचे गया. (५३)

सिद्धदंडिका शरु-एम चौद लाख पाटसुधी बधा राजाओ मोचे गया पछी तेनी पाटना एक राजा सर्वार्थसिद्धे गया. (५४) पाछा चौद लाख मोचे गया पछी एक राजा सर्वार्थसिद्धे गया. ए प्रमाणे त्यांसुधी समजवुं के चौद लाखने आंतरे आंतरे एकेक सर्वार्थसिद्धिए गया ते असंख्य थाय. (५५-५६) त्यारपछी चौद लाख मोचे ने बे सर्वार्थसिद्धे गया. त्यारपछी चौद लाख मुक्तिए गया. (५७) फरीथी बे सर्वार्थसिद्धिमां गया अने त्यारपछी चौद लाख मुक्तिमां गया, ते बबेनी संख्यावाळा पण असंख्य थाय त्यांसुधी समजवुं. (५८) पछी चौद चौद लाख निरंतर मोचे जनारा राजाओना गा-ळामां त्रण त्रण अने पछी चार चार सर्वार्थसिद्धे जाय. ते पण असंख्याता थाय त्यांसुधी समजवुं. एम यावत् आंतरे आंतरे पचास पचाससुधी सर्वार्थसिद्धे जनारा पण असंख्याता थाय त्यांसुधी समजवुं. (५९-६०) (अहीं त्रण मागधी गाथाओ छे तेनो अर्थ उपर

दोवि सव्वट्ठे । दुग्ठाणोवि असंखा पुरिसजुगा होंति नायव्वा ॥ ६२ ॥
जाव य लखा चोदस सिद्धा पन्नास होंति सव्वट्ठे । पन्नासट्ठाणे वि हु
पुरिसजुगा होंतऽसंखेज्जा ॥ ६३ ॥ अनुलोमा भवत्सिद्ध-दंडिकेयमि-
तोऽन्यथा । रीत्यानयैव भवति विलोमा सिद्धदंडिका ॥ ६४ ॥

तथाहि—सर्वार्थसिद्धे प्रथमं ययुर्लक्षाश्चतुर्दश । तत एकोऽगमत्सिद्धिं
पुनर्लक्षाश्चतुर्दश ॥ ६५ ॥ सर्वार्थं जग्मुरेवं च स्युरेकैकेऽप्यसंख्याकाः ।
मुक्ताश्चतुर्दश चतुर्दशलक्षकृतांतराः ॥ ६६ ॥ एवं पंचाशदंतानां विमु-
क्तानां निरंतरं । स्यात्प्रत्येकमसंख्यानां विलोमा सिद्धदंडिका ॥ ६७ ॥
उक्तं च—विवरीयं सव्वट्ठे चउदसलखाउ निव्वुत्थो एगो । सच्चेव य
परिवाडी पन्नासा जाव सिद्धीए ॥ ६८ ॥

मुक्तौ सर्वार्थसिद्धे च द्वे द्वे लक्षे निरंतरं । ययुस्ते समसंख्याका
एयं त्रिचतुरादयः ॥ ६९ ॥ यावल्लक्षा असंख्येयाः स्युस्तुल्या उभयोरपि ।
समसंख्या भवेत्सिद्ध-दंडिकेयं तृतीयिका ॥ ७० ॥ उक्तं च—तेण परं

प्रमाणे ज छे.) (६१-६२-६३.) आ-अनुलोमसिद्धदंडिका जाणवी. आ रीते ज प्रति-
लोमसिद्धदंडिका (त्यारपछी) बीजी जाणवी. (६३)

ते आ रीते—सर्वार्थसिद्धे चौद लाख गया पछी एक सिद्ध थाय. वळी चौद लाख सर्वा-
र्थसिद्धे गया पछी एक सिद्ध थाय. ए एकेक पण चौद चौद लाखना आंतरावाळा असंख्याता
थाय. (त्यारपछी चौद लाखना आंतरामां वे सिद्ध थाय ते पण आंतरावाळा असंख्याता
थया पछी त्रण त्रण, चार चार) यावत् पचाम पचास आंतरे आंतरे सिद्ध थनारा
असंख्याता थाय त्यांसुधी समजवुं. आ विलोमसिद्धदंडिका समजवी. (६५-६७) कहुं
छे के—‘ प्रथमथी विपरीतपणे एटले चौद लाख सर्वार्थे ने एक सिद्धिए. ए परिपाटीए
यावत् पचास पचास सिद्ध थाय त्यांसुधी समजवुं. ’ (६८) (आ बीजी प्रतिलोम-
सिद्धदंडिका जाणवी.)

त्यारपछी बे लाख मुक्तिमां बे लाख सर्वार्थे एम सरखी संख्याए जाय, ते असं-
ख्याता थया पछी ते ज रीते त्रण लाख मुक्तिए ने त्रण लाख सर्वार्थे एम असंख्याता
थया पछी ए रीते त्रण त्रण लाख, चार चार लाख असंख्याता थाय. एम सरखी संख्या-
वाळा असंख्याता असंख्याता मुक्तिए ने सर्वार्थसिद्धे जाय. आ बीजी समसंख्यासिद्ध-
दंडिका जाणवी. (६९-७०) कहुं छे के—‘ त्यारपछी बे बे लाख बे स्थानके एटले

दुंदुलस्काइ दो दो ठाणाइ समग वच्चंति । सिवगइसव्वट्ठेहिं इणमो तेसिं
विहा होइ ॥७१॥ दो लस्का सिद्धीए दो लस्का नरवईण सव्वट्ठे । एवं
तिलस्क चउ पंच जाव लस्का असंखिज्जा ॥ ७२ ॥

ततश्चित्रांतराः ख्याता—श्चतस्रः सिद्धदंडिकाः । एकादिरेकाभ्यधिका
तत्राद्या सिद्धदंडिका ॥ ७३ ॥ एकादिद्व्युत्तरान्या स्या—देकादिस्त्र्युत्तरा
परा । स्यात्सिद्धदंडिका तुर्या द्वित्र्यादिविषमोत्तरा ॥ ७४ ॥ आदावेको
ययौ मुक्तिं द्वौ सर्वार्थेषु जग्मतुः । ततस्त्रयो ययुर्मुक्तिं सर्वार्थेऽथ चतु-
ष्टयं ॥ ७५ ॥ इत्येकोत्तरया वृद्ध्या मुक्तिसर्वार्थसिद्धयोः । तावद्वाच्या
असंख्येयाः स्युर्यावत्ते द्वयोरपि ॥ ७६ ॥ इयमेकोत्तरैकादिः स्याच्चित्रा-
ंतरदंडिका । द्वितीया द्व्युत्तरैकादिः साप्येवं परिभाव्यते ॥ ७७ ॥
आदावेको ययौ मुक्तिं सर्वार्थे च ततस्त्रयः । ततो मुक्तौ ययुः पंच
सर्वार्थे सप्त ते ययुः ॥७८॥ एवं द्व्युत्तरया वृद्ध्या मुक्तिसर्वार्थसिद्धयोः ।
यावद्भवंत्यसंख्येया—स्तावद्वाच्या द्वयोरपि ॥ ७९ ॥ एकस्ततः परं—मुक्तौ
सर्वार्थे च चतुष्टयं । मुक्तौ जग्मुस्ततः सप्त सर्वार्थे च ततो दश ॥८०॥

सिद्धगतिमां ने सर्वार्थे जाय. ए प्रकारे तेनुं विधान जाणवुं. बे लाख सिद्धिए ने बे लाख
राजाओ सर्वार्थे, ए प्रमाणे त्रण त्रण लाख, चार चार लाख, पांच पांच लाख यावत्
असंख्याता लाख सिद्धे ने असंख्याता लाख सर्वार्थे जाय.' (७१-७२)

त्यारपछी चोथी चित्रांतरा सिद्धदंडिका चार प्रकारे जाणवी. एकादि एकाधिक
पहेली दंडिका, एकादि बे अधिक बीजी दंडिका, एकादि त्रण अधिक त्रीजी दंडिका अने
चोथी बे त्रण विगेरे विषमोत्तर संख्यावाली दंडिका जाणवी. (७३-७४) तेमां पहेली
दंडिकामां एक मुक्तिए, बे सर्वार्थे, त्रण मुक्तिए, चार सर्वार्थे—(७५) आम एकेकनी
वृद्धिए सिद्ध जनार ने सर्वार्थे जनारनी संख्या त्यांसुधी समजवी के ते बने असंख्याता
थाय. (७६) आ एकादि एकोत्तरचित्रांतरदंडिका जाणवी. त्यारपछी बीजी एकथी
आरंभीने बवे अधिक संख्यावाली दंडिका आ प्रमाणे समजवी—(७७) एक मोचे, त्रण
सर्वार्थे, पांच मोचे, सात सर्वार्थे. (७८) आ प्रमाणे द्विउत्तर वृद्धिए त्यांसुधी वधवुं के
ते रीते मोचे जनार ने सर्वार्थे जनारनी संख्या असंख्याती थाय. (७९) त्यारपछी त्रीजी
दंडिकामां एक मुक्तिए, चार सर्वार्थे, सात मुक्तिए, दश सर्वार्थे, (८०) एम त्रण

एवं त्र्युत्तरया वृद्ध्या-ऽसंख्येयाः स्युर्द्वयोरपि । तृतीया त्र्युत्तरैकादिः
 स्याच्चित्रांतरदंडिका ॥ ८१ ॥ चतुर्थी च विचित्रा स्या-त्तस्याः पूर्व-
 महर्षिभिः । उपायोऽयं वक्ष्यमाणः परिज्ञानाय दर्शितः ॥ ८२ ॥ एक ऊर्ध्व-
 मधश्चैकः पुनरूर्ध्वमधः पुनः । ऊर्ध्वाधः परिपाठ्यैव-मेकोनत्रिंशतं त्रिकान्
 ॥ ८३ ॥ स्थापयेत्प्रथमे चात्र प्रक्षिपेन्नैव किंचन । प्रक्षेपाः स्युः क्रमादेते
 द्वितीयादित्रिकेषु तु ॥ ८४ ॥ दुग २ पण ५ नवगं ९ तेरस १३ सत्त-
 रस १७ दुवीस २२ छच्च ६ अट्टेव ८ । वारस १२ चउदस १४ तह
 अट्टा-वीस २८ छव्वीस २६ पणवीसा २५ ॥ ८५ ॥ एकारस ११ तेवीसा
 २३ सीयाला ४७ सत्तरि ७० सत्तहत्तरिया ७७ । इग १ दुग २
 सत्तासीई ८७ इगहत्तरि ७१ मेव बावट्टी ६२ ॥ ८६ ॥ अउणत्तरि ६९
 चउवीसा २४ छायाल ४६ सयं १०० तहेव छव्वीसा २६ । एए किर
 परकेवा वीअतिगाईसु अणुकमसो ॥ ८७ ॥ क्षेपेष्वासीषु क्षिप्तेषु यद्रूपाः
 स्युस्त्रिका इमे । क्रमात्तावंतस्तावंतः सिद्धिसर्वार्थसिद्धयोः ॥ ८८ ॥ त्रयो
 मुक्तौ ततः पंच सर्वार्थेऽष्टौ ततः शिवे । ततो द्वादश सर्वार्थे ततः षोडश
 निर्वृतौ ॥ ८९ ॥ इत्येवमेकोनत्रिंश-त्तमे स्थाने ययुः शिवं । एकोनत्रिंश-

त्रण वधतां त्यांसुधी वधवुं के यावत् मोक्षे जनार अने सर्वार्थे जनारनी संख्या असं-
 ख्याती थाय. आ त्रीजी एकादित्रिउत्तराचित्रांतरदंडिका जाणवी. (८१) चौथी
 विचित्रदंडिका जाणवानो उपाय महर्षिओए आ प्रमाणे कह्यो छे-(८२) एक लाइ-
 नमां अथवा उपर नीचे ओगणत्रीश त्रगडा मूकवा. पछी तेमां नीचे प्रमाणे प्रक्षेप
 करवो. तेमां पहेला त्रगडानी नीचे कांई प्रक्षेप करवो नहीं. बाकीना २८ त्रगडा नीचे
 आ प्रमाणे प्रक्षेप करवो. (८३-८४) बे, पांच, नव, तेर, सत्तर, बावीश, छ, आठ,
 बार, चौद, अट्टावीश, छवीश, पचवीश, अग्यार, त्रेवीश, सुडवाळीश, सीत्तेर, सत्तोतेर,
 एक, बे, सत्ताशी, इकोतेर, बासठ, ओगणोतेर, चोवीश, छेंताळीश, सो अने छवीश.
 आ प्रमाणे (जुदा जुदा २८) प्रक्षेप बीजा विगेरे त्रिकमां अनुक्रमे करवा. (८५-८७)
 ए प्रमाणे नाखवाथी जे रूपना अंको थाय ते क्रमे तेटला तेटला सिद्धिमां ने सर्वार्थमां
 गमन करनार जाणवा. (८८) ते आ रीते—त्रण मुक्तिमां, पांच सर्वार्थे, आठ मुक्तिमां,
 बार सर्वार्थे, सोळ मुक्तिमां. (८९) बीश सर्वार्थे, पचीश मुक्तिए, नव सर्वार्थे,

દેષાઘ્યા વિષમોત્તરદંડિકા ॥ ૯૦ ॥ ઉક્તં ચ-સિવગૃહસવ્વદેહિં દો દો
ઠાણા વિસમુત્તરા નેયા । જાવ ઉણતીસઠાણે ગુણતીસં પુણ છવીસાણ
॥ ૯૧ ॥ અત્ર જાવેત્યાદિ યાવદેકોનત્રિંશત્તમે સ્થાને ત્રિકરૂપે ષડ્વિંશતૌ
પ્રત્તિસાયામેકોનત્રિંશદ્ધવંતિ.

તતો ભવેદ્ દ્વિતીયેહ વિષમોત્તરદંડિકા । પૂર્વાચાર્યોદિતામ્નાયાત્
શ્રૂયતાં સા વિભાવ્યતે ॥૯૨॥ પ્રથમાયા દંડિકાયા અંકસ્થાનં ચદંતિમં ।
एकोनत्रिंशतं वारान् तल्लिखित्वा यथाक्रमं ॥ ९३ ॥ प्राग्वदाद्यं परित्य-
ज्य द्वितीयादिपदेषु च । प्रागुक्तक्षेपकक्षेपे संख्या भवति यावती
॥ ९४ ॥ तावन्तः सर्वार्थसिद्ध-सिद्ध्योर्ज्ञेया यथाक्रमं । एवं भवन्त्यसं-
ख्येया विषमोत्तरदंढिकाः ॥ ९५ ॥ आद्यायामादिमं स्थानं निर्वाण-
गतसूचकं । द्वितीयायां दंढिकायां सर्वार्थगतસૂચકં ॥ ૯૬ ॥
તૃતીયાયાં દંડિકાયાં પુનર્મુક્તિનિરૂપકં । ચતુર્થ્યાં ચાદિમં સ્થાનં

અગ્યાર મુક્તિએ, પંદર સર્વાર્થે, સત્તર મુક્તિએ, એકત્રીશ સર્વાર્થે, ઓગણત્રીશ મુક્તિએ,
અઠાવીશ સર્વાર્થે, ચૌદ મુક્તિએ, છવીશ સર્વાર્થે, પચાસ મુક્તિએ, તોતેર સર્વાર્થે, દેશી
મુક્તિએ, ચાર સર્વાર્થે, પાંચ મુક્તિએ, નેવું સર્વાર્થે, ત્રીસોતેર મુક્તિએ, પાંસઠ સર્વાર્થે, ચોતેર
મુક્તિએ, સત્તાવીશ સર્વાર્થે, ઓગણપચાસ મુક્તિએ, એક સો ત્રણ સર્વાર્થે અને ઓગણત્રીશ
મુક્તિએ) આ પ્રમાણે ઓગણત્રીશમે સ્થાને ઓગણત્રીશ મોઢે ગયા. એ પહેલી વિષમોત્તર-
દંડિકા જાણવી. (૯૦) કહ્યું છે કે-શિવગતિએ ને સર્વાર્થે બે બે સ્થાને અનુક્રમે એવી
રીતે જાણવું કે યાવત્ ઓગણત્રીશમે સ્થાને ત્રણમાં છવીશ નાંખવાથી ઓગણત્રીશ મુક્તિએ
જાય. (૯૧) અહીં જાવશબ્દે ઓગણત્રીશમા ત્રિકરૂપસ્થાનમાં ૨૬ નો પ્રત્યેક હોવાથી
૨૯ થાય છે.

હવે બીજી વિષમોત્તરદંડિકા પૂર્વાચાર્યકથિત આમ્નાયથી આ પ્રમાણે સમજવી. (૯૨)
પહેલી દંડિકાનું અંત્ય અંકનું સ્થાન જે ૨૯ આવેલ છે. તે ૨૯ નો અંક ઓગણત્રીશ વાર
લખવો. પછી અનુક્રમે પૂર્વની જેમ પહેલું સ્થાન વર્જીને ૨૮ સ્થાનમાં પૂર્વપ્રમાણે અંકનો
પ્રત્યેક કરવો. તે પ્રત્યેકપસાથે ચેઠવતાં જે સંખ્યા આવે તે અનુક્રમે સર્વાર્થે ને મુક્તિએ જનારી
સમજવી. આ પ્રમાણે અસંખ્યાતી વિષમોત્તરદંડિકા થાય. (૯૩-૯૫) તેમાં પહેલીમાં
પહેલું સ્થાન સિદ્ધિ સૂચક, બીજીમાં પહેલું સ્થાન સર્વાર્થસૂચક, (૯૬) ત્રીજીમાં પહેલું

पुनः सर्वार्थसूचकं ॥ ९७ ॥ द्वितीयायां यथैकोनत्रिंशद्रूपैकके क्रमात् ।
एकोनत्रिंशतं वारान् लिखिते क्षेपकेषु च ॥ ९८ ॥ पूर्वोक्तेषु योजितेषु
सर्वार्थसिद्धमोक्षयोः । गतानां जायते संख्या सा चैवं भाव्यते क्रमात्
॥ ९९ ॥ एकोनत्रिंशदत्रादौ सर्वार्थे प्रययुस्ततः । एकत्रिंशद्ययुः सिद्धिं
द्विकक्षेपकयोगतः ॥ ३०० ॥ सर्वार्थे च चतुस्त्रिंश-दष्टात्रिंशत्ततः शिवे ।
पर्यते पंचपंचाशत् सर्वार्थेऽत्र ययुर्नृपाः ॥ ३०१ ॥

एकोनत्रिंशतं वारान् पंचपंचाशतं न्यसेत् । पूर्वोक्तक्षेपकक्षेपा-द्भा-
व्या तृतीयदंडिका ॥ २ ॥ क्षेपकास्तु सर्वास्वपि दंडिकासु ' दुग्गणन-
वगं ' इत्यादयः पूर्वोक्ता एव ज्ञेयाः. भाव्या एवमसंख्येया विषमोत्तर-
दंडिकाः । तावद्यावत्समुत्पन्नः पिता श्रीअजितार्हतः ॥ ३ ॥ उक्तं च-
विसमुत्तराए पढमा एवमसंखा विसमुत्तरा नेथा । सव्वत्थवि अंतिहं
अन्नाए आइमं ठाणं ॥ ४ ॥ अउणत्तीसं वारा ठावेउं नत्थि पढमि उ-

स्थान सिद्धिसूचक, चोधीमां पहेलुं स्थान सर्वार्थसूचक ए प्रमाणे क्रमसर जाणवुं. (९७)
बीजी विषमोत्तर दंडिकामां ओगणत्रीशनो अंक २९ वार लखवो अने पछी पूर्व-
प्रमाणे क्षेपकनी संख्या जोडवी एटले सर्वार्थे ने मोक्षे जनारनी संख्या अनुक्रमे आ
प्रमाणे आवशे. (९८-९९) आदिमां प्रक्षेप न होवार्थी २९ सर्वार्थे, बीजीमां बेनो प्रक्षेप
होवार्थी ३१ भुक्तिए, (३००) त्रीजीमां पांचनो प्रक्षेप होवार्थी ३४ सर्वार्थे, चोधीमां
नवनो प्रक्षेप होवार्थी ३८ भुक्तिए-ए प्रमाणे पर्यते ५५ राजा सर्वार्थे जनारा आवशे.
(कारणके त्यां २९ मां २६ नो प्रक्षेप छे.) (३०१)

हवे त्रीजी विषमोत्तरदंडिकामां उपरनो छेन्नो अंक ५५ छे ते ओगणत्रीश वार लखवो
अने तेमां पूर्वप्रमाणे प्रथम स्थानने मूकीने २८ स्थानमां २८ जुदा जुदा अंकनो प्रक्षेप
करवो. ए प्रमाणे वे अंक भेळववार्थी जे अंक आवे ते सिद्ध ने सर्वार्थे जनार समजवो. आ
त्रीजी दंडिका थइ. (२)

क्षेपक अंक वधी दंडिकामां पूर्वे कहा प्रमाणे वे, पांच, नव विगेरे समजवा. आ
प्रमाणे असंख्य विषमोत्तरदंडिका समजवी. ते त्यां सुधी के यावत् अजितनाथजीना
पिता जितशत्रु राजा थया. (३) कहं छे के- ' विषमोत्तरमां पहेलीनी जेम असंख्य विष-
मोत्तरादंडिका जाणवी. ते वधीमां पहेलीनुं छेन्नलुं स्थान ते बीजीनुं आदिस्थान जाणवुं.
(४) ते ओगणत्रीश वार स्थापवुं ने तेमां पहेला स्थानमां प्रक्षेप न समजवो. वाकीना

स्केवो । सेसे अडवीसाए सव्वत्थ दुगाइओ खेवो ॥ ५ ॥ सिवगइपढ-
मादीए बीयाए तह य होइ सव्वट्ठे । इय एगंतरियाए सिवगइसव्वट्ठ-
ठाणाइं ॥ ६ ॥ एवमसंखिजाओ चित्तंतरगंडिया सुणोयवा । जाव
जिअसत्तुराया अजिअजिणपिआ समुप्पन्नो ॥ ७ ॥ एवं—सर्वार्थसिद्ध-
निर्वाणे विहायान्यगतिष्विति । ययौ न पट्टभृत्कोऽपि वंशे श्रीवृषभप्रभोः
॥ ८ ॥ सर्वार्थसिद्धशब्दोऽत्र रूढोऽनुत्तरपंचके । अवकाशो भवत्यत्रै—ता-
वतामन्यथा कथं ॥ ९ ॥ उक्तं च—सर्वार्थशब्देन पंचानुत्तरविमानानि
लभ्यंत इति सिद्धदंडिकास्तोत्रावचूर्णौ । एवं च—अनुलोमा १ विलोमा २
च समसंख्या ३ ततः परा । एकद्वित्र्युत्तरा ६ एका—दिकाः स्युर्विषमो-
त्तराः ॥ १० ॥ एताश्च सप्तधा सिद्ध—दंडिकाः पूर्वमुक्तवान् । चक्रिणः
सगराख्यस्य सुबुद्धिः सचिवाग्रणीः ॥ ११ ॥ अष्टापदाद्रियात्रार्थं गतैः
सगरनंदनैः । गतिं वृषभवंश्यानां पृष्ट ऐतिह्यकोविदः ॥ १२ ॥

अष्टावीश स्थानमां प्रथम कद्या प्रमाणे बे, पांच विगेरे अंकनो प्रचेप करवो. (५) तेमां
प्रथम दंडिकामां पहेलुं स्थान मुक्ति अने पछी सर्वार्थे, अने बीजी दंडिकामां पहेलुं स्थान
सर्वार्थे ने बीजुं मुक्तिए आ प्रमाणे एकांतरे सर्व स्थान समजवा. (६) आ प्रमाणे असंख्याती
विचित्रदंडिका यावत् अजितनाथना पितो जितशत्रु राजा थया त्या सुधी समजवी.
(७) आ प्रमाणे ऋषभदेवना वंशमां कोइ पण पट्टधर राजा सर्वार्थसिद्ध के सिद्धस्थान
सिवाय बीजे गयेल नथी. (८) सर्वार्थसिद्ध शब्द अहीं पांचे अनुत्तर विमानवाचक
समजवो; नहीं तो एकला सर्वार्थसिद्धमां तो संख्याता देवो होवाथी तेनो समावेशं ज थइ
शके नहीं. (९) कह्युं छे के—‘सर्वार्थ’ शब्दे करीने पांचे अनुत्तर विमान समजवा.’
इति सिद्धदंडिकास्तोत्रावचूर्णौ. ए प्रमाणे अनुलोम १, प्रतिलोम—२, समसंख्या ३,
एकद्वित्र्युत्तरा एकादिका ४—५—६ अने विषमोत्तरा ७—आ प्रमाणे सात सिद्धदंडिका
पूर्वे सगर नामना चक्रीना सचिवाग्रणी सुबुद्धि प्रधाने अष्टापद पर्वते यात्रार्थे गयेला
सगर चक्रीना पुत्रोए ऋषभदेवना वंशमां थयेलानी गति पूछी त्यारे पूर्वस्थिति जाण-
वामां प्रवीण एवातेणे कहेली ते अहीं दाखल करी छे. (१०—१२) इति सिद्धदंडिका.

१ अनुलोमसिद्धदंडिका. (१)

सिद्धे	१४ लाख	१४ ला.	१४ ला.	१४ ला.	१४ ला.	१४ ला.	१४ ला.	१४ ला.	१४ ला.	१४ ला.	१४ ला.	यावद् ५० सुधी असंख्य
सर्वार्थे	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२

२ प्रतिलोमसिद्धदंडिका (२)

सर्वार्थे	१४ लाख	१४ ला.	१४ ला.	१४ ला.	१४ ला.	१४	१४	१४	१४	१४	१४	यावद् ५० सुधी असंख्य
सिद्धे	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२

३ समसंख्या सिद्धदंडिका (३)

सिद्धे	२ लाख	३ लाख	४ लाख	५ ला.	६ ला.	७ ला.	८ ला.	९ ला.	१० ला.	११ ला.	१२ ला.	यावद् असंख्य लाख
सर्वार्थे	२ लाख	३ लाख	४ लाख	५ ला.	६ ला.	७ ला.	८ ला.	९ ला.	१० ला.	११ ला.	१२ ला.	

(४४९)

चोथी चित्रांतर दंडिका. ४. १ एकोत्तरा सिद्धदंडिका. (४)

सिद्ध सर्वार्थ	१	३	५	७	८	११	१३	१५	१७	१९	२१	२३	यावत् असंख्य.
	२	४	६	८	१०	१२	१४	१६	१८	२०	२२	२४	

२ द्विउत्तरा सिद्धदंडिका. (५)

सिद्ध सर्वार्थ	१	५	९	१३	१७	२१	२५	२९	३३	३७	४१	यावत् असंख्य.
	३	७	११	१५	१९	२३	२७	३१	३५	३९	४३	

सर्ग ३२ सो.

३ त्रिउत्तरा सिद्धदंडिका. (६)

सिद्ध सर्वार्थ.	१	७	१३	१९	२५	३१	३७	४३	५९	५५	६१	यावत्. असंख्य.
	४	१०	१६	२२	२८	३४	४०	४६	५२	५८	६४	

४ विचित्रा-विषमोत्तर सिद्धदण्डिका. (७)

पहेली.					बीजी.					त्रीजी.				
सं.	मूल संख्या	जेपक संक.	लु. वि. सं.	गति	सं.	मूल संख्या	जेपक संक.	लु. वि. सं.	गति	सं.	मूल संख्या	जेपक संक.	लु. वि. सं.	गति
१	३	०	३	सिद्धि	२६	०	२६	स.	५५	०	५५	सि.	५५	सि.
२	३	२	५	सर्वार्थ	२६	२	३१	सि.	५५	२	५७	स	५७	स
३	३	५	८	सिद्धि	२६	५	३४	स	५५	५	६०	सि	६०	सि
४	३	६	१२	स.	२६	६	३८	सि	५५	६	६४	स.	६४	स.
५	३	१३	१६	सि.	२६	१३	४२	स	५५	१३	६८	सि	६८	सि
६	३	१७	२०	स.	२६	१७	४६	सि	५५	१७	७२	स.	७२	स.
७	३	२२	२५	सि.	२६	२२	५१	स	५५	२२	७७	सि	७७	सि
८	३	६	६	स.	२६	६	३५	सि	५५	६	६१	स	६१	स
९	३	८	११	सि.	२६	८	३७	स	५५	८	६३	सि	६३	सि
१०	३	१२	१५	स.	२६	१२	४१	सि	५५	१२	६७	स.	६७	स.
११	३	१४	१७	सि.	२६	१४	४३	स.	५५	१४	६९	सि.	६९	सि.
१२	३	२८	३१	स.	२६	२८	५७	सि	५५	२८	८३	स.	८३	स.
१३	३	२६	२९	सि.	२६	२६	५५	स	५५	२६	८१	सि.	८१	सि.
१४	३	२५	२८	स.	२६	२५	५४	सि	५५	२५	८०	स	८०	स
१५	३	११	१४	सि.	२६	११	४०	स	५५	११	६६	सि	६६	सि
१६	३	२३	२६	स.	२६	२३	५२	सि	५५	२३	७८	स.	७८	स.
१७	३	४७	५०	सि.	२६	४७	७६	स	५५	४७	१०२	सि	१०२	सि
१८	३	७०	७३	स.	२६	७०	८६	सि	५५	७०	१२५	स.	१२५	स.
१९	३	७७	८०	सि.	२६	७७	१०६	स	५५	७७	१३२	सि	१३२	सि
२०	३	१	४	स.	२६	१	३०	सि	५५	१	५६	स	५६	स
२१	३	२	५	सि.	२६	२	३१	स	५५	२	५७	सि	५७	सि
२२	३	८७	९०	स.	२६	८७	११६	सि	५५	८७	१४२	स.	१४२	स.
२३	३	७१	७४	सि.	२६	७१	१००	स	५५	७१	१६६	सि.	१६६	सि.
२४	३	६२	६५	स.	२६	६२	६१	सि	५५	६२	११७	स	११७	स
२५	३	६६	७२	सि.	२६	६६	६८	स	५५	६६	१२४	सि	१२४	सि
२६	३	२४	२७	स.	२६	२४	५३	सि.	५५	२४	७६	स	७६	स
२७	३	४६	४९	सि.	२६	४६	७५	स	५५	४६	१०१	सि	१०१	सि
२८	३	१००	१०३	स.	२६	१००	१२६	सि	५५	१००	१५५	स	१५५	स
२९	३	२६	२९	सि.	२६	२६	५५	स	५५	२६	८१	सि	८१	सि

एवं च—स नवाशीतिपक्षेषु पंचाशल्लक्षकोटिषु । द्वासप्ततिपूर्वलक्ष-
न्यूनेषु जलधिष्विह ॥ १३ ॥ अतिक्रान्तेषु वृषभ-प्रभोर्निर्वाणकालतः ।
अजायत जिनः श्रीमा-नजितो जितकल्मषः ॥ १४ ॥ अजायन्तारके तुर्ये
निर्वृते त्वजितप्रभौ । परिपूर्णाः पयोधीनां पंचाशल्लक्षकोटयः ॥ १५ ॥

जंबूद्वीपे पुरात्रैव प्राग्विदेहविभूषणे । वत्साख्ये विजये शीता-नद्या
याम्यतटस्थिते ॥ १६ ॥ सुसीमायामभूत्पुर्यां राजा विमलवाहनः । प्रव-
त्राजारिदमन-गुरोः पार्श्वे स शुद्धधीः ॥ १७ ॥ मृत्वोत्पन्नश्च विजय-
विमानेऽमृतभुक्तया । त्रयस्त्रिंशत्सागरायु-भुक्त्वाभूदजितो जिनः ॥ १८ ॥
पूरयोध्या कोशलेषु जितशत्रुः प्रभोः पिता । विजया जननी राशि-वृषो
हस्ती च लाञ्छनं ॥ १९ ॥ राधशुक्लत्रयोदश्यां माघेऽष्टम्यां सितत्रिविषि ।
माघे नवम्यां पौषे चै-कादश्यां विमलद्युतौ ॥ २० ॥ चैत्रस्य शुक्लपंच-
म्यां पंच कल्याणकान्यथ । चतुर्षु रोहिणी भं स्या-न्मृगशीर्षं च पंचमे
॥ २१ ॥ सर्वेषां च्यवनं स्वर्गा-ज्जायते जन्म चार्हतां । अर्द्धरात्र एव

वृषभप्रभुना निर्वाणकालर्थां बौतेर लाख पूर्वे न्यून अने ८९ पक्षे अधिक पचास लाख
क्रोड सागरोपम व्यतीत थये सते जीत्या छे कल्मष (पाप) जेणे एवा श्री अजितनाथ
प्रभु थया. (१३-१४) अजितप्रभु निर्वाण पाम्या त्यारे चोथा आराना परिपूर्ण पचास
लाख क्रोड सागरोपम थया. (कारण के अजितनाथ प्रभुनुं आयुष्य बौतेर लाख पूर्वतुं
हतुं.) (१५)

श्रीअजितनाथ प्रभुनुं वृत्तांत—पूर्वे आ ज जंबूद्वीपना पूर्वमहाविदेहना भूषणरूप अने
शीता नदीना दक्षिण किनारे रहेला वत्स नामना विजयमां सुसीमा नामे नगरी छे तेमां
विमलवाहन नामे राजा थया. ते शुद्ध बुद्धिवाळाए अरिदमन गुरुनी पासे दीक्षा लीधी.
(१६-१७) ते मरण पामीने विजय नामना अनुत्तर विमानमां देवपणे उत्पन्न थया.
त्यां तेत्रीश सागरोपमनुं आयुष्य भोगवीने कोशल देशमां अयोध्या नगरीमां जितशत्रु
राजा पिताना अने विजया माताना पुत्र वृषराशि ने हस्तिना लाञ्छनवाळा अजितनाथ
थया. (१८-१९) वैशाख शुदि १३, माघ शुदि ८, माघ शुदि ९, पौष शुदि ११
अने चैत्र शुदि ५—आ प्रमाणे तेमना पांच कल्याणकनी तिथि समजवी. तेमां
चार कल्याणक रोहिणी नक्षत्रमां अने पांचमुं मृगशीर्षं नक्षत्रमां थयेल समजवुं
(२०-२१) सर्वे प्रभुनुं स्वर्गर्थां च्यवन अने जन्म अर्द्धरात्रे ज थाय छे. व्रता-

वेला—नैयत्यं न व्रतादिषु ॥ २२ ॥ अहोभिः पंचभिर्न्यूना मासा गर्भ-
स्थितौ नव । ततः कृतजनानंदजन्माभूदजितप्रभोः ॥ २३ ॥ द्वासप्तस्या
पूर्वलक्षै—रधिके तेजसाधिकः । शेषे तुर्यारकस्यार्द्धे जातोऽसौ जगदीश्वरः
॥ २४ ॥ अत्र तुर्यारकस्यार्द्धं द्वाचत्वारिंशद्वर्षसहस्रोनपंचाशल्लक्षकोटिसा-
गरोपममानमवसेयं, रागाद्यैर्नजितो यस्मा—द्गर्भस्थे वा प्रभौ प्रसूः । द्यूते
यन्न जिता पत्या ततोऽभूदजिताभिधः ॥ २५ ॥ अष्टादश पूर्वलक्षाः
कौमार्यमभवत्प्रभोः । त्रिपंचाशत्पूर्वलक्षाः सपूर्वांगा नरेन्द्रता ॥ २६ ॥
धनुःशतानि सार्धानि चत्वारि वपुरुच्छ्रयः । सुप्रभाख्या च शिबिका
व्रतकालेऽभवत्प्रभोः ॥ २७ ॥ ब्रह्मदत्तगृहेऽयोध्या—पुरे प्रथमपारणा ।
छात्रस्थं द्वादशाब्दानि ज्ञानं सप्तच्छदे तरौ ॥ २८ ॥ सपूर्वांगाः पूर्वलक्षा
गृहे स्थित्वैकसप्ततिं । पूर्वांगोनं पूर्वलक्ष—मेकं संयमितां दधौ ॥ २९ ॥
द्वासप्ततिं पूर्वलक्षा—प्यायुः सर्वमपालयत् । अभूवन् पंचनवतिः प्रभोर्गण-
धरोत्तमाः ॥ ३० ॥ स्वदीक्षितानां साधूनां लक्षमेकमभूत्प्रभोः । तिस्रो
लक्षाश्च साध्वीनां सहस्रैस्त्रिंशताधिकाः ॥ ३१ ॥ त्रिलक्षी द्विसहस्रोना

दिकमां काळनो नियम नथी. (२२) पांच दिवसे न्यून नव मासनी गर्भस्थिति पूर्ण
थये उत्पन्न कर्यो छे लोकमां आनंद जेमणे एवो अजितप्रभुनो जन्म थयो. (२३)
बाँतेर लाख पूर्व अधिक अर्ध चोथो आरो शेष रह्ये सते तेजवडे सूर्यनी समान जगदीश्वर
अजितनाथ थया. (२४) अहीं चोथा आराजुं अर्ध ४२ हजार वर्षे ऊन पचास लाखकोड
सागरोपम प्रमाण जाणवुं. रागादिकवडे नहीं जीतावार्थी तेम ज प्रभु गर्भमां हता
त्यारे माता पतिसाथे द्यूत रमतां पतिथी न जीताणा तेथी अजित एवुं नाम पाडवामां
आव्युं. (२५) अजितप्रभुना अठार लाख पूर्व कौमारावस्थामां व्यतीत थया अने
एक पूर्वांग (८४ लाख वर्ष) युक्त त्रेपन लाख पूर्व राज्यपणुं पाळ्युं. (२६) प्रभुनुं
शरीर ४५० धनुष्य उंचुं हतुं. दीक्षा अवसरे तेमनी शिबिका सुप्रभा नामनी हती. (२६)
प्रथम पारणुं अयोध्यामां ब्रह्मदत्तने घरे कर्तुं. बार वर्ष छात्रस्थपणे रह्या अने सप्तच्छद
वृक्षनी नीचे केवळज्ञान पाग्या. (२८) गृहवासमां एक पूर्वांग युक्त एकोतेर लाख पूर्व
रह्या अने चारित्रपर्याय एक पूर्वांगे न्यून एक लाख पूर्वनो थयो. (२९) ए प्रमाणे
कुल ७२ लाख पूर्वनुं आयु पाळ्युं. अजितप्रभुने ९५ उत्तम गणधरो थया. (३०) प्रभुना
हस्तदीक्षित एक लाख साधु अने त्रण लाख ने त्रीश हजार सार्धो थइ. (३१) आचको

श्राद्धानां श्राविका पुनः । पंच लक्षाः पंचचत्वारिंशत्सहस्रकाधिकाः
॥ ३२ ॥ विंशतिश्च सहस्राणि केवलज्ञानिनां प्रभोः । द्वाविंशतिः सह-
स्राणि ते निर्दिष्टा मतांतरे ॥ ३३ ॥ मनोविदां सहस्रा द्वा-दशाढ्याः
पंचभिः शतैः । सार्द्धैर्वावधिभाजां तु स्युश्चतुर्नवतिः शताः ॥ ३४ ॥
सप्तत्रिंशच्छता विंशाः स्युश्चतुर्दशपूर्विणां । विंशतिर्वैक्रियवतां सहस्राः
सचतुःशताः ॥ ३५ ॥ सहस्राः द्वादश चतुः-शताढ्या वादिनां मताः ।
प्रत्येकबुद्धा विज्ञेयाः स्वशिष्यसमसंख्यकाः ॥ ३६ ॥ एवं सर्वेषामपि
ज्ञेयं सिंहसेनाभिधः श्रीमान् गणभृत्प्रथमः प्रभोः । तथा प्रवर्त्तिनी
फल्गुः सगरो भक्तभूपतिः ॥ ३७ ॥ वरदं मुद्गरं चाक्ष-सूत्रं पाशं च
दक्षिणे । दोष्णां चतुष्टये विभ्रद् वामे करचतुष्टये ॥ ३८ ॥ बीजपूरं
चाभयं चां-कुशं शक्तिं समुद्रहन् । महायक्षाभिधो यक्षः श्यामवर्णश्च-
तुर्मुखः ॥ ३९ ॥ करीद्रवाहनोऽष्टाभि-र्भुजैः पात्यष्ट दिग्गजान् । द्विती-
यस्याऽद्वितीयस्य प्रभोश्चरणसेवकान् ॥ ४० ॥ दधाना दक्षिणे पाणि-
द्वये वरदपाशकौ । बीजपूरांकुशौ वामे गौरवर्णा चतुर्भुजा ॥ ४१ ॥ लोहा-

२९८००० थया, श्राविकाश्च ५४५००० थइ. (३२) वींश हजार केवलज्ञानी थया. मतांतरे बावींश हजार कक्षा छे. (३३) मनपर्यवज्ञानी चार हजार पांचसो ने पचास थया. अवधिज्ञानी ९४०० थया. (३४) ३७२० चौदपूर्वी थया. २०४०० वैक्रिय-लब्धिवाळा थया. (३५) १२४०० वादी थया. स्वशिष्यनी (मुनिओनी) समसंख्या-वाळा प्रत्येकबुद्ध जाणवा. (३६) आ प्रमाणे वधा प्रभु माटे जाणवुं. सिंहसेन नामना प्रभुना प्रथम गणधर थया, फल्गुश्री मुख्य प्रवर्त्तिनी थइ, सगरचक्री भक्त राजा थया.

दक्षिण बाजुना चार हाथमां वरद, मुद्गर, अक्षसूत्र ने पाशने धारण करनार अने डावी बाजुना चार हाथमां बीजपूर, अभय, अंकुश ने शक्ति धारण करनारो, श्यामवर्ण-वाळो ने चार मुखवाळो, महायक्ष नामनो यक्ष थयो. (३८-३९) ए हाथीना वाहन-वाळो यक्ष आठ भुजाओवडे आठ दिग्गजो कें जे अद्वितीय एवा द्वितीय प्रभुना चरणना सेवको हता तेमनुं रक्षण करतो हतो. (४०) दक्षिण बाजुना बे हाथमां वरद अने पाश तथा डावी बाजुना बे हाथमां बीजपूर ने अंकुशने धारण करनारी, गौरवर्णवाळी, चार

સનાધિરૂઢા ચ નામ્નાજિતવલા સુરી । યજિતપ્રમુખક્તાનાં કમ્પા દિશતિ
સંપદઃ ॥ ૪૨ ॥ ઇતિ શ્રીયજિતઃ

જંબૂદ્વીપે પ્રાગ્વિદેહે વિજયે રમણીયકે । પુર્યાં શુભાયાં વિપુલ-
લોઽમ્બુદ્વપતિઃ પુરા ॥ ૪૩ ॥ ઐવેયકે સસમેઽમ્બુ-ત્સંઘ્રાંતગુરુદીપ્તિનઃ ।
સૈકોનત્રિશદઘ્યાયુ-સ્ત્રિદશોઽથ વ્યુતસ્તતઃ ॥ ૪૪ ॥ કુણાલદેશે શ્રાવ-
સ્ત્યાં જિતારિનૃપતેઃ સુતઃ । અમૃત્સેનાકુક્ષિરત્નં તૃતીયઃ સંભવો જિતઃ
॥ ૪૫ ॥ ફાલ્ગુનસ્યાષ્ટમી શુક્લા શુક્લા સહચતુર્દશી । માર્ગશીર્ષસ્ય ગકા
ચ કાર્તિકાસિતપંચમી ॥ ૪૬ ॥ ચૈત્રસ્ય પંચમી શુક્લા કલ્યાણતિથયઃ
પ્રભોઃ । ચતુર્થે સૃગશીર્ષ ત-દાર્દ્રા ભવતિ પંચમે ॥ ૪૭ ॥ માસા નવ-
દિનૈઃ પદ્મિ-રધિકા ગરભસ્થિતિઃ । તુરગો લાંઘનં ગણિઃ પ્રભોર્મિથુન-
સંજકઃ ॥ ૪૮ ॥ ઝનૈઃ પથ્યા પૂર્વલક્ષ્મી-સ્ત્રિશતા લક્ષકોટિભિઃ । વાર્ધ્વિનાં
શ્રીમદજિત-નિર્વાણાચ્છંભવોઽભવત્ ॥ ૪૯ ॥ યુક્તાઃ પથ્યા પૂર્વલક્ષ્મી-વિં-
શતિર્લક્ષકોટયઃ । તુર્યારકસ્યાશિષ્યંત વાર્ધ્વિનાં પ્રમુજન્મનિ ॥ ૫૦ ॥

શ્રુજાવાલી, લોહાસન૧૨ આરુઢ થયેલી અજિતપ્રમા નામે દેવી અજિતપ્રમુખના મક્તોને
સુંદર ઈવી સંપદા આપનારી થઈ. (૪૧-૪૨) ઇતિ શ્રીઅજિતઃ

શ્રી સંભવનાથ વર્ણન—જંબૂદ્વીપના પૂર્વમહાવિદેહ ચૈત્રમાં રમણીય નામના વિજયમાં શુભા
નામની નગરીમાં પહેલાં વિપુલચઢ નામનો રાજા હતો. (૪૩) તેણે સંઘ્રાંત ગુરુની પાસે દીક્ષા
લીધી. મરણ પામીને સાતમા ઐવેયકમાં ૨૯ સાગરોપમને આડલે દેવ થયો. ત્યાંથી વ્યવીને
કુણાલદેશમાં શ્રાવસ્તિ નામની નગરીમાં જિતારિ રાજાની સેના નામની રાણીની કુક્ષિમાં
પુત્રરત્નપણે ઉત્પન્ન થયા તે ત્રીજા સંભવનાથ તીથકર થયા. (૪૪-૪૫) ફાલ્ગુન શુદિ ૮,
માર્ગશીર્ષ શુદિ ૧૪, માર્ગશીર્ષ શુદિ ૧૫, કાર્તિક વદિ ૫ અને ચૈત્ર શુદિ ૫-આ તેમના
પાંચ કલ્યાણકોની તિથિ છે. ચાર કલ્યાણક સૃગશીર્ષ નવત્રમાં અને પાંચમું આર્દ્રા નવ-
ત્રમાં થયેલ છે. (૪૬-૪૭) ગર્ભસ્થિતિ નવ માસ ને છ દિવસની, તુરગનું લાંઘન અને
પ્રમુખની રાશિ મિથુન જાણવી. (૪૮) શ્રી અજિતનાથજીના નિર્વાણથી સાઠ લાખ પૂર્વ
ઝુણ ત્રીશ લાખ ક્રોડ સાગરોપમ વ્યતીત થયા ત્યારે શ્રી સંભવનાથજી ગર્ભમાં આઘ્યા.
(૪૯) તે વખતે ચોથા આરાના વીશ લાખ ક્રોડ સાગરોપમ ને સાઠ લાખ પૂર્વ બાકી
હતા. (૫૦) સર્વ અરિહંતોના જન્મ સમયે ચોથા આરો જેટલો બાકી રહે તેમાં તેમનું

सर्वेषामर्हतां जन्म-न्युक्तस्तुर्यारकस्य यः । शेषः स स्वायुषा हीनः शेषो
भवति निर्वृतो ॥ ५१ ॥ स्वाम्यभूत्संभवो नाम्ना शुभातिशयसंभवात् ।
उत्पन्ने वा प्रभौ भूमौ भूरिशस्यसमुद्भवात् ॥ ५२ ॥ पूर्वलक्षाः पंचदश
कुमारत्वेऽवसत्प्रभुः । राज्ये चतुश्चत्वारिंश-चतुःपूर्वांगसाधिकाः ॥ ५३ ॥
धनुःशतानि चत्वारि स्युः प्रभोर्वपुरुच्छ्रये । सिद्धार्था शिबिकाब्दानि
छात्रस्थेऽस्य चतुर्दश ॥ ५४ ॥ सुरेन्द्रदत्तः श्रावस्त्यां दाता प्रथमपारणे ।
तले सालतरोर्ज्ञानं प्रादुरासास्य पंचमं ॥ ५५ ॥ चतुःपूर्वांगोनमेकं पूर्व-
लक्षं च साधुता । षष्टिश्च पूर्वलक्षाणि सर्वमायुः प्रकीर्तितं ॥ ५६ ॥
द्व्याढ्यं शतं गणभृतो । द्वे लक्षे साधवः स्मृताः । लक्षत्रयं च साध्वीनां
षट्त्रिंशत्सहस्रकं ॥ ५७ ॥ लक्षद्वयं त्रिनवतिः सहस्राः श्रावकाः प्रभोः ।
षड् लक्षाणि सहस्राश्च षट्त्रिंशत् श्राविकाः स्मृताः ॥ ५८ ॥ सहस्राणि
पंचदश केवलज्ञानशालिनां । सहस्रा द्वादश शतं सार्द्धं मानसवेदिनां
॥ ५९ ॥ नवावधिज्ञानभाजां सहस्राः षट्शताधिकाः । द्वे सहस्रे शतं
सार्द्धं स्युश्चतुर्दश पूर्विणः ॥ ६० ॥ वादिनां द्वादश सह-स्रास्तथा वैक्रि-
यस्पृशां । एकोनविंशतिः साष्ट-शताः स्युः सत्सहस्रकाः ॥ ६१ ॥ चारुरु-

आयुष्य बाद करीए तो तेटलो तेमना निर्वाण पछी बाकी रहे. (५१) शुभातिशयना
संभवथी अथवा प्रभु गर्भमां आन्या त्यारथी भूमिमां घणुं धान्य उत्पन्न थवाथी प्रभुनुं
नाम संभवनाथ पाडवामां आव्युं. (५२) पंदर लाख पूर्व कुमारावस्थामां व्यतीत थया
अने चार पूर्वांग युक्त ४४ लाख पूर्व राज्यनी प्रतिपालना करी. (५३) प्रभुनुं शरीर
४०० धनुष्य उंचुं हतुं. दीक्षा अवसरे शिबिका सिद्धार्था नामनी हती. छात्रस्थपणामां चौद
वर्ष रह्या हता. (५४) प्रथम पारणुं श्रावस्तिमां ज सुरेन्द्रदत्तने त्यां कर्युं हतुं अने साल
वृत्तनी नीचे पांचमुं ज्ञान (केवलज्ञान) प्रगट थयुं हतुं. (५५) चार पूर्वांगे न्यून एक
लाख पूर्वनो दीक्षापर्याय अने एकंदर साठ लाख पूर्वनुं आयुष्य कहुं छे. (५६) संभव-
नाथजीने १०२ गणधर, बे लाख साधु, ३३६००० साध्वीओ, (५७) २९३०००
श्रावको, ६३६००० श्राविकाओ कही छे. (५८) १५००० केवलज्ञानी, १२१५० मन-
पर्यवज्ञानी, (५९) नव हजार ने छसो (९६००) अवधिज्ञानी, २१५० चौदपूर्वी,
(६०) १२००० वादीओ अने १९८०० वैक्रियलब्धिवाळा थया. (६१) चारु

ર્ગણમૃન્મુખ્યઃ પ્રભોઃ શ્યામા પ્રવર્તિની । સદા ભક્તો મહીવાલો મિત-
સેનઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૬૨ ॥ દક્ષિણે નકુલં દામા-ભયં વિમૃત્કગ્રયે ।
માતુલિંગં નાગમજ્જ-સૂત્રં વામે કરગ્રયે ॥ ૬૩ ॥ ત્રિનેત્રસ્ત્રિમુખઃ શ્યામ-
વર્ણો વર્હિણવાહનઃ । પદ્મજસ્ત્રિમુખો જીયા-ત્રિમુખો નામ યક્ષરાદ
॥ ૬૪ ॥ વરદં ચાક્ષસૂત્રં ચ દક્ષિણે કરયામલે । વામે ફલં ચાભયં ચ
દધાનેતિ ચતુર્ભુજા ॥ ૬૫ ॥ દૂરિતારિગૌરિવર્ણા કન્યાણં મેપવાહના ।
સદા દદાતિ ભવ્યાનાં સંભવપ્રભુસેવિનાં ॥ ૬૬ ॥ ઇતિ શ્રીસંભવઃ ।

જંબૂદ્વીપે પ્રાગ્વિવેહે વિજયો મંગલાવતી । તત્ર રત્નસંચયાયાં પુર્યા
રાજા મહાવલઃ ॥ ૬૭ ॥ સ ચાદાય પરિવ્રજ્યાં ગુરોર્વિમલવાહનાત્ ।
જયંતેઽભૂત્રયસ્ત્રિશ-ત્પયોધિસ્થિતિકઃ સુરઃ ॥ ૬૮ ॥ તતોઽયોધ્યામહા-
પુર્યાં દેશે કોશલનામનિ । સિદ્ધાર્થાસિવરક્ષમામૃ-ત્સુતોઽભૂદભિનંદનઃ
॥ ૬૯ ॥ શુક્લ ચતુર્થી વૈશાખે માઘે શુક્લા દ્વિતીયિકા । શુક્લેવ દ્વાદશી
માઘે પૌષેશુક્લા ચતુર્દશી ॥ ૭૦ ॥ આવશ્યકે તુ-‘ પોસે સુદ્ધચતુર્દસિ

નામના મુખ્ય ગણધર, શ્યામા નામે પ્રવર્તિની અને સદા ભક્ત મિતસેન નામનો રાજા
કહ્યો છે. (૬૨) દક્ષિણ વાજુના ત્રણ હાથમાં નકુલ, દામ અને અભયને ધારણ કરનાર
તથા ઢાંચી વાજુના ત્રણ હાથમાં બીજોરુ, નાગ ને અક્ષસૂત્રને ધારણ કરનાર, ત્રણ નેત્રવાળો,
ત્રણ મુખવાળો, શ્યામ વર્ણવાળો ને મોરના વાહનવાળો, છ ભુજાવાળો ત્રિમુખ નામનો યક્ષ
જયવંત વર્તે છે. (૬૩-૬૪) જમણા બે હાથમાં વરદ ને અક્ષસૂત્ર અને ઢાંચી વાજુના બે
હાથમાં ફલ ને અભયને ધારણ કરનારી ચાર ભુજાવાળી, ગૌરવર્ણવાળી, મેપના વાહનવાળી
દુરિતારિ નામની દેવી સંભવ પ્રભુની સેવા કરનારાઓનું નિરંતર કન્યાણ કરે છે. (૬૫)
ઇતિ શ્રી સંભવઃ

શ્રી અભિનંદનસ્વામી વર્ણન—આ જંબૂદ્વીપના પૂર્વમહાવિદેહમાં મંગલાવતી વિજ-
યમાં રત્નસંચયા નામની નગરીમાં મહાવલ નામે રાજા થયા હતા. (૬૬) તેઓ વિમલ-
વાહન નામના ગુરુપાસે પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી, કાલ કરીને જયંત નામના અનુત્તર વિમા-
નમાં ૩૩ સાગરોપમ આઠાં દેવ થયા. (૬૮) ત્યાંથી જ્યવીને કોશલ દેશમાં અયોધ્યા
નામની મહાપુરીમાં સંવર રાજા અને સિદ્ધાર્થ નામની રાણીના પુત્ર અભિનંદન નામના
થયા. (૬૯) વૈશાખ શુદિ ૪, માઘ શુદિ ૨, માઘ શુક્લ ૧૨, પૌષ શુક્લ ૧૪ ને
વૈશાખ શુદિ ૮ આ પાંચ તેમના કન્યાણકની તિથિઓ છે. ચાર કન્યાણકો અભિચિ

अभीष्टमभिनंदणजिणस्स त्ति ' ज्ञानकल्याणकदिनं दृश्यते, न चेयं शुद्ध-
चतुर्दश्येव भाविनीति वाच्यं, तस्या अभीचियोगासंभवात्पौषशुद्धचतु-
र्दश्यां हि पुनर्वसोरेव प्रायो योगः संभवेदिति. शुक्लाष्टमी च वैशाखे
कल्याणतिथयः प्रभोः । चतुर्षु धिष्यमादित्यः पंचमे पुष्यमेव च ॥७१॥
अष्टौ मासा दिनान्यष्टा-विंशतिर्गर्भस्थितिः । वानरो लांछनं राशि-मि-
थुनाख्योऽभवत्प्रभोः ॥ ७२ ॥ पंचाशत्पूर्वलक्षोनै-र्दशभिर्लक्षकोटिभिः ।
सागरेर्भगवांस्तुर्यो-ऽभवत्संभवमोक्षतः ॥ ७३ ॥ सपंचाशत्पूर्वलक्षा
दशाब्धिलक्षकोटयः । अशिष्यंत प्रभोर्जन्म-काले तुर्यारकस्य च ॥७४॥
यतोऽभिनंद्यते शक्रैः स्तूयते गर्भगोऽप्यतः । अभिनंदननामाभू-द्यद्वा
विश्वप्रमोदकृत् ॥ ७५ ॥ लक्षा द्वादश पूर्वाणां सार्द्धाः कौमार्यमष्ट च ।
पूर्वागान्यथ षट्त्रिंश-लक्षाः सार्द्धाश्च राजता ॥ ७६ ॥ पूर्वगैरष्टभिर्न्यूनं
पूर्वलक्षं च साधुता । पंचाशत्पूर्वलक्षाणि सर्वमायुः प्रकीर्तितं ॥ ७७ ॥
धनुःशतत्रयं सार्द्धं प्रज्ञतो वपुरुच्छ्रूयः । अभिनंदनदेवस्या-भिनंदितशि-

नक्षत्रमां अने पांचमामां पुष्य नक्षत्र जाणवुं. (७०-७१) अहीं आवश्यकद्वत्रिंशत्मां तो पोष
मासमां शुद्ध (शुक्र) पक्षिनी चतुर्दशी ने अभीचि नक्षत्र अभिनंदनस्वामीनो ज्ञानकल्या-
णकनो दिवस देखाय छे. आ शुद्ध चतुर्दशी ज हशे एम न कहेवुं केमके तेमां अभीचि
नक्षत्रना योगनो असंभव छे, पोष शुदि चतुर्दशीए तो पुनर्वसु नक्षत्रनो योग ज
प्रायः संभवे छे." गर्भस्थिति आठ मास ने अठावीश दिवसनी, वानरनुं लांछन अने प्रभुनी
मिथुन राशि जाणवी. (७२) संभवनाथजीना मोक्षथी पचास लाख पूर्व न्यून दश लाख
क्रोड सागरोपम गया त्यारे अभिनंदन प्रभुनो जन्म थयो. एटले अभिनंदनस्वामीना
जन्मसमये चोथो आरो पचास लाख पूर्वसहित दश लाख क्रोडपूर्व शेष रह्यो एम
जाणवुं. (७३-७४) प्रभु गर्भमां हता त्यारे शक्रे अभिनंदित कर्या-स्तव्या तेथी तेम ज
विश्वने प्रमोद करनार होवाथी तेमनुं नाम अभिनंदन स्थापवामां आवुं. (७५) साडा
बार लाख पूर्व कौमारावस्थामां व्यतीत थया अने आठ पूर्वांग युक्त साडीछत्रांश लाख
पूर्व राज्यनी प्रतिपालना करी. (७६) आठ पूर्वांग न्यून एक लाख पूर्व साधुपणामां
व्यतीत कर्णु. एकंदर पचास लाख पूर्वनुं आयुष्य कहेवुं छे. (७७) अभिनंदित करी छे
शिवश्री. (मोक्षलक्ष्मी) जेणे एवा अभिनंदनस्वामीनुं शरीर उंचुं साडात्रय सो धनु-

वश्रियः ॥ ७८ ॥ व्रतेऽर्थसिद्धा शिविका प्रथमं पारणं प्रभोः । अथो-
 ध्यायामिद्रदत्त-मंदिरे समजायत ॥ ७९ ॥ छद्मस्थकालो विज्ञेयो
 वर्षाण्यष्टादश प्रभोः । ज्ञानद्रुमः प्रियालः स्यात् षोडशं गणिनां शतं
 ॥ ८० ॥ लक्षास्तिस्रो भगवतः संयतानां महात्मनां । षड्लक्षाः संय-
 तीनां च सहस्रैस्त्रिंशताधिकाः ॥ ८१ ॥ अष्टाशीतिः सहस्राणि श्राद्धा
 लक्षद्वयं तथा । श्राविकाणां पंचलक्षाः सहस्राः सप्तविंशतिः ॥ ८२ ॥
 चतुर्दश सहस्राणि केवलज्ञानशालिनां । एकादश सहस्राः षट् शताः
 साध्या मनोविदः ॥ ८३ ॥ अवधिज्ञानिनामष्टा-नवतिः स्युः शतानि च ।
 शतानि पंचदश च स्युश्चतुर्दशपूर्विणः ॥ ८४ ॥ सवैक्रियाणामेकोन-विं-
 शतिः स्युः सहस्रकाः । एकादश सहस्राणि वादिनामभवन् विभोः
 ॥ ८५ ॥ वज्रनाभो गणधरः प्रथमः प्रथितः प्रभोः । प्रवर्त्तिन्यजिता
 मित्र-वीर्यो भक्तनृपोऽभवत् ॥ ८६ ॥ मातुर्लिङ्गाक्षसूत्राढ्या-पसव्यकर-
 यामलः । नकुलांकुशयुग्वाम-करयुग्मश्चतुर्भुजः ॥ ८७ ॥ ईश्वराख्यो
 यक्षराजः श्यामाङ्गो गजवाहनः । अभिनन्दनभक्तानां करोति कुशलं
 सिद्धा ॥ ८८ ॥ विभ्रती वरदं पाश-मपसव्ये कंरद्वये । वामे नागाङ्कुशौ

प्यनुं कहुं छे. (७८) व्रतारोपण वखते शिविका अर्थसिद्धा नामनी हती अने प्रथम
 पारणं प्रभुए अयोध्यामां इंद्रदत्तने घरे कर्तुं हतुं. (७९) प्रभुनो छद्मस्थ काल अठार वर्षनो
 अने ज्ञानवृक्ष प्रियाल नामतुं हतुं. अभिनन्दन प्रभुने ११६ गणधर हता. (८०)
 व्रण लाख महात्मा साधुओ, ६३०००० साध्वीओ, २८८००० श्रावको,
 ५२७००० श्राविकाओ, (८१-८२) १४००० केवलज्ञानी, ११६५० मनःपर्यव-
 ज्ञानी, (८३) ९८०० अवधिज्ञानी, १५०० चौदपूर्वी, (८४) १९००० वैक्रियलाब्धि-
 वाळा अने ११००० वादीओ थया. (८५) वज्रनाभ नामना प्रथम गणधर थया,
 अजितः नामनी मुख्य प्रवर्तिनी थइ अने मित्रवीर्य नामना राजा परम भक्त थया.
 (८६) मातुर्लिङ्ग ने अक्षसूत्र जेना जमणा हाथमां छे ने नकुल ने अंकुश जेना डावा
 हाथमां छे एवो, चार भुजावाळो ईश्वर नामनो यक्षराज श्याम अंगवाळो ने गजना वाहन-
 वाळो थयो. ते श्री अभिनन्दनस्वामीना भक्तोतुं निरंतर कुशल करे छे. (८७-८८)
 जमणा बे हाथमां वरद ने पाश अने डावा बे हाथमां नाग ने अंकुशने धारण करनारी,

श्याम-कायकांतिश्चतुर्भुजा ॥ ८९ ॥ पद्मासना सुरी काली नाम्ना धा-
म्नातिभासुरा । वितनोति श्रियां नंदि-मभिनंदनसेविनां ॥ ९० ॥ इति
श्रीअभिनंदनः ।

विजये पुष्कलावत्यां धातकीखंडमंडने । प्राग्विदेहेषु विदिता नगरी
पुंडरीकिणी ॥ ९१ ॥ एवं श्रीवासुपूज्यांता जिना अष्टौ विचक्षणैः । उत्प-
न्नाः प्राग्विदेहेषु ज्ञेयाः प्राक्तनजन्मनि ॥ ९२ ॥ अभूदतिबलस्तत्र राजा
स्वीकृत्य स व्रतं । सीमंधरगुरोः पार्श्वे जयंते निर्जरोऽभवत् ॥ ९३ ॥
स्थितिं तत्र त्रयस्त्रिंश-त्सागरामनुभूय च । देशेषु कोशलारूपेषु पुरे
साकेतनामनि ॥ ९४ ॥ मेघभूपालतनयो मंगलाकुक्षिसंभवः । पंचमः
सुमतिर्नाम्ना जिनोऽभूत्क्रौंचलांछनः ॥ ९५ ॥ शुक्ला द्वितीया नभसो
वैशाखस्य सिताष्टमी । तस्यैव नवमी शुक्ला चैत्रस्यैकादशी सिता ॥ ९६ ॥
चैत्रस्य नवमी शुक्ला कल्याणकदिनाः क्रमात् । स्याच्चतुर्षु मघा धिष्ण्यं
पंचमे च पुनर्वसुः ॥ ९७ ॥ प्रभोर्गर्भस्थितिर्मासा नव षड्वासराधिकाः ।

चार भुजावाळी, श्याम कांतिवाळी, पद्मना आसनवाळी, नामे करीने काळी परंतु तेजवडे
अति भास्वर हती ते अभिनंदनस्वामीना सेवकोनी लक्ष्मीने निरंतर विस्तारे छे. (८९-९०)
इति अभिनंदनः

सुमतिनाथ वर्णन-धातकीखंडना मंडनभूत पूर्वमहाविदेहमां पुष्कळावती विजयमां
पुंडरीकिणी नामनी नगरी छे. (९१) अहीं सुमतिनाथथी वासुपूज्यसुधीना आठ तीर्थ-
करो पूर्वजन्ममां पूर्वमहाविदेहमां उत्पन्न थयेला हता एम विचक्षणोए समज्जुं. (९२)
ते नगरीमां अतिबळ नामे राजा हता, तेणे सीमंधर गुरुनी पासे चारित्र अंगीकार कर्तुं,
अने मृत्पु पामीने जयंत विमानमां देवपणे उत्पन्न थया. (९३) त्यां तेत्रीश सागरो-
पमनुं आयुष्य अनुभवीने कोशल नामना देशमां साकेत नामना नगरमां मेघ नामना
राजानी मंगळा नामनी राणीनी कुक्षिमां पुत्रपणे उत्पन्न थया, ते क्रौंचना लांछनवाळा
पांचमा सुमतिनाथ जिनेश्वर थया. (९४-९५) श्रावण शुदि २, वैशाख शुदि ८,
वैशाख शुदि ९, चैत्र शुदि ११ ने चैत्र शुदि ९ ए पांच कल्याणकना अनुक्रमे दिवसो
जाणवा. तेमांना चार कल्याणक मघा नक्षत्रमां ने पांचसुं पुनर्वसु नक्षत्रमां थयुं.
(९६-९७) प्रभुनी गर्भस्थिति नव मास ने छ दिवसनी, त्रणसो धनुष्यप्रमाण शरीर

धनुःशतत्रयं देहो-च्छूयो राशिर्मृगाधिपः ॥ ९८ ॥ अभिनंदननिर्वाणा-
 न्नवभिः कोटिलक्षकैः । चत्वारिंशत्पूर्वलक्ष-न्यूनैः पाथोधिभिः किल ॥ ९९ ॥
 सुमतेरभवज्जन्म शेषे तुर्यारकस्य च । चत्वारिंशत्पूर्वलक्षा-धिकेऽब्धि-
 कोटिलक्षके ॥ ४०० ॥ हेतोरकस्य पुत्रस्य सपत्न्योरुभयोरभूत् । विवाद
 एकदा भूयान् मृते पत्यौ धनाशया ॥ ४०१ ॥ साक्षी न कोऽपि तत्रा-
 सीत् पुत्रोऽपि न विवेद सः । विमातरं मातरं वा ताभ्यां साम्येन ला-
 लितः ॥ ४०२ ॥ कुंठेषु निर्णये तस्मिन्-न्नरेंद्रसचिवादिषु । अवादीन्मं-
 गला राज्ञी तदा चोत्पन्नया धिया ॥ ३ ॥ गृहसर्वस्ववत्पुत्रो-ऽप्येष द्वेधा
 विभज्यतां । अनुमेने विमाता त-न्माता प्रोचे च साश्रुदक् ॥ ४ ॥
 अस्या एवास्तु पुत्रोऽयं गृहद्रव्यादिभिः सह । अस्मिश्चिरायुषि प्राप्तं
 सर्वस्वमखिलं मया ॥ ५ ॥ अदापयत्ततस्तस्यै सुतं निश्चित्य मंगला ।
 गर्भस्थस्य प्रभोरेव-मनुभावादभून्मतिः ॥ ६ ॥ स्वयं च शोभनमति-
 स्तस्मात्सुमतिसंज्ञकः । कौमारं विभरामास पूर्वलक्षाण्यसौ दश ॥ ७ ॥

अने सिंहराशि समजवी. (९८) अभिनंदनस्वामीना निर्वाणथी ४० लाख पूर्वे न्यून
 नव लाख क्रोड सागरोपमे सुमतिनाथनो जन्म थयो त्यारे ४० लाख पूर्वे अधिक एक
 लाख क्रोड सागरोपम प्रमाण चोथो आरो बाकी रह्यो हतो. (४९९-४००) सुमतिनाथ
 नाम पाडवानुं कारण एवं वन्युं के एक पुत्रने माटे वे शोक्योने तेमनो पति मरण
 पाम्ये सते पतिना धननी आशार्थी विवाद उत्पन्न थयो. (बंने जणी पुत्र पोतानो छे एम
 कहेवा लागी) (४०१) तेमां साक्षी कोइ नहोतुं अने पुत्र पोतानी साची माताने के
 अपरमाताने ओळखतो नहोतो केमके ते बंनेए सरखी रीते तेने उछेर्यो हतो. (४०२)
 राजा अने मंत्री विगेरे तेनो निर्णय करवामां कुंठितबुद्धिवाळा थये सते मंगला राणी ते
 वखते बुद्धि उत्पन्न थवार्थी बोल्या (३) के—‘ गृहसर्वस्वनी जेम आ पुत्रने पण वे भाग
 करीने वहेची आपो.’ एटले ते वात विमाताए स्वीकारी. खरी माता आंखमां आंसु लावीने
 बोली (४) के—‘अमारा घरना द्रव्यादिक साथे आ पुत्र पण भले एनो थाओ. पुत्र
 चिरायु थशे एटले हुं बंधुं पामी एम मानीश. ’ (५) आ प्रमाणे तेना कहेवार्थी
 राणीए निश्चय करीने ए पुत्र तेने ज सोंपाव्यो. गर्भमां रहेला पुत्रना प्रभावार्थी ज तेमने
 आवी मति उपजी. (६) आ कारणार्थी अने ते प्रभु पोते शोभनमतिवाळा होवार्थी
 तेमनुं नाम सुमतिनाथ पाडवामां आव्युं. दश लाख पूर्वे तेमणे कौमारावस्थामां व्यतीत

एकोनत्रिंशतं स्वामी पूर्वलक्षाण्यपालयत् । सातिरेकाणि पूर्वांगै राज्यं
द्वादशभिर्भुवि ॥ ८ ॥ व्रतं द्वादशपूर्वांग-न्यूनं च पूर्वलक्षकं । चत्वारिं-
शत्पूर्वलक्षा-ण्यायुश्लाद्भ्येऽब्दविंशतिः ॥ ९ ॥ ज्ञानद्रुमः प्रियंगुः स्या-
द्ब्रतार्थमभयंकरा । शिविका पारणं चाद्यं पद्मोऽदाद्विजये पुरे ॥ १० ॥

प्रभोः शतं गणभृतां सविंशतिसहस्रकं : लक्षत्रयं स्युर्मुनयो गुण-
माणिक्यभूभृतः ॥ ११ ॥ पंच लक्षाः संयतीनां सहस्रैस्त्रिंशताधिकाः ।
लक्षद्वयं श्रावकाणां सैकाशीतिसहस्रकं ॥ १२ ॥ पंच लक्षाः श्राविकाणां
सषोडशसहस्रकाः । त्रयोदश सहस्राणि प्रभोः केवलशालिनां ॥ १३ ॥
शतैश्चतुर्भिरद्वयैः सहस्रा दश साधिकाः । मनोविदां सहस्राश्चै-का-
दशावधिवेदिनां ॥ १४ ॥ शताश्चतुर्विंशतिश्च स्युश्चतुर्दशपूर्विणां । अष्टा-
दश वैक्रियाढ्य-सहस्राः सचतुःशताः ॥ १५ ॥ साह्रैः षड्भिः शतैर्युक्ताः
सहस्रा दश वादिनां । चमरो गणभृन्मुख्यः काश्यपी च प्रवर्त्तिनी ॥ १६ ॥
मतांतरे च निर्दिष्टाः सहस्रा दश वादिनां । शतैश्चतुर्भिरद्वयै-रधि-
काः श्रुतकोविदैः ॥ १७ ॥ सत्यवीर्यो नृपो भक्तो यत्नः स्यात्तुंबरुः स
च । चतुर्भुजः श्वेतवर्णः श्रीमान् गरुडवाहनः ॥ १८ ॥ दधानो वरदं

कर्मा. (७) बार पूर्वांगयुक्त २९ लाख पूर्व पृथ्वीनी प्रतिपालना करी. (८) दीक्षा-
पर्याय बार पूर्वांगे न्यून एक लाख पूर्वनो थयो. ए प्रमाणे एकंदर ४० लाख पूर्वतुं आ-
युष्य थयुं. छद्मस्थपणामां वीश वर्ष व्यतीत थया. (९) ज्ञानवृक्ष प्रियंगु नामतुं, व्रतार्थे
शिविका अभयंकरा नामनी अने प्रथम पारणुं विजयपुरमां पन्नराजाने त्यां थयुं. (१०)

सुमतिप्रभुने सो गणधर थया, साधु त्रण लाख ने वीश हजार गुणरूप माणिक्यना
पर्वत समान थया. (११) पांच लाख ने त्रीश हजार साध्वीओ, २८१०००
श्रावको, (१२) ५१६००० श्राविका, १३००० केवलज्ञानी, (१३) १०४५० मनःप-
र्यवज्ञानी, ११००० अवधिज्ञानी, (१४) २४०० चौदपूर्वी, १८४०० वैक्रियलब्धि-
वाळा, (१५) १०६५० वादी-मतांतरे श्रुतकोविदोए १०४५० कछा छे. चमर नामे
मुख्य गणधर, काश्यपी नामनी प्रवर्त्तिनी (१६-१७) अने सत्यवीर्य राजा प्रभुनो
भक्त थयो. यत्न तुंबरु नामनो थयो, ते चार भुजावाळो, श्वेत वर्णवाळो ने गरुडना वाहन-
वाळो थयो. (१८) तेना जमणा बे हाथमां वरद ने शक्ति अने डावा बे हाथमां गदा

शक्ति—मपसव्यकरद्वये । गदां च नागपाशं च वामहस्तद्वयेऽदधत् ॥१९॥
देवी भवेन्महाकाली स्वर्णवर्णांबुजासना । चतुर्भुजा सवरद—पाशयाम्य-
करद्वया ॥ २० ॥ मातुर्लिङ्गाकुशोपेत—वामहस्तद्वयानिशं । सुमतिप्रभुभ-
क्तानां पूरयन्ती मनोरथान् ॥ २१ ॥ इति श्रीसुमतिः ॥

प्रागभूद्घातकीखंडे विजये वत्सनामनि । सुसीमायां महापुर्यां नृपो
नाम्नापराजितः ॥ २२ ॥ सोऽभूत्प्रपद्य चारित्रं सुगुरोः पिहिताश्रवात् ।
एकत्रिंशत्सागरायु—देवो ग्रैवेयकेंतिमे ॥ २३ ॥ वत्सदेशे सुकोशायां
नगर्यां धरभूपतेः । अभूत्सुतः सुसीमायां राज्यां पद्मप्रभस्ततः ॥ २४ ॥
माघस्य षष्ठी कृष्णाथ द्वादशी च त्रयोदशी । कार्तिकस्यासिता चैत्र-
पौर्णिमासी ततः पुनः ॥ २५ ॥ कृष्णा मार्गिकादशी च कल्याणक-
दिनाः क्रमात् । धिष्ण्यं च पंचस्वप्येषु चित्रासंज्ञकमीरितं ॥ २६ ॥
षड्वासराधिका मासा नव गर्भस्थितिः प्रभोः । कन्याराशिश्च विज्ञेयो
लांछनं च सरोरुहं ॥ २७ ॥ त्रिंशत्पूर्वलक्षहीनै—नवत्याभूत्सहस्रकैः ।

ने नागपाश धारण करेला होता. (१९) देवी महाकाली नामनी थह ते स्वर्णसरखा
वर्णवाळी, कमळना आसनवाळी, चार भुजावाळी, तेमां जमणा बे हाथमां वरद ने पाश
अने डावा बे हाथमां मातुर्लिङ्ग ने अंकुश धारण करनारी सुमतिनाथप्रभुना भक्तोना
मनोरथोने निरंतर पूरनारी थह. (२०-२१) इतिश्री सुमतिः

श्रीपद्मप्रभप्रभुवर्णन—पूर्वभवमां घातकीखंडना पूर्वमहाविदेहमां वत्स नामनी
विजयमां सुसीमा नामनी महापुरीमां अपराजित नामे राजा होता. (२२) ते पिहिता-
श्रव नामना गुरुपासे चारित्र अंगीकार करीने नवमा ग्रैवेयकमां ३१ सागरोपमने आउखे
देवपणे उत्पन्न थया. (२३) त्यांथी च्यवीने वत्सदेशमां सुकोशा नामनी नगरीमां
धर राजा अने सुसीमा राणीना पुत्रपणे पद्मप्रभु नामना छट्टा जिनेश्वर थया. (२४)
माह वदि ६, कार्तिक वदि १२, कार्तिक वदि १२, चैत्र शुदि १५ अने मार्गशीर्ष वदि
११—आ पांच कल्याणकना दिवसो अनुक्रमे थया. पांचे कल्याणको चित्रा नक्षत्रमां
थया. (२५-२६) नव महिना ने छ दिवसनी गर्भस्थिति, कन्याराशि अने कमळनुं लांछन
थयुं. (२७) सुमतिनाथ निर्वाण पाम्या पछी त्रीश लाख पूर्वे न्यून नेवुं हजार कोड
सागरोपमे पद्मप्रभुनो जन्म थयो. (२८) ते वखते चोथो आरो त्रीश लाख पूर्वे अधिक

पद्मप्रभोऽब्धिकोटीना—महत्सुमतिनिर्वृतेः ॥ २८ ॥ सहस्रा अब्धिको-
टीनां दश तुर्यारकस्य च । प्रभुजन्मन्यशिष्यंत सत्रिंशत्पूर्वलक्षकाः
॥ २९ ॥ पद्मवन्निर्मलो यस्मा—न्मातुर्गर्भस्थिते प्रभौ । पद्मप्रभांकश-
य्यायां दोहदात्तादृशाह्वयः ॥ ३० ॥ धनुःशतद्वयं सार्द्धं स्वामिनो वपु-
रुच्छ्रूयः । सार्द्धानि पूर्वलक्षाणि सप्त ज्ञेया कुमारता ॥ ३१ ॥ राज्यै-
श्वर्यं पूर्वलक्षा—ण्यद्वयद्वान्येकविंशतिं । सातिरेकाणि पूर्वांगैः पूर्णैः
षोडशभिर्दधौ ॥ ३२ ॥ पूर्वलक्षं च पूर्वांगै—रूनं षोडशभिर्व्रतं । त्रिंश-
त्पूर्वलक्षजीवी मासांश्च षडकेवली ॥ ३३ ॥ शिविका निर्वृतिकरा प्रथमां
पारणां ददौ । ब्रह्मस्थले सोमदेव—श्छत्रौघो ज्ञानपादपः ॥ ३४ ॥ सप्तो-
त्तरं गणभृतां शतं संयमिनां प्रभोः । तिस्रो लक्षाः सहस्राश्च त्रिंशद्वि-
मलचेतसां ॥ ३५ ॥ लक्षाश्चतस्रः साध्वीनां सहस्राणि च विंशतिः ।
षट्सप्ततिः सहस्राणि द्वे लक्षे श्रावकोत्तमाः ॥ ३६ ॥ लक्षाः पंच सह-
स्राश्च पंच स्युः श्राविकाः प्रभोः । सहस्रा द्वादशाभूवन् केवलज्ञानशा-
लिनां ॥ ३७ ॥ सहस्राणि दश प्राहु—स्तथा त्रीणि शतानि च । मनो-
विदामथ दश सहस्राण्यवधिस्पृशां ॥ ३८ ॥ शतास्त्रयोविंशतिश्च स्युश्च-

दश हजार क्रोड सागरोपम बाकी हतो. (२९) पद्मनी जेवा निर्मल होवाथी तेम ज
माताने प्रभु गर्भमां हता त्यारे पद्मनी शय्यामां सुवानो दोहद थयो हतो तेथी ए प्रभुनुं
नाम पद्मप्रभ पाडवामां आव्युं. (३०) तेमनुं शरीर अढी सो धनुष्य उंचुं हतुं. साडासात
लाख पूर्व कौमारावस्थामां व्यतीत थया, (३१) अने सोळ पूर्वांगयुक्त २१॥ लाख
पूर्व राज्यनी प्रतिपालना करी. (३२) सोळ पूर्वांगे न्यून एक लाख पूर्वनो चारित्रप-
र्याय थयो. एकंदर त्रीश लाख पूर्वनुं आयुष्य भोगव्युं. छ मास ज छत्रस्थपणे रद्धा.
(३३) दीक्षा अवसरे शिविका निर्वृतिकरा नामनी हती. प्रथम पारणुं ब्रह्मस्थल नग-
रमां सोमदेवने त्यां कर्तुं. ज्ञानवृत्त छत्रौघ नामनुं हतुं. (३४)

पद्मप्रभ प्रभुने १०७ गणधरो, ३३०००० निर्मल मनवाळा मुनिओ हता.
(३५) चार लाख ने वीश हजार साध्वी, २७६००० उत्तम श्रावको, (३६)
पांच लाख ने पांच हजार श्राविकाओ, बार हजार केवलज्ञानीओ, (३७) दश हजार
ने त्रण सो मनःपर्यवज्ञानी, दश हजार अवधिज्ञानी, (३८) २३०० चौदपूर्वी, नव हजार

તુર્દશપૂર્વિણાં । સહસ્રાશ્ચ નવ પ્રોક્તા વાદિનાં પટ્શતાધિકાઃ ॥ ૩૯ ॥
 સહસ્રાઃ ષોડશ શતં ચાષ્ટાઢ્યં વૈક્રિયસ્પૃશઃ । સૂર્યાખ્યો ગણભૃન્મુખ્યો
 રતિસંજ્ઞા પ્રવર્તિની ॥ ૪૦ ॥ નૃપશ્રાજિતસેનાખ્યઃ પ્રભુભક્તિપરાયણઃ ।
 યક્ષશ્ચ કુસુમો નીલ-વર્ણો હરિણવાહનઃ ॥ ૪૧ ॥ અભયં ચ ફલં ચાય-
 મપસવ્યે કરદ્વયે । નકુલં ચાક્ષસૂત્રં ચ ધત્તે વામં ચતુર્ભુજઃ ॥ ૪૨ ॥
 દેવી ભવેદચ્યુતાખ્યા શ્યામાખ્યેયં મતાંતરે । ચતુર્ભુજા શ્યામવર્ણા
 ભાસ્વરા નરવાહના ॥ ૪૩ ॥ યુક્તં વરદવાણાભ્યાં સ્યાદક્ષિણકરદ્વયં ।
 કાર્મુકાભયયુક્તં ચ વામમસ્યાઃ કરદ્વયં ॥ ૪૪ ॥ ઇતિ પદ્મપ્રભઃ ॥

વિજયે રમણીયાખ્યે ધાતકીલંડમંડને । પ્રાગ્વિદેહેષુ ચ શુભા-પુર્યા
 નંદનરેશ્વરઃ ॥ ૪૫ ॥ સંયમં પ્રતિપદ્યાભૂત સ ચારિદમનાદ્ગુરોઃ । ષષ્ઠે
 ગ્રૈવેયકે દેવો-ઽષ્ટાવિંશત્યધિર્જીવિતઃ ॥ ૪૬ ॥ કાશીદેશે વારાણસ્યાં
 પ્રતિષ્ઠનૃપતેસ્તતઃ । રાઙ્યાં પૃથિવ્યાં તનયઃ શ્રીસુપાર્શ્વજિનોઽભવત્ ॥ ૪૭ ॥
 ભાદ્રમાસંઽષ્ટમી કૃષ્ણા જ્યેષ્ઠે ચ દ્વાદશી સિતા । જ્યેષ્ઠે ત્રયોદશી શુક્લા

ને છસો વાદી (૩૯) અને ૧૬૧૦૮ વૈક્રિયલઘિવાળા થયા. સૂર્ય નામના મુખ્ય ગણ-
 ધર, રતિ નામે પ્રવર્તિની (૪૦) અને અજિતસેન નામનો રાજા પ્રભુભક્તિમાં પરાયણ
 થયો. કુસુમ નામનો યક્ષ નીલવર્ણવાળો, હરિણના વાહનવાળો, (૪૧) અભય ને ફલ
 જમણા બે હાથમાં ને નકુલ ને અક્ષસૂત્ર હાથા બે હાથમાં ધારણ કરનારો, ચાર ભુજાવાળો
 થયો. (૪૨) અચ્યુતા નામે દેવી મતાંતરે શ્યામા નામે દેવી ચાર ભુજાવાળી, શ્યામવ-
 ર્ણવાળી, ભાસ્વરશરીરવાળી, નરના વાહનવાળી, (૪૩) દક્ષિણવાજુના બે હાથમાં વરદ
 ને વાણ અને હાથીવાજુના બે હાથમાં કાર્મુક ને અભયને ધારણ કરનારી થઈ. (૪૪)
 ઇતિ પદ્મપ્રભઃ.

શ્રીસુપાર્શ્વનાથવર્ણન—ધાતકીલંડના મંડનભૂત રમણીય નામના વિજયમાં શુભાપુરી
 નામની નગરીમાં નંદ નામના રાજા હતા. (૪૫) તેમણે આરિદમન ગુરુની પાસે ચારિત્ર
 અંગીકાર કર્યું અને છઠ્ઠા ગ્રૈવેયકમાં ૨૮ સાગરોપમને આઝખે દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયા. (૪૬)
 ત્યાંથી ચ્યવી કાશીદેશ, વારાણસી નગરીમાં પ્રતિષ્ઠરાજાની પૃથ્વીરાણીની કુદ્ધિથી શ્રીસુ-
 પાર્શ્વજિન પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયા. (૪૭) ભાદ્રપદ વદિ ૮, જ્યેષ્ઠ શુદિ ૧૨, જ્યેષ્ઠ શુદિ
 ૧૩, ફાલ્ગુન વદિ ૬ અને ભાદ્રપદ વદિ ૭-૯ અનુક્રમે પાંચ કન્યાણકની તિથિઓ

कृष्णा षष्ठी च फाल्गुने ॥ ४८ ॥ श्यामा च सप्तमी भाद्रे कल्याणति-
थयः क्रमात् । चतुर्षु भं विशाखा स्या-दनुराधा च पंचमे ॥ ४९ ॥
सैकोनविंशतिदिना मासा गर्भस्थितिर्नव । तुलाराशिश्च विज्ञेयो लांछनं
स्वस्तिकं प्रभोः ॥ ५० ॥ अभूत्सुपार्श्वो नवभि-र्वर्द्धिकोटिसहस्रकैः ।
विंशतिपूर्वलक्षोनैः श्रीपद्मप्रभमोक्षतः ॥ ५१ ॥ सहस्रमब्धिकोटीनां
विंशत्या पूर्वलक्षकैः । अशिष्यताधिकं तुर्या-रकस्य प्रभुजन्मनि ॥ ५२ ॥
शुभपार्श्वः सुपार्श्वः स्या-न्मातुर्गर्भस्थिते प्रभौ । सुपार्श्वताभवद्देहे ततो-
ऽयं तादृशाह्वयः ॥ ५३ ॥ मातुरेवं फणशय्या-स्वप्नात्प्रोक्ताः फणाः प्रभोः ।
एको वा पंच नव वा संप्रदायविशारदैः ॥ ५४ ॥ तथोक्तं सुपार्श्वचरित्रे
पद्मानंदे-फणिन्येकफणे पंच-फणे नवफणेऽपि च । सुप्तं स्वप्ने प्रभौ
गर्भ-स्थिते माता स्वमैक्षत ॥ ५५ ॥ पृथ्व्या स्वप्नेक्षितं तादृक् सर्प
शीर्षोपरि स्थितं । शक्रो विचक्रे समव-सरणेषु सदा विभोः ॥ ५६ ॥
पूर्वाणां पंच लक्षाणि कौमार्येऽथ नरेन्द्रता । पूर्वागविंशतियुताः पूर्व-

थइ. चार कन्याणकमां विशाखा नक्षत्र अने पांचमामां अनुराधा नक्षत्र जाणवुं.
(४८-४९) नव मास ने १९ दिवसनी गर्भस्थिति, तुलाराशि अने स्वस्तिकनुं लांछन
जाणवुं. (५०) श्रीपद्मप्रभुना मोक्षथी वीश लाख पूर्वे न्यून नव हजार क्रोड सागरो-
पम व्यतीत थया त्यारे सुपार्श्वनाथनो जन्म थयो. (५१) ते वखते वीश लाख पूर्वे
अधिक एक हजार क्रोड सागरोपम चोथो आरो बाकीमां हतो. (५२) शुभ पासा
होवाथी सुपार्श्व अथवा प्रभु गर्भमां स्थित हता त्यारे माताना देहमां सुपार्श्वता-सुंदर
पडखापणुं थयुं तेथी सुपार्श्व नाम पाडवामां आवुं. (५३) माताने फणानी शय्यानुं
स्वप्न आवेलुं होवाथी संप्रदायना विशारदोए सुपार्श्वनाथनी प्रतिमाने एक, पांच अथवा
नव फणा करवानुं कहेलुं छे. (५४) श्रीसुपार्श्वचरित्रमां पद्मानंदे कहलुं छे के—‘ पृथ्वी-
माताए प्रभु गर्भमां हता त्यारे एक फणा, पांच फणा ने नव फणावाळा सर्प उपर सुतेला
पोताना आत्माने स्वप्नमां जोयो हतो. (५५) पृथ्वीदेवीए स्वप्नमां जोयेला तेवा
प्रकारना सर्पने शक्रेद्र समवसरणमां निरंतर प्रभुना मस्तकपर रहेलो रचता हता. ’ (५६)

पांच लाख पूर्व कौमारावस्थामां अने वीश पूर्वागयुक्त चौद लाख पूर्व राज्याव-
स्थामां तेम ज वीश पूर्वागे न्यून एक लाख पूर्व श्रमणावस्थामां व्यतीत थवाथी एक-

लक्षाश्चतुर्दश ॥ ५७ ॥ एकं विंशतिपूर्वाङ्ग-न्यूनं च पूर्वलक्षकं । आ-
मप्यं तत्र छद्मस्थं मासा नव विभोः स्मृताः ॥ ५८ ॥ विंशतिः पूर्व-
लक्षाणि सर्वमायुरभूद्विभोः । अभूच्च वपुरौन्नत्यं विभोश्चापशतद्वयं ॥ ५९ ॥
मनोहरा स्याच्छिविका ददौ प्रथमपारणं । महेंद्रः पाडलीखण्डे शिरीषो
ज्ञानपादपः ॥ ६० ॥

गणेंद्राः पञ्चनवति-लक्षाणि त्रीणि साधवः । लक्षाश्चतस्रः साध्वी-
नां सहस्रैस्त्रिंशताधिकाः ॥ ६१ ॥ सहस्राः सप्तपञ्चाश-लक्षे द्वे श्रावको-
त्तमाः । सहस्राणि त्रिनवतिः श्राद्धीलक्षचतुष्टयं ॥ ६२ ॥ एकादश सह-
स्राणि केवलज्ञानशालिनां । पञ्चाशानि शतान्येक-नवतिश्च मनोविदां
॥ ६३ ॥ अवधिज्ञानभाजां च सहस्रा नव कीर्तिताः । स्वगोचरानुसारेण
मूर्त्तद्रव्याणि पश्यतां ॥ ६४ ॥ सहस्रौ त्रिंशदधिकौ द्वौ चतुर्दशपूर्विणां ।
वैक्रियाणां पञ्चदश सहस्रास्त्रिंशताधिकाः ॥ ६५ ॥ स्युः प्रभोर्वादिनामष्टौ
सहस्राः सचतुःशताः । विदर्भो मुख्यगणभृ-त्प्रभोः सोमा प्रवर्त्तिनी
॥ ६६ ॥ दानवीर्यो नृपो भक्तो यक्षो मातङ्गसंज्ञकः । चतुर्भुजो नील-
वर्णः श्रीमान् कुंजरवाहनः ॥ ६७ ॥ स राजते विल्वपाश-युग्दक्षिण-
करद्वयः । नकुलांकुशसंयुक्त-वामहस्तद्वयोऽपि च ॥ ६८ ॥ जात्यचामी-

दर बींश लाख पूर्वतुं आयुष्य थयुं. तेमां छद्मस्थपणे मात्र नव मास रह्या. शरीरनी
उंचाइ बसो धनुष्यनी थइ. (५७-५९) दीक्षा अवसरे शिविका मनोहरा नामनी अने
प्रथम पारणुं पाडलीखण्ड नगरमां महेंद्र राजाने त्यां थयुं. शिरीष नामतुं ज्ञानवृक्ष हतुं. (६०)

श्रीसुपार्श्वनाथने ९५ गणधर, त्रण लाख साधुओ, चार लाख ने त्रींश हजार
साध्वीओ, (६१) २५७००० श्रावको, ४९३००० श्राविकाओ, (६२) ११०००
केवलज्ञानी, ९१५० मनःपर्यवज्ञानी, (६३) ९००० अवधिज्ञानी, तेओ पोताना ज्ञाना-
नुसार रूपी द्रव्यने जोनारा हता. (६४) २०३० चौदपूर्वीओ, १५०३० वैक्रियल-
ब्धिवाळा (६५) अने ८४०० वादी थया. मुख्य गणधर विदर्भ नामना, प्रवर्त्तिनी
सोमा नामनी (६६) अने दानवीर्य राजा प्रभुनो भक्त थयो. मातङ्ग नामनो यक्ष चार
भुजावाळो, नील वर्णवाळो, शोभीतो, कुंजरना वाहनवाळो थयो. (६७) तेना जमणा
बे हाथ बींल्व ने पाशयुक्त अने डावा बे हाथ नकुल ने अंकुशयुक्त हता. (६८)

કરજ્યોતિ—ગંજાસીના ચતુર્ભુજા । ધત્તેઽક્ષસૂત્રં વરદ—મપસઘ્યે કરદ્વયે
॥ ૬૯ ॥ દધાતિ શૂલમભયં યા ચ વામકરદ્વયે । સુપાર્શ્વસેવિનાં શાંતિં
દેવી શાંતા કરોતુ સા ॥ ૭૦ ॥ ઇતિ સુપાર્શ્વઃ ॥

શ્રીવર્માખ્યો નૃપઃ પૂર્વ સૌધર્મેઽભૂત્સુરસ્તતઃ । તતશ્રાજિતસેનાખ્યો
વિખ્યાતશ્ચક્રવર્ત્યભૂત ॥ ૭૧ ॥ ઇંદ્રસ્તતોઽચ્યુતેઽથાયં ધાતકીઁડમંડને ।
વિજયે મંગલાવત્યાં પ્રાગ્વિદેહવિભૂષણે ॥ ૭૨ ॥ શ્રીરત્નસંચયાપુર્યાં
પદ્મનામા નૃપોઽભવત્ । યુગંધરગુરોઃ પાર્શ્વે સ પ્રવ્રજ્યામુપાદદે ॥ ૭૩ ॥
વૈજયંતવિમાનેઽભૂ—ત્તતો દેવો મહર્દ્ધિકઃ । ત્રયસ્ત્રિંશત્સાગરાયુ—સ્તતશ્ચ્યુત્વા
સ્થિતિક્ષ્ણ્યે ॥ ૭૪ ॥ પૂર્વદેશે ચંદ્રપુર્યાં મહસેનમહીપતેઃ । ચંદ્રપ્રભોઽભૂ-
દ્ગવાન્ લક્ષ્મણાકુક્ષિસંભવઃ ॥ ૭૫ ॥ અત્ર ચંદ્રપ્રભજન્મપુર્યાં નામ
' ચંદાણાણ ત્તિ ' આવશ્યકે. ચૈત્રસ્ય પંચમી કૃષ્ણા પૌષસ્ય દ્વાદશી
શિતિઃ । પૌષફાલ્ગુનયોઃ કૃષ્ણા ત્રયોદશી ચ સતમી ॥ ૭૬ ॥ ભાદ્રસ્ય
સતમી શ્યામા કલ્યાણકદિના વિભોઃ । અનુરાધા ચતુર્થુ સ્યાદ્ધિષ્ણ્યં
જ્યેષ્ઠા ચ પંચમે ॥ ૭૭ ॥ પ્રભોર્ગર્ભસ્થિતિર્માસા નવ સંસદિનાધિકાઃ ।

જાત્યવંત સુવર્ણ સરસી કાંતિવાલી, હાથીના વાહનવાલી, ચાર ભુજાવાલી, જમણા બે
હાથમાં અક્ષસૂત્ર ને વરદ અને હાથા બે હાથમાં શૂલ ને અભયને ધારણ કરનારી શાંતા
નામની દેવી સુપાર્શ્વનાથના ભક્તોને શાંતિ કરો. (૬૯-૭૦) ઇતિ શ્રીસુપાર્શ્વઃ

શ્રીચંદ્રપ્રભપ્રભુવર્ણન—શ્રીવર્મ નામનો રાજા પૂર્વે સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવ થયો હતો
તે ત્યાંથી જ્યવીને અજિતસેન નામના વિખ્યાત ચક્રવર્તી થયા. (૭૧) ત્યાંથી વારમા
અચ્યુત દેવલોકમાં ઇંદ્ર થયા. ત્યાંથી જ્યવીને ધાતકીઁડના મંડનભૂત અને પૂર્વમહાવિ-
દેહના આભૂષણભૂત મંગલાવતી વિજયમાં શ્રીરત્નસંચયા નામની નગરીમાં પદ્મનામે
રાજા થયા. તેમણે યુગંધર ગુરુની પાસે ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું (૭૨-૭૩) અને
વૈજયંત વિમાનમાં તેત્રીશ સાગરોપમને આઠઘે મહર્દ્ધિક દેવ થયા. ત્યાંથી સ્થિતિક્ષ્ણ્યે
જ્યવીને પૂર્વદેશમાં ચંદ્રપુરી નગરીમાં મહસેન રાજાની લક્ષ્મણા નામની રાણીની કુક્ષિથી
ચંદ્રપ્રભ નામે જિનેશ્વર થયા. (૭૪-૭૫) ' અહીં આવશ્યકસૂત્રમાં ચંદ્રપ્રભની જન્મ-
પુરીનું નામ ચંદ્રાનના કહેલ છે ' ચૈત્ર વદિ ૫, પૌષ વદિ ૧૨, પોષ વદિ ૧૩, ફાલ્ગુન
વદિ ૭ અને ભાદ્રપદ વદિ ૭—આ તેમના પાંચ કન્યાણકની તિથિઓ જાણવી. ચાર
કન્યાણકમાં અનુરાધા નચત્ર અને પાંચમામાં જ્યેષ્ઠા નચત્ર જાણવું. (૭૬-૭૭) પ્રભુની

शशभृल्लान्नं राशि-वृश्चिकारूयोऽभवत्प्रभोः ॥ ७८ ॥ वार्द्धीनां नवभिः
कोटि-शतैः सुपार्श्वनिर्वृतेः । अभूत्प्रभोर्जन्म दश-पूर्वलक्षोनकैः किल
॥ ७९ ॥ अधिकं दशभिः पूर्व-लक्षैस्तुर्यारके तदा । शतमंभोधिको-
टीनां शिष्यते स्मेशजन्मनि ॥ ८० ॥ प्रभौ गर्भगते मातु-श्चंद्रपानम-
नोरथात् । यद्वेदुसौम्यलेश्यत्वा-त्स्वामी चंद्रप्रभाभिधः ॥ ८१ ॥ पूर्व-
लक्षद्वयं सार्द्धं सार्द्धाः षट् पूर्वलक्षकाः । चतुर्विंशतिपूर्वांगा-धिकाः
कौमार्यराज्ययोः ॥ ८२ ॥ चतुर्विंशतिपूर्वांग-न्यूनं च पूर्वलक्षकं ।
श्रामण्यं तत्र मासानां त्रयं छद्मस्थतास्थितिः ॥ ८३ ॥ पूर्वाणां दश
लक्षाणि सर्वमायुरभूत्प्रभोः । धनुषां च शतं सार्द्धं भगवद्वपुरुच्छ्रयः
॥ ८४ ॥ मनोरमाख्या शिबिका प्रथमां पारणां ददौ । पद्मखंडे सोम-
दत्तो नागाख्यो ज्ञानभूरूहः ॥ ८५ ॥

गणेशाश्च त्रिनवति-रध्यर्द्धं लक्षयोर्द्वयं । संयतानां संयतीनां
लक्षास्तिस्त्रस्तथोपरि ॥ ८६ ॥ स्युरशीतिः सहस्राणि श्राद्धा मुनि-
मिता मताः । पंचलक्षी नवसह-स्रोनाश्चोपासिका मताः ॥ ८७ ॥ सर्व-

गर्भस्थिति नव मास ने सात दिवसनी, चंद्रनुं लांछन अने प्रभुनी राशि वृश्चिक जाणवी.
(७८) सुपार्श्वनाथना निर्वाणथी दश लाख पूर्वे न्यून नवसो क्रोड सागरोपमे चंद्रप्र-
भनो जन्म थयो. (७९) ते वखते दश लाख पूर्वे अधिक एक सो क्रोड सागरोपम
प्रमाण चोथो आरो वाकी हतो. (८०) प्रभु गर्भमां हता त्यारे माताने चंद्रपाननो
मनोरथ थयो हतो तेथी तेम ज चंद्रसमान सौम्य लेश्या(कांति)वाळा होवाथी
तेमनुं नाम चंद्रप्रभ पाडवामां आव्युं. (८१) अढी लाख पूर्व कौमारावस्थामां अने
चोवीश पूर्वांगयुक्त साडाछ लाख पूर्व राज्यावस्थामां व्यतीत थया. (८२) चोवीश
पूर्वांगे न्यून एक लाख पूर्व श्रमणावस्थामां व्यतीत थया. ए रीते एकंदर दश लाख
पूर्वनुं चंद्रप्रभ प्रभुनुं आयुष्य जाणवुं. छद्मस्थावस्थामां त्रण मास ज रह्या. एमनुं शरीर
दोढसो धनुष्य प्रमाण उंचुं हतुं. (८३-८४) दीक्षा अवसरे मनोरमा नामे शिबिका
हती. प्रथम पारणुं पद्मखंड नगरमां सोमदत्तने त्यां थयुं. ज्ञानवृत्त नाग नामनुं हतुं. (८५)

चंद्रप्रभप्रभुने गणधर ९३, अढी लाख साधुओ, त्रण लाख ने ८० हजार साध्वी-
ओ, अढी लाख श्रावको ने ४९१००० श्राविकाओ, (८६-८७) १०००० केवळज्ञानी,

જ્ઞાનાં સહસ્રાણિ દશાષ્ટૌ ચ મનોવિદાં । અષ્ટાવધિસ્પૃશાં વૈક્રિ-યાઢ્યાનાં
ચ ચતુર્દશ ॥ ૮૮ ॥ સહસ્રે દ્વે ભગવતઃ સ્યાચ્ચતુર્દશપૂર્વિણાં । અભૂવન્
વાદિનાં સસ-સહસ્રાઃ ષટ્શતાધિકાઃ ॥ ૮૯ ॥ દિન્નો ગણધરો મુખ્યઃ
સુમનાશ્ચ પ્રવર્તિની । ભક્તશ્ચ મઘવા ભૂમાન્ યજ્ઞઃ સ્યાદ્વિજયાભિધઃ
॥ ૯૦ ॥ સ ચ ત્રિનેત્રો હરિત-વર્ણાંગો હંસવાહનઃ । ચક્રયુગ્દક્ષિણકરો
વામપાણૌ સમુદ્ગરઃ ॥ ૯૧ ॥ પ્રભોઝ્વાલાભિધા દેવી ભૃકુટિશ્ચ મતાંતરે ।
ચતુર્ભુજા પીતવર્ણા વરાલકારૂપવાહના ॥ ૯૨ ॥ વરાલકો જીવવિશેષઃ ।
સા સ્વદ્ગમુદ્ગરૌ ધત્તે હસ્તયોરપસવ્યયોઃ । ફલકં પરશું ચૈવ સવ્યયોઃ
કરપદ્મયોઃ ॥ ૯૩ ॥ ઇતિ ચંદ્રપ્રભઃ ॥

વિજયે પુષ્કલાવત્યાં પ્રાગ્વિદેહેષુ પુષ્કરે । નગર્યાં પુંડરીકિણ્યાં
મહાપદ્મોઽભવન્નૃપઃ ॥ ૯૪ ॥ સ સર્વજગદાનંદ-ગુરુપાર્શ્વે ધૃતવ્રતઃ ।
एकोनविंशत्यब्ध्यायु-રાનતે ત્રિદશોઽભવત્ ॥ ૯૫ ॥ શૂન્યદેશેઽથ
કાકંદ્યાં પુર્યાં સુગ્રીવભૂપતેઃ । રામારાણીકુચિભવઃ પુત્રોઽભૂત્સુવિધિર્જિનઃ

૮૦૦૦ મનઃપર્યવજ્ઞાની, ૮૦૦૦ અવધિજ્ઞાની, ૧૪૦૦૦ વૈક્રિયલબ્ધિવાલા, (૮૮)
૨૦૦૦ ચૌદપૂર્વી અને ૭૬૦૦ વાદીઓ થયા. (૮૯) ગણધરમાં મુખ્ય દિન્ન નામના,
સાધ્વીમાં મુખ્ય સુમના પ્રવર્તિની અને મઘવા નામનો રાજા ભક્ત થયો. યજ્ઞ વિજય
નામનો થયો. (૯૦) તે ત્રણ નેત્રવાળો, હરિતવર્ણવાળો, હંસના વાહનવાળો, દક્ષિણ
હાથમાં ચક્ર ને ઢાબા હાથમાં મુદ્ગરવાળો થયો. (૯૧) પ્રભુની યજ્ઞિણી જ્વાલા નામની
મતાંતરે ભૃકુટી નામની થઈ. તે ચાર ભુજાવાળી, પીત વર્ણવાળી, વરાલક નામના વાહન-
વાળી (વરાલક જીવવિશેષ જાણવો), (૯૨) જમણા બે હાથમાં સ્વદ્ગ ને મુદ્ગર
અને ઢાબા બે હાથમાં ફલક ને પરશુને ધારણ કરનારી થઈ. (૯૩) ઇતિ શ્રીચંદ્રપ્રભઃ

શ્રીસુવિધિનાથ વર્ણન—પુષ્કરાર્ધદ્વીપના પૂર્વમહાવિદેહમાં પુષ્કલાવતી વિજયમાં
પુંડરીકિણી નગરીમાં મહાપદ્મ નામે રાજા હતા. (૯૪) તેમણે સર્વ જગદાનંદ નામના
ગુરુની પાસે ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું. ત્યાંથી કાલ કરીને આનત નામના નવમા દેવલોકમાં
૧૯ સાગરોપમને આઠાલે દેવપણે ઉત્પન્ન થયા. (૯૫) ત્યાંથી ચ્યવીને શૂન્ય દેશમાં
કાકંદીપુરીમાં સુગ્રીવ રાજાની રામા રાણીની કુચિથી સુવિધિર્જિન પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયા.

॥ ९६ ॥ फाल्गुने नवमी श्यामा कृष्णा मार्गस्य पंचमी । श्यामा पष्ठी
च तस्यैव तृतीया कार्तिकेसिता ॥ ९७ ॥ भाद्रस्य नवमी शुक्ला कन्या-
णतिथयः प्रभोः । पंचस्वप्नेषु नक्षत्रं मूलं राशिर्धनुर्भवेत् ॥ ९८ ॥
अष्टौ मासाः स्थितिर्गर्भे षड्विंशतिदिनाधिकाः । मकरो लांछनं देहो-
च्छ्रयश्च धनुषां शतं ॥ ९९ ॥ नवत्यांभोधिकोटीनां पूर्वलक्षद्वयोनया ।
श्रीचंद्रप्रभनिर्वाणा-जातः श्रीसुविधिर्जिनः ॥ ५०० ॥ दश कोट्यः
सागराणां पूर्वलक्षद्वयाधिकाः । तुर्यारंके स्म शिष्यंते श्रीमत्सुविधिज-
न्मनि ॥ ५०१ ॥ शुभक्रियापरत्वेन विख्यातः सुविधिः प्रभुः । माता
वा गर्भकालेऽभू-त्सुविधिर्यत्ततस्तथा ॥ ५०२ ॥ पंचाशदेव पूर्वाणां
कुमारत्वे सहस्रकाः । अष्टाविंशतिपूर्वाणा-धिकास्ते राज्यसंस्थितौ ॥ ३ ॥
अष्टाविंशतिपूर्वांग-न्यूनं च पूर्वलक्षकं । व्रते छद्मस्थता तत्र प्रभोर्मासच-
तुष्टयं ॥ ४ ॥ पूर्वलक्षद्वयं सर्व-मायुरासीजगत्पतेः । सूरप्रभाख्या शि-
बिका मल्लिः स्याद् ज्ञानभूरुहः ॥ ५ ॥ पूष्याभिख्यः श्वेतपुरे पारणां प्रथमां

(९६) फाल्गुन वदि ९, मार्गशीर्ष वदि ५, मार्गशीर्ष वदि ६, कार्तिक वदि ३ ने
भाद्रपद शुदि ९ ए पांच कन्याणकनी तिथि जाणवी. पांचे कन्याणक मूल नक्षत्रमां
थया. प्रभुनी राशि धनु जाणवी. (९७-९८) आठ मास ने २६ दिवसनी गर्भस्थिति,
मकरनुं लांछन अने देह सो धनुष्य उंचो जाणवो. (९९) श्रीचंद्रप्रभप्रभुना निर्वाणथी
बे लाख पूर्वे ऊन नेवुं कोड सागरोपमे सुविधिनाथ उत्पन्न थया. (५००) सुविधिना-
थना जन्म वखते चोथो आरो बे लाख पूर्वे अधिक दश कोटी सागरोपम चाकी हतो.
(५०१) शुभ क्रियामां तत्पर होवाथी तेम ज माताने गर्भकाले सुविधिमां तत्परता थएल
होवाथी सुविधिनाथपणे प्रसिद्ध थया. (५०२) पचास हजार पूर्व कौमारावस्थामां अने
२८ पूर्वांगे अधिक पचास हजार पूर्व राज्यावस्थामां व्यतीत थया. (३) २८ पूर्वांगे
न्यून एक लाख पूर्व व्रतपणामां रखा. तेमां छद्मस्थभाव चार मासनो ज हतो. (४)
कुल आयुष्य जगत्पति सुविधिनाथनुं बे लाख पूर्वनुं हतुं. दीक्षा अवसरे सूरप्रभा नामे
शिविका हती अने ज्ञानवृक्ष मल्ली नामनुं हतुं. (५) प्रथम पारणुं श्वेतपुरमां पूष्य
राजाने त्यां थयुं हतुं.

ददौ । अष्टाशीतिर्गणभृतो द्वे लक्षे मुनिसत्तमाः ॥ ६ ॥ लक्षमेकं च साध्वीनां सहस्राणि च विंशतिः । एकोनत्रिंशत्सहस्रा द्वे लक्षे श्रावकोत्तमाः ॥ ७ ॥ श्राविकाणां चतुर्लक्षी सहस्राण्येकसप्ततिः । केवलज्ञानभाजां स्युः शतानि पंचसप्ततिः ॥ ८ ॥ शताः पंचसप्ततिश्च मनःपर्यायशालिनां । अवधिज्ञानितामष्टौ सहस्राः सचतुःशताः ॥ ९ ॥ शताः पंचदशाभूवन् सच्चतुर्दशपूर्विणां । लसद्वैक्रियलब्धीनां सहस्राणि त्रयोदश ॥ १० ॥ वादिनां षट्सहस्राणि गणी ज्येष्ठो वराहकः । प्रवर्त्तिनी वारुणीति युद्धवीर्यो नृपोऽर्चकः ॥ ११ ॥

अजितारूयो यक्षराजः श्वेतश्रीः कूर्मवाहनः । मातुर्लिंगाक्षसूत्राढ्य-वामेतरकरद्वयः ॥ १२ ॥ तथा च कुंतनकुल-शालिवामकरद्वयः । एवं चतुर्भुजः प्रीतिं दत्ते सुविधिसेविनां ॥ १३ ॥ देवी सुतारा गौरांगी धत्ते वृषभवाहना । अक्षसूत्रं च वरद-मपसव्यकरद्वये ॥ १४ ॥ दधती कलशं चैवां-कुशं वामकरद्वये । सुविधिप्रभुभक्तानां पिपत्तिं द्रुतमीप्सितं ॥ १५ ॥ इति सुविधिः ॥

पुष्करस्थप्राग्विदेहे विजये वत्सनामनि । अभूत्पुर्या सुसीमायां

सुविधिप्रभुने ८८ गणधर, वे लाख मुनिओ, (६) १२००० साध्वीओ, वे लाख ने ओगणत्रीश हजार श्रावको, (७) ४७१००० श्राविकाओ, ७५०० केवलज्ञानी, (८) ७५०० मनःपर्यवज्ञानी, ८४०० अवधिज्ञानी, (९) १५०० चौदपूर्वी, १३००० वैक्रियलब्धिवाला (१०) अने ६००० वादीओ तथा. मुख्य गणधर वराहक नामे, प्रवर्त्तिनी वारुणी नामे अने युद्धवीर्य नामनो राजा प्रभुनो भक्त थयो. (११)

अजित नामनो यक्ष श्वेत वर्णवालो, कूर्मना वाहनवालो, दक्षिण बाजुना वे हाथमां मातुर्लिङ्ग ने अक्षसूत्र अने डाबी बाजुना वे हाथमां कुंत ने नकुलने धारण करनारो, चार भुजावालो श्रीसुविधिजिनना सेवकोने प्रीति उत्पन्न करनार थयो. (१२-१३) देवी सुतारा नामे गौर वर्णवाली, वृषभना वाहनवाली, अक्षसूत्र ने वरद वे जमणा हाथमां अने कलश ने अंकुश वे डाबा हाथमां धारण करनारी सुविधिप्रभुना भक्तोने शीघ्र वांछितने आपनारी थइ. (१४-१५) इति श्रीसुविधिः

श्रीशीतलनाथ वर्णन—पुष्करवरद्वीपना पूर्वमहाविदेहमां वत्स नामनी विजयमां

પદ્મનામા મહીપતિઃ ॥ ૧૬ ॥ સાર્થવાહગુરોઃ પાર્શ્વે સ ચ સ્વીકૃત્ય
સંયમં । દેવોઽમૂતપ્રાણતસ્વર્ગે વિંશત્યર્ણવજીવિતઃ ॥ ૧૭ ॥ તત્તો મલય-
દેશેઽમૂ-ત્પુરે મદિલનામનિ । શ્રીશીતલો દટ્ઠરથો-ર્વીશનંદાત્મજો
જિનઃ ॥ ૧૮ ॥ વૈશાખષષ્ઠ્યાં શ્યામાયાં ચ્યુતઃ સ્વર્ગાજિનેશ્વરઃ । માઘ-
સ્ય કૃષ્ણદ્વાદશ્યાં જાતો દીક્ષામવાપ ચ ॥ ૧૯ ॥ પૌષ્યામચતુર્દશ્યાં
લેભે કેવલમુજ્જ્વલં । રાધકૃષ્ણદ્વિતીયાયાં પ્રભુઃ પ્રાપાપુનર્ભવં ॥ ૨૦ ॥
પૂર્વાષાઢા ચ નક્ષત્રં કલ્યાણેષ્વેષુ પંચસુ । નવ માસા દિનૈઃ પઢ્ભિ-ર્યુક્તા
ગર્ભસ્થિતિઃ પ્રભોઃ ॥ ૨૧ ॥ ન્યૂનાભિઃ પૂર્વલક્ષ્ણે નવભિર્વાદ્ધિકોટિભિઃ ।
સુવિધિપ્રભુનિર્વાણા-જાતઃ શ્રીશીતલો જિનઃ ॥ ૨૨ ॥ એકા કોટી
સાગરાણાં પૂર્વલક્ષ્યાધિકા કિલ । અશિષ્યતારકે તુર્યે શીતલપ્રભુજન્મનિ
॥ ૨૩ ॥ શેષસ્તુર્યારકસ્યોક્તો નવાનાં જન્મનીહ ચઃ । સ દ્વિચત્વારિંશ-
દબ્દ-સહસ્રન્યૂન ઝહ્યતાં ॥ ૨૪ ॥ ઇતઃ પરેષામષ્ટાનાં ચશ્ચ જન્મનિ
વચ્ચતે । શેષસ્તુર્યસ્યારકસ્ય સાતિરેકઃ સ ઝહ્યતાં ॥ ૨૫ ॥ સચતુર-
શીતિસહસ્રૈઃ શરદાં લક્ષ્ણેશ્ચ પંચષષ્ટિમિતૈઃ । અરનાથાવધિ વિજ્ઞેય-
મંતરમેવં ધિયાં નિધિભિઃ ॥ ૨૬ ॥ યુગ્મં ॥

સુસીમા નામની નગરીમાં પદ્મનામે રાજા હતો. (૧૬) તેણે સાર્થવાહ નામના ગુરુની
પાસે સંયમ ગ્રહણ કર્યું અને પ્રાણત નામના દશમા દેવલોકમાં વીશ સાગરોપમને આઠવે
દેવપણે ઉત્પન્ન થયા. (૧૭) ત્યાંથી વ્યવહારે મલયદેશમાં મદિલપુર નામના નગરમાં
દટ્ઠરથ રાજા ને નંદા રાણીના પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયા. તે શીતલ નામના જિનેશ્વર થયા.
(૧૮) વૈશાખ વદિ છઠે સ્વર્ગમાંથી ચ્યવ્યા, માઘ વદિ ૧૨ શે જન્મ્યા અને તે જ
તિથિએ દીક્ષા શ્રંગીકાર કરી, પોષ વદિ ૧૪ શે ઉજ્જ્વલ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું અને વૈશાખ
વદિ ૨ અપુનર્ભવપણાને-મોક્ષને પામ્યા. (૧૯-૨૦) તેમના પાંચે કન્યાપુત્રો પૂર્વા-
ષાઢા નક્ષત્રમાં થયા છે. તેમની ગર્ભસ્થિતિ નવ માસ ને છ દિવસની જાણવી (૨૧)
સુવિધિનાથના નિર્વાણથી એક લાખ પૂર્વે ન્યૂન નવ કોટી સાગરોપમે શીતલનાથજી થયા.
(૨૨) શીતલનાથના જન્મ વચ્ચે ચોથો આરો એક ક્રોડ સાગરોપમ એક લાખ પૂર્વ
અધિક બાકી રહ્યો હતો. (૨૩) અહીં નવ પ્રભુના જન્મમાં ચોથો આરો શેષ રહ્યાનું જે
પ્રમાણ કહ્યું છે તે ૪૨૦૦૦ વર્ષે ન્યૂન જાણવું. (૨૪) હવે પછી જે વીજા આઠ પ્રભુના
જન્મને ધિષે શેષ રહેલ ચોથા આરાનું પ્રમાણ કહેવાશે તે ૬૫ લાખ ને ૮૪૦૦૦ વર્ષે ન્યૂન
ષટ્તલે કુલ ૬૬૨૬૦૦૦ વર્ષે ન્યૂન જાણવું. અરનાથસુધી, એ પ્રમાણે બુદ્ધિમાનો એ અંતર જાણવું.

प्रशशाम पितुर्दाहो गर्भस्थेशानुभावतः । नन्दाराज्ञीकरस्पर्शात्
शीतलः प्रथितस्ततः ॥ २७ ॥ जगत्तापहरत्वेन भगवान् शीतलोऽथवा ।
अभूद्राशिर्धनुर्नामा श्रीवत्सो लाञ्छनं प्रभोः ॥ २८ ॥ कुमारत्वं सह-
स्राणि पूर्वाणां पंचविंशतिः । पंचाशच्च सहस्राणि पूर्वाणां राज्यवैभवं
॥ २९ ॥ व्रते पूर्वसहस्राणि पूर्णानि पंचविंशतिः । सर्वमायुः पूर्वलक्षं
छाद्यस्थं च त्रिमासिकं ॥ ३० ॥ शुक्रप्रभाख्या शिविका प्रथमां पारणां
ददौ । पुनर्वसू रिष्टपुरे प्लक्षो ज्ञानद्रुमः प्रभोः ॥ ३१ ॥

एकाशीतिर्गणधरा लक्षमेकं च साधवः । आर्याः षट्काधिकं लक्ष-
मेकं साध्व्योऽभवन् विभोः ॥ ३२ ॥ लक्षद्वयं श्रावकाणां नवाशीति-
सहस्रयुक् । सहस्राण्यष्टपंचाश-चतुर्लक्षी तथास्तिकाः ॥ ३३ ॥ सर्व-
ज्ञानां सहस्राणि सप्त चेतोविदां पुनः । सहस्राः सप्त कथिता अधिकाः
पंचभिः शतैः ॥ ३४ ॥ द्विसप्ततिः शतान्यास-न्नवधिज्ञानशालिनां ।
चतुर्दशपूर्वभृतां चतुर्दश शतानि च ॥ ३५ ॥ लसद्वैक्रियलब्धीनां
द्वादशैव सहस्रकाः । सहस्राः पंच संयुक्ता वादिनामष्टभिः शतैः
॥ ३६ ॥ धनूंषि नवतिर्देहो नंदो मुख्यो गणाधिपः । प्रवर्त्तिनी च

(२६) गर्भमां रहेला प्रभुना प्रभावधी तेमना पिता दृढरथ राजाने जे दाह थयेलो ते
नंदा राणीना करस्पर्शथी शमी गयो ते उपरथी अथवा जगतनो ताप हरनार होवार्थी
प्रभुनुं नाम शीतलनाथ पाडवामां आव्युं, तेमनी राशि धनु हती अने लाञ्छन श्रीव-
त्सनुं हतुं. (२७-२८) कुमारपणामां २५००० पूर्व, राज्यवैभवमां ५० हजार पूर्व
(२९) अने व्रतावस्थामां २५००० पूर्व-एम सर्व मलीने एक लाख पूर्वनुं आयुष्य
हतुं. छाद्यस्थपर्याय त्रण मासनो ज हतो. (३०) दीक्षा अवसरे शुक्रप्रभा नामे शिविका
हती. प्रथम पारणुं रिष्टपुरमां पुनर्वसु राजाने त्यां थयुं हतुं. ज्ञानवृक्ष प्लक्ष नामनुं हतुं. (३१)

शीतलनाथजीने ८१ गणधर, एक लाख साधुओ, एक लाख ने छ अधिक सा-
ध्वीओ, (३२) २८९००० श्रावको, ४५८००० श्राविका, (३३) ७००० केवलज्ञानी,
७५०० मनःपर्यवज्ञानी, (३४) ७२०० अवधिज्ञानी, १४०० चौदपूर्वी, (३५)
१२००० वैक्रियलब्धिवाळा अने ५८०० वादीओ थया. (३६) प्रभुनुं शरीर ९०
धनुष्यनुं अने नंद नामना मुख्य गणधर, सुयशा नामे प्रवर्त्तिनी तथा सीमंधर नामे राजा

સુચશા ભક્તઃ સીમંધરો નૃપઃ ॥ ૩૭ ॥ બ્રહ્મા યક્ષશ્ચતુર્વક્ત્રઃ શ્વેતવર્ણ-
સ્ત્રિલોચનઃ । પદ્માસનો દિશોઽષ્ટાપિ પાલયન્નષ્ટભિર્ભુજૈઃ ॥ ૩૮ ॥ મુદ્ગરં
માતુર્લિંગં ચ પાશકં ચાભયં તથા । અપસવ્યે દધાત્યેપ સ્પષ્ટં પાણિચ-
તુષ્ટયે ॥ ૩૯ ॥ નકુલં ચ ગદામેવ-મંકુશં ચાક્ષસૂત્રકં । દધાતિ ધીર-
ધુર્યોઽયં વામે પાણિચતુષ્ટયે ॥ ૪૦ ॥ દેવ્યશોકા નીલવર્ણા પદ્માસીના
ચતુર્ભુજા । દધાના વરદં પાશ-મપસવ્યકરદ્વયે ॥ ૪૧ ॥ વામપાણિદ્વયે
ચૈષા દધતી ફલમંકુશં । શીતલપ્રભુમક્તાનાં વિતનોતિ સર્માહિતં
॥ ૪૨ ॥ ઇતિ શ્રીશીતલઃ ॥

વભૂવ પુષ્કરદ્વીપે વિજયે રમણીયકે । પ્રાગ્વિદેહે શુભાપુર્યાં નલિ-
નીગુલ્મભૂપતિઃ ॥ ૪૩ ॥ વજ્રદત્તગુરોઃ પાર્શ્વે સ સ્વીકૃત્ય વ્રતં સુધીઃ ।
દેવોઽભૂદચ્યુતસ્વર્ગે દ્વાવિંશત્યર્ણવસ્થિતિઃ ॥ ૪૪ ॥ શૂન્યદેશે સિંહપુર્યાં
પ્રેયસ્યાં વિષ્ણુભૂપતેઃ । વિષ્ણુનામ્ન્યાં સુતો જજ્ઞે શ્રેયાંસ ઇતિ વિશ્રુતઃ
॥ ૪૫ ॥ જ્યેષ્ઠસ્ય શ્યામલા ષષ્ઠી દ્વાદશી ચ ત્રયોદશી । ફાલ્ગુનસ્યા-

ભક્ત થયો. (૩૭) બ્રહ્મા નામનો યજ્ઞ ચાર મુખવાળો, શ્વેત વર્ણવાળો, ત્રણ લોચનવાળો,
પદ્મના આસનવાળો, આઠ ધ્રુજાઓવડે આઠે દિશાઓને પાલનારો, (૩૮) ચાર જમણા
હાથમાં મુદ્ગર, માતુર્લિંગ, પાશ ને અભયને ધારણ કરનારો (૩૯) તથા ડાવા ચાર
હાથમાં નકુલ, ગદા, અંકુશ ને અક્ષસૂત્રને ધારણ કરનારો વીરજનોમાં ધુરંધર થયો.
(૪૦) દેવી અશોકા નામની નીલ વર્ણવાળી, પદ્મના આસનવાળી, ચાર ધ્રુજાવાળી,
જમણા બે હાથમાં વરદ ને પાશ અને ડાવા બે હાથમાં ફલ ને અંકુશ ધારણ કરનારી
શીતલપ્રભુના ભક્તોના ઇચ્છિતને પૂરનારી થઈ. (૪૧-૪૨) ઇતિ શ્રીશીતલઃ ॥

શ્રીશ્રેયાંસનાથવર્ણન—પુષ્કરવરદ્વીપમાં પૂર્વ મહાવિદેહમાં રમણીયક નામના વિજ-
યમાં શુભા નામની નગરીમાં નલિનીગુલ્મ નામે રાજા હતા. (૪૩) તે વજ્રદત્ત ગુરુની
પાસે ચારિત્ર અંગીકાર કરીને વારમા અચ્યુત કલ્પમાં ૨૨ સાગરોપમને આડે દેવ થયા.
(૪૪) ત્યાંથી ચ્યવીને શૂન્ય દેશમાં સિંહપુરીમાં વિષ્ણુ નામે રાજાની વિષ્ણુ નામની
પ્રિયાના પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયા, તે શ્રેયાંસનાથના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. (૪૫) જ્યેષ્ઠ વદિ
૬, ફાલ્ગુન વદિ ૧૨, ફાલ્ગુન વદિ ૧૨, માહ વદિ ૦)) અને શ્રાવણ વદિ ૩-૬ પાંચ

सिते माघमासस्य च कुहूः किल ॥ ४६ ॥ तृतीया श्रावणे कृष्णा
कल्याणकदिनाः प्रभोः । चतुर्षु श्रवणं धिष्यं धनिष्ठा पंचमे पुनः ॥ ४७ ॥
गर्भे स्थितिः प्रभोर्मासा नव षड्वासराधिकाः । खड्गी जीवः प्रभो-
र्लक्ष्म राशिर्मकरसंज्ञकः ॥ ४८ ॥ चतुरशीत्याब्दलक्षैः पूर्वोक्ताब्दैः
शतेन च । अब्धीनामूनया वार्द्धि-कोट्या शीतलनिर्वृतेः ॥ ४९ ॥ श्रेयां-
सस्याभवजन्म तदा तुर्यारकस्य च । शिष्यते स्मार्णवशतं स्वायुःपूर्वो-
क्तवर्षयुक् ॥ ५० ॥ शय्यामाक्रामत्सुराधि-ष्ठितां गर्भस्थिते प्रभौ ।
निर्विघ्नमंबेति श्रेय-स्करत्वात्तादृशाभिधः ॥ ५१ ॥ कुमारत्वेऽब्दल-
क्षाणि निर्दिष्टान्येकविंशतिः । द्विचत्वारिंशदब्दानां लक्षाणि राज्यवै-
भवे ॥ ५२ ॥ लक्षाणि व्रतपर्याये चाब्दानामेकविंशतिः । एवं लक्षाणि
चतुर-शीतिः सर्वायुराहितं ॥ ५३ ॥ छात्रस्थं मासयोर्युग्मं शिविका
विमलप्रभा । सिद्धार्थख्यपुरे नंदः पारणां प्रथमां ददौ ॥ ५४ ॥ तिंदुको
ज्ञानवृक्षः स्या-दशीतिधनुरुच्छ्रितं । वपुः षट्सप्ततिश्चोक्ताः प्रभोर्गण-
भृतः श्रुते ॥ ५५ ॥ प्रभोश्चतुरशीतिश्च सहस्राणि मुमुक्षवः । लक्षमेकं

कन्याणकना दिवसो जाणवा. चार कन्याणकमां श्रवण नक्षत्र अने पांचमा कन्याण-
कमां धनिष्ठा नक्षत्र जाणवुं. (४६-४७) गर्भस्थिति नव मास ने छ दिवसनी, खड्गी
(गेंडा)तुं लांछन अने मकरराशि जाणवी. (४८) शीतलनाथना निर्वाण पछी ८४
लाख वर्ष अने पूर्वे कहेला छे तेटला (६६ लाख २६ हजार) वर्ष अने सो सागरोपमे
न्यून एक क्रोड सागरोपमे श्रेयांसनाथनो जन्म थयो. त्यारे चोथो आरो सो सागरोपम, स्वायु
अने पूर्वोक्त (६५ लाख ८४ हजार) वर्षे अधिक बाकी रह्यो हतो. (४९-५०) प्रभु गर्भमां हता
त्यारे सुराधिष्ठित शय्यानुं माताए निर्विघ्नपणे आक्रमण कर्युं तेथी अने प्रभुना श्रेयस्कारीप-
णार्थी श्रेयांस नाम स्थापन कर्युं. (५१) कौमारपणामां २१ लाख वर्ष, राज्यवैभवमां
४२ लाख वर्ष (५२) अने व्रतपर्यायमां २१ लाख वर्ष एम कुल ८४ लाख वर्षनुं
प्रभुनुं आयुष्य संपूर्ण थयुं. (५३) छात्रस्थपणे बे मास ज रह्या. दीक्षा अवसरे शिविका
विमलप्रभा नामनी अने प्रथम पारणुं सिद्धार्थ नामना नगरमां नंद राजाने त्यां कर्युं.
(५४) ज्ञानवृक्ष तिंदुक नामनुं हतुं अने ८० धनुष्यप्रमाण शरीर हतुं. प्रभुने ७६
गणधरो, (५५) ८४००० मुमुक्षुओ (साधुओ) एक लाख ने त्रण हजार साध्वीओ,

ચ સાધ્વીનાં સહસ્રત્રિતયાધિકં ॥ ૫૬ ॥ શ્રાદ્ધા લક્ષ્મદ્વયમથે—કોનાર્થી-
 તિસહસ્રકાઃ । ચતુર્લક્ષ્યષ્ટચત્વારિ—શત્સહસ્વાણ્યુપામિકાઃ ॥ ૫૭ ॥
 શતાનિ પંચષષ્ટિશ્રા—ભૂવન્નિઃશેષવેદિનાં । પદ્ સહસ્વાણિ શમિનાં મનઃ-
 પર્યાયવેદિનાં ॥ ૫૮ ॥ સ્ફુગ્દૈક્રિયલબ્ધીના—મેકાદશ સહસ્રકાઃ ।
 સહસ્રા વાદિનાં પંચા—વધિજ્ઞાનમૃતાં ચ પદ્ ॥ ૫૯ ॥ સચ્ચતુર્દશપૂર્વાર્ણાં
 શતાન્યાસંસ્ત્રયોદશ । કૌસ્તુભાં મુખ્યગણધર—ધારિણી ચ પ્રવર્તિની
 ॥ ૬૦ ॥ ત્રિપૃષ્ઠવાસુદેવોઽમૃ—ત્પ્રભુર્ભક્તનૃપઃ પ્રભોઃ । યત્તથ મનુજા-
 મિહ્ય ઈશ્વરાખ્યો મતાંતરે ॥ ૬૧ ॥ સ ત્રિનેત્રઃ શ્વેતવર્ણો વૃષારુદ્ધ-
 તુર્ભુજઃ । માતુલિંગગદાયુક્ત—સદ્ગ્નિગાનકરદ્વયઃ ॥ ૬૨ ॥ નકુલં ચાન્ન-
 સૂત્રં ચ દધદ્વામકરદ્વયે । શ્રિયં શ્રેયાંસમક્તાનાં વિતનોતિ સર્માહિતં(નાં)
 ॥ ૬૩ ॥ શ્રીવત્સાખ્યા પ્રભોદેવી માનવી વા મતાંતરે । સિંહાસીના
 ગૌરવર્ણા સા નિર્દિષ્ટા ચતુર્ભુજા ॥ ૬૪ ॥ ધત્તે દક્ષિણયોઃ પાણ્યો—વરદં
 મુદ્ગરં ચ સા । ધત્તે ચ વામયોઃ પાણ્યોઃ ક્રમાત્કલશમંકુશં ॥ ૬૫ ॥
 ઇતિ શ્રીશ્રેયાંસઃ ॥

વિજયે મંગલાવત્યાં પુષ્કરપ્રાગ્વિદેહમે । સદ્રત્નસંચયાપુર્યાં રાજા

(૫૬) ૨૭૯૦૦૦ શ્રાવકો. ૪૪૮૦૦૦ શ્રાવિકાઓ, (૫૭) ૬૫૦૦ કેવલબ્રાહ્મણ, ૬૦૦૦ મનઃપર્યવજ્ઞાની, (૫૮) ૧૧૦૦૦ વૈક્રિયલબ્ધિવાળા, ૫૦૦૦ વાદીઓ, ૬૦૦૦ અવધિજ્ઞાની, (૫૯) ૧૨૦૦ ચૌદપૂર્વી થયા. કૌસ્તુભ નામના મુખ્ય ગણધર, ધારિણી નામે પ્રવર્તિની (૬૦) અને ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ પ્રભુનો પરમ ભક્ત થયો. મનુજ નામનો મતાંતરે ઈશ્વર નામનો યજ્ઞ, (૬૧) ત્રણ નેત્રવાળો, શ્વેત વર્ણવાળો, વૃષભના વાહનવાળો, ચાર ભુજાવાળો, જમણી બે ભુજામાં માતુલિંગ ને ગદા ધારણ કરનારો (૬૨) અને હાથી બે ભુજામાં નકુલ ને અક્ષસૂત્રને ધારણ કરનારો, શ્રેયાંમનાથના ભક્તોના હચ્છિત પૂરનારો થયો. (૬૩) પ્રભુની દેવી શ્રીવત્સા નામની મતાંતરે માનવી નામની સિંહના આસનવાળી, ગૌરવર્ણવાળી, ચાર ભુજાવાળી, બે જમણા હાથમાં વરદ ને મુદ્ગર અને બે હાથા હાથમાં કલશ ને અંકુશને ધારણ કરનારી થઈ. (૬૪-૬૫) ઇતિ શ્રીશ્રેયાંસઃ ॥

શ્રીવાસુપૂજ્યવર્ણન—પુષ્કરવરદ્વીપના પૂર્વ મહાવિદેહમાં મંગલાવતી વિજયમાં રત્ન-

पद्मोत्तरोऽभवत् ॥ ६६ ॥ गुरोः श्रीवज्रनामस्य पार्श्वे स प्राप्य संयमं ।
सुरोऽभूत्प्राणतस्वर्गे विंशत्यर्णवजीवितः ॥ ६७ ॥ चंपापुर्यामंगदेशे वसु-
पूज्यमहीपतेः । राइया जयायस्तिनुजो वासुपूज्यस्ततोऽभवत् ॥ ६८ ॥
उज्ज्वला नवमी ज्येष्ठे भूतेष्टा फाल्गुने शितिः । फाल्गुनेऽमावसी माघे
द्वितीया च समुज्ज्वला ॥ ६९ ॥ शुक्लाषाढस्य भूतेष्टा कल्याणकदिनाः
प्रभोः । आहिर्बुध्नं पंचमे भं चतुर्षु शततारिका ॥ ७० ॥ दिनानि विंश-
तिर्मासा-श्चाष्टौ गर्भस्थितिः प्रभोः । राशिः कुंभो लांछनं च महिषः
किल कीर्तितः ॥ ७१ ॥ पूज्यते वसुभिः शक्रै-र्वासुपूज्यः स्मृतस्ततः ।
वसुपूज्यनृपापत्य-मिति वा तादृशाह्वयः ॥ ७२ ॥ द्विसप्तत्यब्दलक्षो नै-
श्चतुष्पंचाशताब्धिभिः । जन्माभूद्वासुपूज्यस्य श्रीमच्छ्रेयांसनिर्वृतेः ॥ ७३ ॥
षट्चत्वारिंशदब्धीनां शेषस्तुर्यारके तदा । वेदनाग (८४) सहस्राढ्य-
बाणर्तु (६५) लक्षवर्षयुक् ॥ ७४ ॥ अष्टादशाब्दलक्षाणि कुमारत्वेऽ-
वसद्विभुः । ततः प्रपेदे चारित्रं पृथिवीशिविकां श्रितः ॥ ७५ ॥ चतुष्पं-
चाशदब्दानां लक्षाणि व्रतमादधौ । द्विसप्तत्यब्दलक्षायु-र्धनुस्तत्पति-

संचया नगरीमां पद्मोत्तर नामे राजा हता. (६६) तेओ वज्रनाम गुरुपासे संयम ग्रहण
करीने प्राणत देवलोकमां वीश सागरोपमने आउखे उत्पन्न थया. (६७) त्यांथी
व्यवीने अंगदेशमां चंपापुरी नगरीमां वसुपूज्य राजा ने जया राणीना पुत्र वासुपूज्य नामे
तीर्थकर थया. (६८) ज्येष्ठ शुदि ९, फाल्गुन वदि १४, फाल्गुन वदि ०)), माघ शुदि
२ अने अशाड शुदि १४-आ पांच कल्याणकना दिवसो जाणवा. चार कल्याणकमां
शततारिका (शतभिषा) ने पांचमा कल्याणकमां उत्तराभाद्रपद (आहिर्बुध्न) नेचत्र
जाणवुं. (६९-७०) आठ मास ने वीश दिवसनी गर्भस्थिति, कुंभराशि अने महिषनुं
लांछन जाणवुं. (७१) इंद्रे वसुवडे पूजेला होवार्थी तेम ज वसुपूज्य राजाना अपत्य
होवार्थी वासुपूज्य नाम स्थापन कर्तुं. (७२) श्रेयांसनाथना निर्वाणथी ७२ लाख वर्षे
ऊन ५४ सागरोपमे वासुपूज्यनो जन्म थयो. (७३) ते वखते चोथो आरो ६५ लाख
८४ हजार वर्षे न्यून अने ७२ लाख वर्षे अधिक ४६ सागरोपम बाकी रह्यो हतो. (७४)
अठार लाख वर्षे कुमारावस्थामां व्यतीत करीने पछी पृथिवी नामनी शिविकामां आरो-
हण करीने चारित्र अंगीकार कर्तुं. (७५) ५४ लाख वर्षे चारित्र धारण कर्तुं. एकंदर
७२ लाख वर्षनुं आयुष्य अने ७० धनुष्यनुं शरीर हतुं. (७६) प्रथम पारणुं महापु-

सुच्छिन्नः ॥ ७६ ॥ महापुरे सुनन्दाख्यः प्रथमां पारणां ददौ । आश्व-
स्थमेको मासोऽभूद् ज्ञानद्रुः पाटलाभिधः ॥ ७७ ॥

जगत्प्रभोर्गणभृतः पट्पट्टिः साधवः पुनः । द्विमसतिः सहस्राणि
साध्वीनां लक्षमेव च ॥ ७८ ॥ सहस्राः पंचदश च द्वे लक्षे श्रावको-
त्तमाः । चतुर्लक्षी श्राविकाणां पट्त्रिंशच्च सहस्रकाः ॥ ७९ ॥ सर्वज्ञानां
सहस्राः षट् मनोज्ञानवतामपि । अवधिज्ञानिनां पंच सहस्राः सचतुःशताः
॥ ८० ॥ चतुर्दशपूर्वभृतां सहस्रं द्विशतोत्तरं । स्फुरद्वैक्रियलब्धीनां सह-
स्राणि दशाभवन् ॥ ८१ ॥ वादिनां सप्त चत्वारिंशच्छतानि मतांतरे ।
द्विचत्वारिंशच्छतानि तत्त्वं जानाति केवली ॥ ८२ ॥ सुभूमो गणभृ-
न्मुख्यो धरणी च प्रवर्त्तिनी । द्विपृष्ठवासुदेवश्च नृपश्चरणसेवकः ॥ ८३ ॥

यक्षः कुमारः श्वेतांगः श्वेतयानश्चतुर्भुजः । मातुर्लिंगवाणशालि-
सदक्षिणकरद्वयः ॥ ८४ ॥ कोदंडनकुलाभ्यां च शोभितो वामहस्तयोः ।
पिपत्ति श्रीवासुपूज्य-जिनसेविसमीहितं ॥ ८५ ॥ प्रवराख्या प्रभोर्देवी
चंडाख्या च मतांतरे । चतुर्भुजा श्यामवर्णा सत्तुरंगमवाहना ॥ ८६ ॥

रमां सुनन्द नामना राजाने त्यां कर्तुं. छत्रस्थपणुं एक मासतुं ज हतुं ने ज्ञानवृत्त पाटल
नामे हतुं. (७७) (वासुपूज्यस्वामीए विवाह के राज्य स्वीकार्या शिवाय ज चारित्र
ग्रहण कर्तुं हतुं एम केटलाक कहे छे अने केटलाक विवाह कर्यो हतो एम कहे छे.)

जगत्प्रभु वासुपूज्यने ६६ गणधर, ७२००० साधुओ, एक लाख साध्वीओ, (७८)
२१५००० श्रावको, ४३६००० श्राविकाओ, (७९) ६००० केवलज्ञानीओ, ६०००
मनःपर्यवज्ञानीओ, ५४०० अवधिज्ञानी, (८०) १२०० चौदपूर्वी, १०००० वैक्रिय-
लब्धिवाळा (८१) अने ४७०० मतांतरे ४२०० वादीओ थया. तत्त्वकेवली जाणे.
(८२) सुभूम नामे मुख्य गणधर, धरणी नामे प्रवर्त्तिनी अने द्विपृष्ठ नामे वासुदेव
चरणसेवक थयो. (८३)

कुमार नामनो यक्ष श्वेत वर्णवाळो, श्वेत वाहनवाळो, चार भुजावाळो, दक्षिणनी बे
भुजामां मातुर्लिंग ने बाण अने डावी बे भुजामां कोदंड ने नकुलने धारण करनारो
श्रीवासुपूज्यना सेवकोना समीहितने पूरनारो थयो. (८४-८५) प्रवरा नामे मतांतरे
चंडा नामे देवी चार भुजावाळी, श्याम वर्णवाळी, शोभिता अश्वना वाहनवाळी, बे

દધાતિ વરદં શક્તિં ભુજયોરપસવ્યયોઃ । દધાતિ સવ્યયોઃ પુષ્પં ગદાં
ચૈષા મહાશયા ॥ ૮૭ ॥ ઇતિ શ્રીવાસુપૂજ્યઃ ॥

ધાતકીચંડભરતે મહાપુર્યાં નૃપોઽભવત્ । પદ્મસેનાહયઃ સર્વ-ગુપ્તર્ષેઃ
સોઽગ્રહીદ્વતં ॥ ૮૮ ॥ તતઃ સુરઃ સહસ્રારે-ઽષ્ટાદશાર્ણવજીવિતઃ । ભૂત્વા
પાંચાલદેશેઽભૂ-રપુરે કાંપીલ્યનામનિ ॥ ૮૯ ॥ શ્યામારાણીકુક્ષિરત્નં
કૃતવર્મમહીપતેઃ । પુત્રઃ પવિત્રચારિત્ર-વિમલો વિમલાહયઃ ॥ ૯૦ ॥
વૈશાખદ્વાદશી શુક્લા માઘે શુક્લા તૃતીયિકા । માઘે ચતુર્થી શુક્લા ચ
પૌષે ષષ્ઠી તથોજ્જ્વલા ॥ ૯૧ ॥ આષાઢે સતમી કૃષ્ણા કલ્યાણકદિનાઃ
પ્રભોઃ । આહિર્બુધ્નં ચતુર્થુ સ્યા-દ્વિષ્યં પૌષ્ણં ચ પંચમે ॥ ૯૨ ॥ માસા
અષ્ટૌ દિનાન્યેક-વિંશતિર્ગરભસ્થિતિઃ । રાશિર્મીનાહ્યો લક્ષ્મ શૂકરઃ
કીર્તિતઃ પ્રભોઃ ॥ ૯૩ ॥ ગર્ભસ્થેઽસ્મિન્માતુરાસ્તાં મત્યંગે વિમલે ઇતિ ।
અંતર્વહિશ્ચ વિમલ-તયા વા વિશ્વવેર્યયા ॥ ૯૪ ॥ વિમલો નામધેયેના-
દેયનામા સ કીર્તિતઃ । ષષ્ટિચાપોન્નતઃ ષષ્ટિ-લક્ષાબ્દાયુર્જગદ્વિભુઃ

જમણા હાથમાં વરદ ને શક્તિ અને હાથા વે હાથમાં પુષ્પ ને ગદાને ધારણ કરનારી,
સુંદર આશયવાલી થઈ. (૮૬-૮૭) ઇતિ શ્રીવાસુપૂજ્યઃ ॥

શ્રીવિમલનાથ વર્ણન—ધાતકીચંડના ભરતચેત્રમાં મહાપુરી નામની નગરીમાં પદ્મ-
સેન નામના રાજા હતા. તેમણે સર્વગુપ્ત મુનિની પાસે ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું. (૮૮) ત્યાંથી
સહસ્રાર નામના આઠમા દેવલોકમાં ૧૮ સાગરોપમને આઠણે દેવ થયા. ત્યાંથી ચ્યવીને
પાંચાલદેશમાં કાંપીલ્યપુર નગરમાં કૃતવર્મ રાજા અને શ્યામા રાણીના પુત્ર પવિત્ર ચારિ-
ત્રવદે વિમલ (નિર્મલ) એવા વિમલ નામના તીર્થંકર થયા. (૮૯-૯૦) વૈશાખ શુદિ ૧૨,
માઘ શુદિ ૩, માઘ શુદિ ૪, પૌષ શુદિ ૬ અને આષાઢ વદિ ૭-૯ પાંચ કલ્યાણકની તિથિઓ
જાણવી. ચાર કલ્યાણક ઉત્તરાભાદ્રપદ નક્ષત્રમાં અને પાંચમું કલ્યાણક પૌષ્ણ (પુષ્ય)
નક્ષત્રમાં જાણવું. (૯૧-૯૨) ૮ માસ ને ૨૧ દિવસની ગર્ભસ્થિતિ, મીનરાશિ અને
શૂકરનું લાંબન જાણવું. (૯૩) પ્રભુ ગર્ભમાં હતા ત્યારે માતાની બુદ્ધિ અને અંગ નિર્મલ
થવાથી તેમ જ અંતર ને બાહ્ય વિશ્વમાં શ્રેષ્ઠ એવી નિર્મલતાવાળા હોવાથી વિમલ નામના
આદેયનામવાળા જગમાં પ્રસિદ્ધ થયા. સાઠ ધનુષ્યનું શરીર અને ૬૦ લાખ વર્ષનું
પ્રભુનું આયુષ્ય હતું. (૯૪-૯૫) શ્રીવાસુપૂજ્યના નિર્વાણથી સાઠ લાખ વર્ષે ન્યૂન

॥ ૯૫ ॥ યુગ્મં ॥ શ્રીવાસુપૂજ્યનિર્વાણા-ત્રિશતા સાગરોપમૈઃ । પટ્ટિલ-
ક્તશરન્ન્યૂનૈ-ર્જન્માભૂદ્વિસલપ્રભોઃ ॥ ૯૬ ॥ તુર્યારકેઽવધયઃ શેષાઃ
ષોડશ પ્રભુજન્મનિ । પૂર્વોદિતૈર્વર્ષલક્ષૈ-સ્તસ્સહસ્રૈશ્ચ સાધિકાઃ ॥ ૯૭ ॥
તુર્યારકસ્ય શેષો યો જિનજન્મનિ વક્ષ્યતે । इतः प्रभृति स स्वस्वा-
युषाभ्यधिक ऊह्यतां ॥ ૯૮ ॥ લક્ષ્ણાઃ પંચદશાવ્દાનાં કુમારત્વેઽવસ-
દ્વિભુઃ । લક્ષ્ણાણિ ત્રિશતં રાજ્યે લક્ષ્ણાઃ પંચદશ વ્રતે ॥ ૯૯ ॥ તત્ર
દ્વિમાસી દ્વાવ્રસ્થ્યં શિવિકા ચ વ્રતક્ષણે । દેવદિન્ના જયો ધાન્ય-કટે
પ્રથમદાયકઃ ॥ ૬૦૦ ॥ જંવૂતરુતલે સ્વામી પંચમજ્ઞાનમાપ સઃ । નિ-
ર્દિષ્ટાઃ સપ્તપંચાશ-દ્વિભોર્ગણધરોત્તમાઃ ॥ ૬૦૧ ॥ અયમાવશ્યકાભિ-
પ્રાયઃ, સમવાયાંગે તુ ષટ્પંચાશદ્વગ્ધરા ઉક્તા इति ज्ञेयं. अष्टषष्टिः
सहस्राणि साधूनां शीलशालिनां । लक्षमेकं च साध्वीनां शतैः साधि-
कमष्टभिः ॥ ૬૦૨ ॥ લક્ષદ્વયં ચ શ્રાદ્ધાનાં સહસ્રૈરષ્ટભિર્યુતં । ચતુ-
ર્લક્ષી શ્રાવિકાણાં સહસ્રા જિનસંમિતાઃ ॥ ૩ ॥ શતાનિ પંચપંચાશ-
ત્કેવલજ્ઞાનશાલિનાં । मनःपर्यायचिद्भाजां तावंत्येव शतानि च ॥ ૪ ॥
અષ્ટચત્વરિંશદેવ શતાન્યવધિશાલિનાં । एकादशशतान्यस्य सच्चतुर्द-
शपूर्विणां ॥ ૫ ॥ લસદ્વૈક્રિયલબ્ધીનાં સહસ્રાણિ નવાભવન્ । वादिनां

ત્રીશ સાગરોપમે વિમલપ્રભુનો જન્મ થયો. (૯૬) વિમલનાથના જન્મ વખતે ચોથો આરો ૧૬ સાગરોપમ, ૬૦ લાખ વર્ષ ને પૂર્વે કહેલા વીજા વર્ષોએ અધિક વાકી હતો. (૯૭) ચોથો આરો જિનજન્મમાં જે કહેવામાં આવશે તે અહીંથી માંડીને પોતપોતાના આયુષે અધિક સમજવો. (૯૮) પંદર લાખ વર્ષ પ્રભુ કૌમારાવસ્થામાં રહ્યા, ૩૦ લાખ વર્ષ રાજ્યાવસ્થામાં વ્યતીત થયા અને ૧૫ લાખ વર્ષ ચારિત્રાવસ્થામાં વ્યતિક્રમ્યા. (૯૯) તેમાં દ્વાવ્રસ્થાવસ્થા બે માસ પ્રમાણ જાણવી. વ્રતાવસરે શિવિકા દેવદિન્ના નામની અને ધાન્યકટમાં જયરાજા પ્રથમ દાતા (પારણું કરાવનાર) થયા. (૬૦૦) જંવૂત્તની નીચે પ્રભુ કેવલજ્ઞાન પામ્યા. તેમના પરિવારમાં ૫૭ ગણધરો, (૬૦૧) (આ આવશ્યકનો અભિપ્રાય છે. સમવાયાંગમાં તો ૫૬ ગણધરો કહેલા છે.) ચારિત્રશાલી એવા ૬૮૦૦૦ સાધુઓ, એક લાખ ને આઠ સો સાધ્વીઓ (૨) ૨૦૮૦૦૦ શ્રાવકો, ૪૨૪૦૦૦ શ્રાવિકાઓ, (૩) ૫૫૦૦ કેવલજ્ઞાની, ૫૫૦૦ મનઃપર્યવજ્ઞાની, (૪) ૪૮૦૦ અવધિજ્ઞાની, ૧૧૦૦ ચૌદપૂર્વી, (૫) ૯૦૦૦ વૈક્રિયલબ્ધિવાળા અને ૩૬૦૦ વાદી થયા. (૬)

ચ સહસ્રાણિ ત્રીણિ ષટ્ ચ શતાઃ કિલ ॥ ૬ ॥ મંદરો મુખ્યગણમૃ-
દ્ધરાખ્યા ચ પ્રવર્તિની । સ્વયંભૂર્વાસુદેવશ્ચા-ભવદ્ભક્તનૃપઃ પ્રભોઃ ॥ ૭ ॥
યક્ષશ્ચ ષણ્મુખઃ શ્વેત-વર્ણાંગઃ શિખિવાહનઃ । સ દ્વાદશભુજસ્તીર્થા-
ધિષ્ઠાતા વિમલપ્રભોઃ ॥ ૮ ॥ ફલં ચક્રં ચ બાણં ચ ચ્ચઙ્ગં પાશાન્નસૂ-
ત્રકે । સ ભુજેષ્વપસવ્યેષુ ષટ્સુ ધત્તે મહાબલઃ ॥ ૯ ॥ નકુલં ચક્રમિ-
ષ્વાસં ફલકં ચાંકુશામયે । ભુજેષુ ષટ્સુ વામેષુ ધત્તે મત્તેભવિક્રમઃ
॥ ૧૦ ॥ દેવ્યભૂદ્રવિજયામિત્યા વિદિતા ચ મતાંતરે । વર્ણતો હરિતા-
લાભા પદ્માસીના ચતુર્ભુજા ॥ ૧૧ ॥ તનોતિ શં બાણપાશ-યુગ્દક્ષિણ-
કરદ્વયા । ધાર્મિકાણાં ધનુર્નાગ-શાલિવામકરદ્વયા ॥ ૧૨ ॥ ઇતિ
શ્રીવિમલઃ ॥

નૃપ ઐરાવતક્ષેત્રે ધાતકીચંડવર્તિનિ । રિષ્ટપુર્યામભૂત્પદ્મ-રથશ્ચિ-
ત્રરથાન્મુનેઃ ॥ ૧૩ ॥ સંપ્રાપ્ય સંયમં વિંશ-ત્યઘ્યાયુઃ પ્રાણતેઽભવત્ ।
સુરઃ સ પુર્યયોઘ્યાયાં દેશે કોશલનામનિ ॥ ૧૪ ॥ સિંહસેનસ્ય નૃપતેઃ

મંદર નામના મુખ્ય ગણધર, વરા નામની પ્રવર્તિની અને સ્વયંભૂ નામે વાસુદેવ પ્રમુખનો મુખ્ય ભક્ત થયો. (૭) ષણ્મુખ નામનો યક્ષ શ્વેત વર્ણવાળો, મોરના વાહનવાળો અને ચાર ભુજાવાળો વિમલ પ્રમુખના શાસનનો અધિષ્ઠાતા થયો. (૮) મહાબલવાન એવા તેના જમણા છ હાથમાં ફલ, ચક્ર, બાણ, ચ્ચઙ્ગ, પાશ અને અક્ષત્ર હતા (૯) ને ડાવા છ હાથમાં મદોન્મત્ત હાથીની જેવા પરાક્રમવાળો તે નકુલ, ચક્ર, ધનુષ્ય, ફલક, અંકુશ ને અમયને ધારણ કરતો હતો. (૧૦) દેવી વિજયા નામની મતાંતરે વિદિતા નામની થઈ. તે હરિતાલ જેવાં વર્ણવાળી, પદ્મના આસનવાળી, ચાર ભુજાવાળી, (૧૧) જમણા બે હાથમાં બાણ ને પાશ અને ડાવા બે હાથમાં ધનુષ્ય ને નાગને ધારણ કરનારી, ધાર્મિક જનોના સુખને વિસ્તારનારી થઈ. (૧૨) ઇતિ શ્રીવિમલઃ ॥

શ્રીઅનંતનાથવર્ણન—ધાતકીચંડના ઐરાવતક્ષેત્રમાં રિષ્ટપુરીમાં પદ્મરથ નામે રાજા હતા, તેમણે ચિત્રરથ નામના મુનિપાસે ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું. કાઠ કરીને પ્રાણત દેવલોકમાં વીંશ સાગરોપમને આડે ઉત્પન્ન થયા. ત્યાંથી ચ્યવીને કોશલદેશમાં અયોધ્યાપુરીમાં સિંહસેન રાજાની રાણી સુયશાની કુચિથી ઉત્પન્ન થઈ અનંતજિત્ નામના પુત્ર ચૌદમા

सुयशाकुत्तिसंभवः । तनयोऽनंतजिन्नाम्ना जिनेन्द्रोऽभूच्चतुर्दशः ॥ १५ ॥
 श्रावणे सप्तमी कृष्णा वैशाखस्य त्रयोदशी । भूतंष्टा चासिते पक्षे वैशा-
 खस्य चतुर्दशी ॥ १६ ॥ चैत्रस्य पंचमी शुभ्रा कल्याणकदिनाः प्रभोः ।
 पंचस्वप्नेषु नक्षत्रं रेवती परिकीर्तितं ॥ १७ ॥ नव गर्भस्थितिर्मासाः
 प्रभोः षड्दिवसाधिकाः । अंकः श्येनो मीनराशि-धनुः पंचाशदुच्छ्रयः
 ॥ १८ ॥ ज्ञानादीनामनंतत्वा-दनंत इति कीर्त्यते । अनंतमणिदाम्ना
 वा मात्रा स्वप्ने निरीक्षणात् ॥ १९ ॥ विमलस्वामिनिर्वाणा-न्तवभिः
 सागरोपमैः । त्रिशल्लक्षशरन्न्यूनै-रनंतोऽजायत प्रभुः ॥ २० ॥ शिष्यं-
 ते स्म तदा तुर्या-रके सप्त पयोधयः । लक्षैः सहस्रैर्वर्षाणां पूर्वोक्तैरधिकाः
 किल ॥ २१ ॥ सप्त सार्द्धा वर्षलक्षाः कुमारत्वेऽवसद्विभुः । भूपालत्वं
 पंचदश-वर्षलक्षाण्यपालयत् ॥ २२ ॥ सार्द्धानि सप्त वर्षाणां लक्षाणि
 व्रतमादधौ । लक्षाणि त्रिंशदब्दानां सर्वमायुरभूत्प्रभोः ॥ २३ ॥ व्रते
 सागरदत्ताख्या शिविका विजयाभिधः । वर्द्धमानग्रामवासी प्रभोः प्रथम-
 दायकः ॥ २४ ॥ मासत्रयं च छाद्यस्थे-ऽश्वत्थश्च ज्ञानभूरुहः । प्रभो-

तीर्थकर थया. (१३-१५) श्रावण वदि ७, वैशाख वदि १३, वैशाख वदि १४, वैशाख वदि १४ अने चैत्र शुदि ५-ए नव कल्याणकना दिवसो जाणवा. पांचे कल्याणकमां नक्षत्र रेवती जाणवुं. (१६-१७) गर्भस्थिति नव मास ने ६ दिवसनी, मीनराशि ने श्येननुं लांछन जाणवुं. पचास धनुष्यनुं शरीर जाणवुं. (१८) ज्ञानादिक अनंत होवाथी तेम ज मणिनी अनंत माळाओ माताए स्वप्नमां देखेल होवाथी अनंत नाम स्थापन कर्तुं. (१९) विमलस्वामीना निर्वाणथी त्रीश लाख वर्षे न्यून नव सागरोपमे अनंतनाथजी थया. (२०) ते वखते चौथो आरो सात सागरोपम अने त्रीश लाख वर्ष पूर्वे कहेला वर्षो (६५८४०००) ए अधिक बाकी रह्यो हतो. (२१) प्रभु साडासात लाख वर्ष कौमारावस्थामां रह्या, १५ लाख वर्ष भूपाळपणानी प्रतिपालना करी (२२) अने ७॥ लाख वर्ष चारित्रावस्थामां रह्या-ए रीते कुल ३० लाख वर्षनुं आयुष्य पूर्ण थयुं. (२३) दीक्षा अवसरे सागरदत्ता नामे शिविका हती. प्रथम पारणुं वर्द्धमानग्रामवासी विजये करावुं. (२४) त्रय मास छाद्यस्थावस्थामां रह्या, ज्ञानवृक्ष अश्वत्थ नामनुं हतुं, प्रभुना

ર્ગગમૃતઃ શ્રેષ્ઠાઃ પંચાશત્પરિકીર્તિતાઃ ॥ ૨૫ ॥ ઇત્યાવશ્યકાભિપ્રાયઃ,
સમવાયાંગે તુ ચતુષ્પંચાશદ્ગણધરા ઉક્તા ઇતિ જ્ઞેયં.

ષટ્ષષ્ટિશ્ચ સહસ્રાણિ સાધૂનાં સત્ત્વશાલિનાં । દ્વાષષ્ટિઃ સંયતીનાં ચ
સહસ્રાણ્યભવન્ વિભોઃ ॥ ૨૬ ॥ લક્ષ્મ્યં ચ શ્રાદ્ધાનાં ષટ્સહસ્રાધિકં
પ્રભોઃ । શ્રાવિકાણાં ચતુર્લક્ષી સહસ્રાશ્ચ ચતુર્દશ ॥ ૨૭ ॥ તથા પંચસ-
હસ્રાણિ કેવલજ્ઞાનશાલિનાં । તાવંત્યેવ સહસ્રાણિ મનોજ્ઞાનવતામપિ
॥ ૨૮ ॥ ચત્વારોઽવધિભાજાં ચ સહસ્રાસ્ત્રિશતાધિકાઃ । સહસ્રમેકં પૂર્ણં
ચ સચ્ચતુર્દશપૂર્વિણાં ॥ ૨૯ ॥ લસદ્વૈક્રિયલબ્ધીનાં સહસ્રાણ્યષ્ટ જજિરે ।
દ્વાભ્યાં શતાભ્યામધિકા ત્રિસહસ્રી ચ વાદિનાં ॥ ૩૦ ॥ યશોનામાદ્ય-
ગણમૃ-ત્પદ્મારૂપા ચ પ્રવર્તિની । પુરુષોત્તમો વિષ્ણુશ્ચ સદા ચરણ-
સેવકઃ ॥ ૩૧ ॥ દધત્પદ્મચ્છદ્ગપાશા-નપસવ્યે કરત્રયે । નકુલં ફલકં
ચાક્ષ-સૂત્રં વામકરત્રયે ॥ ૩૨ ॥ પાતાલયક્ષસ્ત્રિમુખો રક્તો મકરવાહનઃ ।
ષટ્ક્રમુજઃ કુરુતે પ્રીતિ-મનંતપ્રમુસેવિનાં ॥ ૩૩ ॥ યુગ્મં ॥ આદધાના ચ્છદ્ગ-
પાશૌ વામેતરકરત્રયે । વામે કરત્રયે શશ્વ-દ્ધાના ફલકાંકુશૌ ॥ ૩૪ ॥

ગણધરશ્રેષ્ઠો પચાસ કલા છે (૨૫) એ આવશ્યકનો અભિપ્રાય છે. શ્રીસમવાયાંગ-
માં તો ૫૪ કલા છે.

અનંતપ્રભુને સત્ત્વશાલી એવાં ૬૬૦૦૦ સાધુઓ, ૬૨૦૦૦ સાધ્વીઓ, (૨૬)
૨૦૬૦૦૦ શ્રાવકો, ૪૧૪૦૦૦ શ્રાવિકાઓ, (૨૭) ૫૦૦૦ કેવલજ્ઞાની, ૫૦૦૦ મનઃ-
પર્યવજ્ઞાની, (૨૮) ૪૩૦૦ અવધિજ્ઞાની, ૧૦૦૦ ચૌદપૂર્વી, (૨૯) ૮૦૦૦ વૈક્રિયલ-
બ્ધિવાળા અને ૩૨૦૦ વાદીઓનો પરિવાર થયો. (૩૦) પ્રથમ ગણધર યશ નામના,
પ્રથમ પ્રવર્તિની પદ્મા નામની અને પુરુષોત્તમ નામના વાસુદેવ પ્રભુના ભક્ત થયા. (૩૧)
પાતાલ નામનો યક્ષ ત્રણ મુખવાળો, રક્ત વર્ણવાળો, મકરના વાહનવાળો, છ મુજાવાળો,
જેની દક્ષિણ બાજુની ત્રણ મુજામાં પદ્મ, ચ્છદ્ગ અને પાશને ધારણ કરનારો અને ડાબી
બાજુની ત્રણ મુજામાં નકુલ, ફલક ને અક્ષત્રયને ધારણ કરનારો અનંતપ્રભુની
સેવા કરનારને પ્રીતિ ઉપજાવનાર થયો. (૩૨-૩૩) જમણી બાજુના બે હાથમાં ચ્છદ્ગ
અને પાશ તથા ડાબી બાજુના બે હાથમાં ફલક ને અંકુશને નિરંતર ધારણ કરનારી પદ્મના

पद्मासना गौरवर्णा देव्यंकुशा चतुर्भुजा । अनंतप्रभुभक्तानां दत्तेऽनंतां
सुखश्रियं ॥ ३५ ॥ इत्यनंतजित् ॥

भारते भदिलपुरे धातकीखंडमंडने । नृपो दृढरथोऽसौ च गुरोर्वि-
मलवाहनात् ॥ ३६ ॥ आदाय संयमं जज्ञे विजयेऽनुत्तरे सुरः । द्वात्रिंशद-
र्णवायुष्क-स्ततः शून्याख्यनिर्वृति ॥ ३७ ॥ पुरे रत्नपुरे भानो-नृपस्य
तनयोऽभवत् । सुव्रतायाः कुक्षिरत्नं धर्मनाथो जिनेश्वरः ॥ ३८ ॥ वैशाखे
सप्तमी शुक्ला तृतीया माघजोज्ज्वला । माघे त्रयोदशी शुक्ला तथा पौष-
स्य पूर्णिमा ॥ ३९ ॥ ज्येष्ठस्य पंचमी शुक्ला कल्याणकदिनाः प्रभोः ।
पुष्यं च पंचस्वप्येषु भं राशिः कर्क एव च ॥ ४० ॥ अनंतस्वामिनिर्वाणा-
च्चतुर्भिः सागरोपमैः । जातो दशाब्दलक्षोनैः श्रीधर्मो जगदीश्वरः
॥ ४१ ॥ शिष्यंते स्म तदा तुर्या-रकस्यांभोधयस्त्रयः । पंचषष्टिश्चाब्दलक्षा
वेदनागसहस्रकाः ॥ ४२ ॥ स्वयं धर्मस्वभावत्वा-द्धर्मस्थे वाभवद्विभौ ।
मातातिधार्मिकी तस्मा-द्धर्मनाथ इति स्मृतः ॥ ४३ ॥ देहोच्छ्रयः पंचच-
त्वारिंशच्चापमितः स्मृतः । वज्रं च लांछनं वर्ष-लक्षाणि दश जीवितं

आसनवाळी, गौर वर्णवाळी, तेम ज चार भुजावाळी अंकुशा नामना देवी अनंतप्रभुना
भक्तोने पारावार सुखलक्ष्मीने आपनारी थह. (३४-३५) इति श्रीअनंतः ॥

श्री धर्मनाथजीवर्यन—धातकीखंडना मंडनभूत भरतक्षेत्रमां भदिलपुर नामना
नगरमां दृढरथ नामनो राजा हतो. तेणे विमलवाहन नामना गुरुपासे चारित्र अंगीकार
कर्तुं. मरण पाभीने विजय नामना अनुत्तर विमानमां ३२ सागरोपमने आउखे देव थया.
त्यांथी च्यवीने शून्य नामना देशमां रत्नपुर नामना नगरमां भानु नामना राजानी सुव्रता
नामनी राणीनी कुक्षिथी धर्मनाथ नामे जिनेश्वरनो जन्म थयो. (३६-३८) वैशाख शुदि ७,
माघ शुदि ३, माघ शुदि १३, पोस शुदि १५ ने ज्येष्ठ शुदि ५-ए पांच तेमना कल्याणकनी
तिथिओ जाणवी. पांचे कल्याणकोमां नक्षत्र पुष्य जाणवुं, राशि कर्क जाणवी.
(३९-४०) अनंतनाथना निर्वाणथी दश लाख वर्ष ऊण चार सागरोपमे, धर्मनाथ प्रभु
थया. (४१) ते वखते चोथो आरो त्रण सागरोपम, दश लाख वर्ष तथा ६५ लाख ने
८४००० वर्ष बाकी रह्यो हतो. (४२) पोते धर्मना स्वभाववाळा होवाथी अने प्रभु गर्भस्थ
हता त्यारे माता अति धार्मिकी थयेल होवाथी धर्मनाथ एवुं नाम स्थापन कर्तुं. (४३) प्रभुनुं
शरीर ४५ धनुष्यनुं, लांछन वज्रनुं अने दश लाख वर्षनुं आयुष्यह तुं. (४४) तेमां अढीलाख

॥ ૪૪ ॥ વર્ષલક્ષદ્વયં સાર્ઙ્ગ કુમારત્વે વ્રતેઽપિ ચ । રાજ્યે પુનઃ પ્રભુઃ પંચ-
વર્ષલક્ષાણ્યપૂરયત્ ॥ ૪૫ ॥ શિવિકા નાગદત્તાલ્યા હ્રાદ્મસ્થ્યં માસયો-
ર્દ્વયં । ધર્મસિંહઃ સૌમનસ-ગ્રામેઽદાદાઘપારણાં ॥ ૪૬ ॥ જ્ઞાનવૃદ્ધશ્ચ
નિર્દિષ્ટો દધિપર્ણં ઇતિ પ્રભોઃ । દ્વિ(ત્રિ)ચત્વારિંશદાદિષ્ટાઃ શ્રીજિનસ્ય ગણા-
ધિપાઃ ॥ ૪૭ ॥ ચતુઃષષ્ઠિઃ સહસ્રાણિ સંયતનાં જિનેશિતુઃ । તથા સહ-
સ્રા દ્વાષષ્ઠિઃ સાધ્વીનાં સચતુઃશતાઃ ॥ ૪૮ ॥ ચતુસ્સહસ્રાભ્યધિકે દ્વે લક્ષે
શ્રાદ્ધપુંગવાઃ । ચતુર્લક્ષી શ્રાવિકાણાં સહસ્રાશ્ચ ત્રયોદશ ॥ ૪૯ ॥ શતાનિ
પંચચત્વારિં-શત્કેવલજુષાં વિભોઃ । તાવંત્યેવ શતાન્યેવ મનઃપર્યાયિણામપિ
॥ ૫૦ ॥ ત્રયોઽવધિજ્ઞાનભાજાં સહસ્રાઃ ષટ્શતાધિકાઃ । વર્યવૈક્રિયલ-
બ્ધીનાં સહસ્રાઃ સસ કીર્તિતાઃ ॥ ૫૧ ॥ શતાનિ નવ ચોક્તાનિ સચ્ચતુ-
ર્દશપૂર્વિણાં । વાદિનાં ચ સહસ્રે દ્વે શતૈરષ્ટભિરન્વિતે ॥ ૫૨ ॥ અરિષ્ટો મુખ્ય-
ગણભૃત્ શિવાર્યા ચ પ્રવર્તિની । વિષ્ણુઃ પુરુષસિંહશ્ચ નૃપશ્ચરણસેવકઃ ॥ ૫૩ ॥

બીજપૂરાભયગદા-સ્ત્રિષુ દક્ષિણપાણિષુ । ગદાપદ્માક્ષનકુલાન્ દધ-
દ્વામેષુ ચ ત્રિષુ ॥ ૫૪ ॥ ત્રિમુખઃ કિન્નરો યક્ષો રક્તાંગઃ કૂર્મવાહનઃ ।
ષટ્ભુજોઽમીષ્ટમાધત્તે શ્રીધર્મપ્રભુસેવિનાં ॥ ૫૫ ॥ દેવી ચ પદ્મગામિલ્યા

વર્ષ કુમારાવસ્થામાં, પાંચ લાખ વર્ષ રાજ્યાવસ્થામાં અને અઢી લાખ વર્ષ વ્રતાવસ્થામાં
વ્યતીત કર્યા. (૪૫) દીક્ષા અવસરે શિવિકા નાગદત્તા નામની અને હ્રદમસ્થ પર્યાય બે
માસનો હતો. પ્રથમ પારણું સૌમનસ ગ્રામે ધર્મસિંહે કરાવ્યું. (૪૬) જ્ઞાનવૃદ્ધ દધિપર્ણ
નામનું હતું. ધર્મનાથ પ્રભુને ૪૨ (૪૩) ગણધરો, (૪૭) ૬૪૦૦૦ સાધુઓ, ૬૨૪૦૦
સાધ્વીઓ, (૪૮) ૨૦૪૦૦૦ શ્રાવકો, ૪૧૩૦૦૦ શ્રાવિકાઓ, (૪૯) ૪૫૦૦
કેવલજ્ઞાની, તેટલા જ ઇટલે ૪૫૦૦ મનઃપર્યવજ્ઞાની, (૫૦) ૩૬૦૦ અવધિજ્ઞાની, ૭૦૦૦
વૈક્રિયલબ્ધિવાળા, (૫૧) ૯૦૦ ચૌદપૂર્વી અને ૨૮૦૦ વાદીનો પરિવાર થયો. (૫૨)
અરિષ્ટ નામના મુખ્ય ગણધર, શિવાર્યા નામે પ્રવર્તિની અને પુરુષસિંહ નામનો વાસુદેવ
પ્રભુનો ચરણસેવક (ભક્ત) થયો. (૫૩.)

ત્રણ જમણા હાથમાં બીજપુર, અભય ને ગદા તથા ઢાલા ત્રણ હાથમાં ગદા, પદ્માક્ષ ને
નકુલને ધારણ કરનાર, રક્ત વર્ણવાળો, કૂર્મના વાહનવાળો છ ભુજાવાળો અને ત્રણ મુખ-
વાળો કિન્નર નામનો યક્ષ શ્રી ધર્મનાથ પ્રભુના સેવકોના અમીષ્ટને પૂરનાર થયો. (૫૪-
૫૫) તથા પદ્મગા નામે મતાંતરે કંદર્પા નામે દેવી ચાર ભુજાવાળી, ગૌર વર્ણવાળી, મત્સ્ય-

सा कंदर्पा मतांतरे । चतुर्भुजा गौरवर्णा राजते मत्स्थवाहना ॥ ५६ ॥
उत्पलांकुशसंयुक्त—सदक्षिणकरद्वया । पद्माभयांचिता वामपाण्योर्दत्ते सुखं
सर्ता ॥ ५७ ॥ इति श्रीधर्मनाथः ॥

श्रीपेणभूपतिः पूर्वं तद्राज्ञी चाभिनंदिता । उभौ युगलिनी जातौ ततो
जातौ सुधाभुजौ ॥ ५८ ॥ ततश्चामिततेजःश्री—विजयाख्यौ महर्षिकौ । ततश्च
प्राणतस्वर्गे सुपर्वाणौ बभूवतुः ॥ ५९ ॥ बलदेववासुदेवौ ततो जातौ
महाभुजौ । बलोऽभूदच्युताधीशो हरिस्त्वाद्यां भुवं ययौ ॥ ६० ॥ उद्धृ-
तस्तु ततोऽवाप्य खेचराधीशतां हरिः । परिव्रज्याच्युतस्वामि—सामानिक-
सुरोऽभवत् ॥ ६१ ॥ ततश्च्युत्वादिमो वज्रा—युधाहश्चक्रवर्यभूत् । तदं-
गजोऽपरस्त्वासीत् सहस्रायुधसंज्ञकः ॥ ६२ ॥ ग्रैवेयके तृतीये तौ जग्मतु-
र्जनकांगजौ । मतांतरे च नवमे गतौ ग्रैवेयकेऽथ तौ ॥ ६३ ॥ विजये
पुष्कलावत्यां जंबूद्वीपे ततश्च्युतौ । नगर्यां पुंडरीकिण्या—मभूतां सोद-
रावुभौ ॥ ६४ ॥ मेघरथदृढरथौ श्रीमेघरथमेकदा । प्रशशंस मुदेशान-
सुरेंद्रः सुरपर्वदि ॥ ६५ ॥ अहो मेघरथस्यांतः स्फुरन् जीवदयारसः ।

ना वाहनवाळी, वे जमणी भुजामां उत्पल ने अंकुशवाळी अने डावी वे भुजामां पद्म ने
अभयवाळी सज्जनोने सुख आपनारी थह. (५६-५७) इति श्रीधर्मनाथः ॥

श्री शान्तिनाथवर्णन—पूर्वभवे श्रीपेण नामना राजा ने अभिनंदिता नामे राणी
हता. ते वने मरण पामीने युगलिक थया. त्यांथी देव थया. (५८) त्यांथी च्यवीने
अमिततेज ने श्रीविजय नामना महर्षिक थया. त्यांथी प्राणत देवलोकमां देव थया.
(५९) त्यांथी च्यवीने महापराक्रमी बलदेव ने वासुदेव थया. त्यांथी मरण पामीने
बलदेव अच्युतेंद्र थया ने वासुदेव पहेली नरके गया. (६०) वासुदेवनो जीव नरकमांथी
नीकळीने खेचराधीशपणुं पामी, दीक्षा अंगीकार करी अच्युतेंद्रनो सामानिक देव थयो.
(६१) त्यांथी च्यवीने अच्युतेंद्रनो जीव वज्रायुध नामे चक्री थया ने सामानिक देव
तेनो सहस्रायुध नामे पुत्र थयो. (६२) ते पिता—पुत्र मरण पामीने त्रीजे ग्रैवेयके देव थया.
मतांतरे नवमा ग्रैवेयके देव थया. (६३) त्यांथी च्यवीने जंबूद्वीपना पूर्व महाविदेहमां
पुष्कलावती विजयमां पुंडरीकिणी नगरीमां वने आहओ मेघरथ अने दृढरथ नामना थया.
एकदा ईशानेंद्रे देवोनी पर्वदामां मेघरथ राजानी प्रशंसा करी (६४-६५) के—‘अहो !

न शक्यते शोषयितुं कृतयस्नैः सुरैरपि ॥ ६६ ॥ अश्रद्धधानस्तत्कश्चि-
देवः शूलभृतो वचः । परीक्षितुं नृपं दक्षं-मन्यो भूलोकमाययौ ॥ ६७ ॥
पूर्ववैराद्युद्धयमानौ श्येनपारापतावथ । अधिष्ठाय स दंभेना-जगाम नृप-
सन्निधौ ॥ ६८ ॥ ऊचे पारापतस्तत्र रक्ष रक्ष कृपानिधे ! । श्येनो हिन-
स्ति मां पीनो दीनं निःशरणं हहा ॥ ६९ ॥ ऊचे वीक्ष्य भयार्तं तं
समुत्पन्नकृपो नृपः । यमादपि प्रकुपिता-न्मा शैषीर्नाथ ते भयं ॥ ७० ॥
कंपमाने खगे तस्मि-न्नृपोत्संगमुपाश्रिते । श्येनोऽपि सहस्रागत्य क्षुधा-
क्षामोऽब्रवीदिति ॥ ७१ ॥ रक्ष रक्ष क्षुधा मार्य-माणं मां दक्षपुंगव ! ।
देहि देहि चिरात्प्राप्तं भक्ष्यं पारापतं मम ॥ ७२ ॥ एकस्योपेक्षसे
प्राणां-स्तानन्यस्य च रक्षसि । तुल्येऽपि कोऽयं जीवत्वे पंक्तिभेदः
किलावयोः ॥ ७३ ॥ श्येनमूचे नृपः पक्षिन् ! दीनोऽयं सुच्यतां खगः ।
गृहाण नानापक्वान्नं दयाधर्मोऽस्तु ते महान् ॥ ७४ ॥ श्येनः प्रोचे च

मेघरथ राजाना अंतःकरणमां एटलो जीवदयानो रस छे के जेतुं शोषण करवाने प्रयत्न करता देवो पण समर्थ थइ शके नहीं.' (६६) ते शूलभृत (ईशानेंद्र) तुं वचन नहीं सहहीने कोइ मिथ्यामतिदेव पोताने डाह्यो मानतो सतो मेघरथ राजानी परीक्षा करवा पृथ्वीपर आव्यो. (६७) ते वखते पूर्वना वैरथी परस्पर युद्ध करता श्येन ने पारापत (पारेवा) मां ते दंभवडे अधिष्ठित थइने मेघरथ राजापासे आव्यो. (६८) पारापत राजाने कहे छे के- 'हे कृपानिधि ! मारी रक्षा करो, रक्षा करो. आ महापीन (मजबूत) एवो श्येनपक्षी निःशरण ने दीन एवा मने मारी नाखे छे.' (६९) तेने भयार्त जोइने उत्पन्न थइ छे कृपा जेने एवा राजाए कह्युं के- 'कोपेला एवा यमथी पण हवे बीश नहीं, हवे तने भय नथी.' (७०) एटले ते पक्षी कंपायमान थतो सतो राजाना खोळामां भराइ गयो. श्येन पण एकदम आवीने क्षुधाथी दुर्बल थयो सतो आ प्रमाणे बोल्यो (७१) के- 'हे दक्षपुंगव ! मने मारी नाखती एवी क्षुधाथी मारुं रक्षण कर, रक्षण कर. घणै काळे पापेला आ मारा भक्ष्य पारापतने मने आप, आप. (७२) तमे एकना प्राणनी उपेक्षा करो छो अने एकना प्राणनी रक्षा करो छो. तुल्य एवा जीवत्वमां आवो पंक्तिभेद अमारा उपर आप केम करो छो ? ' (७३) राजाए श्येनने कह्युं के- 'हे पक्षी ! आ पक्षी दीन छे, तेने मूकी दे, तेना बदलामां नाना प्रकारना पक्वान्ने ग्रहण कर. तने मोटो दयाधर्म थशे.' (७४) श्येन कहे छे के- 'धर्माधर्मनी विचारणा तमारा जेवा दृप्तने थाय,

भूपाल ! धर्माधर्मविचारणा । भवादृशां स्यात्तृप्तानां क्षुधार्त्तानां तु सा कुतः
 ॥ ७५ ॥ विना सद्यस्कमांसं च नाहारोऽस्मादृशां परः । तद् द्रुतं दीयतामेष
 हत्या वा गृह्यतां मम ॥ ७६ ॥ नृपोऽथार्चितयत्पारा-पतोऽयं सर्वथा
 मया । रक्षणीयोऽयमप्यंगी तर्पणीयो बुभुक्षितः ॥ ७७ ॥ श्येनं तत्त-
 र्पयाम्येनं निजैर्मांसैर्यथोभयोः । दया स्यान्ननु देहेऽस्मिन् कः स्नेहः
 क्षणभंगुरे ॥ ७८ ॥ ततस्तुलायामारोप्य मायापारापतं नृपः । उत्कृत्य
 स्वरुमांसानि तोलयामास सात्त्विकः ॥ ७९ ॥ यथा यथा स्वरुमांसानि
 तुलायां भूधवो न्यधात् । तथा तथा प्रवृद्धे कपोतो वीवधेन सः
 ॥ ८० ॥ दीनानने पुरजने क्रंदत्यंतःपुरेऽखिले । तुलामारुह्य सोत्साहं
 रसेनः श्येनमित्यवक् ॥ ८१ ॥ गृहाण श्येन ! देहं मे कृतार्थं जीवरक्ष-
 णात् । तृप्तिस्तवाभयं चास्य भूयान्मम च निर्जरा ॥ ८२ ॥ तं देहेऽपि
 गतस्नेहं निस्संदेहं जिनागमे । नृपं वीक्ष्य दयावीरं तुष्टस्तुष्टाव निर्जरः
 ॥ ८३ ॥ साधु साधु महाधीर ! वीरकोटीर ! सांप्रतं । ईशानेशोऽनिशं

अमारा जेवा क्षुधार्त्तने क्यांथी थाय ? (७५) बळी अमारा जेवाने तरतना
 मांस शिवाय बीजो आहार होतो नथी, माटे तरत ज मने ए पक्षी आपी द्यो; नहीं तो पक्षी
 मारी हत्या न्यो.' (७६) राजा विचारे छे के—'आ पारापत तो मारे सर्वथा रक्षणीय छे
 अने आ भूख्या पक्षीने पण तृप्त करवो जोइए, (७७) तेथी मारा मांसलडे आ श्येनने
 तृप्त करुं के जेथी बंनेनो वचार् ने दया थाय. आ क्षणभंगुर देह उपर शुं स्नेह करवो ?'
 (७८) पक्षी ब्राजवुं मंगावी तेना एक बाजुना पल्लामां मायावी पारापतने मूकी ते
 सात्त्विक पोताना साथळनुं मांस कापीने बीजा पल्लामां मूकी तोळवा लाग्या. (७९)
 अहीं जेम जेम राजा पोतानुं मांस तुलामां मूके छे तेम तेम कपोत तोलमां वधतो जाय छे.
 (८०) ते वखते आ स्थिति जोइने नगरजनो दीन मुखवाळा थइ गया. आखुं अंतःपुर
 आक्रंद करवा लाग्युं. ब्राजवामां पारेवा जेटलो मांसनो तोल न थवाथी उत्साहसहित
 ब्राजवामां चडीने राजाए श्येनने कह्युं (८१) के—' हे श्येन ! जीवरक्षार्थी कृतार्थ
 थयेला आ मारा देहने ज तुं ग्रहण कर जेथी तने तृप्ति थाय, अने अभय मळे ने मने
 निर्जरा थाय.' (८२) ए रीते देहने विषे निःस्नेह अने जिनागममां निःसंदेह दयावीर
 एवा राजाने जोइने ते देव अत्यंत संतुष्ट थइ स्तुति करवा लाग्यो (८३) के—'साधु, साधु. हे

स्तौति सत्त्वं ते देवपर्षदि ॥ ८४ ॥ शंसितोऽसि दयावीर ! यादृशः शूल-
पाणिना । ततः शतगुणोत्साहो वीक्षितोऽसि परीक्षणे ॥ ८५ ॥ खेदि-
तोऽसि वृथा राज-न्नपराधं क्षमस्व मे । इति ब्रुवाणः पुष्पाणां वृष्टिं
हृष्टस्ततान सः ॥ ८६ ॥ प्रादुष्कृत्य स्वरूपं स्वं सजीकृत्य च भूपति ।
चमत्कारचलन्मौलिः सुरः स्वर्गं जगाम सः ॥ ८७ ॥ करुणावज्रायुध-
नाटके उत्तराध्ययनलघुवृत्तौ च वज्रायुधचक्रवर्त्तिभवेऽयं देवपरीक्षणा-
दिव्यतिकर उक्तोऽस्तीति ध्येयं, तथा करुणावज्रायुधे परीक्षकौ द्वौ
देवावुक्तौ इति ज्ञेयं.

गुरोर्धनरथात्प्राप्य दीक्षां मेघरथो नृपः । मृत्वा सर्वार्थसिद्धेऽभूत्परम-
स्थितिकः सुरः ॥ ८८ ॥ जीवो दृढरथस्यापि भविष्यन् गणभृद्विभोः । मृत्वा
तत्रैव देवोऽभू-च्छयुत्वा मेघरथोऽथ च ॥ ८९ ॥ कुरुदेशशिरोरत्ने पुरे श्रीहस्ति-
नापुरे । विश्वसेनस्य भूभर्तुः पुत्रोऽभूदचिरांगजः ॥ ९० ॥ प्रभौ गर्भे समु-
त्पन्ने शशामोपद्रवोऽखिले । देशे जनानां मार्यादि-स्ततः शान्तिरिति स्मृतः

महावीर ! हे वीरकोटीर ! आजै ईशानेंद्रे वारंवार देवसभामां तमारी प्रशंसा करी छे. (८३-
८४) हे दयावीर ! शूलपाणिण जेवी तमारी प्रशंसा करी ते करतां सोगणो उत्साह
तमारी परीक्षा करता में तमारामां जोयो छे. (८५) हे राजन् ! में वृथा तमने खेद
पमाड्यो छे, ते मारो अपराध क्षमा करो. 'आ प्रमाणे हर्षित थइने गुष्पोनी वृष्टि करी,
(८६) पछी पोतानुं स्वरूप प्रगट करी, राजाने बराबर सज्ज करी, चमत्कारवडे चलित
मुकुटवाळो ते देव स्वर्गे गयो. (८७) करुणावज्रायुध नाटकमां अने उत्तराध्ययन
लघुवृत्तिमां तो वज्रायुध चक्रीना भवमां आ देवपरीक्षणादि वृत्तांत कह्यो छे, तथा
करुणावज्रायुध नाटकमां बे देवो परीक्षा करवा आव्यानुं कह्यो छे-इति ज्ञेयं.

धनरथ नामना तीर्थकर गुरुनी पासे दीक्षा अंगीकार करीने मेघरथ राजा सर्वार्थ-
सिद्ध विमानमां उत्कृष्ट आउखे देव थया. (८८) दृढरथ पण मरण पामीने त्यां ज
देव थयो. ते शान्तिनाथ प्रभुना गणधर थसे. हवे मेघरथ राजानो जीव स्वर्गथी च्यवीने
कुरुदेशना शिरोरत्न जेवा हस्तिनापुर नगरमां विश्वसेन राजानी अचिरा राणीना पुत्र
थया. (८९-९०) प्रभु गर्भमां आव्या एटले आखा देशमां मारी विगेरेनो उपद्रव हतो
ते सर्व शान्त थइ गयो तेथी अथवा शान्ति एटले क्रोधनो विजय (पराभव) अथवा

॥ ९१ ॥ अथवा—शांतिः स्यात्क्रोधविजयः शांतिर्वोपद्रवक्षयः । शांतिः
 शांतरसो वा त—त्प्रधानत्वान्तथाभिधः ॥ ९२ ॥ भाद्रस्य सप्तमी श्यामा
 ज्येष्ठे कृष्णत्रयोदशी । ज्येष्ठे चतुर्दशी कृष्णा पौषे च नवमी सिता
 ॥ ९३ ॥ ज्येष्ठे त्रयोदशी कृष्णा कल्याणकदिनाः प्रभोः । धिष्ण्यं च
 पंचस्वप्येषु कीर्तितं यमदैवतं ॥ ९४ ॥ नव मासाः स्थितिर्गर्भे
 स्वामिनः षड्दिनाधिकाः । चत्वारिंशत्कार्मुकानि प्रज्ञतो वपुरुच्छ्रयः
 ॥ ९५ ॥ पादत्रयेण पल्यस्य वर्षलक्षेण चोन्नितैः । त्रिभिः पयोधिभिः
 शांति—धर्मनिर्वाणतोऽभवत् ॥ ९६ ॥ पल्यपादत्रयी शेषा तदा तुर्यारके-
 ऽभवत् । पूर्वोक्तैः शरदां लक्षैः सहस्रैश्च समन्विता ॥ ९७ ॥
 राशिर्मेघो मृगो लक्ष्म वर्षलक्षं च जीवितं । तुल्यैश्चतुर्भिर्भागैस्त-
 त्पूरयामास विश्वजित् ॥ ९८ ॥ पंचविंशतिमब्दानां सहस्राणि कुमारतां ।
 तावत्कालं च बुभुजे मंडलाधीशतामपि ॥ ९९ ॥ पंचविंशतिमेवाब्द-
 सहस्रान् सार्वभौमतां । कालं तावन्तमेवायं व्रतपर्यायमाश्रयत् ॥ ७०० ॥
 सर्वार्था शिविका वर्ष—मेकं छद्मस्थता मता । सुमित्रो मंदिरपुरे पारणां
 प्रथमां ददौ ॥ ७०१ ॥ अत्र वर्षमेकं छद्मस्थता मता इत्यावश्यक-

शांति एटले उपद्रवो नो नाश अथवा शांति एटले शांत रस, आ सर्व ते प्रभुमां मुख्य-
 पणे होवाथी तेमनुं नाम शांतिनाथ थयुं. (९१-९२) भाद्रवा वदि ७, ज्येष्ठ वदि १३,
 ज्येष्ठ वदि १४, पौष शुदि ९ अने ज्येष्ठ वदि १३ आ तेमना कन्याणकना दिवसो थया.
 तेमना पांचे कन्याणकोमां नक्षत्र भरणी जाणवुं. (९३-९४) गर्भस्थिति ९ मास ने ६
 दिवसनी ने ४० धनुष्यनुं शरीर जाणवुं. (९५) धर्मनाथना निर्वाण पछी पोणा पन्यो-
 पमे ने एक लाख वर्षे ऊण त्रण सागरोपमे शांतिनाथनो जन्म थयो. (९६) ते वखते
 चोथो आरो पोणो पन्योपम, एक लाख वर्ष ने पूर्वे कहेला वर्षोए अधिक शेष रहेल
 जाणवो. (९७) प्रभुनी राशि मेष ने लंछन मृगनुं जाणवुं. लाख वर्षनुं आयुष्य तेना
 चार सरखा भाग पाडवा अने तेवा चार भागे आयुष्य पूर्ण थयेलुं जाणवुं. (९८)
 एक भागना २५००० वर्ष कौमारावस्थामां, एक भाग मंडलाधीशपणामां, (९९)
 एक भाग चक्रवर्तीपणामां ने एक भाग व्रतपर्याय तरीके जाणवो. (७००) दीक्षा
 अवसरे शिविका सर्वार्था नामनी जाणवी. एक वर्ष छद्मस्थकाल जाणवो. प्रथम पारणुं
 मंदिरपुरमां सुमित्र राजाने त्यां थयुं. (७०१) अही जे एक वर्ष छद्मस्थता कही छे ते

पेक्षया, सप्ततिशतस्थानकापेक्षया च पाठः—ननु ज्येष्ठासितचतुर्दश्याः पौषसितनवमीं यावद्गणने साधिकाः सप्त मासाः स्युः, यदि चाधिकमासः संभवेत्तदापि साधिका अष्ट मासा एव स्युः, तत्कथं वर्षं संभवति छाद्यस्थकालमानमिति चेत्सत्यं, परमर्द्धाधिक्ये रूपं (पूर्ण) देयमिति गणितज्ञवचनानुवृत्त्येदमप्युक्तं भावीति संभाव्यते, ग्रंथांतरे तु तदनपेक्षणादधिकमासापेक्षणाच्च साधिकमासाष्टकसंभवे नव मासा अप्युक्ता दृश्यन्ते इति ध्येयं.

नंदीनामा ज्ञानवृक्षः प्रज्ञसोऽस्य जिनेशितुः । षट्त्रिंशदेव गण-
भृ-द्वरा भगवतः स्मृताः ॥ २ ॥ इदं गणधरमानमावश्यकानुसारेण,
समवायांगे तु श्रीशांतेर्नवतिर्गणधरा इति दृश्यते. द्वाषष्टिश्च सहस्राणि
साधवः शुद्धसंयमाः । संयतीनां चैकषष्टिः सहस्राः षट्शताधिकाः
॥ ३ ॥ श्रावकाणां सनवति-सहस्रं लक्षयोर्द्वयं । श्राविकाणां त्रिल-
क्ष्याढ्या त्रिनवत्या सहस्रकैः ॥ ४ ॥ सर्वज्ञानां सहस्राश्च चत्वारस्त्रि-
शताधिकाः । शतानि चत्वारिंशच्च मनःपर्यायशालिनां ॥ ५ ॥ सह-
स्राणि त्रीण्यभूव-न्नवधिज्ञानधारिणां । अष्टौ शतानि प्रोक्तानि सच्च-

आवश्यकने अभिप्राये जाणवी. सप्ततिशतस्थानकनी अपेक्षाए तो ननु इति प्रश्ने 'ज्येष्ठ
वदि १४ शे दीक्षा ने पौष शुदि ९ मे केवलज्ञान ए रीते गणतां तो साधिक सात मास
थाय. कदि (पौष मास) अधिक मासनो संभव होय तो पण साधिक आठ मास थाय,
पण छाद्यस्थकाल एक वर्षनो शी रीते संभवे ? ' तेने उत्तर आपे छे के तारुं कहेवुं सत्य छे,
परंतु अर्धथी अधिक पूर्ण समजवुं एवं गणितज्ञवुं वचन छे, ते अनुसार आ कथन करेलुं
हशे एम संभवे छे.' ग्रंथांतरमां तो तेवी अपेक्षा नहीं करीने अने अधिक मासनी अपेक्षा
करीने साधिक आठ मासनो संभव होवाथी नव मास कहेला पण देखाय छे. इति ज्ञेयं.

प्रश्नुं ज्ञानवृक्ष नंदी नामनुं कहेलुं छे. शांतिनाथने गणधरो ३६ कहेला छे. (७०२)
'आ संख्या आवश्यक अनुसार जाणवी. समवायांगमां तो श्री शांतिनाथने ९० गणधरो
कहेला देखाय छे. ' बीजो परिवार नीचेप्रमाणे— ६२००० शुद्ध संयमधारी साधुओ,
६१६०० साध्वीओ, (३) २९०००० श्रावको, ३९३००० श्राविकाओ, (४) ४३००
केवलज्ञानी, ४००० मनःपर्यवज्ञानी, (५) ३००० अवधिज्ञानी, ८०० चौदपूर्वी,

તુર્દશપૂર્વિણાં ॥ ૬ ॥ વિભ્રતાં વૈક્રિયાં લઙ્ઘિ સહસ્રાઃ ષષ્ઠમહાત્મનાં ।
 વાદિનાં ચ સહસ્રે દ્વે નિર્દિષ્ટે સચતુઃશતે ॥ ૭ ॥ જીવો દૃઢરથસ્યાથ
 ચ્યુત્વા સર્વાર્થસિદ્ધિતઃ । પ્રથમઃ પ્રથમાનશ્રીઃ શ્રીશાંતેર્યોગજોઽભવત્
 ॥ ૮ ॥ ગણાધિપાગ્રણીઃ સોઽભૂ-ચ્ચક્રાયુધ ઇતિ પ્રભોઃ । પ્રવર્તિની ચ
 સુમતિ-ર્ભક્તઃ કોણાચલો નૃપઃ ॥ ૯ ॥ વરાહવાહનઃ ક્રોડ-વદનઃ
 શ્યામલદ્યુતિઃ । વીજપૂરકસત્પદ્મ-યુગ્દક્ષિણકરદ્વયઃ ॥ ૧૦ ॥ નકુલં
 ચાક્ષસૂત્રં ચ દધદ્વામકરદ્વયે । યક્ષો વિજયતે દત્તો ગરુડાશ્ચતુર્ભુજઃ
 ॥ ૧૧ ॥ પુસ્તકોત્પલસંયુક્ત-સદક્ષિણકરદ્વયા । કમંડલું ચ કમલં
 દધત્યન્યકરદ્વયે ॥ ૧૨ ॥ પદ્માસના ચતુઃપાણિ-નિર્વાણી કનકચ્છવિઃ ।
 શ્રીશાંતિનાથભક્તાનાં કુરુતે મંગલાવર્ણી ॥ ૧૩ ॥ ઇતિ શ્રીશાંતિઃ ॥

આવર્તનામ્નિ વિજયે જંબૂદ્વીપસ્ય મંડને । પ્રાગ્વિદેહે સ્વર્ગપુર્યા
 નૃપઃ સિંહાહ્વયોઽભવત્ ॥ ૧૪ ॥ સ સંવરગુરોઃ પાર્શ્વે પ્રતિપદ્ય શુભવ્રતં ।
 ત્રયસ્ત્રિંશત્સાગરાયુઃ સર્વાર્થે ત્રિદશોઽભવત્ ॥ ૧૫ ॥ કુરુદેશે ગજપુરે

(૬) ૬૦૦૦ મુનિઓ વૈક્રિયલઙ્ઘિવાળા અને ૨૪૦૦ વાદી સાધુઓ જાણવા.
 (૭) દૃઢરથનો જીવ સર્વાર્થસિદ્ધિથી ચ્યવીને વિસ્તારવંત શોભાવાળા શાંતિનાથના
 જે પ્રથમ પુત્ર થયા તે ચક્રાયુધ નામે ગણધરના અગ્રણી થયા. પ્રવર્તિની સુમતિ નામે થઈ
 અને કોણાચલ નામનો રાજા ભક્ત થયો. (૮-૯) વરાહના વાહનવાળો, ક્રોડ (સુવર)
 સમાન મુખવાળો, શ્યામ કાંતિવાળો, દક્ષિણના બે હાથ વીજપૂરક ને સત્પદ્મવાળા અને
 ડાબા બે હાથ નકુલ ને અક્ષસૂત્રવાળા છે જેના એવો, દત્ત અને ચારભુજાવાળો ગરુડ
 નામનો યક્ષ જયવંત વર્તે છે. (૧૦-૧૧) પુસ્તક ને ઉત્પલ સંયુક્ત જેના જમણા
 બે હાથ છે અને કમંડલ ને કમલવાળા બે ડાબા હાથ છે જેના એવી પદ્મના આસનવાળી,
 ચાર ભુજાવાળી, કનકસમાન કાંતિવાળી નિર્વાણી નામની દેવી શ્રી શાંતિનાથના ભક્તોને
 મંગલોની શ્રેણિ કરે છે. (૧૨-૧૩) ઇતિ શ્રીશાંતિઃ ॥

શ્રીકુંથુનાથવર્ણન—જંબૂદ્વીપના મંડનરૂપ પૂર્વ મહાવિદેહમાં સ્વર્ગપુરીમાં સિંહ
 નામનો રાજા હતો. (૧૪) તેણે સંવર નામના ગુરુપાસે શુભ વ્રત (ચારિત્ર) અંગીકાર
 કર્યું. કાલ કરીને સર્વાર્થસિદ્ધમાં ૩૩ સાગરોપમને આઠણે દેવ થયા. (૧૫) ત્યાંથી

ततः सूरमहीपतेः । सुतोऽभूत्कुंथुनामार्हन् श्रीदेवीकुक्षिमौक्तिकं ॥ १६ ॥
 श्रावणे नवमी कृष्णा राधे कृष्णा चतुर्दशी । चैत्रे च पंचमी कृष्णा
 तृतीया च मधोः सिता ॥ १७ ॥ वैशाखकृष्णप्रतिपत् कल्याणकदिनाः
 प्रभोः । नक्षत्रं कृत्तिकासंज्ञं पंचस्वप्येषु कीर्तितं ॥ १८ ॥ नव गर्भस्थि-
 तिर्मासाः प्रभोः पंचदिनाधिकाः । पंचत्रिंशत्कार्मुकाणि ख्यातो देहो-
 च्छूयः प्रभोः ॥ १९ ॥ मेषो लक्ष्म वृषो राशिः स्तूपो यद्रत्नजो भुवि ।
 मात्रा निरीक्षितः स्वप्ने ततः कुंथुरिति श्रुतः ॥ २० ॥ श्रीशांतिनाथ-
 निर्वाणा-त्पल्याद्धेनाभवत्प्रभुः । श्रीकुंथुः पंचनवति-सहस्राब्दोनताजुषा
 ॥ २१ ॥ पादः पल्योपमस्यैकः शेषस्तुर्यारके तदा ॥ पंचषष्ठ्या वर्षलक्षैः
 सहस्रैश्चोदितैर्युतः ॥ २२ ॥ त्रयोविंशतिमब्दानां सहस्रान् पर्यपूरयत् ।
 चतुर्ष्वशेषु प्रत्येकं सार्द्धसप्तशताधिकान् ॥ २३ ॥ कौमार्ये मंडलेशत्वे
 चक्रित्वे संयमे च सः । सर्वायुः पंचनवतिः सहस्राः शरदां प्रभोः
 ॥ २४ ॥ विजया शिबिकाब्दानि छाद्यस्थे षोडश प्रभोः । प्रथमां
 पारणां व्याघ्र-सिंहश्चक्रपुरे ददौ ॥ २५ ॥ ज्ञानवृक्षश्च तिलका-भिधानः

व्यर्वाणे कुरुदेशमां गजपुर नगरमां सूरमहीपतिना पुत्र कुंथु नामना तीर्थकर श्रीदेवी
 मातानी कुक्षिमां मौक्तिकरूपे उत्पन्न थया. (१६) श्रावण वदि ९, वैशाख वदि १४,
 चैत्र वदि ५, माह शुदि ३ अने वैशाख वदि १-आ पांच कन्याणकनी तिथिओ सम-
 जवी. पांचे कन्याणकमां कृत्तिका नचत्र जाणवुं. (१७-१८) ९ मास ने पांच दिव-
 सनी गर्भस्थिति, ३५ धनुष्यनुं शरीर, (१९) मेषनुं लंछन अने वृषराशि जाणवो.
 माताए रत्ननो स्तूप पृथ्वीपर रहेलो स्वप्नमां जोएल होवार्थी कुंथु नाम स्थापन कर्हु.
 (२०) शांतिनाथना निर्वाणथी ९५००० वर्षे न्यून अर्ध पल्योपमे कुंथुनाथनो जन्म
 थयो. (२१) ते वखते चोथो आरो पा पल्योपम, ९५००० वर्ष ने ६५८४००० वर्ष
 बाकी रह्यो हतो. (२२) कुंथुनाथनुं आयुष्य ९५००० वर्षनुं हतुं ते चार विभागे पूर्ण
 कर्हु हतुं. एक भाग २३७५० वर्ष प्रमाण कौमारावस्थामां, एक भाग मंडलिकपणामां,
 एक भाग चक्रवर्तीपणामां ने छेलो एक भाग संयमावस्थामां व्यतीत कर्हो हतो. (२३-
 २४) दीक्षावसरे शिबिका विजया नामनी हती अने छाद्यस्थपणामां सोळ वर्ष व्यतीत
 थया हता. प्रथम पारणुं चक्रपुरमां व्याघ्रसिंह राजाने त्यां थयुं हतुं. (२५) ज्ञानवृक्ष-

કીર્તિતઃ પ્રભોઃ । પંચત્રિંશદ્ગણભૂતઃ શ્રીકુંથુસ્વામિનઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૨૬ ॥
 ષષ્ઠિઃ સહસ્રાઃ સાધૂનાં સાધ્વીનાં પદ્મશતાધિકાઃ । શ્રાવકાણાં લક્ષ્મીકો-
 નાશીતિશ્ચ સહસ્રકાઃ ॥ ૨૭ ॥ લક્ષ્મીસ્તિષ્ઠઃ શ્રાવિકાણાં સૈકાશીતિ-
 સહસ્રકાઃ । દ્વાત્રિંશદ્ દ્વાવિંશતિર્વા કેવલજ્ઞાનિનાં શતાઃ ॥ ૨૮ ॥
 ત્રયસ્ત્રિંશચ્છતાશ્ચત્વા-રિંશા માનસવેદિનાં । અવધિજ્ઞાનભાજાં ચ
 શતાનિ પંચવિંશતિઃ ॥ ૨૯ ॥ સચ્ચતુર્દશપૂર્વાણાં શતાઃ પદ્મ સતતિ-
 સ્પૃશઃ । શતાન્યથૈકપંચાશ-ત્સદ્વૈક્રિયજુપામિહ ॥ ૩૦ ॥ વાદિનાં ચ
 સહસ્રે દ્વે શંબો ગણધરોઽગ્નિમઃ । પ્રવર્તિની દામિની ચ કુવેરો ભક્ત-
 ભૂપતિઃ ॥ ૩૧ ॥ ગંધર્વયજ્ઞઃ શ્યામાંગો હંસગામી ચતુર્ભુજઃ । અપસવ્યે
 કરદ્વંદ્રે દધદ્વરદપાશકૌ ॥ ૩૨ ॥ માતુર્લિંગાંકુશૌ વામે દધાનઃ પાણિ-
 યામલે । શ્રીકુંથુનાથભક્તાનાં સમર્થયતિ વાંચિતં ॥ ૩૩ ॥ ઘીજપૂરક-
 શૂલાલ્ય-સદ્દક્ષિણકરદ્વયા । મુસંદિપદ્મસંશોભિ-વામહસ્તાંબુજદ્વયા
 ॥ ૩૪ ॥ ચતુર્ભુજાચ્યુતા દેવી વલાહ્યા ચ મતાંતરે । મયૂરવાહના
 સ્વર્ણ-ચ્યુતિઃ શં કુરુતે સતાં ॥ ૩૫ ॥ इति श्रीकુંथुनाथः ॥

તિલક નામનું હતું. શ્રીકુંથુનાથસ્વામીને ૩૫ ગણધર, (૨૬) ૬૦૦૦૦ સાધુઓ,
 ૬૦૬૦૦ સાધ્વીઓ, ૧૭૯૦૦૦ ભાવકો, (૨૭) ૩૮૧૦૦૦ શ્રાવિકાઓ, ૩૨૦૦
 અથવા ૨૨૦૦ કેવલજ્ઞાની, (૨૮) ૩૩૪૦ મનઃપર્યવજ્ઞાની, ૨૫૦૦ અવધિજ્ઞાની, (૨૯)
 ૬૭૦ ચૌદપૂર્વી, ૫૧૦૦ વૈક્રિયલબ્ધિવાળા (૩૦) અને ૨૦૦૦ વાદીઓનો પરિવાર
 થયો. મુખ્ય ગણધર શંભુ નામે, મુખ્ય પ્રવર્તિની દામિની નામે અને મુખ્ય ભક્ત કુવેર નામે
 રાજા થયો. (૩૧) ગંધર્વ નામનો યજ્ઞ શ્યામવર્ણવાળો, હંસના વાહનવાળો, ચાર ઘુજા-
 વાળો, જમણા બે હાથમાં વરદ ને પાશ અને ઢાલા બે હાથમાં માતુર્લિંગ ને અંકુશને
 ધારણ કરનારો શ્રીકુંથુનાથના ભક્તોના વાંચિતને પૂરનાર થયો. (૩૨-૩૩) દેવી
 અચ્યુતા અથવા વલા નામે દક્ષિણ બાજુના બે હાથમાં ઘીજપૂરક ને શૂલને ધારણ કર-
 નારી અને ઢાલી બાજુના બે હાથમાં મુસંદી ને પદ્મને ધારણ કરનારી, તેનાવડે શોભિત
 કરકમલવાળી, ચાર ઘુજાવાળી, મયૂરના વાહનવાળી અને સ્વર્ણસમાન કાંતિવાળી સજ્જ-
 નોને સુખની આપનારી થઈ. (૩૪-૩૫) इति श्रीकુંथुनाथः ॥

जंबूद्वीपे प्राग्विदेहे वत्साख्ये विजये नृपः । सुसीमायां धनपतिः
 प्रव्रज्य संवराद्गुरोः ॥ ३६ ॥ त्रयस्त्रिंशत्सागरायुः सर्वार्थे निर्जरोऽभवत् ।
 ततः कुरुषु देशेषु नगरे हस्तिनापुरे ॥ ३७ ॥ सुदर्शनस्य नृपते-देवी-
 कुक्षिसमुद्भवः । अरनामाभवन्नद्या-वर्त्ताकोऽष्टादशो जिनः ॥ ३८ ॥
 द्वितीया फाल्गुने शुक्ला मार्गे च दशमी सिता । उज्ज्वलैकादशी मार्गे
 द्वादशी कार्तिके सिता ॥ ३९ ॥ मार्गे च दशमी शुक्ला कल्याणकदिना
 इमे । एषु पंचसु नक्षत्रं रेवती परिकीर्तितं ॥ ४० ॥ अष्टमस्त्राधिका
 मासा नव गर्भस्थितिर्विभोः । राशिर्मीनस्तथा त्रिंश-च्चापानि वपुरुच्छ्रयः
 ॥ ४१ ॥ वंशादिवृद्धिकरणा-दरो नाम्ना जिनोऽभवत् । महारत्नारकस्व-
 प्ना-नुसाराद्वा तथाभिधः ॥ ४२ ॥ पत्न्योपमस्य पादेन न्यूनेन शरदा-
 मिह । एकोटिसहस्रेण वेदनाग (८४) सहस्रकैः ॥ ४३ ॥ श्रीकुंथुस्वा-
 मिनिर्वाणा-जन्माभवदरप्रभोः । तदा तुर्यारेऽब्दकोटि-सहस्रमवशि-
 ष्यते ॥ ४४ ॥ पूर्वोक्तैः शरदां लक्षैः सहस्रैश्च समन्वितं । युक्तं चायु-
 ष्ककालेन श्रीमदष्टादशार्हतः ॥ ४५ ॥ अपूरयत्कुमारत्वे सहस्राण्येक-

श्री अरनाथवर्णन—जंबूद्वीपना पूर्व महाविदेहमां वत्सा नामनी विजयमां सुसीमा
 नामनी नगरीमां धनपति नामे राजा हतो, तेणे संवर नामना गुरु पासे चारित्र अंगीकार
 कर्तुं, त्यांथी मरण पामीने सर्वार्थसिद्ध विमानमां ३३ सागरोपमने आउखे देवपणे
 उत्पन्न थया, त्यांथी च्यवीने कुरु नामना देशमां हस्तिनापुर नगरमां सुदर्शन नामना
 राजानी देवी नामनी राणीनी कुक्षिथी नद्यावर्त्तना लांछनवाळा अढारमा अर नामना तीर्थ-
 कर थया, (३६-३८) फाल्गुन शुदि २, मार्गशीर्ष शुदि १०, मार्गशीर्ष शुदि ११,
 कार्तिक शुदि १२ अने मार्गशीर्ष शुदि १०-आ पांच कल्याणकना दिवसो जाणवा.
 ए पांचे कल्याणकमां नक्षत्र रेवती जाणवुं. (३९-४०) गर्भस्थिति ९ मास ने ८ दिवसनी
 राशि मीन अने ३० धनुष्य प्रमाण शरीर जाणवुं. (४१) वंशादिनी बुद्धि करवाथी
 तेम ज महारत्नना अरको स्वप्नमां जोयेल होवार्थी अरनाथ नाम स्थापन कर्तुं. (४२)
 श्री कुंथुनाथना निर्वाणथी एक हजार क्रोड वर्षे अने ८४००० वर्षे न्यून पा पत्न्योपमे
 अरनाथनो जन्म थयो, ते वखते चोथो आरो एक हजार क्रोड अने पूर्वे कक्षा प्रमाणेना
 वर्षो तथा ८४००० वर्ष बाकी रझो हतो. (४३-४५) श्री अरनाथ प्रभुए २१०००

વિંશતિં । વર્ષાણાં મંડલેશત્વે ચક્રિત્વે સંયમેઽપિ ચ ॥ ૪૬ ॥ શરત્સ-
 હસ્તાંશ્ચતુર-શીતિમેવમપાલયત્ । આયુઃ સર્વં તત્ર વર્ષ-ત્રયં છદ્મસ્થતા
 વિભોઃ ॥ ૪૭ ॥ શિબિકા વૈજયંત્યાદ્ય-મિત્તાં રાજપુરે દદૌ । નામ્ના-
 ઽપરાજિતશ્ચૂતા-શ્ચયસ્તુ જ્ઞાનતરુઃ પ્રભોઃ ॥ ૪૮ ॥ ત્રયસ્ત્રિશદ્વળભૃતઃ
 પંચાશત્સંયતાત્મનાં । સહસ્તાઃ સંયતીનાં ચ નિર્દિષ્ટાઃ ષષ્ટિરાગમે ॥ ૪૯ ॥
 એકં લક્ષં સહસ્તાશ્ચ-તુરશીતિરુપાસકાઃ । લક્ષત્રયં શ્રાવિકાણાં દ્વાસત-
 તિસહસ્રયુક્ ॥ ૫૦ ॥ શતાન્યષ્ટાવિંશતિશ્ચ કેવલજ્ઞાનશાલિનાં । દ્વે
 સહસ્ત્રે શતાઃ પञ્ચ-કપશ્ચાશા મનોવિદામ્ ॥ ૫૧ ॥ અવધિજ્ઞાનિનાં દ્વે ચ
 સહસ્રે ષટ્શતાધિકે । શતાનિ ષટ્ દશાઢ્યાનિ સચ્ચતુર્દશપૂર્વિણાં
 ॥ ૫૨ ॥ શતાસ્ત્રિસતતિશ્ચોક્તા વિભ્રતાં વૈક્રિયશ્રિયં । વાદિનાં ષોડશ
 શતાઃ શિષ્ટૈર્વ્યક્તીકૃતાઃ શ્રુતે ॥ ૫૩ ॥ કુંભો ગણભૃતાં મુખ્યો રક્ષિતા-
 ર્યા પ્રવર્તિની । સુભૂમનામા નૃપતિઃ સદા ચરણસેવકઃ ॥ ૫૪ ॥
 બીજપૂરં શરં સ્વદ્ગં મુદ્ગરં પાશકં તથા । અમયં ચ ક્રમાદ્વિભ્રત્ ષટ્સુ
 દક્ષિણપાણિષુ ॥ ૫૫ ॥ દધાનો નકુલં ચાપં ફલકં શૂલમંકુશં ।
 અક્ષસૂત્રં ચ વામેષુ કરેષુ ષટ્સ્વપિ ક્રમાત્ ॥ ૫૬ ॥ ત્રિલોચનઃ શ્યામ-
 વર્ણઃ ષડાસ્યઃ શંખવાહનઃ । સ દ્વાદશભુજો યત્તે-દ્રાવ્યો યત્તો હ્યરપ્રભોઃ

વર્ષ કૌમારપણામાં, ૨૧૦૦૦ વર્ષ મંડલિકપણામાં, ૨૧૦૦૦ વર્ષ ચક્રીપણામાં અને
 ૨૧૦૦૦ વર્ષ સંયમીપણામાં વ્યતિક્રમાવ્યા. (૪૬) એ રીતે કુલ ૮૪૦૦૦
 વર્ષનું આયુષ્ય પાઢ્યું. તેમાં છદ્મસ્થાવસ્થા ત્રણ વર્ષની જાણવી. (૪૭) શિબિકા
 વૈજયંતી નામે જાણવી. પ્રથમ પારણું રાજપુરમાં અપરાજિત રાજાને ત્યાં થયું. જ્ઞાન-
 વૃદ્ધ ચૂત (આમ્ર) નામનું જાણવું. (૪૮) અરનાથ પ્રમુને ૩૩ ગણધરો, ૫૦૦૦૦
 સાધુઓ, ૬૦૦૦૦ સાધ્વીઓ, (૪૯) ૧૮૪૦૦૦ શ્રાવકો, ૩૭૨૦૦૦ શ્રાવિકાઓ,
 (૫૦) ૨૮૦૦ કેવલજ્ઞાની, ૨૫૫૧ મનઃપર્યવજ્ઞાની, (૫૧) ૨૬૦૦ અવધિજ્ઞાની,
 ૬૧૦ ચૌદપૂર્વી (૫૨) ૭૩૦૦ વૈક્રિયલઙ્ઘિવાળા અને ૧૬૦૦ વાદીઓનો પરિવાર
 સિદ્ધાંતમાં વ્યક્ત કહેલો છે. (૫૩) કુંભ નામના મુખ્ય ગણધર, રક્ષિતા નામની
 પ્રવર્તિની અને સુભૂમ નામનો રાજા તેમનો સદાનો ચરણસેવક (ભક્ત) થયો. (૫૪)
 યત્તેન્દ્ર નામનો યત્ત વાર મુજાવાળો, તેમાં જમણી બાજુની છ મુજામાં બીજપૂર, શર, સ્વદ્ગ,
 મુદ્ગર, પાશ ને અમયને ધારણ કરનારો તથા ઢાવી બાજુની છ મુજામાં નકુલ, ચાપ,
 ફલક, શૂલ, અંકુશ ને અક્ષસૂત્રને ધારણ કરનારો, છ મુખવાળો, ત્રણ લોચનવાળો,
 શ્યામ વર્ણવાળો અને શંખના વાહનવાળો અરનાથનો ભક્ત થયો. (૫૫-૫૭) ધારિણી

॥ ५७ ॥ मातुर्लिंगोत्पलोपेत—सहस्रिणकरद्वया । पद्माक्षसूत्रसंयुक्ता—
ऽवामवामकरद्वया ॥ ५८ ॥ देवी श्रीधारणी नील—वर्णा पद्मावरासना ।
चतुर्भुजा क्षिणोत्पार—मरस्वाम्यंहिसेविना ॥ ५९ ॥ इति श्रीअरः ॥

विजये सलिलावस्थां जंबूद्वीपस्य मंडने । प्रत्यग्विदेहे पूर्वीत—शोका
तत्राभवन्नृपः ॥ ६० ॥ नाम्ना महाबलः षड्भि—मित्रैर्युक्तः स संयमं ।
वरधर्मर्षितः प्राप्य मनस्येवमर्चितयत् ॥ ६१ ॥ इति षष्ठांगाभिप्रायः,
सप्ततिशतस्थानके तु मल्लेः प्राग्भवे श्रमण इति नाम श्रूयते ॥
प्रव्रज्यावसरे स्नेहा—तिरेकादनुयायिभिः । तुल्यं कार्यं तपोऽ-
स्माभि—रिति संधाविधायिभिः ॥ ६२ ॥ मित्रैरमीभिः सदृशं करि-
ष्यामि तपो यदि । तुल्य एव भविष्यामि तदामीभिर्भवांतरे
॥ ६३ ॥ युग्मं ॥ ततः केनाप्युपायेन करोम्येभ्यस्तपोऽधिकं । ज्येष्ठो येन
भवाम्यत्रा—मुत्राप्येभ्यस्तपोबलात् ॥ ६४ ॥ ततो वृथा व्यथाशंसी
मायया वर्द्धयंस्तपः ॥ मुधा बबंध स्त्रीवेदं धिक्मायां स्वोपघातिनीं

नामनी देवी जमणी बाजुना बे हाथमां मातुर्लिंग अने उत्पल अने डावी बाजुना बे
हाथमां पद्म ने अचवन्नने धारण करनारी, नील वर्णवाळी, श्रेष्ठ पद्मना आसनवाळी, चार
भुजावाळी अरनाथ प्रभुना चरणसेवीना कष्टने नाश करनारी थइ. (५८—५९)
इति श्रीअरनाथः ॥

श्री मल्लिनाथवर्णन—जंबूद्वीपना मंडनरूप पश्चिममहाविदेहमां सलिलावती नामनी
विजयमां वीतशोका नामनी नगरीमां महाबल नामे राजा हतो. तेणे वश्रमण, अचळ, धरण,
पूरण, वसु ने अभिचंद्र ए छ मित्रो साथे वरधर्म ऋषिपासे चारित्र अंगीकार कर्तुं. (आवो
श्रीज्ञाताधर्मकथा नामना छटा अंगनो अभिप्राय छे—सप्ततिशतस्थानक ग्रंथमां तो
मल्लिनाथनुं पूर्वभवे श्रमण एवुं नाम कहेल छे.) तेणे मनमां आ प्रमाणे विचार
करी (६०—६१) के—‘ अमे प्रव्रज्या लीधी तयारे परस्परना स्नेहना अतिरे-
कपणाथी आपणे बन्धण एक सरखो तप करवो एवी प्रतिज्ञा करी छे. हवे जो हुं आ वधानी
सरखो तप करुं तो आवता भवमां तेमनी सरखो ज थाउं, (६२—६३) माटे कोइपण
उपायवडे तेमनाथी अधिक तप करुं के जेथी ते तपना प्रभावे आ भवमां अने आवता
भवमां पण तेमनाथी ज्येष्ठ थाउं. (६४) आ प्रमाणे विचारीने खोटी खोटी व्याधिनुं
बाहुं काढी तेमनाथी विशेष तप मायावडे करी जेथी फोगट स्त्रीवेद बांध्यो.—‘ आवी

॥ ६५ ॥ अर्जिताहृतपदः स्थानै-विंशत्याराधितैस्ततः । मित्रैस्तह
जयंतेऽभू-त्परमस्थितिकः सुरः ॥ ६६ ॥ मिथिलानां विदेहेषु ततः
कुंभमहीपतेः । कुक्षौ राज्ञ्याः प्रभावत्याः पुत्रीत्वेनोदपद्यत ॥ ६७ ॥
जेत्री मोहादिमल्लानां ततो मल्लिरिति श्रुता । मातुर्वा माल्यशय्यायां
दोहदात्तादृशाह्वया ॥ ६८ ॥ चतुर्थी फाल्गुने शुक्ला मार्गे चैकादशी
सिता । मार्ग एकादशी शुभ्रा मार्गे चैकादशी सिता ॥ ६९ ॥ फाल्गुने
द्वादशी शुभ्रा कल्याणकदिना ग्रमी । चतुर्वेण्वश्विनी धिष्ण्यं भरणी
पंचमे पुनः ॥ ७० ॥ प्रभोर्गर्भस्थितिर्मासा नव सप्तदिनाधिकाः । राशि-
मेषो भगवत्याः कुंभो लक्ष्म प्रकीर्तितं ॥ ७१ ॥ पंचपंचाशता वर्ष-
सहस्रैरूनके गते । सहस्रे वर्षकोटीनां निर्वाणात् श्रीअरप्रभोः ॥ ७२ ॥
जन्म मल्लिजिनस्याभू-च्छेषं तुर्यारकं तदा । जिनायुः शरदां लक्षाः
(६५) सहस्राश्च (८४) पुरोदिताः ॥ ७३ ॥

शरच्छतं कुमारत्वे व्रते नवशताधिकाः । चतुष्पंचाशत्सहस्रा अहो-
रात्रमकेवली ॥ ७४ ॥ सहस्राः पंचपंचाश-च्छरदां सर्वजीवितं ।

पोतानो ज घात करनारी मायाने धिकार छे !' (६५) ते मवर्मा वीश स्थानकना आराध-
नवडे अरिहंतपद उपार्जन कर्तुं. छए मित्रो साथे काळधर्म पामीने जयंत विमानमां
उत्कृष्ट (३३ सागरोपम) आयुवाळो देव थयो. (६६) त्यांथी च्यवीने महाबळ
राजानो जीव विदेहदेशमां मिथिलानगरीमां कुंभ राजानी प्रभावती राणीनी कुक्षिणी
पुत्रीपणे उत्पन्न थया. (६७) मोहादि मल्लोने जीतनार होवाथी तेम ज माताने
माळानी शय्यामां सुवानो दोहद थवाथी मल्लि नाम स्थापन कर्तुं. (६८) फाल्गुन शुदि
४, मार्गशीर्ष शुदि ११, मार्गशीर्ष शुदि ११, मार्गशीर्ष शुदि ११ ने फाल्गुन शुदि १२-
ए पांच कल्याणकना दिवसो जाणवा. चार कल्याणकमां अश्विनी नक्षत्र अने पांचमा
कल्याणकमां भरणी नक्षत्र जाणवुं (६९-७०) प्रभुनी गर्भस्थिति ९ मास ने ७ दिवसनी,
राशि मेष अने लांछन कुंभनुं कहेल्लं छे. (७१) श्रीअरनाथना निर्वाणथी ५५ हजार वर्षे
न्यून एक हजार क्रोड वर्ष व्यतीत थये श्रीमल्लिनाथनो जन्म थयो. ते वखते चौथो आरो
६५ लाख ८४००० वर्ष अने ५५००० वर्ष बाकीमां हतो. (७२-७३)

तेमणे एक सो वर्ष कुमारावस्थामां ने ५४९०० वर्ष श्रमणावस्थामां व्यतीत
कर्था. तेमां एक अहोरात्र ज छद्मस्थावस्थामां व्यतीत करी; बाकीनो वधो काळ केवळी
अवस्थामां व्यतीत कर्थो. (७४) कुल ५५००० वर्षनुं आयु पूर्ण कर्तुं. मल्लि-

समुच्छ्रयः शरीरस्य धनुषां पंचविंशतिः ॥ ७५ ॥ अयोध्यानगरीनेता
चंपावाराणसीनृपौ । श्रावस्तीहस्तिनागेशौ कांपील्यपुरनायकः ॥ ७६ ॥
एतान् प्राग्जन्मसुहृदो विज्ञातस्वामिनीगुणान् । चित्रकूटप्रमुखोदंतै-
र्भूरिस्नेहवशीकृतान् ॥ ७७ ॥ समेतान् युगपत्पाणि-ग्रहाय प्रतिबोध्य
च । स्वर्णस्वप्रतिमोपाया-त्सार्द्धं प्रात्राजयत्प्रभुः ॥ ७८ ॥ त्रिभिर्वि-
शेषकं । जयंती शिविका विश्व-सेनोऽदादायपारणां । मिथिलानगरी-
वासी अशोको ज्ञानपादपः ॥ ७९ ॥

अष्टाविंशतिरादिष्टाः स्वामिन्या गणधारिणः । चत्वारिंशत्सहस्राणि
साधूनां विशदात्मनां ॥ ८० ॥ साध्वीनां पंचपंचाश-त्सहस्राः कीर्तिताः
श्रुते । श्रावकाणां लक्षमेकं सत्यशीतिसहस्रकं ॥ ८१ ॥ त्रिलक्षी
श्राविकाणां च सप्तसप्तसहस्रकाः । एवं चतुर्विधः संघः सद्गुणाढ्यः
प्रभोरभूत् ॥ ८२ ॥ सर्वज्ञानां सहस्रे द्वे श्रीमल्लेद्विंशताधिके । मनो-
विदां सहस्रं च सार्द्धसप्तशताधिकं ॥ ८३ ॥ द्वाविंशतिं शतान्याहु-
रवधिज्ञानशालिनां । शतानि साष्टषष्टीनि षट् चतुर्दशपूर्विणां ॥ ८४ ॥
अत्रेयं मनोज्ञानिनामवधिज्ञानिनां संख्या सप्ततिशतस्थानकाभिप्रायेण,

प्रभुनुं शरीर पंचवीश धनुष्यनुं हतुं. (७५) अयोध्या, चंपा, वाराणसी, श्राव-
स्ति, हस्तिनागपुर अने कांपिन्यपुरना स्वामी ए छ प्रभुना पूर्वजन्मना मित्रो हता.
तेओ चित्रकार विगेरेना कहेवाथी प्रभुना गुणोने जाणीने अत्यंत स्नेहने वश थया. तेओ
एक साथे पाणिग्रहण करवा आव्या. तेमने स्वर्णमय बनावेला पोताना प्रतिविंबथी प्रति-
बोध पमाडीने पोतानी साथे ज दीक्षा लेवरावी. (७६-७८) दीक्षावसरे शिविका
जयंती नामनी हती अने प्रथम पारणुं मिथिलानगरीवासी विश्वसेन राजाए करावुं हतुं.
ज्ञानवृक्ष अशोक नामनुं हतुं. (७९)

श्रीमल्लिनाथ प्रभुने २८ गणधर, पवित्र आत्मावाळा ४०००० साधुओ, (८०)
५५००० साध्वीओ, १८३००० श्रावको, (८१) ३७०००० श्राविकाओ—आ प्रमाणे
प्रभुनो सद्गुणाढ्य एवो चतुर्विध संघ थयो. (८२) श्रीमल्लिनाथने २२०० केवलज्ञानी,
१७५० मनःपर्यवज्ञानी, (८३) २२०० अवधिज्ञानी, ६६८ चौदपूर्वी, (८४) (अहीं
मनोज्ञानी ने अवधिज्ञानीनी जे संख्या कही छे ते सप्ततिशतस्थानकने अभिप्राये कही

ષષ્ઠાંગે તુ અષ્ટ શતાનિ મનોવિદા, દ્વે સહસ્રે ચાવધિજ્ઞાનિનાં, તુયગિ
 તુ સસપંચાશ્ચ્છતાનિ મનોવિદામેકોનપષ્ટિશ્ચ શતાન્યવધિજ્ઞાનિનામુક્તા-
 નીતિ જ્ઞેયં. સર્વૈક્રિયાણામેકોન—ત્રિશતં પ્રોચિરે શતાન્ । શતૈશ્ચતુર્ભિઃ
 સહિતં સહસ્રં વાદિનાં મતં ॥ ૮૫ ॥ ભિષગ્જ્યેષ્ઠો ગણી વંધુ—મતી
 ચામૃત્પ્રવર્તિની । અજિતાશ્ચ્યો મહીપાલો—ઽભવદ્ભક્તો જગત્પ્રભોઃ
 ॥ ૮૭ ॥ વરદં પરશુ શૂલ—મમયં દક્ષિણે દધત્ । દોષ્ણાં ચતુષ્ઠયે વામે
 પુનઃ પાણિચતુષ્ઠયે ॥ ૮૭ ॥ વીજપૂરં તથા શક્તિ મુદ્ગરં ચાક્ષસૂત્રકં ।
 દધાનોઽષ્ટભુજો હસ્તિ—વાહનશ્ચતુર્રાનનઃ ॥ ૮૮ ॥ ઇન્દ્રાયુધયુતિર્યજ્ઞઃ
 કૂબરઃ કુરુતે શ્રિયં । શ્રીમલ્લિનાથભક્તનાં કુવેરોઽસૌ મતાંતરે
 ॥ ૮૯ ॥ વરદં ચાક્ષસૂત્રં ચ યા દક્ષિણકરદ્વયે । વીજપૂરં તથા શક્તિ
 ધત્તે વામકરદ્વયે ॥ ૯૦ ॥ પદ્માસના શ્યામવર્ણા સા વૈરોઢ્યા ચતુ-
 ર્ભુજા । પિપર્તિ પ્રાર્થિતં પ્રીતા શ્રીમલ્લિજિનસેવનાત્ ॥ ૯૧ ॥
 इति श्रीमल्लिः ॥

શિવકેતુરભૂત્પૂર્વ સૌધર્મે ત્રિદશસ્તતઃ । તતઃ કુવેરદત્તોઽથ

છે. છઠ્ઠા અંગમાં તો ૮૦૦ મનોજ્ઞાની અને ૨૦૦૦ અવધિજ્ઞાની કહ્યા છે. ચોથા અંગમાં
 ૫૭૦૦ મનોજ્ઞાની અને ૫૯૦૦ અવધિજ્ઞાની કહ્યા છે.) ૨૯૦૦ વૈક્રિયલ્લઘ્નિવાલા ને
 ૧૪૦૦ વાદીઓનો પરિવાર થયો. (૮૫) મુખ્ય ગણધર ભિષક્ નામના, મુખ્ય સાધ્વી
 વંધુમતી નામની અને અજિત નામનો રાજા જગત્ પ્રભુનો ભક્ત થયો. (૮૬) કૂબર
 નામનો યજ્ઞ જમણા ચાર હાથમાં વરદ, પરશુ, શૂલ ને અમય તથા ઢાલા ચાર હાથમાં વીજ-
 પૂર, શક્તિ, મુદ્ગર ને અક્ષસૂત્રને ધારણ કરનારો, આઠ ભુજાવાળો, હાથીના વાહનવાળો,
 ચાર મુખવાળો, ઇન્દ્રાયુધ (વજ્ર) સમાન કાંતિવાળો શ્રીમલ્લિનાથના ભક્તોને લલ્લમીને
 આપનારો થયો. તેનું વીજું નામ કુવેર મતાંતરે છે. (૮૭-૮૯) પ્રભુની દેવી વૈરોઢ્યા નામની
 જમણા બે હાથમાં વરદ ને અક્ષસૂત્ર ને ઢાલા બે હાથમાં વીજપૂર ને શક્તિને ધારણ કરનારી,
 પદ્મના આસનવાળી, શ્યામ વર્ણવાળી, ચાર ભુજાવાળી શ્રીમલ્લિનાથની સેવા કરવાથી સેવા
 કરનારના પ્રાર્થિતને પ્રીતિવડે પૂર્ણ કરનારી થઈ. (૯૦-૯૧) इति श्रीमल्लिः ॥

શ્રીમુનિસુવ્રતજિનવર્ણન—પૂર્વભવે શિવકેતુ નામે રાજા હતા તે પ્રથમ સ્વર્ગે દેવ થયા,

સુરઃ સ્વર્ગે તૃતીયકે ॥૧૨॥ વજ્રકુંડલનામાથ બ્રહ્મસ્વર્ગે સુરસ્તતઃ । તતોઽ-
સ્મિન્ ભરતક્ષેત્રે ચંપાપુર્યાં રમાજુભિ ॥ ૧૩ ॥ નૃપઃ શ્રીવર્મ(બ્રહ્મ)નામાઽસૌ
સુનંદગુરુસન્નિધૌ । પ્રવ્રજ્ય પરમાયુષ્કો દેવોઽભૂદપરાજિતે ॥ ૧૪ ॥
તતો મગધદેશેઽભૂ-ત્પુરે રાજગૃહે જિનઃ । પદ્માવતીકુક્ષિજન્મા સુમિત્ર-
નૃપતેઃ સુતઃ ॥ ૧૫ ॥ પૌર્ણમાસી શ્રાવણસ્ય કૃષ્ણા જ્યેષ્ઠસ્ય ચાષ્ટમી ।
ફાલ્ગુને દ્વાદશી શુક્લા દ્વાદશી ફાલ્ગુનેઽસિતા ॥ ૧૬ ॥ કૃષ્ણા ચ
જ્યેષ્ઠનવમી કલ્યાણકદિના અમી । એષુ સર્વેષુ નક્ષત્રં નિર્દિષ્ટં શ્રવણા-
હ્વયં ॥ ૧૭ ॥ નવ ગર્ભસ્થિતિર્માસાઃ પ્રભોરષ્ટદિનાધિકાઃ । કૂર્મોકો
મકરો રાશિ-ધનુર્વિંશતિરુચ્છ્રયઃ ॥ ૧૮ ॥ પ્રભૌ ગર્ભસ્થિતે માતા
મુનિવત્સુવ્રતાભવત્ । સ્વયં ચ સુવ્રતસ્તસ્મા-ન્નામ્નાર્હન્મુનિસુવ્રતઃ ॥૧૯॥
ચતુષ્પંચાશતા વર્ષ-લક્ષૈઃ શ્રીમલ્લિનિર્વૃતેઃ । ત્રિંશદ્વર્ષસહસ્રોનૈ-ર્જન્મા-
ભૂસુવ્રતપ્રભોઃ ॥ ૮૦૦ ॥ લક્ષાણ્યેકાદશાબ્દાનાં વેદનાગસહસ્રકાઃ ।
તુર્યારકે સ્મ શિષ્યંતે યુતા શ્રીસુવ્રતાયુષા ॥ ૧ ॥ કૌમાર્યેઽબ્દસહસ્રાણિ

ત્યાંથી જ્યવી કુબેરદત્ત થઈને ત્રીજે સ્વર્ગે ગયા. (૧૨) ત્યાંથી વજ્રકુંડલ થઈને પાંચમે
દેવલોકે ગયા. ત્યાંથી જ્યવી આ ભરતચેત્રમાં લક્ષ્મીવડે યુક્ત ચંપાપુરીમાં શ્રીવર્મ (બ્રહ્મ)
નામે રાજા થઈ સુનંદ ગુરુની પાસે ચારિત્ર લઈને અપરાજિતવિમાનમાં પરમાયુષ્ય (૩૩
સાગરોપમ) વાઢા દેવ થયા. (૧૩-૧૪) ત્યાંથી જ્યવીને મગધ દેશમાં રાજગૃહ નગરમાં
સુમિત્ર રાજાની પદ્માવતી નામની રાણીની કુક્ષિથી પુત્રપણે જિનેશ્વર જન્મ્યા. (૧૫) શ્રાવણ
શુદિ ૧૫, જ્યેષ્ઠ વદિ ૮, ફાલ્ગુન શુદિ ૧૨, ફાલ્ગુન વદિ ૧૨ અને જેઠ વદિ ૯—આ
પાંચ કન્યાણકના દિવસો જાણવા. પાંચે કન્યાણકમાં નક્ષત્ર શ્રવણ જાણવું. (૧૬-૧૭)
ગર્ભસ્થિતિ નવ માસ ને ૮ દિવસની, કૂર્મજંતું લાંછન, મકરરાશિ અને ૨૦ ધનુષ્ય ડુંચું
શરીર જાણવું. (૧૮) પ્રશ્ન ગર્ભમાં હતા ત્યારે માતા મુનિ જેવી સુવ્રતવાળી થઈ તેથી
તેમ જ પોતે સુવ્રતવાળા હોવાથી તેમજ નામ મુનિસુવ્રત આપવામાં આવ્યું. (૧૯)
શ્રીમલ્લિનાથના મોહથી ત્રીશ હજાર વર્ષે ન્યૂન ચોપન લાખ વર્ષે શ્રીમુનિસુવ્રતનો જન્મ
થયો. (૮૦૦) તે વચ્ચે ચોથો આરો ૧૧ લાખ ૮૪૦૦૦ વર્ષ ને સુવ્રતના આયુના
૩૦૦૦૦ વર્ષ જેટલો બાકીમાં હતો. (૮૦૧) મુનિસુવ્રતસ્વામી કૌમારાવસ્થામાં સાડાસાત

સત્ત સાદ્ધાન્યથોષિતઃ । રાજ્યે પંચદશાબ્દાનાં સહસ્રાણિ તતઃ પુનઃ
 ॥ ૨ ॥ સાદ્ધાન્યબ્દસહસ્રાણિ સત્ત વ્રતમપાલયત્ । ત્રિશદબ્દસહસ્રાણિ
 સર્વમાયુરપાલયત્ ॥ ૩ ॥ મોહાપરાજિતસ્યાસ્ય શિવિકા ત્વપરાજિતા ।
 પુરે રાજગૃહે બ્રહ્મ-દત્તોઽદાદાયપારણાં ॥ ૪ ॥ માસા એકાદશ છન્ન-
 સ્થતામુષ્ય વિભોર્મતા । જ્ઞાનવૃક્ષશ્રંપકોઽભૂ-દષ્ટાદશ ગણાધિપાઃ ॥ ૫ ॥
 ત્રિંશત્સહસ્રાઃ સાધૂનાં સાધ્વીનાં સ્વશૈરે (૫૦) મિતાઃ । શ્રાદ્ધાનાં લક્ષ-
 મેકં ચ દ્વાસતતિસહસ્રયુક્ ॥ ૬ ॥ સાદ્ધાન્યલક્ષાશ્ચાર્હત્યઃ સર્વજ્ઞાનાં
 તથા શતાઃ । અષ્ટાદશ પંચદશ મનઃપર્યાયવેદિનાં ॥ ૭ ॥ અવધિજ્ઞાન-
 ભાજામ-પ્યષ્ટાદશ શતાઃ સ્મૃતાઃ । શતાનિ પંચ દધતાં પૂર્વાણિ ચ
 ચતુર્દશ ॥ ૮ ॥ સવૈક્રિયાઃ સહસ્રે દ્વે વાદિનાં દ્વિશતાધિકં । સહસ્રમેકં
 ગણભૃ-ન્મુખ્યો મલ્હિરિતિ શ્રુતઃ ॥ ૯ ॥ પ્રવર્તિની પુષ્પવતી સદાભક્ત-
 નૃપઃ પ્રભોઃ । વિજિતાખ્યોઽભવચક્ષો વરુણશ્ચતુરાનનઃ ॥ ૧૦ ॥ વીજ-
 પૂરં ગદાં વાણં શક્તિં કરચતુષ્ટયે । દક્ષિણે નકુલં પદ્મં ધનુઃ પરશુ ચ
 વામકે ॥ ૧૧ ॥ દધાનોઽષ્ટભુજઃ સૌખ્યં કુર્યાદ્ વૃષભવાહનઃ । ત્રિલો-

હજાર વર્ષ રહ્યા, રાજ્યાવસ્થામાં પંદર હજાર વર્ષ રહ્યા (૨) અને સાઢાસાત હજાર વર્ષ
 સુધી વ્રતનું પાલન કર્યું-એ પ્રમાણે કુલ ૩૦ હજાર વર્ષના આયુષ્યની પ્રતિપાલના કરી.
 (૩) મોહથી નહીં જીતાયેલા એવા આ પ્રભુના દીઘાવસરની શિવિકા અપરાજિતા
 નામની હતી, રાજગૃહનગરમાં બ્રહ્મદત્ત રાજાએ પ્રથમ પારણું કરાવ્યું. (૪) ૧૧ માસનો
 છન્નસ્થપર્યાય હતો, જ્ઞાનવૃક્ષ ચંપક નામનું હતું. મુનિસુવ્રતસ્વામીના પરિવારમાં ૧૮
 ગણધર, (૫) ૩૦૦૦૦ સાધુઓ, ૫૦૦૦૦ સાધ્વીઓ, ૧૭૨૦૦૦ શ્રાવકો, (૬)
 ૩૫૦૦૦૦ શ્રાવિકાઓ, ૧૮૦૦ કેવલજ્ઞાની, ૧૫૦૦ મનઃપર્યવજ્ઞાની (૭) ૧૮૦૦
 અવધિજ્ઞાની, ૫૦૦ ચૌદપૂર્વી, (૮) ૨૦૦૦ વૈક્રિયલબ્ધિવાળા અને ૧૨૦૦ વાદી થયા.
 મલ્હિ નામે મુખ્ય ગણધર, (૯) પુષ્પવતી નામે પ્રવર્તિની અને વિજિત નામનો
 રાજા સદા પ્રભુનો ભક્ત થયો. વરુણ નામનો યજ્ઞ ચાર ભુજાવાળો, વીજપૂર,
 ગદા, વાણ ને શક્તિ જમણા ચાર હાથમાં અને નકુલ, પદ્મ, ધનુ ને પરશુ ડાબા
 ચાર હાથમાં ધારણ કરનારો કુલ આઠ ભુજાવાળો, વૃષભના વાહનવાળો, ત્રણ લોચન-
 વાળો, શ્વેત વર્ણવાળો, જટા મુકુટથી ભૂષિત એવો તે પ્રભુના ભક્તોને સુખ કરનારો થયો.

चनः श्वेतवर्णो जटामुकुटभूषितः ॥ १२ ॥ वरदं चाक्षसूत्रं च या
दक्षिणकरद्वये । धत्ते तथा बीजपूरं शक्तिं वामकरद्वये ॥ १३ ॥ सा
भद्रासनमारूढा स्वर्णवर्णा चतुर्भुजा । तस्याच्छुप्ता वभौ देवी नरदत्ता
मतांतरे ॥ १४ ॥ इति श्रीमुनिसुव्रतः ॥

जम्बूद्वीपस्य भरते कौशांब्यां पुरि भूपतिः । सिद्धार्थो नंदगुर्वते
परिव्रज्यामुपाददे ॥ १५ ॥ ततोऽभूत्प्राणतस्वर्गे विंशत्यर्णवजीवितः ।
उदात्तवैभवो देव-स्ततश्च्युत्वा स्थितिक्षये ॥ १६ ॥ विदेहदेशे मिथिला-
पुर्यां विजयभूपतेः । वप्राराज्ञीकुक्षिरत्नं नमिनामा जिनोऽभवत् ॥ १७ ॥
आश्विनस्य पौर्णमासी श्रावणस्यासिताष्टमी । नवम्याषाढस्य कृष्णा
मार्गस्यैकादशी सिता ॥ १८ ॥ राधस्य दशमी कृष्णा कल्याणकदिना
इति । सर्वेष्वप्यश्विनी धिष्ण्यं राशिर्मेघः स्मृतः प्रभोः ॥ १९ ॥
अष्टघस्राधिका मासा नवाभूद्गरभस्थितिः । नीलाब्जं लक्ष्म चापानि
देहः पंचदशोच्छ्रितः ॥ २० ॥ गर्भस्थिते प्रभौ द्रंग-रोधिनो रिपवो

(१०-१२) देवी अच्छुप्ता नामनी जमणा बे हाथमां वरद ने अक्षसूत्र अने डावा बे
हाथमां बीजपुर ने शक्तिने धारण करनारी, भद्रासनपर आरूढ थयेली, स्वर्ण सरखा
वर्णवाळी, चार भुजावाळी थइ. तेनुं मतांतरे नरदत्ता एवुं बीजुं नाम छे. (१३-१४)
इति श्रीमुनिसुव्रतः ॥

श्रीनमिनाथ वर्णन—जम्बूद्वीपना भरतक्षेत्रमां कौशांबीपुरीमां सिद्धार्थ नामे राजा
हतो. तेणे नंदगुरुनी पासे चारित्र अंगीकार कर्युं. (१५) मरण पामीने प्राणत नामना
दशमा देवलोकमां वीश सागरोपमने आउखे मोटी समृद्धिवाळो देव थयो. स्थितिक्षये
त्यांथी च्यवीने विदेहदेशमां मिथिला नगरीमां विजय राजानी वप्रा राणीनी कुक्षिथी
नमि नामे पुत्रपणे उत्पन्न थइ तीर्थंकर थया. (१६-१७) आश्विन शुदि १५, श्रावण
वदि ८, आषाढ वदि ९, मार्गशर शुदि ११ अने वैशाख वदि १०—ए पांच कल्याण-
कना दिवसो जाणवा. पांचे कल्याणकमां नक्षत्र अश्विनी जाणवुं. प्रभुनी राशि मेघ
जाणवी. (१८-१९) गर्भस्थिति नव मास ने आठ दिवसनी, नील कमळनुं लांछन अने
पंदर धनुष्य उंचो देह जाणवो. (२०) प्रभु गर्भमां हता तयारे किल्लाने रोकीने रहेला

नताः । तस्मान्नाम्ना नमी रागा-चरीणां नमनेन वा ॥ २१ ॥ षड्भिश्च
 शरदां लक्षै-मुनिसुव्रतनिर्वृतेः । दशवर्षसहस्रौने-रजायत नमिप्रभुः
 ॥ २२ ॥ लक्षाणि पंच वर्षाणां सहस्रा वार्द्धिदिग्मिताः (८४) ।
 जिनायुश्चावशिष्यन्ते तदा तुर्यारके ध्रुवं ॥ २३ ॥ सार्द्धं वर्षसहस्रे द्वे
 कुमारत्वेऽवसद्विभुः । पंच वर्षसहस्राणि प्राज्यं राज्यमपालयत् ॥ २४ ॥
 पुनः सार्द्धं सहस्रे द्वे पालयामास संयमं । दशाब्दानां सहस्राणि सर्वमा-
 युरूपपुरत् ॥ २५ ॥ शिविका देवकुर्वाख्या श्रीनमिस्वामिनो व्रते ।
 आद्यां वीरपुरे भक्त्या दिन्नो दत्ते स्म पारणां ॥ २६ ॥ मासा नवैव
 छाद्यस्थं वकुलो ज्ञानभूरुहः । प्रभोर्गणभृतः सप्त-दश पेशलसंयमाः
 ॥ २७ ॥ महर्षीणां सहस्राणि विंशतिः कीर्तितान्यथ । साध्वीनामेकच-
 त्वारि-शदेव च सहस्रकाः ॥ २८ ॥ लक्षं सहस्रैः सप्तत्या समन्वितमु-
 पासकाः । लक्षास्तिस्रोऽष्टचत्वारि-शत्सहस्राण्युपासिकाः ॥ २९ ॥ केवल-
 ज्ञानिनामेकं सहस्रं षट्शताधिकं । शता द्वादश पंचाशाः षष्ट्याद्या
 वा मनोविदां ॥ ३० ॥ अवधिज्ञानिनां षड्भिः सहस्रमधिकं शतैः ।

राजाओ आर्वीने नम्या तेथी तेम ज रागादि शत्रुओने नमावनार होवाथी नमि नाम
 स्थापन करवामां आव्युं. (२१) मुनिसुव्रतस्वामीना निर्वाणथी दश हजार वर्षे न्यून
 छ लाख वर्ष व्यतीत थये नमिनाथनो जन्म थयो. (२२) ते वखते चोधो आरो पांच
 लाख ८४००० वर्ष अने प्रभुना आयुना १०००० वर्ष जेटलो बाकी रह्यो हतो. (२३)
 नमिप्रभुए अठ्ठी हजार वर्ष कुमारपणामां व्यतीत कर्था, पांच हजार वर्ष प्राज्य एवा
 राज्यनी प्रतिपालना करी (२४) अने अठ्ठी हजार वर्ष चारित्रनी प्रतिपालना करी.
 ए रीते दश हजार वर्षतुं आयुष्य पूर्ण कर्धुं. (२५) नमिस्वामीना दीक्षावसरे शिविका
 देवकुरु नामनी हती, प्रथम पारणुं वीरपुरीमां दिन्न नामना राजाए भक्तिपूर्वक कराव्युं.
 (२६) प्रभुनो छद्मस्थपर्याय नव मासनो हतो, ज्ञानवृत्त वकुल नामनुं हतुं.
 नमिप्रभुना परिवारमां १७ गणधर, शुद्ध संयमवाळा (२७) २०००० महर्षिओ,
 ४१००० साध्वीओ, (२८) १७०००० आवको, ३४८००० श्राविकाओ, (२९)
 १६०० केवलज्ञानीओ, १२५० अथवा १२६० मनःपर्यवज्ञानी, (३०) १६००

चतुर्दशपूर्वभृता-मध्यर्द्धा च चतुःशती ॥ ३१ ॥ सहस्रं वादिनां पंच-
सहस्रा वैक्रियस्पृशां । शुभाख्यो गणभृन्मुख्यो-ऽनिलाख्या च प्रव-
र्त्तिनी ॥ ३२ ॥ प्रभोर्भक्तनृपश्चक्री हरिषेणाभिधोऽभवत् । यक्षश्च
भृकुटिर्जीया-चतुर्वक्त्रस्त्रिलोचनः ॥ ३३ ॥ सुवर्णवर्णो वृषभ-वाहनो
दक्षिणैर्भुजैः । बीजपूरं तथा शक्तिं मुद्गरं चाभयं दधत् ॥ ३४ ॥
वामैश्च नकुलं परं वज्रमेवाक्षसूत्रकं । दधानोऽष्टभुजः सम्यग्दृष्टिः
प्रीणाति धार्मिकान् ॥ ३५ ॥ दधाना वरदं खड्ग-मपसृव्ये करद्वये ।
बीजपूरककुंताभ्यां व्यग्रवामकरद्वया ॥ ३६ ॥ चतुर्भुजा श्वेतवर्णा
गांधारी हंसवाहना । देवी दिशति कल्याणं श्रीनमिस्वामिसेविनां
॥ ३७ ॥ इति श्रीनमिः ॥

अभूद्राजा धनस्तस्य नाम्ना धनवती प्रिया । दंपती तावभूतां
द्वौ सुरौ सौधर्मताविषे ॥ ३८ ॥ खेटश्चित्रगतिस्तस्य प्रिया रत्नव-
तीति तौ । भवे तृतीये जज्ञाते सौधर्मस्वर्गतश्च्युतौ ॥ ३९ ॥ ततो
माहेंद्रनाके तौ देवौ जातौ प्रियौ मिथः । ततो धनस्य जीवोऽभू-द्राजा

अवधिज्ञानी, ४५० चौदपूर्वी, (३१) १००० वादी अने ५००० वैक्रियलब्धिवाळा मुनिओ हता. मुख्य गणधर शुभ नामना, प्रवर्त्तिनी अनिला नामनी (३२) अने हरिषेण चक्री प्रभुनो भक्त हतो. भृकुटि नामनो यक्ष चार मुखवाळो, त्रण लोचनवाळो, सुवर्णसमान वर्णवाळो, वृषभना वाहनवाळो, चार जमणी भुजामां बीजपूर, शक्ति, मुद्गर ने अभय तथा चार वाम भुजामां नकुल, परशु, वज्र ने अक्षसूत्रने धारण करनारो, आठ भुजावाळो अने सम्यग्दृष्टि धार्मिकजनोने प्रेम करनारो थयो. (३३-३५) गांधारी नामे देवी जमणा बे हाथमां वरद ने खड्ग तथा डावा बे हाथमां बीजपूरक ने कुंतने धारण करनारी, चार भुजावाळी, श्वेत वर्णवाळी, हंसना वाहनवाळी श्रीनमिस्वामीने सेवन करनारनुं कल्याण करनारी थइ. (३६-३७) इति श्रीनमिः ॥

श्रीनेमिनाथवर्यन-पूर्वभवमां धन नामे राजा अने तेनी धनवती नामे प्रिया ते दंपती मरण पामीने सौधर्म देवलोकमां बने देव थया. (३८) त्यांथी च्यवीने चित्रगति नामे विद्याधर ने तेनी प्रिया रत्नवती नामे त्रीजा भवे थया. (३९) तेओ मरण पामीने माहेंद्र नामना चोथा देवलोकमां बने देव थया. त्यांथी च्यवीने धननो

નામ્નાપરાજિતઃ ॥ ૪૦ ॥ ધનવત્યાશ્ચ જીવોઽમૃ-દપરાજિતમૃપતેઃ ।
 રાજ્ઞી પ્રીતિમતી જાતૌ તતો દ્વાવારણે સુરૌ ॥ ૪૧ ॥ તતોઽપરાજિત-
 સ્યાત્મા સુપ્રતિષ્ઠાભિધો નૃપઃ । મતાંતરેઽમૃચ્છંદ્યાલ્યો જંવૃદ્વીપસ્ય
 ભારતે ॥ ૪૨ ॥ પુરે રાજગૃહેઽથાસ્ય પ્રિયૈવામૃચશોમતી । જીવશ્ચ્યુત્વા
 પ્રીતિમત્યાઃ સ્વર્ગાદારણસંજ્ઞકાત્ ॥ ૪૩ ॥ ગુરોરતિયશઃપાર્શ્વા-ત્તાવુ-
 રીકૃત્ય સંયમં । જ્યેષ્ઠાયુષ્કૌ સુહૃદ્દેવૌ જાતૌ દ્વાવપરાજિને ॥ ૪૪ ॥
 જીવોઽથ યો યશોમત્યાઃ સ ચ ચ્યુત્વાપરાજિનાત્ । અજાયતોઽગ્રસેનસ્ય
 નામ્ના રાજીમતી સુતા ॥ ૪૫ ॥ સુપ્રતિષ્ઠસ્ય જીવોઽથ તતશ્ચ્યુત્વાપરા-
 જિતાત્ । સમુત્પેદે કુશાર્ત્તાલ્યે દેશે શૌર્યપુરે પુરે ॥ ૪૬ ॥ સમુદ્રવિજયા-
 લ્યસ્ય દશાર્હસ્ય મહીપતેઃ । સુતોઽભવચ્છિવાદેવી-કુદ્ધિજન્મા જિનેશ્વરઃ
 ॥ ૪૭ ॥ કાર્ત્તિકે દ્વાદશી કૃષ્ણા શ્રાવણે પંચમી સિતા । વૃષ્ટી ચ
 શ્રાવણે શુક્લા-માવાસ્યાશ્ચિનમાસિ ચ ॥ ૪૮ ॥ આષાઢસ્યાષ્ટમી શુક્લા
 કલ્યાણકદિનાઃ પ્રભોઃ । ચિત્રાનક્ષત્રમેતેષુ રાશિઃ કન્યાહયઃ સ્મૃતઃ
 ॥ ૪૯ ॥ દિનૈરષ્ટાભિરધિકા માસા ગર્ભસ્થિતિર્નવ । શંખો લક્ષ્મ દશે-

જીવ અપરાજિત નામે રાજા થયો (૪૦) અને ધનવતીનો જીવ અપરાજિત રાજાની
 રાણી પ્રીતિમતી નામે થયો. ત્યાંથી મરણ પામીને તે બંને આરણ નામના અગ્યારમા
 દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયા. (૪૧) ત્યાંથી ચ્યવીને અપરાજિતનો જીવ સુપ્રતિષ્ઠ
 નામનો મતાંતરે શંખ નામનો જંવૃદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં રાજગૃહનગરમાં રાજા થયો.
 પ્રીતિમતીનો જીવ આરણ નામના દેવલોકથી ચ્યવીને તે રાજાની યશોમતી નામે પ્રિયા
 તરીકે થયો. (૪૨-૪૩) અતિયશ નામના ગુરુ પાસે સંયમ ગ્રહણ કરીને તે બંને
 અપરાજિત વિમાનમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળા મિત્ર દેવ થયા. (૪૪) અપરાજિત વિમાનથી
 ચ્યવીને યશોમતીનો જીવ ડગ્રસેન રાજાની રાજીમતી નામે પુત્રી થયો. (૪૫)
 સુપ્રતિષ્ઠનો જીવ અપરાજિત વિમાનથી ચ્યવીને કુશાર્ત્ત દેશમાં શૌર્યપુર નામના નગરમાં
 સમુદ્રવિજય નામના દશાર્હ મહીપતિની શિવાદેવી રાણીની કુદ્ધિમાં ઉત્પન્ન થઈ જિનેશ્વર
 થયો. (૪૬-૪૭) કાર્ત્તિક વદિ ૧૨, શ્રાવણ શુદિ ૫, શ્રાવણ શુદિ ૬, આશ્વિન વદિ ૦))
 અને આષાઢ શુદિ ૮-૯ પાંચ કલ્યાણકના દિવસો જાણવા. ૯ પાંચે કલ્યાણકમાં
 નક્ષત્ર ચિત્રા જાણવું. રાશિ કન્યા નામની જાણવી. (૪૮-૪૯) નવ માસ ને આઠ
 દિવસની ગર્ભસ્થિતિ, શંખનું લાંછન અને દશ ધનુષ્યનું શરીર જાણવું. (૫૦)

૧ અતિયશઃ इति मित्रे वक्तव्ये समासश्चिन्त्यः,

ष्वास-प्रमितो वपुरुच्छूयः ॥ ५० ॥ रिष्टरत्नमयीं चक्र-धारामैक्षत
यत्प्रसूः । प्रभौ गर्भस्थिते रिष्ट-नेमिरित्याख्यया ततः ॥ ५१ ॥
अमंगलव्यपोहाया-ऽकारोऽत्र परिभाव्यतां । पापवृद्धे चक्रधारा-तुल्यो
वा तत्तथाह्वयः ॥ ५२ ॥ एकवर्षसहस्रोनैः पंचभिः शरदां गतैः । लक्षैः
श्रीनमिनिर्वाणात् श्रीनेमिरुदपद्यत ॥ ५३ ॥ श्रीनेमिगर्भावसरे पंचाशीतिः
सहस्रकाः । शेषास्तुर्यारकेऽब्दानां जिनायुर्युक्तया (क्ता चा) भवन् ॥ ५४ ॥

कदाचित्कौतुकान्नेमि-र्वयस्यप्रेरितो ययौ । हरेरायुधशालायां तत्रा-
स्त्रापथखिलान्यपि ॥ ५५ ॥ लीलया कलयामास पांचजन्ये च वादिते ।
त्रस्तातुराश्वेभनरा सा पुरी चुल्लुभेऽखिला ॥ ५६ ॥ कृष्णोऽपि द्रुतमा-
गत्य परीक्ष्य च विभोर्बलं । विषसादेति राज्यं मे सुखेनैष ग्रहीष्यति
॥ ५७ ॥ तत आकाशवागेव-मभून्नेमिरयं जिनः । प्रव्रजिष्यति कौमार्यं
इत्युक्तं नमिनार्हता ॥ ५८ ॥ अभ्यर्थितो विवाहाय जलक्रीडामिषात्ततः ।
सांतःपुरेण कृष्णेन नर्ममर्मचटूक्तिभिः ॥ ५९ ॥ कृते मौने भगवता

माताए प्रभु गर्भमां हता तयारे स्वप्नमां रिष्टरत्नमयी चक्रधारा जोयेली होवाथी रिष्टनेमि
एवुं प्रभुनुं नाम प्रख्यात थयुं. (५१) रिष्ट शब्द अमंगलसूचक छे तेथी तेने दूर
करवा माटे अ अचर उमेरीने अरिष्टनेमि कर्तुं. अथवा प्रभु पापरूपी वृद्धमां चक्रधारातुल्य
होवाथी ते रिष्टनेमि नाम पण यथार्थ थयुं. (५२) श्रीनमिनाथना निर्वाणथी एक हजार
वर्ष न्यून पांच लाख वर्ष व्यतिक्रम्ये सते श्रीनेमिनाथनो प्रादुर्भाव थयो. (५३) श्रीनेमि-
नाथनी गर्भोत्पत्ति वखते तेमना आयुष्यसहित ८५००० वर्ष चोथो आरो शेष
रह्यो हतो. (५४)

अन्यदा कदाचित् नेमिकुमार मित्रोनी प्रेरणाथी कृष्णवासुदेवनी आयुधशालामां
गया. त्यां रहेला बधा अस्त्रो लीलावडे कळी लीधा-तेनो उपयोग जाणी लीधो.
पछी पांचजन्य शंख वगाड्यो. तेना स्वरथी हाथी, घोडा अने मनुष्यो त्रास पांम्या.
आखी नगरी क्षोभायमान थइ. (५५-५६) कृष्ण उतावळे त्यां आव्या अने प्रभुना बळनी
परीक्षा करीने खेद पांम्या. तेणे धार्थु के-‘आ मारुं राज्य सुखे ग्रहण करी शकशे.’
(५७) ते वखते आकाशवाणी थइ के-‘आ नमिकुमार कौमारावस्थामां ज चारित्र ग्रहण
करशे, एम नमिनाथ प्रभु कही गया छे.’ (५८) पछी जलक्रीडाना मिषथी हास्य
ने मर्मयुक्त चाटु उक्तिवडे अंतःपुरसहित कृष्णे विवाहने माटे नेमिप्रभुनी प्रार्थना करी.
(५९) प्रभु मौन रखा एटले सौए उद्घोषणा करी के-‘विवाह स्वीकार्यो.’ ‘निषेध

સર્વેરુદ્ધોષિતં તતઃ । વિવાહઃ સ્વીકૃત ઇતિ ન નિષિદ્ધં હિ સંમતં ॥૬૦॥
 તતઃ સાહંબરં રાજી-મત્યાઃ કર્તું કરગ્રહં । યયૌ મુક્ત્યાપ્તિસંકેત-મિવ કર્તું
 પ્રિયસ્ત્રિયાઃ ॥ ૬૧ ॥ તતો જન્યજનાતિથ્યં કર્તુમાર્ત્તાન્નિયંત્રિતાન્ । પશૂન્
 વીદ્ય પરાવૃત્તઃ સ પ્રાવાજીદયામયઃ ॥૬૨॥ શતાનિ શરદાં ત્રીણિ કુમાર-
 ત્વેઽથ સંયમે । શતાનિ સપ્ત સર્વાયુઃ સહસ્રં શરદાં પ્રભોઃ ॥ ૬૩ ॥
 ચતુષ્પંચાશદિનાનિ છાદ્મસ્થ્યમભવદ્વિભોઃ । વરદત્તો દ્વારિકાયા-
 માયમિત્તાં પ્રભોર્દદૌ ॥ ૬૪ ॥ શિવિકા દ્વારવત્યારૂપા વેતસો જ્ઞાનમૂ-
 રુહઃ । અષ્ટાદશ ગણાધીશા એકાદશ મતાંતરે ॥ ૬૫ ॥ અષ્ટાદશ સહસ્રાઃ
 સ્યુઃ સાધૂનાં ગુણશાલિનાં । ચત્વારિંશત્સહસ્રાશ્ચ સાધ્વીનાં વિમલા-
 ત્મનાં ॥ ૬૬ ॥ શ્રાવકાણાં લક્ષ્મકો-નસપ્તતિસહસ્રયુક્ । લક્ષાસ્તિસ્રઃ
 સહસ્રાઃ ષટ્ ત્રિશ્ચોપાસિકા મતાઃ ॥ ૬૭ ॥ સાતિરેકં પંચશત્યા સહસ્રં
 સર્વવેદિનાં । સહસ્રમેકં સંપૂર્ણ મનઃપર્યાયવેદિનાં ॥ ૬૮ ॥ સહસ્રમવધિ-
 જ્ઞાન-ભાજાં પંચશતાધિકં । શતાનિ તસ્ય ચત્વારિ સચ્ચતુર્દશપૂર્વિણાં
 ॥ ૬૯ ॥ લસદ્વૈક્રિયલબ્ધીનાં શતાઃ પંચદશોદિતાઃ । વાદિનાં સ્યુઃ

ન કર્યો તે સંમત ગણાય છે. ' (૬૦) પછી આહંબરસાથે રાજીમતીનું પાણીગ્રહણ કરવા માટે ચાલ્યા, તે જાણે પૂર્વભવોની પ્રિય પ્રિયાને મોક્ષપ્રાપ્તિનો સંકેત કરવા ગયા હોય એમ લાગ્યું. (૬૧) ત્યાં જતાં માર્ગમાં જાનમાં આવનાર અતિથિઓનું આતિથ્ય કરવા માટે નિયંત્રિત કરેલા પશુઓનો આર્તસ્વર સાંભળીને દયામય એવા પ્રશ્ન પાછા વળ્યા ને સંયમ ગ્રહણ કર્યું. (૬૨) નેમિપ્રશ્ન કુમારાવસ્થામાં ત્રણ સો વર્ષ ને શ્રમણ-વસ્થામાં સાત સો વર્ષ વ્યતિક્રમાવ્યા. એકંદરે હજાર વર્ષનું આયુષ્ય પાળ્યું. (૬૩) પ્રશ્નનો હ્રદયસ્થકાલ માત્ર ૫૪ દિવસનો જ થયો. પ્રથમ મિત્રા દ્વારિકાપુરીમાં વરદત્તે પ્રશ્નને આપી. (૬૪) દીક્ષા અવસરે શિવિકા દ્વારવતી નામની હતી અને જ્ઞાનવૃદ્ધ વેતસ નામનું હતું.

નેમિપ્રશ્નના પરિવારમાં ૧૮ મતાંતરે ૧૧ ગણધર, (૬૫) ગુણશાલી એવા ૧૮૦૦૦ મુનિઓ, નિર્મલ આત્માવાલી ચાલીશ હજાર સાધ્વીઓ, (૬૬) ૧૬૯૦૦૦ શ્રાવકો, ૩૨૬૦૦૦ શ્રાવિકાઓ, (૬૭) ૧૫૦૦ કેવલજ્ઞાની, ૧૦૦૦ મનઃપર્યવજ્ઞાની, (૬૮) ૧૫૦૦ અવધિજ્ઞાની, ૪૦૦ ચૌદપૂર્વી, (૬૯) ૧૫૦૦ વૈક્રિયલબ્ધિવાળા અને દેવોથી

शतान्यष्टा—वज्रय्यानां सुरैरपि ॥ ७० ॥ वरदत्तो गणी मुख्यो यच्चदिन्ना
प्रवर्त्तिनी । पितृव्यपुत्रः कृष्णारूढो वासुदेवश्च सेवकः ॥ ७१ ॥
मातुलिंगं च परशुं बिभ्रच्चक्रं च दक्षिणे । करत्रयेऽथ नकुलं शूलं शक्तिं
च वामके ॥ ७२ ॥ गोमेधयक्षस्त्रिमुखः श्यामः पुरुषवाहनः । षड्भुजो
नेमिभक्तानां वितनोति समीहितं ॥ ७३ ॥ आम्रलुंबिपाशयुक्ता—पसव्य-
करयामला । पुत्रांकुशव्यग्रवाम—करयुग्माधिकद्युतिः ॥ ७४ ॥ मृगेंद्र-
वाहना जात्य—स्वर्णज्योतिश्चतुर्भुजा । श्रीनेमिभक्तान् पात्यंबा—देव्यंबेव
हितावहा ॥ ७५ ॥ इति श्रीनेमिः ॥

कमठो मरुभूतिश्च द्वावभूतां सहोदरौ । ब्राह्मणौ कमठस्तत्र
भ्रातुर्जायामरीरमत् ॥ ७६ ॥ ज्ञातः कुर्वस्तमन्यायं कदाचिन्मरुभूतिना ।
भूपाय ज्ञापितस्तेना—प्यन्यायीति विडंबितः ॥ ७७ ॥ अनात्मज्ञस्तत-
श्चासौ भ्रातरि द्वेषमुद्रहन् । तापसोऽभूत्सोदरेण खिंस्यमानश्च तं न्यहन्
॥ ७८ ॥ मरुभूतिरभून्मृत्वा श्वेतेभः कमठः पुनः । महाविषः कुर्कुटाहि—

पण अजय्य एवा ८०० वादी थया. (७०) गणधरमां मुख्य वरदत्त, प्रवर्त्तिनी यच्च-
दिन्ना अने काकाना पुत्र कृष्ण वासुदेव मुख्य सेवक थया. (७१) गोमेध नामनो यच्च
जमणी बाजुना त्रण हाथमां मातुलिंग, परशु ने चक्र अने डावी बाजुना त्रण हाथमां
नकुल, शूल ने शक्तिने धारण करनारो, त्रण मुखवाळो, श्यामवर्णवाळो, पुरुषना
वाहनवाळो अने छ भुजावाळो नेमिनाथना भक्तोना वांछित पूरनार थयो. (७२-७३)
अने अंबा नामे देवी जमणा वे हाथमां आम्रलुंबी ने पाश तथा डावा वे हाथमां पुत्र
ने अंकुशने धारण करनारी, अधिक कांतिवाळी, सिंहना वाहनवाळी, जातिवतं स्वर्ण
जेवा वर्णवाळी, चार भुजावाळी श्रीनेमिनाथना भक्तनी मातानी जेवी हितावह ने रक्षण
करनारी थइ. (७४-७५) इति श्रीनेमिः ॥

श्रीपार्श्वनाथवर्णन—कमठ अने मरुभूति नामे वे सहोदर बंधु ब्राह्मणजातिना
हता, तेमां कमठ भाइनी स्त्रीसाथे लुब्ध थयो. (७६) आवो अन्याय करता तेने एक
वखत मरुभूतिए जाण्यो एटले तेणे ते हकीकत राजाने जणावी. राजाए कमठने
अन्यायी जाणीने तेनी विडंबना करी (काढी मूक्यो). (७७) अनात्मज्ञ (पोतानी भूल-
ने नहीं समजनार) एवो ते भाइनी उपर द्वेष वहन करतो सतो तापस थयो. भाइए तेनी
वधारे फजेती करी तेथी तेणे तेने हथी नाख्यो. (७८) मरुभूति मरण पामीने श्वेत

दर्ष्टस्तेनाहिना मृतः ॥ ७९ ॥ गजः सुरः सहस्रारे स सर्पोऽभूच्च नारकः ।
 नारकोऽभूत्पुनः सर्पः स देवोऽभूच्च खेचरः ॥ ८० ॥ खेचरोऽथाच्युत-
 स्वर्गे सर्पश्च नरके ययौ । ततोऽच्युतसुरः पृथ्वी-नाथोऽभूच्चवरः परः
 ॥ ८१ ॥ राजा ग्रैवेयके देवः शवरोऽभूच्च नारकः । नारकोऽसौ मृगेंद्रो-
 ऽभूद्-ग्रैवेयकः सुरः पुनः ॥ ८२ ॥ अयोध्यायां महापुर्यां जंबूद्वीपस्य
 भारते । आनंदनामा भूपोऽभू-दामोदरगुरोः स च ॥ ८३ ॥ पार्श्व-
 चरित्रे तु महाविदेहे सुवर्णबाहुनामा चक्री अष्टमभवे भगवानासीदिति
 दृश्यते. चारित्रं प्राप्य सिंहेन तेन क्षुण्णोऽपि स क्षमः । देवोऽभूत्प्राण-
 तस्वर्गे विंशत्यभोनिधिस्थितिः ॥ ८४ ॥ सिंहश्च मृत्वा नरके ययावेवं
 च पंचसु । भवेषु मरुभूत्यात्मा मारितः कमठात्मना ॥ ८५ ॥
 ततः कमठजीवोऽसा-वृद्धृत्य नरकात्ततः । कठो दरिद्रविप्रोऽभू-त्क-
 मादुःखेन तापसः ॥ ८६ ॥ मरुभूतेरथो जीव-श्च्युत्वा प्राणततावि-
 षात् । काशीदेशे वाराणस्यां पुर्यामाश्चर्यकृच्छ्र्यां ॥ ८७ ॥ अश्वसेनस्य

हाथी थयो. कमठ महाविषवाळो कुर्कुट जातिनो सर्प थयो. तेना डसवाथी हाथी मरण
 पाभ्यो. (७९) ते आठमा सहस्रार देवलोकमां देव थयो. ते सर्प नारकी थयो.
 नरकमांथी नीकळीने ते पाळो सर्प थयो. देव च्यवीने खेचर (विद्याधर) थयो. (८०)
 खेचर मरण पामीने वारमा देवलोकें गयो. सर्प मरीने नरकें गयो. अच्युतदेव च्यवीने
 पृथ्वीनाथ (राजा) थयो. बीजो नरकमांथी नीकळीने भिल्ल थयो. (८१) राजा मरण
 पामीने ग्रैवेयकमां देव थयो. भिल्ल नरकें गयो. ते नारकी त्याथी नीकळीने सिंह थयो.
 ग्रैवेयकसुर त्यांथी च्यवीने जंबूद्वीपना भरतमां अयोध्या नामनी महापुरीमां आनंद नामे
 राजा थयो. (पार्श्वनाथचरित्रमां आठमे भवे महाविदेहमां सुवर्णबाहु नामे चक्री थया
 एम जणावेल छे.) हवे आनंद राजा दामोदर नामना गुरुपासे चारित्र अंगीकार
 करीने सिंहना पराभवथी मरण पामी प्राणत नामना दशमा स्वर्गमां वीश सागरोपमनी
 स्थितिवाळा देव थया. (८२-८४) सिंह मरण पामीने नरकें गयो. आ प्रमाणे पांच
 भवमां कमठना जीवे मरुभूतिना जीवने मरण पमाळ्यो. (८५) कमठनो जीव नारकी-
 मांथी उद्धरीने कठ नामनो दरिद्री ब्राह्मण थयो. ते अनुक्रमे दुःखने लीधे तापस थयो.
 (८६) मरुभूतिनो जीव प्राणत देवलोकथी च्यवीने काशीदेशमां आश्चर्य उत्पन्न करे
 तेवी शोभावाळी वाराणसी नगरीमां अश्वसेन राजानी वांमाराणीनी कुच्चिरूप शुक्तिथी

भूभर्तुः । सुतोऽद्भुतगुणोत्तरः । वामाराज्ञीकुचिशुक्ति-मुक्ताफलमभूजिनः
॥ ८८ ॥ कृष्णा चतुर्थी चैत्रस्य पौषस्य दशमी सितिः । पौषस्यैकादशी
कृष्णा चतुर्थी चासिता मधौ ॥ ८९ ॥ श्रावणस्याष्टमी शुक्ला
कल्याणानां दिना इमे । विशाखाधिष्ण्यमेतेषु राशिश्च स्वामिनस्तुला
॥ ९० ॥ प्रभोर्गर्भस्थितिर्मासा नव षड्भिर्दिनैर्युताः । भुजंगो लाञ्छनं
हस्ता नवैव वपुरुच्छूयः ॥ ९१ ॥ रात्रौ यांतमहिं पार्श्वे-ऽपश्यद्गर्भक्षणे
प्रसूः । ततः पार्श्वभिधः स्वामी त्रैलोक्यं पश्यतीति वा ॥ ९२ ॥
श्रीनेमिनाथनिर्वाणात् त्र्यशीत्याब्दसहस्रकैः । अर्धद्वषट्शतोपेतैः श्री-
पार्श्वोऽजायत प्रभुः ॥ ९३ ॥ वामेयगर्भकालेऽस्य चतुर्थस्यारकस्य च ।
सार्द्धाः शतास्त्रयोऽब्दाना-मवशिष्टतया स्थिताः ॥ ९४ ॥ त्रिंशदब्दानि
कौमार्ये व्रते वर्षाणि सप्ततिः । दिनानि तत्र चतुर-शीतिश्छात्रस्थ्यमी-
रितं ॥ ९५ ॥ सर्वायुः शतमब्दानां विशाला शिविका व्रते । धन्यः
कोपकटग्रामे पारणां प्रथमां ददौ ॥ ९६ ॥

पंचाग्नीन् साधयन् कष्टं सासहिः कठतापसः । प्रभुणा दर्शिते

मुक्ताफल समान-अद्भुत गुणोवालो पुत्र थयो. (८७-८८) चैत्र वदि ४, पोस वदि १०, पोस वदि ११, चैत्र वदि ४ अने श्रावण शुदि ८-ए पांच कल्याणकनी तिथि जाणवी. पांचे कल्याणकर्मा विशाखा नक्षत्र जाणवुं अने स्वामीनी राशि तुला जाणवी. (८९-९०) गर्भस्थिति नव मास ने छ दिवसनी, सर्पनुं लाञ्छन अने नव हाथ शरीरनी उंचाई जाणवी. (९१) प्रभु गर्भमां हता त्यारे माताए रात्रे पडखे थइने जता सर्पने जोयो तेथी तेम ज त्रैलोक्यने (पासे होय तेम) जोनारा होवाथी प्रभुनुं नाम पार्श्व स्थापन कर्णु. (९२) नेमिनाथना निर्वाणथी ८३६५० वर्ष व्यतीति थये श्रीपार्श्वनाथ प्रभु थया. (९३) ते वखते एटले पार्श्वप्रभु गर्भमां आव्या त्यारे चोथो आरो ३५० वर्ष बाकी रह्यो हतो. (९४) पार्श्वप्रभु त्रीश वर्ष कौमारावस्थामां रह्या अने ७० वर्ष श्रमणपणे रह्या. कुल १०० वर्षनुं आयु भोगव्यु. तेमां ८४ दिवसो छत्रस्थपणामां व्यतीत थया. व्रता-वसरे शिविका विशाळा नामनी हती. प्रभुए प्रथम पारणुं कोपकट ग्रामे धन्यने त्यां कर्णु. (९५-९६)

हवे कठ तापस पंचाग्निने साधतो घणुं कष्ट सहन करतो हतो. प्रभु संसारी-

સર્પે પ્રજ્જ્વલત્કાષ્ટકોટરાત્ ॥ ૯૭ ॥ લજ્જિતસ્તપસા તેન મેઘમાલી સુરોઽભવત્ । વવર્ષાતિતરાં રોષા-દુપદ્રોતું જિનેશ્વરં ॥ ૯૮ ॥ ધરણેન્દ્ર-ત્વમાસાદ્ય સ સર્પો વિચલાસનઃ । મત્તયાચ્છાદ્ય ફળૈરેન-મુપસર્ગં ન્યવ-ર્તયત્ ॥ ૯૯ ॥ તતસ્ત્રયોઽથવા સસ ફળા એકાદશાપિ ચ । ભવંતિ પાર્શ્વનાથસ્યે-ત્યુક્તં પૂર્વમહર્ષિભિઃ ॥ ૧૦૦ ॥

ધાતકી જ્ઞાનવૃદ્ધઃ સ્યાત્ શ્રીપાર્શ્વસ્ય જગત્પ્રભોઃ । પ્રભોરષ્ટૌ ગણભૃતો નામતઃ કીર્તયામિ તાન્ ॥ ૧ ॥ શુભ ૧ સ્તથાર્યઘોષશ્ચ ૨ વશિષ્ઠો ૩ બ્રહ્મચાર્યપિ ૪ । સોમશ્ચ ૫ શ્રીધરશ્ચૈવ ૬ વીરભદ્રો ૭ યશોઽભિધઃ ૮ ॥ ૨ ॥ અયં શ્રીકલ્પસૂત્રસ્યાભિપ્રાયઃ, આવશ્યકસત્તિ-શતસ્થાનકાદિષુ ચ દશ ગણભૃત ઉક્તાઃ સંતિ, કિંચ શ્રીકલ્પસૂત્રપાર્શ્વ-ચરિત્રાદૌ શ્રીપાર્શ્વસ્ય ધાતકી જ્ઞાનવૃદ્ધ ઉક્તઃ, શ્રીઉત્તરાધ્યયનબૃહદ્વૃત્તૌ તુ અશોક ઉક્ત ઇતિ જ્ઞેયં.

ષોડશૈવ સહસ્રાણિ સાધૂનાં ભાવિતાત્મનાં । અષ્ટાત્રિંશત્સહસ્રાણિ સાધ્વીનાં ચ શુભાત્મનાં ॥ ૩ ॥ શ્રાદ્ધાનાં સચતુઃષ્ટિ-સહસ્રં

પણામાં તેની પાસે ગયેલા તે વચ્ચે કાષ્ઠના કોટરમાં બઠતો સર્પ દેખાડ્યો તેથી તે તાપસ બહુ લજ્જા પામ્યો. તે મરણ પામીને મેઘમાલી દેવ થયો. પાર્શ્વજિનેશ્વરે દીક્ષા લીધા પછી છદ્મસ્થાવસ્થામાં તે મેઘમાલીએ અત્યંત રોષથી તીવ્રધારાએ વરસાદ વરસાવીને તેમને ઉપદ્રવ કર્યો. (૯૭-૯૮) અગ્નિમાં બઠતો સર્પ મરણ પામીને ધરણેન્દ્ર થયેલો તે આસન ચલિત થવાથી ત્યાં આવ્યો. તેણે મક્તિવડે પ્રભુને ફળાથી આચ્છાદિત કરીને તે ઉપસર્ગનું નિવારણ કર્યું, (૯૯) તેથી ત્રણ, સાત અથવા અગ્યાર ફળા પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ ઉપર, કરવામાં આવે છે એમ પૂર્વ મહર્ષિઓએ કહ્યું છે. (૧૦૦)

શ્રીપાર્શ્વ જગત્પ્રભુનું જ્ઞાનવૃદ્ધ ધાતકી નામનું હતું. તેમને મુખ્ય આઠ ગણધર થયા તેના નામ હું કહું છું (૧) તે આ પ્રમાણે—શુભ, આર્યઘોષ, વશિષ્ઠ, બ્રહ્મચારી, સોમ, શ્રીધર, વીરભદ્ર અને યશ. (૨) આ કલ્પસૂત્રનો અભિપ્રાય છે. શ્રીઆવશ્યકસૂત્ર અને સત્તિશતસ્થાનકાદિમાં તો દશ ગણધરો કહ્યા છે. વળી શ્રીકલ્પસૂત્ર ને પાર્શ્વચરિત્રાદિમાં શ્રીપાર્શ્વનાથનું જ્ઞાનવૃદ્ધ ધાતકી કહ્યું છે, પણ શ્રીઉત્તરાધ્યયન બૃહદ્વૃત્તિમાં અશોક કહ્યું છે.

શ્રીપાર્શ્વનાથના પરિવારમાં ભાવિતાત્મા એવા ૧૬૦૦૦ સાધુઓ, શુભાત્મા એવી ૩૮૦૦૦ સાધ્વીઓ, (૩) ૧૬૪૦૦૦ શ્રાવકો, તેમાં પ્રભુનો અગ્રેસર શ્રાવક સૂર્ય નામનો

લક્ષ્મીરિતં । અગ્રેસરઃ શ્રાવકશ્ચ પ્રભોઃ સૂર્ય ઇતિ સ્મૃતઃ ॥ ૪ ॥
 લક્ષ્મીસ્તિસ્તથૈકોન-ચત્વારિંશત્સહસ્રકાઃ । શ્રાવિકાણાં તાસુ મુખ્યા
 સુનંદા નામતઃ સ્મૃતા ॥ ૫ ॥ સર્વજ્ઞાનાં સહસ્રં ચ મનઃપર્યાય-
 વેદિનાં । પંચાશદધિકાઃ સત્ શતાઃ પ્રોક્તા મનીષિભિઃ ॥ ૬ ॥ અવધિ-
 જ્ઞાનભાજાં ચ ચતુર્દશ શતાઃ પ્રભોઃ । સચ્ચતુર્દશપૂર્વાણા-મધ્યદ્ધા
 ત્રિશતી મતા ॥ ૭ ॥ વિકુર્વણાસમર્થાનાં શતાન્યેકાદશાથ ચ । સુરા-
 સુરૈરજય્યાનાં ષટ્શતી વાદિનામભૂત ॥ ૮ ॥ શુભાભિધો ગણી મુખ્ય
 આર્યદિન્નો મતાંતરે । પ્રવર્તિની પુષ્પચૂલા ભક્તભૂષઃ પ્રસેનજિત્ ॥ ૯ ॥
 વીજપૂરોરગોપેતા-પસવ્યકરયામલઃ । નકુલં ચ ભુજંગં ચ દધદ્વામકર-
 દ્વયે ॥ ૧૦ ॥ શ્યામવર્ણઃ ફણિફણા-ચક્રમંડિતમસ્તકઃ । ચતુર્ભુજશ્ચતુ-
 ર્વક્ત્રો ગજાસ્યઃ કૂર્મવાહનઃ ॥ ૧૧ ॥ નામ્ના શ્રીવામનો યત્તઃ પાર્શ્વ-
 રૂપશ્ચ મતાંતરે । શ્રીપાર્શ્વનાથભક્તાનાં સાન્નિધ્યં કુરુતે સદા ॥ ૧૨ ॥
 આવિશ્રતી પદ્મપાશા-વપસવ્યે કરદ્વયે । સવ્યે કરદ્વયે કમ્પૌ દધતી ચ
 ફલાંકુશૌ ॥ ૧૩ ॥ ચતુર્ભુજા હેમવર્ણા કુર્કુટોરગવાહના । શ્રીપાર્શ્વ
 સ્મરતાં દત્તે દેવી પદ્માવતી શ્રિયં ॥ ૧૪ ॥ ઇતિ શ્રીપાર્શ્વઃ ॥

કહેલો છે. (૪) ૩૩૯૦૦૦ શ્રાવિકા, તેમાં મુખ્ય સુનંદા નામની કહી છે. (૫)
 ૧૦૦૦ કેવલજ્ઞાની ને ૭૫૦ મનઃપર્યવજ્ઞાની બુદ્ધિમાનો કહેલા છે. (૬) ૧૪૦૦ અવ-
 ધિજ્ઞાની, ૩૫૦ ચૌદપૂર્વી, (૭) ૧૧૦૦ વૈક્રિયવિકુર્વણા કરવાને સમર્થ મુનિઓ અને
 સુરાસુરને પણ અજય્ય એવા ૬૦૦ વાદી મુનિઓ થયા. (૮) ગણધરમાં મુખ્ય શુભ
 નામે મતાંતરે આર્યદિન્ન નામે થયા, પ્રવર્તિની પુષ્પચૂલા અને ભક્તરાજા પ્રસેનજિત્ થયા.
 (૯) શ્રીપાર્શ્વનાથનો યત્ત વામન નામનો મતાંતરે પાર્શ્વ નામનો જમણા બે હાથમાં વીજ-
 પૂર ને સર્પ અને ડાબા બે હાથમાં નકુલ ને શુજંગને ધારણ કરનારો, શ્યામ વર્ણવાળો,
 ફણિના ફણાઓના સમૂહથી મંડિત મસ્તકવાળો, ચાર ભુજાવાળો, ચાર મુખવાળો, હાથી
 જેવા મુખવાળો અને કૂર્મના વાહનવાળો થયો. તે શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુના ભક્તોની નિત્ય
 સાન્નિધ્ય કરે છે. (૧૦-૧૨) દેવી પદ્માવતી નામની જમણા બે હાથમાં પદ્મ ને પાશને
 ધારણ કરનારી અને ડાબા બે હાથમાં સુંદર એવા ફલ ને અંકુશને ધારણ કરનારી, ચાર
 ભુજાવાળી, સુવર્ણસરસા વર્ણવાળી, કુર્કુટ જાતિના સર્પના વાહનવાળી, શ્રીપાર્શ્વનાથનું
 સ્મરણ કરનારને લક્ષ્મી આપનારી થઈ. (૧૩-૧૪) ઇતિ શ્રીપાર્શ્વઃ ॥

પશ્ચિમેષુ વિદેહેષુ નયસાગભિધોઽભવત્ । ગ્રામનાથઃ સ કાષ્ઠાર્થ
 વનેઽગાત્ સ્વામ્યનુજ્ઞયા ॥ ૧૫ ॥ ભોજનાવસરે વાંઙ્-ત્રતિથીનાં સમા-
 ગમં । સાર્થઞ્નપ્રાપ્તિ દર્શર્પીન્ ક્ષુધાર્ત્તાન્માર્ગવિચ્યુતાન્ ॥ ૧૬ ॥ તતસ્તાન્
 પરમપ્રીત્યા પ્રણમ્ય પરિચર્ય ચ । શુદ્ધાશનાદિભિઃ પશ્ચા-ત્સ્વયં માર્ગમ-
 દર્શયત્ ॥ ૧૭ ॥ પ્રાપિતસ્તત્ર સમ્યત્ત્વં યોગ્યોઽર્યામિતિ સાધુભિઃ ।
 તતો ભવે દ્વિતીયેઽસૌ સૌધર્મે ત્રિદશોઽભવત્ ॥ ૧૮ ॥ તતો મરીચિના-
 માભૂ-ત્પુત્રો ભરતચક્રિણઃ । સ પ્રવત્તાજ વૈરાગ્યા-ત્સમીપે વૃષભપ્રભોઃ
 ॥ ૧૯ ॥ અર્ધતૈકાદશાંગોઽપિ સોઽથ તાપાદિપીડયા । પીડિતો મૃશ-
 મુદ્વિગ્ન-શ્વેતસ્યેવં વ્યર્ચિતયત્ ॥ ૨૦ ॥ મયા ન શક્યતે વોદું દુર્વહઃ
 સંયમો ન ચ । યદેઽપિ શક્યતે ગંતું ગર્હિતેનાવકીર્ણિના ॥ ૨૧ ॥
 તતસ્ત્રિદંડિનામેષ નવ્યં વેષમકલ્પયત્ । વિજહારાર્હતા સાદ્ધં શુદ્ધં ધર્મ
 પ્રરૂપયન્ ॥ ૨૨ ॥ અનેકાન્ રાજપુત્રાદીન્ પ્રતિવોધ્યેતિ શાસ્ત્યસૌ ।
 જૈનધર્મ પ્રપદ્યધ્વં ગત્વા શ્રીજિનસન્નિધૌ ॥ ૨૩ ॥

શ્રીમહાવીરજિનવર્ણન—પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં નયસાર નામનો ગ્રામાધિપ હતો, તે
 પોતાના સ્વામીની આજ્ઞાથી વનમાં કાષ્ઠને માટે ગયો. (૧૫) ભોજનાવસરે અતિથિના
 સમાગમને ઇચ્છતા એવા તેણે સાર્થઞ્નપ્રાપ્તિ (સાથથી છુટા પડી ગયેલા) ક્ષુધાર્ત્તા અને માર્ગ
 ભૂલેલા એવા મુનિઓ દીઠા. (૧૬) ઇચ્છે તેમને પરમ પ્રીતિથી નમસ્કાર કરીને શુદ્ધ
 અશનાદિ દેવાવડે પરિચર્યા કરી અને પછી પોતે સાથે જઈને માર્ગ બતાવ્યો. (૧૭)
 મુનિએ આ યોગ્ય જીવ છે એમ જાણીને ઉપદેશવડે તેને સમાકિત પ્રાપ્ત કરાવ્યું. ત્યાંથી
 ત્રીજે મહે તે સૌધર્મ દેવલોકે દેવ થયો. (૧૮) ત્યાંથી વ્યવીને ત્રીજે મહે ભરતચક્રીનો
 પુત્ર મરીચિ નામે થયો. તેણે વૈરાગ્યથી વૃષભ પ્રભુની પાસે દીક્ષા લીધી. (૧૯) અગ્યાર
 અંગ મળ્યા છતાં તાપાદિકની પીડાથી પીડિત થયેલ તે અત્યંત ઉદ્વિગ્ન થઈને આ પ્રમાણે
 ચિંતવવા લાગ્યો (૨૦) કે—‘ આ દુઃખે વહન કરવા યોગ્ય સંયમને વહન કરવાને હું
 સમર્થ નથી, તેમ જ વ્રત મંગ થવાથી ગર્હિત થયેલા મારે ઘરે પણ જઈ શકાય તેમ નથી. ’
 (૨૧) આમ વિચારીને તેણે ત્રિદંડીના નવા વેષની કલ્પના કરી, અને શુદ્ધ ધર્મને
 પ્રરૂપતા સત્તા પ્રભુની સાથે વિચરવા લાગ્યા. (૨૨) અનેક રાજપુત્રાદિકને પ્રતિવોધ
 પમાડીને તે એમ કહેતા કે—‘ શ્રીજિનેશ્વર પાસે જઈને જૈન ધર્મને અંગીકાર કરો. ’ (૨૩)

कदाचित्समवासाणी-दयोध्यायां जिनेश्वरः । तत्रागतो नमस्यार्थं
पप्रच्छ भरतः प्रभुं ॥ २४ ॥ एतस्यामवसर्पिण्या-मस्मिंश्च भरते प्रभो ! ।
भविष्यति जिनः कोऽपि जनोऽस्यां पर्षदि स्थितः ॥ २५ ॥ तदोचे
भगवानेष मरीचिस्तनयस्तव । चतुर्विंशोऽत्र भाव्यर्हन् महावीराह्वयो
नृप ॥ २६ ॥ चक्री च प्रियमित्राख्यो विदेहेषु भविष्यति । प्रथमो
वासुदेवोऽपि भरतेऽत्रैव एव च ॥ २७ ॥ भरतोऽपि ततो गत्वे-त्यूचे
नत्वा कृताञ्जलिः । जिनश्चक्री हरिर्भावी मरीचे भाग्यवानसि ॥ २८ ॥
पारिव्राज्यं न ते वंदे न च ते चक्रिशार्ङ्गितां । भविष्यसि जिनो हि त्वं
प्रणमामि ततो मुदा ॥ २९ ॥ एवमुक्त्वा विनीतांत-विनीते नृपतौ
गते । मरीचिर्मानसाविष्टा-ऽमानमानोऽब्रवीदिति ॥ ३० ॥ आद्योऽहं
वासुदेवानां पिता मे चक्रवर्तिनां । पितामहो जिनेन्द्राणां ममाहो
उत्तमं कुलं ॥ ३१ ॥ प्रथमो वासुदेवोऽहं मूकायां चक्रवर्त्यहं । चरम-
स्तीर्थराजोऽहं पर्याप्तमियतैव मे ॥ ३२ ॥ कुर्वन्नेवमहंकारं नीचैर्गोत्रं

अन्यदा श्रीजिनेश्वर अयोध्यामां समवसर्पा. तेमने नमवा आवेला भरतचक्रीए प्रभुने
पूछयुं (२४) के-‘ आपनी पर्षदामां एवो कोइ मनुष्य छे के जे आ अवसर्पिणीमां
आ भरतमां तीर्थकर थाय ? ’ (२५) भगवन्ते कह्युं के-‘आ तारो पुत्र मरीचि हे नृप !
आ चोवीशीमां ज चोवीशमा महावीर नामे तीर्थकर थशे. (२६) बळी महाविदेहमां
प्रियमित्र नामे चक्रवर्ती थशे अने आ भरतमां पहेला वासुदेव थशे. ’ (२७) आ
प्रमाणे सांभळीने भरतचक्रीए मरीचि पासे जइने अंजळी जोडी नमस्कार करीने कह्युं के-
‘ हे मरीचि ! तु तीर्थकर, चक्री ने वासुदेव थइश तेथी तुं भाग्यवान छुं. (२८)
हुं तारा परिव्राजकपणाने के चक्री तथा वासुदेवपणाने नमस्कार करतो नथी परंतु
तीर्थकर थवानो छुं तेथी हुं हर्षवडे तने नमस्कार करुं छुं. ’ (२९) आ प्रमाणे कहीने विनीत
अंतःकरणवाळा चक्री विनीतामां गये सते मनमां व्यापी गयुं छे अमान अभिमान जेने
एवो मरीचि बोल्हो (३०) के-‘ हुं वासुदेवमां पहेलो, मारा पिता चक्रवर्तीमां पहेला
अने मारा पितामह जिनेश्वरमां पहेला तेथी अहो ! मारुं कूळ उत्तम छे. (३१) हुं
पहेलो वासुदेव थइश, मूका नगरीमां चक्रवर्ती थइश ने छेल्लो तीर्थकर थइश तेथी मने
तमाम वस्तु प्राप्त छे. एटलाथी ज हुं खरेखरो उच्च छुं. ’ (३२) आ प्रमाणे अहंकार

બંધ સઃ । જાતિલાભકુલાદીના—મહંકારો હિ પાતયેત્ ॥ ૩૩ ॥

કદાચિત્કપિલં રાજ—કુમારં પ્રત્યવૂચુધત્ । પ્રેરયન્નાપિ ચારિત્રં
ગ્રહીતું સાધુસન્નિધૌ ॥ ૩૪ ॥ તતો બહુલકર્માયં મરીચિમવદદ્વિમ્બો ।
કિં સર્વથા ન ધર્મોઽસ્તિ ભવદીયેઽત્ર દર્શને ॥ ૩૫ ॥ તતો મરીચિરૂચે
તં ભાવિતાવદ્ભવસ્થિતિઃ । માર્ગે મમાપિ ધર્મોઽસ્તિ માર્ગે જૈનેઽપિ વિચ્યતે
॥ ૩૬ ॥ ઉત્સૂત્રવચસાનેન મરીચિઃ સમુપાર્જયત્ । સંસારમેકપાથોધિ—
કોટાકોટિમિતં તદા ॥ ૩૭ ॥ તતસ્તુર્યે ભવે બ્રહ્મ—લોકસ્વર્ગેઽભવ-
ત્સુરઃ । કોહ્લાકસન્નિવેશેઽથ વિપ્રોઽભૂત્પંચમે ભવે ॥ ૩૮ ॥ તતશ્ચ
મૃત્વા ભૂયાંસં કાલં સંસારમાટિટત્ । ભવાસ્તે ચ ન ગણ્યંતે ભવાનાં
સત્તવિંશતૌ ॥ ૩૯ ॥ ષષ્ઠે ભવે ચ સ્થૂળાયાં નગર્યાં બ્રાહ્મણોઽભવત્ ।
સૌધર્મકલ્પે દેવોઽભૂદ્ભવે મૃત્વા ચ સત્તમે ॥ ૪૦ ॥ ભવેઽષ્ટમે તતશ્ચૈત્ય-
સન્નિવેશેઽભવદ્ દ્વિજઃ । ઈશાનદેવલોકેઽથ નિર્જરો નવમે ભવે ॥ ૪૧ ॥
મંદરાખ્યે સન્નિવેશે બ્રાહ્મણો દશમે ભવે । એકાદશે ભવે દેવો—ઽભવ-
ત્સ્વર્ગે તૃતીયકે ॥ ૪૨ ॥ ભવે ચ દ્વાદશે પુર્યાં શ્વેતાંબ્યાં બ્રાહ્મણોઽભવત્ ।

કરવાથી તેમણે નીચ ગોત્ર વાંધ્યું. જાતિ, લાભ અને કુળાદિકનો મદ (અહંકાર)
પ્રાણીને નીચા પાઠી દે છે. (૩૩)

અન્યદા મરીચિના ઉપદેશથી કપિલ નામનો રાજકુમાર પ્રતિવોધ પામ્યો. મરીચિ
સાધુપાસે જઈને ચારિત્ર લેવા પ્રેરણા કરી, (૩૪) પરંતુ બહુલકર્મી એવા તેણે મરીચિને કહ્યું
કે—‘ હે વિમ્બો ! શું તમારા દર્શનમાં સર્વથા ધર્મ નથી ? ’ (૩૫) ત્યારે મરીચિ તેટલી ભવ-
સ્થિતિ વધવાની હોવાથી બોલ્યા કે—‘મારા માર્ગમાં પણ ધર્મ છે અને જૈનમાર્ગમાં પણ ધર્મ
છે.’ (૩૬) આ ઉત્સૂત્ર વચનથી મરીચિ એક કોટાકોટી સાગરોપમ સંસાર વધાર્યો. (૩૭)
ત્યાંથી મરણ પામીને ચોથે ભવે બ્રહ્મ દેવલોકમાં દેવ થયા. ત્યારપછી પાંચમે ભવે કોહ્લાક
સન્નિવેશમાં વિપ્ર થયા. (૩૮) ત્યાંથી મરણ પામીને ષષ્ઠો કાલ સંસારમાં રહ્યા. તેમાં
કરેલા પારાવાર મનો મુહા ૨૭ મનોમાં ગણવામાં આવ્યા નથી. (૩૯) છઠા ભવે
સ્થૂળાનગરીમાં બ્રાહ્મણ થયા. મરણ પામીને સાતમે ભવે સૌધર્મકલ્પમાં દેવ થયા. ૪૦)
આઠમા ભવમાં ચૈત્યસન્નિવેશમાં બ્રાહ્મણ થયા. નવમા ભવે ઈશાન દેવલોકમાં દેવ થયા.
(૪૧) દશમે ભવે મંદર નામના સન્નિવેશમાં બ્રાહ્મણ થયા. અગ્યારમે ભવે ત્રીજા સ્વર્ગમાં
દેવ થયા. (૪૨) બારમે ભવે શ્વેતાંબીમાં બ્રાહ્મણ થયા. તેરમે ભવે ચોથા દેવલોકમાં દેવ

त्रयोदशे च माहेंद्रे कल्पेऽभूच्चिदशो भवे ॥ ४३ ॥ ततः कियंतं कालं च
 भ्रांतोऽसौ भवसागरे । चतुर्दशे ततो राज—गृहेऽभूद्ब्राह्मणो भवे ॥४४॥ भवे
 पंचदशे ब्रह्म—लोकस्वर्गे सुरोऽभवत् । मरीच्यादिनृभवानां षट्के सोऽभू-
 च्चिदंडिकः ॥४५॥ षोडशे च भवे विश्व—भूत्याख्यो युवराजसूः । संभूतिमुनि-
 पादांते पप्रेदे संयमं स च ॥ ४६ ॥ अन्यदा मासतपसः पारणायां स
 जग्मिवान् । मुनिर्गोचरचर्यायां तत्र धेनुहतोऽपतत् ॥४७॥ दृष्टः पितृव्य-
 पुत्रेण हसितः कुपितो भृशं । गां शृंगयोऽहीत्वा द्राग् नभस्यभ्रमयद्गुषा
 ॥ ४८ ॥ निदानं कृतवांश्चैवं भूयासं तपसामुना । भूयिष्ठवीर्यो मृत्वा
 च महाशुक्रेऽभवत्सुरः ॥ ४९ ॥ वासुदेवस्त्रिपृष्ठाख्यो—ऽजायताष्टादशे
 भवे । बाल्येऽप्यदारयत्सिंहं यः स्थाम्ना जीर्णवस्त्रवत् ॥ ५० ॥ नरके
 सप्तमेऽथैको—नविंशतितमे भवे । सिंहोऽभूद्विंशतितमे चतुर्थे नरके गतः
 ॥ ५१ ॥ निर्गत्य नरकात्तुर्यात् स बभ्राम भवान् बहून् । द्वाविंशेऽथ भवे
 नृत्वं प्राप्य पुण्यान्युपार्जयत् ॥ ५२ ॥ भवे ततस्त्रयोविंशे । प्रियमि-

थया. (४३) त्र्यारपडी पाछा केटलोक काल संसारसागरमां भूम्या. चौदमे भवे राज-
 गृहमां ब्राह्मण थया. (४४) पंदरमे भवे पांचमा ब्रह्मदेवलोकमां देव थया. मरीचि
 विगेरे छ मनुष्य भवोमां ते त्रिदंडी थया हता. (४५) सोळमे भवे विश्वभूति नामे युव-
 राज थया. तेमणे संभूतिमुनिनी पासे दीक्षा लीधी. (४६) अन्यदा मासखमणने
 पारणे विश्वभूति मुनि गोचरचर्या माटे शहेरमां गया. त्यां एक गायना अथडावाथी मुनि
 पडी गया. (४७) ते जोइने तेना काकानो पुत्र विशाखनंदी हस्यो. ते जोइ मुनिने
 घणो कोप उत्पन्न थयो. तेणे गायने शींगडावडे पकडी क्रोधथी आकाशमां फेरवी फेंकी
 दीधी (४८) अने नियाणुं कर्तुं के—‘ मारा आ घणा तपना प्रभावथी हुं घणी
 शक्तिवाळो थाउं. ’ सत्तरमे भवे महाशुक्र नामना सातमा देवलोकमां देव थया. (४९)
 अढागमे भवे त्रिपृष्ठ नामे वासुदेव थया. बान्यावस्थामां ज तेणे सिंहने पोताना बळवडे
 जीर्ण वस्त्रनी जेम फाडी नाख्यो. (५०) ओगशीशमे भवे सातमी नरकमां नारकी थया.
 वीशमे भवे सिंह थया. २१ मे भवे चौथी नरके नारकी थया. (५१) चौथी नरकमांथी
 नीकळीने ते (त्रीजी वार) घणा भवमां भूम्या. २२ मा भवे मनुष्यपणुं पामीने पुण्य
 उपार्जन कर्तुं, (५२) तेथी २३ मे भवे प्रियमित्र नामे चक्रवर्त्ती थया. ते चक्री चारित्र

आभिधोऽभवत् । चक्रभृत्स च चारित्रं धृत्वा शुक्रेऽभवत्सुरः ॥ ५३ ॥
 ततश्च्युत्वेह भरत-क्षेत्रेऽहिच्छत्रिकापुरे । जितशत्रुमहीपाल-भद्रादेव्योः
 सुतोऽभवत् ॥ ५४ ॥ पंचविंशतिलक्षाब्द-जीवितो नंदनाह्वयः । दीक्षां
 लक्षाब्दशेषायु-राददे पोष्टिलाद्रुरोः ॥ ५५ ॥ अयमावश्यकभिप्रायः,
 समवायांगसूत्रवृत्त्योस्तु भगवान् पोष्टिलाभिधानो राजपुत्रो बभूव, तत्र
 वर्षकोटिं प्रव्रज्यां पालितवान्, ततो नंदनाभिधानो राजसूरित्युक्तमस्तीति
 ज्ञेयं. यावज्जीवं ततो मास-क्षपणानि निरंतरं । कुर्वन् स विंशतिस्था-
 ना-न्याराध्याहृत्यमार्जयत् ॥ ५६ ॥ सुरोऽभूत्प्राणतस्वर्गे षड्विंशतितमे
 भवे । विंशत्यब्ध्यायुर्विमाने पुष्पोत्तरावतंसके ॥ ५७ ॥

भवे ततः सप्तविंशे ग्रामे ब्राह्मणकुंडके । विप्रस्यर्षभदत्तस्य देवानंदा-
 ह्वयस्त्रियां ॥ ५८ ॥ मरीचिभववद्धेन स नीचैर्गोत्रकर्मणा । कुक्षौ प्रभुक्त-
 शेषेण विश्वेशोऽप्युदपद्यत ॥ ५९ ॥ अर्हंतश्चक्रिणश्चैव सीरिणः शार्ङ्गि-
 णोऽपि च । तुच्छान्वयेषूत्पद्यन्ते कदाचित्कर्मदोषतः ॥ ६० ॥ जायन्ते
 तु कदाप्येते तादृग्वंशेषु नोत्तमाः । इति दत्तोपयोगस्य सुरेन्द्रस्यानु-

लङ्घने २४ मे भवे महाशुक्र (७ मा) देवलोकमां देव थया. (५३) त्यांथी च्यवीने
 २५ मे भवे आ भरतक्षेत्रमां अहिच्छत्रिका नगरीमां जितशत्रु राजा ने भद्रादेवीना पुत्र
 थया. (५४) त्यां तेनुं नंदन नाम पाड्युं, तेमनुं २५ लाख वर्षनुं आयुष्य हतुं. एक
 लाख वर्ष बाकी रह्या त्यारे पोष्टिल नामना गुरुपासे चारित्र लीधुं. (५५) आ आवश्यक-
 सूत्रनो अभिप्राय छे. समवायांगसूत्र ने तेनी वृत्तिमां तो भगवान पोष्टिल नामना राजपुत्र
 थया. त्यां एक कोटि वर्ष प्रव्रज्या पाळी आनते देव थया. त्यारपछी नंदन नामे राज-
 पुत्र थया एम कह्यं छे. नंदन मुनिए यावज्जीव निरंतर मासखमण कर्या अने वीशस्थानक
 आराधवावडे अरिहंत नामकर्म उपार्जन कर्युं. (५६) छवीशमे भवे प्राणत नामना
 दशमा देवलोके वीश सागरोपमना आ पुवाळा पुष्पोत्तरावतंसक विमानमां देव थया. (५७)

त्यारपछी २७ मे भवे ब्राह्मणकुंडग्रामे ऋषभदत्त ब्राह्मणनी देवानंदा नामनी स्त्रीनी
 कुक्षिमां मरीचिना भवमां बांधेल नीचगोत्रकर्म भोगवतां शेष रहेलुं तेना कारणथी
 विश्वेश (तीर्थकर) थवाना छतां उत्पन्न थया. (५८-५९) अरिहंत, चक्री, वासुदेव,
 बलदेव कदाचित् कर्मना दोषथी ब्राह्मणादि तुच्छ कुळमां उपजे, (६०) परंतु उत्तम-
 पुरुषो तेवा वंशमां जन्मे तो नहीं ज. आ प्रमाणे उपयोग देवाथी शर्केंद्रे जाण्युं तेथी

शासनात् ॥ ६१ ॥ पुरे चत्रियकुंडाख्ये सिद्धार्थस्य महीपतेः । त्रिशलाया
महाराज्ञ्याः कुक्षावक्षीणसंपदः ॥ ६२ ॥ मुक्ता द्व्यशीत्यहोरात्रा-
तिक्रमे नैगमेषिणा । अजायत सुतत्वेन चतुर्विंशो जिनेश्वरः ॥ ६३ ॥

एवं च—उसह १ ससि २ संति ३ सुव्वय ४ । नेमीसर ५ पास
६ वीर ७ सेसाणं ८ ॥ तेर १ सग २ बार ३ नव ४ नव ५ । दस ६
सगवीसा य ७ तिन्रि ८ भवा ॥ ६४ ॥ इति समर्थितं । श्रीसमवायांगे
कोटिसमवाये ‘ तित्थकरभवग्गहणातो छठे पोडिल्लभवग्गहणे ’ इति सूत्रे
श्रीवीरस्य देवानंदागर्भस्थितिस्त्रिशलाकुक्ष्यागतिश्चेति भवद्वयं विवक्षि-
तमस्तीति ज्ञेयं.

तेमणे आज्ञा करवाथी नैगमेषीदेवे अहीं आवीने चत्रियकुंड ग्राममां सिद्धार्थ राजानी
अक्षीण संपदावाळी त्रिशला महाराणीनी कुत्तिमां प्रभुने व्याशी रात्री अतिक्रम्या पळी
मूक्या अने त्यां चोवीशमा तीर्थकर पुत्रपणे जन्म्या. (६१-६३)

समकित पाम्या पळीना भवोनी गणत्रीने अंगे कहुं छे के—‘ ऋषभदेव, चंद्रप्रभु,
शांतिनाथ, मुनिसुव्रत, नेमीश्वर, पार्श्व, वीर अने बाकीना १७ प्रभुना अनुक्रमे तेर-
सात-बार-नव-नव-दश-सत्तावीश अने त्रण-त्रण भव जाणवा. ’ (६४) श्रीसमवायांगे
कोटिसमवाये—“ तीर्थकरना भवग्रहणथी (पाळला) छठा पोडिल्लना भवग्रहणमां—एम
कहेवावडे आ सूत्रमां श्रीवीरप्रभुना देवानंदागर्भस्थिति अने त्रिशलानी कुत्तिमां आगति
एम वे भवनी जूदी विवचा करी छे एम जाणवुं. ”

(श्रीसमवायांगसूत्रनी छापेली टीकामां पृष्ठ १९६ मां कहुं छे के—भगवान पोडिल्ल
नामना राजपुत्र थया. त्यां एक क्रोड वर्ष प्रव्रज्या पाळी ते एक भव, त्यांथी देव थया ते
बीजो भव, त्यांथी छत्राग्रनगरीमां नंदन नामे राजपुत्र थया ते त्रीजो भव, त्यांथी एक
लाख वर्ष सर्वदा मासचपणवडे तप तपीने दशमा देवलोके पुष्पोत्तरवरविजयपुंडरीक
नामना विमानमां देव थया ते चोथो भव, त्यांथी ब्राह्मणकुंड ग्राममां ऋषभदत्त ब्राह्म-
णनी भार्या देवानंदानी कुत्तिमां उत्पन्न थया ते पांचमो भव. त्यांथी ब्राशीमे दिवसे
चत्रियकुंडग्रामनगरे सिद्धार्थ महाराजानी त्रिशला नामनी राणीनी कुत्तिमां इंद्रना आज्ञा-
कारी हरिनैगमेषि नामना देवे संहर्षा ने तीर्थकरपणे जन्म्या ते छठो भव. ए रीते भव ग्र-
हण कर्या विना बीजी कोइ रीते भगवंततुं छठा भवग्रहणपणुं शास्त्रमां जाणवामां आव्युं
नथी. आ रीते ज छठा भवग्रहणपणुं कहेलुं छे. जे भवना ग्रहणथी आ छठो भव ते
भव आनाथी पाळळ गणतां छठो ज थाय, तेथी तीर्थकरना भवग्रहणथी पाळले छठे
पोडिल्लना भवे क्रोड वर्ष चारित्र पाळ्युं एम कहेवुं ते मळतुं आवे छे.)

आषाढे धवला षष्ठी चैत्रे शुक्ला त्रयोदशी । मार्गस्य दशमी कृष्णा
 वैशाखे दशमी सिता ॥ ६५ ॥ कार्तिकस्यामावसीति कल्याणकदिनाः
 प्रभोः । अभूद्गर्भापहारे तु त्रयोदश्याश्विने सितिः ॥ ६६ ॥ फाल्गुन्य
 उत्तरा धिष्ण्यं कल्याणकचतुष्टये । तथा गर्भापहारेऽपि निर्वाणं स्वाति-
 रिष्यते ॥ ६७ ॥ द्वयोर्महिलयोर्गर्भे स्थितिः संकलिता विभोः । नव
 मासाः सातिरेकाः सप्तभिः किल वासरैः ॥ ६८ ॥ श्रीपार्श्वनाथनिर्वाणा-
 दभूज्जन्मांतिमार्हतः । साधिकेनाष्टसप्तत्या शतेन शरदामिह ॥ ६९ ॥
 श्रीवीरगर्भकाले च वर्षाणां पञ्चसप्ततिः तुर्यारकेऽवशिष्टाऽऽसीत् सार्धमा-
 साष्टकाधिका ॥ ७० ॥ राशिरासीद्विभोः कन्या लंछनं च मृगाधिपः । देहो-
 च्छ्रयः सप्त हस्ताः प्रशस्तांगद्युतिश्रियः ॥ ७१ ॥ गुणागतानि नामानि
 त्रीण्यभूवन् जगद्विभोः । वर्द्धमानः श्रमणश्च महावीर इति स्फुटं ॥ ७२ ॥
 अवतीर्णै प्रभौ ग्राम-राष्ट्रादि यदवर्द्धत । ततः पितृभ्यां विहित-
 मादिमं नाम सार्धकं ॥ ७३ ॥ तपस्यति श्राम्यतीति नाम श्रमण

अषाढ शुदि ६, चैत्र शुदि १३, मार्गशीर्ष वदि १०, वैशाख शुदि १० अने
 कार्तिक वदि ०) ए पांच कल्याणकना दिवसो जाणवो. प्रभुनो गर्भापहार आसो वदि
 १३ शे जाणवो. चार कल्याणकमां उत्तराफाल्गुनी नक्षत्र जाणवुं. गर्भापहारमां पण ते
 नक्षत्र जाणवुं अने निर्वाणमां स्वाति नक्षत्र जाणवुं. (६५-६७) प्रभुनी वने महिलाना
 गर्भनी मळीने एकत्रित स्थिति सात दिवसे करीने अधिक नव मासनी जाणवी. (६८)
 श्रीपार्श्वनाथना निर्वाणथी कांडक अधिक १७८ वर्षे वीरप्रभुनो जन्म जाणवो.
 (६९) श्रीवीरप्रभुना गर्भकाले चोथो आरो ७५ वर्ष ने ८॥ मास बाकीमां हतो. (७०)
 प्रभुनी राशि कन्या अने लंछन सिंदहुं जाणवुं. देहनी उंचाई सात हाथनी अने प्रशस्त
 एवी अंगनी द्युति (कांति) तेम ज शोभा हती. (७१) गुणथी प्राप्त थयेला प्रभुना
 त्रण नाम हता. वर्द्धमान, श्रमण ने महावीर. (७२) प्रभु गर्भमां आख्या त्यारथी
 सिद्धार्थराजा ग्रामराष्ट्रादिथी वृद्धि पाभ्या तेथी मातापिताए सार्धक एवं पहेलुं वर्द्धमान
 नाम पाडवुं. (७३) तपस्या करवाथी, श्रम करवाथी श्रमण एवं बीजुं सार्धक नाम

१ कुल २५३ वर्षे ने ८॥ मासमां प्रभु २५० वर्षे निर्वाण पावतां ३ वर्ष ने ८॥ मास
 चोथो आरो बाकी रहेरो.

इत्यभूत् । तृतीयं नाम शक्रेण विहितं तन्निश्चयतां ॥ ७४ ॥

प्रशंसां न्यदा शक्रः स्वामिधैर्यं स्वपर्वदि । अश्रद्धा नस्तत्कश्चि-
द्देवो भूलोकमीयिवान् ॥ ७५ ॥ क्रीडति स्वामिनि क्रूर-सर्परूपमदी-
दृशत् । निक्षिप्ते स्वामिना दूरं तस्मिन्निर्भीकचेतसा ॥ ७६ ॥ कुमार-
रूपमाधाय चिक्रीड प्रभुणा सह । छलेन स्कंधमारोप्य प्रभुं स ववृधे
भृशं ॥ ७७ ॥ तथाप्यभीतो भगवान् शनैर्मुष्ट्या जघान तं । ततः
शक्रो व्यधात्तुष्टो महावीराभिधं विभुं ॥ ७८ ॥ तथोक्तं-बाळत्तणे वि-
सूरो पयइए गुरुपरक्रमो भयवं । वीरत्ति कयं नामं सक्केणं तुट्टचित्तेणं
॥ ७९ ॥ श्रीयोगशास्त्रगच्छाचारवृत्त्यादौ तु यदा प्रभुणा जन्मोत्सवे
मेरुः कंपितस्तदा शक्रेणैतन्नाम कृतमित्यस्तीति ज्ञेयं । पूर्ववैरिसंगमसुरो-
पहितकालचक्राप्रधृष्यत्वादिद्रादयो वीरनामानमुच्चैरुच्चैरुरिति तत्त्वार्थवृ०
स्वामी कनकवर्णांग-स्तथा पंचदशापरे । पद्मप्रभवामुपूज्यौ

थयुं. त्रीजुं महावीर नाम शक्रे पाडयुं तेनी हकीकत सांभळो-(७४)

अन्यदा शक्रेण पोतानी पर्वदामां स्वामीना धैर्यनी प्रशंसा करी. तेने नहीं सद्दीने
एक देव पृथ्वीपर आव्यो. (७५) तेणे क्रीडा करता एवा स्वामीनी पासे क्रूर सर्पनुं रूप
देखाडयुं. एटले तेनाथी नहीं ढ्हीता चित्तवाळा प्रभुए तेने दूर फेंकी दीधो. (७६)
एटले ते देव कुमारनुं रूप करीने प्रभुनी साथे रमवा आव्यो अने छळथी प्रभुने पोताना
स्कंधपर चढावीने घणो ज वधवा लाग्यो; (७७) तथापि अभीत (नहीं भय पामेला)
एवा भगवाने धीमेथी तेनापर मुष्टिवडे प्रहार कयों. (एटले देव संकोच पामी, अपराध
खमावी स्वस्थानके गयो). आ हकीकतथी संतुष्ट थयेला इंद्रे प्रभुनुं महावीर एवुं नाम
स्थापन कर्तुं. (७८) कहुं छे के—‘ बाळकपणामां पण शूर अने स्वभावे ज अति
पराक्रमवाळा भगवाननुं वीर एवुं नाम तुष्टमान थयेला शक्रे स्थापन कर्तुं. (७९)
श्रीयोगशास्त्र ने गच्छाचारनी वृत्ति विगेरेमां तो ज्यारे प्रभुए जन्मोत्सव समये मेरुने
कंपाव्यो त्यारे शक्रेण महावीर नाम स्थापन कर्तुं एम कहेलुं छे तथा श्रीतत्त्वार्थनी वृत्तिमां
‘ पूर्ववैरी संगमसुरे करेला काळचक्रथी पण प्रभु डग्या नहीं त्यारे इंद्रादिक वीर नामथी
उंचे स्वरे बोलता हवा ’ एम कहुं छे.

वीरप्रभुनो कनकसमान वर्णं हतो तेम ज बीजा १५ प्रभुनो पण तेवो वर्णं हतो,

પદ્મરાગારુણ્યુતી ॥ ૮૦ ॥ નીલવર્ણો મહિપાર્શ્વ—વુજ્જ્વલો નવમાષ્ટમો ।
સજલાંભોધરશ્યામો શ્રીનેમિમુનિસુવ્રતો ॥ ૮૧ ॥

અનંગીકૃતસામ્રાજ્યો ગૃહવાસેઽવસદ્વિભુઃ । ત્રિશદ્વર્ષાણિ ચારિત્રં
તતશ્ચ પ્રત્યપયત ॥ ૮૨ ॥ પદ્મભિર્માસૈઃ કિલાધ્યર્જ્જેઃ શરદો દ્વાદશા-
ધિકાઃ । છદ્મસ્થતા પ્રભોસ્તત્ર યત્તપોઽભૂત્તદુચ્યતે ॥ ૮૩ ॥ દ્વે યપમા-
સક્ષપણકે તત્રૈકં પંચભિર્દિનૈઃ । ન્યૂનં નવ ચતુર્માસ—ક્ષપણાન્યકરોદ્વિભુઃ
॥ ૮૪ ॥ સાર્દ્ધદ્વિમાસક્ષપણે ત્રિમાસક્ષપણે અપિ । દ્વે દ્વે દ્વિમાસક્ષપણા-
ન્યકાર્ષીત્ પદ્મ જિનેશ્વરઃ ॥ ૮૫ ॥ સાર્દ્ધૈકમાસક્ષપણે દ્વે માસક્ષપણાનિ
ચ । દ્વાદશ દ્વાસતતિશ્ચ પચક્ષપણકાન્યથ ॥ ૮૬ ॥ દ્વિઘસ્ટ્વા ભદ્રપ્ર-
તિમા મહાભદ્રા ચતુર્દિના । પ્રતિમા સર્વતોભદ્રા દશભિર્દિવસૈર્મિતા
॥ ૮૭ ॥ ઇકોનત્રિશદધિકં ષષ્ઠમક્તશતદ્વયં । ત્રિશત્યેકોનપંચાશા
પારણાનાં સમુચ્ચિતા ॥ ૮૮ ॥ અષ્ટમાનિ દ્વાદશૈકં પ્રવ્રજ્યાદિનમિત્યસૌ ।
સર્વસંકલને છદ્મસ્થતાદ્વા સ્યાત્પુરોદિતા ॥ ૮૯ ॥ સર્વ ચતુર્વિધાહારં સ્વા-
મિનેદં તપઃ કૃતં । દ્વિત્રાણ્યપિ દિનાનીહ ન ચ ભુક્તં નિરંતરં ॥ ૯૦ ॥

પદ્મપ્રભ ને વાસુપૂજ્યની પદ્મરાગમણિની જેવી રવત કાંતિ હતી, (૮૦) મહિનાથ ને પાર્શ્વ-
નાથ નીલ વર્ણના હતા, નવમા ને આઠમા (સુવિધિનાથ ને ચંદ્રપ્રભ) વુજ્જ્વલ વર્ણના હતા
અને જલસહિત અંબોધર (મેઘ) સમાન શ્યામ વર્ણવાળા શ્રીનેમિનાથ ને મુનિસુવ્રત-
સ્વામી હતા. (૮૧)

સામ્રાજ્યને અંગીકાર કર્યા સિવાય ત્રીશ વર્ષ પ્રભુ ગૃહવાસમાં રહ્યા. ત્યારપછી
ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું. (૮૨) બાર વર્ષ ને સાઠાઠ માસ પ્રભુનું છદ્મસ્થપણું રહ્યું. તેમાં
પ્રભુએ જે તપ કર્યો તે કહે છે:—(૮૩) બે છમાસી—તેમાં એક પાંચ દિવસ ઝૂળો અને
નવ ચઠમાસી તપ પ્રભુએ કર્યા. (૮૪) અઠીમાસી, ત્રણમાસી બે ને બે માસક્ષપણ છ
જિનેશ્વરે કર્યા. (૮૫) દોઢમાસી બે, માસક્ષપણ બાર ને પાશ્વિક તપ ૭૨ કર્યા. (૮૬)
બે દિવસની ભદ્ર પ્રતિમા, ચાર દિવસની મહાભદ્ર પ્રતિમા ને દશ દિવસની સર્વતોભદ્ર
પ્રતિમા પ્રભુએ આરાધી. (૮૭) ૨૨૯ છઠ, બાર અઠમ, એક પ્રવ્રજ્યાનો દિવસ ને ૩૪૯
કુલ પારણાના દિવસ—આ બધાની સંકલના કરવાથી પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે છદ્મસ્થપણાનો કાલ
પૂર્ણ થાય છે. (૮૮-૮૯) આ તપ ચઠવિહારવડે સ્વામીએ કર્યો છે અર્થાત્ તપમાં પાણી
વાવર્યું નથી અને નિરંતર ઇટલે ઉપરાઉપરી બે કે ત્રણ દિવસ પણ આહાર લીધો નથી. (૯૦)

नाप्रीतिमद्गृहे वासः १ स्थेयं प्रतिमया सदा २ । न गेहिविनयः
कार्यो ३ मौनं ४ पाणौ च भोजनं ५ ॥ ९१ ॥ अभिग्रहानिमान्पंचा-
भिगृह्य परमेश्वरः । आर्यानार्येषु देशेषु विजहार क्षमानिधिः ॥ ९२ ॥
एवं विजहूर्वृषभ-नेमिपार्श्वजिनेश्वराः । आर्यानार्येषु शेषास्तु सदार्येष्वेव
विंशतिः ॥ ९३ ॥ एकोनत्रिंशतं वर्षाण्यध्यर्द्धान्यन्तिमो जिनः । पक्षो-
नानि च सर्वज्ञ-पर्यायं पर्यपूरयत् ॥ ९४ ॥ बभार व्रतपर्यायं द्विचत्वारिं-
शदब्दकं । एवं द्विसप्ततिवर्षा-पद्यायुः सर्वमभूद्विभोः ॥ ९५ ॥
अयं कल्पसूत्राद्यभिप्रायः, समवायांगे तु साधिकानि द्विचत्वारिंशद्वर्षाणि
व्रतपर्यायः, साधिकानि द्विसप्ततिवर्षाणि सर्वायुरित्युक्तमिति ज्ञेयं.
तपो वृषभतीर्थेऽभू-दुत्कृष्टं वार्षिकं तथा । षाण्मासिकं वीरतीर्थे शेषेषु
चाष्टमासिकं ॥ ९६ ॥ प्रमादकालोऽहोरात्र-प्रमितो वृषभेशितुः ।
अंतर्मुहूर्त्तं वीरस्य शेषाणां स न विद्यते ॥ ९७ ॥ श्रीवीरनेतुर्भूयांसः
श्रीपार्श्वस्य च तेऽल्पकाः । द्वाविंशतेश्च शेषाणा-मुपसर्गा न जज्ञिरे
॥ ९८ ॥ शक्रन्यस्तं देवदूष्यं स्कंधे वृषभवीरयोः । संवत्सरं सातिरेकं

अप्रीतिवाळे स्थळे वास न करवो १, निरंतर काउसगगध्याने उभा रहेवुं २, गृहस्थनो विनय न करवो ३, मौनपणे रहेवुं ४ अने हाथमां लहने ज भोजन करवुं ५ (९१) आ पांच अभिग्रह करीने क्षमानिधि एवा प्रभुए आर्य ने अनार्य देशोमां विहार कर्यो. (९२) ए रीते वृषभदेव, नेमिनाथ ने पार्श्वजिनेश्वरे पण आर्य अने अनार्य देशोमां विहार कर्यो छे. बाकीना बीश प्रभु आर्यदेशमां ज विचर्या छे. (९३) २९ वर्ष ने ५॥ माम प्रभुए सर्वज्ञपर्यायवडे परिपूर्ण कर्या छे. (९४) एकंदर व्रतपर्याय ४२ वर्षनो थवाथी कुल ७२ वर्षनुं आयु वीरप्रभुनुं पूर्ण थयुं छे. (९५) आ कल्पसूत्रादिनो अभिप्राय छे. सम-वायांगमां तो साधिक ४२ वर्ष व्रतपर्याय ने साधिक ७२ वर्षनुं सर्वायु कहेलुं छे. ऋषभ प्रभुना तीर्थमां उत्कृष्ट वार्षिक तप, वीरप्रभुना तीर्थमां छमासी तप ने बाकीना २२ प्रभुना तीर्थमां अष्टमासी तप करवामां आवतो हतो. (९६)

प्रमादकाल ऋषभप्रभुनो एक अहोरात्र, वीरप्रभुनो अंतर्मुहूर्त्त अने बावीश प्रभुनो बिलकुल नहीं. (९७) श्री वीरप्रभुने षणा अने पार्श्वप्रभुने अल्प थया छे ने बावीश प्रभुने बिलकुल उपसर्गो थया ज नहीं. (९८) शक्रे स्थापेलुं देवदूष्य ऋषभदेव तथा वीरप्रभुने

શેષાણાં સર્વદા સ્થિતં ॥ ૧૧ ॥ અથ શ્રીજંબુદીપપ્રજ્ઞામિત્તુત્રે શ્રીશૃંગ-
દેવસ્ય શ્રીકલ્પસૂત્રે શ્રીમહાવીરસ્ય સાધિકં વર્ષ દેવદૃષ્યસ્થિતિક્તા,
શ્રીસત્તિશતસ્થાનકગ્રંથે ચ—સક્કો ય લક્ષ્મણં સુરદૃશં ઠવઃ
સઘ્વજિણશ્ચંદ્રે । વીરસ્ય વરિસમહિયં સયાત્રિ સેવાગ્ન તસ્મ ટિઈ ॥ ૧ ॥
इत्युक्तमिति ज्ञेयं.

ચંદ્રપ્રભાસ્વા શિવિકા વહુલો મૈત્ર્યમાદિમં । કોટ્ટાકસન્નિવેશે-
ડદાત્ સાલો જ્ઞાનતરુઃ પ્રભોઃ ॥ ૧૦૦૦ ॥ અષ્ટાયાસ્તદ્ભવે સિદ્ધા
અર્હત્પ્રથમમૈત્ર્યદાઃ । શેષાસ્તૃતીયે સેત્સ્યંતિ સિદ્ધાઃ કેડપિ ચ તદ્ભવે ॥૧॥
વાસુપૂજ્યમલ્હિનેમિ—પાર્શ્વવીરજિનેશ્વરાઃ । પ્રવત્રજુર્વયસ્યાથે—ડનુપાત્તરાજ્ય-
સંપદઃ ॥ ૨ ॥ પ્રવત્રજુર્ભુક્તરાજ્યાઃ શેષા વયસિ પશ્ચિમં । મંડલેશાઃ પે
તેષુ ચક્રિણઃ શાંતકુંથરાઃ ॥ ૩ ॥ અભોગફલકર્માણો મલ્હિનેમિજિને-
શ્વરૌ । નિરીયતુરનુદ્વાહૌ કૃતોદ્વાહાઃ પેરે જિનાઃ ॥ ૪ ॥ સાર્વભૌમોડભવ-
સ્પૂર્વ શ્રીનાભેયજિનેશ્વરઃ । ઇતો ભવે તૃતીયેડન્યે જિનાઃ સર્વેડપિ પાર્થિવાઃ

મા તિરેક મંવત્તમર સુધી અને શેષ તીર્થકરોને સર્વદા રહેલું છે. (૧૧) શ્રી જંબુદીપપ્રજ્ઞા-
સૂત્રમાં શ્રીકલ્પસૂત્રમાં શ્રીમહાવીરને સાધિક વર્ષ દેવદૃષ્યની સ્થિતિ
કહી છે. શ્રી સત્તિશતસ્થાનક ગ્રંથમાં તો—‘શક લાક્ષ્મણ્યનું દેવદૃષ્ય સર્વ પ્રભુદા સ્કંધપર
સ્થાપન કરે છે, તે વીરપ્રભુને એક વર્ષ જાણેલું રહ્યું છે અને બીજા સર્વ પ્રભુને કાયમ
રહ્યું છે.’ એમ કહેલ છે.

દીક્ષાવસેરે શિવિકા ચંદ્રપ્રભા નામની અને પ્રથમ પારણું કોટ્ટાકસન્નિવેશમાં
વહુલે કરાવ્યું. જ્ઞાનવૃદ્ધ સાલ નામનું જાણવું. (૧૦૦૦) પ્રભુને પ્રથમ મિદ્ધા આપનારમાં
પ્રથમના આઠ તદ્ભવે સિદ્ધ થયા છે બાકીના ૧૬ પ્રભુને પારણું કરાવનાર કેટલાક
તદ્ભવે ને કેટલાક ત્રીજે ભવે સિદ્ધ થયા છે. (૧) વાસુપૂજ્ય, મલ્હિનાથ, નેમિનાથ,
પાર્શ્વનાથ ને વીરપ્રભુ—એ પાંચ તીર્થકરોએ રાજ્યસંપદા સ્વીકાર્યા સિવાય પ્રથમાવસ્થા-
માં જ પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી છે. (૨) બાકીના ૧૯ પ્રભુએ રાજ્ય ભોગવીને પશ્ચિમ વયમાં
પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી છે. તેમાં પણ ૧૬ મંડલિકરાજા હતા અને શાંતિ, કુંથુ ને અર એ ત્રણ
ચક્રવર્તી થયા હતા. (૩) જેમને ભોગફલકર્મ નહોતું એવા મલ્હિનાથ ને નેમિનાથે વિવાહ
કર્યા વિના ચારિત્ર લીધું અને બાકીના ૨૨ પ્રભુએ વિવાહ કર્યા પછી લીધેલ છે. (૪)

॥ ૫ ॥ શ્રીપાર્શ્વોઽપિ તદ્ધરિત્રાનુસારેણ ચત્રેયાંસીદિતિ દૃશ્યતૈ.

સુમતિનિત્યભક્તેન મલ્હિપાર્શ્વૌ કૃતાષ્ટમૌ । ચતુર્થેન દ્વાદશાન્યે
કૃતષષ્ઠાઃ પ્રવવ્રજુઃ ॥ ૬ ॥ વાસુપૂજ્યઃ શતૈઃ ષડ્ભિ-મલ્હિપાર્શ્વૌ ત્રિભિઃ
શતૈઃ । એકો વીરઃ સહસ્રૈશ્ચ ચતુર્ભિર્વૃષભો નૃણાં ॥ ૭ ॥ વ્રતં મૈજુઃ
સહસ્રેણ સહ શેષા વૃષધ્વજઃ । વિનીતાયાં દ્વારિકાયાં નેમિર્જન્મપુરેઽપરે
॥ ૮ ॥ સિદ્ધાર્થવન ઉદ્યાને પ્રાત્રાજીદ્વૃષભઃ પ્રભુઃ । વને વિહારગેહાલ્યે
વાસુપૂજ્યો જિનેશ્વરઃ ॥ ૯ ॥ શ્રીધર્મો વપ્રકામિલ્યે વિંશો નીલગુહાલ્યે ।
શ્રીપાર્શ્વ આશ્રમપદે જ્ઞાતર્ખંડેતિમો જિનઃ ॥ ૧૦ ॥ સહસ્રામ્રવણે
શેષા-શ્ચતુર્ભિર્મુષ્ટિમિસ્તથા । નામેયઃ કૃતવાન્ લોચં મુષ્ટિભિઃ પંચભિઃ
પરે ॥ ૧૧ ॥ મલ્હિશ્રેયાંસસુમતિ-નેમિપાર્શ્વજિનેશ્વરાઃ । પૂર્વાલ્લે જગૃહુ-
ર્દીપ્તાં પશ્ચિમાલ્લે પરે જિનાઃ ॥ ૧૨ ॥ આલ્યેનાલ્યપારણાયાં લબ્ધોઽલ્બ્દે-
નૈક્ત્વો રસઃ । પરમાન્નં દ્વિતીયેઽલ્લિ લેભે સર્વૈઃ પરૈર્જિનૈઃ ॥ ૧૩ ॥
બાલ્યે સુધામુજઃ સર્વે શુદ્ધાહારાશિનો વ્રતે । આલ્યઃ કલ્પદ્રુફલમુગ્ધ-

શ્રી નામેય જિનેશ્વર (ઋષભદેવ) પાછલા ત્રીજે ભવે ચક્રવર્તી હતા; વીજા વધા સામાન્ય રાજાઓ હતા. (૫) ' શ્રી પાર્શ્વ પ્રભુ તેના ચરિત્ર અનુસારે પાછલે ત્રીજે ભવે ચક્રી હતા.'

સુમતિનાથે નિત્યભક્તપણે, મલ્હિનાથ ને પાર્શ્વનાથે અઢમ કરીને, બાર પ્રભુએ ચતુર્થ-ભક્ત કરીને અને બાકીના ૯ પ્રભુએ છઠ્ઠ કરીને દીપ્તા લીધી હતી. (૬) વાસુપૂજ્યે ૬૦૦ ની સાથે, મલ્હિનાથ ને પાર્શ્વનાથે ૩૦૦ ની સાથે, વીરપ્રભુએ એકલા, ઋષભદેવે ૪૦૦૦ સાથે અને બાકીના ૧૯ પ્રભુએ હજાર હજાર મનુષ્ય સાથે દીપ્તા લીધી હતી. ઋષભદેવે વિની-તામાં, નેમિનાથે દ્વારિકામાં અને બાકીના ૨૨ પ્રભુએ જન્મવાલી નગરીમાં જ દીપ્તા લીધી. (૭-૮) વૃષભપ્રભુએ સિદ્ધાર્થવન ઉદ્યાનમાં, વાસુપૂજ્યે વિહારગેહ વનમાં, ધર્મનાથે વપ્રક નામના વનમાં, મુનિસુવ્રતે નીલગુહા નામના વનમાં, પાર્શ્વનાથે આશ્રમપદ વનમાં, વીરપ્રભુએ જ્ઞાતર્ખંડવનમાં અને બાકીના ૧૮ પ્રભુએ સહસ્રામ્ર વનમાં ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું. તથા ઋ-ષભદેવે ચારમુષ્ટિ લોચ કર્યો અને વીજા વધા પ્રભુએ પંચમુષ્ટિ લોચ કર્યો. (૯-૧૦-૧૧) મલ્હિનાથ, શ્રેયાંસનાથ, સુમતિનાથ, નેમિનાથ અને પાર્શ્વનાથે પૂર્વાલ્લે દીપ્તા લીધી અને વીજા ૧૯ પ્રભુએ પશ્ચિમાલ્લે લીધી. (૧૨) આલ્ય પ્રભુને આલ્ય પારણું એક વર્ષે ઇક્ષુ-ના રસથી થયું અને બાકીના વધા પ્રભુએ દીપ્તાને વીજે જ દિવસે પરમાન્નવડે પારણું કર્યું. (૧૩) બાલકાલમાં સર્વે પ્રભુ અંગુઠાવડે અમૃતભોજી, વ્રત લીધા પછી સર્વે શુદ્ધ આહારના

ગાર્હસ્થ્યેઽન્યેઽન્નભોજિનઃ ॥ ૧૪ ॥ વિનીતાયાઃ પુરઃ શાખા—પુરે પુરિ-
મતાલકે । ઉદ્યાને શકટમુખે વૃષભઃ પ્રાપ કેવલં ॥ ૧૫ ॥ વહિઃ
શ્રીજુંભિકાગ્રામા—દુપર્જુવાલિકાતટં । કેવલં પ્રાપ વીરોઽન્યે સ્વસ્વદીક્ષા-
વનેષુ ચ ॥ ૧૬ ॥

શ્રીપાર્શ્વનેમિનાભેય—મલ્લીનામષ્ટમસ્પૃશાં । કેવલં વાસુપૂજ્યસ્ય
ચતુર્થભક્તશાલિનઃ ॥ ૧૭ ॥ શેષાણાં કૃતપથાના—મુત્પન્નં સન્નકલ્મષં ।
સર્વેષામપિ પૂર્વાહ્ને પશ્ચિમાર્હેતિમપ્રભોઃ ॥ ૧૮ ॥ આદ્યે સમવસરણે
સર્વેષામર્હતામિહ । ઉત્પન્નં તીર્થમંત્યસ્ય જિનેન્દ્રસ્ય દ્વિતીયકે ॥ ૧૯ ॥
યાવદુત્પદ્યતે તીર્થ—મગ્નિમસ્ય જિનેશિતુઃ । તાવત્પૂર્વસ્ય પૂર્વસ્ય ભવેત્તી-
ર્થમખંડિતં ॥ ૨૦ ॥ અસ્યામવસર્પિણ્યાં તુ—આદ્યાત્સુવિધિપર્યંતં શાંતે-
શ્રાંત્યજિનાવધિ । અષ્ટસ્વષ્ટસ્વંતરેષુ તીર્થમાસીન્નિરંતરં ॥ ૨૧ ॥ મધ્યે
સપ્તસ્વંતરેષુ નવમાત્ષોડશાવધિ । યાવત્કાલમભૂત્તીર્થ—વિચ્છેદઃ સ
નિરૂપ્યતે ॥ ૨૨ ॥ પુષ્પદંતશીતલયોઃ શીતલશ્રેયસોરપિ । એકૈકઃ પલ્ય-

મોજી ને ગૃહસ્થપશામાં આદ્ય પ્રભુ કલ્પવૃત્તના ફલના મોગી; વીજા વધા પ્રભુ અન્નમોજી
જાણવા. (૧૪) વિનીતા નગરીના પુરિમતાલ નામના શાખાપુરમાં શકટમુખ નામના
ઉદ્યાનમાં ક્રપમપ્રભુ કેવલજ્ઞાન પામ્યા, (૧૫) વીરપ્રભુ જુંભિકા ગામની વહાર ક્રજુ-
વાલિકા નદીના તટ ઉપર કેવલજ્ઞાન પામ્યા અને વીજા વધા પ્રભુ પોતપોતાના દીવા-
વનમાં કેવલજ્ઞાન પામ્યા. (૧૬)

શ્રીપાર્શ્વનાથ, નેમિનાથ, ક્રપમદેવ ને મલ્લિનાથને અઠમ તપવડે કેવલજ્ઞાન થયું, વાસુ-
પૂજ્યને ચતુર્થભક્તવડે કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું (૧૭) અને વાકીના ૧૯ પ્રભુને છઠ
તપ કર્યે સતે પાપનો નાશ કરનાર કેવલજ્ઞાન થયું. શ્રીવીરપ્રભુને પશ્ચિમાર્હે કેવલજ્ઞાન થયું
અને વીજા વધા પ્રભુને પૂર્વાહ્ને થયું. (૧૮) વધા અરિહંતોના તીર્થની સ્થાપના પ્રથમ સમ-
વસરણે થઈ, અંત્ય પ્રભુની વીજા સમવસરણમાં થઈ. (૧૯) જ્યાંસુધીમાં વીજા પ્રભુનું તીર્થ
પ્રવર્તે ત્યાંસુધી પૂર્વ પૂર્વ પ્રભુનું શાસન અખંડપણે પ્રવર્ત્યા કરે; (૨૦) પરંતુ આ અવસર્પિણીમાં તો
પહેલાથી સુવિધિનાથસુધી ને શાંતિનાથથી અંત્ય જિન વીરપ્રભુસુધી આઠ આઠ આંતરામાં
અવિચ્છિન્નપણે તીર્થ પ્રવર્ત્યું. (૨૧) મધ્યના નવમાથી સોઠમાસુધીના સાત આંતરામાં
જેટલો કાલ તીર્થ વિચ્છેદ પામ્યું તે કહીએ છીએ—(૨૨) ‘ પુષ્પદંત (સુવિધિનાથ) ને
શીતલનાથના અને શીતલનાથ ને શ્રેયાંસનાથના આંતરામાં પા પા પચ્ચોપમ તીર્થ—વ્યુચ્છેદ

तुर्यांश-स्तीर्थमनुव्यदंतरे ॥ २३ ॥ त्रयः पल्यचतुर्थांशः श्रेयांसवासुपू-
ज्ययोः । वासुपूज्यविमलयो-स्तुर्यः पल्योपमांशकः ॥ २४ ॥ त्रयः
पल्यस्य तुर्यांशा विमलानंतयोरपि । एकः पल्यचतुर्थांशो मध्ये चानंत-
धर्मयोः ॥ २५ ॥ एकः पल्यस्य तुर्यांशो धर्मशांत्योः किलांतरे । केचि-
त्पल्योपमान्याहुः पल्यतुर्यांशकास्पदे ॥ २६ ॥ तथाहुः सप्ततिशतस्थानके-
इगइगतिगेगतिगइग इगं सइइगारपलिअचउभागे । बित्तन्ने इअ
पलिए सुविहाइसु सत्ततिथंते ॥ २७ ॥ दुष्पमारकपर्यंतं तीर्थ वीरजि-
नेशितुः । प्रवर्ततेऽव्यवच्छिन्नं छिन्नजन्मजरामयं ॥ २८ ॥ द्वाविंशति-
सहस्राब्द-न्यूनैकपूर्वतत्तयुक् । तीर्थ वीरस्याब्धिकोटा-कोटी नाभेय-
तीर्थतः ॥ २९ ॥ कालमानमिदं चादि-जिनतीर्थप्रवृत्तितः । श्रीवीरती-
र्थपर्यंतं यावद् ज्ञेयं विचक्षणैः ॥ ३० ॥

उपसर्गा १ स्तथा गर्भा-पहारो २ ऽभाविता सभा ३ । चमरोत्प-
तनं ४ चंद्र-सूर्यावतरणं ५ तथा ॥ ३१ ॥ हरेरमरकंकायां गमनं ६

रह्यो, (२३) श्रेयांस ने वासुपूज्यना आंतरामां पोणुं पल्योपम, वासुपूज्य ने विमलनाथना
आंतरामां पा पल्योपम, (२४) विमलनाथ ने अनंतनाथना अंतरमां पोणुं पल्योपम,
अनंतनाथ ने धर्मनाथना आंतरामां पा पल्योपम ने धर्मनाथ ने शांतिनाथना आंतरामां
पा पल्योपम' अर्ही केटलाक पल्योपमना चोथा भागने बदले आखुं पल्योपम कहे छे.
(२५-२६) श्री सप्ततिशतस्थानकमां कहुं छे के-एक, एक, त्रण, एक, त्रण, एक ने
एक-आ प्रमाणे कुल अग्यार पल्योपमना चोथा भाग (२॥ पल्योपम) जाणवा. अन्य
सुविधि विगेरे सात तीर्थकरोना आंतरामां पल्योपम पल्योपम कहे छे. (२७) छेदी नाख्या
छे जन्म, जरा ने मरण जेणे एवुं वीरप्रभुनुं शासन पांचमा दुष्पमारकना प्रांत सुधी अव्य-
वच्छिन्नपणे प्रवर्तशे. (२८) श्रीऋषभदेवना तीर्थ पछी वीरप्रभुनुं तीर्थ बावीश हजार
वर्षे न्यून अने एक लाख पूर्वे अधिक एक कोटाकोटी सागरोपमे प्रवर्त्यु. (२९) आ
कालमान आदिजिने तीर्थ प्रवर्तव्युं त्यांथी (एटले एक हजार वर्षे न्यून एक लाख वर्षनुं
तेमनुं आयुष्य बाकी हतुं त्यारे प्रवर्तव्युं त्यांथी) वीर प्रभुनुं तीर्थ प्रवर्त्यु त्यां सुधी
विचक्षणोए समजवुं. (३०)

आ अवसर्पिणीमां दश आश्रय (अछेरां) थयां ते आ प्रमाणे—१ केवलज्ञान थया
पछी उपसर्ग, २ गर्भापहार, ३ अभावित पर्षदा, ४ चमरेंद्रनो उत्पात, ५ चंद्रसूर्यनुं मूळ-

स्त्रीजिनेश्वरः ७ । हरिवंशकुलोत्पत्ति ८—रर्चा चामेयनात्मनां ९ ॥ ३२ ॥
साष्टकशतस्य सिद्धि—ज्येष्ठावगाहनावतां १० । अनंतकाळभावीनि
दशाश्चर्याण्यमून्यहो ॥ ३३ ॥ आद्यानि पंचाश्चर्याणि तीर्थेत्यम्यापराणि
तु । नेमिमल्लिशीतलश्री—सुविधिप्रथमार्हतां ॥ ३४ ॥

नाभेयोऽष्टापदे वीरा—ऽपापायां पुनि निर्धृतः । वासुपूज्यश्च चंपायां
नेमी रैवतकाचले ॥ ३५ ॥ अन्ये संमेतशिखरे पर्यकासनसंस्थिताः । श्रीनेमि-
वीरप्रभुभाः कायोत्सर्गासनाः परे ॥ ३६ ॥ आद्यः षड्भिरुपवासै—द्विभ्यां वीरः
शिवं गतः । शेषा मासक्षपणान तपसा निर्धृतिं ययुः । ३७ ॥ आद्यः महाश्वै-
र्दशभिः षड्भिस्तैर्विमलो जिनः । अनंतजित्ससभिस्तैः श्रीशान्तिर्नवभिः
शतैः ॥ ३८ ॥ सप्तमैकोनविंशौ च पंचभिः पंचभिः शतैः । विद्धः पद्मप्रभः
सार्द्धं त्रिभिरष्टोत्तरैः शतैः ॥ ३९ ॥ नेमिः षट्त्रिंशदधिकैः साधूनां
पंचभिः शतैः । षड्भिः शतैर्वासुपूज्यो धर्मः साष्टशतं च ॥ ४० ॥
त्रयस्त्रिंशत्साधुयुक्तः पार्श्वनाथः शिवं ययौ । एकाकी चरमः स्वामी

विमाने अवतरण, ६ वासुदेवजं अमरकंका जयं, ७ स्त्रीतीर्थकर, ८ हरिवंशकुलोत्पत्ति,
९ असंयतिनी पूजा अने १० ज्येष्ठ अवगाहनावाळा १०८ नी एक समये सिद्धि. आवा
आश्वर्यो अनेते वाळे थाय छे. (३१-३३) आ दश आश्वर्यमां प्रथमना पांच आश्वर्ये
वीरप्रभुना तीर्थमां, बाकीना पांचमांथी नेमिनाथ, मल्लिनाथ, शीतलनाथ, सुविधिनाथ
ने ऋषभप्रभुना तीर्थमां एकेक समजवुं. (३४)

ऋषभप्रभु अष्टापदे, वीरप्रभु अपापानगरीए, वासुपूज्य चंपानगरीए अने नेमिनाथ
रैवताचले सिद्धिपद पास्या (३५) अने बाकीना २० प्रभु संमेतशिखरे सिद्धिपदने
पास्या. श्रीनेमिनाथ, वीरप्रभु ने ऋषभदेव पर्यकासने अने बाकीना २१ प्रभु कायोत्सर्गा-
सने सिद्धिपदने पास्या छे. (३६) ऋषभदेव छे उपवामे ने वीरप्रभु ये उपवासे मोचें
गया, बाकीना २२ प्रभु मासक्षपणना तपवडे निर्धृतिपदने पास्या. (३७) ऋषभदेव
दश हजारसाथे, विमलनाथ छे हजारसाथे, अनंतनाथ सात हजारसाथे, शान्तिनाथ
९०० नी साथे, सातमा सुपार्श्वनाथ ने भोगणीशमा मल्लिनाथ पांचशें पांचशेंनी साथे,
पद्मप्रभु ३०८ नी साथे, नेमिनाथ ५३६ नी साथे, वासुपूज्य छशेंनी साथे, धर्मनाथ १०८
नी साथे, पार्श्वनाथ ३३ साधुनी साथे, वीरप्रभु एकला ने बाकीना १२ प्रभु हजार

सहस्रेणान्विताः परे ॥ ४१ ॥ अष्टात्रिंशत्सहस्राणि पंचाशीतिसमन्विता ।
चतुःशती जिनैः सार्द्धं निर्वृताः सर्वसंख्यया ॥ ४२ ॥ तृतीयषष्ठनवमे-
द्वादशा अपराह्लके । शेषाः श्रेयांसपर्यताः पूर्वाह्णे वृषभादयः ॥ ४३ ॥
धर्मारनमिवीराश्चा-पररात्रे शिवं गताः । शेषास्तु पूर्वरात्रेऽष्टौ सिद्धाः
श्रीविमलादयः ॥ ४४ ॥

इंद्रभूतिरग्निभूति-वायुभूतिरमी त्रयः । सहोदरास्तथा व्यक्त-
सुधर्माणौ द्विजोत्तमौ ॥ ४५ ॥ षष्ठो मंडितपुत्राख्यो मौर्यपुत्रश्च
सप्तमः । अकंपितोऽचलभ्राता मेतार्यश्च प्रभासकः ॥ ४६ ॥ अमी
गणधरा एका-दश श्रीचरमप्रभोः । अथैषां परिवारादि-स्वरूपं किञ्चि-
दुच्यते ॥ ४७ ॥ वसुभूतिसुताः पृथ्वी-कुक्षिजाः प्रथमे त्रयः ।
पंचशिष्यशतोपेता गौर्वरग्रामवासिनः (वेदवेदांगपारगाः) ॥ ४८ ॥
कोह्लाकाख्यसन्निवेश-वास्तव्यौ तुर्यपंचमौ । वारुणीमातृकस्तत्र । तुरी-
यो धनमित्रभूः ॥ ४९ ॥ पंचमो भद्रिलाकुक्षि-रत्नं धम्मिलनंदनः । उ-

हजार मुनिओनी साथे मोक्षे गया छे. (३८-४१) सर्व संख्याए ३८४८५ मुनिओ
२४ प्रभुनी साथे मोक्षे गया छे. (४२) त्रीजा, छट्टा, नवमा ने बारमा—ए चार प्रभु
अपराह्णे अने बाकीना ऋषभदेवथी श्रेयांसनाथसुधीना ८ (१-२-४-५-७-८-१०-११
मा) पूर्वाह्णे, धर्मनाथ, अरनाथ, नमिनाथ ने वीरप्रभु पाछली रात्रे मोक्षे गया छे ने
बाकीना आठ (१३-१४-१६-१७-१९-२०-२२-२३ मा) प्रभु श्रीविमलनाथ विगेरे
पूर्व रात्रिए मोक्षे गया छे. (४३-४४)

वीरप्रभु गणधरवर्णन—इंद्रभूति, अग्निभूति, वायुभूति, (आ त्रण सहोदर) तथा
व्यक्त, सुधर्मा (आ बे द्विजोत्तम), छट्टा मंडितपुत्र, सातमा मौर्यपुत्र, अकंपित, अचल-
भ्राता, मेतार्य ने प्रभास—आ अगियार श्रीचरम प्रभुना गणधरो जाणवा. ए गणधरोना
परिवारादिनुं स्वरूप कांइक कहे छे. (४५-४७) प्रथमना त्रण वसुभूतिना पुत्र,
पृथ्वीनी कुक्षिथी थयेला, गौर्वर गामना रहेनारा, पांच सो पांच सो शिष्योना परिवारवाळा,
(वेद-वेदांगना पारगामी) हता. (४८) चोथा ने पांचमा कोह्लाकसन्निवेशना रहेनारा
हता, तेमां चोथा धनमित्र पिता ने वारुणी माताना पुत्र अने पांचमा धम्मिलना नंदन
भद्रिलानी कुक्षिथी थयेला हता. ए बने पांच सो पांच सो शिष्योथी सेवा कराता हता.

पाम्बमानो द्रावेनो शिष्याणां पंचभिः शतैः ॥ ५० ॥ तथा मौर्यमश्विदेश-
वासिनां पष्ठमममो । धनदेवमुनः षष्ठः गतमो मौर्यनंदनः ॥ ५१ ॥
विजयाननुजो मार्ज-शनप्रयपरिच्छदो । देशाचारविभ्रं प्रथमं
तृकता तयोः ॥ ५२ ॥ तत्र देशे भूले शमिनः सृते भर्तृगोपिना ।
आचीर्णत्वाद्विरुद्रो पञ्चाननपरिग्रहः ॥ ५३ ॥ जयंतीमनुजो देव-नंदनोऽ-
कंपितालयः । मिथिलापुरचान्नव्यः शनप्रयपरिच्छदः ॥ ५४ ॥ नयमो
कोशलावासी नंदाभृवंसुतपुत्रकः । नंगिकाम्यमश्विदेश-वास्तव्यो दशमो
गणी ॥ ५५ ॥ न दत्तपुत्रो वरुण-देवागर्भममज्जवः । एकादशो राजगृह-
वासी द्विजकुलध्वजः ॥ ५६ ॥ सोऽतिभद्राकुश्वरत्नं सर्वेऽपि नयमादयः ।
उपासिता व्यक्तभक्ति-मक्तः शिष्यशतेभिः ॥ ५७ ॥ ज्येष्ठा १ च
कृत्तिका २ स्वातिः ३ ध्रुवि ४ रवमदेवतं ५ । मघा ६ ब्राह्म्य ७ जग-
पाढा ८ मार्ग ९ श्विन्यो १० च पुष्य ११ ॥ ५८ ॥ एकादशानां जन्मच्छा-
प्येनानि गणधारिणां । गृहस्थत्वाद्विपर्याय-परिमाणमथ सृते ॥ ५९ ॥
गार्हस्थ्येऽब्दानि पंचाशत् छद्मस्थे त्रिगवे च । सर्वज्ञत्वे द्वादश द्वा-

(४९-५०) छद्म ने सातमा मौर्यमश्विदेशना रहेनाग हता. तेमां छद्म धनदेवना पुत्र
ने सातमा मौर्यना पुत्र हता. ते धनेनी माता पित्रया हती अने तेमने माटापममो
साडावणसो शिष्यानां परिवार हतो. तेमनुं जुदा जुदा पितापणुं लीना देशानागधी
अविरुद्ध हनुं. (५१-५२) ते देशमां ने ते कुटुमां भर्तार गण्य पाते मने ग्री बीजा
मर्त्तार्ने ग्रहण करी शकती होवानी ते आचीर्ण होयाने लीभे अविरुद्ध हे. (५३)
आठमा अकंपित देव नामना पिताना ने जयंती मायाना पुत्र मिथिलापुरमां रहेनार
वरुणशेना परिवारवाळा हता. (५४) नवमा कोशलावासी ने नंदाभागा ने समुपिताना
पुत्र हता. दशमा तुंबिका नामना मश्विदेशमां रहेनार. दत्तपिताना पुत्र. वरुणादेवीना
गर्भधी उत्पन्न थयेल हता. अग्यारमा राजगृहवासी द्विजकुलमां ध्वजसमान (चलना
ने) अतिभद्राना पुत्र हता. नवमा, दशमा ने अग्यारमा प्रगतपणे भक्तिमां
आसक्त एवा व्रण सो व्रण सो शिष्योधी सेवा कराना हता. (५५-५७)
ज्येष्ठा १, कृत्तिका २, स्वाति ३, श्रवण ४, उत्तराफाल्गुनी ५, मघा ६, रोहिणी ७,
उत्तराषाढा ८, मृगशीर्ष ९, अश्विनी १० अने पुष्य ११—अग्यार गणधरना ए जन्म
नक्षत्र जाणवा. हवे तेना गृहस्थत्वाद्विपर्यायनुं प्रमाण अने सर्वायु कहीए ओए.
(५८-५९) पहेला गणधरनुं गृहस्थपण्यामां ५० वर्ष, छद्मस्थपण्यामां ३० वर्ष अने

नवतिश्चायुरादिमे ॥ ६० ॥ अग्निभूतौ च षट्चत्वारिंशद् द्वादश षोडश ।
गार्हस्थ्य्यादिषु सर्वायुः स्युश्चतुःसप्ततिः समाः ॥ ६१ ॥ वायुभूतौ द्विच-
त्वारिंशद् द्वादशाष्टादशापि च । गृहस्थत्वादिभावेषु सर्वायुः सप्ततिः समाः
॥ ६२ ॥ व्यक्तस्वामिनि पञ्चाशद् द्वादशाष्टादशापि च । त्रिषु भावेषु
सर्वायु-रशीतिः शरदः स्मृताः ॥ ६३ ॥ पञ्चाशच्च द्विचत्वारिंशद् द्वादशौ
शरदः क्रमात् । सुधर्मस्वामिनो गार्ह-स्थ्य्यादिष्वायुश्च तच्छतं ॥ ६४ ॥
संवत्सरास्त्रिपञ्चाश-च्चतुर्दश च षोडश । गार्हस्थ्य्यादिषु षष्ठस्य त्र्यशीतिर-
खिलं जनुः ॥ ६५ ॥ मौर्यस्याब्दाः पञ्चषष्टि-श्चतुर्दश च षोडश । गृहि-
त्वादिषु भावेषु शतं पञ्चोनमन्वितं ॥ ६६ ॥ अकंपितस्याष्टचत्वारिंशद् द्वादशौ
विंशतिः । गृहित्वादिषु वर्षाणि सर्वायुरष्टसप्ततिः ॥ ६७ ॥ नवमस्य षट्-
चत्वारिंशद् द्वादश चतुर्दश । त्रिषु भावेषु वर्षाणि सर्वमायुर्द्विसप्ततिः
॥ ६८ ॥ मेतार्यस्य च षट्त्रिंशद् द्वादश षोडश वत्सराः । पर्यायेषु त्रिषु प्रोक्तं
द्वाषष्टिः सर्वजीवितं ॥ ६९ ॥ प्रभासस्य षोडशाष्टौ क्रमात् षोडश
वत्सराः । पर्यायेषु त्रिष्वशेषं चत्वारिंशच्च जीवितं ॥ ७० ॥ सिद्धा

बार वर्ष सर्वज्ञपणामां कुल ९२ वर्षनुं आयुष्य हतुं. (६०) अग्निभूतिनुं ४६ वर्ष गृहस्थ-
पणामां, बारवर्ष छत्रस्थपणामां ने १६ वर्ष सर्वज्ञपणामां कुल ७४ वर्षनुं आयुष्य हतुं.
(६१) वायुभूतिनुं ४२-१० ने १८ एम गृहस्थत्वादिभावने विषे वर्ततां कुल ७०
वर्षनुं आयु हतुं. (६२) व्यक्तस्वामीनुं ५०, १२ ने १८ वर्ष त्रये भावमां वर्ततां कुल
८० वर्षनुं आयु हतुं. (६३) सुधर्मास्वामीनुं ५०-४२-८ वर्ष गृहस्थत्वादिभावमां वर्ततां
कुल १०० वर्षनुं आयु हतुं. (६४) छट्टा मंडितपुत्रनुं ५३-१४ ने १६ वर्ष गृहस्थादि-
भावमां वर्ततां कुल ८३ वर्षनुं आयु हतुं. (६५) मौर्यपुत्रनुं ६५-१४ ने १६ वर्ष
गृहस्थादिभावमां वर्ततां कुल ९५ वर्षनुं आयु हतुं. (६६) अकंपितनुं ४८-९ ने २१
वर्ष गृहस्थादिभावमां वर्ततां कुल ७८ वर्षनुं आयु हतुं. (६७) नवमा अचळभ्रातानुं
४६-१२ ने १४ वर्ष गृहस्थादिभावमां वर्ततां कुल ७२ वर्षनुं आयु हतुं. (६८)
मेतार्यनुं ३६-१० ने १६ वर्ष गृहस्थादि त्रये भावमां वर्ततां कुल ६२ वर्षनुं आयु हतुं.
(६९) प्रभासनुं १६-८ ने १६ वर्ष गृहस्थादि त्रये पर्यायमां वर्ततां कुल ४० वर्षनुं
आयु हतुं. (७०) ए अग्यारे गणधरो राजगृहीपासे वैभारगिरि उपर एक मासनुं

एकादशाप्येते गिरौ वैभारनामनि । निर्दिनानशना मामं पूरं गजपृष्ठा-
 ऽभिधे ॥ ७१ ॥ नव निर्दिष्टं गता वीरे नाथे जीवन्मृतादिमः । निवे-
 प्रभो द्वादशभि-विजत्याद्वैध पंचमः ॥ ७२ ॥ सुधर्मभगामिनः शिष्यः
 प्रशिष्यमिश्रलाभुवः । चरमः केवली जेयु-मार्गी चार्मीकमन्दविः ॥ ७३ ॥
 स गजपृष्ठवास्तव्य श्रवणमदनन्दनः । धारणीकश्चिसंभूत आत्रन्म व्रज-
 चार्यभूत ॥ ७४ ॥ षोडशाव्यानि गार्हस्थ्यं द्वात्रिंशत्वं च विंशतिं । सर्व-
 ज्ञत्वं चतुर्धत्वा-विंशतं पर्यपालयत ॥ ७५ ॥ वर्षाण्यर्शोभि-सर्वायुः
 परिपूर्णातिमप्रभो । शिवं गते चतुःषष्ट्या वर्षेभित्ते शिवश्रियं ॥ ७६ ॥
 अत्र च-अकंपिताचलभ्रात्रो-र्यमेतार्यप्रभामयोः । एकाभूजानता तम्मा-
 ह्नीरनेतुर्गणा नव ॥ ७७ ॥ एकवाचनिकः साधु-समुदायो भवेद्वनः ।
 तेऽन्येषामर्हतां ज्ञेया गणभूतसंख्यया समाः ॥ ७८ ॥ समुच्चिता गणा-
 धीशाः सर्वेषामर्हतां समे । म्युर्दिपंचाशदधिका-धनुर्दश शता हर ॥ ७९ ॥
 श्रीवीरम्वामिनः साधु-सहस्राणि चतुर्दश । षट्त्रिंशच्च सहस्राणि

अनशन करीने सिद्धिपदने पाम्या छे. (७१) एमार्धी नव वीरप्रभुनी इयातिमां
 सिद्धिस्थानने पाम्या छे. प्रथम गणधर प्रभुना निर्गण पल्ली १२ वर्षे ने पानमा सुधर्म
 गणधर प्रभुना निर्गण पल्ली २० वर्षे सिद्धिपदने पाम्या छे. (७२) त्रिशालामाताना
 पुत्र वीरप्रभुना प्रशिष्य अने सुधर्मागामीना मुन्य शिष्य जेयुमामी गुर्लमारी
 कानिवाला ते छेला केवली थया छे. (७३) तेसो राजगुर्जीना रहेनाम श्रवणमदनना
 पुत्र धारिणीनी कुक्षिधी धयेला हना ने जन्मभीज ब्रह्मनारी रक्षा हना. (७४)
 तेसो गृहस्थपणामां १६ वर्ष. द्वात्रिंशत्पणामां २० वर्ष ने सर्वज्ञपणामां ४४ वर्ष रहेवार्धी
 कुल ८० वर्षनुं आयु परिपूर्ण करीने अंतिम प्रभु गिल्ल धना पल्ली ६४ वर्षे सिद्धिपदने
 पाम्या छे. (७५-७६) या ११ गणधरमां अकंपित ने अचलभ्रानानी तेम ज मेतार्य ने
 प्रभासनी एक वाचना होवार्धी वीरप्रभुना गण नव थया छे. (७७) एक वाचनावाला
 साधुना समुदायने गण कहेवाय छे. बीजा वधा प्रभुना गणधरनी संख्या जेटला ज गण
 थया छे. (७८) सर्व अरिहंतना सर्व गणधरनी संख्या एकत्र करीए तो १४५२ नी
 थाय छे. (७९)

श्रीवीरप्रभुना परिवारमां १४००० साधु ने ३६००० महात्मा एनी साध्वीओ

સંયતીનાં મહાત્મનાં ॥ ૮૦ ॥ इदं किल चतुरशीतिसहस्रादिकमृषभा-
दीनां तीर्थकृतां श्रमणपरिमाणं प्रधानसूत्रविरचनसमर्थान् श्रमणानधि-
कृत्य वेदितव्यं, इतरथा पुनः सामान्यश्रमणाः प्रभूततरा अपि तस्मिन्
तस्मिन् ऋषभादिके आसीरन् इति नंदीवृत्तौ, गच्छाचारवृत्तौ च.
श्राद्धानां लक्षमेकोन-षष्ठ्या युक्तं सहस्रकैः । लक्षत्रयं श्राविकाणां-मष्टा-
दशसहस्रयुक् ॥ ८१ ॥ सर्वज्ञानां शताः सप्त पंच मानसवेदिनां ।
सहस्रमेकमवधि-ज्ञानिनां त्रिशतान्वितं ॥ ८२ ॥ वैक्रियाणां शताः
सप्त सच्चतुर्दशपूर्विणां । त्रयः शता वादिवर-मुनीनां च चतुःशती
॥ ८३ ॥ सर्वेऽष्टाविंशतिर्लक्षाः सर्वेषां साधवोऽर्हतां । अष्टाचत्वारिंशता
च सहस्रैरधिकाः स्मृताः ॥ ८४ ॥ संयतीनां चतुश्चत्वारिंशल्लक्षाः
सहस्रकाः । षट्चत्वारिंशदेवाथ षट्संयुक्ता चतुःशती ॥ ८५ ॥ लक्षाणि
पंचपंचाशत् श्रावकाणां गुणौकसां । सहस्रैरष्टचत्वारिं-शतोपेतानि नि-
श्चितं ॥ ८६ ॥ एका कोटी पंच लक्षा-ण्यष्टात्रिंशत्सहस्रकाः सर्वाग्रं
श्राविकाणां च सर्वेषामर्हतामिह ॥ ८७ ॥ षट्सप्ततिसहस्राढ्यं लक्षमेकं
शताधिकं । सर्वेषामर्हतामुक्तं सर्वाग्रं सर्ववेदिनां ॥ ८८ ॥ लक्षमेकं तथा

જાણવી. (૮૦) અહીં ૮૪૦૦૦ વિગેરે ઋષભાદિ તીર્થકરોના શ્રમણનું પરિમાણ કહેલું છે તે પ્રધાનસૂત્ર રચવામાં સમર્થ શ્રમણોને આશ્રીને જાણવું. તે વિના સામાન્ય સાધુઓ ઘણી મોટી સંખ્યામાં તે તે ઋષભાદિક પ્રભુના પરિવારમાં થયા હતા, એમ શ્રી નંદીસૂત્રની વૃત્તિમાં તથા ગચ્છાચારની વૃત્તિમાં કહેલું છે. શ્રી વીરપ્રભુના શ્રાવકો ૧૫૯૦૦૦ ને શ્રાવિકાઓ ૩૧૮૦૦૦, (૮૧) કેવલજ્ઞાનીઓ ૭૦૦, મનઃપર્યવજ્ઞાની ૫૦૦, અવધિજ્ઞાની ૧૩૦૦, (૮૨) વૈક્રિયલબ્ધિવાલા ૭૦૦, ચૌદપૂર્વો ૩૦૦ અને વાદિ મુનિઓ ૪૦૦ હતા. (૮૩)

ચોવીશે પ્રભુના મઠીને સાધુ અઠાવીશ લાખ ને ૪૮ હજાર અને સાધ્વીઓ ૪૪ લાખ ૪૬ હજાર ચાર સો ને છ થાય છે (૮૪-૮૫) ગુણવડે શ્રેષ્ઠ શ્રાવકો ૫૫ લાખ ને ૪૮ હજાર ને શ્રાવિકાઓ ૧૦૫૩૮૦૦૦ થાય છે. (૮૬--૮૭) સર્વ પ્રભુના કેવલજ્ઞાનીની સંખ્યા ૧૭૬૧૦૦ ની કહેલી છે (૮૮) અને મનઃપર્યવજ્ઞાનીની સંખ્યા ૧૪૫૫૯૧ ની

પંચ-ચત્વારિંશત્સહસ્રકાઃ । શતાઃ પંચૈકનવતિ-યુક્તા માનસવંદિનાં ॥ ૮૯ ॥
 લક્ષમેકં ત્રયસ્ત્રિંશ-ત્સહસ્રાઃ સત્તત્તુઃશતાઃ । ઉક્તા જિનાનાં સર્વેષા-મવધિ-
 જ્ઞાનશાલિનઃ ॥ ૯૦ ॥ ત્રયસ્ત્રિંશત્સહસ્ત્રાણિ શતાનિ નવ ચોપરિ । અષ્ટા-
 નવત્યુપેતાનિ સ્યુશ્ચતુર્દશપૂર્વિણઃ ॥ ૯૧ ॥ લક્ષદ્વયં તથા પંચ-ચત્વારિંશ-
 ત્સહસ્રકાઃ । અષ્ટાઢ્યે દ્વે શતે સર્વે લસદ્વૈક્રિયલઘ્વયઃ ॥ ૯૨ ॥ પદ્ધવિં-
 શતિઃ સહસ્ત્રાણિ લક્ષમેકં શતદ્વયં । વાદિનો મુનયઃ સર્વે ભવંત્યેવં સમુ-
 ચ્ચિતાઃ ॥ ૯૩ ॥ ઉક્તા વિશેષમુનયો થેડમી ગણધરાદયઃ । તૈર્વર્જિતાઃ
 સર્વસાધુ-સંખ્યાઃ પૂર્વનિરૂપિતાઃ ॥ ૯૪ ॥ સામાન્યમુનિસંખ્યાઃ સ્યુઃ
 સર્વેષામર્હતામિહ । યથાયોગં ભાવનીયાસ્તાઃ સર્વાસ્તાત્ત્વિકૈઃ સ્વયં ॥ ૯૫ ॥
 ઇકોનવિંશતિર્લક્ષ્મીઃ પદશીતિઃ સહસ્રકાઃ । ઇકપંચાશદધિકાઃ સામાન્ય-
 મુનિયોઽધિલાઃ ॥ ૯૬ ॥ તથોક્તં-ગણહર ૧ કેવલિ ૨ મણ ૩ ઓહિ ૪
 પુઙ્ગવ ૫ વેડવિ ૬ વાઙ ૭ મુણિસંખં । મુણિસંખાણ સોહિય નેયા સામન્ન-
 મુણિસંખા ॥ ૯૭ ॥

દ્વાવિંશતિઃ સહસ્ત્રાણિ તથા નવ શતાનિ ચ । વૃષભસ્યાનુત્તરોપ-
 પાતિકા મુનયો મતાઃ ॥ ૯૮ ॥ શ્રીનેમિપાશ્વર્વીરાણાં ષોડશ દ્વાદશાષ્ટ ચ ।

કહેલી છે. (૮૯) અવધિજ્ઞાનીઓની સંખ્યા ૧૩૩૪૦૦ ની કહેલી છે. (૯૦) ૩૩૯૯૮
 ની સંખ્યા ચૌદપૂર્વીની કહેલી છે. (૯૧) વૈક્રિયલઘ્વિવાળાની સંખ્યા ૨૪૫૨૦૮ ની
 કહી છે. (૯૨) અને વાદી મુનિઓની સંખ્યા ૧૨૬૨૦૦ ની કહી છે—આ પ્રમાણે એક
 સંખ્યા થાય છે. (૯૩) જે અહીં ગણધરાદિક વિશેષ મુનિઓની સંખ્યા (૮૬૧૯૪૯)
 કહી છે તેને પૂર્વે કહેલી સર્વ સાધુઓની (૨૮૪૮૦૦૦) સંખ્યામાંથી બાદ કરવાથી જે
 સંખ્યા આવે તે સર્વ તીર્થકરોના સામાન્ય સાધુઓની સંખ્યા થાય છે તે યથાયોગ્ય રીતે
 પ્રત્યેક તીર્થકરોમાં પણ તાત્ત્વિકોષ પોતાની મેળે જાણી લેવી. (૯૪-૯૫) આ પ્રમાણે
 કરતાં સામાન્ય મુનિઓની સંખ્યા ૧૯ લાખ છાશી હજાર ને એકાવનની થાય છે. (૯૬)
 તે વિષે કહ્યું છે કે-ગણધર, કેવલી, મનઃપર્યવજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની, ચૌદપૂર્વી, વૈક્રિયલ-
 ઘ્વિવાળા અને વાદિઓરૂપ વિશિષ્ટ મુનિઓની (આઠ લાખ એકસઠ હજાર નવ સો ને
 ૪૯ ની) સંખ્યાને કુલ મુનિસંખ્યામાંથી બાદ કરતાં સામાન્ય મુનિઓની સંખ્યા થાય
 છે. (બંને મળીને ૨૮૪૮૦૦૦) થાય છે. (૯૭)

શ્રી વૃષભદેવના અનુત્તરોપપાતિક મુનિઓની સંખ્યા ૨૨૯૦૦ ની કહી છે. (૯૮)
 શ્રી નેમિ, પાર્શ્વ ને વીરપ્રમુની અનુક્રમે ૧૬૦૦, ૧૨૦૦ ને ૮૦૦ ની સંખ્યા કહી છે.

क्रमाच्छतास्ते शेषाणां न ज्ञायन्तेऽधुनार्हतां ॥ १९ ॥ येषां जिनानां
यावन्तः शिष्यास्तै रचितानि च । प्रकीर्णकानि तावन्ति तेषामित्युदितं
श्रुते ॥ ११०० ॥ तावन्त एव प्रत्येक-बुद्धा अपि निरूपिताः । प्रकीर्ण-
कानां ब्रूमोऽथ स्वरूपं किञ्चिदागमात् ॥ १ ॥ अर्हदुक्तानुसारेण श्रमणा
यन्महाधियः । रचयन्तीह तत्सर्वं शास्त्रं ज्ञेयं प्रकीर्णकं ॥ २ ॥ उत्कालि-
कमंगवाह्यं दशवैकालिकादिकं । अंगवाह्यं कालिकं य-च्चोत्तराध्ययनादिकं
॥ ३ ॥ प्रकीर्णकानि सर्वाणि तानि ज्ञेयानि धीधनैः । प्रत्येकबुद्धैरन्यैर्वा
रचितानि महात्मभिः ॥ ४ ॥

अत्र च मतत्रयं-श्रीऋषभादिजिनानां चतुरशीतिसहस्रादिप्रमाणैः
स्वस्वशिष्यै रचितानि तावत्संख्याकान्येव प्रकीर्णकानीति केचित् । ऋष-
भादिजिनानां स्वस्वतीर्थभाविभिश्चतुर्विधबुद्ध्युपेतैरपरिमितैः साधुभिर्विर-
चितानि अपरिमितान्येव प्रकीर्णकानीत्यन्ये, ऋषभादिजिनानां स्वस्वती-
र्थभाविभिरपरिमितैः प्रत्येकबुद्धैर्विरचितानि अपरिमितान्येव प्रकीर्ण-
कानीत्यपरे, इत्याद्यर्थतो नन्दीसूत्रवृत्तितोऽवसेयं, गच्छाचारवृत्तिर्वा
विलोकनीयेति.

बाकीना २० प्रश्नुनी अनुत्तरोपपातिकनी संख्या अधुना जाणवामां नथी. (१९)
जे प्रश्नुना जेटला शिष्यो होय तेमना रचेला तेटला प्रकीर्णको होय एम श्रुतमां कहु छे.
(११००) अने प्रत्येकबुद्ध पण तेटला ज कहा छे. प्रकीर्णकोनुं स्वरूप आगमाधारे काइक
कहीए छीए. (१) अरिहंतना कथनने अनुसारे महाबुद्धिमान श्रमणो जे शास्त्र रचे छे
ते अहीं प्रकीर्णक जाणवा. (२) उत्कालिक अंगवाह्य दशवैकालिकादि जाणवा अने
अंगवाह्य कालिक उत्तराध्ययनादि जाणवा, (३) सर्व प्रकीर्णको बुद्धिमानोए ते प्रकारना
जाणवा के जे प्रत्येकबुद्धोए अथवा अन्य महात्माओए ज रचेला होय. (४) अहीं
त्रय मत छे ते आ प्रमाणे—

श्रीऋषभादि तीर्थकरोना ८४००० विगरे प्रमाणवाळा पोतपोताना शिष्यरूप
मुनिओए जे रचेला तेटला ज प्रकीर्णको जाणवा, एम केटलाक कहे छे. केटलाक कहे
छे के-ऋषभादि जिनोना स्वस्वतीर्थभावी चतुर्विध बुद्ध्युक्त अपरिमित साधुओए
रचेला अपरिमित ज प्रकीर्णको जाणवा. वळी बीजा एम कहे छे के-ऋषभादि जिनोना
स्वस्वतीर्थभावी अपरिमित प्रत्येकबुद्धोए रचेला अपरिमित ज प्रकीर्णको जाणवा.
इत्यादि अर्थथी श्रीनन्दीसूत्रवृत्तिथी जाणवुं. अथवा गच्छाचारनी वृत्ति जोवी.

પટ્ટાધિપાનસંખ્યેયાન્ યાવત્ શ્રીવૃષભપ્રભોઃ । અવિચ્છિન્ના ગતિર્મોક્ષે
પ્રાવર્તત મહાત્મનાં ॥ ૫ ॥ તાન્નષ્ઠૌ ચતુરો યાવત્ ક્રમાત્ શ્રીનેમિપાર્શ્વયોઃ
ત્રીન્ વીરસ્ય પરેષાં તુ સંખ્યેયાન્નિચ્છિલાર્હતાં ॥ ૬ ॥ અંતર્મુદ્દર્શેત્ક્રાંતે
શ્રીનાભેયસ્ય કેવલાત્ । પ્રાવર્તત ગતિર્મોક્ષે નેમેર્વર્ષદ્વયે ગતે ॥ ૭ ॥
પાર્શ્વસ્ય ત્રિષુ વર્ષેષુ ચતુર્ષુ ચરમપ્રભોઃ । શેષાણાં પુનરેકાદિ-દિવસાતિ-
ક્રમે સતિ ॥ ૮ ॥

અભૂતપ્રવૃત્તિઃ પૂર્વાણા-માયાત્કુંથુજિનાવધિ । અસંખ્યકાલં સંખ્યેય-
કાલં પાર્શ્વજિનાવધિ ॥ ૯ ॥ એકં સહસ્રં વર્ષાણાં મહાવીરસ્ય સાંભવત્ ।
એતાવાન્ પૂર્વવિચ્છેદ-કાલોઽપિ સકલાર્હતાં ॥ ૧૦ ॥ પરં વર્ષસહસ્રાણાં
વિંશતિશ્ચરમેશિતુઃ । પાર્શ્વસ્ય નાસૌ સર્વેષા-માતીર્થમપરં શ્રુતં ॥ ૧૧ ॥
શ્રુતેષ્વંગાદિષ્વવદ્ધા જ્ઞાનિભિશ્ચ પ્રકાશિતાઃ । આદેશાસ્તે શતાઃ પંચા-
ત્યસ્યાન્યેષામનેકધા ॥ ૧૨ ॥ કુરુટોત્કુરુટૌ સાધૂ સત્તમં નરકં ગતૌ ।

શ્રીશ્રુતપ્રભુના અસંખ્યાતા પટ્ટાધિપ એવા મહાત્માઓની અવિચ્છિન્નપણે મોક્ષગતિ
જાણવી. (૫) શ્રીનેમિનાથના આઠ પાટ ને પાર્શ્વનાથના ચાર પાટ મોક્ષે ગયેલ જાણવા.
શ્રીવીરપ્રભુના ત્રણ પાટ જાણવા. બાકીના સર્વ તીર્થકરોના સંખ્યાતા પાટ મોક્ષે ગયેલ જાણવા.
(૬) શ્રીશ્રુતપ્રભુના કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું ત્યારપછી એક અંતર્મુદ્દર્શે મોક્ષમાર્ગ શરુ
થયો, નેમિનાથના કેવલજ્ઞાન પછી બે વર્ષે, શ્રીપાર્શ્વનાથપ્રભુના કેવલજ્ઞાન પછી ત્રણ
વર્ષે, છેલ્લા મહાવીરસ્વામીના કેવલજ્ઞાન પછી ચાર વર્ષે અને બાકીના વીશ પ્રભુના કેવલ-
જ્ઞાન પછી એક વિગેરે દિવસ ગયા પછી મોક્ષમાર્ગ શરુ થયો. (૭-૮)

પૂર્વોની પ્રવૃત્તિ પ્રથમ જિનેશ્વરથી કુંથુનાથ સુધી અસંખ્ય કાલ જાણવી, અને ત્યાંથી
પાર્શ્વજિન સુધી સંખ્યાત કાલ જાણવી. (૯) શ્રી વીર પરમાત્મા પછી એક હજાર વર્ષ
સુધી પ્રવૃત્તિ જાણવી. પૂર્વવિચ્છેદકાલ પણ સર્વ જિનેશ્વરોનો એ પ્રમાણે જ જાણવો, (૧૦)
પૂર્વ વિનાના બીજા શ્રુતનો કાલ પૂર્વના વિચ્છેદ પછી વીશ હજાર વર્ષ સુધી એટલે કુલ
૨૧ હજાર વર્ષ સુધી જાણવો. શ્રી પાર્શ્વનાથ માટે આવો કાલ ન સમજવો. (તેમની પછી
તો વીર પ્રભુ થતાં સુધી પૂર્વશ્રુત રહેલ છે.) અને બાકીના પ્રભુ માટે તેમનું તીર્થ ચાલતા
સુધી અપરશ્રુતનો-પૂર્વવિનાના શ્રુતનો કાલ જાણવો, (૧૧) જે અંગાદિશ્રુતમાં ગુંથાયેલા
ન હોય અને જ્ઞાનીઓએ પ્રકાશિત કરેલા હોય તે આદેશો સમજવા. તેવા આદેશો અંત્ય
પ્રશ્નસંબંધી ૫૦૦ જાણવા અને અન્ય પ્રશ્નસંબંધી અનેક પ્રકારના જાણવા. (૧૨) કુરુટ

बाल्यैर्गुह्याग्रसंपर्का-न्मेरुर्वीरेण कंपितः ॥ १३ ॥ विहाय वलयाकारं स्वयं-
भूरमणाबुधौ । संति पद्मानि मत्स्याश्च समग्राकारशालिनः ॥ १४ ॥
अत्यंतं स्थावरा सिद्धा मरुदेवा महासती । असंहब्धाः श्रुते ज्ञेया
आदेशा एवमादयः ॥ १५ ॥

श्रेयांसः श्रावको मुख्यः श्रीनाभेयजिनेशितुः । ते नंदसूर्यशंखाख्या-
स्त्रयाणां नेमितोऽर्हतां ॥ १६ ॥ सुभद्रा महासुव्रता सुनंदा सुलसापि च ।
मुख्याः स्युः श्राविका आद्य-नेमिपार्श्वान्तिमार्हतां ॥ १७ ॥ शेषाणां
त्वप्रसिद्धा इति.

इंद्रभूतिर्गणी मुख्य-श्रंदना च प्रवर्त्तिनी । श्रेणिको नृप-
तिर्भक्तः सम्यत्तवं क्षायिकं दधत् ॥ १८ ॥ यक्षः श्रीवर्द्धमानस्य मातं-
गो गजवाहनः । द्विभुजो नकुलोपेता-पसव्यकरपंकजः ॥ १९ ॥ वामे
करे च रुचिरं दधानो बीजपूरकं । श्यामांगकांतिः पुष्पाति श्रियं
श्रीवीरसेविनां ॥ २० ॥ देवी सिद्धायिका सिंह-वाहनाढ्या चतुर्भुजा ।
पुस्तकाभयसंयुक्ता-पसव्यकरयामला ॥ २१ ॥ बीजपूरकवीणाढ्य-

ने उत्कुरुट साधु सातमी नरके गया. बाल्यावस्थामां अंगुठाना संपर्कथी वीरप्रभुए मेरु
कंपाव्यो, (१३) स्वयंभूरमण समुद्रने विषे वलयाकारने मूकानि समग्र आकारवाळा
पद्मो ने मत्स्यो छे. (१४) अत्यंत स्थावर एवा (स्थावरमांथी तरत आवेला एवा)
महासती मरुदेवा सिद्धिपदने पाश्या' इत्यादि आदेशो श्रुतने विषे असंहब्ध जाणवा. (१५)

श्री नाभेयजिनना मुख्य श्रावक श्रेयांस हता अने नेमि, पार्श्व तथा वीरप्रभुना नंद,
सूर्य ने शंख नामना मुख्य श्रावक जाणवा. (१६) तेम ज सुभद्रा, महासुव्रता, सुनंदा ने
सुलसा ए चार अनुक्रमे आद्य जिन, नेमि, पार्श्व ने वीरप्रभुनी मुख्य श्राविका जाणवी.
(१७) शेष तीर्थकरोना मुख्य श्रावक ने श्राविकाना नाम अप्रसिद्ध छे.

श्री वीरप्रभुना मुख्य गणधर इंद्रभूति, मुख्य प्रवर्त्तिनी चंदना ने क्षायिक समकितने
धारण करनार नृपति श्रेणिक भक्त जाणवा. (१८) श्रीवीरप्रभुनो यच्च मातंग नामनो,
गजना वाहनवाळो, बे भुजावाळो, तेमां जमणी भुजामां नकुलने धारण करनार अने
वाम भुजामां सुंदर एवा बीजपूरने धारण करनार, श्याम अंगकांतिवाळो, श्रीवीर परमा-
त्मानी सेवा करनारने लक्ष्मी आपनारो थयो. (१९-२०) देवी सिद्धायिका नामे
सिंहना वाहनवाळी, चार भुजावाळी, जमणा बे हाथमां पुस्तक ने अभय अने डावा बे

वामपाणिद्वया सतां । श्रीवीरभक्ता हरित-वर्णा दिशतु वाञ्छितं ॥२२॥
 यथास्यामवसर्पिण्या-मेवं प्राप्ता महोदयं । चतुर्विंशतिरर्हत-स्तथा
 भाव्याः परास्वपि ॥ २३ ॥

इहैतदवसर्पिणीभरतवर्षभूयोपितो-

विशेषसुषमाकृतो जिनवराश्चतुर्विंशतिः ।

मयाऽप्रतिमया मुदा प्रतिहतामयाश्चिन्मयाः

स्तुता विगतविक्रियाः कृतधियां क्रियासुः श्रियं ॥ २४ ॥

विश्वाश्चर्यदकीर्त्तिकीर्तिविजयश्रीवाचकैर्द्रांतिष-

द्राजश्रीतनयोऽतनिष्ठ विनयः श्रीतेजपालात्मजः ।

काव्यं यत्किल तत्र निश्चितजगत्तत्त्वप्रदीपोपमे

सर्गोऽयं प्रथितो निसर्गसुभगो द्वात्रिंश एषोऽभवत् ॥ २५ ॥

॥ इति श्रीलोकप्रकाशे द्वात्रिंशत्तमः सर्गः समाप्तः ॥ श्रीरस्तु ॥

हाथमां बीजपूरक ने वीणाने धारण करनारी हरितवर्णवाली श्री वीर परमात्माना भक्तोना वाञ्छितने आपो. (२१-२२)

जेम आ अवसर्पिणीमां उपर कही गया प्रमाणे चोवीश तीर्थकरो महोदयने प्राप्त करनारा थया तेम बीजी अवसर्पिणीमां पण जाणी लेवुं. (२३)

अहीं आ अवसर्पिणी अने भारतवर्षनी पृथ्वीरूपी बन्ने स्त्रीने विशेष सुख करनारा, सर्व आमयनो विनाश करनारा, ज्ञानमय अने विक्रिया रहित एवा २४ तीर्थकरोनी में मोटा हर्षथी स्तवना करी ते बुद्धिमानोने लक्ष्मीप्रत्ये आपो. (११२४)

विश्वने आश्चर्य पमाडनार छे कीर्त्ति जेमनी एवा श्री कीर्त्तिविजय वाचकैर्द्रना शिष्य अने राजश्री तथा तेजपालना पुत्र श्री विनयविजये जे आ काव्य रच्युं छे ते निश्चित एवा जगत्तत्त्वने प्रकाश करवामां दीपकसमान आ काव्यमां स्वभावे ज सुभग एवो आ बत्रीशमो सर्ग संपूर्ण थयो. (११२५)

इति श्री

गणधरो संबधी यंत्र.

(४३५)

क्र. ३२ म

वीरप्रभुशिष्य	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	सुधर्माशिष्य.
गणधरनाम	इंद्रभूति	अग्नि भूति	वायु भूति	व्यक्त	सुधर्मा	मंडित पुत्र	मौर्यपुत्र	अर्कपति	अचल आता	मेतार्य	प्रभास	जंबुकुमार
नगरनाम	गौवर	गौवर	गौवर	कोछाक सं.	कोछाक सं.	मौर्य सं.	मौर्य सं.	मिथिला	कोशला	तुंगीक सं.	राजगृह	राजगृहनगर
पितानाम	वसुभूति	वसुभूति	वसुभूति	धनमित्र	धर्मिल	धनदेव	मौर्य	देव	वसु	दत्त	वल	कृपभद्र
मातानाम	पृथ्वी	पृथ्वी	पृथ्वी	वारुणी	महिला	विजया	विजया	जयंती	नंदा	वरुणदेवी	अतिभद्रा	धारिणी
जन्मनक्षत्र	ज्येष्ठा	कृत्तिका	स्वाति	श्रवण	उत्तरा फाल्गुनी	मघा	रोहिणी	उत्तरा पादा	मृगशीर्ष	अश्विनी	पुष्य	—
गृहस्थपणे	५०	५६	४२	५०	५०	५३	६५	४८	४६	३६	१६	१६
कुन्नस्थपणे	३०	१२	१०	१२	४२	१४	१४	६	१२	१०	८	२०
केवलीपणे	१२	१६	१८	१८	८	१६	१६	२१	१४	१६	१६	४४
सर्वायु	९२	८४	७०	८०	१००	८३	६५	७८	७२	६२	४०	८०
शिष्यपत्तिवार	५००	५००	५००	५००	५००	३६०	३५०	३००	३००	३००	३००	५००
गोत्र	गौतम	गौतम	गौतम	भारद्वाज	अग्नि-वेद्य	वाशिष्ठ	काश्यप	गौतम	हारिता	कोडीन	कोडीन	काश्यप

चौवीशे तीर्थकरना मुनिओ संबंधी वंज.

अंक.	प्रभुनाम.	गणधर.	केवली.	मनःपर्यव.	अवधिखानी	चौदपूर्वी.	वैभियजानिध वाला.	वादी.	सातना सरवाला.	सामान्यमुनि.	कुलमुनि संख्या.
१	अमुपमदेव	८४	२०००००	१२७५०	१*००	४७५०	२०६००	१२६५०	७६८३४	४१६६	८४०००
२	अजितनाथ	६५	२०००००	१२५००	६४००	३७२०	२०४००	१२४००	७८५१५	२१४८५	१०००००
३	संभवनाथ	१०२	१५००००	१२१५०	९६००	२१५०	१९८००	१२०००	७०८०२	१२६१६८	२०००००
४	अभिनंदन	११६	१४००००	११६५०	६८००	१६००	१६०००	११०००	६७०६६	२३२६३४	१०००००
५	सुमति	१००	१३००००	१०४५०	११०००	२४००	१८४००	१०४५०	६५८००	२५४२००	३२००००
६	पद्मप्रभ	१०७	१२००००	१०३००	१००००	२३००	१६१०८	६६००	६०४१५	२६६५८५	३३००००
७	सुपाभ	६५	११००००	६१५०	१००००	२०३०	१६३००	८४००	५४६७५	२४५०२५	३३००००
८	चंद्रप्रभ	६३	१०००००	८०००	८०००	२०००	१४०००	७६००	४६६६३	२००३०७	२५००००
९	सुविधि	८८	७४०००	७५००	८४००	१५००	१३०००	६०००	४३६८८	१५६०१२	२०००००
१०	शीतल	८१	७००००	७५००	७२००	१४००	१२०००	५८००	४०६८१	५६०१६	१०००००
११	श्रियांस	७६	६५०००	६०००	६०००	१३००	११०००	५०००	३५८७६	४८१२४	८४०००
१२	वासुपुत्र	६६	६००००	६०००	५४००	१२००	१००००	४७००	३३३६६	३८६३४	७२००००
१३	विमल	५७	५५०००	५५००	४८००	११००	९०००	३२००	२६५५७	३८४४३	६८००००
१४	अनंत	५०	५००००	५०००	४३००	१०००	८०००	३२००	२६५५०	३६४५०	६६००००
१५	धर्म	४३	४५०००	४५००	३६००	९००	७०००	२८००	२३३४३	४०६५७	६३००००
१६	राति	३६	४३०००	४०००	३०००	८००	६०००	२४००	२०५३६	४१४६४	६२००००
१७	कुंभ	३५	३२०००	३३४०	२५००	६७०	५१००	२०००	१६८४५	४३१५५	६०००००
१८	अर	३३	२८०००	२५५१	२६००	६१०	७३००	१६००	१७४९४	३२५०६	५०००००

श्रीकाललोकप्रकाश ।

(५४०)

(૨૭૭)

૧૬	મહિ	૨૮	૨૨૦૦	૧૭૫૦	૨૨૦૦	૬૬૮	૨૬૦૦	૧૪૦૦	૧૧૧૪૬	૨૮૮૫૪	૪૦૦૦૦
૨૦	મુનિસુવત	૧૮	૧૮૦૦	૧૫૦૦	૧૮૦૦	૫૦૦	૨૦૦૦	૧૨૦૦	૮૮૧૮	૨૧૧૮૨	૩૦૦૦૦
૨૧	નમિ	૧૭	૧૬૦૦	૧૨૫૦	૧૬૦૦	૪૫૦	૫૦૦૦	૧૦૦૦	૧૦૬૧૭	૬૦૮૩	૨૦૦૦૦
૨૨	નેમિ	૧૧	૧૫૦૦	૧૦૦૦	૧૫૦૦	૪૦૦	૧૫૦૦	૮૦૦	૬૭૧૧	૧૧૨૮૬	૧૮૦૦૦
૨૩	પાખ્ષ	૧૦	૧૦૦૦	૭૫૦	૧૪૦૦	૩૫૦	૧૧૦૦	૬૦૦	૫૨૧૦	૧૦૭૬૦	૧૬૦૦૦
૨૪	મહાવીર	૧૧	૭૦૦	૫૦૦	૧૩૦૦	૩૦૦	૭૦૦	૪૦૦	૩૬૧૧	૧૦૦૮૬	૧૪૦૦૦
કુલ		૧૪૫૨	૧૭૬૧૦૦	૧૪૫૫૬૧	૧૩૩૪૦૦	૩૩૬૬૮	૨૪૫૨૦૮	૧૨૬૨૦૦	૮૬૧૬૪૧	૧૬૮૬૦૫૧	૨૮૪૮૦૦૦

૧૬૭૭

વાદી મુનિઓની સંખ્યા લોકપ્રકાશકારે વિમલનાથજીની ૩૬૦૦ લાલેલી તે પ્રમાણે ગણતાં સંખ્યામાં ૪૦૦ વધ-
વાથી શ્રી પ્રવચનસારોદ્ધાર સદીકમાં તપાસતાં તેના ટીકાકારે સ્પષ્ટપણે ત્રણ હજાર ને વસો કહ્યા છે, પરંતુ દષ્ટિદોષના
કારણથી તેના મૂલમાં ૧ નો છ થઈ ગયેલ જણાય છે. તે ઉપરથી આ ગ્રંથમાં પણ વિમલનાથ ચરિત્રમાં ૩૬૦૦ લાલેલો
જણાય છે. શ્રીસત્તરીસયજ્ઞાન પ્રકરણમાં ને તેના યંત્રમાં પણ આ જ કારણથી ૩૬૦૦ લાલેલો. પરંતુ સરવાલો વધા
ગ્રંથોમાં ૧૨૬૨૦૦ નો જ હોવાથી ૩૨૦૦ વરાવર લાગે છે. જ્ઞાનપંચમીની લુકમાં જ્ઞાનપંચમીના દેવના અર્ધની નોટમાં
તે ત્રણ સંખ્યામાં જુદી સંખ્યા લાલેલી છે ને અરનાયના મૂલથી ૧૬૦૦ ના ૧૫૦૦ લાલ્યા છે તે પ્રસંગે લાલ્યું છે.

श्रीमान् तीर्थकर, चक्रवर्ती, वासुदेव विगेरेनुं क्रमसूचक यंत्र.

श्रंक	तीर्थकर.	चक्रवर्ती.	वासुदेव.	वळदेव.	प्रतिवासुदेव.
१	क्रषभदेव	भरत १			
२	अजितनाथ	सगर २			
३	संभवनाथ				
४	अभिनंदन				
५	सुमतिनाथ				
६	पद्मप्रभ				
७	सुपार्श्वनाथ				
८	चंद्रप्रभ				
९	सुविधिनाथ		..		
१०	शीतलनाथ				
११	श्रेयांसनाथ		त्रिपृष्ठ १	अचळ १	अश्वप्रीव १
१२	वासुपूज्य		द्विपृष्ठ २	विजय २	तारक २
१३	विमलनाथ		स्वयंभू ३	भद्र ३	मेरक ३
१४	अनंतनाथ		पुरुषोत्तम ४	सुप्रभ ४	मधु ४
१५	धर्मनाथ		पुरुषसिंह ५	सुदर्शन ५	निशुंभ ५
		ममवा ३			
		सनत्कुमार ४			
१६	शान्तिनाथ	शान्तिनाथ ५			

૧૭	કુંથુનાથ	કુંથુનાથ ૬				
૧૮	અરનાથ	અરનાથ ૭				
			પુરુષપુંડરીક ૬	આનંદ ૬	વાલિ ૬	
		સુભૂમ ૮				
			નંદન ૭	દત્ત ૭	પ્રહ્લાદ ૭	
૧૯	મલ્લિનાથ					
૨૦	મુનિસુવ્રત					
		મહાપદ્મ ૬				
			લક્ષ્મણ ૮	રામચંદ્ર ૮	રાવણ ૮	
૨૧	નમિનાથ					
		હરિવેશ ૧૦				
		જય ૧૧				
૨૨	નેમિનાથ		કૃષ્ણ ૬	બલમદ્ર ૬	જરાસંઘ ૬	
		બ્રહ્મદત્ત ૧૨				
૨૩	પાર્શ્વનાથ					
૨૪	મહાવીરસ્વામી					

૧ જે તીર્થંકરની લાइनમાં ચક્રી કે વાસુદેવાદિ લખ્યા છે તે તેમના વિચરતા વસ્ત્રમાં થયેલા સમજવા અને જે નીચે જુદા સ્થાનામાં લખ્યા છે તે તેમનું શાસન વર્તતા થયેલા સમજવા.

॥ अथ त्रयस्त्रिंशत्तमः सर्गः प्रारभ्यते ॥

तथास्यामवसर्पिण्यां प्रथमश्चक्रवर्त्तिपु । अभूद्भरत इत्यादि—देवस्य तनुजोऽग्रिमः ॥ १ ॥ सुमंगलाकुक्षिरत्नं पंचचापशतोच्छ्रितः । स्वर्णरुक् चतुरशीति—पूर्वलक्षसुजीवितः ॥ २ ॥ साधिताशेषषट्खंडः स चादर्श—गृहेऽन्यदा । निरंगुलीयकां पश्य—अंगुलीं पर्यभावयत् ॥ ३ ॥ शरीरासारतां द्राक् च लेभे केवलमुज्ज्वलं । प्रदत्तसाधुवेषश्च शक्रेणागत्य वंदितः ॥ ४ ॥ सहस्रैर्दशभी राज्ञां सेवितः स्वीकृतव्रतैः । विहृत्य लक्षं पूर्वाणा—मवाप परमं पदं ॥ ५ ॥ इति भरतः ॥

अयोध्यायां नगर्यां च द्वितीयश्चक्रवर्त्यभूत् । स्वर्णवर्णः सार्द्धचतु—र्धनुःशतसमुच्छ्रितः ॥ ६ ॥ द्वासप्ततिपूर्वलक्ष—जीवितः सगराह्वयः । सुमित्रविजयक्षमाप—यशोमत्योस्तनूद्भवः ॥ ७ ॥ अजितस्यार्हतश्चासौ पितृव्यतनयोऽभवत् । यतः सुमित्रविजयो

सर्ग ३३ मो.

आ अवसर्पिणीमां प्रथमजिनेश्वरना मोटा पुत्र भरत, चक्रवर्तीओमां प्रथम थया. (१) ते सुमंगलादेवीनी कुक्षिमां रत्नसमान, पांच सो धनुष्य उंचा देहवाळा, सुवर्ण-समान कांतिवाळा अने ८४ लाख पूर्वना आयुवाळा हता. (२) समस्त छ खंड साध्या पछी एकदा आदर्शभुवनमां हता ते वखते हाथनी एक अंगुळी मुद्रिकाविनानी देखतां तेमणे शरीरनी असारता भावी अने तरत ज उज्ज्वल केवलज्ञान पाम्या. शक्रेद्रे आषीने मुनिवेष आप्यो अने (ते धारण कर्या पछी) वांछा. (३-४) चारित्रने स्वीकारेला एवा दश हजार राजाओथी सेवाता ते एक लाख पूर्वसुधी पृथ्वीपर विचरीने परमपदने पाम्या. (५) इति भरतः १.

बीजा चक्रवर्ती सगर नामना अयोध्या नगरीमां थया. ते सुवर्णसमान देहना वर्ण-वाळा, साडाचार सो धनुष्यनी उंचाहवाळा, ७२ लाख पूर्वना आयुवाळा अने सुमित्र-विजय राजा तथा यशोमतीना पुत्र हता. (६-७) ए अजितनाथजीना काकाना पुत्र हता, कारणके सुमित्रविजयनो जितशत्रु राजा सहोदर हतो. (८) ते पण पोताना

जितशत्रुश्च सोदरौ ॥ ८ ॥ सोऽपि स्वपुत्रमरण-प्राप्तवैराग्यवासनः ।
अजितस्यार्हतः पार्श्वे परिव्रज्य शिवं ययौ ॥ ९ ॥ इति सगरः ॥

अभून्नगर्यां श्रावस्त्यां समुद्रविजयो नृपः । भद्रा प्रियतमा तस्य
मघवा तनयस्तयोः ॥ १० ॥ द्विचत्वारिंशदक्ष्यर्द्धा धनुषां वपुरुच्छ्रूयः ।
लक्षाणि पंचवर्षाणां-मायुष्कं चास्य कीर्तितं ॥ ११ ॥ संसारानित्यतां
ध्यायन् जातवैराग्यवासनः । सोऽगाद्गृहीतचारित्रः स्वर्गलोकं तृतीयकं
॥ १२ ॥ इति मघवा ॥

कुरुजंगलदेशे च हस्तिनागपुरे पुरे । कुरुवंशे महीशोऽभू-
दश्वसेनाह्वयो महान् ॥ १३ ॥ सहदेवी च तद्भार्या शीलसौभाग्यशालिनी
सनत्कुमारस्तत्पुत्र-शत्रुर्थश्चक्रवर्त्यभूत् ॥ १४ ॥ अद्व्यर्द्धान्येकचत्वारिं-
शच्छतं स उच्छ्रितः । तथा त्रिवर्षलक्षायु-जगदुत्कृष्टरूपवान् ॥ १५ ॥
तस्मिन्नवसरे कोऽपि सौधर्मेद्रस्य पर्षदि । ईशानस्वर्गवास्तव्यः संगमाख्यः
सुरोऽविशत् ॥ १६ ॥ तत्तेजसा सुराः सर्वे प्रत्यूषे तारका इव । तार्कि-
का इव वा जैने बभूवुर्गततेजसः ॥ १७ ॥ गते तस्मिन् सुरैः सर्वैः पृष्टः

पुत्रोना मरणार्थी वैराग्य वासनाने पामीने अजितनाथपासे प्रव्रज्या अंगीकार करी मोक्षे
गया. (९) इति सगरः २.

श्रावस्तिनगरीमां समुद्रविजय नामे राजा हता. तेने भद्रा नामे प्रियतमा हती.
तेमना मघवा नामे पुत्र (त्रीजा चक्रवर्ती) थया. (१०) तेमनुं देहमान ४२॥ धनु-
ष्यनुं ने आयुष्य पांच लाख वर्षनुं हतुं. (११) संसारनी अनित्यता ध्यातां वैराग्यवा-
सना उत्पन्न थवाथी तेमणे चारित्र अंगीकार कर्तुं अने मरण पामीने त्रीजे देवल्लोके देव
थया. (१२) इति मघवा. ३.

कुरुजंगल देशमां हस्तिनागपुर नगरमां कुरुवंशमां अश्वसेन नामना महान् राजा
थया. (१३) तेने शील सौभाग्यशाळी सहदेवी नामे भार्या हती. तेना पुत्र सनत्कुमार
नामे चोथा चक्री थया. (१४) तेमना देहनी उंचाइ ४१॥ धनुष्यनी हती अने त्रण
लाख वर्षनुं आयु हतुं. जगतमां उत्कृष्ट रूपवाळा हता. (१५) ते अवसरे सौधर्मेद्रनी
सभामां ईशानस्वर्गवासी कोइ संगम नामनो देव कार्यप्रसंगे आब्यो. (१६) तेना
तेजथी सर्वे सौधर्मकल्पवासी देवो प्रभाते तारानी जेवा अने जैननी पासे तार्कीकोनी
जेवा तेजविनाना थइ गया. (१७) ते देवना गया पछी सर्वे देवोए सौधर्मेद्रने

सौधर्मनायकः । जगावयं भवे पूर्वे भावितात्माभवन्मुनिः ॥ १८ ॥ आचामाम्लवर्द्धमानं तत्राकार्षीत्तपो महत् । तेजस्तदनुभावेन विभर्त्ययमनुत्तरं ॥ १९ ॥ स्वामिन्नन्यस्य कस्यापि रूपमस्त्यधुनेदृशं । इति पृष्ठः सुराधीशः शशंसैवमसंशयः ॥ २० ॥ रूपं सनत्कुमारस्य वर्त्तते चक्रवर्त्तिनः । देवेभ्योऽप्यधिकं नास्मा-दृशां वचनगोचरः ॥ २१ ॥ अश्रद्धधानौ तत्कौचि-द्विप्रीभूयागतौ सुरौ । रूपं दिदृक्षु चक्री च तदासीत्स्नानवेश्मनि ॥ २२ ॥ अभ्यक्तस्त्यक्तशृंगारो रूपमालोक्य त्रिस्मितौ । तौ प्रत्युवाच द्रष्टव्यं रूपं मयि सभास्थिते ॥ २३ ॥ ततः स्नातोऽलंकृतश्च दृष्टः सिंहासने स्थितः । ताभ्यां विषण्णचित्ताभ्यां तेन पृष्ठे च कारणे ॥ २४ ॥ रोगोत्पत्तिं जगदतु-स्ततः स्वीकृत्य संयमं । सहते स्म गदान् सप्त सप्तवर्षशतावधि ॥ २५ ॥ तथोक्तं योगशास्त्रवृत्तौ-कच्छू १ शोष २ ज्वर ३ श्वासा ४-रुचि ५ कुक्ष्य ६ चिवेदनाः ७ । सप्ताधिसेहे पुण्यात्मा सप्त

पूछ्युं के—‘आनुं आनुं अत्यंत तेज केम छे ?’ इंद्रे कह्युं के—‘पूर्वभवे ए भावितात्मा मुनि हता. (१८) ते भवमां तेमणे मोटो आचामाम्लवर्द्धमानतप कर्यो हतो तेना प्रभावथी ए देव अनुत्तर तेजने पामेल छे. ’ (१९) फरी देवोए पूछ्युं के—‘अत्यारे आनुं अपूर्व तेज बीजा कोइनुं छे ?’ आ प्रमाणे इंद्रने पूछवाथी इंद्रे निःशंसयपणे कह्युं (२०) के—‘हाल सनत्कुमार चक्रीनुं रूप देवो करतां पण अधिक छे, ते अमारे वचनगोचर पण थइ शके तेम नथी अर्थात् अमे पण ते रूपनुं वर्णन करी शकीए तेम नथी. ’ (२१) आ प्रमाणे इंद्रना वचनने नहीं सहहिने कोइ बे देव विप्रनुं रूप करी चक्रीपासे तेमनुं रूप जोवा आव्या. ते वखते चक्री स्नानगृहमां हता. (२२) अभ्यंगन करावेलुं हतुं ने शृंगार तजी दीधेला हता. ते वखते तेमनुं रूप जोइने ते आवेल देवो विस्मय पाव्या. तेमने चक्रीए कह्युं के—‘मारुं रूप तो हुं सभामां वेठो होउं तयारे जोवुं. ’ (२३) पछी चक्री स्नान करी वस्त्रालंकार धारण करी सभामां आवीने वेठा. एटले ते बे विप्रो पण आव्या. तेमने आ वखतनुं रूप जोइने विषण्णचित्तवाळा थयेला जोइने चक्रीए कारण पूछ्युं. (२४) एटले तेमणे शरीरमां रोगोत्पत्ति थइ गयानुं कह्युं, तेथी चैराग्य पामीने ते चक्रीए चारित्र ग्रहण कर्हुं अने सात महाव्याधिओ सात सो वर्षसुधी सहन कर्या. (२५) श्री योगशास्त्रनी वृत्तिमां कह्युं छे के—‘कच्छू १, शोष २, ज्वर ३, श्वास ४, अरुचि ५, कुक्षिवेदना ६, अचिवेदना ७ आ सात व्याधि ते पुण्या-

वर्षशतानि सः ॥ २६ ॥ उत्तराध्ययनवृत्तेरयमेवाभिप्रायः, ऋषिमंडले तु—
कंडू १ अभक्तसद्धा २ तिक्वा वेअणा उ अच्छि ३ कुच्छीसु ४ । कासं
५ सासं च ६ जरं ७ अहियासइ सत्त वाससए ॥ १ ॥ मरणसमाधिप्रकी-
र्णके तु—सोलस रोगायंका सहिया सह चक्किणा चउत्थेण । वाससहस्सा
सत्त उ सामन्नधुरं उवगएणं ॥ १ ॥ सप्तवर्षसहस्राण्यष्टादश रोगानधि-
सद्येति तु उत्तराध्ययनदीपिकायां. शक्रप्रशंसाऽश्रद्धाना—त्पुनर्देवैः परीक्षितः।
प्राप्तश्चिकित्सानाकांक्षी तृतीयं स्वर्गमुत्तमः ॥ २७ ॥ इति सनत्कुमारः ॥

श्रीशांतिः पंचमश्चक्री षष्ठः कुंथुजिनेश्वरः । अरोऽर्हन् सप्तम-
स्तेषां चरितं प्राप्तिरूपितं ॥ २८ ॥

हास्तिनाख्ये पुरेऽनंत-वीर्योऽभूत्पृथिवीपतिः । रेणुकायाः स्वसा
तस्य प्रियाभूजितशत्रुजा ॥ २९ ॥ तस्मिन्नवसरे दुःस्थो विप्रो व्युच्छि-
न्नवंशकः । अग्निनामा भ्रमन् प्राप तापसाश्रममेकदा ॥ ३० ॥ सुतत्वेना-
ग्रहीदग्निं जमः कुलपतिश्च तं । ततः स जमदग्न्याख्य—स्तापसोऽभून्महा-

त्माए सात सो वर्ष सुधी सहन कर्या. (२६) श्री उत्तराध्ययनवृत्तिनो पण आ अभि-
प्राय छे. ऋषिमंडलमां तो—कंडू १, अभक्तश्रद्धा—अरुचि २, तीव्र अक्षिवेदना ३, तीव्र
कुक्षिवेदना ४, कास ५, श्वास ६ ने ज्वर ७—आ व्याधिओ सात सो वर्षसुधी सहन
कर्या'. एम कहेल छे. वळी मरणसमाधिप्रकीर्णकमां ' भ्रमणपणानी धुराने प्राप्त थयेला
चोथा चक्रीए सात हजार वर्ष सुधी सोळ रोगांतक (महारोग) सहन कर्या'—एम
कहेल छे. श्री उत्तराध्ययननी दीपिकामां तो ' सात हजार वर्षसुधी अठार रोगने सहन
कर्या' एम कह्युं छे. फरीने पाछी इंद्रे चक्रीनी प्रशंसा करी तेने नहीं सदहीने आवेला
देवे कोइ पण प्रकारनी व्याधिनी चिकित्साने ते चक्री इच्छता नहीं ए बाबतनी परीक्षा
करी. ते चक्री मृत्यु पामीने त्रीजा स्वर्गमां उत्पन्न थया. (२७) इति सनत्कुमारः ४

श्री शांतिनाथ पांचमा चक्री, श्री कुंथुनाथ छट्ठा चक्री अने श्री अरनाथ सातमा
चक्री थया. तेमनुं चरित्र पूर्वे निरूपण करेल छे. (२८) ५-६-७

हस्तिनापुर नामना नगरमां अनंतवीर्य नामे राजा थया. जितशत्रु राजानी पुत्री
रेणुकानी बहेन तेनी राणी थइ. (२९) ते अवसरे अग्नि नामनो दुःखी अने व्युच्छिन्न
वंशवालो विप्र एकदा भ्रमतो भ्रमतो कोइ तापसना आश्रममां आव्यो. (३०) त्यांना

तपाः ॥ ३१ ॥ जैनशैवौ तदा वैश्वा—नरधन्वंतरी सुरौ । विवदंतौ नृलो-
कं चा—गतौ धर्मं परीक्षितुं ॥ ३२ ॥ परीक्षणीयो जैनेषु प्रथमं दृश्यतेऽत्र
यः । परीक्ष्यस्तापसप्रष्ठः शैवेष्वित्यत्र संगरः ॥ ३३ ॥ तदा भावयतिः
पद्म—रथाख्यो मिथिलापतिः । गुरुश्रीवासुपूज्याते गच्छन् व्रतजिघृक्षया
॥ ३४ ॥ प्रातिलोमानुलोमाभ्या—मुपायैर्विविधैरसौ । परीक्षितो न चुक्षोभ
पवनैरिव मंदरः ॥ ३५ ॥ अगातां तौ ततो देवौ जमदग्निं परीक्षितुं ।
चटकौ दंपती भूत्वा तस्य श्मश्रुण्यतिष्ठतां ॥ ३६ ॥ अनुमन्यस्व मां
कांते गत्वाऽयामि हिमालयं । इत्युचिवांसं चटकं चटकाथैवमब्रवीत् ॥ ३७ ॥
द्रुतं नैति भवानन्य—कांतासक्तः स्वभावतः । लंपटानां कुतो मोक्षः—परस्त्री-
नागपाशतः ॥ ३८ ॥ स स्माहावश्यमेष्यामि न चेद्गोघातपातकैः ।
गृह्येऽथवा विनश्यामि पापैर्विश्वस्तघातिनां ॥ ३९ ॥ चटकोचे प्रिया-
लीकैः पर्याप्तं शपथांतरैः । तापसस्यास्य पापेन गृह्येऽहमिति शप्यतां
॥ ४० ॥ ततः स तापसः क्रुद्धः खगौ धृत्वा करेण तौ । उवाच

कुलपति जमे ते अग्निने पुत्रपणे ग्रहण कर्हो. तयारथी ते जमदाग्नि नामनो महातप करनारो
तपस्वी थयो. (३१) जैनधर्मी ने शैवधर्मी एवा वैश्वानर ने धन्वंतरी नामना वे देवो
परस्पर वाद करता धर्मनी परीक्षा करवा माटे मनुष्यलोकमां आव्या. (३२) जैनमां
जे प्रथम एटले धर्मनी शुरुआतवाळो देखाय तेनी परीक्षा करवी अने पछी शैवधर्मी ताप-
समां जे श्रेष्ठ गणाता होय तेनी परीक्षा करवी एवो निर्णय कर्हो. (३३) ते वखते भाव-
यति एवो मिथिलापति पद्मरथ नामनो राजा श्रीवासुपूज्य गुरुनी पासे व्रत लेवानी
इच्छार्थी जतो हतो. (३४) तेनी ए देवोए अनुलोम—प्रतिलोम एवा विविध उपायोवडे
परीक्षा करी, पण ते पवनवडे मेरुपर्वत चलित न थाय तेम चलित थया नहीं. (३५)
पछी ते देवो जमदग्निनी परीक्षा करवा गया अने चकला चकलीनुं रूप करी तेनी दाढीमां
रह्या. (३६) तेमांथी चकलो बोन्यो के—‘ हे कांता ! मने रजा आप. हुं हिमालय जइने
पाळो तरत आवीश’ आम कहेता चकलाने चकलीए कहुं (३७) के—‘ स्वभावर्थी ज अन्य-
कांतामां आसक्त एवा तमे उतावळा पाळ्या न आवो, केमके लंपटो परस्त्रीरूपी नागपाश-
मांथी शी रीते छुटी शके ? ’ (३८) एटले चकलो बोन्यो के—‘ हुं अवश्य आवीश. जो
न आवुं तो गौहत्यानुं पातक मने लागे अथवा विश्वासघातीना पापथी मारो विनाश थाय.’
(३९) तयारे चकली बोली के—‘ हे प्रिय ! बीजा सोगन लेवार्थी सयुं. आ तापसनुं पाप मने
लागे एवा सोगन खाओ.’ (४०) आ प्रमाणे सांभळीने ते तापस क्रोधायमान थयो अने वने

मयि किं पाप—मीढगाजन्म सुव्रते ॥ ४१ ॥ ऊचतुस्तौ खगौ पापं पापर्षे
किमतः परं । अनुत्पादितपुत्रेण यत्त्वया चर्यते तपः ॥ ४२ ॥ ततो अष्ट-
मनाः सोऽभू—स्त्रीपाणिग्रहणोत्सुकः । मिथ्यादृशां हि वैराग्यं कुलटाचि-
त्तचंचलं ॥ ४३ ॥ अखिव्यत सुरो धन्वं—तरिस्तं वीक्ष्य तादृशं । किमे-
भिस्तापसैर्मूढै—रित्यभूदयमार्हतः ॥ ४४ ॥

भूरिकन्यं ययाचेऽसौ जितशत्रुमृषिर्नृपं । त्वामिच्छंतीं ददामीति
सोऽवादीच्छापभीरुकः ॥ ४५ ॥ क्षामं भिक्षाचरं वीक्ष्य निखिलाः कृत-
थूत्कृतीः । कुब्जीचक्रेऽसकौ शापा—देकोनं कन्यकाशतं ॥ ४६ ॥ रेणु-
क्रीडापरां लघ्वीं रेणुकानामकन्यकां । फलैः प्रलोभ्य मामेषा वृणोती-
त्यवदन्तृपं ॥ ४७ ॥ नृपेण दत्तामादाय तां प्रसन्नः परा अपि । बटुः
कन्याः पटूकृत्य वने नीत्वा पुपोष तां ॥ ४८ ॥ तातवत्परिपोष्यापि

पक्षीने हाथवडे पकडी कहुं के—' जन्मथी मांडीने व्रतधारी एवा मारामां शुं एवुं पाप
छे के चकलीए ए पाप लेवानुं कहुं ? ' (४१) एटले ते वने पक्षी बोल्या के—' हे
पापर्षि ! आथी वधारे पाप क्युं छे के तमे पुत्रोत्पत्ति कर्था सिवाय तप तपो छो ? '
(४२) आ प्रमाणे पक्षीओना वचनो सांभळी तापसनुं मन चलित थयुं अने ते कोइ
पण स्त्रीसाथे पाणिग्रहण करवाने उत्सुक थया, कारण के मिथ्यात्वीनो वैराग्य कुल-
टाना चित्त जेवो चंचळ होय छे. (४३) जमदग्निनी आ प्रमाणे स्थिति जोइने धन्वंतरी
देव खेद पाम्यो अने विचार्युं के—' आ मूढ एवा तापसोथी शुं ? अर्थात् एओमां वास्तविक
धर्म जणातो नथी ' आम विचारीने ते श्रावक थयो. (पक्षी वने देव स्वर्गे गया). (४४)

अही जमदग्निए घणी कन्यावाळा जितशत्रु राजा पासे जइने एक कन्यानी मागणी
करी एटले तेना शापथी भय पामता राजाए कहुं के—' जे कन्या तमने इच्छशे ते
आपीश. ' (४५) परंतु आ दुर्बळ भिक्षाचरने जोइने वधी कन्याओए थुथुकार कर्थो
एटले ए तापसे एक ऊणी सो (९२) कन्याओने शापवडे कुबडी करी दीधी. (४६)
पक्षी धूलमां क्रीडा करती सौथी नानी रेणुका नामनी कन्याने फळवडे लोभावीने आ
मने इच्छे छे एम तेणे राजाने कहुं. (४७) एटले राजाए तेने आपी. तेने लइने प्रसन्न
थयेला ते तापसे कुबडी करेली वधी कन्याओने पाछी यथास्वरूप करी अने रेणुकाने
लइने ते वनमां—पोताना आश्रममां आब्यो. त्यां ते तेनुं पोषण करवा लाग्यो.
(४८) पितानी जेम परिपालन कर्था छतां कामने वश एवो अने अंगो

सौऽथ कामवशंवदः । जरन्नरीरमद्वालां श्रुथांगोऽप्यश्लथस्पृहः ॥ ४९ ॥
 ऋतुकालेऽथ तेनोक्ता सा बाला त्वत्कृते चरुं । साधयामि यतस्ते स्या-
 न्नंदनो ब्राह्मणोत्तमः ॥ ५० ॥ सावगू द्वौ साधय चरु तत्र ब्राह्मः कृते
 मम । अन्यः क्षात्रोऽनंतवीर्य-प्रियाया मत्स्वसुः कृते ॥ ५१ ॥ साधितौ
 द्वौ चरु तेन ब्राह्मक्षत्रमहोनिधी । ततः साऽर्चितयच्चित्ते रेणुका दीर्घया
 दृशा ॥ ५२ ॥ मा भूत्सुतोऽपि मे मद्र-दारण्यो हरिणादिवत् । ध्यास्वेति
 स्वयमादत्सा क्षात्रतेजःकरं चरुं ॥ ५३ ॥ द्वितीयं चापरा तेन जातौ
 कुलविलक्षणौ । रामः पुत्रो रेणुकायाः परस्याः कृतवीर्यकः ॥ ५४ ॥

कोऽपि विद्याधरो भ्रष्ट-नभोगतिरुपासितः । रामेण विद्या तद्वत्ता
 पार्श्वी साधिता क्रमात् ॥ ५५ ॥ स्वसृप्रेम्णान्यदा चागा-द्रेणुका
 हस्तिनापुरे । भुक्ता चानंतवीर्येण श्याली जातसुताप्यभूत् ॥ ५६ ॥
 संसुतामपि तां निन्ये जमदग्निर्निजं गृहं । क्रुद्धश्च पशुरामस्तां सडिभां
 मातरं न्यहन् ॥ ५७ ॥ तद्भगिन्योदितं पत्ये क्रुद्धोऽथानंतवीर्यराट् ।

शिथिल थयेल छतां जेनी स्पृहा शिथिल थइ नथी एवो ते वृद्ध तापस ते बाळानी
 साथे कामक्रीडा करवा लाग्यो. (४९) अन्यदा ऋतुकाले तापसे ते बाळाने कहुं के-
 'तारे माटे एक चरु साधुं के जेथी तने ब्राह्मणोत्तम पुत्र थाय.' (५०) एटले ते रेणुका
 बोली के 'तमे बे चरु साधो, तेमां ब्राह्मचरु मारे माटे अने क्षात्रचरु अनंतवीर्यनी
 प्रिया मारी बहेनने माटे.' (५१) आम कहेवाथी तेणे ब्राह्म अने क्षत्रना तेजना निधान
 समान बे चरु साध्या. ए वखते रेणुका दीर्घदृष्टिथी विचारवा लागी (५२) के-'मारो
 पुत्र पण मारी जेम वनमां रहेनारो हरिणादिक जेवो न थाओ' आम विचारीने क्षात्रतेज
 करनार चरु पोते ग्रहण कर्यो (५३) अने बीजो पोतानी बहेनने आप्यो तेथी कुळमां
 विलक्षण एवा बनेने पुत्र थया. रेणुकानो पुत्र राम नामनो थयो अने तेनी बहेनने
 कृतवीर्य नामनो पुत्र थयो. (५४)

अन्यदा कोइ विद्याधर आकाशगमन करतां भ्रष्ट थयेलो भूमिपर पडेलो तेनी
 रामे सारी रीते उपासना (चाकरी) करी, तेथी तेणे रामने पार्श्वी (परशु संबंधी) विद्या
 आपी. तेणे अनुक्रमे ते विद्या साधी. (५५) बहेनना प्रेमथी अन्यदा रेणुका हस्तिना-
 पुरमां आवी. त्यां अनंतवीर्ये ते श्यालीने भोगवी अने तेने पुत्र पण थयो. (५६)
 जमदग्नि पुत्रसहित तेने पोताना आश्रममां लइ गयो. तेने जोइ क्रोध पामेला परशुरामे
 पुत्रसहित माताने हणी नाखी. (५७) आ बात रेणुकानी बहेने पोताना पति अनंत-

ीडनार्थं गते रामे द्वाग्ममर्दं तदाश्रमं ॥ ५८ ॥ ततश्च पर्शुरामेणा—नंत-
वीर्यो निपातितः । कृतवीर्यस्ततस्तस्य पदेऽभूत्पृथिवीपतिः ॥ ५९ ॥
तेन क्रुद्धेन नीतश्च जमदग्निर्यमालयं । रिपोस्ताते हते स्वस्य तातदुःखं
हि शाम्यति ॥ ६० ॥

ततश्च पर्शुरामेण प्रज्ज्वलत्पर्शुतेजसा । कृतवीर्यः क्षयं नीतो नि-
खिलैः क्षत्रियैः सह ॥ ६१ ॥ कृतवीर्यप्रिया तारा ततो गुर्वी पलायिता ।
कृपया तापसैस्त्राता स्वाश्रमे भूमिवेशमनि ॥ ६२ ॥ क्रमाच्चतुर्दशस्वप्न-
सूचितोऽस्याः सुतोऽभवत् । चखाद् भूमिमित्युक्तः सुभूम इति
तापसैः ॥ ६३ ॥

हस्तिनापुरसाम्राज्यं रामः स्वीकृत्य भूतलं । निःक्षत्रियं सप्तवारां-
श्चकार क्रोधदुर्धरः ॥ ६४ ॥ अन्यदा क्षत्रियान्वेषी सुभूमालंकृताश्रमे ।
जगाम रामस्तत्रास्य जज्वाल परशुः क्रुधा ॥ ६५ ॥ कोऽप्यत्र क्षत्रियोऽ-
स्तीति पृष्ठः कुलपतिर्जगौ । तापसाः क्षत्रियाः संती—त्युक्तेऽसौ व्यरम-

वीर्यने करी एटले क्रोधायमान थयेला तेणे राम क्रीडा करवा माटे बहार गयेल ते वखते
त्यां जइने तत्काळ तेनो आश्रम तोडीफोडी नाख्यो. (५८) ए वात जाणीने पर्शुरामे
अनंतवीर्यने मारी नाख्यो एटले तेने स्थानके कृतवीर्य पृथ्वीपति (राजा) थयो. (५९)
ते कृतवीर्ये क्रोधायमान थइने जमदग्निने मारी नाख्यो. 'शत्रुना पिताने हणवाथी
पोतानुं पितासंबंधी दुःख शांत थाय छे'. (६०)

पळी जाज्वल्यमान पर्शुना तेजथी पर्शुरामे कृतवीर्यने मारी नाख्यो. ते साथे समग्र
क्षत्रीओने पण मारी नाख्या. (६१) ते वखते कृतवीर्यनी स्त्री तारा सगर्भा हती ते
भागी गइ. तेने कोइ तापसे कृपावडे पोताना आश्रमना भोंयरामां राखीने तेनुं रक्षण
कर्तुं. (६२) अनुक्रमे तेने चौद स्वप्नसूचित पुत्र थयो. ते बान्यावस्थामां माटी खावा
लाग्यो तेथी तापसोए तेनुं नाम सुभूम पाड्युं. (६३)

अहीं पर्शुरामे हस्तिनापुरनुं राज्य स्वीकारीने दुर्धर क्रोधवाळा तेणे सात वार निःक्षत्रिय
(क्षत्रीविनानी) पृथ्वी करी. (६४) अन्यदा क्षत्रियोने शोधतो राम सुभूमथी अलं-
कृत आश्रममां आव्यो. त्यां तेनी पर्शु के जे क्षत्रियने देखीने जाज्वल्यमान थती हती ते
क्रोध करीने जाज्वल्यमान थइ. (६५) एटले तेणे कुलपतिने पूछ्युं के—'अहीं कोइ
पण क्षत्रिय छे ?' कुलपतिए कहुं के—'आ तापसो क्षत्रियो ज छे.' आम कहेवाथी

ત્ક્રુધઃ ॥ ૬૬ ॥ હતાનાં ત્રિયેંદ્રાણાં દંડ્ટ્રીકાભિરવીભરત્ । સ્થાલમંક
મહદ્રામઃ સંગ્રામોદ્દામદોર્મદઃ ॥ ૬૭ ॥ ય ઇતાઃ પાયસીભૂતાઃ ભોક્તૃયતે
સ ત્વદંતકઃ । ઇતિ નૈમિત્તિકેનોક્તો રામસ્તન્નિર્ણિનીષયા ॥ ૬૮ ॥ અવા-
રિતં પુરે સત્રા-ગારં નિર્માય તત્ર ચ । દંડ્ટ્રાસ્થાલાંકિતં સિંહા-સનમા-
દાવતિષ્ઠિપત્ ॥ ૬૯ ॥

વિદ્યાધરો મેઘનાદઃ સુતાં પદ્મશ્રિયં દદૌ । સુભૂમાય નિમિત્તજ્ઞ-ગિરા
તં ચક્રિણં વિદન્ ॥ ૭૦ ॥ સુભૂમસ્તાતવૃત્તાંતં જ્ઞાત્વા ગદિતમંબયા । ક્રુદ્ધો
રામં સંજિહીર્ષુ-દ્રાગ્ ચયૌ હસ્તિનાપુરં ॥ ૭૧ ॥ ગત્વા સિંહાસને તસ્મિ-
ન્નિષણ્ણઃ સિંહશાવવત્ । દંડ્ટ્રાસ્તાઃ પાયસીભૂતા બુભુજે ચ ભુજોર્જિતઃ
॥ ૭૨ ॥ હતેષુ મેઘનાદેન તદારક્ષિદ્વિજાતિષુ । રામોઽપ્યાગા-
ત્તત્ર કાલ-દૂતાહૂત ઇવ દ્રુતં ॥ ૭૩ ॥ મુક્તઃ સુભૂમે રામેણ પરશુઃ પ્રજ્જ્વ-
લન્નપિ । સ્વયમેવ શશામાશુ ન્યાયભાજીવ દુર્જનઃ ॥ ૭૪ ॥ ચક્રરત્ની-

તેનો ક્રોધ વિરામ પામ્યો. (૬૬) સંગ્રામોને વિષે ઉદ્દામ દોર્મદવાળા પર્શુરામે પોતે
હણેલા ત્રિયેંદ્રોની દાઢાઓવડે એક મોટો થાલ મર્યો. (૬૭) ‘ જેના જોવાથી આ
દાઢાઓ ઘીર જેવી થઈ જશે અને તે ઘીરનું જે ભોજન કરશે તે તને મારનાર થશે ’
એમ નૈમિત્તિકે કહેલું હોવાથી રામે તેનો નિર્ણય કરવા માટે તે નગરમાં એક અવારિત
એવી કોઈને ઘટકાયત નહીં કરનારી દાનશાળા શરૂ કરી અને તેના મુખદ્વારપાસે જ
એ દાઢાવાળા સ્થાલયુક્ત એક સિંહાસન સ્થાપન કર્યું. (૬૮-૬૯)

અહીં મેઘનાદ નામના વિદ્યાધરે નિમિત્તજ્ઞની વાણીથી સુભૂમને ચક્રી થનાર જાણીને
પોતાની પદ્મશ્રી નામની પુત્રી તેની સાથે પરણાવી. (૭૦) પોતાની માતાના કહેવાથી
પોતાના પિતાસંબંધી વૃત્તાંત જાણીને ક્રોધાયમાન થયેલ સુભૂમ પર્શુરામને હણવા માટે
એકદમ હસ્તિનાપુર ગયો. (૭૧) તે દાનશાળાપાસે ગયો અને ત્યાં સિંહાસન પડેલું
જોઈને સિંહના બાલકની જેમ તેની ઉપર બેઠો. તેના જોવાથી જ દાઢા ઘીરરૂપ થઈ ગઈ
એટલે વઢવાન મુજાવાળો તે વધી ઘીર ચાઈ ગયો. (૭૨) મેઘનાદ તેની સાથે આવેલો
હતો તેણે તે દાનશાળાના રક્ષક બ્રાહ્મણોને મારી નાખ્યા. એ હકીકત જાણીને કાલદૂતે
બોલાવ્યો હોય તેમ પર્શુરામ તરત જ ઉતાવળે ત્યાં આવ્યો. (૭૩) આવતાં વેંત જ તેણે
જાણ્વન્યમાન પર્શુ સુભૂમઉપર મૂકી; પરંતુ ન્યાયવાન પાસે દુર્જન શાંત થઈ જાય તેમ તે
સ્વયમેવ શાંત થઈ ગઈ. (૭૪) એટલામાં તો ચક્રરત્નપથે પરિણમી ગયેલ થાલરૂપચક્ર

ભવત્સ્થાલં સુભૂમપ્રેરિતં તતઃ । શિરશ્ચિच्छેદ રામસ્ય પુણ્યતઃ કિં ન સંભવેત્ ॥ ૭૫ ॥

ત્રિઃસસકૃત્વો નિર્વિપ્રં સ ચકાર મહીતલં । વૈરનિર્યાતનં કુર્વ-સ્ત્રિ-
ગુણં મત્સરોલ્બણઃ ॥ ૭૬ ॥ નિર્જિતાશેષષટ્ઁખંડઃ સ ચંડક્રોધદુર્ધરઃ ।
વિપ્રઘાતાન્નિવૃત્તે ન મનાગપિ નિર્દયઃ ॥ ૭૭ ॥ સોઽન્યદા ધાતકીખંડ-
ભરતં જેતુમુત્સુકઃ । નિવારિતોઽપિ મંત્ર્યાદૈ-ર્મૃશં દુઃશકુનૈરિવ ॥ ૭૮ ॥
રત્નેન ચર્મણાંભોર્ધિ તરીતુમુપચક્રમે । અભૂચ્ચ બુદ્ધિર્દેવાનાં ચર્મરત્નભૃતાં
તદા ॥ ૭૯ ॥ વિભ્રત્યેવેદમન્યેઽમી વિશ્રામ્યામિ ક્ષણં સ્વહં । યુગપાચ્છિત-
યિત્વેતિ સર્વેસ્તન્મુમુચે શ્લથં ॥ ૮૦ ॥ તતઃ સ ચર્મણા તેન પાપેનેવ
ગરીયસા । મમજ્જ વાદ્ધૌ દેહેન દુર્ગતાવાત્મના પુનઃ ॥ ૮૧ ॥ તથોક્તં-તુર્યા-
ત્કષાયાત્પંચત્વં પ્રાપ્ય ષટ્ઁખંડભૂપતિઃ । સસમં નરકં પ્રાપ-દષ્ટમશ્ચક્રવ-
ર્ત્યસૌ ॥ ૮૨ ॥ અષ્ટાવિંશતિકોદંડો-તુંગદેહોઽયમીરિતઃ । ષષ્ટિવર્ષસહસ્રાયુ-
શ્રામીકરતનુદ્યુતિઃ ॥ ૮૩ ॥ ઇતિ સુભૂમઃ ॥

સુભૂમે રામ ઉપર મૂકયું, તેથી રામનો શિરચ્છેદ થઈ ગયો. ‘પુણ્યથી શું સંભવતું નથી ?’ (૭૫)
પછી તે સુભૂમે ત્રણ સસક એટલે ૨૧ વાર પૃથ્વીતલને બ્રાહ્મણરહિત કર્યું. ‘ત્રીવ
રોષથી વૈરનું નિર્યાતન ત્રણગણો બદલો વાલે ત્યારે થાય છે.’ (૭૬) પ્રચંડ ક્રોધથી
દુર્ધર એવો તે નિર્દય સુભૂમ સમસ્ત છ ઁખંડને સાધ્યા છતાં વિપ્રના ઘાતથી કિંચિત્ પણ
નિવર્ત્યો (પાછો વળ્યો) નહીં. (૭૭) અન્યદા ધાતકીખંડના ભરતને જીતવાને તે
ઉત્સુક થયો. દુઃશકુનની જેમ મંત્રી વગેરે બહુ રીતે વાર્યા છતાં ચર્મરત્નવડે લવણસમુદ્ર
તરી જવાને તે તૈયાર થયો. (અને વધું લશ્કર ચર્મરત્નપર ચઢાવીને ચાલ્યો) તે વચ્ચે
ચર્મરત્નને ઉપાડનારા દરેક દેવોની આવી બુદ્ધિ થઈ (૭૮-૭૯) કે-‘આ રત્નને બીજા
દેવો ઉપાડે છે તેથી હું ક્ષણમાત્ર વિસામો લઉં.’ આ પ્રમાણે સમકાલે સર્વે (હજારે) દેવોની
એવી બુદ્ધિ થવાથી વધા દેવોએ તે ચર્મરત્ન છોડી દીધું. (૮૦) મહાપાપથી જેમ
સંસારસમુદ્રમાં ડૂબી જાય તેમ તે ચર્મરત્નસહિત સુભૂમ ચક્રી શરીરવડે સમુદ્રમાં ડૂબી
ગયો અને આત્માવડે નરકમાં ગયો. (૮૧) કહ્યું છે કે-‘ચોથા કષાય (અનંતાનુબંધી
લોભ)થી છ ઁખંડનો રાજા આઠમો ચક્રવર્તી સુભૂમ સાતમી નરકે ગયો.’ (૮૨)
તે અઠાવીશ ધનુષ્ય ઁંચા દેહવાળો, સાઠ હજાર વર્ષના આયુવાળો અને સુવર્ણ જેવી
દેહની કાંતિવાળો હતો. (૮૩) ઇતિ સુભૂમઃ ૮

आसीद्वाणारसी नाम काशीदेशे महापुरी । तत्र पद्मोत्तरो नाम राजा
ज्वाला च तत्प्रिया ॥८४॥ अत्र—जन्म विणीय १ अउज्झा २ सावत्थी ३
पंच हस्तिनापुरंमि ८ वाणारसि ९ कंपिल्ले १० रायगिहे चेव ११ कंपिल्ले
१२ ॥ १ ॥ इत्यावश्यकनिर्युक्त्यभिप्रायेण नवमस्य चक्रिणो वाणारसी
जन्मपुरी प्रतीयते, श्रीशांतिसूरिकृताष्टादशोत्तराध्ययनवृत्तौ त्वस्य कुरु-
देशे हस्तिनागपुरमुक्तमस्तीति ज्ञेयं.

विष्णुनामा तयोः पुत्रो हर्षक्षस्वप्नसूचितः । महापद्मः परश्चक्रि-
सूचकस्वप्नसूचितः ॥८५॥ तदोज्जयिन्यां श्रीवर्मो राजा तस्य पुरोहितः ।
नमुचिर्नाम मिथ्यादृ-गभूतस्मिन् पुरेऽन्यदा ॥ ८६ ॥ मुनिसुव्रतनाथ-
स्य विनेयः सुव्रताह्वयः । मूरिर्भूरिपरीवारो विहरन् समवासरत् ॥ ८७ ॥
गच्छतस्तन्नमस्यार्थं पू-र्जनान् वीक्ष्य भूपतिः । उपाचार्यमुपेयाय युक्तो
नमुचिनामुना ॥ ८८ ॥ वदन् वितंडावादेन नमुचिर्गुरुभिस्सह । शिष्येण
लघुनैकेन सद्यो वादे पराजितः ॥ ८९ ॥ विलक्षीभूतवदन-स्ततो द्विष्टः

काशी देशमां वाणारसी नामे मोटी नगरी हती. त्यां पद्मोत्तर नामे राजा हता अने
ज्वाला नामे तेनी प्रिया हती. (८४) अहीं ' चक्रीओनो जन्म विनीता १, अयोध्या २
ने आवस्तिमां ३, पांच चक्रीनो हस्तिनापुरमां-४-५-६-७-८, पछी वाणारसी ९,
कांपिल्य १०, राजगृही ११ अने कांपिल्य १२ मां समजवो.' आ प्रमाणे आवश्यकनिर्यु-
क्तिना अभिप्रायथी नयमा चक्रीनी जन्मपुरी वाणारसी होवाचुं प्रतीत थाय छे, परंतु श्री
शांतिसूरिकृत उत्तराध्ययनसूत्रना १८ मा अध्ययननी वृत्तिमां तो एनो जन्म कुरुदेशमां
हस्तिनापुर नगरमां कह्यो छे.

पद्मोत्तर ने ज्वाळानो प्रथम पुत्र सिंहस्वप्नसूचित विष्णु नामनो थयो अने पछी बीजो
पुत्र चक्रवर्तीना जन्मसूचक चौद स्वप्नवडे महापद्मनामे थयो. (८५) ते बखते उज्जयिनीमां
श्रीवर्म नामे राजा हतो. तेने नमुचि नामे प्रधान हतो ते मिथ्यादृष्टि हतो. अन्यदा ते
नगरमां मुनिसुव्रतस्वामीना शिष्य सुव्रत नामना आचार्य घणा परिवार सहित विचरता विचा-
रता समवसयो. (८६-८७) तेने वंदन करवा माटे नगरजनोने जता जोइने राजा नमुचि
प्रधानसहित त्यां गयो. (८८) त्यां गुरुनी साथे वितंडावादवडे वाद करतां नमुचिने
जोइने एक लघुशिष्ये थोडा बखतमां ज तेने वादमां पराजित कयो. (८९) एटले
विलखा मुखवाळो थइने ते पोताने स्थाने गयो. पछी दुष्ट बुद्धिवाळो अने द्वेषी एवो ते

स दुष्टधीः । मुनीन् हंतुं गतो रात्रौ देवेन स्तंभतो दृढं ॥ ९० ॥ प्रातर्नृ-
पादिभिर्लोकैर्दृष्टः कष्टेन मोचितः । धिक्कृतो ह्रीविलक्षास्यः स ययौ
हस्तिनापुरं ॥ ९१ ॥ मंत्री जातो महापद्म-युवराजस्य तत्र सः । जग्राह
सिंहसामंतं दुष्टं जनपदद्रुहं ॥ ९२ ॥ ततो वरं वृणीष्वेति महापद्मोऽब्र-
वीदमुं । स स्माहास्तु वरः कोशे याचिष्येऽवसरे विभो ! ॥ ९३ ॥

ततो महापद्ममात्रा-ऽकारि जैनरथो महान् । लक्ष्मीनाम्न्या सपत्न्या
च शैव्या ब्राह्मरथोऽत्र च ॥ ९४ ॥ आदावुत्सवमाश्रित्य विवादे प्रसृते
तयोः । द्वयोः साम्याय भूपस्तौ रथौ द्वावप्यवारयत् ॥ ९५ ॥ महापद्म-
स्ततोऽध्यासी-द्धिग्मां जातमनर्थकं । मयि सत्यपि यन्मातु-र्हनो रथ-
मनोरथः ॥ ९६ ॥ अहो ममापि न मनाग् पित्रा दाक्षिण्यमीक्षितं ।
इति देशांतरं द्रष्टुं स मानी निरगात्ततः ॥ ९७ ॥ यदि राज्यमहं लप्स्ये
तदा मातुर्मनोरथं । पूरयिष्यामि निर्माय क्षमामर्हच्चैत्यमंडितां ॥ ९८ ॥

नम्रुचि रात्रे गुरुमहाराजने दृष्ट्वा गयो, एटले देवे तेने दृढपणे स्तंभित करी दीधो. (९०)
प्रमाते राजाविगेरे लोकोए ते स्थितिमा तेने जोयो अने महाकष्टे छुटो कराव्यो. अही
धिकार पामेलो अने लज्जावडे विलक्ष वदनवाळो थयेलो ते उज्जयिनी छोडीने हस्तिनापुर
गयो. (९१) त्यां ते महापद्म युवराजनो मंत्री थयो. त्यां रथो सतो ते ते देशनो द्रोह
करनारा सिंह नामना दुष्ट सामंतने बांधी लाव्यो. (९२) तेना पराक्रमथी तुष्टमान
थयेलो महापद्मकुमारे 'वर माग' एम तेने कहुं. ते बोळ्यो के- 'हाल तो हे स्वामी ! ए
वर भंडारमां राखो, अवसरे मागीश. ' (९३)

हवे महापद्मनी माताए एक जैनरथ घणो मोटो कराव्यो अने तेमनी सपत्नी शैव-
धर्मी लक्ष्मी नामे हती तेणे ब्राह्मरथ कराव्यो. (९४) ते रथने फेरववानो प्रथम उत्सव
करवानी वने राणीओए आग्रहपूर्वक मागणी करी एटले राजाए समानता जाळववा माटे
बनेना रथनो महोत्सव बंध रखाव्यो. (९५) ते वखते महापद्म विचारवा लाग्यो के-
'निरर्थक जन्मेलो एवा मने धिकार छे के मारी हयाति छतां मारी मातानो मनोरथ
हणाइ गयो ! (९६) अहो ! मारा पिताए मारुं कांइ पण दाक्षिण्य साचव्युं नहीं.'
एम विचारीने मानी एवो महापद्म देशांतर जोवानी इच्छाथी त्यांथी नीकळी गयो (९७)
अने विचार्युं के- "जो हुं राज्य पामीश तो प्रथम मातानो मनोरथ पूर्ण करीश अने
आ पृथ्वी जिनचैत्योवडे मंडित करीश अर्थात् संख्याबंध जिनचैत्यो करावीश. " (९८)

ધ્યાયન્નિતિ ભુવિ શ્રામ્યન્ સ લેભે વિવિધાઃ શ્રિયઃ । નિધાનાનિ નવ
પ્રાપ રત્નાનિ ચ ચતુર્દશ ॥ ૯૯ ॥ સાધયિત્વા ચ પદ્મવંડ-ગર્જ્યં પ્રાજ્ય-
પરાક્રમઃ । હસ્તિનાપુરમાગત્ય સ નનામ પિતુઃ પદો ॥ ૧૦૦ ॥ સ્ત્રીગત્નં
ચાસ્ય મદના-વલી નાગવતીભવા । જનમેજયરાજસ્ય મુતા ચંપા-
પતેરભૂત ॥ ૧ ॥

સુવ્રતસ્વામિશિષ્યસ્ય સુવ્રતમ્યાંતિકં મુનેઃ । પદ્મોત્તરશ્ચ વિષ્ણુશ્ચ
વૈરાગ્યરસવાસિતો ॥ ૨ ॥ વ્રતં જગ્યહતુઃ પદ્મો-ત્તરમ્ત્રયયો શિવં । વિ-
ષ્ણુશ્ચોત્પન્નવિવિધ-લબ્ધિર્વિહતવાન્ ભુવિ ॥ ૩ ॥ મહાપદ્મોઽભિષેકોઽથ
ચક્રિત્વેઽશેષપાર્થિવૈઃ । માતુર્મુદે રથં જૈનં પુરેઽશ્રમયદુત્પન્નૈઃ ॥ ૪ ॥
ચકાર ભારતીં ભૂમિં જિનચત્વૈરલંકૃતાં । પરઃશનૈઃ પુરગ્રામ-દુર્ગેશૈલવ-
નાદિપુ ॥ ૫ ॥ તસ્મિન્નવત્સુ ચતુર્માસીં હસ્તિનાગ્ર્યપુરેઽન્યદા ।
સુવ્રતર્ષિષુ દુષ્ટાત્મા નમુચિર્જૈનસાધુષુ ॥ ૬ ॥ મહાપદ્માદ્યાચિષ્ટ
પ્રમોન્યાસીકૃતં વરં । સોઽપિ તેનાર્થિતં રાજ્યં દદો યજ્ઞોત્સવા-

આ ગ્રમાણે વિચારીને પૃથ્વીપર મમતો તે વિવિધ પ્રકારની સંપદા પામ્યો. નવ નિધાન પામ્યો અને ચૌદ રત્નો મેળવ્યા. (૯૯) પછી અત્યંત પરાક્રમવાળા તેણે છ સુંદર સાધ્યા-વધા રાજાઓને વશ કર્યા અને પછી હસ્તિનાપુર આવી પિતાના પરગુમાં નમસ્કાર કર્યો. (૧૦૦) ચંપાપતિ જનમેજય રાજા અને નાગમતીની પુત્રી મદનાવલી તેણે સ્ત્રીરત્ન થયું. (૧)

અન્યદા મુનિસુવ્રતસ્વામીના શિષ્ય સુવ્રતાચાર્યની પાસે વૈરાગ્ય રંગથી વાસિત થયેલા પદ્મોત્તરરાજાએ અને વિષ્ણુકુમારે ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું. તેમાં પદ્મોત્તરરાજા મોઢે ગયા અને અનેક લબ્ધિઓ જેને ઉત્પન્ન થયેલ છે એવા વિષ્ણુકુમાર મુનિ પૃથ્વીપર વિહાર કરવા લાગ્યા. (૨-૩) અહીં પદ્મોત્તર રાજાએ દીઠા લીધી તે જ વચ્ચે સમસ્ત રાજાઓએ મઠીને મહાપદ્મને ચક્રીપણાનો અભિષેક કર્યો. પછી માતાને હર્ષ પમાડવા માટે ઘણા ઉત્સવપૂર્વક તેમનો કરાવેલો જૈનરથ આજ્ઞા નગરમાં ફેરવાવ્યો. (૪) તેમ જ પુર, ગ્રામ, દુર્ગ, પર્વત અને વન વિગેરે સર્વ ઠેકાણે સેકડો જૈનચત્વો કરાવીને તેવઢે તેણે સમગ્ર ભરતખંડની પૃથ્વી સુશોભિત કરી. (૫) અન્યદા સુવ્રતાચાર્ય હસ્તિનાપુરમાં આવીને ચાતુર્માસ રહ્યા. તે વચ્ચે જૈન સાધુપ્રત્યે પરમદ્રેષી દુષ્ટાત્મા નમુચિએ મહાપદ્મપાસે થાપણરૂપ રાખેલો વર માગ્યો. મહાપદ્મે પણ

वधि ॥ ७ ॥ युग्मम् ॥ अथैनं पार्थिवं नव्यं सर्वे सेवितुमैयरुः । पाखंडिनो
विना जैन-मुनीन् छिद्रं तदेव च ॥ ८ ॥ पुरस्कृत्याब्रवीत्सोऽपि साधू-
नाहूय संसदि । भो यूयं लोकमर्यादा-मपि विस्थ न किं जडाः ? ॥ ९ ॥
युग्मम् ॥ यत्रंतुं नागता नव्य-नृपं तदथ गच्छत । दूरं विहाय मदेशं न चेन्नि-
ग्रहमाप्स्यथ ॥ १० ॥ बोधितोऽप्यवदद्दुष्टः स चेत्सतदिनोपरि । यः कोऽपि
भवतामत्र स्थाता हंतव्य एव सः ॥ ११ ॥ ततो लब्धिमतैकेन साधुना
विष्णुमाह्वयन् । सूरयो वत्सरशतान् षष्टिं तीव्रतपोजुषं ॥ १२ ॥ ततो
विष्णुकुमारेण बोधितोऽपि कदाग्रही । पदत्रयमितं स्थानं याचितस्त-
द्ददौ क्रुधा ॥ १३ ॥ त्रिपद्याः परतस्तिष्ठन् शीर्षच्छेद्यो भवत्विति ।
तेनोक्ते क्रुधितो विष्णु-विचक्रे वैक्रियं वपुः ॥ १४ ॥ द्वाभ्यामाक्रम्य
पादाभ्यां प्राक्प्रत्यग्वार्द्धिवेदिके । नमुचेरमुचन्मूर्ध्नि तृतीयं चरणं ततः
॥ १५ ॥ इत्युपदेशमालाकर्णिकाद्यभिप्रायः, त्रिषष्टीयपद्मचरित्रोत्तराध्य-

तेनो यज्ञ चालता सुधी (७-८ दिवस) तेणे प्रार्थना कर्था प्रमाणे राज्य सोंप्युं. (६-७)
आ नवा राजानी सर्वे सेवा करवा आव्या, सर्वे पाखंडीओ तेनी पासे आवी गया; मात्र
जैन मुनि न आव्या. ते छिद्र पामीने ते वातने आगळ करी जैनसाधुने सभामां बोलावी
तेणे कहुं के- ' हे मूर्खो ! शुं तमे लोकमर्यादा पण जाणता नथी ? (८-९) केमके
नवा राजाने प्रणाम करवा माटे पण तमे आव्या नथी, तो हवे तमे मारो देश मूकीने
दूर चाल्या जाओ नही तो हुं तमारो निग्रह करीश. ' (१०) तेने घणी रीते समजाव्या
छतां ते दुष्ट बोल्हो के- ' सात दिवस पछी जो तमारामांथी कोइ पण अहीं मारा राज्यमां
रहेशे तो तेने मारी नांखवामां आवशे. ' (११) आ प्रमाणे तेनो हुकम थतां आचार्ये
लब्धिवाळा एक मुनिने छ हजार वर्षथी तीव्र तप करता विष्णुकुमारने (मेरुपर्वतनी
चूलिकापरथी) बोलाववा मोकल्यो. (१२) तेणे जइने बधी हकीकत कही एटले तेणे
गुरुपासे आवीने बधी वात सांभळी. पछी ते नमुचिपासे गया. विष्णुकुमारे बहु रीते
समजाव्या छतां ते कदाग्रही नमुचि समज्यो नही. छेवटे तेमणे त्रण पगला जमीन
मागतां नमुचिए क्रोधायमान थइने आपी अने कहुं के- ' त्रण पगलांथी बहार रहेशे तो
शिरच्छेद करवामां आवशे. ' आम कहेवार्थी क्रोधायमान थयेला विष्णुकुमार मुनिए
वैक्रिय शरीर विस्तार्थुं, (१३-१४) अने तेना बे पगवडे पूर्वने पश्चिम लवणसमुद्रनी
वेदिकानुं आक्रमण करीने-तेनी जगती उपर बे पग मूकीने त्रीजो पग नमुचिना मस्तक-
पर मूक्यो. (१५) आ प्रमाणे उपदेशमालाकर्णिका विगेरेनो अभिप्राय छे. त्रिषष्टीय-

यनवृत्त्याद्यभिप्रायस्त्वेवं—अपानयत्पातकिनं नमुचि भूतले ततः । गग्न
ज्ञातस्वरूपेण महापद्मेन चक्रिणा । क्षमिनः शमिनो देवा—गनाभिः शम-
गीतिभिः ॥ १६ ॥ ततः स्तुतो जनैः सर्वैः प्रशशाम महाशयः । आम्नो-
चितातिचारोऽसौ केवलं प्राप्य निर्वृतः ॥ १७ ॥

कालांतरे महापद्म—चक्रवर्त्यपि चिंतयन् । संसारामानां दीक्षां
कक्षीकृत्य ययौ शिवं ॥१८॥ त्रिंशदब्दसहस्रायु—स्तुंगश्चापानि विंगति ।
नवमोऽनवमश्चक्री महापद्मोऽयमरितः ॥ १९ ॥ इति पद्मः ।

महाहरिरभूद्राजा कांपीन्यपुरभूपतिः । तस्य मेराभिधा भार्या हरिपेणः
सुतस्तयोः ॥२०॥ साधिताशेषपदखंडो दशमश्चक्रवर्त्यसौ । कदाचिच्चिंतया-
मास चतुरश्चतुरोचितं ॥२१॥ मया समृद्धिलब्धेयं प्राग्भवाचरितः शुभैः ।
ततोऽमुत्र हितं कुर्वे भविष्यद्भद्रमिदमेव ॥ २२ ॥ कक्षीकृत्य ततो दीक्षां
तपः कृत्वा च दुष्करं । अवाप्य केवलज्ञानं स लेभे शाश्वतं सुखं ॥२३॥
दशवर्षसहस्रायुः स्वर्णकांतिर्महामतिः । कोदंडान्युच्छ्रितः पंच—दशामौ

पद्मचरित्रनो ने उत्तराध्ययनवृत्तिनो अभिप्राय तो आवां छे के 'महापापी एना नमुचिने पृथ्वीपर
पाढी दीधो. ते वखते आ हकीकत जागवाधी तरत ज महापद्म चक्राण न्या आर्विने
विष्णुकुमारने खमाव्या अने देवांगनाओए शान्तिमय संगीत करवावडे शान्त कर्या.' (१६)
त्यारपछी सर्व लोकोए आर्विने नमस्कार कर्या अने स्तव्या णटले ते महाशय शान्त धया. पछी
ते अतिचारने आलोवी प्रतिक्रमीने विष्णुकुमार मुनि केवलज्ञान पामी मोचे गया. (१७)

कालांतरे महापद्म चक्रवर्ती पण संसारनी अमारता चिंतवीने दीक्षा अंगीकार करी
मोचे गया. (१८) तेमनुं आयुष्य त्रीश हजार वर्षनुं अने शरीर त्रीश धनुष्यनुं हतुं.
आ प्रमाणे श्रेष्ठ एवा नवमा चक्री महापद्मनुं चरित्र शमे कतुं. (१९) इति पद्मः ९

कांपीन्यपुर नगरमां महाहरि नामे राजा हता. तेने मेरा नामे भार्या हती. तेनो पुत्र
हरिपेण नामे थयो (२०) समस्त छ खंड साधीने ते दशमा चक्री धया. अन्यदा चतुर
एवा तेमणे चतुर पुरुषने योग्य होय तेनुं चिंतव्युं (२१) के—' में पूर्वभवमां आचरेला
शुभकार्यवडे आ आद्धि मळेले छे तो हवे आगामी भवनुं हित करुं के जेथी भविष्य-
कालमां कन्याणनी—मोक्षनी सिद्धि थाय.' (२२) आम विचारी दीक्षा अंगीकार करीने
दुष्कर तप तपी केवलज्ञान पामी तेणे शाश्वतसुख मेळव्युं. (२३) ते महामतिनुं दश
हजार वर्षनुं आयु हतुं, स्वर्णसमान देहकांति हती अने पंदर धनुष्य प्रमाण शरीर हतुं.

कीर्तितः श्रुते ॥ २४ ॥ इति हरिषेणः ।

अश्वसेनाभिधोऽथासी-द्राजा राजगृहे पुरे । वप्रा तस्य प्रिया प्रेष्ठा
जयनामा तयोः सुतः ॥ २५ ॥ एकादशश्चक्रवर्ती सोऽन्यदा भावयन्
हृदि । भवस्वरूपं संप्राप्त-वैराग्यो जगृहे व्रतं ॥ २६ ॥ स द्वादशधनु-
स्तुंगः प्राप्य केवलमुज्ज्वलं । आयुर्वर्षसहस्राणि त्रीण्यापर्य ययौ शिवं
॥ २७ ॥ इति जयः ।

ब्रह्माह्वयोऽभवद्राजा कांपील्यपुरभूपतिः । चुलनी दयिता तस्य
ब्रह्मदत्तस्तयोः सुतः ॥ २८ ॥ अस्य च ब्रह्मराजस्य चत्वारः सुहृदोऽ-
भवन् । कणोरदत्तः कुरुराद् काशीशः कटको नृपः ॥ २९ ॥ दीर्घराजः
कोशलेशः पुष्पचूलोऽगभूपतिः । पंचापि वर्षवारेण तेऽवसन्नेकपत्तने ॥ ३० ॥
द्वादशाब्दं वयः प्राप्ते ब्रह्मदत्ते पितास्य च । व्यपद्यत शिरःशूलात् शेषै-
र्मित्रैस्ततः क्रमात् ॥ ३१ ॥ बालस्य मित्रपुत्रस्य पालनायानुवत्सरं ।
एकैकेन स्थेयमिति प्रतिज्ञातं हितावहैः ॥ ३२ ॥ अथ तत्र स्थितो दीर्घ-

ए प्रमाणे शास्त्रमां कहेल छे. (२४) इति हरिषेणः १०.

राजगृह नगरमां अश्वसेन नामे राजा हतो. वप्रा नामे तेनी वहाली प्रिया हती. तेमनो
जय नामे पुत्र थयो. (२५) ते अग्यारमा चक्री थया. एकदा तेमणे संसारस्वरूप
हृदयमां विचारता वैराग्य उत्पन्न थवाथी चारित्र अंगीकार कर्तुं. (२६) चार धनुष्यना
शरीरवाळा ने त्रण हजार वर्षना आयुष्यवाळा ते केवलज्ञान पापी आयु पूर्ण करीने
मोचे गया. (२७) इति जयः ११

कांपिन्यपुरमां ब्रह्म नामे राजा हतो. तेने चुलनी नामे स्त्री हती. तेमने ब्रह्मदत्त नामे
पुत्र थयो हतो. (२८) ते ब्रह्मराजाने चार मित्रो हता. १ कुरुदेशनो राजा कणोरदत्त,
२ काशीदेशनो राजा कटक, ३ कोशलदेशनो राजा दीर्घ अने ४ अंगदेशनो राजा
पुष्पचूल-एमां ए राजाओ एक एक वर्षना वारा प्रमाणे एक एक मित्रना राज्यमां एकठा
मळीने रहेता हता. (२९-३०) ब्रह्मदत्त चार वर्षनो थयो ते वखते मस्तकशूळना
व्याधिथी तेना पिता ब्रह्मराजा मरण पाम्यो. एटले बाकीना चार मित्र राजाओए
ब्रह्मदत्तनुं हित इच्छीने बाळ एवी मित्रपुत्रनुं परिपालन करवा माटे एकेक वर्ष वारा
फरती तेना राज्यमां रहेवुं एवी प्रतिज्ञा करी. (३१-३२) पहेले वर्षे त्यां रहेल दीर्घराजा

राजो रक्तामरीरमत् । चुलनीं राज्यमर्वस्वैः सहोदूढामिव म्रियं ॥ ३३ ॥
 मंत्री च बह्वराजस्य धनुर्नामा व्यचिंतयत् । मार्जार इव दुग्धस्य रा-
 ज्यस्यास्यैष रक्षकः ॥ ३४ ॥ मित्रपत्नीं रमयता यशो गमयता निजं ।
 धिगनेन बह्वमैत्री शातिता लज्जया सह ॥ ३५ ॥ मैवं स्त्रीराज्यलुब्धोऽयं
 ब्रह्मदत्तं वधीदिति । धनुर्वरधनुं पुत्रं तद्यत्नाय न्ययोजयत् । ॥ ३६ ॥
 ब्रह्मदत्तोऽपि विज्ञाय दीर्घराजकुचेष्टितं । दृष्टांतैर्विविधैः स्पष्टं स्वाभिप्रा-
 यमदीदृशत् ॥ ३७ ॥ संयोज्य वायनं हंस्या तौ हत्वा चैवमब्रवीत् ।
 एताविव मया घात्यौ नीतिविप्लवकारिणौ ॥ ३८ ॥ अहं काकस्त्वं पिकीति
 वालो न्यायमदर्शयत् । जारेण चुलनीत्युक्ता प्राह वालाद्विभेपि किं ? ॥ ३९ ॥
 एकदा भद्रहस्तिन्या संयोज्य मृगहस्तिनं । ऊचाने पूर्ववद्वाले
 राज्ञीं दीर्घां जगाविति ॥ ४० ॥ नावयोजीवितं कांते जीवत्यस्मिन् सुते

तेनी साथे रक्त थयेली चुलनीनी साथे राज्य सर्वस्वनी साथे ज परणेली
 स्त्रीनी जेम कामक्रीडा करवा लाग्यो. (३३) आ बधुं जोइने बह्वरा-
 जानो धनु नामनो मंत्री विचारवा लाग्यो के—‘ मार्जारने जेम दूध सोंप-
 वामां आवे तेम आने आ राज्यनो रक्षक कर्यो छे. (३४) आ दीर्घराजाए
 मित्रपत्नीसाथे रमतां अने पोताना यशने गुमावतां लज्जानी साथे बह्वराजाप्रत्येनी
 मैत्रीनो पण नाश कर्यो छे. तेने धिक्कार छे ! (३५) पण हवे स्त्री अने राज्यमां लुब्ध
 एवो ए ब्रह्मदत्तपुत्रनो वध न करो ’ एम विचारी धनुमंत्रीए पोताना वरधनु नामना पुत्रने
 तेनुं रक्षण करवा राख्यो—तेनी योजना करी. (३६) ब्रह्मदत्त पण दीर्घराजानुं कुचे-
 ष्टित समजी जइने विविध दृष्टांतोवडे पोतानो अभिप्राय स्पष्टपणे तेने जणाववा लाग्यो.
 (३७) कागडाने हंसीसाथे जोडी दइने ते वनेने हणी नाखी आ प्रमाणे बोन्यो के—
 ‘ आनी जेम जे नीतिनो लोप करशे तेने हुं मारी नाखीश. ’ (३८) आ हकीकत सांम-
 लीने जार एवा दीर्घराजाए चुलनीने कह्युं के—‘ हुं कागडो ने तुं कोयल—
 आ प्रमाणे आ बालके न्याय बताव्यो छे ’ एटले चुलनी कहे छे के—
 ‘ आधा बाळकथी तेम शामाटे बीहो छो ? ’ (३९) एकदा भद्र
 जातिनी हाथिणी साथे मृगहस्तीनो संबंध करावीने पूर्व प्रमाणे ज ब्रह्मदत्त
 बोन्यो, एटले चुलणी राणीने दीर्घराजाए कह्युं (४०) के—‘ हे प्रिया ! आ

તથા । તદસ્મેયદિવા પ્રેમ્ણો દેયોઽવશ્યં જલાંજલિઃ ॥ ૪૧ ॥ એતાદ્યદુર્વધઃ
પુત્ર-સ્તાદૃક્ પ્રેમાપિ દુસ્ત્યજં । ઇતિ દોલાવલંબિન્યાં ચુલન્યામયમબ્ર-
વીત ॥ ૪૨ ॥ નાહં ન ચ ત્વં સત્યસ્મિન્ મત્સત્ત્વે બહવોગજાઃ । ઘ્યાપા-
ઘ્યોઽયમવશ્યં તન્માં જીવંતં યદીચ્છસિ ॥ ૪૩ ॥ તતઃ પ્રાણસમઃ પુત્રઃ
પ્રાણેશસ્તુ તતોઽધિકઃ । ધ્યાત્વેત્યાત્મજઘાતં સા તદાક્ષિણ્યાદમન્યત
॥ ૪૪ ॥ ઉક્તં ચ-નિતંબિન્યઃ પતિં પુત્રં પિતરં આતરં હ્વણાત્ । આરો-
પયંત્યકાર્યેઽપિ દુર્વૃત્તાઃ પ્રાણસંશયે ॥ ૪૫ ॥

અથ મંત્રી ધનુર્દીર્ઘ-રાજમૂલે કૃતાંજલિઃ । યામિ તીર્થમહં જીર્ણઃ
પુત્રસ્ત્વાં સેવિતા મમ ॥ ૪૬ ॥ ધીમાનનર્થં મા કાર્ષી-ત્પાતતોઽયમિતો
બહિઃ । ઇત્યુલે મંત્રિણં દીર્ઘો દંભકોમલયા ગિરા ॥૪૭॥ ત્વયૈવ ત્વત્પ્રભો
રાજ્યં સનાથં સાક્ષિણો વયં । તત્તપસ્વ તપોઽત્રૈવ સ્વૈરં સુરસરિત્તટે

તારો પુત્ર જીવતો રહેશે તો આપણું જીવિત સમજવું નહીં; માટે ક્યાં તો એને ને ક્યાં તો આપણા પ્રેમને અવશ્ય જલાંજલિ આપવી પડશે. ’ (૪૧) આ પ્રમાણે તેના વચનો સાંભળીને ચુલનીનું મન હિંચોળે ચડ્યું કે એક બાજુ આવી (ચક્રવર્તી થનાર) પુત્ર દુર્વધ (વધ ન કરી શકાય તેવો) છે અને બીજી બાજુ દીર્ઘસાથેનો પ્રેમ પણ દુસ્ત્યજ (તજી ન શકાય તેવો) છે. આવી રીતે વિચારમાં પડેલી ચુલની પ્રત્યે દીર્ઘ બોલ્યો (૪૨) કે—‘ આ પુત્ર છેતે તો તું ને હું જીવવાના જ નથી. વળી હું છતાં તારે ઘણા પુત્રો થશે, માટે જો મને જીવતો રહેવા ઇચ્છતી હો તો તારે અવશ્ય આ પુત્રને મારી નાંખવો જ પડશે. ’ (૪૩) આ પ્રમાણે સાંભળીને “ પ્રાણસમાન પુત્ર છે અને આ પ્રાણેશ તેથી પણ અધિક છે ” એમ વિચારીને તેની દાક્ષિણ્યતાથી પુત્રનો વધ કરવાનું ચુલનીએ કબૂલ કર્યું. (૪૪) કહ્યું છે કે—‘ દુરાચરણી સ્ત્રી પતિને, પુત્રને, પિતાને તેમ જ માફને હણમાત્રમાં પ્રાણસંશયરૂપ અકાર્યમાં પણ આરોપણ કરે છે અર્થાત્ તેમાં જોડી દે છે—પ્રાણનો નાશ કરે છે. ’ (૪૫)

હવે ધનુર્મંત્રી દીર્ઘરાજા પાસે આવી હાથ જોડીને કહે છે કે—‘ હું વૃદ્ધ થયો છું તેથી તીર્થે નિવાસ કરવા જાઉં છું અને મારો પુત્ર તમારી સેવા કરશે. ’ (૪૬) તે સાંભળીને ‘ આ મંત્રી અહીંથી બહાર ગયો સતો અનર્થ મ કરો ’ એમ ધારીને દીર્ઘરાજાએ દંભવડે કોમલ એવી વાણીથી મંત્રીને કહ્યું કે—‘ તમારાવડે જ તમારા સ્વામીનું આ રાજ્ય સનાથ છે. અમે તો સાક્ષીરૂપ છીએ, તેથી તમે અહીં જ ગંગા નદીને કિનારે નિવાસ

॥ ४८ ॥ ततः स्वर्गापगातीरं मन्नागारे स तस्थिवान् । पुर्गतःपुर्गवार्ता
च विदन् सर्वा सुतोदितां ॥ ४९ ॥

कन्यका पुष्पचूलस्य ब्रह्मदत्तकृतेऽर्थिना । चुलनीदीर्घराजाभ्यां
जिघांसुभ्यां हलेन तं ॥ ५० ॥ सुतं हंतुं जन्महं चुलनीदीर्घका-
रितं । ज्ञात्वा सुरंगां द्विकोशां धनुश्छन्नामकारयत् ॥ ५१ ॥ तत्सर्वं
पुष्पचूलस्य धनुना ज्ञापितं रहः । ततः सोऽपि सुतास्थाने दार्मी-
मप्रेषयद्वरां ॥ ५२ ॥ जातेऽथ सुतवीवाहे सुतं प्रेषीत्स्नुपान्वितं ।
जातुके वासभवने चुलनी कुलनीलिका ॥ ५३ ॥ घातं सुतं सुतं
सद्यः परिणीतं स्नुपान्वितं । अंत्यदेहापि चुलनी जिघांसामास
धिकं स्मरं ॥ ५४ ॥ जाग्रत्येव ब्रह्मदत्ते मित्रचित्रकथारसेः । जज्वाल
चुलनीक्षितो ज्वलनोऽस्मिन् गृहेऽभितः ॥ ५५ ॥ ततोऽधःस्थसुरंगां
क्षमां मन्त्रिपुत्रेण दर्शितां । लूनापुटवद्विद्य निग्मान्मित्रयुक् ततः

करीने स्वेच्छापूर्वक तप तपो.' (४७-४८) आम कहेवाधी ते गंगा नदीने किनारे दान-
शाळामां रह्यो अने तेना पुत्रनी कहेली नगरनी ने अंतःपुरनी वार्ता बधी यथार्थ सांग-
ळवा लाग्यो. (४९)

कोह पण प्रकारनो छळ करीने ब्रह्मदत्तने मारी नाखवाने इच्छता एवा चुलनी ने
दीर्घराजाए ब्रह्मदत्तने माटे पुष्पचूल राजानी पुत्रीनी मागणी करी. तेणे ते मागणी
स्वीकारी. (५०) पछी ब्रह्मदत्तने हणवा माटे चुलनी ने दीर्घराजाए एक लाखतुं घर
तेने शयन करवा सारु कराव्युं. ए वात जाणीने धनुमंथ्रीए ते लाखना घरची बे गाड-
सुधी सुरंग प्रच्छन्न रीते करावी. (५१) पछी ए वात धनुमंथ्रीए पुष्पचूल राजाने ज्ञाधी
एटले तेणे पण पुत्रीने वदले एक सुंदर दासीने मोकली. (५२) पछी पुत्रनो विवाह थये
सते पुत्रवधू सहित पुत्रने ते लाखना घरमां कुळने काळं करनारी चुलनीए सुवा माटे मोकल्या.
(५३) कर्त्ता कहे छे के- ' जुथो ! बाळक, पुत्र, सुतेलो, तरतनो परखेलो अने पुत्र-
वधू सहित तेने पण मारवा माटे अंत्यदेहा (छेछा शरीरवाळी-चरमशरीरी) एवी पण
चुलनी तैयार थह तेथी एवा कामदेवने धिक्कार छे ! ' (५४) अही ब्रह्मदत्त पोताना
मित्र वरधनुसाथे विचित्र कथारसने लीधे हजु जागे छे तेवामां तो चुलनीए छेपन
करेलो अग्नि आ लाखना घरने चोतरफथी बाळवा लाग्यो. (५५) ते वखते मंत्रीपुत्रे
बतावेली शय्यानी नीचेना भागमां रहेली सुरंगनी पृथ्वीने करोळीयाना पडनी जेम

॥ ५६ ॥ धनुना धारितावश्वा-वासह्यैतावुभावपि । निशि तस्यामया-
सिष्ठां पंचाशद्योजनीं द्रुतं ॥ ५७ ॥ अतिश्रमाद्विपन्नौ तौ तुरंगौ पंचहा-
यनौ । ततः पद्भ्यां प्रस्थितौ तौ छन्नं दीर्घचमूभयात् ॥ ५८ ॥ प्राच्य-
पुण्यानुभावेन ब्रह्मदत्तः पदे पदे । पर्यणेषीद्वहुतरा भूचरीः खेचरीः
कनीः ॥ ५९ ॥ क्रमात्स भूरिसंपत्तिः पितृमित्रैस्त्रिभिर्नृपैः । ससैन्यैः
कृतसाहाय्यः कांपील्यपुरमभ्यगात् ॥ ६० ॥ रुद्धेऽभितः पुरे तस्मिन्
दीर्घोऽपि निरगाद्बहिः । तयोः प्रवृत्ते युद्धं रामरावणयोरिव ॥ ६१ ॥
अयुध्य(ध्ये)तामथ ब्रह्म-दत्तदीर्घौ परस्परं । शस्त्रच्छलेन रोषाग्निं क्षिपंतौ
चिरसंचितं ॥ ६२ ॥ खिन्नस्य ब्रह्मदत्तस्य दुर्जये बलवत्यरौ । अलंचक्रे
करं चक्र-रत्नं पुण्यमिवांगभृत् ॥ ६३ ॥ दत्तायां दीर्घनिद्रायां तेन
दीर्घस्य दृष्यतः । चक्रिन् जयजयेत्यस्मिन् पुष्पाणि ववृषुः सुराः ॥ ६४ ॥
साधयित्वाथ षट्खंडां पृथिवीं प्रौढशासनः । निदानोपार्जितांश्चक्री भो-
गान् भुंक्ते स्म शुद्धिभाक् ॥ ६५ ॥

भेदीने ब्रह्मदत्त मित्र सहित तेमांथी बहार नीकलथो. (५६) त्यां धनुमंत्रिण तैयार
राखेला वे अश्वापर आरोहण करीने ते बंने बाकी रहेली रात्रिमां ज उतावळा पचास
योजन नीकळी गया. (५७) त्यां पांच पांच वर्षनी वयवाळा ते घोडा अतिश्रम लाग-
वाथी मरण पाव्यां. एटले पळी ते बंने दीर्घराजानुं लश्कर आवी पहोंचवाना भयथी
पगपाळा छानी रीते आगळ चान्या. (५८) पूर्वपुण्यना प्रभावथी ब्रह्मदत्त स्थाने स्थाने
घणी भूचरी ने खेचरी कन्याओ परण्यो. (५९) अनुक्रमे ते घणी संपत्ति मेळवीने
पिताना त्रणे मित्रोए सैन्यसहित करेली सहायवडे कांपिल्यपुर आव्यो. (६०) तेणे
चोतरफथी सैन्यवडे नगरने वींटी लीधुं एटले दीर्घराजा पण नगरनी बहार नीकलथो.
पळी ते बंनेनुं-ब्रह्मदत्त ने दीर्घराजानुं युद्ध राम-रावणनी जेवुं प्रवर्त्युं. (६१) ब्रह्मदत्त ने दीर्घ
शस्त्रने मिषे चिरकाळना एकत्र करेला रोषाग्निने क्षेपवता सता परस्पर लडवा लाग्या.
(६२) एवी रीते बळवंत ने दुर्जय शत्रुनी साथे लडतां ब्रह्मदत्त खिन्न थयो. एटलामां
अंगधारी पुण्यनी जेवा चक्ररत्ने आवीने तेना हाथने शोभाव्यो. (६३) तरत ज ते चक्र-
वडे ब्रह्मदत्ते दीर्घराजाने दीर्घनिद्रा पमाळ्यो अर्थात् मारी नांख्यो. ते वखते ' हे चक्री !
जयवंता वतों, तमारो जय थाओ ' एम बोलता देवोए तेमना पर पुष्पनी वृष्टि करी. (६४)
पळी षट्खंड पृथ्वीने साधीने प्रौढ शासनवाळो ब्रह्मदत्त नियाणावडे उपार्जन करेला
भोगोने तेमां अत्यंत आसक्त थइने भोगववा लाग्यो. (६५)

मां प्राप्तराज्यमाकर्ण्य तूर्णं मित्रापतेरिति । दुर्दशासु सहायं यं
चक्री स्माह द्विजं पुरा ॥६६॥ स चक्रिणमुपेयाय दीयमाने च वाञ्छिते ।
ऐच्छत् पत्नीधिया भोज्यं प्रतिगेहं सदक्षिणं ॥६७॥ आरभ्य स्वष्टहाचक्री
ददौ तस्मै तदीहितं । अन्यदा प्राक्संस्तुतोऽन्य-स्तं विप्रः कोऽप्युपाग-
मत् ॥ ६८ ॥ सोऽयाचिष्ट मुदा चक्रि-भोज्यं कल्याणनामकं । नेदं ते
जीर्यतीत्युक्ते कृपणोऽसीत्यवक् स तं ॥ ६९ ॥ स कुटुंबं द्विजं चक्री स्वं
भोजनमभोजयत् । ततः सर्वं स्मरोन्मत्तं तत्कुटुंबमभृन्निशि ॥ ७० ॥
मातृपुत्रसुतावपु-स्तुषाश्चशुरभेदमुक् । तत्कुटुंबं निशां सर्वा-मप्रवर्त्तत
मैथुने ॥ ७१ ॥ ततस्त्रपातुरस्त्यक्त्वा कुटुंबं निर्ययौ वहिः । विप्रोऽजानन्
निजं दोषं चक्रिणि द्वेषमुद्रहन् ॥ ७२ ॥ कंचित्काणीकृताश्चत-पत्रं
कर्करिकाकणैः । ऐक्षन् क्वाप्यजापालं सूक्ष्मवेधकृतश्रमः ॥७३॥ चक्रिणं
शिचयाम्यद्य मत्कुटुंबविडंबिनं । ध्यात्वेति तं वशीचक्रे स द्रव्यैर्दक्षिणा-

ब्रह्मदत्तने पूर्वे दुर्दशाना वखतमां एक द्विजे सहाय करेली तेणे कहेलुं के-‘ हे मित्र !
मने राज्य प्राप्त थयानुं सांभळ एटले तुं तरत मारीपासे आवजे ’ तेथी ते द्विज
चक्रीपासे आव्यो. तेने जे इच्छे ते आपवानुं चक्रीए कष्टुं एटले तेणे पत्नीनी
बुद्धि (सलाह) प्रमाणे आखा भरतक्षेत्रमां प्रत्येक गृहे भोजन ने दक्षिणा मळे एम माग्युं.
(६६-६७) चक्रीए तेना मागवा प्रमाणे पोताना घरथी ज शरुआत करीने प्रथम
भोजन आप्युं. अन्यदा पूर्वना परिचयवाळो बीजो कोइ विप्र चक्रीपासे आव्यो. (६८)
तेणे हर्षवडे चक्रवर्तीना कन्याण भोजननी याचना करी. चक्रीए कष्टुं के-‘ ते तने जरशे
(पचशे) नहीं. ’ एटले विप्र बान्यो के-‘ तमे कृपण छो. ’ (६९) चक्रीए सहकुटुंब
ते विप्रने पोतानुं भोजन जमाड्युं, तेथी तेनुं आखुं कुटुंब रात्रे कामोन्मत्त थयुं. (७०)
एटले माता-पुत्र, पुत्री-पिता, पुत्रवधू-सासरो विगेरेना भेद विना तेनुं कुटुंब आखी
रात्री मैथुनक्रियामां प्रवर्त्युं. (७१) आम थवाथी पेलो विप्र लज्जातुर थइ पोताना
कुटुंबने तजी दइने पोताना दोष न जाणतो अने चक्रीपर द्वेषने वहन करतो त्यांथी बहार-
गाम नीकळी गयो. (७२) तेणे मार्गे जतां सूक्ष्मवेध करवामां जेणे प्रयास करेलो छे
एवा अने कांकरावडे पीपळाना पानने कांणा करता (विधता) एवा एक अजापाल
(भरवाड) ने दीठो. (७३) तेने जोइने ‘ मारा कुटुंबने विडंबना पमाडनार चक्रीने
बराबर शिचा आपुं. ’ एम विचारिने ते विप्रे दक्षिणामां मळेला द्रव्यवडे ते भरवाडने

गतैः ॥ ७४ ॥ धृतच्छत्रो गजारूढो योऽयमेति चमूवृतः विनाशयेद्दशौ
तस्य द्रुतं कर्कशकर्करैः ॥ ७५ ॥ स कुड्यांतरितश्चक्र-वर्तिपापैरिवेरितः ।
लघुहस्तस्तथाकार्षीत् पार्श्वस्थेषु सुरेष्वपि ॥ ७६ ॥ जुष्टः सुरसहस्राभ्या-
मंसस्थाभ्यां नृनिर्जरः । पामरेणांधलीचक्रे क्षीणे पुण्ये वृथा बलं ॥ ७७ ॥
तथोक्तं-प्रतिकूलतामुपगते हि विधौ, विफलत्वमेति बहुसाधनता । अव-
लंबनाथ दिनभर्तुरभू-न्न पतिष्यतः करसहस्रमपि ॥ ७८ ॥

ततश्च-धृतो नश्यन्नजापाल-श्चक्रियोधैरुदायुधैः । अदर्शयत्ताड्यमानो
विप्रं तत्र प्रयोजकं ॥ ७९ ॥ कुद्धेन चक्रिणाघाति स विप्रः सान्वय-
स्तथा । पुरोहितादयोऽन्येऽपि मूलादुन्मूलिता द्विजाः ॥ ८० ॥ तथाप्य-
शांतकोपेन मंत्रीत्यूचेऽथ चक्रिणा । ढौक्य स्थालमेकैकं नित्यं विप्राक्षि-
भिर्भृतं ॥ ८१ ॥ श्लेष्मातकफलैः पूर्णं सोऽपि पात्रमढौक्यत् । स्पृशन्
विप्राक्षिबुद्ध्या त-न्मुमुदेतर्दुराशयः ॥ ८२ ॥ अनुभूयांधतामेवं क्रूरः

वश कर्यो. (७४) पछी तेने समजाव्युं के-‘ हाथीउपर बठेलो, माथे छत्र धरावेलो अने
सेनाथी परिवरेल जे आ आवे छे तेना बे नेत्रने कर्कश एवा कांकरावडे तुं फोडी नांख. ’
(७५) ते भरवाडे चक्रवर्तीनी पासे देवोनी हाजरी छतां भीतनी ओथे रहीने चक्रवर्तीना
पापे ज जाणे तेने प्रेरणा करी होय तेम लघुहस्तरूप कळावडे ते प्रमाणे कर्तु अर्थात्
चक्रीना बने नेत्र फोडी नांख्या. (७६) खंभापर रहेला बे हजार देवताओथी सेवाता
एवा नृनिर्जर (चक्री) ने पामर एवा भरवाडे अंध कर्यो, माटे ‘ पुण्य क्षीण थये सते बळ
नकामुं छे. ’ (७७) कहुं छे के-‘ विधाता प्रतिकूल थये सते घणुं साधनपणुं पण निष्फल-
पणाने पामे छे. जुओ ! सूर्यने नीचे पडती वखते करसहस्र-हजार हाथ (किरण) पण
अवलंबनभूत थता नथी. ’ (७८)

पछी भागता एवा अजापालने उंचा करेला आयुधोवाळा चक्रीना थोद्धाओए पकड्यो.
तेने ताडना करतां तेणे आ कार्यना प्रयोजक (प्रेरक) विप्रने बतावी दीधो. (७९)
क्रोधायमान थयेला चक्रीए ते विप्रने सहकुटुंब मारी नंखाव्यो अने पुरोहितादि बीजा
द्विजोने पण मूलथी उन्मूलित करी नांख्या. (८०) तेम करतां पण कोप शांत न थ-
वार्थी चक्रीए मंत्रीने कहुं के-‘ तमारे दररोज ब्राह्मणोनी आंखो कडावीने तेनो भरेलो
एकेको थाल मारी पासे धरवो (मूकवो). (८१) मंत्री श्लेष्मातकना फळ (चीकणा
गुंदां) वडे थाल भराने दररोज तेमनी पासे मूकवा लाग्यो. तेमां ब्राह्मणोनी आंखो छे एवी
बुद्धिथी ते फळोने चोळतो माठा अंतःकरणवाळो चक्री खुशी थवा लाग्यो. (८२) आ

બોહશવત્સરી । વિષય રૌદ્રધ્યાનેન સત્તમં નરકં યયૌ ॥ ૮૩ ॥ સત્તવર્ષ-
શતાયુષ્કઃ સત્ત ચાપાનિ ચોચ્છ્રૂતઃ । ચક્રભૃત્સત્તમઃ પથાત્ સત્તમીમગમ-
દ્ભુવં ॥ ૮૪ ॥ ઇતિ બ્રહ્મદત્તઃ ॥

ગોત્રતઃ કાશ્યપાઃ સર્વે વર્ણતઃ સ્વર્ણકાંતયઃ । અમી ભુવનવિખ્યાતા-
શ્ચક્રિણો દ્વાદશોદિતાઃ ॥ ૮૫ ॥ પટરાણ્યો દ્વાદશાનાં ચક્રિણાં દ્વાદ-
શાભવન્ । સ્ત્રીરત્નાલ્યાશ્ચતુર્થાંગે સુભદ્રાયા ઇમાશ્ચ તાઃ ॥ ૧ ॥—પદ્મા
હોઽ સુભદ્રા ૧ ભદ્ર ૨ સુનંદા ૩ જયા ય ૪ વિજયા ૫ ય । કણ્ઠસિરી
૬ સૂરસિરી ૭ પદ્મસિરી ૮ વસુંધરા ૯ દેવી ૧૦ ॥ ૧ ॥ લલ્હિમતી ૧૧
કુરુમતી ૧૨ ઇત્થિરચણાણ ણામાઙ્ ।

તૃતીયશ્ચ ચતુર્થશ્ચ ગતૌ સ્વર્ગં તૃતીયકં । અષ્ટમશ્ચ દ્વાદશશ્ચ
સત્તમીં જગ્મતુર્ભુવં ॥ ૮૬ ॥ શેષાશ્ચ ચક્રિણો યેઽષ્ટૌ ગતાસ્તે પરમં
પદં । પ્રાગ્ગાત્રીઞ્ચરતસ્તત્ર નૃપાયુતપરિચ્છદઃ ॥ ૮૭ ॥ ભૂપતીનાં
સહસ્રેણ વિરક્તેનાન્વિતાઃ પરે । પ્રાગ્ગજંશ્ચક્રિણઃ સર્વે વિનાત્ર
દ્વાદશાષ્ટમૌ ॥ ૮૮ ॥ ઋષભાજિતયોર્વારે ભરતઃ સગરઃ ક્રમાત્ ।

પ્રમાણે સોઠ વર્ષ પર્યંત અંધપણાને અનુભવીને તે ક્રૂર એવો બ્રહ્મદત્ત રૌદ્રધ્યાને મરણ પામી
સાતમી નરકે નારકીપણે ઉત્પન્ન થયો. (૮૩) સાત સો વર્ષના આયુષ્યવાળો ને સાત ધનુ-
ષ્યના શરીરવાળો ને છઠ્ઠાથી સાતમો અર્થાત્ બારમો ચક્રી સાતમી નરકપૃથ્વીએ ગયો.
(૮૪) ઇતિ બ્રહ્મદત્તઃ ૧૨ ॥

કાશ્યપગોત્રી અને વર્ણે સુવર્ણસમાન વર્ણવાળા આ ભુવનમાં વિખ્યાત એવા
આ બાર ચક્રવર્તીઓ કહ્યા છે. (૮૫) એ બાર ચક્રીને બાર પટરાણીઓ સ્ત્રીરત્ન
તરીકે ઓળખાતી થઈ તેના સુભદ્રાદિ નામો આ પ્રમાણે ચોથા અંગમાં કહ્યા છે—પ્રથમ
૧ સુભદ્રા, ૨ ભદ્રા, ૩ સુનંદા, ૪ જયા, ૫ વિજયા, ૬ કૃષ્ણશ્રી, ૭ સુરશ્રી, ૮ પદ્મશ્રી,
૯ વસુંધરા, ૧૦ દેવી, ૧૧ લલ્હિમવતી ને ૧૨ કુરુમતી. એ સ્ત્રીરત્નનાં નામો છે.

ગતિ—ત્રીજા ને ચોથા ચક્રી ત્રીજે દેવલોકે ગયા, આઠમા ને બારમા ચક્રી સાતમી
નરકે ગયા (૮૬) અને બાકીના આઠ ચક્રી પરમપદને પામ્યા. (પરિવાર)—તેમાં
પહેલા ભરત ચક્રી દશ હજાર મુનિના પરિવારસાથે અને ત્રીજા નવ ચક્રીઓએ વિરક્ત
એવા હજાર-હજારના પરિવારસાથે ચારિત્ર લીધું હતું. (૮૭-૮૮) (સમય)—ભરત ને
સગર ચક્રી અનુક્રમે ઋષભદેવ ને અજિતનાથને વારે થયા, ત્રીજા ને ચોથા ચક્રી ધર્મનાથ

जातौ तृतीयतुर्यौ च धर्मशांत्योरिहांतरे ॥ ८९ ॥ त्रयश्च चक्रिणोऽर्हतः
शांत्याद्याः स्वयमेव हि । अरमल्ल्योरंतराले सुभूमश्चक्रवर्त्यभूत् ॥ ९० ॥
नवमोऽभून्महापद्मो मुनिसुव्रतदारके । दशमो नमिवारेऽभून्नमिनेभ्यंतरे
जयः ॥ ९१ ॥ अभवद्ब्रह्मदत्तश्चां-तरे श्रीनेमिपार्श्वयोः । स्वरूपं चक्रि-
णामेव-मुक्तं वक्ष्येऽथ शार्ङ्गिणां ॥ ९२ ॥

त्रिपृष्ठश्च १ द्विपृष्ठश्च २ स्वयंभूः ३ पुरुषोत्तमः ४ । तथा पुरुषसिंहश्च
५ पुरुषः पुंडरीकतः ६ ॥ ९३ ॥ दत्तो ७ नारायणः ८ कृष्णो ९ वासु-
देवा अमी नव । अचलो १ विजयो २ भद्रः ३ सुप्रभश्च ४ सुदर्शनः ५
॥ ९४ ॥ आनंदो ६ नंदनः ७ पद्मो ८ राम ९ श्वेति यथाक्रमं । अमी
विष्णुविमात्रेया बलदेवाः स्मृता नव ॥ ९५ ॥

अश्वग्रीव १ स्तारकश्च २ मेरको ३ मधुकैटभः ४ । निशुंभ ५ बलि
६ प्रह्लाद ७-रावणा ८ मगधेश्वरः ९ ॥ ९६ ॥ नवानां वासुदेवानां
नवामी प्रतिविष्णवः । वासुदेवकरात्तस्व-चक्रेण प्राप्तमृत्यवः ॥ ९७ ॥

ने शांतिनाथना आंतरमां थया, (८९) त्यारपछी त्रय अरिहंतो शांतिनाथ विगेरे पोते ज
चक्री थया, आठमा सुभूम अरनाथ ने मल्लिनाथना आंतरामां थया, (९०) नवमा महा-
पद्म मुनिसुव्रतस्वामीने वारे थया, दशमा चक्री नमिनाथने वारे थया, अग्यारमा जयचक्री
नमिनाथ ने नेमिनाथना आंतरामां थया, (९१) अने बारमा ब्रह्मदत्त चक्री नेमिनाथ
ने पार्श्वनाथना आंतरामां थया. आ प्रमाणे चक्रवर्तीओनुं स्वरूप कहुं, हवे वासुदेवोनुं
चरित्र कहीए छीए. (९२)

इति चक्रवर्तीचरित्र.

वासुदेव विगेरेनां चरित्रो.

१ त्रिपृष्ठ, २ द्विपृष्ठ, ३ स्वयंभू, ४ पुरुषोत्तम, ५ पुरुषसिंह, ६ पुरुषपुंडरीक, ७
दत्त, ८ नारायण (लक्ष्मण) ने ९ कृष्ण. आ नव वासुदेव जाणवा.

१ अचल, २ विजय, ३ भद्र, ४ सुप्रभ, ५ सुदर्शन, ६ आनंद, ७ नंदन, ८ पद्म,
(रामचंद्र) ने ९ राम (बलभद्र) आ नव अनुक्रमे वासुदेवनी अपरमाताथी जन्मेला
बलदेवो जाणवा. (९३-९५)

१ अश्वग्रीव, २ तारक, ३ मेरक, ४ मधुकैटभ, ५ निशुंभ, ६ बलि, ७ प्रह्लाद, ८
रावण ने ९ मगधेश्वर (जरासंध). (९६) आ नव वासुदेवना शत्रु नव प्रतिवासुदेव अनु-
क्रमे जाणवा. ते वासुदेवना हाथमां गयेला पोताना सुदर्शनचक्रथी ज मृत्यु पावे छे. (९७)

अथ पूर्वभवाद्येषां वक्षि किञ्चित् श्रुतोदधेः । जीवो वीरार्हतो गज-गृहे
यः षोडशे भवे ॥ ९८ ॥ कोट्यष्टायुर्विश्वभूति-युवगजात्मजोऽभवत् ।
वनेऽतिनन्दने सोऽगा-द्वसन्ते रन्तुमन्यदा ॥ ९९ ॥ विशाखनन्दिना नुस्रो
वने तत्र रिरंसुना । विश्वनन्दी नरेन्द्रस्त-त्पितृव्यः स्वीयसूनुना ॥२००॥
सामन्तविजयव्याजा-द्विश्वभूति ततो वनात् । निःसारयामास शूरः
सोऽप्यगात्तत्पुरं ततः ॥ १ ॥ विधेयं तं च वीक्ष्याशु तस्मिन् व्रजति
तद्वनं । विशाखनन्दी प्रविष्ट-स्तत्रोचे सवशो भटैः ॥ २ ॥ दम्भोऽयं
मत्पितृव्येन मां निस्सारयितुं वनात् । सुतं च तत्रासयितुं कृत इत्युच्चु-
कोप सः ॥ ३ ॥ समीपस्थं कपित्थद्रुं ततो मुष्ट्या प्रहत्य मः । तत्फ-
लौघं प्रपात्योर्व्या योधास्तानभ्यधात्कुधा ॥ ४ ॥ मौलीन् वः पातया-
म्येवं भक्तिः स्याद्वाञ्छि चेन्न मे । यूयं जीवत रे स्वामि-संयुता मदु-
पेक्षिताः ॥ ५ ॥

हवे तेना पूर्वभव विगरे कांइक श्रुतसमुद्रधी जाणीने कहुं छुं—

पहेला वासुदेव वीरप्रभुना जीव सोळमे भवे राजगृहमां विश्वभूति नामे युवराजना पुत्र
तरीके आठ करोड वर्षना आयुष्यवाळा थया होता. ते अन्यदा वसन्तक्रतुमां नन्दनथी पण मनो-
हर एवा वनमां क्रीडा करवा गया होता. (९८-९९) तेने तेना काका विश्वनन्दीए ते वनमां
क्रीडा करवा इच्छता एवा पोताना पुत्र विशाखनन्दीनी प्रेरणाथी सामन्त राजाने जीतवा
जवाना मिषथी ते वनमांथी बहार काढ्यो. त्यारे शूरवीर एवो ते पण सामन्तने नगरे गयो.
(२००-१) ते त्यां तेने आज्ञावर्ती जोइ पोताने नगरे आवी उतावळे ते वनमां जवा लाग्यो.
एटले त्यां उमेला सुभटोए ते वनमां विशाखनन्दी पोतानी प्रियासहित गयेले छे (तेथी
तमाराथी जवाशे नहीं.) एम कहुं. (२) ते सांभळी विश्वभूतिए विचार्युं के-‘ मारा
काकाए आ वनमांथी मने काढवा माटे अने पोताना पुत्रने दाखल करवा माटे आ दंभ
कथो छे. ’ आम विचारीने ते अति कोपायमान थयो. (३) पळी तेणे नजीकमां रहेला
कोठाना झाडने मुष्टिवडे प्रहार करीने तेना सर्व फळोने पृथ्वीपर पाडी दइ ते योद्धाओने
क्रोधवडे कहुं (४) के-“ हे सुभटो ! जो मने राजा विश्वनन्दी प्रत्ये भक्ति न होत तो
तमारा मस्तकी आ रीते ज छुटा पाडी नांखत, तमे तमारा स्वामी सहित मारी उपेक्षाथी ज
जीवता रहो. ” (५)

इत्युक्तवानर्थमूलत्वं भोगानां परिभावयन् । संभूतमुनिपादांते संयमे
प्रत्यपादि सः ॥ ६ ॥ स दुष्करं तपः कुर्वन्नेकदा मथुरापुरे । मासक्षप-
णपर्यन्ते गतो गोचरचर्यया ॥ ७ ॥ तत्राहत्यैकया धेन्वा कृशीयान्
पातितो भुवि । तत्रोद्वाहार्थमेतेन दृष्टो विशाखनंदिना ॥ ८ ॥ हसि-
तश्च क ते बंधो कपित्थच्यावनं बलं । ततः क्रुद्धः स तां धेनुं शृंगे
धृत्वांबरेऽक्षिपत् ॥ ९ ॥ निदानं कृतवांश्चैवं तीव्रेण तपसामुना । भूयिष्ठ-
वीर्यो भूयास-मजय्यस्त्रिदशैरपि ॥ १० ॥ निदानं तदनालोच्य ततो मृत्वा
समाधिना । अभूत्स्वर्गे महाशुके उत्कृष्टस्थितिकः सुरः ॥ ११ ॥

इतश्च पोतनपुरे प्रजापतिरभून्नृपः । मृगावतीं स्वपुत्रीं स वीक्ष्य
कामवशोऽभवत् ॥ १२ ॥ देशे पुरेऽंतःपुरे च रत्नस्य जनिमीयुषः । नृप
एव प्रभुरिति लोकसंमतिपूर्वकं ॥ १३ ॥ तां પત્નીકૃત્ય બુભુજે તાદૃકર્મા-
નુભાવતઃ । વિશ્વભૂતિસુરશ્ચ્યુત્વા તસ્યાઃ કુક્ષાવવાતરત્ ॥ ૧૪ ॥ ત્રિપૃષ્ઠ-

આ પ્રમાણે કહી સાંસારિક મોગોનું અનર્થમૂલપણું વિચારતા એવા તેણે સંભૂતમુનિની પાસે ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું. (૬) દુષ્કર તપને તપતા એવા તે મુનિ અન્યદા મથુરાપુરીએ ગયા અને માસક્ષપણને અંતે ગોચરચર્યાએ નીકળ્યા. (૭) ત્યાં કોઈ ગાયે તે દુર્બલ થઈ ગયેલા મુનિને માથું મારીને પૃથ્વીપર પાડી દીધા. તે વખતે ત્યાં વિવાહપ્રસંગે આવેલા વિશાખનંદીએ તેમને પડી જતા દીઠા. (૮) એટલે તે હાંસી કરીને બોલ્યો કે-‘હે વંધો ! પેલું કોઠા પાડી દેવાવાળું બઠ્ઠ ક્યાં ગયું ?’ તે સાંભળીને તેણે ક્રોધાયમાન થઈ તે ગાયને શીંગડાવડે ઉપાડી આકાશમાં ફેરવીને ફેંકી દીધી. (૯) પછી નિયાણું કર્યું કે-‘આ તીવ્ર તપના બઠ્ઠી હું અત્યંત બઠ્ઠવાળો અને દેવોથી પણ અજય એવો થાઉં.’ (૧૦) આ નિયાણાને આલોવ્યા વિના સમાધિવડે મરણ પામીને સાતમા મહાશુક્ર દેવલોકમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળો દેવ થયો. (૧૧)

હવે પોતનપુર નગરમાં પ્રજાપતિ નામે રાજા છે, તે પોતાની પુત્રી મૃગાવતીને (અતિ રૂપવાન્) જોઈને કામવશ થયો. (૧૨) પછી દેશમાં, નગરમાં અને અંતઃપુરમાં જે રત્ન ઉત્પન્ન થાય તેનો સ્વામી રાજા જ હોય એવી લોકોની સંમતિ મેળવીને તે મૃગાવતીને પોતાની સ્ત્રી કરી તેની સાથે કામક્રીડા કરવા લાગ્યો. તેવા પ્રકારના કર્મના ઉદયથી વિશ્વભૂતિનો જીવ સ્વર્ગમાંથી જ્યવીને તેની કુદિથી પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. (૧૩-૧૪)

વાસુદેવોઽસા-વશીતિધનુરુચ્છૂતઃ । તથા ચતુરશીત્યબ્દ-લક્ષાયુરચલા-
નુજઃ ॥ ૧૫ ॥ ઇતિ ત્રિપૃષ્ઠઃ ॥

યુદ્ધે સુરૂપવેશ્યાર્થં નિર્જિતો વિંધ્યશક્તિના । સુભદ્રગુરુપાદાંતે દીપ્તા
પર્વતકોઽગ્રહીત્ ॥ ૧૬ ॥ ભૂયાસં તપસાનેન વિંધ્યશક્તિવિનાશકઃ । નિ-
દાનમિતિ સોઽકાર્ષી-ત્પુરે કનકવસ્તુનિ ॥ ૧૭ ॥ તતો મૃત્વા પ્રાણતેઽ-
ભૂ-દેવશ્ચ્યુત્વા તતઃ પુનઃ । અભૂત્પુરે દ્વારવત્યાં બ્રહ્મભૂપોમયાઃ સુતઃ
॥ ૧૮ ॥ સ ચ સસતિચાપોઽધો દ્વિપૃષ્ઠ ઇતિ નામતઃ । દ્વાસતત્યબ્દલક્ષાયુ-
ર્વિજયાશ્ચવલાનુજઃ ॥ ૧૯ ॥ ઇતિ દ્વિપૃષ્ઠઃ ।

ધનદત્તનૃપો ય્યુતે વલિભૂપેન નિર્જિતઃ । સુદર્શનગુરોઃ પાશ્વે પ્રવ્રજ્યાં
પ્રતિપન્નવાન્ ॥ ૨૦ ॥ સ ચ તીવ્રં તપઃ કુર્વન્ શ્રાવસ્ત્યાં વિહરન્ ગતઃ ।
સંસ્મૃતપ્રાક્તનદ્વેષી તત્ર ક્રોધવશંવદઃ ॥ ૨૧ ॥ વલિભૂપવધાય સ્યા-મિતિ
કૃત્વા નિદાનકં । ઉત્પન્નો લાંતકે કલ્પે તતશ્ચ્યુત્વા સ્થિતિચ્ચયે ॥ ૨૨ ॥
રુદ્રો રાજા દ્વારવત્યાં પૃથિવી સ્ત્રી તયોઃ સુતઃ । સ્વયંભૂર્વાસુદેવોઽભૂ-તૃતીયો

આ ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ ૮૦ ધનુષ્ય ડંચા શરીરવાળા અને ૮૪ લાખ વર્ષના આયુવાળા અચલ
બલદેવના નાનાં માફ સમજવા. (૧૫) ઇતિ ત્રિપૃષ્ઠઃ ૧

રૂપવંત વેશ્યાને માટે વિંધ્યશક્તિની સાથે યુદ્ધ કરવામાં જીતાણલા પર્વતકે સુભદ્ર
નામના ગુરુની પાસે દીપ્તા લીધી. (૧૬) કનકવસ્તુપુરવાસી તેમણે અત્યંત તપ તપીને
પ્રાંતે “ હું આ તપવડે વિંધ્યશક્તિનો વિનાશ કરનાર થાઉં. ” એવું નિયાણું કર્યું. (૧૭)
ત્યાંથી મરણ પામીને દશમે દેવલોકે દેવ થયો. ત્યાંથી જ્યવીને દ્વારવતી નગરીમાં બ્રહ્મ-
નામે રાજા અને ઉમા નામની રાણીના પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. (૧૮) તેમનું નામ દ્વિપૃષ્ઠ
પાઢવામાં આવ્યું. તેનું શરીર ૭૦ ધનુષ્યનું અને આયુષ્ય ૭૨ લાખ વર્ષનું હતું. તે વિજય
નામના બલદેવના નાના માફ થયા. (૧૯) ઇતિ દ્વિપૃષ્ઠઃ ૨

ધનદત્ત રાજાને ઘૂતમાં બલિરાજાજીત્યો તેથી તેણે સુદર્શન ગુરુની પાસે પ્રવ્રજ્યા
અંગીકાર કરી. (૨૦) તીવ્ર તપને કરતા તેઓ વિહાર કરતાં શ્રાવસ્તિનગરીજી ગયા. ત્યાં
પૂર્વના દ્વેષી બલિરાજાને જોઈને ક્રોધવશ થયા, (૨૧) તેથી નિયાણું કર્યું કે-‘ મારા તપના
પ્રભાવથી હું બલિરાજાને મારનાર થાઉં. ’ પછી મરણ પામીને છઠ્ઠા લાંતક દેવલોકે ગયા.
ત્યાંથી સ્થિતિચ્ચયે જ્યવીને દ્વારવતીમાં રુદ્ર નામે રાજા અને પૃથ્વી નામની તેમની સ્ત્રીના

भूरिविक्रमः ॥ २३ ॥ स षष्टिवर्षलक्षायुः षष्टिचापसमुच्छ्रितः । अनुजो
 भद्रसंज्ञस्य बलदेवस्य कीर्तितः ॥ २४ ॥ इति स्वयंभूः ।

समुद्रदत्तः प्राव्राजीत् हतायां निजयोषिति । श्रेयांसगुरुपादांते प्रव-
 ज्योमं तपोऽतनोत् ॥ २५ ॥ चक्रे वधाय स्त्रीहर्तुः श्रावस्त्यां स निदानकं ।
 मृत्वोत्पन्नः सहस्रारे ततश्च्युत्वायुषः क्षये ॥ २६ ॥ द्वारवत्यां नृपः सोमः
 सीता राज्ञी तयोः सुतः । पुरुषोत्तमनामाभू-द्रासुदेवस्तुरीयकः ॥ २७ ॥
 स त्रिंशद्वर्षलक्षायुः पञ्चाशद्वनुरुच्छ्रितः । अनुजः सुप्रभाख्यस्य बलदेव-
 स्य कीर्तितः ॥ २८ ॥ इति पुरुषोत्तमः ।

सेवालनामा भूपालो रणे वैरिपराजितः । कृष्णाख्यस्य गुरोः पार्श्वे
 वैराग्यादग्रहीद्व्रतं ॥ २९ ॥ निदानं सोऽरिघाताय पुरे राजगृहेऽकरोत् ।
 माहेन्द्रे च समुत्पन्नः स्वर्गे च्युत्वा ततः पुनः ॥ ३० ॥ शिवो राजाऽम्मका
 राज्ञी नगरेऽश्वपुराह्वये । ख्यातः पुरुषसिंहोऽभू-त्सनयस्तनयस्तयोः

पुत्र स्वयंभू नामना श्रीजा वासुदेव अत्यंत पराक्रमवाळा थया. (२२-२३) ते साठ लाख
 वर्षना आयुवाळा ने ६० धनुष्यना शरीरवाळा हता तेम ज भद्र नामना बलदेवना नाना
 भाइ हता. (२४) इति स्वयंभूः ३

समुद्रदत्ते पोतानी स्त्रीनुं हरण थवाथी श्रेयांस नामना गुरुपासे प्रवज्या अंगीकार
 करी अने उग्र तप कर्यो. (२५) श्रावस्तिनगरीमां तेणे पोतानी स्त्रीना हरण करनारने
 मारनार थवानुं नियाखुं कर्युं. मरण पामीने सहस्रार नामना आठमा देवलोकमां देव थया.
 त्यांथी स्थितिचये ज्यवीने द्वारवतीमां सोमराजा ने सीता राणीना पुत्रपणे उत्पन्न थया.
 ते चोथा पुरुषोत्तम नामे वासुदेव थया. (२६-२७) तेमनुं त्रीश लाख वर्षनुं आयुष्य ने
 पचास धनुष्यप्रमाण शरीर हतुं, तेम ज ते सुप्रभ नामना बलदेवना नाना भाइ हता.
 (२८) इति पुरुषोत्तमः ४

सेवाल नामना राजाने युद्धमां वैरीए पराजित कर्या. तेमणे वैराग्य पामीने कृष्ण
 नामना गुरुपासे चारित्र अंगीकार कर्युं. (२९) तेमणे राजगृहपुरमां पूर्वशत्रुनो घात
 करनार थवानुं नियाखुं कर्युं. मरण पामीने चोथा माहेन्द्र देवलोकमां देवपणे उत्पन्न थया.
 त्यांथी ज्यवीने शिव नामना राजा अने अम्मका नामनी राणीना पुत्र अश्वपुर नामना
 नगरमां न्याययुक्त पुरुषसिंह नामे प्रख्यात थया. (३०-३१) आ पांचमा वासुदेव

॥ ૩૧ ॥ અયં ચ પંચચત્વારિં-શત્કોદંડસમુચ્છિતઃ । તથા દશાબ્દલક્ષાયુઃ
સ્થિતઃ સુદર્શનાનુજઃ ॥ ૩૨ ॥ ઇતિ પુરુષસિંહઃ ।

પ્રિયમિત્રોઽપિ ભાર્યાયાં હતાયામાદદે વ્રતં । શ્રીગંગગુરુપાદાંતે કા-
કંઘ્યાં ચ ગતોઽન્યદા ॥ ૩૩ ॥ નિદાનમકરોત્તત્ર પ્રિયાહર્તુર્વધાય સઃ ।
મૃત્વોત્પન્નો બ્રહ્મલોકે તતઃ પૂર્ણસ્થિતિશ્ચ્યુતઃ ॥ ૩૪ ॥ લક્ષ્મીવત્યાઃ
કુક્ષિરત્નં મહાશિવનૃપાત્મજઃ । પુરુષપુંડરીકાશ્રયો-ઽભવચ્ચક્રપુરે હરિઃ
॥ ૩૫ ॥ પંચષષ્ટિસહસ્રાબ્દ-જીવ્યાનંદવલાનુજઃ । એકોત્રિંશતં તુંગ-
શ્રાપાન્યયમુદીરિતઃ ॥ ૩૬ ॥ ઇતિ પુરુષપુંડરીકઃ ।

રાજાંગજોઽમૂહલિત-મિત્રઃ સ ક્ષમાપવર્ષદિ । રાજ્યાયોગ્યોઽયમિ-
ત્યૂચે મંત્રિણા ભૂપતેઃ પુરઃ ॥ ૩૭ ॥ રાજોઽપમાને જાતેઽથ ભૂપભૂરાદદે
વ્રતં । સાગરસ્ય ગુરોઃ પાર્શ્વે મિથિલાયાં ગતોઽન્યદા ॥ ૩૮ ॥ વધાય
મંત્રિણસ્તસ્ય નિદાનં ચક્રવાનથ । સૌધર્મે ત્રિદશઃ સોઽભૂ-ત્સંપૂર્ણસ્થિ-
તિકસ્તતઃ ॥ ૩૯ ॥ વારાણસ્યામગ્નિસિંહ-નૃપશેષવતીસુતઃ । વાસુદેવોઽ-

૪૫ ધનુષ્યના શરીરવાળા ને દશ લાખ વર્ષના આયુષ્યવાળા સુદર્શન નામના ચલદેવના
નાના ભાઈ હતા. (૩૨) ઇતિ પુરુષસિંહઃ ૫

પ્રિયમિત્રે પળ પોતાની સ્ત્રીનું વીજાણે હરણ કરવાથી શ્રીગંગ ગુરુની પાસે ચારિત્ર
અંગીકાર કર્યું. અન્યદા કાકંદીનગરીએ ગયા. (૩૩) ત્યાં પોતાની પ્રિયાનું હરણ કર-
નારના મારનાર થવાનું નિયાણું કર્યું. મરણ પામીને પાંચમા વ્રહ્મદેવલોકે દેવ થયા.
ત્યાંથી સ્થિતિ પૂર્ણ થયે ચ્યવીને ચક્રપુરનામના નગરમાં મહાશિવ નૃપના પુત્ર લક્ષ્મીવ-
તીની કુક્ષિમાં રત્નસમાન પુરુષપુંડરીક નામના છટ્ટા વાસુદેવ થયા. (૩૪-૩૫) તેઓ
૬૫ હજાર વર્ષના આયુવાળા, ૨૯ ધનુષ્યના શરીરવાળા અને આનંદ નામના ચલદેવના
નાના ભાઈ હતા. (૩૬) ઇતિ પુરુષપુંડરીકઃ ૬

લલિતમિત્ર નામે રાજપુત્રને માટે મંત્રીએ રાજસભામાં ‘ આ રાજ્યને અયોગ્ય છે ’
એમ રાજાને કહ્યું, (૩૭) તેથી રાજા તરફથી અપમાન થયે સતે તે રાજપુત્રે સાગર
ગુરુની પાસે ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું. અન્યદા તે મિથિલાનગરીએ ગયા. (૩૮) ત્યાં
મંત્રીને મારનાર થવાનું નિયાણું કર્યું. મરણ પામીને પહેલા સૌધર્મ દેવલોકે દેવ
થયા. ત્યાંથી પૂર્ણસ્થિતિએ ચ્યવીને વારાણસીનગરીમાં અગ્નિસિંહ રાજા અને શેષવતી

भवन्नाम्ना दत्तो मत्तपराक्रमः ॥४०॥ षट्पंचाशत्सहस्राब्द—जीवितः सप्तमः
स च । षड्विंशतिधनुस्तुंगो नंदनस्यानुजः स्मृतः ॥ ४१ ॥ इति दत्तः ।

भरतेऽत्र क्षेमपुरे नयदत्तवणिकसुतौ । धनदत्तवसुदत्तौ सुनंदाकुक्षि-
संभवौ ॥ ४२ ॥ तत्र सागरदत्तोऽभू—त्पुत्रो गुणधरोऽस्य च । पुत्री
गुणवती पित्रा धनदत्ताय सा ददे ॥ ४३ ॥ मात्रा च रत्नप्रभया श्री-
कांताख्याय सा ददे । वसुदत्तेन तज्ज्ञातं याज्ञवल्क्यसुहृन्मुखात् ॥ ४४ ॥
वसुदत्तस्ततो भ्रातृ—स्नेहाद्भवाऽवधीक्षि । श्रीकांतं सोऽपि खड्गेन
वसुदत्तमुभौ ततः ॥ ४५ ॥ विंध्याटवीयां मृगौ जाता—वनूढा गुणवत्यपि ।
अभून्मृगी कृते तस्या—स्तत्र युध्वा मृतावुभौ ॥ ४६ ॥ मिथो वैरपरा-
वेवं भूयसश्चक्रतुर्भवान् । धनदत्तोऽप्यभूद्भ्रातृ—वियोगेनोन्मना भृशं
॥ ४७ ॥ भ्रमन्निशि मुनीन् दृष्ट्वा क्षुधितोऽयाचताशनं । श्राद्धीकृतस्तैः
प्रज्ञाप्य धर्म सौधर्ममासदत् ॥ ४८ ॥ महापुरे ततश्च्युत्वा धारणीमेरु-

राणीना पुत्र दत्त नामे मदोन्मत्त पराक्रमी सातमा वासुदेव थया. (३९-४०) तेनुं ५६
हजार वर्षनुं आयु ने छवीश धनुष्य उंछुं शरीर हतुं अने ते नंदन नामना वळदेवना
नाना भाइ हता. (४१) इति दत्तः ७

आ भरतक्षेत्रमां क्षेमपुर नामना नगरमां नयदत्त नामना वणिकना सुनंदानी
कुक्षिथी थयेला धनदत्त ने वसुदत्त नामना वे पुत्रो हता. (४२) ते ज नगरमां सागर-
दत्त नामे एक वणिक रहेतो हतो, तेने गुणधर नामे पुत्र ने गुणवती नामे पुत्री हती. ते
पुत्री धनदत्त वेरे तेना पिताए आपी हती (४३) अने रत्नप्रभा माताए श्रीकांतने
आपी हती. वसुदत्ते आ वात याज्ञवल्क्य नामना पोताना मित्रना मुखे सांभळी. (४४)
एटले भाइना स्नेहथी वसुदत्ते श्रीकांतने त्यां जइने रात्रे तेने मारी नांख्यो. तेणे वसु-
दत्तने खड्गवडे मारी नांख्यो, एटले ते बंने मरण पाप्मीने विंध्याटवीयां मृग थया.
कौमारावस्थामां ज मरण पाप्मीने गुणवती पण हरणी थइ. तेने माटे युद्ध करता ते बंने
मृगो मरण पाप्म्या. (४५-४६) आ प्रमाणे परस्पर वैरना अनुबंधथी ते बंनेए घणा
भवो कर्या. अहीं धनदत्त पण भाइना वियोगथी अत्यंत उन्मत्त दशावाळो थयो. (४७)
रात्रे भमर्ता तेने मुनि मळया. क्षुधित थयेला तेणे मुनिपासे खाद्यानुं माग्थुं. मुनिए उप-
देशवडे तेने श्रावक बनाव्यो अने धर्म समजाव्यो, तेथी ते मरण पाप्मीने सौधर्म देवलोके
गयो. (४८) त्यांथी ज्यवीने महापुरमां धारणी ने मेळतो पुत्र पन्नरुचि नामे श्रावक-

देहभूः । अभूत्पद्मरुचिर्नाम श्रेष्ठी श्रावकपुंगवः ॥ ४९ ॥ स चैकस्या-
सन्नमृत्योः परमेष्ठिनमस्क्रिया । वृषभस्य ददौ सोऽभू-च्छत्रच्छायनृ-
पांगजः ॥ ५० ॥ दत्ताराइयाः कुक्षिजातो नाम्ना च वृषभध्वजः । स
तत्रैव पुरे भ्राम्यन् वृषमृत्युभुवं ययौ ॥ ५१ ॥ प्राप्तश्च जातिस्मरणं तत्र
चैत्यमचीकरत् । भित्तावालेखयामास तत्रासन्नमूर्तिं वृषं ॥ ५२ ॥ परमे-
ष्ठिनमस्कार-दायिनं पुरुषं च तं । अलीलिखत्समीपस्थ-सपर्याणतुरंगमं
॥ ५३ ॥ श्रेष्ठी पद्मरुचिस्तच्चा-पश्यत्तच्चैत्यमागतः । वृषभाय नमस्कार-
दानं स्वं वीक्ष्य विस्मितः ॥ ५४ ॥ नियुक्तैः पुरुषैस्तत्र पृष्ठश्चोचे यथा-
स्थितं । मया तुरगमारुह्य गच्छता गोकुले पुरा ॥ ५५ ॥ वृषभस्य नम-
स्कारो ददे तदिह चित्रितं । केनापि दृश्यते भित्तौ विस्मितोऽहं तदीच-
णात् ॥ ५६ ॥ ततो नियुक्तपुरुषै-र्विज्ञप्तो वृषभध्वजः । पूर्वोपकारिणं
पद्म-रुचिमेत्य नमोऽकरोत् ॥ ५७ ॥ राज्यं मम गृहाणोदं त्वं मे देवो
गुरुः प्रभुः । इत्युक्त्वा तेन सौहार्द-मद्वैतमतनोदयं ॥ ५८ ॥ तौ श्राद्ध-

श्रेष्ठ एवो श्रेष्ठी थयो. (४९) तेणे एक वखत एक आसन्नमृत्युवाळा वृषभने नमस्कार-
मंत्र संभळाव्यो. ते वृषभ मरण पामीने छत्रच्छाय राजानो पुत्र दत्ता राणीनी कुक्षिथी
उत्पन्न थयेलो वृषभध्वज नामे थयो. ते ज नगरमां फरतो फरतो ते राजपुत्र वृषभना
मृत्युस्थाने आव्यो. (५०-५१) त्यां तेने जातिस्मरण थयुं एटले तेणे त्यां एक चैत्य
बंधाव्युं अने तेनी भीतउपर आसन्नमृत्युवाळा वृषभनुं चित्र कढाव्युं. (५२) तेनी
समीपे परमेष्ठि नमस्कारमंत्र संभळावनार पुरुषनुं चित्र कराव्युं तेम- ज पासे उमेलो
पलाणसहित घोडो चित्राव्यो. (५३) अन्यदा पद्मरुचि श्रेष्ठी ते चैत्ये आव्यो. त्यां
ते वृषभने नमस्कार संभळावता पोताने चित्रमां जोडने विस्मय पाम्यो. (५४) राजपुत्रना
राखेला पुरुषोए तेने विस्मय पामेल जोडने कारण पूछ्युं एटले तेणे यथास्थित हकीकत
कही बतावी के-‘ पूर्वे घोडापर बेसीने गोकुले जतां में आ वृषभने नमस्कारमंत्र आप्यो
हतो. तेनुं चित्र कोइए आ भीत उपर चितरेलुं जणाय छे. ते जोवाथी हुं आश्चर्य पाम्यो.’
(५६-५६) नियुक्त पुरुषोए तरत ज वृषभध्वजपासे जडने आ वात जबावी एटले ते
तरत ज त्यां आव्यो अने पूर्वोपकारी पद्मरुचिने तेणे नमस्कार कर्यो (५७) अने कहुं
के-‘ आ मारुं राज्य तमे ग्रहण करो, तमे ज मारा देव, गुरु तेम ज प्रभु छो.’ आ प्रमाणे
कहीने तेणे अद्वैत एवुं सौहार्द (मित्रपणुं) बताव्युं. (५८) पछी ते बंने आवकधर्म

धर्ममाराध्यो-त्पन्नौ स्वर्गे द्वितीयके । ततः पद्मरुचिश्च्युत्वा मेरोरपरतोऽ-
भवत् ॥ ५९ ॥ नंदावर्त्तपुरे वैता-ढ्याद्रौ नंदीश्वरांगजः । नाम्ना च नय-
नानंदः कनकाभातनूद्भवः ॥ ६० ॥ स राजादाय चारित्रं तुर्ये स्वर्गेऽभव-
त्सुरः । ततश्च्युत्वा क्षेमापुर्या प्राग्विदेहेष्ववातरत् ॥ ६१ ॥ विपुलवाहन-
भूप-पद्मावत्योः सुतो नृपः । श्रीचंद्रनामा प्रव्रज्य ब्रह्मलोकेंद्रतां ययौ
॥ ६२ ॥ ततश्च्युत्वा पद्मनामा बलदेवोऽष्टमोऽभवत् । रामोऽपराजिता-
कुक्षि-जातो दशरथात्मजः ॥ ६३ ॥ वृषभध्वजजीवस्तु सुग्रीवोऽभूत्कपी-
श्वरः । पूर्वं कृतोपकारत्वा-दत्यंतं पद्मवत्सलः ॥ ६४ ॥ श्रीकांतोऽपि
भवान् भ्रात्वा मृणालकंदपत्तने । शंभुर्हेमवतीजातो नृपोऽभूद्वज्रकंबुभूः
॥ ६५ ॥ वसुदत्तस्य जीवो यः श्रीकांतमवधीत्पुरा । विजयस्य स पुत्रोऽभू-
च्छंभुराजपुरोधसः ॥ ६६ ॥ रत्नचूडाकुक्षिजन्मा श्रीभूतिर्नामतः स च ।
क्रमेण प्राप्ततारुण्यः पितृभ्यां परिणायितः ॥ ६७ ॥ गुणवत्यथ सानर्थ-
मूलं भ्रात्वा भवान् बहून् । पुरोधस्तनयस्यास्य श्रीभूतेरभवत्सुता ॥ ६८ ॥
सरस्वतीकुक्षिजाता नाम्ना वेगवतीति सा । क्रमेण ववृधे पद्म-लतिकेव

आराधीने बीजा देवलोकमां देव थया. पद्मरुचि त्यांथी च्यवीने मेरुपर्वतनी अपर. बाजुए
वैताढ्य पर्वतउपर नंदावर्तपुरमां नंदीश्वर ने कनकाभानो पुत्र नयनानंद नामे थयो.
(५९-६०) ते राजा थइ चारित्र लइने चोथे स्वर्गे देव थयो. त्यांथी च्यवीने क्षेमापु-
रीमां पूर्वमहाविदेहमां विपुलवाहन राजा ने पद्मावतीनो पुत्र श्रीचंद्रनामे थयो. ते दीक्षा लइने
पांचमा ब्रह्मलोकमां इंद्र थयो. (६१-६२) त्यांथी च्यवीने पद्म अथवा राम नामे आठमा
बलदेव दशरथ राजा ने अपराजिता राणीना पुत्र थया. (६३) वृषभध्वजनो जीव
सुग्रीव नामे वानराधिपति थयो. ते पूर्वे उपकार करनार पद्म (रामचंद्र) नी साथे अत्यंत
वात्सल्यभाव धराववा लाग्यो. (६४) श्रीकांतनो जीव पण भवमां भर्मीने मृणालकंद
नगरे वज्रकंबुनो पुत्र ने हेमवतीथी जन्मेलो शंभु नामनो राजा थयो. (६५) वसुद-
त्तनो जीव के जेणे पूर्वे श्रीकांतने माथो हतो ते शंभु राजाना पुरोहित विजयनो रत्न-
चूडानी कुक्षिथी भूति नामे पुत्र थयो. ते अनुक्रमे तारुण्य (यौवन) पांम्यो एटले तेना
मातापिताए तेने परणाय्यो. (६६-६७) बधा अनर्थनुं मूल गुणवती बहू भवोमां
भर्मीने आ पुरोहितना पुत्र श्रीभूतिनी स्त्री सरस्वतीनी कुक्षिथी वेगवती नामे पुत्री थइ.
सरोवरमां पद्मलता बधे तेम ए वेगवती अनुक्रमे वृद्धि पांमी. (६८-६९) तरुणावस्थाने

सरोवरे ॥ ६९ ॥ उत्तारुण्यान्यदा सा च कायोत्सर्गस्थितं मुनिं । सुदर्शनं जनैः पूज्य-मानं वीक्ष्येदमभ्यधात् ॥ ७० ॥ अयं मुनिर्मया दृष्टः क्रीडन्नंगनया समं । हास्यात्तयोदितोऽप्येष कलंकः प्रथितो जने ॥ ७१ ॥ जग्राहाभिग्रहं सोऽपि शासनन्यत्क्रियाभिया । उत्तीर्णेऽस्मिन् कलंकेऽहं पारयिष्यामि नान्यथा ॥ ७२ ॥ वेगवत्यथ सोत्सून-मुखा दैवतरोषतः । ज्ञातसाधुव्यतिकरै-र्जनकाद्यैश्च भर्त्सिता ॥ ७३ ॥ अध्यक्षं सर्वलोकाना-मित्यूचे रचितांजलिः । निर्दोषोऽप्येष निर्ग्रथो धिग्मया मंदभाग्यया ॥ ७४ ॥ अलीकदोषारोपेण दूषितः कृतहास्यया । तत् श्रुत्वा मुदिताः सर्वे जनास्तं मुनिमस्तुवन् ॥ ७५ ॥ त्रिभिर्विशेषकं । दिव्यानुभावादुल्लाघा साभवद्वेगवत्यपि । निशम्य जैनधर्मं च श्राविकाभूत्तदादितः ॥ ७६ ॥ अथ वेगवतीरूप-मोहितः शंभुभूपतिः । ययाचे तत्पिता मिथ्या-दृशे तस्मै ददौ न तु ॥ ७७ ॥ ततश्च शंभुः श्रीभूतिं हत्वा तां बुभुजे बलात् । भवांतरेऽहं भूयासं त्वद्वधायेति साशपत् ॥ ७८ ॥ मुक्ता सा

पामेली तेणे अन्यदा कायोत्सर्गध्याने रहेला सुदर्शन नामना मुनिने लोकोथी पूजाता जोड्हे आ प्रमाणे कहुं (७०) के- 'आ मुनिने में स्त्रीसाथे क्रीडा करता जोयेला छे.' हास्य-मात्रथी तेणे कहेलुं आ कलंक लोकमां विस्तार पाम्युं. (७१) एटले मुनिए पण शासननी हीलना थवाना भयथी अभिग्रह कर्यो के- 'आ कलंक उतरे त्यारे ज हुं कायोत्सर्ग पारीश, अन्यथा पारीश नहीं.' (७२) शासनदेवताना रोषथी वेगवती विलखा मुखवाळी थइ अने जाण्यो छे साधुसंवंधी व्यतिकर जेणे एवा तेना मातापिताविगेरेए तेणीनी घणी निर्भर्त्सना करी. (७३) एटले तेणे पण सर्व लोकोनी समक्ष त्यां आवी हाथ जोडीने कहुं के- 'आ निर्ग्रथ मुनि तदन निर्दोष छे. तेने कलंक आपनार अने निर्भाग्य एवी मने धिक्कार छे. में मात्र हांसीवडे खोटा दोषारोपथी मुनिने दूषित कहा हता.' आ प्रमाणे सांभळीने सर्व लोको हर्ष पाम्या अने ते मुनिनी स्तवना करवा लाग्या. (७४-७५) दिव्यानुभावथी ते वेगवती पण निर्दोष थइ. पछी जैन धर्म सांभळीने ते दिवसथी ते श्राविका थइ. (७६) हवे वेगवतीना रूपथी मोहित थयेल शंभु राजाए तेना पितापासे तेनी मागणी करी परंतु ते शंभु मिथ्यादृष्टि होवाथी तेने तेणे आपी नहीं. (७७) एटले शंभु राजाए श्रीभूतिने मारी नांखीने बलात्कारे तेने भोगवी. एटले वेगवतीए ' भवांतरमां हुं तारा

शंभुना दीक्षां जग्राह चरणांतिके । आर्याया हरिकांताया ब्रह्मलोकमि-
याय च ॥ ७९ ॥ मिथिलायां ततश्च्युत्वा सीता नाम महासती ।
जाता वेगवतीजीवो सा भामंडलयुग्मजा ॥ ८० ॥ रावणस्य विनाशाय
शंभुजीवस्य साभवत् । मुनेर्मृषाकलंकस्य दानात्तं प्राप सा स्वयं ॥ ८१ ॥
शंभुजीवोऽपि संसारे भ्रामं भ्रामं द्विजोऽभवत् । पार्श्वे विजयसेनर्वैः
प्रभासारूढोऽग्रहीद्व्रतं ॥ ८२ ॥ कनकप्रभनामान-मन्यदा खेचरेश्वरं ।
यातं सम्मत्तयात्रायै सोऽपश्यत्परमर्द्धिकं ॥ ८३ ॥ ईदृक्समृद्धिर्भूयास-
मनेन तपसेति सः । कृत्वा निदानमुत्पन्नः स्वर्गलोके तृतीयके ॥ ८४ ॥
ततश्च्युत्वा हरिस्वप्न-सूचितः समभूत्सुतः । कैकसीकुक्षिजो रत्न-श्र-
वसो राक्षसेशितुः ॥ ८५ ॥ भीमेन राक्षसेन्द्रेण मेघवाहनभूभुजे । पूर्वं
प्रदत्तो यो हारो नवमाणिक्यनिर्मितः ॥ ८६ ॥ नागानां च सहस्रेण
रक्षितो निधिराजवत् । अनीशैर्वोदुमखिलैः पूर्वजैः पूजितः क्रमात् ॥ ८७ ॥

वधने माटे थइश ' एवो तेने आप दीधो. (७८) एटले शंभु राजाए तेने मूकी दीधी.
पछी वेगवतीए हरिकांता नामनी आर्याना चरणसमीपे दीक्षा लीधी अने मरण पामीने
पांचमा ब्रह्मदेवलोकमां गइ. (७९) त्यांथी ज्यवीने वेगवतीना जीवे मिथिला नगरीमां
सीता नामे महासती तरीके भामंडळनी साथे युगलपणे जन्म धारण कर्यो. (८०) ते
शंभुनो जीव जे रावण थयो तेना विनाश माटे कारणभूत थइ. पूर्व भवमां मुनिने कलंक
आपेलुं होवांथी तेने सीताना भवमां कलंक प्राप्त थयुं. (८१) शंभुनो जीव यण संसा-
रमां भमतो भमतो प्रभास नामे ब्राह्मण थयो. तेणे विजयसेन मुनिनी पासे दीक्षा लीधी.
(८२) तेमणे अन्यदा कनकप्रभ नामना परम ऋद्धिवाळा विद्याधरेश्वरने सम्मत् तीर्थनी
यात्राए जता जोया. (८३) ते जोइने आ तपना प्रभावथी हुं आवो समृद्धिवाळो थाउं
एवुं तेमणे नियाणुं कर्नु. मरण पामीने त्रीजे देवलोके देव थयो. (८४) त्यांथी ज्यवीने
रत्नश्रवा राक्षसनी स्त्री कैकसीनी कुक्षिथी सिंहस्वप्नसूचित पुत्र थयो. (८५) भीम
नामना राक्षसनिकायना व्यंतरेन्द्रे मेघवाहन राजाने पूर्वे नव माणिक्यनो बनावेलो जे हार
आप्यो हतो अने निधिराजनी जेम एक हजार नागोथी सेवातो हतो तथा तेने वहन करवाने-
पहेरवाने असमर्थ एवा बधा पूर्वजोथी अनुक्रमे सेवातो हतो ते हार बाळक एवा ते पुत्रे

તં ચ હારં સ બાલોઽપિ ન્યધાત્કંઠે કરાહ્તં । મુલૈસ્તદ્રત્નસંક્રાંતૈઃ સોઽ-
ભૂદશમુખાહ્વયઃ ॥ ૮૮ ॥

ત્રૈલોક્યકંઠકં ચૈનં વાલી નિર્જિત્ય સંગરે । વૈરાગ્યેણ પ્રવત્રાજા-કા-
ર્ષીઞ્ચ વિવિધં તપઃ ॥ ૮૯ ॥ તં પુષ્પકાવમાનાધિ-રૂઢો દશમુખો વ્રજન્ ।
અષ્ટાપદાચલેઽપश्य-ત્પ્રતિમાસ્થં સ્થલદ્વગતિઃ ॥ ૯૦ ॥ દૃષ્ટ્વા ચ વાલિનં
ક્રુદ્ધો-ઽવાદીદેવં દશાનનઃ । નિર્જિત્ય માં ભયાદેવ દંભેન વ્રતમગ્રહીઃ
॥ ૯૧ ॥ માં બાહુમૂલે નિદ્ધિપ્ય યથાઽશ્રામ્યસ્ત્વમંબુધીન્ । તથા ત્વાં
સાદ્રિમુત્તિષ્ય લવણાબ્ધૌ ક્ષિપામ્યહં ॥ ૯૨ ॥ ઇત્યુદીર્ય વિદાર્ય દ્વમા-
મષ્ટાપદગિરેસ્તલે । પ્રવિશ્ય યુગપદ્વિદ્યા-સહસ્રં મનસિ સ્મરન્ ॥ ૯૩ ॥
ધરાધરં તમુદ્ધ્રે ચલયન્નચલાતલં । જ્વલજ્જ્વાલાયિતાંભોધિ પતદ્ધિરિશિરઃ-
શતં ॥ ૯૪ ॥ અદ્યાપ્યયં મયિ ક્રોધા-દનર્થં કુરુતે હહા । મા ભૂદ્ધરતચૈ-
ત્યાનાં અંશોતરિતિ ચિંતયન્ ॥ ૯૫ ॥ અવધિજ્ઞાનવાન્નાના-લબ્ધિર્વાલી
મહામુનિઃ । ગતસ્પૃહઃ શરીરેઽપિ ચૈત્યત્રાણાય કેવલં ॥ ૯૬ ॥ અપીડય-

(રાવણે) હાથવડે ઉપાડીને પોતાની ઢોકમાં નાખ્યો. તે હારના નવ રત્નમાં સંક્રાંત થતા નવ મુખોથી એકંદર તે દશમુખ નામથી પ્રખ્યાત થયો. (૮૬-૮૮)

તે દશમુખ ત્રૈલોક્યકંઠક તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યો. તેને સંગ્રામમાં જીતીને વાલિ વિદ્યા-ધરે વૈરાગ્યથી દીક્ષા અંગીકાર કરી અને વિવિધ પ્રકારના તપ તપવા લાગ્યા. (૮૯) તેવામાં પુષ્પક વિમાનમાં બેસીને જતા દશમુખે અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર કાયોત્સર્ગધ્યાને રહેલા તે મુનિને જોયા. કારણકે ત્યાં તેનું વિમાન સ્થલના પામ્યું. (૯૦) એવીરીતે વિમાનની થયેલી સ્થલનાથી અને તેના કારણ તરીકે વાલિમુનિને જોવાથી ક્રોધાયમાન થયેલો દશાનન એમ બોલ્યો કે-‘ મને જીતીને મારા ભયથી જ તું ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું છે. તે વચ્ચે મને બાહુમૂલમાં ક્ષેપન કરીને જેમ તું સમુદ્ર ફરતો મને ફેરવ્યો હતો તેમ તને આ પર્વત સહિત ઉપાડીને હું લવણસમુદ્રમાં નાંખી દઉં છું. ’ (૯૧-૯૨) આ પ્રમાણે કહીને પૃથ્વીને વિદારી અષ્ટાપદપર્વતની નીચે પ્રવેશ કરી તેણે હજારે વિદ્યાનું સ્મરણ કર્યું. (૯૩) પછી પૃથ્વીતલને ચળાવતા તેણે તે પર્વતને ઉપાડ્યો તે વચ્ચે સમુદ્રના જલ ઉછળવા લાગ્યા અને પર્વતના સેંકડો શિખરો પડવા લાગ્યા. (૯૪) વાલિમુનિએ આ હકીકત જાણીને વિચાર્યું કે-‘ હજુ પણ આ રાવણ મારા ઉપરના ક્રોધથી અહો ! મહા અનર્થ કરે છે, પરંતુ તેના આ કૃત્યથી ભરતચક્રીએ આ પર્વતપર કરાવેલા ચૈત્યોનો અંશ

त्पदांगुष्ठा-मेणाष्टापदभूमिकां । तेनाक्रांतश्च भारार्त्त-कंधरो दशकंधरः
॥ ९७ ॥ भयार्त्तः संकुचद्गात्रो रावयन् सकलां महीं । आरावीञ्चशमा-
क्रंदै-स्ततोऽभूद्रावणाह्वयः ॥ ९८ ॥

अभूतां सोदरावस्य भानुकर्णविभीषणौ । स्वसा चंद्रणखा पट्ट-
राज्ञी मंदोदरीति च ॥ ९९ ॥ भानुकर्णस्य कुंभकर्ण इति, चंद्रणखायाः
सूर्पणखेति च नामांतरं. धनदत्तवसुदत्त-सुहृद्यो ब्राह्मणः पुरा । आसी-
न्नाम्ना याज्ञवल्क्यः क्रमात्सोऽभूद्विभीषणः ॥३००॥ निहतः शंभुना राज्ञा
श्रीभूतिर्यः पुरोहितः । शुभध्यानात्स चोत्पेदे स्वर्गे च्युत्वा ततोऽभवत्
॥ १ ॥ सुप्रतिष्ठपुरे विद्या-धरो नाम्ना पुनर्वसुः । द्वास्ततिकलाशाली
चतुरः सुभगः सुधीः ॥ २ ॥ युग्मं । स चैकदा त्रिभुवना-नंदस्य चक्र-
वर्त्तिनः । सुतां कामवशो जह्रे नामतोऽनंगसुंदरीं ॥ ३ ॥ पुंडरीकाख्य-
विजया-द्गच्छन्निजपुरीं प्रति । चक्रभृत्प्रहितैर्विद्या-धरैः स रुरुधे युधे ।
॥ ४ ॥ विद्यास्त्रैर्विविधैर्नाग-तादर्याभोदानिलादिभिः । एतस्य युद्ध्य-

न थाओ. ' एम मनमा विचारीने अवधिज्ञानवाळा, अनेक प्रकारनी लब्धिवाळा अने
शरीरने विषे पण स्पृहा विनाना वालि महागुनिण केवळ चैत्योना रचणने माटे पगना
अंगुठाना अग्रभागवडे अष्टापद पर्वतनी भूमिकाने दबावी, तेथी आक्रांत थयेलो-दबायेलो
अने भारवडे पीडित थयेली कंधरावाळो दशकंधर (रावण) भयार्त्त ने संकुचित गात्रवाळो
थयो. तेणे अत्यंत आक्रंदवडे सर्व पृथ्वीने शब्दवाळी करी. तयारथी ते रावण
कहेवायो. (९५-९८)

रावणने भानुकर्ण ने विभीषण नामना बे भाइओ हता. चंद्रणखा नामे घेहेन हतो
अने मंदोदरी नामे पट्टराणी हती. (९९) भानुकर्णनुं बीजुं नाम कुंभकर्ण ने चंद्रणखानुं
बीजुं नाम सूर्पणखा जाणवुं. पूर्वे धनदत्त ने वसुदत्तनो मित्र ब्राह्मण केजे याज्ञवल्क्य नामनो
हतो ते अनुक्रमे विभीषण थयो हतो. (३००) शंभुराजाए पूर्वे जे श्रीभूति नामना
पुरोहितने मायो हतो ते शुभ ध्यानथी मरण पामीने स्वर्गे गयो हतो ते त्यांथी च्यवीने
सुप्रतिष्ठपुरमां पुनर्वसु नामे विद्याधर थयो ते बहोतेर कळावान्, चतुर, सुभग अने
बुद्धिमान् थयो. (१-२) तेणे एकदा त्रिभुवनानंद चक्रवर्तीनी अनंगसुंदरी नामनी
पुत्रीनुं कामना वशथी हरण कर्तुं. (३) तेने पुंडरीक नामनी विजयथी पोतानी नगरीए
जतां चक्रवर्तीना मोकलेला विद्याधरोए युद्ध करवा माटे अटकाव्यो. (४) तेमनी साथे
नाग, तादर्य, अंभोद ने अनिलादि विविध प्रकारना विद्याशस्त्रोथी युद्ध करतां तेनी

માનસ્ય વૈયગ્યાસ્વવિમાનતઃ ॥ ૫ ॥ ક્વચિદ્વનનિકુંજે સા પપાતાનંગ-
સુંદરી । વિરગમ તતો યુદ્ધા-દ્વિરક્તાત્મા પુનર્વસુઃ ॥ ૬ ॥
સમુદ્રગુરુપાદાંતે તતઃ સ્વીકૃત્ય મંયમં । કાશ્યાં ગતોઽન્યદાઽકાર્પી-પ્રિ-
દાનમિતિ ચેતસા ॥ ૭ ॥ અભવિવ્યં ભવેઽમિમશ્ચ-અક્રિણોઽર્દ્રધન્નોઽવ્યહં ।
તન્મત્તશ્ચક્રિસૈન્યાર્ચ્યા-ઽયાસ્યજ્ઞાનંગસુંદરી ॥ ૮ ॥ ભવાંતરેઽપિ ભૂયાસં
તપસાનેન તાદૃશઃ । તથા પ્રાણપ્રિયા ભૂયાત્ સૈવા મેઽનંગસુંદરી ॥ ૯ ॥
પુનર્વસુસ્તતો જાતઃ સુરઃ સ્વર્ગે તૃતીયકે । ચારિત્રોપાર્જિનં તત્ર વુમુજે
શં યથાસ્થિતિ ॥ ૧૦ ॥

અતિતીવ્રં તપોઽકાર્પી-દ્વનસ્થાનંગસુંદરી । વિહિતાનશના ચાંતે જમ-
સેઽજગરેણ સા ॥ ૧૧ ॥ તતઃ સમાધિના મૃત્વા દેવલોકે તૃતીયકે ।
સુરત્વેન સમુત્પેદે વુમુજે ચાન્દ્રુતં સુખં ॥ ૧૨ ॥

ઇતશ્ચ-નૈમિત્તિકોક્ત્યા સ્વવધં જ્ઞાત્વા દશરથાત્મજાત્ । પ્રેર્યાદશરથં
હંતું દશગ્રીવો વિભીષણં ॥ ૧૩ ॥ નારદર્પિદશરથ-ભૂમુજે દ્રાક્ સધર્મણે ।

વ્યગ્રતાને લીધે તેના વિમાનમાંથી અનંગસુંદરી કોઈ વનના નિકુંજમાં પડી ગઈ. ઘટલે તે
પુનર્વસુ યુદ્ધથી વિરામ પામ્યો અને તેનો આત્મા સંસારથી વિરક્ત થયો. (૬) તેથી
સમુદ્રગુરુના ચરણસમીપે તેણે ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું. અન્યદા તે કાશીમાં ગયો ત્યાં તેણે
મનમાં આ પ્રમાણે નિયાણું કર્યું. (૭) કે ‘ આ ભવમાં જો હું અક્રવર્તી કરનાં અર્ધ
ચઢવાળો પણ હોત તો ચક્રીના સૈન્યથી આર્ષ થયેલા મારા હાથથી અનંગસુંદરી છુટી
શકત નહીં, (૮) માટે ભવાંતરમાં પણ આ તપના પ્રભાવથી હું ઇવો ચઢવાન ધાડું અને
આ અનંગસુંદરી મારી પ્રાણપ્રિયા થાય. ’ (૯) આ પ્રમાણે નિયાણું કરનાર
પુનર્વસુ મુનિ મરણ પામીને ત્રીજે દેવલોકે દેવ થયા. ત્યાં ચારિત્રના પ્રભાવથી ઉપાર્જન
કરેલું સુખ યથાસ્થિતિ ઘટલે સ્થિતિ પ્રમાણે ભોગવ્યું (૧૦)

વિગાનમાંથી પડેલી અનંગસુંદરીએ અતિ તીવ્ર તપ કર્યો. પ્રાંતે અનશન કર્યું. તે
સ્થિતિમાં તેને અજગર ગઢી ગયો. (૧૧) ત્યાં સમાધિવડે મરણ પામીને તે ત્રીજે દેવ-
લોકે દેવપણે ઉત્પન્ન થઈ. ત્યાં તેણે અદ્ભુત સુખ ભોગવ્યું. (૧૨)

હવે અહીં નૈમિત્તિકનાં કથનથી પોતાનો વધ દશરથ રાજાના પુત્રથી થવાનો જાણીને
દશરથ રાજાને મારી નાંખવા માટે દશગ્રીવે વિભીષણને મોકલ્યો. (૧૩) નારદમુનિએ
આ વાત દશગ્રીવની રાજસભામાં સાંભળીને તરત જ પોતાના સધર્મી દશરથરાજાપાસે

अजिज्ञपद्दशग्रीव-संसद्याकर्ण्य तां कथां ॥ १४ ॥ श्रुत्वा दशरथोऽप्येव-
मयोध्याया विनिर्ययौ । समर्प्य मंत्रिणे राज्यं वेषांतरतिरोहितः ॥ १५ ॥
मूर्त्तिं दशरथस्याथ कृत्वा लेप्यमयीं सुधीः । वेदमन्यस्थापयन्मन्त्री राज्ञः
प्रख्यापयन् रुजं ॥ १६ ॥ विभीषणोऽपि तत्रैत्य संरम्भात्तमसि स्थिता ।
तन्मूर्त्तिं लेप्यजां हत्वा कृतकृत्यो न्यवर्त्तत ॥ १७ ॥

अथो दशरथो भ्राम्य-न्नयासीदुत्तरापथे । स्वयंवरोत्सवोदंगे द्रुमे
कौतुकमंगले ॥ १८ ॥ पतिवरां पर्यगौषी-द्राज्ञः शुभमतेः सुतां । अद्भुतां
तत्र कैकेयीं द्रोणमेघसहोदरीं ॥ १९ ॥ अस्मासु सत्सूद्वहति कन्यां
कार्पटिकः कथं । इतीर्ष्या प्रवृत्ते योद्धुं शेषनृपव्रजः ॥ २० ॥ कैकेय्या
सारथित्वेन कृतसाहाय्यको नृपः । प्रतिपक्षान् पराजिग्ये कैकेय्यै च वरं
ददौ ॥ २१ ॥ कैकेयीं परिणीयाथ बलैर्नैकैर्महाबलः । जग्राह नगरं राज-
गृहं निर्जित्य तत्प्रभुं ॥ २२ ॥ लंकेश्वरभयात्तत्र तस्थुषोऽस्य महीपतेः ।
चतुर्दिग्जैत्रदोर्वीर्या-श्चत्वारोऽथाभवन् सुताः ॥ २३ ॥ तत्रापराजिता

आवीने जणावी. (१४) ए वात सांभळीने दशरथ राजा अयोध्यामांथी नीकळी गया.
राज्य मंत्रीने सोंप्युं अने पोते वेषांतर करीने अदृश्य थइ गया. (१५) अहीं बुद्धिमान
मंत्रीए दशरथ राजानी मूर्त्ति लेप्यमय बनावीने राजमहेलना अंधारा ओरडामां राखी
अने ' दशरथ राजा व्याधिग्रस्त छे ' एवी वात जाहेर करी. (१६) विभीषणे पण त्यां
आवीने उतावळा अंधकारमां रहेली दशरथराजानी लेप्यमयी मूर्त्तिने हणी नांखी अने
कृतकृत्य थइने पाळो गयो. (१७)

दशरथ राजा भमता भमता उत्तरापथमां गया. त्यां कौतुकमंगळ नामना नगरमां
स्वयंवरो उत्सव हतो. (१८) ते प्रसंगमां दाखल थइने शुभमति राजानी पुत्री अने
द्रोणमेघनी बहेन कैकेयी जे अद्भुत रूपवाळी हती तेने परण्या. (१९) ते प्रसंगे त्यां
अनेक राजाओ आवेला हता ते बधा राजाओ ' अमने बधाने मूकीने आ कन्या कापडीने
केम वरे ? ' एम ईर्ष्याथी कहेता सता लडवाने तैयार थइ गया. (२०) ते वखते दश-
रथ राजाने कैकेयीए तेना सारथि थइने अत्यंत सहाय करी तेथी ते बधा प्रतिपक्षीओने
दशरथराजाए जीत्या. एटले तेणे कैकेयीने वरदान आप्युं. (२१) कैकेयीने परणीने
घणा सैन्यबडे महाबळवान थयेला दशरथराजाए राजगृहना राजाने जीती तेनुं नगर
पोते ग्रहण कर्तुं. (२२) लंकेश्वरना भयथी त्यां ज रहेला दशरथ राजाने चारे दिशामां
रहेला राजाओने जीते एवा बाहुना वीर्यवाळा चार पुत्रो थया. (२३) तेमां प्रथम

દેવી હર્યક્ષેભેદુભાસ્કરૈઃ । તનયં સૂચિતં સ્વપ્નૈ-ર્વલં પદ્મમજીજનત્ ॥૨૪॥
સ્વર્ગાત્સનત્કુમારાલ્યા-ચ્ચ્યુત્વા જીવઃ પુનર્વસોઃ । સમુત્પેદે સુમિત્રાયાઃ
કુક્તાવન્નામભાગ્યભૂઃ ॥ ૨૫ ॥ સિંહેભસૂર્યચંદ્રાગ્નિ-શ્રીવાર્હિસ્વપ્નસૂચિતં ।
નારાયણાભિધં વિષ્ણું સુમિત્રા સુષુવે સુતં ॥ ૨૬ ॥ સુતં ચાસૂત કૈકેયી
ભરતં ભરતોપમં । પ્રાસૂત સુપ્રભા પુત્રં શત્રુઘ્નં શત્રુઘ્નં ॥ ૨૭ ॥

જીવોઽથાનંગસુંદર્યા-શ્ચ્યુત્વા કલ્પાત્તૃતીયકાત્ । પત્ન્યાં પ્રિયંકરા-
નામ્ન્યાં દ્રોણમેઘસ્ય ભૂપતેઃ ॥ ૨૮ ॥ સુતાભવદ્વિશલ્યાલ્યા માતુર્વ્યાધિ
ચિરંતનં । યા જહારાગતા ગર્ભે જાતા સા નિરુપદ્રવા ॥ ૨૯ ॥ પ્રાક્ર
તત્તપસોઽમુષ્યાઃ સ્નાનાંભોભિર્જનેઽભવત્ । વ્રણસંરોહણં શલ્યા-પહારો
રોગસંચયઃ ॥ ૩૦ ॥

રાજ્યાભિષેકાયાહૂતં રામં દશરથોઽપ્યથ । વિસસર્જ વનાયાર્ત્તઃ
કૈકેયીવરયાંચયા ॥ ૩૧ ॥ સહ લક્ષ્મણસીતાભ્યાં પદ્મસ્ય વનમીયુષઃ ।
જહાર રાવણઃ સીતાં છલાત્સૂર્પણઃખોદિતાં ॥ ૩૨ ॥ જ્ઞાતસીતાવ્યતિકરૌ

અપરાજિતા રાણીએ હાથી, સિંહ, ચંદ્ર ને સૂર્ય-એ ચાર સ્વપ્નવડે સૂચિત પદ્મ નામના વલ્લ-
દેવને જન્મ આપ્યો. (૨૪) સનત્કુમાર દેવલોકથી ચ્યવીને પુનર્વસુનો જીવ અત્યંત
માગ્યશાલી એવો સુમિત્રા નામની રાણીની કુક્તિમાં ઉત્પન્ન થયો. (૨૫) સિંહ ૧ હાથી ૨
સૂર્ય ૩ ચંદ્ર ૪ અગ્નિ ૫ લક્ષ્મી ૬ ને સમુદ્ર ૭—એ સાત સ્વપ્નોથી સૂચિત નારાયણ (લક્ષ્મણ)
નામના વાસુદેવ થનાર પુત્રને તે સુમિત્રાએ જન્મ આપ્યો. (૨૬) કૈકેયીએ ભરત જેવા ભરત
નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો અને સુપ્રભારાણીએ શત્રુઘ્નું ઘંડન કરનાર શત્રુઘ્ન નામના
પુત્રને જન્મ આપ્યો. (૨૭)

અનંગસુંદરીનો જીવ ત્રીજા દેવલોકમાંથી ચ્યવીને દ્રોણમેઘરાજાની પ્રિયંકરા નામની
રાણીથી વિશલ્યા નામની પુત્રીપણે ઉત્પન્ન થયો. તે ગર્ભમાં આવતાં જ ઘણા વચ્ચેનો
માતાનો વ્યાધિ દૂર થયો અને તેનો નિરુપદ્રવપણે જન્મ થયો. (૨૮-૨૯) પૂર્વભવમાં
તપેલા તપના પ્રભાવથી આ વિશલ્યાના સ્નાનના જલથી લોકોમાં વ્રણસંરોહણ, શલ્યનો
અપહાર ને રોગનો સંચય થવા લાગ્યો. (૩૦)

એહી અન્યદા રાજ્યાભિષેક માટે બોલાવેલા રામચંદ્રને દશરથ રાજાએ કૈકેયીએ
કરેલી પોતાને આપેલા વરદાનની માગણીથી પીડા પામીને વનવાસ માટે વિસ-
ર્જન કર્યા. (૩૧) લક્ષ્મણ ને સીતા સહિત રામચંદ્ર વનમાં ગયા. ત્યાં સૂર્પણખાના કહે-
વાથી રાવણે છલ કરીને સીતાનું હરણ કર્યું. (૩૨) જાણ્યો છે સીતાનો વ્યતિકર જેવો

पद्मनारायणावथ । विद्याधराधिपैर्नैकैः सुग्रीवादिभिराश्रितौ ॥ ३३ ॥
गत्वा नभोऽध्वना लंकां मानिना दशमौलिना । योद्धुं प्रवृत्ताते तौ
शत्रुप्राणापहारिणौ ॥ ३४ ॥ अथात्यंतं हितोऽवादी-दशवक्त्रं विभीषणः ।
मंत्र्यादिभिर्हितैर्नीति-शास्त्रविज्ञैः समन्वितः ॥ ३५ ॥ कार्षीद(र)नीतिं
मा भ्रात-द्राक् प्रत्यर्पय जानकीं । आतिथेयीयमेवास्तु रामस्याभ्यागत-
स्य नः ॥ ३६ ॥ यम एवास्य मच्छत्रो-रातिथेयीं करिष्यति । एतद्गृह्यो
वदन्नेवं त्वमप्येनमनुव्रज ॥ ३७ ॥ इति निर्भर्त्सितो बाढं भ्रात्रा दुर्नय-
कारिणा । रामं विभीषणो न्याय्यं शिश्राय प्रागूजनुःसुहृत् ॥ ३८ ॥

जायमानेऽथ संग्रामे दशमौलिर्विभीषणं । हंतुं युद्ध्यंतमच्चैप्सी-
च्छक्तिं सद्योऽरिघातिनीं ॥ ३९ ॥ सौमित्रिमवदद्राम-स्तदायं हन्यते
हहा । विभीषणः संश्रितोऽस्मान् धिग् नः संश्रितघातिनः ॥ ४० ॥ ल-
क्ष्मणः पुरतो गत्वा पृष्ठे कृत्वा विभीषणं । आचिक्षेप दशग्रीवं क्रुद्धः

एवा पद्म ने नारायण (रामचंद्र ने लक्ष्मण) ने सुग्रीवादिक अनेक विद्याधरोना राजाओ
आवी आवीने मळया-तेमना आश्रित थया. (३३) शत्रुना प्राणने अपहरण करनारा
एवा ते बंने आकाशमार्गे लंकानगरीए गया अने अत्यंत अभिमानी एवा दशमुख
(रावण)नी साथे युद्ध करवामां प्रवर्त्या. (३४) अहीं नीतिशास्त्रने जाणनारा हितेच्छु
मंत्रीविगेरेवडे युक्त एवा अतिहितेच्छु विभीषणे दशमुखने कहुं (३५) के—‘ हे
भ्रात ! अनीति न करो अने जानकी (सीता)ने पाछी आपी द्यो. सामा आवेला प्राहु-
णारूप रामनुं आपणी तरफथी एवी रीते आतिथेय (परोणागत) थाओ. ’ (३६) ते
सांभळी रावणे कहुं के—‘ यमराजा ज आ मारा शत्रुनुं आतिथेय करशे. बाकी तेनो
पक्षपाती आम बोलतो एवो तुं पण एनी पासे चान्यो जा. ’ (३७) आ प्रमाणे अन्या-
यकारी भाइए अत्यंत निर्भर्त्सित करेला विभीषणे न्यायी एवा रामनो के जे पूर्वभवना
मित्र हता तेमनो आश्रय कर्षो. (३८)

हवे संग्राम चालतां दशमौलिए युद्धमां उतरेला विभीषणने मारवा माटे तत्काळ शत्रुनो
घात करे एवी अमोघविजया नामनी शक्ति तेना उपर नांखी. (३९) ते वखते लक्ष्मण-
प्रत्ये रामे कहुं के—‘ हा ! हा ! आ आपणो आश्रित थयेलो विभीषण हणाय छे. आश्रित-
नो घात थवा देनार आपणने धिक्कार छे ! ’ (४०) वळीलबंधुना आवा वचन सांभ-
ळीने लक्ष्मण विभीषणनी आगळ थयो अने तेने पोतानी पाछळ करी दीधो. पछी

सौमित्रेर्दक्षिणं करं । अलंचक्रे वशीभूतं चिरपालितपक्षिवत् ॥ ५९ ॥
 सचक्रं चूर्णयिष्यामी-त्युन्माद्यंतं दशाननं । चक्रे तेनैव चक्रेण विष्णुः
 पाटितवक्षसं ॥ ६० ॥ ततश्च ज्येष्ठबहुलै-कादश्यामपराह्णके । यामे
 तृतीये नरकं चतुर्थं रावणो ययौ ॥ ६१ ॥ लंकागज्येऽभिषिच्यथ पद्म-
 राजो विभीषणं । सीतामादाय सौमित्र-सेवितः कोशलां ययौ ॥ ६२ ॥
 तत्र त्रिखंडभूपालै-रभिषिक्तः सुरैरपि । लक्ष्मणो वासुदेवत्वे बलत्वे
 पद्मभूपतिः ॥ ६३ ॥ द्वादशाब्दसहस्रायु-स्तुंगश्चापानि पांडश । अष्टमां
 वासुदेवोऽय-मुक्तः पद्मानुजः श्रुते ॥ ६४ ॥ इति लक्ष्मणः ॥

गंगदत्तो वणिग्मातु-रपमानाद्विरागवान् । द्रुमसेनर्षिपादांते प्रव्रज्यां
 प्रतिपन्नवान् ॥ ६५ ॥ निदानं चकृवानेवं सोऽन्यदा हस्तिनापुरे । भूयासं
 तपसानेन जनानां बल्लभो भृशं ॥ ६६ ॥ ततः स्वर्गे महाशुके स संजातः
 समाधिना । वृंदारको महासौख्यो महाकांतिर्महास्थितिः ॥ ६७ ॥

चिन्ता करीने तेना हाथमां आवी घणा वस्तुतथी पाळेला वशीभूत पक्षीनी जेम स्थि-
 थयुं. (५९) ते वखते चक्रसहित लक्ष्मणने पण चूर्ण करी नाखवाना अभिमानवाळा
 दशानन उपर लक्ष्मणे चक्र मूवयुं. तेणे तेना हृदयने फाडी नांख्युं-शतखंड करी नांख्युं.
 (६०) ए रीते ज्येष्ठ कृष्ण एकादशीए वपोर पछीना वखते त्रीजे पहोरे मरण पामीने
 रावण चोथी नरके गयो. (६१) लंकाना राज्यउपर पद्मे विभीषणनो अभिषेक कर्यो.
 अने सीताने लहने सौमित्रिथी सेवित रामचंद्र अयोध्यामां आव्या. (६२) त्यां भरतचे-
 प्रना दक्षिण बाजुना त्रण खंडना सर्व राजाओए अने देवोए मळीने लक्ष्मणनो वासुदेव
 तरीके अने पद्मनो बलदेव तरीके अभिषेक कर्यो. (६३) आठमा वासुदेव बार हजार
 वर्षना आयुवाळा ने सोळ धनुष्यना शरीरवाळा रामचंद्रना नानाभाइ तरीके शास्त्रोमां
 वर्णवैला छे. (६४) इति लक्ष्मणः ८ ।

गंगदत्त नामनो वणिक माताना अपमानथी वैराग्यवाळो थयो. तेणे द्रुमसेन मुनिनी
 पासे प्रव्रज्या अंगीकार करी. (६५) ते अन्यदा हस्तिनापुर गया. त्यां तेमणे 'आ तपना
 प्रभावथी लोकोनो अत्यंत बल्लभ थाउं' एवुं नियाणुं कर्युं. (६६) अने समाधिपूर्वक
 मरण. पामीने ते महाशुक नामना सातमा देवलोकमां महाकांतिवाळा, महासुखवाळा.
 अने पूर्णस्थितिवाळा देव थथा. (६७)

इतश्च मथुरापुर्या हरिवंशे नृपोऽभवत् । बृहद्बलाह्वयस्तस्य तनयो यदुसंज्ञकः ॥ ६८ ॥ तत्सुतो भूपतिः शूर-स्तस्याभूतासुभौ सुतौ । नृपौ शौरिसुवीराख्यौ जाग्रन्तीतिपराक्रमौ ॥ ६९ ॥ शूरः शौरिं न्यस्य राज्ये व्रते प्रववृते स्वयं । ततः शौरिः कनिष्ठाय मथुराराज्यमार्पयत् ॥ ७० ॥ स्वयं कुशार्त्तदेशेषु चक्रे शौरिपुरं नवं । जज्ञिरेंधकवृष्ण्याद्या—स्तनयाः शौरिभूपतेः ॥ ७१ ॥ भोजवृष्ण्यादयोऽभूवन् सुवीरनृपतेः सुताः । न्य-वीविशन्नवीनं च स सौवीराख्यपत्तनं ॥ ७२ ॥ भोजवृष्णिमहीनेतु-र्मथुरानगरीपतेः । उग्रसेनोऽभवत्पुत्रो योऽसौ राजीमतीपिता ॥ ७३ ॥ नृपस्यांधकवृष्णेश्च सुभद्राकुक्षिसंभवाः । दशाभूवंस्तनुभुवो दशार्हा इति ये श्रुताः ॥ ७४ ॥ समुद्रविजयो १ ऽक्षोभ्य २-स्तिमितः ३ सागरस्तथा ४ । हिमवा ५ नचलाभिख्यो ६ धरणः ७ पूरणोऽपि च ८ ॥ ७५ ॥ अभिचंद्रो ९ वसुदेव १०-स्तेषु प्राच्यनिदानतः । वसुदेवोऽतिसौभाग्यात् स्त्रीणामासीदतिप्रियः ॥ ७६ ॥

गंगदत्तस्य जीवोऽय-मष्टमादेवलोकतः । स्थितिच्ये ततश्च्युत्वा मथुरायां महापुरि ॥ ७७ ॥ वसुदेवस्य भूपस्य देवकीकुक्षिर्जोगजः ।

अर्ही मथुरापुरीमां हरिवंशमां बृहद्बल नामे राजा थयो, तेनो पुत्र यदु नामे थयो. (६८) तेनो पुत्र शूर नामे राजा थयो. तेने बे पुत्र शौरि ने सुवीर नामे जागृत एवी नीति ने पराक्रमवाळा थया. (६९) शूर राजाए शौरिने राज्यपर स्थापन करीने पोते व्रत अंगीकार कर्तुं. शौरिण पोताना नानाभाइ सुवीरने मथुरानुं राज्य आप्नुं (७०) अने पोते कुशार्त्त देशमां शौरिपुर नामनुं ननुं शहेर वसाव्युं. शौरि राजाने अंधकवृष्णि विगेरे पुत्रो थया. (७१) अने सुवीर राजाने भोजवृष्णि विगेरे पुत्रो थया. तेणे सौवीर नामनुं नवीन नगर वसाव्युं. (७२) भोजवृष्णि मथुरा नगरीनो स्वामी थयो. तेने उग्रसेन नामनो पुत्र थयो के जे राजीमतीना पिता थाय. (७३) अंधकवृष्णि राजाने सुभद्रा राणीनी कुक्षिथी दश पुत्रो थया. ते दशार्हा नामथी प्रसिद्धि पाव्या. (७४) तेना नाम समुद्रविजय १, अक्षोभ्य २, स्तिमित ३, सागर ४, हिमवान् ५, अचळ ६, धरण ७, पूरण ८, अभिचंद्र ९ ने वसुदेव १०. तेमां पूर्व भवे नियाणुं करेलुं होवाथी अत्यंत सौभाग्यपणुं प्राप्त थवाथी वसुदेव स्त्रीओने अत्यंत प्रिय थया. (७५-७६)

हवे गंगदत्तनो जीव आठमा देवलोकथी आयुच्ये च्यवीने मथुरा नामनी महापुरीमां वसुदेव राजानी देवकी नामनी राणीनी कुक्षिथी कृष्ण नामे पुत्र थया, ते नेवमा वसुदेव

कृष्णख्यो वासुदेवोऽभू-न्नवमोऽनवमद्युतिः ॥ ७८ ॥ रामाख्यो बल-
देवोऽभू-द्रोहिणीकुत्तिसंभवः । अस्य भ्राता विमात्रेयः परमप्रीतिभाजनं
॥ ७९ ॥ अयं श्रीनेमिनाथस्य पितृव्यतनयः स्मृतः । यतः समुद्रविजय-
वसुदेवौ सहोदरौ ॥ ८० ॥ अयं वर्षसहस्रायु-र्दशचापोच्छ्रितोऽभवत् ।
बिभ्रत्क्षायिकसम्यक्तवं श्राद्धो नेमिजिनेशितुः ॥ ८१ ॥ इति कृष्णः ॥

पंचाशीतिर्वत्सराणां लक्षाण्याद्यस्य जीवितं । द्वितीयस्यायुरब्दानां
लक्षाणि पंचसप्ततिः ॥ ८२ ॥ पंचषष्टिस्तृतीयस्य वर्षलक्षाणि जीवितं ।
तुर्यस्य पंचपंचाश-द्वर्षलक्षास्तदीरितं ॥ ८३ ॥ लक्षाण्येवं सप्तदश
पंचमस्यायुरद्भुतं । षष्ठस्याब्दसहस्राणि पंचाशीतिर्भवेदिदं ॥ ८४ ॥ पंच-
षष्टिः सहस्राणि वर्षाणां सप्तमस्य तत् । वत्सराणां पंचदश-सहस्राण्यष्ट-
मस्य च ॥ ८५ ॥ शतानि द्वादशाब्दानां नवमस्यायुरीरितं । नवानां
बलदेवानां क्रमः प्रोक्तोऽयमायुषां ॥ ८६ ॥ बलदेवास्त्रयश्च्युत्वा-ऽनुत्तरा-
ख्यविमानतः । जातास्त्रयो महाशुक्रा-द्ब्रह्मलोकात् त्रयः क्रमात् ॥ ८७ ॥
विश्वनंदिः १ सुबुद्धिश्च २ तथा सागरदत्तकः ३ । अशोको ४
ललित ५ श्रैव वराह ६ धनसेनकौ ७ ॥ ८८ ॥ तथापराजितो ८ राज-

अनवम (अतिसुंदर) कांतिवाळा थया. (७७-७८) तेमना मोटा भाइ रोहिणी राणीनी
कुत्तिथी थयेला राम नामना बलदेव थया. ए कृष्णनी अपरमात्ताना पुत्र छतां परमप्री-
तिना भाजन थया. (७९) ए बंने नेमिनाथना काकाना पुत्र कह्या छे. कारण के समुद्र-
विजय (नेमिनाथना पिता) ने वसुदेव बंने सहोदर हता. (८०) आ कृष्ण एक हजार
वर्षना आयुवाळा, दश धनुष्य उंचा शरीरवाळा, क्षायिक समकितने धारण करनारा अने
नेमिनाथना श्रावक हता. (८१) इति कृष्णः ९ ।

नव बलदेवमां पहेलानुं आयुष्य ८५ लाख वर्षनुं, बीजानुं ७५ लाख वर्षनुं, त्रीजानुं
६५ लाख वर्षनुं, चोथानुं ५५ लाख वर्षनुं, पांचमानुं १७ लाख वर्षनुं, छठानुं ८५
हजार वर्षनुं, सातमानुं ६५ हजार वर्षनुं, आठमानुं १५ हजार वर्षनुं अने नवमानुं
१२०० वर्षनुं हतुं. (८२-८६) त्रण बलदेव अनुत्तरमांथी च्यवीने, त्रण महाशुक्रथी
च्यवीने, त्रण ब्रह्मदेवलोकीथी च्यवीने थया हता. (८७) ए बलदेवोना स्वर्गनी अगा-
उना भवमां विश्वनंदी १, सुबुद्धि २, सागरदत्त ३, अशोक ४, ललित ५, वराह ६,

ललित ९ श्रेति तीर्थपाः । नामानि बलदेवानां स्वर्गात्प्राच्यभवे जगुः ॥ ८९ ॥ बलदेवा ययुर्मुक्ति-पदमष्टौ यथाक्रमं । दशाब्धिजीवितौत्यश्च ब्रह्मलोके सुरोऽभवत् ॥ ९० ॥ उत्सर्पिण्यां भविष्यत्यां ततश्च्युत्वात्र भारते । भाविनः कृष्णजीवस्या-ऽर्हतस्तीर्थे स सेत्स्यति ॥ ९१ ॥ सप्त-
म्यां प्रथमो विष्णुः षष्ठ्यां पंच गताः क्रमात् । पंचम्यां च चतुर्थ्यां च तृतीयायां क्षितौ परे ॥ ९२ ॥

विष्णवो बलदेवाश्च सर्वे गौतमगोत्रजाः । पद्मनारायणौ तु द्वौ ज्ञेयौ काश्यपगोत्रजौ ॥ ९३ ॥ पंचाभूवंस्त्रिपृष्ठाद्या वारेषु हरयः क्रमात् । श्रेयांसस्वामिमुख्यानां पंचानामर्हतामिह ॥ ९४ ॥ अंतराले च षष्ठोऽभू-
दरनाथसुभूमयोः । सप्तमोऽप्यंतरालेऽभू-त्सुभूममल्लिनाथयोः ॥ ९५ ॥ मुनिसुव्रतनम्योश्चां-तराले रामलक्ष्मणौ । श्रीनेमिजिनवारे च कृष्णो-
ऽभून्नवमो हरिः ॥ ९६ ॥

तथोक्तं-दो तित्थेस सचक्कि १, २ अट्ट य जिणा १० तो पंच केसी-
जुआ ५, -१५, दो चक्काहिव ३, ४ तिज्जि चक्कियजिणा १६-१७-१८

धनसेन ७, अपराजित ८ अने ललितराज ९ नामो तीर्थकरोए कक्षा छे. (८८-८९) आठ बलदेवो मोक्षे गया छे अने दश सागरोपमने आउखे छेला बलदेव ब्रह्मदेवलोके गया छे. (९०) ते आवती उत्सर्पिणीमां त्यांथी च्यवीने आ भरतचेत्रमां मनुष्यपणे उत्पन्न थशे अने कृष्णना जीव के जे अरिहंत थशे तेना तीर्थमां सिद्धिपदने पामशे. (९१) पहेला वासुदेव सातमीए, तयारपछीना पांच छठीए अने तयारपछीना त्रण अनुक्रमे पांचमी, चौथी ने त्रीजी नरके गया छे. (९२)

बधा बलदेव ने वासुदेव (८-८) गौतमगोत्री छे. अने पद्म ने नारायण (रामचंद्र ने लक्ष्मण) ए वे काश्यपगोत्री थया छे. (९३) त्रिपृष्ठ विगेरे पांच वासुदेवो अनुक्रमे श्रेयांसनाथ विगेरे पांच प्रभुना वारामां थया छे. (९४) छठा वासुदेव अरनाथ ने सुभूमचक्रीना आंतरामां अने सातमा वासुदेव सुभूम ने मल्लिनाथना आंतरामां थया छे. (९५) आठमा वासुदेव ने बलदेव एटले राम-लक्ष्मण मुनिसुव्रत ने नेमिनाथना आंतरामां अने कृष्ण नामना नवमा वासुदेव नेमिनाथने वारे थया छे. (९६)

कहुं छे के-बे तीर्थकर साथे ज बे चक्री थया १-२-१-२, पछी आठ तीर्थकर थया. (३ थी १०) तयारपछी पांच तीर्थकर वासुदेवसाथे थया. (५) (११ थी १५) तयार-

૫-૬-૭ તો કેસિ ૬ ચક્રી ૮ હરિ ૭ । તિથ્યેસો ઇયુ તો ૧૧ સચક્રિ ય
૧ જિણો ૨૦ કેસી ૮ સચક્રી ૧૦ જિણો ૨૧, ચક્રી ૧૧ કેસવ ૯ સંજુઓ
જિણવરો ૨૨ ચક્રી ય ૧૨ તો દો જિણા ૨૩, ૨૪ ॥ ૯૭ ॥ ચક્રિવા-
સુદેવયોશ્ચ ક્રમમેવમાહુઃ-ચક્રિદુગં હરિપણગં પણગં ચક્રીણ કેસવો
ચક્રી । કેસવ ચક્રી કેસવ દુચક્રિ કેસી ય ચક્રી ય ॥ ૯૮ ॥

ત્રયોઽર્હતશ્ચક્રિણો ય-અચ્ચાંત્યોઽર્હત્પદદ્વયં । દધૌ દ્વાભ્યાં શરીરા-
ભ્યાં તીર્થકુદ્રાસુદેવયોઃ ॥ ૯૯ ॥ તદસ્યામવસર્પિણ્યાં પષ્ટિર્દેહાઃ પ્રકી-
ર્તિતાઃ । ત્રિષષ્ઠેઃ શલાકાપુંસા-મેકોનષ્ઠિરંગિનઃ ॥ ૪૦૦ ॥

भीमावलि १ जितशत्रुः २ रुद्रो ३ विश्वानलोऽपि ४ च । सुप्रतिष्ठः
५ पंचमः स्या-अवेत् षष्ठोऽचलाह्वयः ६ ॥ १ ॥ पुंडरीको ७ जितधरो
८ जितनाभ ९ स्तथापरः । पेढालः १० सत्यकिश्चेति ११ रुद्रा एकादशो-
दिताः ॥ २ ॥ गतौ रुद्रावादितो द्वौ सप्तमीं नरकावर्णी । ततः क्रमात्पंच
षष्ठी-मष्टमः पंचमीं भुवं ॥ ३ ॥ तुर्यां च नवमदशमौ तृतीयां नरक-

પછી ને ચક્રી થયા ૨-૪, ત્યારપછી ત્રણ તીર્થકરો (૧૬-૧૭-૧૮ મા) જ ચક્રી થયા.
૫-૬-૭, ત્યારપછી વાસુદેવ ૬ ઠા, ચક્રી ૮ મા, વાસુદેવ ૭ મા, પછી ૧૧ મા તીર્થકર,
પછી ચક્રી ૯ મા, તીર્થકર ૨૦ મા, વાસુદેવ ૮ મા, ચક્રી ૧૦ મા, તીર્થકર ૨૧
મા, ચક્રી ૧૧ મા, વાસુદેવ ૯ મા, તીર્થકર ૨૨ મા, ચક્રી ૧૨ મા અને ને તીર્થકર
૨૩ મા ને ૨૪ મા થયા. (૯૭) ચક્રવર્તી ને વાસુદેવનો ક્રમ આ પ્રમાણે—
ને ચક્રી, પાંચ હરિ (વાસુદેવ), પાંચ ચક્રી, એક કેશવ (વાસુદેવ), ૧ ચક્રી,
૧ કેશવ, ૧ ચક્રી, ૧ કેશવ, ૨ ચક્રી, ૧ કેશવ, ૧ ચક્રી-એ પ્રમાણે ૨૧ જાણવા. (૯૮)
ત્રણ અરિહંતો જ ચક્રી થયા. છેલ્લા તીર્થકર પહેલા વાસુદેવ પણ થયા હતા એટલે
તીર્થકર ને વાસુદેવના શરીરમાં જીવ તરીકે એક જ હતા; (૯૯) તેથી આ અવસર્પિ-
ણીમાં ૬૩ શલાકાપુરુષના દેહ ૬૦ અને જીવ ૫૯ હતા. (૪૦૦)

આ ચોવીંશીમાં થયેલા ૧૧ રુદ્રોના નામ—भीमावलि १, जितशत्रु २, रुद्र ३,
विश्वानल ४, सुप्रतिष्ठ ५, अचल ६, पुंडरीक ७, जितधर ८, जितनाभ ९, पेढाल १०
અને સત્યકી ૧૧-આ પ્રમાણે કહ્યા છે. (૧-૨) એ રુદ્રોમાંથી પ્રથમના ને સાતમીએ,
ત્યારપછી પાંચ છઠીએ, આઠમા પાંચમીએ, નવમા-દશમા ચોથીએ અને અગ્યારમા ત્રીજી

क्षितिं । एकादशो जगामेति नवमे पूर्व ईरितं ॥ ४ ॥ आद्यो वृषभवारेऽ-
भूद् द्वितीयोऽजितवारके । अष्टानामर्हतां तीर्थे-ष्वष्टौ च पुष्पदं
ततः ॥ ५ ॥ एकादशः सत्यकिश्च तीर्थे वीरजिनेक्षितुः । तीर्थव्यक्तिः
प्रतिहरि-बलानां वासुदेववत् ॥ ६ ॥

त्रिषष्टिरेते कथिताः शलाका-पुमांस ऐश्वर्यगुणाभिरामाः ।
क्षेत्रे किलास्मिन् भरतेऽत्र काले-ऽवसर्पिणीनामनि नाममात्रात् ॥ ७ ॥

विश्वाश्चर्यदकीर्त्तिकीर्त्तिविजयश्रीवाचकैर्द्रातिष-
द्राजश्रीतनयोऽतनिष्ट विनयः श्रीतेजपालात्मजः ।
काव्यं यत्किल तत्र निश्चितजगत्तत्त्वप्रदीपोपमे,
संपूर्णः प्रथितो निसर्गसुभगः सर्गस्त्रयस्त्रिंशता ॥ ४०८ ॥

॥ इति श्रीलोकप्रकाशे त्रयस्त्रिंशत्तमः सर्गः समाप्तः ॥ श्रीरस्तु ॥

नरके गयेला छे. आ प्रमाणे नवमा पूर्वमां कहेलुं छे. (३-४) ते अग्यारमां पहेला
ऋषभदेवने वारे, बीजा अजितनाथने वारे, पुष्पदंतथी एटले सुविधिनाथथी आठ प्रभु
(९ माथी १६ मा) ने वारे तयारपछीना आठ (त्रीजाथी दशमा) ने छेन्ना ११ मा
सत्यकि वीरप्रभुने वारे थयेला छे. प्रतिवासुदेव ने बलदेव क्या प्रभुने वारे थया ? ते
वासुदेव प्रमाणे ज जाणी लेवुं. (५-६)

उपर प्रमाणे आ अवसर्पिणीमां आ भरतक्षेत्रमां थयेला अश्वर्यगुणवडे अभिराम
एवा त्रेशठशलाका पुरुषोने नाममात्रथी कहा अर्थात् संचेपथी तेमनुं चरित्र कहुं. (७)

विश्वमां आश्चर्य पमाडे एवी कीर्त्तिवाळा श्रीकीर्त्तिविजय वाचकैर्द्रना शिष्य अने
तेजपाळ तथा राजश्रीना पुत्र विनये (विनयविजय उपाध्याये) जे आ काव्य रच्युं छे
ते निश्चित एवा त्रण जगतना तत्त्वने जोवामां दीपकसमान आ लोकप्रकाश नामना
काव्यमां स्वभावे ज सुभग एवो तेत्रीशमो सर्ग संपूर्ण थयो. (४०८) ॐ श्री श्री श्री

॥ અથ ચતુસ્ત્રિશત્તમઃ સર્ગઃ પ્રારમ્ભ્યતે ॥

इत्यस्या अवसर्पिण्या यथोक्ता उत्तमा नगाः । वाच्याम्नथावसर्पि-
ण्यु-त्सर्पिणीष्वखिलासु ते ॥ १ ॥ स्यातां किंत्ववसर्पिण्या-मादिमो
जिनचक्रिणौ । तृतीयारकपर्यन्ते परे तुर्यारकेऽखिलाः ॥ २ ॥ उत्सर्पिण्यां
तु सर्वेऽमी स्युस्तृतीयारके क्रमात् । परं तुर्यारकस्यादा-वंतिमो जिन-
चक्रिणौ ॥ ३ ॥ यादृश्यन्तेऽवसर्पिण्या-मायुर्देहादिका स्थितिः । उत्स-
र्पिणीमुखे तादृग् जिनचक्र्यादिदेहिनां ॥ ४ ॥ भाव्यमेवं प्रानिलोम्यं
पदार्थेष्वखिलेष्वपि । उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो-र्व्यक्त्या तु कियदुच्यते ॥ ५ ॥
अथ प्रकृतं-इत्येवमवसर्पिण्यां दुःषमसुषमारके । पूर्णे मति प्रविजनि पंचमो
दुःषमारकः ॥ ६ ॥ अस्मिन् कालेऽपि पूर्वोक्तं भूमिवृक्षादिवर्णनं । अनु-
संधीयतां किंत्व-नंतघ्नन्यूनपर्यन्तं ॥ ७ ॥ स्यात्संहननमत्रादौ संस्थानमपि
षड्विधं । व्यवच्छेदे क्रमादेकं सेवार्त्तमवतिष्ठते ॥ ८ ॥ यथास्यामवस-

सर्ग ३४ मो.

આ પ્રમાણે યથોક્ત ઉત્તમ પુરુષો આ અવસર્પિણીમાં ઘમેલા જાળવા. એ જ પ્રમાણે
બધી અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણીમાં થાય છે; (૧) પરંતુ અવસર્પિણીમાં પહેલા જિન ને ચક્રી
શ્રીજા આરાની પ્રાંતે થાય છે અને વાકીના વધા જિન ને ચક્રી ચોથા આરામાં થાય છે.
(૨) ઉત્સર્પિણીમાં તે સર્વે (૨૩ ને ૧૧) અનુક્રમે શ્રીજા આરામાં થાય છે ને છેલ્લા
જિન ને ચક્રી તેના ચોથા આરાના પ્રારંભમાં થાય છે. (૩) બેવી અવસર્પિણીના અંતમાં
આયુષ્ય ને દેહાદિકની સ્થિતિ હોય છે તે જ પ્રમાણે ઉત્સર્પિણીના પ્રારંભમાં જિન,
ચક્રી વિગેરે જીવોની સ્થિતિ હોય છે. (૪) એ પ્રમાણે સર્વ પદાર્થમાં ઉત્સર્પિણી
અવસર્પિણીની પ્રતિલોમ સ્થિતિ જાણવી. તેમાં વ્યક્તિવડે કેટલું કહી શકાય ?
અર્થાત્ વ્યક્તિવડે કહી શકાય નહીં. (૫) હવે પ્રકૃત વાત કહે છે—
પ્રથમ કહી ગયા પ્રમાણે અવસર્પિણીમાં દુઃષમસુષમા નામનો ચોથો આરો સમાપ્ત
થયે સતે પાંચમો દુઃષમા નામનો આરો પ્રવેશ પામે છે—શરુ થાય છે. (૬) તે કાળમાં
પણ પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે ભૂમિવૃક્ષાદિકના વર્ણનનું અનુસંધાન કરી લેવું, પરંતુ તે ચોથા
આરા કરતાં અનંતગુણા ન્યૂન પર્યવવાળું સમજવું. (૭) એ આરાની આદિમાં સંહનન અને
સંસ્થાન છપ્પ હોય છે પરંતુ સંઘયગમાં ક્રમથી વિચ્છેદ થતાં છેવટે એકલું સેવાર્ત રહે છે. (૮)

ર્પિણ્યા—મરેઽસ્મિન્ પ્રથમં ગતં । દિવં ગતે સ્થૂલભદ્રે વજ્રર્ષૌ તત્ત્વતુષ્ટ્યં
 ॥ ૯ ॥ ત્રિંશમબ્દશતં ચાયુઃ સ્યાદત્રાદૌ શરીરિણાં । કાલક્રમાદ્ધીયમાન—
 મંતે વિંશતિવાર્ષિકં ॥ ૧૦ ॥ સત્તહસ્તમિતં દેહં સ્યાદત્રાદૌ શરીરિણાં ।
 એકહસ્તમિતં ચાંતે હીયમાનં યથાક્રમં ॥ ૧૧ ॥ ચતુર્થારકજાતાના—
 મિહ મોહોઽપિ સંભવેત્ । એતસ્મિન્નરકે જાત—જન્મનાં તુ ભવેન્ન સઃ ।
 ॥ ૧૨ ॥ જાતે તુ નિર્વાણોચ્છેદે સંહનનાનુસારતઃ । શરીરિણો યથાકર્મ
 સ્યુશ્રતુર્ગતિગામિનઃ ॥ ૧૩ ॥ દુર્લક્ષણે પુત્ર ઇવ વર્ધ્ધમાનેઽરકેઽત્ર ચ ।
 ક્રમાદુચ્છેદમાયાંતિ સન્નાવાઃ કેવલાદયઃ ॥ ૧૪ ॥ ન મનઃપર્યવજ્ઞાનં ન
 ચાત્ર પરમાવધિઃ । ક્ષપકોપશમશ્રેણ્યૌ નૈવમાહારકં વપુઃ ॥ ૧૫ ॥ લઙ્ઘિ-
 નાત્ર પુલાકાલ્પ્યા નાપ્યંત્યં સંયમત્રયં । સામાયિકં સ્યાચ્છેદોપ—સ્થાપનીયં
 ચ કુત્રચિત્ ॥ ૧૬ ॥ નાત્ર તાદૃગ્લઙ્ઘિમંતો નાર્હતો ન ચ ચક્રિણઃ । વાસુ-
 દેવાદયો નૈવ શલાકાપુરુષા ઇહ ॥ ૧૭ ॥ જાતિસ્મૃત્યવધિજ્ઞાન—વૈક્રિયો-
 જ્ઞાવનાદયઃ । યે ભાવા અવ્યવચ્છિન્ના—સ્તેઽપિ કાલાનુભાવતઃ ॥ ૧૮ ॥

તે આવી રીતે—આ અવસર્પિણીમાં સ્થૂલભદ્ર સ્વર્ગવાસી થયા પછી પહેલું સંવયણ વિચ્છેદ પામ્યું અને વજ્રર્ષિના સ્વર્ગવાસી થયા પછી ત્યારપછીના ચાર સંવયણ વિચ્છેદ પામ્યા છે. (૯) આ પાંચમા આરાના પ્રારંભમાં પ્રાણીઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ ૧૨૦ વર્ષનું હોય છે, તેમાં કાલક્રમે હાનિ થતાં-ઘટતાં ઘટતાં પાંચમા આરાને છેડે વીશ વર્ષનું રહે છે. (૧૦) આ આરાની આદિમાં સાત હાથનું શરીર હોય છે તે અનુક્રમે ઘટતું ઘટતું એક હાથનું રહે છે. (૧૧) ચોથા આરામાં જન્મેલાનો આ આરામાં મોહ સંભવે છે; આ આરામાં જન્મેલાને મોહની પ્રાપ્તિ થતી નથી. (૧૨) નિર્વાણનો ઉચ્છેદ થયે સતે સંહનનને અનુસારે જીવો પોતપોતાના કર્મ પ્રમાણે ચારે ગતિમાં જનારા હોય છે. (૧૩) દુર્લક્ષણવાળા પુત્રની જેમ આ આરો વૃદ્ધિ પામતે સતે અનુક્રમે કેવલજ્ઞાનાદિ સદ્ભાવો ઉચ્છેદ પામે છે. (૧૪) આ આરામાં કેવલજ્ઞાન ઉપરાંત મનઃપર્યવજ્ઞાન, પરમાવધિજ્ઞાન, ક્ષપક ને ઉપશમશ્રેણિ, આહારક શરીર, પુલાકલઙ્ઘિ અને અંતના ત્રણ ચારિત્ર (પરિહારવિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મસપરાય ને યથાલ્પ્યાત) એટલે કુલ દશ વાના (જંબૂસ્વામીના નિર્વાણ પછી) હોતા નથી. સામાયિક ને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર પણ ક્યાંક ક્યાંક હોય છે. (૧૫-૧૬) આ આરામાં તેવા લઙ્ઘિમાનો, અરિહંત, ચક્રવર્તી અને વાસુદેવાદિ શલાકા પુરુષો હોતા નથી. (૧૭) જાતિસ્મરણજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન અને વૈક્રિય શરીર વિગેરે અવ્યવચ્છિન્ન છતાં પણ કાલના પ્રમા-

૧ આયુ ૧૨૦ વર્ષનું પ્રારંભમાં અને અંતે શરીર બે હાથનું અન્યત્ર કહેલ છે.

ભવંતિ વિરલા એવ ગુણા ઇવ દુરાત્મનિ । આર્હનાનામપીહ સ્યુ—મતભેદો
 અનેકશઃ ॥૧૯॥ યુગ્મં ॥ જનાઃ પ્રાયેણ વહુલ—કપાયા દુર્ગાયપ્રિયાઃ । અધર્મરા-
 ગિણો ધર્મ—દ્વિષ્ટા મર્યાદયોઽજ્ઞનાઃ ॥ ૨૦ ॥ ગ્રામાઃ સ્મશાનતુલ્યાઃ સ્યુ—
 ગ્રામાભનગરાણિ ચ । કુટુંબિનશ્ચેટતુલ્યા ગજાનશ્ચ યમોપમાઃ ॥ ૨૧ ॥
 વિત્તં ગૃહ્ણંતિ લોભાંધા મહીપાલા નિયોગિનાં । પ્રજાનાં તેઽવમાશ્ચૈવં
 માત્સ્યો ન્યાયઃ પ્રવર્ત્તે ॥ ૨૨ ॥ ઉત્તમા મધ્યમાચારા મધ્યમાશ્ચાંત્યચે-
 ષ્ટિતાઃ । વિસંસ્થુલાશ્ચ દેશાઃ સ્યુ—દુર્ભિચ્ચાથૈરુપદ્રવૈઃ ॥ ૨૩ ॥ મિતં
 વર્ષતિ પર્જન્યો ન વર્ષત્યપિ કર્હિચિત્ । વર્ષત્યકાલે કાલે ચ ન જનૈઃ
 પ્રાર્થિતોઽપિ સઃ ॥ ૨૪ ॥ અન્નં નિષ્પવ્યતંઽનેકૈ—રૂપાયૈઃ સંચનાદિભિઃ ।
 નિષ્પન્નમપિ તત્કીર—શલભાથૈર્વિનશ્યતિ ॥ ૨૫ ॥ વદાન્યા ધાર્મિકા
 ન્યાય—પ્રિયાસ્તે નિર્ધના જનાઃ । અનીતિકારિણો દુષ્ટાઃ કૃપણાશ્ચ ધનૈ-
 ભૃતાઃ ॥ ૨૬ ॥ નિર્ધના વહુપત્યાઃ સ્યુ—ધનિનોઽપત્યવર્જિતાઃ । આલ્યા

વથી દુરાત્મામાં ગુણોની જેમ વહુ વિરલ દેખવામાં આવે છે, અને અરિહંતના મતને માન-
 નારાઓમાં જુદા જુદા અનેક મતભેદો પણ થાય છે. (૧૯-૧૯) આ કાલમાં મનુષ્યો
 પણ પ્રાયે વહુ કપાયોવાળા, અન્યાયપ્રિય, અધર્મના રાગી, ધર્મના દ્વેષી અને મર્યાદારહિત
 હોય છે. (૨૦) આ કાલમાં ધીમે ધીમે ગ્રામો સ્મશાનતુલ્ય, નગરો ગ્રામતુલ્ય, કુટુંબીઓ
 દાસતુલ્ય અને રાજાઓ યમતુલ્ય થશે. (૨૧) લોભાંધ એવા રાજાઓ અધિકારીઓને
 દંડીને તેનું દ્રવ્ય ગ્રહણ કરશે અને અધમ એવા અધિકારીઓ પ્રજાનું દ્રવ્ય ગ્રહણ કરશે.
 આ પ્રમાણે માત્સ્યન્યાય પ્રવર્તશે. (૨૨) ઉત્તમો મધ્યમ આચારવાળા, મધ્યમો કનિષ્ઠ
 આચારવાળા થશે અને દેશો દુર્ભિક્ષાદિકના ઉપદ્રવથી વિસંસ્થુલ થઈ જશે. (૨૩)
 વરસાદ વહુ થોડો આવશે, કોઈ વખત વરસશે જ નહીં, અકાલે વરસશે અને કાલે લોકો
 તરફથી પ્રાર્થના કરાયા છતાં પણ વરસશે નહીં. (૨૪) પાણી સિંચવા વિગેરે અનેક
 ઉપાયોવડે અન્ન પાકશે તો તેનો પાછો પોપટ અને શલભ વિગેરે પક્ષીઓ વિનાશ કરી
 નાશશે. (૨૫) ધાર્મિકો અને ન્યાયપ્રિય મનુષ્યો નિર્ધન થશે અને અનીતિ કરનારા,
 દુષ્ટો અને કૃપણો ધનવડે ભરપૂર થશે. (૨૬) નિર્ધનો વહુ વાલવચ્ચાવાળા થશે,
 ધનવાનો અપત્ય (વાલક) વિનાના થશે. ધનાલ્યો મંદાગ્નિવાળા ને વ્યાધિવાળા થશે અને

૧ મત્સ્યમાં મોટો મત્સ્ય નાના મત્સ્યને ગળી જાય એવો ન્યાય જ પ્રવર્તે છે.

मंदाग्रयो रुग्णा दृढाग्न्यंगाश्च दुर्विधाः ॥ २७ ॥ दृढांगा नीरुजो मूर्खाः
कृशांगाः शास्त्रवेदिनः । विलसन्ति खलाः स्वैरं प्रायः सीदन्ति साधवः
॥ २८ ॥ अतिवृष्टिरवृष्टिश्च मूषकाः शलभाः शुकाः । स्वचक्रं परचक्रं च
स्युर्भूम्नेतीतयो भुवि ॥ २९ ॥ रात्रौ चौराः पीडयन्ति प्रजां भूपाः करै-
र्दिवा । नीरसामपि शैलक्षमा—मिव दावाग्निमानवः ॥ ३० ॥ आधिका-
रिण एव स्यु—नृपाणामधिकारिणः । लंचासेवादिभिर्वश्या न्यायमार्गा-
नपेक्षिणः ॥ ३१ ॥ नृपा मिथ्यादृशो हिंसा मृगयादिषु तत्पराः । विप्रा-
दयोऽपि लोभांधा लोकानां विप्रलंभकाः ॥ ३२ ॥ असंयता अविरता
नानानाचारसेविनः । गुरुमन्यास्तेऽपि विप्राः पूज्यन्ते भूरिभिर्जनैः ॥ ३३ ॥
पाखंडिनोऽपि विविधैः पाखंडैर्भद्रवान् जनान् । प्रतारयन्ति दुःखाब्धे-
र्वयं निस्तारका इति ॥ ३४ ॥ म्लेच्छमिथ्यादृगादीनां स्वस्वाचारे
दृढास्थता । आर्हतानां च शुद्धेऽपि धर्मे न प्रत्ययो दृढः ॥ ३५ ॥ पंचा-

दुर्भागीओ दृढ अग्निवाळा ने दृढ शरीरवाळा थशे. (२७) मूर्खो दृढ अंगवाळा ने
निरोगी थशे, शास्त्रज्ञो कृश शरीरवाळा (दुबळा) थशे. खलजनो स्वेच्छाए विलास कर-
नारा थशे अने साधुजनो प्राये सीदाशे. (२८) वळी १ अतिवृष्टि, २ अनावृष्टि, ३
मूषक, ४ शलभ, ५ शुक, ६ स्वचक्रनो भय ने ७ परचक्रनो भय—आ सात ईतिओ
पृथ्वीपर वारंवार थशे. (२९) रात्रे प्रजाने चोर पीडा काशे, दिवसे राजा करवडे
प्रजाने पीडशे. नीरस एवी पण पर्वतनी पृथ्वीने दावाग्नि ने भानु (सूर्य) जेम रात-
दिवस पीडा करे तेम नीरस एटले कसविनानी एवी पण प्रजाने रात्रे चोरो
पीडशे अने दिवसे राजा करवडे पीडशे. (३०) राज्यना अधिकारीओ आधि-
उपाधिना करनारा थशे, लांच ने सेवादिवडे ते वश थशे अने न्यायमार्गनी अपेक्षा
विनाना थशे. (३१) राजाओ प्राये मिथ्यादृष्टि, हिंसक अने शिकारादिमां तत्पर थशे,
विप्रादिक पण लोभांध, लोकोने ठगनारा, असंयत, अविरत अने अनेक प्रकारना अना-
चार सेवनारा छतां पण पोताने गुरुतरीके माननारा थशे. ते विप्रो पण घणा लोकोथी
पूजाशे. (३२-३३) पाखंडीओ पण विविध प्रकारना पाखंडोथी भद्रकजनोने छेतरशे
अने अमे ज दुःखसमुद्रमांथी तारनारा छीए एम कहेशे. (३४) म्लेच्छो अने मिथ्यादृ-
ष्टिओ पोतपोताना आचारमां दृढ आस्थावाळा थशे अने आर्हतो (श्रावको) तो शुद्ध
धर्ममां पण दृढ विश्वासवाळा नहीं थाय. (३५) अन्य तापसादिको पंचाग्निसाधन,

शिमाघस्नानादी-न्यन्ये कष्टानि कुर्वते । आर्हतास्त्वलसायंते सुकरावश्य-
कादिषु ॥ ३६ ॥ यत्याभासा गणं त्यक्त्वा स्युः केचित्सवैरचारिणः ।
श्राद्धा अप्यनुगच्छन्ति तान् बाला ग्रहिलानिव ॥ ३७ ॥ गणस्थिताश्च
निर्ग्रथा धर्मोपकरणेष्वपि । ममत्वाभिनिवेशेन स्युः परिग्रहविप्लुताः
॥ ३८ ॥ आराधयन्ति नो शिष्या गुरुन् गुणगुरुनपि । विज्ञमन्या गुरु-
भ्योऽपि विनयं न प्रयुजते ॥ ३९ ॥ तनयाश्चावजानन्ति मातापित्रादि-
कानिति । जानन्ति किममी तत्त्वं जराजर्जरबुद्धयः ॥ ४० ॥ परस्परं
विरुध्यन्ते स्वजनाः सोदरादयः । परकीयैश्च सौहार्दं कुर्वते हार्ददर्शिनः
॥ ४१ ॥ बाल्ये प्रव्राजिताः शिष्याः पाठिताः शिक्षिताः श्रमात् । गुरो-
स्तेऽपि प्रतीपाः स्यु-र्ये कीटाः कुंजरीकृताः ॥ ४२ ॥ प्रहिता ये वणि-
ज्यायै विश्वस्तैरन्यभूमिषु । श्रेष्ठिनां तेऽपि सर्वस्वं मुष्णन्त्याढ्यीकृता
अपि ॥ ४३ ॥ छलेनाश्वस्य जल्पायैः क्षत्रिया घ्नन्ति वैरिणः । प्राये-

माघस्नानादि अनेक प्रकारना कष्टो सहन करशे अने श्रावको तो सहेलाइथी थइ शके
एवा आवश्यकदिकमां पण आळस करशे. (३६) केटलाक यत्याभासो' गच्छने तजी
दइने स्वेच्छाचारी थशे अने जेम बालको गांडा माणसनी पाळळ जाय तेम केटलाक
श्रावको पण तेना अनुयायी थशे. (३७) गण (गच्छ) मां रहेला निर्ग्रथ मुनिओ
पण धर्मोपकरणे विषे ममत्वना अभिनिवेशथी परिग्रहधारी जेवा थशे. (३८) गुणे
करीने गुरु (गुणवान्) एवा गुरुनी पण शिष्यो आराधना करशे नहीं, एटले के पोताने
गुरुथी पण विशेष विज्ञ माननारा एवा तेओ गुरुनो पण विनय नहीं करे. (३९) पुत्रो
पण मातापितादिकनी अवगणना करशे अने ' आ जराथी जर्जर बुद्धिवाळा थइ गयेला
तत्त्वने शुं जाणे ? ' एम कहेशे. (४०) स्वजनो अने सहोदरो विगेरे परस्पर विरुद्धता
धरावशे अने प्रेमदर्शी बनीने परजनोनी संगाते प्रेमभाव धरावशे. (४१) बालपणामांथी
दीक्षा आपीने भणावेला-शिक्षित करेला अर्थात् कीडीमांथी कुंजर जेवा करेला शिष्यो
पण गुरुनुं प्रतिपत्तीपणुं करशे. (४२) वेपारीओ विश्वास करीने जेमने परदेशमां
व्यापार माटे मोकलेला होय तेवा नोकरो शेठे द्रव्यवान् बनावेला होय छतां पण शेठनुं
बहुं द्रव्य पोतानुं करी बेसशे (चोरी लेशे). (४३) क्षत्रियो कपटयुक्त वाणीवडे आश्वा-
सन आपीने वैरीओने हणी नाखशे अने मृत्युना भीरु एवा तेओ प्राये अनीतियुद्ध ज

ણાડનીતિયુદ્ધાનિ કુર્વંતે મૃત્યુભીરવઃ ॥ ૪૪ ॥ સ્તુષાઃ શ્વશુરયોઃ સમ્યગ્
વિનયં ન વિતન્વતે । પ્રસાદમુચિતં તેઽપિ વધૂટીષુ ન કુર્વંતે ॥ ૪૫ ॥
યૈઃ સર્વસ્વઘ્યયૈઃ પોષં પોષમુદ્રાહ્ય વર્દિતાઃ । તેભ્યઃ પિતૃભ્યો ભિન્નાઃ સ્યુઃ
ક્રોધાંધાઃ સ્ત્રીમુખાઃ સુતાઃ ॥ ૪૬ ॥ પ્રવિશ્ય હૃદયં પત્યુઃ खरा वक्रमुखी
વધૂઃ । પિતૃપુત્રૌ પૃથક્કુર્યા-ત્કુંચિકેવાશુ તાલકં ॥ ૪૭ ॥ માતાપિત્રોર-
વિશ્વાસઃ શ્વશ્રૂશ્વશુરયોઃ પુનઃ । વિશ્વાસઃ પરમઃ પત્ની-વચસા હંતિ
માતરં ॥ ૪૮ ॥ નાપિ પુષ્ણંતિ સંપન્નાઃ પિતૃમાત્રાદિપક્ષજાન્ । પત્નીવ-
ગ્યાશ્ચ પુષ્ણંતિ વિત્તવદ્વાશનાદિભિઃ ॥ ૪૯ ॥ સ્તુષાસુતેષુ પ્રૌઢેષુ ગૃહે
વિષયસેવિષુ । સેવંતે વિષયાન્ વૃદ્ધાઃ પિતરોઽપિ ગતત્રપાઃ ॥ ૫૦ ॥ વલી-
લુલિતચર્માપિ પલિતશ્વેતકૂર્ચકઃ । કંપ્રઃ શ્લથોઽપિ નો બાલા-મુદ્રહન્
લજ્જતે જનઃ ॥ ૫૧ ॥ વિક્રીણતે સુતાઃ કેચિ-દુરવસ્થાઃ સુતાનપિ ।
આસન્નમૃત્યવે દયુઃ સ્વપુત્રીં ધનલિપ્સવઃ ॥ ૫૨ ॥ રાજામાત્યાદયો યેઽપિ

કરશે. (૪૪) પુત્રવધૂ સાસુ-સસરાનો સમ્યક્પ્રકારે વિનય નહીં કરે અને તે સાસુસસરા
પણ ઉચિત પ્રસાદ પુત્રવધૂપ્રત્યે નહીં કરે. (૪૫) જેને સર્વસ્વના ઘ્યયે કરીને પોષણ
કરી કરીને પરણાવીને વૃદ્ધિ પમાડ્યા હોય તેવા પુત્રો પણ ક્રોધાંધ ને સ્ત્રીમુખા થઈને
પિતાથી જુદા થશે. (૪૬) खरा-કઠોર અને વક્રમુખી એવી વધૂ પતિના હૃદયમાં પેસીને
કુંચી જેમ તાલાના બે ભાગને જુદા પાડે તેમ શીઘ્ર પિતા-પુત્રને જુદા પાડશે. (૪૭)
પુત્રો માતાપિતાનો અવિશ્વાસ કરશે અને સાસુ-સસરાનો વિશ્વાસ કરશે. વલી પત્નીના
વચનથી માતાને પણ હણશે-માર મારશે. (૪૮) પુત્રો દ્રવ્યસંપન્ન થયા સતા પિતા-માતા
વિગેરેના પક્ષીઓને પોષણ આપશે નહીં, પરંતુ દ્રવ્ય વસ્ત્ર ને અશન-ખાનપાનાદિવડે સ્ત્રીના
સંબંધીઓનું-સાસરીયાનું પોષણ કરશે. (૪૯) પ્રૌઢાવસ્થાવાળા થયેલા પુત્ર ને પુત્રવધૂ જે
ઘરમાં વિષયસેવન કરતા હોય ત્યાં લજ્જાવિનાના વૃદ્ધ માતા-પિતા પણ વિષયસેવન
કરશે. (૫૦) ચામડીમાં વલીઆ પલી ગયા હોય, માથે ધોળા પલી આવ્યા હોય ને
દાઢી-મુઠ્ઠ પણ શ્વેત થઈ ગયા હોય, શરીર કંપતું હોય, વિસંસ્થૂલ થઈ ગયું હોય છતાં તેવો
પુરુષ વાળીને પરણતાં લાજશે નહીં. (૫૧) કેટલાક નિર્દયો પુત્રીને વેચશે, દુરવસ્થા
પામ્યા સતા પુત્રોને પણ વેચશે અને ધનના ઇચ્છકો પોતાની પુત્રીને આસન્નમૃત્યુવાળા
મનુષ્યને પણ આપશે. (૫૨) રાજા, અમાત્યાદિકો જે કોઈ ન્યાયમાર્ગના પ્રવર્તક હોય

ન્યાયમાર્ગપ્રવર્તકાઃ । તે પરાન્ શિક્ષયંતોઽપિ સ્વયં સ્યુઘ્યભિચારિણઃ
 ॥ ૫૩ ॥ સાકૂતોક્તિકટાક્ષૌઘૈઃ સ્તનદોર્મૂલદર્શનૈઃ । ગણિકા ઇવ ચેષ્ટંતે
 નિસ્ત્રપાઃ કુલયોષિતઃ ॥ ૫૪ ॥ માતુઃ સ્વસુઃ સમન્નં સ્યુઃ પુત્રાઘ્યા ભાણ-
 વાદિનઃ । શ્વશુરાદિસમન્નં ચ વદંત્યેવં સ્તુપા યપિ ॥ ૫૫ ॥ વંચકાઃ
 સ્વાર્થનિષ્ઠાશ્ચ સ્યુર્મિથઃ સ્વજના યપિ । વૃત્તિં કુર્વંતિ વણિજો દંભૈઃ કૃટ્-
 તુલાદિભિઃ ॥ ૫૬ ॥ હાનિઃ પ્રત્યુત વાણિજ્યે દુષ્કરાજીવિકા નૃણાં ।
 ન ચ લાભેઽપિ સંતુષ્ટિ-સ્તૃષ્ણા સ્યાદધિકાધિકા ॥ ૫૭ ॥ વહવો દુર્વિધા
 લોકાઃ લિધ્યંતે ધનકાંચયા । વિપયાણાં તૃષ્ણાયૈવ પૂરયંત્યલિલં જનુઃ
 ॥ ૫૮ ॥ રૂપચાતુર્યુદારેષુ નિજદારેષુ સત્સ્વપિ । પરદારેષુ મન્યંતે રંત્વા-
 ત્માનં ગુણાધિકં ॥ ૫૯ ॥ સ્યાદર્કિચિત્કરો લોકે સરલઃ સત્યવાગ્જનઃ ।
 કુટિલો વક્ત્રવાદી ચ પ્રાયઃ સ્યાજ્જનતાદૃતઃ ॥ ૬૦ ॥ વેશ્મર્વાવાહસીમંતા-
 દિષુ સંસારકર્મસુ । ઋણં કૃત્વાપિ વિત્તાનિ વિલસંતિ ઘના જનાઃ ॥૬૧॥

તે બીજાઓને શિખામણ આપશે છતાં પોતે વ્યભિચારી થશે. (૫૩) લાજવિનાની કુલ્લીઓ પણ આકૂતવાલી વાણીવહે અને કટાક્ષોના સમૂહવહે તેમ જ સ્તન અને હાથનું મૂલ દેખાડવાવહે ગણિકાની જેવી ચેષ્ટા કરશે. (૫૪) માતા ને વહેનની સમચ પુત્રાદિ અપશબ્દો ચોલશે અને શ્વશુરાદિની સમચ વધૂ પણ તેવા શબ્દો ચોલશે. (૫૫) સ્વજનો પણ અંદર અંદર એકબીજાને છેતરનારા અને સ્વાર્થનિષ્ઠ થશે. વણિકો કપટવહે અને ઓટા તોલ-માન-માપાદિવહે આજીવિકા ચલાવશે, (૫૬) પરંતુ એમ કરવાથી ઉલટી વેપારમાં હાનિ થશે અને મનુષ્યોને આજીવિકા દુષ્કર થઈ પડશે. વહી લાભ પ્રાપ્ત થયે સતે પણ સંતોષ થશે નહીં, ઉલટી તૃષ્ણા અધિકાધિક વધતી જશે. (૫૭) ઘણા દુર્ભાગી મનુષ્યો ધનની ઇચ્છાથી વધુ શ્રેદ પામશે અને વિપયોની તૃષ્ણાવહે જ આશો જન્મ પૂરો કરશે. (૫૮) રૂપ અને ચાતુરીવહે ઉદાર (શ્રેષ્ઠ) એવી સ્ત્રી છતાં પણ પરદારાગમન કરીને પોતાના આત્માને ગુણાધિક માનશે. (૫૯) લોકો સરલ અને સત્યવાદી મનુષ્યોને વધુ થોડું માન આપશે અને કુટિલ તેમ જ વક્ત્રવાદી મનુષ્યને પ્રાયઃ જનતા વિશેષ આદર આપશે. (૬૦) ઘણા મનુષ્યો ઘર બાંધવામાં અને વિવાહ તથા સીમંતાદિ સંસારી કામમાં લેવું કરીને પણ દ્રવ્ય વાપરશે (૬૧) અને ચૈત્ય, ઉપાશ્રય, દેવપૂજા, પ્રતિષ્ઠા, ઉત્સ-

चैत्योपाश्रयदेवार्चा-प्रतिष्ठाद्युत्सवेषु तु । उपदेशं न शृण्वन्ति शक्ताः
अप्येडमूकवत् ॥ ६२ ॥

श्रद्धाहानिर्द्रव्यहानि-धर्महानिर्यथाक्रमं । आयुर्हानिर्वपुर्हानिः सार-
हानिश्च वस्तुषु ॥ ६३ ॥ कौटिल्यमग्रजः स्वल्पं वेत्यनल्पं ततोऽनुजः ।
यथाकनिष्ठमित्येवं तद्वर्द्धताधिकाधिकं ॥ ६४ ॥ मणिमंत्रौषधीतंत्रा-स्ता-
द्वग्माहात्म्यवर्जिताः । देवा भवन्ति नाध्यक्षाः सम्यगाराधिता अपि
॥ ६५ ॥ स्वल्पतुच्छाऽरसफलाः सहकारादयो दुमाः । गोमहिष्यादयोऽ-
प्यल्प-दुग्धास्तान्धरसानि च ॥ ६६ ॥ दुर्णयो वर्द्धते कूट-तुलादिलो-
भवृद्धितः । ततः स्युर्जलदास्तुच्छाः पृथिवी नीरसा ततः ॥ ६७ ॥ औष-
ध्यस्तेन निस्सारा मानवानां ततः क्रमात् । आयुर्देहबलादीनां परिहाणिः
प्रवर्तते ॥ ६८ ॥ तथोक्तं तंदुलवैचारिके—संघयणं संठाणं उच्चत्तं आ-
उयं च मणुआणं । अणुसमयं परिहायई ओसप्पिणिकालदोसेण ॥६९॥
कोहमयमायलोभा ओसन्नं वड्डए य मणुआणं । कूडतुलकूडमाणा तेण-

वादिकने विषे द्रव्य वापरवानो उपदेश पण सांभळशे नहीं, ते वखते तो शक्तिमान् छतां
पण चकरा जेवा मृंगा बनी जशे. (६२)

आ काळमां अनुक्रमे श्रद्धाहानि, द्रव्यहानि, आयुहानि, वपुहानि अने वस्तुओमां
सारपणानी हानि थया करशे. (६३) मोटो माइ कुटिलता थोडी करी जाणशे, तेना
करतां अनुज (नानो) माइ वधारे कुटिलता करी जाणशे, (वधारे कुटिलता करशे.) अने
जेम-जेम कनिष्ठ तेम तेम कुटिलता अधिकाधिक वृद्धि पामशे. (६४) मणि, मंत्र,
औषधि, तंत्र विगेरे तथाप्रकारना माहात्म्यरहित थइ जशे अने देवो सम्यक् प्रकारे
आराध्या छतां पण प्रायः प्रत्यक्ष थशे नहीं. (६५) सहकार विगेरे वृद्धो स्वल्प, तुच्छ
अने रसविनाना फळने आपनारा थशे. अने गाय भेंश विगेरे पण अल्प दुध आपनारी
अने ते पण रस विनानुं आपनारी थशे. (६६) खोटा तोला विगेरे दुर्नय (अन्याय)
लोमनी वृद्धिथी वृद्धि पामशे अने तेथी वरसाद तुच्छ (थोडो) अने पृथ्वी नीरस थशे.
(६७) पृथ्वी नीरस थवाथी औषधि (धान्यादि) निःसार थशे, तेथी मनुष्योना आयु,
देह, बळादिनी अनुक्रमे परिहानि थती जशे. (६८)

श्री तंदुलवैचारिकप्रकीर्णकमां कह्युं छे के—“ मनुष्योना संघयण, संस्थान, उंचाई,
आयु, अवसर्पिणी काळना दोषथी प्रतिसमय हानिभावने पामशे (६९) अने ते
मनुष्योना क्रोध, मद, माया ने लोभ प्राये वधता जशे. खोटा तोला, खोटा मान थशे

गुमाणेण सव्वंपि ॥ ७० ॥ विसमा अज्जनृत्ताओ विसमाणि य जणवण्णु-
माणाणि । विसमा रायकुलाइं तेण उ विसमाइं वासाइं ॥ ७१ ॥ वि-
समेसु अ वासेसु हुंति असाराइं आसहिवलाइं । ओसहिदोव्वलेण य
आउं परिहायइ नराणं ॥ ७२ ॥

वकुशाश्च कुशीलाश्च स्युर्द्विधेवात्र साधवः । न म्युः पृलाकनिर्ग्रथ-
स्नातकाः कालदोषतः ॥ ७३ ॥ यस्यातिचारपंकेन चाग्रं वकुशं भवेत् ।
वकुशः श्रमणः स स्यात् वकुशं नाम कर्तुं ॥ ७४ ॥ स च द्विधोपक-
रण-देहातिचारभेदतः । प्रायस्तत्रर्तुवच्छेदपि काले निर्योक्तिर्चावर्गः ॥ ७५ ॥
परिधत्ते विभूषायै श्लक्ष्णं सारं तदीहते । दंडपात्रादिकं मृष्टं कृतशोभं
विभर्त्ति च ॥ ७६ ॥ मात्राधिकं चेहते तत् वकुशोऽयमिहादिमः । अन्य-
स्तु नखकेशादि विना कार्यं विभूषयन् ॥ ७७ ॥ वकुशो द्विविधोऽप्येष
स्वस्येच्छति परिच्छदं । पांडित्यादियशःकांक्षा सुखशीलः क्रियात्मकः
॥ ७८ ॥ तथोक्तं पंचनिर्ग्रथां-तह देससव्वलेया-ग्निहं संवलेहि

ए अनुमानथी ए सर्वनी वृद्धि यती जशे. (७०) तोला विगेरे विपम धशे अने जन-
पदमां मान-माप पण विपम थशे. राजकुलमां विपमता आवशे तेषी वरसाद पण विपम
आवशे. (७१) वरसाद विपम आववाथी औपधिशोना वळ पण अमार थशे
(धान्यो कसविनाना उगशे) अने औपधिना दुर्बलपणाथी मनुष्यांनुं आयु पण
परिहानि पामशे. " (७२)

आ पांचमा आरामां साधुओ वकुश ने कुशील ए वे प्रकारना ज थशे. कालदोषथी
पुलाक, निर्ग्रथ के स्नातक मुनिओ नहीं थाय. (७३) जेमनुं चारित्र अतिचाररूप पंक-
वडे करीने वकुश होय ते वकुशश्रमण कहेवाय, वकुश एटले कर्तुममान जाणवुं. (७४)
ए वकुश वे प्रकारना छे. उपकरणवकुश अने देहातिचारवकुश. तेमांना पहेला ऋतुवद्ध-
काळे पण वस्त्रने धुए छे, (७५) तथा स्त्रीणा अने सारा देखाववाळा वस्त्रो धारण करे
छे, दंडपात्रादिकने घटारी मठारीने शोभावाळा करीने तेने धारण करे छे (७६) अने
प्रमाणथी अधिक उपकरणो पहेला प्रकारना वकुश मुनि राखे छे. बीजा प्रकारना वकुश
मुनि नखकेशादिनी कार्यविना पण विभूषा करे छे. (७७) आ बने प्रकारना
वकुशो पोतानो परिवार वधारवा इच्छे छे अने पांडित्यादि घटावीने यशना इच्छक, सुख-
शील अने क्रियामां आळसु होय छे. (७८) पंचनिर्ग्रथी प्रकरणमां कसुं छे के-" तेम ज

સંજુઓ વડસો । મોહસ્કયસ્થમઙ્ગુ-ટિઓ ય સુત્તંમિ ભણિયં ચ ॥ ૧ ॥
 ઉવગરણદેહચુક્ષ્વા રિદ્ધીજસગારવા સિયા નિચ્ચં । બહુસવલદ્વેયજુત્તા
 નિગ્ગંથા વાડસા ભણિયા ॥ ૨ ॥

શીલં યસ્યેહ ચારિત્રં કુત્સિનં સ કુશીલકઃ । પ્રતિસેવાકષાયાભ્યાં
 દ્વિવિધઃ સ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૭૯ ॥ દ્વૈધોઽપ્યયં પંચવિધો જ્ઞાનદર્શનયોર્ભવેત્ ।
 તપશ્ચારિત્રયોશ્ચૈવ યથાસૂદ્ધમે ચ તાદૃશઃ ॥ ૮૦ ॥ સ જ્ઞાનાદિકુશીલો યો
 જ્ઞાનાદીનુપજીવતિ । યથાસૂદ્ધમસ્તુ સ સ્યાદયઃ પ્રીયતે સ્વપ્રશંસયા
 ॥ ૮૧ ॥ જ્ઞાનાદિષુ કુશીલાઃ સ્યુઃ પંચામી પ્રતિસેવયા । કષાયતોઽથ
 જ્ઞાનાદિ-કુશીલાન્ બ્રૂમહે પરાન્ ॥ ૮૨ ॥ યઃ કષાયૈઃ સંજ્વલનૈ-સ્તપો
 જ્ઞાનં ચ દર્શનં । અનુચ્યુક્તે કષાયેણ સ જ્ઞાનાદિકુશીલકઃ ॥ ૮૬ ॥ શાપં
 યચ્છંશ્ચ ચારિત્ર-કુશીલઃ સ્યાત્કષાયતઃ । યથાસૂદ્ધમશ્ચ મનસા યઃ ક્રોધા-
 દિકષાયકૃત્ ॥ ૮૪ ॥ યદ્વા કષાયૈઃ ક્રોધાદ્યૈ-ર્યો જ્ઞાનાદિવિરાધકઃ ।
 કષાયતઃ સ જ્ઞાનાદિ-કુશીલ इह कीर्तितः ॥ ૮૫ ॥ પુલાકમિહ નિઃ-

દેશ અથવા સર્વ હેદને યોગ્ય સંવલ (દોષ) તેણે કરીને યુક્ત તે વકુશ, પરંતુ તે મોહના
 વ્યમાટે અભ્યુત્થિત થયેલા હોય છે, એમ સૂત્રમાં કહેલું છે. (૧) તે વકુશના બે ભેદ-
 ૧ ઉપકરણ ને ૨ દેહશુશ્રૂષા. જેઓ ઋદ્ધિગારવ ને યશગારવવાળા નિત્ય હોય, વહુ
 દોષવાળા ચારિત્રયુક્ત હોય તેને વકુશનિર્ગ્રંથ કહ્યા છે. (૨)

હવે ત્રીજા કુશીલ નિર્ગ્રંથમાટે કહે છે. શીલ તે અહીં ચારિત્ર. તે જેનું કુત્સિત હોય
 તે કુશીલક કહીએ. તેના પણ બે પ્રકાર-૧ પ્રતિસેવાકુશીલ ને ૨ કષાયકુશીલ—એ
 પ્રમાણે કહ્યા છે. (૭૯) એ બંને પાંચ પ્રકારના છે-૧ જ્ઞાન, ૨ દર્શન, ૩ તપ, ૪
 ચારિત્ર ને ૫ યથાસૂદ્ધમ. (૮૦) તેમાં જ્ઞાનાદિ કુશીલ જ્ઞાનાદિવડે જે ઉપજીવિકા કરે
 તે પ્રથમના ચાર પ્રકારે અને જે પોતાની પ્રશંસાવડે પ્રીતિ પામે-રાજી થાય તે યથાસૂદ્ધમ
 કુશીલ. (૮૧) આ જ્ઞાનાદિને વિષે પ્રતિસેવના કુશીલના પાંચે પ્રકાર સમજવા. હવે
 કષાયવડે જ્ઞાનાદિ કુશીલના પાંચ પ્રકાર કહે છે. (૮૨)-જે સંજ્વલન કષાયવડે તપ,
 જ્ઞાન, દર્શનને જોડે તેને કષાયથી જ્ઞાનાદિ કુશીલ કહીએ. (૮૩) જે શ્રાપ આપે તે
 કષાયથી ચારિત્રકુશીલ કહીએ અને મનવડે જે ક્રોધાદિ કષાય કરે તે યથાસૂદ્ધમ કષાય
 કુશીલ કહીએ. (૮૪) અથવા ક્રોધાદિ કષાયોવડે જે જ્ઞાનાદિકના વિરાધક હોય તે
 કષાયથી જ્ઞાનાદિ કુશીલ કહીએ. (૮૫) હવે પુલાક માટે કહે છે.—પુલાક તે નિઃસાર

સારં ધાન્યં તાદૃક્ચરિત્રયુક્ । સ લબ્ધિપ્રતિસેવાભ્યાં પુલાકો દ્વિવિધઃ
સ્મૃતઃ ॥ ૮૬ ॥ યતિર્યથા ચક્રિસૈન્ય—મપિ ચૂર્ણયિતું ક્ષમઃ । લબ્ધિઃ સા
સ્થાત્પુલાકાખ્યા તાં સંઘાદિપ્રયોજને ॥ ૮૭ ॥ પ્રયુજાનો ભવેહ્લબ્ધિ—પુ-
લાકોઽન્યસ્તુ પંચધા । જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર—લિંગસૂક્ષ્મવિભેદતઃ ॥ ૮૮ ॥
જ્ઞાનં દોષૈઃ સ્ખલિતાદ્યૈઃ શંકિતાદ્યૈશ્ચ દર્શનં । મૂલોત્તરાતિચારૈશ્ચ ચારિત્રં
યો વિરાધયેત્ ॥ ૮૯ ॥ સ જ્ઞાનાદિપુલાકઃ સ્થા—ત્કુર્યાન્નિઃકારણં ચ યઃ
વેષાંતરં ભવેહ્લિંગ—પુલાકઃ સ શ્રુતોદિતઃ ॥ ૯૦ ॥ સંયતાકલ્પ્યવસ્તૂનાં
મનસા યો નિષેવકઃ । સ નિર્દિષ્ટો યથાસૂક્ષ્મ—પુલાકઃ શ્રુતપારગૈઃ ॥ ૯૧ ॥

વિનિર્ગતો મોહનીય—કર્માખ્યાદ્ગ્રંથતોઽત્ર યઃ । સ નિર્મથો દ્વિધા
ક્ષીણો—પશાંતમોહભેદતઃ ॥ ૯૨ ॥ શુક્લધ્યાનજલૈઃ સ્નાતો દૂરં કર્મમલો-
ઝિજ્ઞતઃ । સ સ્નાતકઃ સ યોગી ચા—યોગી ચેતિ દ્વિધા ભવેત્ ॥ ૯૩ ॥

તતશ્ચ—અરકેઽસ્મિંશ્ચ વકુશ—કુશીલાખ્યેઽપિ સંયમે । ભવેત્ક્રમેણા-
પકર્ષઃ શક્તિસત્ત્વાદિહાનિતઃ ॥ ૯૪ ॥ સત્યપ્યેવં ભવેયુર્યે મૂઢાઃ સંઘે ચતુ-

ધાન્ય તેવા ચારિત્રવાલા તે પુલાકનિર્ગ્રંથ. તે લબ્ધિ અને પ્રતિસેવાવડે બે પ્રકારના કહ્યા છે. (૮૬) મુનિ જે લબ્ધિવડે ચક્રવર્તીના સૈન્યને પણ ચૂર્ણ કરવાને સમર્થ થાય તે પુલાકલબ્ધિ કહેવાય છે. તે લબ્ધિના સંઘાદિકનો પ્રયોજને ઉપયોગ કરે સતે લબ્ધિ-પુલાક કહેવાય છે. વીજા પ્રતિસેવનાપુલાક જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, લિંગ ને સૂક્ષ્મ એવા ભેદથી પાંચ પ્રકારે છે. (૮૭-૮૮) સ્ખલિતાદિ દોષે કરીને જ્ઞાનને, શંકિતાદિવડે દર્શનને અને મૂલગુણ કે ઉત્તરગુણમાં અતિચાર લગાડવાવડે ચારિત્રને જે વિરાધે તે જ્ઞાનાદિપુલાક કહેવાય છે અને નિષ્કારણ જે વેષાંતર કરે તેને લિંગપુલાક શ્રુતમાં કહેલ છે, (૮૯-૯૦) તેમ જ સંયતિ (મુનિ)ને અકલ્પ્ય એવી વસ્તુનો મનથી પણ જે સેવનાર હોય તેને શ્રુતપારગામીઓએ યથાસૂક્ષ્મપુલાક કહેલ છે. (૯૧)

હવે નિર્ગ્રંથ માટે કહે છે—મોહનીયકર્મરૂપ ગ્રંથથી જે નીકળી ગયા અર્થાત્ જેનું મોહનીયકર્મ નાશ પામ્યું તે નિર્ગ્રંથ કહેવાય છે. તેના બે પ્રકાર ક્ષીણમોહ ને ઉપશાંત-મોહરૂપ થાય છે. (૯૨) શુક્લધ્યાનરૂપ જલવડે જે નાહ્યા અને કર્મમલરહિત—તેનાથી દૂર થયા તે સ્નાતક. તે સયોગી અને અયોગી એમ બે પ્રકારના હોય છે. (૯૩)

આ પાંચમા આરામાં વકુશ ને કુશીલ એ બે પ્રકારના સંયમ હોય છે. તેમાં પણ શક્તિસત્ત્વાદિકની હાનિથી અનુક્રમે અપકર્ષ થતો જાય છે. (૯૪) આમ છતાં પણ જે

विधे । धर्मे च नास्तिकाः कार्या-स्ते भव्यैः संघतो बहिः ॥ ९५ ॥ यथा
घृतादिवस्तूनां पूर्वकालव्यपेक्षया । स्नेहमाधुर्यादिहानि-र्यद्यप्यध्यक्षमी-
क्ष्यते ॥ ९६ ॥ तथापि कार्यं तत्साध्यं स्यात्तैरेव घृतादिभिः । न पुनस्त-
त्पदन्यस्तैः स्वच्छैरपि जलादिभिः ॥ ९७ ॥ पूर्वर्ण्यपेक्षयैवं च हीनहीन-
गुणैरपि । मोक्षमार्गाद्यवाप्तिः स्या-न्निर्ग्रथैरेव नापरैः ॥ ९८ ॥ विषमेऽपि
च कालेऽस्मिन् भवंत्येव महर्षयः । निर्ग्रथैः सदृशाः केचि-च्चतुर्था-
रकवर्त्तिभिः ॥ ९९ ॥

यथास्यामवसर्पिण्या-मेतस्मिन् पंचमेऽरके । त्रयोविंशतिरादिष्टा
उदयाः सततोदयैः ॥ १०० ॥ विंशतिः १ प्रथमे तत्र युगप्रधानसूरयः ।
उदये स्युर्द्वितीयस्मिन् त्रयोविंशतिरेव ते २ ॥ १ ॥ तृतीयेऽष्टाद्व्यनवतिः
३ चतुर्थे चाष्टसप्ततिः ४ । पंचसप्तति ५ रेकोन-नवतिः ६ शतमेव ७ च
॥ २ ॥ सप्ताशीति ८ स्तथा पंच-नवतिश्च ९ ततः परं । सप्ताशीतिः
१० षट्सप्तति ११-रष्टसप्ततिरेव च १२ ॥ ३ ॥ चतुर्नवति १३ रेवाष्टौ
१४ त्रयः १५ सप्त १६ चतुष्टयं १७ । शतं पंचदशोपेतं १८ त्रयस्त्रिंशं

मूढ चतुर्विध संघमां के धर्ममां नास्तिक होय अर्थात् चतुर्विध संघ के धर्म नहीं एम
कहेतो होय तेने भव्यजनोए संघथी बहार करवो. (९५) जेम घृतादि वस्तुमां पूर्वका-
ळनी अपेक्षाए स्नेह अने माधुर्यादिनी हानि प्रत्यक्ष जोवामां आवे छे (९६) तां पण
तेनाथी साधवालायक कार्य (मिष्टान्नादिक) ते ज घृतादिक वडे थाय छे-करवामां आवे छे.
पण तेना स्थानके स्थापित करवामां आवेला स्वच्छ एवा जळादिकथी थतुं नथी. (९७)
ते ज रीते पूर्व मुनिओनी अपेक्षाए हीन हीन गुणवाळा छतां पण मोक्षमार्गनी प्राप्ति तो
तेवा निर्ग्रथ मुनिओथी ज थाय छे-बीजाथी थती नथी. (९८) आ विषमकालमां पण
कोइ मुनिओ चोथा आराना निर्ग्रथ मुनिओ जेवा पण होय छे. (९९)

जेमके—आ अवसर्पिणीमां आ पांचमा आरामां सतत उदयवाळा परमात्माए २३
उदय थवाना कहा छे. (१००) तेमांना पहेला उदयमां २०, बीजामां २३, त्रीजामां
२८, चोथामां ७८, पांचमामां ७५, छठामां ८९, सातमामां १००, आठमामां ८७, नव-
मामां ९५, दशमामां ८७, अग्यारमामां ७६, बारमामां ७८, तेरमामां ९४, चौदमामां
१०८, पंदरमामां १०३, सोळमामां १०७, सतरमामां १०४, अठारमामां ११५, ओग-

ज्ञातं १९ शतं २० ॥ ४ ॥ पंचाधिकाथ नवति २१—नवतिश्च नवाधिका
२२ । चत्वारिंशत् २३ क्रमादेते यथोक्तोदयसूरयः ॥ ५ ॥

श्रीसुधर्मा १ च वज्रश्च २ सृगिः प्रतिपदाभिधः ३ । हरिम्पहो ४
नंदिमित्रः ५ शूरसेन ६ स्तथापरः ॥ ६ ॥ रविमित्रः ७ श्रीप्रभश्च ८
सृग्मिर्गणिरथाभिधः ९ । यशोमित्रो १० धनशिवः ११ सत्यमित्रो १२
महामुनिः ॥ ७ ॥ धम्मिल्लो १३ विजयानंद १४—मनथा सृगिः सुमंगलः
१५ । धर्मसिंहो १६ जयदेवः १७ सुगदिज्ञाभिधो गुरुः १८ ॥ ८ ॥ वैशा-
ख १९ आथ कोडिन्यः २० सृगिः श्रीमाथुगह्वयः २१ । वणिक्पुत्रश्च २२
श्रीदत्त २३ उदयेष्वाद्यसूरयः ॥ ९ ॥

स्यात्पुष्पमित्रो १ ऽर्हन्मित्रः २ मृगिर्वैशाखसंज्ञकः ३ । सुकीर्त्ति ४
स्थावर ५ रथ—सुताश्च ६ जयमंगलः ७ ॥ १० ॥ तनः सिद्धार्थ ८ ईशानो
९ रथमित्रो १० मुनीश्वरः । आचार्यो भरणीमित्रो ११ दृढमित्राह्वयोऽपि
च १२ ॥ ११ ॥ संगतिमित्रः १३ श्रीधरो १४ मागध १५ आमराभिधः
१६ । रेवतीमित्र १७ सत्कीर्त्ति—मित्रो १८ च सुरमित्रकः १९ ॥ १२ ॥
फलगुमित्रश्च २० कल्याण २१—सूरिः कल्याणकारणं । देवमित्रो २२
दुःप्रसह २३ उदयेष्वंत्यसूरयः ॥ १३ ॥

शीशमामां १३३, वीशमामां १००, एकवीशमामां ९५, पावीशमामां ९९ अने त्रेवीश-
मामां ४० ए प्रमाणे कुल २००४ युगप्रधान आचार्यो यशो. (१०१-१०५)

ए त्रेवीशो उदयमां पहेला पहेला आचार्य श्रीसुधर्मा १, वज्र २, प्रतिपद ३, हरि-
स्सह ४, नंदिमित्र ५, शूरसेन ६, रविमित्र ७, श्रीप्रभ ८, मगिरथ ९, यशोमित्र १०,
धनशिव ११, महामुनि सत्यमित्र १२, धम्मिल्ल १३, विजयानंद १४, सुमंगलसूरि
१५, धर्मसिंह १६, जयदेव १७, सुगदिज्ञ नामना गुरु १८, वैशाख १९, कोडिन्य २०,
माथुर २१, वणिक्पुत्र २२ अने श्रीदत्त २३—आ नामना यशो. (६-९)

ए त्रेवीशो उदयमां छेछा आचार्य पुष्पमित्र १, अर्हन्मित्र २, वैशाख ३, सुकीर्त्ति ४,
स्थावर ५, रथसुत ६, जयमंगल ७, सिद्धार्थ ८, ईशान ९, रथमित्र मुनीश्वर १०, भरणी-
मित्र आचार्य ११, दृढमित्र १२, संगतिमित्र १३, श्रीधर १४, मागध १५,
चामर १६, रेवतीमित्र १७, सत्कीर्त्तिमित्र १८, सुरमित्र १९, फलगुमित्र २०, कल्याण-
ना कारणरूप कल्याणसूरि २१, देवमित्र २२ अने दुःप्रसह २३ नामना यशो. (१०-१३)

श्रीसुधर्मा च जंबूश्च प्रभवः सूरिशेखरः । शय्यंभवो यशोभद्रः सं-
भूतिविजयाह्वयः ॥ १४ ॥ भद्रबाहुस्थूलभद्रौ महागिरिसुहस्तिनौ । धन-
सुंदरश्यामार्यौ स्कंदिलाचार्य इत्यपि ॥ १५ ॥ रेवतीमित्रधर्मौ च भद्र-
गुप्ताभिधो गुरुः । श्रीगुप्तवज्रसंज्ञार्य-रक्षितौ पुष्पमित्रकः ॥ १६ ॥ प्रथम-
स्योदयस्यैते विंशतिः सूरिसत्तमाः ।

त्रयोविंशतिरुच्यंते द्वितीयस्याथ नामतः ॥ १७ ॥ श्रीवज्रो नाग-
हस्ती च रेवतीमित्र इत्यपि । सिंहो नागार्जुनो भूत-दिन्नः कालकसंज्ञकः
॥ १८ ॥ सत्यमित्रो हारिलश्च जिनभद्रो गणीश्वरः । उमास्वातिः पुष्प-
मित्रः संभूतिः सूरिकुंजरः ॥ १९ ॥ तथा माढरसंभूतो धर्मश्रीसंज्ञको
गुरुः । ज्येष्ठांगः फल्गुमित्रश्च धर्मघोषाह्वयो गुरुः ॥ २० ॥ सूरिर्विनयमि-
त्राख्यः शीलमित्रश्च रेवतिः । स्वप्नमित्रो हरिमित्रो द्वितीयोदयसूरयः

स्युस्त्रयोविंशतेरेव-मुदयानां युगोत्तमाः । चतुर्युक्ते सहस्रे द्वे मी-
लिताः सर्वसंख्यया ॥ २२ ॥ एकावताराः सर्वेऽमी सूरयो जगदुत्तमाः ।
श्रीसुधर्मा च जंबूश्च ख्यातौ तद्भवसिद्धिकौ ॥ २३ ॥ अनेकातिशयोपेता

हवे पहेला उदयना बीश युगप्रधान आचार्योना नाम आ प्रमाणे-१ श्रीसुधर्मा,
२ जंबू, ३ सूरिशेखरसमान प्रभव, ४ शय्यंभव, ५ यशोभद्र, ६ संभूतिविजय, ७ भद्रबाहु,
८ स्थूलभद्र, ९ महागिरि, १० सुहस्ति, ११ धनसुंदर, १२ श्यामार्य, १३ स्कंदिलाचार्य,
१४ रेवतीमित्र, १५ धर्म, १६ भद्रगुप्त नामना गुरु, १७ श्रीगुप्त, १८ वज्र, १९ आर्य-
रक्षित, २० पुष्पमित्र.

हवे बीजा उदयना २३ युगप्रधान आचार्योना नाम कहे छे.- (१४-१७) १ श्री-
वज्र, २ नागहस्ती, ३ रेवतीमित्र, ४ सिंह, ५ नागार्जुन, ६ भूतदिन्न, ७ कालक, ८ सत्य-
मित्र, ९ हारिल, १० जिनभद्र गणीश्वर, ११ उमास्वाति, १२ पुष्पमित्र, १३ आचार्योमां
हस्तीसमान संभूति, १४ माढरसंभूत, १५ धर्मश्री, १६ ज्येष्ठांग, १७ फल्गुमित्र, १८
धर्मघोष नामना गुरु, १९ विनयमित्र, २० शीलमित्र, २१ रेवति, २२ स्वप्नमित्र ने
२३ हरिमित्र. (१८-२१)

ए प्रमाणे २३ उदयमां थनारा युगोत्तम (युगप्रधान) पुरुषो सर्व मळीने बे हजार ने
चार सर्व संख्याए थाय छे. (२२) आ वधा जगदुत्तम आचार्यो एकावतारी जाणवा.
तेमां श्रीसुधर्मा ने जंबूतद्भवसिद्धिक समजवा. (२३) आ युगप्रधानो अनेक अतिशय-

મહાસત્ત્વા ભવંત્યમી । ધ્નંતિ સાર્દ્ધદ્વિયોજન્યાં દુર્ભિચાદીનુપદ્રવાન ॥૨૪॥
 एकादशसहस्राश्च लक्षाश्च षोडशाधिकाः । युगप्रधानतुल्याः स्युः सूर्यः
 पंचमारके ॥ २५ ॥ तथोक्तं दुष्पमारकसंघस्तोत्रे—जुगपवरसरिससूरी
 दूरीकयभविमोहतमपसरं । वंदामि सोलसुत्तर इगदसलस्के सहस्से य
 ॥ १ ॥ संतु श्रीवर्द्धमानस्येत्यादि दीवालीकल्पे तु—जुगप्पहाणसमाणा
 एगारस लरक सोलस सहस्सा । सूरिओ हुंति अरए पंचमए जाव दुप्प-
 सहे ॥ २ ॥ कोटीनां पंच पंचाश—लक्षास्तावंत एव च । सहस्राश्च
 शताः पंच सर्वे स्वाचारसूरयः ॥ २६ ॥ त्रयस्त्रिंशच्च लक्षाणि सहस्राणां
 चतुष्टयी । चतुःशत्येकनवतिः सूरयो मध्यमा गुणैः ॥ २७ ॥ अस्मिन्नेवा-
 रकेऽभवन् पूर्वाचार्या महाशयाः । श्रीजगच्चंद्रसूर्याद्या—स्तपागच्छान्व-
 यक्रमे ॥ २८ ॥ सूरयो वप्पभट्ट्याख्या अभयदेवसूरयः । हेमाचार्याश्च
 मलय—गिर्याद्याश्चाभवन् परे ॥ २९ ॥ विजयंतेऽधुनाप्येवं मुनयो नय-
 कोविदाः । अत्युग्रतपसश्चारु—चारित्रमहिमान्मुनाः ॥ ३० ॥ एवं मध्य-

વાળા તેમ જ મહાસત્ત્વશાલી હોય છે. તેમના પ્રભાવથી અઢી યોજન (દશ ગાઉ)માં દુર્ભિ-
 ચાદિ ઉપદ્રવો નાશ પામે છે. આ પાંચમા આરામાં સોઠ લાખ ને અગ્યાર હજાર યુગપ્રધાન
 સરસા આચાર્યો થશે. (૨૪-૨૫) શ્રી દુષ્પમારકસંઘસ્તોત્રમાં કહ્યું છે કે—“ યુગપ્રધાન-
 સદશ સોઠ લાખ ને અગ્યાર હજાર આચાર્યો કે જેમણે ભવિક જીવના મોહરૂપ અંધકારનો
 પ્રસાર દૂર કર્યો છે એવા થશે. એમને હું વંદના કરું છું. (૧) ” સંતુ શ્રીવર્દ્ધમાનસ્ય
 ય પદની શરુઆતવાળા દીવાલીકલ્પમાં તો—‘ યુગપ્રધાનસરસા અગ્યાર લાખ ને સોઠ હજાર
 આચાર્યો પાંચમા આરામાં યાવત્ દુષ્પ્રસહસ્રરિપર્યંત થશે (૨) ’ એમ કહેલ છે.

પાંચ ક્રોડ, પચાશ લાખ, પચાસ હજાર ને પાંચશે સર્વે ઉત્તમ આચારવાળા આચાર્યો
 થશે. (૨૬) તેત્રીશ લાખ, ચાર હજાર, ચારશે ને એકાશું મધ્યમ ગુણવાળા આચાર્યો થશે.
 (૨૭) આ આરામાં મહાશય એવા પૂર્વાચાર્યો શ્રીજગચ્ચંદ્રસૂરિ વિગેરે તપાગચ્છના અન્વ-
 યક્રમમાં થયા છે. (૨૮) શ્રીવપ્પભટ્ટીસૂરિ, શ્રી અભયદેવસૂરિ, હેમચંદ્રાચાર્ય, મલયગિરિ
 વિગેરે વીજા ઘણા આચાર્યો થયા છે. (૨૯) અત્યારે પણ ન્યાયમાં પ્રવીણ અને અત્યુગ્ર
 તપ કરનારા તેમ જ ચારિત્રના મહિમાવડે અદ્ભુત એવા કેટલાક મુનિઓ વિજયવંત વર્તે
 છે. (૩૦) આ પ્રમાણે મધ્યમ દષ્ટિએ વિચાર કરીને વિવેકીઓએ પાંચમા આરામાં શુદ્ધ

स्थया दृष्ट्या पर्यालोच्य विवेकिभिः । न कार्यः शुद्धसाधूनां संशयः पंच-
मेऽरके ॥३२॥ दुष्पमारकपर्यता-वधि संघश्चतुर्विधः । भविष्यत्यव्यवच्छिन्न
इत्यादिष्टं जिनैः श्रुते ॥३३॥ तथोक्तं भगवत्यां-जंबूद्वीवे गं दीवे भारहे वासे
इमीसे ओसप्पिणीए देवाणुप्पियाणं केवइयं कालं तित्थे अणुसजिस्स-
ति ? गो० जंबू० भारहे इमीसे ओस० ममं एकवीसं वाससहस्साइं तित्थे
अणुसजिस्सति, इति भग० श० ८ उ० ८ । दीवालीकल्पे तूक्तं-वासाण
वीससहस्सा नव सय तिस्मास पंचदिणपहरा । इक्का घडिया दोपल
अस्सर अडयाल जिणधम्मो ॥ १ ॥

पर्यते त्वरकस्यास्य सूरिर्दुःप्रसहाभिधः । रत्निद्वयोच्छ्रितो विंशत्य-
ब्दजीवी भविष्यति ॥ ३४ ॥ स्वर्गाच्च्युत्वा समुत्पन्नो गृहे द्वादशवत्सरीं ।
स्थित्वा सामान्यसाधुत्वे चत्वार्यब्दान्यसौ शुचिः ॥ ३५ ॥ चत्वार्यब्दानि
सूरित्वे स्थित्वाष्टाब्दानि च व्रते । स्वर्गमेष्यति सौधर्म-मंते कृत्वाष्टमं
कृती ॥ ३६ ॥ दशवैकालिकं जीत-कल्पमावश्यकं च सः । अनुयोग-
द्वारनंदी-नर्तेन्द्रो धास्यति श्रुतं ॥ ३७ ॥ साध्वी तदा च फल्गुश्रीः

साधुओसंबंधी संशय न करवो, (३१) केमके दुष्पम आराना छेडापर्यंत अव्यवच्छिन्न-
पणे चतुर्विधसंघ रहेशे. एम जिनेश्वरोए सिद्धांतमां कहेलुं छे. (३२-३३) श्री भगवतीसूत्रमां
कहुं छे के- ' हे भगवंत ! जंबूद्वीपमां भरतक्षेत्रमां आ अवसर्पिणीमां आप देवानुप्रियनुं
तीर्थ केटला कालसुधी अविच्छिन्न वर्त्तेशे ? ' प्रभु कहे छे के- ' हे गौतम ! आ जंबूद्वीपमां
भरतक्षेत्रमां आ अवसर्पिणीमां मारुं तीर्थ एकवीश हजार वर्षपर्यंत अविच्छिन्न वर्त्तेशे. '
आ प्रमाणे भगवती शतक ८, उद्देशा ८ मामां कहुं छे. दीवालीकल्पमां तो कहुं छे के-
' वीश हजार नवसो वर्ष, त्रण मास, पांच दिवस, पांच प्रहर, एक घडी, बे पल ने ४८ अक्षर
सुधी जैनधर्म रहेशे. (१) ' (आ संख्यानुं कारण समजातुं नथी)

आ आराने छेडे दुःप्रसह नामना सूरि बे हाथ उंचा शरीरवाळा ने वीश वर्षना
आयुवाळा थशे. (३४) ते स्वर्गथी च्यवीने मनुष्यपणुं पामशे. बार वरस गृहवासमां रहेशे,
चार वर्ष सामान्य पवित्र साधुपणे रहेशे (३५) अने चार वर्ष आचार्यपणे रहेशे. एक-
दर आठ वर्ष श्रमणपणामां रही अंते अष्टम करी सौधर्म देवलोके देव थशे. (३६)
ते काळे दशवैकालिक, जीतकल्प, आवश्यक, अनुयोगद्वार ने नंदी एटलुं श्रुत जेने
इंद्र नम्या छे एवा ते आचार्य धारण करशे. (३७) ते वखते साध्वी फल्गुश्री नामे,

श्रावको नागिलाभिधः । सत्यश्रीः श्राविका चेति ज्ञेयः संघश्चतुर्विधः ॥ ३८ ॥ यतः—एगो साहू एगा य साहुणी सहुओ य सहुी वा । आणा-
जुत्तो संघो सेसो पुण अट्टिसंघाओ ॥ ३९ ॥ उत्कृष्टं श्रुतमेतेषां दश-
वैकालिकावधि । षाण्मासिकतपस्तुल्यं षष्ठभक्तं भविष्यति ॥ ४० ॥
मंत्रीशः सुमुखाभिख्यो राजा विमलवाहनः । भविष्यतस्तदा लोके नीति-
मार्गप्रवर्तकौ ॥ ४१ ॥ अयं दुःप्रसहाचार्यो—पदेशेन करिष्यति । चैत्य-
स्यांतिममुद्धारं राजा श्रीविमलाचले ॥ ४२ ॥ कोट्येकैकादश लक्षाः
सहस्राणि च षोडश । उत्तमानां त्रितीशानां संख्येषा दुष्पमारके ॥ ४३ ॥
कोटयः पंचपंचाश—लक्षाश्चापि सहस्रकाः । तावन्तोऽथ शताः पंच पंच-
पंचाशदन्विताः ॥ ४४ ॥ ५५५५५५५५५ इयंतो दुःषमाकाले निर्दिष्टाः
सर्वसंख्यया । नवभिः पंचकैर्नाम—धारिणोऽधमसूरयः ॥ ४५ ॥ इत्य-
र्थतो दीपालिकाकल्पे.

एवं च सर्ववर्षाध—सर्पिणीष्वखिलास्वपि । पंचमानामरकाणां यथार्हं
भाव्यतां स्थितिः ॥ ४६ ॥ एवमुक्तस्वरूपस्य पंचमस्थारकस्य च । प्रांते
मूलाद् ज्ञातिधर्मो विवाहादिविलीयते ॥ ४७ ॥ धर्मो विलीयते शाक्या—

श्रावक नागिल नामे अने श्राविका सत्यश्री नामे थशे. ए रीते चतुर्विध संघ थशे. (३८)
कहुं छे के—‘ एक साधु, एक साध्वी, एक श्रावक ने एक श्राविका पण आज्ञायुक्त होय तो
तेने संघ कहेवो, ते सिवायनाने अस्थिनो संघ समजवो. ’ (३९) पांचमा आराना
प्रांत भागे एओतुं उत्कृष्ट श्रुत दशवैकालिकसुधी ने उत्कृष्ट तप छहनो ते षाण्मासिक
तप जेवो थशे (गणाशे). (४०) राजा विमलवाहन ने मंत्री सुमुख नामनो ते बखते
लोकमां नीतिमार्गना प्रवर्तक थशे. (४१) आ राजा दुःप्रसह आचार्यना उपदेशथी
श्रीविमलाचलउपरना चैत्यनो छेल्लो उद्धार करशे. (४२) आ दुषमा आरामां एक क्रोड,
अग्यार लाख अने सोळ हजार उत्तम राजाओ थशे. (४३) पंचावन क्रोड, पंचावन लाख,
पंचावन हजार, पांचसो ने पंचावन ए प्रमाणे नव पांचडारूप संख्यावाळा आ दुःषमकाळमां
नामधारी अधम सूरिओ (आचार्यो) थशे. आ प्रमाणे अर्थथी दीपालिकाकल्पमां कहेल छे.

ए रीते सर्व (पांच भरत ने पांच ऐरवत) क्षेत्रमां सर्व अवसर्पिणीना पांचमा आ-
रामां यथायोग्यपणे स्थिति समजवी. (४६) ए प्रमाणे उक्त स्वरूपवाळा पांचमा आराने
प्रांते मूलथी विवाहादि ज्ञातिधर्म नाश पामशे. (४७) शाक्यादि अन्य पाखंडीओनो

अन्यपाखंडिनामपि । राजधर्मो दुष्टशिष्ट-निग्रहानुग्रहादिकः ॥ ४८ ॥
धर्मोऽथ श्रुतचारित्र-लक्षणोऽपि विलीयते । साध्वादिनाशे तन्नाशः
पात्रनाशे घृतादिवत् ॥ ४९ ॥ तथा चोच्छिद्यते वह्नि-रन्नपाकादिभि-
स्सह । अतिस्निग्धेऽतिरूक्षे च काले भवति नैष यत् ॥ ५० ॥ अनति-
स्निग्धरूक्षेषु सुषमदुष्पमादिषु । कालेषूत्पद्यते वह्नि-स्तत्साध्याश्च
क्रिया अपि ॥ ५१ ॥

एवं पूर्णो पंचमेदरे-ऽनंतैर्वर्णादिपर्यवैः । हीयमानैः प्रविशति दुष्प-
मदुष्पमारकः ॥ ५२ ॥ स च कालो महाभीष्मः शून्योऽशेषजनक्षयात् ।
प्रवर्द्धमानदुःखार्त्त-लोकहाहारवाकुलः ॥ ५३ ॥ तस्मिन् कालेऽतिकठिना
दूरोदंचितधूलयः । वाता वांति भृशं भीष्मा असह्याः प्राणहारिणः
॥ ५४ ॥ धूमायंते दिशोऽभीक्ष्णं परितोऽतिरजस्वलाः । प्रसृत्वरंधत-
मसै-निरालोका दिवानिशं ॥ ५५ ॥ कालरौक्ष्येणांगरौक्ष्या-दसह्यम-
हितं महः । शीतं मुंचति शीतांशु-रूष्णं चोष्णकरः खरः ॥ ५६ ॥ सूर्य-

धर्म पण नाश पामशे. दुष्टनो निग्रह ने शिष्टनो अनुग्रह करवारूप राजधर्म नाश पामशे.
(४८) श्रुत अने चारित्रलक्षण धर्म पण नाश पामशे, केमके साधु विगेरेनो नाश थये
सते पात्रनाशे घृतादिना नाशनी जेम ते नाश पामे ज. (४९) तथा अन्नपाकादिनी
साथे अग्नि पण नाश पामशे, कारण के अतिस्निग्ध के अतिरूक्ष काळमां अग्नि होतो ज
नथी. (५०) अनतिस्निग्धरूक्ष एटले अतिस्निग्ध नहीं अने अतिरूक्ष नहीं एवा
सुषमदुःपमादि काळमां ते अग्नि अने तेथी साध्य एवी क्रियाओ प्रवते छे. (५१)

आ प्रमाणे पांचमो आरो पूर्ण थये सते तेना करतां अनंता वर्णादि पर्यवे हीन
थतो दुष्पमदुष्पम नामनो छटो आरो प्रवेश करशे. (५२) ते काळ महाभीष्म,
अशेष (समस्त) जननो क्षय थवाथी शून्य, वधता जता दुःखोथी पीडा पामता लोकोना
हाहारवथी आकुल प्रवर्तशे. (५३) ते काळे अति कठिन, दूरथी पुष्कळ धूलने उडाड-
नारा, अत्यंत भीष्म (भयंकर), असह्य अने प्राणहारी वायरा वाशे. (५४) वारंवार
दिशाओ धूम्रमय, चोतरफ रजयुक्त अने अंध करे एवा तामसवडे रात्रि-दिवस लोकोवडे
न जोइ शकाय तेवी थशे. (५५) काळना रौक्ष्यपणाथी अंगनुं अत्यंत रौक्ष्यपरुं थशे
अने तेथी सूर्य-चंद्रनुं तेज असह्य ने अहितकारी थइ पडशे. चंद्रमा अत्यंत शीतता
मूकशे अने सूर्य अत्यंत उष्णता मूकशे. (५६) ए सूर्य ने चंद्र जगतने उपकारी छतां

ચંદ્રમસાવેતૌ જગતામુપકારિણૌ । હંત કાલપરાવર્તે સ્યાતાં તાવં વ દુઃ-
 खदौ ॥ ૫૭ ॥ સર્ગાદિચારસદૃશ-રસવાઃપૂર્વાપિણઃ । કર્ગપરસતુન્યાવુ-
 सुचोऽम्लरसवारयः ॥ ૫૮ ॥ અગ્નિવદ્દાહક્રદારિ-કિરો વિપમયોદકાઃ ।
 वज्रोदकाः पर्वतादि-प्रतिभेदप्रभृणवः ॥ ૫૯ ॥ વિદ્યુત્પાનકૃતોઽભીચ્છાં
 कर्करादिकिरोऽसकृत् । जनानां विविधव्याधि-वेदनामृत्युकृजलाः ॥ ૬૦ ॥
 તદા ચંડાનિલોદ્ધૂત-તીવ્રધારાતિપાતિનઃ । કર્ણદ્રોહિધ્વનિકૃતો-ઽસક્ર-
 द्वर्षति वारिदाः ॥ ૬૧ ॥ ચતુર્ભિઃ કલાપકં । ઘ્વાં ચારાદિમેઘાનાં
 श्रीजंबूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रवृत्त्योः कालमानमुक्तं न दृश्यते-‘અભિસ્ક્રણં અભિ-
 खणं अरसमेहा विरसमेहा खारमेहा खत्तमेहा यावत् वासं वासं वासि-
 हिति’ एतद् वृत्तावपि अभीच्छां पुनः पुनरित्यादि. કાલસસતૌ તુ ઇતેપાં
 કાલમાનમેવં દૃશ્યતે.-તો ચારગિગિવિસંવિલ-વિજ્જુઘણા સગદિણા પિદુ
 કુપવણં । વરિસિચ્છ વહુરોગિજલં કાહંતિ સમં ગિરિથલાઈં ॥ ૧ ॥ ગ્રંથાં-
 तरे तु-‘ एते चारमेघादयो वर्षशतौनैकविंशतिवर्षसहस्रप्रमाणदुष्पमाका-

खेदनी वात छे के काळना परावर्तपणार्थी ते धने दुःखने आपनारा धइ पडशे. (५७)
 साजी विगेरे चारसदृश रसवाळा पाणीना वरसाद वरसशे, तेम ज करीपना रसतुन्य
 पाणीना, अम्ल रसवाळा पाणीना, अग्नि जेवा दाह करनारा पाणीना अने विपमय रस-
 वाळा पाणीना वरसाद वरसशे अने वज्रजेवा पाणीना वरसाद पर्वतोने पण भेदवाने
 समर्थ एवा वरसशे (५८-५९) वारंवार विजळी पाडशे, वारंवार कराओ पाडशे,
 लोकोने विविध प्रकारना व्याधिनी वेदना अने मृत्युने उपजावनारा जळ वरसशे, (६०)
 तेम ज प्रचंड पवनथी उद्धत एवी तीव्र धारावाळा, कर्णद्रोही ध्वनिना करनारा वरसादो
 वारंवार वरसशे. (६१) आ चारादि मेघोनुं कालमान श्रीजंबूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रमां तथा तेनी
 वृत्तिमां कहेल जणातुं नथी. तेना मूळमां तो ‘अरसमेघ, विरसमेघ, चारमेघ, क्षत्तमेघ,
 यावत् विषमेघ वारंवार वरसशे.’ एम कहेल छे. तेनी वृत्तिमां पण अभीच्छा एटले वारंवार
 इत्यादि लख्युं छे. काळसप्ततिप्रकरणमां तो एनुं कालमान आ प्रमाणे कह्युं छे-‘ चार,
 अग्नि, विष, अम्ल ने विद्युत्-आ पांच प्रकारना मेघ सात सात दिवस वरसशे. माठा
 पवनयुक्त बहुरोगी जळने दरसीने बधा पर्वत ने स्थळने सरखा करी नाखशे. ’
 ग्रंथां तरमां तो-“ ए चार मेघादि सो वर्षे न्यून एकवीश हजार वर्ष दुष्पमा-
 काळना (पांचमा आराना) व्यतिक्रम्ये सते वरसशे ’ एम कहेल छे. जे मेघो

लातिक्रमे वर्षिष्यंतीति ' दृश्यते. ये जगज्जीवनास्ताप-च्छिदः सर्वेप्सि-
तागमाः । एवं तेऽपि प्रवर्तते मेघाः कालविपर्यये ॥ ६२ ॥

नगरग्रामखेटादीन् द्विपदांश्च चतुष्पदान् । अपदान् खेचरान्
भूमि-चरानंभश्चरानपि ॥ ६३ ॥ अरण्यवासिनो द्वीप-वासिनः शैलवा-
सिनः । विद्याधरात्रैकविद्या-साधनोर्जितशक्तिकान् ॥ ६४ ॥ त्रसान्
द्वित्रिचतुःपंचे-द्रियांश्च स्थावरानपि । वृक्षगुल्मलतागुच्छौ-षधीर्नानातृ-
णादिकान् ॥ ६५ ॥ विना वैताढ्यवृषभ-कूटेभ्योऽन्यान् धराधरान् ।
गंगासिंध्वादिसिंधुभ्यः परान् सर्वान् जलाश्रयान् ॥ ६६ ॥ विध्वस्येत्या-
दिकान् सर्वान् भावांस्ते विषमा घनाः । भस्मीकुर्वति दशसु क्षेत्रेषु
भरतादिषु ॥ ६७ ॥ पंचभिः कुलकं । वर्षति वैताढ्यादीना-मुग्र्यपि
घना अमी । तत्रस्था अपि नश्यन्ति खेचरास्तत्पुराणि च ॥ ६८ ॥ किंतु
ते भूधरास्तेषां प्रासादाः शिखराणि च । न मनागपि भिद्यन्ते शाश्वतं
ह्यविनश्वरं ॥ ६९ ॥

जगतने जीवन आपनार, तापनो नाश करनार, सर्व इच्छितने पूरनार छे ने पण कालनो
विपर्यय थये सवे आवी रीतनी (अनिष्ट) प्रवृत्ति करे छे. (६२)

ए विषम वरसादो नगर, ग्राम, खेडा विगेरेने, द्विपद, चतुष्पद, अपदाने, तेम ज
खेचर, भूमिचर ने जलचरने, अरण्यवासी, द्वीपवासी ने शैलवासीने, अनेक विद्यासा-
धनथी ऊर्जित शक्तिवाळा विद्याधरने, वेइंद्री, तेइंद्री, चौरेंद्री, पंचेंद्रियरूप त्रामोने, वृक्ष,
गुल्म, लता, गुच्छ, औषधि अने अनेक प्रकारना तृणादिरूप स्थावरने, वैताढ्य ने
ऋषभकूट भिवायना वधा पर्वतोने, गंगा ने सिंधु सिवायनी बीजी नदीओने, सर्व जळा-
शयोने इत्यादि सर्व भावोने विध्वंस करीने भरतादि दशे क्षेत्रोमां भस्मीभूत करी
नाखशे. (६३-६७) आ वरसादो वैताढ्यादि पर्वतोनी उपर पण वरसे छे तेथी त्यां
रहेला खेचरो तेम ज तेना नगरो पण नाश पामे छे. (६८) मात्र ते पर्वत अने तेना
प्रासाद तेम ज शिखरो किंचित् पण भेदाता नथी, कारण के ते शाश्वत अने अवि-
नश्वर छे. (६९)

અસ્મિન્નશ્ચ ભરતક્ષેત્રે શ્રીશત્રુંજયપર્વતઃ । તત્રાપિ કાલે ભવિતા શાશ્વ-
તપ્રાય એવ ચત્ ॥ ૭૦ ॥ અશીર્તિ યોજનાન્યેષ વિસ્તૃતઃ પ્રથમેઽરકે ।
દ્વિતીયે સસતિ પષ્ટિ તૃતીયે કથિતોઽરકે ॥ ૭૧ ॥ યોજનાનિ ચ
પંચાશ-તુરીયે પંચમે પુનઃ । યોજનાનિ દ્વાદશ સ્યુઃ સપ્તહસ્તાસ્તર્તો-
તિમે ॥ ૭૨ ॥ ઉત્સર્પિણ્યાં કરાઃ સપ્તા-રકે દ્વાદ્યે દ્વિતીયકે । યોજ-
નાનિ દ્વાદશ સ્યુ-ર્માનમેવં પરેષ્વપિ ॥ ૭૩ ॥ પંચાશતં યોજનાનિ મૂલે
યો વિસ્તૃતોઽભવત્ । દશોપરિ તથાષ્ટોઽચો વિહરત્યાદિમેઽર્હતિ ॥ ૭૪ ॥
વિચ્છિન્નેઽપિ હિ તીર્થેઽસ્મિન્ કૂટમસ્યર્પમાભિધં । સુરાર્ચિતં સ્થાસ્યતીહ
પદ્મનાભજિનાવધિ ॥ ૭૫ ॥ અસ્મિન્નૃપભસેનાયાઃ સંખ્યાતીતા જિનેશ્વરાઃ ।
નિર્વાણૈશ્ચ વિહારૈશ્ચ વહુશોઽ પાવયન્મહીં ॥ ૭૬ ॥ ભાવિનઃ પદ્મનાભાયા
અર્હતોઽન્ન મહાગિરૌ । નિજૈર્વિહારનિર્વાણૈઃ પાવયિષ્યંતિ મેદિનીં ॥ ૭૭ ॥
વર્તમાનાવસર્પિણ્યા-મસ્યાં નેમિજિનં વિના । ત્રયોવિંશતિરર્હતો નિન્યુરેનં
કૃતાર્થતાં ॥ ૭૮ ॥ પંચભિર્મુનિકોટીભિઃ સહાન્ન વૃષભપ્રભોઃ । નિર્વૃતશ્ચૈ-
ન્નરાકાયાં પુંડરીકો ગણાધિપઃ ॥ ૭૯ ॥ ચતુર્માસીં સ્થિતાવત્રા-જિત-

આ ભરતક્ષેત્રમાં શ્રીશત્રુંજય પર્વત તે કાલે પણ રહેશે. કારણ કે તે શાશ્વતપ્રાય છે. (૭૦) તે પર્વત પહેલે આરે ૮૦ યોજનનો, બીજે આરે ૭૦ યોજનનો, ત્રીજે આરે ૬૦ યોજનનો, ચોથે આરે ૫૦ યોજનનો, પાંચમે આરે ૧૨ યોજનનો અને છઠ્ઠે આરે સાત હાથનો હોય છે. (૭૧-૭૨) ઉત્સર્પિણીમાં પહેલે આરે ૭ હાથનો, બીજે આરે ૧૨ યોજનનો એ પ્રમાણે અવસર્પિણીથી વિપર્યય માન સમજવું. (૭૩) શ્રીકૃષ્ણમદેવ ભગવાન વિચરતા હતા ત્યારે (ત્રીજા આરાને છેડે) શત્રુંજય પર્વત પચાસ યોજન મૂઠમાં વિસ્તારવાળો, ઉપર દશ યોજન વિસ્તારવાળો અને આઠ યોજન ડુંચો હતો. (૭૪) પાંચમા આરાને છેડે આ તીર્થ વિચ્છેદ પામે સતે પણ એનું કૃપમ નામનું કૂટ દેવોથી પૂજાર્થ સતું પદ્મનાભ તીર્થકર થશે ત્યાં સુધી કાયમ રહેશે. (૭૫) આ પર્વતની પૃથ્વી કૃપમસેન વિગેરે જિનેશ્વરોએ વિહારવડે ને નિર્વાણવડે પવિત્ર કરેલી છે. (૭૬) માવી કાલે થનારા પદ્મનાભાદિ અરિહંતો આ પર્વતઉપરની પૃથ્વી પોતાના નિર્વાણ અને વિહારવડે પાવન કરશે. (૭૭) વર્તમાન અવસર્પિણીમાં નેમિનાથ વિનાના ૨૩ તીર્થકરોએ આ પર્વતની પૃથ્વીને કૃતાર્થ કરી છે. (૭૮) પાંચ કરોડ મુનિ સાથે ચૈત્ર શુદ્ધિ પુનમે શ્રી વૃષભ-પ્રભુના પુંડરીક નામના ગણધર આ તીર્થે નિર્વાણ પામ્યા છે. (૭૯) આ તીર્થપર આજિ-

शांती जिनेश्वरौ । क्षेत्रमेतदनंतानां सिद्धानां विशदात्मनां ॥ ८० ॥
 श्रीनेमिगणभृन्नादि-पेणो यात्रार्थमागतः । सत्प्रभावाश्रयं यत्रा-जितशांति-
 स्तवं व्यधात् ॥ ८१ ॥ जनकोटौ यथाकामं भोजितायां यदुज्यते ।
 तदेकेनोपवासेन सुकृतं सिद्धभूधरे ॥ ८२ ॥ इत्याद्यर्थतः श्रीशत्रुंजयक-
 ल्पादौ. प्रायः पापविमुक्ताः स्यु-स्तिर्यचोऽत्र निवासिनः । प्रयांति सद्गता-
 वेव स्पृष्ट्वैनं श्रद्धया गिरिं ॥ ८३ ॥ सर्वेषामपि तीर्थानां यात्रया विश्वव-
 र्तिनां । यावदुत्पद्यते पुण्यं तावत्सिद्धाद्रियात्रया ॥ ८४ ॥ यश्चैतयं जि-
 नर्विवं वा कारयेत्सिद्धपर्वते । स भुक्त्वा सार्वभौमत्वं भवेद्देवो
 महर्द्धिकः ॥ ८५ ॥

ध्वजं छत्रं पताकां च स्थालभृंगारचामरान् । विद्याधरो भवेद्दत्त्वा
 रथं दत्त्वा च चक्रभृत् ॥ ८६ ॥ आहुर्विद्याप्राभृते च नामान्यस्यैकविंशति ।
 यथानुभावं क्लृप्तानि मुनिस्वर्गिनरादिभिः ॥ ८७ ॥ तथाहुः—विमलगिरि
 १ मुक्तिनिलओ २ सित्तुंजो ३ सिद्धखित्त ४ पुंडरिओ ५ । सिरिसिद्धसेहरो

तनाथ अने शांतिनाथ प्रभुए चतुर्मास करेल छे. अनंता निर्मळ आत्मावाळा सिद्धोनुं आ
 क्षेत्र छे. (८०) श्री नेमिनाथ प्रभुना नंदिषेण नामना गणधर अहीं यात्रा करवा आन्या
 हता. तेमणे प्रगटप्रभाववाळें अजितशांति स्तोत्र अहीं रचेलुं छे. (८१) क्रोड मनुष्योने
 यथेच्छ रीते जमाडतां जे पुण्य उपार्जन थाय तेठलुं पुण्य आ सिद्धाचलपर्वते एक उपवास
 करवाथी थाय छे. (८२) इत्यादि अर्थथी श्री शत्रुंजयकल्पादिकमां कहुं छे. अहींना
 निवासी तिर्यचो पण प्रायः पापविमुक्त थाय छे अने श्रद्धापूर्वक आ गिरिने फरसवाथी
 जीव सद्गतिमां ज जाय छे. (८३) विश्ववर्ती सर्वे तीर्थोनी यात्राथी जेठलुं पुण्य थाय
 तेठलुं पुण्य आ सिद्धाद्रिनी एक यात्राथी थाय छे. (८४) जे कोइ आ सिद्धपर्वतउपर
 चैत्य करावे के जिनर्विव पहरावे ते सार्वभौमपणुं (चक्रपणुं) भोगवीने महर्द्धिक देव
 थाय छे. (८५)

आ तीर्थे ध्वज, छत्र, पताका, स्थाल, भृंगार, चामर विगेरे दे छे—मूके छे ते विद्याधर-
 पणुं पामे छे अने रथ आपनार (मूकनार) चक्रवर्ती थाय छे. (८६) श्री विद्याप्राभृत-
 मां आ तीर्थना २१ नाम आपेला छे के जे नामो यथानुसाव मुनि, देवो अने मनुष्योए
 करेला (स्थापेला) छे. (८७) ते नामो आ प्रमाणे—“ विमलगिरि १, मुक्तिनिलय २,

६ सिद्ध-पर्वतो ७ तित्थराओ य ८ ॥ १ ॥ बाहुवली ९ मरुदेवो १०
भगीरहो ११ सहस्रपत्त १२ सयपत्तो १३ । कृडसयद्रुत्तरओ १४ नगाहिराओ
१५ सहस्रकमलो १६ ॥ २ ॥ ढंको १७ कवडिनिवासो १८ लोहिच्चो १९
तालज्झओ २० कयंवुत्ति २१ । सुरनग्गुणिकयनामो सो विमलगिरी
जयउ तित्थं ॥ ३ ॥

एष चाऽशाश्वतो नाशा-न्सूलाऽनाशाच्च शाश्वतः । ततः सोभय-
धर्मत्वा-च्छाश्वतप्राय उच्यते ॥ ८८ ॥

अथ प्रकृतं-अंगारमुर्मुरप्राया भूमिर्भस्ममयी तदा । देहिभिर्दृक्क-
रस्पर्शा सतीव व्यभिचारिभिः ॥ ८९ ॥ कुरुपाश्च कुवर्णाश्च दुर्गंधा
दुष्टलक्षणाः । हीनदीनस्वरा दुष्ट-गिरोऽनादेयभाषिताः ॥ ९० ॥ निर्लज्जाः
क्लेशकपट-वैरद्रोहपरायणाः । निर्मर्यादा सिधो युद्ध-बंधबंधविसंस्थुलाः
॥ ९१ ॥ अकार्यकारिणो नित्य-मन्यायोत्पात(द)तत्पराः । पित्रादिविनया-
ज्ञादि-व्यवहारविवर्जिताः ॥ ९२ ॥ भूमना काणांधवधिरा न्यूनान्गुल्यादयः

शत्रुंजय ३, सिद्धचैत्र ४, पुंडरीक ५, श्रीसिद्धशेखर ६, सिद्धपर्वत ७, तीर्थराज ८, बाहु-
वलि ९, मरुदेव १०, भगीरथ ११, सहस्रपत्र १२, शतपत्र १३, अष्टोत्तरशतकूट १४, नगा-
धिराज १५, सहस्रकमल, १६, ढंको १७, कोडी (कपर्दी) निवास १८, लोहित्य १९, तालज्झ २०
अने कदंब २१-आ प्रमाणे सुर, नर ने मुनिना करेला जेना नामो छे, ते विमलगिरि
तीर्थ जयवंत वर्तो " (१-३)

आ पर्वत नाश पामतो होवाथी ते अशाश्वत छे अने मूळधी नाश पामतो
न होवाथी शाश्वत छे. ए प्रमाणे उभयधर्मी होवाथी ते शाश्वतप्राय कहेवाय छे. (८८)

अथ प्रकृतं-ते काळे पांचमा आराने छेडे-छटा आराना प्रारंभमां भूमि अंगाराजेवी, मुर्मुर-
रजेवी तेम ज भस्ममयी होय छे, ते जेम व्यभिचारी पुरुष सती स्त्रीने स्पर्श करीन शकेतेम
प्राणीओने दुष्कर स्पर्शवाळी थाय छे. (८९) ते काळे मनुष्यो कुरुपी, कुवर्णी, दुर्गंधी,
दुष्टलक्षणी, हीनदीन स्वरवाळा, दुष्ट वाणीवाळा, अनादेय भाषावाळा, निर्लज्ज, क्लेश-
कपट-वैर ने द्रोह करवामां तत्पर, मर्यादाविनाना, अंदरअंदर युद्ध-बंध ने बंधधी विसं-
स्थुल स्थितिवाळा, अकार्यकारी, निहंतर अन्याय ने उत्पातमां तत्पर, (अन्यायधी घन
उपार्जन करवामां तत्पर) पित्रादिना विनय के आज्ञादि व्यवहारधी विवर्जित, प्राये काणा,
अंध के बधिर, न्यून आंगळी विगेरेवाळा, दुर्बल, हाथे ठुंठा, पगे पांगळा, श्याम वर्ण-

कृशाः । कुणयः पंगवः श्यामाः कामार्त्ता बाल्यतोऽपि हि ॥ ९३ ॥ प्ररू-
ढप्रौढकठिन-रोमाणः शूकरादिवत् । असंस्कृतश्मश्रुकेशाः प्रवृद्धनखराः
खराः ॥ ९४ ॥ कृतांतसदृशाः काला नीलीकुंडोद्गता इव । स्थूलव्यक्त-
स्तसाजाल-नद्धाः स्फुटितमौलयः ॥ ९५ ॥ बाल्येऽपि कपिलश्वेत-मू-
र्द्धजा वलिभिः श्लथाः । अशक्ता निपतद्वंता जरसा जर्जरा इव ॥ ९६ ॥
घटोद्भटमुखा वक्र-नासिकाः कुटिलैक्षणाः । उत्कंडूयाः क्षतशत-विग-
लत्पूयशोणिताः ॥ ९७ ॥ खरोष्ट्रगतयः संह-ननेनांत्येन निर्बलाः । कुसं-
स्थानाः कुप्रमाणाः कुस्थानशयनासनाः ॥ ९८ ॥ सदाप्यशुचयः स्नान-
ब्रह्मचर्यादिवर्जिताः । शास्त्रसंस्काररहिता मूर्खा विकृतचेष्टिताः ॥ ९९ ॥
निस्सत्त्वाश्च निरुत्साहाः सोच्छिष्टा नष्टतेजसः । शीतोष्णपवनव्याधि-
प्रमुखार्त्तिशताश्रयाः ॥ १०० ॥ प्रस्वेदमलसंदोह-बीभत्सा धूलिधूसराः ।
बहुक्रोधमानमाया-लोभमोहभयोदयाः ॥ १ ॥ व्रतैर्मूलोत्तरगुणैः प्रत्या-
ख्यानैश्च वर्जिताः । सम्यक्त्वेनापि रहिताः प्रायः स्युर्मनुजास्तदा ॥ २ ॥

वाळा, वाळपणाथी ज कामार्त्त, भुंडनी जेवा प्ररूढ-प्रौढ-कठिन रोमराजिवाळा, दाढी-
मुळना वाळोनो संस्कार कर्या विनाना, वधेला छे नखो जेना एवा, कर्कश, यमराज जेवा
अने गळीना कुंडमांथी नीकळ्या होय तेवा श्याम, स्थूल अने व्यक्त एवी नसोनी जाळ-
वाळा, फुटेला माथावाळा, बाल्यावस्थाथी ज कपिलश्वेत (कावरा) केशोवाळा, आव-
ळीओवडे श्लथ, अशक्त, पडी गयेला दांतवाळा, जरावस्थावडे जर्जर थयेला होय तेवा,
घडा जेवा उद्भट मुखवाळा, वांकी नासिकावाळा, कुटिल नेत्रवाळा, वृद्धि पामेली खर-
जवाळा, सेंकडो क्षतमांथी परु ने लोही नीकळ्या करे छे एवा सेंकडो चांदायुक्त शरीर-
वाळा, खर ने उंट जेवी गतिवाळा, छेझा संघयणे करीने निर्बळ, माठा संस्थानवाळां,
खराच प्रमाणवाळा, माठे स्थाने शयन आसन करनारा, निरंतर अपवित्र, स्नान अने
ब्रह्मचर्यादिथी वर्जित, शास्त्रसंस्कार विनाना, मूर्ख, विकृत चेष्टावाळा, निःसत्त्व, निरु-
त्साह, उच्छिष्टतावाळा, नष्टतेज, शीत-उष्ण-पवन ने व्याधि प्रमुखने लडने सेंकडो प्रका-
रनी आर्त्ति (पीडा) वाळा, प्रस्वेद ने मळना समूहथी बीभत्स, धूळिवडे धूसर थयेला, बहु
क्रोध-मान-माया-लोभ-मोह ने भयना उदयवाळा, मूळ-उत्तरगुणरूप व्रतोथी अने प्रत्या-
ख्यानथी वर्जित, सम्यक्त्वे करीने पण रहित एवा प्राये मनुष्यो होय छे (१९०-२०२)

કદાચિદેષાં કેષાંચિત્ સમ્યક્ત્વં સંભવત્યપિ । સંક્રિષ્ટાધ્યવસાયસ્વા-દિગ-
તિસ્તુ ન સર્વથા ॥ ૩ ॥ તથોક્તં ભગવત્યાં-'ઓસનાં ધર્મસન્નપરિભટ્ટા '
જંબૂદ્વીપપ્રજાપ્ત્યાં ચ-'ઓસનાં ધર્મસન્નસમ્મતપરિભટ્ટા ' ઓસન્નમિતિ
પ્રાયોગ્રહણાત્કચિત્સમ્યક્ત્વં પ્રાપ્યતેઽપીતિ ભાવઃ.

પ્રાયઃ કચ્છપમત્સ્યાદિ-માંસક્ષોદ્રાદિભોજિનઃ । તુચ્છધાન્યાશિનઃ
કેઽપિ બહ્વાહારા વહુચુધઃ ॥ ૪ ॥ પ્રાયો વિપદ્યાંતપદ્યંતે તિર્યક્ષુ નરકેષુ
તે । તિર્યગ્મ્યો નરકેભ્યશ્ચ તે પ્રાયેણ સ્યુરાગતાઃ ॥ ૫ ॥

ચતુષ્પદા સૃગવ્યાગ્ર-સિંહાશ્વોતુવૃકાદયઃ । પક્ષિણો ઢંકકંકાયાઃ
સરટાઘાઃ સરીસૃપાઃ ॥ ૬ ॥ એતેઽપિ સર્વે નરક-તિર્યગ્દુર્ગતિગામિનઃ ।
સ્યુર્માંસપક્ષિણઃ ક્રૂરા-ધ્યવસાયાશ્ચ નિર્દયાઃ ॥ ૭ ॥ ષષ્ઠસ્ય ચારક-
સ્યાદૌ નરા હસ્તદ્વયોચ્છ્રિતાઃ । હીયમાનાઃ ક્રમાદંતે ચૈકહસ્તોચ્છ્રિતા
મતાઃ ॥ ૮ ॥ ઉત્કૃષ્ટમાયુરેતેષા-માદૌ વર્ષાણિ વિંશતિઃ । અંતે ષોડશ વ-
ર્ષાણિ હીયમાનં શનૈઃ શનૈઃ ॥ ૯ ॥ તથોક્તં-' સોલસવીસઙ્વાસપરમા-

કદાચિત્ તેમાંના કોઈક મનુષ્યોને સમ્યક્ત્વ સંભવે છે પણ સંવિલેષ અધ્ય-
વસાયવાળા હોવાથી વિરતિ તો સર્વથા હોતી જ નથી. (૩) શ્રીભગવતીસૂત્રમાં કહ્યું છે
કે-'પ્રાયે ધર્મસંજ્ઞાથી જ પ્રભ્રષ્ટ હોય છે.' જંબૂદ્વીપપ્રજાપ્તિમાં કહ્યું છે કે-'પ્રાયે ધર્મસંજ્ઞા
ને સમ્યક્ત્વથી પરિભ્રષ્ટ હોય છે ' ઓસન્ન એટલે પ્રાયઃશબ્દ ગ્રહણ કરેલ હોવાથી ક્વાચિત્
સમ્યક્ત્વ પામી શકે છે, એમ સમજવું.

એ મનુષ્યો પ્રાયે કાચવા ને માછલા વિગેરેના માંસના તેમ જ મધ વિગેરેના खानારા,
કોઈ તુચ્છ ધાન્યના खानારા તેમ જ વહુ આહારવાળા ને વહુ ક્ષુધાવાળા હોય છે. (૪) એ
મનુષ્યો મરણ પામીને પ્રાયે તિર્યચમાં ને નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને તેઓ પ્રાયે નરકને
તિર્યચગતિમાંથી જ આવેલા હોય છે. (૫)

હવે ચતુષ્પદ હરણ, વાઘ, સિંહ, અશ્વ, વરગઢા, બીલાડા વિગેરે, પક્ષીઓ ઢંક, કંક-
વિગેરે, સરિસૃપ સરડા વિગેરે-એ સર્વે નરક ને તિર્યચરૂપ દુર્ગતિંગામી હોય છે; કારણ કે
તે માંસપક્ષી ક્રૂર અધ્યવસાયવાળા ને નિર્દય હોય છે. (૬-૭) છઠ્ઠા આરાની આદિમાં
મનુષ્યો બે હાથ ઉંચા હોય છે. તે અનુક્રમે ઘટતા ઘટતા છઠ્ઠા આરાને અંતે એક હાથ ઉંચા
રહે છે. (૮) એમનું આયુષ્ય છઠ્ઠા આરાની આદિમાં વીશ વર્ષનું હોય છે, અંતે ધીમે ધીમે
ઘટતું સોઠ વર્ષનું રહે છે. (૯) શ્રી જંબૂદ્વીપપ્રજાપ્તિસૂત્રમાં કહ્યું છે કે-' હે શ્રમણાશુભ !

‘ ઉશ્રા સમણાસો ’ ઇતિ શ્રીજંબૂં પ્ર૦ સૂત્રે, એતદ્વૃત્તાવપિ—ઇહ કદાચિત્
ષોડશ વર્ષાણિ, કદાચિચ્ચ વિંશતિર્વર્ષાણિ પરમમાયુર્યેષાં તે ઇતિ. વીર-
ચરિત્રે તુ ષોડશ સ્ત્રીણાં વર્ષાણિ, વિંશતિઃ પુંસાં પરમાયુરિતિ.

વૈતાલ્યપર્વતાદર્વા—ગંગાયાસ્તટયોર્દ્વયોઃ । બિલાનિ સ્યુર્નવ નવ
તાવંતિ સિંધુકૂલયોઃ ॥ ૧૦ ॥ ષટ્ત્રિંશતિ બિલેષ્વેવં દક્ષિણાર્દ્ધનિવાસિનઃ ।
વસંતિ મનુજાઃ પક્ષિ—પશુગોધોરગાદયઃ ॥ ૧૧ ॥ વૈતાલ્યાત્પરતઃ સિંધુ—ગં-
ગયોઃ કૂલયોર્દ્વયોઃ । ષટ્ત્રિંશતિ બિલેષ્વેતે વસંત્યુત્તરપાર્શ્વગાઃ ॥ ૧૨ ॥
દ્વાસપ્તતિર્બિલાન્યેવં સ્યુઃ ક્ષેત્રેષુ દશસ્વપિ । તેષુ તિષ્ઠંતિ બીજાનિ સર્વે-
ષામપિ દેહિનાં ॥ ૧૩ ॥ રથચક્રાક્ષમાત્રોંડો રથાધ્વમાત્રવિસ્તૃતઃ । તંદા
જલપ્રવાહઃ સ્યાત્ સરિતોઃ સિંધુગંગયોઃ ॥ ૧૪ ॥ તાવદપ્યુદકં તાસાં
ભૂરિભિર્મત્સ્યકચ્છપૈઃ । આકીર્ણં પંકિલં ભૂરિ—જીવમલ્પતમાંબુકં ॥ ૧૫ ॥
નનુ લુલ્લાહિમવદા—દિષુ શૈલેષુ નૈધતે । અરકાણાં પરાવર્ત—સ્તતસ્તજ્જાત-
જન્મનાં ॥ ૧૬ ॥ ગંગાદીનાં નિમ્નગાનાં હાનિઃ ષષ્ઠેઽરકે કથં । કિં ચૈવં

તે સોઠથી માંડીને વીશ વર્ષના પરમાયુવાળા હોય છે. ’ તેની વૃત્તિમાં પણ કહ્યું છે કે—
‘ કદાચિત્ સોઠ વર્ષનું ને કદાચિત્ વીશ વર્ષનું પરમાયુ જેમનું હોય છે તે. ’ શ્રી વીરચરિ-
ત્રમાં તો સોઠ વર્ષનું સ્ત્રીનું અને વીશ વર્ષનું પુરુષનું પરમાયુ સમજવું એમ કહ્યું છે.

વૈતાલ્યપર્વતની સમીપમાં આ બાજુ ગંગાનદીના બંને તટઉપર નવ નવ બિલો હોય
છે અને સિંધુના કિનારાઉપર પણ તે જ પ્રમાણે નવ નવ બિલ હોય છે. (૧૦) એ રીતે
કુલ ૩૬ બિલમાં ભરતના દક્ષિણાર્ધમાં રહેનારા મનુષ્યો તેમ જ પશુ, પક્ષી, ઘો અને સર્પાદિ
રહે છે. (૧૧) વૈતાલ્યની બીજી બાજુ (ઉત્તર તરફ) ગંગા ને સિંધુના બંને કિનારે મઠીને
છત્રીશ બિલો છે. તેમાં ઉત્તર બાજુના મનુષ્યો ને તિર્થંચો રહે છે. (૧૨) આ પ્રમાણે કુલ
૭૨ બિલો દશે ક્ષેત્રોમાં હોય છે. તેમાં સર્વ જીવો બીજમાત્ર રહે છે. (૧૩) તે વચ્ચે
ગંગા ને સિંધુનો જલપ્રવાહ રથના પૈડાના મધ્ય ભાગ જેટલો (વચલી ધરી ડૂબે એટલો)
ઊંડો અને રથના માર્ગ (ચીલા) જેટલો પહોળો હોય છે. (૧૪) તેટલું પણ તે નદીનું
પાણી ઘણા મત્સ્ય કચ્છપ વિગેરેથી વ્યાપ્ત હોય છે, કાદવવાળું હોય છે અને ઘણા જીવો-
વાળું ને અન્ય જલવાળું હોય છે. (૧૫) અહીં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે—‘લુલ્લાહિમવતાદિ પર્વ-
તમાં આરાત્રોની પરાવૃત્તિ અસર કરતી નથી તો તેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી ગંગાવિગેરે નદી-

कथमेतासां विघटेन न नित्यता ॥ १७ ॥ अत्रोच्यते—हिमवत्पर्वतो-
त्थस्य हानिर्न स्यान्मनागपि । गंगादीनां प्रवाहस्य स्वकुण्डनिर्गमावधि
॥ १८ ॥ ततः परं त्वेष यथा शुभकालानुभावतः । नद्यंतरसहस्रानु-प-
गेण वर्द्धते क्रमात् ॥ १९ ॥ तथा नद्यंतराऽसंगा-द्भूरितापात्तथा क्षितेः
शुष्यत्यपि प्रवाहोऽयं दुष्टकालानुभावतः ॥ २० ॥ पद्मादिद्वदनिर्गच्छ-त्प्र-
वाहापेक्षयेव च । स्याच्छाश्वतत्वमेतासां ततो युक्तं यथोदितं ॥ २१ ॥
चतुर्भिः कलापकं ।

निवसन्ति मनुष्यास्ते प्रागुक्तेषु विलेख्यथ । भीष्मेषु घोरध्वातेषु
स्तेनाः कारागृहेष्विव ॥ २२ ॥ कृताऽकार्या इव बहि-स्तेऽहि नागंतु-
शीशते । गोपतेरुत्पतापस्य करसंतापभीरवः ॥ २३ ॥ निशायामपि नेशा-
स्ते निर्गतुं विलतो बहिः । असह्यं ददतो जाड्यं विधोर्भीता निशाचरात्
॥ २४ ॥ रजनीं गतचंद्रापि निशाचरवधूरिव । भवेत्प्राणोपघाताय तेषां
शीनार्त्तिवंपिनां ॥ २५ ॥ ततः प्रातः प्रदोषे च नात्युष्णे नातिशीतले ।

शोनी छद्म आरामां हानि केम थाय छे ? वली जो ए प्रमाणे होय तो तेमनी नित्यतामां
दोष केम न कहेवाय ? (१६-१७) तेने उत्तर आपे छे के—“हिमवत् पर्वतमांथी नीकळे
छे त्यांथी ते तेना प्रपातकुंडमांथी नीकळे छे त्यां सुधी गंगानदीविगेरेना प्रवाहमां
निर्वित् पण हानि धर्ती नथी. (१८) त्वारपछी ते प्रवाह जेम शुभकालानुभावथी
रीजी हजामे नदीनो प्रवाह मळवाथी अनुक्रमे वधतो जाय छे (१९) तेम दुष्टकाला-
नुभावथी बीजी नदीयोनो प्रवाह न मळवाथी अने पृथ्वीना अत्यंत तापथी आ प्रवाह
सुकाय पण छे. (२०) पद्मादिद्वहमांथी नीकळता प्रवाहनी अपेक्षाए ज ते नदीओतुं
शान्तपणुं छे तेथी जे कहेवामां आवेल छे ते युक्त ज छे. ” (२१)

ते जाळना मनुष्यां पूर्वे कथा ते विलो के जे भगंकर अने घोर अंधकारवाळा होय छे,
तेमां जेम चोर कारागृहमां (पंदीखानामां) रहे तेम रहे छे. (२२) अकार्य करनार
मनुष्यनी जेम नेशो प्रवळ नापवाळा सूर्यना किरणोना मंतापथी मय पाम्या सता दिवसे पण
वहार नीकळी शकता नथी. (२३) रात्रे पण असत जडताने आपनारा निशाचर एवा
पंदरी मय पाम्या मता विलनी वहार नीकळी शकता नथी. (२४) चंद्रविनानी रात्री
पण शीतनी पीडार्थी धुमदा एवा नेशोने निशाचरनी वधूनी जेम प्राणघात माटे थाय छे.
(२५) तेथी प्रमाणे मयवा प्रदोष मयमे (मांझे) घोर अति उष्णता के अति शीत-

निर्गच्छन्ति बिलेभ्यस्ते शृगाला इव भीलवः ॥ २६ ॥ उपेत्य गंगासिंधु-
भ्यो गृहीत्वा मत्स्यकच्छपान् । स्थले क्षिपन्ति पाकार्थं सद्यस्का दुर्जरा
हि ते ॥ २७ ॥ दिवा तरणितापेन रात्रौ शैत्येन भूयसा । तेषामाहारयो-
ग्याः स्युः कथिता नीरसाश्च ते ॥ २८ ॥ मंदाल्पजठराग्नीना-मपक्वाः
सरसाश्च ते । न जीर्यतेऽग्न्यभावाच्च तेषां पाकोऽप्यसंभवी ॥ २९ ॥
आदाय पूर्वनिक्षिप्तान् प्सांति ते मत्स्यकच्छपान् । भविष्यद्भोजनार्थं
च निक्षिपन्ति पुनर्नवान् ॥ ३० ॥ जीविका स्यात्सदाप्येषां यदेवं पाप-
साधनं । स्युस्तिर्यचो नारकाश्च प्रायस्तत्तेऽपि पापिनः ॥ ३१ ॥ सूत्रे च
प्रायःशब्दोक्तेः क्षुद्रान्नकृतजीविकः । अक्लिष्टाध्यवसायश्च कश्चित्स्वर्गेऽपि
गच्छति ॥ ३२ ॥ तथाहुः—‘ ओसण्मंसाहारा मच्छाहारा खुड्डाहारा ’
इत्यादि. तथा ‘ ओसण्णं णारगतिरिक्खजोणिण्णसु उववज्जिहिंति त्ति श्री-
जंबू० प्र० सूत्रे.

तदा षड्वर्षवयसो गरभं दधते स्त्रियः । सकृच्छ्रं सुवतेऽभीक्ष्ण-

कता न होय त्यारे वीकण शियाळनी जेम तेओ बिलनी बहार नीकळे छे. (२६) बहार
नीकळीने गंगा-सिंधुमांथी मत्स्यो ने कच्छपोने ग्रहण करी तेने पकववा माटे स्थळउपर
नाखे छे. कारण के तरतना काटेला ते तेमने पचता नथी. (२७) दिवसे सूर्यना तापथी
ने रात्रे अत्यंत शीतथी कोही गयेला ने नीरस थयेला ते मत्स्यादि तेमने खावा योग्य
थाय छे. (२८) मंद ने अल्प जठराग्निवाळा तेओने अपक्व ने सरस एवा मत्स्यादि
पचता नथी, तेम अग्निनो अभाव होवार्थी तेने पकववानो पण असंभव छे. (२९) पूर्वे
जमीनमां नाखेला (दाटेला) मत्स्यने तथा कच्छपोने काढी लहने तेओ खाय छे अने आगळ
खावा माटे बीजा पाछा तेमां नाखे छे (दाटे छे). (३०) निरंतर आ प्रमाणे जे पापने साध-
नारी तेमनी आजीविका छे तेथी एवा पाप करनारा तेओ पण प्रायः नारकी ने तिर्यचो
थाय छे. (३१) सूत्रमां प्रायः शब्द होवार्थी तेमांना कोइक मनुष्यो क्षुद्रान्नवडे जीविका
करनारा अने अक्लिष्ट अध्यवसायवाळा होय ते स्वर्गे पण जाय छे. (३२) तथाहुः—
प्राये मांसाहारी, मच्छाहारी, क्षुद्रान्नाहारी, इत्यादि, तथा प्राये नरक तिर्यग्योनिमां
उपजे छे. आ प्रमाणे श्रीजंबूद्वीपप्रज्ञप्तिस्त्रमां कळुं छे.—

ते वसते छ वर्षनी स्त्री गर्भ धारण करे छे, घणा कष्टसाथे प्रसवे छे अने वारंवार

સપત્યાનિ વહૂતિ તાઃ ॥ ૩૩ ॥ વહૂભિઃ પુત્રપૌત્રાદ્યૈઃ ક્રિય્યંતેઽન્પાયુષોઽપિ
તે । પાપિનઃ પાપિભિર્બાલ-વિદ્ચરૈર્વિદ્ચરા इव ॥ ૩૪ ॥ યૂકામસ્કુળ-
લિક્ષાદ્યા યેઽપ્યમી ક્ષુદ્રજંતવઃ । તુદંતિ તેઽપિ દુષ્ટાસ્તા-નર્જાળાંશ્ચાન્
ગદા હવ ॥ ૩૫ ॥

एवं षष्ठेऽरके पूर्णे संपूर्येतावसर्पिणी । उत्सर्पिणी प्रविशति ततोऽ-
मुष्या विलक्षणा ॥ ३६ ॥ आरंभसमये योऽय-मुत्सर्पिण्या भवेदिह । पंच-
दशानां कालानां स एवादिक्षणा भवेत् ॥ ३७ ॥ ते चामी-आवल्या
१ नप्राण २-स्तोक ३ लव ४ मुहूर्त ५ दिन ६ निशाः ७ करणं ८ ।
नक्षत्र ९ पक्ष १० मास ११-त्विंश १२ नानि च १३ हायन १४ युगं १५
च ॥ ३८ ॥ यद्यपि ग्रंथांतरे ऋतोरापाढादित्वेन कथनादत्र श्रावणमासे
ऋतोरांभो न घटते, तथापि भगवतीवृत्त्युक्तस्य ऋतौ श्रावणादिपक्षस्या-
श्रयणान्न दोष इति जंबू० प्र० वृ० । एवं च-नभःश्यामप्रतिपदि करणे
बालवाभिधे । उत्सर्पिणी प्रविशति नक्षत्रेऽभिजिदाह्वये ॥ ३९ ॥ तदैव

ગર્ભ ધારણ કરવાથી ઘણા અપત્યોવાળી તે હોય છે. (૩૩) અન્પાયુષી છતાં તે પાપીઓ
પાપી એવા પુત્રપાત્રાદિકવડે મુંડના વચ્ચાંઓવડે મુંડોની જેમ પીંડાય છે-
ક્લેશ પામે છે. (૩૪) જેને અન્ન જરતું ન હોય તેને જેમ વ્યાધિઓ હેરાન કરે તેમ જ
સાકડ, લીંચ વિગેરે ક્ષુદ્ર જંતુઓ દુષ્ટ એવા તેઓને ઘણા હેરાન કરે છે. (૩૫)

આ પ્રમાણે છઠો આરો પૂર્ણ થયે સતે આ અવસર્પિણી પૂર્ણ થાય છે. ત્યારપછી
એનાથી વિલક્ષણ એવી ઉત્સર્પિણી પ્રવેશ કરે છે. (૩૬) આ ઉત્સર્પિણીના આરંભ સમયે જે
સમય હોય છે તે કાળના પંદર પ્રકારના આરંભનો આદિ ક્ષણ કહેવાય છે. (૩૭) કાળના
૧૫ પ્રકાર આ પ્રમાણે—૧ આવલી, ૨ આનપ્રાણ, ૩ સ્તોક, ૪ લવ, ૫ મુહૂર્ત, ૬ દિન,
૭ નિશા, ૮ કરણ, ૯ નક્ષત્ર, ૧૦ પક્ષ, ૧૧ માસ, ૧૨ ઋતુ, ૧૩ અયન, ૧૪ હાયન
(વર્ષ), ૧૫ યુગ. (૩૮) જો કે ગ્રંથાંતરમાં ઋતુની શરૂઆત અપાડથી થતી હોવાથી અહીં
શ્રાવણ માસે ઋતુનો આરંભ ઘટશે નહીં, તથાપિ શ્રી ભગવતીની વૃત્તિમાં કહેલી ઋતુમાં
શ્રાવણાદિપક્ષનો આશ્રય કરેલો હોવાથી દોષ નથી. એમ શ્રીજંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ વૃત્તિમાં કહ્યું
છે. તેથી કરીને શ્રાવણમાસની કૃષ્ણ પ્રતિપદાએ અને બાલવ કરણે તેમ જ અભિજિત નક્ષત્રે
ઉત્સર્પિણીનો પ્રવેશ થાય છે. (૩૯) તે જ વચ્ચે દુષ્પમદુષ્પમા નામનો ઉત્સર્પિણીનો

च प्रविशति दुष्पमदुष्पमाभिधः । अरकः प्रथमोऽमुष्या उत्सर्पिण्या मुखा-
धमः ॥ ४० ॥ अस्मिन् सर्वपदार्थानां वर्णगंधादिपर्यवाः । क्षणे क्षणे
विवर्द्धते प्रभृति प्रथमक्षणात् ॥ ४१ ॥ प्राग्भावितोऽवसर्पिण्यां यथानंत-
गुणक्षयः । वर्णादीनामुपचयो भाव्योऽत्रानुक्षणं तथा ॥ ४२ ॥ मनुजाः
प्राग्वदत्रापि बिलवासिन एव ते । आयुर्देहादिपर्यायैः किंतु वर्द्धिष्णवः
क्रमात् ॥ ४३ ॥ प्रथमं षोडशाब्दानि जनानामिह जीवितं । वर्षाणि
विंशतिं चांते वर्द्धमानं शनैः शनैः ॥ ४४ ॥ एकहस्तोच्चवपुषः प्रथमं
मनुजा इह । वर्द्धमानाः क्रमादंते भवंति द्विकरोच्छ्रिताः ॥ ४५ ॥ आहारा-
दिस्वरूपं तु तेषामत्रापि पूर्ववत् । प्रयांति दुर्गतावेव मांसाहारा अमी
अपि ॥ ४६ ॥

एवमाद्येऽरके पूर्णे द्वितीयः प्रविशत्यरः । दुष्पमाख्यः प्रातिलोम्या-
त्प्रागुक्तदुष्पमोपमः ॥ ४७ ॥ प्रथमे समयेऽथास्य पुष्करावर्त्तवारिदः ।
प्रादुर्भवेन्महीमाश्वा-सयन्नर्हन्निवामृतैः ॥ ४८ ॥ पुष्करं नाम शस्तांबु

पहेलो आरो पण प्रारंभमां अधम एवो प्रवेश पामे छे. (४०) आ काळमां सर्व पदार्थोना
वर्णगंधादिपर्यव आदिना प्रथम क्षणथी क्षणे क्षणे वृद्धि पामे छे. (४१) पूर्वे अवसर्पि-
णीमां जेम अनंत गुण क्षय कखो हतो तेम उत्सर्पिणीमां प्रतिक्षणे वर्णादिकनो उपचय पण
अनंतगुणो समजवो. (४२) मनुष्यो आ आरामां पण पूर्वनी जेम बिलमां रहेनारा ज
होय छे. पण आयुदेहादि पर्यवोवडे क्रमसर वृद्धि पामनारा होय छे. (४३) प्रारंभमां
१६ वर्षनुं मनुष्योनुं आयुष्य होय छे ते अनुक्रमे वधतुं वधतुं बीश वर्षनुं थाय छे. (४४)
अने प्रारंभमां मनुष्योनुं शरीर एक हाथनुं होय छे ते अनुक्रमे वधतुं वधतुं आ आराने
अंतें वे हाथनुं थाय छे. (४५) आहारादिनुं स्वरूप तो तेमनुं आ आरामां पण पूर्वनी
जेम ज (छट्टा आरानी जेम ज) होय छे अने मांसाहारी एवा ते आराना मनुष्यो
पण दुर्गतिमां ज जाय छे. (४६)

ए प्रमाणे पहेलो आरो पूर्ण थये सते बीजो दुष्पमा नामे आरो प्रवेश करे छे. ते
प्रतिलोमपणार्थी पूर्वे कही गयेला दुष्पमा आरा जेवो ज होय छे. (४७) आ आराने प्रथम
समये अरिहंतनी जेम अमृत समान देशना जेवा जळवडे पृथ्वीने आश्वासन आपतो सतो पुष्क-
रावर्त्त मेघ प्रगट थाय छे. (४८) पुष्कर एटले प्रशस्त एवुं जळ तेनावडे आवृत्ति पमाडे

તેનાવર્તયતિ ક્ષિતેઃ । સંહરત્યગુભાવસ્થાં પુષ્કરાવર્તકમ્પનઃ ॥ ૪૧ ॥ ન-
 ત્તત્ત્વેન્નપ્રસાણઃ રયા-દ્વિષ્કંભાયામતઃ સચ । નીવાર્કતાપચ્છેદાય ચંદ્રો-
 દય ઇવ ક્ષિતેઃ ॥ ૪૦ ॥ ક્ષમ્યાત્ત્વેન્નસમિધ્યાપ્ય મર્મ સ મૃદુ ગર્જનિ ।
 સાંત્વયન્નિવ ભૂલોકં દુષ્ટમેધેરુપદ્રુતં ॥ ૪૧ ॥ સ ચાભિતઃ પ્રથયતિ
 વિદ્યુતો યુતિમાલિનીઃ । ગુપ્તકાલપ્રવેશાર્દા ઇવ મંગલદીપિકાઃ ॥ ૪૨ ॥
 સુશલસ્થૂલધારાભિઃ સ ચ વર્ષન્ દિવાનિશં । નિર્વાપયતિ ભૂપાટં સ્વાદુ-
 સ્વચ્છહિતોદકઃ ॥ ૪૩ ॥ સ સતભિરહોરાત્રે-રંતઃ સ્નેહામૃતાદ્રિતાં ।
 દ્વસાં કુર્યાચ્છાંતસંતાપાં પ્રાણેશ્ચ ઇવ વલ્લભાં ॥ ૪૪ ॥ તતસ્તસ્મિન્નુપરતે
 પુષ્કરાવર્તકાંતુદે । પ્રાસવાર ઇવ પ્રાદુ-ર્ભવતિ ત્રીંગ્વાગ્નિઃ ॥ ૪૫ ॥
 સસ પ્રાગ્વદહોરાત્રાન્ સોઽપિ વર્ષન્ દિવાનિશં । ચાનગોશ્ચીરતુલ્યાંબુ-ર્વર્ગા-
 દીન્ જનયેત્ક્ષિતૌ ॥ ૪૬ ॥ ક્ષીરાગ્ઢે વિરતે તસ્મિન્ ઘૃતમેધો ઘૃતોદકઃ
 સસ વર્ષન્નહોરાત્રાન્ સ્નેહં જનયતિ ક્ષિતેઃ ॥ ૪૭ ॥ અહોરાત્રાંસ્તતઃ સસ
 વર્ષન્નમૃતવારિદઃ । નાનોપધીર્જનયતિ નાનાવૃક્ષલતાંકુગન્ ॥ ૪૮ ॥ રસ-

છે-પૃથ્વીની અશુભાવસ્થાને સંહરે છે તેથી તે પુષ્કરાવર્ત કહેવાય છે. (૪૧) તે મેઘ
 વિષ્કંભ ને આયામથી તે તે છેવટ પ્રમાણ અને પૃથ્વીને લાગેલા તીવ્ર સૂર્યના તાપના છેદને
 માટે (તપેલી જમીનને શાંત કરવા માટે) ચંદ્રના ઉદય જેવા હોય છે. (૪૦) અને તે
 મેઘ ગ્રથમના દુષ્ટ મેધોએ ઉપદ્રવિત કરેલી પૃથ્વીને જાણે શાંત કરતો હોય તેમ ઘણ-
 માત્રસાં આજ્ઞા છેવટમાં વ્યર્પાને મૃદુગર્જાવ કરે છે. (૪૧) અને ગુપ્તકાલના પ્રવેશને
 યોગ્ય જાણે મંગલદીપિકા હોય તેવી કાંતિયુક્ત વીજલીઓને ચોતરફ વિસ્તારે છે. (મેઘ
 ચમકારા કરે છે.) (૪૨) રાત્ર-દિવસ સુશલ જેવી સ્થૂલધારાવડે વરસતો તે વરસાદ
 સ્વાદુ, સ્વચ્છ ને હિતકારી જઠને વરસતો ઘધી જમીનને શાંત કરી દે છે. (૪૩) એ
 પ્રમાણે સાત અહોરાત્ર વરસવાથી પ્રાણેશ જેમ વલ્લભાને શાંત સંતાપવાળી કરે તેમ સર્વ
 પૃથ્વીને અંતઃસ્નેહામૃતવડે આર્દ્ર કરે છે. (૪૪) ત્યારપછી તે પુષ્કરાવર્ત મેઘ ઉપરત
 થયે સતે પોતાનો વારો આવ્યો હોય તેમ હીરનો મેઘ પ્રાદુર્ભાવ પામે છે (૪૫) તે વર-
 સાદ પણ પૂર્વના વરસાદની જેમ સાત અહોરાત્રસુધી સતત વરસે છે અને તે પૃથ્વીને
 સુંદર ગોહીરના વર્ણ સરસા જઠથી વર્ણ, ગંધ, રસ ને સ્પર્શવાળી કરે છે. (૪૬) તે હીર-
 મેઘ વિરામ પામે સતે ઘૃતમેઘ ઘૃતોદકને સાત અહોરાત્ર સુધી સતત વરસાવે છે અને તે
 પૃથ્વીમાં સ્નેહને (સ્નિગ્ધતાને) ઉત્પન્ન કરે છે. (૪૭) ત્યારપછી અમૃતમેઘ અમૃત
 જઠને સાત અહોરાત્રસુધી સતત વરસાવે છે તે નાના પ્રકારની ઔપધિઓને તેમ જ નાના
 પ્રકારના વૃક્ષ ને લતાના અંકુરાને ઉત્પન્ન કરે છે. (૪૮) ત્યારપછી રસમેઘ સાત અહો-

મેઘસ્તતઃ સસા-હોરાત્રાન્ સુરસોદકઃ । વનસ્પતિષુ તિક્તાદીન્ જનયેત્પં-
ચધા રસાન્ ॥ ૫૯ ॥ પંચાનામેવ ભેદાનાં યદ્રસેષુ વિવક્ષણં । તલ્લવણ-
મધુરયો-રભેદસ્ય વિવક્ષયા ॥ ૬૦ ॥ માધુર્યરસસંસર્ગો લવણે સ્ફુટમી-
દ્યતે । સ્વાદુત્વં લવણક્ષેપે ભવેત્સર્વરસેષુ યત્ ॥ ૬૧ ॥ અત્યુત્તમા અમી
મેઘાઃ પુષ્કરાવર્ત્તકાદયઃ । જનયંતિ જગત્સ્વસ્થં પંચેવ પરમેષ્ઠિનઃ ॥ ૬૨ ॥
આદ્યોઽત્ર શમયેદાહં દ્વિતીયો જનયેચ્છુભાન્ । વર્ણગંધરસસ્પર્શાન્ ભુવઃ
સ્નેહં તૃતીયકઃ ॥ ૬૩ ॥ તુર્યો વનસ્પતીન્ સર્વાન્ પંચમસ્તદ્ભૂતાન્ રસાન્ ।
આહુઃ પ્રયોજનાન્યેવં પંચાનામપ્યનુક્રમાત્ ॥ ૬૪ ॥

તતઃ ક્રમાદ્ભવેદ્ભૂમિ-ભૂરિભિર્નવપલ્લવૈઃ । વૃક્ષગુચ્છલતાગુલ્મ-તૃણા-
દિભિરલંકૃતા ॥ ૬૫ ॥ તદા પ્રસન્ના તૃપ્તા ચ ભૂમિર્ભાતિ નવાંકુરા ।
રોમાંચિતેવ ભૂયિષ્ઠ-કાલેન કૃતપારણા ॥ ૬૬ ॥ પ્રાપ્તધાતુક્ષયા શુષ્કા
યા મૃતેવાભવન્મહી । સા પુનર્યૌવનં પ્રાપિ સત્કાલેન રસાયનૈઃ ॥ ૬૭ ॥
મનોરમાં સુખસ્પર્શા પ્રોત્ફુલ્લદ્રુમમંડિતાં । તદા વિલોક્ય તે ભૂમિં મોદંતે

રાત્ર સુધી સુરસોદક વરસાવે છે. તે વનસ્પતિઓમાં તિક્તાદિ પાંચ પ્રકારના રસને ઉત્પન્ન કરે છે. (૫૯) અહીં જે પાંચ રસ કહ્યા છે તે લવણ ને મધુરરસના અભેદની વિવક્ષાથી કહ્યા છે. (૬૦) કારણ કે માધુર્ય રસનો સંસર્ગ લવણને વિષે પ્રગટ દેખાય છે. સર્વ રસમાં લવણના ક્ષેપનથી સ્વાદુપણું થાય છે. (૬૧) આ પુષ્કરાવર્ત વિગેરે મેઘ અત્યુત્તમ છે. તે પંચપરમેષ્ઠિની જેમ જગતની સ્વસ્થતાને ઉત્પન્ન કરે છે. (૬૨) એમાં પ્રથમનો મેઘ દાહને શમાવે છે, બીજો મેઘ શુભ એવા વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, ઉત્પન્ન કરે છે, ત્રીજો મેઘ જમીનમાં સ્નિગ્ધતા લાવે છે, ચોથો મેઘ સર્વ વનસ્પતિઓ ઉત્પન્ન કરે છે અને પાંચમો મેઘ તદ્ગતરસને ઉપજાવે છે. એ પ્રમાણે પાંચે પ્રકારના મેઘના અનુક્રમે પ્રયોજન કહેલ છે. (૬૩-૬૪)

ત્યારપછી અનુક્રમે જમીન ઘણા નવપલ્લવવાળા વૃક્ષ, ગુચ્છ, લતા, ગુલ્મ ને તૃણાદિ-વડે અલંકૃત થાય છે. (૬૫) તે વચ્ચે જમીન પ્રસન્ન, તૃપ્ત, નવા અંકુરાવાળી, રોમાંચિત થયેલ હોય તેવી અને ઘણે કાલે પારણું કરેલ હોય તેવી થાય છે. (૬૬) જે પૃથ્વી ધાતુક્ષયને પામેલી, શુષ્ક અને મરણ પામેલા જેવી દેખાતી હતી તે સારા વચ્ચેમાં રસાયણવડે નવું યૌવન પામતી હોય તેવી દેખાય છે. (૬૭) તે વચ્ચે મનોરમ, સુખ, સ્પર્શવાળી,

વિલવાસિનઃ ॥૬૮॥ તતો વિલેભ્યસ્તે માતૃ-ગર્ભેભ્ય ઇવ નિર્ગતાઃ । અપૂ-
ર્વમિવ પશ્યંતિ વિશ્વં પ્રાપ્તમહાસુખાઃ ॥ ૬૯ ॥ ગણશસ્તેઽથ સંભૂય વદં-
ત્યેવં પરસ્પરં । જાતો ભોઃ સુખકૃત્કાલો રમણીયં ચ ભૂતલં ॥ ૭૦ ॥
વનસ્પતિભિરેભિશ્ચ દલપુષ્પફલાંચિતૈઃ । મધુરૈઃ પાવનૈઃ પથ્યૈ-રાહારો નો
ભવત્તથ ॥ ૭૧ ॥ અતઃ પરં ચ યઃ કોઽપિ મત્સ્યકૂર્માદિજાંગલૈઃ । કરિણ્ય-
ત્યશુભૈર્વૃત્તિ સ પાપોઽસ્મદ્ગણા હિઃ ॥ ૭૨ ॥ તસ્ય નામાપિ ન ગ્રાહ્યં
વીક્ષણીયં મુખં ન ચ । છાયાપ્યસ્ય પરિત્યાજ્યા દૂરેંગસ્પર્શનાદિકં ॥ ૭૩ ॥
ઇતિ ઢ્યવસ્થાં સંસ્થાપ્ય તે રમંતે યથાસુખં । ભૂતલેઽલંકૃતે વિષ્વગ્
રમ્યૈસ્તૃણલતાદિભિઃ ॥ ૭૪ ॥ કુતશ્ચિત્પુરુષાત્તેઽથ જાતિસ્મૃત્યાદિશા-
લિનઃ । ક્ષેત્રાધિષ્ઠાતૃદેવાદ્વા કાલાનુભાવતોઽપિ ચ ॥ ૭૫ ॥ તે જનાઃ
શ્રાપ્તનૈપુણ્યા ઢ્યવસ્થામપરામપિ । કુર્વંતિ નગરગ્રામ-નિકાયરચનાદિકાં
॥ ૭૬ ॥ અન્નપાકાંગસંસ્કાર- વસ્ત્રાલંકરણાન્યપિ । વિવાહરાજનીત્યાદિ
ક્રમાત્સર્વં પ્રવર્ત્તે ॥ ૭૭ ॥ તથોક્તં જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિવૃત્તૌ ઇતદરકવર્ણને-

વિકસ્વર બુલ્લોથી મંડિત એવી તે ભૂમિને જોઈને વિલવાસી મનુષ્યો હર્ષ પામે છે. (૬૮)
તેથી વિલમાંથી માતાના ગર્ભમાંથી નીકળે તેમ નીકળીને મહાસુખને પામેલા તેઓ અપૂર્વ
એવા વિશ્વને જોતા હોય તેમ ચમત્કાર પામે છે. (૬૯) પછી તેઓ સમુદાયમાં એકઠા થઈને
પરસ્પર કહેવા લાગે છે કે-“ અરે માઈઓ ! સુખકારી કાલ થવાથી ભૂતલ રમણીક
થયેલ છે. (૭૦) હવે આપણો આહાર પત્ર પુષ્પ ને ફલવાળી અને મધુર પાવન અને
પથ્ય એવી આ ઔષધિઓવડે થાઓ. (૭૧) હવે પછી જે કોઈ મત્સ્ય કૂર્માદિના માંસાદિ
અશુભ પદાર્થવડે વૃત્તિ કરશે (ખાશે) તે પાપીને અમારા સમૂહમાંથી બહાર સમજવો. (૭૨)
તેનું નામ પણ ન લેવું. તેનું મુખ પણ ન જોવું. તેની છાયા પણ તજવી તો પછી અંગસ્પ-
ર્શનાદિકની વાત તો દૂર જ જાણવી.” (૭૩) આ પ્રમાણે ઢ્યવસ્થા સ્થાપન કરીને તેઓ
સુંદર એવા તૃણ ને લતાદિવડે અલંકૃત એવી પૃથ્વીપર સુખ ઉપજે તેમ રમવા (રહેવા)
લાગે છે. (૭૪) ત્યારપછી તેમાંથી કોઈક જાતિસ્મરણવાળા મનુષ્યથી અથવા ક્ષેત્રના
અધિષ્ઠાયક દેવના કથનથી અને કાલના અનુભાવથી તે લોકો નિપુણતા પ્રાપ્ત કરીને
નગર ગ્રામ વિગેરેની બીજી ઢ્યવસ્થાઓ પણ કરે છે. (૭૫-૭૬) અને તે જ રીતે અન્નનો
પાક, અંગનો સંસ્કાર અને વસ્ત્રાલંકારો તેમ જ વિવાહ ને રાજનીતિ વિગેરે બધું અનુક્રમે
પ્રવર્તે છે. (૭૭) શ્રીજંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞાસિની વૃત્તિમાં એ આરાના વર્ણનમાં કહ્યું છે કે-“ બીજે

द्वितीयारे पुरादिनिवेशराजनीतिव्यवस्थादिकृज्जातिस्मारकादिपुरुषद्वारा वा क्षेत्राधिष्ठायकदेवप्रयोगेण वा कालानुभावजनितनैपुण्येन वा तस्य सुसंभवत्वादिति. कालसप्ततौ तु—द्वितीयारके नगरादिस्थितिकारिणः कुलकरा भवन्तीत्युक्तं । तथाहि—“बीए उ पुराइकरो जाइसरो विमलवाहन १ सुदामो २ । संगम ३ सुवास ४ दत्तो ५ सुमुख ६ सुमई ७ कुलगरति ॥ १ ॥ ” स्थानांगसप्तमस्थानेऽप्युक्तं—“भरहे वासे आगमेस्साए ओसप्पिणीए सत्त कुलकरा भविस्सन्ति, तं जहा—मित्तवाहणे १ सुभोमे २ य सुप्पमे ३ य सयंपमे ४ । दत्ते ५ सुहुमे ६ सुबंधू ७ य आगमेसाण होस्कत्ति ॥ १ ॥

षट् संस्थानानि ते दध्युः क्रमात्संहननानि च । यांति कर्मानुसारेण जना गतिचतुष्टये ॥७८॥ उत्कर्षादरकस्यादौ ते विंशत्यब्दजीविनः । अंते च त्रिंशदधिक—शतवर्षायुषो जनाः ॥ ७९ ॥ आदौ स्युर्द्विकरोत्तुंगवपुषस्ते ततः क्रमात् । वर्द्धमानोच्छ्रया अंते सप्तहस्तसमुच्छ्रिताः ॥८०॥ वर्णगंधरसस्पर्श—जीवितोच्चत्वपर्यवैः । वर्द्धमानैर्वर्द्धमानैः पूर्णैऽस्मिन्

आरे नगरादिनुं वसावहुं तथा राजनीतिसंबंधी व्यवस्थादि करनार जातिस्मारकादिं पुरुषद्वारा अथवा क्षेत्राधिष्ठायक देवना प्रयोगथी अथवा कालानुभावजनितनैपुण्यताथी तेनो सारी रीते थवानो संभव छे. ” कालसप्ततिमां तो बीजे आरे नगरादि स्थितिना करनारा कुलकरो थशे एम कहुं छे. ते आ प्रमाणे—“ बीजे आरे नगरादि करनारा जातिस्मरणवाळा विमलवाहन १, सुदाम २, संगम ३, सुवास ४, दत्त ५, सुमुख ६ ने सुमति ७ ए कुलकरो जाणवा ” (१) श्री स्थानांगसूत्रना सातमा स्थानमां पण कहुं छे के—“ भरतक्षेत्रमां आवती उत्सर्पिणीमां सात कुलकरो थशे. १ मित्तवाहन, २ सुभूम, ३ सुप्रम, ४ स्वयंप्रम, ५ दत्त, ६ सुधर्म ने ७ सुबंधु—आ प्रमाणे आगामी काले थशे. ” (२) ते कालना मनुष्यो अनुक्रमे छए संस्थानना अने छए संघयणना धारण करनारा तेम ज कर्मानुसारे चारे गतिमां जनारा थाय छे. (७८) उत्कृष्टथी ते आरानी आदिमां बीश वर्षना आयुवाळा अने अंते एक सो त्रीश वर्षना आयुवाळा जनो थशे. (७९) प्रारंभमां बे हाथ उंचा शरीरवाळा अने अनुक्रमे वृद्धि पामता ते आराने अंते सात हाथनी ऊंचाइवाळा मनुष्यो होय छे. (८०) वर्ण, गंध, रस, स्पर्श, जीवित, उच्चत्व विगेरे पर्यवोवडे

१ जेने जातिस्मरण ज्ञान थयुं छे तेवा

દુષ્પમારકે ॥ ૮૧ ॥ તૃતીયોઽરઃ પ્રવિશતિ દુઃપમસુપમાભિધઃ । સ પ્રાતિલો-
મ્યાસ્પૂર્વોત્ત-ચતુર્થારકસન્નિભઃ ॥ ૮૨ ॥

અરકરથાસ્થ પદ્મોષુ ગતેષુ પ્રથમજ્ઞાતાત્ । एकोननवतावाद्य-जिनो-
त्पत्तिः प्रजायते ॥ ८३ ॥ तथाहुः-कालदुगे तिचउत्था-रएसु एगुणनव-
इपस्केदु । सेसगएसु सिज्झंति हुंति पढमंतिमजिणंदा ॥ ८४ ॥ एषोऽ-
वसर्पिणीजात-चतुर्विंशजिनोपमः । प्रायोगमानवर्णाधुः-कांतिप्रभृतिपर्यवैः
॥ ८५ ॥ इत्युत्सर्पिण्यवसर्पि-पयर्हच्चत्रयादयोऽखिलाः । प्रातिलोम्या-
तुलोम्याभ्यां आठ्यास्तुल्या सनीपिभिः ॥ ८६ ॥ मिथोंतरं तावदेव
अरयोत्पत्तिर्यदोदिता । शेषेऽरकेऽवसर्पिण्यां सोत्सर्पिण्यां गतेऽरके ॥ ८७ ॥
गतेऽरकेऽवसर्पिण्यां अरयोत्पत्तिर्यदोदिता । शेषेऽरके सोत्सर्पिण्यां स्वयं
आठ्या विवेकिसिः ॥ ८८ ॥

ત્રયોવિંશતિરહંત-સ્તથૈકાદશ ચક્રિણઃ । અરકેઽસ્મિન્ ભવંત્યેવં સર્વે-
ઽપિ કેશવાદયઃ ॥ ૮૯ ॥ આયુરબ્દશતં ત્રિંશ-માદાવત્રાંગિનાં ભવેત્ ।

વધતા વધતા એ દુષ્પમ આરક પૂર્ણ થયે સતે ત્રીજો આરો દુષ્પમસુપમ નામનો પ્રવેશ પામે
છે. તે પ્રાતિલોમયણે પૂર્વે કહેલા અવસર્પિણીના ચોથા આરાને જોયો હોય છે. (૮૧-૮૨)

આ આરાના પ્રથમ જણથી નેવ્યાસી પછો ગયે સતે પ્રથમ જિનની ઉત્પત્તિ થાય છે.
(૮૩) કહ્યું છે કે-વંને પ્રકારના કાલમાં ત્રીજા ને ચોથા આરાના નેવ્યાસી પછો ગયે સતે
ને રહે સતે પહેલા ને છેલ્લા જિનેંદ્ર સિદ્ધિ પામે છે ને નવા થાય છે. (૮૪) આ પ્રથમ
તીર્થંકર અવસર્પિણીગત ચોવીશમા પ્રભુસરખા અંગમાન, વર્ણ, આયુ, કાંતિ વિગેરે પર્ય-
વોમાં પ્રાયે સમાન હોય છે. (૮૫) એ પ્રમાણે ઉત્સર્પિણી ને અવસર્પિણીમાં અરિહંત ને ચક્રી
વિગેરે વધા શાલાકાપુરુષોને પ્રાતિલોમ્યે ને આનુલોમ્યે કરીને બુદ્ધિમાનોજ જાણી લેવા.
(૮૬) એક ત્રીજા અરિહંતાદિ વચ્ચેનું અંતર પણ તેટલું જ સમજવું. જે જે પ્રભુની ઉત્પત્તિ
અવસર્પિણીમાં જે આરો વાકી રહે સતે કહેલી છે તે જ પ્રમાણે ઉત્સર્પિણીમાં તે પ્રભુની
ઉત્પત્તિ તેટલો આરો ગયે સતે સમજવી. (૮૭) અવસર્પિણીમાં જે પ્રભુની ઉત્પત્તિ જેટલો
આરો ગયે સતે કહી છે તેમની ઉત્પત્તિ ઉત્સર્પિણીમાં તેટલો આરો વાકી રહે સતે વિવેકી-
ઓજ પોતાની મેલે ભાવવી—સમજવી. (૮૮)

ત્રેવીશ અરિહંતો ને અગ્યાર ચક્રવર્તી તથા સર્વ વાસુદેવ વિગેરે આ ત્રીજા આરામાં
થશે. (૮૯) આ આરાના પ્રારંભમાં ૧૨૦ વર્ષનું આયુ અને ધીમે ધીમે વધતું વધતું અંતે

पूर्वकोटिमितं चांते वर्द्धमानं शनैः शनैः ॥ ९० ॥ आदौ स्युः सप्तह-
स्तोच्च-वपुषो मनुजास्ततः । वर्द्धमानाः पंचचाप-शतोच्चांगाः स्मृताः
श्रुते ॥ ९१ ॥

एवं पूर्णे तृतीयेऽरे चतुर्थः प्रविशत्यरः । स प्राक्तनतृतीयाभः सुष-
मदुष्पमाभिधः ॥ ९२ ॥ एकोनवतौ पक्षे-ष्वतीतेष्वदिमक्षणात् ।
चतुर्विंशस्यार्हतोऽस्मि-न्नुत्पत्तिः स्याज्जिनेशितुः ॥ ९३ ॥ अरकेऽस्मिन्
भवत्येवं द्वादशश्चक्रवर्त्यपि । तत्पद्धतिस्तु सर्वापि विज्ञेया पूर्ववर्णिता
॥ ९४ ॥ उत्सर्पिण्यां स्युस्त्रिषष्टिः शलाकापुरुषा इति । दशक्षेत्र्यां
तृतीयारे तुर्याऽराद्यांशसंयुते ॥ ९५ ॥ (एवं पंचसषष्ठारा-वपि भाठ्यौ
विपर्ययात् । पूर्वोदितावसर्पिण्या द्वितीयाद्यारकोपमौ ॥ ९६ ॥) उत्सर्पिण्यां
यथैष्यंत्यां क्षेत्रेऽस्मिन् भरताभिधे । पद्मनाभाभिधः श्रीमान् प्रथमोऽहं
भविष्यति ॥ ९६ ॥

स च श्रेणिकराजस्य जीवः सीमंतकेऽधुना । नरके वर्त्तते रत्न-
प्रभायां प्रथमक्षितौ ॥ ९७ ॥ स्थितिं स तत्र चतुर-शीतिवर्षसहस्रिकां ।

फौड पूर्वतुं थशे. (९०) प्रारंभमां सात हाथ ऊंचा शरीरवाळा मनुष्यो थशे अने अनु-
क्रमे वधतां वधतां पांचशें धनुष्यतुं शरीर थशे एम श्रुतमां कहुं छे. (९१)

आ प्रमाणे त्रीजो आरो पूर्ण थये सते चौथो आरो प्रवेश करशे ते पूर्वना त्रीजा
आरा जेवो ने सुषमदुष्पमा नामनो थशे. (९२) ते आराना प्रथम क्षण्थी ८९ पक्षो
व्यतीत थये सते आ आरामां चौवीशमा प्रभुनी उत्पत्ति थशे. (९३) आ आरामां
पूर्वना रीते बारमा चक्रवर्ती पण थशे. तेनी पद्धति बधी पूर्वे कही गया प्रमाणे समजवी.
(९४) ए प्रमाणे दशे क्षेत्रमां उत्सर्पिणीमां चौथा आराना आद्य अंश सहित त्रीजा
आरामां त्रेसठ शलाकापुरुषो थाय छे. (९५) (ए प्रमाणे पांचमो—छठो आरो पण
विपर्ययपणे समजवो. ते पूर्वे कहेल अवसर्पिणीना बीजा ने पहेला आरा समान
समजवा)-(९६)

आवती उत्सर्पिणीमां आ भरत नामना क्षेत्रमां पद्मनाभ नामना श्रीमान् प्रथम अरिहंत
थशे. (९६) ते श्रेणिक राजानो जीव अत्यारे रत्नप्रभा नामनी प्रथम पृथ्वीमां सीमंतक
नामना नरकावासमां वर्ते छे. (९७) तेमनी स्थिति त्यां मध्यम एवी ८४००० वर्षथी

मध्यमासलुभूयावदैः कियद्विरधिकां ततः ॥ ९८ ॥ पादमूले भारतस्य
वैताल्यस्य महागिरेः । देशे दूरगतकेशे पांडुवर्धनसंज्ञके ॥ ९९ ॥ शत-
द्वारासिधपुरे सुतरत्नं भविष्यति । सुमतेः कुलकरस्य भद्रास्त्रीकुक्षिसंभवः
॥ ३०० ॥ श्रीवीरप्रभुनाभयोरंतरं चैवं-चुलसीवाससहस्सा वासा सत्तेव
पंच मासा य । वीरमहापद्माणां अंतरमेयं वियाणाहि ॥१॥ इति नंदी-
वृत्तौ. इदं वीरमहापद्मयोर्निर्वाणोत्पादयोरंतरं ज्ञेयं. श्रेणिकराजजीवस्य
तु नरके किंचिदुक्तांतरकालादधिकमेवायुः संभवि, श्रेणिके मृते तु
कियत्कालं वीरार्हत इह विहारात्तावतः कालस्य तदायुष्यधिकत्वादिति.

स चतुर्दशभिः स्वप्नैः सूचितः शक्रपूजितः । जनिष्यते दिने यस्मिन्
तस्मिन्मस्तत्र पुरेऽसितः ॥ १ ॥ अंतर्बहिश्च पद्मानां रत्नानां चातिभूयसां ।
वृष्टिर्भविष्यति प्राज्या वारामिव तपात्यये ॥ २ ॥ ततः पित्रादयस्तस्य
सुदिता द्वादशे दिने । करिष्यन्ति महापद्म इति नाम गुणानुगं ॥ ३ ॥
साधिकाष्टाब्दवयस-मथैनं सुमतिः पिता । स्थापयिष्यति राज्ये स्वे ततो

कांडक अधिक छे. तेने अनुभवीने (भोगवीने) भरतक्षेत्रमां आवेला वैताल्य महागिरिना
पादमूलमां जेमांथी क्लेश नाश पासेल छे एवा पांडुवर्धन नामना देशमां शतद्वार नामना
नगरमां सुमति नामना कुलकरनी भद्रा नामनी स्त्रीनी कुक्षिथी पुत्ररत्नपण्ये उपजशे. (९८-
३००) श्रीवीरप्रभु ने पद्मनाभनुं अंतर आ प्रमाणे-‘८४ हजार वर्ष सात वर्ष ने पांच मासनुं
वीरप्रभु ने महापद्म प्रभुनुं अंतर जाणवुं.’ (१) इति नंदीवृत्तौ. आ अंतर वीरप्रभुना निर्वाण
ने महापद्म प्रभुनी उत्पात्तिनुं जाणवुं, तेथी श्रेणिकराजाना जीवनुं नरकायु आ अंतर घ्या
नमां लेतां ८४००० वर्षथी अधिक संभवे छे; केमके आ पांच वर्ष ने सात मासनुं तथा
श्रेणिकराजाना मरण पछी केटलोक काल वीरप्रभु विचर्या हता तेथी तेटला कालनुं तेना
आयुष्यमां अधिकपणुं समजवुं.

ते चौद स्वप्नवडे सूचित अने इंद्रपूजित प्रभु जे दिवसे जन्मशे ते दिवसे ते नगरनी
चोतरफ अंदर ने बहार अत्यंत पद्मोनी ने रत्नोनी वृष्टि श्रीष्मक्रतुसंवंधी ताप गया
पछी पुष्कळ जळनी वृष्टि आय-तेवी थशे, (१-२) तेथी मातापिता विगेरे हर्ष पाय्या
सता वारमे दिवसे महापद्म एवुं गुणनिष्पन्न नाम स्थापन करशे. (३) कांडक झाझेरी
आठ वर्षनी वये सुमति पिता तेमने राज्यपर स्थापन करशे एटले ते राजा थशे. (४)

राजा भविष्यति ॥ ४ ॥ राज्यं पालयतस्तस्य शक्रस्येव महौजसः ।
 देवौ महर्द्धिकावेत्य सेविष्येते पदद्वयं ॥ ५ ॥ यक्षाणां दक्षिणात्यानां
 पूर्णभद्राभिधः प्रभुः । माणिभद्रश्चोत्तराह-यक्षाधीशः सुरेश्वरः ॥ ६ ॥
 एतौ द्वावपि यक्षेद्रौ प्रभोस्तस्य करिष्यतः । सेनान्याविव सैन्यस्य कार्यं
 शत्रुजयादिकं ॥ ७ ॥ सामंतादिस्ततस्तस्य श्रेष्ठिपौरजनादिकः । मिथः
 परिच्छदः सर्वः संभूयैवं वदिष्यति ॥ ८ ॥ अहो सुरेद्रौ कुर्वाते अस्या-
 स्माकं महीपतेः । सेनाकार्यं महाश्रय-पुण्यप्राग्भारशालिनः ॥ ९ ॥
 महापद्मनृपस्याथ देवसेन इति स्फुटं । नामास्तु गुणनिष्पन्नं द्वितीयं
 रुचिरं ततः ॥ १० ॥ देवसेननृपस्याथ राज्यं पालयतः क्रमात् । उत्पत्स्यते
 हस्तिरत्नं चतुर्दंतं महोज्ज्वलं ॥ ११ ॥ शक्रमैरावणारूढ-मिव तं तेन
 हस्तिना । विचरंतं शतद्वार-पुरे वीक्ष्य जनाः सप्ते ॥ १२ ॥ वदिष्यन्ति
 मिथस्ते य-देवसेनमहीपतेः । वाहनं विमलो हस्ती ततो विमलवाहनः
 ॥ १३ ॥ तृतीयमिति नामास्तु त्रिनामैवं भविष्यति । महापद्मो देवसेनो
 राजा विमलवाहनः ॥ १४ ॥ एवं त्रिंशतमब्दानि राज्यं भुक्त्वा महाशयः ।

तेमने राज्य पाळता सता शक्रनी जैवा महापराक्रमी वे महर्द्धिक देवो आर्वीने तेमना
 चरणद्वयनी सेवा करशे. (५) दक्षिण बाजुनी यक्षनिकायना इंद्र पूर्णभद्र नामे अने
 उत्तर बाजुनी यक्षनिकायना इंद्र माणिभद्र नामे ए वने यक्षेद्रौ ते प्रभुना सैन्यना सेनाप-
 तिनी जेम शत्रुनो जय करवानुं कार्य करशे. (६-७) ते वखते तेमना सामंतादिको
 अने श्रेष्ठि तेम ज पौरजनादिको अने सर्व परिवार अंदर अंदर एकठा थइने एम कहशे (८)
 के- 'अहो ! अमारा आ महीपतिनुं सेनासंबंधी कार्य इंद्रो करे छे तेथी ते महा आश्चर्य-
 कारी पुण्यना प्राग्भारवाळा जणाय छे, (९) तेथी ए महापद्मराजानुं देवसेन एवं
 वीजुं गुणनिष्पन्न, सुंदर ने प्रगट एवं नाम हो.' (१०) ए देवसेन राजाने राज्य पाळता
 सता अनुक्रमे चार दांतवाळो ने महाउज्ज्वळ हस्तिरत्न उपजशे (प्राप्त थशे.) (११) शक्र
 जेम ऐरावत हस्तिपर आरूढ थाय तेम ते हस्तिपर आरूढ थइने शतद्वारपुरमां तेमने फरता
 जोइने सर्वे जनो अंदर अंदर कहशे के- 'देवसेन राजानुं वाहन विमळ हस्ति छे तेथी तेनुं
 विमळवाहन एवं त्रीजुं नाम हो.' ए रीते तेमना महापद्म, देवसेन ने विमळवाहन-ए
 त्रण नाम थशे. (१२-१४) ए प्रमाणे त्रीश वर्षनी वय थतां सुधी राज्य भोगवीने ए

दातं दत्त्वादिकं प्रौढो-त्सवैः स प्रवर्जिष्यति ॥ १५ ॥ द्वादशाब्दानि
 साक्षात्ति पक्षेणाभ्यधिकान्यथ । छत्रस्थत्वे तपः कृत्वा स केवलमवाप्स्य-
 ति ॥ १६ ॥ सप्रतिक्रमणो धर्मो यथा पंचमहाव्रतः । मुनीनां श्राव-
 काणां च द्वादशमत्तर्द्धुरः ॥ १७ ॥ सहावीरेण जगदे जगदेकहितावहः ।
 महापद्मोऽपि भगवांस्तथा सर्वं वदिष्यति ॥ १८ ॥ युग्मं । अस्य प्रभोर्ग-
 खधरा एकादश गणा नव । श्रीवीरवद्भविष्यंति वर्णलक्ष्मोच्छ्रयाद्यपि
 ॥ १९ ॥ कल्याणकानां पंचानां तिथिसालदिनादिकं । श्रीवर्द्धमानवद्भावि
 पद्मनाभप्रभोरपि ॥ २० ॥ सार्द्धषण्मासहीनानि वर्षाणि त्रिशतं च सः ।
 पालयिष्यति सर्वज्ञ-पर्यायं सुरसेवितः ॥ २१ ॥ द्विचत्वारिंशदब्दानि
 श्रावयन्नुभूय च । द्विसप्तत्यब्दसर्वायुः परमं पदमेष्यति ॥ २२ ॥

सुपार्श्वो वर्द्धमानस्य पितृव्यो यः प्रभोरभूत् । सूरदेवाभिधो भावी
 स द्वितीयो जिनोत्तमः ॥ २३ ॥ पोद्दिलस्य च यो जीवः स तृतीयो
 भविष्यति । सुपार्श्वनाथा देहादि-मानैर्नेमिजिनोपमः ॥ २४ ॥ यस्तु
 हस्तिनापुरवासी भद्रासार्थवाहीपुत्रो द्वात्रिंशद्भार्यात्यागी वीरशिष्यः

महाशय वार्षिकदान आपी प्रौढ सहोत्सवपूर्वक चारित्र ग्रहण करणे. (१५) छत्रस्थ-
 पक्षासं साढाबार वर्ष एक पक्षे अधिक रही तप करीने केवलज्ञान प्राप्त करणे. (१६)
 पक्षी प्रतिक्रमण युक्त पांच महाव्रतरूप धर्म मुनि माटे अने चारव्रतरूप धर्म श्रावको माटे
 जेम महावीर प्रभुए कछो हतो तेम जगतना अद्वितीय हितेच्छु एवा महापद्मप्रभु पण ते ज
 प्रमाणे सर्व कहेशे. (१७-१८) ए प्रभुना ११ गणधर ने नव गण वीरप्रभु प्रमाणे थशे,
 तेम ज वर्ण, लंछन अने शरीरनी उंचाइ पण ते ज प्रमाणे थशे. (१९) पांच वन्द्याणकनी
 तिथिओ, मास, दिवस विगेरे बधुं पद्मनाभप्रभुनुं महावीरस्वामी प्रमाणे समजवुं. (२०)
 सुरसेवित एवा ते प्रभु साढाछ मासे ऊणा त्रीश वर्ष सर्वज्ञपर्याय पाळशे. (२१) ए रीते
 ४२ वर्ष श्रमणपणुं अनुभवी, बौतेर वर्षनुं सर्वायु भोगवी परमपदने पामशे. (२२)

वर्द्धमान प्रभुना काका सुपार्श्व नामे जे हता तेनो जीव सूरदेव नामना बीजा जिनो-
 त्तम (पार्श्वनाथ जेवा) थशे. (२३) पोद्दिलनो जीव ते सुपार्श्व नामे देहादिना मान
 विगेरेमां नेमिनाथ जेवा थशे. (२४) ' जे हस्तिनापुरवासी भद्रा सार्थवाहीना पुत्र,
 वत्रीश स्त्रीना त्यागी, वीरप्रभुना शिष्य, सर्वार्थसिद्धमां उत्पन्न थयेल छे अने

सर्वार्थसिद्धोत्पन्नो महाविदेहात्सेत्स्यन्नौपपातिकोपांगे प्रोक्तः स त्वन्य
एव जीवो दृढायुषस्तुर्यो जिन भावी स्वयंप्रभः । कार्तिकात्मा च
सर्वानु-भूतिः पंचमतीर्थकृत् ॥ २५ ॥

श्रावस्त्यां शंखशतका-वभूतां श्रावकोत्तमौ । तत्र कोष्ठकचैत्ये च
श्रीवीरः समवासरत् ॥ २६ ॥ भगवंतं नमस्कर्तुं शंखाद्याः श्रावका ययुः । ततो
निवर्त्तमानांस्तान् श्राद्धः शंखोऽब्रवीदिति ॥ २७ ॥ उपस्कारयत प्राज्य-
माहारमशनादिकं । यथा तदद्य भुञ्जानाः पाक्षिकं पर्व कुर्महे ॥ २८ ॥
ते च शंखवचः श्राद्धा-स्तथेति प्रतिपेदिरे । शंखश्च निर्मलमति-र्युहे
गत्वा व्यचिंतयत् ॥ २९ ॥ न श्रेयानद्य भुत्तवा मे पौषधः पाक्षिकेऽहनि ।
तत्कुर्वेऽपौषणेनैव विशुद्धं पर्वपौषधं ॥ ३० ॥ शंखमागमयन्ते स्म श्राद्धास्ते
सज्जभोजनाः । अनागच्छति तस्मिंश्च तदाह्वानाय तद्गृहे ॥ ३१ ॥ शतका-
परनामा द्राक् पुष्कली श्रावको ययौ । शंखभार्यात्पला चास्य चकाराभ्या-
गतोचिति ॥ ३२ ॥ ततः पौषधशालायां शंखाढ्यायां विवेश सः । प्रतिक्र-

महाविदेह क्षेत्रमां उत्पन्न थइ सिद्धिपदने पामशे एम उपपातिक उपांगमां कहुं छे ते तो
आनार्थी जुदा ज जाणवा. ” दृढायुष्यनो जीव चोथा स्वयंप्रभ नामे जिन थशे. का-
त्तिक शेटनो जीव सर्वानुभूति नामे पांचमा प्रभु थशे. (२५)

श्रावस्तिमां शंख ने शतक नामे बे उत्तम श्रावको दृता. ते नगरना कोष्ठक नामना
उद्यानमां श्रीवीरप्रभु समवसर्या. (२६) भगवंतने वांदवाने शंखादि श्रावको गया.
तेओने वांदीने पाछा वळतां तेमने शंखे कहुं (२७) के-‘ अशनादिक आहार पुष्कळ
तैयार करो के आजे ते जमीने पछी काले पाक्षिक पर्व करीए (आराधीए) ’ (२८) ते
श्रावकोए शंखनुं वचन कबूल कर्युं. निर्मळ मतिवाळो शंख घरे जइने विचारवा लाग्यो
(२९) के-‘ आजे जमीने काले पाक्षिक दिवसे पौषध करवो ते मने श्रेयकारी जणातुं नथी,
तेथी आजे जम्या विना ज कालनो पर्वपौषध विशुद्ध करुं. ’ (एम कहीने तेणे पौषधशालामां
जइने पौषध लीधो) (३०) पेला श्रावको भोजन तैयार करीने शंखनी राह जोवा
लाग्या, पण शंख न श्राववार्थी तेने बोलाववा तेने घरे शतक जेनुं वीजुं नाम पुष्कली
हतुं ते श्रावक गयो. शंखनी भार्या उत्पलाए तेनी अभ्यागत उचितता जाळवी. (३१-
३२) पछी शंखनी पौषधशालामां तेणे प्रवेश कर्यो अने ईर्यावही पडिकमीने शंखश्रावकने

स्यैर्वापथितं शंखश्रावकमित्यवक् ॥ ३३ ॥ सिद्धमन्त्रादि तच्छ्राव-माग-
च्छ श्रावकजने । तद् भुक्त्वाद्य यथा पर्व-पौषधं प्रतिजाग्रमः ॥ ३४ ॥ ऊच
शंखः पौषधिको-ऽपोषणेनारिख सांऽप्यथ । स्यवेदयत्तत्सर्वेषां तत्ते बुभु-
जिरे ततः ॥ ३५ ॥ शंखोऽथाणरगित्वेव पौषधं प्राणमज्जिनं । प्रातः श्राद्धाः
परेऽप्येवं शुश्रुबुधंशनां प्रभोः ॥ ३६ ॥ देशनान्ते श्रावकास्ते गत्वा शंख-
स्य सन्निधौ । गत्वादिपुरुपालंभं ह्यः साध्वस्मानहीलयः ॥ ३७ ॥ तत-
स्ताद् भगवानूचे ता शंखं हीलयन्तु भोः । सुदृष्टिर्दृढधर्मायं सुष्टु जाग-
रितो निशि ॥ ३८ ॥ एवं यो वर्द्धमानेन स्तुतस्तादृशपर्यदि । विवेहे
सेत्यमानोऽसौ पंचसांग उदीरितः ॥ ३९ ॥ स्वर्गेऽस्यायुरपि प्रोक्तं श्रुते
पश्यचतुष्टयं । षष्ठो जिनस्तु श्रीमल्लि-जिनस्थाने भविष्यति ॥ ४० ॥
ततश्च-संख्येय एव कालः स्या-द्भाविपष्ठजिनोदये । तत् पष्ठजिनजीवो
यः शंखोऽन्यः सन्ति बुध्यते ॥ ४१ ॥ स्थानांगवृत्तौ त्वयमेव शंखो भावि-
तीर्थकृत्यथा प्रोक्तस्तदाशयं न वेद्मीति.

कह्युं (३३) के-“बधुं अन्नादि तैयार थयुं छे माटे श्रावक समुदाय साथे जमवा माटे
शीघ्र चाली, त्यां जमीने पछी आपणे पर्वपौषधनी प्रतिजागरणा करीए.” (३४)
शंख दोव्यो के-“ हुं तो जस्या विना ज पौषध करीश.” तेणे जहने सर्वने ते वात करी
एटले दाकीनाओ जस्या. (३५) हवे शंख पौषध पार्या विना ज बीजे दिवसे सवारे प्रभु-
यासे वंदन करवा आव्यो ने वंदन कर्हु. बीजा श्रावको पण आव्या ने प्रभुनी देशना सांभळी.
(३६) देशनाने अंते तेओओ शंख श्रावक पासे जहने ओलंभो देवापूर्वक कह्युं के-
' काले भली अमारी हीलणा करी ! ' (३७) एटले ते श्रावकोने प्रभुओ कह्युं के- ' हे
श्रावको ! तमे शंखनी हीलना न करशो, ते सुदृष्टि ने दृढधर्मा छे. रात्रे एणे बहु सारी
जागरिका करी छे. ' (३८) आ प्रमाणे श्रीवर्धमानस्वामीण तेवी पर्यदामां तेनी प्रशंसा
करी. ते (स्वर्गे जइ) महाविदेह क्षेत्रयां (मनुष्य थइ) सिद्धिपदने पामशे एम पांचमा
अंगमां कह्युं छे. (३९) स्वर्गमां तेनुं आयुष्य पण चार पण्योपमनुं छे एम श्रुतमां कह्युं
छे. आवती चोवीशीमां छहा प्रभु मल्लिजिनसरखा थशे, (४०) परंतु भावी छहा जिने-
श्वर थता सुधीयां संख्यातो काल ज व्यतीत थशे. एटले छहा जिन थनार शंखनो जीव ते
अन्य जाणवो. (४१) स्थानांगवृत्तिमां तो आ शंखने ज भावी तीर्थकर थनार कहेल छे
तेनो आशय समजी शकातो नथी.

जीवः शंखस्य षष्ठोऽर्हन् भावी देवश्रुताभिधः । भविष्यत्युदयाख्योऽर्ह-
न्नदीजीवश्च सप्तमः ॥ ४२ ॥ अष्टमोऽर्हन् सुनन्दस्य जीवः पेढालसंज्ञकः ।
आनन्दजीवो नवमः पोट्टिलाख्यो जिनेश्वरः ॥ ४३ ॥ दशमः शतकस्या-
त्मा शतकीर्त्तिर्भविष्यति । शंखस्यायं सहचरः पुष्कलीत्यपराह्वयः ॥ ४४ ॥
श्रीहैमवीरचरित्रे तु नवमः केकसीजीवो दशमस्तु रेयलिजीव इति दृश्यते ।

सुता चेटकराजस्य सुज्येष्ठा स्वीकृतव्रता । आतापनां करोति स्म
निर्वृत्तांतरुपाश्रयं ॥ ४५ ॥ इतः परिव्राट् पेढालो विद्यासिद्धो गवेषयन् ।
विद्यादानोचितं पात्र—मपश्यत्तां महासतीं ॥ ४६ ॥ यद्यस्या ब्रह्मचारि-
ण्याः कुक्षिजस्तनयो भवेत् । तस्यार्हः स्यात्तदा व्याघ्री—दुग्धस्य स्वर्ण-
पात्रवत् ॥ ४७ ॥ विचिंत्यैवं धूमिकया व्यामोहं विरचय्य सः । तद्योना-
वक्षिपद्बीजं क्रमाज्जातश्च दारकः ॥ ४८ ॥ सह मात्रान्यदा सोऽगा—जिना-
भ्यर्णं तदा जिनं । विद्याभूत्कालसंदीपः को मां हंतेति पृष्ठवान् ॥ ४९ ॥

छद्वा अरिहंत देवश्रुत नामना शंखना जीव थशे अने सातमा उदय नामना
अरिहंत नंदीना जीव थशे. (४२) आठमा सुनंदना जीव पेढाल नामे तीर्थकर थशे. नवमा
आनंदना जीव पोट्टिल नामे जिनेश्वर थशे. (४३) दशमा शतकना जीव शतकीर्त्ति
नामे प्रभु थशे. आ शंखनो मित्र जेनुं बीजुं नाम पुष्कली हतुं ते जाणवो. (४४) श्रीहैमवीर
चरित्रमां तो नवमा केकसीना जीव ने दशमा रेयलिना जीव कहा छे.

चेडा राजानी पुत्री सुज्येष्ठा जेणे चारित्र लीधेल हतुं. ते वस्त्र रहित उपाश्रयमां रहीने
आतापना लेती हती. (४५) ते वखते पेढाल नामनो विद्यासिद्ध परिव्राजक विद्यादानने
उचितपात्रने शोधतो त्यां आवी चढ्यो. तेणे आ महासतीने जोह. (४६) तेणे विचार्युं के-
जो आ ब्रह्मचारिणीनी कुक्षिणी पुत्र थाय तो ते वाघणना दुध माटे स्वर्णना पात्रनी जेम मारी
विद्या आपवाने पात्र (योग्य) थाय. (४७) आम विचारी धूम्र विकुर्ववावडे व्यामोह पमाडीने
तेनी योनिमां बीजनुं चेपन कर्तुं. अनुक्रमे तेने पुत्र थयो (तेनुं सत्यकी नाम पाडयुं) (४८)
मातानी संगते ते अन्यदा प्रभुनी पासे गयो. ते वखते विद्याधर कालसंदिपे आवीने मारो-
हणनार कोण थशे ? ' एम प्रभुने पूछयुं. (४९) प्रभुअे कह्युं के (आ) सत्यकी थशे.

१ आ शंख ने शतक(पुष्कलीना) संबंधमां पृष्ठ ६३१-२ उपर जे हकीकत छे तेमां जमीने
रात्रिपौषध करवानुं समजनुं, शंखे जम्या वगर (उपवास करीने) शेष दिवसे रात्रिपौषध लइ
लीधेल छे अने ते पौषध पार्या दिना सुवारे प्रभु पासे बघा आवको आव्या छे एम समजनुं.

स्वादिनोक्ते सत्यकिनि तस्युपेत्य जहास सः । मारयिष्यसि मां त्वं रे
 इत्युक्त्वाऽयातयत्यदोः ॥ ५० ॥ अपहृत्यान्यदा साध्वी-सकाशाजनकेन
 सः । समग्रा प्राहितो विद्या धीरः साधयति स्म ताः ॥ ५१ ॥
 रोहिण्या विद्याया व्यापा-दितो जन्मसु पंचसु । पष्ठे जन्मनि
 पण्मासा-युषा तुष्टापि नादता ॥ ५२ ॥ प्राग्जन्मसाधनात्तुष्टा
 भवेऽरिमन् सप्तमे च ता । ललाटे विवरं कृत्वा हृदि तस्य विवेश च
 ॥ ५३ ॥ ललाटविवरं त्वज्जि जातं दिव्यानुभावतः । जघान कालसंदीपं
 स पेढालं च दांभिकं ॥ ५४ ॥ श्रुतो विद्याधरेंद्रत्वं नत्वा सर्वान् जिने-
 श्वरान् । नाट्यपूजां प्रभोः कृत्वा रसते स्म यथासुखं ॥ ५५ ॥ महादेव
 इति ख्यातो रुद्र एकादशः स च । एकादशो जिनो भावी सत्यकी
 सुव्रताभिधः ॥ ५६ ॥

द्वारकाधिपतिः कृष्ण-वासुदेवो सहद्विकः । भक्तः श्रीनेमिनाथस्य
 सद्धर्मः श्रावकोऽभवत् ॥ ५७ ॥ अष्टादशसहस्राणि वंदमानोऽन्यदा सु-

ते सांभळी तेनी पासे आवी ते हसीने वोन्यो के-‘अरे ! तुं मने मारीश !’ एम कहीने
 तेने पोताना पगमां पाडी दीधो. (५०) अन्यदा साध्वी पासेधी तेना पिताए तेनुं हरण
 कर्षु अने तंन वधी विद्याओ आपी. ते धीरे ते वधी विद्याओ साधी. (५१) रोहिणी
 विद्याए पांच जन्ममां सत्यकीना जीवने आ विद्या साधतां मारी नाख्यो हतो, छठा जन्ममां
 छ महीना शेष आयुष्य रहुं त्यारे तुष्टमान थइ हती पण तेणे पोतानुं अन्प आयु जाणी
 स्वीकारी नहोती, (५२) आ सातमा जन्ममां तेना पूर्व जन्मनी साधनाथी ते तुष्ट-
 मान थइ अने तेना ललाटमां विवर करी ते विवरद्वारा तेणे तेना हृदयमां प्रवेश कर्षो.
 (५३) ललाटनुं विवर दिव्यानुभावथी नेत्ररूप थयुं. (एटले ते त्रण नेत्रवाळो थयो.)
 पछी तेणे कालसंदीपने मार्यो अने दांभिक एवा पेढाल विद्याधरने (पोताना वापने)
 पण मार्यो. (५४) पछी ते विद्याधरेंद्रपणाने पाम्यो. ते सत्यकी विद्यावडे सर्व जिनेश्व-
 रोने नमीने प्रभुनी पासे नाट्यपूजा करी, यथेच्छपणे-जेम सुख उपजे तेम (स्त्रीओनी
 साथे) रमतो हतो. (५५) ते महादेवना नामथी प्रसिद्ध थयो अने अग्यारमो रुद्र थयो.
 ए सत्यकी भावी चौवीशीमां अग्यारमा सुव्रत नामे तीर्थकर थशे. (५६)

द्वारकाधिपति महर्द्धिक एवा कृष्ण वासुदेव श्रीनेमिनाथना भक्त होइने सद्धर्मशाळी
 श्रावक थया हता. (५७) अन्यदा तेमणे अठारहजार मुनिओने वांछा-ते महान् गुरु-

નીન્ । સ વંદનેન ગુરુણા સમ્યક્ત્વં દ્વાયિકં દધૌ ॥ ૫૮ ॥ સત્તમદ્વિતિ-
યોગ્યાનિ દુઃકૃતાન્યપવર્તયન્ । ચક્રે તૃતીયદ્માર્હાણિ તીર્થકૃન્નામ ચાર્જ-
યત્ ॥ ૫૯ ॥ તથોક્તં—તિથયરત્તં સમ્મત્ત—લાઙ્ક્યં સત્તમીઈ તદ્વાય ॥
વંદણાણં વિહિણા વદ્ધં ચ દસારસીહેણ ॥ ૬૦ ॥ કૃષ્ણજીવોઽમમારુયઃ
સ દ્વાદશો ભવિતા જિનઃ । સુરાસુરનરાધીશ—પ્રણતક્રમપંકજઃ ॥ ૬૧ ॥
વસુદેવહિંદૌ તુ—કળ્હો તદ્વાયપુઢવીશ્રો ઉવદ્વિત્તા ભારહે વાસે સયદુવારે
નયરે પત્તમંડલિયભાવો પઠ્વજ્જં પઢિવજિય તિથયરનામં પવજિત્તા
વેમાણિ ઉવજિત્તા દુવાલસમો અમમનામ તિથયરો ભવિસ્સઈ હત્યુ-
ક્તમિતિ જ્ઞેયં.

વલદેવસ્ય જીવોઽર્હ—નિષ્કણાયસ્ત્રયોદશઃ । કૃષ્ણાગ્રજઃ કૃષ્ણતીર્થે
સેત્સ્યતીત્યન્ય એવ સઃ ॥ ૬૨ ॥ ‘ભવસિદ્ધિઃ ઓ ય ભવવં ? સિદ્ધિઃ સઈ ક-
પહતિત્થમિ ’ । ઇત્યાવશ્યકનિર્યુક્તિવચનાત્. શ્રીનેમિચરિત્રેઽપિ —
‘ગચ્છંત્યવશ્યં તેઽધસ્તા—સ્વં ગામી વાલુકાપ્રભાં । શ્રુત્વેતિ કૃષ્ણઃ સઘોપિ

વંદનથી તેણે દ્વાયિક સમકિત પ્રાપ્ત કર્યું, (૫૮) સાતમી નરક યોગ્ય દુઃકૃતની અપવ-
ર્તના કરીને ત્રીજી નરક પૃથ્વી યોગ્ય કર્યું અને તીર્થકરનામકર્મ ઉપાર્જન કર્યું. (૫૯)
કહ્યું છે કે—‘ તીર્થકરત્વ, દ્વાયિક સમ્યક્ત્વ અને સાતમીથી ત્રીજી નરકનું આયુ વિધિપૂર્વક
વંદન કરવાથી દશારસિંહ જે કૃષ્ણ તેણે વાધ્યુ. ’ (૬૦) એ કૃષ્ણનો જીવ વારમા અમમ
નામે તીર્થકર સુર અસુર અને મનુષ્યોના સ્વામીઓએ નમ્યા છે ચરણકમલ જેમના એવા
થશે. (૬૧) શ્રીવસુદેવ હિંદિમાં તો—‘ કૃષ્ણ ત્રીજી નરક પૃથ્વીમાંથી નીકળી, ભરતચેત્રમાં
શતદ્વાર નગરમાં માંડલિકરાજા થઈ, ચારિત્ર લઈ, તીર્થકરનામકર્મ ઉપાર્જન કરી વૈમા-
નિક દેવપણે ઉત્પન્ન થઈ વારમા અમમ નામે તીર્થકર થશે. ’ એમ કહેલું છે.

વલદેવના જીવ તેરમા નિષ્કણાય નામે તીર્થકર થશે. કૃષ્ણના મોટાભાઈ વલ્લભદ્ર
કૃષ્ણના (અમમતીર્થકરના) તીર્થમાં સિદ્ધિપદને પામવાના છે તેથી તીર્થકરના જીવ વલ્લદેવ
તે વીજા સમજવા. (૬૨) શ્રી આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં કહ્યું છે કે—‘ હે ભગવંત ! તે ભવ્યસિદ્ધિ
છે? ’ ઉત્તર—હા, તે કૃષ્ણના તીર્થમાં સિદ્ધિપદને પામશે. ’ ‘શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યકૃત શ્રીનેમિચરિત્રમાં
(દ્વારકાના દાહની કથાને પ્રસંગે દીક્ષા સંબંધી વાત કરતાં તેનો આશય જાણીને પ્રશ્ન કર્યું
કે વાસુદેવો દીક્ષા લઈ શકતા જ નથી.) તેઓ અવશ્ય નીચે (નરકમાં) જ જાય છે, તમે પણ
ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીમાં જશો. ’ આ પ્રમાણે સાંભળીને તત્કાલ કૃષ્ણ અત્યંત વિધુર (વિદ્વલ)

निर्तातविधुरोऽभवत् ॥६३॥ मूयोऽभ्यधत्त सर्वज्ञो मा विषीद जनार्दन ।
तत उद्धृत्य मर्त्यस्त्वं भावी वैमानिकस्ततः ॥ ६४ ॥ उत्सर्पिण्यां प्रस-
र्पत्यां शतद्वारपुरेक्षितुः । जितशत्रोः सुतोऽर्हस्त्वं द्वादशो नामतोऽममः
॥ ६५ ॥ ब्रह्मलोकं बलो गामी मर्त्यो भावी ततश्च्युतः । ततोऽपि देव-
तश्च्युत्वा आढ्यन्न भरते पुमान् ॥ ६६ ॥ उत्सर्पिण्यां प्रसर्पत्या—मममा-
ख्यस्य केशव । तीर्थनाथस्य ते तीर्थे स मोक्षमुपयास्यति ॥ ६७ ॥

भावी जीवश्च रोहिण्या निष्पुलाकश्चतुर्दशः । जिनो वृजिनहृदेव-
नरदेवनतक्रमः ॥ ६८ ॥

पुरे राजगृहेऽथासी—त्प्रसेनजिन्महीपतेः । नागाख्यो रथिकस्तस्य
प्रेयसी सुलसाभिधा ॥ ६९ ॥ तथा सुतार्थी स्वपति—रिद्रादीन्मानयन्
सुरान् । अन्यां परिणयेत्युक्तो न मेनेऽत्यंततन्मनाः ॥ ७० ॥ तस्याः
सम्यक्स्वविषयां प्रशंसां शक्नोनिर्मितां । अश्रद्धात्सुरः कोऽपि मुनिरूपः
समेत्य तां ॥ ७१ ॥ ऊचे तव गृहे लक्ष्म—पाकं तैलं यदस्ति तत् । दीयतां
भिषजोक्तं मे ततः सा मुमुदे भृशं ॥७२॥ आहरंत्याश्च तत्तूर्णं भयं देवेन

बनी गया. (६३) एटले फरीने सर्वज्ञ प्रभुए कह्युं के—‘ हे जनार्दन ! तमे खेद न पायो,
ते नरकमांथी नीकळीने तमे मनुष्य थइ वैमानिक देव थशो (६४) अने त्यांथी चवीने
आवती उत्सर्पिणीमां शतद्वारपुरना राजा जितशत्रुना पुत्र थइ वारमा अमम नामे तीर्थकर
थशो. (६५) बळभद्र ब्रह्म देवलाकमां जइ त्यांथी चवी मनुष्य थइ देव थशे अने त्यां-
थी चवीने आ भरतचेत्रमां प्रसर्पती (हवे पळी आवती) उत्सर्पिणीमां हे केशव !
वारमा असय नामना तीर्थकरना (तमारा) तीर्थमां मोचे जशे. (६६—६७)

रोहिणीनो जीव निष्पुलाक नामना चौदमा तीर्थकर दुःखनो नाश करनारा तथा
नर अने देवोए नश्या छे चरणकमळ जेना एवा थशे. (६८)

राजगृहनगरमां प्रसेनजितराजानो नाग नामनो रथिक (साराथि) हतो. तेने सुलसा
नामे स्त्री हती. (६९) पुत्रार्थी होवार्थी इंद्रादिक देवोनी मानता करनारा पोताना पतिने
तेणीए ‘ बीजी स्त्री परयो ’ एम कह्युं, परंतु तेनापर अत्यंतरागी एवा तेणे ते बात मानी
नहीं. (७०) सम्यक्त्वना विषयमां तेणीनी शक्ने करेली प्रशंसा सांभळीने तेने नहीं सद-
हतो एवो कोइ देव मुनितुं रूप करीने तेनी पासे आव्यो. (७१) मुनिरूप देवे कह्युं—
‘ तमारा घरमां लक्ष्मपाक तेल छे ते वैद्ये मने वापरवानुं कह्युं छे तेथी आपो. ’ ते सांभळी-
ने सुलसा घणी हर्षित थइ. (७२) पळी तेल लइने उतावळे आवतां तेणीनुं भाजन देवे भांगी

भाजनं । एकं (वं) द्वितीयं तृतीयं नाखिद्यत तथाप्यसौ ॥ ७३ ॥ तत-
स्तुष्टेन देवेन द्वात्रिंशद्गुटिका ददे । आसां प्रभावाद् द्वात्रिंश-द्भवितारः
सुतास्तव ॥ ७४ ॥ प्रयोजनेऽहं स्मर्त्तव्य इत्युक्त्वा स तिरोदधौ । सर्वा-
भिरेकः पुत्रोऽस्त्वित्याजह्रे गुटिकास्त्वसौ ॥ ७५ ॥ द्वात्रिंशत्यथ गर्भेषु
कुर्वत्सु जठरव्यथा । स्मृतः स देवश्चक्रे द्राक् स्वास्थ्यं सा सुषुवे सुतान्
॥ ७६ ॥ सा चेयं सुलसा पंच-दशोऽर्हन्निर्ममाभिधः । षोडशो रेवती-
जीव-श्चित्रगुप्तो भविष्यति ॥ ७७ ॥ तथाहि—

गोशालमुक्तया तेजो-लेश्यया कशितांगकः । अन्येद्युर्मेटिकग्रामे
श्रीवीरः समवासरत् ॥ ७८ ॥ अभूत्सलोहितं वर्च-स्ततो वार्त्ता जनेऽ-
भवत् । गोशालकतपस्तेजो-दग्धोऽर्हन्मृत्युमेष्यति ॥ ७९ ॥ तत् श्रुत्वा
सिंहनामान-मनगारं महारवैः । रुदंतं प्रभुराहूये-त्येवं स्माह कृपानिधिः
॥ ८० ॥ त्वया किं खिद्यते नाहं मरिष्याम्यधुना भुवि । विहृत्याब्दान्
पंचदशा-ध्यर्क्षान् गन्तास्मि निर्वृतिं ॥ ८१ ॥ किं च त्वं गच्छ नगरे

नाख्युं. एम बीजुं व्रीजुं भाजन पण भागी नाख्युं तो पण ते जरा पण खेद न पामी.
(७३) तेथी तुष्टमान थयेला देवे तेने ३२ गुटिका आपी अने कहुं के-‘ आ गुटिकाना
प्रभावथी तमने ३२ पुत्रो थशे. (७४) वळी कांड काम पडे तो मने संभारजो. ’ एम
कहीने ते देव अदृश्य थयो. पळी ‘आ बधी गुटिका एक साथे खावावडे (वत्रीश लक्षणो)
एक पुत्र थाओ’ एम विचारी ते बधी गुटिकाओ खाइ गइ. (७५) एटले तेना गर्भमां ३२
जीवो उत्पन्न थया. तेटला गर्भथी जठरमां वहु व्यथा थवाने लीधे ते देवने संभार्यो. तेणे
तरत ज स्वस्थता करी. अनुक्रमे ३२ पुत्रो जन्म्या. (७६) ते सुलसानो जीव पंदरमा निर्मम
नामे तीर्थकर थशे. रेवतीनो जीव चित्रगुप्त नामे सोळमा तीर्थकर थशे. (७७) तेनी
हकीकत आ प्रमाणे—

गोशाले मूकैली तेजोलेश्याथी दुर्वळ शरीरवाळा थयेला वीरप्रभु अन्यदा मेटिक
ग्रामे समवसर्ग्या. (७८) प्रभुने पुंटे लोही पडवा मांडथुं तेथी लोकोमां वार्त्ता थवा लागी
के-‘ गोशालाना तपस्तेजथी दग्ध थयेला अरिहंत मृत्यु पामशे. ’ (७९) ते सांभळीने
मोटे स्वरे रुदन करता सिंह नामना अणगारने पोतानी पासे बोलावीने कृपानिधि प्रभुए
आ प्रमाणे कहुं (८०) के-‘ तुं शामाटे खेद पामे छे ? हुं हमणा मरण पामवानो नथी.
हजु पृथ्वीपर साडापंदर वर्ष विचरीने पळी मोचे जवानो छुं. (८१) तेम छतां तुं

રેવતિશ્રાવિકાગ્રહે । દ્વે કુર્ણાંડફલે યે ચ મદર્થ સંસ્કૃતે તયા ॥ ૮૨ ॥
 તાભ્યાં નાર્થઃ કિંતુ વીજ-પૂરપાકઃ કૃતસ્તયા । સ્વકૃતે તં ચ નિર્દોષ-
 મેષણીયં સમાહર ॥ ૮૩ ॥ તતશ્ચ મુનિના તેન યાચિતા રેવતી મુદા ।
 કૃતાર્થ મન્યમાના સ્વં વદૌ તસ્મે તદ્દોષધં ॥ ૮૪ ॥ ભગવાનપિ નીરાગ-
 મનાસ્તદુદરેઽર્ષપદ્ । તત્તજ્ઞાત્ત્વીણરોગોઽમૃ-ત્સંઘઃ સર્વશ્ચ પિપ્રિયે
 ॥ ૮૫ ॥ યજિતાનેકસુકૃત-સંચયા રેવતી તુ સા । ષોડશસ્તીર્થકૃન્નાવી
 ચિત્રગુતોઽભિધાનતઃ ॥ ૮૬ ॥

ગવાલિજીવઃ સમાધિ-ભાવી સત્તદશો જિનઃ । સંવરાચ્યોઽષ્ટાદશોઽ-
 ર્હન્ ભાવી જીવશ્ચ ગાર્ગ્યલેઃ ॥ ૮૭ ॥ એકોનવિંશતિતમો જીવો દ્વીપાયનસ્ય
 ચ । યશોધરાચ્યસ્તીર્થેશો ભવિતા ભવિતારકઃ ॥ ૮૮ ॥ જિનોઽથ વિંશતિતમઃ
 કર્ણજીવો ભવિષ્યતિ । જીવોઽર્હન્નારદસ્યૈક-વિંશો મહ્લજિનેશ્વરઃ ॥ ૮૯ ॥

વિદ્યાધરઃ શ્રાવકોઽમૃ-ત્પરિત્રાહંબહાભિધઃ । સોઽન્યદા દેશનાં
 શ્રુત્વા વર્ધમાનજિનેશિતુઃ ॥ ૯૦ ॥ ગચ્છન્ રાજગૃહં ચંપા-નગર્યાઃ
 પ્રશુણોદિતઃ । સુલસાયા મમ લેમ-કિંવદંતીં નિરૂપયેઃ ॥ ૯૧ ॥ इति

આ નગરમાં રેવતિ શ્રાવિકાને ત્યાં જા. તેણે દે કોળાના ફલ મારે અર્થે સંસ્કારિત કર્યા છે.
 (૮૨) તેણે પ્રયોજન નથી, પરંતુ તેણે વીજોરાપાક પોતાને માટે કરેલો છે તે નિર્દોષ ને
 ઇષણીય છે તે લઈ આવ.' (૮૩) પછી સિંહમુનિએ હર્ષવહે ત્યાં જઈને રેવતી પાસે વીજો-
 રાપાકની યાચના કરી. એટલે પોતાના આત્માને કૃતાર્થ માનતી એવી તેણીએ તે ઔષધ
 તેમને ઘ્રાપ્યું. (૮૪) નીરાગ મનવાળા ભગવંતે તેને હૃદયમાં લેપવ્યું તેથી તત્ત્વજ્ઞ રોગ
 રહિત થઈ ગયા, એટલે સર્વ સંઘ વળી હર્ષિત થયો. (૮૫) અનેક પ્રકારના સુકૃતનો
 સંચય કરીને તે રેવતી ચિત્રગુપ્ત નામના સોળમા તીર્થકર થયો. (૮૬)

ગવાલીનો જીવ સમાધિ નામના સત્તરમા પ્રશુ થયો અને ગાર્ગલીનો જીવ સંવર
 નામે અઠારમા જિન થયો. (૮૭) દ્વીપાયનનો જીવ યશોધર નામે ઓગણીશમા તીર્થ-
 કર મવ્યજીવોને તારનાર થયો. (૮૮) કર્ણનો જીવ વીશમા વિજય નામે પ્રશુ થયો.
 નારદનો જીવ એકવીશમા મહ્લ નામે જિનેશ્વર થયો. (૮૯)

અંબડ નામે પરિત્રાજક અનેક વિદ્યાઓને ધારણ કરનાર અન્યદા વર્ધમાન પ્રશુની
 દેશના સાંભળીને શ્રાવક થયો. (૯૦) તેને ચંપાનગરીથી રાજગૃહે જતાં પ્રશુએ કહ્યું કે-
 'સુલસાને મારા સુખશાતાના સમાચાર કહેજે.' (૯૧) इति स्थानांगवृत्तौ, કોઈ જગ્યાએ

स्थानांगवृत्तौ. कचिद्धर्मलाभमवीवददिति श्रूयते. अंबडोऽचितयस्पुण्य-
वतीयं सुलसा सती । संदेशं संदिशत्येवं यस्यै श्रीत्रिजगद्गुरुः ॥ ९२ ॥
करोम्यस्याः परीक्षां च गुणस्तस्याः क ईदृशः । ध्यात्वेति गत्वा ते-
नोचे परिव्राड्वेषधारिणा ॥ ९३ ॥ भक्त्या मे भोजनं देहि धर्मस्ते
भविता महान् । ततो जगाद् सा शुद्ध-सम्यक्त्वैकदृढाशया ॥ ९४ ॥
प्रदत्ते भोजने येभ्यो धर्मः संजायते महान् । विदिता एव ते भ्रातः
साधवो विजितेंद्रियाः ॥ ९५ ॥ सौतरिक्षे ततः पद्मा-सनासीनो जनान्
बहून् । विस्मापयामास मास-तपस्वीति जनार्चितः ॥ ९६ ॥ लोकः
पप्रच्छ भगवं-स्तपःपारणयानया । पावयिष्यसि कं धन्यं स प्राह सुलसा-
मिति ॥ ९७ ॥ दिष्ट्या तव गृहे भाग्यै-स्तपस्वी पारयिष्यति । सुलसो-
क्ता जनैरुचे किं नः पाखंडिकैरिति ॥ ९८ ॥ अंबडोऽपि तदाकर्ण्य-
चितयद्युक्तमादिशत् । संदेशं जिनराजोऽस्यै यस्याः सम्यक्त्वमीदृशं
॥ ९९ ॥ ततः परिवृतः पौरै-रुपेत्य सुलसागृहे । एनां प्रोक्तात्संदेशः

धर्मलाभ कहेवानुं कहुं एम संभळाय छे. ते सांभळी अंबड विचारवा लाग्यो के-
'आ सुलसा सती खरेखरी पुण्यवान् जणाय छे के जेने श्री त्रिजगद्गुरु आवो संदेशो कहेव-
रावे छे, (९२) तो हवे हुं तेनी परीक्षा करुं के तेना एवा कया गुण छे ?' एम विचारी
तेणे परिव्राजकना वेषमां तेने त्यां जहने कहुं के-(९३) ' भक्तिपूर्वक मने भोजन आप,
तने मोटो धर्म थशे. ' ते सांभळीने तेणे शुद्ध सम्यक्त्वना अद्वितीय दृढ आशयथी कहुं
(९४) के-' हे भ्राता ! जेमने भोजन देवार्थी महान् पुण्य थाय ते तो विजितेंद्रिय
एवा साधुओ ज प्रसिद्ध छे. ' (९५) त्यारपछी त्यांथी नीकळीने अंबड
अंतरिक्षमां पद्मासन वालीने अधर रही घणा जनोने विस्मय पमाडतो हवो. लोको तेने
मास तपस्वी मानीने पूजता हवा. (९६) लोकोए तेने पूछ्युं के-' हे भगवंत ! आ
तमारा तपना पारणावडे तमे कोने पवित्र करशो ? ' ते बोळ्यो के-' सुलसाने ' (९७)
त्यारे लोकोए सुलसाने कहुं के-' तारा भाग्यथी तारे घरे आ तपस्वी पारणुं करशे. 'त्यारे
सुलसा बोली के-'मारे पाखंडीवडे शुं ?' (९८) अंबडे ते सांभळीने विचार्युं के-' जिन-
श्वरे जेनुं समकित आवुं (निर्मळ ने दृढ) छे तेने संदेश कहेवराव्यो छे ते युक्त
छे. ' (९९) आम विचारीने पछी पुरजनोथी परिवर्गो सतो ते सुलसाने घरे गयो अने

પ્રશંસા મુહુર્મુહુઃ ॥ ૪૦૦ ॥ ભવિષ્યત્યંબઃ સોઽયં દ્વાવિંશો દેવતીર્થકૃત્ ।
ત્રયોવિંશોઽનંતવીર્યો જીવો દ્વારમદસ્ય સઃ ॥ ૧ ॥ યસ્ત્વંબડો મહાવિદેહ
તેસ્સ્યજ્ઞૌપપાતિકેઽભિહિતઃ સોઽન્ય એવ સંભાવ્યતે ઇતિ સ્થાનાંગવૃત્તૌ.

ચતુર્વિંશઃ સ્વાતિજીવો ભદ્રકૃન્નામ તીર્થકૃત્ । ભવિષ્યતિ ચતુર્થાર-સ્યાદૌ
શ્રીવૃષભોપમઃ ॥ ૨ ॥ અયં ભાવિજિનનામક્રમઃ શ્રીવીરચરિત્રોધૃતપદ્યદીવા-
લીકલ્પાનુસારેણ. શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃતપ્રાકૃતગદ્યદીવાલીકલ્પાભિપ્રાય-
સ્ત્વેવં-તદ્વિઓ ઉદાહીજીવો સુપાસો, ચતુર્થો પોટિલજીવો સયંપ્રભો, પં-
ચમો દટાહીજીવો સઘ્વાણુભૂઈ, છટ્ટો કત્તિયજીવો દેવસુઓ, સત્તમો સંઘ-
જીવો ઉદયો, અટ્ટમો આણંદજીવો પેટાલો, નવમો સુનંદજીવો પુટિલો,
દસમો સયગજીવો સયકિત્તી, ઇગારસમો દેવઈજીવો મુણિસુઘ્વઓ, વાર-
સમો કળહજીવો અમમો, તેરસમો સત્તઈજીવો નિકસાઓ, ચતુર્દસમો
બલદેવજીવો નિપ્પુલાઓ, પંદરસમો સુલસાજીવો નિમ્મમો, સોલસમો
રોહિણીજીવો ચિત્તગુત્તો, કેઈ ભગંતિ કલ્કિપુત્તો સિત્તુંજે ઉદ્ધારં કરિતા

પ્રથુએ કહેલ સંદેશ કહી વારંવાર તેની પ્રશંસા કરી. (૪૦૦) તે અંબડ આ વાવીશમા
દેવ નામના તીર્થકર થશે. ત્રેવીશમા અનંતવીર્ય નામના તીર્થકર દ્વારમદનો જીવ
થશે. (૧) જે અંબડ મહાવિદેહમાં સિદ્ધિપદ પામશે એમ ઔપપાતિક સૂત્રમાં કહેલ છે
તે જીવો અંબડ સંભવે છે. ઇતિ સ્થાનાંગવૃત્તૌ.

ચોવીશમા ભદ્રકૃત નામના તીર્થકર સ્વાતિના જીવ થશે. તે ઉત્સર્પિણીના ચોથા
આરાની આદિમાં ક્રુષ્ણમદેવની જેવા થશે. (૨)

આ ભાવી જિનોનો નામક્રમ શ્રીવીરચરિત્રમાંથી ઉદ્ધરેલ પદ્યબંધ દિવાલીકલ્પને અનુ-
સારે લખેલ છે. શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત પ્રાકૃત ગદ્ય દીવાલીકલ્પમાં તો આ પ્રમાણે કહેલ છે-
ત્રીજા ઉદાહના જીવ સુપાસ, ચોથા પોટિલના જીવ સ્વયંપ્રભ, પાંચમા દટાધુના જીવ સર્વા-
લુપ્તિ, છઠ્ઠા કાર્તિકના જીવ દેવસુત, સાતમા શંઘના જીવ ઉદય, આઠમા આનંદના
જીવ પેટાલ, નવમા સુનંદના જીવ પુટિલ, દશમા શતકના જીવ શતકીર્તિ, અગ્યારમા
દેવકીના જીવ મુનિસુવ્રત, વારમા કૃષ્ણના જીવ અમમ, તેરમા સત્યકીના જીવ નિષ્કણાય,
ચૌદમા બલદેવના જીવ નિપ્પુલાક, પંદરમા સુલસાના જીવ નિર્મમ, સોઠમા રોહિણીના
જીવ ચિત્રગુપ્ત. કોઈ કહે છે કે-કલંકીના પુત્ર શત્રુંજયપર ઉદ્ધાર કરી જિનભવનોવહે
મંદિત પૃથ્વી કરીને તીર્થકરનામકર્મ ઉપાર્જન કરી સ્વર્ગે જઈ ચિત્રગુપ્ત જિનવર થશે. અહીં

जिणभवणमंडियं पुहविं काउं अजियतिथयरनामो सगं गंतुं चित्त-
गुत्तो जिणवरो होही. इत्थं य बहुसुयमयं पमाणं. सत्तरसमो रेवईजीवो
समाही, अट्टारसमो सयलजीवो संवरो, तेवीसइमो अरजीवो अणंतवि-
रिओ, चउवीसइमो बुद्धजीवो भदंकरो. उक्तशेषाः प्राग्वत्.

अत्र तृतीयो य उदायी उक्तः, स तु स्थानांगसूत्रोक्तवीरशासननि-
बद्धतीर्थकृन्नामनवजीवांतःपाती कोणिकपुत्रः, यः कोणिकेऽपक्रांते पाड-
लिपुत्रं नगरं न्यवीविशत्, यश्च स्वभवने पर्वदिनेषु सद्गुरुनाहूय परम-
संविज्ञः पौषधाद्यन्वतिष्ठत्, एकदा च देशनिर्घाटितरिपुराजपुत्रेण द्वादश-
वार्षिकद्रव्यसाधुना अभव्येन पौषधिकः कंकायःकर्त्तिकया कंठकर्त्तनेन
विनाशितः सोऽयमिति.

समवायांगसूत्रे तु—महापउमे १ सुरादेवे २ सुपासे य ३ सयंपभे ४ ।
सव्वाणुभूति ५ अरहा दिवगुत्ते ६ जिणुत्तमे ॥ १ ॥ उदए ७ पेढाल-
पुत्ते य ८ पोढिले ९ सतएति य १० । मुणिसुव्वते य अरहा ११ सव्व-
भावविदु जिणे ॥ २ ॥ अममे १२ णिक्कसाए य १३ णिप्पुलाए य १४

बहुश्रुत कहे ते प्रमाण. सतरमा रेवतीना जीव समाधि, अट्टारमा सयलना जीव संवर,
त्रेवीशमा अरना जीव अनंतवीर्य अने चोवीशमा बुद्धना जीव भद्रंकर. बाकीना प्रथम
कक्षा प्रमाणे जाणावा.

अहीं त्रीजा जे उदायी कहा ते स्थानांग सूत्रमां कहेला वीरग्रभुना शासनमां नव
जीवोए तीर्थकर नामकर्म बांध्युं छे तेमांना कोणिकना पुत्र समजवा. जेणे कोणिक मरण
पाम्ये सते पाटलिपुत्र नगर वसाव्युं. जे पोताना भुवनमां पर्वदिवसे सद्गुरुने बोलावीने
परम संविज्ञ एवो पौषध लइने रहेतो हतो. एकदा तेणे देशमांथी काढी मूकेला शत्रु
राजाना पुत्रे—बार वर्ष सुधी द्रव्यसाधुपणे रहेला अभव्ये कंकलोहनी छरीवडे पौषधिक
एवा तेमने कंठ कापवावडे मारी नाख्या हता ते आ उदायी समजवा.

श्री समवायांगसूत्रमां तो—महापद्म १, सुरादेव २, सुपास ३, स्वयंप्रभ ४, सर्वानुभूति
५, देवगुप्त ६, उदय ७, पेढालपुत्र ८, पोढिल ९, शतक १०, मुनिसुव्रत ११, सर्व भावने
जाणनार अमम १२, निष्कषाय १३, निष्पुलाक १४, निर्मम १५, चित्रगुप्त १६, समाधि

નિન્મમે ૧૫ । વિજય ૧૬ સગાલી ૧૭ આગમેસ્માપ હોસ્કર્ડ ૧૮ ॥ ૬ ॥
સંવરે ૧૯ અણિગ્રહી ૨૦ વિજય ૨૦ વિગનેતિ ૨૧ । દેવોવચાપ
૨૨ અરહા અણંતવિન્નિ ૨૩ મહેતિ ૨૪ ॥ ૭ ॥ ઇતિ નામ-
ક્રમો દ્રશ્યતે.

તેમાં પૂર્વભવનાસામ્યપિ નંત્રંવત્યં દ્રશ્યતે.—મંથિય ૧ નૃપામ ૨ ઉદય
૩ પોટિલ ૪ અણગાર તહ દહાડ ૫ અ । કાર્તિક ૬ સંનંથ ૭ તદા
નંદ ૮ સુનંદે ૯ અ સયમ અ ૧૦ ॥ ૧ ॥ ચોધવ્વા દેવદેવે ૧૧ મન્ચડ
૧૨ તહ વાસુદેવ ૧૩ વલદેવે ૧૪ । રોહિની ૧૫ સુલતા ૧૬ એવ તત્તો ચલુ
રેવતી ૧૭ એવ ॥ ૨ ॥ તત્તો હઢડ સગાલી ૧૮ ચોધવ્વે ચલુ તદા
મયાલી ૧૯ । દીવાપણે અ ૨૦ કણ્ઠો ૨૧ તત્તો ચલુ નારણ એવ ૨૨
॥ ૩ ॥ અંબડે અ ૨૩ તદા સાદ-કુદ્દે અ ૨૪ હોડ ચોધવ્વે । ઉમ્મપ્પિણિ
આગમેસ્માપ તિત્થચગામં તુ પુલ્લભજા ॥ ૪ ॥ ઇતિ, પ્રવચનસારંગ્ઘા-
તેઽપ્યંત્રં દ્રશ્યતે.

કિં ત્રાત્ર વાસુદેવજીવજ્ઞયોદગાજિનઃ પ્રોક્તઃ. અંતકૃત્સૂત્રે ન દ્વાદશ-
સ્તદુક્તં—આગમેસ્માપ ઉત્સર્પિણીપ પુલ્લેસુ જગવણસુ સનદુવારે નયમે
વાગ્મયો અમસો ણામ અરહા મવિસ્મહન્તિ. અત્ર દ્વાદશર્ત્થકર્મોત્પત્તિઃ

૧૭, સંવર ૧૮, અણિગ્રહી ૧૯, વિજય ૨૦, વિમલ ૨૧, દેવોવચાપ ૨૨, અનંતવર્ધ ૨૩,
તે મદ્ર ૨૪ એ ચાવતી ચોવીશીમાં થનાર પ્રમુખા નામ છે (૪) આના નામનો ક્રમ દેખાય છે.

તેમના પૂર્વભવના નામ તેમાં જ આ પ્રમાણે કર્યા છે.—૧ મેનિક, ૨ મુપાર્થ, ૩ ઉદય,
૪ પોટિલ અણગાર, ૫ દહાડ, ૬ કાર્તિક, ૭ શંખ, ૮ નંદ, ૯ સુનંદ, ૧૦ શતક, ૧૧ દેવકી,
૧૨ સત્યકી, ૧૩ વાસુદેવ (કૃષ્ણ), ૧૪ વલદેવ, ૧૫ રોહિની, ૧૬ સુલતા, ૧૭ રેવતી, ૧૮
શતાલી, ૧૯ મયાલી, ૨૦ દ્વીપાયન, ૨૧ કૃષ્ણ, ૨૨ નારદ, ૨૩ અંબડ અને ૨૪ મ્થાનિ
બુદ્ધ—આ પ્રમાણે આગામી ચોવીશીમાં થનારા તીર્થકરોના પૂર્વભવના નામો જાણવા (૪)
પ્રવચનસારોદ્ધારમાં પણ એ જ પ્રમાણે દેખાય છે.

અહીં વાસુદેવનો જીવ તેરમા તીર્થકર કયા છે. અંતકૃત્સૂત્રમાં તો ચારમા કયા છે.
તે આ પ્રમાણે—‘ આગામી ઉત્સર્પિણીમાં પૃથક્ જન્મપદમાં શતદ્વાર નગરમાં ચારમા અમમ
નામે તીર્થકર થશે. ’ અહીં ચારમા તીર્થકરની ઉત્પત્તિ ઉત્સર્પિણીના ખીજા આરાના કાંઈક

૧ થનાર તીર્થકરોના નામમાં અમમ નામ ૧૨ મા પ્રમુખું સમવાચાવમા જ છે અને પૂર્વ-
ભવના નામમા કૃષ્ણનું નામ તેરમું તેમા જ કણું છે.

साधिकषोडशाब्धिव्यतिक्रमे स्यात्, विमलजिनस्थानीयत्वात्तस्य, इयांश्च कालो नारकभवायैश्चतुर्भिर्भवैः पूर्वोक्तैः सुपूरः स्यात्, त्रयोदशजिनस्तु वासुपूज्यस्थानीयः, तदुत्पत्तिस्तु साधिकषट्चत्वारिंशदब्धिव्यतिक्रमे तावान् कालस्तु पूर्वोक्तैर्भवैर्दुष्पूरो वासुदेवजीवस्येति ध्येयं. अत्र चैतेषां पक्षाणां विसंवादे बहुश्रुताः सर्वविदो वा प्रमाणमिति ज्ञेयं.

ये च नोक्ता व्यतिकरा जिनानां भाविनामिह । केचित्तेऽत्यंतविदिताः केचिच्चाविदिता इति ॥ ३ ॥

दीर्घदंतो १ गूढदंतः २ शुद्धदंतस्तृतीयकः ३ । श्रीदंत ४ श्रीभूति ५ सोमाः ६ पद्मः ७ सप्तमचक्रभृत् ॥ ४ ॥ महापद्मश्च ८ शमश्च ९ चक्री च विमलाभिधः १० । विमलवाहनो ११ रिष्टो १२ भाविनश्चक्रवर्त्तिनः ॥५॥ इति पद्यदीवालीकल्पकालसप्ततिकयोः, किंतु दीवालीकल्पे श्रीदंतस्थाने श्रीचंद्रो दृश्यते. पूर्वोक्तप्राकृतदीवालीकल्पे तु अष्टमो नायको नवमो महापद्म उक्तः, शेषाः प्राग्वत्. समवायांगे तु—भरहे य १ दीर्घदंते य २ गूढदंते य ३ शुद्धदंते य ४ । सिरिगुप्ते य ५ सिरिभूर्ह ६ सिरिसोमे य ७ सत्तमे ॥ १ ॥ पउमे य ८ महापउमे ९ विमलवाहणे

अधिक सोळ सागरोपम व्यतिक्रमे थाय छे, कारण के ते विमळनाथ तीर्थकरना स्थानके छे. एटलो काल नारकभव विगेरे चार भव पूर्वे कह्या प्रमाणे थाय त्यारे पूरो थाय छे. तेरमा जिनेश्वर तो वासुपूज्यने स्थाने गणाय. तेमनी उत्पत्ति तो साधिक ४६ सागरोपम व्यतिक्रमे थाय. तेटलो काल तो पूर्वे कह्या प्रमाणे वासुदेवना चार भवथी पण पूर्ण थइ शके नहीं एम जाणवुं. अहीं ए पक्षोना विसंवादमां बहुश्रुत अथवा सर्वज्ञ कहे ते प्रमाण जाणवुं.

भावी जिनवरोना पूर्व भवना व्यतिकरो जे अहीं नथी कह्या तेमां केटलाक बहु प्रसिद्ध अने केटलाक अप्रसिद्ध होवाथी कहेल नथी, एम जाणवुं (३)

हवे भावी चक्रवर्त्तिना नामो कहे छे. १ दीर्घदंत, २ गूढदंत, ३ शुद्धदंत, ४ श्रीदंत, ५ श्रीभूति, ६ सोम, ७ पद्म, ८ महापद्म, ९ शम, १० विमळ, ११ विमळवाहन अने १२ रिष्ट (४-५) आ प्रमाणे पद्य दीवालीकल्प ने कालसप्ततिकामां कहेल छे, परंतु दीवालीकल्पमां श्रीदंतने स्थाने श्रीचंद्र देखाय छे. पूर्वोक्त प्राकृत दीवालीकल्पमां तो आठमा नायक ने नवमा महापद्म कह्या छे;—झाकीना पूर्व प्रमाणे कहेल छे. श्रीसमवायांगमां तो कहुं छे के—१ भरत, २ दीर्घदंत, ३ गूढदंत, ४ शुद्धदंत, ५ श्रीगुप्त, ६ श्रीभूति,

૧૦ વિપુલવાહણે ૧૧ ચૈત્ર । રિટ્ઠે ૧૨ વારસમે વુત્તે આગમેસ્સાણ
હોરુક્કત્તિ ॥ ૨ ॥

નંદિશ્ચ ૧ નંદિમિત્રશ્ચ ૨ તથા સુંદરવાહુકઃ ૩ । મહાવાહુ ૪ રતિ-
વલો ૫ મહાવલ ૬ વલાભિધૌ ૭ ॥ ૧ ॥ દ્વિપૃષ્ઠશ્ચ ૮ ત્રિપૃષ્ઠશ્ચ ૯ વાસુ-
દેવા અક્ષી નવ । ઉત્સર્પિણ્યાં અવિપ્સ્યાં અદિપ્સ્યાંતિ મહર્દ્ધિકાઃ ॥ ૨ ॥
इति पञ्चदीवालीकल्पकालसप्ततिकथोः, प्राकृतदीवालीकल्पे तु-सुंदरवा-
हुरित्यत्र सुंदरो बाहुश्चेति द्वावुक्तौ, त्रिपृष्ठश्च नोक्त इति, शेषं प्राग्वदिति.
नंदे य १ नंदिमित्रे य २ दीर्घबाहू ४ तहा महाबाहू ४ । अतिवल ५
महवले ६ वलभदे य ७ सत्तमे ॥ १ ॥ दुविटू य ८ तिविटू य ९ आग-
मिस्साण विण्णुणो । इति समवायांगे.

રામા વલો ૧ વૈજયંતો ૨-ઽજિતો ૩ ધર્મશ્ચ ૪ સુપ્રભઃ ૫ । સુદર્શનઃ
૬ સ્યાદાનંદો ૭ નંદનઃ ૮ પદ્મ ૯ इत्यपि ॥ १ ॥ इति प्रागुक्तग्रंथयोः.
प्राकृतदीवालीकल्पे तु-आद्यो वैजयंतो नवमः संकर्षणाख्यः, शेषं
प्राग्वत्. जयंत १ विजय २ भद्र ३ सप्पभेय ४ सुदंसणो ५ । आणंदे ६
णंद ७ पडमे ८ संकरिसणो य ९ अपच्छिमे ॥ १ ॥ इति तु समवायांगे.

૭ શ્રીસોમ, ૮ પદ્મ ૯ મહાપદ્મ, ૧૦ વિમલવાહન, ૧૧ વિપુલવાહન અને ૧૨ રિટ્ઠ આ
પ્રમાણે (ચક્રવર્તીઓ) આગામી કાલે થશે. (૧-૨)

૧ નંદિ, ૨ નંદિમિત્ર, ૩ સુંદરવાહુ, ૪ મહાવાહુ, ૫ રતિવલ, ૬ મહાવલ, ૭ વલ, ૮
દ્વિપૃષ્ઠ, ૯ ત્રિપૃષ્ઠ-આ પ્રમાણે નવ વાસુદેવ મહર્દ્ધિક આવતી ઉત્સર્પિણીમાં થશે. (૧-૨) આ
પ્રમાણે પદ્મ દીવાલીકલ્પ ને કાલસપ્તતિકામાં કહ્યું છે. પ્રાકૃત દીવાલીકલ્પમાં તો
સુંદરવાહુની જગ્યાએ સુંદર ને વાહુ એમ બે કહ્યા છે અને ત્રિપૃષ્ઠ કહ્યા નથી. તે સિવાય
ઉપર પ્રમાણે કહેલ છે. શ્રી સમવાયાંગસૂત્રમાં ૧ નંદ, ૨ નંદિમિત્ર, ૩ દીર્ઘવાહુ, ૪ મહા-
વાહુ, ૫ અતિવલ, ૬ મહાવલ, ૭ વલભદ્ર, ૮ દ્વિપૃષ્ઠ ને ૯ ત્રિપૃષ્ઠ-આ પ્રમાણે આગામી
વિણ્ણુના નામો કહ્યા છે.

વલદેવ ૧ વલ, ૨ વૈજયંત, ૩ અજિત, ૪ ધર્મ, ૫ સુપ્રભ, ૬ સુદર્શન, ૭ આનંદ, ૮
નંદન અને ૯ પદ્મ (૧). આ પ્રમાણે પૂર્વે કહેલા બે ગ્રંથમાં નવ વલદેવના નામો કહ્યા છે.
પ્રાકૃત દીવાલીકલ્પમાં તો પહેલા વૈજયંત ને નવમા સંકર્ષણ નામના કહ્યા છે. બાકી પૂર્વ
પ્રમાણે કહેલ છે. શ્રીસમવાયાંગમાં ૧ જયંત, ૨ વિજય, ૩ ભદ્ર, ૪ સુપ્રભ, ૫ સુદર્શન, ૬
આનંદ, ૭ નંદ, ૮ પદ્મ અને છેલ્લા ૯ સંકર્ષણ-આ પ્રમાણે નવ વલદેવના નામો કહ્યા છે.

तिलको १ लोहजंघश्च २ वज्रजंघश्च ३ केसरी ४ । बलि ५ प्रह्लादना-
मानौ ६ तथा स्यादपराजितः ७ ॥ ९ ॥ भीमः ८ सुग्रीव ९ इति च भाविनः
प्रतिकेशवाः । इहापि समवायांगे बलिर्नास्ति । सप्तमो भीमोऽष्टमो
महाभीमश्चेति दृश्यते ।

उत्सर्पिण्यां भविष्यंतः शलाकापुरुषा अमी ॥ १० ॥ एकषष्टिर्भा-
विनोऽमी अरकेऽत्र तृतीयके । शलाकापुरुषौ च द्वौ चतुर्थेऽरे
भविष्यतः ॥ ११ ॥

अथ प्रकृतं—सिद्धे जिने चतुर्विंशे चक्रिणि द्वादशे मृते । संख्येय-
पूर्वलक्षाणि धर्मनीती प्रवर्त्त्यतः ॥ १२ ॥ यदुक्तं प्रवचनसारोद्धारे—
उत्सर्पिणि अंतिमजिणि तित्थं सिरिसहनाहपज्जाया । संखिजा जाव-
इया तावयमाणं ध्रुवं भविही ॥ १ ॥ इह तीर्थप्रवृत्तिकालमानमिदमुक्तं,
नीतिरपि पंचमारकपर्यंत इव धर्म यावदेव स्थास्यतीति संभाव्यते ।

क्रमात्कालानुभावेन स्वल्पस्वल्पकषायकाः । नापरार्थं करिष्यन्ति
मनुष्या भद्रकाशयाः ॥ १३ ॥ शास्तारोऽपि प्रयोद्यन्ते न सौम्या दंड-

१ तिलक, २ लोहजंघ, ३ वज्रजंघ, ४ केसरी, ५ बलि, ६ प्रह्लाद, ७ अपराजित,
८ भीम अने ९ सुग्रीव—आ प्रमाणे भावी प्रतिवासुदेवना नामो जाणवा. आमां पण
समवायांगमां बलि नथी अने सातमा भीम ने आठमा महाभीम कहेले छे.

आ प्रमाणे उत्सर्पिणीमां शलाकापुरुषो (६३) थशे. (१०) तेमां ६१ त्रीजा
आरामां थशे. अने बे चोथा आरामां थशे. (११)

हवे प्रकृत कहे छे—चोवीशमा जिनेश्वर सिद्ध थया पछी अने वारमा चक्रवर्ती मृत्यु
पाम्या पछी संख्याता लाख पूर्व सुधी धर्म अने नीति प्रवर्तशे. (१२) श्री प्रवचनसारोद्धारमां
कहुं छे के—‘उत्सर्पिणीना छेल्ला तीर्थकर के जेश्रो श्री ऋषभदेव जेवा थवाना छे तेमनुं तीर्थ
संख्याता पूर्वो सुधी ध्रुवपणे प्रवर्तशे ’ (१) अहीं तीर्थप्रवृत्तिनुं आ कालमान कहुं छे.
नीति पण अवसर्पिणीमां पांचमा आरामा प्रांत सुधी प्रवर्तती हती तेम उत्सर्पिणीमां पण
ज्यां सुधी धर्म प्रवर्तशे त्यां सुधी नीति पण रहेशे एम संभवे छे.

हवे त्यारपछी अनुक्रमे कालना अनुभावथी ओछा ओछा कषायवाळा अने भद्रक
आशयवाळा मनुष्यो थशे. तेओ अपराध करशे नहीं (१३) शास्ता (शिक्षा करनार)नुं

मुल्लवणं । अभावाद्पराधानां नापि दंडप्रयोजनं ॥ १४ ॥ तेषामल्पापरा-
धानां दंडनीतिप्रवर्तकाः । चक्रिवंश्याः कुलकराः क्रमाद्विः पंच भाविनः
॥ १५ ॥ तेषां हाकारसाकार-धिकारा दंडनीतयः । पंचानां प्रथमानां
स्यु-स्तिलो संत्यनुमारतः ॥ १६ ॥ द्वितीयानां च द्वे नीतयो स्यातामं-
त्यविर्वर्जिते । तृतीयानां च पंचानां हाकार एव केवलं ॥ १७ ॥ एवं
कुलकरेष्वप्यु व्यतिक्रांतेषु कालतः । जनाः सर्वेऽहमिद्रत्वं प्रपत्स्यंते पराऽ-
वशाः ॥ १८ ॥ स्वत एव प्रवर्तते ते न्यायेष्वेव मानवाः । न ते शासितु-
मर्हति तेषां शास्ता न कश्चन ॥ १९ ॥

एवं चात्रावसर्पिणीप्रानिलोम्यौचित्येनोत्सर्पिणीषु चतुर्थारकस्यादौ
चतुर्विंशतितमजिननिर्वाणानंतरं पंचदश कुलकरा उक्ताः, परमेतन्निर्णेतुं
न शक्यते यदुत्सर्पिण्यां द्वितीयारकपर्यंते कुलकरा भवन्ति उत चतु-
र्थारकस्यादौ भवन्ति ? यत एष निर्णयो ह्यनंतरमविष्यदुत्सर्पिण्यनुसारेण
कर्तुं शक्यते, अविष्यदुत्सर्पिण्यां च कुलकरानाश्रित्य शास्त्रे भूयान् विसं-

प्रयोजन पण रहेशे नहीं, कारण के सौम्य मनुष्यने कांड आकरो दंड करी शकातो
नथी. एटले अपराधोनो ज अभाव थवाथी दंड करवानुं प्रयोजन रहेशे नहीं. (१४)
तेमने अल्प अपराधवाळाने दंडनीतिना प्रवर्तक (दंड आपनारा) छेछा चक्रवर्तीना वंशज
अण वार पांच एटले पंदर कुलकरो थशे. (१५) तेमांना पहेला पांचना वखतमां हाकार,
साकार ने धिकार ए अणे प्रकारनी दंडनीति अपराधना प्रमाणमां प्रवर्तशे. (१६)
बीजा पांच कुलकरोना वखतमां छेल्ली बीजी (धिकार) नीति सिवायनी वे नीति प्रवर्तशे
अने बीजा पांच कुलकरोना वखतमां पहेली हाकार नामनी एक ज नीति प्रवर्तशे. (१७)
ए प्रमाणे ए (१५) कुलकरो कालना क्रमे व्यतीत थये सते कालस्वभावथी सर्वे जनो
अहमिद्रत्वं प्राप्त करशे के जेमां परवशपणु बीलकुल नथी. (१८) ते मनुष्यो स्वतः ज
न्यायमां प्रवृत्ति करे छे. तेओ शासन करवाने योग्य ज होता नथी, तेथी तेना शास्ता
पण कोइ होता नथी. (१९)

ए प्रमाणे अहीं अवसर्पिणीना प्रतिलोमना उचितपणार्थी उत्सर्पिणीना चोथा आ-
रानी आदिमां चोबीशमा तीर्थकरना निर्वाण पछी पंदर कुलकरो कह्या छे, पण एनो
निर्णय करी शकाय तेम नथी के उत्सर्पिणीमां बीजा आराने पर्यंते कुलकरो थाय छे
के चोथा आरानी आदिमां थाय छे ? कारण के आ वातनो निर्णय अनंतर थनारी उत्स-
र्पिणीने अनुसार करी शकाय छे, परंतु भारी उत्सर्पिणीमां कुलकरोने आश्रीने वणो

વાદો દ્રશ્યતે. તથાહિ—કાલસસતિકાદીપાલિકાકલ્પાદિષુ ચ દ્વિતીયાર-
કપર્યંતે વિમલવાહનાદયઃ સસ કુલકરા ઉક્તાઃ, સ્થાનાંગે તુ સસમે
સ્થાનકે સસ કુલકરા ઉક્તાઃ, તત્ર સુમતિનામાપિ નોક્તં, દશમે તુ સીમં-
કરાદયો દશોક્તાસ્તત્ર સુમતિનામોક્તં પરં પ્રાંતે ન. સમવાયાંગે તુ સસ
તથૈવ, દશ તુ વિમલવાહનાદયઃ સુમતિપર્યંતા ઉક્તાઃ । સ્થાનાંગનવમસ્થા-
નકે ચ સુમતિપુત્રત્વેન પદ્મનાભોત્પત્તિરુક્તા, તથા જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞતિસૂત્રે ચ
દ્વિતીયારકે કુલકરા મૂલત એવ નોક્તાઃ, ચતુર્થારકે તુ એકસ્મિન્ પદ્મે
મૂલતો નોક્તાઃ, પશ્ચાંતરે ચ પંચદશોક્તાસ્તથાહિ—જાવ ઓસપ્પિણીએ પ-
ચ્છિમે તિભાગે વત્તવ્વયા સા માણિયવ્વા કુલગરવજ્ઞા ઉસમસામિવજ્ઞા.
અણ્ણે પઠાંતિ તીસે ણં સમાએ પઠમે તિમાએ ઇમે પણ્ણરસ કુલગરા સમુપ્પ-
જિસ્સંતિ, તં જહા—સુમઇ જાવ ઉસમે સેસં તં ચેવ । દંડનીઈઓ પડિલો-
માઓ ણેયવ્વાઓ. અત્ર ચ ઋષભનામા કુલકરો ન તુ ઋષભસ્વામિનામા
તીર્થકૃદિતિ તદ્વૃત્તૌ. એવં ચ કુલકરાનાશ્રિત્ય દુષ્પમાકાલાનુભાવાદ્વાચના-
ભેદજનિતેષુ ઉત્સર્પિણીકાલભાવિકુલકરાણાં ભિન્નભિન્નનામતાવ્યસ્તના-

વિસંવાદ શાસ્ત્રમાં દેખાય છે. તે બતાવે છે—કાલસસતિકા ને દીવાલીકલ્પ વિગેરેમાં વીજા
આરાને પર્યંતે વિમલવાહનાદિ સાત કુલકરો થશે એમ કહ્યું છે. ઠાણાંગજીના સાતમા
ઠાણામાં પણ સાત કુલકરો કહ્યા છે તેમાં સુમતિનું નામ જ નથી. તેના જ દશમા
ઠાણામાં સીમંકરાદિક દશ કુલકરો કહ્યા છે તેમાં સુમતિનું નામ કહ્યું છે, પણ તે છેલ્લું
કહ્યું નથી. સમવાયાંગમાં સાત તે પ્રમાણે જ કહ્યા છે અને દશ તો વિમલવાહનથી
સુમતિપર્યંત કહ્યા છે, તથા સ્થાનાંગના નવમા સ્થાનમાં સુમતિ કુલકરના પુત્ર તરીકે
પદ્મનાભની ઉત્પત્તિ કહી છે. તથા શ્રીજંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞતિ સૂત્રમાં વીજા આરામાં કુલકરો મૂલથી જ
કહ્યા નથી. ચોથે આરે એક પદ્મે મૂલથી કહ્યા નથી અને પશ્ચાંતરે પંદર કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે—
'અવસર્પિણીમાં વીજા આરાને પાછલા ત્રીજે ભાગે જે વત્તવ્યતા કહી છે તે કુલકરને વર્જીને તથા
ઋષભદેવને વર્જીને બાકીની અહીં કહેવી. વીજા કહે છે કે—તે ચોથા આરાના પહેલા ત્રીજા
ભાગમાં પંદર કુલકરો ઉપજશે. તે આ પ્રમાણે—સુમતિ યાવત્ ઋષભ; બાકી બધાં નામો તે જ
પ્રમાણે જાણવા. દંડનીતિ પ્રતિલોમપણે જાણવી. અહીં ઋષભ નામના કુલકર (જુદા) સમજવા.
ઋષભસ્વામી નામના તીર્થકર ન સમજવા. એમ તેની વૃત્તિમાં કહ્યું છે. આ પ્રમાણે કુલકરોને
આશીને દુષ્પમા કાલના અનુભાવથી વાચનાભેદજનિત ઉત્સર્પિણી કાલ બાવી કુલકરોની

મતાન્યૂનાધિકનામતાભિન્નારકભાવિતાભિધાયકેષુ શાસ્ત્રવાક્યેષુ સત્સુ તત્ત્વં
સર્વવિદ્વેદ્યમિતિ હ્યેયં.

અથ પ્રકૃતં-ક્રમેણાત્યંતસારસ્યા-દ્વ્યુચ્છિન્ને પાવકે સતિ । અગ્નિપ-
કાન્નાશનાદિ-સ્થિતિર્વિચ્છેત્સ્યતેઽસ્થિલા ॥ ૨૦ ॥ ક્રીડિષ્યંતિ યથેચ્છં તે
પ્રાદુર્ભૂતૈરનુક્રમાત્ । કલ્પદ્રુમૈર્દશવિધૈઃ પૂર્યમાણમનોરથાઃ ॥ ૨૧ ॥ પંચ-
આપશતોત્તુંગાઃ સ્યુર્નિત્યસશનાર્થિનઃ । ઉત્કર્ષતઃ પૂર્વકોઢ્યા-યુષોઽત્ર
પ્રથમં જનાઃ ॥ ૨૨ ॥ એકપલ્યોપમોત્કુષ્ટા-યુષઃ ક્રોશોચ્ચભૂષનાઃ । ચતુ-
ર્થમક્તે ઓક્તારઃ પર્યતે તે ચ ભાવિનઃ ॥ ૨૩ ॥ પ્રવર્ધ્ધમાનપર્યાયે પૂર્ણે
તુર્યેઽરકે ક્રમાત્ । સુષમા નામ સુખકૃત્ પંચમારઃ પ્રવેદ્યતિ ॥ ૨૪ ॥
એકક્રોશોચ્છૂલા એક-પલ્યોપમપરાયુષઃ । તત્રૈકાહાંતરાહારા ભાવિનઃ
પ્રથમં જનાઃ ॥ ૨૫ ॥ દ્વિક્રોશોચ્ચાશ્ર પર્યતે દ્વિપલ્યપરમાયુષઃ । ષષ્ઠમક્ત-
કૃતાહારા અવિષ્યંતિ નરોત્તમાઃ ॥ ૨૬ ॥ અરકે પંચમે પૂર્ણે-ઽથૈવં પર્યાય-
વૃદ્ધિતઃ । ષષ્ઠોઽરકોઽથ સુષમ-સુષમાલ્યઃ પ્રવેદ્યતિ ॥ ૨૭ ॥ દ્વિક્રોશતું-

મિજ્ઞ મિજ્ઞ નામતા, વ્યસ્ત નામતા, ન્યૂનાધિક નામતા તેમ જ મિન્નારક ભાવિતાના
અભિધાયક શાસ્ત્રવાક્યો સતે તેનું તત્ત્વ સર્વવિદ્ વેદ્ય સમજવું.

હવે પ્રસ્તુત કહે છે-અનુક્રમે અત્યંત સારસ્યપણાથી અગ્નિ વ્યુચ્છિન્ન થયે સતે અગ્નિથી
પર્કર્ણતું અલ્પ ગ્વાવા વિગેરેની સર્વ સ્થિતિ વિચ્છેદ જશે. (૨૦) અને મનુષ્યો તેમના મનો-
રથને પૂરનારા દશ પ્રકારના કલ્પવૃક્તો અનુક્રમે પ્રાદુર્ભાવ પામવાથી યથેચ્છ ક્રીડા કરશે.
(૨૧) તે આરાના પ્રારંભમાં પાંચશે મનુષ્યે ડંચા શરીરવાળા, દરરોજ ભોજનના અર્થી
અને કરોડ પૂર્વના ઉત્કુષ્ટ આયુષ્યવાળા મનુષ્યો થશે. (૨૨) અને તે આરાને અંતે એક
પલ્યોપમના ઉત્કુષ્ટ આયુષ્યવાળા એક ગાડ ડંચા શરીરવાળા અને એકાંતરે ભોજન કરનારા
મનુષ્યો થશે. (૨૩) આ પ્રમાણે પ્રવર્ધ્ધમાન પર્યાયવાળો ચોથો આરો પૂર્ણ થયે સતે
અનુક્રમે સુખને કરનાર પાંચમો સુષમા નામનો આરો પ્રવેશ કરશે. (૨૪) તેના પ્રારં-
ભમાં મનુષ્યો એક કોશ ડંચા શરીરવાળા એક પલ્યોપમના ઉત્કુષ્ટ આયુવાળા તે એકાંતર
આહાર કરનારા થશે. (૨૫) એ આરાને પ્રાંતે બે ગાડ ડંચા શરીરવાળા, બે પલ્યોપમના
ઉત્કુષ્ટ આયુવાળા ને બે દિવસને આંતરે આહાર કરનારા ઉત્તમ મનુષ્યો થશે. (૨૬) એ
પ્રમાણે પર્યાયની વૃદ્ધિથી પાંચમો આરો પૂર્ણ થયે સતે સુષમસુષમા નામનો છઠ્ઠો આરો
પ્રવેશ કરશે. (૨૭) તેના પ્રારંભમાં બે ગાડ ડંચા શરીરવાળા, બે પલ્યોપમના ઉત્કુષ્ટ

ગાશ્વાત્રાદૌ દ્વિપલ્યોત્કૃષ્ટજીવિતાઃ । દ્વિદિનાંતરભોક્તારો ભાવિનો ભુવિ
યુગ્મિનઃ ॥ ૨૮ ॥ અંતે ક્રોશત્રયોત્તુંગા-સ્ત્રિપલ્યપરમાયુષઃ । ભવિતારો
યુગલિન-સ્ત્રિદિનાંતરભોજિનઃ ॥ ૨૯ ॥ ઉત્કૃષ્ટં હ્યરકપ્રાંતે યુગ્મિનામુ-
ચ્છ્રયાદિકં । તેભ્યઃ પૂર્વેષાં તુ તેષાં કિંચિદૂનોનમેવ તત્ ॥ ૩૦ ॥ એવં
પંશુલિકાદીનાં વૃદ્ધિરપ્યૂહ્યતાં સ્વયં । કલ્પવૃત્તાદિભાવાનાં પર્યાયાણાં ચ
ભૂયસાં ॥ ૩૧ ॥ એવં પૂર્ણે કાલચક્રે પુનરપ્યવસર્પિણી । પુનરુત્સર્પિણી-
ત્યેવં કાલચક્રં પુનઃ પુનઃ ॥ ૩૨ ॥

ઉન્નમચ્ચ વિનમચ્ચ સંતતં, પારિણામિકગુણેન સંગતં ।

ચક્રમેતદસકૃદ્વિવર્તયન્, ક્રીડતીવ ભુવિ કાલબાલકઃ ॥ ૩૩ ॥

વિશ્વાશ્ચર્યદકીર્તિકીર્તિવિજયશ્રીવાચકેદ્રાંતિષ-

દ્રાજશ્રીતનયોઽત્તનિષ્ઠ વિનયઃ શ્રીતેજપાલાત્મજઃ ।

કાવ્યં યત્કિલ તત્ર નિશ્ચિતજગત્તત્ત્વપ્રદીપોપમે

સર્ગઃ પ્રાપદશેષતાં પરિમિતશ્ચારુશ્ચતુસ્ત્રિશતા ॥ ૩૪ ॥

॥ ઇતિ શ્રીલોકપ્રકાશે ચતુસ્ત્રિશત્તમઃ સર્ગઃ સમાપ્તઃ । શ્રીરસ્તુ ॥

આયુવાળા ને બે દિવસને આંતરે ભોજન કરનારા યુગલિક મનુષ્યો પૃથ્વીપર થશે. (૨૮) તે
આરાને અંતે ત્રણ ગાઉ ડંચા શરીરવાળા, ત્રણ પલ્યોપમના ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળા અને ત્રણ
દિવસને આંતરે ભોજન કરનારા યુગલિકો થશે. (૨૯) આ આરાને પ્રાંતે યુગલિકોના
શરીરનું ડંચપણું વિગેરે ઉત્કૃષ્ટ થશે. તેની પૂર્વેનું તે જ આરાનું શરીર, આયુ વિગેરે કાંઈક
કાંઈક ઓછું ઓછું જાણવું. (૩૦) એ પ્રમાણે પાંસળી^૧ વિગેરેની વૃદ્ધિ તેમ જ કલ્પવૃત્તાદિ
ભાવોનું અનેક પ્રકારના પર્યાયોનું વૃદ્ધિપણું સ્વયમેવ સમજવું. (૩૧) એ પ્રમાણે કાલચક્ર
પૂર્ણ થયે સતે ફરીને પણ અવસર્પિણી ને ઉત્સર્પિણી તેમ જ પુનઃ પુનઃ કાલચક્ર સમજવા. (૩૨)

પારિણામિક ગુણે કરીને સંગત, ઉન્નમ્ર ને વિનમ્ર એમ સતત પ્રવર્તતું કાલચક્ર વારંવાર
ફરતું સતું પૃથ્વીપર તે કાલરૂપી બાલક ક્રીડા કરતું હોય એમ જણાય છે. (૩૩)

વિશ્વને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરનાર છે કીર્તિ જેમની એવા કીર્તિવિજય વાચકેદ્રના શિષ્ય
અને રાજશ્રી તથા તેજપાલના પુત્ર વિનયે જે આ કાવ્ય રચ્યું છે તે આ નિશ્ચિત એવા
જગત્તત્ત્વને ત્રતાવવાને પ્રદીપ સમાન કાવ્યમાં ચારુ એવો ચોત્રીશની સંખ્યાના પરિમાણ-
વાળો એટલે ચોત્રીશમો સર્ગ સંપૂર્ણ થયો. (૪૩૪)

इति श्रीलोकप्रकाशे चतुस्त्रिंशत्तमःसर्गः समाप्तः.

૧ ઉત્સર્પિણીના ચોથા આરાને અંતે યુગલિકોના શરીરમાં પાંસળી ૬૪, પાંચમા આરાને
અંતે ૧૨૮ અને છઠ્ઠા આરાને અંતે ૨૫૬ સમજવી.

અથ પંચત્રિંશત્ત્વઃ સર્ગઃ પ્રારમ્ભ્યતે ॥

સ્વારપુદ્ગલપરાવર્તઃ કાલચક્રોગ્ગતકૈઃ । દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવ-ભેદાત્સ
ચ ચતુર્વિધઃ ॥ ૧ ॥ એકેકશ્ચ ભવેદ્દ દેધા સૂક્ષ્મવાદરભેદતઃ । અગ્રાના-
સપ્યથૈતેયાં સ્વરૂપં કિંચિદુચ્યતે ॥ ૨ ॥

ઔદારિકવૈક્રિયાંગા-હારકતૈજસાંચિતાઃ । ભાષોષ્ટ્વાસમનઃકર્મ-
યોગ્યાશ્ચેત્યષ્ટ વર્ગણાઃ ॥ ૩ ॥ સજાતીયપુદ્ગલાનાં સમૂહો વર્ગણોચ્યતે ।
લૌકિકાનાં મિથસ્તુલ્ય-ગુણાનામિત્ર રાશયઃ ॥ ૪ ॥ કુચિકર્ણો યથા
નાના-વર્ણાસંખ્યેયધેનુકઃ । ચક્ત્રે ગર્વાં સવર્ણાનાં સમુદાયાન્ પૃથક્ પૃથક્
॥ ૫ ॥ તથાકૃતે ચામ્બુવંસ્તાઃ સુજ્ઞાનાઃ સુગ્રહા યથા । તથા તીર્થકરો-
દિષ્ટાઃ પુદ્ગલવર્ગણા અપિ ॥ ૬ ॥ તથાહિ-एकाकिनः संति लोकं येऽनन्ताः
परमाणवः । एवाकित्वेन तुल्यानां तेषामेकात्र वर्गणा ॥ ७ ॥ द्व्यणुकाना-
मनन्तानां द्वितीया वर्गणा भवेत् । त्र्यणुकानामनन्तानां तृतीया किल

સર્ગ ૩૫ સો.

અનંતા કાલચક્રોથી એક પુદ્ગલપરાવર્તન થાય. તે પુદ્ગલ પરાવર્તન દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર,
કાલ ને આવ એમ ચાર પ્રકારનું છે. (૧) તે દરેક વે પ્રકારે છે. સૂક્ષ્મ ને વાદર-એ રીતે
કુલ આઠ પ્રકારના પુદ્ગલપરાવર્તનનું સ્વરૂપ કાંઈક કહે છે. (૨)

ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, ભાષા, ઉછ્છવાસ, મન અને કર્મને યોગ્ય એવી
આઠ પ્રકારની વર્ગણાઓ છે. (૩) પરસ્પર શ્વેતાદિ તુલ્ય ગુણવાળા સજાતીય પુદ્ગલોનો
સમૂહ તે (તુલ્યગુણવાળા) મોતીઓની રાશિની જેમ વર્ગણા કહેવાય છે. (૪) કુચિ-
કર્ણ નામનો શેઠ જેમ જુદા જુદા વર્ણવાળી અસંખ્યાત ગાયોના સમૂહમાંથી એક સરલા
વર્ણવાળી ગાયોના સમૂહને પૃથક્ પૃથક્ રાખતો હતો (૫) તેમ કરવાથી તે ગાયો તેને જેમ
સુજ્ઞાત અને સુગ્રહ થતી હતી તેમ તીર્થકરકથિત પુદ્ગલ વર્ગણાઓ પણ સારી રીતે સમજી
શકાય તેવી અને સારી રીતે ગ્રહણ કરી શકાય તેવી થાય છે. (૬) તેની વિશેષ સ્પષ્ટતા
કરે છે-एकाकी (જુદા પાકો) જે અનંત પરમાણુઓ લોકને વિષે છે તે एकाकीपणे
તુલ્ય હોવાથી તેની અહીં વર્ગણા સમજવી. (૭) વે અણુવાળા અનંતા (સ્કંધો)ની
વીજી વર્ગણા, ત્રણ પરમાણુવાળા અનંતા સ્કંધોની ત્રીજી વર્ગણા (૮) એવી રીતે દ્વિઅ-

वर्गणा ॥ ८ ॥ यावदेवमनंतानां गण्यप्रदेशशालिनां । स्कंधानां वर्गणा
गण्या द्व्यणुकत्वादिजातिभिः ॥ ९ ॥ असंख्येयप्रदेशानां-मप्येकैकाणु-
वृद्धितः । असंख्येया वर्गणाः स्युः प्राग्वज्जातिविवक्षया ॥ १० ॥ तथानं-
ताणुजातानां स्कंधानामपि वर्गणाः । भवंत्येकैकाणुवृद्ध्या-ऽनन्ता इति
जिनैः स्मृतं ॥ ११ ॥ अत्यल्पाणुमयत्वेन स्थूलत्वादखिला अपि । ग्रहे
नायांति जीवानां ग्रहणानुचिता इति ॥ १२ ॥

अथोल्लङ्घ्याखिला एताः सिद्धान्तं तांशसंमितैः । अभव्येभ्योऽनंतगुणैः
परमाणुभिरुद्गतैः ॥ १३ ॥ स्कंधैर्याः स्युः समारब्धा वर्गणा विस्त्रसावशात् ।
जघन्या ग्रहणार्हाः स्युः-स्ताः किलौदारिकोचिताः ॥ १४ ॥ आभ्यश्चै-
कैकाणुवृद्ध्या मध्यमा ग्रहणोचिताः । तावद् ज्ञेया यावदौदा-रिकार्होत्कृष्ट-
वर्गणाः ॥ १५ ॥ उत्कृष्टौदारिकार्हाभ्य-श्चैकेनाप्यणुनाधिकाः । भवंति
पुनरप्यौदा-रिकानर्हा जघन्यतः ॥ १६ ॥ ततश्चैकैकाणुवृद्ध्या अनर्हा मध्यमा
बुधैः । तावद् ज्ञेया पुनर्याव-दुत्कृष्टाः स्युरनर्हकाः ॥ १७ ॥ एता बहणु-

णुकत्वादि जातिवडे यावत् गण्य (संख्याता) परमाणुओवाळा अनन्ता स्कंधोनी संख्याती
वर्गणाओ जाणवी. (९) ते करतां एकेक परमाणु वधता असंख्याता असंख्याता पर-
माणुओना अनन्ता अनन्ता स्कंधोनी पूर्वनी जेम जातिनी विवक्षाएं असंख्याती वर्गणा
जाणवी. (१०) ते करतां एकेक परमाणु वधता अनन्ता अनन्ता परमाणुओना स्कंधोनी
अनन्ती अनन्ती वर्गणाओ जातिपणे पण अनन्ती जाणवी एस श्रीजिनेश्वरे कहुं छे. (११)
ए वधी अत्यल्प परमाणुओवाळी अने स्थूल (अवगाहनावाळी) होवाथी जीवोने ग्रहण
करवाने अनुचित होवाथी ग्रहणमां आवती नथी. (१२)

हवे ते वधीने उल्लंघीने सिद्धने अनंतमे भागे ने अभव्यथी अनंतगुणा परमाणु-
ओथी बनेला स्कंधोवडे विस्त्रसा परिणामे (स्वभावे) बनेली वर्गणाओ औदारिक शरीर
योग्य जघन्य ग्रहण प्रायोग्य जाणवी. (१३-१४) ए वर्गणाओ करतां एकेक परमाणुओए
वधता स्कंधोवाळी वर्गणाओ मध्यम ग्रहण योग्य त्यां सुधी जाणवी के ज्वां सुधी औदा-
रिक उत्कृष्ट ग्रहण प्रायोग्य वर्गणा थाय. (१५) उत्कृष्ट औदारिक ग्रहण प्रायोग्य
वर्गणाथी एक प्रदेश वधती परमाणुओवाळी अनन्ती औदारिकने अयोग्य एवी जघन्य
वर्गणा जाणवी. (१६) त्यारपळी एकेक अणुए वधती औदारिक अयोग्य मध्यम वर्गणाओ
बुधजनोए त्यां सुधी जाणवी के यावत् उत्कृष्ट औदारिक अनर्ह (अयोग्य) वर्गणा थाय,

નિષ્પન્ન-સ્વાસ્ત્યસૂત્રમાઃ પરિણામતઃ । તત ઔદારિકાનર્હાઃ સ્થૂલસ્કંધોદ્ભવં
 હિ તત્ ॥ ૧૮ ॥ યથા યથાગુભૂયત્ત્વં પરિણામસ્તથા તથા । સ્કંધેષુ
 સૂક્ષ્મઃ સ્વસ્ત્યસૂત્રમાઃ-મલપત્ત્વે સ્થૂલમિષ્યતે ॥ ૧૯ ॥ ઔદારિકાપેશ્વયેવ
 કિલૈતાઃ પ્રચુરાણુકાઃ । સ્યુઃ સૂક્ષ્મપરિણામાશ્ચ વૈક્રિયાપેશ્વયો પુનઃ
 ॥ ૨૦ ॥ સ્વસ્ત્યસૂત્રમાઃ-સ્વાસ્ત્યસૂત્ર-પરિણામા અમૂસ્તતઃ । વૈક્રિયાનુચિતાઃ
 સૂક્ષ્મ-સ્કંધોત્થં પ્રાચ્ચતો હિ તત્ ॥ ૨૧ ॥

ઉત્કૃષ્ટઔદારિકાનર્હા યાસ્તા એકાગુનાધિકાઃ । જઘન્યા વૈક્રિયાર્હાઃ
 સ્યુ-સ્તતો દ્વ્યાચગુભિર્યુતાઃ ॥ ૨૨ ॥ મધ્યમા વૈક્રિયાર્હાઃ સ્યુ-સ્તદર્હો-
 લ્લટ્કાવધિ । જઘન્યમધ્યમોત્કૃષ્ટા વૈક્રિયાનુચિતાસ્તતઃ ॥ ૨૩ ॥ વૈક્રિ-
 યાપેક્ષયા શૂયો-ડણુકાઃ સૂક્ષ્મા અમૂઃ કિલ । આહારકાપેક્ષયા ચ
 સ્થૂલાઃ સ્તોકાણુકા इति ॥ ૨૪ ॥ એવમગ્રેડપિ આવ્યં.

(૧૭) એ વર્ગનાઓ વધુ અણુઓથી નિષ્પન્ન થયેલી હોવાથી સ્વભાવે જ સૂક્ષ્મ પરિણા-
 મવાળી હોય છે તેથી તે ઔદારિક શરીરને અગ્રહણ યોગ્ય છે. કેમકે ઔદારિક શરીર
 સ્થૂલ સ્કંધોથી ઉત્પન્ન થાય છે. (૧૮) જેમ જેમ પરમાણુઓનું વધારેપણું થાય છે
 તેમ તેમ સ્કંધોને વિષે પરિણામ સૂક્ષ્મ થાય છે અને જેમ જેમ પરમાણુઓ ઓછા હોય છે
 તેમ તેમ પરિણામ સ્થૂલ હોય છે. (૧૯) આ વર્ગનાઓ ઔદારિકને આશ્રયીને જ પ્રચુર
 અણુઓવાળી અને સૂક્ષ્મ પરિણામવાળી હોય છે અને વૈક્રિયની અપેક્ષાએ તો સ્વસ્ત્ય પર-
 માણુઓથી ઉત્પન્ન થયેલી હોવાથી સ્થૂલ પરિણામવાળી હોય છે તેથી તે વૈક્રિયને અનુ-
 ચિત (ગ્રહણને અયોગ્ય) હોય છે; કેમકે તે વૈક્રિય શરીર પૂર્વના ઔદારિક કરતાં વધારે
 સૂક્ષ્મ સ્કંધોથી ઉત્પન્ન થયેલું હોય છે. (૨૦-૨૧)

ઔદારિકને અયોગ્ય એવી ઉત્કૃષ્ટ વર્ગના કરતાં એક અણુવડે આધિક તે જઘન્ય
 વૈક્રિયને ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગના સમજવી. તેમાં બે આદિ અણુઓયુક્ત થવાથી મધ્યમ વૈક્રિય
 યોગ્ય વર્ગનાઓ થાય છે. તે વૈક્રિય યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગના સુધી સમજવી. ત્યારપછી
 વૈક્રિયને અયોગ્ય એવી જઘન્ય, મધ્યમ ને ઉત્કૃષ્ટ વર્ગનાઓ જાણવી; (૨૨-૨૩) કેમકે
 તે વૈક્રિયની અપેક્ષાએ વધારે અણુઓવાળી અને સૂક્ષ્મ પરિણામવાળી છે; તથા આહારકની
 અપેક્ષાએ તે સ્થૂલ પરિણામવાળી અને ઓછા અણુઓવાળી હોય છે. (૨૪) એ
 પ્રમાણે આગળ પણ સમજવું.

जघन्यमध्यमोत्कृष्टा—स्तत आहारकोचिताः । तदनर्हास्ततस्त्रेधा
ततश्च तैजसोचिताः ॥ २५ ॥ ततस्तथैव त्रिविधा—स्तैजसानुचितास्ततः ।
त्रेधा भाषोचिता भाषा—नुचिताश्च ततस्त्रिधा ॥ २६ ॥ आनप्राणोचिता-
स्त्रेधा तदनर्हास्ततस्त्रिधा । मनोऽर्हास्तदनर्हाश्च त्रिविधाः स्युस्ततः
क्रमात् ॥ २७ ॥ जघन्यमध्यमोत्कृष्टाः कर्मणामुचितास्ततः । भवंति वर्ग-
णास्त्रेधा चाभ्यः कर्म प्रजायते ॥ २८ ॥ इतोऽप्यूर्ध्वं ध्रुवाचित्ता—दयो याः
संति वर्गणाः । नार्थाभावात्ता इहोक्ताः प्रोक्तास्त्वावश्यकदिषु ॥ २९ ॥
तदर्थिना च ते ग्रंथा भावनीयाः सवृत्तयः । क्षेत्रावगाहाद्युक्तानां वर्गणा-
नामथोच्यते ॥ ३० ॥

एता यथोत्तरं सूक्ष्मा ज्ञेया बह्वणुका अपि । प्रथमौदारिकानर्ह—व-
र्गणायाः प्रभृत्यथ ॥ ३१ ॥ सर्वा अप्यंगुलासंख्य—भागसात्रावगाहनाः ।
यथोत्तरं च सूक्ष्मत्वा—त्स ऊनोनो विभाव्यतां ॥ ३२ ॥ औदारिकोचिता
यावत् क्षेत्रं स्पृशति वर्गणा । तदनर्हा ततो न्यूनं भाव्या इत्यखिला अपि

त्यारपछी आहारकने उचित जघन्य, मध्यम ने उत्कृष्ट वर्गणा जाणवी. त्यार-
पछी तेने अयोग्य त्रण प्रकारनी जाणवी. त्यारपछी तैजसने उचित त्रण प्रकारनी जा-
णवी. (२५) पछी तैजसने अनुचित त्रण प्रकारनी जाणवी. पछी त्रण प्रकारनी भाषाने
उचित, पछी त्रण प्रकारनी भाषाने अनुचित, (२६) पछी त्रण प्रकारनी आनप्राण
(आसोश्वास) ने उचित, पछी त्रण प्रकारनी आनप्राणने अनुचित, पछी त्रण प्रकारनी
मनने उचित, पछी त्रण प्रकारनी मनने अनुचित एम अनुक्रमे जाणवुं. (२७) पछी
जघन्य, मध्यम ने उत्कृष्ट त्रण प्रकारनी कर्मणने उचित वर्गणाओ जाणवीके जेथी कर्म-
बंध थाय छे अर्थात् जे कर्मबंध करवामां उपयोगी थाय छे. (२८) एनी पछी बीजी ध्रुव
अचित्तादिक वर्गणाओ छे, पण ते अहीं जरुरनी न होवार्थी कहीं नथी. आवश्यकदि-
कमां ते कहेली छे. (२९) तेना अर्थीओए ते ग्रंथो वृत्तिसहित वांचवा. हवे उपर कहेली
वर्गणाओनो क्षेत्रावगाह विगेरे कहे छे. (३०)

ए वर्गणाओ यथोत्तर बहु परमाणुओवाली छतां सूक्ष्म अवगाहवाली जाणवी. तेमां
प्रथम औदारिक अनर्ह वर्गणाओथी मांडीने बधी वर्गणाओ अंगुलना असंख्यातमा
भागनी अवगाहनावाली जाणवी. ए अवगाहनानुं उत्तरोत्तर सूक्ष्मपणुं होवार्थी ते अंगुलनो
असंख्यातमो भाग ऊन ऊन जाणवो. (३१-३२) औदारिकोचितवर्गणा जेटला
क्षेत्रने अवगाहे (स्पर्श) छे ते करतां तेने अनर्ह एवी त्यारपछीनी वर्गणा न्यूनक्षेत्रने

॥ ૩૩ ॥ ઔદારિકવૈક્રિયાચ્ચ—તરાલેષ્વન્ન વર્ગણાઃ । ઉક્તા એકૈકાણુવૃ-
દ્ધ્યા—નર્હા યા ઉપચારપિ ॥ ૩૪ ॥ તાશ્ચ સિદ્ધાનામનંત—તમભાગેન
સંસિતાઃ । અમવ્યેભ્યોઽનંતગુણા માનતઃ પરિકીર્તિતાઃ ॥ ૩૫ ॥ ઔદા-
રિકાચ્છુકસ્થ જઘન્યા ગ્રહણોચિતાઃ । ઉક્તા યા વર્ગણાસ્તામ્ય ઉત્કૃષ્ટા
ગ્રહણોચિતાઃ ॥ ૩૬ ॥ એકસ્વાનંતતમે ભાગે યાવંતઃ પરમાણુવઃ । એકૈક-
વૃદ્ધૈરતાનદ્ધિ—રધિકાઃ સ્યુઃ કિલાણુભિઃ ॥ ૩૭ ॥ અત એવાંતરાલે સ્યુ-
ર્જઘન્યોત્કૃષ્ટયોસ્તયોઃ । અનંતા વર્ગણા મધ્યા એકૈકાણુવિશેષિતાઃ ॥ ૩૮ ॥
તર્વાઃ પરિણમંત્યેતા વર્ગણા વિસ્તસાવશાત્ । યથાસ્વમુપયુજ્યંતે તતશ્ચૌ-
દારિકાદિષુ ॥ ૩૯ ॥ અયોગ્યાઃ સ્યુઃ પુનર્યોગ્યાઃ યોગ્યાઃ પુનરયોગ્યકાઃ—
પરિણામપરાવર્ત્તા—દ્વિવર્ત્તંતે હિ વર્ગણાઃ ॥ ૪૦ ॥

રપર્થો છે એમ ઉત્તરોત્તર વધી વર્ગણાઓ માટે સમજવું. (૩૩) અહીં ઔદારિક ને વૈક્રિ-
યાદિના અંતરાલે જે વર્ગણાઓ એકેક અણુએ વધતી અને વંનેને અયોગ્ય કહી છે (૩૪)
તે વર્ગણાઓ સિદ્ધને અનંતમે ભાગે અને અમવ્યોથી અનંતગુણી માનથી કહેલી છે. (૩૫)
ઔદારિકાદિ આઠ પ્રકારમાં જઘન્ય ગ્રહણોચિત જે વર્ગણાઓ કહી છે તે કરતાં ઉત્કૃષ્ટ
ગ્રહણોચિતવર્ગણાઓ યોતપોતાને અનંતમે ભાગે જેટલા પરમાણુઓ આવે તેટલા પરમા-
ણુઓ પૈકી એક એક વધારીએ તેટલા પરમાણુઓવડે અધિક હોય છે. (૩૬-૩૭) આથી
કરીને જ તે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટની વચ્ચેની એક એક પરમાણુવડે વધતી મધ્યમ વર્ગણાઓ
અનંતી થાય છે. (૩૮) એ વધી વર્ગણાઓ વિસ્તસાવશે જ પરિણમે છે અને તેથી ઔદા-
રિકાદિકને વિષે યથાયોગ્યપણે જોડાય છે. (૩૯) પ્રથમ અયોગ્યા, પછી યોગ્યા, યોગ્યા
પછી પાછી અયોગ્યા હોય છે અને તે વર્ગણાઓ પરિણામના પરિવર્તનપણાથી પરાવ-
ર્તણાને પામે છે (પલટાય છે). (૪૦)

ગ્રહણ અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓનો ક્રમ.

સર્વાગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણા.

૧ ઔદારિક ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણા.

જઘન્ય—મધ્યમ—ઉત્કૃષ્ટ.

૨ ઔદારિક અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણા.

જઘન્ય—મધ્યમ—ઉત્કૃષ્ટ.

૩ વૈક્રિય ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણા.

જઘન્ય—મધ્યમ—ઉત્કૃષ્ટ.

૪ વૈક્રિય અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણા.

જઘન્ય—મધ્યમ—ઉત્કૃષ્ટ.

૫ આહારક ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણા.

જઘન્ય—મધ્યમ—ઉત્કૃષ્ટ.

૬ આહારક અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણા.

જઘન્ય—મધ્યમ—ઉત્કૃષ્ટ.

૭ તૈજસ ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણા. જઘન્ય-મધ્યમ-ઉત્કૃષ્ટ.	૧૨ આનપાણ અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણા. જઘન્ય-મધ્યમ-ઉત્કૃષ્ટ.
૮ તૈજસ અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણા. જઘન્ય-મધ્યમ-ઉત્કૃષ્ટ.	૧૩ મન ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણા. જઘન્ય-મધ્યમ-ઉત્કૃષ્ટ.
૯ ભાષા ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણા. જઘન્ય-મધ્યમ-ઉત્કૃષ્ટ.	૧૪ મન અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણા. જઘન્ય-મધ્યમ-ઉત્કૃષ્ટ.
૧૦ ભાષા અગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણા. જઘન્ય-મધ્યમ-ઉત્કૃષ્ટ.	૧૫ કાર્મણ ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણા. જઘન્ય-મધ્યમ-ઉત્કૃષ્ટ.
૧૧ આનપ્રાણ ગ્રહણ પ્રાયોગ્ય વર્ગણા. જઘન્ય-મધ્યમ-ઉત્કૃષ્ટ.	ધ્રુવ અચિત્તાદિ વર્ગણાઓ.

ઔદારિકપ્રભૃતયણતાશ્રાહારકાવધિ । અષ્ટસ્પર્શાઃ પંચવર્ણા-રસા ગંધદ્વયા
ન્વિતાઃ ॥ ૪૧ ॥ એકવર્ણરસગંધઃ સ્થાદ્ દ્વિસ્પર્શશ્ચ ચચપિ । પરમાણુ-
સ્તથાપ્યેતે સમુદાયવ્યપેક્ષયા ॥ ૪૨ ॥ તૈજસાદ્યા વર્ગણા અ-પ્યેવં
વર્ણાદિભિઃ સ્મૃતાઃ । સ્પર્શતસ્તુ ચતુઃસ્પર્શા-સ્તેષાં મૃદુલધુધ્રુવૌ ॥ ૪૩ ॥
અન્યૌ દ્વૌ ચ સ્નિગ્ધ શીતૌ સ્નિગ્ધોષ્ણૌ વા પ્રકીર્તિતૌ । રૂક્ષોષ્ણૌ
રૂક્ષશીતૌ વા વિજ્ઞૈર્વેદ્યૌ યથાગમં ॥ ૪૪ ॥ અયં પંચસંગ્રહવૃત્તિશતકબૃહટ્ટી-
કાવ્યમિપ્રાયઃ, કર્મપ્રકૃતિપ્રજ્ઞપ્ત્યાદ્યમિપ્રાયેણ સ્વેતાસુ સ્નિગ્ધોષ્ણરૂક્ષશી
તરૂપમેવ સ્પર્શચતુષ્ટયં સ્યાન્નાન્યદિતિ.

તેમાં ઔદારિકથી આહારક સુધીની વર્ગણાઓ અષ્ટસ્પર્શી, પંચવર્ણી પંચરસવાલી, ને બે
ગંધવાલી હોય છે. (૪૧) જો કે પરમાણુઓ તો એક વર્ણ, એક રસ, એક ગંધ ને બે સ્પર્શવાલા
હોય છે, પરંતુ આઠ સ્પર્શાદિક જે કહેલ છે તે સમુદાયની (સ્કંધની) અપેક્ષા કહેલ છે.
(૪૨) તૈજસાદિ વર્ગણા પણ એ જ રીતે (પ્રથમની ત્રણ પ્રકારની વર્ગણા પ્રમાણે) વર્ણ, ગંધ,
રસવડે (પાંચ વર્ણ, પાંચ રસ, બે ગંધવાલી) હોય છે, પરંતુ સ્પર્શથી ચાર સ્પર્શવાલી હોય
છે. તેમાં મૃદુ અને લઘુ એ બે સ્પર્શ ધ્રુવપણે (નિરંતર) હોય છે અને બીજા બે સ્નિગ્ધ ને
શીત અથવા સ્નિગ્ધ ને ઉષ્ણ હોય છે એમ કહ્યું છે અથવા તો રૂક્ષ ને ઉષ્ણ કે રૂક્ષ ને શીત
એ બે હોય છે. એમ વિજ્ઞ પુરુષોએ આગમના કથનથી સમજવું. (૪૩-૪૪) આ પંચસંગ્રહવૃત્તિ,
શતકબૃહટ્ટીકા વિગેરેનો અભિપ્રાય છે. કર્મપ્રકૃતિ અને પ્રજ્ઞા વિગેરેના અભિપ્રાયે તો એ
વર્ગણાઓમાં સ્નિગ્ધ, ઉષ્ણ, રૂક્ષ ને શીત એ ચાર સ્પર્શ જ હોય છે; બીજા હોતા નથી.

सर्वलोकगतान् सर्वा-नणुनैवोऽसुमानिहः । औदारिकादिममक-
त्वेन स्वीकृत्य सुंचति ॥ ४५ ॥ वादेन यावता काल-स्तावानुक्तो जिने-
श्वरैः । द्रव्यतः पुद्गलपरा-वर्त्ता वादर आगमे ॥ ४६ ॥ आहारकांगभा-
वेन स्वीकृत्यात्सर्जनं पुनः । न संभवेत्ससागुला मितवारं हि तद्वदेत
॥ ४७ ॥ सप्तानामथ चौदारि-कादीनां मध्यतः पुनः । भावेनैकेनैव
चौदा-रिकांगत्वादिनामुमान् ॥ ४८ ॥ त्वान् परिणमय्यागु-नेक एव
विमुंचति । कालेन यावता तावान् द्रव्यतः सूक्ष्म इष्यते ॥ ४९ ॥

सर्वस्य लोकाकाशस्य प्रदेशा निरनुक्रमं । स्पृश्यंते मरणैः सर्वे
जीवैर्नैकेन यावता ॥ ५० ॥ तावान् कालो वादरः स्यात् क्षेत्रतः पुद्ग-
लोऽत्र च । खांशा अपूर्वस्पृष्टास्ते गण्याः स्पृष्टचरास्तु न ॥ ५१ ॥
यस्मिन् विवक्षिते व्यास-प्रदेशे स्यान्मृतोऽसुमान् । पुनस्तदव्यवहित-
प्रदेशे त्रियतेऽथ सः ॥ ५२ ॥ कालांतरे पुनरपि तृतीये तदनंतरे ।
त्रियते नश्यते सैव प्रदेशः खलु लेख्यके ॥ ५३ ॥ एवं लोकाभ्रप्रदेशैः

हवे पुद्गलपरावर्त्त समजावे छे-सर्व लोकमां रहेता सर्व परमाणुओने एक जीव
औदारिक विनेरे सार्त वर्गणापणे स्वीकारिने (ग्रहण करीने) जेटलाकाळे मूके तेटला
काळुं जिनेश्वरोए वादर द्रव्य पुद्गलावर्त्त आगममां कछुं छे. (४५-४६) एमां आहारक
नर्जवालुं कारण ए छे के सर्व परमाणुओनुं आहारक शरीरपणे स्वीकार करीने मूकवानुं
संभवी शके तेम ज नथी, कारणके आखा भवचक्रमां परिमित (चार) वखत ज आहा-
रक शरीर विकुर्वी शकाय छे. (४७) हवे ए सात औदारिकादि वर्गणामांथी कोइ पण
एक वर्गणापणे सर्व परमाणुओने परिणमावीने एक ज जीव जेटले काळे मूके ते काळुं
नाम द्रव्यथी सूक्ष्म पुद्गलपरावर्त्त कहीए. (४८-४९)

लोकाकाशना सर्व प्रदेशोने एक जीव अनुक्रम विना मरणवहे जेटलाकाळे स्पर्शे
तेटलाकाळे वादरक्षेत्र पुद्गल परावर्त्तन थाय. एमां नवा आकाश प्रदेशने स्पर्शे ते गणवा;
प्रथम स्पर्श करेलाने फरी फरीने स्पर्शे ते गणवा नहीं. (५०-५१) हवे कांइपण विव-
क्षित आकाशप्रदेशे जीव मरण पाम्यो, त्यारपछी कांइ काळे तेने लगता ज आकाश-
प्रदेशे मरण पामे, (५२) वळी त्यारपछी कोइ काळे तेने लगता प्रदेशे मरण पामे तेने
लेखामां गणवा. (५३) ए रीते क्रमसर लोकाकाशना सर्व प्रदेशोने एक जीव मृत्युवहे

सर्वैरपि यथाक्रमं । जीवेन मृत्युना स्पृष्टैः सूक्ष्मोऽसौ क्षेत्रतो भवेत् ॥ ५४ ॥
खप्रदेशे व्यवहिते एकद्व्यादिप्रदेशकैः । भवेद्यन्मरणं तच्च गण्यते नात्र
लेख्यके ॥ ५५ ॥ जीवो यद्यप्यसंख्येयान् खांशान् जघन्यतोऽपि हि ।
अवगाह्यैव म्रियते संख्येयान्न तु कर्हिचित् ॥ ५६ ॥ तथाप्यत्रावधीभूत
एक एव विवक्ष्यते । नभःप्रदेशो मरण-स्पृष्टोऽन्येऽस्पृष्टका इति ॥ ५७ ॥

कालचक्रस्य समयै-निखिलैर्निरनुक्रमं । मरणोनांगिना स्पृष्टैः कालतो
बादरो भवेत् ॥ ५८ ॥ कालचक्रस्य कस्यापि म्रियते प्रथमक्षणे । अन्य-
स्य कालचक्रस्य द्वितीयसमयेऽसुमान् ॥ ५९ ॥ तृतीयस्य पुनः काल-
चक्रस्यैव तृतीयके । समये म्रियते देवा-तदैवायुःक्षये सति ॥ ६० ॥
कालचक्रस्य समयैः सर्वैरेवं यथाक्रमं । मरणोनांगिना स्पृष्टैः सूक्ष्मः
स्यादेष कालतः ॥ ६१ ॥ यत्र चाद्यद्वितीयादि-क्षणक्रमसतीत्य च ।
मरणं स्यात्कालचक्रं लेख्यके तन्न गण्यते ॥ ६२ ॥

भावतः पुद्गलपरा-वर्त्त सूक्ष्मं तथापरं । उपदेष्टुं यथाशास्त्रं वक्त-

फरसे त्यारे तेटला कालतुं सूक्ष्म क्षेत्र पुद्गल परावर्तन थाय. (५४) आमां एक वे विगेरे
प्रदेशोथी व्यवहित आकाशप्रदेशे मरण पामे ते प्रदेशो अहीं लेखामां गणवाना नथी.
(५५) जो के जीव जघन्यथी पण असंख्यात आकाशप्रदेशने अवगाहीने ज मरण पामे
छे, संख्याता प्रदेशोने स्पर्शाने कदापि मरण पामतो नथी. (५६) तथापि तेना अवधि-
भूत एक आकाशप्रदेशने ज मरणवडे स्पर्शेल गणवो, बीजाने अस्पृष्ट गणवा. (५७)

हवे कालचक्रना सर्व समयोने एक जीव अननुक्रमे मरणवडे जेटला काले स्पर्शे तेटला
काले बादर कालपुद्गल परावर्त थाय. (५८) अने कोइ पण कालचक्रना प्रथम समये
जीव मरण पामे, त्यारपछी कोइ पण कालचक्रना बीजा समये मरण पामे, त्यारपछी
वळी कोइ पण कालचक्रना त्रीजा समये मरण पामे, एम अनुक्रमे कालचक्रना सर्व समयोने
मरणवडे स्पर्शे त्यारे तेटला कालतुं सूक्ष्म कालपुद्गलपरावर्तन थाय. (५९-६१) जे
पहेलो, बीजो, त्रीजो एम समयना क्रम शिवाय गमे ते समये कोइ पण कालचक्रमां मरण
थाय ते आमां लेखे गणाय नहीं. (६२)

हवे भावपुद्गलपरावर्त्त सूक्ष्म ने बादर वने प्रकारतुं कहेवाने माटे यथाशास्त्र वक्त-

१ अहीं मूळमां बीजा कालचक्रना बीजे समये, त्रीजा कालचक्रना त्रीजे समये एम
अर्थ थाय छे तेवो अर्थ अन्यत्र कोइ ठेकाणे जणातो नथी, अहीं आवा शब्द केम लेख्या हशे
ते समजी शकानुं नथी.

व्यांतरमुच्यते ॥ ६३ ॥ एकस्मिन् समये जीवा ये पृथ्वीकायिकादयः ।
 प्रविशंत्यवशाः कर्म-नुज्ञाः सूक्ष्माग्निकायिषु ॥ ६४ ॥ लोकाकाशप्रमाणानां
 खखंडानां सहीयसां । असंख्यानां खप्रदेशैः प्रमितास्तेगिनः स्मृताः ॥ ६५ ॥
 ये पुनः पूर्वमुत्पन्ना-स्तेजस्कायतयांगिनः । पुनर्विपद्योत्पद्यन्ते स्वकायेष्वेव
 कर्मभिः ॥ ६६ ॥ ते पूर्वोद्दिष्टसूक्ष्माग्नि-प्रविशजीवराशिषु । न लेख्येकं
 समायांति ते हि पूर्वप्रविष्टकाः ॥ ६७ ॥ एकक्षणाप्रविशद्भ्य एभ्यः सूक्ष्मा-
 ग्निकायिकाः । पूर्वप्रविष्टा ये ते स्यु-रसंख्येयगुणाधिकाः ॥ ६८ ॥ यतो
 जघन्यतोऽप्येते-तर्मुहूर्तायुर्पौगिनः । प्रतिक्षणं चासंख्येया उत्पद्यन्ते
 नवा नवाः ॥ ६९ ॥ तेभ्यः कायस्थितिस्तेषा-मसंख्येयगुणाधिका । एकैकस्य
 ह्यसंख्येय-कालचक्राणि सा गुरुः ॥ ७० ॥ ततोऽप्यस्या अनुभाग-बंध-
 स्थानानि तानि च । असंख्येयगुणानि स्युः संयमस्थानकानि च ॥ ७१ ॥
 कायस्थितौ ह्येकैकस्यां स्थितिबंधा असंख्यशः । यथा जघन्यतः काय-
 स्थितिरंतर्मुहूर्तिका ॥ ७२ ॥ ततः परैकसमया-धिकान्या द्विक्षणाधिका ।
 त्रिक्षणाभ्यधिका याव-दुत्कृष्टा सर्वतोतिमा ॥ ७३ ॥ एकैकस्मिन्ननुभाग-

व्यांतर कहे छे—(६३) एक समये पृथ्वीकायिकादिकना जेटला जीवो परवशपणे कर्मनी
 प्रेरणाथी सूक्ष्म अग्निकायमां प्रवेश करे छे. (६४) ते जीवो असंख्य लोकाकाशना
 प्रदेशप्रमाण कला छे. (६५) वली जे पूर्वे तेजस्कायपणे जीवो उपजेला छे अने
 फरीथी कर्मवडे पोतानी ज कायमां मरण पामीने पाछा उत्पन्न थाय छे (६६) ते
 पूर्वोद्दिष्ट सूक्ष्म अग्निकायमां प्रवेश करती जीवराशिमां गणवाना नथी, केमके ते तो पूर्वे
 तेमां प्रवेशेला छे. (६७) एक समये तेमां (सूक्ष्म अग्निकायमां) प्रवेश करता आ जीवो
 करतां सूक्ष्म अग्निकायमां पूर्वप्रविष्ट जीवो असंख्यगुणा अधिक छे, (६८) कारण के
 जघन्यथी पण ए अंतर्मुहूर्तना आयुवाळा जीवो प्रतिक्षण नवा नवा असंख्याता उपजे
 छे. (६९) ते जीवोनी संख्या करतां तेनी कायस्थिति असंख्यगुणाधिक छे. केमके ते
 एकैकनी उत्कृष्टी कायस्थिति असंख्याता कालचक्रनी छे. (७०) ते करतां पण ते
 कायस्थितिना अनुभागबंधस्थानो अने संयमस्थानको असंख्यातगुणा छे, (७१)
 केमके एकैक कायस्थितिमां स्थितिबंधस्थान असंख्याता होय छे. जेमके जघन्यथी
 कायस्थिति अंतर्मुहूर्तनी छे तेथी आगळ पहेली एक समयाधिक, बीजी वे समयाधिक,
 त्रीजी त्रिसमयाधिक एम यावत् उत्कृष्ट सर्वथी छेली स्थिति जाणवी. (७२-७३) ते एकैक

બંધસ્થાનાન્યસંખ્યશઃ । સ્થિતિબંધે અવંતીતિ નિર્દિષ્ટં તત્ત્વવેદિભિઃ ॥ ૭૪ ॥
તથાહુઃ—એગસમયંમિ લોએ સુહુમગણિજિઆઝ જે ઝ પવિસંતિ । તે હુંત
સંસ્વલોગ—પ્પેસતુહ્લા અસંસ્વિજ્જા ॥ ૭૫ ॥ તત્તો અસંસ્વગુણિયા અગણિ-
ક્કાયા તેસિં કાયઠિઈ । તત્તો સંજમઅણુભાગ—બંધઢાણાણિસંસ્વાણિ
॥ ૭૬ ॥ એવં ચ પ્રવચનસારોદ્ધારસૂત્રવૃત્ત્યાદિભિપ્રાયેણ સૂક્ષ્માગ્નિકાયિક-
જીવકાયસ્થિતેરનુભાગબંધસ્થાનાનિ ભાવપુદ્ગલપરાવર્તનિરૂપણાયોપક્રાં-
તાનિ. પંચસંગ્રહકર્મગ્રંથસૂત્રવૃત્ત્યાદિષુ તુ સામાન્યતઃ એવાનુભાગબંધસ્થાના-
ન્યુક્તાનિ, તથાહિ—ભાવપુદ્ગલપરાવર્તમાહ—અણુભાગઢાણેસું અણંતરપરંપ-
રાવિભત્તેહિં । ભાવંમિ વાયરો સો સુહુમો સઢ્વેસણુક્કમસો ॥ ૧ ॥
इति पंचसंग्रहे.

अथात्रानुभागबंधस्थानस्वरूपनिरूपणायोपक्रम्यते—प्रागू यानि कर्म-
योग्यानि द्रव्याण्युक्तानि तान्यथा स्वाधिष्ठिताअप्रदेशा—वगाढानीह चेतनः
॥ ७७ ॥ उपादाय कर्मतया द्राक् परिणमयत्ययं । किंचित्साधर्म्यतो

સ્થિતિબંધમાં તેના અનુભાગબંધસ્થાનો અસંખ્યાતા અસંખ્યાતા છે એમ તત્ત્વવેદી મહા-
ત્માઓએ કહ્યું છે. (૭૪) તથાહુઃ—“ એક સમયે લોકમાં સૂક્ષ્મ અગ્નિકાયમાં જે જીવો
પ્રવેશ કરે છે તે અસંખ્યાતા લોકાકાશના પ્રદેશપ્રમાણ અસંખ્યાતા જાણવા. (૭૫) તે
કરતાં અસંખ્યાતગુણા અગ્નિકાય જીવો છે. તેની કાયસ્થિતિ ને તે દરેક સ્થિતિના અનુ-
ભાગબંધસ્થાન તથા સંયમસ્થાન તેથી અસંખ્યાતગુણા છે. (૭૬)

આ પ્રમાણે શ્રીપ્રવચનસારોદ્ધારસૂત્ર વૃત્ત્યાદિનાઅભિપ્રાયવડે સૂક્ષ્મ અગ્નિકાય
જીવોની કાયસ્થિતિના અનુભાગબંધસ્થાનો ભાવપુદ્ગલપરાવર્ત કહેવાની શરૂઆતમાં
લીધા છે. પંચસંગ્રહ, કર્મગ્રંથસૂત્રવૃત્ત્યાદિકમાં તો સામાન્યથી જ અનુભાગબંધના સ્થાન
કહ્યા છે. તથાહિ—‘ ભાવપુદ્ગલપરાવર્ત કહે છે—અનુભાગબંધના સ્થાન અનંતર ને પરંપર-
પણે (આગલ—પાછલ) એમ બધા વેદાય તે વાદરભાવપુદ્ગલપરાવર્તન ને અનુક્રમે તે
સર્વ સ્થાનો વેદાય તે સૂક્ષ્મભાવપુદ્ગલપરાવર્તન જાણવું (૧) इति पंचसंग्रहे.

हवे अहीं अनुभागबंधना स्थाननुं स्वरूप कहेवानो आरंभ करे छे—पूर्वे जे कर्मयोग्य
द्रव्यो कहा छे तेमांथी स्वअधिष्ठित आकाशप्रदेशावगाढ जे होय तेने ज चेतन ग्रहण
करिने ते समये ज कर्मपणे परिणमवै छे. कांइक साधर्म्यपणुं होवाथी अग्नितुं दृष्टांत अहीं

વહિ-દૃષ્ટાંતોઽન્ન નિરૂપ્યતે ॥ ૭૮ ॥ યથા દહનયોગ્યાનિ દ્રવ્યાણિ
જ્વલનોઽપિ હિ । સ્વગોચરસ્થિતાન્યેવ પ્રાપ્યેદ્રહિરૂપતાં ॥ ૭૯ ॥ ન તુ
સ્વવિષયાતીતા-ન્યગ્નિતાં નૈતુસીશ્વરઃ । જીવોઽપિ સ્વપ્રદેશેભ્યો દ્રવ્યમેવં
વહિઃસ્થિતં ॥ ૮૦ ॥ નૈવ કર્મયોગ્યસપિ કર્મતાં નૈતુસીશ્વરઃ । શક્નાતિ
તાનિ જીવશ્ચ સર્વેશાત્મપ્રદેશકૈઃ ॥ ૮૧ ॥ તથાહિ-જીવપ્રદેશાઃ સર્વેઽપિ
ગુંથલાદયથા ઇવ । સ્યુઃ પરસ્પરસંવદ્ધાઃ પ્રતીકા વપુષીવ વા ॥ ૮૨ ॥
એકસ્મિન્નપિ તજ્જીવ-પ્રદેશે વ્યાપૃતે સતિ । સર્વેઽપિ વ્યાપ્રિયંતેઽન્યે ગ્રહીતું
કર્મણાં દલં ॥ ૮૩ ॥ યથા ઘટાદ્યુપાદાતું કરાગ્રે વ્યાપૃતે સતિ । મણિ-
બંધકૂર્પરાંસા-દયોઽપ્યવચવાઃ પરે ॥ ૮૪ ॥ વ્યાપ્રિયંતે મંદમંદ-તરમંદ-
તત્ત્વં ધ્રુવં । એવં સર્વાત્મપ્રદેશ-વ્યાપારઃ કર્મસંગ્રહે ॥ ૮૫ ॥ इदं च कर्म-
द्रव्याणां ग्रहणं सादि भाव्यतां । तद्द्रव्यदेशकालाद्यैः स्यादनादिप्रवाहतः
॥ ૮૬ ॥ एषां च कर्मद्रव्याणां भागप्राप्तिर्यथा भवेत् । एकेनाध्यवसायेन
ग्रहीतानां तथोच्यते ॥ ૮૭ ॥

કહેવામાં આવે છે. (૭૭-૭૮) અગ્નિ પણ દહન યોગ્ય દ્રવ્યો જે સ્વગોચર સ્થિત હોય તેને જ અગ્નિપણે પમાડે છે. (૭૯) જે સ્વવિષયાતીત હોય તેને અગ્નિપણું પમાડી શકતો નથી (અર્થાત્ તેને વાઢી શકતો નથી) તેમ જીવ પણ સ્વપ્રદેશથી વહિઃસ્થિત (વહાર રહેલા) કર્મયોગ્ય પુદ્ગલોને પણ કર્મપણું પમાડી શકવાને સમર્થ થતો નથી. હવે જે સ્વ-પ્રદેશાવગાઢ હોય તે કર્મયોગ્ય દ્રવ્યોને સર્વ આત્મપ્રદેશોવડે ગ્રહણ કરે છે. (૮૦-૮૧) તથાહિ ' જીવના પ્રદેશો સર્વે સાંકળના અવયવોની જેમ પરસ્પર સંવદ્ધ હોય છે અથવા શરીરના અવયવોની જેવા હોય છે. ' (૮૨) તેમાંનો એક જીવપ્રદેશ પણ કર્મના દલ ગ્રહણ કરવા માટે વ્યાપાર કરે છે ત્યારે બીજા વધા પ્રદેશો પણ વ્યાપાર કરે છે. (૮૩) જેમ ઘટાદિકને ઉપાડવા માટે હાથનો અગ્રભાગ વાપર્યે સતે કાંઢું, કોણી, સખા વિગેરે બીજા વધા અવયવો મંદ, મંદતર, મંદતમપણે ધ્રુવ (ચોકસ) વ્યાપાર કરે છે. તેમ કર્મના સંગ્ર-હમાં (ગ્રહણ કરવામાં) પણ વધા આત્મપ્રદેશો વ્યાપાર કરે છે (૮૪-૮૫) આ કર્મ-દ્રવ્યોનું ગ્રહણ દ્રવ્ય, દેશ, કાલાદિની અપેક્ષાએ સાદિ સમજવું, અને પ્રવાહની અપેક્ષાએ અનાદિ સમજવું. (૮૬) હવે એક અધ્યવસાયવડે ગ્રહણ કરેલા એ કર્મદ્રવ્યોની ભાગપ્રાપ્તિ જે રીતે થાય છે (અર્થાત્ જેવી રીતે ભાગ પડે છે) તે કહે છે. (૮૭)—

क्रमान्महत्तरो भागो महास्थितिकर्मणां । एवं स्थित्यनुसारेण भागोऽष्टास्वपि कर्मसु ॥ ८८ ॥ आयुषस्तत्र सर्वेभ्यः स्तोको भागो भवेदिह । सर्वेभ्योऽल्पस्थितिकत्वा—द्विशेषाभ्यधिकस्ततः ॥ ८९ ॥ कर्माशानां भवेद्भागः कर्मणोर्नामगोत्रयोः । परस्परापेक्षया तु द्वयोः स्यादेतयोस्समः ॥ ९० ॥ ज्ञानदर्शनावरणां—तरायाणां बृहत्तमः । भागः स्यान्नामगोत्राभ्यां त्रयाणां च मिथः समः ॥ ९१ ॥ तेभ्योऽपि मोहनीयस्य भवेद्भागो बृहत्तमः । न्याय्यो महास्थितेरस्य महतां ह्यखिलं महत् ॥ ९२ ॥ वेदनीयस्य भागः स्यान्मोहादल्पस्थितेरपि । सर्वेभ्योऽपि महीयान् य—तत्र हेतुर्निशम्यतां ॥ ९३ ॥ भागेऽल्पे वेदनीयस्य स्फुटत्वं सुखदुःखयोः । नानुभावयितुं शक्त—मिदं तादृक् स्वभावतः ॥ ९४ ॥ वेदनीयं च भवति प्रभूतदलिकं यदि । तदा स्वफलभूते ते सुखदुःखे स्फुटात्मके ॥ ९५ ॥ ईष्टे व्यक्त्या दर्शयितुं नान्यथेत्यंशकल्पना । एकाध्यवसायोपात्त—कर्मद्रव्येषु भाव्यतां ॥ ९६ ॥ स चैकोऽध्यवसायः स्या—ज्ञानाच्चैवित्र्यभाजनं ।

अनुक्रमे मोटो भाग मोटी स्थितिवाळा कर्मने मळे छे. एम स्थितिने अनुसारे चाडे कर्मने विषे भागप्राप्ति थाय छे. (८८) तेमां आयुष्यने सर्व करतां थोडो भाग मळे छे, कारण के तेनी स्थिति सर्वथी अल्प छे. तेना करतां विशेषाधिक कर्माशोनो भाग नाम ने गोत्र ए वे कर्मने मळे छे. परस्परनी अपेक्षाए ते बंने सरखी स्थितिवाळा होवाथी बंनेने सरखो भाग मळे छे. (८९-९०) ते करतां ज्ञानावरण, दर्शनावरण ने अंतरायकर्मने मोटो भाग मळे छे, कारण के नासगोत्र करतां तेनी स्थिति वधारे छे. परस्परमां ते त्रणेने सरखो भाग मळे छे. (कारण के ते त्रणेनी सरखी स्थिति छे.) (९१) ते करतां मोहनीय कर्मने मोटो भाग मळे छे ते न्याय्य छे, कारण के तेनी स्थिति सर्वथी वधारे छे. एटले मोटानुं बंधुं मोटुं होय छे. (९२) वेदनीय कर्मने मोहनीय कर्म करतां अल्प स्थितिवाळं होवा छतां सर्व करतां वधारे भाग मळे छे. तेमां हेतु शुं छे ? ते सांभळो—(९३) जो वेदनीय कर्मने अल्प भाग मळे तो तेनो तेवा प्रकारनो स्वभाव होवाथी ते सुख—दुःखनुं स्फुटपणुं अनुभवावी शके नहीं, (९४) तेथी जो वेदनीय प्रभूत दळवाळं होय तो ते स्वफलभूत सुखदुःख स्फुटपणे व्यक्तिवडे बताववाने समर्थ थाय; अन्यथा व्यक्तपणे बताववाने समर्थ थइ शके नहीं. आ अंशनी कल्पना एक अध्यवसायवडे ग्रहण करेला कर्मद्रव्यनी जाणवी. (९५-९६) ते एक अध्यवसाय नाना प्रकारनी विचित्रतानुं भाजन

અસ્પિન્નેકસ્વરૂપે હિ ચવેત્કર્માપિ તાદૃશં ॥ ૯૭ ॥ વિના કારણભેદં હિ કાર્યભેદો ન સંભવેત્ । કર્મવૈચિત્ર્યવીજસ્ય તદસ્યાપિ વિચિત્રતા ॥ ૯૮ ॥ અયં વિચિત્રતાગર્ભો-અધ્યવસાયઃ સ્વયં વ્રજેત્ । સંક્રેશં વા વિશુદ્ધિં વા તાદૃક્તામપ્યપેક્ષયા ॥ ૯૯ ॥ સામગ્રી ચ દ્રવ્યક્ષેત્ર-કાલભાવાત્મિકા તથા । સંક્રિષ્ટો વા વિશુદ્ધો વા-અધ્યવસાયઃ શરીરિણામ્ ॥ ૧૦૦ ॥ કદાપ્યષ્ટવિધે બંધે હેતુર્ભવતિ કર્હિંચિત્ । સપ્તવિધે ષડ્વિધે ચ કદાપ્યેકવિધેઽપિ સઃ ॥ ૧ ॥ ઉક્તં ચ-કહં ઇગ્ગજ્ઞવસાયગહિયં દલિયં અટ્ટવિહાઈ બંધત્તાઈ પરિણમઈ ? ઉચ્યતે-તસ્સ અજ્ઞવસાયમેવ તારિસં, જેણ અટ્ટવિહાઈ બંધત્તાઈ પરિણમઈ, જહા કુંભારો મિહપિંડેણ સરાવાઈણિ પરિણામેઈ તસ્સ તારિસો પરિણામો, તેણં પરિણામેણં સંજુત્તસ્સ દલિયં અટ્ટવિહાઈત્તાઈ પરિણમઈ.

પ્રાગ્વદ્ધ રચનાંશાનાં સપ્તષડ્વિધબંધયોઃ । સર્વત્ર વેદનીયાંશો જ્યેષ્ઠોઽન્યેષાં યથાસ્થિતિ ॥ ૨ ॥ યદા ત્વેકં વેદનીયં કર્મ વધનાત્યસૌ તદા ।

હોય છે. જો કદાચ આ અધ્યવસાય એક જ સ્વરૂપવાળો હોય તો કર્મ પણ એક જ સ્વરૂપ-વાળું હોયું જોઈએ, (૯૭) કેમકે કારણના ભેદ વિના કાર્યનો ભેદ સંભવે નહીં; તેથી કર્મની વિચિત્રતાના વીજરૂપ આવી (અધ્યવસાયની) પણ વિચિત્રતા સમજવી. (૯૮) આ વિચિત્રતાવાળો અધ્યવસાય પોતાની મેળે તેવા તેવા પ્રકારની સામગ્રીની અપેક્ષા સંક્રેશને અથવા વિશુદ્ધિને પામે છે, (૯૯) અને જે સામગ્રી છે તે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવરૂપ છે, તેના વડે જીવોના અધ્યવસાય સંક્રિષ્ટ કે વિશુદ્ધ થાય છે. (૧૦૦) તે અધ્યવસાય કોઈ વસ્તુ અષ્ટવિધ બંધમાં, કોઈ વસ્તુ સપ્તવિધ બંધમાં, કોઈ વસ્તુ ષડ્વિધ બંધમાં અને કોઈ વસ્તુ એકવિધબંધમાં હેતુભૂત થાય છે. (૧૦૧) કહ્યું છે કે-‘એક અધ્યવસાયે ગ્રહણ કરેલા કર્મદલિક અષ્ટવિધ બંધકપણે શા કારણથી પરિણમે ?’ ઉત્તર-“તેના અધ્યવસાય જ તેવા છે કે જેથી અષ્ટવિધ બંધકપણે પરિણમે છે. જેમ કુંભાર ભાટીના પિંડને સરાવલા વિગેરેપણે પરિણમાવે છે. તેનો તેવો પરિણામ હોય છે તેથી તેવા પરિણામે યુક્ત કર્મદલિક અષ્ટવિધપણે પરિણમે છે.”

પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે સપ્તવિધ, ષડ્વિધ બંધની રચનાના અંશમાં વેદનીયનો અંશ સર્વથી મોટો હોય છે, તે શિવાયના વીજા કર્મોના અંશ પોતપોતાની સ્થિતિ પ્રમાણે હોય છે. (૨)

सर्वं योगवशीपानं दलं तस्यैव भाव्यतां ॥३॥ तथोक्तं पंचसंग्रहे—जं समयं जावइयाइं बंधए ताण एरिसविहीए । पत्तेयं पत्तेयं भागे निव्वत्तए जीवो ॥ ४ ॥ बध्नाति मूलप्रकृती—र्यथाल्पाल्पास्तथा तथा । प्रदेशबंधमुत्कृष्टं कुरुतेऽल्पिष्टमन्यथा ॥ ५ ॥ न्याय्यमेतच्च खंडादे—र्यथांशः प्राप्यते महान् । विभाजकेषु स्तोकेषु तेषु भूयस्सु चाल्पकः ॥ ६ ॥ आहुश्च—जह जह य अप्पगईण बंधगो तहतहत्ति उक्कोसे । कुणइ पप्पसबंधं जहन्नयं तस्स वच्चासे ॥ ७ ॥

इह पूर्वं कर्मयोग्य—वर्गणावर्त्तिनोऽणवः । स्वाभाविकरसाद्व्याः स्यु—हेतवः सर्वकर्मणां ॥ ८ ॥ यदा तु जीवैर्यह्यंते तदा तेषु किलाणुषु । कषायाध्यवसायेन ग्रहणक्षणे एव वै ॥ ९ ॥ अविभागपरिच्छेदा रससंबन्धिनोऽमिताः । प्रादुर्भवन्ति सर्वेभ्यो जीवेभ्योऽनंतसंगुणाः ॥१०॥ विविधाश्च स्वभावाः स्यु—ज्ञानावारकतादयः । जीवानां पुद्गलानां चा—चित्त्यशक्तिकता यतः ॥ ११ ॥ यथा शुष्कतृणादीनां पूर्वं ये परमाणवः । प्रायेणैक-

ज्यारे आ जीव एकलुं वेदनीय कर्म ज बांधे छे त्यारे योगना वश्याथी ग्रहण करेल सर्व दळ ते वेदनीयतुं ज समजवुं. (३) श्रीपंचसंग्रहमां कहुं छे के—‘जे समये जेटला कर्मो बंधाय ते समये आ विधि प्रमाणे जीव प्रत्येक प्रत्येकना भागनी वहेचण करे छे. (४) मूल प्रकृति जेम जेम ओछी बंधाय तेम तेम प्रदेशबंध उत्कृष्ट करे अने जेम जेम मूल प्रकृति वधारे बंधाय तेम तेम (त्यारे त्यारे) प्रदेशबंध अल्पिष्ट करे. (५) जुओ खंड विगेरेना जेम जेम विभाजक (भाग पडावनार) ओछा होय तेम तेम अंश मोटा मळे अने भाग पडावनार वधारे होय त्यारे अंश नानो मळे ए न्याय्य ज छे. (६) कहुं छे के—‘ जेम जेम जीव अल्प प्रकृतिओनो बंधक होय तेम तेम प्रदेशबंध उत्कृष्ट करे अने तेना व्यत्यासमां (फेरफारमां वधारे प्रकृतिओ बंधाती होय त्यारे) जघन्य प्रदेशबंध करे. (७)

अहीं प्रथम कर्मयोग्य वर्गणामां वर्तता अणुओ सर्व कर्मना हेतुभूत स्वाभाविक रस-वाळा होय छे. (८) तेने ज्यारे जीव ग्रहण करे छे त्यारे ते अणुओमां सकषायी अध्यवसायवडे ग्रहण समये ज ते रससंबन्धी अविभागपरिच्छेद सर्व जीवोथी अनंतगुणा अपरिमित थइ जाय छे. (९-१०) वळी ते पुद्गलो ज्ञानावारकतादि विविध स्वभाववाळा थाय छे केमके जीव तथा पुद्गलो अचित्त्य शक्तिवाळा छे. (११) जेम सुका घास

स्वरूपाः स्युः स्वाभाविकरसास्तथा ॥ १२ ॥ गवादिभिर्गृहीतास्ते क्षीरा-
दिरसरूपतां । सप्तधातुपरीणाया-च्चांति नानैकरूपतां ॥ १३ ॥ तथैका-
ध्यवसायाच्चे-ष्वपि कर्मदलाणुषु । रसोज्ज्वलोऽनंतभेदो भवेत्तद्दर्श्यते
स्फुटं ॥ १४ ॥ तथाहि-अभ्यव्येभ्योऽनंतगुणैः सिद्धान्तंशसंमितैः ।
निष्पन्नानाणुभिः स्कंधा-नात्मादत्ते प्रतिक्षणं ॥ १५ ॥ अविभागपरिच्छे-
दान् करोत्येषु रसस्य च । सर्वजीवानंतगुणान् प्रत्येकं परमाणुषु ॥ १६ ॥
योऽर्द्धाद्धेन चिह्नयमानो रसांशः सर्वविच्छिन्ना । न दत्तेशं सोऽविभाग-परि-
च्छेद इह स्मृतः ॥ १७ ॥ तत्रैकसमयोपात्ते कर्मस्कंधेऽत्र येऽणवः । सर्वा-
लिपिप्रसाशिक्ष्य-मानास्तेऽपि रसांशकैः ॥ १८ ॥ सर्वजीवानंतगुणान्
प्रयच्छति रसांशकान् । एषां चाल्परसाणूनां निश्चयो वर्गणादिमा
॥ १९ ॥ अन्यासां वक्ष्यमाणानां वर्गणानामपेक्षया । स्युर्भूयांसोऽणवोऽ-
त्राल्प-रसा हि बहवोऽणवः ॥ २० ॥ रसाविभागभागेन तत एकेन
येऽधिकाः । द्वितीया वर्गणा तेषा-मणूनामिह कीर्त्तिता ॥ २१ ॥ इयं च

विगेरेसां पूर्वे जे परमाणुओ होय छे ते प्राये एक स्वरूपवाळा ने स्वाभाविक रसवाळा होय छे.
(१२) ते गायविगेरेना ग्रहण करवाथी क्षीरादि रसरूपताने तेस ज सप्तधातुपणे परिण-
मवाथी अनेकरूपताने पामे छे. (१३) ते ज रीते एक अध्यवसाये ग्रहण करेला ते कर्म-
दलाणुसां रसनो उद्भेद अनंत भेदवाळो थाय छे. ते स्फुट रीते देखाडीए छीए. (१४)
तथाहि-अभ्यव्यथी अनंतगुणा ने सिद्धने अनंतमे भागे एटला परमाणुओवडे निष्पन्न थयेला
स्कंधोने जीव प्रतिक्षण ग्रहण करे छे, (१५) अने ते प्रत्येक परमाणुमां रसना अवि-
भाग परिच्छेद सर्व जीवथी अनंतगुणा करे छे. (१६) जे रसांशनो सर्वज्ञनी बुद्धिए अर्ध-
अर्धपणे छेद करतां छेदट अंश न थइ शके-भाग न पडे तेने अहीं अविभाग परिच्छेद कहीए.
(१७) तेषां एक समये ग्रहण करेला कर्मस्कंधोमां जे परमाणु सर्व करतां अल्प रसवाळा
होय ते पण रसांशवडे छेदाता सता सर्व जीवथी अनंतगुणा रसांशने आपे छे. एवा
अल्प रसवाळा परमाणुओनो जे समूह ते पहेली वर्गणा. (१८-१९) आगळ कहेवाशे
एवी बीजी वर्गणाओनी अपेक्षाए आ वर्गणाना अल्प रसवाळा परमाणुओ बहु विशेष
होय छे, कारण के जे अल्परसवाळा परमाणुओ होय ते घणा होय छे. (२०) पहेली
वर्गणा करतां एक रसाविभाग भागवडे अधिक एवा जे परमाणुओ छे तेवा परमाणुओना
समूहनी बीजी वर्गणा कही छे. (२१) आ वर्गणा परमाणुओनी अपेक्षाए पहेली वर्गणा

वर्गणा हीना परमाणुव्यपेक्षया । आद्याया वर्गणाया य-देते तेभ्यो रसाधिकाः ॥ २२ ॥ रसाविभागभागस्ये-त्येकैकस्य प्रवृद्धितः । वर्गणाः परमाणूनां तावद्वाच्या मनीषिभिः ॥ २३ ॥ भवन्ति वर्गणा याव-त्सिद्धान्त-तांशसंमिताः । अभव्येभ्योऽनंतगुणा-स्ता रसांशविशेषिताः ॥ २४ ॥ रसभागांश्च यच्छन्ति सर्वात्यवर्गणाणवः । सर्वाद्यवर्गणाणुभ्यः किलानंतगुणाधिकान् ॥ २५ ॥

राशिश्चासां वर्गणानां स्पर्धकं प्रथमं भवेत् । समूहो हि वर्गणाना-मिह स्पर्धकमुच्यते ॥ २६ ॥ एकैकेन रसांशेन वृद्धाश्च परमाणवः । अथैतस्मान्न लभ्यन्ते प्रथमस्पर्धकात्परं ॥ २७ ॥ सर्वजीवानंतगुणै रसांशैरेव चाधिकाः । संप्राप्यन्ते त एवेदं पूर्णं स्पर्धकमादिमं ॥ २८ ॥ क्रमाद्रस-निरंशांशै-र्वृद्धौ हि स्पर्धकं भवेत् । स्यादन्यस्पर्धकारंभो निरंशांशक्रम-त्रुटौ ॥ २९ ॥ आद्यस्पर्धकपर्यन्ता-णुभ्यो येऽथ रसांशकैः । सर्वजीवानंतगुणैः प्रवृद्धाः परमाणवः ॥ ३० ॥ तेषां च समुदायः स्यात् प्रथमा वर्गणा किल । द्वितीयस्य स्पर्धकस्य ततः स्यात्पूर्ववत्क्रमः ॥ ३१ ॥ एकै-

करतां हीन छे, कारण के आ बीजी वर्गणाना अणुओ पहेली वर्गणाना अणुओ करतां अधिक रसवाला छे. (२२) आ प्रमाणे अकेक रसाविभाग भागवडे वधती वर्गणाओ बुद्धिमानोए त्यां सुधी कहेवी ज्यां सुधी रसांशवडे वधती ते वर्गणाओ अभव्योथी अनंतगुणी अने सिद्धना अनंतमा भाग जेटली थाय. (२३-२४) सर्वात्यवर्गणाना अणुओ सर्वाद्यवर्गणामां रहेला अणुओ करतां अनंतगुणाधिक रसांशने आपे छे. (एटला रसांशो तेमां होय छे.) (२५)

आ वर्गणाओनी राशि ते प्रथम स्पर्धक समजवो, केमके अही वर्गणा-ओना समूहना स्पर्धक कहेला छे. (२६) ए पहेला स्पर्धकथी आगळ एकेक रसांशे वधता परमाणुओ लभ्य थइ शके नहीं (जगतमां होय ज नहीं), परंतु सर्व जीवोथी अनंतगुणा रसांशे वधता परमाणुओ ज लभ्य थइ शके-ए रीते पहेलुं स्पर्धक पूर्ण थयुं जाणुं. (२७-२८) अनुक्रमे रसना निरंश अंशोथी वधता परमाणुओ मळे तयारे नवा स्पर्धको थाय छे, ए अन्य स्पर्धकनो आरंभ निरंशांशक्रमत्रुटिने अते थाय छे. (२९) पहेला स्पर्धकना छेला अणुओनी पछी सर्व जीवोथी अनंतगुणा रसांशवडे वधता जे परमाणुओ होय तेनो समूह ते बीजा स्पर्धकनी पहेली वर्गणा छे. तयारपछी पूर्वनी जेम क्रम समजवो. (३०-३१)

केन रसांशेन प्रवृद्धैः परमाणुभिः । चारव्या वर्गणा याव-त्सिद्धान्तनांश-
संमिताः ॥ ३२ ॥ एतासां वर्गणानां च समुदायो भवेद्विद्वत् । द्वितीयं
स्पर्धकं पूर्ण-भूतेऽस्मिन् स्पर्धके पुनः ॥ ३३ ॥ एकद्वयाद्यैः रसच्छेदैः-र्न
प्राप्यन्तेऽणवोऽधिकाः । प्राप्यन्ते किं तु ते सर्व-जीवानंतगुणैर्ध्रुवं ॥ ३४ ॥
अणूनां प्राग्बदेतेषां समूहो वर्गणादिमा । तृतीयस्य स्पर्धकस्य ततः
स्यात्पूर्ववत्कसः ॥ ३५ ॥ भवन्ति स्पर्धकान्येवं प्रवृद्धानि रसांशकैः ।
सिद्धान्ततत्तमभाव-तुल्यानीति जिना विदुः ॥ ३६ ॥

अनुग्रहाय शिष्याणां दृष्टान्तोऽत्र निरूप्यते । अमन्त्रावस्थापनया
वर्गणास्पर्धकानुगः ॥ ३७ ॥ आद्यस्य स्पर्धकस्याद्या वर्गणा कल्प्यते
यथा । रसांशशतसंयुक्तै-रारव्या परमाणुभिः ॥ ३८ ॥ अथैकैकरसच्छेद-
वृद्धाणूत्थाभिरादितः । दशभिर्वर्गणाभिः स्या-त्पूर्णं स्पर्धकमादिमं
॥ ३९ ॥ ततो दशोत्तरशत-रसांशैः परमाणुभिः । नाप्यते वर्गणारव्या
नापि द्वाद्यांशकाधिकैः ॥ ४० ॥ किंतु त्रिशशतरस-च्छेदाद्यैः परमा-
णुभिः । प्राप्यते वर्गणारव्या द्वितीयं स्पर्धकेऽग्रिमा ॥ ४१ ॥ ततः पुनरपि

एकेक रसांशवडे वधता परमाणुओथी वनेली वर्गणाओ सिद्धना अनंतमा भाग जेटली
थाय त्यारे ते वर्गणाओना समुदायतुं वीजुं स्पर्धक थाय. आ स्पर्धक पूर्ण थये सते पाछा
एक वे विगेरे रसांशे वधता परमाणुओ न पामीए किंतु सर्व जीवथी अनंतगुणा रसां-
शोथी वधता परमाणुओ पामीए. (३२-३४) तेवा परमाणुओना समुदायनी बीजा
स्पर्धकनी पहेली वर्गणा. त्यारपछी पूर्व प्रमाणे कम जाणवो. (३५) एवी रीते रसांशोवडे वधता
परमाणुओना स्पर्धको सिद्धना अनंतमा भागप्रमाण थाया छे एम जिनेश्वरो कहे छे. (३६).

अही शिष्यना अनुग्रहमाटे असद्भाव स्थापनावडे वर्गण अने स्पर्धकने अनुसरतुं दृष्टान्त कहे
छे. (३७) पहेला स्पर्धकनी पहेली वर्गणा सो रसांशवाळा परमाणुओथी शरु करवी. (३८) हवे ते
प्रथम वर्गणा करतां एकेक रसांशोथी वधता अणुओथी थयेली दश वर्गणाओवडे (१०९ सुधी)
पहेलुं स्पर्धक पूर्ण करवुं. (३९) त्यारपछी एक सो दश रसांशवाळा परमाणुओथी एटले एक वे
विगेरे रसांशोथी वधता परमाणुओ पामीए नहीं तेथी बीजी वर्गणा त्यांथी (१२९ सुधी) शरु
थाय नहीं; (४०) परंतु एकसो बीश रसांशवाळा परमाणुओ पामीए एटले तेदला रसांशवाळा
परमाणुओथी वर्गणाओना आरंभ थाय अने ते बीजा स्पर्धकनी पहेली वर्गणा कहेवाय. (४१)

પ્રાગ્વ-દ્રસૈકૈકલવાધિકૈઃ । પરમાણુભિરારબ્ધા લભ્યંતે खलु वर्गणाः
॥ ૪૨ ॥ ક્રમવૃદ્ધૌ રસાંશાનાં સમાપ્તાનાં સમાપ્ત્યતે । દ્વિતીયં સ્પર્ધક-
મિતિ સ્યુરનંતાન્યમૂન્યહો ॥૪૩॥ રસાંશવૃદ્ધૈરણુભિ-રારબ્ધાશ્ચ યથોત્તરં ।
અલ્પાણુકા વર્ગણાઃ સ્યુઃ સ્થાપનાત્ર વિલોક્યતાં ॥ ૪૪ ॥ ઇતિ પ્રતિજ્ઞાતં
અનુભાગસ્વરૂપં નિર્વ્યૂઢં.

एतेषां चानुभागानां बंधस्थानान्यसंख्यशः । तेषां निष्पादका येऽध्य-
वसायास्तेऽप्यसंख्यशः ॥ ४५ ॥ तथाहि-एकप्रदेशिकी श्रेणि-र्या लोक-
स्य घनाकृतेः । असंख्येयतमे तस्या भागे येऽध्रप्रदेशकाः ॥ ४६ ॥ तावन्ति

ત્યારપછી એકેક રસાંશે વધતા પરમાણુઓ પામીએ એટલે તેની વીજી વર્ગણાઓ થાય.
(૪૨) એ રીતે ક્રમથી વધતા રસાંશોવાળા પરમાણુઓ સમાપ્ત થાય એટલે કે જ્યારે એક
રસાંશ વધતા પરમાણુઓ ન મળે ત્યારે વીજું સ્પર્ધક (૧૨૯ સુધી) પૂર્ણ થાય. તે વીજા સ્પર્ધકમાં
એવી વર્ગણાઓ અનંતી થાય, (૪૩) પરંતુ એ પ્રમાણે યથોત્તર રસાંશવડે વધતા પરમાણુઓથી
આરંભ કરાતી વર્ગણાઓ ઓછા ઓછા પરમાણુઓવાળી થાય, એને માટે અહીં કરેલી
સ્થાપના જુઓ. (૪૪.) આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞાત કરેલું અનુભાગનું સ્વરૂપ કહું.

પ્રતિપરમાણુમાં રસાંશ

એકેક વર્ગણામાં પરમાણુ

રસાંશ	૧૦૦	૧૦૧	૧૦૨	૧૦૩	૧૦૪	૧૦૫	૧૦૬	૧૦૭	૧૦૮	૧૦૯
પરમાણુ	૧૦૦૦	૯૭૫	૯૫૦	૯૨૫	૯૦૦	૮૭૫	૮૫૦	૮૨૫	૮૦૦	૭૭૫
વર્ગણા	પહેલી	વીજી	ત્રીજી	ચોથી	પાંચમી	છઠ્ઠી	સાતમી	આઠમી	નવમી	દશમી

ઉપર પ્રમાણે પહેલું સ્પર્ધક થયા પછી ૧૧૦ થી ૧૨૯ સુધીના રસાંશવાળા પરમાણુ
ન મળે. પછી ૧૩૦ થી ૧૩૯ સુધી મળે તેનું વીજું સ્પર્ધક થાય.

પ્રતિપરમાણુ રસાંશ

એકેક વર્ગણામાં પરમાણુ

વીજા સ્પર્ધકની વર્ગણા.

રસાંશ	૧૩૦	૧૩૧	૧૩૨	૧૩૩	૧૩૪	૧૩૫	૧૩૬	૧૩૭	૧૩૮	૧૩૯
પરમાણુ	૭૫૦	૭૨૫	૭૦૦	૬૭૫	૬૫૦	૬૨૫	૬૦૦	૫૭૫	૫૫૦	૫૨૫
વર્ગણા	પહેલી	વીજી	ત્રીજી	ચોથી	પાંચમી	છઠ્ઠી	સાતમી	આઠમી	નવમી	દશમી

આની પછીના સ્પર્ધકો માટે અને વર્ગણાની સંખ્યા માટે ઉપર પ્રમાણે સમજવું.

એ અનુભાગનાં બંધસ્થાનો અસંખ્યાતા છે. તેના નિષ્પાદક એવા અધ્યવસાયો પણ
અસંખ્યાતા છે. (૪૫). તથાહિ-ઘનીકૃત લોકની એક પ્રદેશિકી જે શ્રેણી તેના અસંખ્યા-

યોગસ્થાનાનિ તેભ્યોઽસંખ્યગુણાધિકાઃ । તીવ્રમંદાદયો ભેદા એકેક-
પ્રકૃતેઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૪૭ ॥

પ્રકૃત્યોરવધિજ્ઞાન-દર્શનાવરણાલ્યયોઃ । સ્યુર્લોકાનામસંખ્યાનાં
સ્વપ્રદેશૈર્મિતા ભિદઃ ॥ ૪૮ ॥ ભેદા અસંખ્યા એવાનુ-પૂર્વોપ્વપિ
ચતસ્રષુ । एवं આવ્યા ભિદોઽસંખ્યાઃ પ્રકૃતિષ્વપરાસ્વપિ ॥ ૪૯ ॥
તથોક્તં—ઓહિણાણાવરણઓહિદંસણાવરણપર્ગઈઓ અસંખેજ્જલોગાગાસપ્-
પ્સમિત્તાઓ સ્વેજ્જહ આગે જત્તિયા આગાસપ્પેસા તત્તિયાઓ. એકૈ-
વસ્મિન્નુક્તયોગ-સ્થાને પ્રાપ્યંત એવ ચત્ । સકલા બંધમાશ્રિત્ય પૂર્વોક્તાઃ
પ્રકૃતેર્ભિદઃ ॥ ૫૦ ॥ તતઃ પ્રકૃતિભેદાઃ પ્રા-ગસંખ્યેયગુણાધિકાઃ । યોગ-
સ્થાનેભ્યો યદુક્તા-સ્તદ્યુક્તમુપપચ્ચતે ॥ ૫૧ ॥ ઉક્તં ચ—જોગટ્ટાણેહિંતો
અસંખેજ્જગુણાઓ પર્ગઈઓ । એકેકે જોગટ્ટાણે વટ્ટમાણે એવાઓ સવ્વાઓ
॥૧॥ બંધહત્તિ કાઢું । તેભ્યઃ પ્રકૃતિભેદેભ્ય-શ્ચાસંખ્યેયગુણાધિકાઃ । સ્થિતિ-
ભેદા જઘન્યાધ્યા વ્યેષ્ટાંતાઃ ક્ષણવૃદ્ધિતઃ ॥ ૫૨ ॥ સ્થિતિર્લઘ્વી સ્થિતિ-

તમા માગમાં જેટલા આકાશપ્રદેશો હોય તેટલા યોગસ્થાનો જાણવા. તે કરતાં અસંખ્ય-
ગુણાધિક તીવ્ર મંદાદિ ભેદો એકેક પ્રકૃતિના કહ્યા છે. (૪૬-૪૭) તે આ પ્રમાણે—

તીવ્રતમ	તીવ્રતર	તીવ્ર
મંદ	મંદતર	મંદતમ
અતિમંદ	અતિમંદતર	અતિમંદતમ

અવધિજ્ઞાનાવરણ ને અવધિદર્શનાવરણ પ્રકૃતિના ભેદો અસંખ્ય લોકાકાશના પ્રદેશ
જેટલા છે. (૪૮) ચાર આનુપૂર્વેને વિષે પણ અસંખ્ય ભેદો છે. એ પ્રમાણે વીજી પ્રકૃતિઓમાં
પણ અસંખ્ય ભેદો જાણવા. (૪૯). તેને માટે કહું છે કે—‘અવધિજ્ઞાનાવરણ ને અવધિ-
દર્શનાવરણ પ્રકૃતિના અસંખ્ય લોકાકાશના જેટલા પ્રદેશો થાય તેટલા ભાગો સમજવા—’
એકેક ઉક્ત યોગસ્થાને બંધને આશ્રીને પૂર્વે કહ્યા તેટલા વધા પ્રકૃતિના ભેદ પામીએ, (૫૦) તેથી
પ્રથમ પ્રકૃતિભેદો યોગસ્થાનો કરતાં અસંખ્યેય ગુણાધિકજે કહ્યા છે તે યુક્ત જ છે. (૫૧).
કહું છે કે—‘યોગસ્થાનો કરતાં અસંખ્યાતગુણી પ્રકૃતિઓ છે, કારણ કે એકેક યોગસ્થાને
વર્તતો જીવ વધી પ્રકૃતિઓ બાંધે છે. ૧૧’ હવે તે પ્રકૃતિભેદ કરતાં અસંખ્યેયગુણાધિક
સ્થિતિભેદો જઘન્યથી માંડીને ઉત્કૃષ્ટપર્યંત સમય સમયની વૃદ્ધિથી થાય છે. (૫૨)

સ્થાનં પ્રથમં પરિકીર્તિતં । સૈકચ્છણા દ્વિતીયં સા તૃતીયં દ્વિક્ષણાધિકા
 ॥ ૫૩ ॥ इत्यादि. प्रतिप्रकृतिभेदं य-स्थितिभेदा असंख्यकाः । ततः
 प्रकृतिभेदेभ्य-स्तेऽसंख्येयगुणा इति ॥ ५४ ॥ स्थितिबंधाध्यवसाया-
 स्तेभ्योऽसंख्यगुणाधिकाः । एकैकस्मिन् स्थितिस्थाने बध्यमाने हि
 देहिभिः ॥ ५५ ॥ तद्धेतवोऽध्यवसाया नानाजीवव्यपेक्षया । असंख्येय-
 लोकविय-त्प्रदेशप्रमिताः स्मृताः ॥ ५६ ॥ एभ्यश्चाध्यवसायेभ्यो-ऽप्य-
 संख्येयगुणानि च । जिनैर्दृष्टान्वनुभाग-बंधस्थानानि कर्मसु ॥ ५७ ॥
 जंतोलेश्यापरीणाम-विशेषाः संभवन्ति ये । कषायोदयसंमिश्रा-स्तीव्र-
 मंदादयोऽमिताः ॥ ५८ ॥ जघन्यादेकसमय-स्थितिकास्ते जिनैः स्मृताः ।
 उत्कर्षतोऽष्टसमय-स्थितिकाः सप्तवेदिभिः ॥ ५९ ॥ स्युः साधकतमास्ते
 चा-नुभागबंधनं प्रति । ततोऽनुभागबंधस्य स्थानान्युच्यन्त उत्तमैः ॥ ६० ॥
 एकैकस्मिन् स्थितिबंधा-ध्यवसाये ह्यसंख्यशः । दृष्टाः केवलिभिर्नाना-
 नुभागबंधहेतवः ॥ ६१ ॥ कषायमिश्रलेश्यानां तीव्रमंदादयो भिदः ।
 स्थितिबंधाशयेभ्यः स्युः-स्तदसंख्यगुणा हि ते ॥ ६२ ॥ अनुभागसृजो

સર્વ કરતાં લઘુ સ્થિતિ તે પહેલું સ્થિતિસ્થાન કહ્યું છે, તેથી એક સમય અધિક તે બીજું,
 બે ળણ અધિક તે ત્રીજું इत्यादि સ્થિતિસ્થાનો સમજવા, (૫૩) જેથી કરીને દરેક
 પ્રકૃતિભેદે સ્થિતિભેદ અસંખ્યાતા થાય છે તેથી પ્રકૃતિભેદ કરતાં સ્થિતિસ્થાન અસંખ્યાત-
 ગુણા સિદ્ધ થાય છે. (૫૪) સ્થિતિબંધના અધ્યવસાય સ્થાન તે કરતાં અસંખ્યગુણાધિક
 જાણવા, કેમકે જીવોવડે એકેક સ્થિતિસ્થાન બંધાતા હોય ત્યારે તેના હેતુભૂત અધ્યવસાયો
 અનેક જીવોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતા લોકાકાશના પ્રદેશપ્રમાણ કહ્યા છે. (૫૫-૫૬)
 એ અધ્યવસાયો કરતાં કર્મને વિષે રહેલા અનુભાગના બંધસ્થાન અસંખ્યાતગુણા જિને-
 શ્વરોએ કહ્યા છે. (દીઠા છે) (૫૭). પ્રાણીઓને કષાયોદય સંમિશ્ર અને તીવ્રમંદાદિક
 અપરિમિત જે લેશ્યાપરિણામાવિશેષો સંભવે છે. (૫૮) તે જઘન્યથી એક સમયની
 સ્થિતિવાળા અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ સમયની સ્થિતિવાળા સમવેદી એવા જિનેશ્વરોએ કહ્યા છે.
 (૫૯) તે સ્થાનો અનુભાગબંધપ્રતિ સાધકતમ કારણભૂત હોય છે તેથી ઉત્તમ એવા પરમા-
 ત્માએ તેને અનુભાગબંધના સ્થાન કહ્યા છે. (૬૦) એકેક સ્થિતિબંધ અધ્યવસાયે અસંખ્યાતા
 અનુભાગબંધના હેતુ કેવલીઓએ દીઠા છે. (કહ્યા છે.) (૬૧) તીવ્રમંદાદિ ભેદો કષાયમિશ્ર
 લેશ્યાના હોય છે તેથી સ્થિતિબંધના અધ્યવસાયો કરતાં તે અસંખ્યાતગુણા હોય છે. (૬૨)

जीवा-अध्यवसायाश्च ते द्विधा । कपायमिश्रितं ज्ञानं परिणामात् शुभा-
 शुभाः ॥ ६३ ॥ शुभैराधत्तेऽनुभागं श्रोग्ग्वंदरसोपमं । जीवः कर्मपदग-
 लाना-अन्येनिवरसोपमं ॥ ६४ ॥ प्रत्यक्षमध्यवसायाः प्रजुषाश्च शुभाश्च ते ।
 संख्यातिगानां लोकानां प्रदेशः प्रविताः स्मृताः ॥ ६५ ॥ शुभा विगेषा-
 ध्यधिकाः केवलं कथिता जिनः । प्रजुषाः किञ्चिद्वृत्ताः न्यु-युक्तिस्तत्र
 निशब्दतां ॥ ६६ ॥ यानेव रसबंधन्या-भ्रवन्नायान क्रमस्थितान् ।
 संक्लिश्यमान ऊर्ध्वोर्ध्व-सार्गेहस्त्वमुमानिदं ॥ ६७ ॥ विशुद्ध्यमानस्तानेवा-
 वरोहति कमादधः । शुभानां प्रकृतिनां तु रसबंधे विपर्ययः ॥ ६८ ॥
 संक्लिश्यमानोऽवरोह-द्वाराहंश्चुध्यमानकः । उभये च ततस्तुल्याः सौध-
 सोपानपंक्तिवत् ॥ ६९ ॥ केवलं क्षपकां गेष्वा-अध्यवसायेषु संस्थितः ।
 क्षपकश्रेणिमारोह-तेभ्यो नास्ती निवर्त्यते ॥ ७० ॥ क्षपकस्य ततः
 श्रेष्ठा-अध्यवसायव्यपेक्षया । ऊचिरेऽध्यवसायाः प्रा-गनुभेभ्योऽधिकाः
 शुभाः ॥ ७१ ॥ एभ्योऽनुभागबंधस्य स्थानेभ्योऽनंतसंगुणाः । एकाव्य-

तेषां अनुभागने सर्जनारा जीवोना अध्यवसायो कपायमिश्रितं ज्ञानं परिणामने
 लीधे शुभ अने अशुभ एम वे प्रकारना छे. (६३) शुभ अध्यवसायधी जीव चीर-
 खांडना रस जेवो अनुभाग (रस) उत्पन्न करे छे, अने ए करतां अन्य (अशुभ अध्यव-
 साय) थी लीधडाना रस जेवो कटुक रस उत्पन्न करे छे. (६४) ते शुभ अने अशुभ
 वने प्रकारना अध्यवसायो असंख्याता लोकाकाशना प्रदेशप्रमाण छे. (६५) ते वनेमां
 शुभ अध्यवसाय कांडक अधिक जिनेश्वरोए कला छे अने अशुभ अध्यवसाय कांडक न्यून
 कला छे. तेमां युक्ति छे ते सांभलो. (६६) रसबंधना क्रमस्थित जे अध्यवसायो उपर
 जीव संक्लिश्यमान थतो सतो उपर उपर आरोहण करे छे, ते ज अध्यवसायोथी अनुक्रमे
 विशुद्ध्यमान थयो सतो नीचे उतरे छे, पण शुभ प्रकृतिना रसबंधमां तेषां विपर्यय छे.
 (६७-६८) एटले के संक्लिश्यमान थयो सतो नीचे उतरे छे अने विशुद्ध्यमान थयो
 सतो उपर चढे छे. ए रीते ते वने महेलना पगथीआनी श्रेणिनी जेम तुल्य थाय छे,
 (६९) परंतु केवल क्षपक जीव जे अध्यवसायोमां स्थित रह्यो सतो क्षपकश्रेणीपर
 आरोहण करे छे ते अध्यवसायधी ते पाछो निवर्ततो नथी, (७०) तेषां क्षपकना
 श्रेष्ठ अध्यवसायोनी अपेक्षाए पूर्वे अशुभ करतां शुभ अध्यवसायो अधिक कला छे.
 (७१) ए अनुभागबंधना स्थानो करतां एक अध्यवसाये ग्रहण करेला कर्मयोग्य

वसायोपात्ताः कर्माहंदलिकाणवः ॥ ७२ ॥ तेभ्योऽप्यनंतगुणिताः कर्मा-
णुषु रसांशकाः । तच्च भावितमेव प्राक् । वर्गणास्पृष्टकोक्तिभिः ॥ ७३ ॥
तथोक्तं पंचसंग्रहे—सेढिअसंखेज्जंसे जोगट्टाणा तओ असंखिज्जा । पगडी-
मेया तत्तो ठिइमेया होंति तत्तोवि ॥ ७४ ॥ ठिइबंधज्झवसाया तत्तो
अणुभागबंधठाणाणि । तत्तो कम्मपएसा—णंतगुणातो रसच्छेया ॥ ७५ ॥

अथ प्रकृतं—जीवोनुभागबंधाध्य—वसायस्थानकान्यथ । मरणेन
स्पृशत्येकः सर्वाणि निरनुक्रमं ॥ ७६ ॥ कालेन यावता काल—स्तावान्
केवलिनोदितः । भावतः पुद्गलपरा—वर्त्तो वादर आगमे ॥ ७७ ॥ एता-
न्येव स्पृशत्येकः क्रमात्कालेन यावता । भावतः पुद्गलपरा—वर्त्तः सूक्ष्मश्च
तावता ॥ ७८ ॥ अयं भावः—कश्चित्सर्वजघन्येगी यः कषायोदयात्मके ।
वर्त्तमनोऽध्यवसाय—स्थाने प्राप्नोति ततः ॥ ७९ ॥ भूयसापि हि
कालेन स एवांगी द्वितीयके । आद्यात्परेऽध्यवसाय—स्थानके झियते
यदि ॥ ८० ॥ तदेव मरणं तस्य गण्यते लेख्यके बुधैः । नान्यान्युत्क्रम-
भावीनि तान्यनंतान्यपि स्फुटं ॥ ८१ ॥ कालांतरे चेद्भूयोऽपि द्वितीय-

दक्षिकना अणु अनंतगुणा छे. (७२) ते करतां अनंतगुणा ते कर्माणुओमां रसांशो
छे. ते पूर्वे वर्गणा ने स्पृष्टकनी उक्तिवडे बतावेल छे. (७३) तथोक्तं पंचसंग्रहे. “ श्रेणिना
असंख्यातमे भागे योगस्थान, ते करतां असंख्यातगुणा प्रकृतिभेदो, ते करतां असंख्यातगुणा
स्थितिभेद, ते करतां असंख्यातगुणा स्थितिभेदना अध्यवसायस्थान, ते करतां असंख्यात-
गुणा अनुभागबंधना स्थान, ते करतां अनंतगुणा कर्मप्रदेशो ने ते करतां अनंतगुणा तेषां
रहेला रसच्छेदो जाणवा. (७४-७५)

अथ प्रकृतं—जीव सर्व अनुभागबंधनाध्यवसाय स्थानोने अनुक्रम विना मरणो-
वडे जेटले काले स्पर्श तेटला कालने आगममां केवळीए भावथी वादरपुद्गलपरावर्त
कहेल छे. (७६-७७) ए वधा अध्यवसाय स्थानो क्रमसर जेटला काले स्पर्श तेटला
कालने भावथी सूक्ष्मपुद्गलपरावर्त कहेल छे. (७८) एनो आ सार छे के—जे कोइ
जीव सर्व जघन्य कषायोदयरूप अध्यवसाय स्थाने वर्ततो मरण पामे, (७९) त्यार-
पछी घणो काले ते ज जीव पहेलाथी बीजा अध्यवसायस्थाने ज्यारे मरण पामे (८०)
त्यारे ते मरण बुधजनो लेखामां गणो छे. उत्क्रमभावी बीजा अन्य अध्यवसायोए मरण
पामे सते ते लेखामां गणता नथी के जे मरणो प्रगटपणे अनंता होय छे. (८१)

સ્માદનંતરે । તૃતીયે સ્થિયતે સોઽધ્ય-વસાયસ્થાનકે સ્થિતઃ ॥ ૮૨ ॥ તદા તૃતીયં મરણં ગણયતે તસ્ય લેખ્યકે । ત્યક્તક્રમાણિ શેષાણિ નાનં-તાન્યપિ તાન્યહો ॥ ૮૩ ॥ एवं क्रमेण सर्वाणि तानि कालेन यावता । स्पृश्यन्ते स्त्रियसाद्येन तेन संसारवारिधौ ॥ ८४ ॥ तावान् कालः स्या-दन्त-कालचक्रमितो महान् । भावतः पुद्गलपरा-वर्तः सूक्ष्मो जिनोदितः ॥ ८५ ॥

ક્ષેત્રતઃ પુદ્ગલપરા-વર્તો યઃ સૂક્ષ્મ ઈરિતઃ । ઉપયોગી માર્ગણાયાં સ્વ એવાદ્રિયતે શ્રુતે ॥ ૮૬ ॥ તથોક્તં જીવાભિગમસૂત્રે સાંતમિથ્યાદૃષ્ટિ-સ્થિતિનિરૂપણાધિકારે-‘ જે સં સાદ્યે સપજ્જવસિય મિચ્છદિટ્ઠી સે જહ-ક્ષેણં અંતોમુહુત્તં, ઉક્કોસેણં અણંતાઓ ઓસપ્પિણિઉસ્સપ્પિણિઓ કાલઓ, સ્વેત્તઓ અવહ્નં પોગ્ગલપરિયટ્ઠં દેસૂણમિત્યાદિ. યેઽન્યે ચ પુદ્ગલપરા-વર્ત્તાઃ સત્તાન્ન દર્શિતાઃ । તે સ્યુઃ પ્રરૂપણામાત્રં ન ક્વાપ્યેષાં પ્રયોજનં ॥ ૮૭ ॥ બાદરેપુ ચતુર્થેષુ (ચતુર્ણુ ચ વાદરેપુ) દર્શિતેષુ યથાવિધિ । ભવંતિ સુગમાઃ સૂક્ષ્મા इत्येवैषां प्रयोजनं ॥ ८८ ॥ तन्वत्र पुद्गलपरा-वर्तोऽ-

કાલાંતરે ફરીને તે જ જીવ વીજાથી અનંતર ત્રીજે અધ્યવસાયસ્થાને રહ્યો સતો મરણ પામે (૮૨) ત્યારે તે ત્રીજું મરણ લેખામાં ગણાય. વાકીના અનંત મરણો પણ ક્રમ-વિનાના અધ્યવસાયવાળા ગણતીમાં લેવાતા નથી. (૮૩) એ પ્રમાણે ક્રમસર સર્વે અધ્ય-વસાયસ્થાનો જેટલા કાલે મરણવડે આ સંસારવારિધિમાં એક જીવ સ્પર્શે (૮૪) તેટલો મહાન્ કાલ કે જે અનંતકાલચક્રપ્રમાણ થાય છે તેટલો કાલ ભાવથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગલપરાવર્તનો જિનેશ્વરોએ કહ્યો છે. (૮૫)

ક્ષેત્રથી સૂક્ષ્મપુદ્ગલપરાવર્ત જે કહેલ છે તે જ માર્ગણામાં ઉપયોગી છે. શ્રુતમાં તેનો જ આદર કરેલ છે. (૮૬) તથોક્તં શ્રી જીવાભિગમસૂત્રે સાંતમિથ્યાદૃષ્ટિસ્થિતિનિરૂપ-ણાધિકારે-‘ જે સાદિસપર્યવસિત મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય તે જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અસં-સ્થાતી ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાલથી, ક્ષેત્રથી દેશોન અપાર્થ પુદ્ગલપરાવર્ત इत्यादि. ’ અહીં વીજા જે સાત પુદ્ગલપરાવર્તો વતાવ્યા છે તે પ્રરૂપણા માત્ર સમજવા. તેનું કાંઈ પણ પ્રયોજન નથી. (૮૭) વળી ચાર બાદર તો એટલા માટે જ વતાવેલા છે કે તે યથા-વિધિ વતાવે સતે સૂક્ષ્મ જાણવા સુગમ પડે, એ જ તેનું પ્રયોજન છે. (૮૮) નનુ इति प्रश्ने-‘ અહીં જે પુદ્ગલપરાવર્ત પરમાણુઓની દશાંતરરૂપ કહેલ છે, તે તો દ્રવ્ય પુદ્ગલ-

पूनां दशांतरं । तद्द्रव्यपुद्गलपरा-वर्त्त एवास्ति नापरे ॥ ८९ ॥ तत्कथं
पुद्गलपरा-वर्त्तशब्दः प्रवर्त्तते । क्षेत्रशालादिभेदेषु ब्रूमहे श्रूयतामिह
॥ ९० ॥ परावर्त्तः पुद्गलानां शब्दव्युत्पत्तिकारणं । प्रवृत्तिहेतुस्त्वनंत-
कालचक्रप्रमाणता ॥ ९१ ॥ द्वावर्थधर्मौ भजतः शब्दसंबंधहेतुतां ।
शब्दव्युत्पादकः शब्द-प्रवृत्तिजनकोऽपि च ॥ ९२ ॥ यो गच्छति स
गौरत्र शब्दव्युत्पत्तिकृद्गतिः । शृंगसास्नादिमत्त्वं तु सार्थं शब्दप्रवृत्ति-
कृत् ॥ ९३ ॥ व्युत्पत्तिहेतुसत्त्वेऽपि प्रवृत्तिहेत्वभावात् । गच्छत्यपि गजा-
श्वादौ गोशब्दो न प्रवर्त्तते ॥ ९४ ॥ व्युत्पत्तिहेत्वभावेऽपि गत्यभावात्
स्थिते गवि । प्रवृत्तिहेतुसद्भावात् गोशब्दोऽसौ प्रवर्त्तते ॥ ९५ ॥ तथा
क्षेत्रादिभेदेषु शब्द एव प्रवर्त्तते । व्युत्पत्तिहेत्वभावेऽपि प्रवृत्तिहे-
तुयोगतः ॥ ९६ ॥

एतच्च पुद्गलपरावर्त्तस्वरूपं प्रायः पंचसंग्रहकर्मग्रंथप्रवचनसारो-
द्धारसूत्रवृत्त्याद्यनुसारेण प्रोक्तं, श्रीभगवतीसूत्रद्वादशशतकचतुर्थोद्देशक-

परावर्त्त ज छे, बीजा नथी. (८९) तो पछी क्षेत्रकाळादि भेदमां पुद्गलपरावर्त्त शब्द केम
प्रवर्त्ते छे ? तेनुं कारण अमे कहीए छीए ते सांभळो (९०) पुद्गळोनो परावर्त्त ए तो
शब्दोनो व्युत्पत्ति मात्र अर्थ छे; बाकी प्रवृत्ति हेतु तो अनंत काळचक्रनी प्रमाणता छे.
(९१) वे प्रकारना अर्थ शब्दसंबंधनी हेतुताने भजे छे. १ शब्दव्युत्पादक ने
२ शब्दप्रवृत्तिजनक. (९२) जे गमन करे तेने गो (वृषभ) कहीए ते शब्दोनो व्युत्पत्ति-
कृत अर्थ छे अने शृंग (शींगडा) तथा गळकंधळादिवाळापणुं ते शब्दोनो
प्रवृत्तिकृत अर्थ छे. (९३) व्युत्पत्ति हेतु छतां पण प्रवृत्तिहेतुना अभावथी गमन करे छे
छतां पण गज ने अश्वादिमां गोशब्द प्रवर्त्ततो नथी (९४) अने व्युत्पत्तिहेतुनो
अभाव सते पण एटले गतिनो अभाव सते पण स्थित रहेल वृषभमां प्रवृत्ति हेतुना सद्-
भावथी गोशब्द प्रवर्त्ते छे (९५) ते ज रीते व्युत्पत्तिहेतुनो अभाव सते पण प्रवृत्ति-
हेतुना योगथी क्षेत्रादि भेदोने विषे पण ए (पुद्गलपरावर्त्त) शब्द प्रवर्त्ते छे. (९६)

आ पुद्गळपरावर्त्तनुं स्वरूप प्राये पंचसंग्रह, कर्मग्रंथ, प्रवचनसारोद्धारसूत्रवृत्त्या-
दिने अनुसारे कहेल छे. श्री भगवतीसूत्र बारमा शतकना चोथा उद्देशानी वृत्तिमां तो

વૃત્તો તુ-ઔદારિકાર્હદ્રવ્યાણિ સર્વાણ્યપ્યેકદેહિના । અનુભૂય વિમુચ્યંતે
 ઔદારિકવપુષ્ટયા ॥ ૧૭ ॥ કાલેન યાવતા તાવાન્ ભવત્યૌદારિકાભિ-
 ધઃ । પુદ્ગલાનાં પરાવર્તં ઇત્યુક્તં તત્ત્વદર્શિભિઃ ॥ ૧૮ ॥ ભાવ્યાઃ શેષાઃ
 જડપ્યેવં વિબુધૈર્વૈક્રિયાદયઃ । આહારકશરીરાર્હ-પુદ્ગલાનાં ત્વસંભવી
 ॥ ૧૯ ॥ પ્રત્યેકમેતે જ્ઞાનંત-કાલચક્રસિતા મતાઃ । પુદ્ગલાનામ-
 નંતરજ્ઞા-દેકત્વાદૂગ્રાહકસ્ય ચ ॥ ૨૦૦ ॥ અતીતાશ્ચ ભવંત્યેતે-ડનંતાઃ
 સર્વશરીરિણાં । અવિપ્સ્યંતશ્ચ ભાવ્યંતાં પૂર્વોક્તેન્દ્રિયયુક્તિવત્ ॥ ૧ ॥
 સા ચૈવં-ન ભવંત્યેવ કેષાંષિત્ કેષાંચિન્ન ભવંતિ તે । એકદ્વિત્ર્યાદિ-
 સંખ્યેયા-ડસંખ્યાનંતા યથાભવં ॥ ૨ ॥

કાર્મણસ્તૈજસશ્ચૌદા-રિકાનપ્રાણસંભવૌ । માનસો વાચિકશ્ચાથ
 વૈક્રિયશ્ચેત્યનુક્રમાત્ ॥ ૩ ॥ યથોત્તરં કાલતોડમી સસાનંતગુણાધિકાઃ ।
 ઉપપત્તિં વદંત્યેવં તત્ર પ્રાચીનસૂરયઃ ॥ ૪ ॥ સૂક્ષ્મત્વાત્કાર્મણાપૂર્નાં
 ગ્રહણાન્ન પ્રતિજ્ઞણં । અચિરેણ સમાપ્યંતે તે તત્કાલસ્તતોડલ્પકઃ

એમ કહ્યું છે કે:-“ ઔદારિક યોગ્ય સર્વ દ્રવ્યો એક જીવ ઔદારિકશરીરપણે અનુભ-
 વીને જેટલા કાલે મૂકે તેટલા કાલનું ઔદારિક નામનું પુદ્ગલપરાવર્ત થાય, એમ તત્ત્વદર્શી-
 ઓએ કહ્યું છે. (૧૭-૧૮) વાકીના છ વૈક્રિયાદિક પુદ્ગલપરાવર્ત પણ વિબુધોએ તે
 જ પ્રમાણે આવવા. આહારક શરીર યોગ્ય પુદ્ગલો માટે તો અસંભવ છે. (૧૯) એ
 પ્રત્યેક પુદ્ગલપરાવર્તો પુદ્ગલોનું અનંતપણુ હોવાથી અને ગ્રાહકનું એકપણું હોવાથી અનંત
 કાલચક્રપ્રમાણ કહ્યા છે. (૨૦૦) એવા પુદ્ગલપરાવર્તો સર્વ શરીરીઓએ (જીવોએ)
 અતીતકાલે અનંતા કર્યા છે અને પૂર્વે કહેલી ઇન્દ્રિયોસંબંધી યુક્તિની જેમ ભાવી પણ
 જ્ઞાનંતા થવાના છે. (૨૦૧) તે આ પ્રમાણે-કેટલાકને આવિષ્યકાલે ન થાય અને કેટલા-
 કને એક-બે-ત્રણ વિગેરે સંખ્યાતા, અસંખ્યાતા કે અનંતા જેટલું તેને સંસારમાં રહેવાનું
 હોય તે પ્રમાણે થાય. (૨૦૨)

કાર્મણ, તૈજસ, ઔદારિક, આસોહ્વાસ, માનસ, વાચિક ને વૈક્રિય-એ અનુક્રમે યથો-
 ત્તર કાલથી એ સાતે અનંતગુણાધિક જાણવા. તેની ઉપપત્તિ પ્રાચીન આચાર્યો આ પ્રમાણે
 કહે છે. (૩-૪) કાર્મણ પરમાણુઓનું સૂક્ષ્મપણું હોવાથી અને પ્રતિસમયે ગ્રહણ કરવા-
 પણું હોવાથી તે પરાવર્ત થોડા કાલમાં સમાપ્ત થઈ જાય છે તેથી તેનો કાલ અન્ય કશો

॥ ५ ॥ तैजसाः पुद्गलाः स्थूलाः कार्मणापेक्षया ततः । कालोऽस्य भूयानल्पं हि गृह्यते स्थूलमेकदा ॥ ६ ॥ सर्षपबदन्यायादिति शेषः । औदारिकाणां स्थूलत्वा—दशशब्दग्रहणादपि । भूयान् कालोऽस्य ते ग्राह्या यदौदारिकदेहिना ॥ ७ ॥ आनप्राणायवः सूक्ष्मा यद्यप्येभ्यस्तथापि ते । पर्याप्तैरेव गृह्यन्ते तत्कालोऽस्य ततो बहुः ॥ ८ ॥ सूक्ष्मत्वेऽपि मनःपुद्गलानां स्याद्भूरिकालता । एकाक्षादिमहाकायस्थितौ तेषामनादृतेः ॥ ९ ॥ भाषा द्व्यक्ष्णाद्यवस्थायां । यद्यप्यस्ति तथाप्यसौ । भृशं स्थूला मनोऽणुभ्यस्तदत्रानल्पकालता ॥ १० ॥ भूयिष्ठकाललभ्यत्वा—द्वैक्रियांगस्य सर्वतः । वैक्रियः पुद्गलपरा—वर्तोऽनंतगुणाधिकः ॥ ११ ॥ पश्चानुपूर्व्या सप्तमी भूरिभूरितराः स्मृताः । जीवस्य दीर्घकालीनाः स्तोकाः स्युर्वहवः परे ॥ १२ ॥ इत्याद्यधिकं भगवतीवृत्तितोऽवसेयं ।

छे. (५) तैजसना पुद्गलो कार्मणनी अपेक्षाए स्थूल छे तेथी तेनो काल कार्मणथी वधारे कह्यो छे, कारण के स्थूल वर्गणाओ एक समये ओछी ग्रहण करी शक्य छे. (६) सरसव ने बोरना न्यायथी. हवे औदारिकनुं तैजस करतां स्थूलपणुं होवाथी अने निरंतरं ग्रहणपणुं न होवाथी तेनो वधारे काल थाय छे, केमके तेने औदारिक शरीरी ज ग्रहण करे छे. (७) आनपान (श्वासोच्छ्वास) ना अणुओ जो के एना (औदारिकना) करतां सूक्ष्म छतां पर्याप्त जीवो ज ग्रहण करे (पर्याप्तपणामां ज ग्रहण थाय) तेथी एनो काल एना करतां वधारे थाय छे. (८) तेना करतां मनोवर्गणा (मनना पुद्गलो) सूक्ष्म छतां पण एकेंद्रियादि मोटी कायस्थितिवाळा जीवो तेने ग्रहण करता नथी, तेथी तेनो काल वधारे थाय छे. (९) भाषा जो के वेहेंद्रियादिक अवस्थामां पण छे तथापि मनोवर्गणा करतां ते अत्यंत स्थूल होवाथी तेनो काल वधारे थाय छे. (१०) वैक्रिय-शरीरीपणुं सर्व करतां घण्टे लांवे काले लभ्य थतुं होवाथी सर्व करतां वैक्रियपुद्गल-परावर्त अनंतगुणाधिक कालप्रमाण थाय छे. (११) पश्चानुपूर्वीए आ साते पुद्गल-परावर्तो घणा अने अतिघणा कहा छे, कारण के जीवने दीर्घकालीन पुद्गलपरावर्त थोडा थाय छे अने अल्पकालीन वधारे थाय छे. (१२) इत्यादि अधिक भगवती-वृत्तिथी जाणवुं.

एवं वर्णितरूपपुद्गलपरावर्तनं तैर्मित-स्त्रैलोक्याखिलवस्तुवृन्दवि-
 दुरैः कालो व्यतीतः स्मृतः । एतस्माच्च भवेदनंतगुणितः कालः किञ्चा-
 नागतो-ऽनादिः सांत इहादिसस्तत्परोऽनंतः सहादिः पुनः ॥ १३ ॥
 तथाहुः-अतोसप्तिणी अणान्ता पुग्गलपरिवट्ठओ सुणेयव्वो । ते णान्तातीयच्चा
 अणामयच्चा अणान्तगुणा ॥१॥ यत्पंचसांगे यदितं त्वनागते काले व्यतीता-
 त्समयाधिकत्वं । आनंत्यसाव्याहुभयोरनागते तद्वर्तमानक्षणसंगतेश्च
 ॥ १४ ॥ एवं च-अतीतकालादिह सर्वकालः क्षणाधिकः स्याद् द्विगुण-
 स्तथैव । कालो व्यतीतोऽपि च सर्वकाला-जिनैः प्रणीतः समयोनमर्द्धं(र्द्धः)
 ॥ १५ ॥ कालोऽखिलोऽनागतकालतः स्यात् पूर्वोक्तयुक्त्या द्विगुणः
 क्षणोनः । क्षणाधिकार्द्धं किल सर्वकाला-त्कालो भविष्यन् भवतीति सिद्धं
 ॥ १६ ॥ तथोक्तं-‘अनागतज्ज्ञाणं तीतज्ज्ञाणं समयाहियातीतज्ज्ञाणं
 अणागतज्ज्ञातो समयूणा ’ अत्र वृत्तिः-अतीतानागतौ कालावनादित्वा-
 नंतत्वाभ्यां समानौ, तयोश्च मध्ये भगवतः प्रश्नसमयो वर्तते, स चावि-
 तष्टत्वेनातीते न प्रविशति, इत्यविनष्टत्वसाधर्म्यादनागते चिन्तः, ततः

એ પ્રમાણે વર્ણવ્યું છે સ્વરૂપ જેનું એવા અનંતપુદ્ગલપરાવર્ત પ્રમાણ કાલ વ્યતીત
 થયેલ છે એમ ત્રણ લોકમાં રહેલ અખિલ વસ્તુસમૂહના જાણનારે (કેવલીઓએ) કહ્યું છે.
 એ કરતાં અનંતગુણો અનાગતકાલ છે. અતીત કાલ અનાદિસાંત છે અને અનાગતકાલ
 સાદિઅનંત છે. (૧૩) તથાહુઃ-‘ અનંતી ઉત્સર્પિણીઓએ એક પુદ્ગલપરાવર્ત જાણવું.
 એવા અતીતકાલે અનંતા થયા અને અનાગતકાલે તે કરતાં અનંતગુણા થઈ શકે તેમ છે.’
 (૧) પાંચમા અંગમાં જે અનાગત કાલનું અતીતકાલ કરતાં સમયાધિકપણું કહ્યું છે તે
 વેનેની આનંત્યપણામાં સમાનતા હોવાથી અને અનાગતમાં વર્તમાન સમય ઉમેરવાથી
 કહેલ છે. (૧૪) એ રીતે અતીતકાલ કરતાં સર્વકાલ એક સમયાધિક દ્વિગુણ કહેવાય.
 તેમાં અતીતકાલ જિનેશ્વરોએ સર્વકાલની અપેક્ષાએ સમયોન અર્ધ કહ્યો છે. (૧૫) અના-
 ગતકાલ કરતાં સર્વકાલ પૂર્વોક્ત યુક્તિએ એક જણે ઝૂળ વમણો થાય અને સર્વકાલ
 કરતાં ભવિષ્યત્ કાલ જણાધિકઅર્ધ થાય એમ સમજવું. (૧૬) તથોક્ત-‘ અનાગતકાલ
 અતીતકાલ કરતાં સમયાધિક અને અતીતકાલ અનાગતકાલ કરતાં સમયોન. ’ આની
 ટીકા-અતીત ને અનાગતકાલ અનાદિપણાથી અને અનંતપણાથી સમાન છે. તે વેની વચ્ચે

સમયાતિરિક્તાનાગતાદ્વા ભવતિ.

इह कश्चिदाह—अतीताद्धातोऽनागताद्धाऽनंतगुणा, अत एवानं-
तेनापि कालेन गतेन नासौ क्षीयते इत्यत्रोच्यते—इह समत्वमुभयो-
रप्यंताभावमात्रेण विवक्षितमिति भगवतीश० २५ उ० ५. ।

शिष्टोपदिष्टार्थवचोगरिष्ठः, क्षणाद्यनेकात्मविधो वरिष्ठः ।

स्वहेतुतोजીवितસર્વલોકો, દિષ્ટ્યા સમાપ્તઃ કિલ દિષ્ટલોકઃ ॥ ૧૭ ॥

વિશ્વાશ્ચર્યદકીર્તિકીર્તિવિજયશ્રીવાચકેંદ્રાંતિષ—

દ્રાજશ્રીતનયોઽતનિષ્ટ વિનયઃ શ્રીતેજપાલાત્મજઃ ।

કાવ્યં યત્કિલ તત્ર નિશ્ચિતજગત્તત્ત્વપ્રદીપોપમે

પંચત્રિંશદેવૈવ પૂર્તિમગમત્સર્ગો નિસર્ગોઽજ્જ્વલઃ ॥ ૧૮ ॥

॥ इति श्रीलोकप्रकाशे पंचत्रिंशत्तमः सर्गः समाप्तः, तत्समाप्तौ
च समाप्तोऽयं दिष्टलोकः ।

ભગવંતને પ્રશ્નનો સમય વર્તે છે તે વિનષ્ટ થયેલ ન હોવાથી અતીતકાલમાં પ્રવેશ પામી શકે નહીં, એટલે અવિનષ્ટત્વના સાધર્મ્યપણાથી તેને અનાગતકાલમાં નાણ્યો છે. એટલે અનાગતકાલ સમયાધિક થાય છે.

અહીં કોઈ કહે છે કે—અતીતકાલ કરતાં અનાગતકાલ અનંતગુણો છે તેથી જ અનંતો કાલ ગયા છતાં તે જય પામતો નથી. એ સંબંધમાં કહે છે કે—અહીં બંનેનું સમપણું જે કહ્યું છે તે અંતના અભાવ માત્રથી જ કહ્યું છે. इति ભગવતીશતક ૨૫ ના ઉદ્દેશા પાંચમામાં કહ્યું છે.

શિષ્ટ પુરુષોના કહેલા અર્થ ને વચનોવડે ગરિષ્ઠ, હ્રણ (સમય) આદિ અનેક પ્રકારનો, વરિષ્ઠ એવો, સ્વહેતુવડે ઉજીવિત કર્યો છે સર્વ લોક જેણે એવો કાલલોક ભાગ્ય-યોગે સંપૂર્ણપણાને પામ્યો છે. (૧૭)

વિશ્વમાં આશ્ચર્યકારક છે કીર્તિ જેની એવા શ્રીકીર્તિવિજયવાચકેંદ્રના શિષ્ય અને રાજશ્રી તથા તેજપાલના પુત્ર વિનયે જે કાવ્ય રચ્યું છે, તે આ નિશ્ચિત એવા જગત્ત્રયનું સ્વરૂપ વ્રતાવવાને દીપક સમાન લોકપ્રકાશ નામના ગ્રંથમાં સ્વભાવવડે ઉજ્જ્વલ એવો આ પાંત્રીશમો સર્ગ સંપૂર્ણ થયો છે. (૧૮.)

इति लोकप्रकाशे पंचत्रिंशत्तमः सर्गः समाप्तः

इति काललोकः समाप्तः

અથ પદત્રિશતમઃ સર્ગઃ પ્રાગ્ભ્યતે ॥

। અથ શ્રીનાથશીલ્પકાવ્યઃ પ્રારભ્યતે ।

શંકેશ્વરં પ્રણિદયે પ્રકટપ્રશવં, ક્ષેત્રોક્ત્યભાવનિવ્રતાવગમસ્વભાવં ।

આવારિવારણહરિં હરિસંવ્રતીયં, વામંચમીશ્વત્ત્વમેયમદોનિધાનં ॥૧॥

સ્વરૂપં ભાવલોકસ્ય ચત્રાગમમથ ધ્રુવે ।

ગુરુશ્રીકીર્તિવિજય-દીપોદ્યોતિતદ્વદ્યુતઃ ॥ ૨ ॥

સ્વતસ્તૈસ્તૈર્હેતુભિર્વા નત્તદ્વપનયાત્મનાં । ભાવનાન્યોપશમિકા-દયો
ભાવાઃ સ્મૃતા इति ॥ ૩ ॥ ભવંત્યમીભિઃ પર્યાયૈ-ર્યદ્દાંપશમનાદિભિઃ ।
જીવાનામિત્યમી આવા-સ્તે ચ પોદા પ્રકીર્તિનાઃ ॥ ૪ ॥ આયસ્ત્રોપ-
શમિકો દ્વિતીયઃ જ્ઞાયિકાદ્વયઃ । જ્ઞાયોપશમિકો ભાવ-સ્નાર્તીયાકો
નિરૂપિતઃ ॥ ૫ ॥ તુર્ય ઔદયિકો ભાવઃ પંચમઃ પારિણામિકઃ । દ્વ્યા-
દિત્યંયોગનિષ્પન્નઃ ષષ્ઠઃ સ્યાત્તાન્નિષ્પાતિકઃ ॥ ૬ ॥

સર્ગ ૩૬ મો.

શ્રી શંકેશ્વરપાર્શ્વનાથનું ઝમે ધ્યાન કરીએ છીએ. તે વામામાતાના પુત્ર કેવા છે ?
પ્રગટ પ્રભાવવાળા, ત્રણ લોકમાં રહેલા ભાવોના સમૂહના સ્વભાવને જાણનારા, આવશ્યક-
રૂપ ગજનું નિવારણ કરવાને સિંહસમાન, હંદ્રાણ સેવનીય અને પારાવાર તેજના
નિધાન છે. (૧)

એ પ્રશ્નને પ્રણામ કરીને શ્રી કીર્તિવિજય ગુરુમહારાજરૂપ દીપવડે પ્રકાશિત થયેલ
છે હૃદયરૂપી ગૃહ જેનું એવો હું (વિનયવિજય) હવે જેમ આગમમાં કહ્યું છે તેમ ભાવ-
લોકનું સ્વરૂપ કહું છું. (૨)

પોતાની મેળે અથવા તે તે હેતુઓવડે કરીને તે તે રૂપપણે આત્માનું જે થવું તે ઔપ-
શમિકાદિક ભાવો કહેલા છે. (૩) અથવા આ ઉપશમનાદિ પર્યાયોવડે કરીને જીવોના
આવા ભાવો થાય છે. તે ભાવ છ પ્રકારના કહ્યા છે. (૪) પહેલો ઔપશમિક, બીજો
જ્ઞાયિક, ત્રીજો જ્ઞાયોપશમિક, ચોથો ઔદયિક, પાંચમો પારિણામિક અને છઠ્ઠો તે ત્રણ
વિગેરે ભાવોના સંયોગથી નિષ્પન્ન થયેલો સાન્નિપાતિક (૫-૬).

હવે તે ભાવોનું સ્વરૂપ કહે છે—

यः प्रदेशविपाकाभ्यां कर्मणामुदयोऽस्य यत् । विष्कंभणं स एवौप-
शमिकस्तेन वा कृतः ॥ ७ ॥ क्षयः स्यात्कर्मणामात्यं—तिकोच्छेदः स एव यः ।
अथवा तेन निर्वृत्तो यः स क्षायिक इष्यते ॥ ८ ॥ अभावः समुदीर्णस्य
क्षयोऽथोपशमः पुनः । विष्कंभितोदयत्वं य—दनुदीर्णस्य कर्मणः ॥ ९ ॥
आभ्यामुभाभ्यां निर्वृत्तः क्षायोपशमिकाभिधः । भावस्तृतीयो निर्दिष्टः
ख्यातोऽसौ मिश्र इत्यपि ॥ १० ॥ उदयावलिकायां य—प्रविष्टं क्षीणमेव
तत् । तदन्यत्तु भवेत्कर्म, शेषमत्रोपशांतिमत ॥ ११ ॥ बहेर्विध्यातशेषस्य
भस्मच्छन्नस्य साम्यभृत् । क्षीणोपशांतं स्यात्कर्मे—त्यवस्थाद्वितयान्वितं
॥ १२ ॥ नन्वौपशमिकान्भावो भिद्यते नैष कर्म यत् । तत्रापि क्षीणमु-
दित—मुपशांतं भवेत्परं ॥ १३ ॥ अत्रोच्यते—स्यात्क्षयोपशमे कर्म—प्रदे-
शानुभवात्मकः । उदयोऽप्यनुभागं तु नैषां वेदयते मनाक् ॥ १४ ॥
प्रदेशैरप्युपशमे कर्मणामुदयोऽस्ति न । विशेषोऽथमुपशम—क्षयोपशमयोः
स्मृतः ॥ १५ ॥ आगमश्चात्र—से गूणं भंते शौरइयस्स वा तिरिस्कजो-

जे प्रदेश ने विपाक बंने प्रकारे कर्मना उदयने रोकवो ते औपशानिक अथवा तेथी
उत्पन्न थयेल आत्मानो भाव ते औपशानिक. कर्मोनो जे आत्यंतिक उच्छेद ते क्षायिक
अथवा तेथी निष्पन्न थयेल भाव ते क्षायिक कहेवाय छे. (७-८) उदीर्णकर्मनो अभाव
ते क्षय अने अनुदीर्णकर्मना उदयने रोक्यो देवो ते उपशम—आ बंने (क्षय ने उपशम)
बडे उत्पन्न थयेलो भाव ते त्रीजो क्षायोपशानिक भाव कहेलो छे. तेलुं बीजुं नाम
मिश्र पण कहेवाय छे. (९-१०) आ भावमां उदयावलीमां प्रविष्ट थयेलो कर्मनो
क्षय थाय छे अने शेषकर्म उपशांतिवाळा थाय छे. (११) अग्नि बुझाई गयो होय
अने कांइक बाकी रह्यो होय ते भस्मथी ठंकाई गयो होय तेना समानपणाने धारण
करनार बे प्रकारनी व्यवस्थायुक्त आ भावमां कर्मो क्षीण अने उपशांत थाय छे. (१२)
अहीं शिष्य प्रश्न करे छे के—‘औपशानिक भावथी आ भाव जुदो पडी शकशे नहीं,
कारण के ते भावमां पण उदितनो क्षय अने अनुदित उपशांत होय छे.’ (१३) गुरु
उत्तर आपे छे के—‘क्षयोपशम भावमां कर्मोनो प्रदेशानुभवरूप उदय होय छे, विपाकानु-
भव किंचित् पण होतो नथी अने उपशम भावमां तो प्रदेशे पण कर्मोनो उदय होतो
नथी. आ उपशम ने क्षयोपशममां तफावत छे.’ (१४-१५) आगममां आ प्रमाणे कथं

શિયસ્સ વા મણુસ્સસ્સ વા દેવસ્સ વા જે કહે કમ્મે, શાત્થિ શાં તસ્સ અવેચહ્સા સોસ્સો ? હંતા ગોં ! સે કેણદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચતિ ? એવં સ્વલુ ગોં ! સપ્પ દુવિહે કમ્મં પલ્લત્તે, તં પદેસકમ્મં ચ અણુભાવકમ્મે ચ, તત્થ શાં જં પદેસકમ્મં તં નિયમા વેદેહ, તત્થ શાં જં તં અણુભાવ-કમ્મં તં અત્થેગતિયં વેદેતિ, અત્થેગતિયં નો વેદેતિ, શાતમેયં અરહતા, વિશ્વાયમેત્તં અરહતા, અયં જીવે હમં કમ્મં અજ્જોવગમિયાણ વેદણાણ વેદિસ્સતિ, અયં જીવે હમં કમ્મં ઉવક્કમિયાણ વેદણાણ વેદિસ્સતિ, દ્રહાકમ્મં અહાનિકરણં જહા જહા તં મનવચા વિદ્ધં, તહા તહા વિપરિણમિસ્સતીતિ, સે તેણદ્દેણં એવં વુચ્ચતિ.

યઃ કર્મણાં વિપાકેના—નુભવઃ સોદયો ભવેત્ । સ એવૌદયિકો ભાવો નિર્વૃત્તસ્તેન વા તથા ॥ ૧૬ ॥ ય એવ જીવાજીવાનાં સ્વરૂપાનુભવં પ્રતિ । પ્રહ્વીશાવઃ પરીણામઃ સ એવ પારિણામિકઃ ॥ ૧૭ ॥ પરિણામેન નિર્વૃત્ત ઇતિ જ્ઞાત્ર ન સંભવેત્ । અસ્યાં નિરુક્તૌ સાદિત્વં જીવત્વાદેઃ પ્રસજ્યતે ॥ ૧૮ ॥

છે કે—' હે મગવંત ! નારકીને, તિર્યંચોને, મનુષ્યોને તથા દેવોને તેના કરેલાં જે કર્મો તેનો વેદ્યા વિના તો જ્ય થતો જ નથીને ? ' મગવંત કહે છે કે—' થાય છે પણ સ્વરો. ' ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે—' હે પ્રશ્ન ! આપ એમ શા કારણે કહો છો ? ' પ્રશ્ન કહે છે કે—' હે ગૌતમ ! મેં કર્મ વે પ્રકારના કહ્યા છે. ૧ પ્રદેશકર્મ ને ૨ અનુભાવકર્મ. તેમાં જે પ્રદેશકર્મ છે તે તો નિશ્ચયે વેદાય છે અને જે અનુભાવકર્મ છે તેમાંથી કોઈક વેદાય છે ને કોઈક વેદાતાં નથી. આ અરિહંતે જાણેલું છે અને અરિહંતે વિશેષ રીતે જાણેલું છે કે આ જીવ આ કર્મને અજ્જોવમિક વેદનાણ (વિપાકઉદયે) વેદશે અને આ જીવ આ કર્મ ઉપક્રમિક વેદનાણ (પ્રદેશઉદયે) વેદશે. જે કર્મ જેવા નિકરણપણે જેવી જેવી રીતે મગવંતે દીઠું છે તે કર્મ તેવી રીતે વિપરિણમશે એમ સમજવું. આ કારણે એમ કહેલું છે.

હવે જે કર્મનો વિપાકવહે અનુભવ તે ઉદય કહેવાય છે અને જે ઉદય તે જ ઔદયિક ભાવ કહેવાય છે અથવા તે ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલો જે ભાવ તે ઔદયિક ભાવ સમજવો. (૧૬) જે જીવ કે અજીવને સ્વરૂપાનુભવ કરવામાં જે તત્પરતા તે જ પરિણામ કહેવાય છે. તેને જ પારિણામિક ભાવ જાણવો. (૧૭) પરિણામવહે નિર્વૃત્ત થયેલો—વનેલો ભાવ તે પારિણામિક ભાવ એવો અર્થ અહીં સંભવતો નથી, કેમકે એવી વ્યુત્પત્તિ ઇટલે અર્થ કરવાથી તો જીવત્વાદિકનું સાદિપણું થાય. (૧૮)

अत्र चाद्यास्त्रयः प्रादुर्भवेयुः कर्मघाततः । रजोभ्रविगमे तिग्म-र-
श्मिकांतिकलापवत् ॥ १९ ॥ सर्वतो देशतश्चेति विघातः कर्मणां द्विधा ।
आद्यः स्ववीर्यापेक्षोऽन्यः सकर्मात्मप्रयोगजः ॥ २० ॥ तुर्यस्तु भावः
स्वोपात्त-कर्मोदयसमुद्भवः । सुरामदोदयाद्गीत-नृत्तहास्यादिभाववत्
॥ २१ ॥ पारिणामिकभावस्तु निर्दिष्टो निर्निमित्तकः । अत एव स्वार्थि-
कोऽत्र प्रत्ययो राक्षसादिवत् ॥ २२ ॥ आदिमाश्च त्रयो भावा जीवाना-
मेव निश्चिताः । अंतिमौ तौ पुनर्जीवा-जीवसाधारणौ स्मृतौ ॥ २३ ॥

एकत्र द्वयादिभावानां सन्निपातोऽत्र वर्त्तनं । यो भावस्तेन निर्वृत्तः
स भवेत्सान्निपातिकः ॥ २४ ॥ कर्मग्रंथसूत्रवृत्तितत्त्वार्थभाष्यभावप्रकर-
णादिष्वयमेव भावषट्कोद्देशक्रमः, अनुयोगद्वारसूत्रमहाभाष्यसूत्रवृत्त्या-
दिषु तु औदयिकौपशमिकक्षायिकक्षायोपशमिकपारिणामिकसान्निपाति-

आ भावोमां प्रथमना त्रण भावो कर्मना घातथी उत्पन्न थाय छे. रज अने वादळा-
ना दूर थवाथी थती सूर्यनी कांतिनी जेम. (१९) कर्मनो विघात सर्वथी अने देशथी
एम बे प्रकारे थाय छे. तेमां पहेला (सर्वथी विघात) स्व(आत्म)वीर्यनी अपेक्षाथी थाय
छे अने बीजो (देशथी विघात) सकर्म एवा आत्माना प्रयोगथी थाय छे. (२०) चौथो
(औदयिक) भाव पोताना बांधेला कर्मना उदयथी उत्पन्न थाय छे. मदिरापानना उदयथी
थता गीत, नृत्य, हास्यादि भावनी जेम. (२१) पांचमो पारिणामिक भाव निर्निमित्तक
(आत्माना वीर्य के क्रियानी अपेक्षारहित) कह्यो छे तेथी अहीं राक्षसादि शब्दनी
जेम स्वार्थमां इक प्रत्यय समजवो. (२२) आ पांच पैकी प्रथमना त्रण भावो जीवो-
ने ज होय छे अने चौथो ने पांचमो ए बे भाव जीव-अजीव बंनेने साधारण
कह्यो छे. (२३).

एकत्र बे विगेरे भावोनो जे सन्निपात-मेळा थवुं तेनुं जे वर्त्तन तेथी उत्पन्न थतो
भाव ते सान्निपातिक भाव कह्यो छे. (२४) कर्मग्रंथसूत्रवृत्ति, तत्त्वार्थभाष्य,
भावप्रकरणादिने विषे आ प्रमाणे ज छ भावना उद्देशनो क्रम कहेलो छे. अनुयोगद्वार
सूत्र ने महाभाष्य सूत्रनी वृत्त्यादिकमां तो औदयिक, औपशमिक, क्षायिक, क्षायोपशमिक,
पारिणामिक ने सान्निपातिक ए प्रमाणे क्रम कहेलो छे. तेमां कर्मग्रंथादि सूत्रोने विषे जे

કા ભાવા इति. તત્ર કર્મગ્રંથાદિસૂત્રેષુ યત્પ્રવચનોક્તકમલંબનં તત્ર લાઘવં કાલસ્વામિભેદતારતમ્યં ચ હેતુમામનંતિ.

આંતર્મૌહૂત્તિકત્વેન યત આયોડ્વલ્પકાલિકઃ । તથાલ્પસ્વામિક इति પ્રથમં સ પ્રરૂપિતઃ ॥ ૨૫ ॥ ન પ્રાપ્નુયુર્યદ્વહવઃ પરિણામમિદેદશં । ભાવસ્તદૌપશમિકો મિતસ્વામિક इष્યતે ॥ ૨૬ ॥ ભૂરિભેદો ભૂરિકાલો ભૂરિસ્વામિક એવ ચ । જ્ઞાથિકો જ્યૌષશમિકા-ત્તદુક્તસ્તદનંતરં ॥ ૨૭ ॥ ક્ષાયોપશમિકઃ પશ્ચા-સ્ત્વાયિકાત્તત એવ ચ । એવમૌદયિકઃ પ્રોક્તઃ જ્ઞાયોપશમિકાદનુ ॥ ૨૮ ॥ તતો ભૂરિકર્મયોગાત્ સ્વામિસાધર્મ્યતોડપિ ચ । યુક્તં જ્ઞાયોપશમિકા-દન્વૌદયિકશંસનં ॥ ૨૯ ॥ અત્યંતભિન્નઃ પૂર્વેભ્યો મહાવિષય એવ યત્ । પારિણામિક इत्यુક્તો ભાવાદૌદયિકાદનુ ॥ ૩૦ ॥ પૂર્વેષાં દ્વચાદિસંયોગા-દાવિર્ભવતિ યન્નનુ । તદ્યુક્તમુદિતઃ સર્વપર્યંતે સાન્નિપાતિકઃ ॥ ૩૧ ॥

દ્વૌ નવાષ્ટાદશાથૈક-વિંશતિશ્ચ ત્રયઃ ક્રમાત્ । એષામુત્તરભેદાઃ સ્યુ-

પ્રવચનોક્ત કમનું ઉલ્લંબન કરેલું છે તેમાં લાઘવ અને કાલ, સ્વામિ અને ભેદનું તારતમ્ય જ હેતુભૂત છે. તે આ પ્રમાણે. —

પ્રથમ ઉપશમ ભાવ કહેલ છે કેમકે તે આંતર્મૌહૂત્તિક સ્થિતિવાળો હોવાથી અલ્પ-કાલિક છે અને તેના સ્વામી પણ અલ્પ હોય છે. (૨૫) કારણ કે અહીં તેવા પ્રકારના પરિણામને ઘણા જીવો પામતા નથી, તેથી આ ઔપશમિક ભાવના સ્વામી થોડા કહ્યા છે. (૨૬) એ ઔપશમિક ભાવથી ઘણા ભેદવાળો, ઘણા કાલની સ્થિતિવાળો અને ઘણા સ્વામીવાળો હોવાથી જ્ઞાયિક ભાવ ત્યારપછી (વીજો) કહેલો છે. (૨૭) અને તે જ કારણથી જ્ઞાયિકની પછી જ્ઞાયોપશમિક ભાવ કહેલો છે. ઔદયિક ભાવ પણ તે જ કારણથી જ્ઞાયોપશમિકની પછી કહેલો છે. (૨૮) ઘણા કર્મોના યોગવાળો હોવાથી અને સ્વામીના સાધર્મ્યપણાથી જ્ઞાયોપશમિકની પછી ઔદયિક કહેલ છે તે યુક્ત છે. (૨૯) પૂર્વના વધા ભાવોથી અત્યંત ભિન્ન હોવાથી અને મહાવિષયવાળો હોવાથી ઔદયિક ભાવની પછી પરિણામિક ભાવ કહેલો છે. (૩૦) પૂર્વે કહેલા ભાવોમાંથી વે-ત્રણ વિભેદેના સંયોગથી ઉત્પન્ન થતો હોવાથી સર્વની પ્રાંતે સાન્નિપાતિક ભાવ કહેલ છે તે યુક્ત જ છે. (૩૧)

પૂર્વોક્ત ભાવોના અનુક્રમે વે, નવ, અઠાર, એકવીશ અને ત્રણ એ પ્રમાણે ઉત્તર ભેદો છે. તે એકત્ર કરતાં ૫૨ ભેદ થાય છે. (૩૨) (ઔપશમિકના વે, જ્ઞાયિકના નવ,

સ્ત્રિપંચાશ્ચ મીલિતાઃ ॥ ૩૨ ॥ ઔ૦ ૨ ક્ષાયિ૦ ૧ જ્ઞાયો૦ ૧૮ ઔદ૦
૨૧ પા૦ ૩ સર્વ૦ ૫૩ । સાન્નિપાતિકભાવસ્તુ ષડ્વિંશતિવિધો ભવેત્ ।
તત્રોપયુક્તાઃ ષડ્ભેદા વિંશતિસ્ત્વપ્રયોજકાઃ ॥ ૩૩ ॥

સમ્યક્ત્વં યદ્ભવત્યાદૌ ગ્રંથિભેદાદનંતરં । સ્થાયચ્છોપશમશ્રેણ્યાં
સમ્યક્ત્વં ચરણં તથા ॥ ૩૪ ॥ દ્વાવૌપશમિકૌ ભાવૌ પ્રોક્તાવેતૌ મહ-
ર્ષિભિઃ । બ્રૂમહે જ્ઞાયિકસ્થાથ નવભેદાન્ યથાગમં ॥ ૩૫ ॥ યે જ્ઞાનદર્શને
સ્થાતાં નિર્મૂલાવરણક્ષયાત્ । સમ્યક્ત્વં યચ્ચ સમ્યક્ત્વ-મોહનીયક્ષયો-
દ્ભવં ॥ ૩૬ ॥ ચારિત્રં યચ્ચ ચારિત્ર-મોહનીયક્ષયોત્થિતં । આશ્ચ દાના-
દ્યંતરાય-પંચકલ્પસંભવાઃ ॥ ૩૭ ॥ દાનલાભભોગવીર્યો-પભોગલબ્ધ-
યોઽદ્ભુતાઃ । નવામી ક્ષાયિકા ભાવા ભવેયુઃ સર્વવેદિનાં ॥ ૩૮ ॥

મતિશ્રુતાવધિમનઃ-પર્યાયાણાં ચતુષ્ટયં । સત્યજ્ઞાનશ્રુતાજ્ઞાન-વિભંગા
इति च त्रयं ॥ ૩૯ ॥ યતો જ્ઞાનાવરણીય-ક્ષયોપશમસંભવાઃ । તતઃ
જ્ઞાયોપશમિકા ભાવાઃ સસોદિતા અસી ॥ ૪૦ ॥ જ્ઞાની સમ્યક્ત્વયો-

જ્ઞાયોપશમિકના ૧૮, ઔદયિકના ૨૧ અને પારિણામિકના ત્રણ-કુલ ૫૩.)
સાન્નિપાતિક ભાવ ૨૬ પ્રકારનો છે. તેમાં ઉપયોગી ભેદ ૬ છે; વાકીના ૨૦ ઉપયોગમાં
આવનારા નથી. (૩૩)

અનાદિ મિથ્યાત્વીને ગ્રંથિભેદ કરવાથી અનંતર પ્રથમ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ થાય
છે અને ઉપશમ શ્રેણિ માંડે ત્યારે ઉપશમ ભાવનું સમાક્રિત ને ચારિત્ર બંને થાય છે. (૩૪)
તેથી મહર્ષિઓએ એ રીતે ઔપશમિક ભાવ બે પ્રકારે કહેલ છે. હવે જ્ઞાયિક ભાવના
નવ ભેદ આગમાનુસારે કહે છે. (૩૫) જ્ઞાનાવરણીય ને દર્શનાવરણીય કર્મ સમૂહ નિર્મૂલ
થવાથી જે કેવલજ્ઞાન ને કેવલદર્શન પ્રાપ્ત થાય છે તે બે ૨, સમાક્રિત મોહનીયના ક્ષયથી
ઉત્પન્ન થતું ક્ષાયિક સમાક્રિત ૩, ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થતું જ્ઞાયિક (યથા-
રુચાત) ચારિત્ર ૪ અને દાનાદિક પાંચ અંતરાયનો ક્ષય થવાથી ઉત્પન્ન થતા જ્ઞાયિક-
ભાવના દાન ૫, લાભ ૬, ભોગ ૭, ઉપભોગ ૮ અને વીર્ય ૯. આ નવ પ્રકાર જ્ઞાયિક-
ભાવના છે. તે સર્વજ્ઞને પ્રાપ્ત થાય છે. (૩૬ થી ૩૮.).

હવે જ્ઞાયોપશમિક ભાવના ૧૮ ભેદ કહે છે:-મતિ, શ્રુત, અવધિ ને મનઃપર્યવ-એ
ચાર જ્ઞાન અને મતિ અજ્ઞાન, શ્રુત અજ્ઞાન તથા વિભંગજ્ઞાન-એ ત્રણ અજ્ઞાન-કુલ ૭
જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થતા હોવાથી તે જ્ઞાયોપશમિક ભાવના કહે-

गेना—ऽज्ञानी मिथ्यात्ववांश्च सः । क्षायोपशमिकत्वं त—अज्ञानानामपि स्फुटं
 ॥ ४१ ॥ अचक्षुश्चक्षुरवधि—दर्शनानीति च त्रयं । दर्शनावरणीयाख्य—
 क्षयोपशमसंभवं ॥ ४२ ॥ सम्यक्त्वं यदन्तानु—बंधिदर्शनमोहयोः ।
 भवेत्क्षयोपशमतः क्षायोपशमिकं ततः ॥ ४३ ॥ यद् द्वादशकपायादि—
 चारित्रमोहकर्मणः । भवेत्क्षयोपशमतः क्षायोपशमिकं ततः ॥ ४४ ॥
 संकल्पबलुतात्प्राणाति—पातादेर्यन्निवर्तनं । आरंभोत्थादनिवृत्तिः संयमा-
 संयमो ह्ययं ॥ ४५ ॥ एष चारित्रमोहस्य यत्कपायाष्टकात्मनः । भवेत्क्ष-
 योपशमतः क्षायोपशमिकस्ततः ॥ ४६ ॥ दानादिलब्धयः पंच छद्म-
 स्थानां भवंति याः । क्षायोपशमिकयो विध्न—क्षयोपशमजा हि ताः
 ॥ ४७ ॥ भावा अष्टादशाप्येवं क्षायोपशमिका इमं । कर्मक्षयोपशमतो
 यद्भवत्युक्त्या दिशा ॥ ४८ ॥

वाय छे. (३९-४०) तेमां सम्यक्त्वना संयोगथी जीव ज्ञानी कहेवाय छे अने मिथ्या-
 त्वना संयोगथी अज्ञानी कहेवाय छे तेथी अज्ञानोने माटे पण ज्ञानावरणीय कर्मनुं क्षायो-
 पशमिकपणुं सिद्ध थाय छे. (७) (४१) चक्षुदर्शन, अचक्षुदर्शन ने अवधिदर्शन ए त्रय
 दर्शनावरणीय कर्मना क्षयोपशमथी उत्पन्न थाय छे. (८-१०) (४२) अनंतानुबंधी
 चतुष्क अने दर्शनमोहनीयना क्षयोपशमथी—थतुं सम्यक्त्व ते पण क्षायोपशमिक कहेवाय
 छे. (११) (४३) वार कपायादि चारित्रमोहनीय कर्मना क्षयोपशमथी जे चारित्र (सर्ववि-
 रति) प्राप्त थाय छे ते क्षायोपशमिक भावतुं चारित्र कहेवाय छे. (१२) (४४) संकल्पीने
 (निरपेक्षपणे निरपराधि त्रयजीवनी) हिंसादिकथी जे निवर्तवुं अने आरंभ (विगेरे)थी
 उत्पन्न थयेली हिंसादिकथी न निवर्तवुं ते संयमासंयम (देशविरति) छे. (१३) (४५) आ
 देशविरति चारित्रमोहनीयना आठ कपायोना क्षयोपशमथी प्राप्त थाय छे तेथी ते क्षायो-
 पशमिक समजवी. (४६) छद्मस्थ जीवोने दानादि पांच लब्धिओ अंतराय कर्मना
 क्षयोपशमथी उत्पन्न (प्राप्त) थाय छे तेथी ते पांच क्षायोपशमिकी समजवी. (१४ थी
 १८) (४७) ए प्रमाणे क्षयोपशम भावना १८ भेद समजवा के जे उपर कहा प्रमाणे
 कर्मोना क्षयोपशमथी उत्पन्न थाय छे. (४८)

(चार प्रकारना ज्ञान, त्रय प्रकारना अज्ञान, प्रथमना त्रय दर्शन, समकित, देश-
 विरति, सर्वविरति अने दान, लाभ, भोग, उपभोग ने वीर्यरूप पांच प्रकारनी लब्धि. कुल
 १८ भेद क्षयोपशम भावना जाणवा.)

અથાજ્ઞાનમસિદ્ધત્વ-મસંયમ इमे त्रयः । लेश्याषट्कं कषायाणां
गतीनां च चतुष्टयं ॥ ४९ ॥ वेदास्त्रयोऽथ मिथ्यात्वं भावा इत्येकविं-
शतिः । कर्मणामुदयाज्जाता-स्तत औदयिकाः स्मृताः ॥ ५० ॥ अतस्त्वे
तत्त्वबुद्ध्यादि-स्वरूपं भूरिदुःखदं । मिथ्यात्वमोहोदयज-मज्ञानं तत्र
कीर्तितं ॥ ५१ ॥ यदभ्यधायि-जह दुष्प्रवयणमवयणं कुच्छिद्यसीलं असी-
लमसईष । भन्नइ तह नाणंपि हु मिच्छद्दिट्ठिस्स अज्ઞાણં ॥ ५२ ॥
असिद्धत्वमपि ज्ञेय-मष्टकर्मोदयोद्भवं । प्रत्याख्यानावरणीयो-दयाच्च
स्यादसंयमः ॥ ५३ ॥ लेश्याः कषायनिष्पंद इति येषां मतं मतं । तेषां
मते कषायाख्य-मोहोदयभवा इमाः ॥ ५४ ॥ येषां मते त्वष्टकर्म-परि-
णामात्मिका इमाः । अष्टकर्मोदयात्तेषां मतेऽसिद्धत्ववन्मताः ॥ ५५ ॥
येषां योगपरीणामो लेश्या इति मतं मतं । तेषां त्रियोगिजनक-कर्मो-
दयभवा इमाः ॥ ५६ ॥ इति कर्मग्रंथवृत्त्यभिप्रायः, तत्त्वार्थवृत्तौ च
मनोयोगपरीणामो लेश्या इत्युक्तं, तथाहि-ननु कर्मप्रकृतिभेदानां द्वाविंशं

હવે ઔદયિક ભાવના ૨૧ ભેદ કહે છે-અજ્ઞાન, અસિદ્ધત્વ ને અસંયમ-એ ત્રણ,
છ લેશ્યા, ચાર કષાય, ચાર ગતિ, ત્રણ વેદ ને એક મિથ્યાત્વ-આ ૨૧ પ્રકાર કર્મોના
ઉદયથી જીવને પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી તે ઔદયિક ભાવ કહેવાય છે. (૪૯-૫૦)
તેમાં અતત્ત્વમાં તત્ત્વબુદ્ધિ વિગેરે સ્વરૂપવાલું, અત્યંત દુઃખ આપનારું અને મિથ્યાત્વ-
મોહનીયથી ઉત્પન્ન થનારું અજ્ઞાન કહેલું છે. (૫૧) કહ્યું છે કે-‘ જેમ દુર્વચન તે
અવચન અને અસતીનું કુત્સિતશીલ તે અશીલ કહેવાય તેમ મિથ્યાદષ્ટિનું જ્ઞાન પણ
અજ્ઞાન કહેવાય છે. (૫૨) આઠે પ્રકારના કર્મોના ઉદયથી ઉત્પન્ન થતું અસિદ્ધત્વ
છે. પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયના ઉદયથી અસંયમ પ્રાપ્ત થાય છે. (૫૩) જેના મતે કષા-
યના નિષ્પંદરૂપ લેશ્યા છે તેના મતે કષાયમોહનીયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલી છ લેશ્યાઓ
છે. (૫૪) જેના મતે અષ્ટકર્મના પરિણામરૂપ લેશ્યા છે, તેના મતે અસિદ્ધત્વની જેમ
અષ્ટ કર્મોદયજન્ય લેશ્યા સમજવી. (૫૫) અને જેના મતે યોગપરિણામરૂપ લેશ્યા છે,
તેના મતે ત્રિયોગીજનક કર્મના ઉદયથી ઉદ્ભવેલી લેશ્યા સમજવી. (૫૬) આ
પ્રમાણે કર્મગ્રંથવૃત્તિનો અભિપ્રાય છે. તથા તત્ત્વાર્થવૃત્તિમાં મનોયોગના પરિણામરૂપ લેશ્યા
કહી છે તે આ પ્રમાણે-‘ શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે-‘ કર્મપ્રકૃતિના ૧૨૨ ભેદની પ્રમિદ્ધ

શતં પ્રકૃતિગણનથા પ્રસિદ્ધમાશ્નાયેન ચ નત્ર લેખ્યાઃ ન પરિપટિતા-
સ્તદેતત્કથમુચ્યતે—વદ્યતે નામકર્મણિ મનઃપર્યાપ્તિઃ, પર્યાપ્તિશ્ચ કરણ-
વિશેષો, યેન મનોયોગ્યપુદ્ગલાનાદાય ચિંતયન્તિ, તે ચ મન્યમાનાઃ પુદ્ગલાઃ
સહકરણાન્મનોયોગ ઉચ્યન્તે, મનોયોગપરિણામશ્ચ લેખ્યા ઇતિ.

एवं सतत्रयेऽपि यथास्वं लेख्यानामंतर्भावो वाच्यः । यत्र सतत्रयैस्तं
पटीयोऽन्ये चानीदृशे इत्यादि द्रव्यलोके लेख्याधिकारे प्रपंचितमस्ति.

કપાયાઃ સ્યુઃ ક્રોધમાન-માયાલોભા હમે પુનઃ । કપાયમોહનીયા-
સ્થ-કર્મોદયત્સમુદ્ભવાઃ ॥ ૫૭ ॥ ગતયો દેવમનુજ-તિર્યગ્નરકલક્ષણાઃ ।
भवतीह गतिनाम-कर्मोदयसमुद्भवाः ॥ ५८ ॥ नोकपायमोहनीयो-दयो-
द्भूता भवन्त्यथ । स्त्रीपुंनपुंसकाभिरुया वेदाः खेदाश्चया भृशं ॥ ५९ ॥
મિથ્યાત્વમપિ મિથ્યાત્વ-મોહનીયોદયોદ્ગતં । ઇવમૌદયિકા ભાવા
व्याख्याता एकविंशतिः ॥ ६० ॥

ननु निद्रादयो भावा-स्तत्तत्कर्मोदयोद्गताः । अन्येऽपि सन्ति नत्केयं

આશ્નાય પ્રમાણે ગણના કરતાં તેમાં લેખ્યા આવતી નથી તો તમે મનોયોગના પરિણામ-
રૂપ તેને કેમ કહો છો ? 'તેનો ઉત્તર આપે છે કે—' આગલ નામકર્મમાં મનઃપર્યાપ્તિ
કહેવાશે. તે પર્યાપ્તિ કરણવિશેષ છે. કે જે કરણવડે મનોયોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી
ચિંતવન કરાય છે તે મનરૂપ થયેલા પુદ્ગલો સહકારી કારણ હોવાથી મનોયોગ કહેવાય
છે. તે મનોયોગના પરિણામરૂપ લેખ્યા છે એમ સમજવું. '

ઉપર પ્રમાણે ત્રણ મતમાં યથાયોગ્યપણે લેખ્યાનો અંતર્ભાવ સમજવો. 'આ ત્રણ મતમાં
છેલ્લો મત ઠીક છે અને પહેલાં બે મત ચરાચર નથી 'ઇત્યાદિ દ્રવ્યલોકમાં લેખ્યા-
ધિકારમાં સવિસ્તર કહેલું છે.

હવે ચાર કપાય-ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, તે કપાયો કપાયમોહનીયકર્મના ઉદયથી
થયેલા છે. (૫૭) દેવ, નનુપ્ય, તિર્યચ ને નારકીરૂપ ચાર ગતિ છે તે ગતિનામકર્મના
ઉદયથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૫૮) અત્યંત છેદ આપનાર સ્ત્રી, પુરુષ ને નપુંસક નામના ત્રણ
વેદ નોકપાયમોહનીયકર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત થાય છે. (૫૯) મિથ્યાત્વમોહનીયના ઉદયથી
મિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે ઔદયિક ભાવના ૨૧ ભેદનું વિવરણ સમજવું. (૬૦)

अहिं शिष्य प्रश्न करे छे के- 'ते ते कर्मना उदयथी जीवने प्राप्त यता निद्रादिक
भाव विगरे बीजा घणा भावो छे, तो औदयिक भावना भेदनी संख्या २१ नी ज केम कही
छे ? ' (६१) તેને ઉત્તર આપે છે કે—' સાવર્ણ્યવડે, સાહચર્યવડે, આદ્યેપથી અને ઉપલક્ષણથી

गणनात्रैकविंशतेः ॥ ६१ ॥ अत्रोच्यते—यथासंभवमेष्वेवां—तर्भाव्या अप-
रेऽपि ते । सावर्ण्यसाहचर्याभ्या—माक्षेपाद्वोपलक्षणात् ॥ ६२ ॥ निद्रापंच-
कमाक्षिप्त—मज्ञानग्रहणाद्यतः । स्यादज्ञानं मोहनीया—वरणद्वितयोद-
यात् ॥ ६३ ॥ गतिग्रहणतः शेष—नामकर्मभिदां ब्रजः । आक्षिप्यतेऽवि-
नाभावा—त्सावर्ण्याद्वोपलक्ष्यते ॥ ६४ ॥ आयूषि वेदनीये द्वे गोत्रे द्वे
इत्यमून्यपि । आक्षिप्यंतेऽत्र गत्यैवा—ऽनन्यथाभावतः खलु ॥ ६५ ॥
जात्यादिनामगोत्रायु—र्वेद्यानां कर्मणां ध्रुवं । भवधारणहेतूना—मसत्येक-
तरेऽपि यत् ॥ ६६ ॥ गतिर्न संभवत्येवा—ऽव्यभिचारि ततः स्फुटं । ज्ञेय-
मेषां साहचर्य—मर्हत्यपि तथेक्षणात् ॥ ६७ ॥ हास्यादि षट्कमाक्षिप्तं
वेदानां ग्रहणादिह । यदेतेऽव्यभिचारेण वेदोपग्रहकारिणः ॥ ६८ ॥ यद्वा
कषायग्रहणा—द्वास्यादीनां परिग्रहः । सावर्ण्यात्सहचाराच्च कषायनोक-
षाययोः ॥ ६९ ॥ इत्यर्थतस्तत्त्वार्थवृत्तौ । कर्मग्रंथवृत्तावप्युक्तं—ननु निद्रा-
पंचकसातादिवेदनीयरत्यरतिप्रभृतयः प्रभूततरभावा अन्येऽपि कर्मोदय-

ए बीजा भावोनो यथासंभव अंतर्भाव करी लेवो. (६२) जेमके निद्रापंचकनो अज्ञान
ग्रहण करेल होवाथी तेमां आक्षेप (समावेश) करवो. कारण के जे अज्ञान छे ते मोहनीय
अने ज्ञानावरणीय तथा दर्शनावरणीय एवे प्रकारना आवरणरूप कर्मना उदयथी ज थाय
छे. (६३) गति ग्रहण करवाथी नामकर्मनी बीजी प्रकृतिओना समूहनो तेमां आक्षेप करी
लेवो. कारण के ते प्रकृतिओनो उदय गतिविना थतो नथी तेथी अथवा तो तेना सावर्ण्य-
पणथी तेनुं उपलक्षण करी लेवुं. (६४) आयुर्कर्म, वे प्रकारनुं वेदनीय ने वे प्रकारनुं
गोत्रकर्म तेनो पण गतिथी ज आक्षेप करी लेवो, कारण के तेनो उदय पण गतिविना
थतो नथी. (६५) जात्यादि नामकर्म, गोत्र, आयु ने वेदनीय कर्म के जे भवधारणना
हेतुभूत छे, तेमांथी एकनो पण अभाव होय तो गतिनाम संभवे ज नहीं, तेथी तेनुं अव्य-
भिचारीपणुं प्रगट ज छे अने साहचर्यपणुं पण ते ज प्रकारे सिद्ध छे.- (६६-६७) त्रण
वेदना ग्रहण करवाथी हास्यादि षट्कनो तेमां समावेश करी लेवो, कारण के ते अव्य-
भिचारीपणो वेदोदयने उपग्रह करनारा छे. (६८) अथवा चार कषाय ग्रहण करवाथी
हास्यादि षट्कनो तेमां समावेश करी लेवो. कारणके कषाय अने नोकषायनुं सावर्ण्यपणुं
अने सहचारीपणुं छे. (६९) आ प्रमाणे अर्थथी तत्त्वार्थवृत्तिमां कहेल छे. कर्मग्रंथनी
वृत्तिमां पण कहुं छे के—‘ निद्रापंचक, सातादि वेदनीय, रति अरति बिगेरे घणा भावो

જન્યાઃ સંતિ, તત્કિમિત્યેતાવંત એવેતિ નિર્દિષ્ટાઃ ? સત્યં, ઉપલક્ષણત્વા-
દન્યેઽપિ દૃષ્ટવ્યાઃ, કેવલં પૂર્વશાસ્ત્રેષુ એતાવંત એવ નિર્દિષ્ટા દૃશ્યંતે, इत्य-
ત્રાપ્યેતાવંત એવાસ્માભિઃ પ્રદર્શિતા इति.

जीवत्वमथ भव्यत्व-अभव्यत्वमिति त्रयः । स्युः पारिणामिका
भावा नित्यमीदृक्स्वभावतः ॥ ७० ॥ यदभव्यो न भव्यत्वं भव्यो वा
नैत्यभव्यतां । कदाप्यजीवो जीवत्वं जीवो वा न ह्यजीवतां ॥ ७१ ॥

जीव एवात्र जीवत्वं स्वार्थिकः प्रत्ययो ह्ययं । भाविसिद्धिर्भवंद्भव्यः
सिद्ध्यनर्हस्त्वभव्यकः ॥ ७२ ॥ भावाः सन्ति परेऽप्यस्ति-त्वादयः पारि-
णामिकाः । किंतु जीवाजीवसाधा-रणा इत्यत्र नोदिताः ॥ ७३ ॥ जीव-
स्यैव परं ये स्यु-र्न त्वजीवस्य कर्हिचित् । तेऽपि पञ्चाशदत्रोक्ताः सदौ-
पशमिकादयः ॥ ७४ ॥ तथोक्तं तत्त्वार्थभाष्ये-जीवत्वभव्यत्वाभव्यत्वा-
दीनि च जीवत्वं भव्यत्वमभव्यत्वमित्येते त्रयः पारिणामिका भावा भवन्ति.
आदिग्रहणं किमर्थमित्यत्रोच्यते-अस्तित्वमन्यत्वं कर्तृत्वं भोक्तृत्वं गुण-

बीजा पण કર્મોદયજન્ય છે તે છતાં આટલા (૨૧) જ ઔદયિક ભાવ કેમ કહ્યા છે ? ' તેને ઉત્તર આપે છે કે ' તારું કહેવું સત્ય છે, પરંતુ ઉપલક્ષણથી વીજા મેદો પણ ગ્રહણ કરી લેવા કેવલ પૂર્વ શાસ્ત્રોમાં આટલા જ મેદ વતાવ્યા છે તેથી અમે અહીં પણ તેટલા જ મેદ કહ્યા છે. '

હવે જીવત્વ, ભવ્યત્વ અને અભવ્યત્વ એ ત્રણ મેદ નિરંતર એવો સ્વભાવ હોવાથી પારિણામિક ભાવના કહેલા છે. (૭૦) કારણ કે અભવ્ય કદાપિ પણ ભવ્ય થતો નથી, ભવ્ય અભવ્ય થતો નથી, અજીવ જીવત્વ પામતો નથી અને જીવ અજીવત્વ પામતો નથી. (૭૧) જીવ તે જ જીવત્વ એ રીતે અહીં સ્વાર્થમાં ત્વપ્રત્યય સમજવો જેની ભાવિકાએ સિદ્ધિ થવાની છે તે ભવ્ય અને જે સિદ્ધિને અયોગ્ય છે તે અભવ્ય જાણવા. (૭૨) વીજા અસ્તિત્વાદિક પણ પારિણામિક ભાવ છે, પરંતુ તે જીવ અને અજીવને સાધારણ હોવાથી અહીં કહેવામાં આવ્યા નથી. (૭૩) ઉપર જે ઔપશમિકાદિ ચાર ભાવના પચાસ મેદ કહેવામાં આવ્યા છે તે જીવને જ હોય છે, કદી પણ અજીવને હોતા નથી. (૭૪) શ્રી તત્ત્વાર્થભાષ્યમાં કહ્યું છે કે- ' જીવત્વ, ભવ્યત્વ અને અભવ્યત્વ વિગેરે એટલે જીવત્વ, ભવ્યત્વ ને અભવ્યત્વ એ ત્રણ મેદ પારિણામિક ભાવના છે. ' અહીં આદિ શબ્દ શામાટે ગ્રહણ કર્યો છે ? ' તેને ઉત્તર આપે છે કે- ' અસ્તિત્વ, અન્યત્વ, કર્તૃત્વ

વત્ત્વમસર્વગતત્વમનાદિકર્મસંતાનબદ્ધત્વં પ્રદેશવત્ત્વમરૂપત્વં નિત્યત્વમિત્યેવ-
માદયોઽપ્યનાદિપારિણામિકા જીવસ્ય ભાવા ભવંતિ ધર્માદિભિસ્તુ સમાના
ઇત્યાદિગ્રહણેન સૂચિતા ઇતિ । અજીવાનાં કર્તૃત્વભોક્તૃત્વાદિકં ચૈવં તત્ત્વા-
ર્થટીકાયાં—કર્તૃત્વં સૂર્યકાંતેઽપિ સવિતૃકિરણગોમયસંગમાદુપલભ્યતેઽગ્નિ-
નિર્વૃત્તાવેતત્સામાન્યં, ભોક્તૃત્વં મદિરાદિષ્વત્યંતં પ્રસિદ્ધં, ભુક્તોઽનયા ગુડ
ઇતિ. ક્રોધાદિમત્ત્વાદ્ગુણવત્ત્વં જ્ઞાનાદ્યાત્મકત્વાદ્વા પરમાણ્વાદાવપિ ગુણ-
વત્ત્વમેકવર્ણાદિત્વાત્સમાનં, અનાદિકર્મસંતાનબદ્ધત્વમિતિ કાર્મણશરીર-
મપ્યનાદિકર્મસંતાનબદ્ધમિતિ ચેતનાચેતનયોર્ધર્મસામ્યં, આપ્યકારઃ પુનર-
પ્યાદિગ્રહણં કુર્વન્ જ્ઞાપયત્યત્રાનંતર્ધર્મકમેકં, તત્રાશક્ત્યાઃ પ્રસ્તારયિતું સર્વે
ધર્માઃ પ્રતિપદં, પ્રવચનજ્ઞેન પુંસા યથાસંભવમાયોજનીયાઃ, ક્રિયાવત્ત્વં
પર્યાયોપયોગિતા પ્રદેશાષ્ટકનિશ્ચલતા એવંપ્રકારાઃ સંતિ ભૂયાંસ ઇતિ.

સાન્નિપાતિકભાવાનાં કુર્મહેઽથનિરૂપણમ્ । તત્ર સ્યુદ્વિકસંયોગા દશ
તે નામતસ્ત્વમી ॥ ૭૫ ॥ આયઃ સ્યાદૌપશમિક—ધ્યાયિકાખ્યસમન્વયે ।

ભોક્તૃત્વ, કર્તૃત્વ, અસર્વગતત્વ, અનાદિકર્મસંતાનબદ્ધત્વ, પ્રદેશવત્ત્વ, અરૂપત્વ, નિત્યત્વ,
વિગેરે પણ અનાદિ પારિણામિક ભાવો જીવના હોય છે. તે ધર્માસ્તિકાયાદિ અજીવોની
સાથે પણ સમાન હોય છે. એમ આદિ શબ્દના ગ્રહણથી સૂચવ્યું છે. હવે અજીવોનું કર્તૃત્વ,
ભોક્તૃત્વ વિગેરે આ પ્રમાણે તત્ત્વાર્થ ટીકામાં કહ્યું છે.—સૂર્યકાંતને વિષે પણ સૂર્યના કિરણ
અને ગોમયના સંગમ થકી અગ્નિ ઉત્પન્ન કરવામાં કર્તૃત્વ ઉપલબ્ધ થાય છે તેથી તે રીતે
સામાન્યતા છે. ભોક્તૃત્વ મદિરાદિકને વિષે અત્યંત પ્રસિદ્ધ છે જેમકે આણે (મદિરાણ)
ગોઠ લાધો છે. એ રીતે ભોક્તૃત્વ પણ સમાન છે. હવે ક્રોધાદિવાલો હોવાથી અથવા
જ્ઞાનાદિવાલો હોવાથી જેમ જીવને વિષે ગુણવત્ત્વ છે તેમ પરમાણુ વિગેરેને વિષે પણ એક-
ગુણવર્ણાદિ હોવાથી ગુણવત્ત્વની સમાનતા છે. તથા અનાદિકર્મસંતાનબદ્ધત્વ વાવત વિચાર
કરતાં કાર્મણશરીર પણ અનાદિકર્મસંતાનબદ્ધ છે. એ પ્રમાણે ચેતન અને અચેતનના ધર્મનું
સામ્યપણું છે. આપ્યકાર વઠી ફરીથી આદિ શબ્દને ગ્રહણ કરતા સતા અહીં જીવ અને અજી-
વને અનંત ધર્મવાળા કહે છે, તેથી તે સર્વે ધર્મો દરેક પદે જુદા પાડવા અશક્ય છે; માટે
પ્રવચનના જાણ પુરુષે યથાસંભવ તેની યોજના કરી લેવી. ક્રિયાવત્ત્વ, પર્યાયોપયોગિતા, પ્રદે-
શાષ્ટકનિશ્ચલતા (આઠ રુચકપ્રદેશનું નિશ્ચલપણું) ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારો પણ સમાનભાવી છે.

હવે સાન્નિપાતિક ભાવોનું નિરૂપણ કરીએ છીએ. તેમાં દ્વિકસંયોગી દશ ભાંગા થાય
છે તેના નામ આ પ્રમાણે—૧ ઔપશમિક ને ધ્યાયિક, ૨ ઔપશમિક ને ધ્યાયોપશમિક,

द्वितीयस्त्वौपशमिक-क्षायोपशमिकान्वये ॥ ७६ ॥ तृतीयश्चौपशमिकौ-
दयिकाख्यसमागमे । चतुर्थ औपशमिक-पारिणामिकसयुंतौ ॥ ७७ ॥
क्षायिकक्षायोपशमि-कान्वयोत्थस्तु पंचमः । क्षायिकौदयिकाभ्यां च षष्ठो
भंगः स्वमन्वये ॥ ७८ ॥ सप्तमस्तु क्षायिकेण पारिणामिकसंगमे । अष्टमः
स्यादौदयिक-क्षायोपशमिकान्वये ॥ ७९ ॥ पारिणामिकमिश्राभ्यां मि-
श्राभ्यां नवमो मतः । दशमः स्यादौदयिक-पारिणामिकयोगजः ॥ ८० ॥

त्रिकसंयोगजा भंगा दश तत्रायमादिमः । क्षयक्षयोपशमजो-पश-
मोत्थैः समागतैः ॥ ८१ ॥ क्षायिकौदयिकाख्यौप-शमिकाख्यैर्द्वितीयकः ।
तृतीयश्चौपशमिक-क्षायिकपारिणामिकैः ॥ ८२ ॥ औदयिकौपशमिक-
क्षायोपशमिकैः परः । पारिणामौपशमिक-क्षायोपशमिकैः परः ॥ ८३ ॥
स्यात्षष्ठश्चौपशमिकौ-दयिकपारिणामिकैः । क्षायिकौदयिकक्षायो-पश-
मिकैस्तु सप्तमः ॥ ८४ ॥ पारिणामिकमिश्राख्य-क्षायिकैरष्टमः स्मृतः ।
नवमः स्यादौदयिक-क्षायिकपारिणामिकैः ॥ ८५ ॥ पारिणामिकमिश्राख्यौ-
दयिकैर्दशमोऽपि च । चतुःसंयोगजाः पंच भंगकास्ते त्वमी श्रुताः ॥ ८६ ॥

क्षायिकश्चौपशमिकः क्षायोपशमिकोऽपि च । औदयिकश्चेत्यमीभि-र्योगे
प्रथमभंगकः ॥ ८७ ॥ क्षायिकोऽथौपशमिकः क्षायोपशमिकाह्वयः । पारि-

३ औपशमिक ने औदयिक, ४ औपशमिक ने पारिणामिक, ५ क्षायिक ने क्षायोपशमिक,
६ क्षायिक ने औदयिक, ७ क्षायिक ने पारिणामिक, ८ औदयिक ने क्षायोपशमिक, ९
मिश्रथयेला पारिणामिक ने क्षायोपशमिक ने १० औदयिक ने पारिणामिक. (७६-८०)

हवे त्रिकसंयोगी १० भांगा बतावे छे.—

१ क्षायिक, क्षायोपशमिक ने औपशमिक, २ क्षायिक, औदयिक ने औपशमिक, ३
औपशमिक, क्षायिक ने पारिणामिक, ४ औदयिक, औपशमिक ने क्षायोपशमिक, ५
पारिणामिक, औपशमिक ने क्षायोपशमिक, ६ औपशमिक, औदयिक ने पारिणामिक,
७ क्षायिक, औदयिक ने क्षायोपशमिक, ८ पारिणामिक, क्षायोपशमिक ने क्षायिक, ९
औदयिक, क्षायिक ने पारिणामिक, १० पारिणामिक, क्षायोपशमिक ने औदयिक.

हवे चतुःसंयोगी पांच भांगा कहे छे (८१-८६)

१ क्षायिक, औपशमिक, क्षायोपशमिक ने औदयिक, २ क्षायिक, औपशमिक,
क्षायोपशमिक ने पारिणामिक, ३ क्षायिक, औपशमिक, पारिणामिक ने औदयिक, ४

क्षामिक इत्येषां योगे भंगो द्वितीयकः ॥ ८८ ॥ क्षायिकौपशमिकाख्यौ
पारिणामिक इत्यपि । औदयिकश्चेत्यमीषां योगे भंगस्तृतीयकः ॥ ८९ ॥
क्षायोपशमिकश्चौप-शमिकौदयिकाह्वयौ । पारिणामिक इत्येषां योगे
भंगस्तुरीयकः ॥ ९० ॥ क्षायिकौदयिकाभिख्यौ क्षायोपशमिकाह्वयः ।
पारिणामिक एतेषां योगे भंगस्तु पंचमः ॥ ९१ ॥ पंचसंयोगजश्चैकः स्या-
दौपशमिकादिभिः । पंचभिः सन्निपतितैः षड्विंशतिरमी समे ॥ ९२ ॥

क्षायोपशमिक, औपशमिक, औदयिक ने पारिणामिक, ५ क्षायिक, औदयिक, क्षायोपश-
मिक ने पारिणामिक. (८७-९१) पंचसंयोगी एक भांगो उपर जणावेला पांच भावोना
संयोगी थाय छे. ए रीते कुल २६ भांगा थाय छे. (९२)

द्विकसंयोगी १०	त्रिकसंयोगी-१०	चतुःसंयोगी-५
१ औपशमिक-क्षायिक	१ औप०क्षायिक-क्षायोप०	१ औप० क्षायिक-क्षायो०
२ औपशमिक-क्षायोप- शमिक	२ औप०क्षायिक-औदयिक	औदयिक.
३ औपशमिक-औदयिक	३ औप०क्षायिक-पारिणा०	२ औप० क्षायिक-क्षायो०
४ औपशमिक-पारिणा- मिक	४ औप०क्षायोप-औदयि०	पारिणामिक.
५ क्षायिक-क्षायोपशमिक	५ औप०क्षायोप-पारिणा०	३ औप०क्षायिक-औद०
६ क्षायिक-औदयिक	६ औप०औदयि०पारिणा.	पारिणामिक.
७ क्षायिक-पारिणामिक	७ क्षायिक-क्षायोप०औ- दयिक	४ औप० क्षायो० औद०
८ क्षायोपशमिक-औदयिक	८ क्षायिक-क्षायोप० पा- रिणामिक.	पारिणामिक.
९ क्षायोपशमिक-पारि- णामिक	९ क्षायिक-औदयिक-पा- रिणामिक.	५ क्षायिक-क्षायो० औद०
१० औदयिक-पारिणामिक	१० क्षायोप० औदयिक-पा- रिणामिक.	पारिणामिक.
		पंचसंयोगी १
		१ औपशमिक, क्षायिक, क्षायोपशमिक, औद- यिक, पारिणामिक.

आ कुल २६ भांगामांथी नीचेना ६ भंग उपयोगी छे. २० नाममात्र छे.

- १ द्विकसंयोगी-क्षायिक-पारिणामिक. ४ चतुःसंयोगी-औप० क्षायो० औद० पारि०
२ त्रिकसंयोगी-क्षायिक-औद० पारिणा० ५ चतुःसंयोगी-क्षायिक०क्षायो०औद०पारि०
३ त्रिकसंयोगी-क्षायो० औद० पारिणा० ६ पंचसंयोगी उपर प्रमाणे—

उपरमांथी प्रथम भंग सिद्धमां होय, बीजो भंग सर्वज्ञने होय, बीजो-चोथो ने पांचमो
चारे गतिमां प्राप्त थाय अने छहो-क्षायिकसमकिती उपशमश्रेणी मांडनार मनुष्यने होय.

સસત્ત્વો દ્વિકયોગોત્થો નવમો દશમોઽપિ ચ । ત્રિયોગજૌ ચતુર્યોગે
ભંગૌ ચતુર્થપંચમૌ ॥ ૧૩ ॥ એકઃ પંચકસંયોગી ષડમી સાન્નિપા-
તિકાઃ । જીવેષુ સમવંત્યન્યે વિંશતિઃ સંભવોઽજ્ઞતાઃ ॥ ૧૪ ॥ યત્તુ
તત્ત્વાર્થવૃત્તાવેવમુક્તં, એવામેવૌપશ્મિકાદીનાં દ્વિકાદિયોગેન સાન્નિપા-
તિકો નિષ્પચ્યેત ષડ્વિંશતિવિકલ્પઃ, તત્રૈકાદશ વિરોધિત્વાદસંભવંત-
સ્ત્યક્તા વિકલ્પાઃ પંચદશોપાત્તાઃ સંભવિનઃ, પ્રશમરતૌ ષષ્ઠ ઇત્યન્યઃ
પંચદશભેદ ઇતિ વચનાદિતિ તદભિપ્રાયં સમ્યગ્ ન વિદ્મઃ, યતોઽનુ-
યોગદ્વારવૃત્તાવેવમુક્તં, તદેવમેકો દ્વિકસંયોગભંગકો, દ્વૌ દ્વૌ ત્રિકયોગ-
ચતુષ્કયોગભંગકૌ, એકસ્ત્વયં પંચકયોગ ઇત્યેતે ષડ્ભંગકા અત્ર સંભવિનઃ
પ્રતિપાદિતાઃ, શેષાસ્તુ સંયોગમાત્રતયૈવ પ્રરૂપિતા ઇતિ સ્થિતં.

એતેષુ ચ ષટ્પુ ભંગકેષુ મધ્યે એકસ્ત્રિકસંયોગો, દ્વૌ ચતુષ્કયોગાવિ-
ત્યેતે ત્રયોઽપિ પ્રત્યેકં ચતસૃષ્વપિ ગતિષુ સંભવંતીતિ નિર્ણીતમિતિ, ગતિ-
ચતુષ્ટયભેદાત્તે કિલ દ્વાદશ વદ્યંતે. યે તુ શેષા દ્વિકત્રિકપંચકયોગલક્ષ-

એમાં દ્વિકસંયોગી ૧ સાતમો, ત્રિકસંયોગી બે નવમો ને દશમો, ચતુઃસંયોગી બે ચોથો
ને પાંચમો અને પાંચસંયોગી ૧ એ પ્રમાણે કુલ ૬ સાન્નિપાતિક માંગા જીવમાં સંભવે છે.
બાકીના વીણ સંભવતા નથી. (૧૩-૧૪) તત્ત્વાર્થવૃત્તિમાં એમ કહ્યું છે કે- ‘ એ ઔપશ-
્મિકાદિક આવના દ્વિકાદિ યોગે કરીને સાન્નિપાતિક માવના ૨૬ વિકલ્પ થાય છે, તેમાંના
૧૧ વિકલ્પ વિરોધી હોવાથી સંભવતા નથી તેથી તે તર્જી દેવા, બાકીના ૧૫ વિકલ્પો
સંભવે છે તે ગ્રહણ કરવા તેનો, તેમ જ પ્રશમરતિમાં છઠ્ઠો સાન્નિપાતિક માવ ૧૫ ભેદવાળો
કહ્યો છે એમ કહ્યું છે તેનો અભિપ્રાય અમે સમ્યગ્ રીતે જાણી શકતા નથી, ’ શ્રી અનુયો-
ગદ્વારની વૃત્તિમાં એમ કહ્યું છે કે-‘ એક દ્વિકસંયોગી માંગો, બે બે ત્રિકસંયોગી ને ચતુઃસં-
યોગી માંગા અને એક પંચસંયોગી માંગો-એ પ્રમાણે છ ભંગ સંભવે છે ’ તેથી કહ્યા છે;
બાકીના ભંગો સંયોગમાત્રથી થતા હોવાથી કહેલા છે. ’

હવે એ છ માંગામાં એક ત્રિકસંયોગી ને બે ચતુઃસંયોગી એમ ત્રણ માંગા ચારે ગતિમાં
સંભવે છે એમ નિર્ણય કર્યો છે. એટલે તેના ગતિ ચતુષ્ટયવડે ગુણતા ૧૨ ભેદ થાય છે.
બાકી એક દ્વિકસંયોગી, એક ત્રિકસંયોગી ને એક પંચસંયોગી-એ ત્રણ માંગા સિદ્ધમાં,

૧ પ્રશમરતિમાં જે ૧૧ ભેદ કહ્યા છે તેનો અભિપ્રાય તો ૬ ભેદ જે સંભવે છે તેના ઉત્તર-
ભેદ ૧૧ થાય છે તે જ કહેલ જણાય છે.

ણાસ્ત્રયો ભંગાઃ સિદ્ધકેવલ્યુપશાંતમોહાનાં યથાક્રમં નિર્ણીતાસ્તે ચ યથો-
ક્તૈકસ્થાનસંભવિત્વાન્નય એવેત્યનયા વિવક્ષયા સાન્નિપાતિકો ભાવઃ સ્થા-
નાંતરે પંચદશવિધ ઉક્તો દૃષ્ટવ્યઃ. યદાહ—અવિરુદ્ધસન્નિવાહ્ય—મેયા
એતે પશ્યસન્તિ ’

સંભવત્સુ ચ ષટ્સ્વેષુ સત્તમો દ્વિકયોગજઃ । સિદ્ધાનામેવ નિર્દિષ્ટઃ
જ્ઞાયિકપારિણામિકઃ ॥ ૯૫ ॥ જ્ઞાનાદિક્ષાયિકં હ્યેષાં જીવત્વં પારિણા-
મિકં । સિદ્ધાનામન્યભાવાનાં હેત્વભાવાદસંભવઃ ॥ ૯૬ ॥ ત્રિકસંયોગજો
યસ્તુ નવમઃ પ્રાગ્નિરૂપિતઃ । સ સર્વજ્ઞે જ્ઞાયિકાચ્યૌ—દયિકપારિણામિકઃ
॥ ૯૭ ॥ જીવત્વાદિ યતસ્તસ્ય વર્ત્તતે પારિણામિકં । ઔદયિકી નરગતિ—
જ્ઞાનાદિ જ્ઞાયિકં તથા ॥ ૯૮ ॥ ત્રિકસંયોગજો યસ્તુ દશમઃ પ્રાક્ પ્રદ-
ર્શિતઃ । સ ચતુર્થા ભવેન્મિશ્રૌ—દયિકપારિણામિકઃ ॥ ૯૯ ॥ યતઃ
જ્ઞાયોપશમિકા—નીંદ્રિયાણિ ભવંત્યથ । ઔદયિકી શ્વભ્રગતિ—જીવત્વં પારિ-
ણામિકં ॥ ૧૦૦ ॥ એવં તિર્યગાદિગત્ય—ભિલાપેન ત્રયઃ પરે । ભવંતિ ભંગ-
કાસ્તે ચ સ્વયં વાચ્યા વિવેકિભિઃ ॥ ૧ ॥ ચતુસ્સંયોગજૌ ચૌ ચ ભંગૌ

કેવલીમાં અને ઉપશાંતમોહીમાં અનુક્રમે સંભવે છે. એટલે તેના ત્રણ ને ઉપર જણાવેલા
બાર એમ કુલ ૧૫ સાન્નિપાતિક ભાવના મેદ આ પ્રકારે થાય છે. તેથી સ્થાનાંતરે તે અનુસારે
સાન્નિપાતિક ભાવ પંદર પ્રકારનો કહેલો છે એમ જાણવું. કહ્યું છે કે—‘અવિરુદ્ધસન્નિવા-
હ્ય—મેયા એતે પશ્યસન્તિ ’ આ અવિરુદ્ધ એવા સાન્નિપાતિક મેદ પંદર છે.

સાન્નિપાતિકના ૨૬ મેદમાં સંભવિત મેદ છ કહ્યા છે, તેમાં દ્વિકસંયોગી સાતમો
જ્ઞાયિક ને પારિણામિક રૂપ મેદ સિદ્ધમાં જ કહેલો છે. (૯૫) તેમને જ્ઞાનાદિ જ્ઞાયિક
ભાવના છે અને જીવત્વ પારિણામિક ભાવનું છે. સિદ્ધમાં બીજા ભાવોના હેતુનો અભાવ
હોવાથી બીજા ભાવોનો અસંભવ છે. (૯૬) ત્રિકસંયોગી નવમો ભંગ જ્ઞાયિક, ઔદયિક
ને પારિણામિકરૂપ છે તે સર્વજ્ઞમાં સંભવે છે. (૯૭) તેમને જીવત્વાદિ પારિણામિક
ભાવનું, ઔદયિકી નરગતિ અને જ્ઞાયિક ભાવના જ્ઞાનાદિ છે. (૯૮) ત્રિકસંયોગી
દશમો ભંગ જે જ્ઞાયોપશમિક, ઔદયિક ને પારિણામિકરૂપ છે તે ચાર પ્રકારે છે; (૯૯)
કેમકે જ્ઞાયોપશમિકી ઇન્દ્રિયો, ઔદયિકી નરકગતિ ને જીવત્વ પારિણામિક ભાવનું નરક
ગતિવાળા જીવોને હોય છે. (૧૦૦) તે જ પ્રમાણે તિર્યંચ, મનુષ્ય ને દેવગતિ માટે પણ
પ્રરૂપણા વિવેકી સજ્જનોએ કરી લેવી. (૧૦૧) ચતુસંયોગી જે ચોથો ને પાંચમો

तुरीयपञ्चमौ । प्रत्येकं तावपि स्यातां गतिभेदाच्चतुर्विधौ ॥ २ ॥ तथाहि—
सम्यक्त्वसौपशमिकं कृतत्रिपुञ्जदेहिनां । खानि मिश्राणि जीवत्वं स्यात्तेषां
पारिणामिकं ॥ ३ ॥ गतिर्भवत्यौदयिकी यदेषां नरकादिका । चतुःसंयो-
गजस्तुर्य—अतुर्भेदो भवेदिति ॥ ४ ॥ सम्यक्त्वं क्षायिकं खानि मिश्राणि
पारिणामिकं । जीवत्वमेवौदयिकी गतिः स्यान्नरकादिका ॥ ५ ॥ चतुः-
संयोगजश्चैवं पञ्चमोऽपि चतुर्विधः । नृणामुपशमश्रेण्यां पञ्चसंयोगजः
पुनः ॥ ६ ॥ यो हि क्षायिकसम्यक्त्वी मनुजः प्रतिपद्यते । विशुद्ध्योप-
शमश्रेण्यां क्षायिकं तस्य दर्शनं ॥ ७ ॥ चारित्रं चौपशमिकं तन्मोहोपश-
माद्भवेत् । गतिरौदयिकी खानि क्षायोपशमिकान्यथ ॥ ८ ॥ जीवत्वमथ
भव्यत्वं भवेतां पारिणामिके । पञ्चसंयोगजस्यैक—विधस्यैवं हि संभवः
॥ ९ ॥ सान्निपातिकभेदानां षष्ठां संभविनामिति । उक्ता भेदाः पञ्चदश
प्रतिभेदविवक्षया ॥ १० ॥

जीवेषु षडमी भावा यथासंभवमाहिताः । अजीवेषु त्वौदयिक—पा-
रिणामिकसंज्ञकौ ॥ ११ ॥ तथाहि—धर्माधर्माभ्रास्तिकाय—कालेषु पारि-

वे भंग संभवित कक्षा छे ते पण चारे गतिमां होवार्थी चार प्रकारना समजवा.
(२) ते आ रीते—समकित उपशमभावनुं के जेणे त्रण पुंज कर्या छे'. क्षायोपशमिकी
इंद्रियो, पारिणामिक भावनुं जीवत्व ने औदयिकी नरकादिगति—ए रीते चतुःसंयोगी
चोथो भंग ४ गति आश्री चार प्रकारे समजवो, (३-४) अने चतुःसंयोगी पांचमा
भंगसां क्षायिकभावनुं समकित, क्षायोपशमिकी इंद्रियो, पारिणामिकभावनुं जीवत्व अने
औदयिकी भावनी नरकादिगति समजवी. ए रीते तेना पण चारगति आश्री चार प्रकार
समजवा; तथा पञ्चसंयोगी एक भंग मनुष्यने उपशमश्रेणिमां लभ्य धाय छे; (५-६)
केमके जे क्षायिक सम्यक्त्वी मनुष्य विशुद्धिवडे उपशमश्रेणि मांडे तेने क्षायिकभावनुं
समकित, मोहनीय कर्मनो उपशम करवार्थी उपशमभावनुं चारित्र, औदयिकी मनुष्य गति,
क्षायोपशमिकी इंद्रियो अने जीवत्व तथा भव्यत्व पारिणामिकभावनुं आ प्रमाणे पंच-
संयोगी एक भंगनो संभव छे. (७-९) ए प्रमाणे सान्निपातिकभावना छे संभवित भेदना
उत्तर भेद १५ प्रतिभेदनी विवक्षापूर्वक कक्षा. (१०)

उपर प्रमाणे छ भाव जीवने विषे जे रीते संभवे छे ते रीते कही बताव्या. हवे
अजीवने विषे औदयिक ने पारिणामिक वे भाव होय छे. (११) ते आ रीते—धर्मास्ति-

१ अर्ही जेणे 'त्रण पुंज कर्या छे एम कहेवानो हेतु समजातो नथी.

નામિકઃ । એક એવાનાઅનંતો નિર્દિષ્ટઃ શ્રુતપારગૈઃ ॥ ૧૨ ॥ ચલનસ્થિ-
ત્યુપદંભા-વકાશદાનધર્મકાઃ । સર્વદામી પરિણતાઃ પરિણામેન તાદૃશા
॥ ૧૩ ॥ આવલ્યાદિપરીણામો-રરીકારાન્નિરંતરં । અનાઅનંતો ભાવઃ
સ્યા-ત્કાલસ્ય પારિણામિકઃ ॥ ૧૪ ॥ વર્તનાલક્ષણઃ કાલઃ ક્ષણાવ-
લ્યાદિકઃ પરઃ । ઇતિ દ્વેધા નિગદિતઃ કાલઃ કેવલશાલિભિઃ ॥ ૧૫ ॥
તેન તેન સ્વરૂપેણ વર્તંતેઽર્થા જગત્સુ યે । તેષાં પ્રયોજકત્વં ચ-દ્વર્તના સા
પ્રકીર્તિતા ॥ ૧૬ ॥ સા લક્ષણં લિંગમસ્ય વર્તનાલક્ષણસ્તતઃ । સર્વક્ષેત્ર-
દ્રવ્યભાવ-વ્યાપી કાલો ભવત્યયં ॥ ૧૭ ॥ સમયાવલિકાદિસ્તુ સમય-
ક્ષેત્રવર્તિષુ । દ્રવ્યાદિષ્વસ્તિ ન તતો બહિર્વર્તિષુ તેષ્વયં ॥ ૧૮ ॥ અન્યા-
ન્યસમયોત્પત્તે-રેકક્ષણાત્મકોઽપ્યયં । આવલ્યાદિપરીણામં સદા પરિ-
ણામત્યહો ॥ ૧૯ ॥

મ્યાત્પુદ્ગલાસ્તિકાયે તુ સાઅંતઃ પારિણામિકઃ । ભવેદૌદયિ-
કોઽપ્યસ્મિન્ ભાવઃ સ્કંધેષુ કેષુચિત્ ॥ ૨૦ ॥ સ્કંધાનાં દ્વ્યણુકાદીનાં
સાઅંતઃ પારિણામિકઃ । તેન તેન સ્વરૂપેણ સાઅંતપરિણામતઃ ॥ ૨૧ ॥

કાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય ને કાલ એ ચારને વિષે એક પારિણામિકભાવ
અનાદિઅનંત સ્થિતિવાળો છે, એમ શ્રુતપારગામીઓએ કહ્યું છે. (૧૨) તેમાં ચલન,
સ્થિતિ અને અવકાશ દેવાના ધર્મવાળા પ્રથમના ત્રણ તેવા પરિણામે સર્વદા પ્રણમેલા છે
(૧૩) અને આવળી વિગેરે પરિણામને અંગીકાર કરવાથી નિરંતર અનાદિઅનંતપણે
પારિણામિક ભાવ કાલમાં પણ વર્તે છે. (૧૪) કાલ તે વર્તનાલક્ષણ અને સમય આવળી
વિગેરે એમ બે પ્રકારનો કેવલજ્ઞાનીઓએ કહ્યો છે. (૧૫) તે તે સ્વરૂપે જે પદાર્થો જગ-
તમાં વર્તે છે તેનું પ્રયોજકપણું તે વર્તના કહેલી છે. (૧૬) તેવું લક્ષણ અથવા લિંગ
(ચિન્હ) છે જેનું તે વર્તનાલક્ષણ કાલ સર્વ ક્ષેત્ર, દ્રવ્ય ને ભાવવ્યાપી છે. (૧૭) અને
સમય આવલિકાદિ કાલ સમયક્ષેત્ર(અઢી દ્વીપ)વર્તી દ્રવ્યાદિકમાં છે; તેની વહારના
દ્રવ્યાદિકમાં નથી. (૧૮) અન્ય અન્ય સમયની ઉત્પત્તિથી આ એક સમયાત્મક કાલ
પણ આવલિકાદિ પરિણામે સદા પરિણમે છે. (૧૯)

પુદ્ગલાસ્તિકાયમાં પારિણામિક ભાવ સાદિસાંત છે અને ઔદયિકભાવ પણ કેટલાક
સ્કંધોમાં સાદિસાંતપણે છે. (૨૦) દ્વ્યણુકાદિ સ્કંધોમાં તે તે સ્વરૂપે સાદિસાંત પરિ-
ણામ હોવાથી પારિણામિકભાવ સાદિસાંતપણે છે. (૨૧) પરમાણુઓ પણ સ્કંધની

સ્યાદેવં પરમાણુનાં સાદ્યંતઃ પારિણામિકઃ । સ્કંધાંતર્ભવિતો વર્ણ-ગંધા-
દિવ્યત્યથાદપિ ॥ ૨૨ ॥ અનંતાણવાત્મકાઃ સ્કંધા યે જીવગ્રહણોચિતાઃ ।
સ્યાત્પારિણામિકો ભાવ-સ્તેષામૌદયિકોઽપિ ચ ॥ ૨૩ ॥ શરીરાદિનામ-
કર્મો-દ્યૈન જનિતો થયા । ઔદારિકાદિસ્કંધાનાં તત્તદ્દેહતયોદયઃ
॥ ૨૪ ॥ યે જીવગ્રહણાનર્હાઃ સ્કંધાઃ સૂક્ષ્માશ્ચ યેઽણવઃ । તેષાં નૌદ-
યિકો ભાવઃ કેવલં પારિણામિકઃ ॥ ૨૫ ॥ ઉદય એવૌદયિક
इति व्युत्पत्त्यपेक्षया । કર્મસ્કંધેષ્વૌદયિકો ભાવો ભવતિ તથથા
॥ ૨૬ ॥ ક્રોધાદીનાં ય ઉદયો જીવાનાં જાયતે સ વૈ । કર્મસ્ક-
ન્ધોદયો જ્ઞેયઃ કર્મસ્કંધાત્મકા હિ તે ॥ ૨૭ ॥ કર્મસ્કંધાશ્રિતા એવં
નન્વૌપશમિકાદયઃ । સંભવંતઃ કથં ભાવા અજીવેષુ ન કીર્તિતાઃ ॥ ૨૮ ॥
સત્યં તે સંભવંત્યેવ તેષાં કિંચ નિરૂપણે । અવિવક્તૈવ હેતુત્વં વિભર્તિ
પ્રાક્તનાદતા ॥ ૨૯ ॥ ભવત્વૌદયિકોઽપ્યેવં સંભવન્નવિવક્તિતઃ । સમાને
સંભવે પંક્તિ-ભેદોઽયં કથમર્હતિ ॥ ૩૦ ॥ સત્યમેષ પંક્તિભેદો વિજ્ઞેઃ

અંદર રહેલા હોવાથી તથા તેના વર્ણ-ગંધાદિકનો ફેરફાર થતો હોવાથી તે પરમાણુઓનો પણ પારિણામિકભાવ સાદિમાંત હોય છે. (૨૨) અનંત પરમાણુરૂપ જે સ્કંધો જીવને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે તેમાં પારિણામિકભાવ હોય છે, તથા શરીરાદિ નામકર્મના ઉદયથી જનિત ઔદયિકભાવ પણ હોય છે. જેમકે ઔદારિકાદિ સ્કંધોનો તે તે દેહરૂપે ઉદય થાય છે માટે. (૨૩-૨૪) જે જીવને ગ્રહણ કરવાને અયોગ્ય સ્કંધો છે અને સૂક્ષ્મ એવા છુટા પરમાણુઓ છે તેને ઔદયિક ભાવ નથી; કેવલ પારિણામિકભાવ જ છે. (૨૫) ઉદય તે જ ઔદયિક એવી વ્યુત્પત્તિની અપેક્ષા અર્થ થતો હોવાથી કર્મસ્કંધોને વિષે ઔદયિક-ભાવ છે તે આ પ્રમાણે-(૨૬) જીવોને ક્રોધાદિકનો જે ઉદય થાય છે તે કર્મસ્કંધોનો ઉદય જાણવો, કારણ કે તે કર્મસ્કંધાત્મક જ છે. (૨૭) શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે-‘એ રીતે ગણતાં તો ઔપશમિકાદિ ભાવો પણ કર્મસ્કંધાશ્રિત જ છે તો તે ભાવો અજીવને વિષે કેમ કહ્યા નથી ?’ (૨૮) તેને ઉત્તર આપે છે કે-‘તારું કહેવું સત્ય છે તે રીતે તે ભાવો પણ સંભવે છે, પરંતુ તેના નિરૂપણમાં પૂર્વપુરુષોએ આદરેલી અવિવક્ષા જ હેતુરૂપ છે.’ (૨૯) શિષ્ય કહે છે કે-‘જો સંભવ છતાં તેની વિવક્ષા કરી નથી તો ઔદયિક માટે પણ તે જ રીતે માનવું જોઈએ, કેમકે સમાન સંભવપણામાં એવો પંક્તિભેદ કેમ યોગ્ય ગણાય ?’ (૩૦) તેને ઉત્તર આપે છે કે-‘તારું કહેવું સત્ય છે, કેટલાક સુજ્ઞોએ એવા પંક્તિભેદનું નિવારણ

કૈશ્ચિન્નિરાકૃતઃ । અજીવેષૂદિતો યત્તૈઃ કેવલં પારિણામિકઃ ॥ ૩૧ ॥ તથોક્તં
કર્મગ્રંથવૃત્તૌ—નન્વેવં કર્મસ્કંધાશ્રિતા ઔપશમિકાદયો ભાવા અજીવાનાં
સંભવંત્યતસ્તેષામપિ ભણનં પ્રાપ્નોતિ, સત્યં, તેષામવિવક્ષિતત્વાદત એવ
કૈશ્ચિદજીવાનાં પારિણામિક એવ ભાવોઽભ્યુપગમ્યત ઇતિ.

જીવાજીવાશ્રિતા ભાવા ઇતિ સમ્યગ્નિરૂપિતાઃ । અધિકૃત્યાથ કર્માણિ
કુર્મો ભાવપ્રરૂપણં ॥ ૩૨ ॥ ક્ષાયિકશ્ચૌપશમિકો મિશ્રશ્ચ પારિણામિકઃ ।
તથૌદયિક ઇત્યેતે પંચાપિ મોહનીયકે ॥ ૩૩ ॥ જ્ઞાનદર્શનાવરણાં—તરા-
યેષુ ચ કર્મસુ । ભાવા ભવંતિ ચત્વાર એવૌપશમિકં વિના ॥ ૩૪ ॥
તત્રાપિ કેવલજ્ઞાન—દર્શનાવરણાખ્યયોઃ । વિપાકોદયવિષ્કંભા—ભાવા-
ન્મિશ્રો ન સંભવેત્ ॥ ૩૫ ॥ વેદનીયનામગોત્રા—યુષાં તુ ત્રય એવ તે ।
વિના મિશ્રૌપશમિકૌ પરિણામદ્વયોદયાઃ ॥ ૩૬ ॥ તત્ર ચ—દ્વય આત્યં-
તિકોચ્છેદઃ સ્વવિપાકોપપાદકઃ । ઉદયઃ પરિણામસ્તુ જીવાંશૈર્મિશ્રતા
ભૃશં ॥ ૩૭ ॥ યદ્વા—તત્તદ્દ્રવ્યક્ષેત્રકાલા—ધ્યવસાયવ્યપેક્ષયા । સંક્રમા-

કર્યું છે. તેથી અજીવોમાં એકલો પારિણામિકભાવ જ કહ્યો છે. (૩૧) તેને માટે
કર્મગ્રંથની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—‘ નનુ ઇતિ પ્રશ્ને—કર્મસ્કંધાશ્રિત ઔપશમિકાદિ ભાવો
અજીવોમાં સંભવે છે તો તે ભાવોનું પણ કહેવાપણું પ્રાપ્ત થશે. ’ તેને ઉત્તર આપે છે કે—
‘ તારું કહેવું સત્ય છે, પરંતુ તેમાં તે ભાવોની અવિવક્ષા જ કારણભૂત છે. તેથી જ કેટલાક
આચાર્યો અજીવોને એકલો પારિણામિક ભાવ જ કહે છે. ’

ઉપર પ્રમાણે જીવ તથા અજીવને આશ્રીને ભાવો સમ્યક્ પ્રકારે નિરૂપિત કર્યા, હવે
કર્મોને આશ્રીને ભાવોનું નિરૂપણ કરે છે. (૩૨) મોહનીય કર્મમાં ક્ષાયિક, ઔપશમિક,
ક્ષાયોપશમિક, ઔદયિક ને પારિણામિક—એ પાંચે ભાવો હોય છે. (૩૩) જ્ઞાનાવરણીય,
દર્શનાવરણીય ને અંતરાય એ ત્રણ કર્મમાં ઔપશમિક વિના ચાર ભાવો જ હોય છે. (૩૪)
તેમાં પણ કેવલજ્ઞાનાવરણ ને કેવલદર્શનાવરણને વિપાકોદયના વિષ્કંભનો અભાવ
હોવાથી ક્ષાયોપશમિકભાવ સંભવતો નથી. (૩૫) વેદનીય, નામ, ગોત્ર ને આયુ—એ
ચાર કર્મને ક્ષાયોપશમિક ને ઔપશમિક વિના પારિણામિક, ક્ષાયિક ને ઔદયિક એ ત્રણ
ભાવ હોય છે. (૩૬) તેમાં દ્વય તે આત્યંતિક ઉચ્છેદ, પોતાના વિપાકને આપે તે
ઔદયિક અને જીવાંશ સાથે અત્યંત મિશ્રતા તે પારિણામિક, (૩૭) અથવા તે તે દ્રવ્ય,

દિતયા વા યઃ પરિણામઃ સુ ઇવ તઃ ॥ ૩૮ ॥ ઉપશમોઽત્રાનુદયા-વસ્થા
અસ્માવૃતામિવત્ । ત મોહનીય ઇવ સ્યા-ન્ન જાત્વન્યેષુ કર્મસુ ॥ ૩૯ ॥
સર્વોપશમ એવાયં વિજ્ઞેયો ન તુ દેશનઃ । ચદ્દેશોપશમસ્તુ સ્યા-દન્યેષા-
મપિ કર્મણાં ॥ ૪૦ ॥ ચતુર્ણા ઘાતિનામિવ ક્ષયોપશમ ઇષ્યતે । કર્મસ્ત્ર-
ષ્ટાસ્વપીહ રયુઃ પરિણામક્ષયોદયાઃ ॥ ૪૧ ॥

તૃતીર્યદ્દેવનરક-રૂપે ગતિચતુષ્ટયે । પંચાપિ ભાવા જ્ઞેયા ય-જીવત્વં
પારિણામિકં ॥ ૪૨ ॥ સમ્યક્ત્વમૌપશમિકં જ્ઞાયિકં ચેન્દ્રિયાણિ ચ ।
જ્ઞાયોપશમિકાન્યાસુ ગતિરૌદયિકી ભવેત્ ॥ ૪૨ ॥ તૌ દ્વાવેવ સિદ્ધગતૌ
જ્ઞાયિકપારિણામિકૌ । જ્ઞાનાદિ જ્ઞાયિકં તત્ર જીવત્વં પારિણામિકં
॥ ૪૪ ॥ એવં ચ-ગત્યાદિમાર્ગણાદ્વારે-પ્વેવં સ્યુર્નિયતાસ્ત્રયઃ । જ્ઞાયિકૌપશ-
મિકૌ તુ ભજનીયૌ યથાચ્ચથં ॥ ૪૫ ॥ ચત્ક્ષાયિકૌપશમિક-ભાવયોઃ
સતિ સંભવે । વાચ્યાઃ પંચાન્યથા સિથ્થૌ-દયિકપારિણામિકાઃ ॥ ૪૬ ॥

જેન, કાઠ અને અધ્યવસાયની અપેક્ષાએ અવવા સંક્રમાદિપણે જે પરિણામનું તે પારિણા-
મિક ભાવ છે. (૩૮) ઉપશમ તે અહીંયા મસ્મથી ઢાંકેલા અગ્નિની જેવી અનુદયાવસ્થા
છે. તે ભાવ મોહનીયકર્મને જ હોય છે, બીજા કર્મોને હોતો નથી. (૩૯) અહીં સર્વથી
ઉપશમ સમજવો પણ દેશથી સમજવો નહીં, કારણ કે દેશથી ઉપશમ તો બીજા કર્મોનો પણ
થાય છે. (૪૦) જ્ઞાયોપશમ ચાર ઘાતી કર્મનો જ દૃષ્ટાવ છે અને પારિણામિક, જ્ઞાયિક ને
ઔદયિક આ ત્રણ ભાવ આઠે કર્મોને હોય છે. (૪૧)

કર્મ	જ્ઞાનાં	દર્શનાં	વેદની	મોહની	આયુ	નામ	ગોત્ર	અંતરાય
ભાવ	૪	૪	૩	૫	૩	૩	૩	૪

હવે ચાર ગતિ આશ્રયી ભાવો કહે છે.-મનુષ્ય, તિર્યચ્, દેવ ને નરકરૂપ ચારે ગતિમાં
પાંચે ભાવ હોય છે. તે આ પ્રમાણે-પારિણામિક ભાવનું જીવત્વ, ઔપશમિક ને જ્ઞાયિક સમ-
કિત, જ્ઞાયોપશમિકી હંદ્રિયો અને ઔદયિકી ગતિ. (૪૨-૪૩) સિદ્ધગતિમાં જ્ઞાયિક
ને પારિણામિક બે ભાવ જ હોય છે. તેમાં જ્ઞાયિક જ્ઞાનાદિ અને પારિણામિક જીવત્વ.
(૪૪) એ રીતે ગત્યાદિ માર્ગણાદ્વારોને વિષે પણ નિયત ત્રણ ભાવ-જ્ઞાયોપશમિક,
ઔદયિક ને પારિણામિક હોય છે અને જ્ઞાયિક ને ઔપશમિક એ ભાવ તો કથંચિત્
હોવાથી ભજનારૂપ છે. (૪૫) જ્ઞાયિક ને ઔપશમિકનો સંભવ સતે પાંચ ભાવ કહેવા,
અન્યથા જ્ઞાયોપશમિક, ઔદયિક અને પારિણામિક એ ત્રણ ભાવ કહેવા. (૪૬)

एवं कर्मस्वमी भावा यथाम्नायं निरूपिताः । अथो गुणस्थानकेषु कुर्मो
भावप्ररूपणां ॥४७॥ सम्यग्दृष्ट्यादिषु गुण-स्थानकेषु चतुर्विह । भावास्त्र-
योऽथ चत्वारो लभ्यन्ते किल तद्यथा ॥४८॥ त्रयः क्षायोपशमिक-सम्यग्दृष्टे-
र्भवन्ति यत् । गतिरौदयिकी तेषां जीवत्वं पारिणामिकं ॥ ४९ ॥ क्षायोपशमिकं
सम्यग्दर्शनं चैन्द्रियाणि च । चत्वारश्चौपशमिक-क्षायिकदर्शन-
स्पृशः ॥५०॥ सम्यक्त्वमौपशमिकं तेषां च क्षायिकं भवेत् । मिश्राणि खानि
जीवत्वं गतिश्चात्रापि पूर्ववत् ॥ ५१ ॥ अनिवृत्तिवादराख्य-सूक्ष्मसं-
पराययोः । चत्वारः पंच वा भावा-स्त्रयस्तत्र च पूर्ववत् ॥५२॥ सम्यक्त्व-
मौपशमिकं श्रेणावुपशमस्पृशि । क्षायिकं क्षपकश्रेण्यां द्विधाप्येवं चतुष्टये
॥ ५३ ॥ पंचमस्त्वौपशमिक-चारित्रान्वय इष्यते । शास्त्रांतरे तत्क-
थित-मनयोर्गुणयोरपि ॥ ५४ ॥ तथोक्तं कर्मग्रंथवृत्तौ-एषामेव चतुर्णां
मध्ये ऽनिवृत्तिवादरसूक्ष्मसंपरायगुणस्थानकद्वयवर्त्तिनोऽप्यौपशमिकचारि-
त्रस्य शास्त्रांतरे प्रतिपादनादौपशमिकचारित्रप्रक्षेपे पंचम इति. तथोपशांत-

ए प्रमाणे कर्मने विषे आ भावो यथाम्नाय निरूपित कर्मा. हवे गुणस्थानोने विषे भावनी
निरूपणा करवामां आवे છે. (૪૭)' સમ્યગ્દૃષ્ટિ વિગેરે ચાર (ચોથું, પાંચમું, છઠ્ઠું ને
સાતમું) ગુણસ્થાનોને વિષે ત્રણ અથવા ચાર ભાવ લાભે છે તે આ પ્રમાણે-(૪૮) ત્રણ ભાવ
ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દૃષ્ટિને હોય છે. ઔદયિકી ગતિ, પારિણામિક જીવત્વ અને ક્ષાયોપ-
શમિક સમ્યક્ત્વ અને ઇન્દ્રિયો; તથા ચાર ભાવ ઔપશમિક અથવા ક્ષાયિક સમકિતીને
હોય છે. તેને સમક્રિત ઔપશયિક અથવા ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિકી ઇન્દ્રિયો અને પારિ-
ણામિક જીવત્વ તથા ઔદયિકીગતિ પૂર્વવત્ જાણવી. (૪૯-૫૧) અનિવૃત્તિવાદર ને
સૂક્ષ્મસંપરાય એ બે નવમા દશમા ગુણસ્થાનકે ચાર અથવા પાંચ ભાવ હોય છે. તેમાં
ત્રણ તો પૂર્વવત્, (૫૨) અને ઉપશમશ્રેણિવાળાને ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ અને ક્ષપક-
શ્રેણિવાળાને ક્ષાયિક સમક્રિત એટલે બેમાંથી એક ઉમેરતાં ચાર ભાવ થાય. (૫૩)
અને પાંચમો ભાવ ક્ષાયિક સમક્રિતી ઉપશમશ્રેણિ માંડે ત્યારે ઉપશમભાવનું ચારિત્ર
હોવાથી ઔપશમિક વધે છે. આ બે ગુણઠાણે તે પ્રમાણે હોવાનું શાસ્ત્રાંતરમાં પણ કહ્યું
છે. (૫૪) શ્રીકર્મગ્રંથવૃત્તિમાં કહ્યું છે કે-‘ એ ચાર ભાવમાં અનિવૃત્તિવાદર અને સૂક્ષ્મ-
સંપરાય ગુણસ્થાનકવર્તી જીવોને પણ ઔપશમિક ચારિત્રનું શાસ્ત્રાંતરમાં કથન હોવાથી ઔપ-
શમિકભાવનું ચારિત્ર ઉમેરવાથી પાંચ ભાવ થાય છે, તથા ઉપશાંતમોહ અગ્યારમે ગુણ-

मोहेऽपि चत्वारः पंच वा स्मृताः । पंच क्षायिकसम्यक्त्व-भृतोऽन्यस्य
चतुष्टयं ॥ ५५ ॥ चत्वारोऽपूर्वकरणे क्षीणमोहे च ते स्मृताः । त्रयस्तु
पूर्ववन्निश्चै-क्षायिकपारिणामिकाः ॥ ५६ ॥ सम्यक्त्वं क्षायिकं क्षीण-
मोहे भावस्तुरीयकः । क्षायिकं चोपशमिक-मपूर्वकरणे पुनः ॥ ५७ ॥
मिथ्यादृष्टौ तथा सास्वा-दने मिश्रगुणोऽपि च । सयोगिकेवल्यारुख्ये चा-
ऽयोगिकेवलिसंज्ञकं ॥ ५८ ॥ पंचस्वर्माषु प्रत्येकं त्रयो भावा उदाहृताः ।
तत्राद्यत्रितये मिश्रौ-क्षायिकपारिणामिकाः ॥ ५९ ॥ अंत्यद्वये त्वौदयिक-
क्षायिकपारिणामिकाः । ज्ञानादि क्षायिकं शेषौ गतिजीवत्वगोचरौ ॥ ६० ॥

भावाः स्वाभ्यादिभेदेन विशिष्यैवं निरूपिताः । सामान्यतः संभ-
विना भावान् वक्ष्यि गुणेष्वथ ॥ ६१ ॥ त्रयस्त्रिषु गुणस्थाने-ज्वाद्येषु ते
च पूर्ववत् । तुर्यादिष्वष्टसु पुनः प्रत्येकं पंच कीर्तिताः ॥ ६१ ॥ तथाहि-
सम्यक्त्वमौपशमिकं चतुर्थादिगुणाष्टके । क्षायिकं च चतुर्थादि-ष्वेकाद-
शसु संभवेत् ॥ ६३ ॥ मिश्रं सम्यक्त्वेन्द्रियादि चतुर्थादिचतुष्टये । खं चा-

ठाणे पण चार अथवा पांच भाव कहा छे तेमां पांच क्षायिक समकितने अने बीजाने
चार भाव समजवा. (५५) अपूर्वकरण-आठमे अने क्षीणमोह वारमे चार भाव कहा
छे, तेमां त्रय तो पूर्ववत्-क्षायोपशमिक, औदयिक ने पारिणामिक. (५६) उपरांत वारमे
गुणठाणे क्षायिक समकित होवाथी क्षायिकभाव चौथो समजवो अने अपूर्वकरणे औप-
शमिक अथवा क्षायिक समकित होवाथी एक भाव उमेरतां चार भाव थाय छे. (५७)
मिथ्यादृष्टि, सास्वादने ने मिश्र-ए त्रय गुणठाणे तेम ज सयोगी तेरमे अने अयोगी
चौदमे गुणठाणे पांच भावो पैकी त्रय भाव कहा छे. तेमां प्रथमना त्रय गुणठाणे
क्षायोपशमिक, औदयिक ने पारिणामिक छे अने छेज्जा बे गुणठाणे औदयिक, क्षायिक ने
पारिणामिक समजवा. एटले ज्ञानादि क्षायिकभावना ने गति तथा जीवत्व बीजा बे
भावना जाणवा. (५८-६०)

उपर प्रमाणे स्वाभ्यादिकना भेदे करीने विशेष रीते चौद गुणस्थानके भावो कहा.
हवे सामान्य संभवित भाव गुणस्थानोमां कहे छे. (६१) “ पहिला त्रय गुणस्थानमां त्रय
भावपूर्व प्रमाणे छे, चौथाथी अग्यारमा सुधी आठ गुणस्थानने विषे दरेकमां पांच भाव
कहा छे. (६२) ते आ प्रमाणे-औपशमिक सम्यक्त्व चौथाथी अग्यारमा सुधीना आठ
गुणस्थाने होय छे. चौथाथी चौदमा सुधी अग्यार गुणस्थाने क्षायिक सम्यक्त्व होयछे.
(६३) चौथाथी सातमा सुधी चार गुणठाणे क्षायोपशमिक सम्यक्त्व अने इंद्रियादिक

रित्रे चाष्टमादौ त्रय एकादशे तु खं ॥ ६४ ॥ गतिः सर्वत्रौदयिकी जीव-
त्वं पारिणामिकं । एवं भावित एतेषु तावत्पंचकसंभवः ॥ ६५ ॥ क्षीण-
मोहे च चत्वार-स्त औपशमिकं विना । अंत्यद्वये त्रयो भावा मिश्रो-
पशमिकौ विना ॥ ६६ ॥

पंचाप्येवं मूलभेदा गुणस्थानेषु भाविताः । एतेष्वेवाथ भावानां
प्रतिभदान् प्रतन्महे ॥ ६७ ॥ दश मिथ्यादृष्टिमास्वा-दनयोर्गुणयोः
स्मृताः । क्षायोपशमिकाख्यस्य प्रतिभेदा जिनैर्यथा ॥ ६८ ॥ विघ्नक्ष-
योपशमजाः पंच दानादिलब्धयः । अज्ञानत्रितयं चक्षु-रचक्षुर्दर्शने इति
॥ ६९ ॥ भेदा द्वादश मिश्राख्ये सम्यक्त्वं मिश्ररूपकं । दानादिपंचकं
ज्ञान-दर्शनानां त्रयं त्रयं ॥ ७० ॥ ज्ञानाज्ञानान्यतरांश-बाहुल्यमिह
संभवेत् । कचित्कचिच्चोभयांश-समता वात्र यद्यपि ॥ ७१ ॥ तथापि

होय छे. आठमा विगेरे त्रय गुणठाणे इंद्रियो ने चारित्र वने क्षयोपशमभावना होय छे,
अने अग्यारमे इंद्रियो ज क्षायोपशम भावनी होय छे. (६४) गति वधे औदयिकी होय छे, जीवत्व
पारिणामिकभावनुं होय छे. आ प्रमाणे ए आठ गुणठाणे पांच भावोनो संभव कछो. (६५)
क्षीणमोह गुणठाणे औपशमिक विना चार भाव होय छे अने छेला वे (१३-१४)
गुणस्थाने क्षयोपशम ने उपशमविना त्रय भाव होय छे. (६६)

चौद गुणस्थाने मूल भावनुं यंत्र.

गुणठाणुं	मि.	सा.	मि.	अ.	दे.	प्र.	अप्र.	नि.	अनि	सूक्ष्म	उप.	क्षीण.	सयोगी	अयोगी
केठलामुं	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४
मूलभाव	३	३	३	५	५	५	५	५	५	५	५	५	३	३

ए प्रमाणे पांच मूलभेद गुणस्थानोमां कछा हवे गुणस्थानोमां ते ते भावोना उत्तर-
भेद कहेवाय छे. (६७) मिथ्यादृष्टि ने सास्वादन गुणस्थाने क्षायोपशमिक भावना दश
भेद जिनेश्वरोए कछा छे ते आ प्रमाणे:- (६८) अंतरायकर्मना क्षयोपशमथी दानादि
पांच लब्धिओ, त्रय अज्ञान, चक्षु अने अचक्षुदर्शन एम दश समजवा. (६९) मिश्रगुणठाणे
बार भेद क्षयोपशमभावना कछा छे -मिश्ररूप सम्यक्त्व, दानादि पांच लब्धिओ, ज्ञान-
त्रय अने दर्शन त्रय-कुल १२ (७०) जो के अहीं कोइ ठेकाणे ज्ञान के अज्ञानमांथी
कोइना पण अंशनी बहुलता संभवे छे अथवा कचित् उभयांशनुं समपणुं पण संभवे छे;

विज्ञैर्ज्ञानांश-बाहुल्यस्य विवक्षया । उक्तं ज्ञानत्रयं मिश्र-गुणस्थाने
 गुणाश्रये ॥ ७२ ॥ अस्मिन्मिश्र यद्गुणस्थाने दर्शनत्रयमीरितं । तच्च सैद्धां-
 तिकमता-पेक्षयेति विभाव्यतां ॥ ७३ ॥ स्युर्द्वादशैवाविरत-सम्यग्द-
 श्यपि मिश्रवत् । ज्ञायोपशमिकं(का) मिश्र-स्थाने सम्यक्त्वमत्र तु ॥ ७४ ॥
 द्वादशस्वेषु सद्देश-विरतिक्षेपतः स्मृताः । ज्ञायोपशमिका भावा-स्त्रयो-
 दशैव पंचमे ॥ ७५ ॥ एतेभ्यो देशविरति-त्यागे द्वादश ये स्थिताः ।
 तेष्वेव सर्वविरति-सनोज्ञानसमन्वये ॥ ७६ ॥ षष्ठसप्तमयोर्भावा भवन्त्येते
 चतुर्दश । ज्ञायोपशमिकाख्येन सम्यक्त्वेन विना त्वमी ॥ ७७ ॥ त्रयो-
 दशाष्टमे भावा नवमे दशमेऽपि च । अष्टमादिषु सम्यक्त्वं ज्ञायोपशमिकं
 न यत् ॥ ७८ ॥ एकादशद्वादशयो-र्गुणस्थानकयोरमी । विना ज्ञायो-
 पशमिकं चारित्र्यं द्वादशोदिताः ॥ ७९ ॥ एकादशे गुणस्थाने यदौपश-
 मिकं परं । चारित्र्यं ज्ञायिकं च स्यात् केवलं द्वादशे गुणे ॥ ८० ॥ दर्श-
 नत्रितयं ज्ञान-चतुष्कं लब्धिपंचकं । अस्मी भावा द्वादशोप-शांतक्षीण-
 विमोहयोः ॥ ८१ ॥ इति ज्ञायोपशमिक-प्रतिभेदा विभाविताः ।

(७१) तथापि ज्ञानांशनी बहुलतानी अपेक्षाए विज्ञ पुरुषोऽयं अर्हो गुणाश्रयभूत
 मिश्रगुणस्थाने ज्ञानशय कहेल छे. (७२) आ मिश्रगुणस्थाने जे दर्शनत्रय कहेल छे ते
 सैद्धांतिकता मतनी अपेक्षाए (विभंगज्ञानमां अवधिदर्शन मानेलुं होवार्थी) समजवा.
 (७३) अविरत सम्यग्दृष्टि नामना चोथागुणस्थाने ज्ञायोपशमिकभावना १२ भेद
 मिश्रगुणस्थानानी जेम समजवा. मात्र अर्हो मिश्रने स्थाने सम्यक्त्व कहेलुं. (७४) पांचमे
 गुणस्थाने आ बारमां एक देशविरति भळवार्थी ज्ञायोपशमिकभावना १३ प्रकार समजवा.
 (७५) ए तेरमांथी देशविरति नीकळी जवार्थी वाकीना जे १२ रह्या तेमां सर्वविरति
 अने मनःपर्यवज्ञान भळवार्थी छठे सातमे गुणस्थाने १४ भेद होय छे. आठमे, नवमे अने
 दशमे गुणस्थाने त्रयोपशम समकितविना वाकीना १३ भेद होय छे कारण के आठमे, नवमे
 अने दशमे गुणस्थाने ज्ञायोपशमिक सम्यक्त्व होतुं नथी. (७६-७८) अग्यारमे ने
 बारमे गुणस्थाने पण ज्ञायोपशमिक चारित्र्य विना १२ भेद होय छे, (७९) कारण के
 अग्यारमे गुणस्थाने केवल औपशमिक ने बारमे गुणस्थाने केवल ज्ञायिक चारित्र्य ज
 होय छे (८०) उपशांतमोह अने क्षीणमोह गुणस्थाने त्रण दर्शन, चार ज्ञान अने
 दानादि लब्धिपंचक-आ बार प्रकार त्रयोपशम भावना होय छे. (तेरमे, चौदमे
 गुणस्थाने ज्ञायोपशमिकभाव होतो ज नथी.) (८१) आ प्रमाणे ज्ञायोपशमिक-

गुणस्थानेष्वौदयिक-प्रतिभेदान् ब्रवीम्यथ ॥ ८२ ॥

अज्ञानाद्या औदयिका भावा य एकविंशतिः । सर्वेऽपि ते स्युर्मि-
थ्यात्व-गुणस्थाने शरीरिणां ॥ ८३ ॥ सास्वादने च मिथ्यात्वं विना त
एव विंशतिः । अज्ञानेन विनैकोन-विंशतिर्मिश्रतुर्ययोः ॥ ८४ ॥ वेदाः
३ कषाया ४ गतयो ४ लेश्या ६ आसंयमोऽपि १ च । असिद्धत्वं २
ममी तुर्य-तृतीयगुणयोः स्मृताः ॥ ८५ ॥ एकोनविंशतेरेभ्यो देवश्चभ्र-
गती विना । शेषाः सप्तदश ख्याता गुणस्थाने हि पंचमे ॥ ८६ ॥ नर-
तिर्यग्गती लेश्या असिद्धत्वसंयमः । वेदाः कषाया इत्येते स्युर्गुणो
देशसंवरे ॥ ८७ ॥ प्रमत्ते च पंचदश भावा औदयिकाः स्मृताः । उद-
येऽत्र भवेतां य-न्नतिर्यग्यसंयमौ ॥ ८८ ॥ अप्रमत्ते द्वादशाद्य-लेश्या-
त्रयविनाकृताः । कषाय ४ वेद ३ नृगति १-त्र्यंत्यलेश्यमसिद्धता ॥ ८९ ॥
नवमाष्टमयोस्तेजः-पञ्चलेश्ये विना दश । नृगत्यसिद्धता शुक्ल-लेश्यावेद-
कषायकाः ॥ ९० ॥ लोभः संज्वलनः शुक्ल-लेश्या नृगत्यसिद्धते । चत्वारं
एवौदयिका भवंति दशमे गुणे ॥ ९१ ॥ आद्यास्त्रयः कषाया य-न्नयो

भावना प्रतिभेद कक्षा. हवे गुणस्थानोए औदयिकभावना प्रतिभेदो कहे छे. (८२)

अज्ञानादि जे एकवीश प्रकार औदयिकभावना कक्षा छे ते सर्वे मिथ्यात्वगुण-
स्थाने रहेला जीवोने होय छे. (८३) सास्वादने मिथ्यात्वविना वीश होय छे. त्रीजा
अने चोथा गुणस्थाने अज्ञान विना १९ होय छे. (८४) ते आ प्रमाणे-त्रण वेद, ४
कषाय, ४ गति, ६ लेश्या, १ असंयम, १ असिद्धत्व-कुल १९ त्रीजा अने चोथा गुण-
स्थाने कहेला छे. (८५) पांचमे गुणस्थाने आ ओगणीशमांथी देव ने नरकगतिविना
बाकीना १७ प्रकार होय छे. (८६) ते आ प्रमाणे-नर ने तिर्यच बे गति, ६ लेश्या,
१ असिद्धत्व, १ असंयम, ३ वेद ने ४ कषाय-आ १७ देशविरति गुणस्थाने होय छे. (८७)
प्रमत्तगुणठाणे तिर्यच गति ने असंयम ए बे उदयमां न होवाथी बाकीना १५ प्रकार औद-
यिकभावना होय छे. (८८) अप्रमत्तगुणठाणे प्रथमनी त्रण लेश्याविना बार होय छे ते
आ प्रमाणे-४ कषाय, ३ वेद, १ मनुष्यगति, ३ छेल्ही लेश्या अने १ असिद्धत्व. (८९)
आठमे नवमे गुणठाणे तेजो ने पञ्च बे लेश्याविना १० होय ते आ प्रमाणे-१ नरगति, १
असिद्धत्व, १ शुक्ललेश्या, ३ वेद ने ४ कषाय (९०) दशमे गुणठाणे १ नरगति, १
असिद्धत्व, १ शुक्ललेश्या ने १ संज्वलन लोभ- ए चार औदयिकभावना प्रकार होय

वेदाः षडप्यसी । भावा औदयिकाः सूक्ष्म-संपराये भवन्ति न ॥ ९२ ॥
एकादशे विना लोभं द्वादशेऽपि त्रयोदशे । त्रयोत्यलेश्यासिद्धत्व-मनु-
ष्यगतिलक्षणाः ॥ ९३ ॥ असिद्धत्वं च नृगतिर्द्वे गुणस्थानकैर्तिमे ।
लेश्या न स्यात्तत्र यस्या-दयोगित्वमलेश्यता ॥ ९४ ॥ एवमौदयिका भावा
गुणस्थानेषु भाविताः । तथौपशमिकौ भावौ भावयामो गुणेष्वथ ॥ ९५ ॥

सम्यक्त्वसौपशमिक-मेकं तुर्यादिपञ्चके । तादृक्सम्यक्त्वचारित्रे
नवमादित्रये पुनः ॥ ९६ ॥ चारित्रसौपशमिकं नवमादिगुणत्रये । शास्त्रा-
तरेषु यत्प्रोक्तं कैश्चित्तेषां मतं ह्यदः ॥ ९७ ॥ येषां मते तु नवमे दशमे
च गुणास्पदे । मिश्रोत्थं स्याद्भ्रतं कुत्सनं तन्मोहानुपशान्तिः ॥ ९८ ॥
तन्मते सौपशमिकं व्रतमेकादशे गुणे । पूर्वे तु मन्वते सद्-त्सत्सामी-
प्यादनागतं ॥ ९९ ॥ इत्यौपशमिकौ भावौ गुणस्थानेषु भावितौ । प्रति-
भेदा विभाव्यन्ते चाधिकस्य गुणेष्वथ ॥ २०० ॥

छे, (९१) कारण के प्रथमना त्रण कषाय ने त्रण वेद ए छे औदयिक भावना प्रकार
ब्रह्मसंपराय गुणठाणे होता नथी. (९२) अग्यारमे, वारमे ने तेरमे पण लोभविना
बाकीना अंत्य (शुक्ल) लेश्या, नरगति ने असिद्धत्व ए त्रण होय छे. (९३) चौदमे
गुणठाणे लेश्याविना मनुष्यगति ने असिद्धत्व ए बे प्रकार होय छे, कारण के अहीं
अयोगीपणुं होवार्थी लेश्या होती नथी. (९४) आ प्रमाणे औदयिक-
भावना उत्तर भेदो गुणठाणे कछा. हवे औपशमिकभावना बे भेद गुणस्थानो
परत्वे कहे छे. (९५)

औपशमिक सम्यक्त्व ए एक भेद चौथा विगेरे पांच (चौथार्थी आठमा सुधीना)
गुणस्थानकोए होय छे अने उपशमभावनुं समकित ने चारित्र ए बने नवमा विगेरे त्रण
(९-१०-११) गुणठाणे होय छे. (९६) नवमा विगेरे त्रण गुणस्थाने शास्त्रांतरमां
औपशमिक चारित्र कहेल छे. तेमना मते आ हकीकत समजवी, (९७) परंतु जेमना
मते नवमे दशमे गुणस्थाने त्रयोपशमभावनुं चारित्र कहुं छे ते समग्र चारित्रमोहनो उपशम
करेलो न होवार्थी कहुं छे. (९८) तेमने मते औपशमिक चारित्र मात्र अग्यारमे गुण-
स्थाने ज जाणवुं. प्रथमना मतवाळा आचार्योंए सत्सामीप्यपणार्थी उपशमभावनुं
चारित्र प्राप्त नहीं थया छतां पण (नवमे दशमे) मानेलुं छे. (९९) आ प्रमाणे
गुणस्थानोने विषे औपशमिकभावना बे उत्तरभेद कछा. हवे गुणस्थानोमां ज चाधिकभावना
उत्तर भेदो कहे छे. (२००)

सम्यक्त्वं क्षायिकं प्रोक्तं तुरीयादिगुणाष्टके । क्षीणमोहे च चारित्र-
सम्यक्त्वे क्षायिके उभे ॥ २०१ ॥ लब्धयः पंच दानाद्याः केवले ज्ञान-
दर्शने । तथा सम्यक्त्वचारित्रे नवेत्यंत्यगुणद्वये ॥ २ ॥ इत्येवं क्षायिका
भेदा गुणस्थानेषु भाविताः । पारिणामिकभावस्य प्रतिभेदानथ ब्रुवे ॥ २१ ॥

अभव्यत्वं च भव्यत्वं तथा जीवत्वमित्यमी । मिथ्यादृष्टिगुणस्थाने
भावाः स्युः पारिणामिकाः ॥ ४ ॥ द्वितीयादिक्षीणमोह-पर्यतेषु गुणेषु
च । स्यातां जीवत्वभव्यत्वे अभव्यत्वविनाकृते ॥ ५ ॥ स्यादेकमेव जीव-
त्वं चरमे च गुणद्वये । सप्रभेदा गुणस्थाने-एवं भावाः प्ररूपिताः
॥ ६ ॥ कथं न ननु भव्यत्व-भावोत्तिमगुणद्वये । निर्वाणगमनार्हो हि
भव्योऽर्हद्विर्यतः स्मृतः ॥ ७ ॥ अत्रोच्यते-प्रत्यासन्नभाविसिद्धा-वस्थायां
तदभावतः । अत्रापि भव्यत्वाभावः शास्त्रकृद्भिर्विवक्षितः ॥ ८ ॥ यद्वाऽ-
परेण केनापि हेतुना न विवक्षितं । भव्यत्वमिह शास्त्रेषु नोक्तमस्मा-
भिरप्यतः ॥ ९ ॥

चोथा विंगेरे आठ (चोथाथी ११ मा सुधी) गुणठाणे क्षायिक सम्यक्त्व कह्युं छे.
क्षीणमोह गुणठाणे चारित्र ने सम्यक्त्व वने क्षायिकभावना कहा छे. (१) छेले बे
(१३-१४) गुणठाणे दानादि पांच लब्धिओ, केवळज्ञान ने केवळदर्शन तथा, सम्यक्त्व ने
चारित्र ए प्रमाणे नवे प्रकार कहा छे. (२) आ प्रमाणे गुणस्थानोमां क्षायिकभावना
भेद कहा. हवे पारिणामिकभावना भेद कहे छे-मिथ्यादृष्टि गुणस्थाने अभव्यत्व, भव्य-
त्व अने जीवत्व ए त्रण पारिणामिकभावना प्रकार होय छे. (४) बीजाथी बारमा
क्षीणमोहसुधीना ११ गुणस्थाने अभव्यत्व विना बाकीना वे-जीवत्व ने भव्यत्व प्रकार
होय छे. (५) छेला बे गुणठाणे एक जीवत्व ज होय छे. आ प्रमाणे उत्तरभेदो सहित
गुणस्थानोए पांच भावो कहा. (६) अहीं शिष्य शंका करे छे के-‘ भव्यत्व छेला बे
गुणठाणे केम कह्युं नथी ? कारण के तीर्थकरोए भव्यत्वने निर्वाणगमनने योग्य कहेल
छे. ’ (७) तेने उत्तर आपे छे-‘ सिद्धावस्था अति नजीकमां प्राप्त थवानी होवार्थी
भव्यत्वनी अपेक्षा न होवार्थी अहीं पण भव्यत्वनो अभाव शास्त्रकारोए कहेल्लो छे, (८)
अथवा बीजा कोई पण हेतुथी भव्यत्वनी विवक्षा शास्त्रमां ए वे गुणठाणे करी नथी तेथी
अमे पण कहेल नथी. ’ (९)

सान्निपातिकभावोऽथ गुणस्थानेषु भाव्यते । अनेकधा स च यथा गुणस्थानं परापरैः ॥ १० ॥ यावता यत्र भावानां भेदा यावन्त ईरिताः । तेषां तत्र गुणस्थाने कृते संकलने सति ॥ ११ ॥ स्यात्तावद्भेदनिष्पन्नो भावोऽयं सान्निपातिकः । नासग्राहं गुणस्थाने—ज्वेषोऽथ परिभाव्यते ॥ १२ ॥ मिथ्यादृष्टावौदयिक—भावा यथैकविंशतिः । दश चायोपशमिका—स्त्रयश्च पारिणामिकाः ॥ १३ ॥ एवं भावाश्चतुस्त्रिंश—ज्जाताः संकलिताः समेचतुस्त्रिंशद्भेदजात—स्ततोऽत्र सान्निपातिकः ॥ १४ ॥ भवेत्सास्वादने चैष द्वात्रिंशद्भेदभावितः । त्रयस्त्रिंशद्भेदजातो मिश्रे स्यात्सान्निपातिकः ॥ १५ ॥ पंचत्रिंशद्भेदभूतो गुणस्थाने तुरीयके । पंचमे च चतुस्त्रिंश—त्प्रतिभेदसमुद्भवः ॥ १६ ॥ प्रमत्ते च त्रयस्त्रिंश—द्भेदजः सान्निपातिकः । अप्रमत्तगुणस्थाने त्रिंशद्भेदसमुत्थितः ॥ १७ ॥ सप्तविंशतिभेदोत्थो गुणस्थानेऽयमष्टमे । नवमे च गुणस्थाने सोऽष्टाविंशतिनिर्मितः ॥ १८ ॥ स सूक्ष्मसंपराये स्याद् द्वाविंशतिसमुद्भवः । तथोपशान्तमोहेऽयं भेदविंशतिभावितः ॥ १९ ॥ क्षीणमोहेऽयमेकोन—विंशतिप्रतिभेदजः । स सयोगिनि सर्वज्ञे त्रयोदशभिदुद्भवः ॥ २० ॥ अयोगिनि द्वादशभि—

हवे सान्निपातिकभाव गुणस्थानोए कहे छे. ते गुणस्थानोना परापरपणाथी अनेक प्रकारे थाय छे, (१०) परंतु पांच मूलभावना उत्तरभेदो जे जे गुणस्थाने जेटला जेटला कहा छे तेनो सरवालो करवाथी सान्निपातिकभावना उत्तरभेदनी संख्या आबी शकशे. एटला मोटे भावोना नाय ग्रहण पूर्वक गुणस्थानोमां तेनी संख्या कहे छे. (११-१२) मिथ्यादृष्टि गुणठाणे औदयिकभावना २१, चायोपशमिकभावना १०, पारिणामिकभावना ३ एम कुल ३४ उत्तरभेद थाय छे, तेथी पहेले गुणठाणे सान्निपातिकभाव ३४ भेदवालो थाय छे, (१३-१४) सास्वादने ३२ भेदवालो थाय छे, मिश्रे ३३ भेदवालो सान्निपातिकभाव छे, (१५) चोथे गुणस्थाने ३५ भेदवालो थाय छे, पांचमे ३४ भेदवालो थाय छे, (१६) प्रमत्ते ३३ भेद सान्निपातिकना थाय छे. अप्रमत्तगुणस्थाने ३० भेद थाय छे, (१७) आठमे २७ भेदवालो थाय छे, नवमे २८ भेदवालो थाय छे, (१८) सूक्ष्मसंपराये २२ भेदवालो थाय छे, उपशान्तमोहे २० भेदवालो थाय छे, (१९) क्षीणमोहे १९ भेदवालो थाय छे, सयोगी सर्वज्ञ गुणस्थानके १३ भेदवालो थाय छे. (२०)

भेदैः स्यात्सान्निपातिकः । ज्ञेया भेदास्तु सर्वेऽमी सर्वत्रोक्तानुसारतः ॥ २१ ॥ अत्र नवमदशमयोर्गुणस्थानयोरौपशमिकचारित्रांगीकारपक्षे द्वावौ-पशमिकौ भावौ, अन्यथा चैक एवेति ज्ञेयं.

चतुर्भग्याथ भाव्यन्ते भावा औदयिकादयः । साद्यन्त १ साद्यनन्ता २ ना-दिसांता ३ नाद्यनन्तकाः ४ ॥ २२ ॥ गत्या दिरत्रौदयिकः सादिः सांतो भवेद्यतः । नृदेवतिर्यग्नरक-गतीनां सादिसांतता ॥ २३ ॥ सादिश्चानन्त इत्येष भंगस्त्वत्र न संभवेत् । सादिकानां गतीनां य-दनन्तत्वमसंभवि ॥ २४ ॥ अनादयोऽपि मिथ्यात्वा-दय औदयिकाश्च ये । भव्यानाश्चित्य विज्ञेया-स्तेऽत्र भंगे तृतीयके ॥ २५ ॥ अभव्यापेक्षया त्वेते भाव्या

अने अयोगीगुणस्थाने चार भेदवाळो सान्निपातिकभाव थाय छे. आ वधा भेदो पूर्वे कही गया प्रमाणे समजवा. (२१) अहीं नवमा दशमा गुणस्थाने औपशमिक चारित्र अंगीकार करनारना पक्षी बे औपशमिकभाव होय छे, अन्यथा एक होय छे एम समजवुं.

गुणस्थान संख्या	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४
गुणस्थान नाम	मि.	सा.	मि.	अ.	दे.	प्र.	अ.प्र.	नि	अनि.	सू.	उ.	क्षी.	स.	अ.
क्षायोपशमिकभेद	१०	१०	१२	१२	१३	१४	१४	१३	१३	१३	१२	१२	०	०
औदयिकभेद	२१	२०	१९	१९	१७	१५	१२	१०	१०	४	३	३	३	२
औपशमिकभेद	०	०	०	१	१	१	१	१	२	२	२	०	०	०
क्षायिकभेद	०	०	०	१	१	१	१	१	१	१	१	२	९	९
पारिणामिकभेद	३	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	१	१
सान्निपातिकभेद	३४	३२	३३	३५	३४	३३	३०	२७	२८	२२	२०	१९	१३	१२

हवे औदयिकादिभाव चार भंगीवडे कहे छे - १ सादिसांत, २ सादिअनन्त, ३ अनादिसांत अने ४ अनादिअनन्त. (२२) अहीं गत्यादि औदयिकभाव सादि-सांत होय छे, कारण के नर, देव, तिर्यक् ने नरकगतिनी सादिसांतता छे. (२३) सादि-अनन्त भंग अहीं संभवतो ज नथी, कारण के गतिनुं सादिपणुं छे तेथी तेनुं अनन्तपणुं असंभवित छे. (२४) मिथ्यात्वादि औदयिकभाव भव्योने आश्रीने त्रीजा भांगावाळा एटले अनादिसांत जाणवा अने अभव्यने आश्रयीने चोथा भांगावाळा-एटले अनादि-

મંગે તુરીયકે । આવનૈવં કષાયાદિ-ભાવાનાં ક્રિયતે યથા ॥ ૨૬ ॥ વેદ-
ત્રયં ચ મિથ્યાત્વં કષાયાણાં ચતુષ્ટયં । લેશ્યાશ્ચ પડસિદ્ધત્વ-મજ્ઞાનાસંય-
માવપિ ॥ ૨૭ ॥ અસી ઔદયિકાઃ સપ્ત-દશ મવ્યવ્યપેક્ષયા । મંગે
તૃતીયે તુર્યે ચ મંગેઽમવ્યવ્યપેક્ષયા ॥ ૨૮ ॥ સમ્યક્ત્વમૌપશમિકં ચારિ-
ત્રમપિ તાદૃશં । દ્વાવૌપશમિકાવેતૌ કેવલં સાદિસાંતકૌ ॥ ૨૯ ॥ આદિ-
સમ્યક્ત્વલાભે ચ-છેળ્યાં વેદમવાપ્યતે । ચારિત્રમપ્યુપશમ-શ્રેણ્યામેવે-
દમાપ્યતે ॥ ૩૦ ॥ તથોશ્ચાવશ્યપાતેન મંગોઽત્ર પ્રથમઃ સ્થિતઃ । તદાશ્રિ-
ત્યૌપશમિકં શૂન્યા મંગાદ્યયઃ પરે ॥ ૩૧ ॥

ચારિત્રં ક્ષાયિકમથ દાનાદિલબ્ધિપંચકં । આશ્રિત્ય ક્ષાયિકો ભાવો
મંગે સ્થાત્સાદિસાંતકે ॥ ૩૨ ॥ તથોક્તં મહામાણ્યે-સમ્મત્તચરિત્તાર્દૃ
સાદૃસંતો ય ઉવસમિત્રો । દાણાઇલદ્ધિપણગં ચરણં પિ અ સ્વાઇઓ ભાવો
॥ ૧ ॥ નનુ ચારિત્રમસ્ત્યેવ સિદ્ધસ્થાપીતિ તત્કથં । તત્સાદ્યનંતે મંગે સ્થા-
દત્ત્રાકર્ણ્યતોત્તરં ॥ ૩૩ ॥ ન ચરિત્રી નાચરિત્રી ન ચરિત્રાચરિત્ર્યપિ ।

અનંત જાણવા. કષાયાદિ ભાવોની માવના પણ એ પ્રમાણે કરી લેવી. તે આ પ્રમાણે-
(૨૫-૨૬) ત્રણ વેદ, મિથ્યાત્વ, ૪ કષાય, ૬ લેશ્યા, અસિદ્ધત્વ, અજ્ઞાન ને અસંયમ-
હર ૧૭ ઔદયિકભાવ મવ્યની અપેક્ષાએ ત્રીજા મંગમાં અને અમવ્યની અપેક્ષાએ ચોથા
મંગમાં આવના કરવી. (૨૭-૨૮) ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ ને ચારિત્ર એ બંને કેવલ સાદિ-
સાંત જ સમજવા, (૨૯) કારણ કે આદિ સમ્યક્ત્વના લાભ વચ્ચે અને ઉપશમશ્રેણિ
માંડતી વચ્ચે ઉપશમમાવનું સમ્યક્ત્વ લાભે છે અને ચારિત્ર પણ ઉપશમમાવનું ઉપશમ-
શ્રેણિમાં જ લાભે છે (૩૦) તેમાંથી અવશ્ય પાત થતો હોવાથી અહીં પ્રથમમંગ-સાદિ-
સાંત જ પ્રાપ્ત થાય છે. વાકીના ત્રણ મંગ ઔપશમિકભાવ આશ્રીને શૂન્ય છે. (૩૧)

ક્ષાયિકભાવમાં ક્ષાયિક ચારિત્ર ને દાનાદિ લબ્ધિપંચકને આશ્રયીને ક્ષાયિકભાવ
સાદિસાંત માંગે છે. (૩૨) મહામાણ્યમાં કહ્યું છે કે-‘ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ ને ચારિત્ર
અને ક્ષાયિકભાવની દાનાદિ પાંચ લબ્ધિ ને ચારિત્ર સાદિસાંત માંગે છે. ’ (૧) અહીં
શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે-‘ સિદ્ધને પણ ચારિત્ર હોય છે એમ કહેલ છે, તો ક્ષાયિકભાવનું
ચારિત્ર સાદિઅનંત માંગે હોવું જોઈએ. ’ તેને ઉત્તર આપે છે કે-(૩૩) સિદ્ધને ન

सिद्धा एवंविधाः प्रोक्ताः पंचमांगे जिनेश्वरैः ॥ ३४ ॥ ‘ सिद्धे नो चरिती ’ इत्यादि च तत्सूत्रं सम्यक्त्वं चाधिकमथ केवले ज्ञानदर्शने । इत्येतन्नयमाश्रित्य क्षायिकः साद्यनंतकः ॥ ३५ ॥ शेषौ तु भंगकावत्र शून्यावेव स्थितावुभौ । अनादिसांतोऽनाद्यंतः क्षायिकः संभवेन्न यत् ॥ ३६ ॥ इच्छंति सिद्धस्याप्यन्ये चारित्रं लब्धिपंचकं । सिद्धत्वेऽपि हि निर्मूल-मेतदावरणक्षयात् ॥ ३७ ॥ एषामावरणाभावे-ऽप्यसत्त्वं यदि कल्प्यते । क्षीणमोहादिकेष्वेवं तदभावः प्रसज्यते ॥ ३८ ॥ तदेतन्मतमाश्रित्य चारित्रे लब्धिपंचके । सिद्धेषु स्वीकृते साद्य-नंतः स्यात्क्षायिकः परं ॥ ३९ ॥ शेषा भंगास्त्रयः शून्याः क्षायिकस्याप्यपेक्षया । भंगव्यवस्था क्रियते क्षायोपशमिकेष्वथ ॥ ४० ॥

छात्रस्थिकानि ज्ञानानि चत्वार्याश्रित्य निश्चितं । क्षायोपशमिको भावः सादिः सांत इति स्मृतः ॥ ४१ ॥ भंगो द्वितीयः शून्योऽत्रा-प्येषां सम्यक्त्वसंश्रयात् । यदुत्पातोत्तश्च पुन-मिथ्यात्वे केवलेऽपि च ॥ ४२ ॥

चरित्री, न अचरित्री, न चरित्राचरित्री-एवा प्रकारना पांचमां अंगमां श्रीजिनेश्वरे कहेला छे. (३४) “सिद्धे नो चरिती.” इत्यादि ते विषयनुं सूत्र छे. चायिक सम्यक्त्व अने केवल-ज्ञान तथा केवलदर्शन ए व्रण भेदने आश्रयीने चायिकभाव सादिअनंत भांगे छे. (३५) वाकीना वे भंग आ भावमां शून्य छे, कारण के अनादिसांत अने अनादिअनंत ए वने भांगा चायिकभावमां संभवता नथी. (३६) अन्य आचार्यो सिद्धने पण चारित्र अने दानादि लब्धिपंचक इच्छे छे, केमके सिद्धत्वमां एना आवरणोनो समूळ नाश थयेल्लो छे, (३७) अने एना आवरणनो अभाव सते पण जो तेनुं असत्त्वपणुं मानीए तो क्षीणमोहादिने विषे पण तेनो अभाव प्राप्त थशे. (३८) एमना मतने आश्रयीने चारित्र ने दानादि लब्धिपंचक सिद्धमां स्वीकारीए तो ते ते छ प्रकारनो चायिकभाव पण सादिअनंत भांगे गणी शकाय. (३९) एटले वाकीना व्रण भंग चायिकनी अपेक्षाए शून्य गणाय. हवे क्षायोपशमिकने आश्रयीने भंगव्यवस्था कहे छे. (४०)

छात्रस्थिक चार ज्ञानने आश्रयीने निश्चये क्षायोपशमिक भाव सादि सांत ज कहेलो छे (४१) बीजो भांगो अहीं पण शून्य समजवो. कारण के ते (ज्ञानो)नी उत्पत्ति समकितने आश्रीने छे अने तेनो अंत पाछो मिथ्यात्वे जाय त्यारे अथवा केवलज्ञान पामे त्यारे थाय छे. (४२) मतिअज्ञान ने श्रुतअज्ञान भव्यनी अपेक्षाए अनादि-

सत्यज्ञानश्रुताज्ञाने स्यातां भव्यव्यपेक्षया । अनादिसांते तुर्ये च भंगेऽभ-
व्यव्यपेक्षया ॥ ४३ ॥ क्षायोपशमिकोऽचक्षु-दर्शनापेक्षया भवेत् । भंगे
तृतीये भव्याना-अभव्यानां तुरीयके ॥ ४४ ॥ विभंगज्ञानमवधि-च-
क्षुषी किल दर्शने । दानाद्या लब्धयः पञ्च संयसौ देशसर्वतः ॥ ४५ ॥
सम्यक्त्वमेषामित्येका-दशानां च व्यपेक्षया । क्षायोपशमिको भावः
साद्यंतः केवलं भवेत् ॥ ४६ ॥ विशेषावश्यकसूत्रवृत्त्योस्तु केनापि हेतुना
पक्षमेव क्षायोपशमिकानां भंगव्यवस्थाकता, ततः शेषाणामचक्षुदर्श-
नादीनां द्वादशानां यथासंभवमस्माभिरलिखितेति ज्ञेयं.

पारिणामिकभावोऽपि सर्वपुद्गलगोचरः । सादिः सांतश्च विज्ञेयः
पर्यायपरिवृत्तितः ॥ ४७ ॥ शून्य एव भवेद्भंगो द्वितीयोऽत्रापि पूर्ववत् ।
सादीनां द्व्यणुकादीनां ह्यनंतत्वमसंभवि ॥ ४८ ॥ तथा भवति भव्यत्व-
आश्रित्य पारिणामिकः । अनादिसांतः सिद्धा हि नाभव्या न च
भव्यकाः ॥ ४९ ॥ तथोक्तं—‘ सिद्धे न भवे नो अभवे ’ इति. अभ-
व्यत्वं च जीवत्वं चाश्रित्यानाद्यनंतकः । स्यात्पारिणामिको भावो-ऽन-

सांत छे अने अव्यव्यनी अपेक्षाए चोथे भांगे एटले अनादिअनंत छे. (४३)
अचक्षुदर्शनसंबंधी क्षायोपशमिक भाव अव्यव्यने त्रीजे भांगे छे अने अव्यव्यने चोथे
भांगे छे (४४) विभंगज्ञान अने अवधि तथा चक्षुदर्शन, दानादि पांच लब्धि
अने देशविरति ने सर्वविरति तथा सम्यक्त्व-ए अग्यार प्रकारने अंगे क्षायोपशमिकभाव
केवल सादिसांत भांगे छे. (४५-४६) विशेषावश्यकसूत्र ने तेनी वृत्तिमां कोइ पण हेतुए
छे ज क्षायोपशमिकना प्रकारनी संग व्यवस्था कही छे (एटले अमे छे भेदनी विवक्षा ते
प्रमाणे कही छे) अने बाकीना अचक्षुदर्शनादि चार प्रकारनी भंगव्यवस्था यथासंभव
अमे लखी छे एम समजवुं.

पारिणामिकभाव के जे सर्व पुद्गलगोचर छे ते पर्यायनी परावृत्तिथी सादिसांत
छे. (४७) बीजो भंग अहीं पण पूर्ववत् शून्य छे, कारण के द्व्यणुकादि स्कंधोनुं सा-
दिपणुं छे, तेथी तेनुं अनंतपणुं असंभवित छे. (४८) अव्यव्य आधी पारिणामिकभाव
अनादिसांत भांगे छे, कारण के सिद्धो अव्यव्य पण नहीं अने अव्य पण नहीं. (४९)
कहुं छे के—‘ सिद्धे नो भवे नो अभवे ’ इति. अव्यव्य अने जीवत्वने आश्रयिने पारिणा-
मिकभाव अनादिअनंत छे. कारण के ए बेनो उद्भव के क्षय नहीं. (५०) आ प्रमाणे

યોર્યન્નોઙ્ગવક્ત્રયૌ ॥ ૫૦ ॥ એવમુક્તચતુર્ભંગ્યાયા ભાવાનામવસ્થિતિઃ । સા
ભાવકાલ હત્યુક્તો મહાભાષ્યપ્રણેતૃભિઃ ॥ ૫૧ ॥ સાઈસપજ્જવસિઓ ચડ-
મંગવિભાગભાવણા એત્થ । ઉદ્દહ્યાઈયાણં તં જાણસુ ભાવકાલં તુ ॥ ૫૨ ॥
ઇત્યાદ્યર્થતો વિશેષાવશ્યકસૂત્રવૃત્ત્યોઃ ।

ભાવાનાં ભગવદુપજ્જશાસ્ત્રદૃષ્ટ્યા, દિગ્માત્રં ગદિતમિહાતિમાત્રતુષ્ટ્યા ।

પૂર્ણેઽસ્મિન્નિતિ ગુણભાજિ ભાવલોકે, ગ્રંથોઽયં સમુદવહત્સમાસિ-

લક્ષ્મી ॥ ૫૩ ॥

વિશ્વાશ્ચર્યદકીર્તિકીર્તિવિજયશ્રીવાચકેદ્રાંતિષ-

દ્રાજશ્રીતનયોઽતનિષ્ઠ વિનયઃ શ્રીતેજપાલાત્મજઃ ।

કાઠ્યં યત્કિલ તત્ર નિશ્ચિતજગત્તત્ત્વપ્રદીપોષમે,

ષટ્ત્રિંશત્તમ એવ નિર્મરરસઃ સર્ગઃ સમાપ્તઃ સુખં ॥ ૫૪ ॥

इति श्रीलोकप्रकाशे षट्त्रिंशत्तमः सर्गः समाप्तः ॥ श्रीरस्तु ॥ -

કહેલી ચાર મંગીવડે ભાવોની જે અવસ્થિતિ કહી તેને જ મહાભાષ્યના પ્રણેતાઓએ ભાવ-
કાલ કહેલો છે. (૫૧) તેમણે કહ્યું છે કે-સાઈસપજ્જવસિઓ, ચડમંગવિભાગભાવણા એત્થ ।
ઉદ્દહ્યાઈયાણં, તં જાણસુ ભાવકાલં તુ ॥ ૫૨ ॥ ઇત્યાદિ અર્થથી વિશેષાવશ્યકસૂત્રવૃત્તિમાં
કહેલ છે.

મગધંતના કહેલા શાસ્ત્રની દૃષ્ટિવડે કરીને અહીં અમે માવોનું દિશામાત્ર સ્વરૂપ
અતિ હર્ષવડે કહ્યું છે. ગુણના ભાજનરૂપ આ ભાવલોક પૂર્ણ થયે સતે આ ગ્રંથ પણ
સમાપ્તિરૂપી લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત થાય છે. (૫૩)

વિશ્વને આશ્ચર્ય આપનાર છે કીર્તિ જેમની એવા શ્રીકીર્તિવિજય ઉપાધ્યાયના શિષ્ય
અને રાજશ્રી ને તેજપાઠના પુત્ર વિનયવંત વિનયવિજયે કહેલા નિશ્ચિત એવા જગતના તત્ત્વને
પ્રદર્શિત કરવામાં દીવકસમાન આ લોકપ્રકાશ ગ્રંથમાં નિર્મર રસવાળો આ છત્રીશમો
સર્ગ સુખે સમાપ્ત થયો છે. (૫૪)

॥ इति श्रीलोकप्रकाशे ३६ मो सर्ग समाप्त ॥

॥ અથ સસત્રિંશત્તમઃ સર્ગઃ પ્રારભ્યતે ॥

પાશ્વં શંભેશ્વરોત્તમં પ્રણમ્ય પરમેશ્વરં । લોકપ્રકાશગ્રંથસ્ય કરોમ્યુ-
ત્તાર્થવીજકં ॥ ૧ ॥ મંથલાચરણં તાવ-દ્ભિધેયપ્રયોજને । શિષ્ટપ્રસાદ-
નૌદ્ભ્ય-ત્યાગો ગ્રંથસ્ય નામ ચ ॥૨॥ ગ્રંથુલયોજનરજ્જુ-પલ્યાવિધનિરૂ-
પણાનિ ગુણકારઃ । ભાગાહૃતિસંખ્યેય-સંખ્યાનંતાનિ ચાદિમે સર્ગે ॥ ૩ ॥
દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવ-લોકાનાં નામમાત્રતઃ । આખ્યાથધર્માધર્માન્ન-સિદ્ધા-
લ્યાતિર્દ્વિતીયકે ॥ ૪ ॥ દ્વારૈઃ સસત્રિંશતા ચૈ-રુક્તાઃ સંસારિણોગિનઃ ।
સર્ગે તૃતીયકે તેષાં દ્વારાણામસ્તિ વિસ્તૃતિઃ ॥ ૫ ॥ પૃથ્વીકાયાદયઃ
સૂક્ષ્માઃ સર્ગે તુર્યેઽથ પંચમે । ત ઇવ વાદરાઃ ષષ્ઠે તિર્યચો દ્વીંદ્રિયાદયઃ
॥ ૬ ॥ મનુષ્યાઃ સતમે દેવા અષ્ટમે નવમે પુનઃ । નારકા દશમે જન્મ-
સંવેધઃ સર્વદેહિનાં ॥ ૭ ॥ સ્હાલ્પવહુતાકર્મ-પ્રકૃતીનાં ચ કીર્તનં ।

સર્ગ ૩૭ મો.

શ્રીશંભેશ્વરમંડન પરમ શૈશ્વર્યવાન શ્રીપાર્શ્વનાથ પરમાત્માને નમસ્કાર કરીને શ્રીલોક-
પ્રકાશ ગ્રંથનું વીજક-પૂર્વે કહી ગયેલ હાંકતની અનુક્રમણિકા કહું છું. (૧)

મંથલાચરણ, અભિધેય, પ્રયોજન, શિષ્ટપ્રસાદન, ઔદ્ભ્ય ત્યાગ, ગ્રંથનું નામ, (૨)
ગ્રંથુલ-યોજન-રજ્જુ-પલ્યોપમ ને સાગરોપમનું સ્વરૂપ, ગુણાકાર, ભાગાકાર, સંખ્યેય,
અસંખ્યેય ને અનંતના પ્રકારો વિગેરે પ્રથમ સર્ગમાં કહ્યું છે. (૩)

વીજા સર્ગમાં દ્રવ્યલોક, ક્ષેત્રલોક, કાલલોક ને ભાવલોકનું નામમાત્ર આખ્યાન
અને ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય ને સિદ્ધનું સ્વરૂપ વતાવેલું છે. (૪)

ત્રીજા સર્ગમાં જે ૩૭ દ્વારોવંદે સંસારીજીવોનું સ્વરૂપ વતાવવાનું છે તે ૩૭ દ્વારનો
વિસ્તાર-તેનું સ્વરૂપ વતાવેલું છે (૫)

ચોથા સર્ગમાં પૃથ્વીકાયાદિ પાંચ સૂક્ષ્મ સ્થાવરનું સ્વરૂપ કહ્યું છે.

પાંચમા સર્ગમાં પૃથ્વીકાયાદિ પાંચ વાદર સ્થાવરનું સ્વરૂપ કહ્યું છે.

છઠ્ઠા સર્ગમાં દ્વીંદ્રિયાદિ તિર્યચોનું, સાતમા સર્ગમાં મનુષ્યોનું, આઠમા સર્ગમાં દેવોનું,
નવમા સર્ગમાં નારકોનું અને દશમા સર્ગમાં સર્વ જીવોના જન્મનો સંવેધ કહ્યો છે. (૬-૭)
તેમજ દશમા સર્ગમાં મોટો અલ્પવહુત્વ અને કર્મપ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ કહ્યું છે તથા

एकांशे पुद्गलास्ति-कायस्वरूपवर्णनं ॥ ८ ॥ इति द्रव्यलोकः ।

क्षेत्रલોકેઽથ લોકસ્ય સામાન્યેન નિરૂપણં । દિશાં નિરૂપણં લોકે રજ્જુખંડુકકીર્તનં ॥ ૯ ॥ સંવર્તિતસ્ય લોકસ્ય સ્વરૂપં ચ નિર્દર્શનં । મહત્તાયામસ્ય રત્ન-પ્રભાપૃથ્વીનિરૂપણં ॥ ૧૦ ॥ વ્યંતરાણાં નગરાદિ-સમૃદ્ધિપરિકીર્તનં । ઇત્યાદિ દ્વાદશે સર્ગે સવિશેષં નિરૂપિતં ॥ ૧૧ ॥ સ્વરૂપં ભવનેશાનાં તદિદ્રાણાં ચ વર્ણિતા । સામાનિકાગ્રપત્ન્યાદિ-સંપત્સર્ગે ત્રયોદશે ॥ ૧૨ ॥ ચતુર્દશે ચ સસાનાં નરકાણાં નિરૂપણં । પ્રસ્તર-સ્થિતિલેશ્યાયુ-વેદનાદ્યુક્તિપૂર્વકં ॥ ૧૩ ॥ સર્ગે પંચદશે તિર્ય-ગ્લોકે દ્વીપાન્ધિર્દર્શનં । જંબૂદ્વીપસ્ય જગતી-દ્વારતત્સ્વામિવર્ણનં ॥ ૧૪ ॥ ક્ષેત્રસ્ય ભરતસ્યાથ વૈતાલ્યસ્ય ચ ધ્રુમૃતઃ । સગુહસ્ય સકૂટસ્ય ગિરેર્હિમવત્તોઽપિ ચ ॥ ૧૫ ॥ પદ્મદ્વદસ્ય શ્રીદેવ્યા ગંગાદિસરિતામપિ । દાઢાનગાંતરદ્વી-

અગ્યારમા સર્ગમાં પુદ્ગલાસ્તિકાયના સ્વરૂપનું વર્ણન છે. (૮) આ રીતે ૧૧ સર્ગમાં દ્રવ્યલોક પૂર્ણ થાય છે.

ક્ષેત્રલોકમાં-બારમા સર્ગમાં સામાન્યથી ક્ષેત્રનું નિરૂપણ, દિશાનું નિરૂપણ, લોકમાં રજ્જુ અને ખંડુનું સ્વરૂપ, સંવર્તિત લોકનું સ્વરૂપ અને તેની મહત્તા ને આયામઉપર દૃષ્ટાંત તથા રત્નપ્રભા વિગેરે પૃથ્વીનું નિરૂપણ, વ્યંતરોની નગરાદિ સમૃદ્ધિનું પરિકીર્તન-આ સર્વ સવિશેષપણે નિરૂપિત કરેલ છે. (૯-૧૧)

તેરમા સર્ગમાં ધ્રુવનપતિનું સ્વરૂપ તથા તેના હંદ્રોના નામ તથા તેના સામાનિક દેવો, અગ્રમહિષીવિગેરેની સંપદા વિસ્તારથી કહી છે. (૧૨)

ચૌદમા સર્ગમાં સાત નરકનું નિરૂપણ તેના પ્રસ્તર, દરેક પ્રસ્તરે શરીરસ્થિતિ, લેશ્યા, આયુ અને વેદના વિગેરે કહેવાપૂર્વક બતાવ્યું છે. (૧૩)

પંદરમા સર્ગમાં તિર્યક્લોકનું સ્વરૂપ, અસંખ્યાત દ્વીપ-સમુદ્રનું વર્ણન, જંબૂદ્વીપની જગતિનું ને તેના દ્વારનું તેમ જ તેના સ્વામીનું વર્ણન છે. આ સર્ગમાં વિજયદેવની ઋદ્ધિનું બહુ વિસ્તારથી વર્ણન છે. (૧૪)

સોઠમા સર્ગમાં ભરતક્ષેત્ર, વૈતાલ્યપર્વત, તેની ગુફાઓ તથા કૂટો, હિમવંતપર્વત. પદ્મદ્રહ, શ્રીદેવી, ગંગા વિગેરે નદીઓ, લવણસમુદ્રમાં નીકળેલી બે પર્વતની આઠ દાઢાઓ, તેની ઉપર રહેલા અંતરદ્વીપો, તેમાં રહેલા યુગલિકો, હૈમવતક્ષેત્ર, તેમાં રહેલ વૃત્તવૈતાલ્ય, મહાહિમવંતપર્વત, તેની ઉપરના દ્રહમાંથી નીકળતી નદીઓ અને તેના પર રહેલ દ્રહ ને કૂટો,

૫-તદ્વાસિયુગ્મિવર્ણનં ॥ ૧૬ ॥ તતો દેગવતત્રેત્ર-તદ્વેતાદ્યાદિવર્ણનં ।
તતો મહાહિતવતઃ સરિચ્છિંગદ્વદસ્પૃગઃ ॥ ૧૭ ॥ ક્ષેત્રસ્ય હરિવર્પસ્ય નિષ-
પાદ્રેશ્ચ વર્ણનં । શીતાશીતોદયોઃ પંચ-દ્વદવત્યોશ્ચ પાંડુશ્ચ ॥ ૧૮ ॥

દેવકુરુક્ષત્રકુરુ-પૂર્વાપરદિદંતકાઃ । સામાન્યતશ્ચતુર્થેતિ મહાવિઙ્-
હવર્ણનં ॥ ૧૯ ॥ વિજયાનાં વક્ષસ્કારાં-તર્ત્તનીનાં ચ કીર્તનં । વિજયેષુ
ચ વૈતાલ્ય-પટ્ટચંડનગરીસ્થિતિઃ ॥ ૨૦ ॥ ગંધમાદનસન્માન્ય-વનોશ્ચ
ગજદંતયોઃ । ઉત્તરાણાં લુરુણાં ચ વિસ્તરેણ નિરૂપણં ॥ ૨૧ ॥ યમકા-
ગ્રોદ્દેવાનાં ચ કાંચનક્ષાઝ્ઞનાસપિ । જંબૂતરોઃ સકૂટસ્ય સાધિપસ્ય
નિરૂપણં ॥ ૨૨ ॥ સૌમનસવિદ્યુરશ્ચ-ગજદંતનિરૂપણં । સ્થિતિ-
દેવકુરુણાં ચ વિચિત્રચિત્રભૂમ્ભુતોઃ ॥ ૨૩ ॥ દ્વદાનાં વાંચનાદ્રીણાં તરોઃ
શાલ્મલિનોઽપિ ચ । હૃત્યાદિ વર્ણનં વ્યક્ત્યા સર્ગે તત્તદ્દશ કૃતં ॥ ૨૪ ॥
મેરુશ્ચતુર્વતઃ કૂટ-મેઘલાતૂલિકાદિયુક્ । સામિપેક્ષશિલાશ્ચાષ્ટા-દશે સર્ગે
નિરૂપિતઃ ॥ ૨૫ ॥

ગિરેર્નીલવતઃ કૂટ-દ્વદેવ્યાદિશાલિનઃ । શીતાનારીકાંતયોશ્ચ નામ-
માત્રેણ વર્ણનં ॥ ૨૬ ॥ ક્ષેત્રસ્ય રમ્યકારુયસ્ય રુક્મિણોઽપિ ચ ભૂમ્ભુતઃ ।

હરિવર્ષક્ષેત્ર, નિષધપર્વત, શીતા શીતોદા નદી અને પાંચ પાંચ દ્રહોનું વર્ણન છે. (૧૫-૧૬)
મતરમા સર્ગમાં દેવકુરુ ને ઉત્તરકુરુક્ષેત્ર, પૂર્વ ને પશ્ચિમ મહાવિદેહ, આ પ્રમાણે સામા-
ન્યથી ચાર પ્રકારના મહાવિદેહનું વર્ણન, તેમાં રહેલી વિજયો, વૃક્ષસ્કારપર્વતો, અંતર્ત-
નીઓ, વિજયમાં રહેલ વૈતાલ્ય, તેના છ ચંડ અને મુખ્ય નગરીઓ, ગંધમાદન ને માન્યવંત,
ગજદંતાનું વર્ણન, ઉત્તરકુરુક્ષેત્રનું વિસ્તારથી નિરૂપણ, યમકાદ્રિ, દ્રહો, કંચનગિરિઓ,
જંબૂવૃક્ષનું તેના કૂટોસહિત વર્ણન, તેના અધિપતિનું વર્ણન, સૌમનસ ને વિદ્યુત્પ્રભ-
ગજદંતાનું વર્ણન, દેવકુરુક્ષેત્રનું વર્ણન, તેમાં રહેલા ચિત્ર ને વિચિત્ર પર્વતો, દ્રહો, કંચન-
ગિરિઓ, શાલ્મલીવૃક્ષ વિભેરેનું વર્ણન છે. (૧૭-૨૪) અઢારમા સર્ગમાં મેરુપર્વતનું વર્ણન,
તેના ચાર વન, તેમાં આવેલા કૂટો, મેરુની ત્રણ મેઘલા, ઉપર આવેલી ચૂલિકા અને
પાંડુકવનમાં આવેલ તીર્થકરોના જન્મામિષેકની શિલાઓ ને સિંહાસનાનું વર્ણન છે. (૨૫)

ઓગણીશમા સર્ગમાં નીલવંતપર્વત, તેની ઉપર કૂટો, દ્રહ, તેની અધિષ્ઠાયકદેવી,
દ્રહમાંથી નીકળતી શીતા ને નારીકાંતા નદીનું નામમાત્ર વર્ણન, રમ્યકુક્ષેત્ર, રુક્મિપર્વત,

हैरण्यवतवर्षस्य गिरेः शिखरिणोऽपि च ॥ २७ ॥ क्षेत्रस्यैरवताख्यस्य
षट्खंडस्य पुरीस्पृशः । वर्णनं च क्षेत्रशैला-दीनां साम्बनिरूपणं ॥ २८ ॥
सर्वाग्रमद्रिकूटानां खेटश्रेणीपुरामपि । नंदीकुंडहृदादीनां चक्रिरत्नार्हता-
मपि ॥ २९ ॥ चंद्रसूर्यग्रहादीनां सज्जंबूद्वीपवर्तिनां । एकोनविंशे सर्गेऽत्र
सर्वमित्यादि वर्णितं ॥ ३० ॥

विस्तृता पंचभिर्द्वारैः सूर्येन्द्रोर्मंडलादिभिः । चाररीतिर्भयोगश्च दिन-
वृद्धिक्षयादि च ॥ ३१ ॥ ध्रुवराहोः पर्वराहो-स्तित्युत्पत्तेश्च शंसनं ।
द्वारैश्च पंचदशभि-र्नक्षत्राणां निरूपणं ॥ ३२ ॥ इत्यादि विंशतितमे सर्व
सर्गे निरूपितं । एकविंशेऽत्र सर्गेऽथ वर्णनं लवणोदधेः ॥ ३३ ॥ सशि-
खस्य सपाताल-कुंभस्य द्वीपशालिनः । सुस्थितादिसुराख्यस्य चंद्रार्का-
दियुतिस्पृशः ॥ ३४ ॥ युग्मं ॥ धातकीखड्कालोद-वर्णनं पूर्ववत्ततः ।
द्वाविंशे वर्णितं सर्गे पृथक्क्षेत्रादिकीर्त्तनैः ॥ ३५ ॥

तथैव पुष्करार्द्धस्य मानुषोत्तरभूशृतः । ततोऽखिलनरक्षेत्रे क्षेत्रशै-
लादिसंग्रहः ॥ ३६ ॥ ततः शाश्वतचैत्यानां सर्वसंख्यानिरूपणं । त्रयो-

हैरण्यवतक्षेत्र, शिखरीपर्वत, ऐरवतक्षेत्र, तेना ज खंड अने मध्यनी नगरी विगेरेनुं वर्णन,
क्षेत्र ने पर्वतादिनुं उत्तरदक्षिणमां साम्बपणुं, तेम ज सर्व पर्वतो, कूटो, विद्याधरनी श्रेणि-
ओ, ते परना नगरो, कुल नदीओ, प्रपातकुंडो, द्रहो, चक्रवर्ती, तेनां रत्नो, अरिहंतो,
तथा जंबूद्वीपवर्त्ती सूर्य, चंद्र, ग्रहादिकनी एकंदर संख्या विगेरे सर्व आपेल छे. (२६-३०)

बीशमा सर्गमां मंडलादिक पांच द्वारवडे सूर्य-चंद्रनी गतिनी रीत विस्तारथी बतावी
छे ने तेनी साथे नक्षत्रना योगनुं, दिनवृद्धि ने चयादिकनुं, ध्रुवराहुनुं ने पर्वराहुनुं,
तिथिनी उत्पत्तिनुं अने पंदर द्वारोवडे नक्षत्रोनुं निरूपण करेलुं छे. (३१-३२)

एकवीशमा सर्गमां लवणसमुद्रनुं, तेनी शिखानुं-पाताल कळशाओनुं, ए समुद्रमां रहेला
द्वीपोनुं, सुस्थितादि देवनुं अने चंद्र-सूर्यादि ज्योतिषीओनुं वर्णन करेलुं छे. (३३-३४)

बावीशमा सर्गमां जुदा जुदा क्षेत्रादिक कहेवावडे धातकीखंडनुं अने काळोदधिनुं
पूर्ववत् वर्णन बताववामां आव्युं छे. (३५)

तेवीशमा सर्गमां पुष्करार्द्धद्वीपनुं ने मानुषोत्तर पर्वतनुं वर्णन आपेलुं छे अने
नरक्षेत्र (अढीद्वीप) मां आवेला समस्त क्षेत्र अने पर्वतादिकनो संग्रह करेलो छे, तेम

વિશેઽસ્થિલં સર્ગે વિચિચ્યેત્યાદિ દર્શિતં ॥ ૩૭ ॥ નૃજૈત્રાત્પરતશ્ચંદ્ર-સુ-
ચીદિશ્ચેણિકીર્તનં । પુષ્કરાધિશ્ચીરવર-દ્વીપાઽધ્યાદિનિરૂપણં ॥ ૩૮ ॥
કસાઽન્દીશ્વરદ્વીપ-ચૈત્યાઽચાલ્યાનવિસ્તૃતિઃ । ઇત્યાદ્યુક્તં ચતુર્વિશે સ્વયં-
ભૂરભ્યાવધિ ॥ ૩૯ ॥

પંચવિંશો રિથરચંદ્ર-જ્યોતિશ્ચક્રવ્યવસ્થિતિઃ । ઊર્ધ્વલોકેઽથ
સૌધર્મે-જ્ઞાનયોર્દેવલોકયાઃ ॥ ૪૦ ॥ વિમાનાવલયઃ પુષ્પા-
વ્યકીર્ણાશ્ચ યથાસ્થિતિ । વિમાનમાનપ્રાસાદ-પરિપાટ્યઃ સમા
ઘ્રપિ ॥ ૪૧ ॥ ઉત્પદ્યંતે યથા દેવા અભિષિચ્યંત મૃત્યુ તે । પૂજયંતિ યથા
સિદ્ધાન્ યથા ભોગાંશ્ચ યુજંતે ॥ ૪૨ ॥ યાદૃક્સ્વરૂપા ભાષાં ચ યાં
ભાષંતે સુધામુજઃ । ભવંતિ દેવ્યો યાદૃશ્યઃ સેવંતે ચ રતં યથા ॥ ૪૩ ॥
આહારો યાદૃગેષામ્-ચ્છૂવાસશ્ચ યાવદંતરઃ । યથા મનુષ્યલોકેઽમી
આયાંતિ લેહયંત્રિતાઃ ॥ ૪૪ ॥ પ્રેત્યા વર્ષાકૃતા યાંતિ યાવર્તીપુ મહી-
બ્બધઃ । મધ્યેમહર્દિકં યાંતિ યથાવધિદશો યથા ॥ ૪૫ ॥ લોકપાલામ્-

જ સર્વ શાશ્વત ચૈત્યોની સંલ્યાનું વિસ્તાર સાથે નિરૂપણ કર્યું છે. (૩૬-૩૭)

ચોવીશમા સર્ગમાં મનુષ્યચોટ્રની વહાર આવેલા રિથર જ્યોતિષી પૈકી સૂર્ય ચંદ્રની
શ્રેણિનું વર્ણન કર્યું છે. તથા પુષ્કરવર સમુદ્ર, ક્ષીરવરદ્વીપ, ક્ષીરવરસમુદ્ર વિગેરેનું વર્ણન,
અનુક્રમે આવતા નંદીશ્વરદ્વીપનું અને તે દ્વીપમાં આવેલા શાશ્વતા ચૈત્યોનું વિસ્તારથી
વર્ણન અને પ્રાંતે સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર સુધીનું વર્ણન આપેલું છે. (૩૮-૩૯) પચવીશમા
સર્ગમાં ચર અને સ્થિર એવા ચંદ્રાદિ જ્યોતિષીની વ્યવસ્થિતિનું સવિસ્તર વર્ણન છે.

છવીશમા સર્ગમાં ઊર્ધ્વલોકનું વર્ણન શરૂ થાય છે. તેમાં સૌધર્મ ને ઈશાન દેવલોકની
હક્કીકત, તેના વિમાનોની શ્રેણિઓ, પુષ્પાવકીર્ણ વિમાનો, તેનું માન, તેમાં પ્રાસાદની અને
સમાઓની પરિપાટી, નવો દેવ કેવી રીતે ઉપજે ?, તેના અભિષેકની હક્કીકત, તેણે
કરાતી સિદ્ધોની પૂજા, તેનાથી ભોગવાતા ભોગ, દેવોના સ્વરૂપનું વર્ણન, દેવો કેવી ભાષા
બોલે છે ? દેવીઓના સ્વરૂપનું વર્ણન, તેની સાથેના વિલાસનું (કામક્રીડાનું) વર્ણન,
તેમનો જેવા પ્રકારનો આહાર ને તેઓ આહાર અને શ્વાસોચ્છ્વાસ કેટલે અંતરે લે છે ?
મનુષ્યલોકમાં સ્નેહના આકર્ષણથી તેનું આવડું, પ્રેમના વર્ષીકરણથી કેટલી નરકપૃથ્વી
સુધી તેનું જડું, મહર્દિક દેવસ્વરૂપ, તથા તેમના અવધિજ્ઞાનનું પ્રમાણ તથા લોકપાલ,

મહિષી-સામાનિકાદિશાલિનોઃ । શક્તિસંપદ્ધિવરણં સૌધર્મેશાનનાથયોઃ
॥ ૪૬ ॥ ષટ્વિંશતિતમે સર્ગે इत्याद्यखिलमीरितं ।

સપ્તવિંશે તતઃ સર્ગે તૃતીયતુર્યનાકયોઃ ॥ ૪૭ ॥ વર્ણનં બ્રહ્મલોક-
સ્ય તમસ્કાયસ્ય મૂલતઃ । કૃષ્ણરાજી તદ્વિમાન-લૌકાંતિકસુધાશુજાં
॥ ૪૮ ॥ સ્વર્ગસ્ય લાંતકસ્યાથ સકિલ્વિષિકનાકિનઃ । જમાલેશ્ચરિતં
શુક્ર-સહસ્રારાદિવર્ણનં ॥ ૪૯ ॥ યાવદચ્યુતનાકસ્ય કીર્તનં રામસીતયોઃ ।
ચરિતં તદનુ ગ્રૈવે-ચકાનુત્તરવર્ણનં ॥ ૫૦ ॥ તતઃ સિદ્ધશિલાખ્યાનં
લોકાંતસ્ય ચ સંશનં । इत्यादिवर्णनैरेवं क्षेत्रलोकः समापितः ॥ ૫૧ ॥
॥ इति क्षेत्रलोकः ॥

દિષ્ટલોકેઽથ કાલસ્ય યુક્તિવ્યક્તિર્મતદ્વયે । ઋતૂનાં વર્ણનં ષષ્ઠાં
નિદ્દેપાઃ કાલગોચરાઃ ॥ ૫૨ ॥ સમયાવલિકાલુલ્લ-ભવાદિપરિકીર્તનં ।
ઘટીમુહૂર્ત્તદિવસ-પક્ષમાસાદિશંસનં ॥ ૫૩ ॥ સૂર્યચંદ્રનક્ષત્રા-
ભિવર્દ્ધિતાહયાઃ ક્રમાત્ । માસા વર્ષાણ્યથૈતૈષા-મુપપત્યાદિવર્ણનં

અગ્રમહિષી (હંદ્રાણી), સામાનિક વિગેરે દેવોથી શોભતા ઇવા સૌધર્મેદ્ર ને હંશાનેદ્રની શક્તિ અને સંપત્તિનું વર્ણન વિગેરે આપેલું છે. (૪૦-૪૬)

સત્તાવીશમા સર્ગમાં ત્રીજા ને ચોથા દેવલોકનું વર્ણન, પાંચમા બ્રહ્મદેવલોકનું વર્ણન, તેને અંગે મૂળથી નીકળેલા તમસ્કાયનું, કૃષ્ણરાજીનું અને તેના (કૃષ્ણરાજીના) અંતરે રહેલા લોકાંતિકના વિમાનોનું વર્ણન, લાંતક દેવલોકનું વર્ણન, ત્રણ પ્રકારના કિલ્વિ-વિષિક દેવોનું વર્ણન, જમાલિનું ચરિત્ર, શુક્ર સહસ્રારાદિ દેવલોકોનું યાવત્ અચ્યુત દેવલોક સુધીનું વર્ણન, રામ-સીતાનું ચરિત્ર, ગ્રૈવેયક ને અનુત્તર વિમાનોનું વર્ણન, ત્યારપછી સિદ્ધ-શિલાનું અને લોકાંતે રહેલા સિદ્ધોનું વર્ણન આપેલું છે. આ પ્રમાણે ૧૬ સર્ગમાં (૧૨ થી ૨૭ સુધીમાં) ક્ષેત્રલોક પૂર્ણ કરેલો છે. (૪૭-૫૧)

ત્રીજા કાલલોકમાં ૨૮ મા સર્ગમાં કાલને દ્રવ્ય તરીકે માનવા સંબંધી જે મતને આશ્રીને યુક્તિની સ્પષ્ટતા, છ ઋતુનું વર્ણન, કાલગોચર નિદ્દેપા, સમય, આવળી, લુલ્લક-ભવનું વર્ણન, ઘડી, મુહૂર્ત્ત, દિવસ, પક્ષ, માસ વિગેરેનું વર્ણન, સૂર્ય, ઋતુ, ચંદ્ર, નક્ષત્ર ને અભિવર્દ્ધિત-એમ પાંચ પ્રકારના માસ, વર્ષ અને તેની ઉપપત્તિનું વર્ણન, યુગની આદિ વ્યારે થાય ? દરેક યુગમાં આવતા માસ, ઋતુ, અયનો ને દિવસોનું પ્રમાણ, અધિકમાસ,

॥ ૫૪ ॥ યુગસ્યાદિયુગે યાત-ત્વનાનિ દિનાનિ ચ । અધિમાસા-
વમરાત્રા-વૃત્તથો વિપુર્વાંતિ ચ ॥ ૫૫ ॥ કરણાન્યૃત્વયનાદે-નૅક્ષત્રાનયનં
વિધોઃ । રવેશ્ચ કરણાન્યેષાં વવાદિકરણાન્યપિ ॥ ૫૬ ॥ પૌરુષ્યાદિપરી-
માણં તત્સાત્તિથ્યાદિનિશ્ચયઃ । સર્ગેઽષ્ટાવિંશતિતમે इत्यादि युग-
वर्णनं ॥ ૫૭ ॥

યુગાત્પ્રમૃત્યવદશત-સહસ્રાદિક્રમેણ ચ । શીર્ષપ્રહેલિકાંતાંક-સ્વરૂ-
પપ્રતિપાદનં ॥ ૫૮ ॥ અરત્રયસ્યાચસ્યાવ-સર્પિણ્યાં વર્ણનં સ્થિતેઃ । કલ્પ-
દુયુગ્મિલોકાદે-રેકોનત્રિંશ સાદૃતં ॥ ૫૯ ॥

અર્હતાં પદ્ધતિઃ સર્વાં નિર્વાણાવધિ જન્મતઃ । ઉક્તા ત્રિંશત્તમે સર્ગે
ષકત્રિંશે તતઃ પુનઃ ॥ ૬૦ ॥ ચક્રિદિગ્વિજયઃ સંપ-ત્તિધિરત્નાદિરસ્ય
ચ । સામાન્યતઃ શાર્ફિલીરિ-પ્રતિવિષ્ણવાદિકીર્તનં ॥ ૬૧ ॥

સર્ગે દ્વાત્રિંશત્તમેઽથ સંક્ષેપાત્પ્રાગ્ભવાદિતઃ । જિનાનાં વૃષભાદીનાં
ચરિત્રસ્ય નિરૂપણં ॥ ૬૨ ॥

પ્રતસ્યામવસર્પિણ્યાં વર્ણનં જાતજન્મતર્તા । ત્રયસ્રિંશે ચક્રિવિષ્ણુ-
બલદેવાદિસન્નૃણાં ॥ ૬૩ ॥

અવમરાત્રિઓ ને વિપુવત્ની આઘૃત્તિ, ઋતુ, અયન અને નક્ષત્રાદિ સાથે ચંદ્રમાનો યોગ,
તેના કરણો, સૂર્યના કરણો, વીજા વવાદિ કરણો, પૌરુષી વિગેરેનું પરિમાણ, તેનાવડે
તિથિ આદિનો નિશ્ચય વિગેરે વતાવેલ છે. (૫૨-૫૯)

૨૯ મા સર્ગમાં યુગથી માંડીને સો, હજાર વિગેરેના ક્રમથી શીર્ષપ્રહેલિકા સુધીના
અંકોનું નિરૂપણ, અવસર્પિણીના પહેલા ત્રણ આરાનું વર્ણન તેમ જ કલ્પવૃત્ત અને યુગાલિ-
કાદિનું વર્ણન આપેલું છે. (૫૮-૫૯) ત્રીશમા સર્ગમાં જિનેશ્વરોની જન્મથી માંડીને
નિર્વાણપર્યંતની સર્વ પરિસ્થિતિનું વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું છે. (૬૦) ૩૧ મા સર્ગમાં
ચક્રવર્તીના દિગ્વિજયની હકીકત, તેની સંપત્તિનું વર્ણન, નવ નિધિ ને ચૌદ રત્નોનું વર્ણન
તથા વાસુદેવ, વલ્લભેવ ને પ્રતિવાસુદેવનું સામાન્ય વર્ણન આપેલું છે. (૬૧) ૩૨ મા
સર્ગમાં ઋષભાદિ જિનેશ્વરોનું પૂર્વભવથી માંડીને સંક્ષેપથી ચરિત્ર વર્ણવેલું છે. (૬૨)

૩૩ મા સર્ગમાં આ અવસર્પિણીમાં થયેલા ચક્રવર્તી, વાસુદેવ, વલ્લભેવ વિગેરે સત્પુ-

અરસ્ય પંચમસ્યાથ સ્વરૂપેણ નિરૂપણં । અરેડસ્મિન્ પંચમે યે ચો-
દયાસ્તત્સૂરયશ્ચ યે ॥ ૬૪ ॥ તેષાં નામાનિ સર્વાગ્ર-માચાર્યાદિમહાત્મનાં ।
ख्याता ततोऽरके षष्ठे धर्मोच्छेदादिका स्थितिः ॥ ६५ ॥ गिरेः शत्रुंजय-
स्याथ वृद्धिहान्यादिशंसनं । विलवासिजनावस्थो-त्सर्पिण्यां च तथो-
त्क्रमात् ॥ ६६ ॥ पश्चात्पराणां पर्याय-वृद्ध्याख्यानं यथाक्रमं । एतदुत्स-
र्पिणीभावि-जिनचक्रयादिकीर्तनं ॥ ६७ ॥ इत्यादिकं चतुस्त्रिंशे सर्गे
सर्वं निरूपितं ।

પંચત્રિંશોઽથ પુદ્ગલ-પરાવર્તનશ્ચતુર્વિધઃ ॥ ૬૮ ॥ ઔદારિકાદિકા કાર્મ-
ણાંતા યા વર્ગણાષ્ટધા । અનુભાગસ્પર્શકાનિ કર્મણાં પરમાણુષુ ॥ ૬૯ ॥
एषां स्वरूपं मानं चा-तीतानागतकालयोः । संपूर्णो दिष्टलोकोऽय-मि-
त्यादिपरिकीर्तने ॥ ७० ॥ भावल्लोकेऽथ भावानां षष्ठां सम्यग्निरूपणं ।
सर्गे षट्त्रिंश इत्येवं भावलोकः सप्तार्थितः ॥ ७१ ॥

एभिर्विचारैर्मणिरत्नसारैः, पूर्णः सुवर्णोद्यदलंकृतिश्च । समौक्तिक-

રૂપોનું ચરિત્ર વર્ણવેલું છે. (૬૩-૬૪)

૩૪ મા સર્ગમાં આ પાંચમા આરાના સ્વરૂપનું નિરૂપણ અને તેમાં થનારા ઉદયો તથા
આચાર્યોનું વર્ણન, તેમનાં નામો અને એ મહાત્માઓની કુલ સંખ્યા વતાવી છે. ત્યારપછી
છઠ્ઠા આરાના પ્રારંભમાં થનાર તીર્થોચ્છેદાદિ સ્થિતિ, શત્રુંજયગિરિની વૃદ્ધિ-હાનિ અને
છઠ્ઠા આરામાં વિલવાસી થનારા મનુષ્યાદિનું વર્ણન આપ્યું છે. તેમ જ ઉત્સર્પિણીમાં ઉત્ક્ર-
ષ્ટપણે થનારી વધી સ્થિતિ, પર્યાયવૃદ્ધિવડે વધતી છાં આરાની સ્થિતિ, આવતી ઉત્સર્પિ-
ણીમાં થનારા જિન તથા ચક્રી વિગેરેનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. (૬૫-૬૭)

૩૫ મા સર્ગમાં ચાર પ્રકારના પુદ્ગલપરાવર્તનનું સ્વરૂપ, ઔદારિકથી માંડીને
કાર્મણ સુધીની આઠે વર્ગણાનું સ્વરૂપ, કર્મના પરમાણુઓમાં રહેલા અનુભાગના સ્પર્શકોનું
સ્વરૂપ, અતીત, અનાગતકાલનું માન इत्यादि परिकीर्तनવડે દિષ્ટ(કાઠ)લોક સંપૂર્ણ
કરેલો છે. (૬૮-૭૦) ૩૬ મા સર્ગમાં ભાવલોકનું સ્વરૂપ આપેલું છે, તેમાં છ માવોનું
સમ્યક્ પ્રકારે નિરૂપણ કર્યું છે અને માવલોક સમાપ્ત કર્યો છે. (૭૧)

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે સારશ્રુત વિચારરૂપ મણિરત્નોવડે પૂર્ણ, સુવર્ણના ઉદ્યત
અલંકારવાળો (સારા વર્ણ ને અલંકારવાળો), મૌક્તિક (મુક્તિ) ની શોભાવાળો અને વિ-

શ્રીવિબુધાદતોઽયં, ગ્રંથોઽસ્તુ સિદ્ધિયે જિનરાજકોશઃ ॥ ૭૨ ॥ અનામોગો
મૃયાન્ન તદ્ભુવતઃ શાસ્ત્રવિભવો, ન સામગ્રી તાદૃશ્વ ન પદ્યવના વાચ્ય-
રચના । શ્રિયં નાત્યપ્યેવં ચદ્યતમગદ્ય ગ્રંથનૃપતિઃ, કૃત્તા હેતુસ્તત્રોહસતિ
સુમનઃશોભિઃકૃપા ॥ ૭૩ ॥ સંતઃ શાસ્ત્રગુણોમિથોત્કૃચયો યે પૂર્ણચંદ્રામ્બજા,
વંચાસ્તેઽય સદા કવિસ્વકુનુદોહાસ્તેઽનવચોચસાઃ । ચેઽપિ દ્વેષસિતિતિ-
ષોઽતિકઠિનાસ્તાન્વસ્તુતઃ મંસ્તુતાન્, ગન્ધે પ્રસ્તુતકાવ્યકાંચનકપાન્
સમ્યદ્દૂષરીક્ષાક્ષમાન્ ॥ ૭૪ ॥

વિશ્વાશ્ચર્યદર્શિકીર્તિકીર્તિવિજયશ્રીચાચકેદાનિપ—

રાજશ્રીતત્ત્વોઽનનિષ્ઠ વિનયઃ શ્રીતેજપાલાત્મજઃ ।

કાવ્યં ચત્કિલ તત્ર નિશ્ચિતજગત્તત્ત્વે શ્રિતઃ પૂર્ણતાં

તત્તત્રિશં ડદીતચ્છિદ્રવિકૃત્તિઃ નર્ગો નિસર્ગોઽજ્જ્વલઃ ॥ ૭૫ ॥

॥ હતિ શ્રીલોકપ્રકાશો સપ્તત્રિશત્તમઃ સર્ગઃ સમાપ્તઃ ॥ તત્સમાપ્તૌ ચ
સમાપ્તોઽયં શ્રીલોકપ્રકાશઃ ॥ શ્રીરસ્તુ ॥

દુષ્કર્મનોદ સ્વીકારેલો જિનરાજના કોશરૂપી આ ગ્રંથ મગ્ધજનોની સિદ્ધિને માટે દો. (૭૨)

આ ગ્રંથમાં સદ્ભુવનવાલો શાસ્ત્ર વિભવ નથી, ઘણે ટેકાણે અનામોગ (સ્વલના) થયેલ
હશે, તેજ પ્રકારની સામગ્રી નથી, તેમ જ એવી સુંદર વાચ્યરચના પણ નથી; તો પણ આ
ગ્રંથરૂપી નૃપતિ જે શોભાને પામે છે તેમાં વિદ્વજનોની કૃપા જ ઉત્તમ હેતુભૂત છે. (૭૩)
શાસ્ત્રરૂપી અમૃતના તરંગોવડે ડહાલ થયેલા અને પૂર્ણચંદ્રના વડીલ વંધુ જેવા તેમ જ
કવિતારૂપી દમઝને વિકસ્વર કરવામાં નિર્મલ ઉદયમવાળા ણવા જે સ્તપુરુષો છે તે તો
મારે વંચ છે જ, પણ જેઓ દ્વેષરૂપી સૂર્ય જેવા અતિ કઠોર છે તેઓને પણ પ્રસ્તુત કવિતા-
રૂપી સુવર્ણને કસવામાં કસોટી જેવા—સમ્યક્ પ્રકારે પરીક્ષા કરવામાં સમર્થ હોવાથી
વસ્તુગતિએ હું રતવેલા જ માનું છું. (૭૪)

સકલ જગત્ત્વે આશ્ચર્ય પમાડનારી છે કીર્તિ જેની એવા કીર્તિવિજય ઉપાધ્યા-
યના શિષ્ય અને માતા રાજશ્રી તથા પિતા તેજપાલના પુત્ર વિનયવિજય ઉપાધ્યાયે આ
કાવ્યગ્રંથની રચના કરી છે તે જગતના તત્ત્વને નિશ્ચય કરનારા આ ગ્રંથમાં ઉદય પામેલા
જ્ઞાનરૂપી સૂર્યની કાંતિસમાન અને સ્વભાવથી જ ડહાલ એવો આ સાડત્રીશમો સર્ગ
પૂર્ણ થયો છે. (૭૫)

॥ હતિ શ્રીલોકપ્રકાશો સપ્તત્રિશત્તમઃ સર્ગઃ સમાપ્તઃ । તત્સમાપ્તૌ ચ
સમાપ્તોઽયં શ્રીલોકપ્રકાશઃ ॥ શ્રીરસ્તુ ॥

॥ अथ ग्रंथकर्तुः प्रशस्तिः ॥

श्रेयः श्रीवर्द्धमानो दिशतु शतमुखश्रेणिभिः स्तूयमानः, स दमाभृ-
त्सेव्यपादः कृतसदुपकृतिर्गोपतिर्नूतनो वः । कालेऽप्यस्मिन् प्रदोषे कटु-
कुमतिकुहूकल्पितध्वांतपोषे, प्रादुष्कुर्वति गावः प्रसृमरविभवा मुक्तिमार्गं
यदीयाः ॥ १ ॥ तत्पट्टेऽथेंद्रभूतेरनुज उदभवच्छ्रीसुधर्मा गणींद्रो, जंबूस्त-
त्पट्टदीपः प्रभव इति भवांभोधिर्नौस्तस्य पट्टे । सूरिः शय्यंभवोऽभूत्स
मनकजनकस्तत्पदांभोजभानु—स्तत्पट्टैरावर्तेंद्रो जनविदितयशाः श्रीयशो-
भद्रसूरिः ॥ २ ॥ तत्पट्टभारधुर्यो, गणधरवर्यो श्रियं दधाते द्वौ । संभूत-
विजयसूरिः, सूरिः श्रीभद्रबाहुश्च ॥ ३ ॥ श्रीस्थूलभद्र उदियाय तयोश्च
पट्टे, जातौ महागिरिसुहस्तिगुरु ततश्च । पट्टे तयोः श्रियमुभौ दधतुर्ग-

अथ ग्रंथकर्तानी प्रशस्तिः.

शतमुख (इंद्रो—घुवडो) नी श्रेणिओवडे स्तुति कराता, दमाभृत (राजाओ—पर्वतो)
वडे जेना पाद (पग—किरण) सेवाय छे, तथा जे सर्व प्राणीओ उपर उपकार करे छे
एवा नवीन सूर्य जेवा ते श्री वर्द्धमानस्वामी तमोने कल्याण आपो, के जेनी विस्तारना
वैभववाळी गो (वाणी—किरण) कटु कुमतिरूपी अमावास्या संबंधी अंधकारनुं (अज्ञा-
ननुं) पोषण करनारा आवा प्रदोष (दोषवाळा—सांजना) समये पण मुक्तिमार्गने
प्रकाशित करे छे. (१)

ते श्रीवर्द्धमानस्वामीनी पाटे श्रीइंद्रभूति (गौतम) गणधरना नाना भाइ (गुरुभाइ)
श्रीसुधर्मास्वामी गणधर थया, तेनी पाटना दीपकरूप श्रीजंबूस्वामी थया. तेनी
पाटे संसारसमुद्रमां नौकासमान श्रीप्रभवस्वामी थया, तेना चरणकमळने विकस्वर
करवामां सूर्यसमान श्रीशय्यंभवसूरि थया. ते मनकना पिता हता. तेनी पाटे ऐराव-
तेंद्र जेवा अने लोकमां प्रसिद्ध यशवाळा श्रीयशोभद्रसूरि थया. (२) तेनी पाटरूपी
भारने वहन करवामां वृषभसमान अने गणधरने विषे श्रेष्ठ एवा श्रीसंभूतविजयसूरि
अने श्रीभद्रबाहुसूरि लक्ष्मी (शोभा) ने धारण करनारा थया. (३) ते वज्रेनी
पाटे श्रीस्थूलभद्रसूरि उदय पाभ्या. त्यारपछी श्रीमहागिरि अने श्रीसुहस्ति

शीर्द्रो, श्रीसुस्थितो जगति सुप्रतिबद्धकश्च ॥ ४ ॥ तत्पट्टभूषणमणिर्गु-
रुर्द्रिद्रिज्ञः, श्रीदिज्ञसूरिरथ तस्य पदाधिकारी । पट्टे रराज गुरुसिंहगिरि-
स्तदीये, स्वामी च वज्रगुरुरस्य पदे बभूव ॥ ५ ॥

श्रीवज्रसेनसुगुरुर्बिभर्षावभूव, पट्टं तदीयमथ चंद्रगुरुः पदेऽस्य । सामं-
तभद्रगुरुव्रतिस्य पट्टे चक्रेऽस्य पट्टमभजद्गुरुदेवसूरिः ॥ ६ ॥ प्रद्यो-
तनस्तदनु तस्य पदे च मान-देवस्तदीयपदधृद्गुरुमानतुंगः । वीरस्त-
तोऽथ जयदेव इतश्च देवा-नंदस्ततश्च भुवि विक्रमसूरिरासीत् ॥ ७ ॥
तस्माद्बभूव नरसिंह इति प्रतीतः, सूरिः समुद्र इति पट्टपतिस्तदीयः ।
सूरिः पदेऽस्य पुनरप्यजनिष्ट मान-देवस्ततश्च विबुधप्रभसूरिरासीत्
॥ ८ ॥ जयानंदः पट्टे श्रियमपुषदध्यास्य च रवि-प्रभस्तत्पट्टेशः समजनि
यशोदेवमुनिराट् । ततः प्रद्युम्नाख्यो गुरुदयतिस्माथ पुनर-प्यभून्माना-
द्देवो गुरुविमलचंद्रश्च तदनु ॥ ९ ॥ तस्मादुद्योतनाख्यो गुरुरभवदितः

नामना गुरु (सूरि) थया. ते वज्रेनी पाटे श्रीसुस्थित अने श्रीसुप्रतिबद्धक नामना
वज्रे गणीर्द्रो जगतमां लक्ष्मी (शोभा) ने धारण करनार थया. (४) तेमना पट्टरूपी
भूषणना मणिसमान श्रीहृद्रिद्रि नामना गुरु थया. तेना पट्टना अधिकारी श्रीदिज्ञ
नामना सूरि थया. तेनी पाटे श्रीसिंहगिरि नामना गुरु शोभता हता. तेनी पाटे श्री
वज्रगुरुस्वामी थया. (५) तेना पट्टने श्रीवज्रसेन गुरु धारण करता हता. तेने स्थाने
श्रीचंद्रगुरु थया. तेना पट्ट उपर श्रीसामंतभद्र गुरु उन्नति करनार थया. तेना पट्टने
श्रीदेवसूरि नामना गुरु भजता हता. (६) तयारपछी श्रीप्रद्योतनसूरि थया. तेने
स्थाने श्रीमानदेवसूरि थया. तेना पट्टने धारण करनार श्रीमानतुंग नामना गुरु
थया. तयारपछी श्रीवीर नामना सूरि थया. तयारपछी श्रीजयदेवसूरि थया. तयारपछी
श्रीदेवानंदसूरि अने तयारपछी पृथ्वीपर श्रीविक्रम नामना सूरि थया. (७) तयारपछी
श्रीनरसिंह नामे प्रसिद्ध सूरि थया. तेना पट्टना स्वामी श्रीसमुद्र नामना सूरि थया.
तेने स्थाने श्रीमानदेव सूरि अने तयारपछी श्रीविबुधप्रभ सूरि थया. (८) तेना
पट्ट उपर श्रीजयानंद सूरि लक्ष्मीतुं पोषण करता हता. तेनी पाटे श्रीरविप्रभ सूरि
थया. तेनी पाटना स्वामी श्रीयशोदेव मुनिराज थया. तयारपछी श्रीप्रद्युम्न नामना
गुरु उदय पाम्या. तयारपछी श्रीमानदेव थया. तयारपछी श्रीविमलचंद्र गुरु
थया. (९) तयारपछी श्रीउद्योतन नामना गुरु थया. तयारपछी श्रीसर्वदेव नामना

सर्वदेवो मुनीन्द्र-स्तरमाच्छीदेवसूरिस्तदनु पुनरभूत्सर्वदेवस्ततश्च ।
जज्ञाते सूरिराजौ प्रगुणगुणयशोभद्रसन्नेमिचंद्रौ, विख्यातौ भूतलेऽस्मिन्न-
विरतमुदितौ नूतनौ पुष्पदंतौ ॥ १० ॥ मुनिचंद्रमुनिस्ततोऽद्भुतोऽथा-
ऽजितदेवश्च तदंतिषद्वरेण्यः । अपरः पुनरस्य शिष्यमुख्यो, भुवि वादी
विदितश्च देवसूरिः ॥ ११ ॥ अजितदेवगुरोरभवत्पदे, विजयसिंह इति
प्रथितः क्षितौ । तदनु तस्य पदं दधतावुभा-वभवतां गणभारधुरंधरौ
॥ १२ ॥ सोमप्रभस्तत्र गुरुः शतार्थी, सतां मणिः श्रीमणिरत्नसूरिः । पट्टे
मणिः श्रीमणिरत्नसूरे-र्जज्ञे जगच्चंद्रगुरुर्गरीयान् ॥ १३ ॥ तेषामुभावंति-
षदावभूतां, देवेंद्रसूरिर्विजयाच्च चंद्रः । देवेंद्रसूरेरभवच्च विद्या-नंदस्तथा
श्रीगुरुधर्मघोषः ॥ १४ ॥ श्रीधर्मघोषादजनिष्ट सोम-प्रभोऽस्य शिष्याश्च
युगप्रमेयाः । चतुर्दिगुत्पन्नजनावनाय, योधा इव प्राप्तविशुद्धबोधाः ॥ १५ ॥
श्रीविमलप्रभसूरिः, परमानंदश्च पद्मतिलकश्च । सूरिवरोऽप्यथ सोम-

मुनीन्द्र थया. त्यारपछी श्रीदेवसूरि अने त्यारपछी फरीथी श्रीलर्वदेव नामना बीजा
सूरि थया. त्यारपछी आ भूतळने विषे प्रसिद्ध जाणे के निरंतर उदय पामेला नवीन
सूर्य-चंद्र होय एम घणा गुणवाळा श्रीयशोभद्र अने श्रीनेमिचंद्र नामना सूरिराज
थया. (१०) त्यारपछी अद्भुत एवा श्रीमुनिचंद्र नामना मुनि थया. त्यारपछी तेना
शिष्योने विषे श्रेष्ठ एवा श्रीअजितदेव अने बीजा तेना मुख्य शिष्य श्रीदेवसूरि नामना
वादी पृथ्वीमां प्रसिद्ध थया. (११) तेमांना श्रीअजितदेव गुरुने स्थाने
पृथ्वीपर प्रसिद्ध एवा श्रीविजयसिंह सूरि थया. त्यारपछी तेना पट्टने
धारण करनारा, गच्छना भारने वहन करवामां धुरंधर एवा ने सूरि थया.
(१२) तेमां पहेला श्रीसोमप्रभ गुरु शतार्थी (एक गाथाना सो अर्थ करनारा)
हता अने बीजा श्रीमणिरत्न सूरि सत्पुरुषांना मणिसमान हता. त्यारपछी श्रीमणि-
रत्नसूरिना पट्ट उपर मणि समान श्रीजगच्चंद्र नामना मोटा सूरि थया. (१३) तेमना
श्रीदेवेंद्रसूरि अने श्रीविजयचंद्रसूरि ए ने मुख्य शिष्यो थया. त्यारपछी श्रीदेवेंद्र-
सूरिना शिष्य श्रीविद्यानंदसूरि अने श्रीधर्मघोष गुरु थया. (१४) श्रीधर्मघोषनी पछी
तेना शिष्य श्रीसोमप्रभसूरि थया. तेने चार दिशामां उत्पन्न थयेला मनुष्योनुं रक्षण
करवा माटे योद्धाश्रीनी जेवा चार शिष्यो विशुद्ध बोधने पामेला थया. (१५) तेमनां
नाम आ प्रमाणे-श्रीविमलप्रभसूरि १, परमानंदसूरी २, पद्मतिलक सूरेश्वर ३,

प्रभपट्टेशश्च सोमतिलकगुरुः ॥ १६ ॥ शिष्यास्त्रयस्तस्य च चंद्रशेखरः,
सूरिर्जगन्नान्द इतीह सूरिराह । स्वपट्टमिहासनभूमिवासवः, शिष्यस्तृ-
तीयो गुरुदेवसुन्दरः ॥ १७ ॥ श्रीदेवसुन्दरगुरोरथ पंच शिष्याः, श्रीज्ञान-
सागरगुरुः कुलमंडनश्च । चंचद्रगुणश्च गुणैरत्नगुरुर्महात्मा, श्रीसोमसुन्दर-
गुरुर्गुरुताधुरत्नः ॥ १८ ॥ श्रीदेवसुन्दरमुनीश्वरपट्टनेतुः, श्रीसोमसुन्दरगुरो-
रपि पंच शिष्याः । तत्र स्वपट्टवियदंगणभानुमाली, मुग्धोतिपदगणधरो
मुनिसुन्दराख्यः ॥ १९ ॥ अन्ये श्रीजयचंद्रः, सूरिः श्रीभुवनसुन्दराहश्च ।
श्रीजिनसुन्दरसूरि-जिनकीर्तिश्चेति सूरीन्द्राः ॥ २० ॥ मुनिसुन्दरसूरिपट्ट-
भानु-गुरुरासीदथ रत्नशेखराख्यः । दधदस्य पदं बभूव लक्ष्मी-पदयुक्
सागरसूरिरीश्वराचर्यः ॥ २१ ॥ सुमतिसाधुगुरुस्तदनु प्रभा-मुदवहदध-
दस्य पदं प्रभुः । पदसदीदिपदस्य च हेमयुग-विमलसूरिरुदात्तगुणोदयः
॥ २२ ॥ पट्टे तस्य बभूवुरुग्रतपसो वैरंगिकाग्रमरा, आनंदाद्रिमलाह्वया

अने श्रीलोमतिलक नामना गुरु ४, ए सर्वे सोमप्रभसूरिना पट्टेश हता. (१६)
ते सोमतिलक सूरिना त्रण शिष्यो हता-श्रीचंद्रशेखरसूरि, श्री जगन्नान्द नामना
सूरिराज अने पोताना पट्टरूपी सिंहासन उपर भूमींद्र (राजा) समान वीजा शिष्य श्री
देवसुन्दर गुरु थया. (१७) त्यारपळी श्रीदेवसुन्दर गुरुना पांच शिष्यो थया-श्री
ज्ञानसागर गुरु १, देदीप्पमान गुणवाळा श्रीकुलमंडनसूरि २, महात्मा श्री गुण-
रत्न गुरु ३, श्री सोमसुन्दर गुरु ४ अने श्री साधुरत्न गुरु ५, (१८). त्यारपळी
श्री देवसुन्दरमुनीश्वरनी पाटना नेता जे श्री सोमसुन्दर गुरु हता तेने पण पांच शिष्यो
हता. तेमां पोताना पट्टरूपी गगनांगणमां सूर्यसमान मुख्य शिष्य श्री मुनिसुन्दर
नामना गणधर हता. (१९) वीजा श्री जयचंद्रसूरि, वीजा श्री भुवनसुन्दर नामना,
चोथा श्री जिनसुन्दर सूरि अने पांचमा श्री जिनकीर्तिसूरीन्द्र थया. (२०) त्यार-
पळी श्री मुनिसुन्दरसूरिना पट्ट उपर सूर्यसमान श्रीरत्नशेखर नामना गुरु थया. तेमना
पट्टने धारण करनार अने राजाओने पण पूजवालायक लक्ष्मीशब्दवडे युक्त सागर
एटले श्री लक्ष्मीसागर सूरि थया. (२१) त्यारपळी तेना पदने धारण करनार अने
साधुओना गुरु श्री सुमति नामना प्रभु (सूरि) प्रभाने वहन करता हता, तेना पदने
मोटा गुणना उदयवाळा हेमशब्द सहित विमल एटले श्री हेमविमलसूरि दीपाववा
लाग्या. (२२) तेनी पाटे उग्र तपवाळा, वैराग्यवंतमां अग्रेसर अने भव्योनो उपकार

गणभृतो भव्योपकारोध्वुराः । ये नेत्रेभशरामृतद्युतिमिते (१५८२)
 वर्षे क्रियोद्धारत-श्रुः स्वां जिनशासनस्य शिखरे कीर्त्तिं पताकासिव
 ॥ २३ ॥ प्रमादाभ्रच्छन्नं चरणतरणिं मंदकिरणं पुनश्चक्रे दीपं रुचिररु-
 चिरब्दात्यय इव । सृजन् पद्मोल्लासं सुविशदपथश्चंद्रमधुरो, दिदीपे निः-
 पंकः स इह गुरुरानंदविमलः ॥ २४ ॥ विजयदानगुरुस्तदनु द्युतिं, तप-
 गणोऽधिकभाग्यनिधिर्दधौ । श्रुतमहोदधिरेधितसद्विधि-विधुयशा जिनधर्म-
 धुरंधरः ॥ २५ ॥ भूतपदे तस्योल्लसितविजयो हीरविजयो, गुरुर्गीर्वाणौ-
 घप्रथितमहिमास्मिन्नपि युगे । प्रबुद्धो म्लेच्छेशोऽप्यकबरनृपो यस्य
 वचसा, दयादानोदारो व्यतनुत महीमार्हतमयी ॥ २६ ॥ तदनु विजय-
 सेनसूरिराज-स्तपगणराज्यधुरं दधार धीरः । अकबरनृपतेः पुरो जयश्री-
 र्यमववरीदुरुवादिवृन्ददत्ता ॥ २७ ॥ जयति विजयदेवः सूरिरेतस्य पदे,

करवामां तत्पर एवा श्रीआनंदविमल नामना गणधर थया. तेमणे संवत् १५८२ वर्षे
 क्रियानो उद्धार करीने जिनशासनना शिखरउपर पताकानी जेम कीर्त्तिने फेलावी हती.
 (२३) पद्म एटले कमळनो अने बीजा पद्मा एटले ज्ञानादिक लक्ष्मीनो उल्लास
 करता, निर्मळ मार्गवाळा अने पापरूपी पंकरहित एवा ते आनंदविसल नामना गुरु चंद्रनी जेम
 मनोहर दीपता हता. शरद्व्रतुनी जेम मनोहर कांतिवाळा तेमणे प्रमादरूपी वादळाथी
 ठंकायेला अने तेथी करीने ज मंद किरणोवाळा (मंद तेजवाळा) चारित्ररूपी सूर्यने
 देदीप्यमान कयीं हतो. (२४) तयारपछी तेमनी पाटे तपगच्छमां अधिक भाग्यना
 निधिसमान, श्रुतना सागरसमान, सारा विधानने वृद्धि पमाडनार, चंद्र जेवा उज्ज्वळ
 यशवाळा अने जिनधर्ममां धुरंधर एवा श्रीविजयदान नामना गुरु कांतिने धारण करता
 हता. (२५) तेमनी पाटे विजयवडे उल्लास पामता श्रीहीरविजय नामना गुरु थया.
 तेमनो महिमा आ कलियुगमां पण देवोना संपूहे विस्तार्यो हतो. तेमना वचनथी म्लेच्छना
 स्वामी अकबर बादशाह पण बोध पाम्या हता तथा दया अने दानमां उदार एवा
 तेमणे आखी पृथ्वी अरिहंतना धर्ममय करी हती. (२६) तयारपछी तेमनी पाटे धीर
 एवा श्रीविजयसेन सूरिराजे तपगच्छरूपी राज्यनी धूसरीने धारण करी. तेमने अकबर
 बादशाहनी समक्ष मोटा वादीओना संपूहे आपेली जयलक्ष्मी वरी हती. (२७) तेमनी
 पाटे मुकुटना मणिनी जेम जेनी कीर्तिरूपी कांतिनो प्रताप देदीप्यमान हतो, जेनी मोटी
 तपलक्ष्मी विस्तार पामी हती एवा तथा शुद्ध बुद्धिवाळा, इंद्रभूति (गौतम) गणधरनी

સુદુટમશિરિવોચત્કીર્તિકાંતિપ્રતાપઃ । પ્રથિતપૃથુતપઃશ્રીઃ શુદ્ધધીરિદ્રભૂતેઃ,
પ્રતિનિધિરતિદ્વો જંગમઃ કલ્પવૃક્ષઃ ॥ ૨૮ ॥ તેન શ્રીગુરુનાહિતો નિજ-
પદે દીપોપમોઽદીદિપત્, સૂરિઃ શ્રીવિજયાદિસિંહસુગુરુઃ પ્રાજ્યૈર્મહોભિર્જ-
ગત્ । ધૂમૌ સ પ્રતિબોધ્ય મવ્યનિવહાન્ સ્વર્ગેઽપ્યથ સ્વર્ગિણઃ, પ્રાપ્તો
બોધયિતું ગુહૌ વિજયિનિ પ્રેમાણસુસ્ત્રજ્ય નઃ ॥ ૨૯ ॥ તદનુ પદ્મપતિ-
ર્વિહિતોઽયુના, વિજયદેવતપાગણશૂશ્રુતા । ગુણગણપ્રગુણોઽતનુભાગ્યભૂ-
ર્વિજયતે ગણશૂદ્ધિજયપ્રભઃ ॥ ૩૦ ॥ નિર્ઘ્નથઃ શ્રીસુધર્માભિધગણધરતઃ
કોટિકઃ સુસ્થિતાર્યા-ચંદ્રઃ શ્રીચંદ્રસૂરેસ્તદનુ ચ વનવાસીતિ સામંતભ-
દ્રાત્ । સૂરેઃ શ્રીસર્વદેવાદ્વટગણા इति यः श्रीजगच्चंद्रसूरे-विश्वे ख्यातस्त-
पाख्यो जयति विजयतामेप गच्छो गरीयान् ॥ ૩૧ ॥ इतश्च—

શ્રીહિરવિજયસૂરી-શ્વરશિષ્યૌ સોદરાવભૂતાં દ્વૌ । શ્રીસોમવિજય-
વાચક-વાચકવરકીર્તિવિજયાખ્યૌ ॥ ૩૨ ॥ તત્ર કીર્તિવિજયસ્ય કિં

પ્રતિકૃતિરૂપ, અતિ દલ્લ અને જંગમ કલ્પવૃક્ષ જેવા શ્રીવિજયદેવ નામના સૂરિ થયા.
(૨૮) તે શ્રીગુરુ (વિજયદેવસૂરિ) પોતાની પાટે સ્થાપન કરેલા સૂરિ શ્રીવિજયસિંહ
નામના સુગુરુ દીપકની જેમ પોતાના મોટા તેજવહે જગતને દીપાવવા લાગ્યા. તેઓ
પૃથ્વીપર મવ્યજનોના સમૂહને પ્રતિબોધ કરીને પોતાના ગુરુ વિજયમાન (વિદ્યમાન) છતાં
દેવોને પ્રતિબોધ કરવા માટે અમારા પ્રેમનો ત્યાગ કરીને સ્વર્ગમાં પ્રાપ્ત થયા. (૨૯)
ત્યારપછી હમણા શ્રીવિજયદેવ નામના તપગચ્છના સ્વામીએ પોતાની પાટના સ્વામી તરીકે
સ્થાપન કરેલા, મોટા ગુણસમૂહને ધારણ કરનાર અને મોટા આગ્યના સ્થાનરૂપ શ્રી
વિજયપ્રભ નામના ગણધર વિજય પામે છે. (૩૦).

શ્રીસુધર્મા નામના ગણધરથી નિર્ઘ્નથ નામનો ગણ (ગચ્છ) પ્રસિદ્ધ થયો,
શ્રીસુસ્થિત આચાર્યથી કોટિક નામનો ગણ, શ્રીચંદ્રસૂરિથી ચંદ્ર નામનો ગણ,
(વનમાં રહેનારા) શ્રી સામંતભદ્રથી વનવાસી એવા નામનો ગણ, શ્રીસર્વદેવ નામના
સૂરિથી વટ ગણ એવા નામનો ગણ પ્રસિદ્ધ થયો; તથા શ્રીજગચંદ્ર નામના સૂરિથી વિશ્વને
વિષે જે તપ નામનો ગણ પ્રસિદ્ધ થયો તે મોટો ગચ્છ જગતમાં વિજય પામો. (૩૧)

અહીં-શ્રીહીરવિજયસૂરીશ્વરના બે શિષ્યો શ્રીસોમવિજય વાચક (ઉપાધ્યાય)
અને વાચકવરશ્રી કીર્તિવિજય નામના સહોદર ભાઈઓ હતા. (૩૨) તેમાં ચંદ્રની જેવા

स्तुमः, सुप्रभावममृतद्युतेरिव । यत्करातिशयतोऽजनिष्ट म-त्प्रस्तरादपि
सुधारसोऽसकौ ॥ ३४ ॥ प्रतिक्रियां कां यदुपक्रियायां, गरीयसीनामनु-
सर्तुमीशे । ज्ञानादिदानैरुपचर्य सोऽयं, यैः कल्पितः कीटकणोऽपि कुंभी
॥ ३४ ॥ विनयविजयनामा वाचकस्तद्विनेयः, सप्तदृढगुणशक्तिर्ग्रथमेनं
महार्थं । तदिह किमपि यत्स्थात्क्षुण्णमुत्सूत्रकाद्यं, मयि विहितकृपैस्तत्को-
विदैः शोधनीयं ॥ ३५ ॥ सच्छाये सुमनोरमेऽतिफलदे काव्येऽत्र लीला-
वने, प्राज्ञेर्दिंदिरभोदके सहृदयश्रेणीमरालाश्रिते । दोषः कंटकिशाखि-
वद्यदि भवेन्मन्ये गुणात्वेन तं, येन व्यर्थमनोरथस्तदनुदृग् नोष्ट्रः
खलः खिद्यते ॥ ३६ ॥

उत्तराध्ययनवृत्तिकारकैः, सुष्ठु भावविजयाख्यवाचकैः । सर्वशास्त्र-
निपुणैर्यथागमं, ग्रंथ एष समशोधि सोद्यमैः ॥ ३७ ॥ जिनविजयाभि-

श्रीकीर्तिविजयना सुप्रभावनी अमे.शी रीते स्तुति करी शकीए ? के जेना हाथना (चंद्रपक्षे
किरणना) अतिशयथी मारा जेवा पत्थरथकी पण आवो अमृतरस झर्यो छे. (३३)
तेमना मोटा उपकारोको प्रतिकार करवाने माटे हुं ज्ञानादिकना दानथी घणो उपकार
करुं तो पण समर्थ थइ शकुं तेम नथी, केमके तेओए मने एक लघुकीटने पण हाथी
जेवो करी दीधो छे. (३४) तेमना शिष्य अन्ध शक्तिवाळा विनयविजय नामना
उपाध्याये (में) आ मोटा अर्थवाळो ग्रंथ रच्यो छे, तेथी आ ग्रंथमां कांइ पण उत्सू-
त्रादि भूलचूक थइ होय ते मारापर कृपा करीने पंडितोए शुद्ध करवी. (३५) सारी
छायांवाळा, अतिमनोहर, मोक्षादिक मोटा फळने आपनारा, पंडितोरूपी भमराने आनंद
आपनारा अने सज्जनोनी श्रेणिरूपी हंसोए आश्रय करेला आ काव्यरूपी क्रीडावनमां जो
कदाच कोइक कांटावाळा वृक्षनी जेम दोष रही गयो होय तो तेने हुं गुणकारक (सारो)
मानुंछुं, केमके तेथी तेवी दोषदृष्टिवाळो खळरूपी उंट व्यर्थ मनोरथवाळो थइने खेद पामे
नहीं. (३६).

श्रीउत्तराध्ययननी वृत्तिने करनारा अने सर्वशास्त्रमां निपुण एवा श्रीभावविजय
नामना उपाध्याये आगमने अनुसरीने यत्नपूर्वक आ ग्रंथ सुधार्यो छे. (३७) शोधवुं

१ पूर्वना ग्रंथने अनुसरीने जे कहेवुं ते तेनी छाया कहेवाय छे.

ધનશાયો, ગ્રંથેડરિતપ્રકરણતોચસં સુત્રગં । નિન્વિતપ્રથમાદર્શાઃ, શોધનન્નિ-
લ્લનાદિપદુમતયઃ ॥ ૩૮ ॥ વસુભાશ્વેન્દુપ્રાપ્તિ (૧૭૦૮), વર્ષે હવેણ જીર્ણ-
દુર્ગપુરે । રાધોજ્જ્વલપંચલ્યાં, ગ્રંથઃ પૂર્ણોડયમજનિષ્ઠ ॥ ૩૯ ॥

एतद्ग्रंथग्रन्थन—प्रचितास्तुष्टताद्विन्तरं भूयात् । श्रीजिनधर्मप्राप्तिः,
श्रोतुः कर्तुश्च पठितुश्च ॥ ४० ॥ द्रव्यजेत्रादिभावा य दृढ निगदिनाः
शाश्वतास्तीर्थकृद्भिर्जीवा वा पुद्गला वा कलितनिजकलाः पर्यवापेक्षया
ते । यावत्तिष्ठन्ति तावज्जगन्ति विजगन्तां ग्रंथकल्पदुस्मोऽयं, विद्वद्गुंदा-
कार्च्यः प्रमुदितसुमनाः कल्पितंष्टार्पसिद्धिः ॥ ४१ ॥

इति श्रीलोकप्रकाशनामा ग्रंथः संपूर्णः ।

श्रीरस्तु । ग्रंथाग्रं (श्लोकसंख्या) २०६२१ ।

અને લલ્લું વિગેરે કાર્યમાં નિપુણ બુદ્ધિવાદા શ્રીજિનવિજય નામના ગણિષ આની
પ્રથમ પ્રત લખીને આ ગ્રંથમાં ઘણો સારો ઉદ્યમ કર્યો છે. (૩૮) સંવત ૧૭૦૮ વર્ષ
વૈશાખ શુક્ર પંચમીને દિવસે જીર્ણદુર્ગ (જુનાગઢ) પૂર્ણમાં આ ગ્રંથ પૂર્ણ થયો છે. (૩૯).

આ ગ્રંથ રચતાં પ્રાપ્ત થયેલા મુદ્રતથી ચોતાને, કર્તાને અને ભગનારને નિરંતર જિન-
ધર્મની પ્રાપ્તિ થાઓ. (૪૦). તીર્થકરોં આ જગતમાં દ્રવ્ય, જેષાદિક જે ભાવો-પદાર્થો
કહ્યા છે તથા જીવ અને પુદ્ગલો જે પોતપોતાની કલા-અંશ મહિત કરતા છે. તે સર્વે
પર્યાયની અપેક્ષા જ્યાંસુધી રહે ત્યાંસુધી ઉત્તમ વિદ્વાનોને પૂજવાલાયક અને દેવોને
આનંદ આપનાર તથા હા અર્થની મિદ્ધિને કરનાર આ ગ્રંથરૂપી કલ્પવૃક્ષ જગતને વિષે
વિજયવંત વર્તો. (૪૧).

